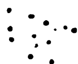
ISTORISCH GENOOTSCHAP

(Gevestigd te Utrecht).

DRIE EN TWINTIGSTE DEEL.

BIJDRAGEN EN MEDEDEELINGEN

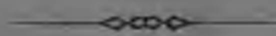
VAN HET

HISTORISCH GENOOTSCHAP

(GEVESTIGD TE UTRECHT).

DRIE EN TWINTIGSTE DEEL.

AMSTERDAM,
JOHANNES MÜLLER.
1902.

VAN HET

HISTORISCH GENOOTSCHAP

(GEVESTIGD TE UTRECHT).

DRIE EN TWINTIGSTE DEEL.

VERSLAG VAN HET BESTUUR

OVER HET DIENSTJAAR 1901.

Belangrijker dan ooit te voren waren ditmaal de veranderingen, in het personeel van ons Bestuur gekomen: niet minder dan vier onzer leden hebben ons in het afgeloopen jaar verlaten. Reeds in het begin van het jaar deelde prof. Van Veen ons mede, dat hij uit onzen kring ging scheiden. Niet geheel onverwacht kwam ons dit besluit: de veelvuldige bezigheden, die ook buiten het eigenlijke ambtswerk op den tijd van dezen hoogleeraar beslag leggen, maakten het hem inderdaad reeds lang moeilijk, ook nog aan de zorgen, die het lidmaatschap van ons Bestuur medebrengt, het hoofd te bieden. Wij moesten dus zijn besluit billijken, maar wij deden dit met leedwezen: immers de aangename persoonlijkheid van den heer Van Veen had ons zijn gezelschap, al was hij slechts enkele jaren in ons midden geweest, lief gemaakt. — In Mei volgde onze grijze voorzitter het gegeven voorbeeld. Zeker kon dit besluit bij den meer dan tachtigjarige niet bevreemden; maar toch verraste het ons nog. Immers, niets had doen vermoeden, dat het bijwonen en leiden onzer vergaderingen den krachtigen en opgewekten grijsaard moeilijk begon te vallen. Ook ditmaal moesten wij natuurlijk het besluit billijken; maar stellig met niet minder leedwezen dan de vorige maal vernamen wij toch de mededeeling daarvan.

VERSLAG VAN HET BESTUUR

OVER HET DIENSTJAAR 1901.

Belangrijker dan ooit te voren waren ditmaal de veranderingen, in het personeel van ons Bestuur gekomen: niet minder dan vier onzer leden hebben ons in het afgeloopen jaar verlaten. Reeds in het begin van het jaar deelde prof. Van Veen ons mede, dat hij uit onzen kring ging scheiden. Niet geheel onverwacht kwam ons dit besluit: de veelvuldige bezigheden, die ook buiten het eigenlijke ambtswerk op den tijd van dezen hoogleeraar beslag leggen, maakten het hem inderdaad reeds lang moeilijk, ook nog aan de zorgen, die het lidmaatschap van ons Bestuur medebrengt, het hoofd te bieden. Wij moesten dus zijn besluit billijken, maar wij deden dit met leedwezen: immers de aangename persoonlijkheid van den heer Van Veen had ons zijn gezelschap, al was hij slechts enkele jaren in ons midden geweest, lief gemaakt. — In Mei volgde onze grijze voorzitter het gegeven voorbeeld. Zeker kon dit besluit bij den meer dan tachtigjarige niet bevreemden; maar toch verraste het ons nog. Immers, niets had doen vermoeden, dat het bijwonen en leiden onzer vergaderingen den krachtigen en opgewekten grijsaard moeilijk begon te vallen. Ook ditmaal moesten wij natuurlijk het besluit billijken; maar stellig met niet minder leedwezen dan de vorige maal vernamen wij toch de mededeeling daarvan.

Niemand onzer kan zich het Bestuur van het Historisch Genootschap voorstellen zonder den heer De Geer: bijna sedert de oprichting lid van ons genootschap, is hij gedurende eene halve eeuw bestuurslid geweest en hij heeft in dien buitengewoon langen tijd de belangen van het genootschap ijverig behartigd, dat groote verplichtingen heeft aan zijne kennis en zijne toewijding. Wij hebben gemeend, als erkenning van zijne zeldzame verdiensten, den heer De Geer tot honorair bestuurslid te mogen benoemen, ook in de hoop, dat ons eerelid nu en dan door bezoeken der bestuursvergaderingen als vroeger er krachtig toe zou willen bijdragen, om ze niet alleen nuttig, maar ook vroolijk en amusant te maken. — Reeds in de volgende vergadering trof ons een niet minder zwaar verlies. Dr. Kernkamp deelde ons mede, dat hij door zijne benoeming tot hoogleeraar te Amsterdam moest ophouden lid van het Bestuur te zijn, en wel reeds met het eind der vacantie, zoodat de Junivergadering, waarin hij ons het bericht mededeelde, tevens de laatste zou zijn, die hij bijwoonde. Een niet minder zware slag dan het verlies van onzen voorzitter! Dr. Kernkamp is veel korter Bestuurslid geweest dan de heer De Geer; maar hij heeft zich in die korte jaren bijna onmisbaar weten te maken, niet alleen door zijne kundige adviezen maar ook door de onafgebrokene belangstelling, waarmede hij de talrijke plichten, die op den tweeden secretaris rusten, vervulde. En alsof de rij onzer verliezen nog niet groot genoeg was, moest prof. Kalff ons in November berichten, dat hij benoemd was tot hoogleeraar te Leiden en ons dus eveneens ging verlaten. Ook hem missen wij zéer ongaarne. Zijn ijver en nauwgezetheid voor de belangen onzer hem toevertrouwde bibliotheek werden door ons hoog gewaardeerd: eerst sedert zijn optreden is deze tak

van dienst eigenlijk goed georganiseerd geworden en gebleven. Wij zullen onze beide vertrekkende hoogleeraren blijven herdenken, niet alleen met groote dankbaarheid maar ook met warme vriendschap.

Dat het vertrek van zoovele Bestuursleden op eens ons in eenige verlegenheid bracht, zal wel niemand verwonderen: het was niet gemakkelijk, te Utrecht op eenmaal zoovele geschikte personen te vinden; en zéer geschikte personen moesten wij vinden, zou niet door het nagenoeg gelijktijdig vertrek van zoovelen de dienst van het genootschap gedesorganiseerd worden. Wij slaagden echter gelukkig in het vinden van plaatsvervangers. Dr. G. Brom, bekend kerkhistoricus, scheen als aangewezen om de plaats van prof. Van Veen te vervullen. Dr. N. J. Singels wenschten wij als bestuurder van het Leesgezelschap, waarvoor hij o. a. door eene langdurige kennis van Utrecht en zijne inwoners geschikt scheen; maar bovendien meenden wij in hem te zullen vinden een kundig classicus, die ons bij het uitgeven van Latijnsche teksten uit den nieuweren tijd de hulp zou kunnen bieden, waaraan wij dikwijls behoefte hadden gehad. In Dr. W. A. F. Bannier eindelijk, Kernkamps opvolger aan het gymnasium, die ons door kenners van zijn persoon als een „geboren secretaris" beschreven werd, vertrouwen wij ook een geschikt opvolger gevonden te hebben van Kernkamp als tweeden secretaris.

De drie heeren werden door ons uitgenoodigd, en wij verheugen ons te kunnen meedeelen, dat zij allen zich onze keuze hebben laten welgevallen. Wij vermelden het met dankbaarheid en hebben alle reden om te verwachten, dat zij met toewijding zich aan hunne taak zullen wijden en ons allengs het gemis hunner betreurde voorgangers geheel zullen vergoeden. Doch met dat al bracht de belangrijke mutatie

in ons midden ons tot nadenken. Op dat oogenblik, toen ons Bestuur slechts drie leden meer telde, bekend met den gang van zaken en de antecedenten van het genootschap, waren wij stellig minder sterk dan verleden jaar. De overweging deed ons op nieuw overleggen, of niet een middel te vinden zou zijn, om ook leden buiten Utrecht aan ons Bestuur te verbinden. Het was niet de eerste maal, dat dit denkbeeld bij ons opkwam: reeds meer dan eens hadden wij het vroeger overwogen; maar steeds waren wij gestuit op het bezwaar, dat het niet mogelijk zou zijn, om personen buiten Utrecht te belasten met de noch in omvang noch in gewicht onbeduidende werkzaamheden, die ieder lid van het Bestuur te vervullen heeft. Wij hebben ons daarom tot heden steeds bepaald tot het vragen van schriftelijke adviezen, wanneer wij het oordeel van personen buiten de stad over onze uitgaven meenden te behoeven. Doch al werd ons dit nimmer geweigerd, op den duur bleek het ons toch stellig gewenschter, om meer geregeld bij onze beraadslagingen het oordeel te kunnen inwinnen van menigeen, op wiens voorlichting wij meermalen getoond hadden prijs te stellen. Na rijp overleg hebben wij thans een middenweg gevonden, die zeer eenvoudig is en die ons tevens zeer doelmatig schijnt. Toen wij bij het aftreden der heeren Brill en Grothe deze beide veteranen nog eenigen tijd, zij het ook ambteloos, in ons midden wenschten te behouden, is in onze genootschapswet de mogelijkheid geopend, om het getal der Bestuursleden te brengen op tien. Na het overlijden van Brill en Grothe, die het eerst op de nieuwgeplaatste zetels hadden plaats genomen, zijn deze onbezet gebleven. Thans scheen het ons mogelijk om, terwijl wij de oude Utrechtsche Bestuursleden behielden en met de oude werkzaamheden belastten, naast hen

nog eenige Bestuursleden van buiten de stad te benoemen, die, niet gedrukt door de gewone Bestuurszorgen, ons met hunne voorlichting zouden kunnen bijstaan. Wij meenden zelfs nog een vierden zetel voor hen te kunnen reserveeren: immers de werkzaamheden van den ondervoorzitter zijn in ons Bestuur, waar de voorzitters gewoon zijn geregeld te verschijnen, niet zwaar: het scheen mogelijk de taak van ondervoorzitter aan het oudst-aanwezige lid op te dragen. Zoo besloten wij dus, de vierde vacature in ons Bestuur te vervullen en *vier* nieuwe Bestuursleden van buiten de stad te benoemen, die niet geregeld zouden behoeven te komen; maar die zouden kunnen verschijnen, zoo dikwijls een belangrijk onderwerp, op de convocatiebriefjes vermeld, hunne overkomst gewenscht scheen te maken. Wij achtten het gepast, hun, wanneer ze overkwamen, vergoeding van reiskosten aan te bieden.

Toen wij het hierover eens geworden waren, hebben wij als buitenbestuursleden benoemd de heeren P. L. Muller, P. J. Blok, C. H. T. Bussemaker en G. W. Kernkamp, de vier hoogleeraren in de geschiedenis aan de universiteiten buiten Utrecht. Wij wenschen daarmede geen precedent te stellen en ons te verbinden, steeds de vier hoogleeraren in de geschiedenis aan de drie universiteiten tot buitenbestuurders te benoemen; het is zeer mogelijk, dat in het vervolg andere personen (b. v. door hun oude betrekking tot het Bestuur of om eene andere reden) ons gewenschter, nuttiger zullen voorkomen dan een hoogleeraar in de geschiedenis. Maar thans meenden wij de nieuwe serie der buitenbestuursleden niet beter te kunnen inaugureeren dan door daarvoor aan te wijzen de vier officieele vertegenwoordigers der historische wetenschap in Nederland. Wij verheugen ons te kunnen mededeelen, dat alle benoemden zich

de keus hebben laten welgevallen; wij hopen door hunne medewerking op eene nieuwe periode van bloei voor het genootschap onder zijn gereorganiseerd Bestuur.

In ons ledental kwam ook in het afgeloopene jaar eene kleine vermeerdering: terwijl 32 nieuwe leden tot ons toetraden, verloren wij er 22, waarvan 5 door overlijden. Onder de nieuwe leden waren weder 2 honoraire: de heeren J. A. Fridericia te Kopenhagen, bekend door zijne ook voor Nederland zoo belangrijke studiën over de 17e eeuwsche geschiedenis van Denemarken, en prof. F. Nippold te Jena, die meer dan een werk geschreven heeft over den Nederlandschen hervormer David Joris en zijne geestverwanten.

Ons ledental bedroeg op 1 Januari 1902 32 honoraire en 382 gewone. De lijst hunner namen volgt hierachter onder Bijlage A.

Met éene vereeniging werd eene ruilovereenkomst gesloten over de toezending van wederzijdsche werken: de redactie der *Revue d'histoire ecclésiastique* te Leuven. Met de *Société d'histoire et d'archéologie* te Gent werd het ruilverkeer heropend, toen wij vernamen, dat de *Geschied- en Oudheidkundige kring* te Gent, van wien wij sedert jaren niets vernomen hadden en met wien dus het verkeer gestaakt was, onder dezen nieuwen naam herleefd was. Weder is de toezending van werken aan eenige genootschappen gestaakt, daar wij de reçu's over de toezending van werken niet terugontvingen. De lijst der vereenigingen, met wie wij thans in ruilverkeer staan, volgt hierachter onder Bijlage B.

De staat onzer kas is, zonder tot bezorgdheid aanleiding te geven, iets minder gunstig dan gewoonlijk. Alweder is de drukkersrekening hooger, maar dit verwondert ons niet, daar wij de noodzakelijkheid hadden erkend, om aan enkele reeds

op ons genomene verplichtingen te blijven voldoen, terwijl wij ons kweten van de opdracht der Fruin-commissie met betrekking tot Fruins nagelatene handschriften. Toch zullen wij op zuinigheid bedacht moeten zijn. De firma Kemink & Zoon verzocht ons in het afgeloopene jaar het loopende contract te mogen wijzigen en het drukloon iets te verhoogen: een verlangen, dat wij als rechtmatig erkenden en niet meenden te mogen weigeren, omdat de niet hooge prijzen sedert jaren onveranderd gebleven waren, terwijl het loon der gezellen overal verhoogd was. De reiskosten onzer buitenleden zullen een nieuwen post op onze rekening brengen. En bovendien hebben wij de voorloopige overeenkomst met mej. Miedema, die tot wederzijdsch genoegen gewerkt had, in het begin van het jaar in eene vaste veranderd: de leden van het Bestuur zouden zeer noode de hulp van mej. Miedema, die zich met bijzondere toewijding van hare taak kwijt, kunnen missen. Bovendien hebben wij met haar in het afgeloopen jaar overeenkomsten gesloten over het verleenen van hulp bij het verifiëeren der citaten in de uitgave der *Brieven van De Witt* en over het vervaardigen van het naamregister op *Huygens' Journalen*. Het eerste werk is reeds door haar voltooid; de uitgaven voor het andere, uitgebreider en dus ook kostbaarder, zullen eerst komen ten laste van het volgende dienstjaar. Als gewoonlijk volgt een overzicht van den staat onzer kas hierachter onder Bijlage C.

Behalve het 22e deel der *Bijdragen en Mededeelingen*, zijn in het vorige jaar aan de leden toegezonden het eerste deel van professor Krämers' uitgave van de *Gedenkschriften van Hardenbroek* en de uitgave van eene verzameling van onuitgegeven *Collectanea van Gerard Geldenhauer*, waaraan de bewerker, Dr. J. Prinsen JLz., een herdruk van eenige kleine

en zeldzame pamphletjes van denzelfden auteur heeft willen verbinden.

De uitgaaf van Fruins nagelaten handschriften is ter hand genomen. De door prof. Rogge aangevulde en voor den druk gereedgemaakte verzameling van *Brieven van Nicolaas van Reigersberch* is reeds grootendeels afgedrukt en zal in den loop van dit jaar verzonden worden. Waarschijnlijk zou het begin van de *Brieven van Jan de Witt* reeds naar de drukkerij gezonden zijn, indien de beslommeringen, verbonden aan de aanvaarding zijner nieuwe betrekking, het niet noodig gemaakt hadden aan prof. Kernkamp eenig uitstel te verleenen. Met prof. Bussemaker hebben wij nader gecorrespondeerd over de uitgave der *Brieven van D'Affry*. Nadere studie van de door Fruin nagelatene afschriften heeft prof. Bussemaker overtuigd, dat het niet gewenscht was deze afschriften aan te vullen met brieven uit de Parijssche archieven: het belang van het ontbrekende scheen dezen zeer kostbaren en tijdroovenden maatregel niet te rechtvaardigen. Wel bleef het natuurlijk gewenscht Fruins afschriften aan te vullen met kopieën van D'Affry's belangrijkste brieven uit de in het afschrift ontbrekende jaren; maar deze aanvulling (uit het Haagsche rijksarchief) scheen niet zeer omvangrijk te zullen zijn, daar het belang der correspondentie in de latere jaren merkbaar afneemt. Wij hebben er zelfs een oogenblik aan gedacht, de uitgave van het dus besnoeide werk te bespoedigen door het voor onze *Bijdragen en Mededeelingen* te bestemmen; maar ten slotte hebben wij daarvan afgezien, daar de collectie, voorzien van eene behoorlijke inleiding, daarvoor toch te lijvig scheen te zullen worden. Bovendien scheen eenig uitstel aan prof. Bussemaker, die met bezigheden beladen was, niet ongewenscht.

Het eerst zal thans eerlang het tweede deel van de *Gedenkschriften van Hardenbroek* ter perse gelegd worden; het werk zal verscheidene deelen beslaan, en prof. Krämer wenscht dus daarmede eenigen spoed te maken.

Terwijl wij ons ten vorigen jare van onze belofte aan Dr. Prinsen kweten, door zijne uitgave van *Geldenhauer's Collectanea* als buitengewoon deel ter perse te leggen en onzen leden toe te zenden, zullen wij, eveneens volgens belofte, zoo mogelijk dit jaar Dr. Van Langeraads uitgaaf van het *Journaal van Buchelius*, dat reeds lang persklaar onder ons berust, ter hand nemen. Toen op het laatst van het afgeloopene jaar Prinsens werk afgedrukt was en onze pers een oogenblik ledig bleef, waren wij voornemens onmiddellijk *Buchelius' Journaal* te laten volgen; maar het hooge bedrag der drukkersrekening van 1901 deed ons besluiten tot het volgende jaar te wachten. Met zekerheid kunnen wij echter ook voor dit jaar geene belofte doen, als wij het oog houden op den staat onzer kas, die ditmaal twee dikke deelen (Hardenbroek en De Witt) zal moeten bekostigen, terwijl het bovendien wellicht noodig zal zijn, tegelijkertijd een deel der *Brieven van De Witt* en een der *Brieven aan De Witt* te drukken, ten einde (evenals Fruin in zijn handschrift) gemakkelijk van het eene deel naar het andere te kunnen verwijzen.

Over den druk van *Buchelius' buitenlandsche reisjournalen* hebben wij ditmaal weinig vernomen: deze uitgaven doen zich onverklaarbaar lang wachten. Van het Italiaansche reisjournaal heeft Dr. Van Langeraad in het afgeloopen jaar weder verscheidene proefvellen gecorrigeerd. Reeds lang geleden vernamen wij, dat het Fransche reisjournaal ter perse was gelegd. En het handschrift van het Duitsche reisjournaal is in het begin van het afgeloopen jaar

naar Bonn verzonden, om met het afschrift vergeleken te worden. Toch schijnt te Parijs evenmin als te Bonn nog iets verschenen te zijn [1]). Wij vertrouwen echter, dat deze zaak overal in gang is, en houden daarop onze aandacht gevestigd.

De uitgave der bekende *Notulen van Hop en Vivien*, waarover wij in het vorige verslag uitvoerig gehandeld hebben, is door Dr. N. Japikse met bijzondere voortvarendheid doorgezet: in het najaar werden wij reeds verrast door de toezending van het handschrift, dat geheel persklaar was. Doch tot onze teleurstelling bleek de interessante verzameling, die wij gaarne spoedig ter perse hadden gelegd, zéér veel te groot voor onze *Bijdragen en Mededeelingen*, zoodat wij moesten besluiten ze voorloopig te laten liggen. Op verzoek van Dr. Japikse hebben wij wel overwogen, de spoedige verschijning te bevorderen door het manuscript te splitsen en over twee deelen der *Bijdragen en Mededeelingen* te verdeelen; maar zulk eene splitsing streed geheel met onze gewoonten, en wij achtten het ook in het belang onzer uitgaven geenszins gewenscht, om van dit oude gebruik af te wijken. Verdeeling van uitgaven over verschillende deelen van een tijdschrift is ons altijd antipathiek, en zij zou ondoelmatiger dan elders schijnen in het onze, dat met tusschenpoozen van een geheel jaar verschijnt.

Dr. Brugmans verzocht ons om inlichting over onze plannen met de *Kroniek van Abel Eppens*, waarvan hij het afschrift sedert geruimen tijd ter

---

1) Onder het afdrukken ontvangen wij na herhaalde aanvragen het hoogst onverwachte bericht, dat het Parijssche journaal reeds een jaar geleden verschenen is. Noch de *Société de l'histoire de Paris* noch de uitgever, de heer Vidier, hebben het noodig geacht ons daarvan zelfs kennis te geven. Wij vragen naar de reden dezer zonderlinge handelwijze.

bewerking onder zich heeft. Wij hebben onzen geachten medewerker, zéér tot ons leedwezen, niet veel hoop kunnen geven op een spoedige uitgaaf, met het oog op Fruins nalatenschap. Maar gelukkig heeft Dr. Brugmans zich door deze teleurstelling niet laten ontmoedigen en ons beloofd, dat hij met de bewerking van het handschrift een begin zou maken en daarmede gestadig zou voortgaan, zoodat wij met stelligheid op de voltooiing daarvan voor onze werken mogen staat maken.

Enkele nieuwe werken werden ons ter uitgave aangeboden; sommige moesten wij als ongeschikt weigeren, over andere zijn wij nog in besprek. Vermelden willen wij echter reeds met ingenomenheid, dat wij hopen eindelijk te zullen slagen met de uitgaaf van een werk, waarop wij reeds lang het oog gevestigd hadden en over welks publicatie wij reeds meermalen van gedachten gewisseld hebben: het protocol van den Amsterdamschen pensionaris Andries Jacobsz. over de vergaderingen der Staten van Holland van 1522—1539, dat berust in het Amsterdamsche gemeente-archief. Thans eindelijk mogen wij de hoop koesteren, dat deze vraag op bevredigende wijze zal worden opgelost; waarschijnlijk zullen wij in ons volgend verslag daarover meer kunnen mededeelen.

Voor onze *Bijdragen en Mededeelingen* mochten wij, zooals de tegenwoordige bundel bewijst, wel niet talrijke, maar bijzonder belangrijke stukken ontvangen. Allereerst kunnen wij thans eindelijk uitgeven de *Kroniek van de abdij Aduard*, die reeds geruimen tijd door Dr. Brugmans te onzer beschikking gesteld was: de eenige geschiedbron betreffende deze beroemde abdij, thans in eene welverzorgde uitgave met talrijke noten voor het publiek toegankelijk gemaakt. Dr. Kernkamp liet daarop volgen de zeer belangrijke

Memoriën van den ridder Theodorus Rodenburgh, houdende allerlei voorslagen tot het invoeren van Nederlandsche industrieën in Denemarken: een zeer aangenaam resultaat van zijn zoo goed geslaagden Scandinavischen onderzoekingstocht. Niet minder belangrijk is de bijdrage over de *Correspondentiën der Zeeuwsche regenten*, die daarop volgt. Wij hadden het van Dr. Broersma ontvangene (reeds in ons vorig verslag vermelde) Goessche correspondentie-contract in handen gesteld van den rijks-archivaris in Zeeland, Mr. R. Fruin, met verzoek om voor den druk te willen zorgdragen. Het zeer onverwachte resultaat daarvan was, dat de uitgebreide kennis van den heer Fruin ons eene geheele serie onbekende contracten betreffende alle Zeeuwsche steden verschafte, waaronder wij de bijzondere aandacht vestigen op de memorie van De Beaufort over zijne ervaringen in de correspondentie te Tholen, die een merkwaardig helder licht werpt op het gedrag en het geknoei der correspondenten. Prof. Krämer verplichtte ons door eene bijdrage uit het Huisarchief van H. M. de Koningin, — een zéer geheim stuk, door de stervende prinses Anna aan den hertog van Brunswijk ter hand gesteld, vol leerzame bijdragen betreffende de betrekkingen der Oranjes tot sommige hoofden der volkspartij, vooral voor en tijdens den bekenden tocht van den Prins naar Amsterdam. Van de Perre's verhaal over het tot stand komen der Zeeuwsche Acte van verbintenis, ons ten vorigen jare toegezonden door Mr. Fruin en thans door prof. Bussemaker op ons verzoek voor de pers gereed gemaakt, besluit, met eene korte nalezing van Dr. Prinsen op zijne uitgave van Geldenhauer, den bundel. Met ons eerelid prof. Wrangel te Lund waren wij nog in correspondentie over de uitgave van eenige door hem te Dantzig ontdekte brieven van Nicolaas Heinsius,

die echter ten slotte met den bundel, waartoe zij behooren, door een Duitscher in het licht gegeven zullen worden. Een paar bijdragen, die ons aangeboden werden, hebben wij tot ons leedwezen moeten weigeren.

De voltooiing van de door den heer Brouwer Ancher ondernomene uitgave der *Enquête van 1565 naar misbruiken in den Amsterdamschen magistraat* heeft Dr. J. C. Breen te Amsterdam op zich genomen. Het werk is reeds ver gevorderd en zal stellig in onze volgende *Bijdragen en Mededeelingen* kunnen opgenomen worden. Dan hopen wij ook van prof. Blok te ontvangen een *Overzicht van den Nederlandschen handel in 1688*, door hem in de Parijssche archieven ontdekt en waarvan hij op ons verzoek reeds een afschrift heeft doen maken.

Over de historisch-statistische schetskaarten is in den loop van het afgeloopene jaar nog een en andermaal met de daarvoor benoemde commissie gecorrespondeerd, daar enkele moeilijkheden uit den weg moesten geruimd worden, die den goeden gang van zaken aanvankelijk belemmerden. Voor de noodzakelijke kosten verleenden wij aan de commissie een krediet, dat echter ditmaal nog slechts een zeer klein bedrag op onze rekening bracht. Over hetgeen door de commissie reeds verricht is zie men hierachter het verslag onder Bijlage D.

De aanvankelijk gunstige uitslag van deze schrede buiten ons eigenlijk arbeidsveld heeft ons in het afgeloopene jaar den moed gegeven tot eene tweede. Op voorstel van een onzer is eene commissie uit ons midden benoemd, die zal nagaan, of onder de steeds meer bedorvene grafzerken in onze oude Utrechtsche kerken er wellicht zijn, die verdienen afgeteekend en zoo voor het nageslacht bewaard te blijven. De commissie zal nagaan, of het aantal en

het belang van dergelijke grafzerken het uitlokken van bijzondere maatregelen wettigt.

Over onze Bibliotheek valt niet veel mede te deelen. De lijst der ingekomene boeken volgt hierachter onder Bijlage E. Het trok de aandacht van onzen bibliothecaris, dat door allerlei omstandigheden zoovele boeken aanwezig zijn van niet-historischen aard, die onnoodig de weinige ruimte in onze kasten innemen. Wij hebben hem verzocht, ons een bepaald voorstel tot opruiming dezer zwervelingen te doen.

Ons Leesgezelschap verloor alweder eenige leden. Eene circulaire, tot alle Utrechtsche leden van het genootschap gericht, om hunne aandacht op deze inrichting te vestigen, bracht ons echter eenige nieuwe leden aan, zoodat wij ten slotte in ledental iets vooruitgegaan zijn. Onze nieuwe tweede bibliothecaris overweegt, of het ook mogelijk is, door verdeeling der leden in serieën het groote ongeriet weg te nemen, dat zoovele leden van het Leesgezelschap de tijdschriften eerst zeer laat ontvangen, — een maatregel, die zeker het lidmaatschap aantrekkelijker, maar daarentegen de rondzending veel gecompliceerder zou maken; het staat nog te bezien, of de voordeelen tegen de nadeelen zullen blijken op te wegen. — Eene meer ingrijpende hervorming werd door hem voorgesteld: het aannemen van buitenleden voor het Leesgezelschap. Wij hadden daartegen steeds bezwaar gemaakt, omdat enkele vroeger genomene proeven ons bewezen hadden, dat het bijna onmogelijk was, om het tijdig en volledig terugkomen der boekwerken van buiten behoorlijk te blijven controleeren; bovendien was de verzending der boeken zeer duur, zoodat het lidmaatschap weinig begeerd werd. Aan beide bezwaren meenden wij tegemoet te kunnen komen door ons te wenden tot

eenige historische kringen buiten Utrecht, wier leden dan tegelijk leden van ons Leesgezelschap zouden kunnen worden, terwijl een hunner het toezicht zou kunnen houden op en de verantwoordelijkheid zou dragen voor het rondzenden en terugzenden der portefeuilles. Het plan scheen goed, maar het heeft weinig resultaat gehad. Onze aanbiedingen aan historische kringen te Leiden en Groningen werden onder dankbetuiging terstond afgeslagen, daar men in deze academiesteden voldoende van historische lectuur voorzien meende te zijn. Te 's Gravenhage was men zeer met het plan ingenomen, maar weigerde na eenige overweging toch ten slotte. Uit Amsterdam hebben wij nog geen antwoord ontvangen. Voortdurend overwegen wij middelen, om den toestand van het Leesgezelschap te verbeteren.

Ons verslag over het dienstjaar 1901 is hiermede geëindigd. Ditmaal wenschen wij echter daaraan, behalve de bijlagen, ook nog een naschrift toe te voegen. Een ongewoon feit geeft ons daartoe aanleiding: Dr. H. T. Colenbrander heeft goedgevonden, om in het October-nummer van den *Gids* over het door prof. Krämer in onze werken uitgegevene eerste deel van de aanteekeningen van Hardenbroek eene beoordeeling te plaatsen, wier voorbeeldeloos heftige toon een ieder verbaasd deed opzien met de vraag, wat toch de schrijver kon bedoeld hebben met zóo ongewoon optreden. Eene beoordeeling, niet geschreven in eene voorbijgaande ontstemming, in eene knorrige bui, waarover een schrijver spoedig van harte spijt gevoelt, maar (blijkens het Spectator-artikel, dat volgde en dat het geschrevene handhaafde en hier en daar nog wat verscherpte) het product van wel-

gewikt overleg. Eene beoordeeling eindelijk, waarin niet alleen over de uitgave en over den uitgever bijzonder onaangename opmerkingen werden gemaakt, maar waarin zeer bepaald het Historisch Genootschap voor de aangeduide fouten mede verantwoordelijk gesteld en ter verantwoording geroepen werd. „Dat een hoogleeraar in de vaderlandsche geschiedenis," dus besloot de vriendelijke schrijver, „met zulk werk voor den dag durft komen, bewijst dat hier te lande aan een arbeid, als hij ondernam, veel te lage eischen worden gesteld. Het Historisch Genootschap heeft hier schuld. Het bemoeit zich met punt en dubbele punt, met ij of y, en laat voor de rest violen zorgen. Men geeft aan onze historiografie teksten in handen, waarop zij nog een behoorlijk apparaat maken moet, voor zij er iets mee uit kan richten. Niet slechts voor een nauwkeurigen afdruk, maar ook voor een in hoogeren zin goede uitgaaf stelle men den uitgever aansprakelijk."

Wij hebben ons ernstig afgevraagd, wat ons tegenover dezen onverhoedschen aanval te doen stond. Over het feit zelf, dat men kritiek, ernstige kritiek oefent op ons werk, zijn wij allerminst gevoelig. Integendeel, wij zijn het met Dr. Colenbrander ten volle eens, dat er hier te lande, althans op ons gebied, te weinig gekritiseerd wordt; ook wij zijn van meening, dat men ten onzent (zooals in de meeste kleine landen, waar alle menschen elkander min of meer kennen) te bevreesd is, om ronduit in het openbaar te zeggen wat men meent. Maar terwijl wij aldus oordeelen, maken wij toch op twee punten een voorbehoud. Wij houden niet van „slechte manieren in de letterkunde", en het voorbeeld onzer oostelijke naburen, waar de geleerden elkander met den knuppel te lijf gaan en waar allerlei persoonlijke rancunes samenwerking telkens onmogelijk maken of

althans bemoeilijken, schijnt ons niet tot navolging te lokken. En daarbij begeeren wij alleen strenge kritiek, als zij volkomen billijk is. Ieder, die in een onderwerp thuis is, kan uit een dik boek een lijstje van min of meer belangrijke fouten bijeenzamelen; worden die fouten kortweg op eenigszins luiden toon opgesomd, dan is het gemakkelijk, een indruk te maken op het publiek, die even diep is als onjuist. Kritiek wenschen wij; maar een criticus als Dr. Colenbrander wenschen wij niemand toe.

Zwijgen zouden wij. Een antwoord scheen niet bepaald noodig. Het Historisch Genootschap kan, meenen wij, wel tegen een klein stootje; het zou zeker niet gerechtvaardigd zijn, om wegens een paar onbetamelijke regels zich aan te stellen, alsof het genootschap in last was. En bovendien, een antwoord zou moeielijk zijn. Want al hadden wij ook tegen het corpus der recensie bezwaren, wij konden er niet aan denken om de aangevallene uitgave zelve te verdedigen, nu de uitgever in ons midden zetelt. Wij wilden den schijn vermijden, dat persoonlijke gevoeligheid zich mengde in het rechtmatige protest van ons genootschap.

Maar ten slotte hebben wij toch gemeend niet te *kunnen* zwijgen. Het werk van den heer Krämer zullen wij natuurlijk onbesproken laten. Maar terwijl hij dit werk aanviel, heeft Dr. Colenbrander terloops verschillende regels voor het uitgeven van handschriften neergeschreven of aangeduid, waarmede wij ons niet kunnen vereenigen. En wij hebben gemeend niet te mogen stilzwijgen, wanneer dergelijke regels op zoo aanmatigenden toon verkondigd worden. Onze hoogste belangen zijn er bij betrokken, dat het publiek op dit punt niet misleid worde. En wij, die uit den aard der zaak slechts zelden met onze leden in aanraking komen, missen de gelegenheid,

om op andere wijze dan hier van ons gevoelen te doen blijken.

Er is nog een reden, waarom wij juist thans het bijzonder gewenscht en noodig achtten, dit onderwerp te bespreken. De heer Colenbrander is een gelukkig man. Wanneer het er hem om te doen geweest ware, stemming te maken voor eigen plannen, dan zou hij daarvoor geen gunstiger tijdstip hebben kunnen kiezen. Want ook Z. Exc. de Minister van Binnenlandsche Zaken bleek om te gaan met belangrijke ontwerpen: nauwelijks had Dr. Colenbrander in zijn artikel betoogd, dat het Historisch Genootschap niet op de hoogte was van zijne taak en dat zijne werkzaamheid niet voldeed aan de bestaande behoeften op dit gebied, of de Minister deed onverwachts het voorstel tot het benoemen eener Staatscommissie voor het uitgeven van belangrijke historische handschriften, en de Tweede Kamer hechtte zonder bezwaar haar zegel aan deze voordracht Zoo hebben wij dus plotseling eene zuster gekregen, — eene zuster, jonger maar vrij wat krachtiger georganiseerd dan wij, en die, naar het zich laat aanzien, ons wel niet zal willen verdringen, maar toch zeker al dadelijk naar de tweede plaats doen verhuizen. Van heeler harte en met blijde ingenomenheid zullen wij haar welkom heeten. Geen wonder! Want diegenen onzer leden, die onze jaarverslagen gevolgd hebben [1]), zullen zich herinneren, dat juist wij voor een paar jaren op het tot stand komen eener dergelijke commissie met kracht hebben aangedrongen en steeds van meening geweest zijn, dat alleen daardoor de gang van zaken op dit gebied werkelijk afdoende zou kunnen verbeterd worden. Zelf hebben wij toen

1) Zie onze Bijdragen en Mededeelingen. XIX p. XI—XVIII.

zelfs getracht het optreden van zulk eene commissie te bevorderen en stappen gedaan om het denkbeeld te verwezenlijken. Dat de regeering, nu de uitvoering ons mislukt is, deze taak overneemt, kan ons niet dan aangenaam zijn; want onze inzichten zijn op dit punt niet veranderd.

Maar het spreekt van zelf, dat de verschijning juist op dit oogenblik van het artikel van Dr. Colenbrander, dat onze werkzaamheid op zoo minachtenden toon besprak, eene veel ernstiger beteekenis had dan anders het geval zou geweest zijn. Hadden wij op een anderen tijd wellicht gezwegen, thans *moeten* wij ons verweren, ons rechtvaardigen [1]).

Wanneer wij terugzien op de werkzaamheid van ons genootschap gedurende meer dan eene halve eeuw, dan staat aan den aanvang eene rij planlooze, stelsellooze uitgaven. Nu en dan een aanloop tot het uitgeven van belangrijke verzamelwerken, maar gestaakt voordat zij goed in gang waren gebracht, — uitgaven zonder eenige toelichting, dikwijls slordig bewerkt Veel is in den loop der jaren verbeterd. Vergelijking met de uitgaven van andere genootschappen in binnen- en buitenland behoeven wij thans niet meer te schromen. Maar toch erkennen wij gaarne, dat het ideaal door ons niet bereikt is en ook nooit bereikt zal worden. Volontairs aan het hoofd van een klein legertje van vrijwilligers, kunnen wij niet alles doen wat wij wenschen en zullen dat

---

1) Natuurlijk zullen wij in ons betoog telkens het journaal van Hardenbroek moeten noemen, dat het onderwerp was van Dr. Colenbranders artikel. Wij verklaren hier echter eens voor al, dat wij dit alleen zullen doen, voorzoover bij dien aanval over algemeene regels voor het uitgeven van teksten gehandeld wordt; detail-aanmerkingen op de uitgaaf zelf laten wij onbesproken.

nooit kunnen doen. Wij hebben niets dan lof voor de toewijding en het geduld onzer medewerkers; wij herinneren ons met groote dankbaarheid de welwillendheid van diegenen onzer leden, die zich ons ten gevalle soms wel hebben willen belasten met het ondankbare en delicate werk van het houden van toezicht en het oefenen van kritiek op het werk dier medewerkers [1]). Maar hun aller goedwilligheid vermindert onze bezwaren, zonder ze weg te nemen. Onze beperkte fondsen leveren eene groote, eene onoverkomelijke moeielijkheid. Hoeveel gelukkiger in dit opzicht zal onze jongere zuster, de Historische Commissie, zijn! Zeker zal zij hare medewerkers kunnen bezoldigen. Zij zal dus meestal kunnen uitkiezen wie zij verlangt; en zij zal aan die uitverkorenen ook veel hoogere en veel strengere eischen kunnen stellen dan wij mogen doen. Maar toch, ook zij zal het ondervinden, dat het aantal der historici ten onzent te gering is, en vrees voor oppervlakkigheid zal haar allicht nopen haar arbeidsveld te beperken. Ons kleine land heeft niet voor elke taak een aangewezen man beschikbaar. Voor ons is dit bezwaar zéer ernstig: is er eene enkele maal een aangewezen uitgever, dan zijn er dikwijls honderd redenen voor één, waarom die aangewezene zich niet tot onze beschikking kan of wil stellen, zooals wij dat wenschen. Zoo blijft menige taak onverricht,

---

1) Wij kunnen dan ook geenszins voldoen aan het verlangen van Dr. Colenbrander, als hij ons sommeert om de namen bekend te maken van hen, die ons soms met hunne adviezen dienen. Is er van zulk eene bekendmaking eenig denkbaar nut te verwachten? Immers neen! Waarom dan zouden wij hen, die ons door hunne voorlichting verplicht hebben, blootstellen aan de kans, om betrokken te worden in het geschrijf van Dr. Colenbrander of een zijner geestverwanten?

menig belangrijk handschrift onuitgegeven tegen onzen wensch. Ook niet altijd het allerbeste, dat te vinden was, hebben wij uitgegeven; wij zelven weten dit het best! Maar dat allerbeste was dikwijls niet bereikbaar, althans niet voor ons; en men verge niet, dat wij terwille van het nog niet bereikbare beste het goede zullen weigeren, dat ons aangeboden wordt.

Erkenning van tekortkomingen, geene erkenning van schuld! Wij zitten niet stil: wij hebben ons aangesloten bij het Verein deutscher Publikations-institute, en voor de bewerking der historisch-statistische kaarten het initiatief genomen; ledenvergaderingen zijn onlangs voor het eerst gehouden; Fruins onuitgegevene nalatenschap wordt door ons voor den druk gereedgemaakt en gepubliceerd; door onze tusschenkomst zal het interessante journaal van Buchelius met de aardige reisverhalen thans eerlang uitgegeven worden door ons genootschap, in verbinding met andere historische genootschappen te Parijs, te Bonn en te Rome. Waarlijk, Dr. Colenbranders bittere verwijten zijn onbillijk! Is ons werk alleen goed, wij streven steeds naar het betere. Eenige jaren geleden hebben wij de archivarissen, de officieele deskundigen, gevraagd om voorlichting en medewerking: het heeft ons niet gebaat Toen Fruin ons zijn wensch te kennen gaf, om eene verzameling partikuliere aanteekeningen van leden der Staten van Holland uit de 17e eeuw in het licht te zien verschijnen, hebben wij ons ingespannen, om uit alle stemhebbende steden eene verzameling bijeen te krijgen: het is niet gelukt. Toen hebben wij baat gezocht in het scheppen eener betere organisatie, eener Historische Commissie met staatshulp: het resultaat van onze overleggingen was eene mislukking. Wil men weten hoe? Door het bedanken van Dr. Colenbrander zelven, op wiens mede-

werking wij gehoopt hadden. Dat bedanken werd volkomen gemotiveerd door het feit, dat hij, terwijl wij beraadslaagden, eene betere betrekking had aangenomen. Maar het maakt toch wel een ietwat pijnlijken indruk, dat wij, die destijds met hem onze plannen tot verbetering van de uitgaven van Nederlandsche geschiedbronnen uitvoerig hebben besproken, thans juist van hem het verwijt moeten hooren, dat wij „violen laten zorgen" en ons uitsluitend met kleinigheden bezighouden. Zijn geheugen schijnt wel zéér kort!

Eéne zaak willen wij behandelen, voordat wij ons tot de regels voor het uitgeven van handschriften wenden: de waarde van Hardenbroeks aanteekeningen. Deze questie raakt niet alleen den heer Krämer, zij raakt ook ons. Want het Historisch Genootschap mag niet iets slechts en onbelangrijks uitgeven, allerminst op dit oogenblik, nu ons van alle zijden overvloed van belangrijke stof wordt geboden.

Wanneer de heer Van Hardenbroek van Bergestein in des heeren Colenbranders voorzaal eenigen tijd heeft vertoefd, geeft deze, als hij zijne „inleiding" heeft voltooid, last „den man binnen te laten." Maar het vergaat den arme daar binnen niet beter! Het discours vlot niet, de indruk is blijkbaar ongunstig. Spoedig krijgt „de man" dan ook zijn afscheid; wij willen hopen, dat Dr. Colenbrander hem althans zelf heeft uitgelaten. Alleen gebleven noteert de gastheer den indruk, dien hij van zijn bezoeker heeft gekregen, in eenige onvriendelijke regelen, die culmineeren in de uitspraak: „Eigen meening geeft hij hoogst zelden, hij is daar blijkbaar arm aan; die zelf wat te zeggen heeft, ambieert niet in die mate het fonograafschap."

Is dit oordeel, door Dr. Colenbrander opgemaakt na de lectuur van Hardenbroeks nagelatene aanteeke-

ningen, billijk [1])? Wij gelooven het niet. De criticus vergeet, wat hij even te voren met zooveel nadruk had beweerd: Hardenbroek heeft ons geene gedenkschriften, maar slechts een dagboek nagelaten. Indien men zich daarvan goed doordringt, verliest men, meenen wij, het recht, het den schrijver kwalijk te nemen, dat hij hoogst zelden eigen meening uitspreekt, — vervalt de aanleiding om daaruit te besluiten, dat hij aan dergelijke meeningen arm is geweest. Hij moge weinig geprononceerde denkbeelden gehad hebben of wel rijk zijn geweest aan de vernuftigste opmerkingen, sinds hij zich tot taak had gesteld aanteekeningen te maken, slechts tot steun voor eigen herinnering bestemd, kon het hem bezwaarlijk invallen die op te sieren met kantteekeningen, ordinair of puntig, maar voor hemzelven in geen geval van belang.

De allerbelangrijkste bron voor den tijd van de Gouvernante en den Dikken hertog levert Hardenbroek ons niet: wij weten zeer goed, dat de hertog van Brunswijk zelf en ook de bekende Bentinck van Rhoon ons omvangrijke journalen hebben nagelaten, die bewaard gebleven en toegankelijk zijn. Gewis zullen die in sommige opzichten belangrijker zijn dan Hardenbroeks aanteekeningen, al zullen ze denkelijk niet zóovele bijzonderheden over de meest uiteenloopende onderwerpen bevatten als deze. Maar men vergete niet, dat deze kostbare stukken bewaard worden te Wolfenbüttel en te Londen, en dat het kwalijk aangaat omvangrijke bronnen in het buiten-

---

1) Men moet eens zien, hoe Fruin oordeelt in een dergelijk geval, als hij den rijmelaar Droste — zeker in alle opzichten een veel onbeteekenender man dan Hardenbroek — aan ons voorstelt (Aantt. op Droste p. 271 vlg.): geestig en hoog, maar ook onpartijdig en humaan.

land te laten afschrijven (en denkelijk na nauwkeurige studie verkorten) zonder den bewerker reis- en verblijfkosten aan te bieden. Hardenbroeks aanteekeningen daarentegen waren onder ons bereik: de eigenaar, een partikulier, besloot na lange aarzeling ze aan prof. Krämer ter uitgave toe te vertrouwen. Zou het te verantwoorden geweest zijn, deze éenige gelegenheid te laten ontsnappen?

De heer Colenbrander, wien Hardenbroeks werk „hard tegengevallen" is, schijnt te meenen van wel: volgens hem „verrijkt het onze kennis van den algemeenen loop der dingen weinig". Maar is de eisch, die in deze woorden opgesloten ligt, redelijk? Het komt er maar op aan, wat men verwacht. Mag men van een boek, dat onze geschiedenis van de laatste helft der vorige eeuw behandelt, verlangen, dat het ons „den algemeenen loop der dingen" beter doet kennen dan vroeger? Welk boek zal ons dan voldoen? Welk nieuws *over de groote lijnen der geschiedenis* geven ons — na Fruins *Hogendorp en de omwenteling van 1787* — zelfs de drie dikke deelen van het voortreffelijke boek over den *Patriottentijd*, dat Dr. Colenbrander zelf ons schonk [1])? Toch zijn wij niet van oordeel, dat het ongeschreven had moeten blijven.

Het journaal van Hardenbroek is reeds nu telkens vergeleken met de zoo bekende journalen van den jongen Huygens, en het is gezegd door een, die het beoordeelen kon, dat Hardenbroek het van den veel gesmaden, maar veel aangehaalden Huygens wint. Wij meenen, dat dit oordeel juist is. Huygens was

---

1) Op het feit, dat eerst de revolutionairen van 1795 den eisch van nationale eenheid en nationale vertegenwoordiging hebben geformuleerd, — een eisch aan Fransche denkbeelden ontleend, niet aan de partijprogramma's der patriotten, die hem niet kenden, — heeft, voorzoover wij weten, Dr. Colenbrander het eerst gewezen.

een onbeduidend man, wiens onbeduidendheid zich ook uit in de keus zijner mededeelingen. Hardenbroek was een ernstig man: wat hij mededeelt, niet altijd amusant, is altijd de moeite waard.

Wanneer Dr. Colenbrander de regels voor het uitgeven van handschriften, die hij wenscht gevolgd te zien, formuleert of aanduidt, beroept hij zich gedurig op Fruin en zijne methode voor het uitgeven van teksten. Natuurlijk verleent dit beroep aan zijne beweringen vrij wat gezag. Daarover dus allereerst eenige opmerkingen.

„Fruins grootste roem schijnt mij boven alle vergelijking", dus schreef Dr. Colenbrander, „dat hij niet slechts den diamant dolf, maar hem ook wist te slijpen en te kassen naar de kunst". Wij beamen dit ten volle. Maar juist daarom stellen wij Fruins historische opstellen, waarin hij de gedolven diamanten sleep en kunstvol kaste, verre boven zijne tekstuitgaven. Fruin was niet iemand, wien de overtuiging iets nuttigs te verrichten genoeg bezieling leende, om zich daarvoor langen tijd achtereen het eentonige werk te getroosten, dat een uitgever van teksten moet verrichten. Hij hield niet van zulken arbeid; hij was geen handig man, en het gelukte hem niet dan na lang overleg om de machinale voorbereidingen voor de uitgaaf praktisch in elkaar te zetten. Die hem hebben gadegeslagen, wanneer hij een uitgeversarbeid van eenigen omvang ondernam, weten wel, dat hij zich zuchtend en tegenstribbelend aan het werk zette, het telkens neerwierp en eerst na langen tijd onder den drang van allerlei omstandigheden voltooide. Daarbij verrichtte hij dergelijken arbeid eenigszins en grand seigneur: *in hem* kan men het begrijpen en gemakkelijk verontschuldigen, dat hij geen oog en geen hart had voor de minutieuse,

van dit werk nu eenmaal onafscheidelijke kleinigheden, en dat hij daar wat hoog op neerkeek. Voor de diplomatische juistheid van een tekst voelde hij weinig: als hij in zijne opstellen eene plaats citeert, verbetert of verandert hij soms de spelling, een enkele maal zelfs wel een woord; korte aanhalingen schrijft hij wel eens neer uit het hoofd, zonder falen maar zelden letterlijk juist. Zoo zijn de teksten, die hij levert, volstrekt geene modellen van nauwkeurigheid, zooals zijne opstellen dat allen wèl zijn.

Kan men dan Fruins toelichtingen der teksten modellen noemen? Ook dit niet zonder voorbehoud. Als wij dit verklaren, wenschen wij niet het geringste te kort te doen aan zijn roem als historicus. Als Fruin iets deed, dan deed hij dit altijd zóo, dat de mindere volmaaktheid van één onderdeel meer dan opgewogen werd door de buitengewone voortreffelijkheid van andere bijzonderheden. Ons genootschap heeft het voorrecht gehad ééne groote tekstuitgave van Fruin ter perse te leggen; het zou zich gelukkig geacht hebben ook de drie andere te drukken, als hij ons die aangeboden had.

Maar dit alles belet ons niet te verklaren, dat naar onze meening het „procédé van Fruin" voor het uitgeven van teksten niet zonder eenige restrictie kan geroemd worden als een voorbeeld ter navolging voor andere tekstuitgevers. Niet het minst, omdat er naar onze meening geheel geen „procédé van Fruin" bestaat. Zijne vier groote tekstuitgaven (Dr. Colenbrander schijnt er slechts twee te kennen) zijn op geheel verschillende wijzen behandeld: wij zouden dus bezitten niet één procédé, maar vier, waaruit wij zouden kunnen kiezen. Dr. Colenbrander schijnt dit wel opgemerkt te hebben: hij onderscheidt het „procédé-Dusseldorp" en het „procédé-Droste." Doch gevraagd naar de kenmerkende verschillen dezer twee

„procédés", verbaast ons deze scherpzinnige man met de ietwat onnoodige waarschuwing, „niet te willen voorbijzien, dat van Dusseldorp slechts een uittreksel van matigen omvang, dat daarentegen de tekst van Droste onverkort en als legger is uitgegeven." Een zéer geleerde vorm dus om uit te drukken, dat men een boek kan excerpeeren of in zijn geheel uitgeven. Inderdaad, dat is zoo; wij zouden er kunnen bijvoegen, dat men een dik handschrift uitgeeft in twee quarto-deelen, een minder dik in éen octavo-deel. Ook dit heeft Fruin werkelijk gedaan; maar deze behandeling schijnt ons iets te eenvoudig, om den kunstvollen naam „procédé" te verdienen.

Er bestaan tusschen Fruins uitgaven andere, veel ingrijpender verschillen, die Dr. Colenbrander verzuimt in het licht te stellen en die toch veel kenmerkender zijn voor zijne wijze van uitgeven. Laat ons zien wat hij ons geeft.

Eerst Dusseldorp's *Annales*. De tekst, wij weten het, is geëxcerpeerd, — zóo geëxcerpeerd als alleen Fruins buitengewone kennis en oordeel dit doen konden. De kracht van het toelichtende apparaat ligt geheel in de uitvoerige, meesterlijke inleiding. Zij behandelt het leven en het karakter van den schrijver, de geschiedenis van het boek met kritische opmerkingen over de geloofwaardigheid daarvan, Dusseldorps bronnen en zijn gebruik daarvan, en eindelijk de regels bij de uitgaaf gevolgd. Onverbeterlijk! Er zijn verder naamregisters. Ook noten? Inderdaad, er zijn er eenige: aan het eind van den 480 bladzijden beslaanden tekst vindt men 34 bladzijden met aanteekeningen, — belangrijk natuurlijk zooals alles wat Fruin gaf. Maar noten, samengebracht volgens een vast systeem, in wier geheel eene leidende gedachte ligt en die den tekst op eene bepaalde wijze toelichten? Geloove het wie kan! De allereerste noot

betreft den tijd, waarin men de periode der „Middeleeuwen" het eerst met dezen naam heeft aangeduid: eene belangrijke bijzonderheid zeker, kostbaar voor een handboek van historische methodologie, maar als toelichting van Dusseldorps tekst volmaakt nutteloos. Maar wij behoeven hier niet te oordeelen. Fruin oordeelde zelf: „ik geef slechts hetgeen ik gereed heb: enkele losse aanteekeningen", zegt hij.

Nu Droste's *Overblijfsels van geheugchenis*. De volledige tekst, zonder eenige inleiding, maar met eene overstelpende massa noten, die een afzonderlijk deel vullen, en een naamregister. „Als men een tekst in de hand heeft, die voornamelijk gebruikt wil wezen om de prosopographie van een tijdvak verder te brengen, volgt men het procédé-Droste", doceert de heer Colenbrander. Men vergunne ons te oordeelen, dat dit recept niet voorgeschreven kan worden zonder eenige gebruiksaanwijzing. Wij voor ons denken, als wij ons soms vergasten aan de lectuur van Fruins aanteekeningen op Droste, altijd aan eene anecdote, die verhaald wordt van Potgieter. Toen deze op zijn ouden dag het eerste deel had uitgegeven van zijn *Leven van Bakhuizen van den Brink* (dat zonderlinge dikke boek, dat één reusachtige tusschenzin is en welks laatste bladzijde de toelichting voltooit van hetgeen op de eerste bladzijde verhaald is) moet een zijner vrienden hem eens vermaand hebben, om wat maat te houden in zijne uitweidingen en het verhaal wat ordelijker in elkaar te zetten, omdat de gewone lezer dreigde den kluts kwijt te raken. „Het kan mij niet schelen", riep Potgieter met zijn schalkschen glimlach, „met *dit* boek wil ik nu eens geheel mijn eigen zin doen; er kome van wat wil!" Niet gaarne zouden wij zeker het curieuse *Leven van Bakhuizen van den Brink* missen, al staat er meer in over allerlei zaken, die Bakhuizen nauwelijks betreffen, dan over

hem zelven. En zeker is ieder historicus Fruin nog altijd hartelijk dankbaar voor zijne kostelijke aanteekeningen op Droste's gerijmel, al is het uitgekomen zooals Fruin voorzag, toen hij zich in het voorbericht over zijne breede annotaties verontschuldigde. De noten hebben Droste's tekst versmoord: geen nood, nu wij er iets veel belangrijkers voor in de plaats gekregen hebben! Maar vóór Dr. Colenbrander is niemand op den inval gekomen, om deze tekstuitgave als een model van methode aan anderen voor te houden.

Dan de *Informatie* en *Enqueste*. Eenvoudige teksten met uitvoerige historische inleidingen over de verponding en de wijze waarop zij tot stand kwam. Geheel geene noten, maar lijsten van woordverklaringen. Een commentaar, in de inleiding wenschelijk gekeurd, wordt niet gegeven; over hetgeen hij zou bevat hebben licht de uitgever ons niet in.

En nu eindelijk de editie van Philippus de Leyden's *De cura reipublicae*, onvoltooid helaas, maar waarvan wij althans Fruins plan goed kennen. Een tekst, zéer nauwkeurig bewerkt (met de hulp van Dr. Molhuyzen) en met aanhaling van alle varianten. Geene noten. Wat de inleiding zou geworden zijn, weten wij ongeveer uit Fruins voortreffelijk artikel over den schrijver. Dan zou gevolgd zijn een kort résumé van het betoog van elken casus. En eindelijk een historische commentaar, die zeker de binnenlandsche politiek van de eerste Beijersche hertogen zeer uitvoerig zou behandeld hebben, en bovendien ook over het bestuur van het Sticht veel belangrijks beloofde.

Hoe verklaart Dr. Colenbrander nu het verschil in de behandeling van deze vier teksten? Bij de belangrijke stukken van Dusseldorp eene buitengewoon uitvoerige inleiding nagenoeg zonder noten; bij de

onnoozele rijmelarij van Droste daarentegen geene inleiding, maar een dik deel met aanteekeningen even geleerd als onderhoudend; bij de Informatie eene inleiding en woordverklaringen; bij Van Leyden geene noten, maar eene inleiding en een commentaar. De waarheid schijnt ons deze: Fruin hield er geheel geen vast „procédé" voor het uitgeven van teksten op na; hij liet zich bij het inrichten zijner edities leiden door den aard van het uit te geven werk, en niet minder door de neiging van het oogenblik.

Thans de regels voor tekstuitgaven.

Vóor alles plegen wij naar vermogen zorg te dragen voor het verkrijgen van een zuiveren tekst. Het heeft ons bijzonder getroffen, dat Dr. Colenbrander zich zoo uit de hoogte heeft willen uitlaten over onze zorgen in dit opzicht. „Het genootschap bemoeit zich met punt en dubbele punt, met ij of y," zegt hij minachtend; hij schijnt dergelijke bemoeiingen bijzonder kleingeestig te vinden. Wij veroorloven ons met bescheidenheid, daaromtrent een geheel ander inzicht te hebben. Werkelijk, wij *hebben* ons bemoeid met punten en dubbele punten, met ij en y, en zoo wij met eenige zelfvoldoening op onze werkzaamheid terugzien, is het juist ook in dit opzicht. De oordeelkundige en conscientieuse uitgever mag dergelijke kleinigheden niet geringschatten, omdat juist daarvan de hoofdzaak, de vaststelling van een zuiveren tekst, afhangt. Van kleinigheden hangt het werk van den uitgever nu eenmaal aan elkander; wie zich daartoe te voornaam rekent, wende zich elders heen.

Juist hier meenden wij bovendien iets te kunnen doen van blijvend nut voor de opleiding van jeugdige tekstuitgevers, en zoodoende middellijk ook voor onze eigene uitgaven. Het is altijd eene hachelijke zaak, de verantwoordelijkheid te dragen voor eens anders

werk, dat men toch altijd slechts gebrekkig controleeren kan; op dit punt alleen was iets tot stand te brengen door het stellen van regels. Welnu, wij meenen inderdaad iets bereikt te hebben; onze regels zijn met graagte door andere genootschappen overgenomen. Geen wonder! Zij, wier studiën zich vooral in de 18e en 19e eeuw concentreeren, kunnen meenen dergelijke regels niet noodig te hebben. Met de 17e eeuw wordt de behoefte daaraan reeds grooter. Maar zij, die zich bij voorkeur met middeleeuwsche tekstuitgaven bezighouden, kunnen geen oogenblik aan de doelmatigheid van het stellen van regels twijfelen. Overal ziet men dan ook hetzelfde geschieden, wat door ons gedaan is. Onze eerste regels, voor middeleeuwsche teksten, oorspronkelijk ontworpen door den beroemden Pertz en Böhmer, naderhand omgewerkt door niemand minder dan Waitz en door Roth von Schreckenstein, zijn ten slotte vastgesteld door prof. Menzel te Bonn. Al deze mannen, wier namen een Europeeschen klank hebben, achtten zich geenszins te goed, om zich het hoofd te breken met het stellen van deze eenvoudige regels, die Dr. Colenbrander schouderophalend naar de lagere school verwijst. Alle Historische Commissiën, die in de laatste jaren in Duitschland zijn verrezen, hebben dit voorbeeld gevolgd en zijn begonnen met het ontwerpen van een stel voorschriften: onze regels voor de uitgave van handschriften uit den nieuweren tijd zijn naar een daarvan bewerkt. En de nieuwe Historische Commissie zelve zal gewis op hare beurt evenzoo handelen. Want inderdaad, op dit punt althans kan eene commissie aan hare ambtenaren regels voorschrijven, en het zou dus wel vreemd zijn, als zij zich de gelegenheid daartoe liet ontglippen.

In onze regelen voor tekstuitgaven hebben wij

onzen medewerkers een leiddraad in handen gegeven. Zooveel vrijheid als daarbij omschreven is, gunnen wij hun. Wij hopen en vertrouwen, dat zij zich niet meer vrijheden veroorloven; want op het punt van een nauwkeurigen tekst zijn wij zéer conservatief. Wij kunnen niet zeggen *ouderwetsch*-conservatief, want de nauwgezetheid in dezen is bepaaldelijk een vrucht van den laatsten tijd: naarmate wij vooruitgaan neemt de voorzichtigheid der uitgevers steeds toe. Het is niet noodig, daartoe de befaamde edities van den ijverigen professor Matthaeus naast de tegenwoordige te leggen; reeds eene vergelijking met die van eene groote halve eeuw geleden is welsprekend genoeg. Als conservatieven staan wij dus (o wonder!) op het standpunt van onze eeuw, zelfs van de 20e eeuw. Dr. Colenbrander echter, die toch nog jong is, schijnt met deze opvatting niet zeer ingenomen; het is wel gewenscht, daarover nog even met hem van gedachten te wisselen. Wij hebben het oog op de door hem opgeworpene quaestie van de verandering van de *ponden sterling* in *guldens*.

Hardenbroek had, naar men weet, ergens *ponden sterling* geschreven in plaats van *guldens*; Dr. Colenbrander had dit verbeterd willen zien. Hij uit zijn gevoelen natuurlijk met de stelligheid, waaraan hij ons gewend heeft; hij kiest zelfs den beleedigendsten vorm, dien hij vinden kan. „Een knaap zou het verbeterd hebben," snauwt hij, „maar de heer Krämer laat het staan!" Niet waar, wanneer men aldus spreekt, is er geen sprake van eenige aarzeling; men is zeker van zijne zaak? Wij kunnen dus de aangeduide behandeling van den tekst gereedelijk noemen: het procédé-Colenbrander. Intusschen, door den heer Krämer over deze uitspraak geïnterpelleerd, geeft de aanvaller tot onze verbazing dadelijk kamp, al is het niet op de vriendelijkste wijze. „Evenmin

als de uitgever," heet het nu, „wil ik *guldens* voor *ponden sterling* drukken. Maar wil de uitgever," dus vervolgt hij snibbig, „het verdedigen, dat hij op de fout van zijn handschrift niet in eene aanteekening gewezen heeft? zoo ja, hij zegge het." Dus *geene* verbetering, maar eene waarschuwende noot. Dit is het tweede procédé-Colenbrander. Maar de veranderingen zijn niet ten einde. Enkele maanden voor zijne geruchtmakende recensie heeft de heer Colenbrander in het licht gezonden eene bewerking van Fruins dictaat over de *Nederlandsche Staatsinstellingen*. Mag men de van deze uitgave verschenen aankondigingen gelooven, dan bevat de tekst daarvan een aanmerkelijk aantal fouten, waaronder ernstige. Dr. Colenbrander heeft die duidelijke fouten niet veranderd en *geen enkele maal* in eene noot den lezer voor de aanwezigheid daarvan gewaarschuwd. Blijkbaar stond hij dus bij de bewerking van dit boek nog op een geheel ander standpunt dan enkele maanden later: destijds achtte hij het nog *niet* gewenscht de fouten in de teksten te verbeteren, en evenmin om ze in noten aan te wijzen. Over de reden van deze verandering van zienswijze licht hij ook ditmaal het publiek niet in. Dit is het derde en laatste procédé-Colenbrander. Wij moeten dus kiezen.

Maar de keus is moeielijk. Want indien het ons geoorloofd is, ons gevoelen te zeggen over deze drie zienswijzen en over het standpunt, door Dr. Colenbrander daarbij ingenomen, dan moeten wij met leedwezen verklaren, dat wij *in elk der drie gevallen* anders zouden beslist hebben dan hij. *Wij* wenschen de ponden sterling *niet* in guldens veranderd te zien, omdat wij onzen medewerkers absoluut de vrijheid weigeren om de woorden van geschiedbronnen te veranderen, — eene vrijheid, die, eenmaal verleend, tot de noodlottigste en niet te controleeren gevolgen

zou kunnen leiden. Hadden wij over het geval uitspraak mogen doen, dan zou onze uitspraak eenigszins anders geluid hebben dan die van Dr. Colenbrander: „*een knaap* zou het verbeterd hebben, maar een conscientieus uitgever laat het staan." — De fout is door den uitgever bestendigd en niet in eene noot gesignaleerd. Maar dit verzuim brengt ons bloed niet in beweging. Een verzuim is het; er had natuurlijk moeten staan: „Uit het verband van den tekst blijkt, dat Hardenbroek zich hier verschrijft en *ponden sterling* zegt inplaats van *guldens*," of iets dergelijks. Maar wij kunnen ons moeielijk indenken in de gemoedsgesteldheid van een criticus, die zich verontwaardigd toont over een verzuim, dat ieder lezer onmiddellijk corrigeert. Wij stellen het onzen uitgevers natuurlijk ten plicht, om fouten in den tekst in noten te signaleeren; maar indien de uitgever van een slordig handschrift ons nu en dan eens eene enkele noot over eene in het oog vallende fout bespaart, niet wij zullen ons humeur daardoor laten bederven. — In het bijzondere geval van Fruins dictaat daarentegen zouden wij geheel anders gehandeld hebben. Het gold hier geene geschiedbron, maar een boek over geschiedenis, — een boek bovendien, dat slechts mondeling overgeleverd was en welks tekst dus niet volkomen vaststond: twee redenen voor één, waarom wij in dit geval *niet* geaarzeld zouden hebben den tekst te veranderen. Waarschijnlijk zouden wij hier bij uitzondering zelfs vrijheid gevonden hebben den tekst *stilzwijgend* te veranderen, — uit piëteit voor de reputatie van den vereerden overledene, die anders door ons toedoen kon schijnen gevaar te loopen.

Zoo staan wij dus in dit opzicht, wat het vaststellen van een nauwkeurigen tekst aangaat, op een geheel ander standpunt dan Dr. Colenbrander. Gelukkig

zijn wij het over een ander punt meer met hem eens. Toont hij zich niet voldaan, als hij „slechts een nauwkeurigen afdruk" ontvangt, — wenscht hij, dat „men den uitgever ook voor een in hoogeren zin goede uitgaaf aansprakelijk stelle," dan geven wij hem gaarne gelijk. Zéér zeker hebben wij ook in dit opzicht de volmaaktheid nog in de verste verte niet bereikt. Maar wij hebben er toch ernstig naar gestreefd, om ook in dit opzicht aan onze lezers goede tekstuitgaven in handen te geven. Sinds lang hebben wij niet meer geduld, dat de spijzen op onze tafel rauw voorgediend werden: naar vermogen hebben wij steeds gezorgd voor behoorlijke inleidingen en voor noten.

Eerst de inleidingen. Wij hebben er steeds op aangedrongen, dat daarin (wanneer er aanleiding toe bestond) twee punten behandeld zouden worden: de biographie van den schrijver en de bronnen, die hij gebruikt heeft. Tegen de biographie (die ook in dit geval niet ontbrak) blijkt Dr. Colenbrander geen bezwaar te hebben (hetgeen niet belet, naar men weet, dat wij eenig bezwaar hebben tegen hetgeen hij naar aanleiding daarvan in het midden brengt). Ook op het tweede punt — de bespreking der bronnen — verheugen wij ons in gelukkige eensgezindheid met den heer Colenbrander. „De heer Krämer heeft," zegt hij vriendelijk, „met behulp van naamregisters, officiersboekjes en dergelijke de in het dagboek genoemde personen terecht gebracht." Wij laten, aan ons plan getrouw, natuurlijk in het midden, of deze omschrijving juist is; wij constateeren alleen, dat wij, den eisch stellende, dat des schrijvers bronnen zullen besproken worden, in volkomene overeenstemming zijn met den heer Colenbrander, die van oordeel is, dat wij bij het gebruik van het dagboek „telkens maar te vragen hebben, of Hardenbroeks zegsman het

weten kon en geen reden had de zaak scheef voor te stellen." Het schijnt dus vast te staan, dat deze beide zaken in de inleiding eener tekstuitgave behooren. En met den heer Colenbrander buigen wij ons hier in eerbied voor het voorbeeld, door Fruin gegeven in zijne inleiding voor Dusseldorps *Annales*, eene inleiding, waarin juist deze twee onderwerpen uitvoerig besproken worden op eene wijze, die wij gaarne aan al onze medewerkers als onbereikbaar ideaal wenschen voor te houden [1]).

Niemand meene evenwel, dat Dr. Colenbrander met zóó weinig tevreden is; van de inleiding eener tekstuitgave verlangt hij veel meer. Voordat hij een tekst ter hand neemt, wenscht hij nog van den uitgever te vernemen „wat ons van het tijdvak bekend is en wat wij uit den aangeboden tekst nieuws leeren kunnen". Een thema, dat hij met variatiën nog een paar maal te berde brengt. De uitgever „moet overal wijzen op overeenstemming of verschil met berichten van elders"; hij „houde angstvallig rekening met den stand onzer kennis van een onderwerp of tijdvak, en make er ons op verdacht, waar en op welke wijze die door een oordeelkundig gebruik van den uitgegeven tekst kan worden gebaat". Dit is duidelijk.

---

1) De inleiding biedt bovendien nog iets: eene korte geschiedenis der Roomsch-Katholieke kerk in den eersten tijd na de hervorming, die noodig scheen tot goed verstand van het door Dusseldorp medegedeelde. Wij vestigen er evenwel met nadruk de aandacht op: 1° dat Fruin het mededeelen daarvan rechtvaardigt (Inleiding p. LXXIX) door de opmerking, dat hij den lezer in dit geval niet door de verwijzing naar een bekend werk voldoende kon inleiden, omdat zulk een werk niet bestaat, 2° dat hij zich hier blijkbaar bij de keus uit zijn overrijk materiaal tot het strikt noodige heeft beperkt: immers hetzelfde onderwerp heeft hij tegelijkertijd afzonderlijk en veel uitvoeriger behandeld in zijne voortreffelijke *Wederopluiking van het Catholicisme*.

Bij de opening zijner beoordeeling geeft Dr. Colenbrander, bemerkende, dat de uitgever van Hardenbroeks journaal „zijn plicht ontrouw" was, ons zelf verslag van de gebeurtenissen van 1747—1780: 49 regels, goed geteld, over den loop der gebeurtenissen, niet bijzonder nieuw en belangwekkend, maar goed geschreven, een aardig verslag van de algemeen bekende feiten, zooveel als iemand, die op de hoogte is, in $1^1/_2$ bladzijde geven kan. „Wij leiden voor het oogenblik den lezer niet verder in", zegt hij dan met onnavolgbare deftigheid. „Waarom niet?" zijn wij geneigd hem toe te voegen. „Geneer u niet; het gaat werkelijk heel goed! Gij kwaamt juist goed op gang, en het proefje, ons door u gegeven, maakt ons belust op meer. Gij kunt toch niet meenen, dat gij met dit weinige ons voldoende een indruk hebt gegeven van hetgeen er bekend is over het tijdvak der Gouvernante?"

Zeker, dat kan de bedoeling niet zijn! De heer Colenbrander stelt veel zwaardere eischen. Men beproeve even zich voor te stellen, wat die eischen beteekenen. Moet de uitgever van eene geschiedbron van eenigen omvang inderdaad vooraf verhalen, wat vroeger bekend gemaakte bronnen reeds over het behandelde tijdvak geleerd hebben? Moet hij werkelijk bij elk bericht van eenige beteekenis in de nieuwe bron de afwijking van de oude lezing van hetzelfde verhaal aanwijzen? Moet hij althans bij de twijfelachtige punten altijd wijzen op overeenstemming van de nieuwe met de oude bronnen? Ons dunkt deze eisch volkomen onredelijk, onjuist. Het is ook eenvoudig onmogelijk er aan te voldoen: men denke zich eene uitgaaf eener oude kroniek, bezwaard met zulk een apparaat, veel lijviger dan de tekst zelf! Zou men werkelijk, als het mogelijk was, elke tekstuitgave op deze wijze willen belasten? vervallen in navol-

gingen van Huydecopers of Kluits zeer geleerde, maar weinig bruikbare editiën van Melis Stoke of het Egmondsche kroniekje in tal van dikke deelen?

Slechts in één geval, geheel verschillend van het besprokene, kan en moet o. i. aan den eisch van Dr. Colenbrander min of meer worden voldaan. Hij maakt geen onderscheid tusschen geschiedbronnen van algemeenen aard en dezulke, die alleen eene enkele gebeurtenis, een op zichzelf staand feit verhalen of toelichten. *In het laatste geval* is de uitgever wel verplicht duidelijk te maken, waaraan het gepubliceerde verhaal zich vasthaakt, toe te lichten het verband van het speciale geval met den algemeenen gang van zaken. En daar is het ook betrekkelijk gemakkelijk, aan dezen eisch te voldoen.

Elders is het onpraktisch en ongewenscht. Wij stelden het zooeven voor, alsof wij Dr. Colenbrander wilden aanmoedigen, om voort te gaan met zijne inleiding in de geschiedenis van het bestuur van prinses Anna en van den hertog van Brunswijk. Het was van harte gemeend. Maar bij onze aanmoediging zijn wij toch geneigd ééne restrictie te voegen. Wij zouden wenschen den schrijver uit te noodigen, ons dit verhaal te schenken in het *Weekblad de Amsterdammer* of ergens anders, niet in onze *Bijdragen en Mededeelingen* of in eene andere voor tekstuitgaven bestemde publicatie.

Het is niet de eerste maal, dat wij met Dr. Colenbrander op dit punt van gevoelen verschillen. Toen wij voor twee jaren voor onze *Bijdragen en Mededeelingen* van hem mochten ontvangen zijne uitgave van de *Notulen der vaderlandsche regenten van 1783—1787*, die 63 bladzijden besloegen, was daarbij gevoegd eene breede historische „inleiding", die 53 bladzijden innam en over welks omvang de schrijver zich bij de inzending verontschuldigde. Wij oordeel-

den toen, dat dit stuk geene inleiding was; maar het was fraai en het scheen ons dus jammer, dat het, eens geschreven, niet gedrukt zou worden; na eenige aarzeling hebben wij het dan ook opgenomen, onder protest. Destijds dankte „de nieuweling" ons, dat wij hem „niet verketterd" hadden: men groeit snel tegenwoordig!

In de plaats van algemeene historische inleidingen wenschen wij iets anders, veel prozaïscher, maar naar onze bescheiden meening veel nuttiger voor hen, die de tekstuitgaven gebruiken: naamregisters en toelichtende noten. Ook in dit opzicht echter is er weder verschil van inzicht tusschen ons en den heer Colenbrander. Naast de breede inleidingen verlangt hij een geheel apparaat van noten, en hij verzekert met nadruk, dat Fruin „altijd" gehandeld heeft zooals hij thans wenscht. Ten onrechte, naar ons reeds bleek: naast den overdadig met noten versierden Droste staat de schaarsch bedeelde Dusseldorp met de Informatie en met Philips van Leyden, die geheel zonder toelichtende noten hun weg moeten vinden.

Wat wij verkiezen uit deze vier voorbeelden? Het is niet gemakkelijk te omschrijven. Voor het bijvoegen van noten kan men naar ons oordeel geene vaste regels stellen. Wij geven gaarne toe: eene uitgave mag geene raadsels ter oplossing opgeven. Maar waar Dr. Colenbrander met instemming een paar uitspraken van Fruin aanhaalt, die in zijne inleiding op Dusseldorp als zijn doel opgeeft: „de waarde der verschillende brokstukken te beoordeelen, het onjuiste te weerleggen, het juiste met bewijzen te staven", moeten wij opmerken, dat Fruin volgens zijne eigene verklaring dit doel *niet* heeft bereikt. En waar hij, blijkens de inleiding op Droste, „de behoefte gevoelde om de personen en zaken, die ten tooneele werden gevoerd en niet altijd in het rechte licht werden ge-

plaatst, opzettelijk te behandelen", merken wij op, dat hij zelf zich daarover in het voorbericht eenigszins verontschuldigt. Eene verontschuldiging, die ons den moed geeft te herhalen, dat Fruin zoodoende iets voortreffelijks verricht heeft, maar iets dat ons (wij zeggen het met bescheidenheid) voorkomt hier misplaatst te zijn en dat elders in anderen vorm veel beteren indruk zou hebben gemaakt. De heer Colenbrander zelf omschrijft dit „procédé" aldus: „het gebruikt den tekst als legger en wil er een rijken voorraad wetenswaardige bijzonderheden op aanteekenen". Zoo is het, men *wil* bijzonderheden aanteekenen en *gebruikt* daar den tekst voor: is het dan te verwachten, dat die tekst door de aanteekeningen beter tot zijn recht zal komen? Wij begrijpen den heer Colenbrander niet: begrijpt hij zichzelven wel? Plastisch vermogen ontbreekt hem waarlijk niet: gevoelt hij dan niet in zich den onstuimigen drang, om zulk een rijk apparaat van wetenswaardige bijzonderheden — membra disjecta, die hij wil bijzetten in een knekelhuis — om te scheppen tot een levend beeld? En zijn beroep op Fruins methode faalt: wil men weten, hoe deze zelf later over dergelijke zwaarlijvige apparaten dacht? Men hoore hem zelven (Inleiding op Dusseldorp. p. CXXIII). „Aanvankelijk had ik het voornemen gekoesterd om op den tekst een breeden toelichtenden commentaar te laten volgen, waarin ik de waarde der verschillende brokstukken beoordeeld, het onjuiste weerlegd, het juiste met bewijzen gestaafd zou hebben. Doch ik moet schuld bekennen. Nadat ik een poos met dien arbeid bezig was geweest, is mij de lust ontgaan om hem ten einde te brengen. Aangenamer werk trok er mij van af, en zoo is van uitstel ten laatste afstel gekomen....... Zoo geef ik slechts hetgeen ik gereed heb: in plaats van een doorloopende toelichting enkele

losse aanteekeningen, die echter, naar ik vertrouw, vooral datgene verklaren, hetwelk verklaring bovenal behoeft. Niet het noodige ontbreekt, maar het overdadige". De conclusie ligt voor de hand: met zoovele woorden zegt Fruin zelf, dat „verklaren van datgene, hetwelk bovenal verklaring behoeft," *noodig* is; de rest (de beoordeeling van de waarde der mededeelingen, de weerlegging der onjuistheden, het staven van het juiste met bewijzen) is daarentegen *overdadig*.

Zoo is het: verklaring van hetgene in een tekst bovenal verklaring behoeft, oplossing van raadsels die een tekst aanbiedt, dit is noodig en dit blijve dan ook het doel der bijgevoegde noten. De eisch is bij slordig gestyleerde teksten van eenigen omvang reeds zwaar genoeg! Meer mag men niet eischen. Het toetsen en in het licht stellen van het medegedeelde kan soms gewenscht zijn. Maar het staven en weerleggen daarvan blijve bepaaldelijk bespaard voor den schrijver, die uit de nieuw geopende geschiedbron de stof putten zal voor een nieuw geschiedverhaal [1]).

Nog éene opmerking over de noten, die bij eene tekstuitgave wenschelijk schijnen, moet ons van het hart: zij betreft wat Dr. Colenbrander zelf noemt „het fameuze kassen van de steenen." Er is geen onderwerp, waarop Dr. Colenbrander in de enkele bladzijden, door hem aan Hardenbroeks journaal ge-

1) Men versta ons wel. Wij hebben geen overwegend bezwaar tegen dergelijke „overdadige" historisch-kritische opmerkingen in inleidingen en noten; wij zullen dan ook zulke noten niet afwijzen, voortaan evenmin als vroeger. Maar wij meenen ze niet te mogen eischen; wij achten ze zelfs niet zeer gewenscht. Indien zij groote afmetingen aannamen, zouden wij dan ook moeten verzoeken ze wat te besnoeien.

wijd, zóó dikwijls terugkomt als op dit. „Waarom (heeft de heer Krämer)," dus had hij gevraagd, „in eene zakelijke inleiding en in zakelijke aanteekeningen de schoonste steenen niet meteen gekast?" Maar hij laat het daarbij niet. „Hier had de heer Krämer," zegt hij elders, „de gegevens in handen voor een opbouw als de beroemde geschiedenis der familie Caron. Hij heeft er niets van opgemerkt: *hij begrijpt niet, welken weg een tekst met hem uit wil.*" Als hij zelf in eenige regels de opkomst der familie D'Ablaing heeft beschreven, vraagt hij zelfvoldaan, of men „niet ziet, *dat het tooneeltje vrij aardig is*?" En niet tevreden met zulke aanduidingen, spreekt hij verderop duidelijker van plaatsen, „waar aan het werk *eer te behalen* was." „Zoo iets," meent hij, „liet Fruin *zich niet ontgaan*"; tot den heer Krämer daarentegen richt hij het verwijt, dat hij het zich „niet eens, maar twintigmaal *laat ontgaan*."

Wij verklaren ronduit, niet de allergeringste sympathie te hebben voor de stemming, die uit al deze citaten spreekt. Het kassen van de steenen in puntige nootjes dunkt ons *volkomen overbodig;* de heer Colenbrander zelf kan dit kwalijk ontkennen. Want hoewel niet gewaarschuwd, raapt hij zelf de kostbare steenen al lezende en als in het voorbijgaan op. En wil hij beweren, dat hij voor de lectuur van een boek over dit tijdperk niet de eerste de beste mag heeten, dan kunnen wij wijzen op het voorbeeld van professor Kernkamp, die, voorzoover wij weten, van dit tijdvak nooit eene bijzondere studie heeft gemaakt, en die, toen hij kort na Dr. Colenbrander dezelfde wandeling maakte, langs den weg nog vrij wat meer kostbare steenen aantrof dan zijn voorganger er gevonden had. Daarop de aandacht te vestigen, is dus volstrekt niet noodig. Waartoe dan zal men het „kassen" aanbevelen? Zeker, wij zien ook

wel, dat het tooneeltje tusschen mevrouw D'Ablaing en haren echtgenoot, die haar het bestaan zijner burgerlijke moeder in Oost-Indië verzwegen had, vermakelijk is; de uitgever zal het stellig met ons betreuren, dat het bestaan der oude mevrouw D'Ablaing hem even onbekend is geweest als vroeger aan hare schoondochter; het zou nuttig geweest zijn, haar bestaan in eene noot te constateeren. Maar verder gaan wij met Dr. Colenbrander niet mede. *Hij* acht het zóó natuurlijk te pronken met de gelukkige vondsten, die hij deed, dat hij iemand, die eene gelegenheid daartoe laat voorbijgaan, aanstaart in stomme verbazing, niet zonder een lichten twijfel aan zijne volledige toerekenbaarheid. *Wij* daarentegen zullen niet zuurzien, indien een onzer medewerkers bezwijkt voor de verleiding, om in inleiding of noot aardige tooneeltjes even te schetsen; maar wij stellen *hooger* de zelfverloochening van den uitgever, die het schilderen dezer tooneeltjes nalaat, omdat het daartoe thans de tijd niet is, — het uitstelt, totdat zich daartoe wellicht eene meer gepaste gelegenheid zal aanbieden. Nog meer: wij protesteeren er tegen, dat *hier* een beroep wordt gedaan op Fruin, alsof hij zich zulk eene gelegenheid „niet liet ontgaan"; „eer te behalen aan zijn werk" was zeker wel het laatste, waaraan deze ernstige en eenvoudige geleerde dacht.

Ziehier wat wij bedoelen. Wil men zeggen, dat onze uitgaven niet allen precies zijn geschoeid op deze leest, dat er blijkt van verschil in talent, van verschil in ijver, ook van verschil in opvatting tusschen onze medewerkers, — wij zullen het niet loochenen. Maar „violen te laten zorgen", is toch onze gewoonte niet: met waardeering herinneren wij ons veelmeer het geduld en de vriendelijkheid van velen onzer medewerkers. Maar het is eenvoudig

ondoenlijk, het schijnt ons bovendien even onnoodig als onwenschelijk, om onze medewerkers, zoo verschillend van aanleg en van kracht, allen te spannen in hetzelfde gareel. Wij geven hun wenken, deelen hun mede wat wij wenschen, en in hoofdzaak schikken zij zich steeds daarnaar. Dat niet altijd in allen deele wordt gehandeld zooals wij zelven zouden gedaan hebben, mag voor ons geen reden zijn om het werk te weigeren. Onder dat werk schuilt het goede, het betere, het zéér goede, soms — wij erkennen het — ook wel het middelmatige. Maar het slechte geven wij niet; en dat dit het geval is, is waarlijk niet het gevolg van onze gewoonte om „violen te laten zorgen."

Wij eindigen. De heer Colenbrander heeft verklaard, dat hier te lande te lage eischen worden gesteld aan de uitgevers van historische teksten. Van hem althans zal niet kunnen gezegd worden, dat hij aan zulke slapheid voet heeft gegeven. Hij deed het zijne om daaraan een eind te maken; maar hij heeft zijn doel voorbijgeschoten: de door hem gestelde eischen zijn billijk noch juist. De reden dezer onjuistheid meenen wij te vinden in een verschil van opvatting over de plichten van een uitgever van teksten, — principiëel verschil, dat als résumé van het bovenstaande wel verdient ten slotte in het licht gesteld te worden.

Wij leggen vooral den nadruk op zuiverheid van den tekst en nauwgezette vaststelling daarvan; de heer Colenbrander meent schouderophalend, dat dit altijd wel terecht zal komen. Maar daarentegen is *hij* niet tevreden met onze toelichtingen; hij betreurt het, dat „men aan onze historiografie teksten in handen geeft, waarop zij nog een behoorlijk apparaat maken moet, voor zij er iets mee uit kan richten."

Op welk apparaat hij het oog heeft, is uit het voorgaande gemakkelijk af te leiden. Welnu, wij zijn het met hem *volkomen oneens* Wij hebben eene andere opvatting van het doel, dat men met tekstuitgaven beoogt. Wij zijn tevreden met een tekst, zuiver en zooveel toegelicht, dat de geschiedvorscher, die hem gebruikt, hem aanstonds begrijpen kan. Zoo Dr. Colenbrander meer wenscht te ontvangen, dan verwart hij de taak van den uitgever met die van den geschiedvorscher, die de teksten verwerken moet. Ziedaar ons verschil duidelijk geconstateerd.

Begrijpen wij Dr. Colenbrander niet verkeerd, dan zouden wij van meening zijn, dat hij, als hij zijne denkbeelden in praktijk wil brengen, zich moet toeleggen op iets anders, op het schrijven van historische studiën met oorspronkelijke bijlagen. Dit is een verdienstelijk en ook een aantrekkelijk procédé; maar het is bepaaldelijk een ander dan het uitgeven van teksten. Vergissen wij ons niet, dan ligt ook juist daar het aangewezene gebied voor zijne talenten. Voor het uitgeven van teksten is hij naar aanleg en temperament stellig minder aangewezen. Wellicht eischt ook de taak van den geschiedvorscher andere gaven dan zijn deel zijn. Voor het schrijven van geschiedenis daarentegen bezit hij onmiskenbare talenten: zijn pittige stijl zal hem daar ruimschoots de gelegenhéid schenken, om de kostbare steenen te kassen, die zijn vernuft heeft ontdekt.

G. Brom,
Ondervoorzitter.

S. Muller Fz.,
Secretaris.

BIJLAGE A.

NAAMLIJST DER LEDEN

VAN HET

HISTORISCH GENOOTSCHAP [1]).

BESTUUR.

Dr. F. J. L. Krämer, *Voorzitter.*
Mr. J. F. B. Baert, *Penningmeester.*
Dr. G. Brom, *Eerste bibliothecaris.*
Dr. N. J. Singels, *Tweede bibliothecaris.*
Dr. S. Muller Fz., *Eerste secretaris.*
Dr. W. A. F. Bannier, *Tweede secretaris.*
Dr. P. J. Blok.
Dr. C. H. Th. Bussemaker.
Dr. G. W. Kernkamp.
Dr. P. L. Muller.
Mr. B. J. L. baron De Geer van Jutfaas, *Honorair lid.*

---

1) Bij deze lijst is aangenomen de feitelijke toestand op 1 Januari 1902.

HONORAIRE LEDEN.

E. De Amicis, te Turijn.
W. Bode, te Berlijn.
E. baron De Borchgrave, te Weenen.
G. Edmundson, te Northolt.
M. Pardo de Figueroa, te Medina Sidonia.
P. Fredericq, te Gent.
J. A. Fridericia, te Kopenhagen.
G. Galland, te Berlijn.
S. Rawson Gardiner, te Londen.
J. Geddes, te Londen.
Jhr. J. J. De Geer van Oudegein, te Utrecht.
H. Havard, te Parijs.
J. H. Hessels, te Cambridge.
K. Höhlbaum, te Giessen.
E. Hubert, te Luik.
E. Jacobs, te Wernigerode.
L. Legrand, te Parijs.
H. C. Vos Leibbrandt, te Kaapstad.
E. Martin, te Straatsburg.
E. Michel, te Parijs.
O. Nachod, te New-York.
F. Nippold, te Jena.
M. Philippson, te Berlijn.
A. Lefèvre Pontalis, te Parijs.
O. Pringsheim, te Breslau.
Ch. Rahlenbeck, te Brussel.
M. Ritter, te Bonn.
G. Mac Call Theal, te Londen.
F. Vanderhaeghen, te Gent.
L. Vanderkindere, te Brussel.
A. Waddington, te Lyon.
E. Wrangel, te Lund.

GEWONE LEDEN.

Dr. Th. P. H. Van Aalst, te 's Gravenhage.
Mr. J. H. Abendanon, te Batavia.
Dr. A. J. D'Ailly, te Amsterdam.
H. J. Allard, te Maastricht.
Mr. S. J. Fockema Andreae, te Leiden.
Mr. J. baron D'Aulnis de Bourouill, te Utrecht.
Jhr. J. A. F. Backer, te Vreeland.
Mr. J. F. B. Baert, te Utrecht.
Mr. C. Bake, te 's Gravenhage.
Dr. W. A. F. Bannier, te Utrecht.
F. De Bas, te 's Gravenhage.
Dr. H. Bavinck, te Kampen.
Mr. A. J. De Beaufort, te Leusden.
J. B. De Beaufort, te Woudenberg.
Mr. J. F. De Beaufort, te Utrecht.
Mr. W. H. De Beaufort, te Leusden.
Jhr. Mr. K. A. Godin de Beaufort, te Maarsbergen.
A. A. Beekman, te Schiedam.
J. H. Been, te Brielle.
G. J. G. C. graaf Van Aldenburg Bentinck, te Amerongen.
Mr. N. P. Van den Berg, te Amsterdam.
J. F. X. Van den Bergh, te 's Gravenhage.
Dr. J. Bergsma, te Groningen.
Mr. J. L. Berns, te Leeuwarden.
H. A. Van Beuningen, te Utrecht.
J. J. Beyerman, te Utrecht.
G. J. W. Koolemans Beynen, te 's Gravenhage.
Dr. J. P. De Bie, te Kethel.
Mr. A. S. De Blécourt, te Haarlem.
Dr. H. Blink, te 's Gravenhage.
Dr. P. J. Blok, te Leiden.
Mr. Ph. Van Blom, te 's Gravenhage.
Dr. G. J. Boekenoogen, te Leiden.

P. A. M. Boele van Hensbroek, te 's Gravenhage.
J. Boer Hz., te Utrecht.
Dr. M. G. De Boer, te Hilversum.
Mr. C. T. baron Van den Boetzelaer van Dubbeldam, te Bilt.
Dr. U. Ph. Boissevain, te Groningen.
Mr. A. C. Bondam, te 's Hertogenbosch.
B. J. M. De Bont, te Amsterdam.
P. R. Bos, te Groningen.
Dr. A. J. Botermans, te Zwolle.
M. ten Bouwhuys, te Utrecht.
Mr. P. Van den Brandeler, te 's Gravenhage.
Dr. A. A. Bredius, te 's Gravenhage.
Dr. J. C. Breen, te Amsterdam.
Mr. J. B. Breukelman, te 's Gravenhage.
J. Broekema, te Middelburg.
Dr. R. Broersma, te Samarang.
Dr. G. Brom, te Utrecht.
Dr. H. Brugmans, te 's Gravenhage.
C. W. Bruinvis, te Alkmaar.
Dr. C. P. Burger Jr., te Amsterdam.
Dr. C. H. Th. Bussemaker, te Groningen.
Jhr. P. H. A. Martini Buys, te 's Gravenhage.
Dr. W. Caland, te Breda.
Mr. A. W. Van Beeck Calkoen, te Utrecht.
Dr. J. R. Callenbach, te Rotterdam.
Dr. H. J. Dompierre de Chauffepié, te 's Gravenhage.
J. W. Chevallier, te Amsterdam.
Dr. H. T. Colenbrander, te 's Gravenhage.
H. J. Coppens, te Nieuwveen.
W. P. Costerus, te Edam.
Mr. L. M. Rollin Couquerque, te 's Gravenhage.
J. Craandijk, te Haarlem.
C. C. A. Croin, te Dordrecht.
Mr. M. Crommelin, te Utrecht.

H. S. M. Van Wickevoort Crommelin, te Haarlem.
A. H. A. C. Diegerick, te Gent.
N. D. Doedes, te Utrecht.
Dr. J. J. Doesburg, te Zwolle.
P. J. D. Van Dokkum, te Utrecht.
C. P. J. Dommisse, te Vlissingen.
P. N. Van Doorninck, te Bennebroek.
Dr. P. Doppler, te Maastricht.
Dr. G. J. Dozy, te 's Gravenhage.
Mr. H. L. Drucker, te Leiden.
Mr. W. H. F. Dubois, te Utrecht.
K. Dumon, te Beilen.
P. J. Van Dijk van Matenesse, te Schiedam.
H. Dyserinck, te 's Gravenhage.
Mr. C. C. D. Ebell, te 's Hertogenbosch.
C. P. Van Eeghen Jr., te Amsterdam.
P. Van Eeghen, te Amsterdam.
Mr. C. Enschedé, te Haarlem.
J. W. Enschedé, te Haarlem.
Dr. E. Epkema, te Zalt-Bommel.
Dr. W. Van Everdingen, te Rotterdam.
A. N. J. Fabius, te Amsterdam.
Mr. D. P. D. Fabius, te Amsterdam.
Mr. P. Falkenburg, te Amsterdam.
P. Feenstra Jr., te Amsterdam.
Mr. J. A. Feith, te Groningen.
Mr. P. R. Feith, te 's Gravenhage.
Mr. B. F. W. Von Brücken Fock, te Middelburg.
G. A. J. Franke, te Groningen.
Mr. R. Fruin, te Middelburg.
Dr. J. H. Gallée, te Utrecht.
J. F. Gebhard Jr., te Amsterdam.
Mr. B. J. L. baron De Geer van Jutfaas, te Utrecht.
Dr. W. Van Geer, te Utrecht.
Dr. G. H. J. W. J. Geesink, te Amsterdam.

Dr. H. Van Gelder, te Utrecht.
Mr. S. J. Van Geuns, te Utrecht.
Mr. J. G. Gleichman, te 's Gravenhage.
C. J. Gonnet, te Haarlem.
W. Gosler, te Amsterdam.
J. J. Graaf, te Ouderkerk a/d Amstel.
J. De Graaf, te Amsterdam.
Mr. J. Hooft Graafland, te Utrecht.
Jhr. Mr. J. F. Hooft Graafland, te Utrecht.
Mr. S. Gratama, te Rotterdam.
M. Salverda de Grave, te 's Gravenhage.
D. De Groot, te Utrecht.
Dr. J. V. De Groot, te Amsterdam.
Dr. C. Hofstede de Groot, te 's Gravenhage.
Mr. W. T. Grothe van Schellach, te Utrecht.
J. baron Sirtema van Grovestins, te 's Gravenhage.
Mgr. G. Gul, te Delft.
Dr. J. H. Gunning Wz., te Bilt.
Mr. H. D. Guyot, te Groningen.
Mr. S. Van Gijn, te Dordrecht.
S. Haagsma, te Sneek.
J. W. G. Van Haarst, te Groningen.
Dr. V. Van der Haeghen, te Gent.
H. van de Hagt, te Rotterdam.
Dr. J. Hania Pz., te Steenwijk.
G. C. D. D'Aumale baron Van Hardenbroek, te Utrecht.
Mr. G. C. D. R. baron Van Hardenbroek, te Bunnik.
A. T. Hartkamp, te Amsterdam.
Mr. R. E. Hattink, te Almeloo.
Mr. J. E. Heeres, te Delft.
Dr. K. Heeringa, te Schiedam.
Dr. L. Heldring, te Amsterdam.
Mr. C. G. Berger van Hengst, te Utrecht.
Dr. A. H. L. Hensen, te Warmond.
C. H. Den Hertog, te Amsterdam.

H. J. Heshuysen, te Haarlem.
J. A. Heuff Az., te Tiel.
Dr. G. W. Van Heukelum, te Jutfaas.
J. H. C. Heyse, te Middelburg.
J. C. A. Hezenmans, te 's Hertogenbosch.
J. C. Gijsberti Hodenpijl, te 's Gravenhage.
F. A. Hoefer, te Hattem.
Mr. H. graaf Van Hogendorp, te 's Gravenhage.
A. Hollestelle, te Tholen.
Dr. A. G. Honig, te Zeist.
Dr. I. M. J. Hoog, te Nijmegen.
A. J. J. Hoogland, te Rotterdam.
Dr. S. S. Hoogstra, te Kampen.
T. Van Hoogstraten, te Huissen.
Mr. C. Pijnacker Hordijk, te 's Gravenhage.
E. B. ter Horst, te Groningen.
Dr. M. T. Houtsma, te Utrecht.
Dr. J. De Hullu, te Utrecht.
G. Hulsman, te Zandvoort.
Jhr. Mr. J. E. Huydecoper van Maarsseveen en Nigtevecht, te Utrecht.
Dr. C. B. Hijlkema, te Zaandam.
Mr. F. A. R. A. baron Van Ittersum, te Utrecht.
Dr. J. A. H. G. Jansen, te Bunnik.
J. J. Van Noorle Jansen, te Utrecht.
Dr. N. Japikse, te Rotterdam.
Mr. J. G. C. Joosting, te Assen.
W. H. J. Juten, te Bergen-op-Zoom.
Dr. G. Kalff, te Utrecht.
Jhr. Mr. A. P. C. Van Karnebeek, te 's Gravenhage.
P. H. Van der Kemp, te 's Gravenhage.
Dr. G. W. Kernkamp, te Amsterdam.
W. J. Kernkamp, te Edam.
Dr. L. A. Kesper, te Gouda.
E. B. Kielstra, te 's Gravenhage.

Dr. H. J. Kiewiet de Jonge, te Dordrecht.
Dr. P. A. Klep, te Velzen.
B. H. Klönne, te Amsterdam.
Dr. A. Kluyver, te Leiden.
Dr. W. P. C. Knuttel, te 's Gravenhage.
W. Knuyf, te Utrecht.
H. F. Kol, te Utrecht.
Mr. A. H. Koning, te Finsterwolde.
F. G. Kramp, te Amsterdam.
Dr. F. J. L. Krämer, te Utrecht.
Dr. M. A. Kreling, te Rotterdam.
A. J. C. Kremer, te Arnhem.
Dr. P. J. Kromsigt, te Rotterdam.
J. F. A. Kronenburg, te Roermond.
Dr. R. Krul, te 's Gravenhage.
J. M. Van Kuyk, te Assen.
Dr. A. Kuyper, te 's Gravenhage.
Mr. Dr. A. R. Van der Laar, te Utrecht.
Dr. G. J. Landweer Az., te Arnhem.
Dr. L. A. Van Langeraad, te Lekkerkerk.
Mr. F. A. J. Van Lanschot, te 's Hertogenbosch.
Dr. P. Leendertz, te Amsterdam.
W. J. Leendertz, te Amsterdam.
Mr. J. Van der Leeuw, te Amersfoort.
Dr. E. H. Van Leeuwen, te Utrecht.
Dr. M. F. Van Lennep, te Haarlem.
Mr. J. A. Levy, te Amsterdam.
Dr. C. te Lintum, te Rotterdam.
Dr. J. P. T. Van der Lith, te Utrecht.
A. C. Loffelt, te 's Gravenhage.
A. Loosjes, te Amsterdam.
Mr. J. De Louter, te Utrecht.
F. baron Van Lijnden van Hemmen, te Hemmen.
Mr. Dr. F. A. C. graaf Van Lijnden van Sandenburg, te Langbroek.

Mr. R. Melvil baron Van Lijnden, te 's Gravenhage.
Mr. W. F. J. baron Van Lijnden, te Utrecht.
Dr. K. Lijndrajer, te Assen.
Mr. Æ. baron Mackay, te 's Gravenhage.
Mej. M. G. A. de Man, te Middelburg.
W. J. Manssen, te Zaandam.
Dr. B. Van Meer, te Utrecht.
Dr. R. P. Mees R.Az., te Rotterdam.
K. O. Meinsma, te Zutphen.
Dr. J. Mendels, te Groningen.
Mr. C. R. Merkus, te Utrecht.
Dr. W. W. Van der Meulen, te 's Gravenhage.
J. L. Meulleners, te Heer (bij Maastricht).
Mr. P. A. N. S. Van Meurs, te 's Gravenhage.
H. J. Meyboom, te Utrecht.
Dr. C. H. P. Meyer, te 's Gravenhage.
D. C. Meyer Jr., te Amsterdam.
G. A. Meyer, te Nijmegen.
W. Meyer, te 's Gravenhage.
M. A. Meyjes, te Hengeloo (Gelderland).
Dr. E. J. W. Posthumus Meyjes, te Middelburg.
Mej. L. Miedema, te Utrecht.
E. W. Moes, te Amsterdam.
Mr. G. Moll, te Rotterdam.
Dr. M. Monasch, te Amsterdam.
Dr. K. W. M. Montijn, te Vlaardingen.
F. D. J. Moorrees, te Buurmalsen.
Dr. L. J. Morell, te Utrecht.
T. Morren, te 's Gravenhage.
L. Mulder, te 's Gravenhage.
Dr. J. W. Muller, te Utrecht.
Dr. P. L. Muller, te Leiden.
Mr. S. Muller Fz., te Utrecht.
Mr. S. Muller Hz., te Rotterdam.
Mr. J. C. Naber, te Utrecht.

Mej. J. W. A. Naber, te Amsterdam.
Dr. H. M. Van Nes, te 's Gravenhage.
F. J. Nieuwenhuis, te Utrecht.
Mr. J. Domela Nieuwenhuis, te Groningen.
Mr. W. H. Nolens, te Rolduc (gemeente Kerkrade).
R. P. J. Tutein Nolthenius, te Haarlem.
M. Noordtzij, te Kampen.
Dr. D. C. Nijhoff, te Meerssen.
W. Nijhoff, te 's Gravenhage.
Mr. J. G. Brouwer Nijhoff, te Utrecht.
A. J. Nijland, te Utrecht.
A. P. M. Van Oordt, te Leiden.
J. Van Oordt tot Bunschoten, te Velp.
Mr. J. C. Overvoorde, te Leiden.
Mr. J. C. De Marez Oyens, te 's Gravenhage.
Mr. R. W. J. Van Pabst van Bingerden, te 's Gravenhage.
Mr. M. J. ridder Pauw van Wieldrecht, te Leersum.
Dr. A. Pekelharing, te Groningen.
Mr. J. E. Van Persijn, te 's Gravenhage.
Jhr. Mr. F. H. De Pesters, te Arnhem.
Mr. P. Pet, te Groningen.
Mr. N. G. Pierson, te 's Gravenhage.
A. Pit, te Amsterdam.
J. R. Planten, te New-York.
C. J. Polvliet, te Amsterdam.
A. Winkler Prins, te Voorburg.
Dr. J. Prinsen J.Lz., te Nijmegen.
Dr. F. Pijper, te Leiden.
Mr. H. P. G. Quack, te Amsterdam.
Dr. L. A. Rademaker, te Zwolle.
Mr. D. Ragay, te Utrecht.
J. C. Ramaer, te Breda.
Jhr. Mr. F. A. J. F. ridder Van Rappard, te Utrecht.

A. F. J. Reiger, te Keulen.
Dr. B. Reiger, te Utrecht.
Mr. W. A. Reiger, te Groningen.
Dr. J. Reitsma, te Groningen.
T. graaf De Renesse, te Brussel.
Mr. W. J. Van Welderen baron Rengers, te Leeuwarden.
Dr. H. J. Reynders, te Amersfoort.
Jhr. B. W. F. Van Riemsdijk, te Amsterdam.
Jhr. Mr. T. H. F. Van Riemsdijk, te 's Gravenhage.
Dr. P. H. Ritter, te Amsterdam.
Jhr. Mr. J. Roëll, te 's Gravenhage.
H. Roes, te St. Michielsgestel.
Dr. H. C. Rogge, te Amsterdam.
A. A. J. Van Rossum, te Benschop.
Mr. A. J. Royaards, te Amsterdam.
Mr. G. Royaards, te 's Gravenhage.
Mr. K. J. H. Royaards, te Utrecht.
Mr. W. H. J. Royaards, te Utrecht.
Mr. C. P. L. Rutgers, te Zwolle.
E. H. Rijkenberg, te Voorhout.
F. Van Rijsens, te Alkmaar.
Dr. B. van Rijswijk te Dordrecht.
F. H. A. Sabron, te Breda.
A. H. Sassen, te Helmond.
Dr. P. D. Chantepie de la Saussaye, te Leiden.
J. H. L. Van der Schaaff, te 's Gravenhage.
Dr. A. C. M. Schaepman, te Zevenaar.
Dr. H. J. A. M. Schaepman, te Rijzenburg.
D. F. Scheurleer, te 's Gravenhage.
H. D. J. Van Schevichaven, te Nijmegen.
Jhr. Mr. F. J. C. Schimmelpenninck, te Renkum.
A. baron Schimmelpenninck van der Oye van de Poll en Nyenbeek, te Utrecht.
Dr. L. C. M. Schmedding, te Valkenberg.
Dr. M. Schoengen, te Leeuwarden.

L. Schouten Hz., te Utrecht.
Dr. J. Schrijner, te Roermond.
J. Schulman, te Amersfoort.
Mr. W. C. Schuylenburg, te Utrecht.
L. Gilliodts van Severen, te Brugge.
Jhr. Mr. J. H. Hora Siccama, te 's Gravenhage.
Mr. C. J. Sickesz, te Lochem.
Mr. J. A. Sillem, te Amsterdam.
J. C. Singels, te 's Gravenhage.
Dr. N. J. Singels Az., te Utrecht.
Jhr. Dr. J. Six, te Amsterdam.
J. C. Van Slee, te Deventer.
Mr. J. J. S. baron Sloet, te Oosterbeek.
Dr. G. M. Slothouwer, te Wageningen.
A. C. baron Snouckaert van Schauburg, te 's Gravenhage.
J. F. Van Someren, te Utrecht.
J. F. M. Sterck, te Amsterdam.
W. P. Van Stockum Jr., te 's Gravenhage.
Jhr. Mr. A. L. E. De Stuers, te Parijs.
Jhr. Mr. V. E. L. De Stuers, te 's Gravenhage.
W. O. Swaving, te Middelburg.
Mr. J. P. R. Tak van Poortvliet, te 's Gravenhage.
Mr. A. Telting, te 's Gravenhage.
J. C. Alberdingk Thijm, te Amsterdam.
Dr. P. P. H. Alberdingk Thijm, te Leuven.
Mr. G. Van Tienhoven, te Haarlem.
Dr. G. Tjalma, te Veen (Noord-Brabant).
A. Des Tombe, te 's Gravenhage.
J. W. Des Tombe, te Bilt.
Jhr. W. F. Trip van Zoudtlande, te Hattem.
J. Trosée, te Nijmegen.
W. J. Tuyn, te Edam.
Mr. W. J. L. Umbgrove, te Zutphen.
J. H. W. Unger, te Rotterdam.

Mr. I. B. J. N. ridder De Vanderschueren, te 's Gravenhage.
Dr. J. S. Van Veen, te Arnhem.
Mr. R. Van Veen, te 's Gravenhage.
F. van Veerdeghem, te Luik.
H. C. Vegtel, te 's Gravenhage.
B. P. Velthuysen, te Hertme en Zenderen.
Dr. J. Verdam, te Leiden.
Mr. P. VerLoren van Themaat, te Utrecht.
A. Verwey, te Noordwijk.
G. H. Veth, te Hilversum.
Dr. H. Visscher, te Ouderkerk a/d IJsel.
Dr. T. Vlaming, te Warmond.
Dr. G. Van Vloten, te Leiden.
Dr. W. Vogelsang, te Amsterdam.
Dr. G. J. Vos Az., te Amsterdam.
Dr. J. G. De Vos, te 's Gravenhage.
Dr. W. C. A. baron Van Vredenburch, te 's Gravenhage
R. W. P. De Vries, te Amsterdam.
Mr. J. Van Walré, te Utrecht.
P. M. H. Welker, te Numansdorp.
H. M. Werner, te Brummen.
Mgr. H. Van de Wetering, te Utrecht.
Mr. G. Wicherlinck, te Zwolle.
L. Wichers, te 's Gravenhage.
Dr. C. E. A. Wichmann, te Utrecht.
Dr. E. Wiersum, te Middelburg.
W. Wilde, te Katwijk.
Dr. H. D. Tjeenk Willink, te Haarlem.
Dr. J. Te Winkel, te Amsterdam.
Dr. J. Woltjer, te Amsterdam.
Dr. J. A. Worp, te Groningen.
Mr. G. Wttewaall, te Arnhem.
Jhr. Mr. E. W. F. Wttewaall van Stoetwegen, te 's Gravenhage.

J. M. Wüstenhoff, te Sassenheim.

C. N. Wijbrands, te Amsterdam.

Jhr. Mr. H. M. J. Van Asch van Wijck, te Utrecht.

Jhr. Mr. L. H. J. M. Van Asch van Wijck, te Veenendaal.

Dr. J. A. Gerth van Wijk, te 's Gravenhage.

Dr. P. J. Wijminga, te Amsterdam.

Dr. J. D. De Lind van Wijngaarden, te Utrecht.

G. E. V. L. Van Zuylen, te 's Gravenhage.

BIJLAGE B.

GENOOTSCHAPPEN,

WAARMEDE HET HISTORISCH GENOOTSCHAP IN BETREKKING STAAT.

Aachener Geschichts-Verein, te Aken.

Geschichts- und alterthumsforschende Gesellschaft des Osterlandes, te Altenburg.

Koninklijke Akademie van Wetenschappen, te Amsterdam.

Académie royale d'Archéologie de Belgique, te Antwerpen.

Historischer Verein für Schwaben und Neuburg, te Augsburg.

Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, te Batavia.

Verein von Alterthumsfreunden im Rheinlande, te Bonn.

Historischer Verein für den Niederrhein, te Bonn.

Historische Gesellschaft des Künstlervereins, te Bremen.

Académie royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-arts de Belgique, te Brussel.

Société d'Archéologie de Bruxelles, te Brussel.

De Bollandisten, te Brussel.

Université royale de Norvège, te Christiania.

Westpreussischer Geschichtsverein, te Danzig.

Cercle archéologique de la Ville et de l'ancien Pays de Termonde, te Dendermonde.

Düsseldorfer Geschichts-Verein, te Dusseldorp.

Bergischer Geschichts-Verein, te Elberfeld.

Gesellschaft für bildende Kunst und vaterländische Alterthümer, te Emden.

Historischer Verein für Stadt und Stift Essen, te Essen.

Verein für Geschichte und Alterthumskunde, te Frankfort a/M.

Verein für Geschichte des Bodensees und seiner Umgebung, te Friedrichshafen.

Société d'Histoire et d'Archéologie, te Genève.

Koninklijke vlaamsche Akademie voor Taal- en Letterkunde, te Gent.

Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde, te Gent.

Oberhessischer Geschichts-Verein, te Giessen.

Oberlausitzische Gesellschaft der Wissenschaften, te Görlitz.

Historischer Verein für Steiermark, te Grätz.

Koninklijk Instituut voor Land-, Taal- en Volkenkunde van Neerlandsch Indië, te 's-Gravenhage.

Algemeen Rijksarchief, te 's-Gravenhage.

Rügisch-pommerscher Geschichtsverein, te Greifswald.

Verein für hamburgische Geschichte, te Hamburg.

Historischer Verein für Niedersachsen, te Hannover.

Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant, te 's-Hertogenbosch.

Verein für thüringische Geschichte und Alterthumskunde, te Jena.

Redactie van de Zeitschrift für die Geschichte des

Oberrheins (uitgegeven door de Badische Historische Kommission), te Karlsruhe.

Verein für hessische Geschichte und Landeskunde, te Kassel.

Stadt-Archiv, te Keulen.

Görres-Gesellschaft, te Keulen.

Redactie van de Westdeutsche Zeitschrift, te Keulen.

Gesellschaft für schleswig-holstein-lauenburgische Geschichte, te Kiel.

Alt-preussische Monatschrift, te Koningsbergen.

Société d'Histoire de la Suisse romande, te Lausanne.

Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde, te Leeuwarden.

Maatschappij der nederlandsche Letterkunde, te Leiden.

Königlich-sächsische Gesellschaft der Wissenschaften, te Leipzig.

Redactie van de Revue historique trimestrielle, te Lemberg.

Redactie van de Analectes pour servir à l'Histoire ecclésiastique de la Belgique, te Leuven.

Redactie van de Revue d'Histoire ecclésiastique, te Leuven.

Redactie van de English historical Review, te Londen.

Verein für lübeckische Geschichte und Alterthumskunde, te Lübeck.

Institut archéologique liégeois, te Luik.

Société d'Art et d'Histoire du Diocèse de Liége, te Luik.

Universiteit, te Lund.

Institut luxembourgeois, te Luxemburg.

Geschied- en oudheidkundig Genootschap in het Hertogdom Limburg, te Maastricht.

Real Academia de la Historia, te Madrid.

Abbaye de Maredsous, te Maredsous.

Cercle archéologique, littéraire et artistique de Malines, te Mechelen.

Verein für Geschichte der Stadt Meissen, te Meissen.

Zeeuwsch Genootschap van Wetenschappen, te Middelburg.

Königlich-bayerische Akademie der Wissenschaften, te München.

Verein für Geschichte und Alterthumskunde Westfalens, te Munster.

Société archéologique de Namur, te Namen.

Germanisches Museum, te Neurenberg.

Oudheidkundige Kring van het Land van Waas, te St. Nikolaas.

Historische Gesellschaft für die Provinz Posen, te Posen.

Historischer Verein für Oberpfalz und Regensburg, te Regensburg.

Limburg. Provinciaal Genootschap voor geschiedkundige Wetenschappen, Taal en Kunst, te Roermond.

Reale Società romana di Storia patria, te Rome.

Biblioteca apostolica vaticana, te Rome.

Gemeente-archief van Rotterdam.

Verein für mecklenbürgische Geschichte und Alterthumskunde, te Schwerin.

The Board for international Exchanges of the New-South-Wales-Government, te Sydney.

Akademie van Geschiedenis en Oudheidkunde, te Stockholm.

Historisch-litterarischer Zweigverein des Vogesen-Clubs in Elsass-Lothringen, te Straatsburg.

Verein für Kunst und Alterthum in Ulm und Oberschwaben, te Ulm.

Universiteits-Bibliotheek, te Upsala.

Oneida historical Society, te Utica (New-York).

Provinciaal utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, te Utrecht.

Gemeente Utrecht.

Redactie van het Archief voor het Aartsbisdom Utrecht, te Utrecht.

Smithsonian Institution, te Washington.

Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, te Weenen.

Institut für oesterreichische Geschichtsforschung, te Weenen.

Harzverein für Geschichte und Alterthümer, te Wernigerode.

Geschied-, taal-, land- en volkenkundig Genootschap, te Willemstad (Curaçao).

Ortsverein für Geschichte und Alterthumskunde zu Braunschweig und Wolfenbüttel, te Wolfenbüttel.

Historischer Verein für Unterfranken und Aschaffenburg, te Würzburg.

Vereeniging tot Beoefening van overijsselsch Regt en Geschiedenis, te Zwolle.

BIJLAGE C.

OVERZICHT VAN DEN STAAT DER KAS VAN HET GENOOTSCHAP.

REKENING VAN HET KAPITAAL. 1901.

ONTVANGSTEN.		UITGAVEN.	
Saldo 1900	f 19452.21^5	Verkochte effecten	f 3303.—
Aangekochte effecten	2992.50	Saldo	„ 19141.71^5
	f 22444.71^5		f 22444.71^5

REKENING VAN HET GENOOTSCHAP. 1901.

ONTVANGSTEN.		UITGAVEN.	
Saldo 1900	f 4945.19	Drukkosten	f 3120.81
Rente van het kapitaal	„ 818.76	Papier	„ 1134.35
Contributiën	„ 3980.—	Schrijfloon	„ 272.91^5
Verkoop werken	„ 242.20	Overname boeken Leesgezelschap	„ 64.30
Contributiën Historische kaarten	„ 840.—	Contributiën aan genootschappen	„ 13.12
Verkochte effecten	„ 3303.—	Bindwerk	„ 61.50
		Assurantie-premiën	„ 27.80
		Bode	„ 30.10
		Administratieve uitgaven	„ 110.91
		Amanuenses	„ 150.05
		Historische kaarten	„ 786.67^5
		Aangekochte effecten	„ 2992.50
		Saldo	„ 5364.12
	f 14129.15		f 14129.15

REKENING VAN HET LEESGEZELSCHAP. 1901.

ONTVANGSTEN.		UITGAVEN.	
Saldo 1900	f 118.43	Aankoop boeken	f 128.60
Contributiën	„ 133.—	Bodin	„ 50.05
Verkoop boeken	„ 64.30	Administratiekosten	„ 9.50
		Saldo	„ 127.58
			f 315.73

BIJLAGE D.

JAARVERSLAG VAN DE CENTRALE COMMISSIE VOOR DE HISTORISCH-STATISTISCHE KAARTEN IN NEDERLAND OVER 1901.

Als gevolg van de besprekingen op de vergaderingen, door de contribuanten op de Historisch-statistische schetskaarten van Nederland en de leden van het Historisch genootschap op den 27 en 28 December 1900 te Utrecht gehouden, werd besloten tot het oprichten van eene Centrale commissie voor de Historisch-statistische kaarten in Nederland.

Op uitnoodiging van het Bestuur van het Historisch genootschap namen onderstaande heeren zitting in die commissie: Prof. Dr. P. J. Blok, Mr. A. Telting, F. A. Hoefer, Dr. W. A. F. Bannier, A. A. Beekman, Dr. H. Blink, P. R. Bos, Prof. Mr. J. E. Heeres, H. Hettema [1]) en Mr. J. C. Overvoorde.

In hare vergadering van 2 Maart 1901 kozen de leden de vier eerstgenoemde heeren achtereenvolgens tot 1sten Voorzitter, 2den Voorzitter, 1sten Secretaris en 2den Secretaris, terwijl de heer Bannier tevens de functie van penningmeester op zich nam.

1) De heer Hettema nam op het einde van 1901 om gezondheidsredenen ontslag als lid der Centrale commissie.

Ter verkrijging van de gewenschte eenheid in de uitvoering der liggers, het verstrekken van inlichtingen omtrent reeds bestaande en in bewerking zijnde liggers enz., werd besloten tot het oprichten van een Nederlandsch Centraal-bureau voor Historisch-statistische kaarten. Ter wille van den geregelden gang van zaken werd dit Centraal-bureau te Hattem gevestigd en de heer Hoefer tot directeur benoemd. Ten huize van den heer Hoefer werd voor dit bureau een bepaalde kamer ingeruimd, waarin voor de kaarten een kast met ondiepe laden geplaatst is.

De Centrale commissie gaf den 5 Juli bij gedrukte circulaire kennis van een en ander aan de contribuanten aan de schetskaarten. Behalve een lijst van de onderwerpen, die in kaart kunnen gebracht worden, werd tevens het verschijnen van een instructie voor de invulling der schetskaarten aangekondigd.

Aangezien de Centrale commissie over geen eigen fondsen beschikt, maakte zij het Historisch genootschap er op opmerkzaam, dat van hare leden niet gevergd kon worden, dat zij op eigen kosten de vergaderingen bijwoonden. Het Historisch genootschap verklaarde zich bereid de reiskosten en de noodzakelijke bureaukosten van het Centraal-bureau te vergoeden tot een maximum-bedrag van jaarlijks 200 gulden. Hiervan moet telken jare een gespecificeerde opgave aan het Historisch genootschap gedaan worden.

Onmiddellijk na haar optreden heeft de Centrale commissie voeling gezocht en gekregen met de commissie, die in Duitschland belast is met het samenstellen van een instructie tot het invullen der schetskaarten tot liggers. De directeur van het Nederlandsch Centraal-bureau kreeg zitting in de Duitsche commissie. Het ligt in de bedoeling, de voor Nederland in bewerking zijnde instructie onmiddellijk na vast-

stelling door onze Centrale commissie aan de Duitsche commissie aan te bieden.

Het Historisch genootschap stond hare exemplaren der schetskaarten aan het Centraal-bureau af.

Aan de Regeering werd verzocht, een gedeelte van hare schetskaarten — 60°/₀ — ter beschikking van het Centraal-bureau te stellen. De onderhandelingen hierover worden nog voortgezet.

De Minister van Oorlog deed van zijne belangstelling blijken door, op verzoek, aan het Centraal-bureau ten geschenke te zenden:

1° de Topographische en Militaire kaart des Rijks op de schaal van 1 : 50000;
2° de Chromo-topographische kaart des Rijks op de schaal van 1 : 200000;
3° de schets van de sub 2° genoemde kaart en
4° de tot heden verschenen bladen van de Chromo-topographische kaarten des Rijks op de schaal van 1 : 50000 en 1 : 25000, zoomede van laatstbedoelde kaart de in het licht verschenen schetsbladen.

Aanvullingen en wijzigingen in die kaarten worden geregeld door de Topographische inrichting toegezonden.

Door het Centraal-bureau werden onderstaande boeken en geschriften van de schrijvers ten geschenke ontvangen:

W. A. F. Bannier, De landgrenzen van Nederland. I. Leiden, 1900.

Dr. H. Blink, Studiën over nederzettingen in Nederland (overgedrukt uit het „Tijdschrift van het Kon. Ned. Aardrijksk. Genootsch. jaarg. 1901).

F. A. Hoefer, Een bijdrage tot de grensgeschillen tusschen Gelderland en Overijssel in de XVIde eeuw (overgedrukt uit de Mededeelingen der

Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis).

van den Heer P. R. Bos: Bijdragen tot de kennis van de provincie Groningen en omgelegen streken. I. Groningen, 1901.

In den loop van 1901 kwam het Centraal-bureau in het bezit van onderstaande bladen van de schetskaarten:

	Titelblad.	9	13	14	19	20	5	6	10	15	21
Historisch Genootschap.	16	16	16	16	16	16	16	16	16	16	16
F. A. Hoefer.	2	2	2	2	2	152	2	2	2	152	152
Te zamen . . .	18	18	18	18	18	168	18	18	18	168	168

De vijf laatste nummers werden eerst in het laatst van December 1901 ontvangen. Thans zijn de schetskaarten voor de provinciën Noord- en Zuid-Holland en Utrecht geheel gereed.

Uit de ontvangen verslagen en gevoerde briefwisseling met de contribuanten blijkt, dat het aan sommigen nog niet recht duidelijk is, wat zij met de schetskaarten moeten doen. Anderen beweren, dat de arbeid aan de invulling verbonden zoo groot is, dat zij hiervoor tijd en personeel missen. Wellicht heeft het lezen van het jaarverslag en later van de instructie op deze zwaartillenden een gunstigen invloed, daar hun blijken zal, dat hier niet alles van één persoon gevergd wordt, maar verdeeling van arbeid noodig is.

Enkele contribuanten hebben geen jaarverslag ingezonden, zelfs na hiertoe nogmaals te zijn aange-

zocht. Wellicht gaan zij van de onderstelling uit, dat dit overbodig was, aangezien zij nog over geen kaarten hunner provincien beschikten. De wenk vinde hier een plaats, dat zij toch hun gedachten er over kunnen laten gaan, welke personen zij geschikt achten om dezen of genen ligger te vervaardigen.

Uit de ontvangen jaarverslagen der contribuanten teekenen wij dankbaar de volgende toezeggingen aan.

Algemeen Rijksarchief. De heer Algemeene Rijksarchivaris meldt, dat onderstaande heeren zich bereid verklaard hebben, om te trachten de Historisch-statistische liggers, achter hunne namen vermeld, te bewerken:

Mr. A. Telting: liggers voor Stadrechten.

Mr. P. A. N. S. van Meurs en W. G. van Oyen: ligger voor de ambachtsheerlijkheden in Zuid-Holland.

J. Bruggeman: liggers voor Kloosters in Zuid-Holland, en

C. H. Peters: liggers voor monumenten in Nederland.

Rijksarchief in Zeeland. De heer Rijksarchivaris zal, wanneer de bewerking der rechterlijke archieven afgeloopen is, trachten liggers voor de oude rechterlijke indeeling van Zeeland te vervaardigen.

Centraal bureau. Verschillende onderhandelingen voor het vervaardigen van liggers of het verkrijgen van gegevens tot invulling worden gevoerd. Verkregen zijn de volgende toezeggingen:

van den Heer Dr. R. Jesse: liggers voor Vóórhistorische en Romeinsche vondsten in Nederland,

van den Heer G. A. Meijer O. P.: liggers voor de Dominicaner-kloosters in Nederland,

van den Heer F. A. Hoefer: ligger voor de tegenwoordige gemeenten der Nederlandsche Hervormde Kerk in Overijssel,

van denzelfden: ligger voor de marken in Overijssel. Deze kaart moet op schaal overgenomen

worden van die, uitgegeven door de Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis.

Mogen wij in dit verslag reeds op enkele verkregen uitkomsten wijzen, laat ons hopen, dat in een volgend met voldoening vermeld zal kunnen worden, dat velen dezen arbeid steunen, hetzij door zelf de hand aan den ploeg te slaan of geschikte krachten er toe op te wekken.

Namens de Centrale commissie voor de Historisch-statistische kaarten in Nederland,

P. J. BLOK, *Voorzitter.*

F. A. HOEFER, *1ste Secretaris.*

BIJLAGE E.

LIJST

DER VAN JANUARI 1901 TOT JANUARI 1902 DOOR SCHENKING, RUILING EN AANKOOP

VOOR HET

GENOOTSCHAP VERKREGEN WERKEN.

I. Ten geschenke ontvangen boeken.

a. Van de schrijvers.

Th. Willing Balch. Eméric Crucé.

J. Boer Hz. Rechtsontwikkeling, theorie en practijk in de rechtswetenschap. (Overdruk uit Tijdschrift voor Privaatrecht, Notariaat en fiscaal Recht.)

P. Q. Brondgeest. Bijdragen tot de geschiedenis van het gasthuis, het klooster en de balye van St. Catharina der Johanniter-ridders en van het Driekoningen-gasthuis te Utrecht.

C. W. Bruinvis. Aanteekeningen wegens het verhandelde bij commissarissen der Staten van Holland en Westfriesland in zake het weren van reguliere priesters en van den pauselijken vicaris Damen. (Overdruk uit Bijdragen voor de Geschiedenis van het Bisdom van Haarlem.)

——— Goederen voor den kardinaal-aartsbisschop van Mechelen in 1795 geborgen te Alkmaar. (Overdruk uit Bijdragen voor de Geschiedenis van het Bisdom van Haarlem.)

C. W. Bruinvis. Nog iets over het geschil om de Alkmaarsche pastorie in het begin der 16e eeuw. (Overdruk uit hetzelfde tijdschrift.)

——— Handelingen van de gemachtigden der R. C. gemeenten te Alkmaar in zake den zoogenaamden afkoop der kerkgebouwen. (Overdruk uit hetzelfde tijdschrift.)

G. G. Calkoen. De wording en ontwikkeling van het „Hof in die Haghe" gedurende de middeleeuwen. (Overdruk uit „die Haghe", Jaarboekje van 1901.)

H. C. Diferee. Onze roeping in de twintigste eeuw.

N. D. Doedes. De Nederlanders. Schets onzer vaderlandsche- en koloniale geschiedenis. 3e ed.

——— De Geschiedenis op het eind-examen der H. B. Scholen. (Overdruk uit het Schoolblad van 27 Augustus 1901.)

C. Enschedé. Technisch onderzoek naar de uitvinding van de boekdrukkunst.

J. A. Feith. Huisarchief Allersma.

——— Familie-archief van het geslacht Van Bolhuis te Warffum.

J. de Fremery. Supplement op het oorkondenboek van Holland en Zeeland. (Gezonden namens zijne erfgenamen.)

J. F. Gebhard Jr. Nicolaas Witsen in 1672.

——— Iets over Nicolaas Witsen.

W. Gosler. Nederlandsche almanak van levensverzekering, 1901.

A. Hoynck van Papendrecht. Een halve eeuw op het water.

P. H. van der Kemp. Raffles' betrekkingen met Nias in 1820—'21. (Overdruk uit Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië.)

R. Krul. De laatste dagen van Mirabeau. (Overdruk uit de Tijdspiegel.)

M. F. van Lennep. De hervorming in Spanje in de 16e eeuw.

Marie de Man. Le président Krüger en Europe.

J. E. B. Mayor. Franz Heinrich Reusch.

G. Monchamp. Le distique de l'église St. Servais à Maestricht.

—— L'écrit d' Algerus sur la dignité de l'église liégeoise.

J. Domela Nieuwenhuis. Het Utrechtsche tuchthuis in het begin der 17e eeuw. (Overdruk uit Tijdschrift voor Strafrecht.)

M. Philippson. La paix d'Amiens et la politique générale de Napoléon I. (Overdruk uit Revue historique.)

Reusens. Eléments de paléographie.

H. D. J. van Schevichaven. Nijmegen en Karel van Egmond. (Overdruk uit Bijdragen en mededeelingen der vereeniging Gelre.)

—— Penschetsen uit Nijmegens verleden.

J. H. Hora Siccama. Prins Willem III in betrekking tot Den Haag. (Overdruk uit „die Haghe". Jaarboekje van 1901.)

—— Mr. R. Melvil baron van Lynden.

N. J. Singels. Aanschouwelijk onderwijs. (Overdruk uit Tijdschrift voor onderwijs en opvoeding.)

A. Telting. Bronnen voor de geschiedenis van de Nederlandsche Antillen in het Rijks-Archief te 's Gravenhage. (Overdruk uit het Verslag van het geschied-, taal, land- en volkenkundig genootschap te Willemstad.)

—— Verslag omtrent de oude archieven van Suriname en Curaçao. (Overdruk uit Verslagen omtrent 's Rijks oude Archieven 1900.)

G. Mac Call Theal. Records of South-Eastern Africa. V, VII.

G. Mac Call Theal. Records of the Cape Colony. May 1809—October 1812. (VII—IX.)

A. Troelstra. De toestand der catechese in Nederland gedurende de vóór-reformatorische eeuw.

L. Vanderkinderen. Le premier duc de Basse-Lotharingie.

J. S. van Veen. De afval van graaf Willem van den Berg in 1583.

——— De Zutphensche landvrede van 2 Februari 1375.

A. Waddington. Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France. XVI.

A. Wichmann. Der Ausbruch des Gunung Ringgit auf Java im Jahre 1593. (Overdruk uit Zeitschr. der Deutschen geologischen Gesellschaft.)

E. Wrangel. Arkivaliska anteckningar från Danzig och Thorn.

b. Van of door Departementen van algemeen bestuur, Genootschappen, Maatschappijen enz.

Van het Ministerie van Binnenlandsche Zaken.

Verslag omtrent 's Rijks verzamelingen van geschiedenis en kunst. XXII.

Verslagen omtrent 's Rijks oude Archieven. XXII (1899), XXIII (1900).

De Rijks-archieven te Roermond in 1899.

P. J. Blok. Verslag van onderzoekingen naar archivalia in Italië.

J. A. Feith. Catalogus der inventarissen van de archieven der voormalige zijlvestenijen en dijkrechten.

G. Busken Huet. Derde verslag van onderzoekingen naar archivalia te Parijs.

E. G. Lagemans. Recueil des traités et conventions conclus par le royaume des Pays-Bas avec les puissances étrangères depuis 1813 jusqu'à nos jours. Aperçu général. 2e ed. XIV, 2.

Van het Indisch Genootschap te 's-Gravenhage.

Verslag der vergaderingen van 23 October 1900—25 Mei 1901.

Van de Internationale Unie. Nederlandsch Comité.

Beroep en protest betreffende den oorlog in Zuid-Afrika en de Vredes-conferentie.

Van het Provinciaal Museum van oudheden in Drenthe.

Verslag aan de Gedeputeerde Staten over 1900.

Van het Stedelijk Museum te Alkmaar.

Verslag. 1900.

Van het gemeentebestuur van Deventer.

De cameraars-rekeningen van Deventer, uitgeg. door J. de Hullu en J. Acquoy. 5de Deel, Bladwijzer.

Van de Commissie van beheer over de verzameling van geschied- en oudheidkundige voorwerpen te 's-Gravenhage.

Verslag over 1900.

Van het gemeente-bestuur van Leeuwarden.

Tweede supplement op den catalogus der stedelijke bibliotheek van Leeuwarden.

Van de Bibliothèque Wallonne te Leiden.

Rapport over 1900.

Van de Commissie voor het Leeskabinet te Rotterdam.

42ste Jaarlijksch verslag.

Van de Redactie van „de Katholiek" te Utrecht.

De Katholiek. Deel 119, 120.

Van de redactie van het Jaarboekje van Alberdingk Thijm.

Almanak 1901.

Van Mr. J. A. Feith te Groningen.

Inventaris van het huisarchief Farmsum, bewerkt door Mr. C. P. L. Rutgers.

Van het Department of Agriculture of the U. S.

North American Fauna. 16, 20, 21.

Van de Société scientifique et littéraire du Limbourg.

Bulletin. XVIII, 1, 2.

Van de Universiteit te Gent.

Bibliotheca Erasmiana. Bibliographie des oeuvres d'Erasme. Apophthegmata.

Luc d'Heere. Ses oeuvres littéraires. Bibliographie.

Van Prof. K. Lamprecht.

H. Ermisch. Erläuterungen zur historisch-statistischen Grundkarte für Deutschland.

A. Tille. Uber historische Grundkarten.

G. Seeliger. Die historischen Grundkarten.

Van Prof. F. Nippold te Jena.

Deutsche Stimmen. Jahrgang I, 19.

Van den heer J. R. Planten te New-York.

A. Carnegie. De zegevierende republiek.

F. R. Coudert. Orations.

C. W. Darling. New Amsterdam, New Orange, New-York.

J. Demarest. Historical discourse.

G. Ehret. Twenty five years of brewing.

J. W. Gerard. The old streets of New-York under the Dutch.

C. H. Hall. The Dutch and the Iroquois.

J. Johnson Jr. Recollections of old roads, residents and their occupations.

F. Parkman's Works. (3 voll.)

F. de Peyster. Early political history of New-York.

F. L. Seeley. Quinine from the ground up.

D. Versteeg. De Pelgrim-vaders van het Westen.

D. E. Wager. Colonel Marinus Willett.

American sentiment. A plebiscite upon the Boer War.

The Water-supply of the city of New-York. An inquiry.

Spraying a necessity.

The history of eighty years.

The forum. XXX, 2.

Yearbook of the reformed Protestant Dutch Church of the city of New-York. 1900.

History of the school of the reformed Protestant Dutch Church.

Quarter-millennial anniversary of the R. S. D. C.

In memoriam.

Chronological record Reformed Church America.

Twenty-eighth annual report of the State Charities Aid Association.

Thirty-fourth annual report St. John's Guild.

Eighth annual banquet of the Netherland Society of Philadelphia.

II. Door ruiling met andere genootschappen verkregen boeken.

Aken. Aachener Geschichts-Verein.
Zeitschrift. XXII, XXIII.

Amsterdam. Koninklijke Akademie van Wetenschappen.
Jaarboek. 1900.
Afd. Letterkunde. Verslagen en Mededeelingen. 4e reeks IV, 2, 3.
Verhandelingen. III, 3, 4.
Poemata (Leg. Hoeufft). Patria rura. Accedunt quatuor carmina laudata.
Afd. Natuurkunde. Verslagen. Deel IX.
Verhandelingen. Eerste Sectie. IV, VII, 7, VIII, 1.
Tweede Sectie. VII, 6, VIII, 1.

Antwerpen. Académie royale d'Archéologie de Belgique.
Bulletin (5me Série des Annales). X; 2me partie I, II.

Augsburg. Historischer Verein für Schwaben und Neuburg.
Zeitschrift. 27 Jahrgang.

Batavia. Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde. XLIII, 1, 2, 3, 4, 5, 6; XLIV, 1—4.
Notulen. XXXVIII, 2, 3, 4; XXXIX, 1.

J. A. van der Chijs. Nederlandsch-Indisch Plakaatboek. 1602—1811.
Deel XVII. Systematisch register.

Bonn [1]). Historischer Verein für den Niederrhein.
Annalen. Heft 70, 71, 72; Beiheft V.

Bonn. Verein von Alterthumsfreunden im Rheinlande.
Jahrbücher. Heft 106, 107.

Brussel. Société d'Archéologie de Bruxelles.
Annales. XIV, 3, 4, XV, 1, 2.
Annuaire. 1901.

Brussel. De Bollandisten.
Analecta Bollandiana. XIX, 4, XX, 1, 2, 3.

Brussel. Académie royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-arts de Belgique.
Bulletin des Commissions royales d'Art et d'Archéologie. 39e année 1—10.
Biographie nationale XV, 2, XVI, 1.
Annuaire. 1900, 1901.
Bulletin de la classe des lettres. 1899, 1900.
Compte-rendu des séances. IX, X.
Inventaire des cartulaires belges conservés à l'étranger.
Inventaire des obituaires belges.
La chronique liégeoise de 1402, publiée par Eugène Bacha.
Cartulaire de l'église St. Lambert de Liége, publié par S. Bormans et E. Schoolmeesters. IV.
Nouvelles chartes inédites de l'abbaye d'Orval, publiés par A. Delescluse et K. Hanguet.
Chartes du chapitre de Ste Waudru de Mons, publiés par L. Devillers. I.

Le soulèvement de la Flandre maritime de 1323—1328. Documents inédits publiés par Henri Pirenne.

Relations politiques des Pays-Bas et de l'Angleterre sous le règne de Philippe II, par L. Gilliodts van Severen. XI, 1.

Danzig. Westpreussischer Geschichts-Verein.

Zeitschrift. Heft XLIII.

H. Maercker. Geschichte der ländlichen Ortschaften und der drei kleinen Städte des Kreises Thorn. III.

Düsseldorf. Düsseldorfer Geschichts-Verein.

Beiträge zur Geschichte des Niederrheins. Jahrbuch. XV.

Elberfeld. Bergischer Geschichtsverein.

Zeitschrift. Register zu Band I—XXX.

Essen. Historischer Verein für Stadt und Stift Essen.

Beiträge zur Geschichte von Stadt und Stift Essen. 21.

Frankfurt a/M. Verein für Geschichte und Alterthumskunde.

Archiv für Frankfurts Geschichte und Kunst. 3e Folge, 7e Band.

Friedrichshafen. Verein für die Geschichte des Bodensees und seiner Umgebung.

Schriften. Heft 29, 30.

Genève. Société d'Histoire et d'Archéologie.

Bulletin. Tom. II, 4.

Gent. Koninklijke Vlaamsche Akademie voor Taal- en Letterkunde.

P. van Duyse. De Rederijkkamers in Nederland. I.

J. Jacobs. Vormleer van het oud-Friesch werkwoord.

Jaarboek. 1900.

Idioticon van het Antwerpsch Dialect. (Stad Antwerpen en Antwerpsche Kempen.) Afl. 3.
Verslagen en Mededeelingen. Juli—December 1900.

Gent. Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde.
Inventaire archéologique de Gand. Fascicule I—XXI.
Bulletijn van den Geschied- en oudheidkundigen Kring van Gent. 3e—5e année (1895—1897).
Bulletijn der Maatschappij van Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent. 5e—9e année (1897—1901).
Handelingen van den Geschied- en Oudheidkundigen Kring van Gent. Tome I—IV (1894—1901).

Görlitz. Oberlausitzische Gesellschaft der Wissenschaften.
Neues Lausitzisches Magazin. LXXVI, LXXVII.
Codex diplomaticus Lusatiae Superioris II. Band II, 1, 2.

Grätz. Historischer Verein für Steiermark.
Veröffentlichungen. XII, XIII.
Historische Landes-Commission für Steiermark. Bericht. VII.

's Gravenhage. Algemeen Rijksarchief.
Daghregister gehouden in 't casteel Batavia a° 1641, 1642, 1673. Uitgeg. door H. T. Colenbrander en J. A. van der Chijs.

's Gravenhage. Koninklijk Instituut voor de Land- Taal- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië.
Naamlijst der leden op 1 Juni 1901.
Bijdragen. Deel VIII, 1, 2, 3, 4, IX, 1, 2.
Register op de eerste 50 deelen (1853—1899) der Bijdragen.

Greifswald. Rügisch-pommersche Abtheilung der Gesellschaft für pommersche Geschichte und Alterthumskunde.

Pommersche Jahrbücher. Bd. II; Ergänzungsband I.

Hamburg. Verein für hambürgische Geschichte.

Zeitschrift. XI, 1.

Mittheilungen. Jahrg. XX.

Jena. Verein für thüringische Geschichte und Altertumskunde.

Zeitschrift. N. F. XI, 2—4, XII, 1.

Regesta diplomatica necnon epistolaria historiae Thuringiae II. Herausg. v. O. Dobenecker.

Karlsruhe. Badische Historische Kommission.

Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins. N. F. Bd. XVI, 1, 2, 3, 4.

Neujahrsblätter 1902. — S. F. Sauter, Ausgewählte Gedichte.

Kassel. Verein für hessische Geschichte uud Landeskunde.

Zeitschrift. N. F. XXIV, 2 XXV.

Mittheilungen. 1899, 1900.

Keulen. Görres-Gesellschaft.

Historisches Jahrbuch. XXI, 4, XXII, 1, 2, 3.

Keulen. Stadtarchiv.

Mittheilungen aus dem Stadtarchiv von Köln. 30es Heft.

Keulen. Redaktion der westdeutschen Zeitschrift für Geschichte und Kunst.

Zeitschrift. XX, 1, 2. XIX, 3, 4.

Korrespondenzblatt. XIX, 11, 12. XX, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10.

Kiel. Gesellschaft für schleswig-holstein-lauenbürgische Geschichte.

Zeitschrift. Band 31.

Quellensammlung V. Joh. Petrus, Schriften über Nordstrand.

Königsberg in Pr. Redactie der Altpreussische Monatschrift.

Altpreussische Monatschrift. N. F. XXXVII, 7, 8 XXXVIII, 1, 2, 4—6.

Leeuwarden. Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde.

Verslag. 1899—1900.

Leiden. Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Handelingen en Mededeelingen. 1900—1901.

Levensberichten. 1900—1901.

Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde. N. R. XI, 3, 4. XX, 1, 2.

Leipzig. Königlich sächsische Gesellschaft der Wissenschaften.

Jahresbericht der fürstlich Joblonowski'schen Gesellschaft. März 1901.

Abhandlungen der philologisch-historischen Classe. XIX, 1, 2. XX, 3, XXI, 1.

Berichte über die Verhandlungen. 1900, 52er Bd. 5—8, 9.

Lemberg. Redactie van het Kwartalnik Historyczny.

Kwartalnik Historyczny. Rocznik XIV, 4. XV, 1, 2, 3.

Leuven. Redactie der Analectes pour servir à l'Histoire ecclésiastique de la Belgique.

Analectes. 2me Série, XII, 4. XIII, 1.

Cartulaire d'Afflighem. ff. 33—40.

Londen. Redactie van de English historical Review.

English Historical Review. N° 61, 62, 63, 64.

Luik. Société d'Art et d'Histoire du Diocèse de Liége.

Bulletin. XII, 2.

Luik. Institut archéologique liégeois.

Bulletin. Tom. XXIX, 1, 2.

Lund. Universiteit.

Acta Universitatis lundensis. XXXV, 1, 2.

Maastricht. Geschied- en oudheidkundig Genootschap in het Hertogdom Limburg.

Publications. Tome, XXXVI, N. S. XVI.
Madrid. Real Academia de la Historia.
Boletin. XXXVIII, 1—6; XXXIX, 1—6.
Maredsous. Abbaye de Maredsous.
Revue bénédictine. XVIII, 1—4 et Table des matières. Tome XV, XVI.
U. Berlière. Mélanges d'Histoire bénédictine.
——— Les chapitres généraux de l'ordre de St. Benoit dans la province de Cologne-Trèves.
——— Rapport sur les cartulaires à publier in extenso.
——— Les anciennes archives de l'abbaye de Lobbes.
J. M. Besse. La Congrégation bénédictine espagnole dite des claustrales.
H. Plenkers. Un manuscrit de Montserrat.
O. Rottmanner. Catholica.
Mechelen. Cercle archéologique de Malines.
Bulletin. T. X.
Meissen. Verein für Geschichte der Stadt Meissen.
Mitteilungen. V, 3.
Middelburg. Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen.
Archief. VIIIe Deel, 3e Stuk.
A. A. Fokker en J. C. de Man. Levensberichten van Zeeuwsche medici.
München. Königliche bayerische Akademie der Wissenschaften.
Sitzungsberichte der philos. u. histor. Classe. 1900, 4, 5; 1901, 1—4.
Inhaltsverzeichniss der Sitzungsberichte. Jahrgang 1886—1899.
Abhandlungen der historischen Classe. XXII, 1. (Denkschriften. LXXII.)
Abhandlungen der mathematisch-physikalischen Classe. XXI, 2. (Denkschriften. LXXIII.)

H. Riggauer. Über die Entwicklung der Numismatik im 19 Jahrhundert.

K. A. von Zittel. Ziele und Aufgaben der Akademien in 20 Jahrhundert.

Münster. Verein für Geschichte und Alterthumskunde Westfalens.

Zeitschrift für vaterländische Geschichte und Alterthumskunde. Band 58.

Namen. Société archéologique de Namur.

Annales. XXIV, 2.

Neurenberg. Germanisches Museum.

Mittheilungen. 1899.

Anzeiger. 1899, 1900.

St. Nikolaas. Oudheidkundige Kring van het Land van Waas.

Annales. XIX, 2; XX, 1.

Posen. Historische Gesellschaft für die Provinz Posen.

Zeitschrift. XV, 1, 2.

Historische Monatsblätter. Jahrgang I, 8—12; Jahrgang II, 1, 2, 3.

Regensburg. Historischer Verein für Oberpfalz und Regensburg.

Verhandlungen. LII^er Band.

Roermond. „Limburg", Provinciaal Genootschap voor Geschiedkundige Wetenschappen, Taal en Kunst.

Tijdschrift. VII, 2, 3, 4.

Naamlijst der leden.

Rome. Reale Società romana di Storia patria.

Archivio. XXIII, 3, 4; XXIV, 1, 2.

Schwerin. Verein für mecklenbürgische Geschichte und Alterthumskunde.

Mecklenbürgisches Urkundenbuch. XX Bd.

Jahrbücher und Jahresberichte. 66er Jahrg.

Stockholm. Akademie van Geschiedenis en Oudheidkunde.

Handlingar. 33. (N. S. 13) 1.
Månadsblad. 1896.

Straatsburg. Historisch-litterarischer Zweigverein des Vogesen-Clubs in Elsass-Lotharingen.
Jahrbuch für Geschichte, Sprache und Litteratur Elsass-Lothringens. XVII.

Termonde. Cercle archéologique de la Ville et de l'ancien Pays de Termonde.
Gedenkschriften. 2de Reeks, VIII, 4; IX, 1, 2.
L'église collégiale Notre-Dame à Termonde et son ancien obituaire. I, 2.

Ulm. Verein für Kunst und Alterthum in Ulm und Oberschwaben.
Würtembergische Vierteljahrshefte für Landesgeschichte. X, 1—4.

Upsala. Universiteits-Bibliotheek.
Nyare Bidrag till Kännedom om de Svenska Landsmålen ock Svenskt Folklif. 68—71.
Urkunder till Stockholms Historia. I. Stockholms Stads-Privilegiebref, II.

Utrecht. Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.
Verslag. 1900, 1901.
Aanteekeningen der sectie-vergaderingen. 1900, 1901.

Utrecht. Gemeente Utrecht.
Verslag van den toestand der gemeente Utrecht. 1901.
Verslag van het voorgevallene in de gemeente-verzamelingen in 1900.

Utrecht. Redactie van het Archief voor de Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht.
Archief voor de geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht. XXVII, 1, 2.

Washington. Smithsonian Institution.

Miscellaneous collections. n° 1253.
Annual report. 1898 I, 1899, 1900.
Annual report U. S. National Museum. 1897, II, 1898, II, 1899.
Annual report American Ethnology. XVII, 1, 2. XVIII, 1.
S. P. Langley and F. W. Very. On the cheapest form of light.

Weenen. Institut für österreichische Geschichtsforschung.
Mittheilungen. Bd. XXII, 1, 2, 3, 4. VI Ergänzungsband.

Weenen. Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.
Archiv für österreichische Geschichte. 87, 88, 89 I.

Wernigerode. Harz-Verein für Geschichte und Alterthümer.
Zeitschrift. Jahrg. 33, 2, 34, 1e Heft.

Willemstad (Curaçao). Geschied-, taal-, land- en volkenkundig Genootschap.
Vijfde jaarlijksch verslag.
J. H. J. Hamelberg. De Nederlanders op de West-Indische eilanden.
——— Documenten behoorende bij de Nederlanders op de West-Indische eilanden. I.

Wolfenbüttel. Ortsverein für Geschichte und Alterthumskunde zu Braunschweig und Wolfenbüttel.
Braunschweigisches Magazin. 6er Band.

Würzburg. Historischer Verein von Unterfranken und Aschaffenburg.
Archiv des historischen Vereins. 42er Jahrgang.

Zwolle. Vereeniging tot Beoefening van overijselsch Regt en Geschiedenis.
Verslag der handelingen der 87e vergadering.

III. Aangekochte boeken.

a. Aankoopen van het genootschap.

De Bas, Prins Frederik en zijn tijd. Afl. 29, 30.

De Roever, Het leven van onze voorouders. Afl. 44, 45.

Revue d'histoire diplomatique. XIV, 3. 4.

b. Overgenomen van het leesgezelschap.

Archief voor Nederl. kerkgeschiedenis. N. Ser. I, 1. 2.

Neues Archiv für ältere deutsche Geschichtskunde. XXV, 3, XXVI, 1.

Bijdragen voor de geschiedenis van het bisdom Haarlem. XXV, 2, 3.

Hansische Geschichtsblätter. Jahrg. 1899.

Oud-Holland. XVIII, 1—3.

Nederlandsch archievenblad. 1899/1900, n° 4; 1900/1901. 1, 2.

Bulletin historique et littéraire de la Société de l'histoire du Protestantisme français. IX, 4—12.

Bulletin de la Commission pour l'histoire des églises wallonnes. VIII (2e Sér. III) n° 1.

Bijdragen tot de geschiedenis van Overijssel. 2e Ser. III, afl. 1.

Amsterdamsch jaarboekje. 1899.

Rotterdamsch jaarboekje. 7e Jaarg. 1900.

Jahresbericht der Geschichtswissenschaft. XXI (1898).

Mittheilungen aus der historischen Litteratur. Red. von F. Hirsch. XXVIII, 2—4.

Revue belge de numismatique. 1900, n° 3. 4.

Revue historique. LXXIII, 1, 2, LXXIV, 1, 2.

Geldersche volksalmanak. 1901.

Historische Zeitschrift. XLIX, 1—3, L, 1.

Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde. 4e Reeks I, 3, 4; Register op deel 1—30.

De navorscher. 1900, n° 2—12.

DE KRONIEK VAN HET KLOOSTER ADUARD,

MEDEGEDEELD DOOR

DR. H. BRUGMANS.

De kloosterkroniek van het eens zoo vermaarde Aduard, die hierachter is afgedrukt, is niet onbekend en, wat meer zegt, niet onuitgegeven. Reeds tweemaal werd zij ter perse gelegd; bovendien kwam zij éénmaal in Nederlandsche vertaling onder de oogen van het publiek. De eerste, die haar in druk uitgaf, was de bekende Van Heussen, die haar inlaschte in zijn beschrijving van het kortstondige Groningsche bisdom [1]). Een vertaling daarvan gaf Van Rijn in zijn Oudheden en Gestichten van Groningen [2]). Met dezen tekst en deze vertaling heeft men zich ruim honderd jaren gered. In 1850 gaf echter dr. F. Koppius een

1) Historia seu Notitia Episcopatus Groningensis (in deel II van de Historia episcopatuum Belgii. Lugduni et Bruxellis 1719), blz. 32—43. In de nova editio (I. Lugduni et Bruxellis, II. Antverpiae, 1755) op dezelfde plaats. Behalve deze beide bezit de Koninklijke Bibliotheek nog een nieuwe titel-uitgaaf van 1733.

2) Kerkelijke Historien en Outheden der Zeven Vereenigde Provintien V... In 't Latijn beschreven door den Heer H. v. H. In 't Nederduits overgezet... door H. v. R. (Leiden 1726. Fol.), blz. 325—353 — en Oudheden en Gestichten van Groningen en Groningerland, mitsgaders van het Land van Drent... Uyt het Latijn vertaald.... Door H. v. R. (Leiden 1724. 8°.), blz. 211—322

nieuwe uitgave: den 27 September van dat jaar werd hij te Groningen tot doctor in de godgeleerdheid bevorderd na verdediging van een proefschrift getiteld: Specimen theologicum continens Vitas ac gesta abbatum Adwerdensium [1]).

Wanneer ik niettemin een nieuwe uitgave aanbied, dan geschiedt dat om verschillende, naar het mij voorkomt overwegende redenen. Noch de uitgave van Van Heussen noch die van Koppius voldoen aan de eischen, die men aan een behoorlijke teksteditie mag stellen. De grondfout is, dat zij beide jongere, onnauwkeurige handschriften hebben gebruikt, gelijk beneden uit de beschrijving daarvan blijken zal. En de daaruit ontstane fouten hebben zij niet verbeterd door gelukkige conjecturen, zelfs niet waar die voor de hand lagen. Een enkel voorbeeld. Ten zuiden van de stad Groningen lag het Cisterciënser nonnenklooster Yesse of Essen, dat in nauwe betrekking stond tot Aduard [2]). Deze naam Yesse, die in de oudste handschriften natuurlijk juist voorkomt, is in alle jongere verhaspeld tot Teske en noch Van Heussen noch Koppius hebben dat verbeterd: de eerste is zelfs zoozeer het spoor bijster, dat hij, wat in de kroniek van Aduard over Yesse vermeld wordt, toepast op het Benedictijnerklooster Thesinge, waardoor natuurlijk een allerzonderlingste verwarring ontstaat [3]). Van Heussen maakt zelfs door onbekendheid met de Groningsche plaats- en persoonsnamen fouten, die waarschijnlijk [4]) geen handschrift hem aangaf.

1) Groningae, z. j. (1850).

2) Vgl. over dit huis: Reitsma, De abdij Essen, in den Groningschen Volksalmanak voor 1890, blz. 72 vlg.

3) Historia seu Notitia Episcopatus Groningensis, 45.

4) Waarschijnlijk, omdat het door Van Heussen gebruikte handschrift niet bekend is; over de vraag, welk handschrift hij heeft bezeten, zie beneden blz. 13.

Zoo wordt Wyndesen (Winsum), wat alle handschriften juist hebben, door hem verknoeid tot Wyndelere; zoo worden de goede oud-Groninger namen Christophorus ab Ewsum, Rempt Jensema en Hieronymus Verrutius bij hem vervormd bijna tot onherkenbaar worden toe in Christophorus ab Erosum, Remt Gensema, Hieronymus Verratius. En op deze wijze is de tekst in beide uitgaven herhaaldelijk bedorven én tengevolge van de slechte hoedanigheid der gebruikte handschriften én door onnauwkeurigheid bij de bewerking.

Er is nog een andere reden, waarom ik tot een nieuwe uitgave besloot. De oudere handschriften, die ik heb gebruikt, gaven mij niet alleen een beteren tekst, vrij van onjuistheden en latere invoegsels, maar deden mij ook het middel aan de hand de kroniek in haar deelen te ontleden. Dit vraagstuk is, voor zoover ik weet, nog nooit behandeld. Van Heussen laat zich er niet over uit. Koppius is blijkbaar van meening, dat de kroniek omstreeks het midden der 16de eeuw en later door een Aduarder monnik is geschreven en wel als een geheel: hij spreekt ten minste steeds van den „auctor libri" [1]). Dat de door hem bedoelde monnik slechts een continuator was, heeft hij niet opgemerkt. Ten slotte heeft mr. Nanninga Uitterdijk, die een monographie aan de abdij van Aduard wijdde [2]), de kroniek wel als bron gebruikt, maar haar niet aan eenige kritiek onderworpen Door vergelijking der handschriften werd het mij mogelijk de kroniek in haar deelen te ontleden. Het bleek mij al spoedig onmogelijk dit punt duidelijk en afdoende uiteen te zetten zonder herhaaldelijk naar den tekst zelve te verwijzen. Ook

1) § 2 van de inleiding: De auctore libri.

2) J. Nanninga Uitterdijk. Geschiedenis der voormalige abdij der Bernardijnen te Aduard. Groningen z. j. (1870).

daarom was een nieuwe uitgave niet alleen gewenscht, maar zelfs beslist noodzakelijk.

Voordat ik echter de kroniek in haar deelen ga oplossen, zal het noodig zijn de onderlinge verhouding der handschriften vast te stellen. Daaraan dient evenwel een beschrijving der verschillende handschriften vooraf te gaan.

AG I. Handschrift van het Rijksarchief in Groningen en aldaar genummerd HS. folio n°. 10 [1]). Geschreven op perkament. Hoog 340, breed 230 m.M. 8 folia. 2 kolommen op iedere bladzijde. 45 regels in iedere kolom. Geschreven in het begin der 16de eeuw. Katern van 8 bladen. Roode en blauwe beginletters. Roode opschriften. Het handschrift bevat op fol. 1^{r}—4^{v} de levens van den eersten tot en met den zevenentwintigsten abt (Bernhardus II, gestorven in 1506). Dezelfde hand schreef daarop nog twee regels van het leven van den achtentwintigsten abt Elbertus, maar liet daarna de pen over aan een andere, maar gelijktijdige hand, die verder het leven van Elbertus ten einde bracht (tot 1522). Deze tweede hand schreef ten slotte nog den naam van Elbertus' opvolger Lambertus neer, maar legde toen de pen neder, hetzij hij nog niets wist van den nieuwen abt dan dat hij verkozen was, hetzij ziekte, afwezigheid of iets anders hem belette voort te gaan. In ieder geval is dit tweede gedeelte niet lang na 1522 geschreven: het schrift is dat van dien tijd.

Het komt mij hoogst waarschijnlijk voor, dat dit handschrift in de abdij zelve is geschreven; waar elders toch zou men zulk een nauwkeurig en keurig uitgevoerd manuscript aanleggen dan daar? Het maakt dan ook geheel den indruk van een officieel exemplaar, mogelijk voor den abt zelven vervaardigd.

---

1) H. O. Feith, Register van het archief van Groningen. V, blz. 116.

Is deze onderstelling juist, dan is het waarschijnlijk al spoedig na de te boek stelling uit het klooster geraakt. Zoo toch meen ik het feit te moeten verklaren, dat het niet is voortgezet: want dat de kroniek vervolgd is door een monnik der abdij, staat vast. Een andere mogelijkheid is deze, dat het vervolg door een monnik voor zichzelven is opgesteld: want dat de geschiedenis der verdere abten geen officieel karakter draagt, ten minste niet onder de oogen van den abt is opgesteld, blijkt wel b.v. uit de kritiek, door den kroniekschrijver op de buitensporigheden van den abt Arnoldus Lanth uitgeoefend. Maar ik begeef mij hier op het wijde veld der onderstellingen: keeren wij terug tot de vaststaande feiten.

Van de verdere geschiedenis van het handschrift is weinig bekend [1]). In 1851 werd het door den bekenden Frieschen geschiedkundige en jurist De Haan Hettema aan het toenmalige Provinciaal Archief van Groningen geschonken [2]). Omtrent de afkomst van het handschrift zegt de schenker in een uitvoerige beschrijving, die met een met Van Heussen en Koppius gecollationeerde copie aan het stuk is toegevoegd: „Ik meen dat dit Handschrift voor eenige jaren door den toen te Groningen, doch thans te Leeuwarden wonenden boekhandelaar J. Swarts van eenen van de familie Bindervoet, met meer andere stukken is gekocht geworden." Verder is van de geschiedenis van het handschrift niets bekend. [illegible] misschien een band te leggen tusschen Aduard [illegible] de familie Bindervoet. Deze stamt langs de [illegible]

1) Op fol. 8r staat: 1809 (nummer of jaartal?). [illegible] nog zoo iets als.... haepwille te onderscheiden.

2) Voorin ligt een copie van den brief van De [illegible] waarbij hij dat doet, d.d. 27 Februari 1851, [illegible] griffier der Staten van Groningen, d.d. 28 [illegible] ook de bijgevoegde Provinciale Groninger Couran[illegible]

lijke lijn af van de Clanten, die op hun beurt weer verwant waren met de Gaickinga's, wier burcht niet ver van Aduard stond en die, ook blijkens onze kroniek, in herhaalde betrekking tot het klooster stonden [1]).

B. Handschrift van de Koninklijke Bibliotheek te Berlijn en aldaar genummerd HS. Phillipps 1899 [2]). Geschreven op papier zonder watermerk. Hoog 124, breed 91 m.M. 57 gefolieerde beschreven en een groot aantal ongefolieerde onbeschreven folia. 15 regels op iedere blz. Geschreven in de eerste helft der 16de eeuw. Katernen van 8 bladen. Roode beginletters en opschriften. Het handschrift bevat op fol. 1r—47v de levens van den eersten tot en met den achtentwintigsten abt (Elbertus, afgetreden in 1522). Dan volgt in een iets latere hand het begin (fol. 48r) en in een hand van de tweede helft der 16de eeuw het vervolg en slot van het leven van Lambertus Helt [3]) (1522—1528, fol. 48v—50r) en het begin van dat van Johannes Reekamp (fol. 50r—51r). Bovendien voegde een andere hand dan deze laatstgenoemde, maar ook uit de tweede helft der zestiende eeuw, een aantal aanvullingen aan de kroniek toe, die in alle volgende handschriften in den tekst zijn opgenomen.

Het komt mij waarschijnlijk voor, dat ook dit handschrift in de abdij zelve is geschreven: ook van de toevoegsels meen ik dat te mogen aannemen.

---

1) Ik dank deze bijzonderheden aan de vriendelijke aanwijzingen van mr. J. A. Feith.

2) Valentin Rose, Verzeichniss der Lateinischen Handschriften de Königlichen Bibliothek zu Berlin. I. Die Meerman-Handschriften des sir Thomas Phillips. Berlin 1893, blz. 348 vlg. no. 156.

3) Deze tweede vervolger begon het leven van Lambertus Helt weer van voren af, zoodat dit een dubbel begin heeft, wat de latere handschriften door een ingevoegd „inquam" trachten te bedekken.

Want deze toevoegsels zijn deels onbeduidend, deels geven zij enkele bijzonderheden, waarmede men buiten het klooster wel niet bekend zal zijn geweest. Wat er later met het handschrift is gebeurd, is niet duidelijk. Op een voorschutblad zijn nog sporen van een wapen te constateeren, zonder dat evenwel het karakter daarvan duidelijk is aan te geven. In ieder geval behoorde het in de vorige eeuw aan Gerard Meerman, den bekenden bibliograaf en jurist (1692—1771). Hij toch was het [1]), die op fol. 52 tot 57 een volledige abtenlijst tot 1578 schreef, dus naar een ander HS. dan dit, en daaraan dan ook de volgende aanteekening toevoegde: „Haec strictim anotavi ex libello alio MS. cui titulus est: Vitae Abbatum omnium qui Coenobio Adwerdiano praefuerunt." Hij zal dus een der latere handschriften in zijn bezit of ten minste onder de oogen hebben gehad. In 1824 werd ons manuscript met de bibliotheek-Meerman onder den hamer gebracht [2]) en gekocht door den bekenden verzamelaar Sir Thomas Phillipps, van wien Pertz in 1827 een notitie er van ontving [3]). Toen in 1887 de collectie-Phillipps op haar beurt verspreid geraakte [4]), werden de Meerman-handschriften aangekocht door de Berlijnsche Koninklijke Bibliotheek. Zoo heeft ons handschrift na minstens drie landen te hebben bezocht en tweemaal de zee te zijn over-

---

1) Volgens vriendelijke inlichting van dr. Bijvanck.

2) Bibliotheca Meermanniana. IV. Catalogus codicum manuscriptorum, blz. 142 no. 824.

3) Pertz, Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichte VII, 99. Daaruit werd het overgenomen door Muller, Lijst van Noord-Nederlandsche Kronijken (Werken van het Historisch Genootschap. Nieuwe Serie no. 31), blz. 79.

4) Zie daarover S. Muller Fz., De aankoop der Hollandsche handschriften van Sir Thomas Phillipps te Cheltenham, in Fruins Bijdragen, Derde Reeks V, blz. 104 vlg.

gestoken ten slotte een vaste plaats gevonden. Habent sua fata libelli.

H. Handschrift der Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage en aldaar genummerd X 88 (oud nummer Th. 333) [1]). Geschreven op papier met watermerk: wapen van Amsterdam. Hoog 209, breed 164 m.M. 33 gefolieerde beschreven en eenige ongefolieerde onbeschreven folia. 24 regels op iedere bladzijde. Geschreven door Abraham Gronovius [2]), den bekenden Leidschen bibliothecaris (1695—1775). Katernen van 8 bladen. Het handschrift bevat de geheele geschiedenis van het begin af tot 1578. De tekst is in het algemeen gelijk aan die der volgende handschriften. Maar later heeft Gronovius blijkbaar het bovengenoemde handschrift AG I of anders een daarmede zoo goed als geheel overeenstemmend in handen gekregen en daarnaar zijn afschrift gecollationeerd, d. i. aanzienlijk verbeterd. Daar het betere handschrift slechts tot en met het leven van Elbertus loopt, houdt ook daar de collatie op. Daar schreef Gronovius dan ook: „Hactenus MS. domi de Aduwert", blijkbaar evenals ik van meening, dat het betere handschrift uit het klooster zelf afkomstig was. Dat blijkt ook uit de wijze, waarop hij heeft gecollationeerd. Regels, die moesten worden weggelaten, werden onderstreept met de opmerking in margine: „Verba subvirgulata in textu originali non reperiuntur". Gronovius' verbeterd handschrift heeft dus ten slotte den tekst gelijk de beide vorige.

De geschiedenis van het handschrift is zeer eenvoudig. Blijkens zijn eigenhandig inschrift kocht de in alles belangstellende Bondam het op de auctie der

1) Vermeld bij Muller, Lijst, 79.
2) Volgens vriendelijke inlichting van dr. Molhuysen.

Gronovii in 1785 [1]). Na den dood van Bondam werd het in 1800 uit zijn bibliotheek [2]) waarschijnlijk aangekocht door den Leidschen advocaat J. Romswinckel. Nadat deze bij de ramp van 1807 was omgekomen, werd zijn bibliotheek door Koning Lodewijk voor de zeer door hem begunstigde Koninklijke Bibliotheek aangekocht.

L. Handschrift der Universiteits-Bibliotheek te Leiden en aldaar genummerd Cod. lat. n°. 180 c. [3]) (oud nummer XVIII 180 c.). Geschreven op papier met watermerk: wapen van Amsterdam. Hoog 209, breed 164 m.M. 34 gefolieerde beschreven en eenige ongefolieerde onbeschreven folia. 24 regels op iedere bladzijde. Geschreven door Abraham Gronovius. Katernen van 8 bladen. Het is eenvoudig een copie van H in het net, met opneming van alle daarin aangebrachte verbeteringen. Aan het slot van het leven van Elbertus staat evenzoo: „Hactenus in M.S. Domi de Aduwert." Alleen enkele randopmerkingen zijn blijven staan, gelijk in H. Zoo merkt Gronovius in het leven van Eppo naar aanleiding van het in den tekst voorkomende: Menterna alias Termunt, op: „In alio exemplari legitur: in Menterwalt sive in Campis Silve." Zoo is de uitweiding, bij abt Fredericus onderstreept, blijven staan, met een opmerking als boven bedoeld in margine. Zoo staat bij abt Thybodus: „In alio exemplari legitur Thyboldus."

Het handschrift is niet tot 1785 in het bezit der Gronovii gebleven. Waarschijnlijk heeft Abraham Gronovius zelf het aan Dumbar geschonken. Uit

1) Catalogus Bibliothecae Gronovianae. Codd. MSS. pag. [illegible]

2) Catalogus Bibliothecae Petri Bondam pag. 236 [illegible]

3) Geel, Catalogus librorum manuscriptorum qui inde ab anno 1741 Bibliothecae Lugduno Batavae accesserunt, blz. [illegible] en daarnaar bij Muller, Lijst, blz. 79.

diens boekerij werd het ten minste in 1746 door de Leidsche bibliotheek aangekocht.

BG I Handschrift der Universiteits-Bibliotheek te Groningen en aldaar genummerd n°. 136 [1]) (oud nummer AE 47). Geschreven op papier met watermerk: wapen van Amsterdam. Hoog 165, breed 150 m.M. 50 bladzijden. 26 regels op iedere bladzijde. Geschreven in de eerste helft der 17[de] eeuw [2]). Katernen van 8 bladen. Het handschrift bevat de geheele geschiedenis der abdij van het begin af tot 1578, met opneming van alle latere toevoegsels. Naar dit manuscript hoofdzakelijk bewerkte Koppius zijn uitgave [3]).

Omtrent de geschiedenis van dit handschrift is alleen bekend, dat het in de vorige eeuw in het bezit was van den Groningschen jurist Hendrik Jan Nauta, door wien het omstreeks 1775 aan de Groningsche Universiteitsbibliotheek werd vermaakt.

BG II. Handschrift der Universiteits Bibliotheek te Groningen en aldaar genummerd n°. 135 [4]) (oud nummer Bd. 42). Geschreven op papier met watermerk: de Hollandsche Leeuw in den tuin met devies: Pro Patria. Hoog 193, breed 155 m.M. 88 bladzijden. 18 regels op iedere bladzijde. Geschreven in het begin der 18[de] eeuw door Theodorus Adriani, zijlrichter in Aduarderzijl [5]). Katernen van 8 bladen.

---

1) Mijn Catalogus codicum manu scriptorum Universitatis Groninganae Bibliothecae, blz. 59. Ook vermeld bij Pertz, Archiv VIII, blz. 589 en daarnaar bij Muller, Lijst blz. 80.

2) Een oogenblik meende ik de hand van Emmius te herkennen, maar een vergelijking met ontwijfelbare autografen van dezen heeft mij van die meening teruggebracht.

3) Specimen theologicum etc. blz. XIV.

4) Mijn Catalogus blz. 59. Ook vermeld door Pertz, Archiv. VIII, blz. 589 en daarnaar door Muller, Lijst, blz. 80.

5) In mijn Catalogus t. a. p. staat: judex in Houwerderzijl. Naar een mij welwillend verstrekte inlichting van mr. J. A. Feith

Het handschrift is een kopie van het vorige, zooals reeds door Koppius, die het mede gebruikte, is opgemerkt [1]). Dat wordt bewezen door eenige zeer aanstootelijke fouten. BG I heeft in het leven van Wigboldus: trans Emesara (voor Emesam): dit heeft BG II gedachteloos overgenomen. Nog erger: in het leven van Eggardus wordt een accusativus cum infinitivo terecht ingeleid door inquiens, geschreven *inqens*. Dit nu wordt door Adriani eenvoudig als ingens overgenomen, waardoor de zin geheel verloren gaat.

In 1736 schonk Adriani het handschrift aan de Groningsche Universiteitsbibliotheek.

P. E. Handschrift, toebehoorende aan het Groningsche Genootschap „Pro Excolendo Iure Patrio", met de boekerij van dat genootschap gedeponeerd in de Universiteits-Bibliotheek aldaar en genummerd P. E. n°. 93 [2]) (Oud nummer 4° n°. 27). Geschreven op papier met watermerk: fleschvormig vat met letters: F. F. Hoog 190, breed 145 m.M. 227 fol., waarvan fol. 125 tot 146 de kroniek van Aduard bevatten. 22 regels op iedere blz. Geschreven in het einde der 17de eeuw. Katernen van 8 bladen. Het handschrift heeft ongeveer denzelfden tekst als de beide voorafgaande.

Het was in het bezit van den Groningschen archivaris mr. R. K. Driessen en is op de auctie van diens boekerij in 1832 door het Genootschap aangekocht [3]).

A. G. II. Handschrift van het Rijksarchief in

---

was Adriani in 1748 secretaris en fiscaal van Aduarderzijl: hij zal daar dus vroeger zijlrichter zijn geweest. Houwerderzijl is dus t. a. p. te verbeteren in Aduarderzijl.

1) Specimen theologicum, etc. blz. XIV.

2) Mijn Catalogus blz. 356.

3) Cat. HSS. 4° no. 18.

Groningen en aldaar genummerd HS. 4° n°. 2 [1]). Geschreven op papier zonder watermerk. Hoog 208, breed 163 m.M. 172 bladzijden. 16 regels op iedere bladzijde. Geschreven in de eerste helft der achttiende eeuw door den bekenden Groningschen jurist Henricus Hofsnider, wiens naam op het titelblad voorkomt [2]). Katernen van 8 bladen. Het handschrift heeft ongeveer denzelfden tekst als de voorafgaande. Het werd door Koppius voor zijn uitgave gebruikt [3]).

Dit handschrift, hoewel berustende in het Rijksarchief en in den inventaris van dat archief opgenomen, behoort eigenlijk aan de gemeente Groningen [4]), zooals blijkt uit een aanteekening van den archivaris mr. H. O. Feith Sr. van het jaar 1834. Wanneer het daar gekomen is en van wien het afkomstig is, is ten archieve te Groningen niet meer bekend [5]).

Deze acht handschriften zijn mij bekend. Het is zeker, dat er nog andere hebben bestaan en mogelijk, dat er nog bestaan. Twee in ieder geval worden nog

---

1) H. O. Feith, Register van het Archief van Groningen V, blz. 178.

2) Hofsnider was van 1714 tot 1730 syndicus en in 1733/4, 1737/8 en 1741 raadsheer der stad Groningen. Vermoedelijk is hij in laatstgenoemd jaar overleden, daar hij in 1742 niet onder de gecontinueerde raadsheeren voorkomt. Vgl. Feith, Regeeringsboek der provincie Groningen I, op de genoemde jaren. Hij is de schrijver van: Kronyk van Groningen ende Ommelanden, die in 1731 te Groningen verscheen (vgl. Nijhoff, Bibliographie van Noord-Nederlandsche plaatsbeschrijvingen no. 131), waarbij hij ook de afbeeldingen teekende en graveerde. Nog bestaat van hem: Benedicti Accolti de Bello a Christianis contra barbaros gesto pro Christi Sepulchro et Judaea recuperandis libri IV.... curavit Henricus Hofsnider. Groningae 1731.

3) Specimen theologicum enz. blz. XIV.

4) Daar de gemeente Groningen zich met haar oud-achief weinig bemoeit, heeft sedert jaren het Rijk der grootste gedeelte daarvan „in bruikleen", een toestand, die met de eer van de derde koopstad des Rijks zeker niet in overeenstemming is

5) Vriendelijke mededeeling van mr. J. A. Feith.

vermeld. Van Heussen deelt mede, dat hij de kroniek afdrukte naar een „MS. hactenus abscondita, benigno Clarissimi Viri Domini N. C. J. C. studio Groninga nobiscum communicata" [1]). J. C. zal natuurlijk tot jurisconsultus moeten worden aangevuld; maar wie is N. C? Mr. Feith maakte er mij op opmerkzaam, dat, zoo men een drukfout mag aannemen, wat bij Van Heussen geoorloofd is, mogelijk bedoeld is Maurits Clant Dan zou deze familie dus twee handschriften van de kroniek hebben bezeten, want dat Van Heussen HS. AG I heeft gezien, is onmogelijk; immers dit loopt slechts tot 1522 en Van Heussen's tekst tot 1578. Maar afgezien daarvan, is zijn handschrift een der boven beschrevene? Blijkens den volledigen tekst kan het AG I, B, H of L niet zijn. Blijven dus de vier andere. Toen ik mijn catalogus der Groningsche handschriften bewerkte, was ik van meening, dat van Heussen BG 1 had gebruikt [2]). Na nauwkeurig onderzoek ben ik daarvan teruggekomen. Wel hebben beide teksten natuurlijk groote overeenkomst, wel kunnen verder tal van verschilpunten door onjuist en onnauwkeurig lezen en afdrukken van Van Heussen worden verklaard, maar er blijven toch nog eigenaardigheden over, die bewijzen, dat de geleerde vicaris een ander handschrift voor oogen moet hebben gehad. Zoo ontbreekt b.v. in BG 1 de titel: Vitae ac gesta abbatum qui Coenobio Adoardio praefuerunt, die Van Heussen heeft. Zoo heeft het handschrift boven het leven van den eersten abt Wibrandus het opschrift: Vitae et nomina Abbatum, dat weer bij Van Heussen wordt gemist. Zoo is er meer. Hetzelfde kan van P. E. worden gezegd. Eerder zou ik aan AG II willen denken, zoo daartegen niet dit bezwaar bestond, dat

1) Historia seu notitia episcopatus Groningensis, 32.
2) Mijn Catalogus, blz. 59.

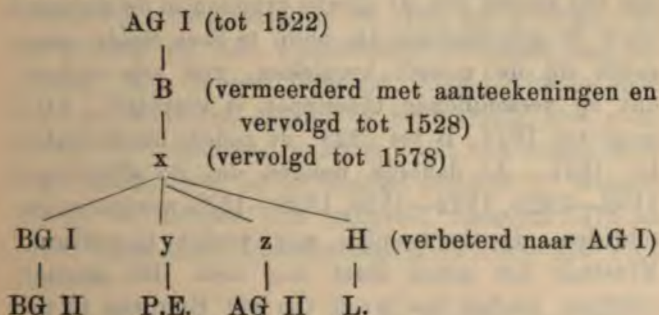
dit handschrift waarschijnlijk na den tijd, dat Van Heussen het moet hebben gebruikt, door Hofsnider is geschreven. Ik geloof dan ook, dat wij het handschrift van Van Heussen niet meer bezitten: want zijn tekst vertoont afwijkingen van alle ons bekende handschriften, die niet alleen door onnauwkeurig lezen en afschrijven kunnen worden verklaard. Zoo verschillende afwijkingen in de volgorde der woorden, zoo de spelling Rigardus voor Richardus en meer andere. Wij zullen het verlies van Van Heussens handschrift wel te boven komen: in het algemeen is zijn tekst die der laatste vier bekende handschriften.

Een tweede handschrift, dat vermeld wordt, is niet verloren, maar heeft nooit bestaan. Koppius namelijk somt als n°. 4 der hem bekende handschriften op een „Codex Bibliothecae Burgundicae Bruxellensis", „quem tamen videre mihi non contigit" naar hij zich beklaagt [1]. Wij gelooven dat gaarne: ook wij zullen ons het genoegen moeten ontzeggen met dezen codex kennis te maken. Immers mijn Brusselsche ambtgenoot, de heer J. van den Gheyn, conservator der handschriften, was zoo vriendelijk mij te berichten, dat hem geen handschrift der Aduarder kroniek in de aan zijn zorg toevertrouwde bibliotheek bekend was.

Nu wij dus de handschriften der kroniek hebben beschreven, kan hun onderlinge verhouding worden vastgesteld. Na wat ik boven mededeelde, is dat niet moeilijk. BG II is een copie van BG I, evenals L van H. Wat de betrekking van AG I en B betreft, zij komen zoo goed als woordelijk overeen: de vraag blijft, of zij beide afschriften zijn van één origineel, dan wel of B een copie is van AG I. Ik ben geneigd dit laatste te onderstellen, voor-

1) Specimen theologicum, blz. XV.

namelijk omdat AG I een zeer officieel karakter draagt, dat men eerder voor een standaard-exemplaar dan voor een gewoon afschrift zou houden. Eenvoudigheidshalve neem ik dat dus aan. Verder staat het vast, dat alle andere handschriften met een onbekend aantal tusschentrappen van B afhangen. Bij de vergelijking der handschriften trof het mij onmiddelijk, dat alle handschrifien en uitgaven kortere en langere stukken hadden opgenomen, die in AG I allen ontbraken. De oplossing van dat raadsel werd gegeven door B. Hier toch zijn, gelijk ik zeide, in margine en op ingevoegde bladen door een latere hand verschillende toevoegsels bijgeschreven. Welnu, deze toevoegsels zijn juist die gedeelten, die alle handschriften geinterpoleerd hebben. Zoo is dus van B een thans verloren afschrift gemaakt, waarin alle bijgevoegde stukken in den tekst zijn opgenomen en deze geinterpoleerde kroniek is vervolgens voltooid tot 1578, den dood van den abt Arnoldus Kenninck. Wanneer wij dus de genealogie van onze handschriten zouden willen opmaken, zouden wij de volgende willen voorstellen:

Door x, y en z versta ik hier verloren gegane tusschenvormen; hoeveel handschriften ieder van deze letters vertegenwoordigt, is natuurlijk niet meer uit te maken.

Hoe ik mijn uitgave moest inrichten was na de vaststelling van bovengenoemden stamboom niet twijfelachtig. Voor den tijd tot 1522 druk ik eenvoudig AG I af, telkens met vermelding in noten van de aanteekeningen van B, met toetsing harer waarde. Den tijd van 1522 tot 1528 geef ik uit naar B. Na 1528 heb ik naast elkander BG I, P.E., AG II en H gebruikt, maar toch P.E. tot grondslag genomen, daar dit mij het meest met den origineelen tekst scheen overeen te komen: bij de collatie toch van alle handschriften met AG I bleek mij, dat P.E. het meeste met het oudste manuscript overeenkwam en dus het nauwkeurigst was afgeschreven. Van Heussen heb ik niet vergeleken; hoewel ik meen, dat hij een afzonderlijk handschrift vertegenwoordigt, is het natuurlijk niet meer uit te maken, of wat hij in zijn manuscript vond staan, nauwkeurig door hem in den druk is weergegeven.

Na de verhouding der handschriften te hebben vastgesteld, kom ik tot de wijze, waarop de kroniek is samengesteld. De manuscripten zelven wijzen reeds uit, dat wij hier niet hebben te doen met het werk van één auteur, die uit allerlei bronnen in de zestiende eeuw de geschiedenis der abdij te boek stelde, maar, gelijk bij de meeste kronieken, met een verhaal, dat op verschillende tijdstippen is vervolgd. AG I loopt tot 1522, B tot 1528, de andere handschriften tot 1578. Al dadelijk moeten dus de afdeelingen 1192—1522, 1522—1528, 1528—1578 worden onderscheiden. Is de kroniek nog verder te splitsen? Minstens één grens staat nog vast. De kroniekschrijver eindigt het leven van abt Henricus II met de woorden: „Obiit autem altera die Andreae Apostoli anno currente 1485". In dat jaar eindigde dus de monnik zijn kroniek. Was deze monnik de schrijver van de geheele kroniek van de stichting van het

klooster af tot 1485? Het is wel waarschijnlijk. Dat in ieder geval een zeer groot gedeelte door een en denzelfden auteur is geschreven, staat vast. Van den 15[den] abt Fredericus verhaalt b.v. de kroniek, dat hij te Rome is geweest om de heiligspreking te verkrijgen van S. Richardus en S. Emanuel, die vroeger in Aduard hadden gewoond, „de quibus supra mentio facta est". Dit slaat terug op wat van den derden tot en met den twaalfden abt is gezegd: nu kan zulk een uitdrukking natuurlijk verwijzen naar wat een ander geschreven heeft, maar waarschijnlijk is het toch, dat de schrijver zijn eigen verhaal op het oog heeft. Andere aanwijzingen brengen ons nog verder, in ieder geval tot in de 15[de] eeuw. Wanneer verhaald wordt van den tweeden abt dat hij begraven wordt „in praedicta capella, quae nunc Episcoporum camera vulgo dicitur," dan wijst dat in ieder geval naar veel latere tijden. Bij de beschrijving van den vloed van 1218, zegt de kroniek „ut invenitur in Dialogo Caesarii". Caesarius van Heisterbach schreef zijn in de Middeleeuwen zeer geliefd boek „Dialogus miraculorum" omstreeks 1230: ten minste hij leefde tusschen ± 1180 en ± 1240. En wordt men nu niet onmiddellijk herinnerd aan het verhaal, dat Wessel Gansfort, toen hij in de abdij was, de monniken aanried in het vervolg niet meer steeds in Caesarius te lezen, wat een onnut boek was, maar liever in de Heilige Schrift? 1) Wessels verblijf te Aduard valt ongeveer tusschen 1475 en 1489. Zoo onze historieschrijver in 1485 zijn werk

---

1) Hardenberg, Vita Wesseli, 17, vóór de Opera omnia Wesseli, Groningae 1614. Hain vermeldt twee oude drukken van Caesarius: no. 4230, s. l. et a. (Keulen, Ulrich Zell) en no. 4231, Keulen, Johannes Koelhoff 1481. Beide kunnen door onzen kroniekschrijver zijn gebruikt. Maar even goed mogelijk is het, dat hij handschriften vóór zich heeft gehad.

besloot, kan hij een der monniken zijn geweest, wien Wessel de lectuur van Caesarius ontried. Maar dat is een hypothese. Op vasteren bodem staan wij in het volgende. Abt Eppo (1257—1262) stichtte het klooster Menterwold [1]). Naar aanleiding daarvan verhaalt de kroniek, dat dit convent in 1299 wegens herhaalde overstroomingen van den Dollard verplaatst is en dat Boyngus, de 17de abt, dit convent en nog vele andere kloosters heeft gereformeerd. Welnu: deze abt Boyngus komt voor in stukken van 1415 tot 1433: zijn optreden als visitator van de Benedictijner-kloosters valt van omstreeks 1410 tot 1424 [2]). In ieder geval moet dus de kroniek na ongeveer 1435 zijn opgesteld.

Er is nog een verhaal, dat een tijdsbepaling aan de hand kan doen. In het leven van den 17den abt Thyboldus zegt de kroniek, dat de monniken van oudsher een afkeer hebben van alle slavernij, vooral wegens de wreedheid der vorsten, die zij als Friezen vroeger hebben ondervonden, „sicut invenitur in Chronicis Hollandiae". Daar toch wordt vermeld, dat de Noorsche koning Godfried ten tijde van Lodewijk den Vrome de Friezen heeft onderworpen en allen boven de twaalf jaren dwong een strop om den hals te dragen. Maar na eenige jaren is deze koning wegens zijn groote wreedheid in Britannië met bijna al zijn soldaten in den oorlog gedood en werden de Friezen van de vernederende slavernij door Keizer Karel weer in vrijheid hersteld. Waar vinden wij nu dit phantastische verhaal in Hollandsche

1) Over deze zaak later.

2) Zie uitvoering over Boyngus: Reitsma, Twee hoofdstukken uit de geschiedenis van het Overijselsche klooster Sibkeloo, in: Historische Avonden, uitgegeven door het Historisch Genootschap te Groningen, 184 vlg.

kronieken? Ik heb in geen kroniek uit de 15de eeuw ditzelfde kunnen vinden, maar het is wel ontwijfelbaar, dat wij hier de verhaspeling voor ons hebben van de bekende geschiedenis van Godfried den Noorman, die in alle Hollandsche kronieken van de 15de eeuw wordt gevonden. Ik blijf echter den moed niet opgeven: mogelijk brengt mij het toeval de kroniek in handen, waaruit de Aduarder monnik putte[1]).

Al deze aanwijzingen te zamen genomen wettigen mijns inziens de onderstelling, dat de kroniek oorspronkelijk in ieder geval in de 15de eeuw is opgesteld. Daarop wijzen ook de levens der abten Menardus (1400—1421), Saccherus (1421—1423), Rodolphus (1423—1449) en ten slotte Henricus II (1449—1485), waarin bijzonderheden voorkomen, die aan berichten van oudere en jongere tijdgenooten doen denken. En wanneer wij dus de kroniek in ieder geval na het midden der 15de eeuw moeten plaatsen, wat ligt dan meer voor de hand, dan dat wij het jaar 1485 voor haar eindpunt aannemen, het eenige, dat ons een aanwijzing in dien geest aan de hand doet. Ik erken, dat het doodsbericht van Hendrik van Rees later kan zijn toegevoegd, maar het is vrij uitvoerig en draagt toch allerminst het karakter van een aanhangsel. Ten overvloede geeft het daaraan voorafgaande tijdvers, zoo ik goed zie, ook het jaartal 1485.

---

1) Men zou nog geneigd zijn een aanwijzing te vinden in de „antiquiora huius loci scripta et libri" (in het leven van Albertus) en dit vertalen door handschriften en boeken. Maar, afgezien van het feit, dat in de 15de eeuw die (gedrukte) boeken niet zoo oud kunnen zijn geweest, is mij deze tegenstelling van scriptum en liber in dezen zin nog nooit voorgekomen. Men onderscheidde nog veel later boeken en handschriften niet scherp. Ik zou dan ook liever bij scripta aan archiefstukken, bij libri aan boeken en handschriften uit de bibliotheek denken.

Welke bronnen gebruikte onze kroniekschrijver? Ongetwijfeld bestonden er in het klooster lijsten van de abten, waarschijnlijk verrijkt met eenige biographische bijzonderheden, zoogenaamde annalen, zooals ze ons van vele kloosters bewaard zijn. Vanwaar anders die nauwkeurige data, die mogelijk onjuist zijn — dat is niet meer te bewijzen [1]) — maar die toch onmogelijk aan het vruchtbare brein van den kroniekschrijver zijn ontsproten? Aan zulke annalen ontleende de schrijver ongetwijfeld de enkele bijzonderheden, die hij omtrent het karakter der abten vertelt. Zoo berust het stichtingsverhaal zeker op een oude overlevering. Zoo vond de schrijver den „humilis et devotus pastor" Wibrandus, Albertus „sanctissimae vitae", Eylwardus „valde in aedificatione hujus ecclesiae laborans", Rippertus „vir vitae venerabilis atque per omnia laudabilis", zeker in oude aanteekeningen in de abdij. Dat wordt ook nog hierdoor bewezen, dat hij van den negenden abt Herebrandus mededeelt „de quo nihil constat ut aliquid annotatione dignum reperiatur", maar er goedgeloovig aan toevoegt „quamvis laudabiliter praefuisse minime dubitatur". Alsof nooit een onwaardig abt te Aduard den staf had gevoerd! De kroniek zelve wist het wel beter: abt Menardus, van wien overigens veel goeds wordt verteld, blijkt voor zijn wijding „simoniace" 100 Philipsschilden betaald te hebben. Zijn opvolger Saccherus, hoewel op dit punt zuiver, verwaarloost het klooster en moet stekelige aanmerkingen van zijn bezoekers aanhooren. Natuurlijk heeft de schrijver de abtslijsten c.a. aangevuld uit zijn eigen ervaringen en uit wat anderen hem hadden medegedeeld. Zoo zijn dan waarschijn-

1) Er mag echter wel op worden gewezen, dat geen bewaarde oorkonde met de data der kroniek in strijd is.

lijk de minder gunstige oordeelvellingen over eenige abten te boek gesteld, alle evenwel, opmerkelijk genoeg, uit de 15de eeuw. Daarnaast moet de kroniekschrijver echter ook uit het archief en de bibliotheek van het klooster hebben geput, hoewel uit het eerste betrekkelijk weinig: mogelijk heeft de abt hem slechts laten zien, wat hij oorbaar vond. Immers hoewel waarschijnlijk verreweg de meeste charters van het klooster door den brand van 1580 zijn verloren gegaan, onder de weinige resten, die wij nog over hebben, zijn er al, die de kroniek blijkt niet te hebben gekend.

Tweemalen haalt zij namelijk oude stukken aan. In het leven van den tweeden abt Albertus merkt de schrijver op, dat de abdij onder hem geleerde mannen telde, die geheel Friesland door hun wetenschap verlichtten, „ut patet in antiquioribus hujus loci scriptis et libris". Dat hiermede bijna zeker geen oorkonden zijn bedoeld, ligt voor de hand: dergelijke bijzonderheden worden in den regel niet door zegel en brief geboekstaafd. Maar natuurlijk heeft de kroniek een charter op het oog, waar zij in het leven van abt Hoptatus (1350—1352) vermeldt, dat de Aduarder schippers vrijdom van tol te Stade verkregen „quemadmodum literae Stadensium quae apud nos sunt optime testantur." Inderdaad is daarover een charter bewaard, maar van 12 September 1342 [1]), zoodat de kroniek zich een tiental jaren vergist. Zeer zeker heeft ze nog andere charters gebruikt: ik zal dat bij den tekst zooveel mogelijk aangeven. Dat de kroniekschrijver de bibliotheek van het klooster [2]) tot zijn

1) Oorkondenboek van Groningen en Drenthe, no. 372.

2) Alles wat over de helaas! verbrande boekerij van Aduard was te vinden, heb ik verzameld in Historische Avonden, uitgegeven door het Historisch Genootschap te Groningen, blz. 210 vlg. Sedert heb ik geen uit Aduard afkomstig boek aangetroffen.

beschikking had, spreekt van zelf, maar zeer veel heeft hij er niet uit gehaald. Hij spreekt eenmaal van „antiquiora hujus loci scipta et libri" [1]), maar dat hij andere boeken dan Caesarius [2]) en de Hollandsche kronieken [3]) heeft gelezen, blijkt niet.

Een hoofdbron van onzen schrijver was evenwel het klooster zelf. De bouwgeschiedenis ervan verhaalt hij vrij uitvoerig en hij deelt allerlei mede omtrent de inrichting ervan, verbouwingen enz. Talrijk zijn de grafschriften en andere opschriften door hem vermeld: zelfs het vrij onbeteekenende grafschrift van Emanuel van Cremona wordt medegedeeld en het opschrift op een waschbekken niet vergeten. In het algemeen schijnt hij genoeg verstand van bouwkunst te hebben gehad, om de verschillende stadiën van den bouw en de uitbreiding van het klooster vrij nauwkeurig te kunnen beschrijven.

Is nu uit al die bronnen een belangrijke kroniek opgebouwd? Ja en neen. Wanneer wij wat meer documenten van en over Aduard bezaten, zouden wij de kroniek veelal wel kunnen missen; zoo overmatig belangrijk zijn haar mededeelingen in den regel niet. Maar nu wij juist van het grootste, rijkste en beroemdste klooster der Friesche Ommelanden zoo weinig origineele stukken over hebben, nu is de kroniek, vooral voor de oudste tijden, een onwaardeerbare bron. Zonder haar zouden wij zelfs de namen der meeste abten niet kennen: de meeste zijn niet van elders bekend. Van de inrichting van het klooster zouden wij slechts een zeer vaag denkbeeld hebben. Enkele typische bijzonderheden, die een eigenaardig licht werpen op de kloostertoestanden

---

1) Vgl. boven blz. 19, 21.
2) Vgl. boven blz. 17 vlg.
3) Vgl. boven blz. 18 vlg.

zouden wij missen. Verschillende belangrijke gebeurtenissen zouden ons minder duidelijk zijn. Maar daartegenover staan ook onvervulde wenschen. Wij zouden gaarne eenige wonderverhalen hebben gemist, met hoeveel genoegen onze monnik ze blijkbaar ook neerschreef, als wij daarvoor in ruil andere zaken hadden ontvangen. Over Aduards roem als kweekplaats van wetenschap, over de bekende school, die reeds in de 13de eeuw beroemd, nog in de 16de door niemand minder dan Melanchthon werd geprezen, over het wetenschappelijk leven der monniken, over hun methode van onderricht, over de inrichting der school, over de bibliotheek en haar schatten en nog veel meer, waarover wij zoo gaarne iets zouden weten, vermeldt onze kroniek uiterst weinig. Het is waar, hij zegt in het leven van abt Albertus (1205—1216), dat de school destijds druk werd bezocht; „vandaar kwam het, dat hier mannen woonden, in alle wetenschappen bekwaam, die geheel Friesland met hun kennis verlichtten." Maar vooreerst ontbreken hier bijzonderheden en bovendien vermoed ik, dat de plaats hier eigenlijk niet thuis hoort: dat de school twintig jaren na de stichting der abdij reeds zoo zou hebben gebloeid, is niet waarschijnlijk: mogelijk heeft de kroniek den lateren toestand voor een vroegeren genomen.

Bovendien deelt de kroniek veel mede over het verblijf van Emanuel van Cremona en Richardus de Busto, zoodat de schrijver daarover vrij uitvoerige bronnen voor zich moet hebben gehad. Maar dat is zoo goed als alles. Als hij van de bibliotheek iets mededeelt is het om te vertellen, dat het dak ervan werd vernieuwd. En wat wel het zonderlingste van alles is en bewijst, hoe weinig de schrijver oog had voor werkelijk belangrijke gebeurtenissen: van den grooten bloei op wetenschappelijk gebied van zijn klooster

in de 15de eeuw, toen Aduard nog meer een hoogeschool dan een convent was, weet hij weinig te zeggen. Van den beroemden abt Hendrik van Rees (1449—1485), door Gosewinus van Halen als den nooit genoeg geroemden geprezen [1]), een man uitblinkende in wetenschap, heet het, dat hij veel hervormde in wereldlijke en geestelijke aangelegenheden, dat hij matig was, een voortreffelijk zanger, een vrijgevig schenker van aalmoezen, begaafd met zin voor studie, een voortreffelijk prediker: verder omgaf hij de abdij met een muur, groef twee vischvijvers, vermeerderde de bezittingen van het klooster, stichtte drie altaren en herstelde de kerk. Dat is alles. Maar dat onder dezen abt zijn geestverwant, de groote Wessel Gansfort, jaren lang in het klooster heeft gewoond en er waarlijk geen kluizenaarsleven leidde, maar zijn geleerdheid en practische vroomheid de broederen ten goede deed komen, daarvan weet onze schrijver niets. Dat is te opmerkelijker, daar hij bijna zeker Wessel persoonlijk in het klooster moet hebben gekend, in ieder geval veel van hem moet hebben gehoord. In 1489 stierf Wessel: in 1485 is de kroniek voltooid. Men zou haast zeggen, dat deze monnik een vijand der nieuwe denkbeelden was; maar elders blijkt dat toch niet.

Een ander punt, waarover de kroniek uiterst onvolledig is, zijn de politieke twisten, waarin Aduard herhaaldelijk is gewikkeld geweest. Zij vermeldt natuurlijk wel een en ander: zij weet wel iets van twisten met Groningen en met de Friezen, maar het verband daartusschen en met de gebeurtenissen buitenslands ontgaat haar. Zeker was de schrijver niet ingewijd in de rol, die de abt van Aduard als een der vermogendste en invloedrijkste heeren der Omme-

1) Vita Wesseli vóór zijn Opera Omnia 1614, p. 16 vlg.

landen in de politieke verwikkelingen telkens speelde. Er bestaan voor hem vijanden der abdij, die het haar soms zeer lastig maken; maar veel dieper gaat zijn blik niet. Dankbaar zijn wij voor het staaltje van de weerbaarheid der Aduarder monniken, dat hij geeft, nam. het verhaal van dien magister der conversen, die zich kleedde om de mis te lezen, maar op het bericht, dat de vijand voor de poort stond, zijn miskleed onmiddellijk uittrok en naar buiten ijlde, waar hij den dood voor het vaderland vond. Zoo moeten wij ons inderdaad deze Ommelander monniken voorstellen: bij alle wetenschappelijke verdiensten uiterst weerbaar.

Evenmin weet de kroniek veel te zeggen van den uitgestrekten handel, dien het klooster dreef, wat te Groningen altijd grooten naijver verwekte. Zoo goed als het eenige is het boven reeds aangehaalde bericht van de tolvrijheid der schepen der abdij te Stade [1]). Nog minder weet de kroniek over de waterstaats-aangelegenheden, waarin de abdij natuurlijk herhaaldelijk betrokken was. De abt van Aduard was van rechtswege hoofd van het Aduarder zijlvest, een der groote zijlvestenijen, waarin destijds de Ommelanden waren verdeeld, de voorgangster van het tegenwoordige waterschap „Het Westerkwartier" [2]). Verreweg de meeste oorkonden, waarin de abt van Aduard optreedt, betreffen waterschapszaken.

1) Vgl. boven blz. 21.

2) Geertsema, De zijlvestenijen in de Groninger Ommelanden, 18. Reeds in 1312 komt het Aduarder zijlvest voor. Namens den abt nam altijd de keldermeester van het klooster den post van hoofd der zijlrechters waar. Ook in het Winsumer zijlvest had Aduard een belangrijken, hoewel middellijken invloed. Hier toch was de opperste zijlrechter de Hofmeester van het Uyterhuis of de Roode School, die aan het klooster Aduard toebehoorde. (Geertsema t. a. p.)

Van al deze aangelegenheden, die dan ook het klooster slechts als deel van een staatsrechterlijk geheel — als men het zoo noemen mag — aangingen, heeft de kroniek met geen enkel woord melding gemaakt. De moeilijkheden van de afwatering, die nog altijd tot de gewichtigste behooren, waarover onze provinciale besturen hebben te beslissen, hebben voor den leek weinig aantrekkelijks: ongetwijfeld was onze monnik zulk een leek.

Zoo was de kroniek, zooals zij in 1485 werd voltooid. Het is aan te nemen, dat daarna telkens een der monniken, mogelijk ook dezelfde, die de kroniek schreef, haar vervolgde. Ik onderstel, dat eerst het leven van Wolterus I (1485—1494), daarna de levens van Wolterus II (1494—1500) en Hermannus (1500—1504), ten slotte die van Bernhardus I (1504—1505) en II (1505—1507) zijn toegevoegd. Ik maak dat hieruit op, dat de levens van Wolterus II, Hermannus en Bernhardus II alle eindigen met de woorden: „Requiescat in pace. Amen," of een dergelijke slotformule. Op zichzelf is dat niets opmerkelijks, maar het wordt het hierdoor, dat zulk een formule in onze kroniek niet dan uiterst zelden voorkomt [1]). Deze toevoegingen, ten minste de tweede, moeten dan geschied zijn na 1516: want aan het slot van het leven van Hermannus wordt opgeteekend, dat hij in dat jaar stierf. Er moet nog op worden gewezen, dat de levens der vijf bovengenoemde abten alle uiterst onbeduidend zijn: zij dragen geheel het karakter van aanhangsels van een bestaande kroniek.

---

1) Van alle levens van abten vóór 1485 heeft slechts dat van den vierde, Eylwerdus, de slotclausule: „Obiit.... ad laudem Dei, qui est benedictus in secula. Amen." Maar hier kan natuurlijk geen sprake zijn van het aannemen van een scheiding.

Tot zoover loopt de eerste hand van handschrift AG I. Het vervolg der kroniek liet niet lang op zich wachten. Een bijna gelijktijdige schrijver voegde het leven van Elbertus (1507—1522) toe en wel na 1528, — want aan het slot vermeldt hij den dood van dien abt in dat jaar — misschien zelfs eenige jaren na 1528 [1]). Ook Elbertus' leven eindigt met het bekende slot: „Cujus anima requiescat in pace Amen." Het onderscheidt zich gunstig van de voorafgaande korte, droge levensbeschrijvingen: de schrijver verhaalt meer de geschiedenis der provincie in die dagen dan die der abdij, wat zijn ruimeren blik bewijst, daar de abt destijds op den voorgrond stond bij de politieke verwikkelingen. Maar dat hij gaarne het kwaad, dat in de abdij voorviel, voor de nakomelingschap verzweeg, bewijst wel het feit, dat hij met geen woord melding maakt van het groote schandaal, dat daar in 1520 plaats greep, den moord, op Hendrik en Frederik Gayckinga door monniken der abdij binnen de gewijde muren gepleegd [2]).

Twee nieuwe vervolgen heeft ons handschrift B bewaard. Een latere zestiende eeuwsche hand begon het leven van Lambertus Helt (1522—1528) te beschrijven, een tweede voltooide het [3]) en begon het

---

1) De schrijver van het leven van Elbertus beroept zich eens op het Boeck der partijen van Jancko Douwama. Deze schreef dit boek in de gevangenis te Vilvoorde, waar hij in 1529 overleed, (vgl. de uitgave van het Friesch Genootschap, blz. 56.), in 1526 (t. a. p. blz. 10). Geen der bestaande handschriften klimt hooger op dan tot ± 1540. Maar zelfs verondersteld, dat onze Aduarder monnik Douwama's autograaf heeft gebruikt, wat mogelijk, maar niet waarschijnlijk is, dan kan hij dat toch niet eerder dan 1530 tot zijn beschikking hebben gehad.

2) Vgl. Nanninga Uitterdijk, Geschiedenis der voormalige abdij der Bernardijnen te Aduard, 88 vlg.

3) Of liever: begon het opnieuw; want het blijkt duidelijk uit de bewoordingen, dat de tweede voortzetter geen acht sloeg op wat zijn voorganger had geschreven.

leven van Johannes Reekamp, maar liet na de woorden: „id est (ut explicator sim) plane simulandi dissimulandique nescius," de pen uit de handen glippen. De schrijver van dit gedeelte heeft Lambertus Helt niet persoonlijk gekend; hij zegt veel aangaande dezen abt van diens tijdgenooten te hebben vernomen, zoodat hij misschien ongeveer vijfentwintig jaren na diens dood schreef, wat ook wel met de hand is overeen te brengen. Om welke reden hij zijn werk staakte, is onbekend.

Maar gelukkig werd Reekamps leven en daarmede de kroniek vervolgd door iemand, die ons verder onbekend is, maar die ongetwijfeld in Aduard woonde en daar veel merkwaardigs zag gebeuren. Het komt mij zoo goed als zeker voor, dat wij voor het vervolg met één en denzelfden schrijver te doen hebben: ten minste bij het lezen ontvangt men zeer sterk den indruk, dat alles door dezelfde hand geschreven is. Het is dezelfde, die door Koppius voor den schrijver der geheele kroniek werd gehouden [1]). Ziehier wat omtrent zijn persoon en leeftijd blijkt. Ongetwijfeld heeft hij Reekamp persoonlijk gekend: de beschrijving van diens karakter verraadt den tijdgenoot en ooggetuige; maar even zeker heeft hij steeds op den grijsaard in zijn latere jaren het oog [2]). Zijn bewondering voor den eerwaardigen abt is groot: waarschijnlijk is hij onder zijn bestuur en wel in zijn laatste jaren in het klooster opgenomen. Hij bleef daar in ieder geval tot 1578: want met den dood van den abt Arnoldus Kenninck besluit hij zijn ver-

---

1) Koppius, Specimen theologicum, XI vlg.

2) „Ut illi numerus annorum non solum eorum (sc. vires judicii atque memoriae) nihil abstulerit, sed auctoritatem ei multo majorem pepererit: unde factum est, ut sexagenarius, vel aetate etiam provectior, exercuerit singularis ingenii vim atque praestantiam."

haal. Hij schijnt kort daarna te zijn gestorven: dat mag men hieruit opmaken, dat hij den nieuwen abt Johannes Greven, die reeds den 18den Februari 1578 als zoodanig voorkomt, niet eens noemt. In ieder geval blijkt het duidelijk, dat hij den jammerlijken val der abdij in 1580 niet meer heeft beleefd. Immers in het leven van Johannes Reekamp zegt hij: „Gebouwen storten of door verloop van tijden in of worden door het vuur verteerd; maar wat ik nog zal toevoegen, zal nooit vergaan, zoolang dit klooster ongerept staat" 1). Dat schrijft zeker niet iemand neer, die den brand van het klooster had beleefd, en wist, dat daarmede het einde was gekomen. Bovendien blijkt overal aan zijn geheele manier van zeggen, dat onze monnik het klooster in zijn volle pracht heeft gezien, toen hij zijn kroniek opstelde. Hij is uiterst voldaan, wanneer onder den abt Johannes Reekamp de meiers der abdij worden gedwongen meer huur te betalen dan tot dusverre. Hij juicht in den strijd der abdij met den Groningschen bisschop Johannes Knijff, die krachtens de hem toegekende bevoegheid Aduard voor zijn bisdom wilde annexeeren. Hij beschrijft de veranderingen, nog onder den abt Johannes Lanth in het klooster aangebracht, zonder dat hij van de bijgedachte blijk geeft, dat al dat schoons spoedig ten ondergang gedoemd was. Bij den dood van den abt Godefridus van Arnhem verhaalt hij, dat deze in het kapittelhuis in een graf, een abt waardig, is gelegd 2), zonder er in het minst op te zinspelen, dat dit graf zoo spoedig zou worden verstoord. Iets dergelijks verhaalt hij van Arnoldus Lanth: „Zijn lijk

---

1) „Nam aedificia aut intervallis temporum collabuntur aut incendio absumuntur: verum haec quae nunc adjiciam, donec hoc quidem steterit monasterium, peritura nunquam."

2) „In capitulo nostro conditus in sepulchro Abbate digno."

werd echter naar Aduard vervoerd en in het kapittelhuis, bij zijn voorganger aan den schoot der aarde toevertrouwd, rust het nu" [1]. En alsof hij deze gebeurtenis onder zijn oogen ziet geschieden, beschrijft hij de uitvaart van Arnoldus Kenninck: „Zijn lijk wordt niet alleen uitgeleverd, maar ook met gewapend gevolg buiten de poort naar een schip vervoerd en komt daarna in Aduard: het wordt, wat ongewoon is, tegen de gewoonte der abten, in het koor voor het hoogaltaar bij het grafmonument van bisschop Emanuel van Cremona begraven" [2]. Ongetwijfeld is dat onmiddellijk na de begrafenis zoo opgeschreven.

Er is echter een plaats, die er voor schijnt te pleiten, dat de schrijver onzer kroniek den val der abdij nog heeft beleefd. Sprekende van de hebzucht van bisschop Knijff, zegt hij, dat deze het er op had toegelegd het klooster te vernietigen: „Dat was de wensch en het werk der Geuzen, zooals wij helaas met onze eigen oogen hebben gezien" [3]. Heeft de schrijver hier het oog op de verwoesting van het klooster in September 1580? Ik geloof het niet. Had hij dat droevige feit beleefd, hij zou ongetwijfeld zijn kroniek er mede hebben besloten en in ieder geval er herhaaldelijk op hebben gezinspeeld, niet eenmaal ter loops. Ik onderstel, dat hij meer in het algemeen aan het verwoesten van kloosters denkt: en onze monnik had waarlijk ook vóór 1578

---

1) „Corpus nihilominus relatum in Adwert et in capitulari domo terrae mandatum juxta praedecessorem suum quiescit."

2) „Corpus nihilominus libere non modo dimissum, verum etiam milite non inermi sequente extra portam ad navem deductum venit in Adwert: atque, quod insolens est, contra consuetudinem Abbatum, in choro ante summum altare, juxta tumulum D. Emanuelis Episcopi Cremonensis sepelitur." Men lette op het praesens, dat anders niet wordt gebruikt.

3) „Geusiorum hoc erat desiderium ac opus, sicut nostris heu oculis percepimus."

gelegenheid genoeg om op te merken, dat het plunderen van kloosters tot de geliefkoosde ontspanningen der Geuzen behoorde [1]).

Wat de persoon van den kroniekschrijver betreft, na het bovenstaande is het duidelijk, dat hij monnik in de abdij zelve was. Dat hij een of ander aanzienlijk ambt daar bekleedde, is onwaarschijnlijk en blijkt in ieder geval nergens. Dat hij een Franschman zou zijn geweest, gelijk Koppius vermoedt, is onwaarschijnlijk: de door hem aangehaalde bewijzen zijn deels getrokken uit deelen der kroniek, die niet door onzen auteur zijn geschreven, en in ieder geval van geen beteekenis. Wat hij aan Franschen invloed toeschrijft [2]), is niet anders dan vulgair Latijn, zooals dat in de vroegere en latere Middeleeuwen door duizenden monniken, die Cicero nooit tot model namen, is geschreven. — Wat het karakter van onzen schrijver betreft, men kan zeggen, dat hij een middenslagsman was, zonder hooge roeping als kloosterling, maar zijn plicht doende met overtuiging, zonder hevige gemoedsbewegingen, tenzij wanneer de belangen der abdij door den Groningschen bisschop werden bedreigd; dan is geen woord hem te scherp: van den bisschop is letterlijk niets goeds te zeggen:

---

1) Ik wijs er nog op, dat Rengers aan zijn kroniek extracten uit die van Aduard heeft toegevoegd. Vgl. uitg. Feith II, 275. Het opschrift daarboven is mij niet duidelijk, ook niet nadat ik het vergeleken heb met het autograaf. Mogelijk schuilt er de naam van den schrijver der Aduarder kroniek in. Rengers uittreksels loopen tot 1578 toe, zoodat in zijn tijd de kroniek geheel voltooid was, zooals wij haar kennen, wat ik trouwens ook niet betwijfel. Rengers schreef zijn kroniek na 1585.

2) „Sic e. g. saepius scribit suis, ubi Latini scripsissent ejus; loco rei gestae vel factae dicit passagium; loco legionis vel cohortis Germanicae de garda Germanica loquitur; ubi Romani dixissent publico juramento vel sacramento dominum agnoscere, dicit homagium praestare; et hujusmodi plura habet." „Hujusmodi plura" kan men bij zoo goed als alle middeleeuwsche kroniekschrijvers aantreffen.

zelfs de Geuzen zijn beter dan deze herder, die zijn schapen niet hoedt, maar tracht te verslinden. Onze monnik is bovendien geestelijke genoeg, om een asceet als Johannes Reekamp te waardeeren, al blijkt het nergens dat hij het tot daadwerkelijke navolging van den vereerden abt heeft gebracht. Tafelgenot trekt hem aan en is in ieder geval niet strijdig met een godvruchtigen wandel. Maar een abt als Arnoldus Lanth vindt hij berispelijk, al pleit hij verzachtende omstandigheden en al vergoelijkt hij zooveel mogelijk: nergens vaart hij tegen hem uit als tegen den bisschop. Tegenover dezen wordt zelfs Lanth's houding geprezen: de abt krijgt zelfs een lof [1]), gelijk de tegenwoordige Duitsche Keizer ze voor zijn voorouders ten beste heeft. Het onoordeelkundig optreden der visitatoren, die het kwaad, welks bestaan en omvang door de kroniek niet wordt geloochend, verkeerd aanvatten, wordt door hem in een helder licht gesteld. De eer en vooral de onaantastbaarheid der abdij gaan den schrijver boven alles: hij kan het niet verkroppen, dat een vreemde abt als Arnoldus Kenninck haar als heer en meester wordt opgedrongen, hoewel hij de voortreffelijke hoedanigheden van dezen abt moet erkennen: maar zelfs de plaats, waar hij begraven wordt, vindt geen genade in zijn oogen.

Resumeerende verdeelen wij dus de kroniek in de volgende deelen:

1°.	Van Wibrandus tot en met Henricus II.	1192—1485.
2°.	Wolterus I.	1485—1494.
3°.	Wolterus II en Hermannus .	1494—1504.
4°.	Bernhardus I en II. . . .	1504—1507.
5°.	Elbertus.	1507—1522.
6°.	Het begin van het leven van Lambertus Helt	1522.

2) „Murus aëneus", vgl. de rocher de bronze van Wilhelm II.

7°. Lambertus Helt en het begin van Johannes Reekamp . 1522—±1530.
8°. Vervolg van Johannes Reekamp tot en met Arnoldus Kenninck. . . . . . ± 1530—1578.

Van deze zijn dus n°. 1 en 8 de voornaamste.

In deze uitgave heb ik, zooals ik zeide, AG I tot 1522 afgedrukt, met opneming in de noten van de bijvoegsels van B. Dit handschrift heb ik verder gevolgd zoover het liep, tot ± 1530. Ten slotte heb ik P. E. ten grondslag gelegd, daar het mij bij de collatie van alle handschriften met AG I gebleken was, dat dat handschrift het meest met het oudste overeen kwam en dus de beste lezingen had. Waar dit dus voor het eerste gedeelte van P. E. vaststond, meende ik het ook voor het tweede te kunnen onderstellen. Ik heb daarbij zooveel mogelijk de varianten der andere handschriften opgenomen (AG II, BG I en II en H): ook hier bleek menigmaal P. E. een aannemelijker lezing aan te bieden. Bij het eerste gedeelte was de opneming van varianten natuurlijk overbodig: tegenover AG I en B hebben de andere handschriften geen gezag.

Ook nog in een ander opzicht wijkt mijn uitgaaf af van die van Van Heussen en Koppius. Ik heb er verklarende aanteekeningen aan toegevoegd, die de waarde der kroniek in het licht kunnen stellen. Wat verduidelijking noodig had, heb ik zooveel mogelijk opgehelderd: zooveel mogelijk, want er blijft nog veel duisters over; ik betreur dat meer dan het mij genoegen doet eenige punten te hebben verklaard. Bronnen zijn waar noodig en mogelijk aangegeven. Voor de oudste tijden heb ik de charters vermeld, waarin de abten voorkomen, tot staving van de betrouwbaarheid van de jaartallen der kroniek: voor de latere abten, wier bestaan historisch voldoende

vaststaat, scheen mij dat onnoodig. Voor de zestiende eeuw heb ik hier en daar plaatsen van den ooggetuige Sicke Benninge aangehaald, ter kenschetsing van de waarde van de berichten der kroniek. Zooveel mij bekend was heb ik de litteratuur betreffende verschillende onderdeelen opgegeven. De data zijn door mij opgelost.

Zoo hoop ik den toekomstigen geschiedschrijver van de beroemdste abdij der Ommelanden het pad te hebben geëffend. Daarmede wensch ik niets te kort te doen aan de verdiensten van het boek van mr. J. Nanninga Uitterdijk, Geschiedenis der voormalige abdij der Bernardijnen te Aduard (Groningen 1870), maar er is in verloop van tijd zooveel gevonden en beschreven, dat de geschiedenis der Cisterciensers kan toelichten en waaruit ook voor Aduard veel is te putten, dat de schrijver zelf ongetwijfeld in een nieuwe uitgave veel te veranderen zou hebben [1]). Maar voordat de geschiedenis kan worden geschreven, dienen de bronnen verzameld. Een nieuwe uitgave van een der hoofdbronnen voor de geschiedenis van Aduard, de kroniek, was dus noodig. Ik heb daaraan als bijlagen eenige onuitgegeven stukken toegevoegd en daarbij een lijst der abten, die tevens als inhoudsopgave der kroniek kan dienen, benevens een lijst der onbekende Aduarder stukken afgedrukt.

Verder meende ik voorloopig niet te moeten gaan, Een algemeene nalezing op Nanninga Uitterdijk was minder met den aard van deze uitgave overeen te brengen: men kan nu eenmaal niet alles in aanteekeningen aan den voet der bladzijde samenkrimpen. Zoo zou over de bouwgeschiedenis, over den handel,

1) Het zegel der abdij, dat tegenover den titel staat, is veel beter afgebeeld in het Oorkondenboek van Groningen en Drenthe, plaat IX no. 2.

over de waterstaatsbelangen, over het wetenschappelijk leven van Aduard veel meer te zeggen zijn geweest, dan ik in de aanteekeningen heb kunnen ter sprake brengen. Toch hoop ik menig punt te hebben opgehelderd, waardoor de geschiedenis onzer beroemde abdij, het licht van het Noorden, ons weer meer gemeenzaam zal zijn geworden [1]).

Het is ten slotte niet meer dan mijn plicht, wanneer ik aan mijn vriend mr. J. A. Feith, rijksarchivaris in Groningen, mijn hartelijken dank betuig voor den krachtigen steun, dien deze uitgave bij hem heeft gevonden. H. B.

Kroniek van het klooster Aduard [2]).

Anno Domini MCXCII Nonis Junii [3]), ipso videlicet

---

1) Het is hier wellicht de plaats er op te wijzen, dat van de abdij nog verschillende voorwerpen zijn bewaard gebleven: een mis schel, een vijzel, de zegelstempels, een knop van een abtsstaf, een paar prachtige tegels, een stukje beeldhouwwerk in zandsteen, alles aanwezig in het Groningsch Museum, vermoedelijk een paar schilderijen in het Rijksmuseum te Amsterdam, en ten slotte een marmeren beeld uit de 15de eeuw, een mater dolorosa, die vermoedelijk in een gothieke nis boven den ingang van de ziekenzaal heeft gestaan. Dit beeld is opgegraven ter plaatse ongeveer van het klooster en is het eigendom van pastoor Veling Smale te Den Hoorn (gem. Leens). In het Museum te Assen is nog aanwezig een gladde zilveren ring, van binnen met het randschrift: „Sanctus Bernardus", misschien dus van een der abten van Aduard.

2) Noch AG I noch B heeft een titel. De gewone titel (Vitae ac gesta abbatum qui coenobio in Adwert praefuerunt) komt alleen boven de latere handschriften voor en is dus niet origineel. De meeste HSS. voegen bovendien achter abbatum nog omnium toe, waardoor het opschrift bovendien onjuist wordt, daar de kroniek slechts tot 1578 loopt. BG I en dus ook BG II hebben nog den tweeden titel: Tempus et occasio fundandae Abbatiae Adwerdiensis, die om dezelfde reden als de eerstgenoemde is weggelaten.

3) AG I en B hebben Julii, wat in de jongere HSS. verbeterd is in Junii. S. Bonifacius valt op 5 Juni.

Sancti Bonifacii episcopi et martyris sociorumque ejus die, fundata est abbacia in Frisia ad Sanctum Bernardum in Adwerth Monasteriensis diocesis, filia Claricampi secunda [1]), tricesimo octavo anno [2]) post obitum Beati Bernardi. Cujus causa fundacionis fuit crebra in eodem loco plurimorum nocturno tempore luminum apparitio, praesagium ut pie creditur futurorum. Quare fideles devocione accensi pro monasterii constructione unanimiter laborarunt, sperantes [3]) hoc ipsum [4]) Omnipotenti Deo gratum fore, qui predictum locum tam evidenti preostendit indicio. In eo enim loco sanctissimi viri fuerunt, ut patet in scriptis hujus loci, qui nulli labori neque sumptibus pepercerunt, ut dignum Deo habitaculum prepararent; et cum muros erigerent, sanctos mores nequaquam dereliquerunt. Nam penuriam ipsimet sepe paciebantur, ut exinde pauperes reficerent [5]). Et infrascripti fuere abbates istius loci vel monasterii, et hec nomina eorum secundum ordinem.

WIBRANDUS ABBAS PRIMUS.

Primus siquidem abbatum dominus Wibrandus, hujus monasterii humilis et devotus pastor, cum parvo grege, videlicet XII monachis, habitavit juxta portam aquilonarem in duabus domibus, quarum una capella altera

---

1) Het oudste dochterklooster van Klaarkamp was Bloemkamp bij Bolsward, gesticht in 1191.

2) AG I en B. Alle jongere handschriften hebben: octavo anno wat onjuist is, daar S. Bernard in 1153 stierf.

3) AG I en B. Sperantes ontbreekt in de jongere handschriften BG I en II hebben achter fore autumantes ingevoegd.

4) AG I en B. De jongere HSS. hebben hoc ipsum id potenti. Id is waarschijnlijk onjuist gelezen uit de verkorting oï voor omni.

5) AG I. B en de jongere handschriften hebben reficerentur, wat natuurlijk op hetzelfde neerkomt.

dormitorium fuit, que usque hodie inconcusse persistunt, in quibus utriusque sexus homines modo hospitantur, utque primum pauperes monachos susciperent, postea pauperes recrearent [1]. Huius sancti abbatis anno quarto incepit ordo Sancte Trinitatis [2]. Anno autem ejus septimo incepit ordo Praedicatorum [3]. Hic itaque venerabilis pater obiit anno Domini MCCV postquam prefuit XII annis, et sepultus est in eadem capella ipso die Thome Canthuariensis episcopi et martyris [4].

Albertus abbas secundus.

Post eum rexit sanctus vir nomine dominus Albertus [5]. Iste claruit miraculis et sanctissime vite fuit. Quapropter dilatavit monasterium hoc et gentem suam, multos ad conversionem [6] suscipiens. Unde necessitate compulsus aliam maiorem capellam edificavit, que vocatur schola. Nam processu temporis illic novitii iunioresque [7] fratres, postquam in Rubea Schola [8] juxta Wyndesen grammaticalibus [9] competenter essent

---

1) AG I en B. De jongere handschriften hebben recrearentur. Bij recrearent heeft B in een jongere hand in margine: „Siquidem ecclesia tunc erat, ubi nunc est camera episcopi in hospitali virorum."

2) 1198. De berekening der kroniek is dus onjuist.

3) 1215, door den Paus bevestigd 1216. Deze berekening is dus nog onjuister.

4) 29 December 1205.

5) In een charter van 12 September 1211, waarbij Otto, bisschop van Munster, de kerk te Maarhuizen tot een parochiekerk verheft, komt deze abt (Aldbertus abbas sancti Bernardi) onder de getuigen voor. (Oorkondenboek van Groningen en Drenthe no. 51).

6) Conversio = monachismus (Ducange), dus niet op te vatten als convers zijn.

7) AG I en B. De jongere handschriften hebben alle minoresque, palaeographisch zeer verklaarbaar. Maar van Minderbroeders is natuurlijk geen sprake.

8) De Roode School bij Winsum of liever bij Bedum, want daar lag zij dichter bij.

9) Natuurlijk Latijnsche grammatica.

imbuti, studium in hac schola sive auditorium [1]) frequentabant, artes et canones [2]) solemniter andientes. Unde accidit ut hic habitarent viri in omni doctrina expediti, qui totam Frisiam sua scientia illustrabant, ut patet in antiquioribus hujus loci scriptis et libris [3]). Hujus abbatis anno quinto incepit ordo Minorum [4]). Et anno X inchoata est abbatia in Yesse [5]) Cisterciensis ordinis iuxta Groningen [6]). Hic abbas sanctus rexit annis XI et mortuus est anno MCCXVI ipso die Katherine virginis [7]), et sepultus cum antecessore suo in predicta capella que nunc Episcoporum camera vulgo dicitur [8]), quorum tamen ossa in domum capitularem postmodum honorifice sunt translata.

Wigboldus abbas tercius.

Post quem huic monasterio laudabiliter prefuit dominus Wigboldus abbas tercius annis XXV et XI septimanis. Tempore cuius, scilicet anno Domini

---

1) AG I en B. De jongere handschriften hebben, waarschijnlijk verleid door in hac schola, auditorio.

2) Vrije kunsten en kanoniek recht.

3) Wij moeten dit op het woord van den kroniekschrijver gelooven, maar zelfs de namen van deze groote mannen zijn voor 't overige onbekend.

4) Gesticht 1209, bevestigd door den Paus 1219, statuten bekrachtigd 1223.

5) AG I en B. De jongere handschriften hebben hier Teske. Vgl. de inleiding blz. 2.

6) AG I. In B staat hier in margine: „Propterea vehementer errant, qui dicunt vel potius somniant Jesse esse antiquissimum monasterium ordinis Cisterciensis in Frisia et a beato Bernhardo patre nostro constructum vel visitatum." Deze periode is door alle andere handschriften in den tekst opgenomen. Wie de bedoelde stoute bewering hebben geuit, is mij niet gebleken. Vgl. verder over Jesse het in de inleiding genoemde artikel van prof. Reitsma.

7) 25 November 1216.

8) AG I. In B staat in margine: ante majus altare, wat door alle andere handschriften is overgenomen.

MCCXVIII, mare in partibus Frisie terminos egrediens, ut invenitur in dyalogo Cesarii [1]), propter irreveren-

---

1) Caesarius Heisterbacensis, Dialogus miraculorum, dist. VII cap. 3: „Parvo post haec emerso tempore, anno videlicet gratiae millesimo ducentesimo decimo octavo, mare in partibus Frisiae terminos suos egrediens, multarum provinciarum terras occupavit, villas delevit, ecclesias lapideas deiecit, tantam hominum extinguens multitudinem, ut summa centum millia transcenderet. Ita exaltati sunt fluctus eius, ut turrium altitudines operire viderentur et, procella procellam impellens, generale diluvium terris minaretur. Et sicut dictum fuit Abbati nostro, cum eodem anno visitationis gratia Frisiam intrasset, quod fluctus furentes etiam usque Coloniam pervenissent, si non is, qui eos excitaverat, Genetricis suae, ut postea dicetur, precibus compescuisset. Novicius. Nosti causam tantae plagae? Monachus. Novi. Friso quidam arte pugil in eadem provincia exstitit, qui quotiens de taberna ebrius rediit, totiens uxorem verberibus et plagis satis tribulavit. Tempore quodam timore mariti infirmitatem simulans, ne simulatio eadem possent notari, corpus Domini sibi dare postulavit. Venienti sacerdoti pugil cum scypho cervisiae ebrius occurrens, bibere eum monuit. Et cum ille responderet: Corpus Domini porto, non modo bibam; iratus Friso cum scypho pixidem percussit, et omnes hostias de illa excussit, ita ut per pavimentum dispergerentur. Matronae vero, quae consolationis gratia convenerunt, super singulas hostias tanquam stellas radiantes viderunt. Quas sacerdos gemens ac dolens in pixidem recollegit et abiit. Friso vero a Decano provinciae citatus, excommunicatus est, sed non curavit. Qui tandem ad hoc compulsus est, ut cruce pro tanto sacrilegio signatus cum iam dicto sacerdote etiam cruce signato veniret Romam. Cui dominus Honorius Papa culpam confitenti pro poenitentia iniunxit, ut mare transiret, ibique tribus annis in armis Christo serviret. Quid plura? Mare transierunt ambo, et ante Damiatam mortui sunt ambo. Quibus defunctis, cum anno eodem Dominus provinciam terribiliter, ut supra dictum est, plagasset, et causa plagae populum lateret, matronae cuidam valde religiosae, Domino ieiuniis, orationibus, vigiliis et eleemosynis servienti, materterae videlicet domini Wicboldi Abbatis sancti Bernardi, beata Dei Genetrix, lacrimis eius mota populique miserta, apparens sic ait: Propter iniuriam filii mei in sacramentum corporis eius factam, submersa est Frisia, et adhuc amplius plagabitur, si condigna poenitentia non fuerit subsecuta. Ex quibus verbis colligitur, quod non solum pugilis, sed communibus populi peccatis exigentibus hoc evenerit. Moxque adiecit mater misericordiae: Leva oculos tuos contra mare. Quod cum fecisset, contemplata est pixidem a pugile percussam,

tiam venerabili Sacramento factam in domo cuiusdam

---

in summitate fluctuum natantem. Quae cum in tantum approximasset, ut posset cognosci, ait: Ecce corpus filii mei. In loco enim ubi dispersum est, aedificanda est ecclesia, et debet ei tanta exhiberi reverentia, quomodo sepulchro Dominico. Hoc etiam noveris, quod ambo mortui sunt, pugil scilicet et sacerdos. Sed pugil, eo quod sine contritione obierit, sepultus est in inferno; sacerdos vero adhuc tenetur in purgatorio. Retulit tamen nobis Theodericus Prior de Yesse, eundem pugilem, quantum ad signa exteriora, cum proficisceretur, satis magnum habuisse contritionem; sed credendum est beatae Dei Genetrici. Hac visione cognita, dominus Theodericus Episcopus Monasteriensis, ad cuius Dioecesim maxima pars Frisiae pertinet, missis litteris suis per Ydidam sancti Bernardi cellerarium, sicut nobis ipse retulit, solemnem provincialibus poenitentiam iniunxit. Quod autem insufficiens fuerit, ex hoc probatur, quod anno praeterito denuo punita est Frisia, multis millibus per aquarium inundationes submersis. Matrona quaedam praedives ex praedicti pugilis domo ecclesiam aedificavit. Ex his quae dicta sunt considerare potes, quam sollicita sit circa hominum salutem beata Virgo Maria, cui tanta cura exstitit de poenitentia." Uit dit verhaal heeft de kroniek het begin, de geschiedenis der overstrooming, woordelijk overgenomen. Het overige is sterk bekort. Een opmerkelijke afwijking is deze, dat in de kroniek het verhaal, dat de golven bijna tot Keulen waren doorgedrongen, wordt toegeschreven aan de tante van abt Wigboldus, terwijl het bij Caesarius eenvoudig een gerucht is. De genoemde tante is bij dezen evenwel de rijke dame, die de oorzaak van alle ongevallen ontdekt en ten slotte aan Maria een kerk wijdt. Waarschijnlijk heeft de kroniek door al te groote beknoptheid hier twee zaken verward. Dat zij een zelfstandige overlevering volgt, is onwaarschijnlijk: daarvoor is de navolging van Caesarius te duidelijk. Caesarius en dus ook de kroniek plaatsen den vloed in 1218 (16 Januari, S. Marcellus), waarschijnlijk met gebruik van den Maria Boodschapstijl. Want dat zij in 1219 moet zijn voorgevallen, is bewezen door Wijbrands (De abdij Bloemhoff te Wittewierum, 200 vlg.). Aan twee overstroomingen (1218 en 1219), zooals Nanninga Uitterdijk wil (Geschiedenis der abdij te Aduard, 9 vlg.), behoeft men niet te denken: de twee stijlen verklaren, zooals Menco zelf trouwens al aangeeft, voldoende de verwarring. Eigenaardig is het, dat Emo van de geschiedenis van den pugil niets weet: Caesarius is de eerste en eenige zegsman. In een charter van 5 Mei 1228 komt een Godescalcus pugil voor (Oorkondenboek no. 89, uit Emo). — Een andere beschimping van het H. Sacrament, nog wel door een Frieschen priester gepleegd, vermeldt Caesarius, Dist. IX cap. LV.

Frisonis ebriosi nomine Pugil [1]), ubi nunc monasterium Wytwert [2]) situm est, multas provinciarum terras occupavit, villas integras delevit, ecclesias lapideas evertit, tantam extinguens hominum multitudinem ut summa centum milia transcenderet. Ita enim exaltati sunt fluctus ejus, ut turrium altitudines operire viderentur et procella procellam impellens generale diluvium imminere videretur [3]). Et uni devotissime matrone, matertere scilicet domini Wigboldi abbatis, revelatum fuit fluctus usque Coloniam pervenissent, si non Maria mater Dei intervenisset. Ecce irreverentia venerabili Sacramento facta quanta

---

1) Ongetwijfeld is Caesarius juister, waar hij pugil als appellativum opvat.

2) Er zijn in de Ommelanden twee dorpen van dezen naam, één ten Z. O. van Usquert, één ten Z. O. van Appingedam. Bij het eerste lag een kommanderij der orde van St. Jan, bij het tweede had de kommanderij derzelfde orde van Oosterwierum een grangium. De kroniek bedoelt ongetwijfeld met het monasterium de eerstgenoemde kommanderij. Het is mogelijk, dat deze kommanderij omstreeks 1220 is gesticht — in 1239 bestond zij blijkens het charter Oorkondenboek no. 97 —, maar nergens wordt de stichting in verband gebracht met den door onze kroniek vermelden gruwel der Sacramentsonteering. Mogelijk is het een traditie geweest, die onzen vijftiende-eeuwer ter oore kwam en die hij aan Caesarius' verhaal toevoegde. Ik ben het dan ook volkomen eens met den Heer B. P. Velthuysen, waar hij waarschijnlijk maakt, dat het bewuste feit niet te Wytwert is gepleegd en geen verband houdt met de stichting der kommanderij (Archief voor de geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht, XXVI, 1 vlg.). Maar nog minder waarschijnlijk is zeker zijn onderstelling, dat het te Hasselt is voorgevallen. Daarvoor is zelfs geen later getuigenis voorhanden. Ik ga zelfs verder en betwijfel de historische juistheid van het geheele verhaal. Waar Emo niets van de schanddaden van den kampvechter weet, hoewel ze onder zijn oogen zouden moeten zijn voorgevallen, daar komt het gezag van een lichtgeloovig causeur als Caesarius in het geheel niet in aanmerking. Terecht heeft dan ook de Heer Jan Kalf de muurschildering in de kerk te Westerwytwert niet in verband gebracht met onzen pugil. (Vgl. Gron. Volksalmanak 1899 blz. 95 vlg.).

3) Et procella — videretur ontbreekt in de jongere handschriften.

severitate punitur. Iste Wigboldus fundavit monasterium Schole Dei, primam filiam nostram, que alias Yle dicitur, trans Emesam anno creationis sue XIII [1]). Hic etiam posuit fundamentum ecclesie nostre et claustri, in summa paupertate aggressus opus anno creationis sue XXIII, videlicet anno Domini MCCXL, per manus cuiusdam conversi ad similitudinem ecclesie Clarevallensis, quam Sanctus Bernardus pater noster edificari fecit [2]). Fuerat siquidem idem conversus

---

1) 1228, vgl over het klooster Ihlo: Suur, Geschichte der ehemaligen Klöster in der Provinz Ostfriesland, 40 vlg. De daar aangevoerde argumenten, dat dit klooster een stichting zou zijn van Bloemkamp, schijnen mij van weinig gewicht. Ongetwijfeld heeft de schrijver onzer kroniek de bewijzen van zijn bewering in het archief gevonden; bovendien wist men ook zonder schriftelijke bewijzen zeer goed, welke de dochterkloosters waren, aangezien er steeds betrekkingen tusschen moeder en dochter bleven bestaan.

2) Emmius, die Aduard wel verwoest, maar nog lang niet met den grond gelijk gemaakt heeft gekend, beschrijft de kerk aldus: „Operis sane substructio admirabilis non solum magnitudine, sed etiam arte ac specie, spectabili et praecelso fornice, et super eum fastigiato tecto clausa, subnixa columnis ingentibus XVIII, porrecta in longitudinem ad passus L, lata passus XV, dein transverso quoque aedificio, qua media longitudo, ampliata in modum crucis, fastigii altitudine pari, in longum patente passus XXV, in latum passus XIV, in quo aliae etiam columnae similes VIII. Et praeter has dimidiata utroque in aedis latere non paucae numero, sublimis structurae parietes, quibus fornix incumbit, sustinentes. Ara summa, in cella fani intima semicirculari, cincta columnis minoribus teretibus uno lapide excisis, binis et binis, numero XII. quibus cellae interioris tergum clauditur, modico inter aram et columnas relicto intervallo: cellamque ipsam exterius forma eadem ambientia, sacella XI cum aris totidem: cuncta intus supra fidem sumptuoso opere nitentia. Et haec aedes in latere alterius, eadem in area exstructa, quae etiam nunc cum hac majore superest, qua ante dedicatam hanc coenobitae et tota vicinia sunt usi." (Rerum Frisicarum Historia XI, 164). Het zou zeker een dankbare arbeid zijn, met behulp van de gegevens van de kroniek en van Emmius de kerk van Aduard ten minste weer op papier op te bouwen. Mogen wij dit onderwerp onder de aandacht brengen van onzen rijksbouwmeester, den Heer Peters, die reeds zooveel voor de bouwkundige geschiedenis van Stad en Lande heeft gedaan?

missus ad Claramvallem cum filio suo ob huiusmodi causam ut illam consideraret. Dicebatur enim artificiosissime facta. Quapropter meruit idem conversus sepulturam in ecclesia, quod nulli abbati usque in presens concessum est nisi episcopis. Iacet autem sepultus in introitu ecclesie partis occidentalis, habens petram sepulchro suo superpositam [1]. Hic etiam abbas gloriosum nostrum Richardum, natione Anglicum vere magistrum et sanctum, ad professionem suscepit eique primus pater extitit. Eo tempore magna hic viguit religio. Nam ut fertur, nonnulli eorum tante simplicitatis fuere, ut nonnunquam super solares radios cucullas suspenderent arbitrantes perticam esse [2]. Unde fama sancte conversationis eorum longe lateque diffusa multis huius vite fallacias penitus declinandi

1) AG 1. B heeft hier in margine: „Hic abbas fundavit monasterium Scholae Dei primam filiam nostram anno suo 13. Cujus fundationis causa fuit Abbas de Meerhuysen." Deze bijvoeging, een vermeerderde herhaling van wat reeds vroeger hierover was gezegd, is natuurlijk ook door de jongere handschriften overgenomen. Meerhuizen was een nonnenklooster tusschen Aurich en Esens. (Vgl. Suur t. a. p. 46 vlg.). Het is in denzelfden tijd als Ihlo gesticht, maar bleef altijd van geringe beteekenis. Onwaarschijnlijk is het, dat de abt van dit klooster de bewerker van de stichting van Ihlo zou zijn geweest. Het omgekeerde is veel waarschijnlijker. Ik werp ten slotte de vraag op, of het volgende bericht op Meerhuizen kan slaan, zonder haar te kunnen beantwoorden. In 1219 werd op het Generaalkapittel der orde het volgende besloten: „Petitio abbatis nigri de Marasa (Merusa?) in Frisia de abbatia sua incorporanda ordini exauditur, ita tamen, quod diocesani voluntas interveniat super hoc et assensus. Porro abbati de S. Bernardo (d. i. Aduard) conceditur, ut eam sibi assumat in filiam lege expressa superius observata." (Statuta capituli generalis ordinis Cisterciensis, bij Winter, Die Cistercienser des nordöstliche Deutschlands III, 214).

2) In de 12de en 13de eeuw komt in de Friesche gouwen het geloof aan de wondergave om zijn kleederen aan een zonnestraal te kunnen ophangen meer dan eens voor. Vgl. Wybrands, Gesta abbatum Orti Sancti Marie, blz. XXII noot 2.

incentivum prebuit. Quorum Sanctus Emanuel 1), episcopus Cremonensis et comes, de Italia veniens unus fuit. Obiit autem iste abbas anno Domini MCCXLII altera die Agathe virginis et martyris et in capitulo nostro sepultus 2).

EYLWARDUS ABBAS QUARTUS.

Huic quoque mortuo successit dominus Eylwardus abbas quartus, qui rexit XII annis et XV septimanis, valde in edificio hujus ecclesie laborans, adjutus ducentorum auxilio conversorum, cunctis rite pro diversitate operum dispositis atque ordinatis. Sed non minus pro debita observantia regularis discipline quam parietum erectione sollicitus. Sed et hoc mirabile quia lapides non portabantur ad structuram nec vehebantur, sed conversi in ordine stantes in loco quo cocta fuerant projiciebant a primo usque ad ultimum et ille ultimus juxta ecclesie structuram deponebat 3). Obiit autem quinto kalendas Junii 4),

---

1) Vgl. over Richardus de Busto en Emanuel van Cremona: Van Heussen, Historia Episcopatus Groningensis, 43 vlg. Nanninga Uitterdijk, De abdij Aduard, blz. 11, 14, 18 vlg. 24 vlg. en over Richardus de achter de kroniek door Koppius uitgegeven Vita beati Richardi.

2) 6 Februari 1242. Deze abt Wigboldus moet de niet bij name genoemde kloosteroverste zijn, aan wien paus Honorius III den 16 December 1220 met zijn ambtgenooten van Norden en Feldwerd opdroeg den vrede in de gouwen Federga en Hineta te herstellen. (Oorkondenboek no. 65). Hij moet het ook zijn, die met de abten van Bloemhof en Rottum op een in 1225 te Luik belegde vergadering is verschenen, waar over den bisschop van Munster zou worden gericht. (Emo en Menko, uitg. Feith en Acker Stratingh blz. 114).

3) Ditzelfde verhaal komt ook voor bij de stichting van het klooster ter Apel. In later tijd bezat Aduard een eigen steenbakkerij te Legemeeden, op ongeveer 20 à 25 minuten afstands. Of deze onder Eylwardus reeds bestond, is onzeker.

4) 28 Mei 1254.

centum quasi pater monachorum ad laudem Dei, qui est benedictus in secula. 1)

EGBERTUS ABBAS QUINTUS.

Post Eylwardum prefuit venerabilis vir Egbertus, qui anno ejus secundo consecrari fecit XV altaria, XVI anno post inchoationem ecclesie. Huic predixit sanctus Richardus noster, quod futurus esset abbas sed non diu viveret, sicut contigit, quia tantum tribus annis prefuit. Et obiit VII Idus Junii 2) in senectute bona, non minus virtutum quam plenus dierum.

EPPO ABBAS SEXTUS.

Hoc quoque mortuo prefuit dominus Eppo, abbas sextus loci istius, quinque annis minus XV septimanis. Hic fundavit monasterium sanctimonialium in Assen 3), anno creationis primo, anno vero incarnationis domini MCCLVIII 4), et abbatiam filiam nostram secundam anno ejus secundo ad Sanctum Benedictum in Menterna

1) Deze abt komt zonder naam voor in Oorkondenboek no. 104 (28 September 1245 over het patronaatrecht van Stedum) en no. 114 (20 October 1250, waarbij de elect Hendrik van Vianden aan den pastoor van Anloo schrijft, dat hij abt en convent van Aduard verlof heeft gegeven om in al zijn landen, inzonderheid te Groningen, handel te drijven). In 1252 teekent Eylwardus abbas als getuige de keuren van Hunsingoo, t. a. p. no. 118.

2) 7 Juni 1257. Juist op dezen dag kende paus Alexander IV aan Aduard de kerk van Stedum toe. (Oorkondenboek no. 125).

3) B heeft hier in margine: „Campo Sancte Marie", wat de jongere HSS. hebben overgenomen.

4) Letterlijk genomen is dit onjuist. In 1228 stichtten de Drenten een klooster te Ane als zoenoffer voor den op die plaats in 1227 door hen gedooden bisschop Otto II. Dit klooster is omstreeks 1258 naar Assen verplaatst. Vgl. Magnin, De voormalige kloosters in Drenthe, 164 vlg.

alias Termunt [1]). Ipso autem die translationis Benedicti emissus est Eltatus abbas cum XII fratribus, quorum nomina sunt hec: frater Eppo de Menterwalt oriundus,

---

1) In Menterna alias Termunt is in AG I doorgehaald en in margine vervangen door: in Menterwalt sive in Campis Silvae. B en alle andere HSS. missen deze glosse, die waarschijnlijk uit het verdere bericht omtrent de verplaatsing van het klooster is overgenomen. Zie ik goed, dan is de tekst hier juist en de verbetering onjuist. Men moet onderscheiden een Cistercienser-klooster Menterwold en een ander Menterne of Termunten. Dit laatste is volgens onze kroniek, die op dit punt door niets weersproken wordt, gesticht in 1258 en van uit Aduard bevolkt. Wanneer het klooster Menterwold is gesticht, is onbekend. Maar het bestond reeds in 1247. Wij vinden toch in de Statuta capituli generalis ordinis Cisterciensis op het jaar 1247: „Inspectis loci de Montrevalt in Frisia, in quo tot sunt monachi quot mulieres habitum monialium gerentes, qui volunt incorporari ordini et ab vicem separari, ita quod fiant duae abbatiae, una monachorum et altera monialium, de Claro Campo et de Schola Dei abbatibus committitur, ut ad locum etc., et sint filiae sancti Bernardi in Frisia" (d. i. Aduard). (Winter, Die Cistercienser der nordöstlichen Deutschland III, blz. 224). De in den tekst genoemde broeder Eppo kwam van daar: het is echter ook mogelijk, dat deze eenvoudig uit het landschap Menterwold (het Wold-Oldambt) afkomstig was. Ik vind het eerste het waarschijnlijkst: er is toch niet de minste reden om alleen van dezen Eppo op te geven, vanwaar hij geboortig was, terwijl het noodig was te vermelden, dat hij uit een ander klooster dan Aduard kwam. Dit klooster Menterwold, dat in de buurt van Midwolde in het Oldambt lag en waarvan nog de grondslagen bewaard zijn, is in 1299 verplaatst naar Menterne of Termunt, of liever het is er mede vereenigd, wat ook blijkens de Aduarder kroniek meer voorkwam. Wat de reden van het verlaten van Menterwold is geweest, blijkt niet. Dat herhaalde overstroomingen van den Dollard de oorzaak van den ondergang der abdij zijn geweest, zooals de kroniek vermeldt en Stratingh en Venema (De Dollard, blz. 41 vlg.; het jaartal 1399 aldaar is onjuist) op haar gezag aannemen, is onwaarschijnlijk. Prof. Blok (Gron. Volksalmanak van 1890, blz. 36 vlg.) heeft bewezen, dat de Dollard eerst in de 15de eeuw zijn grooten omvang heeft gekregen en eerst toen voor de plaats, waar het klooster Menterwold had gelegen, gevaarlijk begon te worden. Het vlak bij Menterwold gelegen nonnenklooster der Grijze-vrouwen liep toen nog zelfs geen gevaar. Mogelijk is Menterwold in 1299 door armoede, onderlinge verdeeld-

frater Tytardus, frater Hayko, frater Wigboldus, frater Hylcko supprior, frater Ludolphus cellerarius major, frater Heyko succentor, frater Syardus prior, frater Fredeburnus vestiarius, frater Embeko cantor, frater Rodolphus magister noviciorum, frater Sicco diaconus. Nomina autem conversorum scripta sunt in libro vitae. Item anno domini MCCC minus uno translatus est conventus de Menterwalt sive de Campis Silve ad locum, qui dicitur ad Sanctum Benedictum in Menterna, in festo Sancti Stephani pape et martyris, sepultis tribus abbatibus in priori fundatione in quadam capella Campis Silve, jam sub aquis Dullardi salsissimis. Longo post tempore dominus Boyngus abbas XVII illius monasterii reformavit non solum ipsum monasterium in temporalibus, verum etiam totam Frisiam in spiritualibus, eo quod esset visitator et commissarius tocius provincie auctoritate capituli generalis. Et monasterium canonicorum regularium in Sybekeloe fecit monasterium ordinis nostri. Et monasterium monialium in Yesse, quod fuit sub nostra visitatione, ordinavit ut esset sub regimine et visitatione de Sibbekeloe, volens eis prestare gratiam ut et ipsi aliquam haberent filiationem [1]). Et hic venerabilis pater abbas dominus Eppo obiit anno Domini MCCLXII ipso die Albini episcopi [2]).

---

heid of waardoor dan ook verlaten, niet ter wille van overstroomingen. Aan mr. J. A. Feith mijn hartelijken dank voor de bereidwilligheid, waarmede hij mij het notulenboek van het Historisch Genootschap te Groningen afstond, waar deze zaak in den breede is besproken (vgl. Historische Avonden, blz. 14). Na toetsing der daar te boek gestelde uiteenloopende gevoelens ben ik tot bovenstaand resultaat gekomen.

1) Vgl. over abt Boyngus de inleiding boven blz. 10, het daar aangehaalde artikel van Reitsma en van denzelfde, De abdij Essen in den Gron. Volksalmanak voor 1890, blz. 72 vlg.

2) 22 Juni 1262.

Geyko abbas VII.

Post Epponem electus est dominus Geyko abbas septimus hujus monasterii, qui rexit quasi sex annis et resignavit parvoque post tempore. Obiit sicut illi predictum fuerat a Sancto Richardo prefato, cujus ipse prius oculos clauserat [1]. Si quis autem scire voluerit vite ipsius Richardi sanctitatem, insuper et miracula, que Dominus per eum tam in vita quam post mortem operari dignatus est, legat tabulam imagine ipsius depictam metro prosaque conscriptam et inveniet luce clarius eundem (quum longum est hic omnia inserere) in omnibus tocius sanctitatis exemplar perfectissimum et in omni facultate non mediocriter eruditum. Legerat quippe Parisiis publice ante conversionem suam. Obiit autem, postquam triginta et eo amplius hic in monasterio Domino die noctuque in omni humilitate servivit, senex et plenus dierum anno Domini MCCLXVI. Cujus corpus ante introitum ecclesie juxta imaginem beate Virginis est sepultum. Et postmodum ossa ejus in domo capitulari in ipso altari pro reliquiis honorifice collocata sunt [2]. Et item dedicata est sub eodem venerabili patre Geycone ecclesia nostra ad Sanctum Bernardum in Adwerth anno Domini MCCLXIII et majus altare cum quinque altaribus. Emit preterea predia grangie

---

1) AG I. B heeft hier in margine de volkomen overbodige toevoeging: „Siquidem iste S. Richardus praedixerat duobus monachis, quod essent futuri abbates et quod neuter esset habiturus gratiam fratrum, sicut etiam contigit," wat door alle jongere HSS. is overgenomen. De kroniek vermeldt, dat Richard aan Egbertus en Geyko den abtsstaf had voorspeld, maar dat zij spoedig daarop zouden sterven. Van Egbertus wordt niet vermeld, dat hij bij de monniken niet in aanzien was: Geyko deed afstand, maar zijn spoedig daarop gevolgde dood zal op zwakte of ouderdom wijzen, zonder dat een andere reden voor zijn terugtreden behoeft te worden gezocht.

2) Vgl. over Richardus de Busto, Van Heussen, Historia episcopatus Groningensis, blz. 43 vlg.

in Everswolt [1]) a communitate civium in Zwtlaren. Cui grangie postmodum episcopus [2]) in dedicatione nove capelle propter amenitatem loci nomen Hortus Sancti Bernardi imposuit, conferens XL dies indulgenciarum ita locum nominantibus [3]). Obiit postremo in profesto Viti martyris [4]) anno Domini MCCLXVIII.

Eggardus abbas octavus.

Mortuo Geycone electus est Eggardus abbas octavus, qui rexit conventum suum XIX annis. Hic anno suo primo dormitorium monachorum edificari fecit. Quo consummato abbaciam quoque noviter construxit. Fecit praeterea fundi lavachrum eneum ante refectorium, quo fratres manus abluerent antequam altare vel mensam accederent. In quo lavachro Romana littera hi versus reperiuntur conscripti:

Sordes mentales magis ablue quam manuales.
Inficiunt tales quia plus quam materiales.
Hoc non carnales sapiunt sed spirituales [5]).

---

1) Dat Everswolt de streek is, waar nu Zuidlaarderveen en Annerveen liggen, is bewezen door mr. S. Gratama in Historische Avonden. Bundel uitgegeven door het Historisch Genootschap te Groningen, blz. 295 vlg. In 1262 verkochten de ingezetenen van Zuidlaren aan de abdij van Aduard de venen en weiden, aan de Hunze tusschen Gronesbeke en Prumesleke gelegen (Oorkondenboek no. 131). Twee jaren daarna sloten de beide partijen een nadere overeenkomst over de venen en weiden tusschen Gronesbeke en Prumesleke, over de were (het ongescheiden deel eener marke) bij Everdeswolde en het vischrecht van Gronesbeke tot aan het Zuidlaardermeer (t. a. p. no. 135). Naar aanleiding van de afwatering dezer bezittingen kreeg Aduard later moeilijkheden met de ingezetenen van Osterwalda en Gha (het Goorecht), die den 8 April 1285 werden bijgelegd (t. a. p. no. 168). Het klooster heeft deze bezittingen, zooals uit het vervolg der kroniek blijkt, tot het einde toe behouden.

2) Natuurlijk de bisschop van Utrecht, waaronder Drenthe ressorteerde.

3) Sic. Schrijffout voor visitantibus? Vgl. echter blz. 56.

4) 14 Juni 1268.

5) Vgl. mr. J. A. Feith in Gron. Volksalmanak voor 1892, blz. 216.

Hic eciam erexit crucem in choro conversorum cum maximis reliquiis, que fertur locuta ad quendam conversum, dum nimis affligeretur, inquiens se multo maiora perpessum quam ipse pateretur in temptacionibus, ut eum ab eterna morte eriperet. Tandem ipso die Ambrosii [1]) obiit anno Domini MCCLXXXVII [2]).

Herebrandus abbas nonus.

Quo defuncto dominus Herebrandus abbas nonus rexit quatuor annis, de quo nihil constat nec aliquid annotacione dignum repperitur, quamvis laudabiliter prefuisse minime dubitatur. Obiit autem anno Domini MCCXCI tertio nonis Decembris [3]) et in capitulo nostro sepultus.

Rippertus abbas decimus.

Post hunc dominus Rippertus abbas decimus rexit uno anno minus octo septimanis. Hic vir vite venerabilis atque per omnia laudabilis fuit. Consummatusque in brevi (ut scribitur), explevit tempora multa et intempestiva morte preventus, plura mente proposuit, que suis posteris facienda reliquit. Obiit autem altera die Mauritii sociorumque ejus anno Domini MCCXCII [4]).

---

1) 4 April 1287.

2) Den 18 Maart 1276 deden eenige abten en andere geestelijken uitspraak in een geschil over kerkelijke boeten en inkomsten tusschen bisschop Everhard van Munster en de vier Friesche landen van zijn diocees. Onder deze is E(ggardus) de Sancto Bernardo (Oorkondenboek no. 147). Verder verklaren E(ggardus) abbas monasterii in Aduwart en zijn klooster met den bisschop van Munster eenig goed te hebben geruild (25 November 1281, t. a. p. no. 155).

3) 3 December 1291.

4) 23 September 1292.

ALBERTUS ABBAS UNDECIMUS.

Post istum vero dominus Albertus abbas undecimus prefuit tantum XIII septimanis. De isto fertur, quod etiam miraculis claruit; nam leprosum quendam ante portam sanavit. Preterea de eodem reperitur in Schola Dei monasterio scriptum, quod tempore transitus ejus quedam sanctimonialis in Meerhusem [1]) in extasin rapiebatur, sicut nonnunquam solebat. Cui cum multa secreta panderentur in visione Domini, cepit eciam sciscitare de isto domino abbate in Adwerth. Cui mox divinitus responsum est: Quid de illo interrogas, qui hodie celestibus civibus adiunctus coronam suorum recepit meritorum? Que mox suscipiens vidit illum in choro angelorum exultantem. Et post pusillum venit fama, quod dominus iste iustus et rectus corde obisset, scilicet decimo Kalendas Januarii, hoc est altera die Thome apostoli eodem anno quo suus predecessor obierat [2]).

HENRICUS PRIMUS ABBAS XII.

Tunc post istum in regno celorum absque dubio coronatum Henricus abbas duodecimus circiter novem annis. Hic magnum infirmitorium extruxit monachorum cum capella sua et altari anno Christi MCCXCVII. Unde hi versus sequentes parieti ejus reperiuntur inscripti:

Abbas Henricus, virtutum verus amicus,
Hanc infirmorum fecit cellam monachorum,
Ad laudem Christi, pia virgo, quem genuisti,
Semper et ad sancti Bernardi seu Benedicti.

---

1) Vgl. over Schola Dei, Ihlo en Meerhusen boven blz. 40.

2) 23 December 1292. B. heeft hier in margine: „Dicitur [illegible] quod primo fuit abbas Scholae Dei et inde electus sit", [illegible] alle jongere handschriften is overgenomen. Suur, Gesch[illegible] ehemaligen Klöster der Provinz Ostfriesland, blz. 40 vlg [illegible] dezen abt onder Ihlo niet.

Que quidem capella consecrata est ab antistite magnifico domino Emanuele, Dei gratia episcopo Cremonensi et comite ac juris utriusque doctore [1]). Qui Emanuel procurantibus emulis propter parcialitates Italie cum amicis expulsus a civitate sua et patria, solo amore justitie exiens de terra sua, venit ad monasterium nostrum Adwerdense, tunc religione et personis potentissimum, in quo tribus annis humanissime tractatus est. Qui ductus ad orationem, locum sepulture baculo designavit dicens: „Hec requies mea in seculum seculi, hic habitabo, quoniam elegi eam." Et in eodem loco sepultus est, habens petram imagine suo insculptam hoc quoque epitaphium continentem: „Hic jacet Emanuel, Dei gratia Episcopus et comes Cremonensis, juris utriusque professor, qui obiit anno Domini MCCXCVIII ipso die Remigii episcopi et confessoris [2]). Cujus anima per misericordiam Dei requiescat

---

1) Nanninga Uitterdijk heeft (Gesch. der voormalige abdij der Bernardijnen te Aduard 25 vlg.) reeds er op gewezen, dat de chronologie van Emanuel in onze kroniek geheel in de war is. Onder Wigbold (1216—1242) moet hij in de abdij zijn gekomen, dus op zijn laatst in 1242. Hij sterft in 1298. Toch zegt de kroniek boven, dat hij „tribus annis" in Aduard heeft gewoond. Waarschijnlijk moet hier triginta worden gelezen, maar zelfs dan komt men nog slechts tot 1268; immers het sterfjaar staat vast. Maar vanwaar dan de bepaalde mededeeling, dat hij onder Wigbold te Aduard aankwam? Een verwarring met de namen kan niet worden aangenomen; in 1268 stierf Geyko en werd Eggardus abt, wat geen verwisseling met Wigboldus kon veroorzaken. Maar aan den anderen kant moet Emanuel, zoo hij van voor 1242 tot 1298 in de abdij heeft vertoefd, na in Italië reeds bisschop te zijn geweest, zeer oud zijn geworden. Stel zijn geboortejaar op + 1210, dan kan hij volgens het kanoniek recht niet voor + 1240 bisschop van Cremona zijn geweest, terwijl hij vóór 1242 in Aduard reeds was. Stelt men zijn geboortejaar + 1200, dan wordt alles waarschijnlijker, maar een leeftijd van 100 jaar mag men toch ook niet zonder nadere aanwijzing aannemen. Dit punt eischt nog nader onderzoek. Mogelijk daagt uit Italië zelve het licht.

2) 1 October 1298.

in pace. Amen." Cujus meritis plurima miracula facta sunt etc. [1]). Sed redeundo ad venerabilem dominum Henricum abbatem, scire convenit quod miraculum maximum, de quo in passione Sancte Barbare legitur, scilicet quod caput cujusdam amputatum sibi loquebatur et ad corpus repositum confitebatur meritis precibusque beatissime Barbare [2]), dum cum duobus abbatibus — videlicet abbate de Clarocampo et Floridocampo — ad capitulum pergeret generale [3]). Obiit altera die Albini episcopi anno Domini MCCCI [4]).

EYBOLDUS ABBAS DECIMUS TERTIUS.

Eyboldus abbas XII post eum rexit quatuor annis

---

1) Vgl. over Emanuel van Cremona Van Heussen, Historia episcopatus Groningensis blz. 44.

2) De Heilige Barbara gold als schutspatrones tegen het sterven zonder absolutie. Bovendien wordt haar passie beschreven als een onthoofding. Waarschijnlijk verklaren beide eigenaardigheden vereenigd het verhaal der kroniek, waaromtrent in het leven der Heilige niets is te vinden. Het is zeker onnoodig er op te wijzen, dat de bovenstaande zin niet goed loopt: de bedoeling is echter wel duidelijk.

3) De Friesche abten behoefden het generaalkapittel der orde slechts om de twee jaar bij te wonen. Zoo werd in 1198, waarschijnlijk wel om den verren afstand van hun kloosters van Citeaux besloten. („Abbates de Frisia secundo anno ad capitulum veniant". Statuta capituli generalis ordinis Cisterciensis bij Winter, Die Cistercienser des nordöstlichen Deutschland III, blz. 208.) In 1266 werd hun zelfs toegestaan om de drie jaar om beurten te verschijnen, onder voorwaarde, dat van hen minstens twee zouden opkomen. („Abbatibus Frisiae conceditur auctoritate capituli generales quod tertio anno vicissim veniant ad capitulum generale, ita tamen quod duo ipsorum ad minus singulis annis venire personaliter non omittant", l. c. III, blz. 231.) Maar in 1321 werden zij weer verplicht jaarlijks minstens twee abten te zenden („Et ideo abbatibus de Dacia et Frisia sub depositionis poena injungitur ut de qualibet praedictarum provinciarum duo abbates veniant quolibet anno ad capitulum, alioquin contra eorum contentum durius procedetur", l. c. III, blz. 276.)

4) 23 Juni 1301. Onder dezen abt viel dus het geschil over de erfenis van den Aduarder monnik Johannes Pluckrose voor. Vgl. Oorkondenboek N°. 203, 207, 211, 213.

minus sex septimanis. Iste dedicari fecit altare Undecim milium virginum a domino Wydone episcopo et monacho ordinis nostri [1]). Obiit autem ipso die Anthonii confessoris anno Domini MCCCV [2]).

EYLARDUS ABBAS XIIII.

Ipso vero mortuo Eylardus XIIII rexit XXIIII annis et XXIIII septimanis. Temporibus cujus facta est fames valida per omnes inferiores terras, ita ut inopia plerique deficerent [3]). Quod considerans benignus pater ollam mire magnitudinis conflari fecit anno Domini MCCCXV, in quo olla quotidie pulmentaria sive legumina pro pauperibus coquebantur, ne fame miserabiliter interirent. In cujus rei testimonium usque hodie reservatur et multis ostenditur [4]). Hic eciam erexit crucem in altari Sancti Bernardi, que multis claret miraculis usque in hodiernum diem. Item dedicari fecit altare in infirmitorio conversorum, quod modo translatum est in ecclesia ad aquilonem. Quam quidem domum conversi tempore intermedio, dum idem abbas pergeret ad capitulum generale, infra

---

1) Guy van Henegouwen, bisschop van Utrecht (1301—1317). Eigenaardig is, dat dit altaar door dezen bisschop en niet door dien van Munster, waaronder Aduard ressorteerde, werd gewijd. De verklaring is mogelijk in het „monachus nostri ordinis" te zoeken. Bisschop van Munster was in dezen tijd Otto III (1301—1308).

2) 17 Januari 1305. Het is dus Eyboldus, die in 1304 mede optrad als scheidsrechter in een geschil over tienden tusschen het klooster Assen en Rotger van Eelde, schulte van Drente.

3) Emmius vermeldt op het jaar 1315 een groote hongersnood, maar mogelijk alleen op grond van onze kroniek.

4) Deze ketel bevond zich in Van Heussen's tijd nog in het Heilige Geestgasthuis te Groningen, ten minste daar bevond zich een ketel, die voor den Aduarder van 1315 werd gehouden. Vgl. Historia episcopatus Groningensis blz. 34. Thans is in genoemd gasthuis, zooals mr. Feith mij welwillend inlichtte, geen spoor meer van een ouden ketel te vinden.

sex ebdomades multo sudore [1]) fabricarunt. Negaverat autem eis licentiam edificandi antequam pergeret, veritus magnitudinem sumptuum. Hic etiam venerabilis pater monasterium sanctimonialium in Tribus montibus [2]), cum esset ordinis Sancti Benedicti et ad extremam devenisset paupertatem et desolationem, sub cura sua suscepit. Obiit anno Domini MCCCXXIX undecimo Kalendas Maii [3]).

FREDERICUS ABBAS QUINTUS DECIMUS.

Fredericus abbas XV rexit XXI annis. Iste nobilis capitaneus, natus juxta monasterium hoc ex domo Gaykemannorum [4]), multas fecit elemosinas multaque instituit de numero monachorum, conversorum, famulorum et candelarum in ecclesia. Multas reliquias exaltavit et honeste collocavit precipue in cruce deaurata. Hic dedicari fecit capellam animarum in capitulo cum altari suo et constituit, ut ibi semper lampas ardeat. Capellamque juxta portam edificavit propter mulieres et pauperes, necnon capellam in Longawert [5]) et in Holmis [6]) et ecclesiam in Me-

1) Multo sudore is zeker aannemelijker dan nullo sudore, dat alle jongere handschriften hebben.

2) Het klooster Trimunt bij Marum.

3) 21 April 1329. Den 11 Juli 1326 regelde dominus Elardus dictus abbas in Aduwerth met eenige anderen de opvolging in het redgerschap van Huizinge. (Oorkondenboek n⁰ 300.)

4) Het geslacht Gayckema of Gaaikinga is eeuwen lang in de Ommelanden bekend. Eltetus Gaikinga komt in 1283 (Oorkondenboek van Gron. n⁰ 162) en 1285 (t. a. p. n⁰ 168) in oorkonden voor, Liudo Gaikinga in 1301 (t. a. p. n⁰ 210). In welke betrekking abt Frederik tot deze heeren heeft gestaan, blijkt niet, ook niet uit het door mr. H. O. Feith uitgegeven Nobiliarium van Coenders, blz. 43. Zie verder beneden onder Elbertus.

5) Langeweer, een kwartier ten Zuiden van Aduard. (Nanninga Uitterdijk, De abdij Aduard, 34.)

6) Het refugium der abdij op het Munnekenholm te Groningen, waarover vgl. mr. J. A. Feith in den Gron. Volksalmanak voor 1890, blz. 101 vlg.

dis [1]. Ipse etiam fundavit anno Domini MCCCXL monasterium sanctimonialium Parve Adwerth, cujus novam ecclesiam episcopus dedicans ad Sanctam Annam vocavit, conferens omnibus sic illud monasterium nominantibus XL dies indulgenciarum [2]. Fuit preterea Rome pro canonizatione Sancti Richardi nostri et Sancti Emanuelis, de quibus supra mentio facta est, sed nimietatem expensarum veritus, infecto negocio rediit. Cui tunc summus pontifex pro labore suo et honore brachium Sancte Margarite dedit, quod impresentarium est in Medum [3] et a Christi fidelibus summa veneratione colitur. Item eodem anno, quo idem venerabilis dominus Fredericus [4], videlicet anno Domini MCCCL ipso die Felicis episcopi et martyris [5], obierunt cum eo in peste [6] Alerdus prior cum XLIIII monachis, item conversi centum et XX. Sed numerus aliorum pre multitudine scribi non poterat. Qui omnes requiescant in pace. Amen [7].

---

1) Lagemeeden bij Aduard. Vgl. t. a. p.

2) Het klooster Klein-Aduard of St. Annen lag bij ten Boer. Met Assen en Essen was dit convent het eenige Cistercienser-nonnenklooster, waarvan het hoofd den titel abdis voerde.

3) Lagemeeden.

4) Abt Frederik was in 1338 een der scheidslieden in het geschil tusschen de Friezen en de stad Groningen. (Oorkondenboek nº 354.) Ook sloot hij in 1346 een overeenkomst met Groningen over de verhouding van het kloosterhuis aldaar tot de stad. (Oork. nº 385.)

5) 30 Augustus 1350.

6) Bedoeld is natuurlijk de Zwarte Dood, die in 1347 en volgende jaren geheel Europa teisterde. — Zie over het merkwaardige testament van Frederik, waarover de kroniek geheel zwijgt, beneden onder Elbertus.

7) In B. zijn hier twee bladen ingeschoven, waarop met een andere hand het volgende verhaal is geschreven: „Hujus Frederici tempore tanta fuit strages Frisorum, ut etiam religiosi quoque ad arma sumenda cogerentur. Illa vero strages a comite Hollandiae facta cognoscitur, ut patet ex scriptis. Hujus quoque Frederici tempore est factum illud nobile passagium inter praelatos ac domi-

Hoptatus abbas XVI.

Post ipsum Hoptatus abbas XVI rexit duobus annis minus octo septimanis. Hic Friso natus multa

---

cellos tam Frisiae quam Drenthiae, in quo summa pax et concordia fuit propter incursum aliegenarum gentium in Frisiam. At Groningenses promiserunt libertatem Frisorum contra quoscunque tueri dominos et ob honorem Frisorum murum suae civitatis ab Ebbinga porta inclusive Groningenses destruxerunt funditus neque ad turrim proximum ad occidentalem partem Buttringae portae etiam inclusive cum omnibus suis intermediis, ut ligneus murus cum portis ligneis repararetur. Et alia plura conclusa tunc fuerunt praesentibus omnibus praedictis superioribus spiritualibus et secularibus apud Selwert. Cujus temporis literae apud S. Bernhardum in Adwert conservantur cum sigillis terrarum Frisiae, Hunesgoviae, Fivelgoviae, Drentiae, Groningae, Fredewolt, Langewolt, Hummersee et octo parochiarum. Nam et antea saepe comites Hollandiae, infesti Frisonibus, aliquando victores aliquando devicti fuerunt, quia et comes Gulielmus in Frisia interemptus est. Hic in glacie durissima cum equo cecidit et a Frisonibus in uligine et fossa lutis hinc inde obtectis occiditur inermis, Hollandorum acie penitus prostrata A° 1255. Postea autem a° 1272 quidem Lotharingiae dux nomine Gothofridus pugnavit cum Frisonibus occidentalibus, assistente sibi Gulielmo Episcopo Trajectensi, et obtenta victoria cum ingenti praeda Alcmariam intravit. Quo audito Frisii Orientales cum ingenti exercitu novem septimanis Alcmariam obsederunt, sed Episcopo praefato evertente in subsidium Ducis, obsessi octo millia Frisorum et ultra perierunt bello anno . . . . Item dux Gothefredus utriusque Frisiae dominus factus est: postea vero anno 1276 Theodoricus septimus Comes Hollandiae, comitis Florentii filius, duo bella cum Frisonibus gessit hyeme in glacie durissima. In primo bello 40,000, in secundo 53,000 Frisonum utriusque sexus ceciderunt, tam feminae quam viri; postea ad tempus aliquod sub dominio Comitum Hollandiae fuerunt usque ad annum 1345. Tum Comes Hollandiae Wilhelmus a Frisonibus est interemptus et in Florido Campo sepultus." Dit verhaal is natuurlijk door alle andere handschriften overgenomen. Het zonderlinge van het slot behoeft niet nader in het licht te worden gesteld. Dat Godfried met den Bult (+ 1076) en bisschop Willem van Utrecht (+ 1076) in 1272 gezamelijk de Westfriezen met succes bevechten is even verrassend als dat Dirk VII (+ 1203) in 1276 twee zware oorlogen met hen heeft gevoerd. Maar vanwaar heeft onze kroniek deze verhalen? Ik heb dat niet kunnen opsporen. Mij is geen Hollandsche kroniek uit de 15de eeuw —

bella cum suis conversis gessit. Qui quidem conversi tunc pauciori numero remanserant, sed et ipsi pauci libertatem Frisiae defensabant. Nam priscis temporibus fere CC conversos atque centum semper minus uno monachos regulariter vixisse, certa seniorum nostrorum relatione compertum est. Contigit aliquando Groningenses prevaluisse contra conversos nostros. Unde unus conversorum indignatus in crucem impegit, que adhuc ante portam aquilonarem conservatur, et statim corruens incurrit amenciam et tertia die expiravit. Sed tandem nostri prevaluerunt et Groningenses magna data pecunia nobiscum confederati sunt [1]). Invenitur etiam, quod propriam habuerunt monetam in conventu [2]). Sed et rex Dacie Reynerus [3]) per-

---

en aan zulke moeten wij toch wel denken, vooral omdat in dien tijd allerlei verwarde geschiedverhalen de ronde beginnen te doen — onder de oogen gekomen, waar ketterijen als de bovengenoemde zijn te vinden Ik acht het waarschijnlijk, dat onze interpolator vroeger wel eens in een Hollandsche kroniek had gelezen en nu uit zijn geheugen allerlei heeft neergeschreven, dat kant noch wal raakt.

1) Deze strijd en dit verbond met Groningen is uit andere bronnen niet nader bekend. Vgl. Nanninga Uitterdijk, blz. 40.

2) Dit is niet zeer waarschijnlijk. Vgl. Feith, Het muntrecht der Ommelanden, 8.

3) Zoowel AG I en B als de jongere HSS. hebben hier „Dacie". Van Heussen heeft daarvan waarschijnlijk ex mera conjectura „rex Daniae Regnerus", gemaakt, welke lezing Nanninga Uitterdijk (Gesch. der abdij Aduard, blz. 40 vlg.) voor de juiste houdt, onder opmerking trouwens, dat er in dezen tijd geen koning Regner van Denemarken bestond. Dacia komt echter meer in de beteekenis van Denemarken voor: vgl. Gesta Abbatum Orti Sancte Marie, uitg. door Wijbrands, blz. 209 en dez., De abdij Bloemhof, blz. 216 vlg. Maar wie is dan „rex Daciae Reynerus"? In dezen tijd regeerde in Denemarken de bekende Waldemar III. Ook in Denemarken zelf kon men mij niet veel verder inlichten. Dr. Birket Smith, hoofdbibliothecaris der Koninklijke Bibliotheek te Kopenhagen, schreef mij: „Die von Ihnem citierte Stelle aus dem Leben des Abtes Hoptatus ist eigentlich ganz unverständlich, weil ein König oder Prinz Regnerus in Dänemark ganz unbekannt ist ausser in der Sagenzeit. Doch habe ich in dem bekannten Quellenwerke, Scriptores rerum Danicarum medii aevi t. 4 p. 502

cepta magnanimitate fratrum et sanctitate hujus monasterii, silvam nobis dedit in terra sua, que usque hodie Silva Monachorum dicitur, et phialam argenteam nomine suo insignitam. Sed et Hamburgenses nobiscum confederati sunt. Similiter apud portum que Staden dicitur, ubi omnes naute compelluntur exactiones dare, nostri libere et sine aliqua exactione transierunt, quemadmodum littere Stadensium, que apud nos sunt, optime testantur [1]). Obiit autem anno Domini MCCCLII quarto kalendas Junii [2]).

---

eine Notiz über einen sonst unbekannten Regnerus gefunden, der im Jahre 1367 einiges Gut an das Marienkloster in Sorö (Seeland) geschenkt hat. Kann dieser der Regnerus des Hoptatus sein? Jedenfalls finde ich bei Sorö keine Lokalität oder Stiftung deren Name durch Silva monachorum übersetzt werden könnte. Es müsste in dänisch Munkestov oder Munkholt heissen."

1) Deze vrijdom van tol te Stade voor Aduarder schepen en de verhouding tot Hamburg worden inderdaad door oorkonden toegelicht. De zaak is ongeveer, zooals de kroniek ze mededeelt, alleen is het onjuist ze in het leven van Hoptatus op te nemen: geen enkele der desbetreffende stukken is gedagteekend onder zijn bestuur. Den 12 September 1342 verleent Borchardus, aartsbisschop van Bremen, aan het klooster Aduard vrijdom van tol te Stade (Oorkondenboek n° 372). Wat Hamburg betreft, den 23 April 1346 schrijft de raad dier stad aan den abt van Aduard om aan te dringen op bescherming der Hamburgsche kooplieden in de Friesche streken (Oork. n° 388). In hetzelfde jaar verklaren burgemeesteren en raad van Groningen, dat door het klooster aan den wensch van Hamburg is voldaaa (Oork. n° 389). Reeds 22 April 1347 geven de rechters van het Oldambt aan Hamburg bericht over genoegdoening, aan gevangen genomen Hamburgers verleend (Oork. n° 396). Den 9 Augustus van hetzelfde jaar sluiten Aduard en Hunsingoo met Hamburg een verdrag (Oork. n° 400 en 401). Den 2 Februari 1348 verklaart de abt van Bloemkamp, dat Aduard Hamburger kooplieden nimmer vijandig heeft behandeld, wat door den abt van Foswerd wordt bevestigd (Oork. n° 405). Ten slotte sluit Hamburg den 11 Augustus 1355 met Aduard en een aantal Friesche kloosters een verdrag betreffende de schade, in 1346 aan Hamburger schepen toegebracht (Oork. n° 440). Aan de hand dezer stukken kan men zich den loop van zaken eenigszins voorstellen.

2) 29 Mei 1352.

THYBODUS ABBAS XVII.

Quo defuncto Thybodus abbas XVII rexit XIX annis, et duobus annis ante mortem sponte resignavit. Tempore cujus fuerunt in tota Frisia multa bella, unde et conversi se victores exhibebant magnanimes. Magister autem conversorum, stans ante altare et preparans se ad celebrandam missam, ut audivit hostes adventare, ornamenta sacerdotalia exuens, animaturus conversos ad portam processit, ibique pro libertate patrie occubuit. Fuerunt autem tunc animosi Frisones libencius mortem sustinentes, quam libertatem amitterent aut alicui ingressum tribuissent, precipue conversi hujus monasterii, qui plerumque quingenti ad bella procedebant ex hoc monasterio, quando simul congregati erant de grangiis. Nam servilem condicionem nimis exhorrebant propter seviciam principum, quam antea experti fuerant, sicut invenitur in chronicis Hollandie, quod tempore Ludowici Imperatoris quidam Gothefridus, Norwegiae rex, subjugatis sibi Frisonibus coegit eos, ut singuli duodecimum etatis annum nacti et ultra funiculos in collis gererent. Sed post aliquos annos propter nimiam crudelitatem idem rex in Britannia cum omnibus ferme militibus suis prostratus bello interiit. Et Frisones per Karolum Imperatorem ab illa servili mancipacione restituti libertati [1]). Obiit autem iste

---

1) Ik heb in geen enkele Hollandsche kroniek het verhaal in dezen vorm gevonden. Beka (vgl. Buchelius, blz. 30) heeft het volgende over Godfried den Noorman: „Novissime vero Gotfridus Nordmannorum Rex ad interloquendum de pace perductus et hac sequenti conditione Christianus effectus est, ut Ghisela Lotharii Regis filia sibi traderetur in uxorem, insuper et Fresiensis provintia sibi daretur in dotem, quod ita factum est. Et idem Gotfridus Rex exinde Fresones sibi rebellantes redegit in vile servitutis improperium ita, quod omnes circa collum circumastrictum bajularent laqueum, ut unumquemque sine mora suspenderet, qui contra

venerabilis dominus Thybodus abbas [1]) anno Domini MCCCLXXI Idibus Maii [2]).

RIPPERTUS ABBAS OCTAVUS DECIMUS.

Tunc isto defuncto prefuit Rippertus abbas XXIX annis. Iste studens Parisiensis [3]) fuit, vir bonus, pacificus et in temporalibus satis providus, natus ex Fredewolt de Mydwolda. Multas inimicicias et guerras aut parcialitates contra conventum istum excitatus, mari terraque sedavit. Quare tunc tota Frisia cepit pacifice vivere in libertate, que antea multis annis quasi continuis variisque attrita erat bellis et adversitatibus. Iste pius pater multos thesauros pro con-

---

Majestatem suam aliquo modo rebellare praesumeret. Sed ecce jam dictus Gotfridus Rex post quaedam annorum curricula cum infinitis Danis in Batua Deo vindicante peremptus et sanguis multorum Christi fidelium sufficienter ultus est." Ongeveer ditzelfde verhaal, waarschijnlijk wel uit Beka geput, vinden wij in de latere Hollandsche kronieken (Hollandsche Beka, Goudsch kroniekje, Clerc uten laghen landen, Johannes a Leydis, Chronica de Hollant, Chronicon Belgicum magnum), maar ook daar niet met de eigenaardige veranderingen der Aduarder kroniek, die Godfried tot een koning van Noorwegen maakt, hem onder Keizer Lodewijk den Vrome laat regeeren en in Britannië doet sneuvelen. Waarschijnlijk schreef onze monnik naar een slordig handschrift af, waardoor hij Norvegiae voor Nordtmannorum, Ludovici voor Lotharii en Britannia voor Batua las.

1) In een charter van 25 Augustus 1360 (Oorkondenboek N°. 1234) komt als abt van Aduard Syabbo voor. Men vergete evenwel niet, dat dit charter slechts uit een afschrift van 1633 bekend is. Er kan in het origineel b. v. Thyabbo hebben gestaan, waarvan Thybodus de verlatiniseering kan zijn.

2) 15 Mei 1371.

3) Of dit juist is, heb ik niet kunnen controleeren. In ieder geval komt zijn naam niet voor in het Auctarium chartularii Universitatis Parisiensis edid. H. Denifle, Aem. Chatelain I. Liber procuratorum nationis Anglicanae (Alemanniae) 1333—1406, waarin anders de namen van tallooze Nederlanders, o. a. ook Groningers, zijn te vinden.

ventus sui utilitatibus studiose cumulavit, quos successori suo largiter immo prodigaliter dereliquit exponendos. Erat autem multum dilectus omnibus capitaneis et domicellis totius Frisie, ideoque illi prospere successit; siquidem hoc requirit timor Dei in religiosis, ut temporalia accrescant, sicut e contrario contemptus religionis ut annihilentur et decrescant, quod luce clarius pene in omnibus religiosis quotidie cernitur. Tandem obiit [1]) anno Domini MCCCC quinto Idus Februarii [2]).

MENNARDUS ABBAS XIX.

Post hunc Mennardus [3]) abbas XIX rexit XXI annis. Iste fuit tempore concilii Constantiensis in consilio domini Papae et aliorum episcoporum, eo quod omnes prelati Alemanie illic adesse preciperentur [4]). De quo eciam qui aderant referebant, quod

1) Den 18 October 1371 geeft Rippertus ad Sanctum Bernardum in Adwerth met andere abten regels voor de waardeering van munten (Oorkondenboek N°. 593). „Her Rippert abbet" oorkondt 22 September 1387, 10 Mei 1388 en 21 Maart 1389 (Oork. N°. 775, 783, 793).

2) 9 Februari 1400.

3) Mennardus heet in een charter van 30 April 1402 „her Menne abt.... des conventes van Adewart" (Oorkondenboek N°. 1110).

4) De tegenwoordigheid van Mennardus op het concilie van Constanz is mij niet uit anderen hoofde gebleken. Ulrich von Richental vermeldt hem in zijn Chronik des Constanzer Concils (hrsg. von M. R. Buck. Bibl. des litt. Vereins von Stuttgart N°. 158) niet, hoewel daar de aanwezige abten op blz. 172 vlg. opgesomd staan. Het is echter de vraag, of Ulrich volledig is; hij zelf zegt op blz. 214: „Und hett ich darinn üntz vergessen, das sol man miner unwissenhait zulegen und miner vergessung." Ook bij Finke, Forschungen und Quellen zur Geschichte des Konstantzer Konzils, en in de door dezen uitgegeven Acta concilii Constanciensis (waarvan dl. I verschenen is) zocht ik onzen abt te vergeefs. Maar daarom behoeft het bericht onzer kroniek niet te worden betwijfeld. Er waren zoovele duizenden te Constanz, dat een abt van Aduard

non erat ei similis in toto concilio in stature elegancia, formositate, eloquentia vocisque sonoritate; habuit namque vocem tubalem resonantem dum loqueretur. Habuit nihilominus sermonem coram omnibus, quia fuit vir doctus et litteratura magnus. Quare ad reverentiam suam summus pontifex episcopalia sibi concessit insignia, quibus tamen uti noluit ulla precum instancia in tota vita sua. Fuit proinde multum largus atque dapsilis. Et cum frequenter ac libenter in civitate Groningensi moraretur, ibidem in pestilencia obiit anno Domini MCCCCXXI 3° kalendas Augusti. [1])

SACHERUS ABBAS VICESIMUS.

Et huic domino Mennardo successit Sacherus abbas XX. Hic rexit duobus annis et XVIII septimanis. Qui cum venisset ad episcopum Monasteriensem [2]),

---

licht vergeten kon worden. Daarentegen was voor het klooster zulk een reis een zaak van gewicht, waarvan men aanteekening hield en die in het geheugen bleef.

1) 30 Juli 1421. Het is weer opmerkelijk, dat onze kroniek met geen woord melding maakt van het geweld, waaraan in 1417 het klooster heeft blootgestaan. (Vgl. Bijlage III.)

2) De Munstersche bisschop, wien hier het misdrijf der simonie wordt aangewreven, is Otto IV van Hoya (1392—1424). Er zijn evenwel omstandigheden, die het aannemelijk maken, dat onze kroniek hier zich of vergist of schromelijk overdrijft. Want juist voor dezen prelaat heeft de Munstersche bisschopskroniek veel lof. Zij zegt van hem: „Iste venerandus pater diocesim invenerat angustatam, castra et cetera bona ecclesie pro maiori parte obligata et inpignorata. Que omnia collegit et reunivit ac magnifice dilatavit. Insuper quam strenue quamque viriliter et gloriose rexit, et quomodo Octavianum Augustum in terra sua faciendo pacem imitatus est, patebit in sequentibus." Vgl. Die Münsterschen Chroniken des Mittelalters hrsg. von J. Ficker (Die Geschichtsquellen des Bisthums Münster I), 78. Nu kan Otto juist voor het inlossen van verpande goederen veel geld noodig hebben gehad en daardoor den rijken abt van Aduard wat hebben geknepen. Maar vreemd is het dan,

petens humiliter (ut ordinis est [1])) benedictionem, respondit episcopus, nisi tantum daret quantum predecessor suus dominus Mennardus dederat (centum videlicet scuta Philippi regis Francorum, quemadmodum in annalibus repperit), minime obtineret. Respondit Sacherus: „Et nunc asscribatis quod venit unus, qui penitus nihil dare voluit." Et sic absque episcopali benedictione recessit. Postea tamen perrexit ad episcopum Osanaburgensem, a quo facile impetravit quod alter symoniace dare voluit. Fuit autem studens Coloniensis [2]), dictator et scriptor egregius, in omni pene instrumento musicali psallere sciens, letus et bonus conviva, temporalis nihil. Quapropter monasterium hoc ad extremam pervenit paupertatem, ita ut fratres in refectorio serum vel lac acidum biberent

---

dat Sacherus zich daarna heeft gewend tot den bisschop van Osnabrück, die hem zonder bezwaar pro Deo wijdde; want in dezen tijd was deze stoel bezet door denzelfden Otto van Hoya, tevens bisschop van Munster (1410—1424). Vgl. t. a. p. blz. 85: „Ipse preterea ordinavit seu procuravit, quod Henricus de Holsacia in Osnaburgensem electus est episcopum, post cujus renunciacionem ipsam Osnaburgensem ecclesiam a papa in commenda ad vitam habuit." Men zou kunnen vragen, of soms ook Otto's opvolger als bisschop van Osnabrück, Johan III van Diepholt (1424—1407), kan zijn bedoeld, maar daartegen kan worden opgemerkt, dat Sacherus na Otto's dood dan nog waarschijnlijker diens opvolger als bisschop van Munster, Hendrik II van Meurs (1424—1450) om de wijding zou hebben gevraagd.

1) Een voorbeeld van een abt, die door een anderen bisschop dan dien, waaronder hij ressorteert, wordt gewijd, is Ethelger van Mariengaarde, die in 1240 door den bisschop van Minden werd gewijd, maar — een belangrijk verschil met Sacherus — met dispensatie van den bisschop van Utrecht. (Wijbrands, De abdij Bloemhof, 39, noot).

2) De waarheid van dit bericht heb ik niet kunnen controleeren. Sacherus komt echter niet voor in: Die Matrikel der Universität Köln, 1389—1559, bearbeitet von H. Keussen I, 1389—1466, waarin overigens talrijke Nederlanders zijn te vinden. Maar de registers zijn onvolledig en beginnen eerst met 1389; mogelijk ook heeft Sacherus zich niet laten inschrijven.

pro cervisia, butirumque et alia cibaria meciebantur eis. Contigit aliquando, ut cum quibusdam honestis viris hospitibus deambularet per monasterium, ostendens mirabilem structuram hujus monasterii atque varios antiquorum labores, tunc unus illorum ceteris sapientior dixit ei: „Domine abbas, ad vestram profecto confusionem hec nobis ostenditis; cum patres vestri hec in paupertate tam sumptuose fundaverint, vos autem sinitis constructa cadere et non potestis in pristino vigore retinere." Hec pauca sufficiant, nam plura supersunt, que non edificant. Obiit XVI kalendas Januarii anno Domini 1423.[1]).

RODOLPHUS ABBAS XXI.

Et isto defuncto prefuit dominus Rodolphus cognomento Vriese de Groningen abbas XXI [2]), qui rexit XXVI annis et una septimana. Vir pulchra facie et, ut fertur, venusto aspectu; sed hec gratia vana est, nisi etiam virtutibus adornetur. Idcirco pauca ejus facta subnectimus, quatinus prudens lector ex parvis magna conjiciens, facile intelligat, quanti boni causa et origo fuerit, qui hoc monasterium primo reformavit, quoniam, ut supra dictum est, cum monasterium nostrum ad extremam venisset paupertatem, non [3]) tam in temporalibus quam in spiritualibus

---

1) Letterlijk is dit 17 December 1422, maar door vergelijking met den duur van Sacherus' bestuur (2 jaar en 18 weken) blijkt, dat 1423 is bedoeld.

2) In 1469 was Albertus Vriese secretaris der stad Groningen (Reg. Arch. Gron. 1469 N°. 29). Mogelijk behoort ook Clawes Vrese, die in een charter van 1455 voorkomt (t. a. p. 1455 N°. 2), tot dezelfde familie. Bij gezet onderzoek in het Groningsche archief zouden ongetwijfeld nog meer Vriesen voor den dag komen; hier volsta de mededeeling, dat het een bekend Groningsch geslacht was.

3) Non ontbreekt in de jongere handschriften. AG I en B hebben het echter beide, waarom ik het heb laten staan. Het is

et etiam defectu personarum, sane omnia per ipsum reformata sunt. O virum vere laudibus extollendum, immo omni veneratione dignissimum, qui non solum presentibus, verum etiam posteritati prodesse voluit! Hic anno Domini MCCCCXXXIII consecrari fecit altare Sancti Anthonii. Capellam juxta portam noviter reedificavit. Turrim ecclesie a fundamento ligneo usque ad summum erexit. Aqueductum construxit. Tectum totius dormitorii et bibliothece petris contexit. Et multa edificia turpiter colapsa non sine magno labore restauravit. Postremo anno Domini MCCCCXLIX ipso Sanctorum Innocentium [1]) sub prima missa obdormivit in Domino, habens lapidem baculo pastorali insignitum sepulchro suo superpositum.

Henricus secundus abbas XXII.

Cui successit dominus Henricus de Rees [2]) abbas XXII, qui laudabiliter rexit XXXVI annis minus

aannemelijker dat het later geschrapt, dan dat het in de oudere handschriften ingevoegd is. Wel was toch de abdij, gelijk uit het voorgaande blijkt, vervallen „in temporalibus", maar een kloosterreformatie betrof toch meer den toestand „in spiritualibus."

1) 28 December 1449.

2) Ik wees er in de inleiding op, dat de kroniek zoo weinig mededeelt omtrent den geestelijken bloei der abdij. Het kenmerkendst is wel de schrale behandeling van het bestuur van Hendrik van Rees. Dat was de tijd, toen Wessel Gansfort zich daar bevond, wiens naam zelfs door de kroniek niet wordt genoemd. Als tegenhanger en aanvulling tegelijk van onze kroniek schrijf ik hier een gedeelte af van den brief van den Groningschen pater Goswinus van Halen, „olim Wesseli famulus", aan Albertus Hardenberg d. d. die Clementis (23 November) 1528: „Deinde gratulor tibi etiam et toti monasterio Adwerdensi, cui spero honori eris, et pristinam eruditionem per te ac tui similes restitui. Novi Adwerdam ante annos quadraginta, et eo plures: tum doctum virum si quaesivisses, hunc in Adwert invenisses, aut alibi nusquam in tota Phrisia. Erat ea tempestate Adwert non tam monasterium, quam academia. Horum mihi testes essent, si superessent,

uno mense et multa reformavit in temporalibus et spiritualibus. Fuit sobrius, cantor egregius, largus

---

Rodolphus Agricola, Wesselus Groningensis, Guilhelmus Fredericus, pastor, Joannes Oestendorpius, qui adhuc superest, canonicus Daventriensis et idem praeceptor meus, Rodolphus Langius Monasteriensis, Paulus Pelantinus, Alexander Hegius, ibidem praeceptor meus, Joannes Canter Groningensis, pater Jacobi Canter poetae laureati, Lambertus Frylingus Groningensis, et quem pene praeterieram, eques auratus Onno ab Ewsum, item Arnoldus Hildesimensis, et alii, qui totos hebdomadas ne dicam menses, in Adwert diversari soliti sunt, ut vel audirent vel discerent, unde et doctiores et meliores quotidie efficerentur. Quid dicam de nunquam satis laudato Patre Henrico a Rees? Cujus pectus nihil aliud fuit quam armarium Spiritus Sancti et divinarum literarum; cujus omnis sermo doctrinam et Spiritus Sancti suavitatem spirabat, ut saepenumero ex praedecessore meo, Joanne a Veteri Ecclesia, audivi. Verum quorsum haec? Ut laudentur, quorum nomina sunt in libro vitae. Neque etiam a me laudati sunt illi viri, sed mirati sunt a me, et a longe sequens libenter eorum vestigia exosculor. Deus bone, quantus amicus mihi fuit, qui alioqui nihil sum, Arnoldus Grijp, Bernhardus de Doesborch, postea Abbas, Henricus Edammis, longe majoris eruditionis quam credebatur, et Rodolphus Hilbrandus alias Boleus, cui infinita negotia ademerunt ut non omnium esset doctissimus? Is cum mortem suum obiret, arbitrabar fore, ut nullum inquam talem amicum in Adwert adsequerer." (M. Wesseli Gansfortii .... Opera. Groningae 1614, in de ongepagineerde Vita Wesseli Groningensis conscripta ab Alberto Hardenbergo.) In een anderen brief zegt Goswinus: „Anni fere quadraginta sunt, quod fui cum praedecessore meo Adwert, tempore Wolteri Hilbrandi, qui tum post prandium totum conventum fecit in Abbatiam convenire et differre fere ad horam pulsam ad vesperas. Spero me ante mortem semel adhuc Adwert ita visurum, si Domino placet..... Emi ante annos aliquot haec ab Antonio, filio Antonii Liberi Susatensis. Hunc Adwertenses suis sumtibus aluerunt in Universitatibus ...." Verder vertelt Hardenberg omtrent Wessels verblijf te Aduard: „Venit Adwerdiam famatissimus quidam Doctor Parisiensis. Nomen non certo teneo, puto tamen Martinum fuisse adpellatum. Cepit in mensa Abbatis, Henrichi Reess, multa mox interrogare, dum omnes cibum sumerunt. Wesselus nihil respondebat: fiebat magna exspectatio omnium: putabatur, nihil esse quod responderet. Facto prandio dixit Wesselus: „Nunc, si quid placet, oppone." Opposuit ille multa; sed talia a Wesselo accepit responsa, ut Doctor ille de mensa desiliret et abiecto bireto suo, inque illud genibus procumbens, admirabundus dixit: „Aut tu alter

elemosinarum distributor, et studiosus predicator egregius. Dominus quippe dederat sibi linguam eru-

---

es Alanus, aut Angelus de coelo, aut aliud quod dicere nolo. Benedictus Deus, non sum fraudatus a desiderio meo: non frustra te quaesivi: non frustra Magistrum contradictionis et admirati sunt et oderunt Sorbonistae." Mansit ille ad tempus cum eo fere ad exemplum Reginae Austri; retulit justa ad quaestiones suas responsa. Haec narravit mihi, qui vidit et audivit, Andreas Munterus, Philosophus Stoicus Adwerdie. Habet Ordo Cisterciensis librum Dialogorum Cesarii, valde ineptum, qui in coenobiis ejusdem Ordinis solebat ad mensam legi: nam novitas delectabat monachos parum peritos. Ad illum auscultabat Wesselus et subinde suave ridebat. Rogatus causam, dicebat: „Rideo crassa mendacia; praestaret sacras literas et Bernhardi devotalia Fratribus proponi: nam hec preter ineptiam etiam multa periculosa continent." Solebat autem Wesselus mensae Fratrum libenter interesse, quae nunquam est sine lectione sacrarum literarum, aut aliorum scriptorum. Adwerdiae autem post illam admonitionem cepit contemni Caesarius et jam omnino obsoletus est..... Semper die Caenae Dominicae in coetu Fratrum vesperi pro collatione, ut illi vocant, legebat sermonem Domini in coena habitum, a capite Joannis 13 usque ad 18. Sed cum senex esset et alioqui male videret, aberrabat frequenter a textu, ut a monachis rideretur. Hebraica plerumque legebat, idque edita voce, ut monachi quasi stupentes et admirabundi ad voces ignotas auscultarent. Qua de re Joannes Gallus, quem de Valeta vocabamus, mihi frequenter narrabat. Exponebat junioribus Fratribus Adwerdiae Psalterium, conquerebaturque, translationem vulgarem nimium esse obscuram. Et mox, ut Fratres aliquid interrogabant, jussit adferri Hebraïcum codicem, ex quo et Fratrum quaestionibus respondebat et multa alia erudite explanabat. Erat autem Adwerdiae quasi academia quaedam, ad quam nobiles et docti ex tota Phrisia turmatim accurrebant; et multa multorum vestigia meo tempore exstabant, fortasse adhuc exstant, quae nolim perire propter coenobii celebritatem et Wesseli gloriam in Deo. Conabatur restituere veterem illam Scholam Adwerdensem, in quam solebant totius Phrisiae studiosi recipi. Erant scholae duae: altera erat intra septa coenobii, quae nunc est domus sartoria et adhuc scholae nomen retinet. In ea adolescentes instituebantur primis literarum rudimentis. Altera erat ad pagum Bedum, quae hodieque Rubra Schola vocatur. In ea docti erant professores, qui juventutem in Philosophia et Sacris literis erudiebant. Annales Adwerdenses dicunt ibi una aliquando aestate ad nonaginta studiosos cum aliquot magistris esse mortuos. Ad illam scholam pertinebant omnes coloni, quos nunc vestiarius Adwer-

ditam, ut sciret quem debebat proferre sermonem. Pomerium abbatiale extruxit; ab altera parte monasterium muro circumdedit, quem quidem murum Groningenses jam penitus everterunt [1]). Duas piscaturas effodit. Agros et predia multa comparavit. Et tamen semper erat plus spiritualibus intentus quam temporalibus [2]). Erexit preterea in maiori ecclesia tria altaria, scilicet Trium Regum, Anne et Eligii. Ecclesiam eciam intus renovavit et desuper tectum induxit. Unde hi versus in laudem ejus in eadem ecclesia scripti sunt, quos fecit dominus Arnoldus Grijp, tunc temporis supprior:

Luminis hoc templum stat nobiliter renovatum,
Virgineum claro post partum scilicet anno
MCCCC quater semel L septenaque lustra gerente,
Sub domino Henrico de Rees, abbate benigno.
Huic pater insignis claustro qui pluribus annis
Prefuit, haut aliter radians quam stella valenter,

---

densis habet. Eas Wesselus conabatur restituere in integrum: sed impediebatur a quibusdam, cum mortuus esset Henricus abbas, qui Wesseli conatum adjuverat. Praelegerat in illa schola Richardus de Busto, homo doctissimus, cujus in bibliotheca Adwerdensi multa praeclara scripta adservabantur meo tempore: nam scripsit in omni genere doctrinae et philosophiae. Erat et Emanuel episcopus Cremonensis ibi professor aliquando, homo doctus et nobilis familia: nam comes natus erat. Sed propter seditiones Italicas profugit et Adwerdiam intravit, ubi supra triginta annos vixit. Ingressus pulcherrimum templum Adwerdense, et pedo episcopali, quod manu gerebat, solum feriens clamabat: „Hec requies mea." De nauwlettende lezer van onze kroniek zal hebben opgemerkt, dat Hardenberg het laatste gedeelte van zijn verhaal daaruit heeft geput, een bewijs te meer, dat de kroniek ongeveer 1520 reeds als zoodanig bestond. Vgl. nog over Wessels verblijf te Aduard het korte bericht, door dr. J. B. Kan uit een Weener HS. medegedeeld in den Gron. Volksalmanak, 1899, blz. 66.

1) De jongere handschriften hebben hier contiverunt of conterunt, wat palaeographisch wel te verklaren, maar natuurlijk onjuist is.

2) De jongere handschriften hebben hier corporalibus.

Non secus ac cedrus vel in alto monte cupressus,
Tum sermone potens, tum vir pietate refulgens,
Tum fama redolens, tum digna laude quiescens,
Quem favor Excelsi iubeat nunc luce foveri,
Perpetua summique frui dulcedine regni [1]).

Hic itaque venerabilis pater, cernens sibi mortem pre foribus stare, advocato domino abbate de Claro-campo sponte coram cunctis dignitatem resignavit, ut et ipsius consilio bonum et idoneum sibi fratres eligerent successorem. Quibus peractis tres septimanas supervixit et felicem (ut speramus) resolutus est in mortem. Cujus corpus in sarcophago lapideo positum, domus capitularis medio requiescit in pace. Obiit autem altera die Andree Apostoli anno currente LXXXV [2]).

WOLTERUS PRIMUS ABBAS XXIII.

Post ipsum Wolterus abbas XXIII, ex Drenthia oriundus, huic monasterio novem annis minus quinque septimanis tam in temporalibus quam spiritualibus laudabiliter prefuit. Vir vite profecto venerabilis et magni consilii, vehemens zelator ordinis, humilis, sobrius, nulla curiositate notabilis ac pro pauperum monasteriorum reformatione [3]) laborator indefessus. Hic eciam ampliavit possessiones nostras. Novam

---

1) De dichter van dit vers, Arnoldus Grijp, werd in 1454 als student in het album der Keulsche Universiteit ingeschreven: Arn. Grijp profess. in Aedwaert. o. Cist., d. Mon., art.; i, et s. Juli 27. Vgl. Keussen, Die Matrikel der Universität Köln 1389—1566. I, 435. Grijp is de eenige, die in het register als afkomstig uit de abdij Aduard is te vinden.

2) 1 December 1485. Hier eindigde oorspronkelijk de kroniek.

3) De jongere handschriften hebben hier utilitate of sustentatione. Blijkbaar was reformatione in hun origineel onduidelijk geworden en verstond men het eigenaardige begrip reformatio niet meer.

coquinam conventus extruxit. Duo altaria, unum in ecclesia, alterum in Nigra Camera consecrari fecit. Novam eciam capellam in grangia nostra juxta Roden (in loco qui Infernus dicebatur, nunc autem Paradisus [1])) edificavit. Et alia quam plurima, que brevitatis gratia sunt omissa [2]). Obiit autem anno etatis sue LVI, anno vero Domini MCCCCXCIIII ipso die gloriosi Hieronimi [3]), sepultus sub lapide nomine suo intitulato juxta predecessorem suum, cum quo idem, dum viveret, cor erat unum et anima una in Domino, ut collateralis et vicina sepultura uniret quos amor Christi antea conjunxerat, qui est benedictus in secula. Amen.

Wolterus secundus abbas XXIIII.

Mortuo isto successit secundus Wolterus de Rees abbas XXIIII. Rexit quinque annis et IIII mensibus. Tempore cujus, videlicet anno Domini M.CCC.XCVIII tercia feria Pasche, que erat ipso Georgii die [4]), venit Nythardus Fouyx [5]) cum garda germanica sive cum

---

1) Het Huis de Helle tusschen Leek en Roden komt nog in 1552 als zoodanig voor (Reg. Gron. Arch. 1552 nº 25). In de 17de eeuw heet het nog in de rekening der kloostergoederen Adwerderhelle of Roder Helle. Het is dus een monnikenaardigheid het als Paradisus om te doopen.

2) Deze zin ontbreekt in de jongere HSS.; in P. E. en AG. II met de bijvoeging: hic est lacuna.

3) 30 September 1494.

4) 23 April 1498.

5) Na eenige jaren strijds had Groningen met behulp der Vetkoopers in 1495 zoo goed als geheel Friesland onderworpen. Maar weldra keerde de kans. De Schieringers boden Albrecht van Saksen de opperheerschappij aan, die deze afsloeg: maar hij zond zijn bendehoofd Neithard Fuchs met eenige duizenden woeste krijgers. Met behulp van deze gelukte het de Schieringers de Groningers in 1497 uit Friesland terug te drijven. Als hij dat heeft verhaald, vervolgt Benninge: „Item in 't Jaer ons Heeren MCCCCXCVIII was Paeschedags den 15. dagh Aprilis; des Dinghsdaeghs in den

tumultuariis militibus multis, qui plurima damna nostro monasterio intulerunt, ut summa octo milia florenorum Renensium excederet. Sed ne plura mala contingerent, XXXII milibus florenorum receptis a Groningensibus et eorum subditis placati sunt. Et nona tandem post ingressum hujus monasterii die via qua venerant redierunt cum preda magna. Nec mirum; nam idem Fouyx, caput et ductor omnium aliorum satellitum, quemadmodum ipsemet fatebatur, nocte preterita adeo exterritus fuerat, ut amodo manere in monasterio minime auderet. Imago etenim beati Bernardi juxta altare ipsius in ecclesia admodum

---

selfde Paeschen Heilige dagen quam doe die selfte Nittert Focx ofte Jr. Focx mitten hoop van den knechten omtrent 4000 vremde knechten van Overlansche en Nederlansche knechten, de soo lange in Westerland hadden geleegen, en toogh hyr in Groninger gebiede over Gereskesbrugge, en deeden aldaer onmanierlijcken schaden en veele quaedes en geweldes, vermits rooven, barnen, vangen en doodslaen booven recht en reeden, sonder ontseggen liggen in Aduart . . . . en des Saterdags toe Paeschachten zanden de Groningers en Prelaten en Hovelingen der Ommelanden in Groningen gebeeden mit deesen selste Capiteinen en knechten, soodat se weder solden ruimen uit Groninger verbund, en doen daer geenen meer schaden, en wat se geroovet en gevangen bij em hadden, soldense moogen meedenemen en solden em daerenboven geven 33 dusent rinsgulden; daerop ruimeden sij, en daervoor wort em gijsele gesat.... dat men em de voorgenoemde summa van penningen binnen acht dagen solde betalen; binnen de vergenoemde termijn en tijdt booven der soene voerden se de voergenoemde gijselaers uit Aduart toe Doccum, en daer wort em oer geld betaelt.... en alsoo reyseden se omtrent Ons Heeren Heemelvaertsdach uiten lande nae den Hartog van Geller, dese doe alle weder int solt nam." Het verhaal van den tijdgenoot Benninge komt dus ongeveer met dat van onze kroniek overeen; er kan in het getal Rijnsche guldens bij den een of den ander een schrijffout zitten. Alleen onze kroniek kent het wonder, waardoor Fuchs de abdij heeft ontruimd. Het moge waar zijn, dat het zweet van den H. Bernard hem tot den aftocht heeft bewogen, de 32.000 Rijnsche guldens zullen hun uitwerking ook wel niet hebben gemist. Vermoedelijk heeft de ruwe krijger meer voor dit laatste motief gevoeld. (Brouerius, Analecta, blz. 23 vlg.)

miraculose sudasse visa est, sicut a veridicis hoc ipsum videntibus et sudorem extergentibus audivimus. De quo nulli dubium, quin permaxime loco suo condoluit, in quo tam dissimiles fratres tunc temporis habuit. Item anno sequenti ipso die Marie Magdalene [1]) occurrerunt idem Groningenses armato milite eidem in Kroepswolda, ubi interfectus est cum trecentis electis viris, qui cum ipso venerant [2]), et facta est letitia magna in populo. Fuit autem venerabilis pater

---

1) 22 Juli 1499.

2) Inmiddels nam Albrecht de heerschappij over Friesland aan, waar hij werd gehuldigd. Maar de strijd, thans tegen den vreemden heer, duurde voort. Edzard van Oost-Friesland sloot zich bij Albrecht aan. Fuchs kwam weer in Saksischen dienst. Benninge verhaalt op deze wijze zijn uiteinde: „Op St. Maria Magdalenen dagh Anno 99, soo quam Nittert Focx, des Hartog van Sassen opperste Hovetman, uit Leeuwarden, ontrent 250 starck, mit drie karbussen en uitgelesen overlantsche krijgesknechten, door dat lant van Drente toe Croppeswolde toe, en wolde bij den Grave wesen in den Dam; dat worden de van Gronnungen wijs, ende leeten haestelijck oer schutten en knechten vallen in torfschuiten, en voeren haestelijcken nae Wolde, en een deel liepen toe voete, een deel toe peerde, en Jr. Focx de loysde ende teerde int Hof toe Colham; en de Gronningers treeden in den Oorden Onse Leve Vrouwe Laene langes, voorbij de Roode poorte na den Ham; en als Focx den Gronningers sagh mit oer fanekens, sette he sijn volck in den orden, en quam em toe moete, en sloegen sich koenelycken onder malkanderen; en de Groningers hildent velt, en versloegen Jr. Focx daer doot, en daer toe doodt van sijnen volcke omtrent dartich, en vingen omtrent 125, soo datter omtrent bleeven toesaemen anderhalf hondert gevangen en geslaegen; en de ander ontliepen in 't meer na Broecke en int holt; en daer wort een goet man mede gevangen van den Grave Hooftluiden, geheeten Fictoor Freese, de lange sat gevangen in Poelpoorte, ende wort gerantsonneert op twaelff hondert goltgl.; en de Gronningers brochten de drie karbussen mede toe Gronningen, en brochten Jr. Focx doot mede in de stadt, en wort ter Minnebroederen in de kercke begraven bij des Hilligen Cruys olter; en dit was dese Focx, de des jaers te voren mitten vremden knechten in Aduart was, en dat gewelt daer dede...." (t. a. p. blz. 32 vlg.) Vgl. ook het grafschrift van Fuchs bij Sybe Jarichs, t. a. pl. blz. 451 en T. A. Romein, Nittert Fox, in den Gron. Volksalmanak voor 1839, blz. 40 vlg.

iste, forma egregius, maturus moribus, litteratura mediocriter eruditus, sed in temporalibus maxime expertus. Unde fenestras per claustrum monasterii sectis lapidibus reparavit. Aulam etiam australem abbatie cum fenestris suis renovari fecit. Fecisset nihilominus et alia, si licuisset pre valetudine. Nam a principio regiminis sui usque ad finem vite adversa crurium valetudine laboravit, illud sepe commemorans: „Hic ure, hic seca, ut in eternum parcas." Obiit altera die Scolastice virginis anno Domini M. quingentesima [1]), sub lapide nomine suo intitulato sepultus.

HERMANNUS ABBAS XXV.

Post ipsum anno Domini M [2]) quingentesimo ipso die Petri ad cathedram electus [3]) est Hermannus de Vreden, vir honeste vite, morigeratus et zelator ordinis eximius. Quapropter a quibusdam minus dilectus, resignavit abbacialem dignitatem in presencia omnium abbatum Frisie ordinis nostri, servata sibi annuali pensione, postquam (quatuor) annis et tribus septimanis sollicite prefuit. Item anno ejus primo Albertus, illustris dux Saxonie, obsedit magno exercitu civitatem Groningen octo septimanis [4]). Et tandem facta inter eos treuga discessit et parvo post tempore in Emedam usque deveniens, diem clausit extremum [5]). Anno

---

1) 11 Februari 1500.

2) 22 Februari 1500.

3) Heussen en Koppius hebben hier evectus (!)

4) De jongere HSS. hebben hier eenvoudig: obsedit Groningen et tandem facta enz.

5) Na in Friesland te zijn gehuldigd, trachtte Albrecht ook Groningen te onderwerpen. Benninge verhaalt: „Als hie des Vrieslanden dus weldigen was, keerde hy weder nae Gronningen en ginck liggen in Aduart, en leet al sijn gereetschap van oorloge mit scheepen naekoomen op 't Reitdiep en op St. Peter Vinckelsdagh, de doe op een Saterdagh was, so quam he voor Gronningen en beleede de stadt" enz. „Als de Hartoge Gronningen dus belecht

istius abbatis quarto appensa est imago beate Marie Virginis in medio chori, ante cujus imaginem lampas cum tribus cereis jugiter dependens semper ad completorium de Domina [1]) accenditur, ut fratres tanto devotius postmodum Salve regina decantent. Vixit autem iste venerabilis pater post resignationem suam annis XII et duobus quasi mensibus in omni humilitate et intima cordis devotione, de nullo se intromittens acsi ultimus fuisset in congregatione, soli Deo et sibi vacans. Pro cujus [2]) amore decretum electionis suae annualemque pensionem resignavit, volens pauper mori monachus, quod et factum est anno Domini M quingentesimo sexto decimo in profesto Silvestri pape [3]). Cujus corpus in capitulo nostro sepultum est ad australem partem [4]).

Bernardus primus abbas XXVI.

Post resignationem domini Hermanni abbatis prefuit Bernardus abbas, de Groningen oriundus, tantum uno anno minus quinque septimanis, cujus corpus in capitulo jacet sepultum cum predecessoribus suis.

---

hadde en op den voorbenoemden Saterdach voor de stadt quam, des Dinghsdages daernae quam de Bisschop van Utrecht.... in Aduart mit de Ridderschap en Staten des Landes en Raden der drie steden Overijsele.... om peys en vreede te maecken; en daer wort van den Bisschop met sijnen hoogen raede alsoo in verarbeit, soo datter toe daege en stonde ter vrientschap tusschen de Hartoge en de stadt geset wordt.... en des Vryedages voor S. Bartholomeus en daarnae wordt de soene in schriften overgegeven onder zegull en brieve naebeschreeven" (volgt het verdrag). (Brouerius, Analecta, blz. 49 vlg.)

1) De jongere HSS. hebben ten onrechte Domino.

2) De jongere HSS. hebben hier prossus amore, palaeographisch een te verklaren leesfout.

3) 30 December 1516.

4) Van dezen Hermannus bezitten wij een merkwaardigen brief, die ook voor de kennis der toestanden in het klooster van gewicht is. Zie bijlage IV.

BERNARDUS SECUNDUS ABBAS XXVII.

Cui successit Bernardus Doesborch abbas XXVII, vir grandevus sed totus pacificus, optimus dictator et filiorum spiritualium suorum indefessus amator. Tempore cujus civitas Groningen iterum fuit obsessa a regentibus ducis Saxonie, qui etiam non parvum monasterio nostro damnum intulerunt, pro quo gloriosissimus et illustris Georgius dux Saxonie mille postmodum florenos Renenses nobis reddi jussit, quos et in prompta pecunia recepimus in quinque annis, singulis annis ducentos [1]). Rexit autem idem vene-

---

1) Van een bepaald beleg van Groningen door de Saksers in dezen tijd heb ik niets kunnen vinden. Wel kwelden beide partijen elkander zooveel mogelijk en plunderden b. v. de Saksers dikwijls tot voor de poorten van Groningen en hielden zij den toevoer zooveel mogelijk op. Mogelijk ook bedoelt de kroniek het beleg, dat graaf Edzard van Oost-Friesland in 1506 voor de stad sloeg en dat de onderwerping van Groningen aan dezen vorst tengevolge had. Maar dat is aan den anderen kant niet waarschijnlijk, omdat de kroniek uitdrukkelijk spreekt van een beleg door de regenten van hertog George en daarop van zijn komst te Aduard en de aan het klooster verleende schadeloosstelling (1505). Aduard was in dezen tijd het hoofdkwartier der Saksers. Benninge zegt: „Als de Regenten der Sassische Heeren in Westvrieslant vernamen, soo senden se van stonden an op St. Bonifacius dagh omtrent 300 Overlantsche krijgesknechten in Aduart, om dat daernae het toe bewaeren; en hadden se Aduart alsoo in konnen krijgen, soo solde de meeninge geweest hebben de poorten en muiren onder voeten te werpen, en de graft gedempet, en bysuimich de heele clooster soo distrueerden, en onder voeten brengen; hetwelcke Godt en St. Beerent hebben voorgeweest, en hebbent alsoo beschamt, soodat soo heerlijcken religieusen clooster soo jammerlichen niet solde worden destrueert, en toe niete gemaeckt; soo riepen sij, jonck en olt, geestlijck en warlijck in Gronningen: „Och Aduart, Aduart, wat bistu Gronningen een eeuwig verdarffenisse; uyt dy wort Gronningen een eeuwig verdarffenisse, uyt dy wort Gronningen en Vrieslant verdorven." Och neen, 't is alsoo niet, oer onnutte, quaede voornemen en raet hevet se verdorven; want hadden se Westvrieslant niet angenoomen in 't verbundt, het hadde hyr nummermeer toe gekoomen, daer Groninngen en Vrieslant mede in peryckel

randus pater duobus annis minus tribus mensibus, et mortuus est ac sepultus in domo capitulari, habens [1]) lapidem ad caput nomine suo intitulatum [2]). Cujus anima requiescat in pace. Amen.

ELBERTUS ABBAS XXVII.

Anno Domini M. quingentesimo sexto [3]) ipso die Quatuor Coronatorum rursum electus est dominus

---

sint geset, dat se besuimicht eeuwelycken onder Heeren sullen moeten staen, door de oorsaecken voor in desen Chronycken meer van is geschreven. Op welck articul voorgeroert, dat Aduart Gronningen en Vrieslant krencken willen, de willen wall soo starck koomen, dat se des wal al gewegen vindt, wat ghij van aller uwer macht cunnen uitbrengen, Godt geve 't is em even voele dan of se liggen in eenen vesten ofte dorp." (Brouerius, Analecta, blz. 86 vlg.)

1) BG I en II en P.E. hebben hier subtus, AG II sub.

2) Ik haal aangaande dezen abt, die herhaaldelijk in deze veelbewogen dagen een rol speelde, het volgende uit Benninge aan: „Daer was een Abt toe Aduart gehieten Heer Beerent ter Hoefstede, gebooren van Doesborgh uitten lande van Gelre, de hadde eene suster toe Gronningen woonachtich, geheeten Alyt Huinge; soo weeren daer voele gevangenen uyt Gronningen in Aduart van borgeren en inwooneren, soo wordt dese daer hen gesant om de gevangene mit hulp oeres broeders den Abt daer hen uitter vanckenisse toe helpen quyten; soo quam se vaecke mit Jr. Vyt, de in Aduard doe regent was, van der Sassischer Heren ter sprake, alsoo datse mit em vercalde wolden, de van Gronningen sich redelijck vinden laten, he wolde dat mitten Vursten van Saxen alsoo welle voorhandelen, se solden onderlinge in vrundlijckheit well vereenight worden; dat welck Alijt dan van Gronningen soo voorgaff, en dat belevede em beyde, soo wort daer een dagh op beraemt tot Hoytingh-huys in des Hilligen Geestes Voor-warck by den Woltgroff; daer quemen vier Heeren van den Sassischen Heeren wegen uit Aduart mit 20 starck, desgelyx quemen de van Gronningen oock soo starck elck op seecker vastgelegde enz." (Brouerius, Analecta, 127 vlg.) Deze onderhandelingen hadden geen verder gevolg.

3) De jongere HSS. en ook Van Heussen en Van Rijn hebben 1507, maar dat moet onjuist zijn. Hermannus wordt abt 22 Februari 1500 en regeert vier jaren en drie weken, dus tot half Maart 1504: Bernardus I een jaar min vijf weken, dus tot begin Februari 1505: Bernardus II twee jaar min drie maanden, dus tot begin November 1506. Elbertus wordt dan 8 November 1506 gekozen.

Elbertus de Rees [1]) abbas XXVIII, qui vir divina quadam dispensatione huic monasterio concessus fuisse videtur, ut necessitatibus nostris subveniret pro temporum illorum conditione varia ac periculosa. Nam veluti Aioth quidam ambidexter [2]), in religionis disciplina et spiritualibus diligentissimus observator et custos erat. Ac in rebus seculi ab otio Marie se transferens ad Marthe negotium, mira quadam gratia et nobis utilissima ac necessaria valuit apud principes, optimates, bellique duces, ceterosque hospites, omnes affabilitate quadam sua jocundus et liberalitate simplici gratissimus. Pauperes fovens eleemosinis datis et consolatione, delinquentibus fatribus castigator clemens, et penitentibus semper benignissimus, quatenus tamen ordinis disciplina non flaccesseret. Ipse enim visitationis officium, sibi a reverendissimo domino Cisterciensi commissum, diu sollicitis studiis et cum laude religionisque fructu per totam Frisiam exercuit. Dive Virginis matris cultor et amator studiosissimus fuit. Altare ejus ante valvas aquilonis in oratorio reponi curavit. Et aulam abbatialem a pavimento ad summum renovari fecit. Suis temporibus, anno scilicet M.CCCCC.XIIII [3]), illustrissimus dux Georgius potentissimo ac egregie instructo exercitu Groningam frustra oppugnavit [4]), et Frisiam comitis

---

1) Hier begint in AG I de tweede hand.

2) Zoo wordt de richter Ehud in Richteren III, 15 genoemd.

3) De jongere HSS. hebben 1513, maar uit het vervolg blijkt, dat 1514 het juiste jaartal is. De belegering van Appingedam, die „eodem anno" heeft plaats gehad, valt in 1514.

4) Dit beleg duurde met allerlei tusschenpoozen en andere krijgsbedrijven het geheele jaar 1514. George van Saksen begreep, dat zijn Friesche bezittingen hem nooit zeker zouden toebehooren, zoolang het machtige Groningen zich tegen hem verzette. Vandaar, dat hij alles in de waagschaal stelde om de weerbarstige stad, die in 1506 Edzard tot heer had aangenomen, te bedwingen. Maar Groningen gaf het niet op. Eerst na den val van Appingedam

Emdensis Orientalem; ubi in obsidione arcis, que den Oert [1]) vulgo dicitur, illustrissimus princeps Henricus dux de Bruynswiick senior, pila craneum trajectus ex bombarda occubuit vigilia Joannis Baptistae [2]). Militabant enim cum Georgio Saxonum duce duo Henrici [3]), pater scilicet et filius, Ericus quoque de Bruynswiick et Philippus de Grobbenhaghen [4]) duces, omnes preter Henricum seniorem in monasterio nostro multis mensibus conversantes, quibus omnibus, precipue tamen ipsi Georgio principi, acceptissimus fuit semper Elbertus noster, apud eos in multis sepe causis personarum et rerum Frisie oppidique Groningensis non utilis modo, sed et necessarius intercessor. Eodem anno ipsa die Sancti Dominici confessoris, que est quinta Augusti, expugnaverunt duces predicti oppidum Dam armata manu, occisis ibidem mille trecentis viris, quorum major pars in templo parochiali, ad quod confugerant, cesa est, ut ad

---

begon het met George te onderhandelen: maar de hooge eischen van dezen maakten overeenstemming onmogelijk. Ten einde raad riep nu Groningen de hulp van Karel van Gelder in, wien ook Edzard bereid was zijn rechten af te staan. In 1514 nog huldigde de stad dan ook Karels veldheer Van Ooy. Nu was het einde der Saksische heerschappij spoedig daar. Onder leiding van Jancko Douwama verschenen de Geldersche benden in Friesland, waar George's gezag met den dag slonk. Een gevolg daarvan was ook het opbreken van het beleg van Groningen. George verliet in 1514 Friesland voor goed, en stond het volgende jaar zijn rechten af aan Karel V. (Vgl. Benninge passim.)

1) De burcht van het machtige geslacht Ewsum bij Middelstum.

2) 23 Juni 1514.

3) Vgl. hierover het hoofdstuk bij Benninge, getiteld: „Van dat Hartogh Hindrick van Brunswijck den Oort belede. Ende daervoor doot bleeff, en woese weder afgetoogen ende quamen by den Vursten van Sassen toe Adewart." (Brouerius, Analecta, blz. 235 vlg.) Ook in dezen tijd was Aduard nog het Saksische hoofdkwartier, zooals ook trouwens uit de kroniek blijkt. De jongere HSS. hebben hier dux Henricus, waarschijnlijk het gevolg van een leesfout.

4) Vgl. de kroniek van Benninge (Brouerius, Analecta, blz. 213).

talos usque in sanguine vaderetur [1]). Eadem quoque estate pestis inguinaria grassata est in monasterio nostro, non inter seculares modo et milites stipendiarios, quorum sexcenti fere mortui sunt, sed etiam inter nostros sacerdotes, quorum decem et octo cum priore Wychero de Zwollis sublati sunt e vivis [2]). Hyeme sequenti illustrissimus dux Gelrie etc. Carolus, valido exercitu Groningensibus veniens in auxilium, coegit Saxones obsidionem solvere: et ob hoc Groningensium [3]) dominus factus est, recepto ab eis juramento et homagio publico in se et heredes suos perpetuo [4]). Arx diruta funditus, quam Edzerdus comes Emdensis ad portam oppidi orientalem extruxerat [5]).

---

1) Vgl. hierover de uitvoerige beschrijving daarvan bij Benninge in het hoofdstuk: „Van den anslagh dat den Hartogh van Sassen tooch voor den Dam, en den stormenderhandt innam." (Brouerius, Analecta, blz. 241 vlg.)

2) Van deze pest spreekt Benninge niet.

3) Veniens — Groningensium ontbreekt in de jongere HSS., een gevolg van een leesfout (Groningensibus, Groningensium).

4) Eigenaardig genoeg spreekt de kroniek niet van de huldiging van Edzard van Oostfriesland als heer van Groningen (1506), maar hier toont hij met het feit bekend te zijn, wat trouwens ook natuurlijk is. Zie over het kasteel van Edzard bij de Oosterpoort te Groningen: Feith in den Gron. Volksalmanak voor 1896, 106 vlg.

5) Al deze zaken worden natuurlijk weer uitvoerig bij Benninge vermeld in het hoofdstuk: „Van dat de Hartogh van Geller sande sijnen Maerschalck mit volck om Gronningen toe ontsetten." (Brouerius, Analecta, blz. 257 vlg.) Karakteristiek is Benninge's oordeel daarover: „Dit is nu de darde huldinghe, plicht en Eedt, de die Gronningers gedaen hebben, elcken eenen sonderlingen Heeren, waellicht se moegen noch waellt cortelycken een Heeren hulden, plicht en Eede doen; nu ist vollentoogen dat de Grave mitten Vursten van Geller verhandelde, doe he in den verleeden Somer was by den Vursten in 't Landt van Geller, daer he van den Roomschen Rijcke sich gaff en ginck onder de Croone van Vranckrijck, dat welcke de van Gronningen nu hyr oock soo hebben achtervolget en gedaen; nu mogen se mit recht den Dubbelden Arent, den se booven oere wapenen voeren van den Keyser en Rijcke, affleggen, en setten daervoor drie lelien van wegen des Coninges van Vranckrijck." (Brouerius, Analecta, blz 259.)

Frisiam quoque Occidentalem eodem mense alio exercitu idem Gelrie dux magna ex parte occupat, per mare invadens propter Frisonum dissidium, authore Janneke Douwens [1]). Tum etiam in die festo divi Thome Apostoli [2]) Groningenses, quia Saxones eos ex monasterio nostro expugnaverunt nulla nostra voluntate aut culpa, tamen invadunt monasterium nostrum, spoliantes ac diripientes omnia ad minimum usque quadrantem [3]). Prefatus itaque pater venerabilis anno sui officii sexto decimo mensibus quasi tribus, cum jam non sine magna omnium laude summaque industria, virtute ac diligentia ornatus prefuisset, corporis imbecillitate gravatus, senioque fractus, regimini et oneri amplius preesse non valens, sed exonerari cupiens, dictam abbatiam matura deliberatione prehabita resignavit, annua nihilominus pensione sibi reservata. Sic Deo optimo maximo ac sibi vacans annis IIII, cum jam oculorum lumine fuisset orbatus, pacientiam Tobie imitabatur. Quem fratres sepenumero consolantes, hoc quoque retulerunt illi de Didimo Alexandrino, cui amisso visu Deus pro visibilibus oculis intelligibiles condonavit, quem consolans divus Anthonius fertur dixisse: „Non te conturbet, o Didime! amissio sensibilium oculorum; tales non oculi tibi desunt, quibus et musce et culices nocere possunt. Sed gaude potius, quoniam habes oculos, quibus etiam angeli contuentur, per quos videtur Deus

---

1) Deze gebeurtenissen zijn uitvoerig beschreven door Jancko Douwama, zelf een der hoofden van de partij, die Karel van Gelder in Friesland had gehaald, in zijn Boeck der Partijen (uitg. van het Friesch Genootschap), blz. 201 vlg.

2) 21 December 1514.

3) Ook dit beleg is uitvoerig door Benninge beschreven: „Van woe dat de Grave van Oostvrieslant en de Groningers Adewart belegden met groot volck." (Brouerius, Analecta, blz. 226 vlg.)

et ejus lumen inspicitur" [1]). Ipso die Eligii episcopi et confessoris [2]) nature Deoque concessit; appositus est patribus suis in domo capitulari, habens lapidem suo nomine insculptum. Cujus anima requiescat in perpetua pace. Amen.

LAMBERTUS ABBAS XXIX [3]).

Interea [4]), dum hec agerentur, electus est dominus Lambertus Heelt, qui vivo adhuc domino Elberto ad

---

1) Didymus werd ± 310 te Alexandrië geboren, waar hij langer dan 50 jaren aan het hoofd der catecheten stond. Reeds als kind had hij het gezichtsvermogen verloren. Hij was een aanhanger van Origenes en liet dogmatische en exegetische geschriften na. Hij bestreed Arius in zijn werk De Trinitate; van hem bezit men nog: De Spiritu Sancto en: Contra Manichaeos. Vgl. Herder's Kirchenlexikon in voce. De desbetreffende plaats uit het leven van S. Antonius luidt: „Quodam tempore cum B. Antonius a S. Athanasio Alexandrie Episcopo propter confutationem haereticorum in urbem esset adductus, perrexit ad eum Didymus, vir eruditissimus, captus oculis. Cumque multa de Scripturis Sanctis loquerentur inter ceteras sermocinationes, quas de sanctis voluminibus habebant, cum Antonius miraretur ingenium eius et acumen animi collaudaret, sciscitum ait ad eum: „Non tristis es, quod oculis carneis careas?" Et cum ille prae pudore reticeret, secundo retroque eum interrogans Antonius, tandem elicuit, ut moerorem animi simpliciter fateretur. Cui Antonius ait: „Miror prudentem virum eius rei dolere damnum, quam formicae et muscae et culices habent, et non potius laetari illius possessione, quam Sancti et Apostoli meruerunt. Melius enim multo est spiritu videre quam carne et illos oculos possidere, in quos peccati festuca non possit incidere, quam illos, qui solo visu per concupiscentiam possunt hominem in interitum gehennae mittere." (Acta Sanct. Boll. Jan. II, blz. 145 vlg.) Het is duidelijk, dat onze kroniekschrijver deze plaats voor zich had.

2) 1 December 1522.

3) Hier eindigt AG I en begint in B een eenigszins latere hand. Hier ook heeft H. de opmerking: „Hactenus in MS. domi de Aduwert."

4) Dit begin van het leven van Lambertus Helt is geheel overbodig, sluit niet aan bij het vorige en is bovendien zeer verward en slecht gesteld. Ik vermoed, dat het bestemd is geweest om bij de definitieve vaststelling van den tekst te vervallen. Daar het

quadriennium pene summa cum laude officium administravit. Oriundus ex nobiliori Groningensium civium [1]) (quos vere nobiles ac generosos oportuit fuisse parentes, qui tam generosam aediderunt prolem) prosapia [2]), qui, quum apud suos in non minima existimatione nec minore deliciarum delectu vivere potuisset, statuit omnem potius facultatem, copiam, exuberantiamque contemnere, quam animum hisce dedere ac mancipare, eum vere divitem existimans, qui divitias spernere didicerit, quique sua sorte contentus sit, eum vero nobilem.

Lambertus Helt [3]), cui totius ordinis consensu functio, ab Elberto deposita, delegata erat, abbas creatur. Nam cum haud dubium probitatis specimen per id tempus edidisset, quo superstite adhuc Elberto per quadriennium prudentissime cumque omnium laude res monasterii administraverat, non diu ambiguis votis de successore controversum est. Cujus virtutes rerumque gestarum decus, consilii morumque promptitudinem et reliqua, quae in commendando homine considerari solent, quia dignis encomiis prosequi difficile est, placuit summa rerum fastigia paucis perstringere et brevitati consulere. Natus est Groningae parentibus civitatis nobilissimorum civilitate ac familiae decore florentibus [4]), qui etiamsi ignobiles vixissent prius, tamen ex illo laudabili filii

---

stuk evenwel in B wordt gevonden, heb ik gemeend het te moeten opnemen: al dadelijk bemerkt men hier het gemis van het zorgvuldig geschreven HS. AG I.

1) De jongere HSS. hebben: ex nobilibus Groningensibus.

2) Prosapia ontbreekt in de jongere HSS.

3) Hier begint de tweede latere hand in B. Het HS. geeft geheel den indruk van opnieuw te beginnen. De jongere HSS. hebben dan ook gemeend dat duidelijk te moeten maken en hebben: „Dominus inquam Lambertus Helt."

4) De familie Heldt of Helt was een bekend Groninger geslacht. In 1509 draagt Arend Helt aan voogden der St. Walburgskerk een

officio, quod certissimum erat virtutis veraeque nobilitatis indicium, non potuere non esse famatissimi. Est vero magnum in primis pietatis ac religionis argumentum, quod valedicto omni voluptatum genere, quibus .per fortunam affluere licuisset, solitariam hanc vivendi rationem elegerit, malueritque omnem in Christianae philosophiae exercitatione aetatem consumere quam mundi sequi praestigias. Hunc autem in religionem praecipuum amorem adeo factis expressit, ut, quemadmodum ab ejus aequalibus accepimus, cum morbus aliquando subito proficiscentem corripuisset,

---

jaarrente van 3 Arnhemer guldens uit een huis en hof in de Heerestraat op (Reg. Gron. Arch. 1509 no. 8). In 1533 komt hij nogmaals voor (t. a. p. 1533 no. 5). Hij is dezelfde als Arend Wigger Helt, die met een ander in 1519 nogmaals een jaarrente van 1½ Arnhemer guldens uit een huis in de Heerestraat aan de St. Walburgskerk opdraagt (t. a. p. 1519 no. 5). Gheert Helt bezat in 1507 een huis in de Ebbingestraat (t. a. p. 1507 no. 16). Over den koopman Claes Helt, die in 1549 te Gent voor schulden der stad Groningen in gijzeling zat, vgl. Rutgers in den Gron. Volksalmanak voor 1892, blz. 131 vlg. In 1565 verkreeg hij van de Hoofdmannenkamer mandaten ter invordering van achterstallige huur (Reg. Gron. Arch. 1565 no. 23). Nog in 1571 had hij een vordering tegen Claas van Bouman (t. a. p. 1571 no. 13). In 1595 sluit een Claes Helt (dezelfde of een ander) een overeenkomst met vele anderen over land bij Garsthuizen (t. a. p. 1595 no. 75). Hendrik Helt was in 1563, 1564 en 1565 pastoor der Akerk (t. a. p. 1563 no. 31, 1564 no. 101, 1565 no. 3 en 94). Herinneren wij ten slotte nog aan den beroemden Uvo Helt, die als student Leuven mede tegen Maarten van Rossum verdedigde en zijn dapperheid met zijn dood betaalde (vgl. Gron. Bijdragen V, 37 vlg.). Uit alles blijkt, dat wij met gezeten burgers te doen hebben, al moet worden erkend, dat de Aduarder kroniek het geslacht van den abt wat in de hoogte steekt. — Een naam- en tijdgenoot van onzen abt was Lambertus Helt, die tusschen 1531 en 1535 „in scenobio (sic) Werphum" een handschrift met Friesche wetten schreef (vgl. mijn Catalogus cod. mss. un. Gron. bibl. no. 254). Ook het origineel van HS. P.E. 35 (aldaar blz. 323) is door hem geschreven. Hij eindigde deze HSS. met het voor een monnik wel wat scabreuse rijmpje: „Datur pro penna scriptori pulcra puella."

cohiberi non potuerit, ut corpus curaret, quin maximo itinere properaret, adfuturus ad eam horam, quae cantandis D. Virgini hymnis destinata ex consuetudine erat. Remissiore paulum fuit ingenio, ut nonnullis in contemptum abierit, quidam etiam ad res novas animum adjicerent, facilitate ipsius abusi. Quorum studium cum se videri intelligeret, quia austerius represserat, aliam in se tragoediam excitavit, multa passus convitia propter subitam eamque acriorem disciplinae monasticae correctionem. Eam domicilii partem, ubi tonstrina est, magnis impensis instauravit, picturisque diversi argumenti intus ornavit concameravitque. D. Emanueli episcopo Cremonensi monumentum ex candido lapide extruxit. Ad summi altaris gradus duas columnas statuit, imagunculis atque acantho incrustatas. Pauli quoque apostoli simulachrum, quod in medio choro est, eadem prorsus arte fabricari curavit ut et illas columnas, quae ab oriente sacrificaturis objectae sunt. Plura monumenta, quibus suam posteritati memoriam consecrasset, procul dubio relicturus erat, si vita diuturnior suppeditasset. Moritur anno supra millesimum quingentesimo vigesimo octavo 8° Cal. Maji [1]). Gubernavit annis propemodum sex patrumque antecessorum tumulis illatus est. Lapidi, quo ossa teguntur, pedum ex aenea [2]) lamina impositum est [3]).

---

1) 24 April 1528. De jongere HSS. hebben 6° Cal. Maji (26 April).

2) De jongere HSS. hebben hier het dwaze aerea.

3) Het is zeer opmerkelijk, dat de schrijver van Lambertus' leven met geen woord melding maakt van den strijd, die nog steeds in Groningen en de Ommelanden gestreden werd tegen de dreigende Bourgondische overmacht; een bewijs te meer, dat wij hier met een anderen schrijver te doen hebben, dan in het voorafgaande. Het was ook onder dezen abt, dat de moord der gebroeders Gaickinga in het klooster voorviel, waarvan onze kroniek als een voor den goeden naam van het convent al te bedenkelijk feit met geen woord melding maakt. (Vgl. Nanninga Uitterdijk, 88 vlg. en bijlage V en VI.)

Johannes Recamp abbas XXX.

Quo anno e vivis Lambertus excesserat, Johannes Recamp abbas paribus omnium suffragiis eligitur eo die, qui Philippo ac Jacobo apostolis [1]) sacer est. Vir haud dubium, qui unus superiores omnes longe antecelluerit et naturae dotibus et eruditione, quaeque res in gubernando plurimum possunt, gratia et eloquentia, naturae quodam privilegio adeo eximius, ut quae praestantissima universo hominum generi dona erogari a summo Deo solent, in hunc unum velut augustissimum quoddam sapientiae adytum collata, omnes uno ore affirmarent. Patriam habuit Groningam, parentes plebejos [2]), quibus tamen studium in filio honeste cum educando tum instituendo nullum defuit. Cujus rei testimonium summa cum honestate pietateque acta vita omnis esse poterit, et nobis, quibuscum familiaris ejus consuetudo fuit, et aliis, apud quos virtutum commendatio citra hominis notitiam per se abunde valet. De concionibus autem quid dicere attinet et de mirabili in dicendo artificio, in quam [3]) promptissimam naturae vim cum arte, quam assidua exercitatio [4]) orandi confirmavit, acerrimo conflictu pugnare videre [5]). Nec [6]) vero tam

---

1) 1 Mei 1528.

2) Dat is wel waarschijnlijk. De naam Reecamp is mij ten minste in geen enkel stuk van het Groningsche archief voorgekomen. Hij voerde evenwel als abt een wapen, zooals blijkt uit twee gekleurde tegels in het Groningsch Museum, afkomstig uit het refugium van Aduard op het daarnaar genoemde Munnekenholm, thans het Academisch Ziekenhuis en het Aduarder Gasthuis. Vgl. Verslag van het Museum van Oudheden te Groningen, 1892 blz. 31.

3) De jongere HSS. hebben hier quo.

4) De jongere HSS. hebben hier exercitatione.

5) Deze zin is niet zeer duidelijk; een voorslag tot verbetering durf ik evenwel niet doen.

6) De jongere HSS. hebben hier minder goed hic.

dicendi magister erat quam eorum omnium, quae ad vitae ac morum institutionem pertinent, vivum velut exemplar, unde tanquam ex ore aliquo sibi vitae quisque exempla puriora [1]) fingere potuit. Quam ingenii solertiam orationisque gravitatem [2]) non certis clausit terminis, neque aut privato studio et velut solitario ornamento ac lucro astrinxit, sed in stabilienda patriae imprimis ac monasterii concordia pene omnem absumpsit. Quae res fecit, ut quamquam tacitis votis omnium judicio dignus haberetur, cui quam plurimum authoritatis et gloriae et in rebus civilibus tribueretur. Animi is candor erat, ut missis ambagibus protinus profiteretur, quid verum aut secus esset [3]), id est (ut explicator sim) plane simulandi dissimulandique nescius [4]).

Tam promptus de omnibus bene merendi, ut aliquoties indignis etiam suam opem non negaret. Liberalis quidem in omnes, sed maxime in bonarum literarum studiosos ac eos domesticos, quibus domi res erat angusta et curta supellex. Fide tam candidus et incorruptus, ut in neminem verius quam in ipsum competeret vulgare illud dictum: Dignus qui emices [5]) in tenebris. Ad ejus laudem hoc accedit, quod ad mediocrem eruditionem mirabilem morum attulerit innocentiam, sapientiamque singularem cum eadem stupenda eloquentia conjunxerit,

---

1) De jongere HSS. hebben hier purioris.

2) B, P.E. en AG II hebben gravitatem, H, BG I en BG II suavitatem.

3) H, BG I, P.E. en AG II hebben hier in margine: „videtur glossema", dat in BG II zelfs in den tekst is opgenomen.

4) Hier eindigt B.

5) P.E. heeft: cum mices; BG I en II, H en AG II hebben ongetwijfeld juister: qui emices. De schrijver van P.E. heeft blijkbaar de e voor de verkorting cum (con) aangezien.

ut qui non modo vitam ab omni dedecore conservarit immunem, verum etiam famam, quae pene nusquam non celeberrima de ipso percrebuerat [1]), nulla unquam sinistri rumoris asperserit [2]) nubecula. Porro quam civium Groningensium amator, quam Reipublicae communisque utilitatis studiosus, nemo ignorat: sincerae religionis censor, concionator egregius et ab omni superstitione alienissimus, cui tanta omnium virtutum concordia, tantusque omnium laudum gloriaeque concentus contigerit, ut nihil ejus severitati hilaritas [3]), nihil gravitati simplicitas, nihil denique majestati detraxerat humanitas. Porro vere pius et maxime colendus pater tam habebat aetatem susceptis laboribus parem viribus, judicio atque memoriae, ut illi numerus annorum non solum eorum nihil abstulerit, sed authoritatem ei multo majorem pepererit, unde factum est, ut sexagenarius vel aetate etiam provectior exercuerit singularis ingenii vim atque praestantiam. Post ergo egregias dotes, virtutes atque officia, quibus omnes juvare studebat, aedificavit in monasterio nostro aulam aestivalem in horto abbatis, domo non imparem parietibus optimis tabulis adornatis; coenaculum, in quo monachi nostri carnibus vescuntur, fecit renovari, historiis utriusque Testamenti in depictis [4]) tabulis adfixis parietibus. Summum etiam altare, quod tempore Lamberti Heldt praedecessoris inchoatum erat, eadem industria et arte ad perfectionem deduxit: item D. Virginis in septentrionali parte templi pictoris arte decoravit; sicut et illius sacellum cum aeratis altaribus, quod est sacrario

---

1) P.E., BG I en II hebben percrebuerat, H en AG II onjuist perexhibuerat, maar palaeographisch wel te verklaren.
2) AG II heeft hier aspersit.
3) BG II heeft hier onjuist hilaritati.
4) BG I en II hebben (natuurlijk onjuist) inde pictis.

vicinius [1]), quam ornatissimum reddidit [2]). Praeclarissima quoque organa non renovavit solum, sed etiam vario musicae artis genere cumulavit: neque enim contentus fuit ex veteri opere constituisse novum, sed si quid elegantius aut fingi aut excogitari queat, novo quodam additamento auxit, ut pene nihil in eo desiderare posses. Praeterea domum capitularem a solo usque ad summum restauravit, tabulis ex aere optimo ad latus sinistrum adjunctis, dextrum eodem modo exornaturus, nisi alia incommoda institutum impedivissent. Majorem insuper abbatiae aulam necnon et abbatis cubiculum a calce usque ad verticem elegantibus tabulis appositis renovavit. Bibliothecam nostram ornavit non tantum variorum librorum magna copia, verum etiam ipsas aedes eleganter fulcivit. Ad haec Groningae in arce nostra studio magno non pauca reparavit: majus videlicet atrium picturis ornatum reliquit; gradus item illos lapideos, quibus ad domini abbatis cubiculum ascenditur, ipsum quoque abbatis

1) H, BG I en II en AG II hebben vicinum.

2) Van andere zijde, namelijk van Karel van Mander, weten wij, dat de beroemde Jan van Scorel voor Aduard een altaarstuk met deuren heeft gemaakt met een voorstelling van het Laatste Avondmaal met levensgroote figuren, allen portretten. Dit stuk is helaas! spoorloos verdwenen. Mogelijk zijn beide doeken, die in 1879 (jammer genoeg!) uit het Provinciehuis te Groningen naar het Rijksmuseum te Amsterdam zijn overgebracht (het bezoek der koningin van Scheba en David en Bathseba), uit Aduard afkomstig. (Vgl. Gron. Volksalmanak, 1893 blz. 24.) Een derde doek van Jan van Scorel, dat sedert onheugelijke jaren in Groningen is bewaard geweest en dus misschien ook uit Aduard afkomstig is, is in 1899 voor den dag gekomen. Het stelt voor een vader, moeder en vier kinderen, starende naar het lijkje van een op een tafel liggend kindje, de vader met een opengeslagen boek voor zich: de achtergrond vormt een half Duitsch, half Romeinsch landschap. Het stuk zal eerlang in het Museum te Groningen een plaats verkrijgen. (Vgl. Bull. v. d. Ned. Oudh. Bond, 1899/1900, blz. 124; Verslag v. h. Mus. v. Oudh. te Gron. 1899, blz. 8, 12.)

cubile summa commoditate ac diligentia restituens. Haec omnia quamvis magna, ideoque perpetua memoria digna, nemo negaverit; attamen minora, si cum sequentibus conferantur. Nam aedificia aut intervallis temporum collabuntur aut incendio absumuntur, verum haec, quae nunc adjiciam, donec hoc quidem steterit incolume monasterium, peritura nunquam. Quia enim libertate nimia fuissent usi coloni nostri, factum est, ut libertas in licentiam aut potius contemptum [1]) sit mutata: negabant etiam [2]) se parituros nostro imperio ac ceu dominos legitimos agnituros, sed se potius dominos ac heredes possessionum nostrarum futuros. Nam quantum volebant dabant; nullum praeterea patiebantur imperium. Quod cum nostris ferendum non esset, res [3]) ad judices [4]) delata fuit, qui tandem rem plene cognoscentes, praesidente judicio personaliter ipso domino Georgio Schenck, gubernatore generali Frisiae, Drenthiae et Groninganae ditionis, locumque tenente nomine Regis Hispaniae [5]), hujusmodi tulere sententiam, ut abbas optimum quemque caballum simulque vas aureum praestantissimum in domibus eorum deprehensum a colonis auferret pro contumacia: nec ulli colonorum

1) H en AG II hebben hier: in contemtum aut licentiam.

2) AG II heeft hier wel juister enim.

3) BG I heeft res, maar met zulk een haal vóór aan de letter, dat er ongeveer pes staat, wat dan ook door den schrijver van BG II is gelezen.

4) In verband met het volgende zijn hiermede klaarblijkelijk Luitenant en Hoofdmannen, het hoogste rechtscollege in Stad en Lande, bedoeld.

5) George Schenck, heer van Toutenburg, was van 1536 tot 1540 stadhouder van Friesland, Groningen, Drenthe, Overijssel en Lingen. Het is vreemd, dat de kroniek Karel V Koning van Spanje noemt en hem dus den Keizerstitel onthoudt. Verder verdient het opmerking, dat de kroniek de onderwerping van Groningen en de Ommelanden aan Karel V in 1536 met geen woord vermeldt.

supra sexaginta jugera seu mensuras [1]), idque non nisi in sexennium colendas et usurpandas, traderet. Quo factum est, ut sexto quoque anno eosdem agros a nostris [2]) jam porro redimere sunt [3]) coacti: unde quantum emolumenti nostro monasterio accreverit in annos singulos, vir prudens levi negotio perspexerit [4]). Sub finem vitae in Tribus Montibus [5]) duo aedificia

1) H heeft mensiones.

2) A nostris ontbreekt in BG I.

3) AG II heeft wel juister: fuerint coacti.

4) Geen enkel officieel document in het Groningsche archief bevestigt de waarheid van het hier te boek gestelde, maar het feit zelf schijnt onbetwistbaar. Het ligt voor de hand, dat dit bericht reeds herhaaldelijk in verband is gebracht met het beklemcontract en zelfs aanleiding heeft gegeven tot de veronderstelling, dat het recht van beklemming bepaaldelijk uit het beheer der kloostergoederen zou zijn ontstaan, een onderstelling, waarvan Feith op afdoende gronden de onhoudbaarheid aantoonde. Wat de uitlegging van het vonnis betreft, mr. S. Gratama schrijft daarover (Het Beklemrecht in zijne geschiedkundige ontwikkeling, blz. 107 vlg.): „(Het) springt in het oog, dat kennelijk de gebruikers der landen zich slechts verplicht achtten tot het betalen van den door hen verschuldigden huurprijs, maar niet tot het vragen van toestemming voor beschikkingen over hun recht en wat daarmede in verband stond, en tevens, dat zij allerminst gebonden waren, wat den duur der rechtsbetrekking betreft, aan den wil van den eigenaar. Op dit punt heeft het vonnis met zooveel woorden hen tot de orde teruggeroepen, in dien zin, dat de termijn uitdrukkelijk op zes jaren werd bepaald en daarmede de vernieuwing van de verhouding tot den eigenaar, van den grondslag van hun recht tegen een bepaalde retributie verplichtend werd gesteld. Aan een willekeurige weigering daarvan door den eigenaar schijnt niet te zijn gedacht, althans er wordt niet over gesproken. Toch was door deze uitspraak de zelfstandigheid der meiers vrij wat ingekrompen, hun recht van den eigenaar weder tamelijk wel afhankelijk gemaakt. Dit was echter niet de hoofdzaak uit het oogpunt der kloosteroverheden, maar het meerdere geldelijke voordeel. Geen wonder, dat bij die beschouwing, zoolang slechts het verschuldigde iedere zes jaar werd betaald, de voortduring der rechtsbetrekking gewoonte en langzamerhand gewoonterecht werd."

5) Het nonnenklooster Trimunt in het Westerkwartier was onder abt Eylardus onder Aduard's hoede gekomen. (Vgl. boven onder genoemden abt.)

noviter ab integro construxit, refectorium sanctimonialium et domum earum capitularem, eam item domum, in qua familiares hospites accipiuntur [1]) atque benignius tractantur, et coquinam sub uno tecto. Anteriori templi structurae sacellum adjecit; quo vix ad finem perducto jam annis 21 et mensibus 4 completis, ibidem extremum Deo spiritum reddidit tertio Nonas Septembris anno 1549 [2]). Unde in proximum domicilium curru vectum [3]) corpus sepulturae traditum jacet in domo nostra capitulari ad dextram ingredientibus, supposito lapide nominis sui charactere insignito. Anima ejus omniumque fidelium defunctorum requiescant in pace. Amen.

GODEFRIDUS ARNHEMIENSIS ABBAS XXXI.

Eligitur mox inque demortui locum substituitur dominus Godefridus, ex Arnhem Gelriae oppido oriundus, vir, ut sacrarum literarum ac prophanarum non omnino expers, sic artis musicae peritissimus. De salute sibi commissi gregis domi forisque sollicitudinem gerebat non modicam, ne scilicet aliqua ovicula vel errore vel propria petulantique malitia periret. Delinquentium quippe fratrum castigator quidem acerrimus, sed amator tamen. Peccantes [4]) enim non Heli [5]) more corripiendo lenibus, sed acrioribus verbis pariter ac verberibus studebat in rectas justitiae religionisque reducere [6]) vias: sic tamen, ut

1) H, AG II en BG I hebben excipiuntur.
2) 3 September 1549. H. heeft 1562, wat zeker onjuist is.
3) BG I heeft victum.
4) Koppius heeft hier op grond van zijn handschriften peccantis en dit gevoegd bij den vorigen zin, zoodat bij studebat reducere het voorwerp ontbreekt.
5) Samuel II, 12 vlg.
6) P.E. De overige HSS. hebben minder juist deducere.

zelo bono cuncta, propriis autem [1]) affectibus tribueret nihil. Poenitudine namque ductos non modo poena liberabat, sed etiam ut filios charissimos paterno fovebat [2]) amore, volens nimirum eo modo praedecessoris sui laudibus ac virtuti in regimine respondere. Quod quidem nihilominus ei fuit haud [3]) facile factu. Quippe cum nec eadem omnibus dona concedantur divinitus nec unum sit idemque omnium mortalium ingenium, prorsus aliorum sese moribus accommodare, quis non rem difficilimam esse judicet? Fecit tamen, ut non inglorius viveret. Deum namque timens, divinas leges sacris voluminibus assidue invigilans, ex oculis nedum e corde removit nullatenus: unde fervens in officiis divinis persolvendis, ipse suggestum, populo Dei semen illud Evangelicum seminaturus, multoties magna cum gravitate auditorumque fructu conscendit. Et quoniam ipse libenter studiis inhaerebat honestis, omnes artium liberalium studiosos singulari benevolentia complectebatur munera largiendo indigentibus.

His breviter de pietate illius erga Deum et benevolo in studiosos honestos animo dictis transeamus ad ea, quibus suum monasterium nullis sumptibus parcens exornavit. Excelsam enim illam atque magnificam cochleam, per quam in abbatiam ascenditur, cum gradibus e candidis lapidibus, similiter et alteram, qua e culina fit ascensus, inde et tertiam, qua ad penuvinarium ex atrio majori descenditur, miro ornatu construxit. Deinde tres claustri ambitus magnis elegantissimisque vitreis fecit renovari et ltransitum aquilonarem aedi sacrae proximum polito apide struxit. Hinc egregium illud horologium cum

1) P.E. en BG I en II. Autem ontbr. in H en AG II.
2) P.E., H en BG I; BG II en AG II hebben favebat.
3) P.E., BG I en II. Haud ontbr. in H en AG II.

praeludio concentus musices ad exemplum illius operis, quod est Groningae in turri ecclesiae D. Mariae ter Ae [1]), ab eodem magistro fieri fecit. Aulam abbatialem picturis novis atque tapetis decoravit. Porro grangiam seu Paradisum prope Roden [2]) novo aedificio, cui aediculam sacram cum ara conjunxit, sumptibus haud minimis omnium Sibyllarum figuris et vaticiniis de Salvatore ac Domino nostro Jesu Christo parietibus appensis ornatissimum non modo, sed et jucundissimum fecit. Et, quod dictum oportuit, bibliothecam nostram multis probatissimorum authorum voluminibus auxit. Denique summi Romani Pontificis implorato diplomate, Regis Hispaniae consensu voluit conventuales seu sanctimoniales Trium Montium ad collegium virginum Vestalium in Assen transferre, eo quod hoc tunc temporis numero pauciores, illae vero fortunae tenuioris essent, quam ut commode et pro sua dignitate sese sustentare possent: sed voti sui compos fieri non potuit, utrimque simul nonnullis conatui ac bono illius desiderio obsistentibus. Attamen tres transiere: una Mechtildis nomine, aetate matura, et juniores duae, quarum altera sacellana loci illius facta est. Bulla Pontificia nihilominus apud nos est in Adwert, qua permittitur abbati pro tempore licentia eas de Tribus Montibus in Assen transferri, quando utriusque consensus intercesserit conventus. Cum vero usque ad unnum 1561 satis graviter nec minus

---

1) De hier bedoelde klokkenmaker is mr. Vyt, van wien de uurwerkmakers Johan van Zwolle en Peter Jorys van Leeuwarden den 26 Maart 1557 getuigden, dat het door hem gemaakte klokkenspel in den Atoren een „oprecht meisterwarck" was. (Reg. Arch. Gron., vervolg, 1557 no. 98. Vgl. Acker Stratingh in den Gron. Volksalmanak voor 1846, blz. 115 en Nanninga Uitterdijk, De abdij Aduard, blz. 134.) Geen wonder dus, dat men in Aduard hem de vervaardiging van een klokkenspel opdroeg.

2) Het huis Ter Helle, door de monniken herdoopt in het Paradijs. (Vgl. boven blz. 75).

pie suos pascendo [1]) protexisset, propter valetudinem, immo lethali, ut omnes metuebant, correptus morbo diuque detentus [2]), in praesentia Frisiae praelatorum maluit se magistratu abdicare quam tot onera molestiasque resumere, licet restituta post aliquot menses pristina sibi corporis valetudine, easdem tolerare potuisset. Accepta proinde pensione annua, in suam sese Paradisum prope Roden [3]) contulit, Deo sibique vivens. Tandem cum Regius eques per Drenthiam rusticorum sumptibus aleretur [4]), at ille mores atque tumultus eorum non ferret, rediit in Adwerth. Ibi paulo post, scilicet anno 1574 ipso S. Catharinae [5]) die, hominum quidem ereptus sed coelestium associatus consortio, in capitulo nostro conditus in sepulcro abbate digno. Quiescat in pace. Amen.

Arnoldus Lanth abbas XXXII.

Hoc resignante Godefrido, clavibus gubernationis anno 1561 in profesto S. Gregorii Papae [6]) acceptis, Arnoldus Lanth a Peyse et, ut in Adwert haberet domum, ad quam diverteret, quoties e Paradiso huc ei transire [7]) libuerit, Nigram illam cameram, quae est e regione culinae [8]) abbatialis, disjecto ex ea altari, roboreis tabulis atque picturis, lectis et vitreis

---

1) P.E., H en AG II hebben pavendo; BG I en II pascendo vitam.
2) Diuque detentus ontbr. in H en AG II.
3) Vgl. boven blz. 49.
4) Bedoeld zijn natuurlijk Spaansche ruiters. Wij kunnen hier denken óf aan den tocht van Alva naar het Noorden in 1568, óf aan de in 1572 in het Noorden, vooral in Friesland, uitgebroken troebelen. Daarheen trokken herhaaldelijk Spaansche troepen. (Zie daarover A. J. Andreae, Het „wonderlyck Jaer 1572" in den Frieschen Volksalmanak voor 1899, blz. 74 vlg.)
5) 25 November 1574.
6) 11 Maart 1561.
7) P.E. De andere handschriften hebben transmigrare.
8) BG I en II hebben curiae.

fenestris instructam, abbateque dignam mox a principio suae creationis habitationem fecit. Hic quidem propter [1]) in orando pro concione ad populum linguam non eruditam, morum modestiam atque affabilitatem apud complures [2]) fuit vir non illaudatus. Sed ubi ad clavum jam sedit, mutatus est, at non uti Saul [3]), in virum alterum. Erat enim vir animo sincerus, pacis amans [4]), mitis benevolusque: immo bonus totus nec ulli nisi sibimet ipsi malus. Latine mediocriter doctus, gratus civibus pariter atque colonis: nulli enim gravis unquam. Sed, heu! vinum et mulieres apostatare faciunt etiam sapientes. Quapropter tepidus paulatim et acediosus [5]) cum fieri occiperet, perexigua divini cultus cura tangebatur, caballos saginando, cum canibus venaticis et dissolutius ipse vivendo; quid mirum, si praebuit [6]) ansam fratribus vitae liberioris, praesertim cum tam mitis atque propitius delinquentibus castigator exstiterit, ut nullum paulo maturioris [7]) aetatis publice vel in os sit ausus redarguere: cum tamen a tergo cavillando quoslibet praeter suum officium morderet. Metuebat nimirum [8]), ne a correptis audiret: „Medice, cura te ipsum.” Quae ejus nimia levitas [9]) facile ei contemptum peperit, quem magis etiam auxit cum levitate animi volubilitas [10]), tanto utique abbate indignissima: rarus in choro, sed

---

1) BG I en II hebben prope.
2) Apud complures ontbreekt in H en AG II.
3) Paulus, de apostel.
4) Pacis amans ontbreekt in BG I en II.
5) In margine wordt dit verklaard als: incuriosus, negligens a Graece *ακηδία*.
6) P.E. Maar H, BG I en II hebben praebuerit. AG II tribuerit.
7) P.E. De andere handschriften hebben majoris.
8) BG I en II hebben nimium.
9) H heeft lenitas.
10) P.E. In H. en AG II ontbreekt volubilitas. BG I en II hebben voluptas.

frequens in commercio, res conventus nimium atterendo dilapidans, grave aes alienum conflavit atque contraxit. Sed ut quae nulla laude sunt silentio tegens, multa paucis complectar, mali patris mala exempla mali filii, sed tamen haud omnes sunt imitati. Sub hoc nempe abbate cepit omnino irregularis vita inter nostros conventuales, qui negligentes rerum [1]) coenobii et liberioris vitae studiosi, otio tantum et libidini vacabant. Quamobrem Occidentalis Frisiae praelati, malis istis ut occurrerent, crebrius quidem nos, ut non sine dedecore, sic quoque non sine detrimento conventus nostri, visitaverunt, gregarios fratres acrius quidem castigantes, hos abducendo secum, alios [2]) alio ablegando et carceribus mancipando, abbatem etiam verbis acrioribus, immo sub poena dejectionis [3]) admonendo, ut omnem turpitudinem fugiens in omni virtutum genere suis praeiret [4]) discipulis, forma factus honestatis gregi suo. Sed quoniam Scriptura loquitur, quod stultus verbis non corrigitur [5]), actum egerunt. At satis, ut est in proverbio de quercu [6]): ad jucundiora magisque utilia transeamus. Nam pro ingenio et simplici candore animi sui in monasterium nonnulla memorata dignissima praestitit. Fossam enim orientalem ab aquilonari ad australem portam oblimatam pene colonorum opera et impensis detergendo perpurgavit. Ex agro deinde frumentario, ubi etiam tum holera cum herbis domesticis utrique culinae, domini abbatis scilicet et conventus, necessariis et sufficientibus serebant [7]), magnum

1) BG II heeft hier aerum (sic).
2) BG II heeft hier alius (sic).
3) BG I en II hebben dijectionis.
4) P.E. proiret.
5) Een dergelijke Bijbelplaats heb ik niet kunnen vinden: de monnik citeert waarschijnlijk uit het geheugen.
6) Wat dit spreekwoord is, heb ik niet kunnen vinden.
7) P.E. In BG I en II ontbreekt serebant. AG II heeft ferebant.

illum et sumptuosum deliciarum hortum, in quo et labyrinthus [1]) est, non sine magnis impensis construxit, arboribus cujusque generis Trajecto [2]) allatis. Aedificavit etiam conventui refectorium hyemale, cui cochleam cum gradibus ex candido lapide, per quam fit ascensus in dormitorium, conjunxit [3]). Laminam tum ferream, in quam ignis conjicitur, ante annos aliquot a cellario emptam invenit. Item magna artificiosa nec minus sumptuosa illa in choro summi [4]) templi sedilia, biennium integrum laborantibus praeter ipsum operis magistrum duodecim operariis peritissimis, construxit, chorum ipsum novis lapidibus exornans. Anno 1566 in vigilia Dominicae Invocavit [5]) ultima manus operi addita fuit. In Tribus Montibus [6]) fossam triginta pedes latam fodit, conventum porta quoque muniturus adversus erroneos illos nebulones, nisi alia incommoda propositum impedivissent. Everswoldt novis [7]) duobus aedificiis restauravit. Anno 1568 die lunae ante Pentecosten [8]) circa horam duodecimam, cum comes Ludovicus de Nassovo, Orengii frater, Dammonam cum finitimis agris [9]) occupans, urbem Groningam cum duobus castris obsideret, turris nostra Adwerdiensis de coelo tacta, aliquot cubitus e parte superiori conflagravit. Sed idem abbas eandem postea sic reparavit, ut nulla laesionis in ea vestigia appareant, pinnaculum quoque deaurans. Argentea vasa multa

---

1) Nog in 1743 komt in een stuk (R. A. Groningen no. 25) de „dwaalhof" van Aduard voor.

2) In en bij Utrecht werden dus destijds boomkweekerijen gevonden.

3) P.E., BG I en II. H en AG II hebben constrnxit.

4) P.E., BG I en II. H en AG II missen summi.

5) 2 Maart 1566.

6) Trimnnt.

7) BG I en II hebben nobis.

8) 31 Mei 1568.

9) H heeft agros.

mutavit et nova constituit: nam duos cantharos e puro argento tantae magnitudinis finxit [1]), ut altitudo viri foemur immo lumbos contigeret. Annulorum aureorum gemmarumque pretiosarum magna illi copia erat. Et quamvis a superbia erat alienissimus, tamen illis apprime delectabatur. Hoc vero tempore sub D. Francisci festum [2]) Franciscanus monachus, Pater Joannes Knijff, primus episcopus Groningensis, venit in urbem ac postridie ad nos in Adwerth, ubi praeter alia collegia etiam nostri monasterii abbatiam ad se trahere modis omnibus laborabat [3]). Hic Hermannus Cornelii, abbas in Wittewerum, ordinis Praemonstratensium, episcopo monasterium tradit ea lege, quod ipsius fratres canonici, ipse vero summae aedis foret

---

1) H en AG II hebben fecit.

2) 4 October 1568.

3) Het spreekt van zelf, dat de strijd om het bestaan, dien Aduard tegen den bisschop van Groningen heeft moeten voeren, door onze kroniek verre van onpartijdig is te boek gesteld. Johannes Knijff is voor haar een hongerige wolf, zoekende wien hij zal verslinden, begeerig naar het geld en goed der brave en vrome kloosterlingen; voor hem is geen goed woord te vinden. Het ligt voor de hand, dat deze beschouwing ten zeerste onjuist is. De Groningsche kerkvorst had een moeilijke positie in een gewest, waar niemand zijn komst had gewenscht, integendeel. Maar hij moest toch zijn bisdom als een goed herder organiseeren en daartoe was in de eerste plaats geld noodig. Zonder de inkomsten, die hem krachtens Pauselijke bul en Koninklijk besluit uit Aduard waren toegelegd, kon het bisdom onmogelijk bestaan. Zoo er van schuld in dergelijke aangelegenheden sprake kan zijn, ligt zij bij Paus en Koning, of liever bij hun raadgevers, die aan den Groningschen stoel de zeer welvarende en machtige abdij van Aduard hadden toegewezen. Hoe zij daartoe zijn gekomen, is niet duidelijk. Waarschijnlijk is hun het onmiskenbare verval van het klooster met al te helle kleuren afgeschilderd en meende men het daarom zonder tegenstand te kunnen annexeeren, gelijk het verlaten Esens en het zoo goed als uitgestorven Wittewierum. Vgl. over de geschiedenis van het Groningsche bisdom en zijn strijd met Aduard: Reitsma, De laatste dagen van de heerschappij der Roomsch-Katholieke Kerk, in het Gedenkboek der Reductie van Groningen in 1594, blz. 139 vlg.

praepositus acceptis annuatim 300 daleris [1]). Conventus ordinis Praedicatorum Dammonae, tum quidem vacantis, reditus ad se traxit [2]). Domum item Fratrum Groningae (hi erant regulae S. Francisci) in suum usum convertens, multa aedificia adjiciendo et immutando in coemiterio S. Walburgis, in aulam suam episcopalem convertit [3]). Et licet a Regia Majestate

---

1) Hermannus Cornelii was de laatste abt van het eens zoo beroemde Wittewierum. Hij werd bereid bevonden zijn klooster aan den bisschop af te staan. Er waren trouwens nog slechts drie of vier monniken in Emo's aloude stichting aanwezig, die bovendien den regel hunner orde niet meer genoegzaam onderhielden. (Vgl. Reitsma, t. a. p. 146.) De abt begaf zich eerst in het Praemonstratenser klooster te Dokkum, maar keerde later naar Groningen terug en eischte de hem beloofde kapittelplaats op. Hij verkreeg die en werd door het kapittel verstandig genoeg belast met het beheer der aan den bisschop gekomen Wittewierumer goederen; hij nam dat ambt nog waar, toen deze goederen aan Rennenberg waren toegekend. (Vgl. Reitsma t. a. p. 151; Boeles, Geestelijke goederen, 44 vlg.; Wijbrands, De abdij Bloemhoff, 177 noot.)

2) Het Dominikanerklooster te Appingedam was eigenlijk den bisschop niet toegewezen. (Vgl. Reitsma t. a. p. 145.) Maar op bevel van Alva werden de inkomsten van dit klooster, dat geheel verlaten was en korten tijd als Jezuietenschool was gebruikt, bestemd tot onderhoud van de seminaristen. De bisschop had namelijk te Groningen in het refugium van Wittewierum een seminarie opgericht voor zijn diocees. (Vgl. Reitsma t. a. p. 147.) Het is dus onjuist, wanneer onze kroniek den bisschop ook deze annexatie ten eigen bate aanwrijft.

3) Op last van Alva werd in Januari 1568 het fraterhuis van de Broeders des Gemeenen Levens aan het Martinikerkhof (destijds St. Walburgskerkhof) te Groningen den bisschop tot verblijf aangewezen. (Vgl. Reitsma t. a. p. 147.) De tusschenvoeging: „hi erant S. Francisci" is natuurlijk niet anders dan de randglosse van een wijsneuzigen lezer der kroniek, die de Broeders des Gemeenen Levens met de Minderbroeders verwarde. Het Franciscanerklooster stond in de daarnaar genoemde Broerstraat. (Vgl. Hofstede de Groot, De Broerkerk, passim.) Vgl. over de geschiedenis van het merkwaardige huis, dat eerst de zetel der Groningsche praefecten, daarna Fraterhuis, vervolgens Bisschoppelijk paleis, toen Prinsenhof was en ten slotte thans gedegradeerd is tot militair ziekenhuis en nachtleger-magazijn: G. Acker Stratingh, Het Huis of

quotannis ei duo millia ducatorum, praeter nominata collegia illa tria, in honorabilem suae dignitatis sustentationem numerarentur, his tamen (ut avarus nunquam satiatur pecuniis) non contentus [1]), Adwerdiam quoque devoraturus erat, si voti sui compos fieri potuisset. Habebat quidem Pontificium diploma, Regis Hispaniae sigillo munitum, quo permittebatur ei post sessum (sic enim loquebatur) vel discessum abbatis moderiri jus ac reditus abbatiae nostrae ceu abbas usurpare. Sed Deus hoc illi non permisit. Is enim [2]), qui religionis antistes, monasteriorumque protector esse debebat, tam nobilis atque laudatissimi conventus personas ac bona (Geusiorum hoc erat desiderium ac opus, sicuti nostris, heu! oculis percepimus) diripiendo atque faucibus mendicantium escas extorquendo, disturbare satagebat. Tametsi vero noster abbas facilis erat [3]) in annuendo nec petentibus se viriliter denegando resistere noverat, hic tamen se non virum modo verum etiam murum ahaeneum praebuit: cum nimirum ab episcopo multoties et quidem eximiis promissis tum vero minis acrioribus impeteretur, in nullo se Reverentiae illius (quantum quidem concernebat causam tradendae abbatiae) cessurum vel assensurum, licet in periculum quoque vitae propterea foret adducendus [4]), saepius affirmavit. Ut autem in

---

Hof Groningen, in den Groningschen Volksalmanak voor 1838, blz. 40 vlg.; dez., Het oude Selwerder Hof, vermoedelijk ook het Hof der Prefecten. in Gron. Bijdragen, VI, 25 vlg.

1) De kroniek is hier weer zeer onbillijk tegen den bisschop. Deze toch genoot voorloopig slechts 2000 ducaten uit de koninklijke kas, totdat de kwestie van de tafelgoederen met Aduard enz. zou zijn geregeld. (Vgl. Reitsma t. a. p. blz. 145.) Het moet echter worden erkend, dat de bisschop bijna eenstemmig van gierigheid en schraapzucht werd beticht. (Vgl. Reitsma t. a. p. blz. 150.)

2) Deus — enim ontbr. in BG I en II.

3) AG II fuerit.

4) H heeft abducendus.

pio isto atque laudabili animi sui proposito constantior esset, invenerunt [1]) Frisiae praelati prudens consilium. Nam Munterna [2]) tum a pyratis Geusiacis [3]) pene devastata coenobitas in tutiora loca secedere compulit. Quapropter ipsius [4]) loci abbatem, dominum Arnoldum Kenninck, propter [5]) ingenium boni consilii ferax, addunt nostro in regiminis administratione socium atque coadjutorem, qui comes ei individuus actuumque omnium ejus oculatus testis, impugnantis episcopi vires mirum in modum attrivit: unde non par modo abbati factus, sed etiam authoritate superavit eum. Sicque [6]) per coadjutorem res nostrae dirigebantur [7]), ut praeter nomen ac sedem ipse abbas retinuerit, nihil exauthorandus haud dubie (postquam tres e diversis liberos sustulisset) a praelatis, nisi conventum tribus abbatibus onerare timuissent [8]). Anno 1570 quarta feria ante Pentecosten [9]) venit in Adwert venerabilis pater visitator generalis omnium collegiorum

1) BG II heeft inceperunt.
2) Over Menterne (Termunten) zie boven blz. 46 noot.
3) H en AG II Geusanis.
4) P.E. De andere HSS. hebben istius.
5) BG I en II prope.
6) AG II heeft: superavit. Cum sicque etc.
7) Bij een charter van 1 Mei 1576 verkoopen „Arnoldus Kenninck abt thoe Munthe end administrator in Aduwerth" en de conventualen van Aduard aan kerkvoogden, pastoors en priesters van St. Maarten en St. Walburg te Groningen een jaarrente van 14 Emder guldens uit een heerd land onder Wierum. (Reg. Gron. Arch. 1576 no. 7. Nanninga Uitterdijk, blz. 142.) Hier was dus van den abt geen sprake meer.
8) Wanneer Arnoldus Kenninck als coadjutor te Aduard is opgetreden, blijkt niet. Het is dus mogelijk, zelfs waarschijnlijk, dat met deze drie abten worden bedoeld Arnoldus Lanth, Arnoldus Kenninck en Godfried van Arnhem, die eerst in November 1574 is gestorven. Nanninga Uitterdijk (blz. 139) gist, dat met den derden abt bedoeld wordt de eventueele opvolger van Lanth. Maar dat kan toch in de gegeven omstandigheden moeilijk een ander zijn dan Kenninck.
9) 10 Mei 1570.

ordinis nostri, dominus Joannes a Murimundo abbas [1]), missus a generali synodi, a Pontifice Summo et Majestate Regia, literas habens credentiae, qui post exquisitissimam singulorum fratrum de rebus omnibus monasterii, officiariorumque actibus et moribus indagationem, abbatem quidem in officio reliquit, sed cum emendationem continuamque cum sobrietate castimoniam sancte polliceretur. In aliquos nihilominus (quorum nomina honestatis causa silentio tegenda censui) poena carceris animadvertit. Postquam multa ordinis disciplinam concernentia in chartam charitatis nobis [2]), cum episcopo de remittendo coenobio agere cepit, offerens ei quotannis de bonis nostris sex millia carolinorum. Quibus tamen placari non potuit; sed ipsum monasterium esuriens, instantius res suas in Curia Regis per suos agere instituit; neque nostri e contra negotium in annos differendo procrastinantes. Visitator autem, ubi octo dies continuos apud nos haesisset, de rebus omnibus monasterii nostri jam certior factus, ad Occidentalis Frisiae collegia pervexit, inde ad sua remeaturus, sed vacuis interim haud manibus. Et quamvis vir doctus ac pius satis videbatur, munera tamen non est aspernatus. Porro quam verum sit vetus illud atque commune proverbium: „Qui semel scurra, nunquam bonus paterfamilias", nostro malo didicimus. Quia cum irregularitatis atque vitae dissolutioris nota labesque nobis est inusta, difficulter nos hac suspicione liberare potuimus. Quamobrem sexta jam vice nos visitaturi

---

1) Johannes Coquaeus, abt van Morimond, was als zoodanig bekleed met de waardigheid van „capitali generalis necnon abbatis Cistercii vicarius generalis cum potentate substituendi." In de lente van 1570 deed hij een bezoekreis door de Noordelijke gewesten van ons land. Zie daarover Reitsma in Historische Avonden. Bundel uitg. door het Hist. Gen. te Groningen, blz. 193 vlg.

2) Hier is blijkbaar een werkwoord uitgevallen.

Frisiae praelati convenerunt; multo certe austerius an prudentius ignoro, res nostras tractaverunt, addentes hoc figmentum, quod per literas a Marimundo abbatis hoc facere jussi fuerunt. Sub Calendis igitur Julii anno 1571 [1]) Allardum Arnhemium priorem, paulo ante ab ipsis creatum, vinctum compedibus (nam ab officio detrusisse non sufficiebat eorum libidini) et brachio seculari in carcerem Claricampensem avexerunt: mitius paulo cellarium majorem Joannem Daventriensem, prudentem [2]) oeconomum, tractantes ablegarunt praeter depositionem in Hierusalem [3]), ubi, cum dies aliquot cum conventualibus libere [4]) egisset, tandem carceribus est inclusus. Haec tum erat rerum nostrarum deploranda mirabilisque metamorphosis. Nam Joannem scribam, qui dux et instigator omnium harum turpitudinum exstiterat [5]), non modo non puniunt, verum etiam ipsius prioris titulo et authoritate sublimatum exornant. Ipse tamen male sibi conscius, remordente nimirum et atterente conscientia metuensque se aliquando justas suae impuritatis poenas daturum, mature sibi fuga consuluit Embdam abeundo: ubi non multo post cum ecclesiastica, quae secum bona abstulerat [6]), pessum ire cerneret, dolore tabescens emoritur. Coadjutor ergo nostri abbatis, dominus Arnoldus Kenninck, bursarii et cellarii onera et munera [7]) in se recipiens, solus nummos accipiebat et exponebat, abbate nostro Arnoldo Lanth nominetenus permanente. Quamvis autem eorum, quae hoc tempore contigerunt,

---

1) 1 Juli 15.
2) H en AG II hebben prudenter.
3) Jeruzalem of Gerkesklooster tusschen Buitenpost en Augustinusga, een in 1240 gesticht Cisterciencer mannenklooster.
4) Libere ontbr. in H.
5) H: extiterant.
6) H, BG I en II hebben attulerat.
7) Et munera ontbr. in BG I en II, H heeft a munera.

multa volens omitto, illud tamen narrationi inserendum putavi, quod abbas Munternensis cum suis conventualibus (qui praeter ipsum duntaxat numero tres erant), cum pistore uxorato et filium habente cum ejus uxore et liberis cum praedario nummoso et annoso sit eo facilius admissus, quia bona seu reditus illius conventus nobis cederent in sublevamen nummorum Episcopo quotannis numerandorum. Quod attinct ad bella in his regionibus exorta propter [1]) Geusianismum, singulari alias tractatu [2]) complexurus sum. Hic obiter attingo, quod anno 1566 novi Evangelici imaginibus et aris templo Minoritarum ejectis suis novae doctrinae evangelistis ibidem fecerint potestatem praedicandi [3]). Anno 1566 [4]) dominus Joannes de Ligny, comes ab Arenberch, hujus terrae gubernator, in conflictu adversus Ludovicum Nassovium prope Hilligerlee fortiter dimicando occubuit [5]): quem Ludovicum mox eodem anno duobus castris urbem cingentem don Ferdinandus, dux Albanus, cum copiis militaribus adveniens, profligavit urbemque praesidarii militis signis sex munitam in Brabantiam rediit [6]).

---

1) BG I en II hebben prope.

2) Van dit andere tractaat van den schrijver der kroniek is mij, ook na langdurig onderzoek, niets naders bekend geworden.

3) Anno 1566 — praedicandi ontbr. in BG I, maar opmerkelijk genoeg niet in BG II, waar het dus uit een ander HS. moet zijn ingevuld. Vgl. over de ingebruikgeving van de Broerkerk te Groningen aan de Hervormden: Hofstede de Groot, Geschiedenis der Broederenkerk te Groningen, 33 vlg.

4) Deze schrijffout is door alle HSS. overgenomen. Dat onze kroniekschrijver zeer goed wist, in welk jaar Lodewijk van Nassau in Groningen was gevallen, bewijst zijn verhaal boven blz. 98.

5) Vgl. over den slag bij Heiligerlee vooral Franz, Ostfriesland und Niederlande zur Zeit der Regentschaft Albas, 17 vlg., 282 vlg.

6) Opmerkelijk genoeg spreekt de kroniek niet van het kasteel, op Alva's bevel ten Zuiden van Groningen aangelegd. (Vgl. Feith in den Gron. Volksalm. 1897, blz. 111 vlg.)

Anno deinde ipsa nocte Sanctarum Animarum [1]) mare inundans, his in terris maximam jumentorum et hominum stragem edidit [2]). Sequuntur et alii duo cataclysmi sed non tam nocentes. Sed finem facturus, ad abbatem nostrum Lanth redeo, qui post multas calamitatum pressuras morbo difficili corripitur atque aerem puriorem quaerens, secedit in Assen, ubi tandem vitam cum morte mutavit anno Domini 1576 Nonis Junio [3]). Corpus nihilominus relatum in Adwerth et in capitulari domo terrae mandatum, juxta praedecessorem suum quiescit: animam vero ejus omniumque fidelium ut Omnipotens Dominus in aeterna secum tabernacula recipiat, humiliter oremus. In laudem nihilominus mei abbatis tale qualecunque carmen subjungere visum fuit:

Finis hic abbatis; fatorum hic exitus illum
Sorte tulit, corpus crudelibus occubat umbris:
Attamen Elysiis aeterna luce beatus
In campis vivat cum Christo [4]) spiritus. Amen.

Quid porro post ejus discessum [5]) reverendissimus episcopus egerit, paucis aperiam. Sicut morte illius plurimum consternati sumus [6]), sic episcopus eadem [7]) juxta bullae suae tenorem obtinuisset, nisi tres Frisiae praelati ceu tutores fidelissimi una cum coadjutore res nostras adversus illum animis imperterritis

1) Bekend is het, dat deze vloed gewoonlijk de Allerheiligenvloed (1570) wordt genoemd. Het is mogelijk, dat zij in Groningen haar hoogtepunt eerst een dag later, op Allerzielen, heeft bereikt.

2) H en AG II hebben addidit.

3) 5 Juni 1576.

4) Het is zeker een echt renaissance-denkbeeld en men behoeft niet te vragen in welke sfeeren onze kroniekschrijver in Aduard leefde, wanneer hij den abt Arnoldus Lanth in de Elyseesche velden Christus laat ontmoeten.

5) AG II heeft decessum.

6) BG I en II: fuimus.

7) Eadem ontbr. in H en AG II.

ac heroico plane spiritu fuissent tutati: donec tandem licet cum ingenti difficultate ad certas pacti leges obsistendo, perpulerunt eum spondentes nimirum in singulos annos, ut et superius est notatum, ei quatuor millia dalerorum. Atque istud pactum missum fuit in Curiam Regis Hispaniae, ut illius Majestatis ac Summi Pontificis sigillis confirmaretur [1]). Quod cum spe tardius obsignatum rediret, anxius [2]) animi episcopus varia secum cogitare [3]) multaque mente volutans, intimisque praecordiis Adwerdiae possessionem magis [4]) esurire cepit; cujus memoriam ac desiderium nec ultima quidem spiranti suspiria [5]) extorserunt nec adimere potuerunt. At fortuna, quin potius ipse misericors Deus, clementer nos respiciens, maximo nos metu exsolvit, ipsum episcopum eodem illo anno sub festum D. Francisci [6]) peste tollendo. Hic paululum respicantes animisque resumptis calente immo ardente adhuc bello Geusiaco [7]), cum in locum non remitteretur [8]) a Regia Majestate episcopus alter, nostri paulatim de restituendo abbate secum deliberare [9]) constituunt: nihilominus et praedicti praelati suis collegiis [10]) a belli furore male [11]) metuentes, non admodum festinarunt. Caruimus igitur abbate proprio sesqui fere annum, coadjutore illo Kenninck [12]) interim res nostras administrante.

---

1) H en AG II: signaretur.
2) Anxius ontbr. BG I en II; anxius — volutans ontbr. in AG II.
3) H: cogitans.
4) Magis ontbr. AG II.
5) H: suspicia.
6) 4 October 1576.
7) H en AG II: Geusiano.
8) AG II: mitteretur.
9) BG II: deliberans.
10) AG II: collegis.
11) AG II: male ontbr.
12) Illo Kenninck ontbr. BG I en II.

ARNOLDUS KENNINCK ABBAS XXXIII.

Qui tandem anno 1577 in vigilia Undecim Millium Virginum [1]) non tam [2]) suffragiis ac voluntate fratrum coenobitarum, quam praelatorum Frisiae authoritate procerumque agri precibus in officio sic [3]) continuatur, ut et nomen abbatis Adwerdiensis consecutus sit. Et quanquam seculares omnes nullius habito respectu portis [4]) monasterii solent excludi, minus vero [5]) ad consilium electionis novi abbatis [6]) admitti, hic tamen propter [7]) nimis vehemens ac diuturnum inter urbanos et proceres agri de privilegiis, quae illi praetendunt, dissidium, sic sunt admissi, ut petitionem conventui proponerent, nihil interim imperiosius adferentes, sed submisse deprecantes, ut ipsorum voluntati pavendo [8]), ipsum Kenninck nomine deinceps abbatis Adwerdiensis dignaremur et honore, et quod vir ille consiliis actibusque suis futurus esset utilissimus. Vicissim illi, Christophorus ab Ewsum [9]), Rempt Jensema [10]), Hieronymus Verrutius [11]) syndicus, totius agri deputatorum nomine legati, non tantum datis dexteris receperunt, sed etiam literis, quae apud

---

1) 20 October 1577.
2) AG II: tamen.
3) H, BG II en AG II: suo.
4) BG II: partis.
5) BG II: viro.
6) Abbatis ontbr. in H.
7) BG I en II: prope.
8) BG I en II, AG II: parendo.
9) Vgl. over hem T. P. Tresling in den Gron. Volksalmanak, 1844, blz. 117 vlg.; Veldman in den Gron. Volksalmanak, 1897, blz. 2 vlg.
10) Rempt Jensema komt in stukken van het Rijksarchief in Groningen tusschen 1563 tot 1590 herhaaldelijk voor. (Vgl. alphabetisch register, in voce.)
11) Hieronymus Verrutius, de syndicus der Ommelanden, komt in stukken van het Rijksarchief in Groningen tusschen 1575 en 1600 herhaaldelijk voor. (Vgl. alphabetisch register, in voce.)

nos in Adwerth diligenter asservantur, agrestium sigillo munitis [1]) spoponderunt, si aliquando Regiae Majestati placuerit alterum episcopum his nostris ordinare terris, sese nos ab ejus gravedine liberaturos, neque solius Adwerdiae sed communi agrorum collegiorumque eundem sumptum fore sustentandum. His itaque rationibus voluntati eorum est satisfactum. Fuit ille autem dominus Arnoldus Kenninck Osnaburgensis natione, vir statura procerus, animo magnus, audax, ingenio acutus, consilii prudens, verumtamen Teutonica quam Romana in lingua facundior, ideoque non parvae authoritatis et aestimationis apud nobiles plerosque. Agrestibus primoribus (quod eorum partes mirum in modum contra Groningenses fovendo [2]) tutaretur) quam oppidanis et propriis utriusque monasterii, Munternensis scilicet et Adwerdiensis, fratribus gratior. Quam porro vir fortis exstiterit ad bibendum vinum, sed tamen apud suos in symposiis facetus, oenopolis est notius, quam ut a me prolixiore debeat [3]) oratione referri. Cum ergo jam biennium integrum, postquam praelati ad sua redissent, abbatis nomen habuisset, concessit in urbem, vocatus nimirum literis comitis de Laleyn [4]) et magistratus civilis, omnesque eodem conveniunt agrorum deputati, ut ibi inter sese de communi Reipublicae patriaeque salute consultarentur; in qua quidem consultatione, cum male inter partem utramque conveniret, agrestes sibi comitem magis faventem opinantes [5]), importunius sese et contumeliose satis oppidanis opposuere, qui mox clanculum portis suis conclusis agrestium primores, tum ecclesiasticos quam seculares

1) BG II: maritis.
2) BG I en II: favendo.
3) BG II debent.
4) De andere HSS. hebben a Laleyn. Natuurlijk Rennenberg.
5) H, AG II: existimantes.

apprehendentes, primum in suis quemque aedibus, deinde vero in una domo congregatos, nocte dieque civibus armatis custodierunt [1]). Atque in hac detentione novus ille spei tam amplae famosissimusque abbas, nescio an magis poenitentia ductus an potius dolore tabeque exanimatus, 29 Januarii die anno 1578 vitae valedixit, suos complices in magno moerore constitutos suo non tantum consilio verum etiam corporali ac nunquam reditura praesentia destitutos relinquens. Corpus nihilominus libere non modo dimissum verum etiam milite non inermi sequente extra portam ad navem deductum, venit in Adwerth atque, quod insolens est contraque consuetudinem abbatum, in choro ante summum altare juxta tumulum D. Emanuelis episcopi Cremonensis sepelitur, grandi lapide cum nominis inscriptione sepulcro ipsius super imposito. Anima ejus omniumque fidelium requiescant im perpetua pace. Amen.

---

1) Zie over deze gewelddadige handeling de studie van mr. C. P. L. Rutgers, De gevangenschap der Ommelander Heeren in 1577, in den Gron. Volksalmanak voor 1896 blz. 192 vlg. In het Aduarder refugium werden behalve de abt van dit klooster die van Selwerd, Thesinge, Rottum en Oldenklooster bij den Dam opgesloten. De hoofdzaak, die Stad en Lande destijds verdeelde, was het stapelrecht der stad, dat deze met hand en tand zelfs gewelddadig handhaafde. De stad werd steeds door de Koning begunstigd, waardoor de Ommelanden hoe langer hoe meer naar de zijde der Staten werden gedreven. Zelfs zeiden zij het verbond met de stad van 1482 formeel op. Van het Aduarder huis, waar de abten sedert 1 November 1577 zaten, werden zij met de gevangen edelen den 12 December overgebracht naar het huis van dr. Westendorp naast den Martinitoren. Daar is Arnoldus Kenninck evenwel niet overleden. Toen deze namelijk tengevolge van de onvoldoende luchtverversching en de slechte behandeling ziek werd, werd hij naar het refugium overgebracht, waar hij den 29 Januari 1578 is gestorven. Eerst den 22 December van dat jaar werden de laatste gevangenen in vrijheid gesteld.

BIJLAGE I.

LIJST DER ABTEN VAN ADUARD.

Wibrandus	1192—1205.
Albertus I	1205—1216.
Wigboldus	1216—1242.
Eylwardus	1242—1254.
Egbertus	1254—1257.
Eppo	1257—1262.
Geyko	1262—1268.
Eggardus	1268—1287.
Herebrandus.	1287—1291.
Rippertus I	1291—1292.
Albertus II	1292—1292.
Henricus I	1292—1301.
Eyboldus	1301—1305.
Eylardus	1305—1329.
Fredericus	1329—1350.
Hoptatus	1350—1352.
Thybodus.	1352—1371.
Rippertus II.	1371—1400.
Mennardus.	1400—1421.
Sacherus	1421—1423.
Rodolphus	1423—1449.
Henricus II	1449—1485.
Wolterus I	1485—1494.
Wolterus II	1494—1500.
Hermannus	1500—1504,

Bernhardus I	1504—1505.
Bernhardus II	1505—1507.
Elbertus	1507—1522.
Lambertus	1522—1528.
Johannes I	1528—1549.
Godefridus	1549—1561.
Arnoldus I	1561—1576.
Arnoldus II	1576—1578.
Johannes II	1578—1580 [1]).

1) Deze laatste, Johannes Greven, wordt niet meer in de kroniek genoemd. In een acte van 18 Februari 1578 komt hij voor het eerst als abt van Aduard voor (Nanninga Uitterdijk, 153 vlg.). Met de verbranding der oude abdij op 9 September 1580 (N. U., 166) nam zijn bestuur natuurlijk een einde. Desniettemin bleef hij het refugium te Groningen bewonen en de nonnenkloosters Trimunt en Assen besturen. Zelfs heeft Johannes Greven nog een opvolger (men zou bijna zeggen: in partibus infidelium) gehad. In 1595 werden de goederen van Aduard bestuurd door den abt Willem Emmen (N. U., 169). Hij is de stichter van het Aduarder gasthuis op het Munnekenholm, dat een gedeelte van het oude refugium van het klooster vormt. In 1613 moet hij reeds zijn overleden (N. U., 172).

BIJLAGE II.

Lijst van stukken, aanwezig op het Rijksarchief in Groningen, betreffende het klooster Aduard, die niet zijn opgenomen in:

Driessen, Monumenta Groningana.

Feith, Register van het Archief der provincie Groningen.

Nanninga Uitterdijk, Geschiedenis der voormalige abdij der Bernardijnen te Aduard.

Het oorkondenboek van Groningen en Drente [1]).

1426 n°. 11. Koopbrief, waarbij Ditmaer Renghers, burgemeester in Groningen, verkoopt aan abt en convent van Aduard eenig land op Aldyngahuzer-uiterdijk. Op Sente Petersdach ad cathedram (22 Februari).

1437 n°. 16. Grondscheiding tusschen het convent Aduard (abt Roleff, kelner Bartholomeus) en de markgenooten van het Zuytholt onder Rhoden. z. d.

1460 n°. 19. Verzegeling, waarbij Alta Focken verkoopt aan het convent van Aduard

---

1) Ik dank deze lijst aan de welwillendheid van den archivaris mr. J. A. Feith. Zij is genomen uit het geschreven vervolg op het gedrukte register van mr. H. O. Feith.

eenig land en uiterdijk, bezegeld door Ghert, kerkheer op den Ham, en Heyddo, kerkheer in Oostwold. St Gregroriusdag (12 Maart).

1472 n°. 22. Quitantie voor den raad van Groningen wegens bij dat lichaam gedeponeerde en teruggegeven gelden in een geschil tusschen den abt van het klooster van der Munten [1]) ter eene en Johannes, kerkheer te Feerwert en Johan Backer, burger te Goch ter andere zijde, over een geldsom van wijlen Johan van Goch. Vrijdag na Sixti mart. et pont. (7 Augustus).

1488 n°. 31. Verklaring van Wolterus, abt van Aedwerth, dat bij den koop van land aan Johan Wyntynck deze laatste het recht heeft behouden, gedurende zekeren tijd des jaars vrij zijn turf over dat land te mennen. St. Petri ad Cathedram (22 Februari).

1493 n°. 29. Transfixverzegeling, waarbij eene nader omschreven rente wordt verkocht aan den abt van Aedwerth ten behoeve des kloosters van Trimonte, zoo daar een klooster gesticht wordt, anders van dat te Aedwerth. Up des hilligen Crucis avent inventionis (2 Mei).

1504 n°. 51. Koopbrief, waarbij Andreas, kelner te Thrymonte, met verlof van Elbarig [2]), abt van Aduard, verkoopt aan Albert Hindrickss „Op die torne" eene rente

---

1) Menterne bij Termunten; het stuk is hier wegens zijn nauwe betrekking tot Aduard opgenomen.

2) Bedoeld is natuurlijk Elbertus. Het stuk is slechts in afschrift voorhanden.

van vier gouden rijns gl. uit het erf „Op die torne." St. Calixtus (14 October). (Afschrift).

1531 n°. 35. Verzegeling, waarbij Otte Aukema, Henrick Wijnssche, volmachten van Lothyngewoldt, Egberth Wylhems, Ghese Reyners van Foxwolde, Sycko Synnynghe, Egbert Eels van Lyveren, Johan Wyltens van Steenbergen, Henrick Hoffemans, Barrynck Wynsschen van Roden, volmachten van het kerspel Roden, verhuren aan Johan Recamp, abt van Aduard, het recht om „cley offt potteerde" te graven in de mark Roden. St. Matthyas apostol (24 Februari).

1545 n°. 48. Uitvoerig betoog van rechten, opgesteld door den abt en kelner van het convent in Aduard met Gheert Lewe in de Marne in hun proces tegen Luell Panser over het strandrecht van het eiland Bosch voor den rechter Abell Tammyngha, hoveling te Hornhuizen [1]). z. d.

1551 n°. 37. Het convent van Aduard staat aan Karel V af, ter voorkoming van een proces, de gerechtigheid op het eiland Bosch, waarvan de titels verbrand of verduisterd zijn. 25 Augustus.

1553 n°. 75. Acte, waarbij de abt van Selwerd en Focko Ripperda van Winsum verklaren, dat de abt van Aduard en de andere zijlvesten van Aduarder-zijlvest hun

1) Vgl. daarover Nanninga Uitterdijk, blz. 105 vlg., waar een dupliek over deze zaak is afgedrukt.

hebben toegestaan een pomp te leggen door den dijk van het Reitdiep ten behoeve der landen tusschen den dijk, den Paddepoelster weg en de „Gruutzyll", onder eenige voorwaarden. 1 November.

1556 n°. 112. De abt van Aduard verzoekt aan de Gedeputeerden van Stad en Lande de bemiddeling in het geschil tusschen het convent voornoemd en de gilden van Groningen. z. d. (Afschrift).

1558 n°. 121. Johannes Staell, pastor te Roden, Hinrick Hoffman, schulte, benevens de overige volmachten der markgenooten geven consent aan Godefridus Aernhem, abt in Aduard, en zijne kloosterlingen tot het graven van klei of potaarde onder Roden voor hun pan- of tichelwerk aldaar. Zondag voor Mei (30 April).

1567 n°. 75. Arnoldus Lanth, abt, Stephanus Rees, prior en kleedmeister, Johannes Daventrie, keller, en Teodorus, „junge keller", met „de senioren en gemene conventualen" van Aduard, verklaren te hebben verpacht voor 6 jaren aan Jacob Derxen en echtgenoote te Zuidhorn tien grazen land. 30 Januari. Met een transfix, handelende over die pacht.

1567 n°. 71. Arnoldus Lant, abt van Aduard, en de overige volmachten der markgenooten van Roder Zuidholt en Noortholt verkoopen een stuk land uit die marke aan Burgemeester Johan Thedema. 20 Juli.

1582 n°. 104. Pachtbrief, waarbij Johannes Greven, abt van Aduard, Cecilia Benninge, priorin, Grete Janssens, subpriorin, Geese van Overhagen, keldersche, enz. van Trimunt verlengen ten behoeve van Alyt wed. Claes Torringa en haar tweeden man Luytien Geerts de pacht van Torringelant. Allerheiligen (1 November). (Afschrift).

1612 n°. 56. Verzegeling, waarbij Johan Jantzen anders Backer en zijne echtgenoot, wonende aan de Vischmarkt zuidzijde, waar de Drie gouden roemers voor in den gevel staan, verkoopen aan den gewezen abt tho Aduard eene jaarlijksche rente uit hun hof buiten de Heerepoort, door hen gekocht van Jacob Cuba alias Roeber. 5 Mei.

BIJLAGE III.

Verklaring van abt en convent Aduard over het geweld, hun in 1417 door de Westerlauwersche Friezen aangedaan, niettegenstaande zij dezen een brief van 13 Juni van dat jaar hadden getoond, waarbij Hunsingoo, Fivelgoo en Groningen de neutraliteit der abdij beloven te handhaven en die in het charter is ingelascht. Op Sunte Pauwels avent conversio (24 Januari) 1419.

Wij her Meynart, bij der ghenaden Godes abbet, ende ghemene oldermans des convents Adewert, doen kundich allen luden mit desen openen breve, dat in der tijt, doe men schreef dusent vierhondert ende soventien des Soendages voer Sunte Vitus daghe [1]), vergadert weren die Westfresen mit oeren hulperen te Horm ende bij onsen convente ende daerommetrynt. In derselver tijt doe senden die Westfresen [2]) benoemde lude an ons, begherende of wij em ende oeren hulperen onse cloester ende convente mit willen yet overleveren ende updreghen wolden, dat sie daeruut oerloghen mochten teghens die van Gronyngen. Wij gheven em to antworde, dat ons dat yn gheenre wijs en stonde te doene, van enen

1) 13 Juni 1417.
2) De Friezen van Westerlauwersch Friesland.

Godeshues een roefhues te makene, men dat sie omme Godes willen also wal deden ende bleven oere schelinge bij goeder lude woerden, want die van Groningen dat wal doen wolden, als wij hadden verstaen. Sie segheden ende antworden ons, dat en konde niet gheschien, maer sie weren anstaende ende begherende van ons dat cloester yn oer macht te hebben, als vorsz. is. Also dat wij alse bedrovede lude van em scheyden ende een myddel an onse zijt zochten, ende quemen weder an em ende beden em, ofte wij mochten van den van Groningen ende den Ommelanden, als Honseghen- ende Fyvelghen-landen, ende oeren hulperen verwerven, dat sie onse cloester niet besetten en wolden teghens de Westfresen ende oere hulperen ende gheven ons des enen openen beseghelden brief, of sie ons des ghelikes om Godes wille oec jet doen wolden, updat wij an beyden zijden rostelike ende vredenlike daerto mochten sitten. Sie segheden, sie en weren niet machtich ons allene daerop to antworden, maer sie wolden sich mit den alinghen here beraden, wes sie daerto doen wolden; bynnen desen berade soe hadden wij onse truwe boden an die stad van Groningen, begherende van em yn manieren als vorsz. is. Daer sie ons op antworden, sie wolden sich bespreken mitten ghenen, die uut Honseghe- ende Fyvelghe-lande daer weren. Als sie sich besproken hadden, gheven sie ons weder to antworde, sie en wolden onse convent niet beschadeghen noch besetten, daer schade yn of uut te doene, inden dat wij oec also bewisset ende versekert worden van den Westfresen ende de mit em daer weren; ende daerup soe gheven sie ons oeren beseghelden brief, sprekende van woerden to woerden aldus: „Wij hovelinge, rechters ende mene meente van Honseghe- ende Fyvelghe-lande, borghermeistere ende raet der stad van Groningen doen kundich allen luden mit

desen openen breve, dat wij omme Godes wille ende bede willen des eersamen vaders yn Gode, heren Meynard, abt tot Adewert, ende sijnre ghemeenre broderscap hebben ghelovet ende loven vastelike mit desen openen breve, dat wij oer convente niet beschadeghen noch besetten en willen yn of uut schade te doene, dewijle dat de Westfresen mit oeren hulperen vergadert sijn to Horm ende daeromtrynt, inden dat den vorsz. abbate sijnen broderen ende convente ons ende onsen hulperen desghelikes wedervaren mochte van den Westfresen ende oeren hulperen, dat sie dat vorsz. cloester onbeset ende onbeschadighet wolden laten, nyemant daeruut te beschadighen. In orcunde beseghelt mit der stad secreet, daer ons anderen landen vorsz. tot deser tijt an ghevoghet. Ghegeven in den jare onses Heren dusent vierhondert en soventien des Soendaghes voer Sunte Vitus dach." In aldusdaner forme weren wij begherende enen breef van den Westfresen ende oeren hulperen, updat wij ende onse brodere rostelike ende vredelike des onses mochten hebben ghebruket, des ons van em leyder niet geschien en mochte, maer sie makeden enen vrede mit onsen prior ende mit denghenen, die met em daer weren, ende loveden den mit upgerichten vyngheren zeker ende vast te holdene, al want ter tijt dat hie weder an em qaeme ende em ene guede antworde seghede op die zaken, de sie begherende weren. Ende als de vorsz. prior van em ghenc sich mit ons te besprekene ende een antworde em weder te brenghene, soe quemen sie onontseghet ende onverwaert buten onsen schulden ende breken neder onse ghewelffde steenbrugge, de ghelegen is tusschen onsen cloester ende der stad van Groningen [1]), updat ons onse vrende niet to

1) De Aduarder-til.

hulpe comen en solden, ende belegheden onse cloester terstont mit groten volke desselven Soendaghes vorsz. [1]) en vochten dat an mit groten storme an beyden zijden ende ghengen onse vorsz. cloester yn mit machte, mit ghewapender hand bynnen den gueden vrede ende boven den gueden gheloven, den sie onsen vorsz. prior toegheseghet ende gelovet hadden, ende deden ons groten jamerliken schaden mit rove, mit brande, mit wondigen, mit brekinge van husen, kameren ende glasvynsteren. Des naesten Vrijedaghes daerna [2]) ghesciede de strijd bij Horm up den velde van desen vorsz. Westfresen mit oeren hulperen ende van desen vorsz. landen ende oeren hulperen, van welken schaden, onrechte ende mysdaet ons ende onsen convente noch ter tijt gheen beschiet gheschiet en is van desen vorsr. Westfresen ende oeren hulperen, dat wij Gode ende allen gueden lude niet to vollen claghen en konnen. In oerkunde deser vorsz. punten soe hebbe wij her Meynard abt vorsz. onse seghel beneden an dessen breef doen hangen, doer ons anderen oldermans vorsz. to deser tijd an ghevoghet. Ghegeven yn den jare onses Heren dusent vierhondert ende neghentien up Sunte Pauwels avent conversio.

Rijksarchief in Groningen, Register, 1419, no. 4.
(Vgl. Nanninga Uitterdijk, blz. 50 vlg.)

---

1) 13 Juni 1417.
2) 18 Juni 1417.

BIJLAGE IV.

Brief van Hermannus. abt van Aduard, aan Henricus, abt van Altenberg, over een citatie om te compareeren te Munster. Altera die Sancti Thome confessoris de Aquino (8 Maart) 1503 [1]).

Reverendo in Christo patri ac domino domino Henrico, abbati Veteris Montis Cisterciensis ordinis [2]), frater Hermannus, dictus abbas ad Sanctum Bernardum in Aedwert ejusdem ordinis, obsequiosi amoris promtitudinem et jocundo pacis munere perpetuo gaudere. Intelleximus ex literis jam pridem acceptis a dignis-

1) Munster, en dus waarschijnlijk ook de daaronder ressorteerende abt van Aduard, begon het jaar niet 1 Jauuari. Vgl. Grotefend, I, 205. 1503 is dus het juiste jaartal.

2) Het klooster Vetus Mons (Altenberg) lag bij Rijnberk. Vgl. Miraeus, Chronicon ordinis Cisterciensis blz. 93, 117 en 185. Op deze plaats zegt hij: „Adolphus, primus comes de Altena, fratrem habuit Gerardum, cui in divisione patrimonii cessit castrum Aldenbergense ad Dunum fluvium. Gerardus postea factus monachus in Morimundo: quo petente castrum Aldenbergense in Cistertiensis ordinis coenobium commutavit, quod Vetus Mons nuncupatur, apud Rhenobercam, sepulcris Ducum Montensium olim nobile. Factum id tradit Cratepolius et alii temporibus Brunonis III Archiepiscopi Coloniensis, qui relicto archiepiscopatu in dicto monasterio pie vivens, defunctus ac sepultus est. Visitur ibidem tumulus Adolfi fundatoris." Bruno III was aartsbisschop van Keulen van 1191 tot 1193. Op een andere plaats (blz. 11) zegt Miraeus echter, dat Vetus Mons in 1142 is gesticht. Het ligt te ver buiten ons bestek, dit vraagpunt hier op te lossen.

simo p. v. peremptorie, nos esse citatos ex commissione reverendissimi ordinis Cisterciensis ac verius auctoritate tocius capituli generalis in civitate Monasteriensi ad proximam feriam quintam post Reminiscere proxime venturam [1]) hora vesperarum cum ceteris eque venerabilibus coabbatibus nostris Hinc est, quod legitimis ex causis impediti commode et oportune comparere nequimus juxta prefatam citationis formam in propria persona, tum ab aeris inclementiam subito in dies invalescentem, que revera itineri jam prope accinctos propter immeabiles accedendi vias nos quodammodo contra voluntatis propositum domi detinuit quamquam invitos, cum presens brumale hibernum tempus intensum magis magisque cotidie inhorruerit, tum etiam propter quoddam exortum disturbium inter generosissimum dominum episcopum Monasteriensem et personam nostram pro exoptate benedictionis munere obtinendo, qui quidem contra sacri nostri ordinis libertatem plus solito exigere visus est quam rationi sit consonum juxta antiquorum patrum traditiones. Si quidem hujusmodi ex racionabilibus causis quam aliis prepediti, ad presentandum nos in presenciam distulisse non immerito cernimur, ne igitur nimium egre ferat optima placabilis d. v. absenciam nostram, presertim pro nunc, humillime magna precium instancia supplicando expetimus Nam in omnibus possibilibus, quantum facultas nostra exilis suppetit, ipsi generali capitulo vel ejus commissario in factilibus obtemperare, nec in aliquo ab ipsius mandatis umquam intendimus exorbitare. Suscipiat idcirco prememorata venerabilis d. v. hanc juxte excusacionis nostre missivam, cui plenaria fides potest adhiberi, prout religiosus N., presentium exhibitor,

1) 16 Maart 1503.

enucliaceus absque fucato colore declarabit, quantis videlicet jam fere sex vel septem annis elapsis continuis et diversis gravaminibus innumerosisque vexationibus a superveniente hostili manu noster conventus Aedwerdensis fuerit supra modum afflictus, nedum in temporalibus, verum et permaxime in spiritualibus, cum predilecti fratres nostri ob ingruentes bellorum perturbationes jam diu fatigati a proprio cenobio jam tercio exulare sunt compulsi residere alienis in sedibus, demptis duntaxat quatuor vel quinque curam sollicitam nostri monasterii habentibus, ita quod bonis pene temporalibus exspoliati et devastati una cum nostris colonis, quorum domos in cineres usque vorax flamma consumpsit, ut ex annua pensione minime nobis satisfacere queant. Quo actum est, dampnum nostrum, quod perpessi sumus, ultra communem estimationem excedere videatur circiter XII millia florenorum etc. Ceterum visis et auditis tantis ferocium hostium incursibus, quos etiam annuis exactionibus nostre miserabili egestati pocius ex pietate foret succurrendum, quam aliquid inconsulte ultra vires extorquendum, nicholominus ex annua contributionum solucione pro hoc anno mittimus septem florenos justi et aequi ponderis et septem florenos ducis Philippi, pro et cum ipsis instructissime exorantes, ut quitancias super his recipere mereamur et de aliis retroactis nostram precipue personam reddere dignemur excusatam, donec mutuis aspectibus in unum convenerimus. Datum sub nostro abbatiali sigillo in premissorum evidens testimonium, ex Aedwerth anno currente tercio altera die sancti Thome confessoris de Aquino qua citatis. (?)

L. S.

Et ego Wilhelmus Frederici, curatus ecclesie Sancti Martini in Groningen, quia majorem partem prenarratorum scio esse veram, ideo ob rogatum supradicti venerabilis domini abbatis in Aedwert hec manu et sigillo propriis signavi. Datum ut supra.

L. S.

Ego Everhardus Jarghes, curatus ecclesie Sancti Martini in Groningen, quia majorem partem prenarratorum scio esse veram, ideo ob rogatum supradicti venerabilis domini abbatis in Adwert hec manu et sigillo propriis signavi. Datum ut supra.

L. S.

Rijksarchief in Groningen. Register, 1503, n°. 31. Afschrift uit het begin der 19de eeuw, genomen naar het origineel. (Verz. van stukken, II, blz. 221).
In uittreksel bij Nanninga Uitterdijk, blz. 77 vlg.

BIJLAGE V.

Uitspraak van scheidslieden in het geschil van het klooster Aduard en de erfgenamen Gaykinga, over den doodslag, aan Hendrik en Frederik Gayckinga in het klooster gepleegd. Des Maendaghes nae Simonis et Jude Apostolorum (29 October) 1520.

Wij Wilhelmus Frederici, artium et medicine doctor, persona der personaetschap 1), oeverman, Everardus Jarghes, legum doctor, pastoren der kercken to Sunte Merten in Groningen, Rodolphus Mepsche, utriusque juris doctor, pastoer der kercken to Beem 2), Coerdt Coenrades ende Reynt Duerts, borghemesteren in der tijdt in Groningen, arbitratoren ende segghesheren in der naghescr. saeken, bekennen ende doen kondt myt dessen openen breve, dat naeden die weerdighe ende relligiose heren Elbertus, van der lijtsamheit Godes abbet, Rodolphus prior, Theodericus Hoerencken cleetmester, Johannes Rees senior, Jacobus Rees cappellaen, vulmachtich van den ghemenen conventslueden des convents to Aedwert Sunte Berndes

1) Vgl. over hem Reitsma, Willem Frederiks, in Bijdragen tot de geschiedenis en oudheidkunde, inzonderheid van de provincie Groningen, IV, blz. 157 vlg. en Zuidema, Wilhelmus Frederici, persona van Sint Maarten te Groningen (1489—1525) en de Groninger staatkunde van zijn tijd (Groningen 1888).

2) Bedum.

oerde, soe wij desulve hoere vulmacht in hoerens convents ghenoechsame segel ende breve dairaff gesien ende ghelesen hebben, up de ene, ende de erberen ende vromen Johan Gaykema myt sijne vrunden, swaghers ende maeghen, nementlick Derck Schaffer, Luerdt Cather, These Cather, Focko Aykumma, Melle Aykumma, Eltet toe Lellens, Ffecko Ompteda, Eyse to Lellens, Remmert to Lellens, Allert Clant, Merten Vrijlincks, Johan Tedema, Johan Hoernken, Willem Wicheringhe, Johan Scatter, Menne ende Eyllert Doema, gebroderen, Jemme Alma [1]), up die ander zijde, alle hoere twyst ende schelinghe, de sie myt malkanderen hadden ende ghehadt hebben omme den doet ende nederslach saligen Hinrick ende Ffrederick Gaykumma ghebroederen, de God ghenade, dewelcke bynnen Aedwert vurs. van enyghen conventslueden aldaer ende horen denaren nedergheslagen ende van den levende ter doet ghebracht sijn, an ons oeverman ende segghesheren vurs. wittelike compromittiert, ghestelt ende gans ende heel belevet hebben bij pene twe dusent golden Rijnsche gulden nae luede ende vermoeghe des compromisses, datwelcke dairup ghemaket is ghewest [2]), soe hebben wij oeverman ende segghesheren vurs. deselve vurs. sake wettelike ende behoerlicke verhoert ende verstaen ende na behoerlike verhoer, examinatie ende deliberatie dairup ghehadt ene compositie ende guetlike dedinghe in vruntschap, naesten besten rechte in derselver vurs. sake ghemaket ende bij weten, wille ende

---

1) Hier is een waar buitenkansje voor genealogen: het zoude toch zeer hun moeite loonen, de familierelatiën van al deze Ommelander heeren met de Gayckinga's uiteen te zetten. Mij ontbrak daartoe de gelegenheid.

2) Deze overeenkomst is van 22 September 1520 en berust op het Rijksarchief in Groningen (Register Feith 1520 no. 15).

consent beider parten vurs. uuytghesproken in navolghender maneren:

1. In den eersten sollen heer Sweder van Merwijck, de olde kelner, heer Johan van Steenwijck, beermester, ende Broder Gheert, hoeffmester, to ewighen daghen bliven uuyt den cloester van Aedwert ende alle den cloesteren, de onder Aedwert hoeren, alle hoere uythoven offte voerwarken ende anders uyt allen den steden, dair die van Aedwert to bidden offte to beden hebben, die in Vreeslandt ghelegen sijn tusschen de Eemze ende Lauwerzee; ende broder Jacob, de mulner, sal in dren jaren naestkomende, van datum van dessen an te rekenen, bynnen Aedwert neet wonen; ende Evert, des kelners vurs. knecht, sal in Aedwert neet wonen; neet dat hie in den doetslaghen schuldich ghevunden is, dan den vrunden vurs. to ghevalle sal hie in Aedwert neet wonen. Ende de twe brouwer- ende backersknechten, de daer mede ghewest sijn, sollen neet weder in Aedwert noch in Vreesslandt tusschen de Eemze ende Lauwerzee komen. Itke ende Cornelys moeghen wonen, daert hem belevet, want sie onschuldich ghevunden sijn.

2. Ten anderen sal dat cloester van Aedwert up sick nemen den onwillen, de gewest is tusschen heer Sweder, den kelner vurs., ende Johan Gaykumma, alsoe dat heer Sweder vurs. ofte nemant van sijner weghen up Johan Gaykumma vurs. offte up sijnnen erfgenamen tot ghene tiden myt ghenen rechte omme de onwille spreken sal; dede oick jemant, dat is her Sweder offte anders wel, van heer Sweders offte de Abbetes offte convents vurs. weghen dairenthegen, dat is de up Johan Gaykumma offte sijnen erffgenamen vurs. myt rechte spreke, dat sal dat cloester van Aedwert affdoen buten Johans ende sijne erffgenamen vurs. schade. Ten derden sal dat cloester van Aedwert overgheven

ghelick sye overmytz dessen breve overgheven, alle hoer heerlickheit, rechtinghe ende ius patronatus offte koir, de sie hebben in den kerspellkercken ende allen beneficien van Suethorn, to ewighen daghen tot behoeff ende in handen Johan Gaykumma ende sijnen erven [1]), ten weer dan sake, dat Godt Almachtich saligen Hinrick Gaykumma natuerlike erffgenamen verleende [2]), up denwelke dat dan vallen sal ende up nemant anders; beholden dat de meyeren van Aedwert in densulven kerspel sollen bliven na older ghewoente onder den redger van Aedwert.

3. Deghelicks sollen de van Aedwert oick overgheven, ghelijck sie oick myt dessen overgheven, ius patronatus offte koir, die sie hebben offte hebben moeghen to der kercken offte ander beneficien in den kerspel van Werum tot behoeff salighe Ffrederick Gaykumma vurs. erffgenamen to ewighen dagen [3]).

4. Noch soll de van Aedwert funderen twe ewighe vicarien, elke vicarie voir dertich golden Rijnsche gulden van ghewichte jaerliker ende ewigher renten, de ene to Suethorn, de ander to Werum, myt dessen beschede, dat die vicarii der vurs. vicarien to ewighen daghen truweliken sollen bidden in allen hoeren missen, ghebeden ende godesdeensten voir salighe Hinrick en Ffrederick Gaykumma ghebroderen, de God ghenade. Ende sollen de vicarii vurs. geholden wesen in kracht desser fundacie eerlike ende rekkelike to leven ende des horen pastoren een hantschrift gheven; ende offte sie soe neet en leveden ende des

---

1) Sedert berustte de collatie van de kerk te Zuidhorn bij de familie Gaykema, van wie zij overging op de Clanten en hun erfgenamen, de familie Clant Bindervoet.

2) Hieruit blijkt dus, dat Hendrik Gaykema een zwangere weduwe had nagelaten.

3) Ook de collatie te Wierum kwam zoo aan de familie Gaykema.

gherechtelike vermaent worden eens, ander ende derde mael, ende sick neet en beterden, sollen de collatoren dan de vicarie, dair dat van gheboerde, enen anderen gueden preester moeghen gheven. Oick sollen de vicarii alle weke ten minnesten elck dre missen doen; weren sie oick onghestelt, alsoe dat sie uuyt enigher oirsake de missen ter weken neet doen en konden offte mochten, sollen sie de van enen anderen gueden preester doen laten: des Sondaghes van der Hilligher Drevoldicheit offte van der tijdt nae ghelegentheit der kerken; des Vridaghes voir Alle Kersten-ghelovighe Zelen mitter collecten Animabus en mytter collecten van den hillighen vijff wunden Domini Jesu Christi filii Dei unici; de derde misse sal wesen eens ter weken, als den preester even kompt, van Onser Liever Vrouwen mytter collecten voir alle Kerstene zelen Animabus. Ende ummer soll beide vicarii in allen horen missen ende goedesdeensten truwelike voer salighen Hinrick ende Ffrederick Gaykumma ghebroderen vurs. bidden; dairto sal elck vicarius van den twen vicarien vurs. alle daghe voir den twen broders vurs. ende alle Kerstene-ghelovighe zelen lesen: de twee salmen Miserere ende De profundis myt een Pater noster, Et ne nos, Requiem eternam, A porta Inferi, Credo videre bona Domini, Domine exaudi orationem nostram, Dominus vobiscum, myt der collecten Animabus ende Fidelium Deus ende Requiescant in pace, uuytghesecht de Passye- ende Paescheweken ende de octava Nativitatis Christi. Dairto sollen beide vicarii gheholden ende verbunden sijn, elck in hoere kercke alle godesdeensten mede to doen, to singhen, prediken, bichte to horen, sacramenten to ministreren ende ander godesdeenste doen als hoer pastoir ende kerspellude van hem begheren; voert horen pastoer elck hoersam ende onderdanich wesen in gheboerliken ende kerkensaken.

5. Dairto sal de vicarius to Suethorn alle jaer des eersten Maendaghes na Sunte Bernardi dach [1]) to ewighen daghen bidden den pastoir mytten anderen preesteren der kercken van Suethorn ende den pastoer ende den vicarium to Werum, de dan alle ghelick des morghens in der kercken te Suethorn sollen lesen ene vigilie ende daernae elck misse doen. Ende als die laeste misse uuyt is, sollen alle de voerg. pastoren ende preesters to den graven ghaen salighen Henricks ende Ffredericks ghebroderen vurs. ende lesen daer Miserere ende De profundis myt Pater noster versiculen ende Collecten vurs; ende dan soll sie samentlick to des vicarius vurs. hues ghaen, de hem dan een maeltijdt van dren gherichten gheven sal myt gueden Groningher beer; ende als de maeltijdt ghedaen is, sollen sie samentlick Gratias lesen myt Miserere ende De profundis pro defunctis; ende als de Gratias ghelesen is, sal die vicarius van Werum den twen pastoren voerg. gheven elck vijff stuver, als in der tijdt ghanck ende ghave synt, ende elken preester twe stuver ghelikes payments.

6. Van der vicarien, de to Werum wesen sal, hebben wij, oeverman ende segghesheren vurs., bij weten, wille ende consent der vrunden alle van Gaykummaluede vurs. ende bij consent heren Otten Doelinck, in der tijdt pastoer to Werum vurs., omme salicheit de zelen der van Gaykumma, de voirhen ghestorven sijn, gheordineert in stede den vicarien, de wandaghes van enen salighen Abbet Gaykumma in den jair dusent drehundert enentwintich [2]) to Gaykumma-

1) 20 Augustus.

2) Frederik Gaykema was van 1329—1350 abt te Aduard. De kroniek vermeldt niets van deze vicarie, maar het stichten ervan komt wel overeen met het karakter van dezen abt, die een zeer devoot man was. De kroniek schijnt trouwens ook zijn testament

capelle ghefundeert sijn ende overmyts verloep der tijden ende der lueden verkomen sijn, omme God, der kerken ende der zelen van Gaykumma-volck, voerhen sijn ende naemaels noch sterven moeghen, ghenoech te doen, soe dan desse sulve vicarie van den verghelde ende ghestorten blode salighe Frederick Gaykumma vurs. ghestichtigd is, gheordineert ende uyt dessen ordineren ende uuytspreken, dat men dat hues der vurs. vicarien tymmeren sal upt stede ende plaetze, daert salighe Frederick Gaykumma erffgenamen beleven ende bekomen konnen, dair die vicarius vurs. in woenen ende resideren sal. Ende sal van sijnen dren missen vurs. ter weken twe to Gaykumma capelle doen ende ene toe Werum, soeveer dat doenlijck is; ist oick uuyt redelike oersaken neet doenlick, sal hie de derde oick to der vurs. capellen doen; maer alle de principael ende grote hochtiden sal hie sijn missen ende godesdeensten to Werum doen ende den pastoer behulpelick ende bijstandich ende ghehoersam sijn als vurs. is.

7. Ende myt wederuprichtinghe desser vicarien ende capellen en sal dat principael hues bij Gaykummadijck, dair salighe Ffrederick Gaykumma up ghestorven is, van sijnen olden kerckenrecht toe Werum neet ghevrijet sijn, noch oick ghene van allen den anderen husen, de bij Gaykumma-dijck off daeromtrent staen ende to Werum van oldes to kerken

---

niet te hebben gekend, ten minste ze spreekt er met geen woord over. Waarschijnlijk bestond het charter, waarbij Frederik deze vicarie stichtte, nog in 1520: ten minste de nauwkeurige opgave van het jaartal schijnt daarvoor te pleiten. Zoo 1321 dus het juiste jaartal is, wat wij mogen aannemen, dan stichtte Frederik de vicarie nog vóór zijn abtschap. Het is trouwens volstrekt niet onmogelijk, dat hij daar vóór dien tijd als kelner of wat dan ook werkzaam is geweest.

horen, sal ghevrijet sijn van sijnen kerkenrechte; dan dat elck van oldes schuldich ghewest is, sal hie betalen.

8. Die vicarius to Suethorn sal sijn renten vurs. manen myt wat rechten hie wil, uuyt den erven der van Aedwert to Suethorn offte uuyt elck besunderlinghe, dair he best ghelevet, sunder oevelmoet der van Aedwert.

9. Die vicarius to Werum sal sijn renten manen van den meyeren der van Aedwert up Gaykumma-dijck, als vurs. is van den vicario to Suethorn.

10. Wylt de van Aedwert de renten der twyer vicarien afflossen, dat moeghen sie to allen tiden doen myt soe voele gheliker ghenoechsamer renten, de men neet sal moeghen lossen dan myt oick ghelike ewighe renten ende de vulle pacht, en soe voirt in ewicheit ende anders neet.

11. De collacie offte presentacie van der vicarien to Suethorn sal ewelick bliven by Gaykummahues to Suethorn, als vurs. is van der rechtinghe ende jus patronatus; ende de collacie offte presentacie van der vicarien toe Werum sal ewelicke bliven bij salighe Ffrederick Gaykumma vurs. hues up Gaykumma-dijck ende sijnen erffgenamen.

12. Item voir de stenen crucen, de bilix na ghejeghentheit ende erberheit der personen de, Godt betert! gheslagen sijn, is gheordineert, dat de twe pastoren, als van Suethorn ende Werum, sollen uuyt bevell der van Gaykumma kesen enen van den junghen offte olden preesteren bynnen Aedwert, de gheen officinm en hefft, dat hyr hinderlick in is, wen sie wilt; den sal die Abbet dairto vermoeghen, dat diesulve altijdt, als hie misse doet, sal lesen ende misse doen voer Allerzelen-altaer, dat salighe her Ffrederick Gaykumma, wandaghes Abbet to Aedwert, in den capittelhues ghestichtiget hevet,

ende sal truwelike bidden voir de vurs. gheslagene gebroders; ende desse misse sal neet gherekent wesen in de missen, de salighe heer Ffrederick voirg. up dat altair ghesath hevet; dan als de hoghe misse beghunt wordt alle daghe to ewighen tiden, sal desse preester ten altair ghaen; ende als hie neet gheschikket en is, sal hie een ander in sijn stede warven; ende de misse sal heten Gaykumma twyer broeder misse; ende als desulve preester sterfft offte enich bevel krijghet, dan solt de pastoren voirg. to enigher tiden enen anderen als vurs. is kesen, den de Abbet indertijdt als vurs. is, bewilligen sal; ende densulven preester den sal de kelner van Aedwert indertijdt altijdt up Sunte Bernardi-dach in eghener personen ter misse denen ende soe to zamen truwelick voir de zelen bidden; ende den eersten dach na Sunte Berent, de den convente moghelick is, solt sie des avendes vigilie holden ende des morghens elck preester in Aedwert een zeelmisse lesen; ende dan sal de kelner des middaghes elken broder gheven een halff menghelen Rijnsches wijns ende en wyt weitenbroet.

13. Ende to wat tijden enich van dessen punten versumet worden sonder redelike oersake, dat God verbede, sollen de van Aedwert to allen tiden ende soe vake dat ghescheghe, ghebroken hebben vijfftich golden overlantsche Rijnsche gulden van ghewichte, de de beide pastoren voirg. dan moeghen manen uuyt enich van Aedwerder arven, dairt hem alderbest ghelevet, myt wat rechte, gheestlick, warlick offte botbreven, hoet den pastoren bet ghelevet sonder oevelmoet der van Aedwert; ende noch sollen de van Aedwert allikewal geholden wesen de vurs. articulen bij der vurs. pene ende maneren to holden, ende so vake de pene ghebroken worde sonder redelike oirsake als vurs. is, sal men

de pene keren tot verbeteringhe beider vicarien, dat is de ene helffte to Suethorn ende de ander helffte to Werum offte Gaykummacapelle.

14. Item, de van Aedwert sollen bewissen beide kerken in Groningen, t Sunte Merten ende ter Ae, den kerckheren ende ghemene preesteren aldaer ses golden Rijnsche gulden van ghewichte jaerlicker renten, van welcken ses Rijnsche gulden sollen vere to Sunte Merten ende twe ter Ae wesen, dair de vurs. salighe beide broeders in beiden kerken van beghaen sollen worden jaerlix myt twe punt wasses ende zeelmissen na ghewoente derselver kerken; ende dat dair dan overlopt, sal men den kerckheren ende ghemene preesteren der vurs. kercken ende oick den preesteren van Sunte Walburghe delen, omme truwelike to bidden voir die vurs. salighe beide broeders in missen ende vigilien, als dat behoerlick ende ghewoentlick is. Ende so langhe de renten vurs. onverwisset sijn, mach de procurator van Sunte Merten de vurs. ses ghewichtige gulden manen uuyt enighen van allen Aedwerder guederen, oick wair die ghelegen sijn ende hem best belevet, schadeloes ghelt, myt wat rechte gheestelick offte warlick hie wil; ende van dessen sessen den procuratori ter Ae twe van gheven, daer men dan in beiden kerken van doen sal als vurs. is.

15. Item toe der vicarii husen sollen de van Aedwert gheven, tot elken hues vijffdusent steens, soevoele pannen als men dairto behoevet ende enen gueden oven kalckes.

16. De van Aedwert sollen to ewighen daghen to alle jair up Sunte Bernardi-dach vijff arme menschen in de ere der vijff wunden Christi in hoeren reventer de kost gheven ende dairtoe elck enen cruesden penninck.

17. Solle oick in jenighen tokomenden tiden duester-

nisse offte swaerheit tusschen den parten vurs. van den articulen offte sake vurs., sollen altijdt staen ende bliven an verclaringhe offte interpretacie onser overman ende segghesheren vurs.; ende in ghebreke onser offte enich van onsen maeghen, de in den levende sijn, ander guede, onstrafber luede in der offte des stede kesen ende dan verclaren als vurs.

18. Ende hyrenboven hebben de werdighen ende relligiosen heren Abbet ende Prior vurs. in onser oeverman ende segghesheren tegenwordicheit Johan Gaykumma ende sijnen vrunden vurs. in naem ende van weghen des hantdadighen vurs. enen gheboerliken voetval ghedaen, dairup dan oick ende alle den vurs. articulen Johan Gaykumma ende sijne vrunden vurs. de bovengescr. nederslach Hinrick ende Ffrederick Gaykumma ghebroderen vurs., om dat bitter liden ende de leeffte Christi, den principalen, als naemlick heer Sweder van Merwijck, heer Johan van Steenwijck, broder Gheert hoffmeister ende de twe brouwer- ende backerknechten vurs., vergheven, desulve offte nemant voirtmeer omme deselve misdaet bet to haten offte to nijden off oick beth omme de vurs. sake to spreken up jemande myt rechte offte sunder recht, dan des myt al man, nemant uuytgenomen, verliket ende versoent sollen wesen ende bliven. Hebben oick dairup deselve Johan Gaykumma myt allen ende een itlick besonder sijner vrunden voers, voir hem ende hoeren erffgenamen, vrunden, swaghers ende maeghen, mannen ende vrouwen, gheboren ende ongheboren, ghegunt ende ghegeven en in kracht desses breeffs gunnen ende gheven ene stede ende vaste maeghes- ende moedeszoene denselven heren Sweder, olde kelner, heer Johan van Steenwijck, beermeister, broder Gheert hoeffmeister ende den twen brouwer- ende backerknechten vurs. ende elck besunder, als denghenen, de die misdad vurs. ghedaen, mede-

ghedaen offte heten doen hebben. Dairenboven hebben oick desulve Johan Gaykumma myt alle sijne vrunden ende in maneren vurs. desulve moetende maechsone ghegunt ende toghestaen ende myt dessen breve tostaen den weerdigen ende relligiosen heren abbet, prior, supprior, kelner, bursario, cleetmeister ende voirt alle den broderen ende conventualen, klerken offte leken des convents van Aedwert ende elck besundere, de nun sint ende in ewicheit komen moeghen, myt alle hoere denaren ende inwoneren, alsoe dat alle ende een jewelick besunder in ende myt desser soene ende moetsoene ghesoent ende verenighet in ewicheit sollen wesen ende bliven. Breke oick jemant van beiden partien desse vurs. sone, de sal vervallen wesen in een pene van twedusent golden overlantsche Rijnsche gulden van ghewichte, een dusent tot des hoenden behoeff ende een dusent tot der fabrico van Sunte Merten in Groningen behoeff, sonder alle arch ende list.

In oirkunde der wairheit hebben wij, oeverman ende segghesheren vurs., elck onse seghelen witlick doen hanghen, ende omme de mere vestenisse, want wij Elbertus, abbet ende convent vurs. desse vurs. soene, dair sie ons ankumpt, ende wij Johan Gaykumma myt alle unsen vrunden desulve soene, dair sie ons ankompt, belevet ende toghestaen hebben, onse ende onse convents ende Dirck Schaffer ende Focko Aykumma segelen witlick beneden an desen breeff doen hanghen. In den jair Onss Heren dusent vijffhundert ende twintich des Maendaghes nae Simonis et Jude apostolorum.

Rijksarchief in Groningen. Register 1520 n°. 15. Origineel. (Vgl. Nanninga Uitterdijk, blz. 18 vlg.)

BIJLAGE VI.

UITTREKSEL UIT DE KRONIEK VAN SICKE BENNINGHE.

Van Hendrick Gaickinga ende Frederick gebroederen, de doodtgeslagen worden in Aduwardt.

In den jaere Ons Heeren duisent vijffhondert en twintich soo weeren daer twee gebroederen, (d)en eene geheeten Hindrick Gaickinga, die ander Fredrick Gaickinga, gebooren van Gaickingahuys; en weeren van oldes van ridderlijcken geslachte, en mede van den oppersten hovelingen tusschen Eemse en Lauwersche; de hadden seeckere summige heerlickheeden en privilegien in 't Clooster van Adewart van oldes, dat em nu seer weinich geholden wort; en die privilegien, vrijheeden en heerlickheeden queemen heer van eenen Abt, die gebooren was van Gaickingahuys, geheeten Heer Frederick Gaickinga, booven anderhalff hondert jaeren verleeden [1]); de lede sich weder tegen sijne waerlijcken gebroederen met oorloch en veide, en was den Gaickinga-volck overlegen mit macht en goedt, soodat he sijne gebroederen en vrinden mit macht afdranck en creegh een groot

1) Benninghe taxeert hier vrij juist. Zoals wij zagen, was Frederik abt van 1329 tot 1350.

part van Gaickinga-landen [1]); doch ten laesten wort daer eene vrundschap tusschen beyden partijen gehandelt, als ick heb hooren seggen, wat elck van den landen hebben solden; en de van Gaickinga solden hebben jaerlyx in 't euwige van dat convent van Adewert alle jaer op S. Meertens avondt [2]) eene witte swaen en een capuin en een kanne wijns, en solden in eeuwige eene misse holden in capittelhuys, en eene barnende lampe voor alle Gaickinge geslachte; en ofte begeerde een kindt van den geslachte, dat geestelyck wolde worden, solden se in 't Convent anneemen; en ofte ienich van den geslachte verarmenden, den solden se geeven en gunnen de cost sijn levent lanck; ende tot wat tijden, nacht ofte dach, dat se queemen mit oer dienaers, soo solde men oer Abdie openen en geeven em daer bier en cost en wijn; en op alle Sunte Berende daegen [3]) solde men se bidden ter stacie in 't Convent en geeven em daer gebraeden en gesooden en op die taeffel. Soo woonde Frederick Gaickinga op 't principale huys, dat em ter scheidinge gevallen was; den nooden se en beeden den daer toe koomen op St. Bernardo dach 1520 [4]), meenende dat se daer genoch an gedaen hadden, en beeden Hindrick Gaickinga, en Johan, den jongsten broeder, niet; want se woonden toe Suidthorn op oer vaeders huys,

---

1) Of dit juist is, is niet meer uit te maken. Zooals reeds is gezegd, de kroniek zwijgt van dat alles, en andere stukken uit den tijd zelf staan ons niet ten dienste. Benninghe's grond „als ick heb hooren seggen," is wel wat vaag. Het eenige, dat vaststaat, is de „mundtschap tusschen beyden partijen gehandelt", want de bepalingen daarvan werden ook later nog nageleefd en konden dus Benninghe bekend zijn.

2) 10 November.

3) 20 Augustus.

4) Er staat 1521, maar dit is natuurlijk een drukfout. Ik heb meer drukfouten van Brouerius stilzwijgend verbeterd.

Allart Gaickinga geheeten; soo was dese Hindrick Gaickinga soo stolt en onversaegede coene man als tusschen der Eemse en Lauwersche eene woonde, en daerbij vrisch en wael van persoen, gestalt; en wort ontseen (ende) bevruchtet van geestelick en warlyck, de em ienich onrecht en ongelijck voorleede; en mocht oock van de huisluiden en buiren geen ongelijck en onrecht lijden, en conde soo wael verlijcken en toe vrede stellen; want elck ontsach em om sijn manheyt willen, soodat in mensche gedachte sijns gelijck in Langewoldt en Hommersee [1]) niet is geweest; en was dat hoovet van alle sijn geslachte, de doe leveden; sijn vader Allert Gaickinga was gebooren van Gaickingahuys, sijn moeder Vrouke was Claws Caters dochter, en he hadde eene huisvrouwe, geheeten Grietje, Geert Wicheringe dochter uit Gronningen; en olden Johan Tema was Grieten oldevader, soodat he was van grooten vrunden en geslachten binnen en buiten Gronningen [2]). Als he nu niet gebeeden was als sijn vader voorgenoempt, soo tooch he en Johan de jongste broeder daerhen toe Cloester ongebeeden, en aten en droncken mede in 't reventer mit dat Convent en ander graften [3]) als dat gewoontlyck was; nae der maeltijt gengen die drie gebroederen op die Abdie omme daer vroolyck toe maecken, als em dat toebehoorde; soo worden se daer niet getoevet en geleft, als em dat toebehoorde; soo wort Hindrick voorgenoemt quaet, en genck nae de poorte omme toe huis toe vaeren, ende Fredrick, sijn broeder, volgede em; dat was een sachtsinnich, braeff, goet man en geen vechter; en

1) Humsterland.

2) Hieruit kan reeds de verwantschap met eenige der in het charter van 29 October 1520 genoemde vrienden van Hendrik Gaickinga worden afgeleid.

3) Gasten?

Johan, de jongste broeder, quam achternae, de heell droncken was; soo was de kelner op 't hoff tusschen die nie poorte en dat brouhuys, en desse kelner was een starck, wreet man, geheeten Sweer van Maerwijck, van hoveluiden uit den lande van Cleve gebooren, en daer was oock bij em beermester heer Hindrick van Steenwijck en welcke covelbroeders mit voelen knechten uit dat brouhuys en lanckhuys, de den Johan Gaickinga bespotteden en vechtelyck mit em worden; doe dat de andere twie gebroeders sagen, soo liepen se mit oer geweer tegen all dat conventsvolck, geestlyck en waerlyck; en de kelner starckeden sijn knechten mit woorden starckelyck an ter weer, soodat die twie gebroederen Hindrick en Frederick beide voor die nie poorte worden dootgeslaegen, dat jammer en schaede is soo toe hooren en toe schrijven, en in langen jaren soo grooten ongeluck en jammerlycken doodtslach van soodaene geestelycken luiden is geschiet in 't Convent van Adewart; en worden vermoort en dootgeslaegen als rasende honden, want Hindrick voorgenoemt wort op 't hoovet geslaegen mit eenen grooten stock, dat hoovet in allen stucken, dat he niet bet sprack; Frederick wort geworpen mit eenen backsteen voor sijn hoovet, dat se beyde doodt bleeven, Godt wese dese genediche.

Item corts daernae in denselven jaere vel de Abt van Adewart, Heer Elbert geheeten, an Mr. Willem Frederici en Mr. Evert Jarges, beyde kerckheere toe Sunte Meerten, omme eene soene te verhandelen en toe maecken van den gestorteden bloede desser tweer broederen, welcke dat de vrunden mit grooter swaericheyt en beede der beyder pastooren hebben believet; en sint van beyden partijen toe geraemet vier scheydesheeren ende dedingesluiden, entloos, steede ende vast, alse Mr. Evert Jarges,

Doctor en kerckheere toe St. Meerten, Mester Roelof Mepsche, Doctor en kerckheere toe Bedum, Coert Coenerdes en Reindt Duerdes [1]), beide Borgemeesteren in Gronningen, en Mr. Willem Frederici, Doctor en kerckheere toe St. Meerten, als een overman, welcker overman en deedingesluiden desse voorbenoemde partijen stede, vast in euwige hebben verlijcket in maniere naebeschreeven.

(Volgt een resumé van het boven — bijlage V — medegedeelde charter. Van waar Benninghe evenwel de volgende bepalingen ontleent, die niet in het charter voorkomen, is niet duidelijk; mogelijk waren er nog mondelinge afspraken gemaakt, of heeft Benninghe misschien een concept gezien, waarin deze bepalingen waren opgenomen, die bij de definitieve vaststelling van den tekst weer werden geschrapt.)

Item oock sullen se (abt en convent van Aduard) koopen en bestellen op elck graft eenen grooten blauwen steen [2]). Voort soo sullen dat convent bekostigen en senden eenen preester toe Roemen, eene bedevaert voor der beider broeder ziellen toe doende, en sall in elck kercke van den soeven kercke lesen ofte laeten lesen vijff missen.

(Brouerius van Nidek, Analecta medii aevi, blz. 321 vlg.)

---

1) Er staat Diverdes.

2) In de Provinciale Groninger Courant van 6 October 1877 deelde ds. G. Heeres mede, dat in het zuiderkruis der kerk van Zuidhorn nog een groote grafzerk lag met opschrift: „In den jare 1520 op Sint Bernardi dagh starf Frerick Gaikinga ende ligt alhyr begraven." Dit is dus de „grooten blauwen steen" van Benninghe. (Vriendelijke mededeeling van mr. J. A. Feith).

BIJLAGE VII [1]).

REKENINGE JOHAN LUTTEMA VAN SIJNNEN ONTFANCK ENDE UTGAVE, DIE HIJ ALS RENTMEESTER VAN DEN GEWEZENE CONVENTE VAN AEDWERT, TRIMUNTE, CUSEMER, SELWERT ENDE WINSUM GEHAT HEEFT VAN DEN JARE ANNO XV^C VIJFF ENDE TNEGENTICH, GEMAECT YN CAROLUSGULDENS, TSTUCK TOT TWINTICH STUVERS BRABANTS GEREKENT, STUVERS ENDE PLACKEN.

Ontfanck van de Corpus-landen van Aedwert voors.

Desen Rentmeester is van de Heren Gedeputeerde

1) Bij het ontbreken van geregelde rekeningen van het klooster zelf, die in den loop der tijden zijn verloren gegaan — het is evenwel zeker, dat zij de abdij hebben overleefd, — zal de volgende rekening welkom zijn, ten einde ten minste eenigszins een denkbeeld te verkrijgen van den rijkdom van Aduard. Eenigszins — want het is bekend (vgl. de volgende noot), dat lang niet alle kloostergoederen, waarvan de abdij in haar bloeitijd de opbrengst had genoten, in 1595 meer aanwezig waren. Maar deze rekening is de oudste volledige, die wij kennen, en dus de uitgave overwaard. Uitvoerige toelichtingen heb ik niet gegeven, daar mr. J. A. Feith voornemens is den rijkdom der Ommelander-kloosters tot een voorwerp van zijn onderzoek te maken en de resultaten

Staaten deser provincie gelevert zeker register, onder dwelcke die corpuslanden int generael, belopende omtrent vier hondert twaleff grazen lantz [1]), zonder specificatie, soewel van de grastalen als dhuyeringhe beyde van de corpuslanden ende oeck tmerendeel van de huyringe der meyerlanden, gelijck hem rentmeester oeck van de volgende conventen ende cloosteren geen pertinente register ofte specificatie gelevert zijn; doch gemerct dvoors. Rentmeester (als dlanden van Aedwert bekent sijnde) groote diligentie heeft gedaen, zoevoele mogelicken ware, dnavolgende specificatie van de huyringe tijde deser rekeninge gestelt, onder correctie van Mijn Heren, inde nije hueringe van de olde te verdragen, als mede van de navolgende cloosteren.

---

daarvan mede te deelen in den Groninger Volksalmanak; daarheen verwijzen wij dus den belangstellenden lezer. Wat den overgang der kloostergoederen op het gewest Stad en Lande betreft, is het volgende op te merken. Volgens een uitspraak der Staten Generaal van 17 Februari 1595 kwamen deze goederen „tho dispositie van de Gedeputeerden deser Provintien, umme ad pios usus und insonderheit tho underholdt van schoelen und educatie van de jöget uth Stadt und Ummelanden vorschreven binnen Grönningen geappliceert tho worden". Tot de ontvangst dier inkomsten en hun verdere administratie zouden „een ofte meer bequame ende gequalificeerde personen tot ontfangers geordonneert worden". Van deze ontvangers zijn de hierachter volgende rekeningen der landerijen en der veenen afkomstig; zij berusten in het Rijksarchief te Groningen. Wat de waarde der in de volgende rekening genoemde geldspecien betreft, zij kan geen moeilijkheden opleveren, daar alles tot Carolusguldens is herleid.

1) De corpuslanden zijn de landen om en bij het klooster gelegen, die voorheen door de kloosterlingen zelven en later voor hen door hun onderhebbenden werden bebouwd. Deze landen hadden in 1555 nog 669 grazen beloopen (vgl. het schatregister van dat jaar bij Boeles, De geestelijke goederen in de provincie Groningen, blz. 34); het verschil bewijst, hoezeer de vestiging van het Groninger bisdom en de troebele tijden van den Geuzenoorlog het grondbezit der abdij hadden verminderd.

Corpus-landen voorscreven.

Berent Jansz., schoemaecker buyten die noorderpoort [1]), heft int verzet [2]) dartien grasen [3]) lantz an diversche stucken; ergo hier gestelt by . . . . - nihil.

Johan Fransz. heeft int verzet 29 grazen lantz; ergo hier . . . . - nihil.

Johan van Winssum heeft int verzet 14 graezen lantz, solde darenboven thuyer gegeven hebben veertien daler, dwelcke hem geremitteert worden, vermitz dzelve landen an eenen anderen verhuyert zijn; ergo alhier . . . . - nihil.

Juffrouwe Tetke Jarges heeft int verzet 29 graezen lantz, geeft darenboven te huyer, ende desen rentmeester untfangen heeft, thien daler; facit in Carolusguldens ter somme van . . . . - 15- 0-0

Cornelis Cock heeft int verzet seven ende twintich graezen lantz, tgras twee Embder guldens, mitz cortende van wegen sijn geltzrenten vijff ende dartich Embder gulden; comt voor toverscot bij dezen rentmeester untfangen, veertien daler achtehalve stuvers Brabantz; facit . . . . - 21- 7-4

Den E. Borgemeester Melle Coenders [4]) heeft achtien grazen lantz, boven tgene

---

1) Bedoeld is natuurlijk de noorderpoort van het klooster, een plaatsbepaling, die nog in de buurt van Aduard bekend is.

2) Int verzet beteekent in onderpand: vandaar dan ook, dat voor deze landerijen geen huur wordt berekend. Alleen als het „int verzet" gegeven land meer waarde heeft dan de schuld, wordt er huur voor gegeven.

3) Een gras land was en is ongeveer een halve hectare.

4) Mello Coenders, uit het beroemde Groningsche geslacht.

hij aen Auwerderzijl[1]) als een eenjarich meijer[2]) verschoten. Ontfangen vijfftien daler, comt . . . . - 22-10-0

Abel Grevinck heeft 20 grazen lantz, facit . . . . - 30- 0-0

Bronger Pieters heeft 10 graezen lantz, facit . . . . - 15- 0-0

Claes Tonnis heeft 60 graezen lantz in de Collegio[3]) gehuyert, den hoop voor 160 daler, comt . . . . -240- 0-0

Popcke Alles heeft 35 graesen lantz, tgras een daler, facit . . . . - 52-10-0

Johan Jacobs in Aedwert bruyct 55 graezen lantz, tgras een daler; noch 18 graezen, tgras een Embder gulden, tsamen 68 daler 15 Brab., facit . . . . . . -102-15-0

Claes Jansz. Bloem heeft 25 graezen lantz, facit . . . . - 37-10-0

Berent Hindericksz. bruyct 10 graezen lantz, facit . . . . - 15- 0-0

Roeleff Cornelisz. ende Jan Cornelisz. hebben thien graezen lantz, facit . . . - 15- 0-0

Andries Andriesz. ende Dyje Wyertz bruycken tzamen 60 graezen lantz, tgras een daler, facit . . . . - 90- 0-0

Summa totalis der verhuerunge der corpuslanden, in de voorgaende 2 sijden ende een post begrepen, bedraget tsamen ter summe

1) Aduarderzijl ligt aan het Aduarderdiep in de buurt van Ezinge.

2) Meijer of beklemde meijer is de gebruiker van onder beklemming uitgedaan land. Maar een eenjarig meijer kan bezwaarlijk iets anders zijn dan een huurder voor één jaar.

3) Onder collegium wordt doorgaans verstaan het college van Gedeputeerde Staten of het provinciehuis. Vermoedelijk wil „in de collegio" zeggen, dat de verhuring is geschied door Gedeputeerde Staten, terwijl bij de andere posten de verhuring een voortzetting is van bestaande, nog door het klooster zelf uitgegeven huren.

van seshondert sevenveertich gl. twalleff st. vier pl. . . . . -647-12-4

Landen op de Hoge Meeden [1]).

Temme Cornelis gebruyct tachtich graezen lantz, tgras een daler, comt in car. gulden. -120- 0-0

Jacob Dreuwers bruyct 76 graesen lantz, facit . . . . -114- 0-0

Dreuwer Reintiens ofte haer zoon bruyct achtentzestich graezen lants, facit . . . -102- 0-0

Edse Bouwes bruyct sessentseventich graezen lantz, tgras een daler, comt . . -114- 0-0

Eetke Stollinge-plaetse is 65 grazen lantz, tgras een daler; hiervan bruyct Abel Groeningh 9 grazen, comt. . . . . . - 97-10-0

Johan Knarsius weduwe, nu Johan Pietersz., bruyct 52 graezen, facit . . . - 78- 0-0

Johan Tijmens bruyct 84 graezen lantz, facit . . . . -126- 0-0

Cornelis Thonis bruyct 38 graesen lantz, facit . . . . - 57- 0-0

Jan Rempts bruyct 49 graezen hoochlant ende 25 graezen leechlant [2]), tgras vant hogelant een daler, facit . . . . - 73-10-0

Jijtien Louwes weduwe bruyct 50½ grazen lantz, facit . . . . - 75-15-0

Koene Jansz., nu Egbert Dirricksz., bruyct 49½ graezen lantz, facit . . . - 74- 5-0

Gerrit Jouckes bruyct 34 graezen lants, tgras een daler, facit . . . . - 51- 0-0

---

1) Hoogemeeden ligt een half uurtje ten zuidoosten van Aduard.

2) Waarschijnlijk bedoelt de rekening met hoogland kleiland, gelijk nog de Groningsche kleistreek tusschen het Rietdiep en Damsterdiep, behalve de gemeenten Bedum en Ten Boer, het hoogeland heet. Laagland zal dan veenland zijn, dat 's winters onder water loopt.

Grete Datema bruyct 25 graesen hoochlant ende 16 graezen leechlant, tgras vant hogelant een daler, facit . . . . . . - 37-10-0

Jan Gerritz bruyct 60 graesen lantz, facit. - 90- 0-0

Pieter Jochums bruyct 46 graesen lantz, facit . . . . - 69- 0-0

Gerrit Wolters bruyct 44 graezen lantz, facit . . . . - 66- 0-0

Cornelis Duyertz bruyct 58 grazen lantz, facit . . . . - 87- 0-0

Wolter Tonis bruyct 66 graesen lantz, facit . . . . - 99- 0-0

Hinderick Claesz. up Cornelis Louwensplaets bruyct 60 graesen nylanster-lant [1]), tgras een Embder gulden drie Brdts st 6 plac., also in der Collegio verdragen, comt. - 78-15-0

Roeleff Cornelis, nu Jan Claesz., bruyct 73 grasen Fransemer-lant [2]), tgras een Embder gl., facit. . . . . - 82- 2-4

Nannynck Cornelis bruyct 79 graesen, daeronder 12 graesen nylantster-lant, het ander Fransemer-lant, tgras vant Fransemerlant een Embder gl. ende tnyelanster-lant tgras een Embder gulden 3 Brab. st. 6 placken, facit . . . . - 91- 2-4

Merten Jansz. up het Nylant bruyct 62 graesen nylanster-lant, tgras een Embder gulden 3 Brab. st. 6 plac., facit in Carolus-gulden . . . . - 81- 7-4

Lijffko Zwager bruyct 44 graesen nyelantster-lant, tgras een Embder gulden 3 Brab. st. 6 placken, facit . . . . . . - 57-15-0

1) Nijlansterland is waarschijnlijk nieuwgewonnen land bij Fransum.

2) Fransemerland is land bij Fransum, ten noorden van Aduard.

Evert up het Lent bruyct 44 graesen nyelantster-lant, tgras als boven, facit. .	- 57-15-0
Lue up den Dijck bruyct 6 graesen mit de weyde bij den wech, tgras een daler, comt in Carolus-gl.	- 9- 0-0
Ariaen Hynnes ende Heynne Heynnes up Claes Tonnis-plaetz bruycken 75 graesen lantz, tgras 2 Embder gl., nae de nye huyeringe, facit	-168-15-0

Landen gelegen in den Ham [1]).

Bronger Brongersma heeft in de huyer 66 graesen lantz, ende noch 29 graesen in pacht ofte verset, tgras van de 66 graesen een $^1/_2$ daler, facit	-148-10-0
Johan Harmansz. weduwe heeft 29 graezen lantz, tgras een daler, facit . .	- 43-10-0
Dubbeltbier ofte Meynert Isbrantsz bruycken 104 graezen lantz, tgras een daler, facit	-156- 0-0
Jurgen Claesz. bruyct 66 graesen lantz, facit	- 99- 0-0
Jacob Dirricksz. heeft int verset 44 graesen lantz, ergo hier	- nihil.
Arys Jansz. bruyct 66 graesen lantz, tgras een daler, facit	- 99- 0-0
Harmen Valcks bruyct 38 graesen lantz, tgras een daler, in munte deser rekeninge dsomma van	- 57- 0-0
Claes Jansz. bruyct 65$^1/_2$ graesen lantz, tgras een daler, in Carolus-gl.	- 98- 5-0
Anne Pieters, nu Koene Jansz., bruyct 65$^1/_2$ graesen lantz, comt	- 98- 5-0

1) Den Ham ligt niet ver van Fransum, ten noorden van Aduard.

Telle Jansz. bruyct 54 graesen lantz, facit . . . . - 81- 0-0

Pieter Berents bruyct 38 graesen lantz, facit . . . . - 57- 0-0

Offke Jacobs bruyct 38 graesen lantz, comt . . . . - 57- 0-0

Jan Allertz heeft int verset 68 graesen lantz, ergo hier . . . . - nihil.

Mello Frericks heeft int verset 60 graesen lantz, ergo hier . . . . - nihil.

Oltger Frericks bruyct vierentsestich ende een halve graesen lantz, tgras een daler, comt in munte deser rekeninge dsomme van . . . . - 96-15-0

Cornelis Itkens bruyct 58 graesen lantz, tgras een daler, comt in Caroolus-gl. . . - 87- 0-0

Cornelis Jochums heeft int gebruyck 70 graesen lantz, oft Sybrandt Menoltz, facit. -105- 0-0

Tonis Folckerts bruyct 51 graesen lantz, facit . . . . - 76-10-0

Pieter Luytiens bruyct 15 graesen lantz; maer gemerct tzelve lant hem is streckende an den wech, derhalven onbegraven moet blyven leggen, nooyt meer als negen daler hiervan betaelt, in munte deser . - 13-10-0

Johannes Pieters bruyct 30½ graesen lantz, tgras 30 Brab. stuvers, facit. . . - 45-15-0

Johan Assiens bruyct 5 graesen lantz, tgras een daler, comt in Carolus-guldens dsomme van . . . . - 7-10-0

Landen gelegen toe Fransum [1]).

Hans Claesz., nu Anna Thomas, bruyct

---

1) Fransum vgl. boven blz. 148 noot 2.

39 grasen Hamsterlant[1]) ende 10 grasen Framserlant, comt 46½ daler, facit in Car. gl. . . . . - 69-15-0

Claes Vechters bruyct 70 graesen lantz; daeronder sijn 5 grasen ¼ Hamsterlant, dreste Framserlant; comt 53 daler 24 Brab. st. 3 placken, in munte deser . . . . - 80-14-3

Syabbe Abberinge bruyct 82 graesen lantz, tgras een Embder gulden, in munte dezer . . . . - 92- 5-0

Albert Hindericksz. bruyct 6 graesen lantz, tgras een Embder gulden, comt . - 6-15-0

Wabbe Jansz., nu Arent Jansz. ende Aybe Boeles, gebruycken tzamen 85 graesen lantz, daeronder zijn 44 grasen Hamsterlant; comt 74 daler 22½ stuver, facit in Carolus-gl. . . . . -112- 2-4

Dirrick Cornelisz., nu Gabbe Garbrantz., bruyct 65 graesen lantz, tgras een Embder gulden, comt in Carolus-guldens . . . - 73- 2-4

Reynner Jansz. bruyct 52 graesen lantz, tgras een Embder gulden, comt in Carolus-gl. dsomme van . . - . . . . - 58-10-0

Claes Grebers bruyct 51 graesen lantz Hamsterlant, tgras een daler, comt in muntes deses . . . . - 76-10-0

Gerrit Symons bruyct 60 graesen Hamsterlant . . . . - 90- 0-0

Pieter Luytiens weduwe bruyct 55 graesen, tgras een Embder gulden, facit in Carolus-gl. . . . . - 61-17-4

Jonge Jan Geerts ofte den gebruyckers, als Ariaen Jacobs ende Eebe Sijpkes,

---

1) Hamsterland is land bij Den Ham, vgl. boven blz. 149 noot.

bruycken hondert graesen lantz up Ferwerder-mieden [1]), tzamen voor 50 daler, comt in munte deser . . . . - 75- 0-0

Enne Jansz. weduwe bruyct drie en dartich graezen lantz, den hoop voor dartich Embder-guldens, facit . . . . . - 33-15-0

Jan Cornelisz. bruyct 70 graesen, daervan sijn 54 graesen Hamsterlandt ende 16 graesen Framsemerlant; comt tzamen 66 daler, in munte deser rekeninge . . - 99- 0-0

Jan Brantz in Humsterlant [2]) bruyct 54 graesen lantz; is metten heren Gedeputeerde Staten deser provintie veraccordeert, dat hij voor tgras betalen zall 15 st. Brab., comt in munte deser . . . . - 40-10-0

Nanninck Pieters bruyct 22 graesen lantz Hamsterlant ende 17 graesen Fransemerlant; comt 33 daler 22½ st., facit in Carolus-gl. . . . . - 52- 2-4

Melis Jacobs bruyct 77 graesen lantz, tgras een Embder gulden, facit . . . . . - 86-12-4

Jacob Eebels bruyct 54 graesen lantz, tgras een Embder gulden, comt in munte deser . . . . - 60-15-0

Pieter Pieters bruyct 73 graesen lantz, tgras een Embder gulden, facit in Carolus-gl. - 82- 2-4

Hubert Reynerts, nu Anna Claesz., bruyct 90 grasen, in de Collegio verhuyert voor 80 daler, comt. . . . . -120- 0-0

Albertz Trijn, een weduwe, bruyct zes

---

1) Ferwerder-mieden bij Feerwerd aan het Rietdiep, ten noorden van Aduard.

2) Humsterland is het noordwestelijk gedeelte van Hunsingoo. De plaatsbepaling is nog al vaag en men zou in de verleiding komen om Hamsterland in plaats van Humsterland te lezen; dit laatste staat er echter duidelijk.

graesen lantz, tgras een Embder gulden, in munte deser rekeninge. . . . . . - 6-15-0

Huge Cornelis up Jan Fockes-plaetz bruyct $10^1/_2$ grasen lantz, tgras int ansien vant gebruyck van de weyde up de wech 5 arentz gulden, facit . . . . - 19-13-6

Dijcksters ofte Legemeetsters [1]).

Evert Fockes bruyct 22 graesen lantz hoochlantz ende 37 graesen leechlandt, tgras vant hoogelant voor een daler, comt in Carolus-gl. . . . . - 33- 0-0

Claes Jansz. bruyct 23 graesen lantz hoochlant ende $25^1/_2$ graesen leechlant, tgras vant hoogelant voor een daler, facit in munte deses . . . . - 34-10-0

Heynderick Harmens toe Hoochkerck bij de cleyuve bruyct honderttwaleff graesen leechlant; maer also dese landen woest leggende, heeft desen rentmeester daervan nyet ontfangen; ergo hier. . . . . . . - nihil.

Jacob Temmes bruyct 36 graesen hoochlant ende $37^1/_2$ graezen leechlandt, tgras vant hogelant voor een daler, comt . . . - 54- 0-0

Jacob Cornelisz. bruyct 22 graezen hoochlant ende 32 grazen leechlandt, tgras vant hogelant voor een daler, facit . . . - 33- 0-0

Jan Pietersz. bruyct 51 graezen hoochlant, ende in de gae [2]) 4 grazen, tgras vant hogelant voor een daler, comt . . . . . - 76-10-0

---

1) Legemeeden ligt ten zuiden van Aduard tusschen Zuidhorn en Hoogkerk. Even benoorden dit dorp ligt een weg, de Munnekedijk. Zoo zal de benaming: „Dijcksters ofte Legemeetsters" zijn te verklaren.

2) Ga of goa is laag land met ondergrond van veen en derrie. Nog bestaat de Noord- en Zuidhornerga ten westen van deze orpen, waar de kaart van Beckeringh enkel De Gaa heeft.

Jan Dirricksz. bruyct 32 graezen lantz, is hoochlant, tgras een daler, facit. . . - 48- 0-0

Rijckert Jytkens bruyct 57 graezen lantz, daervan 2 graezen in de gae verbijstert zijn, respondeert alhier van 55 grazen, tgras een daler, facit. . - . . . . . . - 82-10-0

Hinderick Thonnis bruyct 12 grazen hoochlant ende 12 grazen leechlant, tgras vant hoochlant een daler, comt. . . . . - 18- 0-0

Frijck bruyct vier graezen hoochlant ende 24 graezen leechlant, tgras vant hoogelant een daler, comt. . . . . . . - 6- 0-0

Tomes Pieters bruyct 12 graezen hoochlant ende veertien graezen leechlant, tgras vant hoogelant voor een daler, facit . . - 18- 0-0

Dnavolgende coeters en dijksters [1]*) voorsz.*

Cornelis Berentz heeft 30 graezen leechlant, leggende woest; ergo . . . . . . - nihil.

Popcke Jansz. ofte Popcke Hil by de Matsloot, nu Jan Claesz., heeft 36 ofte 40 graezen leechlant, mede unbruyckbaer leggende; ergo hier. . . . . - nihil.

Pieter Fockens weduwe dardehalve graezen lantz, leggende onbeheert; ergo hier . . . . - nihil.

Remke Jansz., nu Bernier Remkes, van een gras landes; is mede nyt van gecommen, ergo hier . . . . - nihil.

Tamme Duertz bij Meedsterkerck [2]) plach

1) Coeters zijn natuurlijk keuters of keuterboeren. Over Dijcksters zie boven blz. 153 noot 1.

2) De Meedsterkerk is de kerk van Legemeeden, die omstreeks 1860 is afgebroken. Hoogemeeden heeft, naar het schijnt, nooit een kerk gehad.

20 Embder gulden en 12 Groninger stuver te geven; lecht mede woeste, ergo hier - nihil.

Dat tichelwerk, daer Jan Engelberts op woont, groot 84 graezen met thien graesen; dese landen leggen meest onder twater, ende heeft desen rentmeester daervan niet meer koenen ontfangen als veertich Carolus-gulden tien stuvers, hier dzelve . . . . - 40-10-0

Landen toe Suythorn ende Noorthorn.

Johan Geertz bruyct achtendartich grasen hochlant ende vier graesen leechlant, tgras vant hoochlant een daler, comt in Carolus-gulden, munte deser rekeninge - 57- 0-0

Tymen Jansz. is van sijn gebruyck bij Jan Fransz. dorch wissel [1]) afgetogen 6 grazen lantz, dwelcke up de landen van Abel Florisz. te Garnewert zijn geaddeert, vermogens die versegelinge an eenige heren getoont, blyvende in reste $40^1/_8$ graezen ende noch $20^1/_2$ grasen, tgras van deselve $40^1/_8$ grazen een Embder gl., gerekent in munte deser - 45- $2\text{-}6^1/_2$

Jan Tymens, nu Jan Eppes ofte Wale Popkens, heeft vierentwintich grazen lantz in de gae ende noch veertich graezen, tgras van de 40 graesen een Embder gulden gerekent, facit in munte deser rekeninge. . . . . - 45- 0-0

Walle Popkensz., daernae Pieter Claesz., heft na de abtzlegger [2]) 38

1) Verwisseling.

2) Hieruit blijkt, dat destijds nog de legger der landen van het klooster, die daar vroeger onder den abt zelf berustte, bestond.

grasen lantz, als woest gelegen, doch by dezen rentmeester van denzelven Pieter Claesz. tyde deser rekeninge unfangen in Carolus-gl. . . . . - 4-10-0

Hinderick Louwens bruyct 26 graesen hoochlant, tgras gerekent een daler en na de abtzlegger $15^1/_4$ grazen galandt [1]), die vuer 20 jaren verzet zijn an Campe Heddes, vermogens die versegelinghe daervan zijnde; facit die voorsz. 26 graezen hoochlant in munte deser . . . . - 39- 0-0

Cornelis Claesz. bruyct 89 graesen lantz, waervan sijn 20 graesen binnen den Slachdijck [2]), tgras een daler, ende 69 grazen buyten dSlachtdijck, alsoe in de Collegio verdragen voor dezen jare tgras een halven daler, comt tzamen $54^1/_2$ daler, in munte deser . . . . - 81-15-0

Gerrit Jansz. en Jan Garbrantsz. bruken $76^1/_2$ graezen lantz, daervan 12 graezen in de gae, 15 grasen buten dSlachdijck, tgras een halven daler en $49^1/_2$ grazen binnen dSlachdijck, tgras een daler, comt 57 daler, facit . . . . - 85-10-0

Pieter Benningun Scholtes weduwe 44 grazen lantz, dhelfte buyten ende dhelfte

---

Trouwens de laatste abt, Willem Emmen, zal ten minste dergelijke stukken van waarde wel naar het refugium in Groningen hebben medegenomen. Hij woonde in Groningen nog lang na 1594, zoodat de Staten of hun rentmeester waarschijnlijk van hem de boeken, die hij nog over de administratie van de kloostergoederen onder zich had, zullen hebben overgenomen.

1) Galandt, vgl. boven „in de gae" blz. 153 noot 2.

2) Een slachte is in de 15de eeuw in het Westerkwartier een uitdrukking voor dijk. Later werd dit woord een eigennaam en verstond men onder Slachte de dijk, loopende van Noordhorn af in westelijke richting; dit zal wel de genoemde Slachdijk zijn,

binnen dSlachdijck, comt driendartich daler, facit in munte deser rekeninge dsomme van - 49-10-0

Lambert Pieters, nu Pieter Jansz., bruyct vijffenveertich graezen lantz, daervan zijn vierentwintich binnen ende eenentwintich buyten dSlachdijck, ider gras als voorsz., comt $34^{1}/_{2}$ daler, in Carolus-guldens . . - 51-15-0

Huige Cornelis, nu Harmen Frericks, bruyct $12^{1}/_{2}$ graezen lantz; daervan zijn $5^{1}/_{2}$ graezen in de gae, vijff grazen buyten ende twee graezen binnen die Slachdijck, comt $4^{1}/_{2}$ daler, facit in munte deser. . - 6-15-0

Johan Pietersz., nu Jan Claesz., bruyct vijftich graezen; daervan zijn 45 graezen buyten ende vijff graezen binnen dSlachdijck, comt $27^{1}/_{2}$ daler, facit. . . . . - 41- 5-0

Jacob Dirricksz. heeft in verzet thien graezen lantz, ergo hier . . . . - nihil.

Coeters in de voorsc. karspelen.

Johan Syckens, nu Harryt Tyabbens, geeft na de abtzlegger thien Embder gulden; heeft verclaert te hebben vijftehalve graezen lantz in de gae ende elleftehalve graezen ander lant, daervan, zoo van garsthuyre ende anders, untfangen. . . - 7-16-2

Bartolmeeus Sickes, nu Jan Jansz., geeft na de abtzbouck thien Embder gulden; heeft verclaert te hebben $4^{1}/_{2}$ graesen lantz in de gae ende $10^{1}/_{2}$ grazen ander lant, daervan, zoo van garsthuyer als anders, untfangen . . . . - 7-16-2

Harmen Fockes, nu Jan Lubbertz, geeft na de abtzbouck vijff oort daler, facit. . - 1-17-4

Lubbert Harmens, nu Dirrick Frericks, geft na de abtzlegger 25 Embder gulden - 28- 2-4

Jan Meertens, nu Hinderick Engelbertz, geft na de abtzbouck 33 Embder gulden, facit . . . . - 37- 2-4

Berent Roeloffs, Eylert Fransz., nu meester Albert Hensyngae, geeft na de abtzlegger thien Embder gulden, waervan twee graezen gaelant als woest zijn affgeslaegen, blijft negen Embder guldens, facit . . . . - 10- 2-4

Pieter Geertz geeft na de abtzlegger een Embder gulden, facit . . . . - 1- 2-4

Harmen Hemmes, nu Jan Garbrantsz., geeft nae de abtzlegger een ende twintich Embder gulden, comt in Carolus-gl. . . . - 23-12-4

Floris Pouwels, nu Pouwels Floris, geeft na de abtzlegger 10 Embder gulden 12 Groninger stuver, facit . . . . - 11-14-0

Crijn Berentz plach na de abtzlegger te geven 5 Embder gulden, bevonden van $2^1/_2$ gras in de gae, die nu geheel woest leggen; ergo hier. . . . . - nihil.

Jacob Scoemaeckers-hiem geeft na de abtzbouck een daler; leyt als woest, ergo - nihil.

Ede Wielmaecker, nu een smidt, geeft na de abtzlegger $^1/_2$ rijcxdaler, facit . . . - 1- 3-0

Jan Moller toe Noorthorn geeft vijftien Groninger stuvers, facit. . . . . - — 11-2

Johan van Winsum heeft in verzett $6^1/_2$ graezen goet lant, ergo hier. . . . . . - nihil.

Albert Backer toe Noorthorn, nu Jacob Backer, geeft 25 Groninger stuvers, facit - — -18-6

Menolt Bouwens geeft twee Embder gulden; is noch nyet gefonden, ergo hier - nihil.

Broercke Pieters, nu Pieter Broerkens, geeft 15 Groninger stuvers, facit. . . . - — 11-2

Lubbe Smidtz to Noorthorn, nu Jacob

Isbrantz, geeft 2 Embder gulden 20 Groninger stuvers, facit. . . . . - 3- 0-0

Doe Gerrits, nu mr. Johan Baertsceerder, geeft vier Embder gulden 15 Groninger st. - 5- 1-2

Johan Pieters geeft 2 Embder guldens 20 Groninger stuvers, niet gefonden . . - 3- 3-0

Harmen Scroer geeft een Embder gulden 5 Groninger stuvers, als woest der creditoren halven, ergo . . . . - nihil.

Wicher Joriens te Suythorn, nu Albert Pieters, geeft na de abtzlegger 2 Embder gulden 20 Groninger stuver, facit . . . . - 3- 0-0

Daete Decker geeft 20 Groninger stuver, woest, ergo hier . . . . - nihil.

Wijbe Pouwels geeft een Embder gulden, noch niet gefonden, ergo . . . . - nihil.

Landen toe Oestwolt 1).

In Oostwolder-karspel legghen umtrent 350 graezen lantz, waervan in zestien voorleden jaren 2) alsmede tyde dezer rekeninge niets van gecomen zijn, daeromme hier . . . . - nihil.

Landen toe Garnwerd 3).

Eppe Hilbrantz geeft na de abtzlegger hondert graezen lantz, voor hondert Embder gulden gerekent . . . . -112-10-0

1) Oostwold bij het Leekstermeer.

2) Zeker een zeer duidelijke aanwijzing van de verwoesting, waaraan de Ommelanden in de jaren vóór de Reductie hebben blootgestaan, en van de verwaarloozing, waaraan het boerenbedrijf dientengevolge was overgeleverd.

3) Ten noorden van Aduard aan het Reitdiep.

Berent Cleverinck, nu Reintien Berentz, bruyct 59 graezen lantz, tgras een Embder gl. gerekent, facit. . . . . - 66- 7-4

Cornelis Jacobs te Alingehuys[1]) heeft 103 graesen lantz, comt . . . . -115-17-4

Cornelis Jacobs heeft in verset 85 graesen lantz, ergo hier. . . . . - nihil.

Wirck Moma heeft 71 graezen lantz, tgras een Embder gulden, facit. . . . . . . - 79-17-4

Claes Jansz. heeft 79 graesen, tgras een Embder gulden gerekent, facit . . . . . - 88-17-4

Ubel Floris, nu Pieter Foppes, heeft 48½ graezen lantz na de abtzlegger ende dorch verwisselinge van Jan Fransz. 6 graezen, tgras een Embder gulden, comt. . . . . - 61- 6-2

Temme Reinties heeft 58½ graezen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit . . . . - 65-16-2

Elle Willems heeft 53½ graesen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit. - 60- 3-6

Albert Jansz. heeft 34 graezen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit. - 75- 7-4

Mente Claesz. heeft 67 graesen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit - 75- 7-4

Renger Jansz. heeft 6½ graesen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit. - 69- 3-6

Johan Ulffers te Aelingehuyzzen heeft 100 graezen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit. . . . . -112-10-0

Cornelis Claesz., nu Claes Cornelisz., heeft 69 graezen lantz; hiervan getogen 8 graezen, staende up Claes Mentesheer,

1) Alingehuis is een boerderij bij Winsum, toen ten westen, thans ten oosten van het Reitdiep.

hier naerder verclaert, blyvende 61 graezen, tgras een Embder gulden gerekent, facit	- 68-12-4
Johan Goetiens, nu Abbe Annes, heft 57 graezen lantz, tgras een Embder gl. gerekent, facit	- 64- 2-4
Gerrit Lubbertz heeft 41 graezen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit	- 46- 2-4
Claes Mentes heeft 60 graesen lantz, ende acht graezen van Cornelis Claesz. hierboven, komt 68 grasen, tgras een Embder gulden gerekent, facit.	- 76-10-0
Noch twee koeters van Auwerdersijll, D. Smidt ende De Weert, elcq drie daler, waervan deene plaetze tyde deser rekeninge woest gelegen heft	- 4-10-0
D'Olde Pastoor by de kerck heeft 10 grazen lantz, tgras een Embder gulden, comt	- 11- 5-0

Landen to Oestem [1]).

Tamme Lupkens, ofte nu Cornelis Symens ende Jan Hilbrantz, hebben 84 graezen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit.	- 94-10-0
Focke Pieters heeft 74½ graesen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit	- 83-16-2
Pieter Jacobs, nu Karstiaen Taeckens ende Gerrit Tonies, hebben 68 grazen landes, tgras een Embder gulden gerekent, facit	- 76-10-0
Hinderick Schulte heeft 65 graesen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit	- 73- 2-4
Claes Jansz. Decker heeft 20 grasen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit	- 22-10-0

1) Oostum ligt bij Garnwerd.

Hinderick Weeck heeft in verset 12 graesen lantz, ergo hier . . . . - nihil.

Landen toe Werum 1).

Johan Tyeertz heeft 68 graesen lantz, tgras tot een Embder gulden gerekent, facit in Carolus gulden . . . . - 76-10-0

Albert Jacobs heeft 52 graesen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit - 58-10-0

Harmen Lunsche heeft 35 graezen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, is bij de certer van de abtz hant niet meer als 30 Embder guldens, facit. . . . . . . - 33-15-0

Reynner Nannens heeft 76 graesen lantz, volgende tcerter van den abtz hant jaerlicx te geven 42 daler, facit . . . - 63- 0-0

Pieter Delis heeft 55 graesen lantz, tgras een Embder gulden, facit. . . . - 61-17-4

Roeleff Delis, nu Jacob Cornelis, heeft 62 graesen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit. . . . . - 69-15-0

Claes Symons, nu Hilbrant Bauckens, heeft 48 graesen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit . . . . - 54- 0-0

Schulte Claesz., nu Ruert Jansz., heeft 80 graezen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit. . . . . - 90- 0-0

Luloff Deuyrtz, nu Jan Gerrits, heeft 71 graezen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit. . . . . - 79-17-4

Borgemeester Ubbena 2), nu Louwe

---

1) Wierum ligt aan het Rietdiep niet ver van Garnwerd.

2) Burgemeester Joachim Ubbena was in den Spaanschen tijd een der invloedrijkste regeeringspersonen in de stad Groningen. Hij was burgemeester in 1563/4, 1568—1576, 1580/1, 1584/5,

Dellis, heeft 52 graezen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit . . . . - 58-10-0

Pieter Jansz. ofte den weert up Steentil heeft 44 graezen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit in Carolus guldens dsomma van . . . . - 49-10-0

Landen toe Leechkerck [1]).

Cornelis Meertens, nu Roeleff Zwartwolt, heeft 33 graezen lantz, daervan elleff graezen leechlant zijn, tgras van de 22 graezen voor een Embder gulden gerekent, facit in Carolus-guldens . . . . . . - 24-15-0

Jacob Claesz. heeft 45 graezen leechlant, daervan tyde deser rekeninge niet van is gecommen, ergo hier . . . . . - nihil.

Johan Gerrits, nu Luloff Diuerts, heft 30 graezen, daeronder wesende een gras leechlantz, tgras van de 29 grasen voor een Embder gulden, facit . . . . - 32-12-4

Claes Jansz. up Gaeyckemadijck heeft 64 graezen lantz, daeronder zijn vier graezen leechlant, tgras van de 60 grasen gerekent tot een Embder gulden, facit . - 67-10-0

Hinderick ter Till heeft 60 graesen lantz, daervan een dardendeel leechlant zijn, tgras van de 40 graezen een Embder gulden, facit . . . . - 45- 0-0

1588/9, 1592/3 en zat namens de stad in de Hoofdmannenkamer in 1577/78, 1582/3, 1586/7 en 1590/1. Hij was een der krachtigste hoofden der Spaansche partij en werd herhaaldelijk naar Brussel en zelfs naar Madrid gezonden om hulp voor het bedreigde Groningen te vragen. De Reductie van 1594 zette hem natuurlijk uit alle bedieningen, terwijl hij zich te Brussel bevond om nog een laatste poging te doen om de regeering tot het ontzet van Groningen te bewegen.

1) Leegkerk ligt ten zuiden van Aduard.

Lippe Jansz. heeft 67 graesen lantz, daeronder zijn 50 graezen hoochlant, tgras een Embder gulden gerekent, facit . . . - 56- 5-0

Heynderick Jacobs, nu Melis Jacobs, heeft 15 grasen leechlant, ergo hier . . . - nihil.

Jacob Holl heeft 18 grasen leechlandt, ergo . . . . - nihil.

Pieter Mertens heeft 44 graezen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit. - 49-10-0

Roeloff Jansz. heeft 53½ graesen lantz, daeronder zijn elleff grasen hoochlant, tgras een Embder gulden gerekent, facit. . . - 12- 7-4

Johan Fockes heeft 32 graesen leechlant, ergo hier . . . . - nihil.

Veyt Reyngers, nu Pieter Rengers, heeft 56½ graezen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit . . . . - 63-11-2

Willem Oldebuer heeft 12 graesen leechlantz, is in tyde deser rekeninge nyet van gecommen, ergo hier . . . . - nihil.

Benedictus Taeckes heeft 3½ graezen leechlant, ergo hier . . . . - nihil.

Daniël Rengers up het Washuys [1]) heeft int verzet 20 graesen hoochlant ende 8 graezen leechlant, ergo hier . . . . . . - nihil.

Berent Jacobs heeft 70 graesen leechlant, ergo hier . . . . - nihil.

Landen toe Maerslacht ende Schilligeham [2]).

Dirrick Reiners heeft 84 graesen lantz,

---

1) Het Washuys, thans nog als Waschhuis of De waschhuizen bekend, was een voorwerk (boerderij) van het klooster aan het Aduarderdiep. Het heette van oudsher Waseghhuisen (Oorkondenboek no. 938) en zal dan heeten naar het geslacht Wasinghe.

2) Maarslag en Schillingeham liggen even benoorden de groote kniebocht van het Rietdiep.

tgras een Embder gulden gerekent, facit in munte deser . . . . - 94-10-0

ende voor tswijn [1]) zes dalers, facit . - 9- 0-0

Berent Eppes heeft 80 graesen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit in Carolus guld. . . . . - 90- 0-0

ende voor tswijn zes dalers, facit . - 9- 0-0

Jacob Tonis, nu Ruert Jansz., heeft 43 graesen lantz, tgras een daler, facit . . - 64-10-0

Jacob Jansz. toe Maerhusen [2]) heeft 60 graesen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit. . . . . - 67-10-0

ende voor tswijn 6 daler, facit . . - 9- 0-0

Frerick Claesz. heeft 131 graesen lantz, tgras een daler, facit . . . . -196-10-0

ende voor tswijn 6 daler, facit . . - 9- 0-0

Johan Menoltz, nu een weduwe genaemt Lieffke, heeft 3 graezen lantz, tgras een daler, facit . . . . - 4-10-0

Pieter Hindericks bij de moelen, nu Claes Molner, heeft 6 graezen lantz, tgras een Embder gulden, facit. . . . . . . - 6-15-0

Goris Lambertz, nu Luel Jansz., heeft 104 graesen lantz, tgras een daler, facit in munte deser rekeninge . . . . -156- 0-0

ende voor tswijn 6 daler, facit . . - 9- 0-0

Hinderick Pieters up het Hooge-heem, ofte Hinderick Hindericksz., heeft 40 grazen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit . . . . - 45- 0-0

Eppe Hindericks toe Maerslacht [3]) heeft

---

1) Ongetwijfeld zal dit land onder de verplichting hebben gelegen jaarlijks een varken te leveren, wat dan later door een uitkeering in geld is vervangen.

2) Maarhuizen is een dorpje ten westen van Onderdendam.

3) Maarslag. Zie boven blz. 164 noot 2.

49 graezen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit. . . . . - 55- 2-4

Cornelis Wiersma te Rollingeweer [1]) heeft 109 graezen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit . . . . -122-12-4

ende voor tswijn 6 daler, facit . . - 9- 0-0

Onne Sygers heeft 33 graessen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit - 37- 2-4

Roeloff Gerritz heeft 60 graesen lantz; noch 15 graezen, dwelcke hy sustineert begrepen toe zijn in de 60 daler huyer, facit die 60 daler. . . . . - 90- 0-0

ende voort swijn 6 daler, facit . . . - 9- 0-0

Johan Pieters heeft omtrent 42 grasen lants, tgras een Embder gulden gerekent, facit . . . . - 47- 5-0

Johan Oltgerts heft int verset 67 graezen lantz, ergo . . . . - nihil.

Claes Lambertz te Baffelt [2]) heeft 32 juck lantz, geeft jairlicx 20 Embder gulden, facit . . . . - 22-10-0

Pieter Onnes heeft 42 graezen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit - 47- 5-0

Ewke Ennes heeft 94 grasen lantz, tgras een daler, facit . . . . -141- 0-0

Johan Claesz. heft 45 graesen lantz; noch 35 graezen lantz, dewelcke hy sustineert begrepen toe zijn in de 45 graezen, tzamen maer voor te geven 20 daler, facit. - 30- 0-0

Maritgen Tebbens heft 12 grasen lantz, tgras een daler gerekent, facit . . . . . - 18- 0-0

Taecke Ennes heeft 46 graesen lantz, tgras een daler, facit . . . . - 69- 0-0

---

1) Rollingeweer is een boerderij bij Maarslag.

2) Baflo.

Laurens Huysman, nu Evert Symons, heft int verzet 12 graezen lantz, ergo . - nihil.

Melle Hayes, nu Cornelis Ennes, heft int verzet omtrent 70 graesen lantz, ergo . - nihil.

Landen in de Roede School [1]).

Lambert Syuwertz, nu Sywert Lambertz, heeft 70 graezen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, in munte deser rekeninge dsomme van . . . . - 78-15-0

Claes Tonis, nu Luytien Jacobs, heft 80 graezen lantz in plaetze van de 68 graezen, tgras een Embder gulden gerekent, facit - 90- 0-0

Maertien, nu Gele, Sickens heeft hondert dartien graesen lants; vermitz eenige questie vant gebruyck tgras voor een daler angenomen; ende dewyle haer nabueren van nyeus niet gehuyert hebben, is haer tot naerder dispositie van de Heren dselve nabueren gelijck gelaten, tgras voor een Embder gulden gerekent, facit . . . . -127- 2-4

Gerrit Dirricksz. heeft 80 graezen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit in Carolus gulden . . . . - 90- 0-0

Pieter Dorenbosch, nu Cornelis Dorenbosch, heeft 72 graezen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit . . . . - 79-17-4

ende heeft in versettinge omtrent 27 graezen lantz, ergo hier . . . . . . - nihil.

Remke Reiniers, nu Pieter Janszoon, heeft 70 graezen lantz; sustineert nochtans maer 60 graezen toe hebben, tgras

---

1) Roodeschool ligt in het noordoosten der provincie Groningen ten oosten van Uithuizermeeden.

een Embder gulden gerekent, facit die 70 graezen . . . . - 78-15-0

Lambert Roeches, nu Jan Lambertz, heeft 80 graezen lantz; sustineert nochtans maer 70 graezen toe hebben, tgras een Embder gulden gerekent, facit de 80 graezen . . . . - 90- 0-0

Teuwes Jansz. heeft 79 graesen lantz, tgras een Embder gulden, facit in munte deser rekeninge . . . . - 88-17-4

Claes Jansz. heeft hondert graezen lantz, tgras een Embder ghulden gerekent, facit in Carolus gulden. . . . . -112-10-0

Albert Pieters, nu Warmolt Hilbrantz, heeft int verzet 26 grazen lantz, ergo hier - nihil.

Luytien van Metelens weduwe, nu Theeus Jansz., heeft 15 grazen lantz, tgras een Embder gulden gerekent, facit . . . . - 16-17-4

Landen toe Harsens, *Padepoel ende Adorp* [1]).

In den eersten tusschen Harssens ende Adorp, dat het convent solvest gebruyct heeft, vijffentzestich grazen lantz, nu derffgenamen van Jacob Hilbrantz ende Entes, staet tot verclaringe van de Heren, tgras up een daler gerekent, comt in Carolus gulden munte deser rekeninge dsomme van - 97-10-0

Claes Gerritz heeft aldaer achtien grazen lantz aen sijnne rente, ergo hier . . . - nihil.

Die weduwe van Goesen van der Eem heeft 27 graesen lantz met vier dach-

1) Harsens, Paddepoel en Adorp liggen op geringen afstand van elkander, ongeveer een uur benoorden Groningen.

werck [1]) hooylantz achter Onnen [2]) voor dusent gulden in versettinge haer levent lanck, ergo hier . . . . - nihil.

Jacob Pieters heeft 99 graezen lantz, tgras een daler gerekent, facit in munte dezer rekeninge . . . . -148-10-0

Borgemeester Harmen Clant [3]), nu Johan Crul, heeft 33 graezen lantz, tgras een daler, facit . . . . - 49-10-0

Reynner up den Dijck heeft 13 graezen lantz, tgras een daler, facit . . . . . - 19-10-0

Harmen Koertz, nu Geert Fransz., bruyct een heert landes, groot 47 graezen lantz, tgras een Embder gulden, facit . . . . - 52-17-4

Frerick Moysteyn heeft int verzet negen graezen lantz, ergo alhier . . . . . . - nihil.

Everswolt ende Wolffsbarge [4]).

Angaende dguederen van Everswoldt ende Wolffsbarge, int Goorecht ende Drenthe gelegen, waervan dezen rentmeester geen register ofte specificatie is gelevert, vermitz den E. Clant by Mijn E. Heren daertoe is gecommitteert, ergo hier . . . . - nihil.

---

1) Een dagwerk is oorspronkelijk zooveel als in een dag uitgeveend of gehooid kan worden; later is het een vaste maat geworden, waarmede nog heden in de veenkoloniën wordt gemeten.

2) Onnen ligt een uur ten zuidoosten van Groningen.

3) Burgemeester Herman Clant komt als zoodanig in 1566/7 voor.

4) Everswolt en Wolfsbarge liggen ten oosten van het Zuidlaardermeer. (Vgl. over het eerste: Historische Avonden van het Historisch Genootschap te Groningen, blz. 295 vlg. — en boven de kroniek passim.)

Roen ende Helle in de Drenthe. [1])

Desen rentmeester heeft ter gueder rekeninge ontfangen van eenen Cristoffer Jansz. dardehalve dalers, facit in Carolus guldens . . . . - 3-15-0

Item van eenen Albert Jansz. ter goeder rekeninge ontfangen anderhalve daler, facit . . . . - 2- 5-0

Beroerende dwydere administratie, soewel van de busschen, veenen ende dergelicke guederen na de lantz gelegentheyt van Roen ende Helle voorsc., is den gemelten Clant dienangaende by Mijn Heren mede gecommitteert, ergo hier . . . . - nihil.

Landen tvorsz. convent van Aedwert behorende, gelegen op Collumer-nijlant [2])*, waervan in den abtzlegger geen eyntlicke staet verhaelt wordt, als hiervoeren naerder verclaert is* [3]).

In den eersten up Collumer-nylant, eertijtz bij Ile Jeltema gebruyct, nu Gerrit Willems, heeft achtentzestich pondematen [4]) lantz, waervan by dezen rentmeester ter goede rekeninge ontfangen sessenveertich Carolus-guldens achtien stuvers Brab., is volgens by de Heeren Staten van Vrieslant in arrest gedaen, hier dselve tyde deser rekeninge dselve . . . . - 46-18-0

---

1) Roden en Ter Heil. Vgl. boven de kroniek passim.

2) Kollumer-nijland is het ingedijkte land aan de Lauwerzee benoorden Kollum.

3) Waar dit naarder verklaard is, heb ik niet gevonden.

4) Een pondemaat is ongeveer een derde hectare; deze maat was en is een speciaal Friesche.

Dweduwe van Berent Wichers, nu Jan Jacobs, nae de legger 46 pondematen lantz ende nae tangeven an dezen rentmeester gedaen 50 pondematen, daervan ter goeder rekeninge ontfangen . . . . - 33-12-0

Johan Pieterssz, nu Jurriaen Jouckes, heeft 67 pondematen lantz, dwelcke Abelius Franckena [1]) in eigendom heeft becommen; ergo hier . . . . - nihil.

Stadt ende Stadtaeffel van Groningen.

In den eersten Aedwerderholm, dat huys, hoff ende hoffsteden [2]) met sijnen annexen, dwelcke den abbet Wilhelm Emmen van Mijn Heeren gehuyert heeft, tyde deser rekeninge niet verscenen, ergo hier . . . . - nihil.

Noch een ander nye huys met het hofke ende camers daerafter up Hollum, ende voortz bij de Rijpe langes nae de pastorie streckende ter Aa [3]). Daervan nochtans Johan Geertz zijn eegen woninge ende noch een vrije getemmer op den Holm voor 500 gulden gepachtet ende aen hem drie jaren vercregen, ergo hier . . . . - nihil.

Und is dat nije huys, dair die Erb.

---

1) Abel Frankena is de bekende Friesche predikant, later lid van Gedeputeerde Staten dier provincie, die o. a. een belangrijk aandeel heeft genomen in de stichting der hoogeschool te Franeker.

2) Het refugium op het Munnekenholm, thans het Academisch ziekenhuis en het door Willem Emmen gestichte Aduarder-gasthuis. Vgl. J. A. Feith, De refugia, in Gron. Volksalmanak 1890, blz. 102.

3) De pastorie van de Akerk stond ten zuiden daarvan op den hoek van het Schoolholm.

Raetzheer Roeleff Battinck [1]) in woont, oock voor vierhondert daler verpachtet, ergo hier . . . . - nihil.

Item een camer, dwelcke vervallen is, daerinne pro Deo wonende een weduwe, genaemt Tiaucke, naest dvoorsz. pastorie, ergo hier . . . . - nihil.

Item daernaestaen een camer, daerinne is wonende een arme vrouwe, genaemt Wytte Berens ofte Wytge-moer, staende tot dispositie van de Heren . . . . . . - nihil.

Noch een camer daernaestaen, die bij Willem Scroer bewoont wort, vermitz syne pretensien tyde dezer rekeninge niet ontfangen, ergo hier . . . . - nihil.

Item een camer daernaestaen, daer Pieter Cock inne woont, vermitz sijnne pretensien staet tot dispositie van Mijn Heeren, ergo hier . . . . - nihil.

Item een camer daeraen, daer Jan Tromslager inne woont, waervan by desen rentmeester tyde desser rekeninge boven dreperatien an dezelve camer gedaen maer ontfangen . . . . - 3- 0-0

Noch tegen den Hollem over een camer, daer Willem dolde rotmeester inne woont, heeft eenen tijt lanck om Godes wille gewoont, stellende mede tot dispositie van Mijn Heren. . . . . - nihil.

---

1) Roelof of Rudolf Battinck was een der Staatsgezinde leden van den Raad van Groningen. Hij komt in 1616 en 1619/20 als burgemeester, in 1617/8 als hoofdman, in 1595/6, 1600/1, 1603/4, 1608 en 1614 als lid van Gedeputeerde Staten, ten slotte in 1597/8 als lid van den Raad van State en in 1613 als curator der nieuw op te richten hoogeschool voor.

Noch een camer, die ledig ende onbewoont staet, ergo hier . . . . - nihil.

Noch twee camers ende een huys op Scholholm [1]) gelegen; dat huys hebben za. Harmen Mensens erffgenaemen jaerlicx in die pacht ofte huyre voor twintich Embder guldens; ende die eene camer wort bewoont by Hauck Tonis jairlicx voor drie daler; die ander camer wort bewoont bij Nese Hindericks voor drie daler; tzamen ses daler, facit in Carolus-guldens - 9- 0-0

Angaende dhuyre van de voorsz. huysinge is vermitz drenten daerop staende ende dreperatien daeran gedaen tyde deser rekeninge niets ontvangen, waer zal in de naestvolgende rekeninge daervan worden gerespondeert; ergo hier . . . . - nihil.

Vlijt Pieters, een weduwe, drie pachtsteeden zes daler, facit. . . . . - 9- 0-0

Lambert Schuytemaicker van een pachtstede ende hofte, up de horn ean de drift neffens Aedwerder-huys over gelegen [2]), doende jairlicx twee daler; maer alsoe deze zaeke in rechte questioes is hangende, ergo hier. . . . . - nihil.

Hinderick Oesewolt over dgrondtpacht van een hofte, jairlicx drie Embder gulden, facit . . . . - 3- 7-4

Dat huys ende hofte, daer dconventualen

---

1) Schoolholm.

2) Dit zal het huis zijn op den hoek (horn) van het Munnekenholm en de tegenwoordige Schuitemakerstraat (de drift = straat). Naar Lambert Schuytemaecker en andere schuitemakers in de buurt zal dan de straat haar naam hebben gekregen. Dit is ten minste waarschijnlijker dan mr. Feiths verklaring in den Gron. Volksalm. 1892, blz. 61.

van Trimunte inne plaegen to wonen ende jegenswoordelicken noch wonende zijn zonder huyre [1]) te geven, ergo hier - nihil.

Jan Jurgens schuytmaecker voor een camer in de Katrype [2]) gelegen, jairlicx vijfftehalve daler, facit . . . . - 6-15-0

Noch thien graesenl antz by Jacopynerwech [3]), bij de officiael Krijt in pacht gehadt voor zijn gedaenen dienst; by den Heren afgehandelt, ergo hier. . . . . - nihil.

Noch negen graesen lantz buyten der Aa-poort, die Cleene hoeve genomt, aen Frerick Moysteyn verset, ergo hier. . . - nihil.

Drentmeester Fritema, nu Hayo Stapeert, heeft drie koegangen [4]) buyten die Cranepoort ende negen grazen lantz by de Reydijck [5]), geeft tzamen vijftien daler, comt . . . . - 22-10-0

Noch volgende d abtzlegger 12 graesen lantz up Gaeyckema-dijck [6]); is bij den heeren Staten deser provincie bevonden

---

1) Het refugium van het klooster Trimunt, dat met dat van Aduard gecombineerd was, bevond zich aan de oostzijde van het Munnekenholm, het vijfde huis van het Akerkhof. (Vgl. Feith in Gron. Volksalmanak 1890, blz. 118.)

2) De Katrijpe is de tegenwoordige Kleine der A. (Vgl. Feith in Gron. Volksalmanak 1892, blz. 60.)

3) De Jacobijnerweg liep van het Boterdiep naar het oosten, naar Noorddijk, waar hij zich bij den grooten weg naar Bremen aansloot. Thans is hij een straatje binnen de stad, van het Boterdiep naar de terreinen der gasfabriek, terwijl het verlengde ervan aan de overzijde der stadsgracht doodloopt in de landerijen. (Vgl. Feith in Gron. Volksalmanak 1892, blz. 217 vlg.)

4) Een koegang is het recht een koe in een weide van een ander te laten weiden.

5) De dijk van het Reitdiep.

6) De Gaaikemadijk of Gaaikingedijk is een weg of dijk van Leegkerk naar Oostum.

maer vier graezen te sijn, Iselmuyden als gebruycker, tgras een Embder gulden, comt . . . . -	4-10-0
Noch leggen ses graesen in Hummersche [1]), aen Willem Hindericks-zoon verset, ergo hier . . . . . . -	nihil.
Summa totalis des geheelen ontfanck des conventes Aduwert voer een geheel jaer van anno 95, in de voergaende vijffenveertich sijden [2]) begrepen, bedraegen ter summa van *twalleff duesent een hondert vier en tachtentig Car. gl. vijffthien st. veerdehalff plack*	-12184-15-3$^1/_2$

1) Humsterland.

2) De origineele rekening heeft namelijk zooveel bladzijden.

BIJLAGE VIII.

REGISTER

VAN ALLE VEHNEN EN TOERFFLANDEN TOT DEN CLOSTEREN DESER PROVINCIE BEHOERENDE, UND WIE SIE NA MELCKANDER LIGEN, OCK WAT VAN EN IDER VEHN DIT JAER ANNO 1595 VOR TOERFF IS GELEVERT WORDEN.

Anno 1595 den 11 Aprilis hebben Min Heren die Gedeputeerde Staten der Stat ende Omlanden van Groningen und Taeko Haringius, in der tit Provest toe Schildwoldt, en Johan Klandt seekere commissie unde last geven, om over alle clostervehnen ende boschen deser provincie goede trouwe opsicht toe dragen. Welcke wij voert int warck gestelt unde onse utterste devoir unde vlijt sovoel ons moeglicken west angewendet, als wij verhopen ut volgent register van Min Heren doer lesen sal gespueert worden.

Adwert in Wolffsbargen.

Albert Alberts offt Month und Hindrick Harmens op het voerwarck [1]) van Adwert te Wolffsbarg [2]) hebben verclaert, verleden jaren gelevert te hebben die prelat van Adwert 6 schuitte torff [3]).

---

1) Het voorwerk van een klooster is een boerderij.
2) Vgl. boven blz. 169 noot 4.
3) In margine: 5 schuitte.

Den 31 Julij op desen haer vehn gewest, ende navolgende torff bevonden gegraven te hebben. Ten eersten en sloet van 20 clampen, 3 clampen ruim en schuitte, facit 6 schuitte 2 clampen. Noch 6 kleine clampen, gereekent op een schuitte. Secht dat voer die vragt gegraven te hebben.

Noch een sloet van 48 clampen, die 3 clampen een schuit, facit 16 schuitt.

Dese meyeren hebben Min Heren den 5 Augusti gesettet up 5 schuitte torff.

Johan Lens hefft verclaert jaers te huire te geven 2 schuitte torff, ende secht, dat hij jaers plecht to geven 15 tag torff [1]).

Op dat vehn den 31 Julij gewest ende navolgende gegraven torff gevonden. Ten eersten een sloet van 12 clampen tot an die erst grope, die 4 clampen een schuitte, facit 3 schuitte. Noch een sloet van 30 clampen, 4 en schuitte, facit 7 schuitte 2 clampen.

Dese meyer hebben Min Heren den 5 Augusti settet op 2 schuitte torff.

Evert Reiners, der tapper in Wolffsbargen, hefft 8 rohe landts int gebruck; gefft niet, kan ook niet graven, dan plecht die prelath jarlix to denste to wesen, waer hie siner behuefde.

Adwert. Everswoldt [2]).

Volgen die meyeren, so die beginnen int norden, swettende an Selwert en streckende int suiden an Groninger vehn herrup.

Reiner Jansen, den erste meyer van Adwert in Everswoldt naest an Selwerderhoff offt vehen [3]).

---

1) In margine: 2 schuitte.
2) Zie boven blz. 140 noot 1.
3) In margine: 4 schuitte.

Dese meyer hefft verclaert, dat hye jaers to huire gaff 3 schuitte torffs, ende vercklaerde ock, dat hy jars gruff 26 dag.

Op den 23 Julij 95 is bevonden op dese meyers vehen gegraven to sin wie volgt. Ten eersten so hefft hy begonnen op het suiden van Arent, Selwerder meyer, een sloet van 30 clampen, 5 clampen een goede schuitte torff, facit 6 schuitte tot an die goete.

Noch van die goete 8 clampen doppel gegraven, die 3 clampen en schuitte, facit 2 schuitte 2 clampen.

Noch 13 clampen tot noch een goete, 4 clampen een schuitte, facit 3 schuitte een clamp.

Noch 44 clampen, die 4 een schuitte tot die derde goete, facit 12 schuite.

Noch 34 clampen, die 5 en schuitte, facit 6 schuitte 4 clampen. Hieran licht omtrent 3 taggrauwe wust.

Dese meyer hebben Min Heren settet op 4 schuitte.

Op s Freriks op die Knijpen vehn hebben gegraven navolgende personen. Und volgt voert int zuiden nu geteekend Renier Jansens vehn.

Knijpvehn [1]).

Ten ersten hefft hierup gegraven en weduw, genoemet Hille, 24 clampen, die 5 clampen een schuitte, facit 4 schuitte 4 clampen.

Noch Jan Koerst und Anne Fleckens hebben hier und daer 5 tag gegraven, ende hier hebben die schuitteschuvers harop gethan ten nyen op die schuitte 4 daler, ock iiiij ende beloft 8 schuitte. Ende het ander vehn van die Knijpe ligt wust.

---

1) Knijpveen staat misschien in verband met de Knijpe of Knijp, een sluisje in de Hunze ten oosten van Zuidlaren, te midden der aan Aduard behoorende venen.

Hierna volget en vehen, dat men plege toe noemen Bontehorstvehen, und hebben hierup gegraven, so die dixter vercklaert hefft, dese navolgende:

Ten ersten van norden 50 clampen, die 5 ruim en schuitte, facit 10 schuitte.

Daerna 6 clampen ende 1½, die 3 clampen wel een schuitte, maekt 2 schuitte.

Noch 12 clampen darbij, die 5 en schuitte, facit 2 schuitte en 2 clampen.

Van dese 3 perceelen wol die dixteren [1]) niet weten, wel sie gegraven hadde.

Noch een sloet van 36 clampen, 5 een schuitte — ende dit hefft Hilbrant Reinier dixter ofte vrouw bekend van Drewes Clasien gehuiert te hebben — facit 7 schuitte 1 clamp.

Noch daer recht tegen 4 clamp, bilopende wel 2 schuitten met die een deel diek.

Noch 8 clampen Hilbrandt Reniers, 4 wel en schuitte met 3 clene clampen, maek wel to samen 2 schuitte 3 clampen.

Noch Pater Egberts 32 clampen, die 5 en schuitte; noch op het nie 7 clampen gegraven, als sy droge worden, die 5 clampen wel een goede schuitte, facit 7 schuitte 4 clampen.

Otto Reniers hefft vercklaert jaers te huire te geven den prelath 2 schuitte torff, en grafft jaers 30 tag [2]).

Op 27 Julij op dit vehn, daer Otto plecht to wonen, bevonden gegraven te wesen, wie volgt:

Ten ersten hefft Otto Willem Stevens verhuiert een sloet; darup stehen 29 clampen, 3 clampen een schuitte, maeket tesamen negen schuitte en en halve.

1) Dijksteren vlg. blz. 153 noot 1.

2) In margine: 2 schuitte.

Noch hefft Otto daer en sloet van 46 clampen, waervan die erste 5 op en schuitte sint geteekent, ende die ander 41, die 3 clampen een schuitte maekt; dan also te samen 16 schuitten 2 clampen.

Noch een sloet van 20 clamp, die 4 een schuitte; so sint die vorderste 3 natte clampen, ende op het hoege vehen niet gereekent; dit is by een hoerne und goete toegemeten, ende 13 clampen over die goete, 4 een schuitte, tot tegen een goete int hoege vehen; vermenende daertoe Otten vehen toe wesende, dan hy was niet tegenwordig; maekt to samen $7^1/_2$ schuitte 3 clampen.

Noch heft Otto gegraven, daer hy nu wonet, nast Roleff Classen, een sloet van 38 clampen, en is 2 mal gegraven, 4 clampen een schuitte seer wel, maeket 9 schuitte een halve.

Dese hebben Min Heren gesettet op 4 schuit ende kan niet 3 leveren om sin armoets halven.

Johan Jansen offt Klein verclaert jaers to huire te geven 28 Emder gulden ende hefft het jaer gegraven 30 tag [1]).

Noch hefft hy verclaert, dat hie voer een ider schuitte torff te graven en die op die sloet to leveren ontfang offt klein darvor betalt oder gekortet is 5 daler van die praelaeten, ende ook wel $4^1/_2$ daler.

Den 29 Julij op dessen vehn (welk nast in zuiden ligt an Otten vehn, da hie plecht to wonen) bevonden nest 24 lange clampen natte, die 3 rum en schuitte, facit 9 schuitte.

Noch en sloet van 71 clampen, die 4 en schuitte, al op gedicket, facit 17 schuitte 3 clampen, die men ock wel op een schuitte moege rekenen.

Noch en sloet natte clamp, tot 4 clampen, 72

1) In margine: 5 schuitte.

hoch an die groep. Van die groepe tot noch een groepe 21 clampen nat, die 4 een schuitte, maeken also 6 schuitten een clamp.

Noch van die groepe offte wateringe 11 clampen, 4 en schuitte, twemal gegraven, maek also 3 schuitte 2 clampen. Noch een sloet van 44 clampen, die 4 rum een schuitte, maeken elff schuitte 1 clamp.

Dese meyer hebben Min Heren op ses schuitte gesettet; kan niet mehr dan 5 geven.

Pyeter Hinricks hefft gegraven 23 clampen, die 4 clampen gereekent op een schuitte, maek 5 schuitte 3 clampen; ende dit is gelegen tussen Kleins ende Drews Clasens-vehn zuiden en norden, niet wetende wel het verhuiert hefft.

Hierna volgt noch een stuck vehn, dat men niet weet wel het gegraven hefft; ende hier volgt Ottenvehn dan na, dat hie nu huiert hefft.

Peter Egberts hebben wy verhuiert 7 tag gravens, warvoer hie en halve schuitte torff sall leveren, so als dit vehen Otto Reniers plecht to gebrucken ende nu verlaten hefft [1]).

Drews Classen hefft vercklaert jaers to huier te te geven die prelat 2 schuitte torff, en grafft jaers 27 tag [2]).

Op den 23 Julij dese meyers gegraven torff gemeten; bevonden den ersten 14 clampen twemal gegraven ende sint wel die 3 clampen een goede schuitte, facit 4 schuitte 2 clamp.

Noch 20 clamp, die 4 ruim en schuitte torf; en hefft to nye al die schuitte verckofft voer 4 daler an Jan Möller ende Hanssien van Borger; facit 5 schuitte.

---

1) In margine: $^1/_2$ schuitte.
2) In margine: 3 schuitte.

Dese meyer hebben Min Heren gestelt op 3 schuit. Is hiel arm; kan niet wel mer dan 2 schuitte geven.

Roeleff Classen hefft verclaert die praelath jaers to huier toe geven 25 Embder-gulden ende grafft jaers 30 tag [1]).

Den 23 Julij dese meyers gegraven torff in bywesent Allert Ipping gemeten ende opteekent.

Ten erst 51 clamp, tot an die goete toe, die 4 clamp en schuitte, facit 12½ schuitte een clamp. Noch 3 groete ende hoege clamp, wel 1½ schuitte. Noch van dien aff 44 clamp, die 4 wel een schuit ruim, facit 11 schuitte.

Noch 14 clamp twemal gegraven, die 3 en schuit, facit 4 schuitte 2 clamp.

Noch 12 clamp tot om die goete, 4 ruim een schuitte, facit 3 schuitte.

Noch over die goete 23 clamp, die 4 een schuitte, facit 5 schuitte 3 clamp.

Dese meyer hebben Min Heren gesettet op 5 schuitte torff; und segt, hie kan niet mehr dan 4 geven wegens die groete swaricheit und schatting.

Alert Ippinge soehn hefft verklaert jaers te huier te geven 30 Emder gulden, ende grafft jarlix 35 dag torff [2]).

Op den 23 Julij is dese nabeschreven torff gegraven wesen bevonden op desse meyers vehen und dese torff, glick op andere meyeren vehn ock geschen, voert op schuitte alle gesett in bywesent en mit adviess van Arent Luitiens van Anlo, Selwerder meyer.

---

1) In margine: 4 schuitte.
2) In margine: 4 schuitte.

Ten ersten: 24 clampen an een groepe, die 5 clampen wel ruim een schuitte, facit 5 schuitte; want het kan die ene klamp wel ruim to nemen. Noch van die groepe 31 clamp, die 5 een schuitte, facit 6 schuit een clamp.

Noch een sloet van 53 clampen, die 5 ruim een schuitte, facit 10 schuitte 3 clamp.

Daerna 20 clamp, die 5 een schuitte, so sie kan droege worden, facit 4 schuitte.

Dese meyer hebben Min Heren gelaten op 5 schuit ende gefft man 4 schuitte.

Egbert Warmelts, in Adwerder-hoff wonende, hefft verclaert jaers te huier te geven den praelat 40 Emder-gulden, dan hie hefft in die 2 verleden jaren die praelaet niet mehr dan 30 Emder gulden geven, grafft des jaers 27 tagen een velt. Plecht voer olts 50 Emder gulden te huire te geven [1]).

Noch hefft dese meyer bekent 6 bomen in het Oldampt verkofft to hebben ut dese bosch, als het belech vor die stat gewesen, ende ock 300 schentzen [2]).

Op den 23 Julij dese torff gemeten. Ten ersten 24 clamp doppel gegraven, die 3 en goede schuitte, facit 8 schuitte.

Noch 10 clamp, die 5 een schuitte. Noch elff clamp, die doppel gegraven, die 3 een schuitte, facit 3 schuitte 2 clamp, so sie droeg worden. Noch elff clamp na gegraven, die 5 en schuitte, so sie droeg worden, facit 2 schuitte 1 clamp. Noch 35 clamp, die 5 en schuitte, facit 7 schuit.

Op den 15 Augustus '95 hebben Min Heren deze meyer gesettet op 5 schuitte torffs.

Claes Luitiens hefft verclaert, dat hy die praelaeth

1) In margine: 5 schuitte.

2) Takkebossen.

jaers te huire plecht te geven 20 Emder gulden ende grafft 20 tag torff [1]).

Op dese meyers vehn is den 23 Julij bevonden gegraven te wesen wie volgt:

Ten ersten negen clamp, die 3 en schuitte, facit 3 schuitte. Noch 34 clamp doppel, die 3 en schuitte, facit 11 schuitte een clamp.

Noch 41 clamp, die 5 een schuitte, facit 8 schuitte 1 clamp. Noch 15 clamp doppel, 3 clamp een schuitte, facit 5 schuitte.

Dese meyer is gesettet op 3 schuitte.

Abel Hoving offte Roeleffs hefft vercklaert die praelaet jaers te huier te geven 40 Emder-gulden, ende grafft jaers 30 tag [2]).

Op 23 Julij iss dese nabeschreven torff op dese meyers vehen gegraven te wesen bevonden:

Ten ersten 18 clamp doppel, die 3 clamp een goede schuitte torf, facit 6 schuitte.

Noch 22 clamp, die 5 een schuitte, facit 4 schuitte 2 clamp. Noch 22 doppel clamp, die 3 een schuitte, facit 7 schuit 1 clamp.

Noch 68 clamp, die 5 en schuitte, facit 13 schuitte 3 clamp. Noch over die goete 14 clamp, die 4 een schuitte, facit 3 schuitte 2 clamp.

Dese meyer wohnt int norden van Hilligen-geester-meyer.

* Dese meyer hebben die Heren gestolt op 6 schuitte torff; und segt hie kan niet mehr dan 5 geven.

Johan Reiners, Awerder meyer, hefft vercklaert jaer te huire te geven ses schuitte torff; und plecht ertides voer en halff arff ter schattung liggen; moet

1) In margine: 3 schuitte.
2) In margine: 5 schuitte.

nu voer een hiel arff betalen, ende hoert in Anloer caspel; grafft jaers 35 tag [1]).

Dese iss vertragen op 6 schuitte torffs.

Hinrick Berens op Anloer vehn hefft vercklaert, dat hy van die helffte sins gebrucks, so die praelaet van Adwert toekompt, jaers toe huire gefft 1 schuitte torffs.

Desen hebben Min Heren bij die olde huire gelaten.

Van dese voergeschreven Adwerder vehnen in Everwoldt en Wolffsbargen, wie ock Selwerder vehn, sint dit jaer 95 geceuret 55 schuitte een halve [2]).

Adwerder hell to Rohn [3]).

Anno 1595 den 18 Aprilis sinnen wy gereiset na die Rode Heell by die meyer van Adwert, genompt Johan Hinricks, ende hefft vercklaert in die huire te hebben het landt, van die Hell genompt, und alls wat dar toe hoert, behalven die 12 tag gravens int vehn ende het tigelwarck, wecks sich Johan van Winsum des verstorvenen abts zwager anmetiget.

Hiervan sal hy die abts, wan het vredlicke jaren bint, het erste jaer geven 10 daler, het 2e jaer 20, het 3e jaer 30 daler, ende dat alsoe voert dan tot ses jaeren toe jaers 10 daler mehr.

Hieruit hefft Wigbolt Leuwe jarlix 5 mudde haver teenden.

Adwert tho Rohn.

Dese nabeschreven meyeren van Adwerdt hebben wy van wegen die Heren Gedeputeerde Staten van Stad ende Omlanden by die scholte van Roden haer

1) In margine: 6 schuitte.

2) In margine: Summa 55 schuitte een halve schuitte.

3) Roden. Vgl. boven blz. 170 noot 1.

gebruckinge van landen rechtlicken laten opseggen den 18 December 95.

Johan Hindricks in die Rode Hell

Johan van Winsum toe Rohn op Backeringeherth.

Albert Jansen in die Sulte.

Claes Hinricks in die Sulte.

Cristoffer Jansen toe Rohen.

Die meyer ock to Seyen ingelick.

Hiervan hefft die schulte to Rohn wegen sin salaris van ons ontfangen 24 stuber.

Als uns van Min Heren belastet worden, die landen op die Drente opseggen to laten, worde ons ingelicken en open missive medegethan, umb offthuenge enige aresten offtte besaten, so op eenige closters vehnen torff oftte holten gethan mohten sin offte gedan worden, blickende ut de principael, so den 13 December '95 datiert und stande.

Johan van Starckenborch vidit.

Den 18 December hebben wy in die Roede Hell gewest ende die vehnen tot die Hell behoerende versichtiget ende in dat holt, da die delung gevallen sint, die houwen offte marcken uptekent, so het convent van Adwert te diele gevallen sint anno 95 ende 94.

Undt sint het convent van Adwert in October in anno 94 dese nabeschrevene houwen in ohre vier wahren to diele gevallen, ende is dit die erste und kleinste delung, so nu noch mest ock op die worttel stehet.

Dit iss die erste deelung im October in anno 94 gescheen.

3 de Waher, het Woeninge waher . .	9 stock.
4 de Kampinge waher	9 stock.
7 de Imige whaer	12 stock.

11 de Hoijinge waher	. . . .	12 stock.
Anno 95 in Mayo hefft Ewsum met de marckgenoten noch een dielung int Northolt gethan.		
6 de Kampinge whaer	. . . .	18 stock.
7 de Imige waher	. . . .	21 stock.
8 de Woenige waher	. . . .	16 stock.
2 de Hoijinge waher	. . . .	16 stock.
maeken to samen	. . . .	113 stock.

So het convent van Adwert to dele gevallen sint, ende so dar enige missbruck van die convents-meyer ant houwe gescheen mochte, koenen Johan Crumis, Timen Lunsing ende Sick Krumis wel goede beendunge van doen, rechtlicken daerop versocht sinde.

Dit nabeschreven iss et holt, so to Rohn (stehet) ligt met naum, ende hoevol die prelaet in en ider buschh waren hefft specificiert.

Int Nordtholt, daer dese bovengeschreven delinge geschen sint, waervan het convent van Adwert 4 waher tokomt.

Int Suidtholt sint — [1]) wahren, warvan 2 wahren und een achsten theel het convent van Adwert tokomt. Van dese whaeren segt Jan van Winsum, dat een waher tot sin arff hoert.

In Lieverholt sint — [1]) wahren, warvan het convent van Adwert en halve wahr toekoempt.

Adwert Trymunte [2]).

Trimunte Adwerder vorwarcken under Marumer klockenslach, gelegen an die palen van Vrieslandt. Hiervan ligt een klene bosch, het hefft hen und

1) Oningevuld.

2) Trimunt ligt bij Marum.

wehr up die heide half, swart und grauw vehn liggen; hier is ghen waterung, umb mit schepen hier an to komen, offt ock anders niet wal mit wagen hier off te komen is des winters.

Op den 3 Augusti to Trimunte gewesen, hebben die meyeren, so darup wonen, mit name Gaucke Allerts ende Douwe Allerts, verklaert, dat sie jarlix to huire geven voer het hiele gebruck van Trimunte 15 Carolus-gulden.

MEMORIËN VAN RIDDER THEODORUS RODENBURG BETREFFENDE HET VERPLAATSEN VAN VERSCHILLENDE INDUSTRIEËN UIT NEDERLAND NAAR DENEMARKEN, MET DAAROP GENOMEN RESOLUTIËN VAN KONING CHRISTIAAN IV (1621),

MEDEGEDEELD DOOR

DR. G. W. KERNKAMP.

Sinds Loffelt, en op zijn voetspoor *Jonckbloet*, aan de vrij wel vergeten litteraire figuur van Dirk Rodenburg — maar hij zelf noemde zich liever Theodorus — de haar toekomende plaats in de galerij onzer letterkundigen hebben hergeven, zijn het leven en de werken van dezen tooneeldichter een geliefd onderwerp van studie voor de beoefenaars onzer letterkundige geschiedenis geworden. Bij dat onderzoek is veel aan den dag gekomen, dat ook waarde heeft voor de geschiedenis van ons land in het algemeen.

Nadat de heer Unger reeds belangrijke mededeelingen had gedaan over Rodenburg's werkzaamheid als zaakgelastigde van Nederlandsche kooplieden in Spanje [1]), heeft Dr. J. A. Worp, in zijne levens-

---

1) J. H. W. Unger, Theodore Rodenburg, Ridder [illegible] van den Huyse van Borgongiën, in *Brederoo-Album*, [illegible] *van Oud-Holland* p. 91—100.

schets van Dirk Rodenburg [1]), niet alleen alles samengevat wat tot dusverre over hem bekend was, maar tal van nieuwe berichten daaraan toegevoegd, vooral over zijne diplomatieke loopbaan. Volledig kan deze alleen beschreven worden door wie zelf een onderzoek heeft kunnen instellen in allerlei buitenlandsche archieven. De heer Worp, die daartoe niet in de gelegenheid was, heeft zich veel moeite gegeven om zooveel mogelijk inlichtingen te verkrijgen over den inhoud van op zijn onderwerp betrekking hebbende archivalia, en verschillende buitenlandsche geleerden zijn hem daarbij van dienst geweest. Zoo heeft bv. Dr. J. A. Fridericia — destijds onder-bibliothecaris van de Universiteitsbibliotheek, tegenwoordig hoogleeraar aan de Universiteit te Kopenhagen — hem allerlei mededeelingen verschaft uit het Rijksarchief te dier stede. Uit den aard der zaak hebben die mededeelingen echter, hoeveel nieuws zij ook brachten over de eigenaardige rol, door Rodenburg in Denemarken gespeeld, het onderwerp op verre na niet uitgeput.

Tijdens mijn verblijf, in den zomer van 1900, te Stockholm en te Kopenhagen, heb ik allerlei stukken onder de oogen gekregen, die van belang zijn voor de kennis van Rodenburg's handel en wandel. Het doel, waarvoor ik de archieven bezocht, liet natuurlijk niet toe alles te noteeren, dat mij daarin merkwaardig scheen. Op mijne aanwijzing heeft het bestuur van het Historisch Genootschap enkele stukken betreffende Rodenburg's werkzaamheid in Denemarken laten overschrijven, en nu ik deze voor de uitgave gereed maak, voeg ik daaraan uit mijne te Stockholm en te Kopenhagen gemaakte aanteekeningen een en

1) Dr. J. A. Worp, Dirk Rodenburg, in *Oud-Holland* XIII p. 65—90, 143—173 en 209—237.

ander toe, waardoor de mededeelingen van Prof. Fridericia worden aangevuld en dat tevens iets nieuws brengt over de verhouding, waarin Rodenburg heeft gestaan tot de regeering van Zweden De lezer gelieve daarbij in het oog te houden, dat, wat ik hier kan geven, niet het resultaat is van een opzettelijk aan dit onderwerp gewijde studie; van allerlei ondernemingen kon ik slechts het begin ter sprake brengen, die ik gaarne ook in haar afloop zou hebben gevolgd, — niet omdat Ridder Theodorus mij zoo zeer interesseert, maar omdat zij mij van belang schijnen voor de nog grootendeels ongeschreven geschiedenis van den invloed, door Nederlanders uitgeoefend op den handel en de industrie van de overige Europeesche volkeren in de zeventiende eeuw.

De voorspoed van onze Republiek in hare wittebroodsweken deed bij buitenlandsche vorsten den verklaarbaren wensch opkomen, Nederlandsche handelaars en industrieelen naar hun eigen land te lokken. Karel IX stelde zich in betrekking met Amsterdamsche kooplieden om een Nederlandsche kolonie te stichten in Gothenburg; de landgraaf van Hessen bood gunstige voorwaarden aan wie zich in zijn land wilden komen vestigen [1]; de koning van Denemarken, Christiaan IV, deed hetzelfde. In het begin van 1607 zond hij Dr Jonas Charisius — denzelfde, die in December 1607 met Jacob Ulfeld namens Christiaan IV werd afgevaardigd als bemiddelaar bij de vredesonderhandelingen met de Aartshertogen — naar ons land „for at formaae fremmede Kiöbmaend og Haandwerksmestere at nedsette sig

1) „Condicionen, so den Niederlandern vom Landtgraffen zu Hessen praesentiret": in de in de volgende noot te noemen portefeuille van het R. A. te Kopenhagen.

her i Danmark" [1]) (om vreemde kooplieden en handwerksmeesters over te halen zich hier in Denemarken te vestigen). Verschillende Nederlanders lieten zich daartoe bewegen en verhuisden naar Kopenhagen.

Ook voor hun eigen belang knoopten de koningen van Denemarken en Zweden betrekkingen aan met Nederlandsche kooplieden en ondernamen, in compagnieschap met hen, allerlei handelszaken. De Amsterdamsche koopman Paul de Wilhem was bv. op dergelijke wijze als „factor" van Christiaan IV werkzaam en dreef met Zijne Ma^{t}. voor gezamenlijke rekening negotie. Met allerlei voorslagen tot „voiages" komt hij aan: er zullen schepen worden uitgerust naar Candia en Zante, naar Moscovië, naar Spanje, naar Guinea en Angola, naar Cyprus en Egypte; winst en verlies zal hij voor de helft deelen of dragen en 5°/$_{0}$ van het kapitaal genieten als provisie voor de uitrusting; „op ider schip sal een sopracargo sijn wegens sijn Kon. Ma^{t}. om de handeling te leeren [2])".

---

1) „Papirer vedrörande Jakob Ulfeldts og Jakob Charisius sendelse til Holland 1607—1608" (Holland A, R. A. Kopenhagen). In deze portefeuille (waarvan de meeste stukken betrekking hebben op de afzonderlijke zending van Charisius in 1607, en niet op de gezamenlijke zending van Charisius en Ulfeld in 1607—1608) zijn nog tal van nadere bizonderheden te vinden over het in den tekst genoemde onderwerp. Rogier Luppart, een Leidsch burger, was Charisius behulpzaam bij de werving in Leiden en Delft, Peter Schuiff, uit Antwerpen, verleende zijne diensten om Antwerper en Gentsche burgers over te halen naar Denemarken te gaan. De laatste bericht dat sommigen, die zich eerst daartoe bereid hadden verklaard, later weer terugkrabbelen „mit diesen trebus und das man saght so strack von friedt."

2) Het bovenstaande uit een brief van Paul de Wilhem aan Christiaan IV, dd. $^{3}/_{13}$ Februari 1621, in de „Relationer" 1621—1625 (Holland B, R. A. Kopenhagen); belangrijk in deze verzameling zijn ook de brieven, door De Wilhem aan den Kanselier Friis geschreven, dd. $^{3}/_{13}$ Maart 1623, $^{6}/_{16}$ Maart 1623, $^{12}/_{22}$ Maart 1625 en 1 Aug. 1625. De Wilhem kwam herhaaldelijk zelf naar Kopenhagen. Dat hij reeds in 1613 allerlei zaken voor Christiaan IV

In het najaar van 1619 verschijnt Ridder Theodorus Rodenburg te Kopenhagen, om zijne diensten aan den koning van Denemarken aan te bieden [1]). In een uitvoerige memorie zet hij uiteen, in welke aangelegenheid hij Z. M^{t}. van nut meent te kunnen zijn. Uit Denemarken, zoo betoogt hij, worden elk jaar veel huiden uitgevoerd naar andere landen, om daar bereid te worden; uit het buitenland komt dan weer leer naar Denemarken. Uwe Ma^{t}. heeft wel getracht den uitvoer van onbereide huiden en den invoer van bereid leer tegen te gaan, maar die plakkaten worden voortdurend ontdoken. Dat kan ook niet anders, zoolang ervaren bereiders van de huiden in Denemarken ontbreken. Maar hierin is te voorzien. Verscheiden Nederlandsche looiers zijn bereid zich in Denemarken te komen vestigen. Uwe Ma^{t}. moet dan bevelen, dat alle onbereide huiden tegen een bepaalden prijs moeten worden geleverd aan de door Uwe Ma^{t}. aan te wijzen personen. De bereiding kan geschieden voor rekening hetzij van de kroon, hetzij van Deensche onderdanen, die zich daartoe bij contract zullen verbinden. Mochten de laatsten hunne penningen niet willen wagen aan deze zaak, dan zullen „dezelfde personen, die op dit stuck met my hebben gecommuniceert, in contract treden alle

---

behartigde, blijkt uit de brieven van hem, die voorkomen in de portefeuille „Skrivelser (til Kongen, Kantsleren o. a.) og Akter vedrörande Private i Holland 1612—1613" (Holland A, R. A. Kopenhagen).

1) De brieven van Rodenburg aan den Koning van Denemarken of den Kanselier vindt men in de portefeuilles „Relationer Th. Rodenburg 1621, 1625—1626, 1632" (Holland B, R A. Kopenhagen). In de collectie „Holland B" vindt men ook nog een omslag met het opschrift „Theod. Rodenburg 1625 ff. Udaterede." Deze ongedateerde brieven — juist de belangrijkste — zijn van 1619 en 1620 of 1621, zooals uit den inhoud, of uit een aanteekening in dorso, is af te leiden. Rodenburgs brieven, met bizonder groote, fraaie letter geschreven, verrassen hier en daar door een Latijnsch citaat.

de onbereyde huyden t'ontfangen en hier te lande (nl. in Denemarken) te bereyden, om naderhand daervan te disponeren naer hun welgevallen." Wanneer echter sommige Uwer Ma^ts^. onderdanen een dergelijk contract willen sluiten, dan zullen de Nederlandsche looiers zich tevreden stellen met het arbeidsloon voor de bereiding.

Een volgende [1] brief vestigt de aandacht van den Koning op de wenschelijkheid om den invoer van geverfde lakenen in Denemarken te verbieden, opdat de lakenbereiding en lakenweverij ook daar een inheemsche industrie worde. Rodenburg staat in verbinding met menschen, die de noodige werkkrachten voor dit alles uit Nederland zullen aanvoeren [2]).

Christiaan IV begon met te informeeren, of de Nederlander, die hem met deze voorstellen aan boord kwam, wellicht een Arminiaan was en gelegenheid zocht een lading vol Arminianen in Denemarken binnen te smokkelen [3]). Toen hij op dit punt gerust gesteld was, schijnt hij op de plannen van Rodenburg te zijn ingegaan. Het verdere verloop van de onderhandeling kunnen wij ook daarom niet nauwkeurig mededeelen, omdat niet alle brieven of memories van Rodenburg

1) De volgorde kan alleen worden afgeleid uit den inhoud; maar deze biedt daartoe genoeg gegevens aan.

2) Rodenburg beweert in contact te staan met een zekeren Hans Sporendonck, „die voor desen in de quartieren van Uw K. M^ts^. rijcke in compagnie van Jacob Willemsz. Moens 2000 lakenen jaerlijckx heeft verhandelt." — De uitvoerige brief, waaruit ik slechts enkele aanteekeningen kon maken, bevat veel wetenswaardigs over lakenhandel en lakenbereiding ook in andere landen; Rodenburg was zelf uit een familie van lakenfabrikanten (vgl. *Oud-Holland* XIII p. 69 vgg.), zoodat zijne mededeelingen over dit onderwerp eenige waarde kunnen hebben.

3) Dit blijkt uit een aanteekening in dorso op de memorie, waarin Rodenburg voorstelt Nederlandsche looiers naar Kopenhagen te brengen. Vgl. ook mr. H. van Vollenhoven, *Broeders Gevangenisse. Dagboek van Willem de Groot* enz., p. 137.

bewaard zijn gebleven, wat o. a. blijkt uit de omstandigheid, dat Christiaan IV, in zijne dadelijk te noemen besluiten, verschillende dingen aan Rodenburg toestaat, waarom wij dezen nog niet hadden hooren verzoeken. Den 22^{en} Februari 1620 verleende de Koning hem een privilegie om te Kopenhagen oliemolens te mogen oprichten en gedurende acht jaren te drijven, en stond aan hem en zijne consorten toe om, voor éénmaal, wit zout uit Holland naar Denemarken te mogen invoeren [1]). Een week later beval Christiaan IV aan de regeering van Kopenhagen een in de nabijheid van het slot Rosenburg gelegen tuin voor Rodenburg beschikbaar te stellen, opdat deze daar oliemolens zou kunnen bouwen [2]).

Met het octrooi voor het zout schijnt er nog iets gehaperd te hebben, althans, in een brief aan den Koning, die uit het voorjaar van 1620 moet dagteekenen [3]), hooren wij Rodenburg verzoeken dat Zijne Ma^{t}. vóór zijn vertrek — naar Engeland, waar Christiaan IV zich in het najaar van 1620 ophield — het octrooi van het zout zal teekenen en dat een zekere Volckert commissie van Zijne Ma^{t}. moge krijgen om den schilder Govert Jansz. Poelenburch uit Holland mede te nemen naar Denemarken, desgelijks een meesterkuiper, een looier en een brouwer; verder verzoekt hij dat de Koning hem „een bequame plaets voor de plantinge van zijn bomen ende bloemen benevens andere curieusiteyten" zal geven en dat Z. M^{t}.

---

1) Sjaell. Reg. XVII, 7 en O. Nielsen, *Kjöbenhavns Diplomatarium* I p. 631, II p. 617 (aangehaald bij Bricka en Fridericia, *Christian IV's Breve* I p. 190, noot 6).

2) Ibidem, p. 190, noot 6.

3) De brief heeft datum noch plaatsnaam; de tijdsbepaling leid ik af uit de woorden, waarin van het aanstaand vertrek van den Koning wordt gesproken.

een besluit moge nemen op het stuk van den lakenhandel en de lakenverwerij.

Kort hierna moet Rodenburg naar Engeland zijn vertrokken, waar hij betrekkingen trachtte aan te knoopen met lakenbereiders, die ongeverfde Engelsche lakenen naar Kopenhagen zouden willen voeren, zoodat men deze daar voortaan rechtstreeks zou kunnen bekomen en niet over Hamburg, zooals tot dusverre geschiedde [1]). Klaarblijkelijk was de Koning dus ingegaan op het vroeger ontwikkelde plan om de lakenverwerij tot een inheemsche industrie in Denemarken te maken.

Uit Engeland reisde Rodenburg naar ons land, vandaar weer naar Engeland, en vervolgens, hetzij direct, hetzij over de Nederlanden, naar Denemarken [2]). Te Kopenhagen teruggekeerd, diende hij in het begin van 1621 een uitvoerige memorie bij den Koning in — de eerste van de twee, die hierna

---

1) Dit blijkt uit den aanhef van den brief, die beneden, p. 206, is afgedrukt.

2) In het voorjaar van 1620 vertrok Rodenburg uit Kopenhagen naar Engeland, in Juni was hij in ons land, in den herfst reisde hij weer naar Engeland (*Oud-Holland* XIII p. 210 en 211). Tijdens het verblijf van Rodenburg in ons land in den zomer van 1620 schijnt hij ook onderhandeld te hebben met Wtenbogaert, om hem te bewegen naar Denemarken te komen. In het Rijksarchief te Kopenhagen wordt althans een brief bewaard van J. Wtenbogaert, uit Antwerpen, 1 October 1620, aan Theod. Rodenburg, in Den Haag, waarin men leest: „indien Syne Con. M[t]. my ut Con. goedertierenheyt allergenedichst welde vergonnen aldaer in S. M[ts]. Coninckrijck van Deenmarcken met myne familie als een privé persoon te wonen, sonder in myne conscientie geinquieteert te worden, mits gheen scandael gevende, ende my tot dien eynde te doen expedieeren S. M[ts]. Conincklijcke brieven van sauvegarde ende speciale protectie, ick zoude, daervan toeseggingе hebbende door Uwe Ed., op mijn vertreck derwaerts naerders konnen resolveren" (Holland A, Brev fra J. Utenbogaert til Theodor Rodenburg 1620). Vgl. hierbij Prof. Rogge, *Johannes Wtenbogaert en zijn tijd* III p. 63 vgg.

zijn afgedrukt — die allerlei voorstellen bevat, waarvan zoowel het aantal als de verscheidenheid ons verbaast. Het blijkt dat hij zich zijn verblijf in Nederland te nutte gemaakt en daar waarschijnlijk zoo hoog had opgegeven van zijn invloed bij den Deenschen Koning, dat tal van handelaars en industrieelen, die hunne zaken wel naar Denemarken wilden overbrengen, zich met hem in betrekking hebben gesteld. Zoo kan hij tot Christiaan IV spreken over geschut- en ijzergieterijen en staalmakerijen, over bierbrouwerijen en witwasbleekerijen, over tras- en oliemolens, scheepstimmerwerven en lijnbanen en nog vele andere industrieele ondernemingen, die door Nederlanders in Denemarken gevestigd zullen worden, zoo de Koning slechts de voorwaarden, die zij stellen, wil aannemen; zoo biedt hij den Koning een collectie schilderijen van allerlei bekende meesters te koop aan, of wil dezen proefstukken laten zien van kunstenaars, die bereid zijn te verhuizen naar Kopenhagen — en dit alles, zoo men hem gelooft, niet om er zelf wat aan te verdienen, maar uit waarachtige belangstelling in den bloei van Z. M[ts]. rijken.

Ik wil wel bekennen, dat ik, bij het eerste doorloopen van dit stuk, een ongeloovig gezicht zette en mij herinnerde dat Ridder Theodorus zich wel eens aan grootspraak heeft schuldig gemaakt; misschien, dacht ik, was de Ridder in de orde van het Huis van Bourgondië ook wel opgenomen in de chevalerie d'industrie. Maar ik deed hem onrecht. De tooneeldichter blijkt tevens een man van zaken te zijn. De „resolutionen", door Christiaan IV op Rodenburg's voorstellen genomen, zijn kort en bondig — een enkele maal snauwt hij den Ridder zelfs af, als deze het netelige punt van den Sonttol ter sprake brengt — maar bovendien heel verstandig.

Op de meeste aanbiedingen gaat de koning in; niet op alle, en niet altijd staat hij de conditiën, die gesteld worden, toe, maar in het algemeen konden de Nederlandsche industrieelen, als wier zaakwaarnemer Rodenburg optrad, tevreden zijn. Bovendien verkreeg deze, op denzelfden dag, toen Christiaan IV zijne „resolutiones" nam (13 Februari st. vet. 1621), een algemeene volmacht van den Koning om namens dezen te contracteeren met alle Nederlandsche kunstenaars, kooplieden en industrieelen, die naar Denemarken wilden komen [1]).

In een tweede memorie, die tusschen 13 Februari st. vet. en 23 Maart st. vet. 1621 moet zijn ingediend, komt Rodenburg nog terug op enkele punten uit de eerste; van de nieuwe onderwerpen, daarin ter sprake gebracht, trok vooral één mijn aandacht, nl. dat Isaac le Maire en consorten deel willen nemen in de Deensche Oost-Indische Compagnie. Verder blijkt er uit, dat Rodenburg reeds druk aan het bouwen is in Kopenhagen; dat hij zelf daar enkele industrieele ondernemingen op het touw heeft gezet en vooral geïnteresseerd is bij de zeepziederij en de oliemolens; dat hij naar Holland gaat vertrekken, om daar te trouwen [2]), maar met zijne vrouw dadelijk weer terug wil keeren naar Denemarken en het liefst dan zijn intrek zou nemen in eenige vertrekken van het — na den dood der Koningin — leegstaande slot te Ipstrup, waar hij dan tevens gelegenheid zou vinden de honderden schilderijen en andere kunstvoorwerpen onder dak te brengen, waarin hij handel drijft.

In Maart 1621 was Rodenburg weer in Holland;

---

1) Dit volgt uit den inhoud van het zesde punt der tweede memorie van Rodenburg, die hierna is afgedrukt, p. 247.

2) Op 13 en 20 Maart 1621 werd zijn huwelijk met „jonckvrouwe Anna Nottelmans J. d." te Delft en te Amsterdam aangeteekend; *Oud-Holland* XIII p. 211.

of hij, gelijk zijn voornemen was, daarna weer naar Denemarken is gegaan? Ik heb er geen enkel spoor van gevonden. In Augustus en October van dat jaar vertoefde hij in elk geval te Delft, vanwaar hij eenige brieven aan den Koning van Denemarken schreef [1]), waaruit o.a. blijkt dat hij „kaffawerkers en anderen" uit ons land naar Denemarken heeft gezonden; „aengaende de hoppeplanting, daermede ben ik besich om met besondere boeren te veraccorderen, die hun zullen transporteren na Denemarcken om de hoppen te bearbeyden [2])"; ook behartigt hij hier te lande de aangelegenheden van de Deensche Oost-Indische Compagnie. Maar overigens kan ik niets mededeelen over het verdere verloop van al de ondernemingen, die Rodenburg aan den gang had gebracht. Geen enkele brief of memorie van zijne hand, dagteekenende uit de jaren tusschen 1621 en 1625, is bewaard gebleven, althans niet in de portefeuilles, waarin de overige bijeen liggen; daarmede is echter niet gezegd, dat in andere afdeelingen van het Kopenhager archief — b.v. bij de in de Kanselarij ingekomen stukken — niet iets betreffende Rodenburg's werkzaamheid in de genoemde jaren te vinden is.

Voorloopig moet ik er het zwijgen toe doen. Er is echter één aanwijzing, dat de reputatie van den Ridder niet heeft gewonnen door zijne bemoeiingen met handelszaken. In 1628 schreef Willem van den Hove, de stadhouder van de in Holstein door Nederlandsche Remonstranten gestichte kolonie Frederikstad, aangaande Rodenburg: „sijn credit is niet so

1) Relationer Th. Rodenburg 1621 (Holland B, R. A. Kopenhagen). Ik maak er opmerkzaam op, dat deze omslag, die vier brieven bevat, niet genoemd wordt in den ms. inventaris van de afdeeling „Relationer Holland B" in het genoemde archief.

2) Rodenburg aan Koning Christiaan IV, dd. Delft, 31 Aug. 1621.

groot by de Heeren Staten, ende noch veel min by vermogende coopluyden, als het wel sijn mochte, smakende sijn actiën veel nae sinistre practyken om gelt te becoomen, daer de luyden qualyck van connen weer crygen, belovende veel dingen, daer dickwijls niet nae volcht [1])."

Met het begin van 1625 kunnen wij den draad weer opvatten. Sinds 1 Januari van dat jaar schreef Rodenburg aan de Deensche regeering, op verzoek van Nicolaus Eggebrecht [2]), „alle acht ofte veerthien daeghen aengaende d'occurrentiën hier te lande [3])." Uit de jaren 1625 en 1626 zijn verscheiden brieven van Rodenburg bewaard, waarin hij politieke nouvelles mededeelt; tevens blijkt daaruit dat hij de belangen van de Deensche regeering behartigt o.a. in het jaren lang hangende geschil tusschen de Noordsche Compagnie en de Deensche Compagnie voor de walvischvangst, aan het hoofd waarvan Johann Braem stond, een voornaam Duitsch koopman te Kopenhagen [4]). Herhaaldelijk verzocht Rodenburg te worden begiftigd met den titel van agent of resident, maar steeds te vergeefs; de Deensche regeering had vermoedelijk hare redenen om hem niet als officieelen vertegenwoordiger te wenschen [5]). Na 1626 zijn er nog

---

1) *Oud-Holland* XIII p. 214.

2) Nicolaas Eggebrecht was sinds 1612 secretaris van de Duitsche kanselarij (vgl. beneden, p. 218, noot 1).

3) Blijkens een brief van Rodenburg aan Koning Christiaan IV, dd. 's Gravenhage, 5 Sept. 1625.

4) Vgl. het hoofdstuk „Deensche pretensiën" bij mr. S. Muller Fz., *Geschiedenis der Noordsche Compagnie* p. 236 sqq.

5) In den ms. inventaris van de afdeeling „Relationer Holland B" op het R. A. te Kopenhagen worden, te beginnen met 1617 en tot 1630, de volgende vertegenwoordigers van de Deensche regeering hier te lande genoemd, met den titel en gedurende de jaren, die achter hun naam zijn vermeld: Adriaan Strick, commissaris, 1619—1623, Paul de Wilhem, factor, 1621 en 1623, agent 1625,

slechts enkele, onbelangrijke brieven van Rodenburg voorhanden, uit 1630, 1632 en 1636; dat hij in 1628 nog in connectie stond met de Deensche regeering, blijkt uit een schrijven, op 3 Augustus 1628 tot hem gericht door den bekenden cartograaf Hessel Gerritsz. [1]), die hem mededeelt dat hij bezig is een kaart te snijden van Denemarken, Noorwegen en Zweden, met aangrenzende landen, tot aan Moscou en Archangel, en zijne hulp inroept om daarvoor Deensche „geographische afteykeningen" of „beschryvingen met woorden" tot zijne beschikking te krijgen.

In 1625 of 1626 had Rodenburg den zoo lang begeerden titel van resident gekregen — echter niet van Christiaan IV, maar van den hertog van Sleeswijk-Holstein. Sinds 1630 vertegenwoordigde hij dezen aan het hof te Brussel. Dr. Worp heeft ons medegedeeld, dat Michel le Blon, de bekende plaatsnijder, die tegelijk een diplomatieke rol heeft vervuld en, evenals Rodenburg, voor geld allerlei politiek nieuws aan den man bracht, daar in 1638 bij Rodenburg logeerde, toen hij namens de Staten-Generaal onderhandelingen kwam aanknoopen met de regeering te Brussel. Wat Rodenburg over die onderhandelingen van zijn gast vernam, briefde hij natuurlijk aan zijn Hertog over [2]).

Cornelis Vinck, agent, 1624, Theodoor Rodenburg, correspondent, 1625—26, 1632, Josias van Vosbergen, resident, 1627 en 1628, Johannes Scultetus, resident, 1628, 1629. Ook Gaspar van Vosbergen had hierbij genoemd moeten worden, met den titel van agent, in de jaren 1623—1631, blijkens den inhoud van de portefeuille „Gaspar van Vosbergens Breve til Kongen og Kantsleren m. fl. 1623—1631" (Holland A, R. A. Kopenhagen).

1) Hessel Gerritsz. aan Ridder Theodorus Rodenborch, in Den Haag, dd. Amsterdam 3 Aug. 1628. De brief ligt in de afdeeling Holland A (R. A. Kopenhagen) in een omslag, waarop: „Skrivelse til Theodor Rodenborg fra en borger i Amsterdam 1628."

2) Vgl. Dr. J. A. Worp, Vredesonderhandelingen in 1638 gevoerd, in *Bijdr. voor Vad. Gesch.*, Derde Reeks, VIII p. 421—424.

Hoe en wanneer Rodenburg met Le Blon in kennis was gekomen, kan ik nog nader toelichten uit enkele aanteekeningen, die ik te Stockholm maakte. Sinds 1632 had Le Blon zich bij contract met de Zweedsche regeering verbonden om „eenige persoonen van verscheyde conditiën in onderscheydelijcke diensten ende plaetsen, so buyten als binnenslands, tot curieuse advisen ende inteligentiën te bewegen, zunderlingen eenen agent tot Brussel" 1). Van deze fraaie taak kweet hij zich naar behooren; niet alleen uit ons land, maar uit Brussel, Antwerpen, Londen en Spanje (waar hij zijne handlangers had) voorzag hij de Zweedsche regeering van het nieuws, dat voor haar van belang was. Uit de bewoordingen van het contract blijkt reeds, dat men in Zweden vooral prijs stelde op een spion te Brussel. In Januari 1636 schrijft Le Blon aan den kanselier Oxenstjerna: „van Brusselen valt mij een goede occasie voor, daer ick lange om gevrijd hebbe" 2), nl. om daar een geschikten agent te krijgen. En twee maanden later kan hij den kanselier reeds berichten dat deze agent bij contract heeft beloofd hem, gedurende een vierendeel jaars, elke week kopieën te zenden van de adviezen, die hij aan zijne principalen schrijft: „Ditto heer agent is Ridder ende met seer heerlijcke kwaliteyten begaeft, treffelijck gestudeert ende in alle taelen seer expert, oock te hove aldaer heel wel gesien, so om de voorschreven qualiteyten als om de Spaensche spraecke, die hem heel eygen schijnt te wesen" 3). Hij is met deze nieuwe aan-

1) Het contract ligt in den bundel: Extranea. Holland. Le Blons Avisor (R. A. Stockholm).

2) Le Blon aan Oxenstjerna, 2 Januari st. n. 1636 (Oxenstjernska Saml. R. A. Stockholm).

3) Le Blon aan Oxenstjerna, $^{2}/_{12}$ Maart 1636 (Extranea. Holland. Le Blons Avisor: R. A. Stockholm).

winst zoo ingenomen, dat hij zijn leverancier te Antwerpen, over wien hij toch in den laatsten tijd niet heel tevreden was, maar zal afdanken.

Le Blon noemt den naam niet, maar in den met zeer heerlijke qualiteiten begaafden Ridder, die zoo goed Spaansch kent, hebben wij Ridder Theodorus reeds herkend. Werkelijk vindt men dan ook in de afdeeling „Extranea, Holland" van het Stockholmer Rijksarchief een lijvigen bundel, getiteld: „Rodenborgs Avisor", uit de jaren 1636—1644. Het is dus niet bij een verreljaar gebleven. Ik heb den bundel alleen vlug kunnen doorloopen; hij bevat brieven van Rodenburg, gewoonlijk uit Brussel, een enkele maal ook uit Antwerpen en Den Haag, aan Michel le Blon, soms aan den Zweedschen resident in Den Haag, Spiering, waarin hij al het politiek nieuws, dat hem ter oore komt, overbrengt; ook vindt men er afschriften van zijne brieven aan Frederik, hertog van Sleeswijk-Holstein, en uit het jaar 1639 een aantal berichten van een ongenoemde uit Londen, die o. a. aan boord van Tromp's vloot is geweest en veel verhaalt over de gebeurtenissen, die aan den slag bij Duins voorafgingen, en over dien slag zelf. Vermoedelijk zijn deze berichten eerst aan Rodenburg, en door hem weer aan Le Blon of Spiering toegezonden.

Hiermede ben ik aan het einde gekomen van wat ik uit mijne aanteekeningen over Rodenburg kon samenlezen. Over den inhoud van de stukken, die ik thans laat afdrukken, heb ik opzettelijk slechts weinig medegedeeld, omdat ik mijne lezers gaarne tot de lectuur ervan wil uitnoodigen. Gaat het hun zooals mij, dan zullen zij door die lectuur weer versterkt worden in het besef, hoe ver de Nederlanders van het begin der zeventiende eeuw hun tijdgenooten

vooruit waren. Wat een overvloed van kapitaal en vakkennis en werkkrachten moet hier gestroomd hebben, dat men er zooveel van kon afstaan aan het buitenland! Welk een ondernemingsgeest, welk een volslagen gemis aan wat eerst in later jaren een nationale karaktertrek zou worden: huisvastheid! Hoe steekt bij dat alles de economische achterlijkheid van Denemarken af, dat nog zoo weinig voordeel weet te trekken van zijne gunstige ligging voor handel en scheepvaart, dat zijne huiden in het buitenland tot leer laat bereiden, dat van de Nederlanders het lakenverven en saaiweven, het hopplanten en bierbrouwen, het steenbakken en zeepzieden moet leeren. Nog in andere opzichten blijkt die achterlijkheid: de notabele burgers van Kopenhagen moeten hunne zonen naar den vreemde sturen, naar Hamburg, Bremen of naar Nederland, om hun onderricht te laten geven in de arithmetica en het Italiaansch boekhouden en andere „noodsakelijcke scientiën". Ook voor de kunst moet Denemarken zich tot ons wenden: Rodenburg brengt een scheepslading van niet minder dan 350 schilderijen mede! In zijne memoriën zullen ook onze kunsthistorici een en ander van hunne gading vinden.

Ten slotte nog iets over de wijze van uitgave. De volgorde van de stukken is, in den bundel, waarin zij zijn saamgebracht, aldus:

N° 1). De memorie van Rodenburg, zonder datum, maar zij moet ingediend zijn in de eerste helft van Februari 1621.

N° 2). „Kon. May[ts] zu Dennemarken, Norwegen etc. resolutiones uff unterscheideliche puncte, so herrn Theodoro Rodenburg zu ertheilen gnedigst ahnbefohlen worden. Roschilde, den 13 Februarij (st. vet.) 1621."

N° 3). De tweede memorie van Rodenburg, zonder

datum, die ingediend moet zijn nà 13 Febr. (st. vet.) en vóór 23 Maart (st. vet) 1621.

N° 4). Een stuk, getiteld: „Theodori Rodenburgs unterschiedtliche puncte etc." Daarin worden de door Rodenburg in zijne tweede memorie gedane verzoeken in het Duitsch kort samengevat. Bij sommige punten is in margine — waarschijnlijk door den Kanselier — aangegeven, hoe er op beslist moet worden; deze voorloopige beslissing verschilt een enkele maal van de latere, door den Koning genomen, definitieve beslissing, die wij vinden in 't volgende nummer.

N° 5). „Kon. Maytts. zu Dennemarcken, Norwegen etc., unsers gnedigsten hernn, resolutiones uff unterschiedliche puncte, so her Theodorus Rodenburg, ritter, ubergeben, ertheilet. Copenhagen, 23 Martii (st. vet.) 1621."

N° 6) bevat slechts enkele kladaanteekeningen en voor memorie opgeteekende punten, deels van de hand van Rodenburg.

Voor het gemak van den lezer heb ik, achter elk punt van de eerste memorie van Rodenburg, dadelijk uit N°. 2 de genomen resolutie van den Koning tusschen [ ] laten afdrukken; bij N°. 3, de tweede memorie, heb ik eveneens gehandeld met de resolutiën uit N°. 5; N°. 4 kon vervallen, omdat het in hoofdzaak slechts een herhaling van N°. 3 is; ik heb echter in de aanteekeningen aangegeven, op welke punten de meening van den Kanselier van de beslissing van den Koning verschilde; zoo heb ik eveneens het weinige wetenswaardige, dat N°. 6 bevat, in de noten ondergebracht.

G. W. K.

THEODORI RODENBURGS VORSCHLÄGE UNDT EMPFANGENE RESOLUTIONEN WEGEN ENGLISCHEN LACKEN IM REICHE DENNEMARCK ZU MACHEN ETC.

I.

Groot moghenden, machtigen koning en ghenadigen heer.

Alhoewel dat ick (als een ootmoedich onderdaen) alleenlijck van hier na Engelandt ben vertrocken op het stuck van de Engelsche lakenen, waerop ick oock een zekere partie heb besloten om die lakenen wit hier te bekomen, zonder dat men die van Hamburch zal behoeven te laten komen (waervan ick de verbintenis en ondertekening met my brenge), zo zijn my besondere propositiën tot vermeerdering van de trafique in u ko. mats. koningrijcken te vooren ghekomen, die ick onderdaniclijc by gheschrift heb ghestelt. Versoeckende dat u ko. mat. die ghenadelijck gelieve in consideratie te nemen.

U ko. mat. ootmoedigen onderdaen
Theodorus Rodenburg.

1.

Engelsche lakenen.

Also ick, in Engelandt komende, niet heb ghevonden den heer ridder Robbert Anstrader [1]), met wien ick soude gecommuniceert hebben het stuck van

---

1) Aldus de tekst. Bedoeld wordt Robert Anstruther, die als gezant van Jacobus I in Denemarken was geweest.

de Engelse lakenen, en, wederom komende in Hollandt, by accident my voorvallende, door treffelijcke koopluyden, die my aenpresenteerden om jaerlijckx te leveren, op hun perikel en kosten, twee, drie duysent ofte meer Engelse witte lakenen, en de voorseyde lakenen hier in uw ko. ma[ts]. koningrijck te laten bereyden, verwen en verhandelen, en tot dien eynde hunluyder personen hierwaerts te transporteren, heb ick by provisie hunluyder propositie by gheschrift doen stellen, en ooc laten ondertekenen, doch alles op het welgevallen van uw ko. ma[t]., ghelijck blijckt by de schrifture, aen den heer Canselier ghelevert. Naderhandt heb ick verstaen, door brieven van de heer Canselar, hoe dat uw ko. ma[t]. heeft ghelieven te vergunnen aen de koopluyden deser stede Koppenhaguen zeker octroy van de lakenhandel, bereyderye, verwerye en aenkleven van dien. Diesniettegenstaende zal uw ko. ma[t]. ghenadelijck ghelieven te considereren de groote consequentie van dese hollandse koopluydens propositie, om met grooter fondement dese handeling in uw ko. ma[ts]. koningrijck te planten, waeruyt spruyten zal de navigatie op Westen. Want die koopluyden, die hun contante penningen in de lakenhandel inployeren, zullen practiseren besondere andre commertiën. Waerover zeer geraden waer te wege te brengen, dat dese compangiën van Hollandt hun vereenden met de koopluyden van Koppenhaguen, ten eynde dat zy te machtiger zijn om zo treffelijcken handeling uyt te voeren. En aengesien dat ick, als een ootmoedich onderdaen en dienaer, dit stuck zo hebbe gediligenteert, dat de voornoemde koopluyden in Hollandt tot dese resolutie zijn ghekomen, en datter in de elf propositiën niets werdt versocht als 't gun(t) meest accordeert met het octroy, dat uw ko. ma[t]. alrede ghenadelijck heeft ghelieven te vergunnen aen de koopluyden van Kop-

penhaven, zo ben ick van oppinie dat dese compangiën wel vereenicht kunnen werden, 't welck ick onderdanichlijck remittere aen uw ko. ma^ts^. wyse deliberatie.

[Diesen vorschlag haben höchstgeëhrte kon. may^tt^. gnedigst bewilliget, also das die angegebene niederlendische kauffleute in die compagnie des lackenhandels, darauff die burger zu Copenhagen gnedigst privilegyret, mugen mit eingenommen werden.]

2.

Aengaende de valsche munt.

In Hollandt is my te vooren ghekomen van zekere valsche muntemakers, die nagheslaghen hadden uw ko. ma^ts^. marcken, niet waerdich sijnde in aloye zes schellingens deensch, waervan ick één medeghebracht hebbe en den heer Cancelier behandicht. En wesende een saeck van zeer quade consequentie, en daerbeneven door sommighe booswichten uytghestroyt dat de voornoemde valsche marcken van Denemarcken quamen, streckende tot seer groote desreputatie van uw ko. ma^ts^. onderdaenen; en also ick gheïnformeert werde van besondere personen over valsche munters, die vluchtich waeren en hun absenteerden, heb ick die vervolght en boven de hondert mylen ghereyst, so gaende als wederkomende, doch de voornoemde personen niet kunnen betreffen, waervan ick aen den heer Canselier heb gheschreven. Naderhant is my by accident te vooren ghekomen dat eenen Karel Nauwens, die hem gheabsenteert hadde, verstaen hebbende dat hy van de valsche munt ghesuspecteert was, versocht door brieven, gheschreven aen zynen vrundt Peter

Bacherot, om aen my voor te houden dat, zo ick by uw ko. ma^t. mocht verwerven pardon voor zijn persoon, also hy de valsche marcken niet ghemaeckt hadde, maer wel ghebruyct had gheweest om yemant te vinden, die zich zoude willen onderwinden de stempel te maeken en de voornoemde marcken te slaen; belovende voorts te ondecken alle het secreet en wien de valsche marcken gheslagen hadde. Den voornoemden Bacherot by my komende, heb ick industrie ghebruyckt dat ick van hem hebbe bekomen den brief, die Carel Nauwens aen hem had gheschreven, die ick ooc noch in mijn possessie hebbe. En heb hem hoop ghegheven, dat ick zoude diligenteren om van uw ko. ma^t. pardon voor Carel Nauwens te bekomen, en zo allenskens alle het secreet ontdeckt, als te weten: dat Zacharias Jansen, wonende te Middelburch [1]), de voornoemde valsche marcken ghemaeckt en versonden hadde. Verder heb ick niet gheraedzaem ghevonden hierin te procederen, maer uw ko. ma^t. zulckx onderdanichlijck aen te dienen en uw ko. ma^ts. ghenadighe ghebieden hierop te verwachten, niet twijffelende oft zal daerop ghelieven te letten; want zonder faulte zullen de voornoemde valsche marcken mettertijt in uw ko. ma^ts. koningrijcken ghesonden werden en goede rijckxdaelders daervoor uytghevoert, 't welck alles is te voorkomen. Tot welcken eynde ick onderdanichlijck zal proponeren, hoe men hierin ten besten zoude mogen procederen. Vooreerst: dat uw ko. ma^t. gheliefden ghenadelijck te pardonneren Carel Nauwens zijn delict, zich hebbende laten ghebruycken om een persoon te vinden, die de stempel heeft ghemaeckt, als Carel zelven bekent, om de voornoemde valsche

1) Zoo leeren wij dus den man, die met de ontdekking der verrekijkers is gaan strijken, ook als valschen munter kennen.

marcken te slaen; maer also den voornoemden Carel daer gheen voordel ofte profijt van heeft ghenoten, dat uw ko. ma^{t}. hem zulckx ghenadelijck pardonneertten, aen(ge)sien dat hy het secreet ondeckt, te weeten de personen aenghewesen, die hem eerst hebben ghebruyct om de stempel te laten maken, en desghelijcx de persoon, die de stempel heeft ghemaeckt. Dit pardon door uw ko. ma^{t}. ghenadelijck vergunt zijnde, zal 't aen Carel Nauwens niet overghelevert werden, voordat hy verklaert en aenwysinge doet van de personen, die hem beweeght hebben om de stempel te doen maken. Dit alles wetende, is 't nodich dat de Heeren Staten General zulckx voorghehouden werdt door de persoon, die u ko. ma^{t}., door brieven van credentie, daerin zult ghelieven te ghebruycken, opdat zodanigen schandeleusen bedrijf gestraft mach zijn na de justitie vereyscht, ten eynde datter gheen grooter quaet uyt spruyt. Hierin diendt ooc zeer gediligenteert te zijn, want ick ben vastelijck van ghevoelen datter dagelijckx veel quanteteyt valsche marken ghemaeckt en versonden werden.

[Dieses puncts halber wollen ihre kon. maytt. ahn dero agenten in dem Hage gnedigsten befehll ergehen laszen.]

3.

Zaye-wevery.

Van Hollandt heb ick aen de heer Canselar gheschreven 't gun(t) my gheproponeert was door een coopman van Rotterdam, Guiliam Leemput, met zijn compagnie, om besondere goede meesters en knegts van Hollandt hier tot Koppenhaguen te brenghen om de zaye-wevery in 't werck te stellen, wesende een seer treffelijcke neringhe, also het aenkleven

van dien van groote consideratie is, waerover ick vertrouwe, dat uw ko. ma^{t}. zulckx wel zal ghevallen. Hebbe daerover, opdat men versekert mocht wesen, van den voornoemden Guiliam Leemput afghenomen zijn schriftelijcke ondertekening, ten eynde dat men mocht weeten in wat manier en op wat conditie dat hy 't voornoemde stuck zoude willen aenvaerden. Maer bemerckende dat hy calculatie maeckte het veel duysenden zoude kosten, en meerder was zoeckende zijn perticulier voordel en proffijt als de welvaert van uw ma^{ts}. rijcken, hebbe daerover uyt hem ghetrocken het secreet hoe hy 't voornam in 't werck te stellen, waeruyt ick verstae dat zulckx wel gh'effectueert kan werden met veel minder kosten als den voorseyden Guiliam Leemput is voordragende, en ick zelven, zo uw ko. ma^{t}. zulckx ghenadelijc ghebiedt, de zaye-wevery hier te lande wel zoude weten te brenghen, en princepalijck in dese ghelegentheyt des tijts, bestaende alleenlijck in 't goedt beleydt en industrie, zonder dat uw ma^{t}. zo groote en excessive ongelden en kosten zal behoeven te doen, ghelijck voor desen is geschiet om ander neringhen hier te brengen. Want, ghesproken als een ootmoedich onderdaen uws ko. ma^{ts}., het stuck van de ambachten en manefacturen bestaet meest daerin, om de ghemaekte goedren vorderlijcx en profitabelste te venten, en daervan te desponeren. Hetwelck bequamlijckste gheschiet door de koopluyden die zulckx aanvaerden, streckende tot groote vermeerdering van de navigatie en augmentatie van uw ko. ma^{ts}. tollen en inpositiën. Hierbeneven ghelieve uw ko. ma^{t}. ghenadelijck te considereren, dat de zayehandeling veroorsaecken zal treffelijcke commersie op de quartieren van Spangiën, Portugal en de Eylanden, alwaer de meeste zaeyen, die voor desen ghemaeckt zijn gheweest, ghesonden en verkoft

zijn; en aengesien dat uw ko. ma^ts^. ingesetenen vry en vranck op Spangiën altijt zullen moghen trafiqueren, waer ander landen en provintiën onseker van zijn, in oorloghe vervallende, zullen de treffelijckste koopluyden hun in uw ma^ts^. rijcke willich transporteren, aengesien de tranquileteyt en gherustheyt deses rijckx, beneven de bequaemheyt van havens, seer wel gheleghen tot de navigatie, waerin uw ko. ma^ts^. rijcken andre landen overtreffen. Remitterende voorts ootmoedelijck de voornoemde propositie aen uw ko. ma^ts^. genadige en wyse deliberatie.

[Guiliaum Leemput mit seiner compagnie soll zugelaszen sein zu Helszingnoer sich nieder zu laszen und die sayeweberey ahn zu richten [1]).]

4.

Drie schepen met een jacht na Capo de bona esperansa.

Jan Jansen van Vlielandt, met zijn compagnie hebben aen my gheproponeert om aen uw ko. ma^t^. ootmoedich te vertonen, of zy onder de protectie en bescherminghe van uw ko. ma^t^. hier tot Koppenhaguen zoude moghen uytrusten en equiperen drie schepen met een jacht, als te weeten: twee schepen, yder van hondert lasten tot hondert en vijftich lasten, ophebbende yder zestich mannen en zestien gotelinghen, het derde schip van omtrent hondert lasten, daerop vijf en veertich mannen en twalf gotelinghen,

1) Zijne Ma^t^. gaat dus niet in op het voorstel van Rodenburg, nl. dat deze zelf, nadat hij op slinksche wijze zich kennis van het bedrijf heeft verschaft, de saaiweverij in Denemarken zal beginnen, maar geeft er de voorkeur aan dat Leempul met zijne gezellen naar Helsingör zal komen, al was deze dan ook, naar Rodenburg's zeggen, „meerder zoeckende zijn particulier voordel en proffijt als de welvaert van uw m^ts^. rijcken", — waarom het den Ridder alleen te doen was!

een jacht van omtrent vijftich lasten, daerop dertich mannen en acht gotelinghen, dese drie schepen met het jacht gheprovideert van victualie voor twee jaeren, in koopmanschappen en gelt omtrent acht duysent rijckxdaelders, calculatie makende dat de voornoemde drie schepen met het jacht kosten zullen, met de uytreding en alle toebehoring, omtrent vijftich duysent rijckxdaelders in spetie, en met die schepen te zeylen na Capo de bona esperansa, alwaer in de bocht een schone revier is, en buyten 't landt een eylandt, zeer rijck van mineralen. En van daer te zeylen met een schip oft twee na 't eylandt van Mauritius, hetwelck zeer goudtrijck is, door 't uytwerpen van 't water, en ten andren zeer abondant van andere ghewassen, daer zy hun voordel en profijt mede meenen te doen; de voornoemde reys ghedaen hebbende, wederom te keeren, zeylende van de Capo nederwaerts, en alle de revieren en uytwateringhen te besoecken, want aenghesien datter van Gunea tot aen de Capo niet als gheberght is, komt alle het goudt van daer 't gun(t) in Gunea verhandelt werdt. Den voornoemden Jan Jansen van Vlielandt met zijn compagnie presenteren hierbeneven dat, zo yemant van uw ko. ma^{ts}. onderdaenen eenich ghedeelte ofte parte in de voornoemde drie schepen en het jacht willen herideren ofte avonturen, dat zy zo weynich ofte zo veel zullen moghen houden als zy gheraedsaem vinden. En so zy gheen parte begeren, dat de voornoemde compagnie alles voor hun eyghen rekening zullen uytvoeren, en, de voyage gedaen zijnde, tot Koppenhaven hun lading brenghen.

[Es soll Jan Jansen von Vlielandt und seiner compagnie zugelaszen sein zu Copenhagen die ahngegebene schiffe ausz zu reden und zu loszen. Worauff ihnen konigliche paszbrieffe sollen mitgetheilet werden.]

5.

Plat loot te gieten, dick en dun, dienstich om kercken, paleysen en ander gebouwen mede te decken.

Cerusa ofte lootwit, oock ghenaemt blywijs, te maken.

Innober ofte vermilion uyt quicksilver en swavel te trecken.

Spaens groen te maeken.

Roodt koper wit te maken.

Alderhande beelden in playster te gieten.

Jeremias Flemminck versoeckt aen u ko. ma^{t}. ootmoedich voor te draghen, dat hy zich hierwaerts zoude transporteren om in de voornoemde zes wetenschap zijn dienst te betonen. En ten aensien dat den voornoemden Jeremias een zeer eerbaer en deughdsaem persoon is, die zijn vocatie meesterlijck wel verstaet, zal u ko. ma^{t}. genadelijck ghelieven daervan te delibereren.

[Es soll ihm zugelaszen sein sich zu Copenhagen nieder zu setzen und uff seine eventur seine kunste ins wergh zu richten.]

6.

Gheschutgietingh.

Jan Cornelison Ourog, meester van gheschutgieting, heeft my voorghedraghen onlangs verleden ghegoten te hebben in Hollant zes en veertich metaele canons, zeer extraordinares goedt, te weten: stucken van acht voeten lang, schietende achtien pondt yser,

wegende 2200 tot 2300 ponden, hebbende gestaen tot hun behoorlijke proef; noch stucken van tien en een halve voeten lang, schietende vier en twintich ponden ysers, wegende 3200 tot 3300 ponden, ghestaen hebbende tot hun behoorlijcke proef.

Heeft ghenomen een van de voornoemde stucken, ordenarie ghegoten, van achtien ponden ysers schietende, en dezelfde gheboort op vier en twintich ponden ysers, en nochtans de behoorlijcke proef uytghestaen. Noch ghegoten kleene stuckxkens, van drie voeten lang, schietende een pondt yser, en wegende drie en zestich ponden, uytghestaen hebbende behoorlijcke proef.

By hem is ghemaeckt een zeker model in 't kleen, om met een stuck vier ofte vijf mael schieten, eer men met een groot stuck eens kan schieten; doch in 't groot noch niet gheproeft. Desen voornoemden meester Jan Cornelison presenteert ootmoedelijck zijn dienst aen u ko. ma[t]., waervan ick zijn ondertekening hebbe.

> [Jan Corneliszen Ourog werdt eingewilliget, daferne er in Norwegen im bergwergk daselbst nach der Englischen ardt stucke zu gieszen auff sich nehmben wolle, dasz alszdan deswegen mit ihm ferner solle gehandlet werden.]

7.

Musketten en roers.

Johan Ditersen, een zeer goedt meester, wonende tot Delfdt, voor lange jaeren ghewrocht hebbende voor de Heeren Staten Generael, heeft my ghecommuniceert dat hy zijn persoon en familie wel zoude willen transporteren van Hollandt na Koppenhaguen, zo hy uw ko. ma[t]. dienst zoude kunnen doen in

't maken van musquetten, roers, pistolen, schuppen, spaden en alle sorte van yserwerck ten oorloch.

[Johan Dieterszen von Delfft wirdt vergönnet auff sein eigen unkosten und eventur solch angegeben wergk ahn zu richten und vort zu setzen.]

8.

Legateur en smalwevers.

Twee meesters en achtien kneghts, legateur en smalwevers, presenteren hun personen en familie van Hollandt na Koppenhaguen te transporteren, zo u ko. ma^{t}. dienst kan geschieden.

[Den 2 meistern und 18 knechten soll zugelassen sein uff ihr unkosten sich herein zu begeben und nieder zu laszen, daferne sie nach Carl Thieszens [1]) gemachten taxa den kauff ihrer wahren geben wollen.]

9.

Schilder.

Salmon Simonsen Bray, schilder, wonende tot Haerlem, discipel gheweest van Hendric Goltius en Cornelis Cornelisen, zijnde twee van de vermaerste schilders van Hollandt, is willich zich van Haerlem te begeven en hier tot Koppenhaven te komen [2]), so hy met zynen dienst u ko. ma^{t}. zoude kunnen ghe-

1) Over dezen Carel Thijssen zie beneden, p. 250, noot 1.

2) Bij Kramm, *De levens en werken der Hollandsche en Vlaamsche Kunstschilders* enz. wordt niet vermeld dat Salomon de Bray te Kopenhagen geweest is. Ook in *Oud-Holland* (jaargang I—XVIII) vond ik niets daarover. Uit de resolutie, door Christiaan IV op Rodenburg's voorslag genomen, is niet af te leiden of De Bray naar Denemarken is gegaan.

vallen; en also hy zeer werdt ghepresen door veel treffelijcke meesters, heb ick hem een stuckxken laeten maeken door een ander persoon, zonder dat hy wist dat het voor my was, en heeft hem oock zeer redelijck daervoor laeten betaelen, waerin men kan zien de zuyverheyt van zijn penseel. Het voornoemde stuckxken, wesende een vrouwenbeeldt, heb ick met my ghebracht, opdat u ko. mat. de handeling van zijn kunst mach zien. En overmits dat den voornoemden Salmon Simonsen noch vry jongman is en zeer deugdsaem van leven, heb ick de presentatie zijns dienste niet kunnen laten u ko. mat. onderdanichlijck voor te draghen.

[Ihrer kon. maytt. sein gnedigst in wollens nach dero glucklichen wiederkunfft das kunststucke zu sehen und sich alszdan darauff gnedigst zu resolviren.]

10.

Tapetmaeker.

Huybrecht Jacobsen Grimani, een zeer goedt schilder en conterfeyter, twalf jaeren ghewoont hebbende in Italiën, en tegenwoordich zich generende met tapetmaekingh [1]), is geresolveert zich te trans-

1) Deze Huybrecht Jacobsz. — die van den Venetiaanschen doge Grimani, voor wien hij werkte, het recht had gekregen zijn naam te voeren — was compagnon geweest in de tapijtfabriek van Karel van Mander Jr., maar had twist met hem gekregen: vgl. Dr. A. Bredius, De tapijtfabriek van Karel van Mander den Jonge, in *Oud-Holland* III p. 3—7. Uit de memorie van Rodenburg blijkt, dat Huybrecht Jacobsz. onder de duiven wil schieten van zijn gewezen compagnon, die in de jaren 1616—1621 een aantal tapijten voor Christiaan IV had gemaakt, tot versiering van de groote zaal op Frederiksborg: vgl. *Kronijk Histor. Gen.* 1856, p. 62 vgg. en *Oud-Holland* III p. 10 vgg.

porteren hier tot Koppenhaven met een meester, zes kneghts en twee patroonschilders; doch bevindende dat het ambacht meerder meesters en kneghts vereyscht, zal dezelfde naderhandt verschryven, ten eynde dat het voornoemde ambacht hier in trayn mocht komen. Waerop ick aen de heer Cancelier van Hollandt [1]) hebbe gheschreven, die my heeft geantwoordt datter voor dese tijt geen bequaemheyt van huysen was, waerover daerop niet geresolveert koste werden. Diesniettegenstaende heb ick de schriftelijcke verbintenis en ondertekening van den voornoemden Huybrecht Jacobsen met my ghebracht, versekert zijnde dat hy, als ick hem twee maenden te vooren sekerheyt geve, zich hierwaerts zal transporteren met zijn compagnie, daerbenevens zich verbinden, dat hy de tapeten zo goedt en van zo goede stoffen aen u ko. ma^{t}. zal leveren, 12 ofte 16 ten hondert beterkoop als die nu kosten, ja moghelijck 20 ten hondert beterkoop; doch versoeckt zekere previlegiën, die in mijn oordel, reverentelijck ghesproken, zeer redelijc zijn en u ko. ma^{t}. in 't minste niet schadlijc. Refererende 't zelfde onderdanichlijck aen u ko. ma^{ts}. resolutie.

[Diesen punct belangende haben ihre kon. maytt. denselben gnedigst abgeschlagen.]

11.

Brouwer.

Ick hebbe met my ghebracht, op myne kosten,

---

1) Bedoeld wordt de kanselier van de „Duitsche of Latijnsche" kanselarij, tot wiens ressort de correspondentie behoorde met alle buitenlandsche mogendheden, behalve met Zweden en Rusland, die onder de Deensche kanselarij vielen. Vgl. Dr. V. A. Secher, *Danske Kancelli og de dermed beslaegtede institutioner*, in *Meddelelser fra det kongelige Geheimearkiv og det dermed forenede Kongerigets Arkiv for* 1883–85, p. 65, 66.

Augustijn Joosten van der Steyn, een van de ervarentste personen in 't bierbrouwen, en princepalijck in 't maken van goed moudt, vertrouwende dat hy goede dienst zal kunnen doen tot nut van 't rijck, om zo goedt bier te brouwen als nu van ander plaetsen komt, also den voornoemden Augustijn proeve van de watren genomen hebbende, dezelfde zeer goed bevindt.

[Augustin Josten von der Stein wirdt zugelaszen vor seiner person zu Copenhagen sich nieder zu setzen und zu leisten was andere brawer thun und leisten. Sonsten haben ihro kon. maytt. seines eignen dienstes jetzo nicht von nöten.]

12.

Wit-was-bleking.

Also de wit-was-blekerye een zeer treffelijcke nering is, ten aensien van de groote quanteteyt, die Spangiën, Italiën, Vranckrijck en ander quartieren consumeert, en dat het geele was van Oosten door u ko. mats. Zond na de Nederlanden werdt ghesonden, alwaer men 't bleeckt, beneficieert en verhandelt, hetwelck zo bequaemlijck, en met veel gheringer kosten, kan gheschieden hier tot Koppenhaguen. Waerover ick gediligenteert hebbe in Hollandt, om een compangie op te rechten, en hun capitalen, personen en familiën hierwaerts te transporteren; daerbeneven oock bekomen twee meesters met hun knechts, om de voornoemde wit-was-bleeckery in 't werck te stellen, zo u ko. mat. gheliefden ghenadelijck te vergunnen een bequame plaets buyten Koppenhaguen, om huysing te moghen bouwen, op hunluyder kosten, en de voornoemde blekery te aenvaerden, 't welck vermeerdering van trafique en neering zal veroorsaeken, aengesien dat in u ko. mats. koningrijck van Dene-

marcken gheen zaec nodiger is als diverse koopmanschappen en manefacturen hier te lande te hebben, waerin de koopluyden hun penninghen (die sy van de goedren maken, die hier verkoft werden) moghen besteden, en ander waeren van hier verschepen na besondere quartieren, ten aensien dat het gelt, als rijckxdaelders, zo uytnemende hoogh gaet in uw ko. ma[ts]. koningrijcken, datter gheen voordel noch profijt aen te doen is; en zonderling geen ander goedren hier vindende als princepalijck kooren en huyden, veroorsaeckt dat de handeling met minder couragie werdt ghedreven. Waerover dat het zeer lofbaer en pryselijck is, d'affectie die u ko. ma[t]. betoont om alle soorte van ambachten, waerdoor de manefacturen in trayn zullen komen, in dese koningrijcken te planten, ghelijck de kaffa- en boortwerckers, waer de zaeyewevery by vereyscht te wesen, en consequentelijc andere diverse ambachten zullen volghen, tot welvaeren en prospereteyt van u ko. ma[ts]. koningrijcken.

[Dieser punct soll bewilliget werden, jedoch uff vorhergehende ihren kon. maytt[s]. besichtigung des begehrten platzes [1]).]

13.

Hoppe-planting.

Also de hoppe in groote quanteteyt van Hollandt hier te lande werdt ghebrocht en met goedt profijt verkoft, alhoewel dat de gronden en clymaet van u ko. ma[ts]. koningrijck zo bequaem is om hoppe te

---

1) In de kladaanteekeningen van no. 6 (hiervóór, p. 205) staat, klaarblijkelijk als latere beslissing: „Patent wegen der wachsbleicherey ist zu papier gebracht; der platz sol auszgewieszen werden, privilegium uff zehen jhar; nach verflieszung derselbigen von solcher bleicherey billige abgifft zu geben."

planten en te winnen als andere landen, ghebreeckt het alleenlijck de voornoemde hoppeplanting in 't werck te stellen, ghelijck u ko. ma^{t}., na ick ben onderrecht, zedert mijn vertreck na Engelandt aen de boeren zulckx hebt ghelieven te ghebieden, te weten: dat yder sekere hoppe moet planten, om zo metter tijt u ko. ma^{ts}. koningrijck te provideren van hoppen, zonder de uytlandsche te behoeven. En ten aensien dat my onbewust was de resolutie, die u ko. ma^{t}. heeft ghenomen aengaende de planting van de hoppen, hebbe ick mijn goede meeninghe om de hoppeplanting in trayn te brengen in 't werck ghestelt, en met besondere personen iu Hollandt, die lange jaeren de hoppeplanting ghebruyckt hebben en dat stuck grondich wel verstaen, ghesproken om hun personelijck hierwaerts te transporteren om de hoppeplanting by der handt te nemen, en eyndelijck met hun veraccordeert om tegen 't voorjaer over te komen, met die conditie dat ick midlerwijl aen u ko. ma^{t}. ootmoedelijck zoude versoeken om bequame landen tot de hopplanting van u ko. ma^{t}. ghenadelijck te verkrygen, om dezelfde landen te cultiveren en te bereyden op hun eygen kosten en voor eenighe jaeren vry te moghen ghebruycken, en naderhand jaerlijckx daervoor te betaelen zoveel als u ko. ma^{t}. ghenadelijck zult ghelieven te ghebieden. En also die propositie niet onredelijck is, remitteer ick hetzelfde aen u ko. ma^{ts}. wyse resolutie.

[Hiertzu wollen ihre kon. maytt. einen platz auszweisen laszen, welcher cultiviret und bebawet werden soll.]

14.

Steenbackeryen.

Aenghesien dat de meeste steen, die hier te lande

gebruyct werdt, van Holland, Vriesland en ander quartieren komen moet, heb ick ghepractiseert of men gheen meesters steenbackers en kneghts van Hollandt zoude kunnen bekomen om hier in Denemarcken te komen wonen, en alderhande soorten van steenen, pannen, estricken [1]) en figuursteenen [2]) te backen. En ten aenzien dat ick tot die propositie zeer bequaeme meesters en knegts heb gevonden, die personelijck en met hun familiën en capitaelen geresolveert zijn hier tot Koppenhaven te komen, heb ick vooreerst noodsaeckelijck gevonden (om met meerder fondement dit werck t'aenvaerden) twee personen hierwaerts te zenden om de landen en gronden te ondersoeken, of de klay en de aerde bequaem is tot alderhande soorten van steen, daerbeneven of de veengronden om turf te maken bequaem waeren; en bevonden hebbende de klay- en leemgronden zo goed als in eenighe plaetsen in Hollandt kunnen zijn, heb ick een compagnie versaemt, die hun zullen verbinden vijftich personen uyt Hollandt hier te brengen om soveel ovens hier in 't koningrijck op te stellen en huysen daertoe te bouwen, die nodich daertoe zullen bevonden werden; met die conditie, dat u ko. mat. ghenadelijck zoudt ghelieven te vergunnen de landen vry zonder yets voor te betaelen, daer de klay, leem en turf uyt te haelen, en ten aensien van die ghenade, dat alle de steen, pannen, estricken en figuursteen, die u ko. mat. zal behoeftich zijn, voor minder prijs zal ghelevert werden als die van buyten is gheldende; en ten laesten, ten aensien van de groote ongelden, die gheschieden moeten tot de bouwing van de huysen, ovens en het aenkleven van dien, dat u ko. mat. ghenadelijck mocht ghelieven

1) Estricken = gebakken vloersteenen, tegels.
2) Figuursteenen = haardsteenen.

te vergunnen, dat niemant voor de tijt van eenighe jaeren zodanighe steenbackeryen in 't koningrijck van Denemarcken opstellen zullen moghen, aengesien dat de compagnie vijftich personen op hun eyghen kosten zullen van Hollandt hier laten komen, en met de eerste schepen die van Hollant zullen komen alle preperativen hierwaerts zenden om dit jaer de steenbackeryen in 't werck te stellen.

[Esz laszen ihre kon. may^{tt}. dieses puncts halber es bey dem hiebevor gnedigst ertheiltenn privilegiën [1]) bewenden.]

14*a* [2]).

Trasmolen.

Also ick ondersoecking heb laten doen om te weten, of de steen in u ko. ma^{ts}. rijcke ooc bequaem mochte bevonden werde om tras ofte sement te maken, die nu van ander quartieren hier moet ghebrocht werden, en bevindende datter bequaeme steen is, heb ick gediligenteert datter een trasmolen van Hollandt sal werden gesonden om de tras te maken, met meester en kneghts, zo u kon. ma^{t}. ghenadelijck geliefden te vergunnen, datter voor eenige jaeren gheen ander trasmolen zal mogen werden opgestelt, en een bequame plaets te ordonneren om de trasmolen op te stellen.

[Cimentmuhlen auff zu richten und tras zu mahlen ist von der kon. maytt. gnedigst bewilliget werden.]

---

1) De inhoud van deze privilegiën is mij onbekend. Vgl. echter de mededeeling over de uitbreiding van het octrooi voor de steenbakkerij, hierna, p. 256 en 257.

2) Het hs heeft bij vergissing 14.

15.

Haringvangste.

Diverse gequalificeerde personen, koopluyden tot Rotterdam, professie makende buysen uyt te reden tot de haringvangst, hebben my gecommuniceert om hun personen, schepen en buysen hierwaerts zouden resolveren te transporteren, om de haring alhier te beneficieren en verhandelen na ander quartieren van Europe, versoekende tot dien eynde zekere previlegiën, daer oock byvoegende of zy zoude moghen paert en ghedeelte hebben in de Oostindische compagnie [1]). En alsoo 't coopluyden zijn van treffelijcke middelen, heb ick ootmoedelijc u ko. mat. 't voornoemde raedsaem gevonden aen te dienen.

[Dieser punct ist von der kon. maytt. gnedigst eingevilliget worden.]

16.

Jaques Kocquel.

Den voornoemden Kocquel, wonende tot Delfdt, heeft besondere malen met my in communicatie gheweest, verstaen hebbende dat ick mijn residentie in Denemarcken had, onder de goedertieren en ghenadighe vleuglen uws ko. mats., als een ghering en ootmoedich onderdaen; waerover hy aen my versocht te willen vernemen of zijn persoon en vocatie hier te lande oock aenghenaem zoude moghen wesen, zo hy mochte resolveren zich personelijck hierwaerts te transporteren; tot welcken eynde hy aen my oock heeft gheschreven desen navolghende copie, waer-

1) Nl. in de Deensche Oostindische Compagnie, die in 1617 was opgericht. Vgl. ook hierna, p. 246 en 247.

van ick de heer Canselar den origenalen heb laeten lesen, inhoudende 't gun(t) volgt:

Copie.

„Also ick bericht ben dat U.E. wederom na ko. ma^{t}. reyst, bidde U.E. wil in memorie houden 't gun(t) daer wy lest t' mynen huyse propoosten van hadden, aengaende de groote somme van penninghen, diewelcke die van Lubec overlanghe schuldich geweest hebben aen ko. ma^{t}. van Denemarcken. Voorts ghelieve U.E. aen zijn ko. ma^{t}. voor te dragen, dat die yvore instrumenten, zijnde zeven accoorden, welcke ko. ma^{t}. voor lange gesien, bespeelt, en vier duysent daelders daervoor doen bieden door zijn capelmeester Gregorio Trehu, noch by my voorhanden zijn, en in de kostelijcke kerck tot Fredrickborgh wel zoude voeghen. Alsoock zal gelieven te ghedencken van mynen grooten en schonen diamant. Voirder, mijn heere, en kan niet laten U.E. te seggen dat voor langen tijt, by 't leven van heer Hendrick Ramel [1]), denzelfden heer Ramel, zaliger, my gaerne in Denemarken ghehadt hadde, en daerna noch eenen Willem Adriansen Kock, die oock commissie hadde my dat voor te draghen, maer heb 't altijt uytgestelt. En aenghesien de zaecken hier te lande zo zelsaem staen, en noch zelsamer mochten vallen, zo zijn ma^{t}. my nu woude eenich vordeel gunnen, zoude wel van zinne zijn my in Denemarcken te transporteren, en my in ko. ma^{t}. dienst te begeven etc.

Jaques Kocquel."

---

1) Hendrik Ramel, die in 1610 was gestorven; hij stond geruimen tijd aan het hoofd van de Duitsche Kanselarij en werd in allerlei diplomatieke zendingen gebruikt.

Grootmachtigen koning en ghenadigen heer, ten aenzien dat my den voornoemden Jaques Kocquel lange jaeren zeer wel bekent is gheweest, wesende een persoon van groote ervarentheyt, hebbende veel princen hoven ghefrequenteert en in juwelen treffelijcke partyen ghedaen, zo met zijn keyserlijcke mat. (als) ander koningen en princen, en ghestimeert zijnde voor zeer treffelijck van middel, hebbende noch onder hem berustende zeer kostelijcke rareteyten en princelijcke curieuseteyten van groote waerde, die ick, tot Delft zijnde, oock alles hebbe ghesien, en, onder andere seer uytmuntende schone juwelen, den grooten diamant, daer den voornoemden Jaques Kocquel in zynen brief van vermaent, 't welck een zeer real stuck is, also ick zelven in 't jaer 1602 in de name van de koninginne Elisabet [1]), hooghloflijcker memorie, drie duysent ponden sterling voor hebbe geboden. Hebbe het model van den voornoemden diamant oock met my ghebracht, om u ko. mat. te vertonen. Heb niet willen nalaeten u ko. mat. zulckx ootmoedelijck voor te draghen, op avontuur of u ko. mat. 't zelfde gheliefden in consideratie te nemen; want een persoon van die qualeteyt, middelen en ervarentheyt zich transporterende hierwaerts, tot gheen onnutbaerheyt kan strecken.

[Diesen punct betreffend haben ihre kon mtt. gnedigst abgeschlagen.]

17.

Schilderyen die ick met my van Hollandt ghebrogt hebbe.

Also ick bemerckt hebbe de reale affectie, die u

1) Kort vóór den dood van Elizabeth werd Rodenburg tot agent van de stad Emden te Londen benoemd, waar hij toen reeds eenigen tijd woonde. Vgl. Dr. J. A. Worp in *Oud-Holland* XIII p. 72—76.

ko. mat. heeft tot de schilderkunst [1]), heb ick met my ghebracht omtrent de waerde van twintich duysent rijckxdaelders courant in schilderyen, en in ghetal omtrent drie hondert en vijftich stucken, waeronder zijn veelen van de treffelijckste, vermaerste meesters, als van:

Lucas van Leyden.
Martin Heemskerck.
Den ouden Breugel.
Zotte Kleef [2]).
Frans Floris.
Scheel Neel [3]).
Jochem Bukelaer.
Lange Pier [4]).
Den ouden Mostert.
Aert van Leyden.
Cornelis Engelbrechts, meester van Lucas van Leyden.
Lucas Kunst.
Jeronimo Bos.
Hans Bol.
Jochem Patenier.

---

1) Toen Dr. Jonas Charisius in 1607 en 1608 in de Nederlanden vertoefde, kocht hij daar voor rekening van zijn koninklijken meester, Christiaan IV, 145 schilderijen en 7 muziekinstrumenten (Holland C, Reiseregnskaber 1607—1627, R. A. Kopenhagen). Ik hoop deze rekeningen, waarin van elke schilderij de schilder, het onderwerp en de prijs wordt genoemd, in het tijdschrift *Oud Holland* uit te geven. Het groote aantal schilderijen, vroeger door Charisius gekocht en thans door Rodenburg medegenomen, zou doen vermoeden dat Christiaan IV er zelf handel in dreef.

2) Joost van Cleef, bijgenaamd de zotte Cleef: vgl. Kramm, *De levens en werken der Hollandsche en Vlaamsche Kunstschilders* enz., i. v.

3) Dezen naam heb ik noch bij Kramm, noch in de registers van jaargang I—XVIII van *Oud-Holland* aangetroffen.

4) Pieter Aertsz., gezegd Lange Pier: vgl. een artikel over hem van mr. N. de Roever in *Oud-Holland* VII p. 1—38.

Marten van Kleef.
Virgilius Solus.
Johan Blaeubus.
Johan Nagel.
Karel van Mander den ouden.
Louys Vinson.
Henricus Goltius.
Den ouden Steenwijck.
Pourbus [1]).
Den ouden Koningsloo.
Gheldorp.
Den ouden De Vries [2]).
Fransisco Badens.
Warnar van den Valckert.
Adrian Stalpart.
Meester Cornelis van Haerlem.
Hendric Vroom.
Mr. Michiel van Mierevelt.
Abraham Blommart.
Jochem Wttewaell.
Roelant Savry.
Hans Jordaens.
Ambrosius Bosschart.
Snyders.
Abraham Jansen.
David Vinckeboons.
Hondecoeter [3]).
Joost de Momper.
Hans de Momper.
Den jongen Br(e)ugel.

---

1) De tekst heeft: Poëribus.
2) Waarschijnlijk Jan of Hans Vredeman de Vries: vgl. Kramm, i. v.
3) De tekst heeft: Hondekot. Waarschijnlijk wordt Gillis of Gijsbert bedoeld. De beroemde Melchior Hondecoeter kan het niet zijn.

David Teniers [1]).
Stalbems [2]).
Tobias Verhaeg.
Van der Ast.
Hendric van Bale.
Ante Vadoute Italiano [3]).
Sebastian Franckx.
Hendrick Snayers.
Ter Brugge.
Govert Jansen Poelenburch.
Perselles [4]).
Van Dijck.
Valckenburch.
Denijs Steensloot.
Vosmeer.
Wiltens.
De Stomme [5]).
Van Zante.
Den jongen Steenwijck.
Las(t)man.
Van Someren.
Hendrick Vlegel.
Frans Hals.
Den advocaet Veen [6]).
Jonge Vranck.
Pupijn [7]).

1) De tekst heeft: Deniers.

2) Kramm noemt: Adriaan Stalbent of Stalbemt.

3) Dezen naam — die er verdacht uitziet — heb ik nergens aangetroffen.

4) Johannes Parcelles, Percelles of Porcellis.

5) Waarschijnlijk Hendrik Averkamp, „de Stomme van Kampen". Maar ook kan bedoeld worden: „de Stomme van Nijmegen", of J. J. de Stomme, of Maerten Boelema de Stomme. Vgl. Mr. N. de Roever in *Oud-Holland* III p. 53 en Dr. A. Bredius in *Oud-Holland* IX p. 147.

6) Mr. Pieter van Veen: vgl. Kramm, i. v.

7) Dezen naam heb ik nergens aangetroffen.

Hercules Pietersen [1]).
Wesel van Koeberghen.
Verbooms.
Olivier Jansen.
Isack Oliviersen.

Zo u ko. mat. gheliefden den voornoemden schilderyen ghenadelijck te besichtighen, ick twijffel niet of u ko. mat. zal een welghevallen daervan hebben, en zommige stucken tot zo redelijcken en civilen prijs bekomen, dat u mat. volkomen contentement zult hebben, also de partie groot is en alle ghelijck zo uytmuntende schoon, dat gheen prins in zijn hof meerder kunst kan hebben, waervan ick anderen zal laten oordelen, die de kunst grondich en onpersial verstaen.

[Ihre kon. maytt. sein gnedigst erbietig dieselbige kunfftig zu sehen.]

18.

Den vermaerden schilder Mompert.

Desen schilder, wesende een van de vermaerste t'Antwerpen, in landschappen, heb ick ghepersuadeert zich hier in Denemarcken te transporteren [2]), daer hy eyndelijck resolutie op heeft ghenomen, byaldien u ko. mat. daer welgevallen van heeft, tot welcken eynde u ko. mat. zijn wercken ziende, die ik met my ghebracht hebbe, ghenadelijck zult gelieven daerop te resolveren, of u ko. mat. met so een vermaert meester ghediendt zal zijn.

[Daferne der berumbte contrefaiter Mompert

---

1) Hercules Pietersz. Seegers: vgl. Mr. N. de Roever in *Oud-Holland* III p. 51, 52, en Dr. A. Bredius in *Oud-Holland* XVI p. 1—11.

2) Of Jodocus de Momper, de zoon van Bartholomeus — want hij moet hier bedoeld zijn — gevolg heeft gegeven aan dit voornemen, wordt in geen der door mij geraadpleegde werken vermeld.

uff seine eigen handt und von sich selbst nach Copenhagen sich begeben wolle, stehe ihm solchs frey; was er alszdan vor ihre kon. mayᵗᵗ. verfertigen werde, solle ihm beszahlet werden.]

19.

Geraert Lambertsen, beeldthouwer.

t'Amsterdam zijnde, heb ick wesen besichtigen het werkhuys van mʳ. Hendrick [1]), die besondere beelden en figuuren voor u ko. maᵗ. gemaeckt heeft en noch onderhanden heeft, so hy seyden. Welcke beelden en figuuren alle ghehouden [2]) zijn door een van zijn princepaelste kneghts, ghenaemt Geraert Lambertsen [3]); en ick, met hem sprekende, bemerckten wel uyt zijn reden, dat hy van resolutie was om hem van Hollandt na Denemarcken te transporteren, als hy versekert (was, dat hij) in u ko. maᵗˢ. wercken ghebruyckt mocht werden. Ick heb daer zonderlings niet op gheantwoordt; maer heb hem yets voor my zelven in houdt laten snyden, van zijn eyghen inventie, om zijn handeling en stelling van de figuuren te moghen zien, hetwelck ick met my hebbe ghebracht, om aen u ko. maᵗ. ootmoedelijck te vertoonen, op avontuur of so een persoon dienst zoude kunnen doen.

[Ihre kon. mayᵗᵗ. wollen das kunststuck sehen und sich daruff ferner erkleren.]

---

1) Hendrik de Keyser, de beroemde stadsbouwmeester en steenhouwer.

2) Gehouwen.

3) In het proces-verbaal eener veiling van 1626 worden onder het rondwerk (beeldhouw- en boetseerwerk) genoemd: „twee troniën en een root satertgen" van „Gerrit Lambertsz., beeldsnyder op de Brestraet"; vgl. *Oud-Holland* III p. 181. Zoo er dus al iets gekomen is van zijn plan om naar Denemarken te gaan, was hij in elk geval in 1626 weer terug in Amsterdam.

20.

Stael-maken.

Hendrick Schoormans, koopman van goed credyt, naem en faem, woonende tot Dort, heeft my ghe-proponeert om hier in Denemarcken een staelmakery op te rechten met seer redelijcke conditiën, die in mijn oordel, eerbiedelijck ghesproken, wel geaccor-deert moghen werden, zonder schade van u ko. mat. noch het rijck; onder andere versoeckt hy dat 't stael, 't welck hier in 't land niet verkoft noch vertiert kan werden, tolvry na ander quartieren versonden mach werden, voor soveel jaeren als u ko. mat. ghenadelijc zal ghelieven te vergunnen. Ten anderen, dat voor dezelfde tijt van jaeren niemant in 't koningrijck van Denemarcken eenighe staelmolens zal moghen op-stellen. En also ick aengaende dese propositie aen den heer Cancelier heb gheschreven, die daerop heeft laten antwoorden door Fredric Gunter [1]), dat u ko. mat. zulckx wel geviel, zal u ko. mat. ghenadelijck gelieven te ordonneren dat het octroy daervan mach werden ghepasseert.

[Heinrich Schoorman, von Dort, solle zugelaszen werden sich alhier im reich alsz ein underthan nieder zu setzen; daferne er so viel stahls wirdt machen konnen alsz man von nothen hadt, sol er folgendes privilegiret werden.]

21.

Om zes duysent tonnen water met een molen in vier en twintich uyren uyt te wercken.

Den voornoemden Hendrick Schoormans heeft een

---

1) Frederik Günther was van 1621 af eerste secretaris van de Duitsche kanselarij.

nieuwe inventie om een molen te stellen, die in vier en twintich uyren uyt zal wercken zes duysent tonnen water. Zo u ko. mat. zodanighen molen dienstich mocht zijn, om eenige gheïnondeerde landen droog te willen maken, den voornoemden Hendrick Schoormans zal het model van de voornoemde molen my leveren om u ko. mat. te laten besichtighen.

[Bey diesem puncte muste man zuvor weiszen, wie viel fusz hoch das waszer durch sothane muhle konne auffgetrieben werden.]

22.

Alderhande soorte van yserwerck, als brouw- en verwersketels, ysere potten, oock gheschut te gieten.

Francisco Massone heeft, t'Amsterdam zijnde, aen my versocht om aen u ko. mat. te versoeken een octroy voor eenighe jaeren om op te rechten een gieterye van yserwerck, als brou- en verwersketels, ysere potten en gheschut, in 't koningrijck van Denemarcken, en also ick aen de heer Canselar daerop hebbe geschreven, die my geantwoordt heeft dat u ko. mat. zulckx accordeerden, zal u ko. mat. gelieven het octroy te laten passeren.

[Es soll Francisco Massone zugelaszen werden solchs wergk uff seine uncosten und eventur zu gebrauchen, daferne er billigen kauff geben wolle.]

23.

Fransoischen schoolmeester, oock boeckhouden na de Italianse maniere, ende arithmetica.

Voor mijn vertreck na Engelant hebben sommige van de ghequalificeerste burgeren deser stede Kop-

penhaven met my ghecommuniceert, hoe nodich het waer hier te hebben een goet schoolmeester, tot educatie en onderwysinghe van hun kinderen, zo zonen als dochteren, ten aensien dat zy hier daertoe gheen ghelegentheyt hebben, om hun kinderen d'arithmetica, italians boeckhouden en andere noodsakelijcke scientiën voor de jeugden te laten onderwysen, waerover zy ghenodruckt zijn hun kinderen na Hamburch, Bremen ofte Nederlanden te senden, 't welck veel accidentale ghevaeren onderworpen is, wenschende daerover datter een bequaem persoon ghevonden mocht werden, ervaeren in de fransoische tale, italians boeckhouden en arithmetica, daerbeneven dat zijn huysvrou bequaem mocht zijn om de dochteren te onderwysen alle soorten van handwercken. Tot welcken eynde ick in Hollandt hebbe ghediligenteert om zo een persoon te bekomen, en ghevonden eenen Bernart Zundens, wonende tot Amsterdam, professie makende van de Augsburghse confessie, wel ervaeren in de franchoise tale, arithmetica en italians boeckhouden, daerbeneven een zeer kunstich schryver, en zijn huysvrou zeer bequaem om de dochteren alle soorten van handwercken en goede opvoeding te leeren, jegenwoordich oock ophoudende een van de principale scholen binnen Amsterdam. En also ick hem heb ghecommuniceert om zich te transporteren van Amsterdam hier tot Koppenhaguen, is geresolveert zulckx te doen, daer ick oock zijn ondertekening van hebbe met my ghebracht, doch hem vertrouwende op my om een vordelijcke partie voor hem hier te maken, also diergelijcke personen meest ooghen op hun perticulier profijt. Zoo u ko. ma^{t}. deze propositie nu gheliefden ghenadelijck te begunstighen om dit stuck in 't werck te stellen, 't waer zeer lofbaer, aengesien dat u ko. ma^{t}. so grooten zorghedrager is voor

't ghemeen besten en welvaeren des ondersaten, waerin u ko. ma^{t}. overtreft alle predesesseurs van hooglofl ijcker memorie. En overmits ick verstaen hebbe van Jan Post, u ko. ma^{ts}. muntemeester, datter zekere penningen onder zommige personen van de duydse natie zijn berustende, gedestineert om zo een schole op te rechten, en dat het alleenlijck ghebreeckt aen 't beleydt en ghenadighe bevordering uws ko. ma^{ts}., heb ick gheraedsaem bevonden 't zelfde voor te draghen met behoorlijcke onderdanicheyt.

[Diesz wergk wirdt den burgern anheimb gestellet.]

24.

Hospital van twintich bedden, en orgel in de duytsche kerck.

De princepaelste personen, bedienars van de duydsche kercke, heb ick besondere maelen hooren descoureren, hoe noodsaecklijck dat het waer binnen Koppenhaguen op te rechten een hospital voor de vreemde natie, ghelijck in ander landen ghebruyckt werdt, ten aensien van krancken en nootruftighe armen, die dickwijls door ghebreck van opsicht en caritative handreyck vervallen in groote miserie, en door die miserie gheraeken tot veel ontucht, streckende tot schande van de natie. Waerover daerin behoort versien te werden om een hospital te stichten, hetwelck niet kan gheschieden zonder merckelijck verschot van penninghen om 't voornoemde hospital te bouwen, en daerbeneven jaerlijckx te onderhouden, om de krancken nootruftige armen te besorghen, werter ootmoedelijck voorghedraghen, dat zo u ko. ma^{t}. gheliefden genadelijck te vergunnen, dat in de voornoemde duytsche kercke mocht ghedoopt, ghetrout en begraven werden, dat met hetgun(t) daer-

uyt zal getrocken werden het voornoemde hospital zal geboudt en onderhouden werden, zonder u ko. ma^{t}. noch de stede van Koppenhaguen in yets moeijelijc te vallen, ten waer dat u ko. ma^{t}. uyt ghewoonlijcke goedertieren ghenade tot zo godsaligen werck gheliefden eenighe assistentie te betonen. En beneven dat de natie de penningen, die sy van 't doopen, trouwen en begraven zullen trecken, tot bouwing en onderhoud van 't hospital zullen (gebruiken, zullen zij) tot ornement der kercke en cieraet deser stede, een schonen orgel in de voornoemde kercke oprechten en op hunluyder kosten een meester organist onderhouden en jaerlijx betaelen. En aengesien datter vertrout werdt dat u ko. ma^{t}. hier ghenadelijck van zult gelieven te oordelen hoe deze propositie spruyt uyt een zeer goede meening, waerin niemant perticulier profijt is zoekende, werter verhoopt dat u ko. ma^{t}. het voornoemde zult gelieven te nemen in ghenadighe consideratie.

[Dieser punct wirdt von ihre kon. maytt. zu dero gnedigsten nachdencken auszgesetzet.]

25.

Zeepsiederye.

U ko. ma^{t}. heeft ghelieven ghenaedelijck te vergunnen Hans Roper het octroy van de seep, om die nering hier in u ko. ma^{ts}. stat van Koppenhaguen in trayn te brenghen, en tot dien eynde oock verboden en doen publiceren datter op pene van confiscatie gheen seep van buyten in zoude mogen komen, en ten eynde dat de olie, daer de zeep mede ghesoden werdt, oock niet van ander landen zouden moeten gebrocht werden, heeft u ko. ma^{t}. oock ghenadelijck ghelieven te vergunnen octroy voor d'opstelling van

olymeulens [1]). Tot welcken eynde ick drie molens in Hollant heb laeten kopen, waervan d'eene hier tot Koppenhaven is ghekomen, en de ander twee met de eerste schepen, die van Hollandt komen, ghesonden werden, en kosten zullen boven twee duysent rijckxdaelders in spetie. Hierbeneven heb ick met my ghebrocht een meester olyslager, om in de molen te ghebruycken, alles streckende tot excessive groote ongelden; doch fondement makende op de vergunde octroyen van u ko. ma^{t}., verdriet my niet het verschot van penninghen. Alhoewel ick bevinde dat den voornoemden Hans Röper zeer ghecontramineert werdt van personen, die om hun eyghen voordeel het octroy, aen Hans Roper verleent, pretenderen te anulleren, en aen de heer Cancelier vertoont (hebben), hoe dat de zeep, die Roper maeckten, niet so goedt was als de Hollandse seep. Waerop den heer Canselier my heeft laten schryven, dat ick in Hollandt een goedt zeepsiedermeester zoude zien te bekomen, daer ick oock dadelijck op hebbe gediligenteert. En my informerende onder de zeepsieders, bevond ick dat Hans Ulderich, 't welck Hans Ropers meester zeepsieder is, vier jaeren by Jan Cornelisen Bogart, een van de princepale zeepsieders van Amsterdam, ghewrocht heeft, en alle zijn zeep gesoden heeft op de keur van Amsterdam, en aldaer ter stede Amsterdam oock zijn behoorlijcke meestersproef gedaen, zo dat een yder my versekerden dat ick in Hollandt gheen beter meester zoude kunnen bekomen als den voornoemden Hans Ulderich; en tot meerder versekering van zulckx heb ick een vierendeel van Hans Ropers zeep doen zenden van Koppenhaven na Amsterdam, en door de keurmeesters, die daertoe

---

1) Vgl. hiervóór, p. 195.

beëedicht zijn, laeten besichtigen en proeven, die verklaerden dat die zeep niet zuyverder noch schoonder ghemaeckt kost werden. En ick naderhandt hier komende, bevinde, diesniettegenstaende, datter noch al uytghegheven werden dat de zeep van Roper niet goedt is, en dat principalijck door een Geraert Zacharias, die zeep van Hollandt laet komen, en verkoopt die tot zes schellingen het pondt, waer dat Hans Roper die verkoopt tot vier schellingen; verscheelt een derde part in de prijs. En alhoewel u ko. mat. strictelijck hebt gelieven te ghebieden, datter geen zeep van buyten zoude ingebrocht werden, so heeft diesniettegenstaende den voornoemden Gerart Zacharias laten komen in May verleden zes lasten, den 17den Augusti drie lasten, den 6den November drie lasten door schipper Johan Albertson en by nacht an land gebrocht, daerbeneven meer lasten, daer men gheen particuliere proeve van kan doen; en diesniettegenstaende werter by de heeren magistraten der steden, die u ko. mats. ghebodt nochtans selven van 't raedhuys hebben ghepubliceert, gheen justitie over gedaen. Ja, dat meer is, de contramineurs van den voornoemden Hans Roper hebben groote quanteteyt van zeep doen brengen tot Malmuyen [1]), Landskroon en Helsenburg, en van daer versonden na Kueck [2]) en ander havens, waerdoor Roper te minder consumtie heeft gehadt dit jaer. Zodat jeghenwoordich by hem leydt onverkoft de waerde van drie duysent rijckxdaelders in zeep, en heeft oock na Rostock zekere quanteteyt van zeep gesonden, die van daer na Lubec is versonden, en werdt zo goedt bevonden dat van daer werdt gheschreven, meer

1) Malmö.
2) Köge.

van die seep te willen hebben, ghelijc blijckt by de brieven, van daer gheschreven, die de heer Cancelier vertoont zijn. En aengesien dat Hans Roper volkomen voldoet, nopende goede zeep te zieden, en zoveel provideert en provideren kan als de plaetsen nodich hebben, die in 't contract ofte octroy begrepen zijn, en daerbeneven drie hondert personen burgers binnen Koppenhaguen, desghelijckx alle de vrouwen op Amack [1]) verklaring zullen doen, dat Ropers zeep so goedt is als oyt van Hollandt is ghekomen, werdt ootmoedelijck versocht dat u ko. ma^{t}. ghenadelijck gelieve te ghebieden aen de magistraten der steden, zo van Malmuyen, Landskroon en Helsenburg als andere plaetsen, datter geen zeep getollereert werdt van buyten in te komen, en dat het edict op nieus mach werden gepubliceert. Want als er zeep van ander quartieren zoude inkomen, en Roper daerdoor gheen consumtie zoude hebben, waer 't verlooren kosten de olymolens op te stellen. Dus om die schade te voorkomen, en daerbeneven dat de zeepery in trayn mach blyven, desghelijckx opdat u ko. ma^{ts}. gepubliceerden mandaten in autoreteyt blyven, ghelieve u ko. ma^{t}. hier genadelijck van te considereren.

[Es solle dem stadtvoigt ernstlich ahnbefohlen werden, Gert Zachariaszen und andere, so wieder das privilegium, welchs Hans Ropern gegeben, gehandlet, ahngeklaget und wan sie uberzeuget, der gebuhr gestraffet werden. Alsz auch das Hans Roper, wan er wieder sein erlangtes privilegium handelt, gleicher gestalt muge mit straffe ahngegehen werden.]

---

1) Amager, het eiland bij Kopenhagen, waar onder de regeering van Christiaan II een kolonie van Waterlandsche boeren was gevestigd.

26.

Manuel Sweers.

Tot Amsterdam heb ick ghesien in possessie van Manuel Sweers een zeer uytnemendt schoon cabinet, wesende alleen voor 't ghebruyck eens prinse, ghemaeckt van ebbenhoudt, daerin veel secrete laden, verciert zijnde met besondere schoone stenen, als jaspis, agaet, amatist, topas en christal de montange, waervan 't gesicht meer uytwijst als men met de penne kan afbeelden, daerbeneven de keysers van Romen, van hoofde tot de voeten na 't leven gheschildert, zeer kunstich, door een zeer vermaert meester, schilder van zijn keyserlyck ma^{t}., ghenaemt Ravesteyn [1]). Den voornoemden Manuel Sweers heeft aen my versocht om aen u ko. ma^{t}. daervan te willen voordraghen, gheneghen zijnde om de voornoemde goedren u ko. ma^{t}. te laten besichtigen, op avontuur of die verkoft mochten zijn, versoeckende daerover een vry paspoort om die goedren tolvry in en uyt te moghen brenghen.

[Ihre kon. maytt. haben wegen des cabinets eine abschlagliche andtwort gegeben.]

27.

Lijste van betaeling van de goedren, die door de Zond passeren.

In Hollandt heb ick bevonden in 't general een zeer groote misnoeghing tegens u ko. ma^{t}. onder de

---

1) Dirck de Quade van Ravesteyn was hofschilder geweest van den Duitschen keizer Rudolf II: vgl. Dr. A. Bredius en E. W. Moes in *Oud-Holland* IX p. 208–213. Uit dat artikel blijkt ook, in hoeverre de eigenaar van het kunstwerk, Manuel Sweers, aan de familie Van Ravesteyn verwant was.

koopluyden die op Oosten trafiqueren, ten aensien van de groote tollen, die zy in de Zond moeten betaelen, daerbeneven dat het een seer groote desordre maeckten in de koophandel en princepalijck overmits zy geen rekening kosten (maken) wat hun goedren in de Zond ordenaris voor tol betaelden, maer moeten gheloof gheven aen de schipperen, die hun zulcke excessive groote ongelden in rekening brengen, dat de koopluyden weynich voordel doen. En also ick de saeck grondiger heb ondersocht, examinerende de rekeningen van besondere schipperen, die het verleden jaer besondere malen de Zond ghepasseert hebben, en stellen van één soorte van goedren besondere [1]) tollen, ja verschelende de helft, meerder betaelt hebbende d'eene mael als d'ander, de schippers zeggende en verklarende soveel betaelt te hebben. Eyndelyck (ben) ick ghewis dat alle het misnoeghen van de generale koopluyden spruyt, niet uyt de verhoging van tollen van u ko. ma^{t}., maer uyt de eyghen-profijt-zoecking der schipperen, door redenen navolghende. Ten tyde datter zo strickten opzicht en visitatie van schepen in de Zond niet was, alser gheschiet is zedert de komste van Balthasar Bitter [2]), hebben de schipperen gheen ghelegentheyt ghehadt u ko. ma^{t}. te frustreren van de gherechticheyt des tollen [3]), want al was 't schoon dat de schipperen de goedren versweghen en gheen tollen betaelden, so namen zy die vordelen voor hun zelven, ten aensien dat zy de peryckelen van confiscatie op hun namen, en brochten de volkomen tollen de eygenars van de goedren in rekening, ten waer dat de koopluyden

---

1) Besondere = verschillende.

2) Visitateur bij den Sonttol.

3) Dit geeft, in verband met het volgende, geen zin. Er zal moeten staen: „hebben de schipperen ghelegentheyt ghehadt" enz.

zelven aen de schipperen belasten de koopmanschappen te verswyghen in de Zond, stelende de behoorlijcke tollen van u ko. mat., en lopende zelven het perijckel van confiscatie.

En aengesien dat de schipperen dese voordelen van de tollen nu niet kunnen hebben, door het groote opsicht datter teghenwoordich in de Zond is, practiseren zy, om hun profyten te hebben, hetzelfde te wege te brengen met de koopluyden in rekening te brengen swaerder tollen als u ko. mat. heeft geordonneert. Hetwelck alles is te voorkomen, ghelijck de princepaelste coopluyden in Hollandt aen my oock hebben versocht u ko. mat. ootmoedelijck voor te draghen, datter een lijste en ordonantie ghedruckt mocht werden, waerin ghespecificeert, hoeveel yder soorte van koopmanschap in de Zond moet betaelen van tolle, opdat de schipperen de koopluyden niet bedrieghen kunnen, ghelijck voor desen gheschiet is, en dat de voornoemde lijsten en ordonantiën een yeder bekent ghemaeckt moghen werden, waerdoor de koopluyden geen reden van mescontentement meer kunnen hebben om onbehoorlijck te spreken van de rechtvaerdige proceduren in de Zond. En zo 't u ko. mat. geraden mochte vinden, tot meerder satisfactie van die van Hollandt, zal men wel te wege brengen dat de voornoemde lijsten en ordonnantiën in de capitale koopsteden van Hollandt op de beursen en ander plaetsen aengeplact werden, tot vermeerdering van de trafique. Remitterende 't zelfde aen u ko. mat. wyse deliberatie.

[Diesen punct wollen ihre kon. maytt. selbst wiszen in acht zu nehmben [1]).]

---

1) Het billijke verzoek, dat Rodenburg namens de Nederlandsche kooplieden deed, scheen een minder barsch antwoord te verdienen,

28.

Scheepstimmerluyden.

Besondere koopluyden, die door mijn persuasie geresolveert zijn hier tot Koppenhaguen hun schepen te bouwen, verstaende dat die bequaemlijcker en met minder kosten hier gheboudt kunnen werden als in Hollandt, hebben aen my versocht u ko. ma^{t}. ootmoedelijck te vertonen of hun ghenadelijck vergunt zoude moghen werden previlegiën, dat de meesters timmerluyden noch hun kneghts nimmer tegen hun wille door u ko. ma^{t}. zullen gebruyct werden op den Holm [1]) oft ander plaetsen in dienst van u ma^{t}., maar vry en vranck blyven voor hun zelven, ten waer dat hun eygen wercken zulckx toelaet, en willich zijn u ko. ma^{t}. te dienen.

[Es soll ihnen sich alhier nieder zu laszen, dem begehren nach, vergonnet sein.]

29.

Lijnbaen.

En also by 't ghebou van schepen een lijnbaen zeer hoogh nodich is, is mijn ootmoedich verzoeck my de ghenade te doen dat ick zoveel lands meer mach hebben in eygendom, after de hondert roeden, waermede u ko. ma^{t}. my alreede ghenadelijck heeft ghe-

---

maar op 't punt van den Sonttol was Christiaan IV altijd kitteloorig. Ook zal hij wel begrepen hebben, dat het verzoek om een gedrukte tollijst niet alleen voortsproot uit den wensch, om tegen bedrog van de schippers gevrijwaard te zijn, maar ook uit de begeerte om wat meer stabiliteit in den Sonttol te krijgen. Zie hierover mijne *Sleutels van de Sont* p. 19.

1) De Holm (holm = eilandje) was een scheepswerf bij Kopenhagen.

lieven te verobligeren, om een lijnbaen van behoorlycke langhte op te bouwen, opdat de straet, van de brugge af tot de Noordsee, oft teynde van u ko. ma^ts. diergarden, mach bebout zijn, opdat de plantage van geboomte [1]) en blekerye van wit was [2]) mach bevrijt zijn voor ontuchtighe menschen.

[Diesen punct haben ihre kon. may^tt. bisz sie den platz besichtiget auszgesetzet.]

II.

Grootmoghenden koning en alderghenadichtsten heer.

Theodorus Rodenburg, u ko. ma^ts. onderdanichste onderdaen en ootmoedighen dienaer, versoeckt op dese navolghende punten u ko. ma^ts. ghenadighe resolutie.

1.

Eikenhout uit Noorwegen [3]).

Dat u ko. ma^t. ghelieve ghenadelijck te vergunnen, dat ick soude moghen twee schepen met eyckenholt uyt Norweghen laten komen, en na Hollandt te senden, om ghereedt te maken voor mijn ghebou [4]).

[Belangendt die zwey schiffe mit eichenholtz

---

1) Reeds vroeger had Rodenburg „een bequame plaets voor de plantinge van zijn bomen ende bloemen" enz. gevraagd: hiervóór, p. 195.

2) Vgl. hiervóór, p. 219.

3) De opschriften boven elk punt dezer memorie zijn door mij aangebracht.

4) Welk gebouw hier — en in punt 2 — bedoeld wordt, kan ik niet zeggen. Een woonhuis voor Rodenburg was het in elk geval niet: vgl. hierna, p. 254 en 255.

ausz Norwegen ausz zu staten, haben ihre kon. mtt. gnedigst abgeschlagen.]

2.

Gőtlandsche steen.

Een schip jotlantze steen te moghen zenden na Hollant, om aldaer te laten wercken en ghereedt maken tot mijn ghebou.

[Abgeschlagen [1]).]

3.

Kuipers.

't Schijnt zeer hoogh nodich te wesen etlycke kuypers hier te laten komen, want u ko. ma^{t}. onderdaenen daer zeer groot ghebreck aen zullen hebben, aengesien hier tegenwoordich biertonnen gebreck zijn.

[Die kuypers oder boddeker belangendt sein ihre kon. maytt. gnedigst friedlich, das sie bestellet und anhero verschaffet werden.]

4.

Grond voor een huis.

Zo u ko. ma^{t}. gheliefden genadelijck te vergunnen de grond naest het giethuys, daer zal op geboudt werden een schoon huys, na de tekening, hierby gaende [2]).

[Wegen des platzes bey dem gieszhause erkle-

1) Wanneer in het antwoord van den Koning het verzoek zelf van Rodenburg eerst nog herhaald wordt, laat ik dit van nu af weg en vermeld alleen de decisie.

2) De teekening ontbreekt. Over de bestemming van het huis kan ik niets mededeelen.

ren ihre kon. maytt. sich gnedigst dahin, das der ordt zuvor muste besichtiget werden, worauff alzsdan folgendts resolution zu erwarten [1]).]

5.

Bierbrouwerij.

Aenghesien Augustijn Joosten van der Steyn door mijn persuasie hier is ghekomen [2]) om te brouwen, en dat u ko. mat., midlertijt dat ick in Hollant geweest ben, van een ander brouwer geprovideert is, en daerover hem niet enployeert, zo zach ick nochtans zeer gaeren dat hy niet wederom vertrock, om de consequentie, ten aensien dat ick hem hier gebrocht hebbe. Waerover mijn ootmoedich versoeck is, dat u ko. mat. hem ghelieve genadelijck te vergunnen zijn bygaende versoeck [3]), so 't eenichsins mogelijck is, ten aensien van zijn lange ervarentheyt in 't moutmaken en brouwen.

[Die bierbrawerey von Augustin Joosten von der Stein belangendt, sein ihre kon. maytt. gnedigst erbietig zu solchem gebeut den verlay zu thun gegen entrichtung 6 pro 100.]

6.

Isaac le Maire en consorten op te nemen in de Deensche Oostindische Compagnie.

Diverse personen, als namentlijck Isac le Maire met

1) In no. 4 (vgl. hiervóór, p. 205) is bij dit punt in margine geschreven: „Quaeritur ob er nicht auff Amacker bauen wolle?"

2) Vgl. hiervoor, p. 219.

3) Dit verzoek ligt niet meer bij Rodenburg's memorie, maar in het duplicaat (N°. 4) leest men, dat Augustijn Joosten van der Steyn grond verzoekt om daarop een bierbrouwerij op te richten, tegen een jaarlijksche betaling, aanvankelijk van 3%, later meer, van de waarde.

zyn compagnie [1]), daerbenevens besondere andren, hebben my gecommuniceert hun ghenegentheyden om in de compagnie van Oost-Indiën te participeren en personelijck hun te transporteren hier tot Koppenhaguen onder de obedientie van u ko. ma^{t}., waerop zy my oock hebben geschreven zedert mijn komste alhier, hetwelck ick hebbe gecommuniceert met de president en bewinthebbers van de Oostindise compagnie alhier. En also zulckx hun zeer wel gevalt, vinden gheraedzaem dat men de voornoemde personen in devotie houdt, op avontuur of men een vorderlijcke partie met hun zoude kunnen treffen, waertoe zeer nodich is een besondere bestelling te hebben, opdat zy moghen zien dat ick volmacht hebbe om met hun te moghen contracteren. 't Is waer dat u ko. ma^{t}. my heeft gelieven genadelijck te vergunnen een bestelling, in dato den 13 Februari, om te mogen contracteren met alle kunstenaers, handelaers en handwerckers, maer het stuc van Oost-Indiën, wesende een saeck van grooter importantie, vereyscht wyder verklaringe, ghelijck ick gelove dat u ko. ma^{t}. zal gelieven genadelijck te verstaen, en oock by de heer president en bewinthebbers verstaen werdt, en by ons geresolveert is dat ick zulckx u ko. ma^{t}. onderdanichlijck zoude voordraghen.

[Höchstgedachte kon. maytt. haben diesen punct in gnedigste deliberation genommen.]

---

1) Hieruit volgt dus, dat deze felle vijand van onze Oostindische Compagnie zich tegenover de Deensche Compagnie al even weinig gebonden achtte door de belofte, die hij bij zijn uittreden uit de rij der bewindhebbers had afgelegd, als hij zich vroeger daardoor had laten weerhouden om met Hendrik IV te onderhandelen over de oprichting van een Indische handelscompagnie in Frankrijk. De belofte hield in, dat hij van zijne als bewindhebber verkregen kennis geen partij zou trekken ten nadeele der Nederlandsche Compagnie, en dat hij zelf geen handel op Oostindie zou drijven, noch anderen daartoe raden of behulpzaam zijn. Vgl. Van Rees, *Geschiedenis der staathuishoudkunde in Nederland* II p. 34.

7.

Kanselarijbode.

En aengesien dat ick my op dese zaeck en besondere andere, in conformeteyt van u ko. mats. mening en resolutie, in dato den 13 Februari my ter handt ghekomen door Nicolaus Engelbert, wederom transportere na Hollandt en ander plaetsen; en aengesien dat de wegen zeer onvaylich zullen zijn, ten aensien van de oorlogen, die met groote violentie zullen aengevaert werden, en dat ick occasie zal hebben diverse depesches zo van Bremen op Hollandt als van Hollandt op dese quartieren te doen, opdat u ko. mat. puntuel mach weeten wat ick handel, en wat inconvenienten my voorvallen, om u ko. mats. resolutiën daerop te moghen hebben, vind ick onderdanichlijck geraden u ko. mats. goedduncken daerop te hebben, of 't oock convenient zoude wesen een bode van de canselarie met my te nemen, in plaets van een ander mijns dienaers, also die alle plaetsen vry zal mogen passeren, ten aensien van 't ontsich uws ko. mats., waerover ick zeker zal wesen dat mijn brieven zeker gaen en niet geintersepieert kunnen werden; doch remittere alles aen u ko. mats. wyse deliberatie, want wat ick proponere geschiet sincerelijck als een in 't getal uws ko. mats. onderdanichste en ootmoedige dienaer.

[Der siebende punct wegen des cantzleybotten ist gnedigst abgeschlagen worden, weil es bei jetziger sommerzeit zu waszer die schreiben vort zu schicken ahn gelegenheit nicht manglet.]

8.

Paspoort.

En in consideratie van de onvaylighe wegen, opdat mijn persoon, doch gering, als een onderdanigen

dienaer uws ko. ma[ts]., vry zal mogen passeren, is mijn ootmoedich versoeck, dat u ko. ma[t]. my ghenadelijck gelieve te vergunnen een general paspoort aen alle prinsen en republycken, als een onderdaen en dienaer van u ko. ma[t].

[Passus securitatis in consueta forma gnedigst eingewilliget [1]).]

9.

Loterij voor school te Kopenhagen.

Also u ko. ma[t]. ghelieft heeft ghenadelijck te remitteren aen de burgeren van Koppenhaven, nopende de oprechting van een school voor de duytse, italianse, franchoise tale, italiaens boeckhouden ende educatie van jonge dochters [2]), daerop heb ick in communicatie geweest met de voornoemde burgeren. En vinde alleen het inconvenient van gebreck van contant gelt, die tot opbouding van sodanighen schoole nodich is; in conclusie remitteren 't zelfde aen my, wat middel men zoude kunnen voorslaen om aen gelt te gheraeken. Hetwelcke ick genomen hebbende in consideratie, sonder dat men u ko. ma[t]. in yets lastich zal vallen, vinde daertoe een zeer bequaem expedient, te weten: dat u ko. ma[t]. gelieve bestelling te verleenen aen de bewindhebbers van de opbouwing des voornoemden schools om te moghen een rifelarie [3]) van silvere stucken opstellen en de vordelen, daervan komende, te gebruycken tot de

1) In de kladaanteekeningen van N°. 6 (hiervóór, p. 205) staat, bij het pro memorie opgeteekende verzoek om een pas, de voor Rodenburg minder vleiende aanteekening: „N.B. zu erinnern das ers miszbrauchen möchte."

2) Vgl. hiervóór, p. 233—235.

3) Loterij.

opbouwing van 't voornoemde school, hetwelck met goede ordre geschiedende, van één duysent rijckxdaelders capital dry, ja vier duysent zal inbrengen, volgende de ordenantie van Antwerpen, Amsterdam en ander plaetsen, die ick hun zal beschryven.

[Ihre kon. maytt. haben das mittell, nemblich die lottery, zu dero gnedigsten bedencken auszgesetzet.]

10.

Keurmeester voor de zeep.

U ko. mat. ghelieve ghenadelijck te consideren dat de occasie, dat de zeep van Amsterdam in zo grooten roem en aftreck is, alleen is spruytende ten aensien van de goede ordenantie, die daerin gehouden werdt, als te weeten dat als de zeep gesoden is, en mach die niet verkoft werden, voordat die van de gesworen keurmeester wert gevisiteert en gheoordelt goet te wesen, en die goed bevindende, werdt daerop gebrandt het waepen van de stat van Amsterdam. Zo u ko. mat. geliefden ooc zo een keurmeester te ordonneren, zo zullen u ko. mats. onderdaenen versekert wesen, dat Hans Roper goede zeep zal zieden. En also hier niemant in Koppenhaguen is, die beter van de zeep kan oordelen als Carel Thysen [1]), ten

1) Carel Thijssen was een fabrikant van saai, kaffa en fluweel, die zijn zaak uit Nederland naar Kopenhagen had overgebracht. Zie over hem de plaats uit het Rapport van Vosbergen (aangehaald bij Worp, *Oud-Holland* XIII p. 211 noot 4), waar hij de tusschenkomst van den gezant komt inroepen om voor zich en zijne gezellen de hem beloofde vrije uitoefening van de Calvinistische religie in Kopenhagen te verkrijgen. Hij heet daar „Carel Tijssen, den meister van de caffa- ende saeiwerckers, 30 familiën sterck sijnde"; uit die plaats blijkt ook, dat Dr. Jonas Charisius — die in het begin van 1618 in ons land was — met hem had onderhandeld

aensien dat de zyden daermede gewossen werden, en also hy nu door belasting des heers Canseliers de zeep van Hans Roper geproeft heeft, en die bevindt uytnemende goedt, zal u ko. mat. gelieven te ghebieden, tot nutbaerheyt der onderdanen, dat Hans Roper geen zeep zal mogen verkopen als waer het wapen van Koppenhaguen op gebrandt is, nadat Carel Tysen de proeve gedaen heeft, waerdoor de zeep in ander landen oock in roem zal komen.

> [Der 10de punct ist von höchstgeëhrter Kon. maytt. gnedigst eingewilliget worden, alse das Carl Thieszen der keurmeister sein und mit der stadt Copenhagen wapen, wan die seiffe gut befunden, dieselbe mercken soll.]

11.

Prijs van de zeep.

Den voornoemden Hans Roper is geordonneert zijn zeep niet hoger te verkopen als tot vier schelling

---

over zijne vestiging te Kopenhagen. In de afdeeling *Holland A* van het R. A. te Kopenhagen vond ik een contract, 24 Juni st. vet. 1618 te Amsterdam gesloten tusschen den bekenden groothandelaar Lambert van Tweenhuysen en den kamerdienaar Christophorussen, beiden optredende in naam van Maurits, Landgraaf van Hessen, eenerzijds, en Karel Thijssen van den Boem, „Caffat- undt geblümeten Sammetmacher", anderzijds, waarbij de laatste aanneemt zijn bedrijf naar Kassel te verplaatsen. Ik neem aan dat dit dezelfde persoon is als de bovenbedoelde Carel Thijssen. Hij heeft dan eerst onderhandeld over het verplaatsen van zijne zaak naar Denemarken, vervolgens zich bij contract verbonden naar Kassel te gaan, maar ten slotte dat contract weer verbroken en is toch naar Kopenhagen getrokken. — Uit bovenaangehaalde plaats uit het rapport van Vosbergen blijkt ook, dat Rodenburg de Calvinistische gezellen van Carel Thijssen „contramineerde, ende geerne eenige Roterdamsche werckluyden in plaetse van dese soude invoeren, die hy soude gesegt hebben de Lutersche religie toegedaen te sijn."

het pondt, hetwelck hem niet mogelijck is te doen sonder schade, aengesien de oly zo zeer is geresen, daer ick zeer goede reden van zal kunnen geven, nodich zijnde, en aengesien dat de kramers die verkopen tot zes schellingen het pondt, is vijftich ten hondert winst, gelieve u ko. ma^{t}. genadelijck te vergunnen dat Hans Roper zijn zeep mach verkopen tot vijf schellingen het pont, so mach hy behouden blyven, en de kramers noch twintich ten hondert winnen, gelijc zy op de hollandse zeep gewonnen hebben, ten eynde dat de zeepery mach in trayn blyven.

[Der elffte punct ist auch gnedigst eingewilliget, alse das Hans Roper gnedigst vergonnet vor ein pfundt seiffe 5 schelling zu nehmben.]

12.

Uitbreiding van het octrooi voor de zeep.

En aengesien dat de zeep van Hollandt met voordacht nu gesonden werdt op Malmuyen, Helsenburg en Landskroon, en van daer door sinisterlijcke middelen weder op Koppenhaven, Elseneur, Keuck [1]) en ander plaetsen, waerdoor de vertiering van de zeep van Hans Roper belet werdt, en aengesien dat ick besich ben dese olymeulens op te stellen, en zo der geen aftreck van zeep is, alle die groote kosten verlooren zullen wesen, is 't ootmoedelijc versoeck dat u ko. ma^{t}. gelieve genadelijc te vergunnen dat de voornoemde drie steden, als Elsenburg, Malmuyen en Landskroon, in 't octroy van Hans Roper mogen getrocken zijn en dat de stapel van de seep hier tot Koppenhaguen gestabilieert werdt.

[Belangendt den 12^{en} punct soll burgermeistern und rhat der städte Copenhagen, Helszingnoer,

1) Köge.

Koke, Arhausen und Ahlborg ernstlich ahnbefohlen werden nicht zu gestaten das hollendische seiffe muge eingefuhret und verkaufft werden. Soviell die städte Helszingburg, Landtscron und Malmö betrifft, das die in Hans Ropers privilegium mugen mit eingezogen werden, haben ihre kon. maytt. gnedigst so lang auszgesetzet, bisz man wirdt erfahren konnen ob Hans Roper solche städte auch der gebuhr nach versorgen könne.]

13.

Watermolen.

Aengaende de watermeulen [1]), daer heb ick op geschreven om te weten, hoe hoog dat de voornoemde meulen het water brenght, en verstae dat het zes voeten rijst, de meulen gaende zonder windt, paerden oft menschenhulp, en maelt meer water als twee windtmolens; versoeken daerover octroy voor twintich jaeren, en sullen hier de voornoemde meulen opstellen oft soveel meulens als uw ko. mat. zal nodich bevinden, zo u kon. mat. genadelijck gelieft het octroy te passeren. Ick zal de luyden van Hollandt hier terstont laten komen, om u ko. mat. te dienen.

[Die waszermuhle belangend, befinden ihre kon. maytt. das die höhe nicht sufficient, dannenhero abgeschlagen [2]).]

14.

Hopplanting.

Aenghesien dat u ko. mat. ghenadelijck heeft ge-

---

1) Vgl. hiervóór, p. 232 en 233.

2) In no. 4 leest men: „Octroy uff 10 jhar." De Koning is dus bij zijn in den tekst genoemde eindbeslissing afgeweken van het advies van den Kanselier.

lieven te vergunnen de propositie van de landen voor de hoppeplanting [1]), is mijn ootmoedich versoeck, hetzelfde nu mach gheschieden om de preperativen te maken tot de plantage, wetende waer de landen gelegen zijn.

[Wegen des ordts zur hopffenpflantzung ist dieser bescheidt, das der platz soll auszgewiesen werden.]

15.

Huis te Ipstrup.

Onderdanichlijck zal ick u ko. ma[t]. vertonen, dat ick, na de inspectie die ick ghenomen hebbe, gheen bequaemer plaets vinde voor de hoppeplanting als omtrent Ipsdorp [2]), ten aensien dat men daer boscage heeft om luwte te vinden door 't gheboomt, die de hoppe vereyscht, daerbeneven de goede bequaemheyt van messe [3]), die daer bekomen kan werden. Ten anderen heb ick oock besichticht het huys, dat u ko. ma[t]. daer heeft laten bouwen tot recreatie van u ko. ma[ts]. koninginne, hooglofljjcker memorie, hetwelck, mits het onbewoont is, in desordre comt. En also ick in Koppenhaguen gheen bequaemheyt van huysinghe kan vinden, om de schilderyen, die ick met my gebrocht hebbe, te accommoderen, also der uytmuntende groote stucken onder zijn en diverse curieuseteyten, die ick onderdanichlijck aen u ko. ma[t]. gaeren zoude vertonen, en ten aensien van de groote quanteyteyt, is mijn ootmoedich en onderdanich versoeck, dat ick van u ko. ma[t]. genadelijck zoude moghen verwerven om op het voornoemde

1) Hiervóór, p. 220.
2) Ipstrup.
3) Mest.

huys tot Ipsdorp residentie te nemen met mijn toekomende huysvrou [1]) en familie, om het huys, ten dienste van u ko. mat. sorgfaldich en curieuselijck te onderhouden, als u ko. mat. onderdanige dienaer [2]). En ghelijc ick wel considerere dat in zo princelijcken gebou veel ghemacken zijn die u ko. mat. niet geoccupeert begeert te hebben, zal daer zeer puntuel in gevolgt werden u ko. mats. genadelijc ghebieden, en in de geringste ghemacken zal ick my contenteren, en met sodanige conditie als u ko. mat. ghenadelijck zal gelieven te gebieden; en oft u ko. mat. mocht raedzaem vinden omtrent het voornoemde huys de hoppeplanting te ordonneren, zo waer 't bequamer voor my om daer te resideren; hetwelck ick onderdanichlijck remitteer aen u ko. mats. genadige deliberatie.

[Wegen der hopffenpflantzung und residendz bey und uff Ipstrup haben ihre kon. maytt. eine abschlegliche andwort gnedigst gegeben.]

16.

Kalk.

Ick heb van Hollandt doen zenden hondert lasten kalck, die overmits de vrost noch niet zijn hier gekomen, en also ick mijn muurwerckers en ander arbeyders gaeren werckende zoude houden, is mijn ootmoedich versoek, dat u ko. mat. my genadelijck

---

1) Hij stond op het punt te trouwen: vgl. hiervóór, p. 198, noot 2.

2) In de kladaanteekeningen van no. 6 leest men nog: „Voor 't huys tot Ipshdurp presenteer ick 200 rijckxdaelders, jaerlijckx te betalen, ofte meer, na zijn kon. mat. genadelijc zal gelieven te gebieden. Zo ic dat huys niet kan bekomen, dat zijn kon. mat. gelieve brieven van voorschryvinge aen Otto Bra te verlenen om my zijn huys te willen verhuren."

ghelietden vijf ofte zes lasten kalck te laten hebben, en zal die wederom leveren, mijn kalck ghekomen zijnde.

[Den kalck belangend, wehre ahn jetzo deszen kein vorraht. [1])]

17.

Grond voor een huis.

Zo u ko. ma[t]. geen besondere occasie heeft om het erf te bebouwen, gelegen after de renterie, naest de suykerbackery van Christoffer van der Heyden, waer altans mijn steen leydt, men zal der een huys op bouwen na de tekening, nevens desen gaende [2]), tot cieraet deser stede, zo u ko. ma[t]. dat ghenadelijck gelieft te vergunnen.

[Wegen auffbawung des hauses hinter der zuckerbackerey haben ihre kon. maytt. zum gnedigsten bescheide ertheilet, das dem . . . . [3]) auff Amacker zu bawen vergonnet sein solle.]

18.

Uitbreiding van het octrooi voor de steenbakkerij.

U ko. ma[t]. gelieve genadelijck te vergunnen, dat het octroy van de steenbackery [4]) een weynich meer geëxtendeert mach werden, want my niet moghelijck vijftich personen van Hollandt hierwaerts te doen

1) In margine van dit punt in no. 4 staat: „Wehre woll zu consentirenn". Ook hierin was de eindbeslissing van den Koning dus minder gunstig voor Rodenburg dan het advies van den Kanselier.

2) Ook deze teekening ontbreekt. Over de bestemming van dit gebouw — het derde reeds, waarvan in deze memorie gewaagd wordt — is mij al evenmin iets bekend.

3) Dit woord is niet te lezen. Vermoedelijk staat er: Rodenburg.

4) Vgl. hiervóór, p. 223.

transporteren, zonder hun yets meer contentements te gheven [1]). Bidde daerover zeer ootmoedelijck dat zulckx mach geschieden, opdat ick niet in gebreke blyve om de steenbackerye na de hollandse maniere in 't werck te stellen, waertoe de preparativen in Hollandt gemaeckt werden.

U ko. ma^ts^. onderdanigste dienaer,
Theodorus Rodenburg.

[Den platz zur steinbackerey betreffendt, soll derselbe eingereumet werden, jedoch einem andern ohne schaden, die grunde frey, die behausungen erblich, der torff aber oder das mohr nicht frey.]

(De bundel, waarin de hiervóór afgedrukte stukken zijn verzameld, berustte vroeger in de Koninklijke Bibliotheek te Kopenhagen, met het signum: *Thottske Saml. fol.* 837, tegenwoordig in het Rijks-archief te Kopenhagen, onder het opschrift: *Indkomne Breve til danske Kancelli* $^{13}/_{2}$ 1621.)

1) De extensie van het octrooi, die door Rodenburg wordt verlangd, wordt in no. 4 aldus geformuleerd:

„NB. Steinoffen, allerhande steine, pannen, astrach, figursteine etc., so bisz dato ausz andern landen gebracht.

1. So viel alsz ihnen gut duncken wirdt.
2. Auff platz da es ihnen gelieben wirdt.
3. Die grunde frey und franc.
4. Die behauszung, so sie bawen laszen werden, ewig und erblich.
5. So viel mohr oder torff zu graben alsz sie werden von noten haben, ohne abgifft.
6. Uff zeit von 10 jhar solche offen ohne ihren wiszen nicht muge gebawet werden.

Dagegen solche steine etc. 10 pro 100 beszerkauff, den underthanen 5 pro 100 beszerkauff, alsz man sie in Hollandt bekommen kan.

Wan befunden das sie das königreich mit solchen steinen etc. konnen versehen, alszdan verbotten, das keine steine, pannen etc. mugen eingefuhret werden, sub poena confiscationis."

CORRESPONDENTIËN IN STEDEN VAN ZEELAND,

MEDEGEDEELD DOOR

DR. R. BROERSMA EN MR. R. FRUIN [1]).

I. ZIERIKSEE.

Omtrent de contracten van correspondentie, tusschen de regenten van Zieriksee gesloten, geeft De Witte van Citters tal van bijzonderheden, die door het achterstaande stuk, afkomstig uit het kabinet Slagregen, in eenig opzicht worden aangevuld. De Witte van Citters verhaalt, hoe de bestaande contracten in 1672 werden vernietigd, en hoe in 1684 de twisten tusschen de regeeringsleden over het vergeven der ambten weder zoo hoog waren gerezen, dat zelfs Zijne Hoogheid tusschen beiden moest komen. Als

1) Door den heer Broersma werd bij het bestuur van het Historisch genootschap ingezonden de Goesche akte van correspondentie d.d. 1722 met eene inleiding. Daar de heer Broersma te Semarang woont, werd mij verzocht toezicht op den druk van die publicatie te willen houden. Dit gaf mij aanleiding om, na verkregen machtiging van het bestuur, aan de bijdrage van den heer Broersma nog het een en ander toe te voegen, wat in het Zeeuwsche archiefdepôt berust en betrekking heeft op contracten van correspondentie in de andere Zeeuwsche steden. Middelburg alleen ontbreekt thans in de serie, doch niet uit gebrek aan stof: integendeel, het materiaal is zoo omvangrijk, dat ik de publicatie daarvan tot eene andere gelegenheid moet uitstellen. R. F.

hoofden der beide fractiën worden door de daar gepubliceerde stukken aangewezen de raadsheer [1]) Anthony H(offer) en de pensionaris Nicolaes C(au). In 1685 kwam tusschen beide partijen een nieuw contract tot stand, waarbij o.a. bepaald werd, dat in geval er een nieuw geschil ontstond, de beslechting er van zou staan bij Zijne Hoogheid en zijn representant in Zeeland, den heer van Odijk. De wordingsgeschiedenis van dat contract wordt nu door het hierachter staande stuk eenigermate opgehelderd. Er blijkt uit, dat de hoofden der beide partijen zich in October 1684 door tusschenspreken van den heer van Odijk hebben verzoend, en dat de prins grooten invloed op die vernieuwing der correspondentie heeft gehad. Zij heeft plaats gehad op zijne ernstige begeerte en recommandatie, en alvorens het verdrag van verzoening te teekenen, zijn de beide heeren Hoffer en Cau naar Soestdijk gereisd, en hebben er de goedkeuring van Zijne Hoogheid op gevraagd en verkregen. Minder zeker waren de beide leiders van de approbatie hunner respectieve partijgenooten. Vandaar de eigenaardige bepaling, dat naast deze overeenkomst „yets afsonderlijcx" zal worden opgesteld, om aan de wederzijdsche vrienden te vertoonen.

R. F.

Overeenkomst tusschen de magistraatsleden Hoffer en Cau d.d. 1684.

Alsoo tot onderhoudinge van goede politye ende ordre van regeringe niet nootsaeckelijcker en heylsaemer is als eendracht ende onderlinge goede correspondentie van de regenten met den anderen, als waerdoor de ruste ende vrede binnen de steden

---

1) D. w. z. lid van het college van Gecommitteerde raden.

best wert behouden, ende dat ter contrarie niet schadelijcker en is als de fluctuerende dissentiën onder deselve, soo ist, dat wy ondergeschreven — ons oock sterck maeckende voor diegene, die met ons in vrientschap sijn — niet anders beoogende als de herstellinge van de voornoemde ruste ende eenicheyt binnen onse stadt ende de vernieuwinge van onse voorgaende goede intelligentie, die tsedert eenigen tijt herwaerts door opgeresene misverstanden sijn geturbeert geworden, ende omme daerinne te voldoen de goede intentie van Sijn Hoocheyt den heere prince van Orange, die deselve geerne door een minnelijck accommodement sage wechgenomen, omme daerdoor des te bequaemer te sijn desselfs interessen, sooveel in ons is, te connen appuyeren ende helpen uytwercken, elcanderen op nieuws verbinden ende obligeren mits desen tot een altijtduyrende en onverbrekelijcke correspondentie, uyt crachte van dewelcke wy niets en sullen ondernemen ofte doen in saecken, de regeringe van de stadt, soo binnen als buytten, ende tgene daeraen dependeert, mitsgaders de interessen van hoochgemelte Sijn Hoocheyt concernerende, sonder alvorens naer voorgaende communicatie en concert met den anderen deselve saecken rypelijck te hebben overlecht en gesamentlijck vastgestelt, wat in deselve ten meesten dienste van de stadt, Sijn Hoocheyt ende de onderlinge correspondentie behoorde te worden gedaen, sonder afsonderlijck, buytten kennisse ofte in prejuditie de eene van de andere, yets te entrepreneren ofte door onse vrienden te doen entrepreneren, wat het oock soude mogen wesen. Ende naerdemael niets en is, waerdoor een goede correspondentie ende eendracht meer can werden verswackt ende geturbeert, als door de verscheyden interessen int regarde van de collatie van de openvallende ende te vergeven ampten, ende dat

derhalven daer wel meest jegens dient te werden voorsien, soo beloven wy contractanten den anderen niet alleen getrouwelijck te sullen mainteneren by die ampten, die wy jegenwoordich bedienen ofte noch sullen comen te bedienen, maer oock elcanders familiën, kinderen ende vrienden te sullen voorstaen ende alles helpen toebrengen, wat in ons vermogen is, de kinderen niet alleen te helpen promoveren by het leven van hare ouders, maer oock naer derselver doodt, ende in alle open te vallen ampten te procederen met onderlingh concert, ende die in alle redelijckheyt en billijckheyt te verdeelen, sooals onder oprechte vrienden en onverbrekelijcke correspondenten betaemt. Ende naedemael dese reconciliatie en vernieuwinge van correspondentie geschiet op de ernstige begeerte en recommandatie van hoochgemelte Sijn Hoocheyt, soo obligeren wy ons respective in alle saecken soo buytten als binnen de stadt, daeraen Sijn Hoocheyt yets soude mogen gelegen sijn, desselfs intentie met onse vrienden getrouwelijck te sullen opvolgen, ende dienaengaende te sullen gaen met communicatie ende concert van Sijn Excellentie den heere van Odijck. Ende off het buytten vermoeden mochte gebeuren, dat teeniger tijt over de collatie van ampten ofte anders tusschen ons dispuyt ofte verschil quame te ontstaen, soo submitteren wy ons deswegen aen het hoochwijs oordeel ende decisie van hoochgedachte Sijn Hoocheyt, onder belofte van te sullen naercomen tgene Sijn Hoocheyt daeromtrent sal comen goet te vinden, ende met die saecken, daerover dispuyt soude mogen sijn, onderwylen te sullen supersederen. Belovende alle tgene voorschreven is te sullen naercomen ende onderhouden op den eedt, by ons in den aenvangh van onse bedieninge gedaen, versoeckende gedienstelijck, tot meerder bevestinge deses, Sijn Hoocheyt ofte in

absentie van Sijn Hoocheyt Sijn Excellentie den heere van Odijck dit contract te willen aggreëren, ende voor sooveel des noots dese correspondentie tusschen ons te guaranderen. Ende sullen ten dien eynde hiervan gemaeckt werden dry gelijckluydende instrumenten, waervan een by ons geteyckent aen hoochgemelte Sijn Hoocheyt sal werden overhantreyckt, ende de andere twee onder ons yeder een blyven berusten onder de hoochste secretesse onder den eedt als voren. Dan alsoo wy niet sullen connen ontgaen aen onse vrienden ten wedersyden eenige openinge te geven, soo hebben wy dienstich geacht daertoe yets afsonderlijcx van desen op te stellen ende te teyckenen, tgene nochtans desen in geenen deele sal derogeren ofte annulleren.

Toirconden desen geteyckent op onse wedercomste van Soestdijck, naerdat Sijn Hoocheyt het bovenstaende hadde geaggreëert, op den 22 October 1684 in 's-Gravenhage ten huyse van Sijn Excellentie den heere van Odijck.

(get.) W. de Nassau. A. Hoffer. Nicolaës Cau.

II. Reimerswaal.

Dat het vergeven van geestelijke beneficiën bij tourbeurten reeds in de middeleeuwen bij de Utrechtsche kapittelen in zwang was, is door mr. Muller [1]) indertijd aangetoond, maar, zoo ik mij niet bedrieg, dan was het nog onbekend, dat ook reeds de stadsbesturen der middeleeuwen op die wijze over de beneficiën, die zij te vergeven hadden, beschikten. De hierachter staande stukken toonen intusschen aan,

---

1) Collatierecht en ambtsbejag (Schetsen uit de middeleeuwen, blz. 26 vlg.).

dat in 1506 te Reimerswaal de choorofficiantschappen der kerk, die ter collatie van den magistraat stonden, in dier voege werden vergeven, dat de presentatie door een der schepenen geschiedde en wel door dengene, in wiens maand het betreffende choorofficiantschap open viel.

Verwonderen kan het niet, dat de contracten van correspondentie en de vergeving van ambten bij tourbeurten blijken te wortelen in de middeleeuwen, want juist dat tijdvak kenmerkt zich door datgene, wat alleen de contracten van correspondentie en wat er mede samenhangt verklaart, nl. het niet onderscheiden tusschen publiek en privaat recht.

Ter toelichting zij hier alleen nog opgemerkt, dat de verheffing der parochiekerk van Reimerswaal tot eene kapittelkerk, waartoe vrouw Jacob in 1431 hare toestemming had gegeven (Van Mieris. IV blz. 992), nooit volledig tot stand kwam. Althans later wordt altijd gesproken van den pastoor en de choorofficianten, niet van den deken en de kanunniken. Deze choorofficianten schijnen dezelfde positie te hebben gehad als elders (b. v. te Montfoort) de gemeene vicarissen. De prebenden stonden ter presentatie van het stadsbestuur, daar de stad blijkens den boven geciteerden brief van Jacoba van Beieren de gelden voor de instelling had bijeengebracht; zij werden, gelijk gezegd, vergeven door den schepen van Reimerswaal, in wiens maand zij openvielen.

In 1497 werden de verdonkerde jaargetijden geamalgameerd en werden daaruit 22 portiën gevormd, die werden vergeven aan even zooveel habituaten of habituanten [1]), die tegenwoordig moesten zijn bij de twee wekelijksche jaargetijden, die geacht werden

1) De juiste naam is habituaten, d. w. z. degenen, die het geestelijk kleed dragen; ook de naam porcionisten komt voor.

de verdonkerde jaargetijden te vervangen. De habituaten werden voorgedragen door het gerecht en benoemd door den pastoor. Of ook hunne voordracht beurtelings door de schepenen zou plaats hebben, leeren de stukken niet. Maar wel zegt de oorkonde, waarbij de pastoor en het gerecht de 22 habituaatschappen instellen: „Item zoe wie tot desen habiten gecoren ende gepresenteert wert, sullen wesen die naeste van der voirscreven chöriofficiantscepe, in vougen dat die van den gerichte noch dieghene, in wiens weke tchoriofficiantscip vallen zal mogen, dat nyemant geven en mach dan een van den voerscreven habituaten." Den 23^en^ September 1497 keurde bisschop Frederik van Baden deze inrichting goed.

Het stuk, waaraan het bovenstaande is ontleend, komt, evenals de drie hierachter afgedrukte stukken, voor in het deel, dat in den inventaris van Reimerswaal onder n°. 2 beschreven is.

R. F.

Aanteekeningen over het vergeven van chooroficiantschappen.

Jan Adriaens sone van der Scele, scepene alsnu ter tijt in Reymerswale, doe condt, dat wy ghepresenteert hebben ende noch mits desen presenteren mynen heere den pastoer van Reymerswale oft zynen stedehouder heeren Clays Cornelisz., priester, habituant in der kercken aldaer, tot den choerofficiantscepe, gevallen ende vacerende by der doot van wylen heer Cornelis Antonisz. Brant, als ghevallen in myne maent ende tot mijnder presentaciën, denwelken pastoer ic midts desen versoucke te willen institueren, hem ghevende plaetse int capittele ende

stal int choer, ende hem te doene gauderen van de vruchten ende emolumenten, den choerofficiantscip toebehoerende, mit sulke solempniteyten als dairtoe behoert. Gegeven onder mynen zegele ende der stadt clercx hanteyken opten XV^en in Februario anno XV^c ende viere naer tscriven tshoofs van Uutrecht. Aldus onderteykent: H. d. Molen.

In de ghescille, uuytstaende voer die wet van Reymerswale tusschen Jan Bollaertsz. ter eenre ende Jan Adriaens sone ter ander zyden, medeghesellen als scepenen der voerscreven wet van Reymerswale, roerende in wyens maent heer Cornelis Anthonisz. Brant saliger memoriën, choerofficiant der kercken van Reymerswale, gestorven was, ende ghehoirt tbelyen van partyen ende kennissen ghenouch onder scepenen, soe is bevonden, datte(t) de weke van den derden scepen zijn soude. Ende besocht ende overghewogen alle tghene, dat ter dese materiën dienende was, soe es tot maninghe van den scoute by burchmeesters ende scepenen aldair ghewesen, verclaert ende gheseyt voir recht, dat Jan Adriaensz. es die derde scepen, ende dat hy tgheene dat in de maent van Januario vyel, heeft moegen ende mach presenteren ende nyemant anders, ghemerct dat Jan Bollaertsz. altijt int voerengaende ter offerande ende anders, in zeegelinge van brieven ende in oepynyen te ghevene, als outs voeren ghereputeert ende ghehouden is gheweest. Actum den vijfsten dach in Merte anno XV^c ende viere by Adriaen Adriaensz. Voexen, Antonis Willem Bouwensz., burchmeesters ende scepenen; Jannes Pietersz., Cornelis Pieter Coelez., Pieter Goenterss., Jacop Jansz. Vlasman, Joes Jansz. ende Anthonis Jansz., scepenen der voirscreven stede. Des toerconde den zegel der voirscreven stede hieronder anghehanghen upten VII^en

in Merte anno voernoemt. My present als secretaris. Aldus onderteykent: Jo. Petri.

Heer Gillis Jansz., priester, was gegeven dat choor(o)fficiantscip, gevaceert by der doot van heer Cornelis Colle, ende dat by Antonis Willem Bouwens als de vijfste scepen in Merte anno XV^c ende viere.

III. Goes [1]).

Terwijl het gewest Zeeland den heer De Witte van Citters bijzonder goede vondsten heeft geleverd voor zijn werk over de contracten van correspondentie, is het opmerkelijk, dat in dat werk een contract van Goes ontbreekt. Toch is er in het gemeentearchief een aanwezig [2]). Dat contract, „accoort van vriendschap", dagteekent van 15 Juli 1722 en valt dus in het bloeitijdperk der bekende overeenkomsten.

Kort te voren, in 1720, was door de vroedschap besloten, dat voortaan „altijd blyvende raaden"

---

1) Het door den heer Broersma overgeschreven contract was niet het exemplaar, dat mij door den archivaris van Goes voor de correctie werd toegezonden. Dat laatste exemplaar is beter, want terwijl aan dat van den heer Broersma enkele handteekeningen ontbraken, komen zij onder dit exemplaar allen voor. Ik heb dus het laatste exemplaar aan de uitgave ten grondslag gelegd. Het aanteekenen van varianten uit het eerste exemplaar, waarvan alleen de spelling verschilt, scheen mij overbodig. R. F.

2) Tijdens mijn verblijf te Goes heb ik in het archief aldaar, voor zoover de zeer gebrekkige inrichting het toeliet, nagezien, of er wellicht stukken waren, waarvan het belang mij dadelijk duidelijk was. Bij gebrek aan een behoorlijk ingerichten catalogus vond ik begrijpelijker wijs niet veel; misschien is er ook niet veel. Slechts de hier uitgegeven correspondentie kon ik de copie aanstonds waard achten. Bovendien meen ik mij te herinneren eenige stukken van Van de Spiegel, die, zooals bekend is, secretaris der stad is geweest, en een brief van prins Willem III van 1684 over de werving der zestienduizend man gezien te hebben.

zouden worden aangesteld. De Staten van Zeeland verleenden daartoe octrooi, zoodat in het vervolg een en twintig raadsleden door burgemeesters en schepenen zouden worden aangesteld en beëedigd [1]).

Het Goesche accoord nu werd gesloten door veertien personen, leden der vroedschap; zeven leden behoorden dus niet tot de Vriendschap. Van een bepaalden naam der vereeniging, zooals te Gorkum [2]) „den Negenden", vinden wij niets. De Goesche Vriendschap had „een president", die, zoo dikwijls het noodig was, de „heeren" moest bijeenroepen. Het geheel was verdeeld in twee „esquadrons of benden", elk van zeven personen.

Daar, zooals boven bleek, niet alle vroedschapsleden tot de Vriendschap behoorden, wenschten de contractanten te streven naar uitbreiding van hun ledental, totdat eens alle raadsleden tot hun club zouden behooren. Wanneer plaatsen van niet-leden in de vroedschap openvielen (zie het accoord artikel 10), konden die door de twee benden worden bezet bij „tourbeurten". De nieuwe raadsleden werden dan ook leden der Vriendschap, doch onder dezen waarborg, dat zij het accoord van 1722 onderteekenden en zich verbonden zijne bepalingen in alle opzichten na te komen.

Dat men zulke openvallende plaatsen deed innemen door familieleden, de meest te vertrouwen personen, om de oligarchie te versterken, spreekt van zelf. Zoo deed te Gorkum het gezelschap „den Negenden", en zoo deed de Vriendschap te Goes ook. In 1723 toch werden A. Sommerzee en E. Eversdijk als leden opgenomen, beiden bloedverwanten van personen, die het accoord mede hadden gesloten.

1) Tegenwoordige Staat van Zeeland. II blz. 58.

2) Jorissen: Memoriën van Bleyswijk, Werken Hist. Gen. N. S. No. 45, 1887.

De Goesche acte gold voor alle openvallende ambten, zoowel stedelijke als provinciale, die ter begeving stonden van burgemeesters en raad of waarvoor zij de voordracht hadden. Welnu — die ambten moesten worden vervuld door lieden, aangesteld met meerderheid van stemmen in de Vriendschap. Natuurlijk zou de keuze dikwijls moeten vallen op niet-leden der Vriendschap. Echter werd deze gewichtige bepaling getroffen (artikel 2), dat elk vacant buiten- of binnenambt van eenig belang, of waaaraan emolumenten verbonden waren, door een lid der Vriendschap moest worden bezet, zoodra zulks door hem begeerd werd. De buitenambten konden in het algemeen niet worden vereenigd met eenig ander ambt, zoodat hij, die zoodanig ambt kreeg, van zijn andere ambten moest afzien. Zelfs zijn plaats in de vroedschap moest hij verlaten, tenzij de meerderheid der Vriendschap het anders wilde.

Er waren drie burgemeestersplaatsen. Elke bende kon er dus één bezetten, terwijl de derde „by tourbeurten" door een der twee benden werd vervuld.

De uitvoerigste voorzieningen in de acte golden het dijkgraafschap van de Breede watering. Wanneer daarmede begunstigd werd iemand, die reeds een der vijftien genoemde rentmeesterposten had, en hij zulk een post wilde behouden, dan moest hij jaarlijks een „stedelijke recognitie" betalen aan een daartoe door de Vriendschap aan te wijzen persoon.

Ziet hier de voornaamste punten van het accoord. Bijzonder uitvoerig is deze correspondentie niet; in dat opzicht mag zij niet worden vergeleken met de Utrechtsche [1]), waarbij veel meer te regelen was en waarin ook gevonden wordt een onderverdeeling der ambten in de twee klassen der correspondeerende

---

1) Kronijk Hist Gen. 31e jaargang, 1875.

heeren, een sub-correspondentie of, zooals het genoemd is, een correspondentie in de tweede macht.

Een bijzonderheid der Goesche acte is, naar het mij voorkomt, dat daarbij niet die groote geheimhouding gevonden wordt, die men elders placht in acht te nemen. Gewoonlijk toch werden slechts twee exemplaren, „instrumenten", der acte opgemaakt; te Goes echter werden al dadelijk veertien stuks opgesteld, zij het dan ook onder bepaling, dat bij overlijden van een lid der Vriendschap diens afschrift voor de oogen der andere leden moest worden vernietigd.

Een enkele opmerking naar aanleiding der in het contract genoemde rentambten. Vroeger waren die ambten vergeven door de Staten op nominatie der stad. Sedert het reglement van 1708, het zoogenaamde „Instrumentum pacis", werden deze en vele andere ambten in Zeeland vergeven aan de personen, door de magistraten genoemd. Van die nominaties werd niet afgeweken, zoodat feitelijk de magistraten zelf de aanstelling hadden [1]).

Schoon meestal alleen het verkeerde der correspondentiën en conventiën is aangetoond, heeft men toch ook gewezen op deze goede zijde, dat zij in staat waren geschillen over de vergeving van ambten te voorkomen. Zoo was het ook met de Vriendschap der Goesche aristocraten. De begeving der rentambten werd in 1722 geheel geregeld en tot hoeveel onaangenaamheden had zij aanleiding gegeven!

In 1656 moesten twee rentmeesters worden gekozen. Men leze bij Wagenaar [2]), tot welk een botsing het kwam. Diezelfde ambten wekten in 1692 opnieuw geschil, heviger dan vroeger. Het liep zoo hoog, dat de stadhouder zich er mede be-

---

1) Tegenwoordige Staat van Zeeland I blz. 68.
2) Dl. XII blz. 400 vlg.

moeide; de stad stond een kort beleg van 's prinsen troepen door, werd echter spoedig genomen en zag enkelen van haar aanzienlijkste burgers uit de regeering gezet niet alleen, maar weldra in hechtenis genomen en veroordeeld [1]). Men vindt de namen van twee der veroordeelden onder de leden der Goesche Vriendschap terug: Adolf Westerwijk en Mattheus Eversdijk. In 1702 toch waren de vonnissen van den stadhouder door de Staten van Zeeland vernietigd, en sedert konden de in 1692 afgezette regenten weer in de regeering komen [2]).

Blijkens eenige verklaringen, allen van gelijksoortigen inhoud, die achter het contract zijn geschreven, kwam er in de eerstvolgende jaren reeds verandering in het personeel der Vriendschap. Bedoelde verklaringen vinden hun grond in artikel 10 der acte en houden eenvoudig de belofte van het pas aangenomen lid in, dat hij het accoord in alles zal nakomen. Zoo werd Gerard Ysebree, toen hij secretaris geworden was van de rekenkamer van Zeeland, vervangen in den raad door Dr. Andreas Zommersee, 1723. Kort daarop werd in plaats van wijlen Mattheus van Oostee tot raad gekozen Mr. Cornelis Eversdijk.

Nog in hetzelfde jaar deed zich het geval voor, dat twee raadsplaatsen, nog niet door leden der Vriendschap bezet, moesten worden vervuld. Mr. Jakob Leydekker namelijk stierf, in wiens plaats nu, volgens art. 10 van het accoord, de bende van burgemeester Adriaan Eversdijk, Petrus de Meijer koos; de andere plaats, open gekomen door het overlijden van burgemeester Mr. Johan Westerwijk, werd door de andere bende bezet met Zywert van der Bilt. Hier was dus ook het in art. 9 voorziene geval aanwezig, dat

1) Wagenaar XVI blz. 203 vlg.
2) Wagenaar XVII blz. 150.

de derde burgemeestersplaats vacant kwam en door de bende van Adolf Westerwijk moest vervuld worden en wel door Dr. Cornelis van Sunder. Dat zulks nu ook geschiedde, wordt echter niet vermeld.

In 1724 stierf burgemeester Adriaan Eversdijk; in zijn plaats kwam in de vroedschap François de Keiser, die dus ook het accoord onderteekenen moest. In de plaats van den overleden burgemeester Adolf Westerwijk werd in 1724 opgenomen Pieter de Vroe; president der bende werd nu Christoffel Annart. Johannes Lantschot verving in hetzelfde jaar Cornelis van Zunder. Deze verklaring, de laatste van het handschrift, is niet door den nieuwen raad onderteekend. Het andere handschrift vermeldt nog (zonder onderteekening of dateering), dat Johan Landschot vervangen werd door Mr. Pieter Parker, dat Johan Versteeg in de plaats van Mr. Cornelis Eversdijk en Dr. Pieter Cooman in die van Mr. Nicolaas Sommerzee kwam.

R. B.

Accoord van vriendschap, correspondentie ende maintenue mitsgaders ordre ende reglement op de begeving der ampten, aengegaen ende gemaekt tussen de heeren van de regering der stad Goes, desen onderteikend hebbende.

1.

De onderteikende heeren verklaren gesamentlijk, ende yder in het bysonder, dat tussen hun van nu af aen sal wesen ende in het toekomende werden onderhouden eene opregte ende vaste vriendschap, uit kragt van dewelke deselve by desen beloven alle saken, het stuk van de politike regering betreffende, soo stedelyke als provinciale, te sullen

behandelen ende helpen dirigeren met onderlinge communicatie ende overlegging, mitsgaders elkander ende yder van hun getrouwelijk ende standvastiglijk te mainctineren in hare respective bedieningen ende waerdigheden, soo die jegenwoordig door haer werden bekleed, als die naderhand mogten werden verkregen, gelijk mede in de jarelijkse aenkomsten derselve in hare borgermeesters-, pensionaris- en schepenen-ampten, yder op sijn tourbeurte, sonder ymand daerin te praeteriëren ofte benadeelen.

2.

Dat alle openvallende ampten ende bedieningen, soo stedelyke als provinciale, ende staende ter begeving ofte voorstelling van borgermeesters ende raden deser stad, voor sooverre in desen over eenige van deselve niet anders ofte contrarie werd gestipuleerd, sullen moeten werden vervuld ende daertoe aengesteld soodanige persoonen als met de meerderheid der stemmen van dese vriendschap, ofte by stooting ende gelijkheid der stemmen by uytwysen van het lot, daertoe sullen werden gedesigneerd; onder conditie dat alle buiten- ofte binnenampten van eenige consideratie ofte emolument, ende by ymand deser vriendschap werdende begeerd, aen leden van deselve vriendschap sullen moeten werden vergeven, in dier voegen nogtans, dat ymand, werdende begunstigd met een buitenampt — waaronder egter noit sullen werden gerekend het ontfangerschap van Noord-Beveland ofte het commissarisampt van de monsteringe — alsdan sal moeten desisteren van alle andere ampten, hetsy stedelyke, hetsy provinciale, die by hem mogten werden bekleed, selvs tot sijn raedsplaets inkluis, ofte ten ware de meerderheid van de algemeene vriendschap alleenlijk ten respecte van de voorseyde raedsplaets anders verstonde; gelijk mede alleenlijk

ontrent het dijkgraefschap van de Breede watering is vastgesteld, dat ymand, met hetselve werdende begunstigd ende alvorens besittende ende boven het voornoemde dijkgraevschap blyvende behouden eenige der navolgende ampten, alsdan voor eene stedelyke recognitie sal moeten uitkeeren jarelijks de somme hieronder by elk van deselve uitgedrukt; — namentlijk die met de verkryging van het dijkgraefsampt alsvoren besit ende blijft behouden het rentampt van de schattingen op de landen over het kwartier deses eilands, tegenwoordig bekleed werdende van den heer Mr. Nicolaes Zommersee, sal van hetselve jarelijks uitkeeren. . . . . ƒƒ 66-13-4

Van het rentampt — als voren tegelijk bekleed met het dijkgraevschap — van deselve schattingen over het kwartier, nu bekleed door den heer borgermeester Mr. Johan Westerwijk, jarelijks . . . . ƒƒ 50- 0-0

Van het rentampt over het kwartier, nu bekleed door den heer borgermeester Mr. Adriaen Eversdijk, op den voet als voren . . . . ƒƒ 25- 0-0

Van yder der rentampten, tegenwoordig bekleed door de heeren Mr. Adriaen Ysebree ende Johan Rontvis, heer van Wemeldinge . . . . ƒƒ 25- 0-0

Van het rentampt der geestelyke goederen, nu bekleed door den heer borgermeester Mr. Adolf Westerwijk — uitgesonderd in het geval, hieronder articul elv beschreven ende gereguleerd — mede jarelijks . . . . . . ƒƒ 42-10-0

Van elk der twee rentampten van de schattingen op de landen in het kwartier van Axelen, nu bekleed door

de heeren Mrs. Johan van der Hille
ende Johan Leydekkers, jarelijks . . ƒƒ 50- 0-0

Van elk der twee rentampten van de gemeene middelen van consumtie, nu bekleed door de heeren Mrs. Matthaeus ende Cornelis Eversdijk, jarelijks . . ƒƒ 30- 0-0

Van het licentmeestersampt binnen dese stad, nu bediend door den heer Mr. Johan Leydekker . . . . . . ƒƒ 30- 0 0

Alle welke recognitiën, op het verkrygen van het voornoemde dijkgraefschap gesteld, door een besitter van een der bovengenoemde ampten, sullen moeten jarelijks preciselijk werden voldaen en betaeld aen soodanige persoonen en met soodanige verdeelde mindere sommen, als de meerderheid deser vriendschap op yder vacature van het meergenoemde dijkgraefsampt sal verstaen ende ordonneren.

3.

Eenige der ampten, in het vorenstaende articul gemeld, komende te vaceren ofte moetende werden vergeven, sal den presiderenden heer van dese vriendschap, om de meerderheid der stemmen van deselve te weten, alle de leden van dien goedtijds voor de byeenkomst van den vollen raed by den anderen roepen, het vacerende ampt in propositie brengen, de stemmen daerover opnemen ende concluderen ingevolge van de meerderheid derselve ofte na de uitwysing van het lot, ingevalle van eenge stooting ofte evengelijkheid van stemmen; sullende de minderheid ofte de leden van de meerderheid discreperende, in de peremtoire actie van verkiesing ofte voorstelling in den raed, sig by de meerderheid, ende in kas van stooting van stemmen, alle sig by de uitwysing des lots moeten voegen, sonder dat ymand sijn vote of stem sal mogen geven aen ymand anders als diegeen,

op wien de meerderheid der stemmen van dese vriendschap ofte het lot als voren is gevallen, ofte vermogen na te laten op de voornoemde actie van verkiesing ofte voorstelling in den raed te compareren ofte syne stem in te houden, ten ware by sware siekte ofte uiterste ongelegenheid, in welk geval hy nogtans sal gehouden blyven syne stem conform de meerderheid ofte uitwysing des lots alsboven by billiet te doen inbrengen; werdende by nalatigheid van het beleggen der voornoemde conferentie door den heer president daertoe gequalificeerd den in rang volgenden heer ende soo vervolgens.

4.

De vijftien navolgende ampten, namentlijk:

de vijf rentampten van de ordinaire ende extraordinaire schattingen op de landen;

het rentampt van de geestelyke goederen;

de twee rentampten van de middelen van consumtie;

de twee rentampten van den 200sten penning op de tienden, alle over dit eiland en stad;

de twee rentampten van de schattingen op de landen in het kwartier van Axele;

het licentmeestersampt binnen dese stad;

het rentampt in Noord-Beveland;

ende de commissarisplaets van de monsteringe

sullen alle werden vergeven als volgd:

Te weten, dat tellekens een van deselve vacerende, hetselve sal moeten werden aengeboden, ende by aenneming, metter daad toegevoegd aan den eersten in rang sijnde heer van dese vriendschap, ten ware deselve bekleede een ampt buiten dese stad; onder die restrictie nogtans, dat hy, besittende eenig staets- ofte stedelijk rentampt, sal moeten desisteren van deselve ende die resigneren ende laten ter dispositie van dese vriendschap, dog by weigering sal het voor-

noemde ampt werden geoffereerd aen den volgenden in rang sijnde raed, onder bepaling ende te doene afstand als voren, ende soo vervolgens tot den laesten toe; in dier voegen dat noyt twee der voornoemde vijftien ampten te gelijk door een persoon sullen mogen werden bekleed ofte de voordeelen daervan genoten; en indien niemand der leden van dese vriendschap het vacerende ampt begeerde aen te nemen, sal de begeving daervan werden gedaen door meerderheid van stemmen ofte by gelijkheid van dien door lotinge als in het voorgaende articul gemeld; blyvende den aennemer van een afgestane rentampt gehouden aen het contract van administratie, tgeen by sijn predecesseur bereids soude mogen wesen gemaekt, uitterlijk ende ten langsten voor seven jaren.

5.

Dat om alle disputen ende aenleiding van dien over den rang, in het vorenstaende articul gemeld, volkomentlijk te vermyden, denselven rang sal werden gehouden ende met de begeving der ampten, in hetselve articul gespecificeerd, sonder eenige verandering ofte verstellinge agtervolgd in order, sooals de namen, hieronder volgende, uitwysen:
Den heer borgmeester Mr. Adriaen Eversdijk.
Den heer pensionaris [1]) Mr. Adolf Westerwijk.
Den heer Doctor Cornelis van Zunder.
Den heer Mr. Adriaen Ysebree.
Den heer Mr. Nicolaes Sommerzee.
Den heer secretaris Christoffel Annart.
Den heer Johan Rontvis, heer van Wemeldinge.
Den heer Boudewijn Verselewel.

---

1) Blijkbaar is dit „pensionaris" eene vergissing. Mr. Adolf Westerwijk was burgemeester, zooals ook verder uit het stuk zelf blijkt

Den heer Mr. Gillis Cornelis van der Nisse, heer van Nisse.

Den heer Gerard Ysebree.

Den heer Marinus Drywege.

Den heer Mr. Matthaeus Eversdijk.

Den heer secretaris Adriaan van Oostee.

Den heer Matthaeus van Oostee.

6.

En alhoewel by het vierde articul van het reglement op het maken van raden, door de heeren Staten aen dese stad vergund, aen de twee regerende ende laest afgegane borgermeesters de presidie ende voorrang werd gegeven, sal hetselve egter de bovenstaende schikking van rang geensints prejudiciëren ofte altereren, maer sal die volkomentlijk voor het toekomende ten respecte van het vergeven der ampten, in het voorgaende vierde articul uitgedrukt, werden nagekomen ende onderhouden; in dier voegen dat alle borgermeesters, van nu af aen opnieuws ende voor de eerstemael te verkiesen, door hare promotie tot het borgermeesterschap in desen geen ander voordeel sullen genieten als alleenlijk den rang ende presidie in de vierschaer ende vollen raed voor de schepenen en andere raden, geen borgermeesters sijnde ofte geweest hebbende, sonder daerdoor eenig verder regt ofte preseance in het verkrygen van eenige andere ampten te bekomen.

7.

Dat sonder eenige prejudicie ofte atteinte van vermindering van de vriendschap, in het eerste articul hiervoren vastgesteld ende beloofd, maer ter contrarie tot onderhouding ende vermeerdering van goede correspondentie, vertrouwen ende gelijkheid ende tot voorkoming van alle jalousie, diffidentie

ende overmagt, dese geheele vriendschap, alleenlijk ten respecte van de vervullingen van openvallende borgermeesters- ende raedsplaetsen, sal werden gehouden te sijn verdeeld ende te bestaen in de twee volgende esquadrons ofte bendens, waervan de eerste bende uitmaken de heeren:

borgmeester Mr. Adriaen Eversdijk,
Johan Rontvis, heer van Wemeldinge,
Boudewijn Verselewel,
Mr. Gillis Cornelis van der Nisse, heer van Nisse etc.,
Marinus Drywege,
Mr. Matthaeus Eversdijk
en den
secretaris Adriaan van Oostee.

Ende de tweede bende de heeren:

borgmeester Mr. Adolf Westerwijk,
Doctor Cornelis van Zunder,
Mr. Adriaen Ysebree,
Mr. Nicolaes Zommersee,
secretaris Christoffel Annart,
Gerard Ysebree
ende
Matthaeus van Oostee.

8.

Dat vervolgens een der voornoemde twee borgermeestersplaetsen komende te vaceren, deselve sal moeten werden vervuld op de voorstelling van die bende, daerin het voorseide borgermeesterschap is komen op te vallen, ende welke bende de voorseide voorstelling ende vervolgens verkiesing sal moeten doen in gevolge de meerderheid der stemmen onder hun uit hare overblyvende leden ofte, by egaliteit van stemmen onder deselve, by loting; sonder dat de

andere bende in deselve verkiesing eenige dispositie ofte directie sal hebben, maar ter contrarie sal moeten mainctineren ende ten effecte brengen het voorstel van vervulling der voornoemde vacature gedaen.

9.

Aengaende het derde borgermeesterschap, hetselve sal mede door de voorseide twee benden by meerderheid van stemmen ofte loting ende aen een lid van dien als voren werden vergeven consecutivelijk agter den anderen ende by tourbeurten, waervan de eerste tourbeurte by lotinge is gevallen aen de bende van den heer borgermeester Mr. Adolf Westerwijk, in welke bende alsoo vervolgens sijnde twee borgermeesters, een van deselve komende te overlyden, sal desselfs borgermeesterampt moeten werden vergeven by de andere bende aen een lid van deselve ende soo gevolgelijk in het toekomende altoos alternatyf, in dier voegen dat die laest twee borgermeesters in syne bende heeft gehad, het eerste van deselve openvallende, de begeving daervan sal moeten laten aan die bende, die laest maer een borgermeester heeft gehad.

10.

Dat de openvallende raedsplaetsen in de voorseide twee benden yder door den haren mede by meerderheid ofte loting als voren sullen werden vervuld sonder eenige dispositie ofte directie ende onder verbintenis van maintien van de andere bende, in voegen als van het begeven van het borgermeesterampt is gesegd; ende eenige der raedsplaetsen van persoonen, in geen deser twee benden sijnde, komende te vaceren, sullen deselve mede door dese twee benden werden vervuld by tourbeurten en by meerderheid van stemmen onder ieder van deselve ofte

by lotinge als voren; waervan de eerste toerbeurte by lotinge is gevallen aen de bende van den heer borgmeester Mr. Adriaan Eversdijk, ende vervolgens de tweede openvallende raedsplaets onder die voorseide persoonen, dewelke in geen der voornoemde twee benden sijn begrepen, moet werden vergeven door de bende van den heer borgmeester Mr. Adolf Westerwijk, ende soo vervolgens altijd alternatyf. Alle welke opnieuws verkoren raden, soo die succederen in de opengevalle plaetsen van leden deser vriendschap, als in de plaetsen van die onder deselve niet gehooren, sullen aengenomen werden voor medeleden van dese vriendschap ende gehooren onder die bende, door dewelke sijn verkoren, om alsoo in der tijd eene volkomene ende eenparige vriendschap onder alle de leden van dese regering te erlangen; mits dat die verbonden blyven aen den inhouden ende onderteikening van dit accoord ofte contract van vriendschap.

11.

Ende nademael het dijkgraefschap van de Breede watering, jegenwoordigh wordende bekleed door den heer borgmeester Johan Westerwijk, is begrepen onder de ampten, welke volgens het tweede articul deses by vacature soude moeten werden vergeven by pluraliteit van stemmen onder dese generale vriendschap, is egter onverminderd ende sonder prejudicie van eenige der voorgaende stipulatiën mitsgaders sonder eenige consequentie in het toekomende, voor wien het ook soude mogen wesen, met eenparigheid ende volkomen genoegen vastgesteld, dat den voornoemden borgmeester Johan Westerwijk komende te overlyden, het gemelde dijkgraevschap om redenen sal werden gegund ende geconfereerd aen den heer borgermeester Mr. Adolf Westerwijk,

sonder van sijn rentampt van de geestelyke goederen te moeten desisteren aen ende ten behoeve van iemand; mits nogtans uit de emolumenten van het dijkgraefschap jarelijks door hem voor eene stedelyke recognitie sal moeten werden uitgekeerd eene somma van ₶ 42-10-0 Vlaems, de eene helft te genieten by den heer Gerard Ysebree ende de ander helft by den heer Matthaeus van Oostee, ende dat soo lang de voorseide persoonen sullen leven ende geen ampt ofte ampten, te samen 50 £ Vls. jarelijks toebrengende, sullen hebben verkregen; sullende ook by afsterven ofte promotie, als even is uitgedrukt, van den eenen, desselvs voorseide portie niet aen den anderen moeten accresceren nogte aen ymand ter weereld werden uitgekeerd. Dog ingeval den voornoemde borgmeester Adolf Westerwijk voor gemelden heer borgmeester Johan Westerwijk kwame te overlyden, sal de begeving van het gemelde dijkgraevschap moeten werden gedaen conform de manier ende order, in het tweede articul gemeld, alsmede na doode van gemelden heer borgmeester Adolf Westerwijk, in geval hy hetselve by voorafsterven van voornoemden heer borgmeester Johan Westerwijk al mogte hebben verkregen, ende soo vervolgens voor altoos.

12.

En nademael verscheide leden deser vriendschap mede sijn gesworens der voornoemde Breede watering, soo hebben deselve, gelijk mede den heer borgmeester Adolf Westerwijk, het dijkgraevschap bekomende, aengenomen ende beloofd tot meerder bevordering ende aengroey van onderlinge harmonie, samenwerking ende affexie, soo eenige gesworensplaetsen derselve watering, die door persoonen, binnen dese stad wonende, moeten werden vervuld, kwamen te vaceren, daertoe, voor soo veel in haer vermogen

is, te bevorderen ende verkiesen leden van dese vriendschap.

13.

Indien eenige duisterheid over het regte verstand der vorenstaende articulen sig opdede, sal deselve werden gedecideerd by meerderheid van stemmen van de alsdan desen ondergeteikend hebbende leden ende by gelijkheid ofte stooting van deselve door het lot.

14.

En sal van dit accoord aen yder lid van dese vriendschap een gelijkluidend afschrift, originelijk door alle onderteikend, werden gegeven om by deselve te werden bewaerd ende na sijn overlyden aen den presiderenden heer van syne bende gerestitueerd ende, present de andere leden daervan, gescheurd.

In kennis der waerheid ende tot het geven van aller meest kragtige bondigheid ende vertrouwen hebben de ondergeschreve het vorenstaende accoord met hunne handteikens bevestigd ende beloofd op de solemneelste wyse ende den eed, by hun als regenten gedaen, hetselve ende alle articulen daerinne vervat heiliglijk ende onverbrekelijk een yder jegens den anderen te sullen houden ende naerkomen. Actum Goes den 15 July 1722.

Adriaan Eversdijk.
Adolf Westerwijk.
Corn. van Sunder.
A. Ysebree.
Nicolaes Sommerzee.
Christoffel Annart.
Johan Rontvis.
B. Verselewel.
G. C. van der Nisse.

G. Ysebree.
M. Drywegen.
Matth. Eversdijck.
Adriaan van Oostee.
Matthaeus van Oostee.

IV. Tholen.

Zoo het nog noodig was het verderfelijke der contracten van correspondentie aan te toonen, dan zouden zeker de hierachter staande stukken daartoe uitnemend materiaal leveren. Zij weerleggen althans op afdoende wijze het eenige argument, dat ten gunste dier contracten van vriendschap nog wel eens wordt aangevoerd. Nu de regeeringsvorm der republiek eens medebracht, dat in elke stad alle rechten en alle invloed uitsluitend aan de leden van den magistraat ten goede kwamen, hadden, zegt men, de contracten van correspondentie althans dit nut, dat zij dien invloed en die voordeelen gelijkelijk tusschen allen, die er aanspraak op konden maken, verdeelden en daardoor twist en strijd tusschen de leden van den magistraat onderling wisten te voorkomen En wat blijkt nu uit de stukken, die hier omtrent Tholen worden medegedeeld? Gelijk te verwachten was, hebben die contracten geen ander effect gehad, dan dat zij den kring dergenen, die werkelijk deel aan de regeering hadden, hebben vernauwd. Of het contract van 1715, dat De Witte van Citters (blz. 175) mededeelt, tusschen alle regenten is aangegaan, blijkt niet, daar hij de namen der onderteekenaars achterwege gelaten heeft; er worden echter geene regenten van het contract uitgesloten. Maar in 1724 ging men reeds verder. Van de zestien leden, waaruit toen de magistraat bestond, werden er vijf buiten de vriendschap gesloten; zij bleven wel raden, waartoe zij voor hun leven benoemd waren, maar geen enkele voordeelige regeeringspost, geene enkele commissie werd hun opgedragen. Alleen werden zij, dikwijls tegen hun zin, in het schepencollege benoemd, maar waar het eene burgemeestersplaats, een rentmeesterschap, commissies in de Staten

van Zeeland, in het college van Gecommitteerde raden, in de Provinciale rekenkamer of in een Generaliteitscollege gold, werden zij ten gunste van jongere leden voorbijgegaan. Nog sterker was, wat in 1740 gebeurde; de magistraat bestond toen uit achttien leden, waarvan er vier tot de minderheid van 1724 behoorden — de vijfde was inmiddels overleden. De regeerende meerderheid van veertien leden was toen verdeeld. Zeven dier regenten verbonden zich toen met de vier onderliggende heeren en sloten op hunne beurt de zeven andere van alle deel aan de regeering en aan hare emolumenten uit.

En welke intrigues daarbij zijn gebruikt en hoe daarbij is geknoeid, dat leert ons de achterstaande memorie, die overigens vooral om hare openhartigheid en de grenzenlooze naïveteit, waarmede zij het gebeurde mededeelt — al sta ik voor de onpartijdigheid van den schrijver in geenen deele in — de aandacht verdient. Ik wijs hier alleen op het merkwaardige feit, dat de schrijver, die herhaaldelijk het contract van 1724 en de vergaderingen van de vriendschap ter sprake brengt, ten slotte vooral daardoor getroffen is, dat een zijner tegenpartijders „op het stadshuys van soodaenige zaeken derfde spreken en van een contract van vrundtschap reppen, dewyle hy niet ignoreerde, dat by eene resolutie van de Staeten van Zeelandt alle hoegenaemde contracten zeer ernstig waeren verboden".

Nog op een ander punt wil ik hier de aandacht vestigen. Uit de achterstaande memorie valt nl. te leeren, hoe in de vorige eeuw eerzuchtige advocaten er in slaagden, zoo de omstandigheden gunstig waren, zich eene goede carrière te bezorgen. De eigenaardige inrichting van den regeeringsvorm der republiek was oorzaak, dat van tijd tot tijd ook kleine steden, gelijk Tholen er eene was, belangrijke ambten, o. a.

dat van lid van het Hof van Holland en Zeeland, te vergeven hadden. Die stadjes hadden onder hunne regenten niet altijd de personen, geschikt en genegen om zulk een ambt te vervullen. Daarop loerde dan zulk een eerzuchtig advocaat. Zoo deed althans volgens ons verhaal mr. Hendrik Mollerus, advocaat te 's Gravenhage, die, voor zooverre mij bekend, vroeger in geene betrekking tot Tholen had gestaan. Hij weet, dat wanneer de raadsheer Duurcant komt te sterven, Tholen eene plaats in het Hof zal hebben te vergeven, en heeft reden te gelooven, dat geen der plaatselijke regenten geneigd zal zijn naar dat ambt te dingen. Daarom laat hij zich te Tholen tot burger aannemen, huwt er met eene Thoolsche regentendochter, hetgeen hem des te eer benoembaar maakt, laat zich tot schepen en weinige weken later tot raadsheer benoemen. Na twee jaren keert hij naar Den Haag, dat hij als advocaat verlaten heeft, als raadsheer terug. Hij klom later op tot president van den Hoogen raad van Holland en Zeeland.

Steller van onze memorie is mr. Pieter Bernard de Beaufort, een zoon van den bekenden schrijver mr. Lieven Ferdinand. Volgens zijne eigene mededeelingen, aangevuld uit hetgeen de raadsnotulen van Tholen berichten, was hij bij den dood van zijn vader in 1730 nog minderjarig en student. Hij promoveerde in het laatst van 1733 te Leiden, en intusschen 20 jaren en dus eligibel tot de regeering geworden zijnde, werd hij bij de magistraatsbestelling van 1734 schepen, een jaar later (29 Mei 1735) werd hij voorloopig, 13 Mei 1736 werd hij definitief pensionaris der stad, die hij als zoodanig regelmatig in de Statenvergadering vertegenwoordigde. Den 5 Februari 1738 werd hij tot raad gekozen, maar twee en een half jaar later (September 1740) werd hij uit de vriendschap gestooten en van allen invloed

op de regeering beroofd. Zoo het mijn lezers mocht interesseeren, kan ik hun mededeelen, dat zijne uitsluiting niet eeuwig heeft geduurd. De omwenteling van 1747 kwam hem ten goede, en dezelfde gebeurtenissen, die den nakomeling van Willem I tot het stadhouderschap riepen, brachten ook den zoon van Lieven de Beaufort weder aan het bewind [1]): 21 September 1747 occupeerde hij voor het eerst weder ter Statenvergadering naast zijn ouden vijand Turcq; en toen deze 15 Maart 1748 en diens opvolger Vleugels 6 September d. a. v. overleden waren, werd hij 11 Februari 1749 lid van het college van Gecommitteerde raden. In die functie overleed hij 24 October 1762. Hoe zijne memorie in het Zeeuwsche archief-depôt is gekomen, is onbekend. De copie van het contract van 1724 schijnt er als bijlage toe te hebben behoord [2]).

Tot toelichting dier memorie dient hier alleen iets te worden medegedeeld omtrent de inrichting der regeering te Tholen. Er was vooreerst een college van vijftien raden. Twee hunner waren burgemeesters. Een der burgemeesters zat voor in het college van schepenen, dat buiten hem uit acht leden bestond, die voor twee jaren werden aangesteld, maar herkiesbaar waren. De schepenen, ook die geene raden waren, hadden zitting in den magistraat, die jaarlijks op Sint Servaas (13 Mei) het schepencollege voor de helft vernieuwde en een der burgemeesters, die ook voor twee jaren zaten maar niet dadelijk herkiesbaar waren, benoemde. De vijftien raden

1) Over de onlusten, die in 1747 te Tholen plaats vonden, zie men Wagenaar XX blz. 75.

2) Het is niet dezelfde copie, die hij onder de papieren van zijn vader vond, want daarop kwam de onderteekening van J. J. van Vryberghe, die in plaats van Lieven de Beaufort in de regeering kwam, natuurlijk niet voor.

werden voor hun leven aangesteld; kwam eene plaats te vaceeren, dan koos de magistraat een nieuwen raad. De praktijk bracht mede, dat de schepenen in den regel uit de raden gekozen werden; alleen wanneer men iemand in de regeering wilde brengen, hetzij een regentenzoon hetzij een ander, werd hij tot schepen aangesteld en als zoodanig herbenoemd, totdat in het college der raden eene plaats openviel, die hem dan werd opgedragen. Zoo bestond dus de regeering uit vijftien raden en een beperkt getal „losse" schepenen — het reglement van 1702 bepaalde, dat er ten hoogste vier uit de burgerij gekozen mochten worden, — waaruit het college van raden bij vacature werd gesuppleerd. In de periode, waarover de memorie van De Beaufort handelt, werden ook de baljuw, de secretaris en de pensionaris uit de raden gekozen [1]). Neemt men daarbij in aanmerking, dat een der leden altijd vast, hetzij in de Staten-generaal, hetzij in de Generaliteitsrekenkamer zitting had, een tweede gedeputeerd was in het college van Gecommitteerde raden en een derde in de Provinciale rekenkamer, en dat bovendien sommige raden nog tot andere provinciale functies geroepen werden — zoo was J. P. Rextoot sinds 1735 secretaris van het land — dan gevoelt men, door welk eene krasse oligarchie Tholen toen werd beheerscht, en welk een gewicht in die omstandigheden het uitsluiten van vijf of zeven regeeringsleden had.

Ten slotte laat ik hier een overzicht volgen van de personen, waaruit tusschen 1724 en 1740 de regeering van Tholen bestond.

---

1) In 1724 werden die ambten nog door afzonderlijke titularissen, die geene raden waren, vervuld.

Het contract van 1724 werd geteekend door tien raden nl.:

D. Rextoot, gestorven 1738;

J. Bodel sr., houdt (ten gevolge van zijne benoeming tot lid van den raad van State) op raad van Tholen te zijn 1736;

J. Turcq;

M. van Vryberghe, gestorven 1729;

L. F. de Beaufort, gestorven 1730;

Z. Blaauwbeens, gestorven 1727;

W. Duurcant, houdt (ten gevolge van zijne benoeming tot raadsheer) op raad van Tholen te zijn 1724;

C. van Cromstrien;

T. van Hattem, gestorven 1725;

en N. J. H. Noey [1]), gestorven 1737;

en een schepen: J. P. Rextoot, die 27 October 1724 raad werd in plaats van Duurcant.

Tot de onderliggende partij behoorden toen de raden:

G. van Vryberghe, heer van Namen;

J. Vleugels;

S. van Doreslaar;

R. van der Beeke, gestorven 1729;

en M. C. van Ligtenberg.

Tusschen 1724 en 1740 werden in de regeering gebracht:

W. H. Nolthenius, schepen 13 Mei 1724, raad in plaats van Van Hattem 21 December 1725;

C. W. Blankert, schepen 13 Mei 1724, raad in plaats van Blaauwbeens 1 Januari 1728;

J. Bodel jr., schepen 19 September 1725, raad in

---

1) Noey was in 1724 gedeputeerd in de Staten-generaal en was dus afwezig bij het opmaken van het contract van correspondentie, in welks aanhef hij niet genoemd wordt, en dat hij het laatst teekende.

plaats van M. van Vryberghe 6 Februari 1729, gestorven 1737;
M. A. de Savornin, schepen 13 Mei 1727, raad in plaats van Van der Beeke 2 April 1729;
J. Plevier, schepen 13 Februari 1729, raad in plaats van Bodel sr. 23 Mei 1736;
J. J. van Vryberghe, raad in plaats De Beaufort 24 November 1730;
W. van den Broek, schepen 13 Mei 1732, raad in plaats van Noey 10 Maart 1737;
P. B. de Beaufort, schepen 13 Mei 1734, raad in plaats van Bodel jr. 5 Februari 1738;
C. van der Beeke, schepen 29 Januari 1738, raad in plaats van D. Rextoot 26 Juni 1738;
G. ten Hage, schepen 28 September 1738;
J. H. Noey, schepen 13 Mei 1739;
en H. Mollerus, schepen 13 Mei 1740.

De magistraat van Tholen bestond dus in Augustus 1740 uit de raden: Turcq, Van Cromstrien, J. P. Rextoot, Van Vryberghe van Namen, Vleugels, Van Doreslaar, Van Ligtenberg, Nolthenius, Blankert, De Savornin, Plevier, J. J. van Vryberghe, Van den Broek, P. B. de Beaufort en C. van der Beeke, en drie losse schepenen: Ten Hage, J. H. Noey en Mollerus.

R. F.

A. *Poincten, by de ondergeschreve regenten der stad Tholen vastgestelt, dienende tot een vasten grond van vriendschap en harmonie onder dezelve, tot welker naarkominge dezelve zig opregtelijk sijn verbindende.*

Art. 1.

Eerstelijk word alhier geïnsereert tgeen op den 17 Maart 1724 by den heeren D. Rextoot, J. Bodel,

J. Turcq, M. van Vrybergen [1]), L F. de Beaufort, Z. Blaaubeens, W. Duurkant, C. van Comstrien, J. P. Rextoot, T. van Hattem is gearresteert ende vastgestelt, luydende van woorde tot woorde als volgt:

„Alzoo ons ondergeschreven gebleken is, dat de heeren G. van Vrybergen, J. Vleugels, S. van Doreslaar, R. van der Beeke en M. C. van Ligtenberg in plaats van in allen deelen te onderhouden het contract van vriendschap, tusschen de gesamentlyke regenten deser stede gemaakt en sooveele jaaren in alle trouw door de ondergeschreven onderhouden, tselven in veele poincten hebben tegengegaan en verbrooken, soodanig dat alle grond van vertrouwen is weggenomen en daardoor het fundament van vriendschap is gelaxeert, soo verklaaren wy ondergeschreven dezelve heeren hierboven gemelt te secluderen uyt onse vriendschap voor nu en altoos — tenzy met eenparigheyd van diegene, die tegenwoordig dezen onderteykent hebben ofte namaals sullen onderteekenen, anders wierde verstaan — deselve nooyt, om wat voorgeven het ook mogte wezen, te laaten participeren van eenige voordeelen, hoe dezelve ook mogten genaamt zijn, maar ter contrarie deselve in allen deele uyt te sluyten van alle beneficiën en correspondentiën. En is verders gearresteert, dat het laast gemaakte reglement van vriendschap door de ondergeschreven sal werden naargekomen en geobserveert, dat tegens het vermaken van de magistraat, Servaas aanstaande [2]), tselve sal werden gerevideert en gedelibereert, wat alteratiën ofte vermeerderinge van tselve tot vordere vasstellinge dezer vriendschap noodig zal zijn.

Voorders is vastgestelt, dat de heer Marinus van

---

1) In het HS. staat Vryberben.
2) 13 Mei 1724.

Vrybergen op Servaas aanstaande sonder nadere deliberatie sal werden aangestelt tot burgermeester en alsdan en soo vervolgens sal hebben en invallen in den tour, die de heer Jacob Vleugels gehad heeft, gelijk ook sonder nader deliberatie word vastgestelt, dat Johan Pieter Rextoot, die Servaas aanstaande als schepen moet afgaan, dan opnieuws tot schepen sal werden geëligeert."

Art. 2.

Voorts hebben wy met eenparige concurrentie en toestemminge tot het houden van een goede correspondentie en vriendschap in het stuk der regeringe ten dienste van het land in het gemeen en tot welwezen, rust en vrede van de stadt in het bysonder goedgevonden te maken, verspreken en te vernieuwen het accoort van goede vriendschap en intelligentie, dat tussen ons te voren was geweest, op de navolgende conditiën:

Art. 3.

Eerstelijk verklaaren en beloven wy oprechtelijk en ter goeder trouwe, dat wy in het stuk van regering en aankleven van dien met malkanderen sullen onderhouden een opregte vriendschap en correspondentie, en vermyden al hetgeen eenigsins tegens soo een goed en salutair oogmerk mogte strekken, dat wy malkanderen sullen helpen maintineren in de eer en ampten, waarin wy ieder in het particulier tegenwoordig sijn gestelt ofte namaals in gestelt mogten werden, dat wy aan een ygelijk op sijn tijt sullen helpen toebrengen en confereren soodanige ampten, als aan hem op sijn toerbeurte ingevolge dat tegenwoordig reglement souden competeren, en dat wy in alle andere saaken, by het voorgeschreven

reglement niet speciaal bepaalt of gereguleert, aan elkanderen alle contentement en justitie sullen doen, sooveel de convenientie van den persoon en de gelegentheyd van tijd en zaken eenigsins sullen konnen lyden. Wy beloven insgelijks ter goeder trouwe, dat wy geen particuliere verbintenissen, partyschap of cabale, onder wat benaminge het ook soude mogen wezen, sullen maaken, en generalijk, dat wy niets en sullen doen, dat strekken mogt tot het stooren van de vriendschap en harmonie, tot het verongelyken van yemand van de leden of verbrekinge van het tegenwoordig reglement, hetzy in het geheel of ten deele, directelijk of indirectelijk; en soo aan ons iets diergelijks mogte voorkomen, soo beloven wy, dat wy daarvan by de eerste gelegentheyd kennis sullen geven aan de vriendschap.

4.

Voorts alsoo het getal van de regerende en oudt burgemeesters te vooren is gebragt tot vier, bestaande in die heeren J. Bodel, J. Turcq, M. van Vrybergen en degene, die hiernaar tot vierde sal werden verkooren, soo werd daarby gepersisteert en dien conform verstaan, dat er in het vervolg maar vier persoonen sullen zijn, die het burgemeesterampt op haar tour sullen bekleeden, dat de vier bovengenoembde heeren, wanneer deselve afgegaan sullen zijn, jaarlijks wederom op haar tourbeurt sullen werden verkooren om als regerende burgemeesters aan te komen. Wanneer door overlyden of avancement van een van de bovengenoembde personen de burgemeestersplaats sal komen te vaceren, soo sal die door een ander bequaam persoon worden vervult, dewelke sal aankomen ofte vervullen de tourbeurte, die den overledenen of geavanceerde heeft gehad.

5.

Het secretarisampt sal voortaan aan één persoon werden geconfereert, gelijk het tegenwoordig door den heer pensionaris en secretaris Turcq [1]) werd bedient, en den secretaris voortaan, geduurende dat hy in functie is, geen burgemeester of schepen mogen wezen.

6.

Alle binnenampten, als rentampten en voorts die in de stad bedient worden, waaronder mede begrepen is het rentampt van den 200sten penning in Noord-Beveland en commissaris van de monsteringe, soo het ter dispositie deser stadt koomt, sullen vergeven werden naar rang en ouderdom der regenten, soodanig nogtans, dat de jonge regenten daarop geen pretentie sullen mogen maken, soo lange diegene, die ouder zijn, nog van geen ampten sijn voorsien, dog dat oudere regenten, ampten hebbende, in de pretensie op soodanige ampten, sullen zijn geprefereert, mitz quiterende het ampt, dat sy hebben; en blijft den rang vastgestelt volgens de lijst der electie der raaden, door Haar Ed. Mog. in den jare 1702 gedaan, en den tijt, dat de andere heeren als regenten sijn beëedigt.

7.

Van de ampten, in het voorige articul gemelt, worden geëxcipieert de pensionaris- en secretarisplaats, welke emplooijen sullen werden vergeven sonder eenige rang te observeren; dog die met de vacerende secretarye werd begiftigt, sal het deselve

1) Dit is een ander als de raad Turcq.

voor een tourbeurt werden gerekent, en sal by afsterven van den tegenwoordigen heer pensionaris en secretaris Turcq de secretarie en pensionariaat niet meer aan een, maar dan en vervolgens aan twee bysondere persoonen geconfereert werden.

8.

Het getal van de schepenen uyt de burgerye of die geen raaden zijn, sal voortaan niet mogen exciderен het getal van dry, waaronder de laast afgegane begrepen zijn, sullende dat getal niet mogen te buyten gegaan werden, als alleen wanneer een vader voor een soon of schoonsoon en een broeder voor een broeder kwam te spreken, en door deze vriendschap goedgevonden wierd die persoon tot schepen te maken, in welken gevalle die persoon onder het voorgeschreven getal niet sal werden gerekent, maar hetselve daarmede vermeerdert.

9.

Een schepen in functie komende te overlyden, soo sal de vacante plaats werden gesuppleert met een ander schepen uyt de raden, die reeds te voorn gefungeert hebben, ten ware, een burgemeester desisterende, het meerdere gedeelte van de vriendschap goedvonden die plaats te vervullen met een persoon, die den gedesisteerden soo naauw in consanguiniteyt of affiniteyt bestaat, dat hy met denselven in de schepensbank niet soude mogen sitten, als wanneer men yemand, die nooyt in functie is geweest, sal mogen neemen.

10.

De kinders van regenten sullen altijd in favorable recommandatie worden gehouden, soowel in het leven

van haar ouders als naar haar doot, en bysonder reguard genomen werden op de recommandatie der ouders van deselve. En is vervolgens verstaan, dat een regentesoon, schoon dat er losse schepenen mogten zijn, die van oudere aanstellinge waren als hy, in successie van de vacante raadsplaats van sijn vader, 't zy by desistit, avancement of overlyden, voor alle andere sal geprefereert zijn [1]), alsmede dat soodanige, die om reden dat sijn vader of broeder raed is, geen raad kan werden, als hy, de hinderpalen weggenomen sijnde, raed werd, sijn rang als raed sal moeten hebben niet van den tijt, dat hy als raed, maar van die tijt, dat hy als regent was aangestelt.

11.

De ampten, by den heer Bodel bedient wordende, sullen geconbineert blyven by vacature, gelijk als die, die door den heer van Naamen [2]) bedient worde(n).

12.

By afsterven of avancement van den heer Zacharias Blaaubeens sullen de thesaurie en den ontvang van de huysschattinge blyven geconbineert en mede voor één tour verstrekken.

13.

Bij de vendue sal blyven geconbineert den ontvangst van het familie- en karosgeld.

14.

Voorders sullen alle ampten, in dit reglement niet uytgedrukt, worden vergeven op dien voet, gelijk tot

1) Zoo werd in 1730 mr J. J. van Vryberghe raad vóór J. Plevier.
2) G. van Vryberghe.

nog toe gebruykelijk is geweest, en daartoe geëmplooijeert worden alle minnelyke middelen, sullende, de via concordiae getenteert zijnde, by pluraliteyt van stemmen deselve ampten werden vergeven.

15.

Indien de nootsakelijkheyd vereyste, dat een of meer articulen deezer in het geheel ofte ten deele moeste werden verandert, is goedgevonden daartoe niet te procederen als in de uyterste nootsakelijkheyd, en sal, gearbeyd sijnde tot de eenparigheyd, en hetselve niet succederende, veranderinge daarin mogen werden gemaakt, mits dry vierdeparten der stemmen daarin accordeeren.

16.

Hier word mede vastgestelt, dat voortaan de vriendschap op den elfden van Mey by den anderen sal komen om te confereren over de vermakinge van de magistraat, en ontrent het vergeven van ampten twee dagen vóór den dag van de vergevinge.

17.

Alle regenten, die nu in de vriendschap sijn ofte namaals daarin sullen komen, sullen het tegenwoordige reglement van vriendschap teekenen en belooven, gelyk wy ondergeschreven beloven by deezen, dat wy het voorschreven reglement ter goeder trouwe en als luyden van eer sullen onderhouden en naarkomen en daartoe helpen contribueren, dat het werde agtervolgt en naargekomen, sonder daartegens direct of indirect iets te doen, maar in het tegendeel daartoe te helpen contribueren, dat alles in het stuk van regeringe en aancleven van dien met gemeene toe-

stemming, toegeventheyt en vriendschap koome te geschieden. En degene, die op recommandatie van dese of gene regenten sullen sijn gepromoveert, sullen gehouden sijn te verklaren mitsz deezen, dat sy daarom geen particuliere verbintenissen in het stuk van de regeringe aan dien persoon sullen hebben, maar de promotie, die zij verkregen hebben, aanmerken als een gunste van de geheele vriendschap.

18.

Alzoo op den elvden Mey 1722 by alle de leeden van de vriendschap vastgestelt is, dat van nu af aan en in het vervolg niemand thesaurier en borgermeester te gelijk sal konnen zijn, en verder by occasie dat de heer Johan Pieter Rextoot tot schepen is genomineert te samen met de heer Theodorus van Hattem, dat den eerstgenoemden tot voorkominge van alle dispuyten den voorrang sal hebben vóór den tweeden; soo is hetselve alhier verbo tenus geïnsereert en daarby gepersisteert, gelijk mede op heden is verstaan, dat de heer Willem Hendrik Nolthenius den voorrang sal hebben vóór den heer Cornelis Wilm Blankert, beyde op één tijd aangestelt.

Aldus gedaan en gearresteert onder belofte van opregte naarkominge van alle deeze poincten, hebben wy deezen onderteekent binnen Tholen den 11e Mey 1724. En is geteykent als volgt:

D. Rextoot, J. Bodel, M. van Vryberghe, J. Turcq, L. F. de Beaufort, Z Blaaubeens, W. Duurkant, C. van Cromstryen, J. P. Rextoot, T. van Hattem, N. J. H. Noey, W. H. Nolthenius, C. W. Blankert, J. Bodel jr., M. A. de Savornin.

J. Plevier heeft dit reglement geteekent op den 10 February 1729 en Jan Jacob van Vryberghe heeft dit geteekent ob den 22 November 1730.

B. *Memorie van Pieter Bernard de Beaufort.*

Door veele luyden in deeze tijdsomstandigheden gecondemneert werdende, dat ik my tegens de heer Turcq hebbe aengestelt, omdat sy.van gedagten zijn, dat mijn vaeder altoos intime vrunden met die man geweest is, en ik aen hem alleen de verplichting van mijn avancement in regering hebbe, soo sal het noodig zijn een begin te maeken met het contrarie aen te toonen en te doen zien, dat sulks enkelde hersenschimmen zijn, schoon ik meen, dat souw konnen volstaen met aen soodaenige luyden alleen te antwoorden, dat een eerelijk man en voornamentlijk soodaenigen, die opentlijk voor een republicain en voorstander van een vrye regeringh derft uytkomen, uyt geen particuliere verplichting van danckbaerheyt — soo die verplichting al reëel was, tgeen negeere — sig behoort en vermag te verslaeven om blindeling de gedagten van soodaenigen man, waeraen hy verplicht is, te volgen, maer dat hy ter contrarie, zijn eed en plicht als regent waernemende, soodaenige luyden, indien hy oordeelt, dat dezelve sentimenten hebben, niet overeencomende met het gemeene welzijn, maer alleen strekkende om door allerhande middelen, tzy goede of quaede, sig en hunne familie groot te maeken, ten dien eynde het crediet van een geheele regeringh aen sig te trekken en dan haer personagie te speulen, vermag tegen te gaen.

Om dan ter zaeke te komen sal vooraf moeten gaen, dat in den jaere 1724 hier tot Tholen diergelyke omwenteling als nu is voorgevallen; alsdoen sijn van alle benefitiën en voordeelen der regeringh by een solemneel contract gesecludeert de heeren G. van Vryberge heer van Naemen, Jacob Vleugels, S. van Doreslaer, Reynier van der Beke en M. C. van Lichtenbergh. Mijn vaeder was zeer goede

vrunden met die luyden en hadde soowel als zylieden tegens de heer Turcq gepexeert — want schoon men andere frivole pretexten en wel voornaementlijk van een dispuyt over de jagt [1]) voorgaf, soo was de wesentlyke reden, omdat die luyden voor de heer Turcq niet wilden opsitten en maer amen seggen, en dien heer absoluyt en alleen wilde regeeren. — De heer Turcq hadt mijn vaeder doen ook al met een swart krytien geteekent om er Sijn Ed. nevens de voornoemde vijf heeren uyt te goojen, dogh konde in dit sijn voornemen niet reüsseeren, alsoo de heeren Recxstoot en Bodel sig daartegen stelden. Mijn vaeder bleeff dan in hunne vrundtschap, dogh hadt sooveel te seggen als een 0 int cijffer, regerende de heer Turcq alleen en despoticq door middel van een party slaefse zielen, die alles moesten doen, dat dien heer wilde; hy was met mijn vaeder voor het uyterlyke goede vrunden en wist sig wel van hem te bedienen, wanneer het een of ander moest geschreven of gestelt werden, waertoe hy sig selfs niet capabel kende. Evenwel omdat mijn vaeder geen man was om altoos amen te seggen en hem al veeltijds tegensprak, liet de heer Turcq geen gelegentheyt voorbygaen om Sijn Ed. alle kleenigheden en chagrijn aen te doen, zoo met het weygeren van de honneurs, die men van de stadt gewoon was Sijn Ed. aen te doen, als met Sijn Ed. in de begeving van ampten, die altoos aen de Gecommitteerde raedt gelaeten waeren geweest, te bepaelen, en continueel onaengenaeme resolutiën toe te senden etc.

---

1) De heeren Vleugels en Van Doreslaar waren van een vonnis, in jachtzaken gewezen door het gerecht van Tholen, bij het hof van Holland en Zeeland in hooger beroep gekomen, wat de magistraat natuurlijk kwalijk nam (zie notulen Tholen 13 Februari 1724).

Mijn vaeder zijnde komen te overlyden [1]) en de heer Turcq Gecommitteerde raedt in Sijn Ed. plaets werdende, moest uyt hoofde van die functie een gedeelte van tjaer tot Middelburgh zijn, waerdoor hy zijn despoticq crediet soo niet in tgeheel kon behouden, en moest somtijds al eens sien, dat er zaeken tegens sijn sin geschieden, schoon hy selfs present zijnde en als het er op aen quam, nog altoos meester was. Dogh mogelijk vreezende, dat sulks van tijt tot tijt souw verminderen, trachtede hy stilleties en met onder de handt den een en anderen te winnen de heeren Vleugels en Lichtenbergh [2]), schoon strydig tegens een articul van het contract van vruntschap [3]), twelk duydelijk segt, dat men voornoemde heeren niet als met eenpaerigheyt van stemmen weer in de vrundtschap mogt nemen, en dat, wanneer iemandt van de leeden van de vrundtschap daertoe wierdt aengesogt, sy beloofden daervan ten eersten kennisse aen de vrundtschap te sullen geven. Dit hadde de heer Turcq niet alleen niet gedaen, maer hadde selfs getragt die luyden met meerderheyt van stemmen weer in de vrundtschap te brengen. Dit uytgelekt en daerover vrundtschap gelegt zijnde, was de heer Turcq om een beroerte op sijn lijf te krygen, wel wetende, dat, hy het contract van vrundtschap verbroken en sijn soo solemneel gegeven woort niet gehouden hebbende, waerdig was mede uyt de vruntschap gesecludeert te werden; dogh de andere heeren, daer den jegenswoordige raedt van Staete Bodel, een swaeger van de heer Turcq, het hooft van was, contenteerden sig met

---

1) 9 November 1730.

2) Hier zijn uitgelaten de woorden: „weer in de vrundtschap te te brengen" of iets diergelijks.

3) Art. 1.

hem daerover braeff te reprimendeeren en naemen hem op belofte van beterschap weer in genaede aen. Sedert dien tijt hebben veele heeren hem gans niet vertrout, dogh door een of twee van syne creaturen, die hy er wist in te brengen en dat slegte en gemeene luyden zijn, bleeff hy het nog al meester.

Om nu tot de verplichting, die ik particulier aen de heer Turcq hebbe, te comen, soo dient geweten te werden, dat ik, nae mijn vaeders doot nae den Hage zijnde gaen wonen en aldaer by een advocaet geduerende eenigen tijt collegie in de rechten gehouden hebbende, voornemens was, schoon den ouderdom van twintig jaeren al hadt bereykt, welke voldoende is om tot Tholen in de regeringh te komen, om nog een jaer tot Leyden te gaen studeeren. Het geval wilde, dat de heer Turcq, in den jaere 1733 in den Hage komende, my zeer aenraede, niet alleen om nog een à twee jaer te studeeren, maer selfs om ten dien eynde nae Franeker of Harderwijk te gaen. Ik antwoorde daer niet veel op, maer begreep ten eersten wel, dat hy eenige redenen moest hebben om aen my soodaenigen raet te geven, en twyfelde aenstonds, of het niet was om nog iemandt vóór my in de regering te brengen, om welke reden ik ten eersten resolveerde niet nae Leyden te gaen wonen, maer mijn selfs sooveel mogelijk tot de promotie bequaem te maeken, gelijk ik dan ook nog datselve jaer in de maendt van December gepromoveert wierdt. Ik hadde zulks zeer stil gehouden en niemandt als mijn voogden daervan kennis gegeven. Tot Middelburgh gecomen zijnde, ging ik ten eersten by de heer Turcq, en presenteerde mijn dienst tegens de aenstaende magistraetsvermaeking om schepen te werden, waerontrent hy my zeer veel difficulteyten maekte en onder anderen, dat sy volgens hun contract van vrundtschap maer twee buytenschepens

vermogten te maeken, en dat er actueel twee waeren. Ik antwoorde, dat belangende alle syne gemaekte difficulteyten dezelve van selfs vervielen, terwyle hem uyt een copie van hun contract van vrundtschap, dat ik onder de papieren van mijn vaeder hadt gevonden, kon aentoonen, dat de regenten, in voornoemd contract zijnde, den anderen belooft hadden de regentekinderen soodrae mogelijk te sullen helpen, en ook dat er in plaats van twee drie buytenschepens vermogten te zijn. [1]) Hierop wist hy my niets te antwoorden en was verlegen.

Ik ging doen nae Tholen, alwaer ik op de vrundelijkste wyse ontfangen wierdt, gevende alle de andere heeren seer cordaet en sonder de minste hesitatie hunne stemmen.

Ontrent drie maenden in regering geweest zijnde, quam er een zaek voor, de heer Turcq niet meer als de andere regenten betreffende, dogh waerover hy met de heer Nolthenius in debat raeckte; de stemmen gevraegt werdende, oordeelde ik, gelijk mede de meeste heeren, dat de heer Nolthenius gelijk hadde, en voegde my by hem. Dat nam de heer Turcq soo quaelijk, dat ik korts daernae hoorde, dat hy aen een ieder sijn beklag deet, dat ik, naauwlijks in regering zijnde, hem al displaisier deet en tegens hem aen stemde. Hierover door eenige van mijn naestbestaende aengesproken zijnde, antwoorde ik, dat ik altoos genegen was geweest en nog was om de heer Turcq in sijn persoon plaisier te doen, dogh ontrent regeringszaeken, dat ik daerin, gelijk een eerelijk man betaemde, moest doen en adviseeren volgens mijne beste kennisse en wetenschap, gelijk den eedt, in den aenvang mijner bedieninge gedaen, medebragt, sonder dat ik daerin voor iemandt, wie

---

1) Zie artt. 8 en 10.

het ook was, de minste complaisance meende te hebben. De heer Turcq, hieruyt ziende, dat ik soodaenigen verslaefde en lache ziel niet hadde, als hy wel wenste, om tegens mijn beter weten wit swart te noemen, heeft my sedert dien tijd over geen zaeken meer gesproken, maer ter contrarie displaisier gedaen, daer hy maer kon.

Uyt al dit vorenstaende is genoegsaem te zien, dat de obligatie, die ik aen de heer Turcq gehadt hebbe, niets anders is als alleen in de imaginatie van soodanige luyden, die de zaeken alleen maer uyterlijk beschouwen en daerop maer voort raisonneeren.

Die man heeft veele luyden soodaenig weten in te nemen en andere te intimideeren, dat hy, schoon er veele waeren, die syne absoluyte en despotique regering tegens de borst was, en selfs wel wat wilden te seggen hebben, het evenwel meester gebleven is, totdat er door het sterfgeval van de heer Noey een Generaeliteyts-rekenmeester moest gemaakt werden. [1]) Tot dat ampt quaemen twee sollicitanten, te weten de heeren Cromstrien en Nolthenius. De heer Turcq hadde een jaer te voren een articul by het contract van vrundschap doen voegen, waerby vastgestelt wierdt, dat men tot eenig vacerend ampt sijn stem aen niemand souw mogen geven, voordat men by den anderen in de vrundtschap, ter begeving van soodaenigen ampt geconvoceert, gekomen was. Dien heer gewoon zijnde een ander door contracten te binden sonder sig selfs daer veel aen te houden,

1) De heer Noey was gecommitteerde ter Generaliteit. Door zijn dood ging een der afgevaardigden van Zeeland van de Generaliteitsrekenkamer over in het college der Staten-generaal, en daardoor kwam eene plaats in de Generaliteitsrekenkamer te vaceeren (zie het reglement op de begeving der ambten in Zeeland d.d. 22 November 1708, het zoogenaamde instrumentum pacis, art. 5).

vertelde aen een ieder, dat de heer Cromstrien Generaeliteyts-rekenmeester soude zijn, want dat hy voor hem was, en dat hy dat ampt lange voor de heer Noey's doot aen de heer Cromstrien hadde toegesegt. De heer Cromstrien eenigsints ongerust zijnde, dat de heer Vryberghe en ik voor de heer Nolthenius souden stemmen, seyde de heer Turcq, dat Sijn Ed. daerin geen swaerigheyt moeste maeken, want dat hy ons wel souw dwingen voor Sijn Ed. te stemmen, en sulks niet doende, dat hy dan souw maeken, dat de nichten van Vryberghe hem onterfden, en dat, als ik het niet doen wilde, hy door den heer Matthias mijn huwelijk [1]) souw omver stooten. Uyt deeze en diergelyke zaeken kan men van het character van de heer Turcq oordeelen, want iemandt te willen doen onterven en een anders huwelijk omver te willen stooten, omdat men in de begeving van een ampt, tgeen eligibel is, en waertoe den eenen soo nae en verkiesbaer was als den anderen volgens het contract van vrundtschap selve, niet blindeling soodaenigen heer sijn wil volgt, dunkt my van de uyterste quaedtaerdigheyt te zijn. Hoezeer nu de heer Turcq den heere Cromstrien versekerde, dat ik niet tegens hem souw durven stemmen, kan ik in alle oprechtigheyt betuygen, dat hy my deswegens nooyt heeft aengesproken of gevraegt om mijne stem aen de heer Cromstrien te geven, schoon dikwijls genoeg daertoe gelegentheyt heeft gehadt. Ik was ontrent het geven van mijn stem aen een van die twee heeren zeer in verlegentheyt, alsoo beyde van mijn naestbestaende en zeer goede vrunden waeren. Aen de heer Nolthenius naeder geparanteert en ook familiaerder vrunden met Sijn Ed. zijnde, helde ik eenigsints aen die kant over, en wierdt ik, gelijk de

1) Met juffrouw Schorer.

meeste heeren, die hunne stemmen aen de heer Nolthenius gegeven hebben, finael gedetermineert om dien laestgenoemden heer te stemmen door de onverdraegelyke raisonnementen van de heer Turcq, die rondtuyt seyde, dat de heer Cromstrien rekenmeester soude zijn, want dat hy voor Sijn Ed. was, en wy het hart niet hadden tegens hem te stemmen, en diergelyke onbesonne praeties meer.

De heer Nolthenius by meerderheyt van twee stemmen in de vrundtschap tot rekenmeester aengestelt zijnde [1]), begrepen wy wel, dat de heer Turcq en de syne niet souden naelaeten by de eerste gelegentheyt daerover vraek te nemen, kennende wy hem tot alles capaebel, en dat sig niet veel aen gemaekte contracten of sijn gegeven woort souw storen, als hy sijn voorig crediet maer kon weerom krygen, waeromme wy goedtvonden den anderen in alle oprechtigheyt en trouw te beloven van als eerelyke luyden by den anderen te sullen blyven en, sooveel in ons was, te beletten, dat aen niemand van ons in het bysonder of aen ons alle tegelijk eenig ongelijk wierdt gedaen, dat wy vorders wie het ook was, geen het minste ongelijk souden doen, maer ook dat wy sorge souden draegen, dat geen man alleen het eminente crediet hadde, en dat wy ten dien eynde, wanneer nieuwe regenten mogten gemaekt werden, deswegens met den anderen souden correspondeeren en communicatif gaen.

Dit is de origine geweest van de soogenaemde party tegens de heer Turcq, en waervan dien heer onder voorgevens van een party onwaerheden nu

1) 11 Mei 1737. Vermoedelijk stemden met Turcq: Van Cromstrien, Blankert, Bodel jr. en Plevier, en waren voor Nolthenius behalve deze zelf: D. Rextoot, J. P. Rextoot, De Savornin, Van Vryberghe, Van den Broek en De Beaufort.

soo een eclatante vengance comt te nemen, sig weynig bekreunende, dat hy een solemneel geteekent contract van vrundtschap, dat door ons tot het laeste toe gehouden en geobserveert is, comt te breken, en direct tegens zijn gegeven woort van eer aen te gaen. Dogh het is de gewoonte van de meeste groote politique — welke naem Turcq evenwel waerelijk niet meriteert, als daertoe te weynig verstandt en bequaemheyt hebbende, gelijk alle degenen, die hem wel kennen, moeten getuygen — die het eminent crediet van een regering willen hebben, haer woort niet langer te houden, als het haer intrest medebrengt.

Nae verloop van een jaer quam de burgemeester Bodel schielijk te overlyden, tgeen een man was ten eenemaelen aen de heer Turcq verslaeft, sulks wy daerby meenden te winnen, en wierdt in sijn plaets tot schepen aengestelt de heer C. van der Beek [1]), maer corten tijt nae dato saegen wy met veel bevreemding, dat de heer Vryberghe, die sig soo solemneel aen ons geëngageert hadde, nevens de heer C. van der Beek ons lieten loopen en met de heer Turcq heulden, waerdoor onse party soozeer verswakt wierdt, dat wy maer even de meerderheyt in de vrintschap hadden.

De heer rekenmeester Recxstoot in de maendt van Juni 1738 sijnde komen te overlyden, verloren wy daer veel by, en wierdt de heer van der Beek, die losse schepen was, in Sijn Ed. plaets tot raedt aengestelt. [2]) In de maendt van September [3]) van hetselve jaer wierdt de heer Van den Broeck in plaets van de heer Recxstoot tot rekenmeester in de

1) 29 Januari 1738.

2) 26 Juni 1738.

3) Neen, het geschiedde 3 Augustus 1738. Het duurde echter tot 18 September, eer hij als zoodanig zitting nam.

provintiaele rekencaemer aengestelt, en moest in desselfs plaets een nieuwe schepen gemaekt werden. Daer waeren doen zeer weynig habile persoonen, soodat wy resolveerden den heer Ten Hage, dat juyst geen man van groote geboorte is, dogh van een zeer goede borgerlyke familie, en die soowel als sijn vaeder voor een zeer eerelijk man bekent is, schepen te maeken, of ten minsten onse stemmen daertoe te geven, wat wy konden doen, soo door het afsterven van de heer Recxstoot als door de ontrouw van de heeren Vryberghe en Van der Beke met sig van ons te separeeren, even de eenpaerigheyt van stemmen in de vrundtschap uytmaeken.[1]) Wy waeren seer verwondert te zien, dat de heeren Vryberghe en Van der Beek hunne stemmen mede aen den heer Ten Hage gaeven [2]), omdat wy wisten, dat de heer Turcq en de syne zeer tegens die man en voor een ander waeren; dogh onse verwonderingh verdween wel haest, doen wy van ter syden hoorden, dat de heer Vryberge, die met een juffrouw Noey getrout is, volgens syne gewone inhaeligheyt, de heer Ten Hage hadt doen beloven, dat in faveur van sijn swaeger Noey, die op Mey daeraenvolgende tot de regeringh habilis souw zijn, van de eerste raedsplaets [3]) en van alle ampten van eenige consideratie, tzy binnen of buyten de stadt, soude afzien, tgeen die familie nae dato den heer Ten Hage nog schriftelijk hebben doen beloven. Hadden wy dit in de vrundtschip willen brengen en deswegens doleeren, die heeren souden het hardt te verantwoorden

1) De schrijver verzuimt hierbij op te merken — maar het blijkt uit het vervolg — dat ook Van Cromstrien van partij veranderd was en zich van Turcq had afgescheiden.

2) Hij werd benoemd 28 September 1738.

3) Inderdaad werd mr. J. H. Noey bij de eerstvolgende vacature (5 Juni 1742) tot raad verkozen.

gehadt hebben, want diergelyke beloften en particuliere engagementen waeren ongepermitteert en selfs strydig tegens een articul [1]) van ons contract van vrundtschap; maer wy hebben nooyt getracht iemandt uyt de vrundtschap te secludeeren of haetelijkheden te doen; en aen de andere kant was het in faveur van iemandt, die binnen corten in de regeringh stont te komen, en die, gelijk mede sijn moeder en verdere familie, de behandeling, die sijn swaeger Vryberghe met ons gehouden hadde, opentlijk verfoeyde en by alle occasiën protesteerden, dat hem niets aengenaemer souw zijn, als met ons in een goede en oprechte vrundtschap en harmonie te mogen leven.

Gemelten heer Noey praesenteerde sijn dienst om op Mey 1739 schepen te werden, tgeen aen hem, als een regentesoon sijnde, niet wel geweygert kon werden. Den aensoek en caresses, die wy doen van die luyden aengedaen wierden, sijn onuytsprekelijk, en niet minder waeren de versekeringen, die sijn moeder en hy ons deden, van met ons in een oprechte vrundtschap en harmonie te willen leven, en alles te helpen contribueeren, tgeen tot ons onderling genoegen en securiteyt kon strekkende zijn. Sy begrepen heel wel, dat wy timide moesten zijn om iemandt te helpen, wiens swaeger ons soo trouweloos hadde behandelt en het nu met de heer Turcq hieldt, waeromme sy ons versekerden, dat sy selfs Vryberghe mefieerde en met hem in geen oprechte vrundtschap en vertrouwentheyt konden leven, soo lange als hy het met Turcq hieldt, waervan sy ons nae dato ook reële preuves gaeven, teffens van de heer Turcq soodaenige dingen seggende, dat die niet gaerne soude repeteeren.

---

1) Art. 4.

Op die tijt als de heer Noey tot schepen wierdt aengestelt, toonden wy nog, dat wy de heer Vryberghe geen displaisier of ongenoegen wilden aendoen, schoon hy door syne gehoudene behandeling met ons sulks genoeg meriteerde, want een burgemeestersplaets vacant zijnde, een ampt, dat volgens het contract van vrundtschap by meerderheyt van stemmen moest begeven werden, gaeven wy hem daertoe eenpaerig onse stemmen, alhoewel ik hetselve mede konde vraegen en mogelijk souw gereüsseert hebben.

De heer Vryberghe, secretaris van deese stadt zijnde, quam dat ampt door sijn avancement tot burgemeester open te vallen; ik hadde daer groote sin in als een zeer goed ampt zijnde, dat wel 13 à 14 hondert guldens sjaers waert is, dogh alle myne naeste vrunden raededen my sulks af en wilden, dat ik pensionaris soude blyven. Wy waeren doen voor tgrootste gedeelte genegen, dat ampt aen de heer Lichtenbergh, die aen de onderleggende party dog een braeff en eerelijk man was, en die een swaere familie heeft, te geven, op wiens swaeger Van der Beek het anders moeste komen, denkende dat dien laesten heer sulks wel aen sijn swaeger souw cedeeren, gelijk hy daertoe ook bereyt was; dogh mevrouw Noey rekende, dat sulks niet met het intrest van haer soon souw overeenkomen, en bewoog hemel en aarde om sulks te beletten, dat sy geheel makkelijk konde doen, want als er maer een van de leden van de vruntschap tegen was, vermogt soodaenigen ampt niet buyten de vrundtschap vergeven te werden, en wierdt doen de heer Van der Beek tot secretaris aengestelt [1]). De heer Lichtenberg was raesende,

1) 27 Mei 1739.

dat dit mislukte, en gaf mevrouw Noey en familie met reden daer de schult van, sulks sy den anderen selfs niet meer wilden zien en in openbaere vyandschap leefden.

Nu deeze fraeie historiën in de regering hier zijn voorgevallen, sijn die luyden versoent en hoore ik, dat mevrouw Noey met al haer schijnheyligheyt en Farisesche streeken voorgeeft, dat de heer Savornyn en ik de oorsaek geweest sijn, dat sy sig soo zeer daertegens gestelt heeft om de secretarie aen den heer Lichtenberg te geven, tgeen onwaer is; maer ter contrarie hebben wy altoos — als medelyden met die man sijn ongeluk hebbende — ons best gedaen om sulks te doen reüsseeren.

De heer Mollerus, onsen nu soo seer beruchten raedsheer, hadde sig onderentusschen hier ter neer komen setten, hy hadde eenigen tijt in den Hage als advocaet gepractiseert, alwaer sijn vaeder [1]) het honoraebel ampt van solliciteur bekleet; men hadt hem gesegt, dat, wanneer de raedsheer Duercant quam te sterven, niemandt uyt de regeringh van Tholen dat ampt souw vraegen, gelijk sulks ook niet te denken was, en dat hy dan mogelijk wel gemakkelijk daeraen souw komen. Ontrent een jaer hier burger geweest zijnde [2]), wierdt de heer Duercant allengsjes swakker, tgeen hem deet vreezen, dat dien heer binnen corten souw sterven, en dat hem dan de resolutie van de Staeten van Zeelandt [3]), ter

---

1) Adriaan Mollerus.

2) Mollerus werd als burger van Tholen geadmitteerd 28 September 1738.

3) Art. 13 van het regeeringsreglement van Tholen dd. 13 Juli 1702 bepaalde, dat men om raad of schepen te worden drie jaren poorter moest zijn; wie echter te Tholen woonde en met eene poortersdochter getrouwd was, was van dien termijn vrijgesteld. Den 18en Maart 1720 hadden de Staten van Zeeland bepaald, dat

occasie van de aenstelling van de heer Bout tot rekenmeester en Staete-generael genomen, souw obsteeren, en hy dus van sijn verhoopt avancement gefrusteert zijn. Dit heeft hem nae alle apparentiën doen resolveeren juffrouw Noey, als een borgeresse van Tholen zijnde, en die hem kon habiliteeren, in de gepasseerde winter ten huwelijk te vraegen. Mevrouw Noey, die sig altoos als een boesemvriendinne van de heer rekenmeester Nolthenius heeft weten te houden, en dien heer sulks te doen gelooven, met niets te doen sonder Sijn Ed. raedt te vraegen en selfs in de delicaetste familiezaeken te consulteeren, tgeen, gepaert met de allervalste vleytong en schijnheyligheyt, dien heer een vast vertrouwen op haer heeft doen stellen, twelk de eenige oorsaek is, dat wy nu soo aen laeger wal zijn, sooals uyt het volgende sal blyken, quam Sijn Ed. over het versoek van den heer Mollerus aen haer dogter raedt vraegen. Dien heer excuseerde sig daervan, en wierdt welhaest gewaer, dat niet veel plaisier souw gedaen hebben dat huwelijk af te raeden, want in corten tijt waeren de jongeluy het eens en trouwden al cort nae dato, zijnde in alles al vry schielijk en haestig geweest, want juyst 8 maenden nae hun trouwdag is er al een afsetseltie van die eerelyke luyden voor den dag gekomen.

Ik wil gaerne bekennen, dat wy, dat huwelijk

---

niemand tot een ambt wegens de provincie mocht worden benoemd, „dan alleenigh regenten, ordinaire ministers van een der steden in Zeelant, derselver kinderen of wel gebore onderdanen van dese provincie, dogh geensints vreemdelingen, die by de steden de caracter van het ministerie honorair werden gegeven, tenzy hetzelve effective drie jaren hebben bekleedt". Mollerus moest dus, tenzij hij eene poortersdochter van Tholen huwde, drie jaren wachten, eer hij in de regeering kon komen, en eer hij tot een staatsambt benoembaar was.

hoorende, seer geallarmeert waeren, want dit was een tweede swaeger van de heer Vryberghe, die men sekerlijk souw trachten in de regeringh te brengen; en schoon Noey ons goede beloften hadt gedaen en Mollerus die sekerlijk ook wel soude doen, soo waeren sy evenwel altoos swaegers van de heer Vryberghe, van wie wy sulken quaeden ondervinding hadden gehadt; en dien heer hadt buyten die twee swaegers nog een swaeger en een halve broer in de regeringh. [1]) Ik resolveerde dierhalven nae den Hage te gaen en de heer Nolthenius onse rechtmaetige vreeze voor te stellen en te overleggen, wat in deezen best te doen; want hem uyt de regering te houden kon beswaerelijk geschieden, en souden wy daerdoor Noey, die wy zeer noodig hadden, te onvrient gemaekt hebben. De heer Nolthenius was soodaenig door mevrouw Noey en die familie beguygelt en stelde daerop soodaenigen vasten vertrouwen, dat sig volcomen op die luyden fiëerde, selfs in sooverre, dat dikwijls voor haere oprechtigheyt en trouw aen ons ingestaen en ons te meermaelen van hen als van sig selfs versekert heeft, door welke versekeringen wy sooverre gebragt zijn, dat wy Mollerus gepasseerde Mey schepen gemaekt en hen dus een mes gegeven hebben om ons selfs de keel af te snyden

Terwyle Mollerus solliciteerde om schepen te werden, heeft Noey en hy ons telkens betuygt geen ander oogmerk te hebben als met ons in een goede correspondentie en vrintschap te leven. Twee daegen vóór syne aanstellinge quam hy aen mijn huys, daer

---

1) De moeder van Van Vryberghe was in eerste huwelijk verbonden geweest aan W. F. van Lichtenberg, uit welk huwelijk de raad Van Lichtenberg en de vrouw van den raad Vleugels gesproten waren.

de heeren Cromstrien en Ten Hage ook present waeren, wy spraeken doen met den anderen over de te onderhoudene correspondentie, wanneer Mollerus betuygde, dat bereyt was sig te engageeren om met ons in een volcomene en vertrouwde vrundtschap en correspondentie te leven en alles te helpen doen, tgunt strekkende souw zijn tot welwesen van stadt en landt, tot onse onderlinge securiteyt, welzijn en genoegen, ten dien eynde aen ieder van ons alle mogelijke justitie te helpen doen, en alle soodaenige luyden, die het crediet van de regering aen sig alleen sogten te trekken, te sullen helpen tegengaen, en wel voornaementlijk met ons over het maeken van nieuwe regenten te sullen correspondeeren en soodaenige te helpen verkiesen, als wy met gemeen overleg tot gemeen welzijn souden oorbaer oordeelen. Wy seyden hiermede volkomen genoegen te nemen, en dat wy voor ons ook geen ander but of intentie hadden.

Soo haest was Mollerus door ons toedoen — want hadden sulks konnen beletten — niet in de regeringh [1]), of wy saegen, dat sijn swaeger Noey en hy, ons nu niet meer benoodigt hebbende, continueel by en met Turcq liepen, en sig als van ons af separeerden. Ik wil gaerne bekennen, dat deswegens al ongerust wierdt, dogh de heer Nolthenius versekerde my nogmaels soo zeer van de eerelijkheyt van die luyden, dat ik my weer gerust stelde.

Korten tijt vóór het overlyden van de heer raedsheer Duercant met de heer Savornyn over het raedsheersampt sprekende, en wie sulks, als hetselve quam te vaceeren, souw vraegen, was ik nog in die gedagten, dat niemandt als de heer Mollerus hetselve souw vraegen, en het was tot mijn groote surprise,

1) Hij werd 13 Mei 1740 schepen.

dat de heer Savornyn my zeyde, dat considerende den draey, die de zaeken van de regering stonden te nemen, de wisselvalligheyt van dezelve, en dat er weynig kans voor ons souw zijn tot het een of ander buytenampt en andere redenen meer, Sijn Ed. in deliberatie nam, of daertoe sijn dienst niet souw presenteeren. Dit stondt my gans weynig aen, wetende wat getrouwen en oprechten vriendt ik daeraen souw verliezen.

Korten tijdt nae dato quam de heer Noey op een morgen aen my seggen, dat de heer Duercant een zeer swaere val hadt gedaen, waeraen hy nae alle apparentiën souw komen te sterven, teffens mijn stem voor sijn swaeger Mollerus, die op die tijt tot Maestricht was, versoekende. Ik antwoorde hem, dat sijn swaeger Mollerus niet alleen de jongste regent was, maer dat hy selfs nog geen drie maenden in de regering was geweest, en dat ik en andere dat ampt ook konden vraegen, en ik my vervolgens soo vroeg niet kon engageeren. Ik resolveerde ten eersten om de heer Savornyn hiervan kennisse te geven, en reedt ten dien eynde denselven middag nog nae Breda. 's Avonds aldaer gecomen zijnde, sprak ik nog met de heer De Savornyn en verstondt, dat Sijn Ed. positieff geresolveert was, dat ampt te vraegen. 's Anderen daegs smiddags tot Tholen geretourneert zijnde, was aldaer de tyding van de doot van de heer Duercant gecomen; ik liet de heer Noey versoeken ten eersten by my te komen, en seyde hem, dat voor mijn selfs van het raedtsheersampt afsag, dogh dat ik, tot Breda geweest zijnde, van de heer Savornyn gehoort hadde, dat Sijn Ed. dat ampt nae alle apparentiën souw vraegen, waerover hy zeer geconsterneert was, seggende, als de heer Savornyn het vraegt, sal hy het seker zijn, en dan sal mijn swaeger Mollerus het niet vraegen. Wy

konden genoeg zien, dat die familie gans te onvreden en gemelijk was, dat de heer Savornyn dat ampt vroeg, want sy hadden staet gemaeckt, dat niemandt der regenten daer sin in soude hebben, en dan souw het van selfs op Mollerus gecomen zijn. Sy hieuwen [1]) sig ook zeer van ons af en liepen nog meer dan te voorn by Turcq en de syne, waerdoor wy wel saegen, dat wy aen die luyden, als zeer geïnterresseert zijnde, niet veel meer souden hebben, en dat de heer Savornyn raedsheer geworden zijnde en onse party daerdoor zeer verswakt, sy sig nae alle apparentiën by Turcq souden voegen, en wy dus de minderheyt in de vrundtschap krygen en niets meer te seggen souden hebben; dogh nooyt hebben wy gedagt, dat die luyden en Turcq met de syne capabel en hardi genoeg souwden zijn om tot sulke extremiteyten te komen en soo fraeien stuk werks uyt te voeren. In die gedagten wierden wy versterkt, doen wy saegen, dat Mollerus niet solliciteerde — want volgens ons contract van vrundtschap kon de jongste regent soowel als den oudtsten alle buytenampten vraegen en waeren dezelve eligibel [2]) — maer de uytkomst heeft geleert, dat hy sulks gelaeten heeft, omdat het dan nog meer de naem souw gehadt hebben, dat sy de geheele regering om het raedsheersampt bouleverseerden.

Den 2e Augusti proponeerde de burgemeester Vryberghe in onse vrundtschap om de suppletie van het vacerende raedsheersampt, tzy in den hove of hoogen raede [3]), op Sondag daeraenvolgende tegens

1) Het HS. herhaalt deze beide woorden.

2) Zie art. 14.

3) Bij eene vacature in den hoogen raad, die van wege Zeeland moest worden vervuld, had de stad, wier gecommitteerde het langst in het hof zat, de keuze hem naar den hoogen raad te doen overgaan, in welk geval de nieuw benoemde raadsheer zitting kreeg in het hof (zie art. 8 van het instrumentum pacis).

14 daegen daeraen by de magistraet vast te stellen, en de absente leden dezer regeringe daerop te beschryven. Sulks wierdt goedt gevonden, en op Sondag den 7e by de magistraet, op het stadshuys vergaedert zijnde, geresolveert den dag tot het despitieeren van een bequaem persoon omme aen de Staeten dezer provintie ter suppletie van het vacerende raedsheersampt voorgedraegen te werden, vast te stellen tegens den 21e Augusti, en dat van die resolutie aen de absente leeden dezer regering by missive kennisse souw werden gegeven. Ik hadde die resolutie gestelt en onder anderen, dat den dag ter begevinge van het raedsheersampt vastgestelt wierdt, waerop by het resumeeren van dezelve door de heer Turcq wierdt geremarqueert, die seyde dat moest zijn, dat den dag ter nominatie van een persoon tot het raedsheersampt vastgestelt wierdt etc. Ik seyde, dat het een soo goed was als het andere, want dat men het wel een begeving kon noemen, terwyle de leeden van Staet onder den andere verplicht waeren soodaenigen persoon aen te stellen, als by de stadt wierdt voorgedraegen, dogh dat sulks ligt kon veranderen, gelijk ik deet. Ik wil gaerne bekennen alsdoen geene de minste gedagten gehadt te hebben, dat de heer Turcq die remarque maekte, omdat voornemens was soo fraejen commedie met die aenstellinge te speulen, en dat hy daerom het woordt van nominatie liever als het woordt van begevinge in de notulen wilde hebben. Het blijkt claer, dat de heer Turcq die intentie gehadt heeft, terwyle die heeren sig nu defendeeren met te seggen, dat het geen aenstellinge geweest is, want dat die by de Staeten moest geschieden, maer een nominatie, en dat die, soo lang niet overgebragt was, kon verandert werden, rekenende sekerlijk dat het niets is een

resolutie, die nae soodanige voorgaende solemniteyten met eenpaerigheyt van stemmen genomen is, met meerderheyt van vier stemmen in te trekken en in het resolutieboek soodaenig te rojeren, dat daervan geen letter kan gelezen werden, sooals uyt het hiernae volgende sal gezien werden.

Op den 19e Augusti wierdt de heer Savornyn in de vrundtschap en op den 21e by de magistraet met eenpaerigheyt van stemmen tot raedsheer vercoren, en de gedeputeerden ter eerster Staetsvergaederingh by die resolutie gelast dien heer daertoe aen de Staeten dezer provintie voor te draegen. De heer Vryberghe wierdt in Sijn Ed. plaets tot ontfanger der gemeene middelen van consumptie en ik in Vryberghe's plaets tot ontfanger van de huysschattinge over deeze stadt en jurisdictie vercoren, en vorders wierden nog eenige kleine ampties, door het avancement van de heer Savornyn vacant, begeven, en teffens ook geresolveert uyt de recognitiën, die van de voorschreven ampten aen de stadt moesten werden betaelt, sekere obligatie, tot laste van de stadt loopende, af te lossen.

Den 28e Augusti wierdt deeze resolutie geresumeert en de resumptie geapprobeert, werdende dezelve vervolgens door my in het resolutieboek geregistreert.

Den 30e quamen wy als van ouds in de vrundtschap, welke dien avondt aen het huys van de heer Mollerus was; aldaer wierdt op de ingecomene poincten van beschryvinge gedelibereert; het raedsheersampt in eene der poincten vervat zijnde, wierdt de resolutie van den 19e, hiervoorn gemelt, geconfirmeert en de gedeputeerden ter aenstaende Staetsvergaederingh nogmaels gelast den heere De Savornyn tot raedsheer voor te draegen. De militaire charges sullende begeven werden, wilde een ieder nae de vergaedering gaen, en vielen daerover eenige woorden-

wisselingen — evenwel alleen tusschen die heeren, die nu aen de bovenleggende party zijn, want ik moest als pensionaris per se gaen, en de rest van onse goede vrunden, uytgesondert de heer Cromstrien, die te Zierikzee was, konden daer niet komen — wie te huys souw blyven Ik railleerde daer wat mede, seggende, dat sy alle moesten gaen, maer dat ik dan met vermaek zouw zien, dat de vier onderliggende heeren hun kans waernaemen, de gedeputeerden te huys riepen en selfs op de vergaedering quaemen. Die woorden nog al duerende, seyde de heer Turcq: „ik souw daerover sooveel woorden niet maeken, daer is nog tijds genoeg tussen beyde, en daer sal nog wel veranderingh komen", sulks verscheydene maelen repeterende. Wy maekten op dat seggen geen reflexie, alsoo wy geen gedagten hadden op soodaenige zaeken, als korts na dato gebeurden; maer de uytcomst heeft maer al te wel geleert, wat de heer Turcq met die woorden bedoelde, zijnde het evenwel naauwlijks te begrypen, hoe men soo vals kan zijn van met luyden nog vrundtschap te houden, een glaesjen van vrundtschap te drinken en een resolutie te confirmeeren, daer men bereyds geresolveerd is en vastgestelt heeft die luyden uyt de vrundtschap te secludeeren, van alle honneurs en voordeelen der regeringe te ontrooven, en soodaenigen resolutie als bovengemelt twee daegen nae dato den boom in te slaen. Dat zy sulks doen al vastgestelt hebben gehadt, blijkt vooreerst uyt het gesegde van de heer Turcq, hierboven aengehaelt, maer nog veel sekerder uyt hetgeen my drie à vier daegen nae dato wierdt gesegt, te weten, dat sekere juffrouw, die wat meer familiariteyt met een van die heeren heeft, als ordentelijk is, op dien eygen Dinsdagmorgen, sooals sy savonds met ons nog vrundtschap hielden, tegens

een burgerman uyt haer mondt liet vallen, dat de heer Savornyn geen raedsheer soude zijn, en dat de heer Ten Hage weer wel nae Cortgene — alwaer sijn vaeder ontfanger van de gemeene middelen is — mogt gaen wonen. [1])

's Woensdags [2]) smorgens in huys sittende en nergens van wetende, quam een goedt vrundt van my, die niet in de regeringh is, my vraegen, wat er te doen was, dat er sulken geloop in de stadt was. Ik seyde nergens van te weten, en hy daerop, dat ik my deswegens dan wel moest informeeren, gelijk ik ook ten eersten nae de heer Doreslaer gong, met wie ik altoos intime vrunden was geweest, schoon hy aen de onderleggende party was, zijnde denselven ook extra groote vrunden met de heeren Recxstoot en Van den Broek. Zijn Ed. hadde ons altoos belooft, dat, wanneer de heer Turcq of iemandt anders aen hen voorslaegen mogt komen te doen om hen in de vrundtschap te nemen en ons daeruyt te secludeeren, hy ons daervan ten eersten kennisse soude geven, en dat wy hem dan altoos betere en favorabler conditiën souden konnen doen hebben als de andere. Ik vroeg hem, of hy nergens van wist, en of er iets gaende was; hy seyde my van jae, dog wilde niet uytkomen. Ik vroeg hem vorders, of het dan al geklonken was, waerop ik een zeer duyster antwoort kreeg, uyt hetwelke ik evenwel begreep, dat dat werkje nog wel te steuyten was. Ik seyde hem, dat nae huys gong om aen onse absente vrunden ten eersten per expresse kennisse te geven, dat ik onder-entusschen hem versogt sig niet vorders te willen

1) Inderdaad is de heer Ten Hage, toen hij na zijne uitsluiting uit de vriendschap als schepen aftrad, niet herkozen en dus buiten de regeering geraakt.

2) 31 Augustus 1740

engageeren, want dat ik hem en de zyne alles wat begeerden, niets uytgesondert, offereerde, en dat ik ten eersten weer by hem souw komen. Ik ging doen nae de heer Savornyn, seggende, dat Sijn Ed. ten eersten nae de heer Blankert moest gaen en hooren, wat er van was, en of die nog niet te krygen souw zijn. Per expresse aen onse absente heeren van onse rechtmaetige vrees kennisse gegeven hebbende, ging ik weer nae de heer Doreslaer, daer ik genoegsaem geen een woort konde uyt krygen, als dat my telkens met groote sugten seyde, dat my niets vermogt te seggen. Ik vroeg doen, of hy dienstig oordeelde, dat ik by de drie andere onderleggende heeren [1]) gong en hen hetselve, dat aen hem gedaen hadde, offereerde, waerop hy my doen eyndeling antwoorde, dat het te laet was, en ik geen moeyte meer behoefde te doen. Siende, dat wy door hem tegens syne gedaene beloften soo zeer misleyt waeren, en dat hy met de andere mede gedaen hadde om ons soozeer te verongelyken, wil ik gaerne bekennen, dat voorsigtigst oordeelde om maer sonder verder spreken uyt sijn huys te gaen, want ik voelde, dat ik mijn passie naauwelijks meester was. Daer vandaen komende, seyde de heer Savornyn my, dat by Blankert was geweest, dat denselven hem hadde gesegt, dat versekert was, dat wy Turcq, hem en andere uyt de vruntschap hadden willen secludeeren, dat hy sulks van ons niet gewagt hadt, maer dat nu ook geen swaerigheyt hadde gemaekt om het ons te doen.

Onderentusschen waeren wy zeer verlangende de uytkomst van deeze historiën te zien. Donderdaegs [2]) savonds hoorden wy, dat sy alle by den anderen waeren geweest, dogh daer lekte niets van hun

1) Te weten G. van Vryberghe, Vleugels en Van Lichtenberg.
2) 1 September 1740.

voornemen uyt, en maekten wy geen de minste gedagten, dat men de resolutie wegens de aenstelling van de heer Savornyn kon breken en Sijn Ed. afnemen tgeen bereyds gegeven was. Donderdags savonds wierdt politie gelegt tegen sanderen daegs [1]) smorgens. Bovengecomen zijnde, bragt de heer Vryberghe, die eerste burgemeester is, de poincten van beschryvinge in deliberatie. Wy bemerckten aenstonds, dat de conclusie, die Dinsdaegs te voorn in de vrundtschap genomen was, niet gevolgt wierdt. Tot het poinct, tgeen de begeving van het raedsheersampt concerneerde, gecomen zijnde, seyde de heer Vryberghe simpel sonder eenige reden van sijn advys te geven, dat van oordeel was, dat de resolutie, den 21e Augusti genomen, voor sooverre die de begeving van ampten concerneerde, behoorde te werden ingetrokken en ten registre gerojeert. De heer Savornyn, die nae hem volgde, alsoo de tweede burgemeester, de heer Cromstrien absent was, seyde met veel bevreemding het advys van de eerste burgemeester te hooren, dat hy niet wist, dat er eenige wettige redenen waeren om een resolutie, nae voorgaende beschryvinge met eenpaerigheyt van stemmen en op een wettige wyse genomen, in te konnen trekken, en dat hy de volgende heeren versogt hun gegeven woort te houden en hem by syne aenstellinge te mainctineeren. Alle de volgende heeren voegden sig simpel by het advys van de eerste burgemeester. Men kon zien, dat sy beschaemt waeren over het fraeje stukjen, dat sy deden, want geen een van hen allen derfde de oogen opslaen, behalven de heer Turcq, die in alle soodaenige zaeken soo geconfijt is, dat alle schaemte heeft verloren — dien heer is soo gewent schoeljestukken te doen, dat ik

1) 2 September 1740.

waerlijk gelooff, dat hy beschaemt souw werden, als een eerelyke daet deet. — De heer Savornyn en ik, want onse vijf andere ongelukkige dog eerelyke medebroeders [2]) waeren absent, vroegen te meermaelen nae de redenen van soodaenigen behandeling, waerop wy geen antwoort kregen, seggende als doen, dat wy vermeenden, dat een resolutie, op soo solemneelen wyse en met eenpaerigheyt van stemmen genomen, met geen meerderheyt van vier stemmen kon werden gebroken, dat wy dierhalven tegens soo daenige ongehoorde procedures en resolutiën moesten protesteeren, versoekende, dat sulks ten minsten in de notulen mogt werden aengeteekent, maer daer wierdt niet eens nae geluystert. De burgemeester vraegde my het register der resolutiën, tgeen ik hem gaff, en waerin hy zeer soigneus de resolutie van den 21e Augusti, hiervoorn gementioneert, soodaenig uytschrabde, dat daervan geen letter kan gelezen werden, settende op de kant: „Is goedtgevonden deeze resolutie in te trekken en ten registre te rojeeren. My ter kennisse als burgemaester: J. J. van Vryberghe."

Schoon al dikwijls omwentelingen in regeringen voorvallen en veele zaeken geschieden, die met de justitie in billijkheyt niet overeenkomen, geloove ik niet, dat een exempel te vinden is van het breken van soo een formele resolutie, en tgeen nog arger is, dat men een resolutie in tregister op soo een wyse uytschrabt; maer sy hebben niet gewilt, dat soo fraejen behandeling ter kennisse van de naerkomelingschap souw komen. Ik hebbe nog van geene onpartydige en kundige luyden gehoort, die konnen begrypen, hoe die heeren hebben durven resolveeren om sulke extremiteyten te doen, tgeen zeker zaeken zijn, strydig tegens alle fundamenten van een goede

en billyke regering en de wette van eer; evenwel willen deeze luyden nog al republicains genaemt werden, maer voorseker is het landt en onderdaenen te beclaegen, tgeen van soodaenige sig dus noemende republicains moet geregeert werden.

Die heeren deputeerden ter waerneminge der vergaedering soodaenige heeren als sy goedtvonden, en lieten de heeren Cromstrien en Savornyn te huys; den eerstgemelten is tweede regerende burgemeester, sijnde geen exempl te vinden, dat tot Tholen beyde de regerende burgemeesters niet ter waerneminge der vergaedering zijn gedeputeert geweest. Ik wierdt mede gedeputeert als pensionaris, dogh alleen met een adviserende stem, en de secretaris, die minder in rang en veel jonger regent is als ik, met een concluderende stem. Ik begreep ten eersten wel, dat ik op die deputatie de vergaderingh niet kon waernemen, maer wilde niets doen sonder alvorens daerover den raedt van mijn vrunden ingenomen te hebben, en vertrok ten dien eynde ten eersten nae Middelburg. De meeste van myne vrunden, die de constitutie van de Thoolse regeringh kenden, waeren met my van oordeel, dat ik my mijn concluderende stem als raedt niet kon laeten benemen en nog veel minder de praeseance en rang aen den secretaris geven, dat ik mijn selfs met het behouden van [illegible] ampt, dat maer hondert rijcxdaelders sjaers [illegible] is, duysenderley chagrijn souw aendoen, sonder [illegible] staet te zijn om het publiq of de goede zaek [illegible] dienst te doen, en dat sy het my door [illegible] middelen, al wast maer met my telkens [illegible] veel jonger regenten met stem te senden, [illegible] ik dan ordres souw hebben moeten afv[illegible] moey souden maeken, dat hetselve eynd[illegible] moeten quiteeren. Ik vertrok dan weer [illegible] alwaer ik afstandt van mijn pensionaris[illegible]

Om nu hetgeen geschiet was, een glimp te geven en by de geheele waereldt niet te boek te staen voor tgeen zy waerelijk zijn, moesten die heeren redenen geven van de behandeling, met ons gehouden, en ons by de geheele waereldt swart maeken. Wy hoorden, dat sy aen een ieder vertelden, dat wy een contract onder den anderen hadden, en dat wy Noey en Mollerus waeren aen boort geweest om mede in hetselve te komen en dat te teekenen, ten eynde om vooreerst wat nieuwe regenten nae ons sin te maeken en dan de heer Turcq, Vryberghe en de haere uyt de vruntschap te secludeeren, en dat sy ons om die redenen hadden gepraeveniëert. Menschen, die partydig zijn, en die haer voordeel by soo een verandering beoogen, of die de zaeken maer uyterlijk beschouwen en niet verder zien, als haer neus lang is, konnen soo een opgeschikt verhael ligt gelooven; maer aen andere, die wat meer doorsigt hebben, moet hetselve ten eersten fabuleus voorcomen, wanneer men alleenig maer considereert, dat wy staepel sot souden hebben moeten zijn — daer ik ter contrarie derf seggen, en tgeen aen een ieder kennelijk genoeg is, dat onder de sevene, die nu uyt de vrundtschap gesecludeert zijn, sulke verstandige en bequaeme luyden zijn, dat het te wenschen waere, dat veele van dat soort in onse provintie wierden gevonden — om te trachten de heeren Noey en Mollerus in contracten in te wickkelen, strekkende om haer eyge swaeger te secludeeren en nadeel toe te brengen, en behalven dat, dat wy sulks met de twee jongste regenten souden gaen probeeren, daer het ons, als wy die intentie gehadt hadden, maer een woort behoefde te costen om de vier onderleggende heeren, welke onse zeer goede vrunden waeren, en met welke wy in eene zeer goede harmonie leefden, by ons te nemen, wanneer wy dezelve meer-

derheyt souden gehadt hebben, die sy nu hebben, en gevolgelijk alles konden doen, dat wy begeerden; dogh sulks is nooyt in onse gedagten opgecomen, omdat wy, dat doende, geen eerlyke luyden souden gebleven zijn, maer ter contrarie gemeriteert hebben, dat men ons noemde, sooals die heeren, die het nu gedaen hebben, meriteeren genoemt te werden. Ons sistema is altoos geweest liever als eerelyke luyden onder, dan als schelmen boven te willen zijn.

Wy hebben nooyt swaerigheyt gemaekt in alle oprechtigheyt te verclaeren, dat wy nooyt of ooyt eenig contract hoegenaemt onder ons hebben gehadt, dat wy ook nooyt getracht hebben eenig contract te maeken en daerdoor eenige van onse mederegenten in haer honneur of voordeel te benaedeelen of dezelve in eenigerhande manieren te secludeeren, en dat wy nooyt of ooyt iemandt, wie het ook zy, deswegens hebben aengesogt of aengesproken Maer aen de andere kant willen wy ook wel bekennen, dat, vreezende voor hetgeen ons nu overcomen is, wy getracht hebben ons selven te secureren en sorge te draegen, dat hier geen heer alleen met een dispotique magt souw regeeren. Al hetgeen wy ten dien eynde hebben gedaen, en dat daerontrent is gepasseert, hebbe ik hiervoorn à desseyn ampel verhaelt, ten eynde daeruyt souw konnen werden geoordeelt, of wy daermede iets onbehoorlijks hebben bedreven, of iemandt verongelijkt, en juyste redenen tot soodaenigen behandeling, als met ons gehouden is, gegeven.

Sommige heeren, die nu van de bovenleggende party sijn, hebben nae alle apparentiën aen de waerheyt van het verhaelde door Noey en Mollerus begonnen te twyfelen en willen probeeren, of sy dat wel in onse praesentie souden derven staende houden, want nae verloop van eenigen tijt op het stadshuys zijnde, begon Mollerus — wiens weergae om assurant

te liegen niet bekent is — deeze fraeje historie, die met veel omstandigheden verciert is, te verhaelen. Ik hoorde int eerst sulks aen, redelijk tranquil zijnde, dogh kon het niet lange uythouden, en seyde het my zeer vreemt voor te comen, dat de heer Mollerus op het stadshuys van soodaenige zaeken derfde spreken en van een contract van vrundtschap reppen, dewyle hy niet ignoreerde, dat by eene resolutie van de Staeten van Zeelandt [1]) alle hoegenoemde contracten zeer ernstig waeren verboden, maer nog vreemder, dat men ons nu van sulke zaeken wilde spreken, daer men bevorens op ons versoek geen reden hadde willen geven van soodaenigen onwettige en trouweloose behandeling, als men met ons hadt gehouden, dat het scheen, of men nu ons proces wilde opmaken en ons verhooren, naedat onse sententie — par manière de dire — al was opgemaekt en selfs ter executie gelegt, dat wy, als de heeren ons deswegens wilden onderhouden en met ons daerover spreken op een andere plaets als het stadshuys, wy ons selfs niet souden ontreckken, maer dat hem nu niets anders meende te antwoorden, dan dat al sijn verhaelde en gesegde versonne leugens en opgeraepte onwaerheden waeren. Ik voelde doen, dat ik soo haestig wierdt, tgeen seker een fout in my is, welke niet altoos kan te boven komen, dat ik om niet van woorden tot daedelijkheden te komen, tgeen op die plaets nog meer dan ordinaire gevolgen souw hebben konnen nae sig slepen, tgeen mogelijk wel gesogt wierdt, best oordeelde heen te gaen. Ik hebbe naederhandt gehoort, dat Mollerus gepresenteert heeft sijn verhaelde met eede te bevestigen; ik sal sulks alleen beantwoorden met het gesegde van seker heer,

---

1) Zie art. 12 van het plakaat der Staten van Zeeland d.d 24 Januari 1673.

die nu hiermede aen de bovenleggende party is, dat weynige menschen het verhael van Mollerus sullen gelooven en denken, dat veele souden gevonden werden, die gaerne een valschen eedt om een raedsheersampt souden doen.

De geheele omwenteling is seker om geen andere redenen geschiet, als omdat de heer Turcq sig van ons wilde vengeeren, omdat wy ons selfs tegens sijn eminent crediet hebben aengestelt, en omdat de geheele familie van Mollerus en hy selfs wilde, dat hy raedsheer soude zijn, door wat middelen het ook mogte wesen; want, soo het al waerheyt was, tgeen soo niet is, dat wy die heeren soodaenigen contract hadden voorgehouden, soo hadden sy volgens een uytdrukkelijk articul van het contract van vrundtschap [1]) daervan ten eersten kennisse moeten geven, maer niet wagten, totdat daerdoor een raedsheersampt konden becomen, welk ampt nu by de meeste een praemium sceleris genaemt werdt.

V. Vlissingen.

Dat het contract van correspondentie, tusschen de Vlissingsche regenten in 1728 gesloten en door H. W. Tydeman in zijn tijdschrift Mnemosyne (1824 blz. 153 vlg.) afgedrukt, niet het oudste was, kon men naar analogie van wat elders was voorgekomen, wel aannemen, maar een ouder contract was toch niet bekend. Het achterstaande stuk, dat van 1674 dateert, en in 1899 door mr. B. J. L. baron de Geer van Jutfaas aan het Zeeuwsche depôt werd geschonken, bewijst, dat reeds eene halve eeuw vroeger de correspondentie te Vlissingen niet onbekend was.

1) Zie art. 3.

Tot toelichting van het stuk slechts enkele opmerkingen. Blijkbaar was in 1674 de Vlissingsche magistraat in twee of meer partijen verdeeld. Aan het hoofd van eene dier partijen stond mr. Gasper Ingels, oud-burgemeester en sinds 1654 lid van Gecommitteerde raden van Zeeland; eene andere partij werd geleid door Dirck Buysero, die toen raad en secretaris van Vlissingen was, maar meer bekend is als dichter en vriend van Antonides van der Goes. Beide partijen kwamen nu overeen, dat bij de magistraatsverkiezing van 1674 Buysero en zijne partij zich voegen zouden bij Ingels en diens candidaten zouden steunen. Daartegenover zouden Ingels en zijne partij zorgen, dat Buysero tot lid van het college der admiraliteit op de Maze zou worden benoemd. Tegelijkertijd verbond zich ook mr. Johan Buysero, die nog niet in de regeering was, om, zoo hij tot raad mocht worden gekozen, zich bij verdere nominaties te schikken naar de partij van Ingels. Deze overeenkomst zou eigenlijk geen contract van correspondentie verdienen te heeten, daar zij slechts een paar kwesties van tijdelijken aard regelt, zoo niet uitdrukkelijk bepaald was, dat ook in het vervolg van tijd beide partijen zouden samenwerken. Partijen noemen hare overeenkomst dan ook eene „vaste en vertrouwde correspondentie" en elders eene „vrientschap en correspondentie". Het contract schijnt getrouw te zijn nageleefd: Dirck Buysero werd 6 April 1674 tot lid der admiraliteit te Rotterdam benoemd, en mr. Johan Buysero volgde zijn broeder als raad en secretaris op.

Het contract is, evenals het boven medegedeelde Zierikseesche, merkwaardig om twee redenen, meen ik: vooreerst omdat Ingels en Buysero zich niet slechts voor zichzelf maar ook voor hunne volgelingen verbinden. Van de partij van Ingels teekent

niemand dan deze zelf, van de andere partij teekenen alleen de beide Buysero's, waarvan de een nog geen lid der regeering was. De heeren Van Dussen en Ginhoven, die als borgen van Dirck Buysero optreden, zijn naar alle waarschijnlijkheid zijn vader Laurens Buysero, griffier van den prins, en diens zoon en opvolger Adriaan. Geen van beiden waren Vlissingsche regenten. Alleen de laatste teekende de akte. Bovendien, en dat is een tweede punt, waarop ik de aandacht vestig, is de akte ook onderteekend door den heer Van Odijk, die den prins in de Staten van Zeeland vertegenwoordigde. In het stuk zelf wordt deze verzocht aan dien der onderteekenaars, die zich aan de nakoming der gemaakte overeenkomst mocht onttrekken, zijne gunst te onthouden. Dat was, als het ware, de clausula poenalis van het contract. Hoe het contract te rijmen was met de publicatie, door de Staten van Zeeland kort te voren (24 Januari 1673) gedaan (zie contracten van correspondentie blz. 244), moet in het midden gelaten worden.

In de tweede plaats wordt hierachter het bovenvermelde contract van 1728 medegedeeld. Het is overgenomen uit het weinig bekende tijdschrift, waarin Tydeman het in 1824 deed afdrukken. Omtrent het handschrift, waaraan hij het contract ontleende, deelt hij mede, dat het door hem werd aangekocht op de auctie van de nagelaten boeken en papieren van J. W. te Water. De uitgever heeft de namen meerendeels weggelaten en de spelling „gemoderniseerd". Verder heeft Tydeman tot het door hem gepubliceerde contract geene toelichting gegeven. Ik voeg er hier alleen aan toe, dat de regeering van Vlissingen in 1728 was samengesteld uit een baljuw, twee burgemeesters, negen schepenen en vierentwintig raden of vroedschappen. De raden waren aangesteld voor hun leven, de burgemeesters

en schepenen werden sinds 1719 jaarlijks door de vroedschap zelve benoemd. In den regel werden de schepenen uit de raden gekozen, hoewel dat niet noodig was. Ook art. 10 van dit contract spreekt de wenschelijkheid uit de vaceerende schepenplaatsen uit de raden te vervullen.

Het eigenaardige van het achterstaande contract is, dat het slechts 18 der 24 raden tot de Vriendschap toelaat, en dat niet ten gevolge van de uitsluiting van 6 andere raden, maar omdat men niet wilde, dat de Vriendschap meer dan 18 leden tellen zou; de later aangestelde raden zouden naar anciënniteit in de correspondentie worden opgenomen, wanneer eene der 18 plaatsen kwam te vaceeren. Zoodra dus het contract zoo lang had gewerkt, dat de in 1728 uitgesloten leden afgetreden of overleden waren, zouden wel alle 24 raden door de correspondentie zijn aangesteld, maar 6 hunner, de 6 jongsten, zouden aan het vergeven der ambten enz. nog geen deel hebben.

Onder het stuk stond, volgens Tydeman, afgeschreven eene lijst der raden, sedert 1 Juli 1729 te Vlissingen aangesteld. Die lijst liep door tot 1740. Tot zoolang bleef dus het contract zeker van kracht.

R. F.

A. *Contract van 1674.*

Alsoo Syne Hoocheyt aen den heere van Odijck getoont heeft, dat Syne Hoocheyt goet vindt en geerne soude sien, dat alle die oneenicheden tusschen de regenten der stadt Vlissingen mochten ophouden en bygelecht worden, soo ist, dat wy ondergeschreven, om sulcx naer te comen, verclaren met den anderen te hebben aengegaen een vaste en vertrouwde correspondentie niet alleen om des lants en stadts saecken, waertoe wy uyt crachte van onse respective functiën

by eede sijn verplicht, ten besten te dirigeren maer oock om alle voorvallende saecken tot corroberatie van dese vrientschap te beleyden, engagerende sich tot dien eynde dheer Dirck Buysero, secretaris ende raedt der stadt Vlissingen, voor hemselven ende syne vrienden soodanigen nominatie van burgemeesters ende schepenen over de stadt Vlissingen op den 15 April 1674, oock die voor ofte naer date noch mochte geschieden, te sullen doen, als dheer raetsheer Ingels op Sijn Ed. sal versoecken, authoriserende dheer secretaris Dirck Buysero den voorscreven heer raetsheer Ingels om by syne absentie een biljet van nominatie voor Sijn Ed. te mogen overgeven, gelijck oock dheer raetsheer Ingels aenneemt soo door hem selffs als syne vrienden uyt te wercken, dat den voornoemden heer secretaris ende raed Dirck Buysero tot de Gecommitteerde-raedtsplaetse int collegie ter admiraliteyt tot Rotterdam, door de doot van dheer Nicolaes Kien vacerende, sal worden geavanceert. En alsoo in dese vrientschap en correspondentie dheer mr. Johan Buysero is gecomprehendeert, soo verbint sich den voorscreven heer mr. Johan Buysero, soo wanneer tot raedt der stad Vlissingen sal sijn gepromoveert, tallen tyden soodanigen nominatie, tsy van burgemeesters, schepenen ofte raden over de stadt Vlissingen, te sullen doen, als dheer raetsheer Ingels op Sijn Ed. sal versoecken. Op welck fondament van bestendige vrientschap dondergescreven haer wyders verbinden malcanders intrest soo ontrent Syne Hoocheyt den heere prince van Orange, als binnen de stadt Vlissingen, ofte waer hetselffde mochte wesen ofte verseren, naer haer uytterste vermogen op te volgen, met belofte van malcanderen te sullen getrouwelijck waerschouwen van tgeene den eenen ofte den anderen mochte voorcomen, dat dese correspondentie soude connen hinderlijck sijn, oock tselffde

op het crachtighste te sullen tegengaen; gelijck oock de heeren van Dussen ende Ginhoven tot dien eynde hun obligeren ende sterck maken, dat alle de voorscreven conditiën by dheeren Dirck en Johan Buysero, die desen mede hebben geteeckent, sullen werden naergecomen. En opdat dese gemaeckte vrientschap en correspondentie dies te bestendiger blyve, versoecken wy ondergeschreven den Hoochedelgebooren heere, heer Willem van Nassau, heer van Odijck etc., Syne Hoocheyts gedeputeerde als eerste en representerende dedelen van Zeelant, van tgeene voorschreven is, kennisse te nemen, tselffde met Sijn Hoochedelheyts signature te becrachtigen en Sijn Hoochedelheyts gunste en faveur tontrecken dengeenen, die desen soude comen te contraveniëren directelijck off indirectelijck. Aldus gedaen ter goeder trouwe, ende tot meerder bevestinge onderteeckent binnen 's-Gravenhage den 27 Maert 1674.

(w. g.) W. de Nassau. A. Buysero.
G. Ingels. D. Buysero. J. Buysero.

B. *Punten van verdrag en associatie, waarop de ondergeschreven regenten der stad Vlissingen met den anderen, tot herstel der onderlinge rust en vrede en tot wegneming van alle misnoegens en verwijdering, alsmede tot etablissement van eene goede, vaste en verzekerde regeering tot voordeel van de stad en provincie en tot redres der vervallen zaken, zijn overeengekomen en veraccordeerd om onder haar te blijven duren en geobserveerd te worden tot eene eeuwige wet en onverbrekelijke alliantie van vriendschap en correspondentie (1728).*

Artikel I.

Dat de ondergeschreven protesteren en beloven, alle voorgaande partijschappen en aigreurs, die de

eene tegen den anderen zoude hebben opgevat, te vergeten en te vergeven, en voortaan niet te verongelijken met woorden of met werken, maar ter contrarie aan den anderen houw en getrouw te wezen en des anderen welwezen te zoeken en te vorderen ten allen tijden en bij alle geoorloofde en gevoegelijke wegen en middelen, daartoe dienende.

II.

Dat de ondergeschreven tot voorkoming van alle misverstand en tot onderhoud van meerder confidentie en ruste en vrede, alsmede om in alles egaal te zijn, en zooveel doenlijk te observeren eene juiste redelijke proportie en egaliteit, zich onder den anderen zullen verdeelen in drie egale klassen, bestaande iedere klasse in 5 personen.

III.

Welke 15 personen met den anderen uitmaken een ligchaam of sociëteit om te zamen bij alle gelegenheden en voorvallende zaken te corresponderen, delibereren en resolveren over alle zaken, rakende den gemeenen oirbair en de regering zoo van de stad als van het gemeene land; en dat de meerderheid goedvind, zal onder hun gearresteerd blijven, zullende ten dien einde alle 14 dagen of andere bekwame gelegenheid bij den anderen komen.

IV.

Dat bij het aanstellen der twee burgemeesters elk jaar een burgemeester bij tourbeurten uit de respective klassen zal worden verkozen, die te zamen dat jaar zullen regeren; en voor het aanstaande jaar tot eerste burgemeester uit de klassis A. worden geëligeerd de heer Gerard Lambregtzen, naar dien Zijn Ed. tegens-

woordig als tweede burgemeester is fungerende, waarbij tot tweede burgemeester uit dezelve klasse zal worden gevoegd de heer Cornelis van Pere de Souburg, die het volgende jaar tot eerste burgemeester zal worden verkozen, en de tweede burgemeester alsdan genomen uit de klassis C; en wanneer de heer burgemeester Van Pere de Souburg zal hebben uitgediend, zal den eersten burgemeester door de klassis C worden aangesteld, en de tweede burgemeester uit de klassis B; zullende het volgende jaar de eerste burgemeester zijn uit de klassis B en de tweede burgemeester wederom uit de klassis A, en dan zoo vervolgens; en dat, zoo tusschentijds een burgemeester in functie kwam te overlijden, zoo zal die plaats wederom door die klassis worden geremplaceerd, waarbij hij aangesteld is, om te suppleren die tijd, die den overledenen zou hebben moeten regeren.

V.

Nadat deze conventie door de tegenswoordige 15 geassociëerde raden zal wezen gesloten en geteekend, zal iedere klassis zijn getal met een raad nog mogen vermeerderen, in voegen dat het getal der leden van iedere klassis zal worden gebragt op zes personen, waaromtrent de respective klassen ieder in de hare de liberteit zullen hebben om te mogen assumeren de heer Philibert van Boerschot, Pieter Carel van de Putte, of wel Jacob van der Mandere, met expresse seclusie nogtans van de overige raden, buiten de correspondentie zijnde; en in gevalle deze of gene klassis niet genegen mogt zijn om een der drie bovengenoemde heeren in te nemen, zoo zal het getal der leden van die klassis blijven op 5, tot der tijd toe dat eene raadsplaats buiten de sociëteit komt vacant te worden, die alsdan zal worden vervuld

door die klassis, welke nog geen zes personen sterk is; en wanneer het getal der raden in iedere klassis egaal zal zijn gebragt, zal niemand zijne klassis boven het getal van zes mogen vermeerderen of verminderen dan met eenparig consent, toestemming en bewilliging van alle de geassociëerden, hoofd voor hoofd; in welk geval het getal in de 3 respective klassen A, B en C. egaal zal moeten worden gesteld.

VI.

Zoo één of meer van de zes raden uit een van de drie klassen komt te quiteren bij overlijden, of dat op eene andere wijze de plaats mogt komen te vaceren, zoo zal of zullen de raadsplaatsen wederom worden vervuld door de andere overgebleven raden van het klassis, waarin de vacature zal zijn gevallen, waartoe alle van de twee andere klassen hare stem zullen moeten geven.

VII.

Zoo eene raadsplaats buiten de geassociëerde personen komt te vaceren, zoo zal bij beurte, dan door de klassis A, dan door B, en dan door C, de vacerende raadsplaats worden vervuld, waarvan de eerste tourbeurt zal staan aan de klassis A: zoo nogtans, dat zoodanig nieuw gekozen raad niet zal worden geadmitteerd of stem hebben in de sociëteit, noch ook in de klassis, waardoor hij gekozen is.

VIII.

Zoo eene raadsplaats onder de geassociëerden komt open te vallen, zoo zal die klassis, aan wien het staat die plaats te vervullen, in de sociëteit assumeren den oudst verkoren raad, mits dat de nieuwe

raad blijve buiten de correspondentie, doch zal de geassumeerde raad wederom moeten overgaan in die klassis, waardoor hij is aangesteld, zoo wanneer eene plaats aldaar komt te vaceren.

IX.

De drie respective klassen A, B en C zullen alle jaren aanstellen de schepenen; en om hieromtrent in een goede orde te werk te gaan, zoo zal dat jaar, wanneer maar vier schepenen worden verkozen, de klassis A twee schepenen en de klassis B twee schepenen verkiezen, en de klassis C voor dit jaar stil staan; zooals het volgende jaar de klassis A zal moeten stil staan, en dan het volgende jaar de klassis B, en zoo vervolgens; en het jaar, wanneer vijf schepenen zullen moeten werden verkoren, zal de vijfde schepen moeten werden aangesteld door die klassis, wiens tourbeurt het is dat jaar stil te staan.

X.

Bij het aanstellen der schepenen zullen door de klasse, wiens tourbeurt het is, zooveel raden in de schepensbank worden gebragt als het mogelijk zal zijn; en belangende de schepenen, geen raden zijnde, zullen dezelve zooveel doenlijk worden gekoren uit diegenen, welke meermalen gefungeerd en langst buiten dienst geweest hebben; en zoo tusschentijds eene schepensplaats openvalt, zoo zal die plaats wederom worden gesuppleerd door die klassis, die de opengevallen plaats had vervuld of begeven; zullende uit ieder klassis worden verkoren een heer tot thesaurier, beginnende men 1729 met de klassis A en B, en daarna met C en zoo vervolgens.

XI.

Dat door de generale sociëteit zullen worden aangesteld alle subalterne bedienden, alsmede de kolonellen en kapiteinen van de burgerlijke magt.

XII.

Dat de deputatiën ter Staatsvergaderingen mede tusschen de 3 klassen A, B en C egaal zal wezen, zooals in alle andere commissiën.

XIII.

Dat alle verdere ambten verdeeld zullen worden in twee onderscheidene verdeelingen, te weten in groote en kleine ambten, en dat de openvallende ambten bij beurten zullen worden begeven door ieder der drie klassen A, B, C, zullende de eerste tourbeurt van het eerste groot ambt, dat openvalt na het sluiten en volbrengen van dit accoord of associatie, staan ter dispositie van de klassis A, de tweede aan de klassis B, de derde aan de klassis C, en zoo vervolgens, gelijk ook de eerste tourbeurt wegens een van de kleine ambten zal beginnen met de klassis C.

XIV.

Zoo het gebeurde, dat eenig emplooi kwam te vaceren, staande ter dispositie van de klassis A, en dat niemand onder dezelve genegen was of konde dat emplooi aanvaarden, zoo zal hetzelve aan geen vreemden buiten de sociëteit worden begeven, maar eerst gepresenteerd worden aan de klassis B, en ook daar niemand genegen zijnde tot het aanvaarden van het vacerende ambt, zoo zal hetzelve mede worden

gepresenteerd aan de klassis C, en zoo daar ook niemand genegen was tot het aanvaarden van hetzelve, zoo zal dat worden begeven door die klassis, aan wien hetzelve eerst was te beurt gevallen, zonder dat zulks alsdan voor een tourbeurt zal worden gerekend, en alzoo reciproquelijk, zoo dat geval in de klassis B of C voorvallen mogt.

XV.

Zoo in het begeven der ambten in de respective klassen de stemmen kwamen te steken, zoo zal dit different tusschen de pretendenten, bij loting worden gedecideerd.

XVI.

De verdeeling der ambten, art. 13 gemeld, zal bestaan in deze twee volgende klassen:

Eerste klasse of groote ambten.

Den Baljuw.
Generaliteits-vergadering.
Generaliteits-rekenkamer.
Raad van Staten.
Raadsheer in den Hove of Hoogen rade.
Gecommitteerde raad.
Provinciale rekenkamer.
Gecommitteerde raad op de Maas.
Staten van Walcheren.
Rentmeester der geestelijke goederen.
Secretaris van de Provinciale rekenkamer.

Tweede klasse of kleine ambten.

Waterklerk en ontvanger der verpondingen.
Ontvanger der huisschattingen, binnen en buiten.
Ontvanger van het familiegeld.

Commis ter Generaliteit.
Commissaris van de monstering.
Vendue ter admiraliteit.
Equipagemeester.
Secretaris van het Hof.
Licentmeester.
Secretaris van de stad.
Secretaris van het landregt.
Ontvanger van het collateraal.
Majoor van de stad.
Schout van 't landregt.

XVII.

De verdere kleine stedelijke ambten, als van stadsboden, lijkbidders, zegelaars, wijn- en bierwerkers en dergelijke, zullen begeven worden bij den heer president-burgemeester.

XVIII.

Het pensionarisambt zal worden begeven door de volle sociëteit, mits dat hetzelve zal worden geoffereerd aan iemand, de graad als advokaat hebbende.

XIX.

Dat ten regarde van den tegenwoordigen pensionaris Wynckelman zal worden gealtereerd en opgeleid de resolutie van de vroedschap, den 27 April 1726, waarbij de pensionaris het burgemeestersambt van deze stad, zonder alvorens gedesisteerd te hebben, niet zal mogen ambiëren, in voege dat gemelde resolutie ten zijnen regarde alleen en zonder consequentie buiten effect zal worden gesteld, wanneer hij zulks zal komen te requireren.

XX.

De respective drie klassen zullen bestaan uit deze navolgende personen:

A.

Corn. van Pere de Souburg. (enz.)

B.

Jasper de Vos. (enz.)

C.

Jacob Wynckelman. (enz.)

XXI.

De Gecommitteerde raad in functie zal de ondergeschreve ambten, ter zijner dispositie staande, verobligeerd zijn te brengen ter collatie van Haar Ed. Achtb., als daar zijn: de equipagemeestersplaats van de admiraliteit, het commissarisambt van de monstering ter zee, het vendumeestersambt van de admiraliteit, het ambt van licentmeester en tollenaar. En zal daar niet van disponeren, als met consent, kennis en goedvinden van de gemeene sociëteit.

XXII.

Dat ieder der achttien geassociëerde personen deze punten moeten onderteekenen en aannemen, en beloven te zullen nakomen en observeren en maintineren; en dat niemand in een der drie klassen zal worden geadmitteerd, tenzij hij dezelve mede zal hebben onderteekend en op den eed, bij den aanvang van zijn functie gedaan of nog te doen, belooft dezelve te zullen onderhouden.

XXIII.

De geassociëerde zullen in de sociëteit zijn en blijven haar leven lang, doch zoo het mogt komen

te gebeuren, dat iemand van de leden tegen zijn gegeven woord of handteeken zich mogt komen te misgaan, zal zoodanige uit de sociëteit mogen worden gezet, waartoe ten minsten drie vierde parten van de leden eenparig zullen moeten zijn.

XXIV.

Is verder geconveniëerd, dat bij de eerste en bekwame gelegenheid, wanneer het collegie dertien sterk zal wezen [1]), zal worden gedenuntiëerd, dat de raadsplaatsen, zoo van den heer Caen als van den heer Van de Putte [2]), dewijl gemelde heeren sedert vele jaren in de vroedschap noch in persoon noch bij biljet hebben geoccupeerd, derzelver raadsplaatsen derhalven volgens het Reglement op de magistraatsbestelling dezer stad, bij de heeren Staten dezer provincie verleend en gearresteerd in dato 3 [3]) Februari 1703, art. 2, vacant zijn [4]); en dat in plaats van den heer Caen tot raadsman zal worden aangesteld de heer Jacob Willem Boschaert, en in plaats van den heer Samuel van de Putte den heer Jan Francois van Hogendorp. En wanneer deze twee raden zullen zijn aangesteld, zal de heer Jan van Buitenheym worden aangesteld tot raad van Staten bij de vroedschap, om verder aan Haar Ed. Mog. de heeren Staten van Zeeland gepresenteerd te worden,

1) Deze uitdrukking is niet geheel helder, daar de vriendschap dadelijk met 15 leden begon; bedoeld zal zijn: zoodra er in eene vroedschapsvergadering 13 leden der vriendschap aanwezig zijn.

2) Volgens vriendelijke mededeeling van den gemeentearchivaris waren Caen voor het laatst in 1716, Van de Putte in 1718 op eene vergadering der vroedschap tegenwoordig geweest.

3) Lees: 5.

4) In het bedoelde reglement staat alleen, dat nieuwe raden zullen gekozen worden, „wanneer door afsterven, vertreck of andere redenen een of meer raetsplaetsen quamen vacant te werden".

nogtans met deze expresse conditie, dat van Zijn Ed. nooit zal worden gevorderd om zijne raadsplaats of bewindhebbersambt te moeten quiteren, maar ter contrarie, dat de ondergeschreven aannemen en beloven gemelden heer Van Buitenheym in beide die functiën mede te zullen maintineren tegens alle diegenen, die zouden vermeenen de voorschreve ambten met den anderen niet compatibel te wezen; en dat te gelijk als de heer Van Buitenheym zal zijn aangesteld tot raad van Staten, de commissie van den tegenwoordigen Gecommitteerden raad zal worden ingetrokken en dezelve gegeven aan den heer Jacob Hurgronje om in deszelfs plaats te occuperen. Dat verder aan den heer Barend Willem Lambregtzen zal worden geconfereerd het ontvangersambt van de huisschattingen, zoo voor deze stad Vlissingen als ten platten lande, en aan den heer Jacob van Grijpskerk het secretarisambt van deze stad, welke twee laatste ambten bij den heer Caen zijn bekleed geweest en sedert zijne absentie provisioneel door commissarissen zijn bediend en waargenomen.

XXV.

Is mede geconveniëerd tot voorkoming van alle verwijdering, dat zoo in deze artikelen iets mogt wezen geomitteerd, dat onder de ondergeschreven eenige discrepantie zoude kunnen veroorzaken, dat alsdan hetzelve punt zal gebragt worden ter deliberatie aan de generale sociëteit, om bij de meerderheid te worden gedecideerd.

Aldus is deze overeenkoming en associatie met den anderen aangegaan, gesloten en geteekend onder solemneel engagement om al hetzelve te zullen nakomen en observeren, zonder dat in de voorgemelde artikelen, waarop de associatie is aangegaan, iets

verminderd, vermeerderd of bijgedaan zal worden als met eenparig consent, toestemming en bewilliging van alle de ondergeschreven hoofd voor hoofd.

En zijn hiervan gemaakt drie eensluidende instrumenten, die bewaard znllen worden door diegenen, die bij iedere klassis daartoe zal worden verkoren, met dien verstande althans, dat de sociëteit nooit meer als in achttien personen zal mogen bestaan.

Actum in Vlissingen, den 24 December 1728.

Deze voorschreven punten, bestaande in 25 artikelen, waren onderteekend van:

C. van der Pere de Souburg. (enz.)

VI. Vere.

In het jaar 1664 werd een boekje gedrukt, dat tot titel heeft: „Gemeen verdrach tusschen de gesamentlijcke heeren raetspersoonen der stede Vere op den 23 Julii 1662 opgerecht ende finalick geadjusteert ende voltrocken op den 23 Januarii ende 12 Mey 1663, op vorige resolutie ende aenmaninge van de Ed. Mog. Heeren Staten van Zeelandt". Dit boekje, dat het oudste contract van correspondentie van Vere bevat en merkwaardig is, zoowel omdat de toen aangegane overeenkomst door bemiddeling en op aansporen van de Staten zelf is tot stand gekomen, als om de zeer uitvoerige bepalingen, die het bevat, is zoo zeldzaam geworden, dat het niet onraadzaam scheen er den voornaamsten inhoud van te doen herdrukken, te meer daar ik in de gelegenheid ben er nog een stuk aan toe te voegen, dat over de wording van het contract van correspondentie meer licht verspreidt. Ik bedoel het hierachter sub G medegedeelde stuk, waarvan het origineel in het rijks archief-depôt te Middelburg berust. Ook de

beide sub A en B afgedrukte extracten uit de Statenresolutiën en het sub D vermelde extract uit de resolutiën van Wet en Raad van Vere komen in het oorspronkelijke niet voor.

Uit de verschillende stukken blijkt, dat in 1662 de geschillen tusschen de 24 raden van Vere, die de regeering dier stad vormden, zoo hoog waren geloopen, dat eene formeele scheuring in de vroedschap had plaats gehad. Elke van beide partijen had hare deputatie naar de Statenvergadering gezonden, en deze was niet in staat of niet gezind te beslissen, wie nu als de wettige afgevaardigden der stad waren te beschouwen. De Staten wezen ten slotte den raadpensionaris Veth aan om te trachten de gemoederen te Vere tot bedaren te brengen en den vrede te herstellen. Dit vooruitzicht deed 13 leden der vroedschap, dus juist de meerderheid, besluiten om zich nauwer te verbinden. Zij stelden een concept op, volgens hetwelk naar hunne opvatting de zaken geregeld zouden worden. Zij teekenden en bezegelden dat stuk den 1 Juli 1662, en mochten hoop hebben hunne beslissing aan de minderheid te zien opgelegd. Zij hadden echter gerekend buiten de overredingskracht van den raadpensionaris en het hem vergezellende lid van Gecommitteerde raden De Huybert, die dien eigen dag te Vere aankwamen. Het gelukte den scheidslieden twee der dertien afvallig te maken van het pas gesloten verdrag, waardoor de meerderheid der separatisten in eene minderheid veranderde. Zoo kwam nog denzelfden dag het voorloopig verdrag, dat hierachter sub E is medegedeeld, tot stand. Alle bijzondere overeenkomsten, tusschen leden der regeering aangegaan, werden daarbij vernietigd, en de beide bemiddelaars werden uitgenoodigd een nader concept vast te stellen op het distribueeren der ambten tusschen de drie afdeelingen of benden,

waarin de 24 raden werden verdeeld. Dat contract werd 1 Juli 1662 door alle 24 raden geteekend; maar reeds den 15en maakten de elf raden, die met de twee afvalligen het separaat contract van 1 Juli gesloten hadden, inbreuk op de door bemiddeling van Veth en De Huybert aangegane overeenkomst, door opnieuw een bijzonder contract aan te gaan. Zij verbonden zich elkander getrouw te blijven, te zien, of misschien een of meer leden der tegenpartij tot hunne club konden worden overgehaald, en het definitieve verdrag alleen aan te nemen, als het hun naar den zin was. De juiste loop der verdere onderhandelingen is onbekend: het definitieve contract werd in Januari 1663 door de meerderheid aangenomen [1]). Enkele leden bleven toen difficulteeren; 14 Mei 1663 hadden blijkens de resolutiën van Wet en Raad vier hunner (Van Graes, Groen, Van Reygersberch en Naelhout) daarom nog niet geteekend, anderen waren in den Haag of elders in commissie. Echter is het verdrag, eenigszins gewijzigd vastgesteld, dat den datum van 12 Mei voert, door de 24 raden onderteekend [2]). In het boekje van 1664 wordt nog medegedeeld, hoe de verschillende ambten tusschen de drie benden zijn verdeeld, en uit welke personen elke bende werd samengesteld, maar het scheen overbodig dat hier op nieuw af te drukken.

Bij het doorbladeren der resolutiën van den magistraat van Vere viel mijne aandacht op de beide stukken, die ik hierachter sub I en K heb opgenomen, omdat zij, hoewel niet rechtstreeks betrekking hebbende op een contract van correspondentie, toch

---

1) Volgens den titel van het boekje van 1664 werd het contract den 23 Juli 1662 opgericht en den 23 Januari 1663 definitief voltrokken; het stuk zelf is van 19 Januari 1663 gedateerd.

2) De Moor, Danckaerts en De Vos waren toen overleden.

een merkwaardig voorbeeld leveren van de corruptie, die toen in de regeering heerschte. Die extracten uit de resolutiën geven nl. verslag van eene poging, aangewend om eene plaats als raad van Vere voor *f* 18000.— (ten voordeele der stad te besteden) te koopen, een poging, die alleen is mislukt, omdat de kooper, Otto de la Porte, niet te Vere woonde en er geen poorter was [1]), zoodat zijne benoeming tot raad door art. 2 van het verdrag van correspondentie zelf was uitgesloten. [2])

De Witte van Citters deelt (blz. 172) nog een tweede contract (van 1705) mede. In het rijksarchief te Middelburg berust een afschrift van een derde d.d. 1711, welk stuk in 1895 door het Historisch genootschap aan het depôt werd afgestaan. Het is slechts een fragment en komt, voor zoover bewaard, nagenoeg geheel met het contract van 1705 overeen. Het is dus hierachter niet afgedrukt, en ik volsta met er eene fout uit te verbeteren, die De Witte van Citters (l. c. regel 16 v. o.) heeft gemaakt. Voor „stemming" leze men daar nl. „stremming".

R. F.

A. *Extract uit de resolutiën der Staten van Zeeland d.d. 28 Juni 1662.*

Zijnde onder de Heeren Gedeputeerde der stede Vere, gecompareert tot ses in getale, hevige dispute en contestatie ontstaen, wie van deselve by resolutie

---

1) Otto de la Porte komt ook later niet op de lijsten der poorters en der magistraatspersonen voor. Wel was Anthony la Porte in 1667, 1668 en 1675 schepen (zie Ermerins, Zeeuwsche oudheden VI blz. 95, 96 en 98).

2) Tenzij men wil aannemen, dat deze clausule juist naar aanleiding van deze zaak in het contract is opgenomen.

van tcollegie van Wette en Rade der voorschreve stede, eygentlijck geseght konden werden te zijn gecommitteert en gequalificeert om waer te nemen de jegenwoordige vergaderinge van de Heeren Staten, en daertoe ten wederzyden tot justificatie van elcx gesustineerde verscheyden redenen en consideratiën wesende geallegeert, sijn deselve van wegen de andere leden gantsch ernstelijck versoght omme tvoorschreve different, als in verscheyden respecten ergerlijck en voor den dienst van den lande op thooghste praejudicabel zijnde, of wel te laten varen, of wel door een onderlingh minnelijck accommodement te assopiëren, en vervolgens gesamentlijck de saecke daerhenen te helpen dirigeren, dat op morgen en voortwaerts soodanige heeren ter hooghgemelte vergaderinge souden mogen werden gesonden, die buyten alle contradictie souden mogen wesen bequaem en geauthoriseert tot afhandelinge soo van de poincten van beschryvinge, als van andere besoignes en voorvallende saecken van importantie, raeckende den Staet in 't gemeen en de Provintie in tparticulier.

B. *Extract uit de resolutiën der Staten van Zeeland d.d. 29 Juni 1662.*

Naer het gedane gebedt en resumptie hebben de Heeren Gedeputeerde der stadt Vere, inhaererende hare contestatiën van gisteren, alsnogh aen den anderen gedisputeert hare respective qualificatiën, repeterende tot dien eynde niet alleen verscheyden van hare voorgaende redenen en argumenten, maer oock exhiberende twee diverse en contrariërende extracten uyt de registers en notulen der voornoemde stede, mentionerende van de persoonen, die tot waerneminge van de jegenwoordige vergaderinge van

de Heeren Staten souden wesen gedeputeert. Welcke ten wedersyden sijn gedebatteert, daerby voegende soowel de eene als de andere partye, soo hare respective opinie en verklaringe niet en wierde geamplecteert, dat niemant van wegen de gemelte stadt bequaem en geauthoriseert soude wesen om by te woonen de besoignes van de hooghgemelte vergaderinge. Waerop de andere leden hebben geadviseert, dat sy de voorschreve altercatie en dispute van nieuws met leetwesen hadden gehoort, en wel gewenst, dat deselve volgens hare ernstige instantie dadelijck in der minne waren geassopiëert geweest, versoeckende noghmael, dat niet alleen de voornoemde gedeputeerde daertoe gesamentlijck wilden verstaen, maer oock de heeren hare principalen met alle mogelijcke officiën disponeren, en particulierlijck besorgen, dat sy oock alle te samen door de welgemelte hare heeren principalen tot het waernemen van de voorschreve deputatie met indisputable acten van commissie souden mogen werden voorsien; verstaende dat ondertusschen de besoignes van dese tafel haer voortganck behooren te hebben.

C. *Extract uit de resolutiën der Staten van Zeeland d.d. 30 Juni 1662.*

Verstaen werdende uyt de Heeren Gedeputeerde der stadt Vere, dat de disputen onder de heeren regenten aldaer, soo ten principalen als op 't subject van de deputatie, alsnogh blyven continuëren, en geschapen zijn, soo daerinne niet tydelijck wierde geremediëert, voort te gaen van quaet tot erger, en oock eyndelijck uyt te bersten tot extremiteyt, is eenparighlijck goetgevonden te committeren den raetpensionaris van 't lant [1]), ten eynde deselve sigh op

1) Mr. A. Veth.

morgen derwaerts vervoege en, audiëntie versoght hebbende in 't collegie van Wette en Rade der voorschreve stede, traghte hetselve met alle bedenckelijcke redenen van inductie te disponeren tot een minnelijck en sortabel accommodement over alle de voorschreve differenten, en in allen gevalle by provisie tot een eenparigh verstant op 't stuk van de gemelte deputatie, opdat de besoignes van 't landt op soovele saecken van importantie en acceleratie vereysschende, als jegenwoordigh zijn op het tapijt, niet langer tot derselver merckelijcken ondienst werden geretardeert.

D. *Extract uit de resolutiën van Wet en Raad der stad Vere. Saterdaechs den 1 Julii 1662.*

Alsoo over dese bovenstaende deputatie 1) zoo hier aen dese tafel als oock ter vergaderinge van State zijn voorgevallen diversche droevige disputen, waerdoor alhier geschapen stonden te resulteren scheuringen ende verdeeltheden, hetwelcke de Ed. Mo. heeren Staten deser provintie haer ter herten hebbende laten gaen dese onlusten te assopiëren, tot dien eynde aen dese tafel af te seynden den Ed. heere mr. Adriaen Veth, raetpensionaris van 't lant, dewelcke door een wijtluftige reden heeft geproponeert de luyster van de Staetsche vergaderingen, hoe noodich het sy, dat deselve by de respective leden behoorde te werden gecultiveert, ende oversulcx dat dheeren van dese tafel daertoe het hare 2) geliefden te contribuëren, ende dheeren commissarissen behoorlijck gequalificeert ter jegenwoordige vergaderinge

---

1) De voorafgaande resolutie van 25 Juni vermeldt de benoeming van de gedeputeerden ter Statenvergadering.

2) Het oorspronkelijke herhaalt hier: „daertoe".

af te seynden, opdat also daffaires, aldaer voorvallende, behoorlijck mochten werden afgehandelt; ende byaldien dheeren van dese tafel tot den nederleg haerder differenten syne Edelheyts mediatie van noode mochten hebben, dat deselve genegen was sich daertoe te willen laten employeren. Waerover syne Edelheyt officieuselijck is bedanckt, ende gelijck deselve door dheeren Karreman ende den secretaris tot dese vergaderinge van den thooren [1]) was afgehaelt, is oock alsoo door deselve wederom aldaer wederomgebracht ende geconduiseert, met versoeck om aldaer het middachmael te willen nemen met dheeren baillui, beyde dheeren burgemeesters Karreman, beyde de raetsheeren Huybrechtsz en Vos met noch eenige andre, op hope van die byeenkompste een vriendelijck verdrag mochte werden gevonden. Ende alsoo by dese occasie dheeren mr. Adriaen de Huybert ende den burgemeestere De Jager haer in dese stat sijn bevindende, sullen door den secretaris De Vos tot deselve maeltijt mede werden versocht.

E. *Verdrag van 1 Juli 1662.*

Alsoo tsedert eenigentijdt herwaerts verscheyden differenten tusschen ons onderschreven als regenten der stadt Vere zijn ontstaen over derselver magistrature ende regeringe, ende dat wy wel konnen considereren, dat daeruyt verscheyden inordentheyden mitsgaders jalousiën en diffidentiën werden veroorsaekt, merckelick streckende tot ondienst soo van de provintie in 't gemeen als van de voorschreven stadt ende derselver ingesetenen in 't particulier, soo is 't, dat wy tot voorkominge van het een en 't ander,

1) De Kampveersche toren, herberg te Vere.

ende ten eynde de oude vertrouwde eenicheyt, vrientschap ende confidentie, die onder ledematen van één lichaem behooren te wesen, onder ons soude mogen worden gerestablisseert, ende oock, sooveel mogelijck is, voor altijt durabel wesen, naer onderlinge communicatie ende met eenparich verdragh hebben goetgevonden ende gearresteert, gelijck wy goetvinden ende arresteren mits desen onwederroepelick:

Eerstelick, dat sal worden geïntroduceert eenige sincere amnestie ende vergetenisse van alle differenten ende disputen, die nu eenigen tijdt herwaerts tusschen ons onderlingh zijn gemoveert geweest, mitsgaders van alle moeyelickheden, offentiën ende verbitteringhen, die daaruyt zijn geresulteert, ende dat wy onderschreven vervolgens met den anderen voortwaerts sullen leven, handelen ende besoigneren in een vaste ende onverbreeckelicke broederlicke liefde ende correspondentie, besorgende den een des anderen beste, sooals onder goede ende verstandige regenten behoort te geschieden.

Ten tweeden, dat hiermede sullen worden gerenunciëert, vernietight en gecasseert, gelijck wy oprechtelick renunciëren, vernietigen ende casseren by desen, alle soodanige particuliere ende separate conventiën ende verbintenissen, als tusschen eenige van ons voor desen souden mogen wesen gemaeckt ende gecontracteert, ende dat wy consequentelick ons alleen sullen houden aen 't gemeen verbondt, daermede wy volgens den eedt, aen de stadt gedaen, tot besorginge van den generalen oorboor van den lande zijn verobligeert.

Ende ten fine de voorschreven eenigheydt ende confidentie door disputen over 't vergeven van ampten ende officiën, staende in 't stuck van de policie ende gemeene regeeringe ter collatie van de stadt, gelijck veeltijts plach te gebeuren, niet en soude mogen

worden gelaxeert [1]), veel min gebroocken ende gesubverteert, soo is 't ten derden mede goetgevonden ende gearresteert, dat deselve collatiën van nu af sullen worden verdeelt ende gerepartiëert, onder ons onderschreven, geresorteert in dry eguale partyen, ende dat onder soodanige eerlicke ende billicke conditiën, als naer onderlingh gehouden concert en communicatie tot allerzijts contentement bevonden sal worden te behooren. Ende of het ghebeuren mochte buyten vermoeden, dat wy daerinne den anderen soo dadelick als wel te wenschen is, niet en konden verstaen, soo hebben wy gesamentlick goetgevonden te versoecken de heeren raedtpensionaris van 't landt en mr. Adriaen de Huybert omme selfs de moeyte dienaengaende te willen nemen, ende eenige sortable concepten op 't papier te brengen, daerdoor haers oordeels niet alleen tusschen de voornoemde dry partyen een behoorlick proportie in 't doen van de voorschreven collatiën soude mogen worden gestelt, maer oock het fondament gelecht van een eeuwigduyrende vrede ende accommodement, doende daervan ter eerster gelegentheyt openinge aen deselve partyen, ende voorts oock arbeydende sonder ophouden, dat de voornoemde concepten met eene vrywillige ende cordate genegentheyt by haer mogen werden aengenomen ende geaggreëert ende voor altoos heylighlick geobserveert.

In kennisse der waerheydt ende van alle goede trouwe — soo onder luyden van eere behoort te geschieden — hebben wy dese met onse gewoonlicke signature bevestight.

Actum binnen de stadt Vere op den eersten Julii des jaers 1662. Ende was onderteyckent:

I. de Mauregnault. G. de Mauregnault.

1) Er staat: geluxeert.

P. de Vos.
Jacob de Haese.
Johan Kien.
Andries van de Wielen.
Dominicus Clouck.
Cornelis Hubrechtsen.
Pieter Boreel.
Jan de Moor.
Leenard Thijssen.
Pieter Meuninx.
G. Colve.
Johannes Kien.
J. Maertens.
A. Karreman.
Joh. van Strazeel.
Cornelis Danckerts.
Bernard Somer.
J. Barentsen van Graes.
P. van Reygersbergh.
Cornelis Groen.
Pieter de Neef.
A. Cuninghame.

F. *Extract uit de resolutiën der Staten van Zeeland d.d. 3 Juli 1662.*

Naer 't gedane gebedt en resumptie van de notulen, op den 29 en 30 der voorleden maent gehouden, heeft den raetpensionaris van 't landt sommier rapport gedaen van 't gene by hem in kraghte van de commissie, op hem gestreckt omtrent de heeren regenten der stadt Vere, was uytgereght tot weghneminge van de differenten, die sedert eenigen tijt herwaerts tusschen deselve zijn ontstaen geweest, en hoe dat daerop de voorschreven differenten tot onderlinge satisfactie peremptoirlijck waren uyt de wege geleght en geassopiëert, en vervolgens de gemelte heeren bequaem gemaeckt om door hare gedeputeerde buyten alle verdere dispute en oppositie dese vergaderinge van Staten te konnen doen assisteren; 't welck door de heeren gedeputeerde derselver stede mede verklaert ende geaffirmeert zijnde, hebben alle de leden 't selve haer wel laten gevallen, den raetpensionaris van 't landt voor de genomen moeyte bedanckt en voorts aen de welgemelte heeren van der Vere toegewenscht een perpetuëlen zegen over

het gemaeckte verdragh, ten effecte dat sy met diergelijcke moeyelijckheden niet meer voor het toekomende mogen werden getravailleert en bygevolgh de besoignes van dese tafel daerdoor verhindert of infructueus gemaeckt.

G. *Verdrag van 15 Juli 1662.*

Alsoo by ons ondergescreven regenten der stede Vere op den 1en Julii 1662 was besloten seker concept van confederatie en getrouwicheyt, by ons onderteyckent ende besegelt nevens d'heeren Cornelis Groen en Pieter Neef, dewelcke hebben gelieft daervan te resiliëren en hare gedaene gelofte verlaten, waerdoor is geoccasionneert, dat door tusschenspreken van d'heeren mr Adrianus Veth, pensionaris van tlant, en d'heer mr. Adriaen de Huybert, raetsheer der stede Zierickzee, soude werden getroffen een ander concept van vruntschap ende vereeninge tusschen alle de heeren regenten van dese stad voornoempt, hetwelcke wy ondergescreven verclaren voornemens te sijn op te volgen, indien tselfde concept en verdrach na equiteyt en billicheyt sal werden besloten en voltrocken, edoch indien int besluyt en voltrecken van tselve eenige discrepantie, onlust ofte geen accoort nochte besluyt en sal werden geëffectueert, dat wy ondergescreven van nu aen en voor alle tijt sullen sijn en blyven goede ende getrouwe vrunden ende collegianten, sonder malcanderen te desireren ofte verlaten, maer onderlinge d'een den anderen ende oock malcanderen alle hulpe en bystant bewysen ende weder tsamen conjungeren, siende en wachtende middelertijt, oft ons eenige hulpe en bystandt van andere personen ofte raden souden connen toegebracht werden, omme den anderen te secunderen en behulpich te wesen tot eene bequame uytvoeringe

van onse vruntschap en alliantie, voor desen, als voorsecht is, by ons contract gemaect en besloten, sonder nochtans prejuditie ofte quetsinge van tgene soude noch gemaect ofte besloten connen werden. Ende also wy dit van herten meynen, hebben dit gesamentlijcken onderteyckent op den 15 Julii 1662.

(w. g.) Johannes Kien. J. Barentsen van Graes.
Bernard Somer.
J. Maertens. P. v. Reygersberg.
A. Karreman. Andries van de Wielen.
Cornelis Danckaerts. A. Cuninghamen.
Joh. van Strazeel. P. de Vos.

H. *Verdrag van 19/23 Januari 1663, bevestigd 12 Mei 1663.*

Alsoo op den eersten Julii des voorschreven jaers 1662 tusschen ons ondergeschreven, alle regenten van der Vere, naer onderlinge gehouden communicatiën ende concerten een provisioneel verdragh ende accoordt was gesloten, waerby niet alleen, met renunciatie ende cassatie van alle particuliere ende separate conventiën ende verbintenissen, door eene sincere amnestie ende vergetenisse alle onlusten ende verwyderingen, die eenigen tijt te vooren onder ons onderlingh waren ontstaen gheweest, wierden opgeheven ende wechgenomen, nemaer oock tot onderhouwinge [1]) van eene toekomende bestendige confidentie ende eenigheyt, ende tot afweeringe van alle diergelijcke onminnelickheden goetgevonden was, dat over 't vergeven van ampten ende officiën, staende in 't stuck van de policie ende gemeene regeeringe ter collatie ofte nominatie van de magistraet deser

1) Er staat: „onderbouwinge."

stede, als waerdoor tot de voorschreven oneenigheden geene kleyne aenleydinge scheen te zijn gegeven, onder sortabele, eerlijcke ende billicke conditiën soude werden geconveniëert, soo is 't, dat wy, alle hetselve aendachtelick ende rypelick overwogen hebbende, met den anderen naerder zijn verdragen op de naervolgende wyse:

Daer sal wesen een vaste, vertrouwde ende onverbreeckelicke vriendschap, confidentie, eenigheyt ende harmonie tusschen de jegenwoordige respective regenten van der Vere ende tusschen degene, die hiernaer aldaer in de regeeringe sullen zijn ende komen, om d'een des anderen beste, eere en respect, yder in syne qualiteyt ende persoon, naer vermogen te besorgen ende af te weeren ofte helpen afweeren alle hetgene daertegens soude mogen worden ondernomen.

De voorschreven eenigheyt, confidentie ende onderlinge vrientschap sal daerhenen vooral ende principaelick strecken om den waren ende gereformeerden godtsdienst, gelijck deselve, in de synode van Dordrecht gheconfirmeert, tegenwoordigh in de publijcke kercke wort geleert ende gepredickt, naer behooren te maintineren ende handthaven.

De gemelte regenten sullen oock metten anderen ernstelijck concurreren om de hooge gemeene regeeringe van den lande, sooals die op de Unie van Utrecht, ende de particuliere regeringe van Zeelandt, gelijck die op [1]) voorige costumen, verdragen, uutspraecken ende privilegiën gegrontfest ende gefondeert zijn, by haer oude forme ende loffelijcke ordre ongeschent te behouden ende niet te gedoogen, dat deselve eenigermaten ofte in 't minste gekreuckt

1) Dit woord is door mij ingevoegd.

ofte verandert worde, gelijck de voornoemt regenten mede, sooveel in haer is, vlitelijck betrachten sullen, dat de bekende uniën ende tractaten, tussen Hollandt ende Zeelandt opgericht, inviolabelijck worden onderhouden.

De meergemelte regeerders sullen insgelijcx alle haere crachten met eenen eenparigen yver ende emulatie aenwenden, ten eynde de illustre ende vorstelijck huysen van Orangiën ende Nassauw ende de hooge personagiën, aen deselve gealliëert, in [1]) consideratiën van haere groote ende onweerdeerelijcke meriten met alderhande soorte van eere ende respect mogen worden ontmoet ende bejegent, ende voornaementlijck dat aen Syne Hoocheyt den heere prince van Orangiën te syner tijt op de fatsoenelijcxste wyse mogen worden geconfereert alle de eminente bedieningen, by de heeren princen Syne doorluchtige voorouderen, onsterffelijck gedachtenisse, soo ter Generaliteyt als in de provintiën van Hollandt ende Zeelandt voorhenen ten besten van den gemeenen Staet ende de respective particuliere provintiën seer loffelijck becleedt, nemende yder van de voorschreven regenten voorboodelijck ende sinceerelijck aen, by syne vrienden ende gealliëerde, in de nabuyrige steden ende provintiën woonachtigh, alle efficacieuse devoiren ten voorschreven fine in 't werck te stellen.

Eyndelijck sullen de voorschreven regenten door alle mogelijcke middelen ende betamelijcke wegen trachten effective te herstellen ende restaureren de vervallen ende ongelegen saecken van de voorschreven stadt van Vere, raeckende haeren coophandel, visscherie als andersints, ende specialijck wel letten op

1) Er staat: en.

de conservatie van den staepel van de Schotsche waren ende koopmanschappen, latende door haere gedachten continuelijck gaen, hoe de gemelte stadt op het gevoechelijcxste daerin meer en meer soude konnen worden gebeneficiëert.

Edoch opdat de voorschreven regenten in dese haere goede ende pryselicke intentie niet en mochten worden verhindert door onderlinge jalousiën, disputen ende oneenigheden, die ter occasie ende oorsaecke van eenige vacerende bedieningen ende de vervullinge[1]) van dien, staende in 't stuck van de policie ende de gemeene regeeringe ter collatie ofte nominatie van dese stadt, souden konnen ontstaen, soo is verders voorsien ende geresolveert, gelijck by ons onderschreven eenstemmelijck voorsien wordt ende geresolveert by desen, dat daerontrent tot voorkominge van alle gevreesde verwyderingen de naervolghende proportie ende balance sal worden geobserveert:

I.

Eerstelijck sullen de tegenwoordige vier en twintigh raden worden gerepartiëert ende verdeelt, gelijck deselve gerepartieert en verdeelt worden mits desen, in dry eguale partyen ofte benden, yder van acht raedtspersoonen, die bestaen sullen uyt de volgende regenten, ende onder de benaeminge van de eerste, tweede ende derde partye ofte bende; voorbehoudens ende gereserveert, dat aen den heer bailliuw, in der tijdt zijnde ende geene raedtsbedieninge becleedende, echter eene stemme in de policie geobtineert hebbende, vry sal staen hem met eene van de voorschreven dry partyen ofte benden te voegen, sullende alsdan

1) Er staat: verwilliginge.

met onderlingh goetvinden van deselve partyen ofte wel by lotinge ofte andersints werden gedetermineert, by welcke van dien den gemelten heer bailluw hem gevoegelick sal konnen rangeren, onder expresse conditie nochtans, dat Sijn Ed. in de collatie van geen andere amten, officiën ende beneficiën nevens de andere magistraatspersoonen participeren en sal dan in soodanige, over dewelcke deselve bevoecht sal wesen te disponeren, ende oversulcx niet in de jaerlijcksche ofte tusschentydinge nominatie ofte voorstellinge van burgemeesters, schepenen ende raden; ende sal hetselvige mede onder de voorschreven restrictiën stadt grypen ten aansien van schepenen, geen raden zijnde, geduerende den tijdt, dat deselve het schepenampt bekleeden [1]).

II.

Soo wanneer in het toekomende eenige van de ghemelte respective 24 raden sullen komen af te sterven, ofte met haer domicilie buyten de stadt van der Vere, sonder in derselver employ ofte dienst te blyven, te vertrecken en op te breecken, ofte wel haere raedtsplaetsen om goede redenen sullen komen te resigneren, tot de nominatie van de soodane vacant vallende raedsbedieningen sullen successivelick worden gepresenteert twee persoonen by de bende ofte partye, onder dewelcke de afgestorvene, die metter woone, als vooren, vertrocken zijn ofte gheresigneert hebben, sullen hebben geresorteert, invoegen dat op de voorstellinge van eene partye de andere twee haere toestemminge mede gehouden sullen zijn te verleenen. Ende degene, dewelcke daerop by Sijn Hoogheydt,

1) De verdeeling der 24 raden in drie benden is hier weggelaten.

als Marquis deser stede, sullen wesen verkoosen, sullen haeren rangh nemen in die partye ofte bende, die de voorschreven presentatie sal hebben gedaen, mits dat de persoonen, tot de voorschreven vacante raedtsplaetsen te nomineren, sullen wesen poorters ofte burgers van der Vere, mitsgaders schutters onder een van de dry schutteryen derselver stede, professie doende van de ware Christelicke gereformeerde religie, met die voorwaerde allenthalven, dat eenige der voorschreven poorteren ofte burgeren, konnende aspireren tot magistrature, en versoeckende in een van de voorschreven dry schutteryen ingelaten te worden, sonder de minste contradictie ofte uytstel moeten worden geadmitteert.

III.

De jaerlijcksche nominatie van burgemeesters sal met eene egale proportie uyt de dry partyen ofte benden door de gesamentlicke raden worden gedaen, ende derhalve uyt de voorschreven dry benden respectivelijck een persoon worden voorghestelt, ende uyt een van de dry benden twee persoonen, sulcks als by lotinge ten respecte van de twee te nomineren persoonen tusschen de voorschreven dry benden voor d'eerste mael sal worden gedefiniëert, waernaer dan de volgende ende successive tourbeurten van twee persoonen te mogen voorstellen, sullen zijn ende blyven gereguleert conform d'ordre ende rangh van de benden, onder expresse conditie nochtans dat de burgemeesters, in der tijdt zijnde, by beurte van ses maenden tot ses maenden, de deputatie ter vergaderingh van Staten — doch op voorgaende commissie van de magistraet — sullen hebben, ende vorders by sodane prerogativen blyven gemaintineert, als respectivelijck den eersten ende tweeden burgermeester

teghenwoordigh competeren ende altijt gecompeteert hebben.

IV.

Ingevalle tusschen tyden yemant van de regeerende burgemeesters quame te sterven ofte andersints van syne bedieninge ontslagen te worden, sal de nominatie van een dobbel getal tot het vacerende burgermeestersampt by de gesamentlicke raden worden gedaen uyt die bende, waeronder den voorgaenden sijn resort heeft gehadt.

V.

De jaerlijckse nominatie van schepenen sal insgelijcx worden gedaen met eene gheproportioneerde rechtmatigheyt uyt het lichaem van den geheelen raedt, ende sullen dienvolgende vier raedtspersoonen uyt yder van de dry partyen moeten worden genomineert tot schepenen. Ende sal het resterende ghetal, tot eene volle nominatie van sesthien persoonen gerequireert, werden vervult door eene libre nominatie van den geheelen raedt, 't zy uyt de overighe nominable raden ofte wel uyt ghemeene lichaem van de borgerye, sooals den gemelten raedt bevinden sal te behooren; met die reserve ende vryheydt nochtans, dat indien onder een ofte eenige van de voorschreven dry benden den vierden raedtspersoon deficiëerde ofte wel door indispositie ofte om andere redenen versocht van de nominatie van schepenen te mogen worden geëxcuseert, het in sulcken gevalle aen het believen van de voorschreven raden staen sal een persoon uyt andere nominable raden, buyten derselver partyen gehoorende, ofte wel uyt de gemeynte te konnen voorstellen, voorbehoudens, dat degene, dewelcke uyt de gemeynte sullen worden voorge-

dragen, oock inderdaet poorters ende burgers zijn, mitsgaders in een van dry schutteryen, professie doende van de ware Christelicke gereformeerde religie; sullende ten respecte van schepenen, binnen 's jaers komen te overlyden, op deselve maniere worden geprocedeert, als ten aensien van de burgemeesteren in den voorigen articul verstaen is

VI.

Ende ten eynde op den tijdt van de jaerlijckse gewoonlicke nominatie geene discrepantiën en mogen vallen, ofte misslagen worden gecommitteert over hetgene in de voorgaende ende in desen articul verdragen is, sullen de dry, ofte by absentie van eenige van dien, de twee eerste regenten ofte raedtsmannen uyt het midden van de dry respective partyen, behoorlicke geïnstrueert ende geauthoriseert, twee à dry dagen te voren byeenkomen om de resolutie ende intentie van deselve partyen aangaende de nominatie van burgemeesters ende schepenen ende ontrent die te presenteren persoonen tot de vacante raedtsplaetsen in te nemen, doende daervan aenstonts openinge ende rapport aen de heeren derselver respective mederaden, opdat by Haer E.E. moge worden verstaen ende gesien, ofte daerin niets en is te remarqueren, dat tegens de bovengenoemde beraemde ordre soude stryden. Ende sulcx niet bevonden wordende, ofte bevonden wordende ende aenstonts gedresseert zijnde, sal naer luyt van de bekende privilegiën deser stede ende de oude usantie jaerlijcx op den thienden December de nominatie van burgermeesters ende schepenen oock van raedtsplaetsen, indien daer een ofte eenige vacant zijn, gedaen worden; gelijck mede ten respecte van burgermeesterschappen, schependommen ende raedtsbe-

dieningen, tusschen tyden vacant vallende — ende waarvan de nominatie mede naer het voorigh gebruyck sal moeten gheschieden — gelijcke ordre sal worden ghehouden; sullende daerenboven tot meerder cautele ende gherustheyt ende voorkominge van gebeurlicke misgrepen de billetten, dewelcke jaerlijcx ofte tusschen tyden tot de voorschreven nominatiën moeten overgebracht worden, by yder raedtspersoon, ofte by absentie van een ofte eenige van dien, door een ander, daertoe mondelingh ofte schriftelick generale last hebbende, onderteyckent zijn, opdat blijcke, dat in alles oprechtelick gehandelt is; ende indien desniettegenstaende eenigh abuys ontdeckt wort, sal hetselve sonder uytstel moeten worden geredresseert.

VII.

De 4 fortificatiemeestersampten sullen verblyven aen die regenten, dewelcke deselve tegenwoordigh bedienen, ende dat soo lange, totdat se door de doodt, eenigh ander employ buyten de stadt ofte door vrywilligen afstant daervan sullen worden ghesepareert, in welcken voorval haere plaetsen wederom sullen worden vervult uyt die bende, daeronder deselve geresorteert hebben. Met die conditie niettemin, dat indien yemandt van de dry fortificatiemeesters, onder de eerste bende tegenwoordigh resorterende, voor het aenstaende jaer 1664 door afsterven ofte andersints van sijn fortificatiemeestersampt quame gesepareert te worden, sal hetselve aen de derde bende tot haere dispositie worden overgedragen. Edoch sulcx niet komende voor te vallen, sal over een van de voorschreven dry fortificatiemeesterampten vóór ofte den tweeden dagh van het voorschreven jaer 1664 soodanigh worden verdragen ofte finalick gheresolveert, als tot contentement van de

voorschreven derde partye sal behooren. Ende by sooverre naderhandt van de twee fortificatiemeesters, in de eerste bende overigh blyvende, noch een van syne bedieninge mochte komen ontheven te worden, 'tzy by overlyden ofte andersints, sal daerover tusschen de tweede ende derde bende by lothinghe worden gedisponeert, ende vervolgens, in cas hetselve wederom komt impetrabel te worden, op tourbeurten ambuleren door de dry partyen, even ende in dier voeghen als ten respecte over den vierden persoon van de nominatie van burgermeesteren hierboven is geconditioneert.

VIII.

Daer sal by elcke partye ofte uyt yder der voornoemde dry partyen ofte benden t'haeren believen een capiteyn van de burgerlicke compagniën, mitsgaders een lieutenant ende vendrich worden voorgedragen. Ende alsoo daer vier compagniën zijn, sal den vierden capiteyn ende den vierden lieutenant ende vendrich by ambulerende tourbeurten door de voorschreven dry partyen worden ghepresenteert, sullende de eerste tourbeurte door het lot worden gedecideert, ende de plaetsen van de voorschreven capiteynen, lieutenanten ende vendrighs, vacant vallende, worden vervult door die partye, by dewelcke de eerste aenstellinghe ofte presentatie respectivelick is gedaen, wordende den tijdt van jaren, dewelcke de aengestelde capiteynen, lieutenanten ende vendrighs sullen vermogen ende geobligeert zijn te dienen, gelaten aen de vrye dispositie van de voorschreven respective dry partyen.

IX.

Het boeckhouder- ofte commissarisschap van den

armen ende andere subaterne officiën van diversche ofte gelijcke nature, daerin sullen de beampten, des begeerende, worden gecontinueert, soo lange, totdat se by haer door afsterven, ofte andersints tot betere voordeelen ende beneficiën inghelaten zijnde, sullen wesen ontruympt, als wanneer deselve respectivelick in der tijdt sullen staen ter collatie van die partyen, door dewelcke de voorschreven bedieningen laetst te vooren niet en sullen wesen begeven. Ende sal onder de voornoemde partyen door het lot worden ghedetermineert, aen wie van deselve de eerste collatie van de voornoemde vacant vallende officiën sal ghehooren, ende alsoo van tijdt tot tijdt daerin de voorschreven rechtmatige verwisselingen werden opgevolght. Ende opdat van alle de voorschreven ampten ende bedieningen, officiën ende beneficiën, in desen ende in den volghenden articul vervat, pertinente kennisse moghe wesen, sal daervan door den heer secretaris eene lijste worden geformeert.

X.

Alle de overdeeckenschappen ende vordere beneficiën sullen mede naer de vorige proportie onder de voorschreven dry partyen egalijck, sooveel eenighsints doenlick ende gevoeghlick zy, worden gedistribueert, ofte wel daerin worden achtervolght den voet, in den vorighen articul vastghestelt. Doch de dry overdeeckenschappen van de dry schutteryen sullen, door afsterven, resignatie ofte andersints verlaten wordende by degene, dewelcke deselve tegenwoordigh bedienen, wederom staen aan de dispositie van de partye, onder dewelcke de voorschreven overdeeckens nu resorteren. Ende wat aengaet de dry bodeampten van de stadt, de vergevinge van dien sal mede gelaten ende gedefereert worden aen

de dry respective partyen, naer de voorighe proportie ende justicie distrubutive. Ende sullen oversulcx de teghenwoordige boden ofte by onderlinge conventie van de voorschreven dry partyen ofte by het lot onder deselve worden gerepartiëert, ende naderhant haere plaatsen komende te vaceren, vervult door die partye, waaronder de boden, welckers ampten zijn vacant ghevallen, haer resort hebben gehadt.

XI.

Vorders is om seer goede ende importante insichten van ruste ende vrede verstaen, gelijck verstaen wort mits desen, dat op de successive vergaderingen van Staten van nu voorwaerts den eersten ende tweeden burgermeester respective, in der tydt zijnde, nevens den pensionaris, volgens hetgene diesaengaende hiervooren articul 3 goetgevonden is, sullen worden ghedeputeert, mitsgaders noch uyt yder van de twee andere partyen, uyt dewelcke den voornoemden te deputeren burgermeester niet en is genomen, een, 't zy raedtspersoon ofte schepen ter optie ende vrye presentatie van de ghemelte respective twee partyen. Des soo sal het aen de vryheyt van Wet ende Raedt verblyven daerenboven den heer ordinaris gedeputeerde, soo wanneer Sijn Ed. ten tyde van de byeenkomste van de Heeren Staten in de provincie wesen ofte komen sal, ende den Heer Gecommitteerde raedt, beyde in der tijdt zijnde, mede ter hooghgemelte vergaderinge te deputeren, ten eynde alsoo allerzijdts met een gemeen vergenoegen ende contentement, sooveel mogelick, werde gehandelt, voorbehoudens, dat gene vacatiën tot laste van de stadt, maer alleen schuyt- ende wagenvrachten sullen mogen worden gedeclareert by die regenten, dewelcke

boven d'heer burgermeester ende pensionaris gecommitteert sullen wesen. *)

XII.

Wat aengaet de verdere commissiën ende bedieningen, dewelcke by de magistraet deser stede oft absolutelijck ofte op derselver presentatie oft op voorgaende nominatie van de hooftparticipanten van de geoctroyeerde Oost- ende West-Indische compagnie staen te confereren, daerontrent sal mede eene rechtmatige proportie ende balance tusschen de dry respective partyen worden gehouden en van tijdt tot tijdt precyselick naergekomen; ende om in desen ordentlick ende oprechtelick te procederen sullen van alle deselve ampten worden gemaeckt ende gearresteert, gelijck gemaeckt worden ende gearresteert mits desen, de naervolgende twee lijsten ofte colommen. Ende opdat men over eenige van de bedieningen, in de voorschreven lijsten vervat, komende impetrabel te worden, in geene oneenigheden ofte disputen tegens den anderen en soude komen aen te stooten, soo is expresselick goetgevonden ende geconveniëert, dat, soo wanneer dese artickelen van conciliatie ende vriendtschap effective sullen wesen aengenomen ende onderteyckent, tusschen de dry partyen ofte benden het lot sal worden geworpen om daerdoor te worden gedefiniëert, aen wie van deselve dry partyen respectivelick de eerste beurte in de collatiën van de respective ampten, in de volgende lijste begrepen, sal toekomen ende consequentelick de tweede ende

*) Nota, dat hetgene alhier van de pensionaris werdt gementioneert, alleen zijn reflexie heeft op eenen toekomenden ende op degene, die by absentie ofte siekte van de pensionaris, in der tijdt sijnde, in deszelfs plaets soude mogen worden gedeputeert.

derde, die dan soo van tijdt tot tijdt door de respective partyen ambuleren sullen. Des soo sullen degene, op dewelcke eenige van de voorschreven ampten in tyden ende wylen souden mogen geconfereert worden, haer punctuëlick ende precyselick hebben te reguleren naer de resolutie by de magistraet deser stede op den . . . . dienaengaende genomen *).

De eerste lijste ofte colomne.

De hooge bedieninge ter vergaderinge van de Heeren Staeten-generael.
De Gecommitteerde-raedtsplaetse.
Het Reeckenmeesterampt.
Het Bewinthebberschap van de geoctroyeerde Oost-Indische compagnie.

Tweede lijste ofte colomne.

Het Bewinthebberschap van de geoctroyeerde West-Indische compagnie.
De Commissarisplaets in de Staten van Walcheren.
Het Rentmeesterampt van de Geestelicke goederen,

*) Nota. De dry respective partyen ofte benden willen verdacht zijn, dat, soo wanneer deselve in den haren sullen hebben geresolveert op de presentatie van persoonen tot de bedieninge van vacant vallende ampten, officiën ofte beneficiën, tot hare dispositie gehoorende, daervan aenstonts openinge sullen hebben te geven aen de dry ofte twee eerste raedtspersoonen, onder de andere partyen resorteerende, ten eynde van de gepresenteerde persoonen naer behooren rapport zijnde gedaen, ende vervolgens den eersten regeerende burgermeester de vervullinge van de voorschreven ampten etc. in het college van Wet ende Raedt proponerende, daerop eene ordentlicke resolutie met eenparige toestemminge van de voorschreven dry benden moge genomen worden.

wanneer de presentatie van dien aen de magistraet deser stede wederom sal competeren.

De nominatie van dry persoonen tot het Waterclerckschap van de Oostwateringe.

XIII.

Tot alle andere ampten, 't zy politijcque ofte militaire, staende ter dispositie van de Heeren Staten van Zeelandt, sullen soodane persoonen ende pretendenten by de magistraet deser stede worden voorgedragen ende gerecommandeert, als met pluraliteyt van stemmen ofte andersints sal worden betamelick geoordeelt, in vertrouwen ende met die verklaringe nochtans, dat de qualiteyten ende conditiën ende het naeverwantschap van de sollicitanten met eenige van de regeerders van de gemelte stadt in bysondere consideratie sullen komen en genomen worden.

XIV.

Ende ten eynde de respective dry partyen ofte benden onder den haren in gene collisiën ofte contestatiën mochten komen te vervallen op de jaerlijcksche ofte tusschentydighe voorstellinge van burgermeesters ende schepenen, op de nominatie van een ofte eenige vacerende raedtsplaetsen, soo als hierbevorens daerontrent ghestatuceert is, ofte wel op 't begeven van eenighe van de voorschreven ampten, soo wanneer het aen deselve respectivelick sal staen volgens de bovengenoemde reglementen daerover te disponeren ofte yemant uyt hare partye te mogen voordragen, soo is wel expresselick geconveniëert en verstaen, ghelijck geconveniëert wordt ende verstaen mits desen, dat daerontrent den naervolgenden voet ende ordre sal worden gheobserveert, tenware [illegible],

dat de opgemelte dry partyen respectivelick in den haren eenige andere bequamer ende gevoeghlicker middelen ende expediënten van uytkomste met eenparigheyt van stemmen wisten te bedencken ende t'arresteren, hetwelcke volkomentlick aen derselver vrye ende absolute dispositie wordt overgelaten.

XV.

Eerstelick sal ten aensien van de presentatie ofte voorstellinghe van persoonen tot de vacant vallende raedtsbedieningen ende vorders tot eenige van de andere ampten ende officiën, in de eerste of tweede lijste begrepen, soo wanneer derselver plaetsen door afsterven der [1]) tegenwoordighe besitters sullen moeten worden vervult, met serieusheyt ende ernst worden gearbeyt, ten eynde daerover in de respective dry partyen met inductie ende eenparigheyt van stemmen moge worden geprocedeert, ende, sulcx geen succes hebbende, by overstemminge van ses stemmen ofte ten minsten by de pluraliteyt van vijf stemmen. Edoch indien sooveel stemmen niet en konnen worden overeengebracht, sal tot de lotinge tusschen de vier eerste ende de vier ofte dry leste recours worden genomen, by welcke vier ofte dry respective — aen een van deselve het lot toevallende — met de pluraliteyt van opiniën diesaengaende sal worden gedisponeert. Ende de presentatie van persoonen zal [2]) uyt haere partye ofte, sulcx goetvindende, uyt een van de andere twee benden, ofte oock van persoonen daerbuyten ende onder geene benden resorterende, konnen werden gedaen; ende in cas wederom buyten vermoeden twee

1) Dit woord is door mij ingevoegd.
2) Dit woord is door mij ingevoegd.

stemmen mochten komen te steecken teghens twee, sullen uyt de andere vier ofte dry een by lotinghe tot haer assumeren, ende alsoo door de meerderheyt van stemmen resolveren.

XVI.

Deselve ordre ende methode sal mede precys worden achtervolcht in de meergenoemde dry partyen, in 't presenteren van fortificatiemeesters ende weesmeesters respective, in de verkiesinge van de overdeeckens van de dry schutteryen, soo wanneer daerover sal moeten gedisponeert worden, mitsgaders in de deputatie, te doen ter vergaderingh van Staten, ende eyntelick op gelijcke maniere oock worden gehandelt ten respecte van alle andere subalterne ampten, officiën ende benificiën, hoedanich die mogen wesen, staende privativelijk ter collatie ofte nominatie van Wet ende Raedt deser stede ende hierboven onder de repartitie, 't zy onder eene particuliere ofte generale expressie, gebracht. Ende alsoo het soude konnen gebeuren, dat eenighe van de raedtspersoonen, onder een van de voorschreven dry benden ofte partye resorterende, soo wanneer het aen een van deselve competeren soude te mogen presenteren eenige persoonen tot de jaerlijcxe ofte eenige tusschentydige nominatiën ende tot de vacerende ampten ofte beneficiën, in dese ende voorige articulen vervat, sieck ofte absent waren, soo is wel expresselijck verstaen, gelijck verstaen wort mits desen, dat de aenkomste van de absente ende de reconvalescentie van de siecke sal worden afgewacht, ofte dat se by billietten ofte procuratie hare stemmen sullen konnen ende mogen overbrengen, eer ende alvoren op de presentatie van de voorschreven persoonen eenige

deliberatie in de respective dry partyen sal worden aenghestelt.

XVII.

Onder de meergenoemde dry partyen sullen de dry eerste, ofte by absentie van een derselver, de twee respectivelijck in den haren hebben de moderatie ende beslissinge van de voorvallende questiën, die tusschen de heeren mederaeden in d'een ofte d'andere partye ofte bende onderlinge soude mogen ontstaen ofte gemoveert worden ende by de voorgaende articulen niet en staen ghedecideert. Ende byaldien de geschillen door haere directie ende bemiddelinge niet en soude konnen worden ter neder gheleyt, sullen daertoe mogen versoecken de respective dry eerste regenten uyt de twee andere partyen, dewelcke dan gesamentlijck de voornoemde opgeresen differenten door alle minnelijcke aen te wenden officiën sullen trachten te assopiëren.

XVIII.

Alle de tegenwoordige ende succederende regenten ofte raetspersoonen sullen heylichlijck belooven op den eedt, by deselve in 't aenveerden van haer ampten ofte raedtsbedieningen gedaen, dat se alle de bovengenoemde articulen getrouwelijck ende oprechtelijck sullen naerkomen ende doen naerkomen, onder het verbant ende de penalen, in het volgende formulier ofte acte van belofte breeder gementioneert, ende sulcx met hare onderteyckeninge bekrachtigen:

Wy ondergeschreven, alle regenten van der Vere, hebben op den eedt, by ons respectivelik te syner tijt op het aenveerden van onse ampten ofte raedtsbedieningen gedaen, oprechtelic ende heylichlick ende

soo waerlik als wy wenschen, dat Godt Almachtich ons wille helpen, belooft ende aengenomen, gelijck wy met alle sinceriteyt beloven ende aennemen mits desen, den inhout van de bovenstaende articulen naer ons uyterste beste ende vermogen precyselick ende punctuëlik te sullen naerkomen ende doen naerkomen, sonder eenichsints toe te laten ofte te gedoogen, dat daerjegens oyt ofte oyt directelick ofte indirectelick de minste infractie ofte turbel geschiede, met vordere expresse verklaringe ende verseeckeringe, dat wy geresolveert zijn ende altoos door Godes ghenade sullen blyven, om indien buyten vermoeden yemandt van de tegenwoordige ofte succederende raedtspersoonen ofte regenten te eeniger tijdt, tot verbreeckinge ofte subversie van dien, yets quamen te ondernemen ofte machineren — hetwelcke den goeden Godt wille verhoeden — deselve cordatelijck tegen te gaen ende te gemoedt te treden, oock met eenen gesamentlicken yver den contraventeur ofte contraventeurs te houden ende obligeren tot effective reparatie van haer ondernomen indrachten, dewelcke, by faute van eene behoorelijcke ende prompte satisfactie, hiermede oock verders verstaen worden van nu voor alsdan voor haer particulier vervallen ende gesecludeert te zijn van alle de advantagiën ende voordeelen, in de bovengenoemde articulen breeder vervat.

In kennisse der waerheydt ende van goede trouwe hebben wy desen met onse gewoonlijcke signature bevestight ende begeert, dat dit instrument in de secretarye deser stede, nevens andere chartres, om daeraen ten allen tyden acces te konnen hebben, sal werden geseponeert ende opgesloten, ende aen yder van de gemelte dry partyen ofte benden eene copie worden vergunt.

Actum binnen der Vere op den 19 Januarii 1663. Ende was onderteeckent:

G. de Mauregnault.	I. de Mauregnault.
Dominicus Clouck.	P. de Vos.
Cornelis Hubrechtsen.	A. Karreman.
Bernard Somer.	Johannes Kien.
Pieter Boreel.	Joh. van Strazeel.
Jacob de Haese.	G. Colve.
Cornelis Groen.	A. Cuninghame.
J. Barentsen van Graes.	J. Maertens.
Leenard Thijssen.	Adriaen Kempe.
Pieter de Neef.	Andries van de Wiele.
Pieter Meunicx.	

Op huyden den twaelfden Mey 1663 hebben wy ondergeschreven raedtspersoonen deser stede het voornoemde verdragh met de ampliatie ende kleyne veranderinge, ten regarde van een liberder nominatie van burgemeesters ende schepenen ende concernerende de dry schutteryen, met pluraliteyt van stemmen in het collegie van Wet ende Raedt naer voorgaende rype deliberatie van rade ten voorschreven dage geresolveert ende dien conform in de tweede, derde, vierde ende vijfde mitsgaders den vijfthiende artijckelen van het meergemelte verdragh ter neder gestelt, op het verbandt ende onder de belofte, in de twee naest voorstaande artijckelen in 't brede vervat, nochmael aenghenomen ende geaccepteert, ende in kennisse van dien ter goeder trouwen andermael met onse onderteyckeninge bekrachticht:

G. de Mauregnault.	P. van Reygersbergh.
J. Maertens.	J. van Strazeel.
J. Barentsz. van Graes.	Andries van de Wiele.
Pieter Naelhout.	Adriaen Kempe.

A. Renny.	J. Mauregnault.
David Gideons.	A. Karreman.
Dominicus Cloeck.	Johannes Kien.
Cornelis Huybrechtsen.	Jacob de Haese.
Bernard Somer.	Cornelis Groen.
Pieter Boreel.	Pieter de Neeff.
Leenard Thijssen	G. Colve.
Pieter Mueniex.	A. Cuninghame [1]).

I. *Extract uit de resolutiën van Wet en Raad der stad Vere d.d. 13 Januari 1663.*

De burgemeestere Cloeck heeft voorgedragen, hoe dat hem is bekent gemaeckt, dat seker heer buyten dese stat presentatie hadde gedaen van effective in bancke op de naem van de heeren tresoriers te sullen inschryven de somme van drie duysent ponden grooten Vls., omme die te bekeeren tot het uytreeden van schepen binnen deser stede, byaldien hem mochte werden toegekent favorable nominatie op de vacante jegenwoordige raetsplaetse, ten welcken eynde dheeren regerende ende out-burgemeesters ende de tresoriers gecommitteert zijn om met dien onbekenden heer nader te spreken ende daervan te doen rapport, midts welcken de nominatie alnoch is verschoven tot Saterdage komende.

K. *Extract uit de resolutiën van Wet en Raad der stad Vere d.d. 16 Januari 1663.*

Dheeren regerende ende out-burgemeesters, midtschaders de tresoriers nu lest gecommitteert om met

1) De hierachter nog volgende verdeeling der ambten tusschen de drie benden is bij dezen herdruk weggelaten.

dien onbekenden heer te spreken — die men nu bevint te wesen dheer Ottho de la Porte — ende alvooren gelesen zeker geschrifte obligatoir, slaende telle- et quellement op de presentatie hier bevorens gedaen inbreyngen, hebben sommierlijck gerapporteert tgene haer over 't verhandelde was bejegent. Waerover omvrage gedaen ende gedelibereert sijnde, is goetgevonden den heer La Porte wegens syne goede genegentheyt te bedancken, ens ons wel hebben laten gevallen desselves presentatie, doch in de versochte petitie ten principale vooralsnoch nyet wel te connen condescenderen; maer byaldien den voornoemden heer La Porte gelieve met syne famille hier ter wone te komen, poorter, borger en schutter te werden ende syne belofte te presteren, dat op syne persoon — hier eenige honorable charge voorvallende — favorablijck reflectie genomen sal werden.

BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS DER OMWENTELING IN 1747 EN 1748 TE ROTTERDAM EN TE AMSTERDAM.

MEDEGEDEELD DOOR

DR. F. J. L. KRÄMER [1]).

Uit Wagenaars Vaderlandsche Historie (XX, 269 vlgg.) is de aanvang en het beloop van de Doelisten-beweging voldoende bekend: hij heeft deze, zooals hijzelf verklaart, met opzet vrij uitvoerig te boek gesteld. Vijf en twintig jaren geleden, in 1875, schreef Dr. F. G. Slothouwer eene monographie over hetzelfde onderwerp — het was zijne dissertatie — waarin hij den gang der beweging nog meer in bijzonderheden beschreef, en bovendien de eischen en begeerten der Doelisten toetste aan de privilegiën en usantiën van Amsterdam. Voor zoover het verhaal van het gebeurde betreft, maakte hij daarbij gebruik van de bekende bronnen, en raadpleegde ook het

1) Het voorwoord, voor een ander doel in dezen vorm opgesteld, wordt door het Bestuur van het H. G. bij uitzondering in zijn geheel geplaatst om het niet te verminken; de stelregel, geene uitgebreide toelichtingen bij de stukken in de Bijdragen en Mededeelingen op te nemen, blijft onverminderd van kracht.

handschrift van een handelsbediende, Jan De Boer, berustende op de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage, waarin hetgeen in dien tijd te Amsterdam voorviel dag voor dag was opgeteekend. Veel merkwaardigs schijnt hem dit geschrift echter niet te hebben opgeleverd.

Hetgeen bij Wagenaar en Slothouwer te lezen staat komt in 't kort hierop neder. Omstreeks de helft van Juli 1748, kort nadat de regeering van Amsterdam haar eerste besluit in zake de posterijen had genomen, werden in die stad geschriften verspreid, waarin een aantal eischen werden gesteld tot verandering in de tot dusver in zwang zijnde gebruiken. Zij golden de privilegiën der gilden, de samenstelling der vroedschap en schepenbank, de belastingen, de posterijen, de ambten en de zoogenaamde krijgsraden. Daarbij werd hier en daar in heimelijke bijeenkomsten het plan gevormd de verkiezing van gecommitteerden uit de burgerij door te drijven, om aan die eischen kracht bij te zetten.

De aanleggers van een en ander waren de chirurgijn Andries Boekelman, zijn zwager Hendrik van Gimnig, een patroon-teekenaar, en Jean Rousset, een populair auteur, sinds korten tijd historiograaf van Z. H. den Prins van Oranje.

Tegen dit stuk werd een tweede opgesteld, waarin eenvoudig opdracht van de posterijen aan den Stadhouder gevraagd werd, wegneming van de bezwaren over de misbruiken bij de ambten en herstel der gildenvoorrechten, waarbij nog begeerd werd benoeming van burger-officieren, die geen regenten waren. Als opsteller hiervan gold Daniel Raap, een koopman in porcelein.

De beide stukken werden van den aanvang af onderscheiden als „de elf artikelen" en „de drie artikelen", of wel het „ontwerp" en het „request".

In het begin van Augustus namen eenige burgers de Doelen in bezit, wel niet met geweld, maar toch met dwang, en dáár begonnen nu Gimnig met de zijnen het „ontwerp" en de verkiezing der gecommitteerden aan te preeken, terwijl van de andere zijde door Raap en zijn aanhang terstond op de onderteekening van het request werd aangedrongen; de laatsten wilden bovendien alleen vijf personen laten kiezen om de stadshandvesten te onderzoeken, geen gecommitteerden. Aanstonds begon een hevige strijd tusschen de beide partijen, die beide alle mogelijke moeite deden onderteekenaars te werven voor hunne opstellen, waarvan het eene, dat van Raap, reeds, ongeteekend nog, aan de burgemeesters werd overhandigd, terwijl het tevens vertoond werd aan Z. H. in Den Haag, die het, zoo de opstellers zeiden, billijkte. Aanspraken op de Doelen en gedrukte stukken werden nu dagelijksch werk.

De burgemeesters en raden gaven, uit vrees voor erger, aan de eischen, in Raaps request vervat, toe, vooral, naar men zei, omdat de Doelisten nogmaals van Z. H. de verzekering gekregen hadden, dat hij de drie artikelen met genoegen ontvangen had — eene mededeeling, die intusschen door sommigen gewantrouwd werd: Wagenaar noemt die „vertellingen".

Het vraagpunt van den „vrijen krijgsraad" werd nu de twistappel. Steeds doldriftiger drong de partij van Gimnig en Rousset daarop aan; sommigen dreigden met geweld, anderen haalden de scheepstimmerlieden over gemeene zaak met hen te maken. Vergeefs gaf de stedelijke regeering in zake den krijgsraad eerst voorwaardelijk, daarna zonder voorbehoud toe: de onrust bleef aanhouden, en het bleek alras dat de partij der heftigste Doelisten de omverwerping der stadsregeering bedoelde.

Zoo stonden de zaken toen de Staten, daartoe

door de Amsterdamsche regeering aangezocht, den Stadhouder machtigden de rust te herstellen, zoo noodig door verandering in de regeeringscolleges. Twee dagen tevoren was de heer Bentinck van Rhoon reeds komen vragen, of men de belangen der stad in 's Prinsen handen wilde stellen, en — merkwaardig genoeg — het was Gimnig, die deze vraag den burgers overbracht en daarop een toestemmend antwoord verkreeg.

In de 60 stadswijken — van de burgercompagnieën nl. — waren intusschen in wilde verwarring gecommitteerden gekozen, en onder dezen begon het getwist over de drie artikelen en de verder gaande eischen opnieuw; aan ontwerpen voor verzoekschriften, ditmaal aan den Stadhouder, ontbrak het niet, evenmin aan declaraties en requesten ten voordeele der regeering, — olie in het vuur, want weliswaar hadden de regenten hunne ambten „op het welbehagen van Z. H." nedergelegd, maar zij waren met dat al nog in functie. De toestand in de stad begon bedenkelijk te worden; de dreigende optocht van vijfhonderd Bijltjes, onder leiding van de ijverigste Doelisten-hoofden, scheen de voorlooper van een oproer te zullen zijn.

Die optocht werd gehouden op den 31en Augustus; den tweeden September reeds kwam de Stadhouder binnen Amsterdam. Wat toen gebeurde is van algemeene bekendheid. Eene commissie uit de wijkgecommiteerden bood, niettegenstaande de verkiezing nog slechts in 20 wijken had plaats gehad, namens de burgerij Z. H. een request aan om verandering der regeering en ontslag der pensionarissen. Het verwijderen van deze laatsten was een verlangen, dat eerst pas was opgekomen, en Wagenaar maakt melding van het vermoeden, dat „de opsteller van het verzoekschrift op eene pensionarisplaats vlamde." Hij noemt dien opsteller niet, maar van elders is

deze bekend. Slothouwer noemt hem terloops onder de drijvers der Gimnig-partij, maar zonder nadere aanwijzing. In de Hardenbroek-gedenkschriften daarentegen staat duidelijk te lezen dat Mr. Feitema de bedoelde persoon was. Deze, een Amsterdamsch advokaat, was verbitterd omdat hij geen pensionaris was geworden, en sloot zich nu in Augustus bij de ultra's onder de Doelisten aan, van wie hij, zooals de Gedenkschriften zeggen, een „voorganger" was. Hij kreeg ten opzichte der pensionarissen zijn zin niet: de Prins ontsloeg alleen de burgemeesters en verwisselde een gedeelte, ongeveer de helft, der raden, maar de pensionarissen bleven hun ambt behouden.

Dit aanvankelijk succes maakte de onverzoenlijken onder de Doelisten nog driester dan te voren, en Feitema was onder hen de onbeschaamdste. Hij was het, die den Prins de dreigende woorden toeduwde: „Weet je Hoogheid wel dat hij in Amsterdam is"? Thans gold het de ontbinding van den oud-raad, en de Stadhouder was niet zoo goed, of hij moest ook hiervoor machtiging vragen van de Staten en vervolgens nog 44 regeeringspersonen uit hunne ambten en waardigheden ontslaan.

Hoezeer de Prins in deze tegen zijne eigen meening handelde blijkt wel uit hetgeen Fagel verhaalt — indertijd door Fruin aangeteekend — omtrent het ontslag van den burgemeester Corver, wien Z. H. zijn hartelijk leedwezen betuigde over het besluit, dat hij te zijnen opzichte had moeten nemen. Wellicht wist hij niet, hoe Corver misbruik had gemaakt van zijn ambt: met anderen toch was hij niet zoo begaan, zooals b. v. niet met Mr. Van Buren, dien hij weigerde te laten aanblijven, omdat hij „als lid der gecommitteerde raden zooveel naar zich (toe) gesleept had als hem mogelijk was." Den burgemeester Van

de Poll daarentegen had hij weder gaarne willen behouden.

Maar de handen waren hem gebonden, hij kon niets meer weigeren. Zijne toestemming in zake den vrijen krijgsraad dwong men hem af door het beruchte nachtelijke bezoek aan 's Prinsen logement, tusschen half drie en drie uur van den 10en September, toen Z. H. genoodzaakt was de bende aan zijn bed te ontvangen. Om verder geweld te voorkomen — immers hier en daar stond men met getrokken rapier tegenover elkaâr — liet hij de verkiezing toe van vijf burger-kolonels en de vervanging van de andere officieren, zoo dezen aan hunne vendels „onaangenaam" waren, trouwens niet voorschrijvende dat die vervanging door de vendels zelf zou geschieden in stede van door den krijgsraad, zooals door de woelwaters werd beweerd.

Maar het was te laat, en hetgeen in de verschillende wijken onder ongeloofelijke verwarring voorviel, moest alweder om grootere gevaren af te weren worden goedgekeurd.

Deze laatste concessie deed de Prins misnoegd en tegen zijne overtuiging. Van dit misnoegen getuigde duidelijk de toon en de stijl van de proclamatie, waarin de goedkeuring werd gegeven. Maar toen zij werd afgekondigd, trok de Stadhouder juist weder de stad uit: de menigte las ze na zijn vertrek.

De Doelisten-beweging bloedde dood, de hoofden werden vergeten of veracht. Bij de begrafenis van Raap in 1754 koelde het gepeupel zijn moedwil, en tenauwernood werd zijn lijk beschermd tegen den euvelmoed.

Tot zoover in hoofdzaak het verhaal, zooals het geboekt staat.

De aandachtige lezing geeft aanleiding tot een

aantal vragen, waarop noch het relaas van Wagenaar noch de dissertatie van dr. Slothouwer antwoord geven.

Waarom werden eigenlijk de Doelisten zoo gehaat, waarom vooral Raap? Dat de regenten-kringen hen als oproermakers beschouwden, laat zich begrijpen, maar waarom haatte hen de volksklasse? Was het om de verdenking van omkooping, waartegen Raap zich reeds in 1748 te verdedigen had? En zoo ja, was er voor dien achterdocht grond?

Er wordt als de natuurlijkste zaak ter wereld verteld, dat Raap en eenige anderen herhaaldelijk naar den Prins reisden om Z. H. te raadplegen: hadden die lieden dan aan het hof maar vrijen toegang? En zoo ja, door welk middel? Eénmaal vindt men zelfs én Raap en Gimnig bij den Prins: hoe kwamen die beide tegenstanders daar tezamen? Gimnig blijft, wat meer is, bij den terugkeer der anderen aan het hof achter: waarom?

Wie riep eigenlijk den Prins naar Amsterdam? Waren het de burgemeesters, zooals veelal gezegd wordt? Of werden dezen alleen aan het hof ontboden om den stand van zaken mede te deelen? En wie heeft Z. H. overreed den bedenkelijken stap te doen? Hoe kwam het bovendien dat hij met zulk een ongewonen spoed, terstond na de reis van Bentinck (binnen twee dagen) naar Amsterdam reed? Waarom reisde Bentinck er heen nog vóór de Staten aan Z. H. de machtiging verleend hadden de rust te gaan herstellen: was dat alléén omdat de Prins reeds zeker was dat die machtiging zou gegeven worden? Of was er eene bijzondere reden voor die haast?

Waarom werden Bentincks vragen aan de burgerij juist door Gimnig overgebracht, den man der heftigste partij?

Wat was er waarheid in Raaps bewering dat de

Prins de drie artikelen had goedgekeurd? Van wien waren deze afkomstig: van Raap zelf? Zoo neen, van wien dan?

Op dit alles vindt men geen antwoord.

Er bestaat, schoon tot dusver onbekend, nog een getuigenis in de Doelisten-zaak, dat niet alles, maar toch veel van het bovenstaande opheldert.

Dat de beweging in Amsterdam eigenlijk niet haar oorsprong had in die stad zelf, is niet onbekend. Reeds Wagenaar stipte met een enkel woord aan, dat in 1747 Daniel Raap zijne actie tot herstel van het stadhouderschap was begonnen, „'t zij aangezet door anderen, 't zij, gelijk hij voorgaf, uit eigen beweging en op het voorbeeld der burgerij van Rotterdam". Inderdaad was hetgeen hij toen in zijn eerste ontwerp-request verspreidde grootendeels hetzelfde als hetgeen even te voren in Rotterdam den volke was verkondigd, met name betreffende het publiek verkoopen der ambten. Die poging was toen mislukt: het Stadhouderschap werd hersteld zonder dat op het stuk van de ambten, de gilden, de verkiezing van burgerofficieren en dergelijke verandering was gekomen.

Toen in 1748 de onrust, vooral naar aanleiding van de quaestie der posterijen, weder begon, aanvankelijk door het houden van heimelijke bijeenkomsten, verscheen alras het genoemde stuk der drie artikelen of request van Raap. Bij de mededeeling daarvan teekent Wagenaar aan: „Men wil dat het hier ter stede gebracht was door Van der Meer van Rotterdam", — een persoon, van wien hij vroeger reeds melding gemaakt had als „een koekebakker, die met anderen" een rol gespeeld had in de Rotterdamsche beweging van 1747, en van wien hij verhaald had „dat hij niet geheel onbekend was ten

Hove", zoodat hij de bewering dat het viertal den 3en November 1747 bij den baron van Grovestins geweest was en bij den secretaris De Back, geloofwaardig acht.

Meer voegt Wagenaar er niet aan toe, nergens spreekt hij verder over Laurens Van der Meer, den koekebakker, gewoon als hij is niets te vermelden wat hij niet met bewijzen staven kan.

Die Van der Meer nu heeft een grooter aandeel in de gebeurtenissen van 1748 gehad dan uit het gezegde van Wagenaar is af te leiden.

Bij het opsporen van eenige personalia op het Koninklijk Huisarchief, waartoe H. M. de Koningin mij verlof had gegeven, kreeg ik onder de oogen een bundel, aangegeven als „Geheime stukken over het jaar 1747." Die bundel bleek bij onderzoek onder meer een pakket te bevatten met het opschrift:

„Dans ce pacquet se trouve un pacquet de papiers cachettés, qui ont été trouvé dans un des bureaux de feu S. A. R. et que cette princesse m'a fortement recommandé le jour de sa mort de les prendre sous ma garde et de ne les laisser voir à personne, qu'elles ne devroient être ouvertes que par moi si je voulois les voir.

Ce 5 Mars 1759. L. De Brunsvic."

Dit opschrift is door den Hertog van Brunswijk niet alleen geteekend, maar ook eigenhandig geschreven. In het pakket bevindt zich bovendien een lijstje met nummers en omschrijving van eenige der papieren, die correspondeerende nummers dragen. Het geheel is buitenop aangegeven als „n° 11, behoorende tot de Mappe n° 1", mede door den Hertog, maar die mappe is er niet meer.

Deze papieren, die ik niet zonder moeite ordende,

omdat de nummering van den Hertog bij eene oudere nummering was aangebracht en deze bovendien alleen de bijlagen gold bij de eigenlijke documenten, bleken afkomstig te zijn van Laurens Van der Meer, den bovengenoemden koekebakker.

Het oudste stuk in dezen bundel is een brief van Van der Meer aan de Gouvernante, in hoogdravende termen den dood beklagende van Prins Willem IV. Die brief is van den 9en December 1751 (het laatste cijfer gelijkt wel op een 2, maar de inhoud bewijst dat er een 1 staat), dus omstreeks zes weken na 's Prinsen overlijden geschreven.

Een tweede stuk is van meer belang. Het is een brief van den 27en Februari 1752, mede aan de Gouvernante gericht, waarin Van der Meer smeekt om H. K. H.'s bescherming, aangezien hij nergens meer veilig is voor smaad en beleediging, zich beroepende op de diensten aan het huis van Oranje bewezen en op de vele gesprekken met H. K. H. gehouden. Bij dien brief zegt de schrijver gevoegd te hebben een „kort relaas van eenige aanmerkenswaardige saaken", waarin H. K. H. „saaken" zou vinden, die haar „mogelijk verwondering zouden baaren, maar egter alle naar waarheyt sijn".

Dit „kort relaas" ligt inderdaad onder Van der Meers papieren in den bundel; het heeft betrekking op alles wat te Rotterdam in 1747 is voorgevallen vóór en bij de verheffing van Prins Willem IV, van dag tot dag en in bijzonderheden verhaald.

Maar dat stuk is niet het eenige. Daarbij liggen een aantal copieën of ontwerpen van dat relaas, alsook fragmenten en losse papieren, daarenboven echter ook een tweede „kort relaas van aanmerkenswaardige zaken voorgevallen te Amsterdam in de maanden Juli, Augustus en September 1748" — mede in meer dan één exemplaar en vergezeld van fragmenten en

een groot aantal bijlagen, zoo gedrukt als geschreven, betrekking hebbende op de Doelisten-beweging.

Hoe dit alles bij elkander gekomen is en in handen is geraakt van Prinses Anna, blijkt uit een afzonderlijk stuk. Dit is gedateerd van 19 Juni 1758 en bevat eene uitvoerige en plechtige verklaring van Van der Meer aan H. K. H. dat hij alle mogelijke brieven en papieren, welke ook, betrekking hebbende op de gebeurtenissen van 1747 en volgende jaren, had overgeleverd aan den inspecteur Voet — een mij onbekend personaadje — met belofte al wat nog onverhoopt mocht worden gevonden aan H. K. H. alsnog te overhandigen en verder levenslang het stilzwijgen te bewaren over hetgeen tot zijne kennis gekomen was.

Wat de aanleiding is geweest juist toen Van der Meer de papieren af te vorderen, is niet te zeggen; misschien was het de ziekelijke toestand der Prinses, die haar een vroegtijdigen dood deed voorzien en hare ongerustheid wekte over de meer of min compromittante stukken, in handen van een man als Van der Meer berustende: immers in 1758 was zij zeer lijdende en reeds in Januari 1759 overleed zij. Evenmin blijkt of eenige geldelijke of andere vergoeding is gegeven: den post van collecteur van den impost, de turf en andere zaken te Rotterdam bekleedde Van der Meer reeds sinds October 1748. Hoe dit zij, de herkomst van de papieren is door de verklaring voldoende opgehelderd, en eveneens is daardoor en door de ernstige aanmaning tot geheimhouding aan den Hertog genoegzaam bewezen, welk gewicht de Gouvernante er aan hechtte.

Uit het relaas rakende de Rotterdamsche voorvallen nu wordt het duidelijk, hoe Van der Meer, en na hem ook andere burgers, in aanraking zijn gekomen met het hof. Hij behoorde tot de ijverige

Oranje-mannen onder de kleine burgerij — metselaars, slijters, kaaskoopers, timmerlieden, grutters en dergelijke neringdoenden — die van den aanvang van den oorlog af de verheffing van den Prins tot Stadhouder poogden te bewerken, hetzij dan uit overtuiging of uit hoop op voordeel. In het voorjaar van 1747 gaf hij voornamelijk den stoot aan de beweging te Rotterdam. In de kleinste bijzonderheden deelt het relaas mede wat toen gebeurde, wie de handelende personen waren, en hoe de stadsregeering werd gedwongen tot toegeven. Toen alles was afgeloopen gaf Van der Meer met een paar anderen kennis van het gebeurde aan de leden van 's Prinsen domeinraad, naar het schijnt mondeling, en op de een of andere wijze hadden zij gelegenheid — Van der Meer stipt dit slechts ter loops aan — de Prinses met de verheffing van haar gemaal geluk te wenschen, hetzij dan mondeling of schriftelijk.

De val van Bergen-op-Zoom verwekte de onrust op nieuw: men begon om verandering van de stedelijke regeering te roepen, men wilde Z. H. den dienst der burgerij aanbieden tot 's lands verdediging, en besloot eene deputatie naar den Stadhouder af te vaardigen. Tot deze deputatie behoorde Van der Meer, en zoo kwam deze ten tweedenmale aan het hof, en thans ook in tegenwoordigheid van den Prins. Deze zette de vurige burgers zooveel mogelijk neder en dankte hen voor hun ijver en voor hun aanbod.

Maar een week later, den 25en September 1747, werd Van der Meer ontboden aan het huis van een zekeren heer Du Bois — het blijkt niet, of dit te Rotterdam of in Den Haag was — waar hem door een paar heeren van het hof, o. a. den secretaris De Back, uit naam van Z. H. verzocht werd zoo mo-

gelijk te voorkomen dat het ontworpen request tot publieken verkoop van de ambten werd ingediend, of althans te bewerken dat het „in stilte werd gepresenteerd", en niet door vier of vijfhonderd burgers. Van der Meer verklaarde zich tot het eerste niet in staat, maar nam het tweede op zich en slaagde er ook in, door het request zelf met enkele anderen in goede orde aan te bieden. Hij had daarvan weinig voldoening. De regenten waren er hevig over vertoornd: hunne bedienden zelfs bedreigden hem en de zijnen kort daarop in Den Haag met de woorden: „Hakt die donders de pooten af, en laat ze op de stompen naar huis loopen". Aan het hof was men boos dat het request niet geheel achterwege gebleven was, en Van der Meer moest harde verwijten hooren. IJlings toch was deze naar Den Haag gegaan om te verhalen wat gebeurd was, maar hij werd gevolgd door eenige anderen, en dat wel de driftigsten onder de „roervinken", zooals Van der Meer het gaarne uitdrukt, en ook dezen werden nu door Z. H. ontvangen. Met moeite bracht Z. H. deze lieden tot bedaren, terwijl Van der Meer de opdracht kreeg zooveel hij kon zorg te dragen om de burgerij rustig te houden. Uit Wagenaar is bekend, en nog beter uit de Nederlandsche Jaarboeken, hoe hij er werkelijk in slaagde een tweede request krachteloos te maken door het verspreiden van eene openlijke verklaring daartegen, maar hij verspeelde zoodoende reeds een deel van zijn invloed: den 2en November werden in den nacht al zijne vensterglazen ingeworpen, omdat hij, zoo het heette, „konkelde met de regeering."

Bij de regenten en bij de heethoofden onder de burgerij gehaat, werd hij daarentegen aan het hof meer en meer als een bruikbaar dienaar beschouwd en meermalen ontboden. Dat hij nu juist hoog ge-

acht werd, kan men niet zeggen. Het klinkt vrij hoonend, wanneer de secretaris De Back hem en zijne makkers begroet met de woorden: „Hoe varen de Hoogmogende heeren al"? Het valt met dat al niet te ontkennen, dat deze hoogmogende heeren inderdaad veel hebben bijgebracht tot het bewaren van den vrede te Rotterdam in deze zeer moeilijke dagen, en evenzoo in die van de pachtersoproeren in het volgende jaar.

Ook bij die gelegenheid kwam Van der Meer — met Van der Kruyff, zijn voornaamsten helper — in aanraking met den Prins, en zoo was het niet meer dan natuurlijk dat zij zich óók tot het hof wendden, toen zij in Juli betrokken werden in hetgeen er broeide te Amsterdam.

Den 14en Juli 1748 ontving Van der Meer een brief uit Amsterdam van een zekeren Wolters, dien hij in zijn relaas „agent" noemt, een term, die mij voorkomt te beduiden dat hij als zoodanig in dienst was van het hof om mededeelingen te doen aangaande hetgeen er onder de burgerij viel waar te nemen: de agent toch voegt aan zijn schrijven toe, dat hij „vandaag aan Z. E. den heer Bentinck schrijft om er hem van te adviseeren". De origineele brief ligt almede onder de „geheime papieren" in het pakket. In dien brief wordt verhaald, dat er plan bestaat een zeker request te doen teekenen, dat allerlei „wonderlijke en onrechtmatige dingen" bevatte, waardoor de schrijver vreesde dat de verzoeken in zake de posterij en de ambten gevaar zouden loopen oók, d. i. mét die onrechtmatige dingen, geweigerd te worden. Hij verzocht daarom „zijn vriend" Van der Meer om met P. de Kruyff over te komen om zijne vrienden op het rechte spoor te brengen en de zaak van de posterij en de ambten te bevor-

deren, omdat die vrienden „waarachtig leidslieden en aanmaners van nooden" hadden. Over dit verzoek moest Van der Meer o. a. raadplegen met den heer Bentinck.

Het gold, zooals het tweede Kort Relaas verhaalt, de beweging, begonnen door Jan Martini, Boekelman, H. van Gimnig, Boudeau en anderen van hunnen aanhang, ondersteund en bestuurd door Jean Rousset. Eerst later maakt het relaas melding van Feitema, en dit stemt overeen met hetgeen de Hardenbroek-gedenkschriften vermelden, dat hij namelijk bij 's Prinsen komst in Amsterdam hoopte zoo al geen pensionaris, dan toch raad te worden.

Aan het verzoek van den genoemden Wolters gaven Van der Meer en Van der Kruyff terstond gehoor; zij reisden den 15en Juli, dus den volgenden dag, naar Den Haag, en verzochten gehoor bij de heeren Bentinck en De Back. Noch de een noch de ander durfde hun echter positive orders te geven om iets te ondernemen; men zond hen naar het hof.

Daar nu werden zij ontvangen door de Prinses, die hun, na den brief van Wolters gelezen te hebben, opdroeg naar Amsterdam te gaan, met ernstige vermaning tot voorzichtigheid, omdat de stadsregeering, ingeval deze te weten kwam, wie zij waren en hoezeer zij het huis van Oranje waren toegedaan, bij de eerste gelegenheid de beste zoude trachten hen van kant te helpen. Merkwaardig is hierbij op te merken, dat Gimnig later aan Van der Meer verhaalde dat de hoofdofficier eens, vernomen hebbende dat Van der Meer uit Den Haag terug zou keeren, op verzoek van Martini eenige dienstknechten had afgezonden om hem op te lichten, hetgeen alleen mislukte, doordat zij eenige oogenblikken te laat kwamen.

De beide mannen stelden zich nu in betrekking met de bovengenoemde partijhoofden door tusschen-

komst van De Huyser, wel bekend als een van de leiders der partij van Raap. Door herhaalde bespreking leerden zij nu de plannen van Rousset en de zijnen geheel kennen en brachten deze persoonlijk ter kennis van de Prinses, die hun verbood verder met die lieden om te gaan en hun ried weer naar Rotterdam terug te keeren. Op verzoek van De Huyser reisde evenwel Van der Meer nogmaals naar Amsterdam en stelde daar met dezen de bekende 3 artikelen op, gewoonlijk genoemd het request van Raap Deze artikelen werden nu aan het oordeel van de Prinses onderworpen, die ze „na wat beschavens" goedkeurde. H. K. H. gelastte hem nu terstond naar Amsterdam terug te keeren, met herhaling van het verbod zich weder op te houden met de andere partij. Een commies van het Kabinet voegde daarbij den last niet op geld te zien en van alles, des noods met twee expressen per dag, kennis te geven.

Inmiddels was ook het ontwerp van Rousset opgesteld, en nu begon den 9en Augustus op de Doelen de strijd tusschen de beide partijen over het request en het concept, zooals men dien uit Wagenaar en uit de dissertatie van Slothouwer kent. Het toeval wilde dat Van der Meer en De Huyser den avond van dien dag, na een gesprek met den heer Jan Agges Scholten, met wien de Prinses hun geraden had zich in betrekking te stellen en te overleggen, Daniël Raap op de stoep van zijn huis zagen staan op den Vijgendam. Zoo kwam deze in kennis met de zaak, waaraan hij terstond zijn steun gaf.

Het valsche voorgeven van Boekelman en de zijnen, dat de Prins hun concept had goedgekeurd, deed Van der Meer besluiten den 11en Augustus nog eens naar het hof te reizen, waar hij, weder aan de Prinses, rapport deed van hetgeen was voorgevallen, en tevens verzocht dat Raap, dien hij

had medegebracht, gehoor bij H. K. H. of bij den Prins mocht krijgen, opdat hij zich vergewissen kon dat de Prins inderdaad het concept niet goedkeurde. De Prinses weigerde dit, maar na het diner werd Raap toch gelegenheid gegeven, H. K. H. met den Prins bij het verlaten der eetzaal te zien en ook een oogenblik te spreken, bij welke gelegenheid de Prins verklaarde dat het concept buiten zijne kennis was opgesteld en zaken bevatte, die zeer tegen zijn genoegen waren, met machtiging dit bekend te maken.

Van dit oogenblik af leidden Van der Meer en Raap met de Huyser en Chatin de zaak op de bekende wijze, steeds naar voorschrift en volgens de orders der Prinses, die hij herhaaldelijk, in gezelschap van anderen, somtijds zes tegelijk, op de Oranjezaal bezocht, bij welke gelegenheid hij hen ook aan den Prins kon voorstellen. Het blijkt dat toen ook de burgemeesters van Amsterdam, althans een hunner (Van de Poll) op de hoogte waren van hetgeen Raap en Van der Meer deden en het zeer waardeerden.

Deels met de Prinses, en somtijds ook den Prins, deels met de beide Bentincks, werd nu voortdurend overlegd wat te doen stond bij het heftiger worden van den strijd, die dreigde in bloedstorting en oproer te zullen ontaarden. De Prinses gaf blijkbaar bij alles den toon aan. Zoo ging het tot den 25en Augustus, toen Van der Meer met een expresse te paard ontboden werd bij den heer Van Rhoon, om hem van den stand van zaken in te lichten. Werkelijk was het toen op de Doelen zoo dreigend, dat ieder oogenblik moord en doodslag verwacht werd, en bij Van der Meers terugkeer den volgenden dag was de toestand nog gevaarlijker. Op dit beslissende oogenblik kwam Van der Meer op den inval door zijn neef Oudaan, die hem ter gerust-

stelling van zijne vrouw in Amsterdam kwam bezoeken en daar dus onbekend was, een bericht te doen brengen dat de Prins naar Amsterdam zou komen, van welken stoutmoedigen stap hij onverwijld schriftelijk aan de Prinses en den Prins kennis gaf, terwijl vier zijner vrienden, ieder met een sjees met twee paarden, naar de Oranjezaal reden, die last hadden alles mondeling nader uiteen te zetten.

Van de komst van den Prins was reeds eenige dagen sprake geweest, en naar het schijnt had de partij van Rousset en Boekelman op haar beurt een paar hunner aanhangers naar het hof gezonden om er op aan te dringen. Een van dezen schijnt Van Gimnig geweest te zijn, die tegelijk met Raap in Den Haag kwam, en, zoo gezegd wordt, op verzoek van den Prins, daar zelfs overnachtte. Het is zonderling dat Van der Meer dit niet vermeldt, maar het raakt toch ook eigenlijk niet zijn eigen aandeel in de gebeurtenissen. Vreemder is het, dat men aan het hof zoo voorkomend tegen Gimnig is geweest, vooral omdat de Prinses klaarblijkelijk zoo sterk tegen hem en zijne medestanders was ingenomen. Is er eene poging gedaan hem door beloften te winnen? Zeker is dat hij van nu af aan minder heftig was, dat hij in Amsterdam den heer Van Rhoon beloofde niet meer zoo aan te dringen op de verkiezing van gecommiteerden en die belofte ook hield, al kon hij zijne partijgenooten niet meer van hun voornemen afbrengen. Zeker is ook — de Gedenkschriften van Hardenbroek bewijzen het — dat hij geld van het hof heeft getrokken: den 13en Mei 1776 verhaalde 's Prinsen secretaris Larrey, „dat hij schrikkelijk geplaegd wierde door sekere Gymnich, die voortijts dienst hadde gedaen of geëmploieert was geweest door Gronsfeldt, en thans dagelijks bij hem kwam urgeren omme meerder pensioen of enig ander voor-

deel, want dat voorgaf niet te konnen bestaan van 't gunt hij kreeg uit s' Princen thesaurie...." Zeker eindelijk is dat zijn vader een post kreeg (zie Slothouwers dissertatie). De voorstelling, alsof hij met Raap tezamen bij den Prins zou geweest zijn, is zeker onjuist: eerst in Amsterdam is hij met dezen, althans uiterlijk, verzoend.

De vraag is, of de Prins tot de reis naar Amsterdam alleen besloten heeft door de drieste list van Van der Meer. Dat de burgemeester Van de Poll en de pensionaris Staal er op aangedrongen hebben dat de Prins het besluit zou nemen, is waarschijnlijk; dat de ultra-partij van Gimnig—Rousset het wilde, om zoo de verandering van de regeering door te drijven en den vrijen krijgsraad, is ontwijfelbaar; maar het is aan den anderen kant aannemelijk, dat de Prins geweifeld heeft of hij den gevaarlijken stap zou doen. Gewacht op de machtiging van de Staten om de rust te herstellen en de regeering te veranderen heeft hij zeker niet: de maatregelen daartoe had hij van Den Haag uit kunnen nemen. Bovendien, de zending van den heer van Rhoon viel vóór het verleenen van die machtiging. Blijkbaar is het besluit om naar Amsterdam te gaan plotseling genomen en snel uitgevoerd. Is het misschien eene aannemelijke gissing dat de Prinses, door de afgezanten van Van der Meer ingelicht omtrent den toestand, en op de hoogte gesteld van het wanhopige middel, dat deze had te baat genomen om eene bloedige botsing te voorkomen, tot dat besluit heeft aangespoord? Kort na de terugkomst van het viertal, met de voorloopige toezegging van 's Prinsen komst, denzelfden dag nog, kwam ook Oudaan terug, die hun achterna was gezonden naar de Oranjezaal, met het stellige bericht dat de heer Van Rhoon den volgenden dag in Amsterdam zou komen, om de komst van Z. H. voor

te bereiden, en werkelijk kwam Rhoon den 29en Augustus aan, begeleid door Van der Meer, dien hij vooraf op Zwanenburg ontboden had, en door Raap. Is het niet geoorloofd daarin de hand te zien van de Prinses, die zoo onmiskenbaar de houding van het hof in de Amsterdamsche zaken tot dusver had aangegeven? Toen de Prins en de Prinses, die haar gemaal een eindweegs vergezelde, aan de Haagsche Schouw en aan de Postbrug Van der Meer ontmoetten en H. K. H. afscheid van hem nam, werden hem door de beide vorstelijke personen met vleiende dankbetuigingen ook fraaie beloften gegeven voor de toekomst. Inderdaad, Van der Meer was een willig werktuig geweest in H. K. H.'s hand, want — het is wel niet te betwijfelen — de Prinses heeft de Doelisten-beweging, tot het vertrek van den Stadhouder naar Amsterdam toe, geleid. Door overreding, tracteeren, gelduitdeeling op H. K. H.'s last, door persoonlijken invloed ook bij de ontvangst van de Doelisten op het Huis ten Bosch, zijn dezen voor een groot deel warme voorvechters geworden in den strijd tegen de wilde revolutie-partij. Men begrijpt waarom, zooals men in Slothouwers dissertatie lezen kan, zoovelen onder hen door Z. H. met ambten en posten zijn begiftigd. De oude Van Gimnig werd opziener van de turf- en kaarsen-magazijnen, Kannegieter schrijver bij de admiraliteit, Gellink taxateur, Wachloo, Reijers, Chatin en Romans werden collecteur.

De eenige, die noch geld noch gunsten aannam — Van der Meer zondert hem uitdrukkelijk uit — was Daniel Raap, en toch was het juist deze, tegen wien zich bij zijn dood de verbittering van het gepeupel uitte.

Men kan zeker niet zeggen, dat de rechter-fractie van de Doelisten omgekocht is, maar zeker ook is zij wel door kunstmiddelen versterkt in haar ijver,

en het is niet meer dan natuurlijk, dat men Raap en de zijnen als handlangers van de anti-democratische regeeringsmannen en als gekochte dienaren van het hof beschouwde.

Toen de Prins eenmaal in Amsterdam was, d. i. op den 2en September, was de Prinses buiten staat zich verder met den gang van zaken te bemoeien. Zij heeft alleen nog bijgewoond, dat aan de Postbrug besloten werd de beide requesten, dus ook dat van de ultra-partij, aan te nemen en te overwegen.

Het is de vraag, of dat besluit hare instemming heeft gehad. Naar het schijnt, beoogde men en verwachtte men ook, dat het mogelijk zou zijn de hoofden der beide fractiën te verzoenen. Daartoe toch moest het mondgesprek dienen, dat men Raap en Van der Meer dwong met Gimnig te houden, die men tezamen den 2en September in het Heeren-logement bij Z. H. ontbood. Rhoon en De Back waren daar de handelende personen; zij waren het, die er op aandrongen dat men de verkiezing van de burgergecommitteerden voortgang zou laten hebben, waartegen Van der Meer zeer ernstig, maar vergeefs waarschuwde. Hij schreef zelfs nog aan de Prinses om het gevaarlijke van dit toegeven uiteen te zetten, en betoogde dit ook aan De Back en Rhoon, maar hij werkte niets anders uit dan dat de heeren hem verweten zich tegen Gimnig zoo sterk te hebben uitgelaten.

Naar het mij voorkomt, is die taktiek ook een groote fout geweest. Het toegeven aan de onredelijke eischen der Gimnig-partij — Dr. Slothouwer heeft die onredelijkheid voldoende aangetoond — maakte deze driester en brutaler dan ooit. Ook Gimnig kon ze thans niet meer intoomen, en Martini, Boekelman en de hunnen weigerden in eene bemiddeling te treden. De verkiezing van gecommitteerden,

de verandering van den magistraat, van de raden, van de oud-burgemeesters, alles wat de Prins had willen vermijden, werd thans door deputaties, dreigementen, optochten en dergelijke middelen afgedwongen: de Prins was zoo machteloos als een 40tal jaren later Lodewijk XVI na zijne komst in Parijs. Nu was het klagen over onbetamelijke bejegening, nu ook was het raadplegen voor en na met de vrienden van Raap: „Laat ik mij", zoo sprak Z. H. tot Van der Meer, „van die luyden eens dwingen met verandering te maken, dan is het te vreezen dat er geen eynde aan zal komen, want dan zal er altijt wat aan haperen". Zoo is het ook geweest: met den vrijen krijgsraad is het gegaan zooals met de andere eischen. De rustelooze en listige manoeuvres van Van der Meer en zijne vrienden hebben weliswaar voorkomen dat de Prins genoodzaakt werd tot eene tweede verandering in de stadsregeering; maar het gevolg was, dat niet alleen zij voor verraders werden uitgekreten en hun leven in gevaar kwam, maar dat openlijk ook de Prins zelf werd beschimpt: „Voor den bl.... , de Prins is zoo goed als de rest". Z. H. moest, om erger te voorkomen, verder gaan: het is bekend, hoe hij in zake den vrijen krijgsraad stuk voor stuk al de eischen inwilligde. Eerst den 15en September verklaarde hij in eene proclamatie dat de uitleg, aan den term „vrijen krijgsraad" gegeven, onjuist was, en dat onbetamelijkheden hadden plaats gehad, onder bijvoeging van eene bedekte bedreiging ingeval de onrust niet ophield. Maar die proclamatie werd eerst gelezen, toen Z. H. *de stad had verlaten*.

Inderdaad het is te begrijpen, dat de Prinses gedurende de 14 dagen van 's Prinsen verblijf in Amsterdam „zeer ongerust was geweest", zooals zij aan Van der Meer verklaarde. De vraag rijst onwillekeurig bij den lezer, of de zaken denzelfden loop

zouden hebben gehad, zoo H. K. H. er de leiding van had kunnen houden. Voorzeker, zij toonde later niet de besluiteloosheid en zwakheid, die den Prins de vernedering berokkenden van te moeten zwichten voor eene bende oproerkraaiers of afhankelijk te zijn van de listen en streken van een koekebakker.

Van der Meers „Kort relaas" (dat tusschen twee haken zoo heel kort niet is) heldert veel op, wat in de Doelisten-zaak en in de houding van den Stadhouder nog duister was. Het is een zeer belangwekkend verhaal, en daarbij zonder twijfel volkomen naar waarheid opgesteld. Immers tegenover de Prinses, die de zaken evengoed kende als hij zelf, kon hij misschien, ja, zijn eigen aandeel daarin wat vergrooten, maar onwaarheden nederschrijven kon hij niet. Zijn doel toch was H. K. H. te herinneren wat hij voor haar huis had gedaan, om zoo hare bescherming te verkrijgen. Zijn bijoogmerk was om, zoo het niet anders kon en hij te erg in het nauw raakte, zijne herinneringen openbaar te maken, maar dit is hem door Prinses Anna belet.

De bescherming, waarom hij zoo ootmoedig vroeg, had hij werkelijk wel noodig. Zijne nering te Rotterdam was verloopen. Regenten en burgers — behalve een deel van zijn vroegeren aanhang — zagen hem met den nek aan. Geldelijke belooning had hij niet ontvangen: honderd gulden voor zijn werk te Rotterdam, en daarna negen dukaten, was al wat hem ooit was uitgekeerd; een „presentje van 20 dukaten", hem door de Prinses persoonlijk beloofd, was vergeten.

Maar hij kreeg, zooals hem was toegezegd, reeds in October 1748 een goed ambt: den genoemden post van collecteur. Die post echter werd zijn ongeluk. Reeds in 1751 schijnt hij — naar eene uitdrukking

in zijn brief aan de Prinses te oordeelen — door de belasting-collecte in moeilijkheid te zijn geraakt, ja zelfs „gestraft", en eene belofte tot satisfactie, hem, naar hij zegt, door den fiskaal Van Wezele en den graaf Van Gronsfeld beloofd, bleef uit.

Maar toen de Prinses in 1759 gestorven was, stond hij alleen, en niemand had deernis met hem, toen hij in bezwaren kwam. In 1762 werd hij beschuldigd van verduistering zijner belasting-gelden. Het vonnis zegt, dat hij wel 40.000 gld. had zoek gemaakt, en vermeldt eene reeks van knoeierijen en oneerlijkheden. Zijne dochter daarentegen beweerde, en het vonnis ontkende het niet met nadruk, dat hij nog wel 27.000 gld. van het land te vorderen had. Genoeg, hij werd door de Gecommitteerde raden gevonnist en veroordeeld tot eene buitengewoon strenge straf: hij werd gestrengelijk gegeeseld, gebrandmerkt en voor 25 jaren opgesloten in het tuchthuis. Toen hij op het schavot stond riep hij uit: „burgers sta bij", maar vergeefs. Toch vreesde de overheid nog voor zijn invloed: een dubbele wacht was om het schavot geplaatst. Hij onderging zijne straf, zeggen de Nederlandsche Jaarboeken, zeer hardvochtig.

Zoo diep was de val van den man, die tevoren toegang had tot de salons van groote heeren. Niet ten onrechte teekent G. J. Van Hardenbroek bij de vermelding der executie met een zeker sarcasme aan: „Hij (Van der Meer) is bij gecommitteerde raden gecondemneert, daer president is Rhoon. In 1748 was die Van der Meer seer groot by de prins, Rhoon, Haren etc.". Eene correspondentie met Van Haren, gericht tegen den Hertog, werd nog bij hem in beslag genomen, maar ook Haren kon hem niet helpen: diens familie-schandaal had ook hem ten val gebracht.

F. J. L. K.

DANS CE PACQUET SE TROUVE UN PACQUET DE PAPIERS CACHETTÉS, QUI ONT ÉTÉ TROUVÉ DANS UN DES BUREAUX DE FEU S. A. R., ET QUE CETTE PRINCESSE M'A FORTEMENT RECOMMANDÉ LE JOUR DE SA MORT DE LES PRENDRE SOUS MA GARDE ET DE NE LES LAISSER VOIR A PERSONNE, QU'ELLES NE DEVOIENT ÊTRE OUVERTES QUE PAR MOI, SI JE VOULOIS LES VOIR.

Ce 5 Mars 1759. L. DE BRUNSVIC.

N°. 1.

Koninglijke prinses, dogter des alleredelmoedigste monarch, weduwe des allerbraafsten prins, bedroevde moeder van telgen, zoo doorlugtig als den aardtbodem draagt,

Naaderende, vreesde ik Uwe K. H. te mishagen, terugblyvende, beschuldigt mij mijne lievden tot den overleden Vorst, tot Uwe K. H., Uwe Hoogvorstelijke spruyten en uwe Koningklijke famieli, van pligtversuym.

Gun dan deeze letteren, dewijl het mij niet mag gebeuren, een weynig geduldt; het behaagden Uwe K. H. zulkz eertijds aan mij te vergunnen.

K P. gun mij, dat ik mijn boezem, overlaaden met droevheyt, voor u eenigermaaten ontlast.

Kost ik met sugten en traanen den vorst in het leeven herroepen, ik soude mij verstouten voor u te verschijnen, ik smolt in traanen voor uw gezigt, ik soude mijne lievde voor 's lands welstant en voor den Vorst met mijn doodt bevestigen, en dus mijne onvoorsigtigheden uytwisschen, die ik uyt een drift voor 's lands welstant, uyt een drift voor 's Prinsen glory, begaan heb.

Was heden een Eliza off een Petrus te vinden, die door een wonderwerk den Prins kosten opwek-

ken, ik sou niet alleen bedroevde weduwen, maar ook mannen, wier harten bijna onbeweeglijk sijn, opspeuren, ik soude hen 's Vorsten heerlijke hoedanigheden, des Vorsten lievde voor deze Republiek zoo levendig afmaalen, ik soude hen tot schreijen dwingen en hen dus aanvoeren, ik soude zou een Eliza off Petrus zijn knieën omhelzen, schreijende en snikkende, (en) niet loslaaten, voordat ik mijnen wensch bekoomen hadt.

Maar neen, de Godtlijke regtvaardigheyt, lang getergt door ondankbaarheyt, die allersnootste misdaadt en die bijnaa in alle Nederlanderen harten heuren zetel gevestigt heeft, heeft ons den Prins ontrukt; dit vonnis is niet alleen onherroepelijk, maar zoo die misdaadt dus voortgaat en aangroeyt, sal Godt deze landen in een poel van de allernaarste rampzaligheyt ternederstorten.

Agh, dat de Almagtige, de barmhartige Godt van hemel en aarden, Uwe K. H. en uwe hoog-vorstelijke spruyten tot een man, een vader, een eeuwige hoeder en leydsman verstrekke; hij redde, hij zegene dit landt onder uwe gelukkige regeering en neeme u spaade in Sijne eeuwige heerlijkheyt, om met uwen nu zaaligen gemaal zijne onvolprijsbaare goedtheyt, heerlijkheyt en majesteyt eeuwiglijk te prijzen en te loven.

Rotterdam 9 Dec. 1751. L. v. d. Meer.

N°. 2.

Memorie aan Haare Koningklijke Hoogheyt.

Koningklijke Prinses, als Gouvernante van Sijne Doorlugtige Hoogheyt en Stadhouderes van deze landen, neeme ik tot Uwe K. H. alleronderdaanigst mijne toevlugt en hebbe de eer dit bijgevoegde kort

relaas van eenige aanmerkenswaardige saaken Uwe K. H. onder 't oog te brengen. Uwe K. H. zal er saaken in vinden, die U mogelijk zullen verwondering baaren, maar egter sijn se alle waarheyt; eenige souden selve voor Uwe K. H. duyster gebleve zijn, soo mijne vijanden mij niet van alle sijde persten, en Uwe K. H. kan ook gerust sijn, dat deeze geschrivten onder niemants ooge hebben geweezt off zulle komen, tensy dat ik door mijne vyanden tot het alleruyterste geperst wordt, maar ik hoop dat den Almagtigen, door middel van Uwe K. H., mij daarvoor sal beschermen.

De pligt, die op my legt, zoo om zorge voor mijn eyge welzijn, als voor mijne vrouw en kinderen te dragen, nootsaaken mij ook hiertoe, want menschelijker wijze kan mij niets uyt mijne ongeleegenheden en verdrukkingen redden dan de gunst en protectie van Uwe K. H., wijl alles, wat mij overkoomt, daaruyt spruyt, dat zig een ijgelijk verbeeldt, dat ik de gunst en protectie van Uwe K. H. mis. Dit soo sijnde (dat ik hoop dat Godt sal verhoeden) soude ik mij mijns ondanks genoodsaakt vinden om middelen uyt te denken, die mij en mijne famieli tot veyligheyt konde verstrekken, wijl er naar mijn oordeel niets ongelukkiger is, dan onder een eeuwige verdrukking te leeven.

Koningklijke Prinses, doen 's lands noot zulks vereijsten heb ik mijn eyge leeve niet ontzien; ik heb met alle vrijmoedigheijt, om de verheffing van Sijne D. H. (als sijnde, naa mijn begrip, het eenigste middel om onder den zeege van Godt dit landt te bewaaren en te redden) op een beleevde wijze aan de regenten dezer stat versogt. Met diezelvde vrymoedigheyt nadere ik alleronderdanigst tot Uwe K. H., nu de noot mij en mijne famieli perst. Geld

begeer ik niet, want onder 's Heemels zeegen kan ik met zuynig- en naarstigheyt alles te bove komen, mits ik selve bij mijne saake mag blijven. Mijn verlange is om als een eerlijk man, maar niet om als een balling te mooge leeven. Ben ik nu genoodsaakt hier off daar op een publieke plaats te komen, al is het maar in een schuyt off op een waage, men attaqueerdt mij off ik de snoodtste booswigt was, die er in 't landt is. Moet ik, omdat geen particulier in deeze provintie zig zoo bloot heeft gesteld als ik heb gedaan voor het doorlugtig huys van Oranje, daarom het meeste tort worde aangedaan? Het is voor mij niet meer draaglijk, en zoo Godt almagtig mij door sijne oneyndige genaade niet hadt ondersteundt, ik waar lange onder de verdrukking bezweeken.

Ik bidde Uwe K. H., overweeg off mijn gedrag in hetgeene Uw K. H. off Sijne D. H. mij heeft toevertrouwt, zulkz verdiendt. Uwe K. H. gelieve zig te erinneren, zoo menigmaal ik de eer heb gehad Uwe K. H. te spreken, heb ik mij aan laffe vleyery off eyge insigten ten nadeele van mijn evenmenschen mij schuldig gemaakt? Vindt Uwe K. H. mij daar zuyver van, soo bidde ik Uwe K. H. om Godswil, om het heyl van deze landen, om de glorie van Uwe K H. en van uwe Hoogvorstelijke famieli, laat mijne misdaaden met Uwen nu zaaligen gemaal begraven zijn, bestraal mij weeder met Uwe gunst. Uw K. H. zal een ongelukkigen verpligten, die door verdrukkinge geleerdt heeft voorsigtiger te sijn.

K. P., laat Sijne D. H. den roem naa, dat hij zijne vijanden goedt heeft gedaan. Godt geeve U in uw hart om de vrienden van uw Hoogvorstelijk huys goed te doen en te beschermen, dat is de voornaamste stut van het welzijn van deze landen en van uw Hoogvorstelijk huys, dit is het eenigste middel

om hun voor vervolging en verongelijkinge te dekken, die hun bijnaa overal, zoowel in de eene als andere provintie en zoowel in de eene als andere stat enz. worde aangedaan. Off men mij al beklaagt, dat ik onregtvaardig ben behandelt, dat men mij satisfactie moest gegeven hebbe, dat er door mij te straffen veel naadeel aan de collectie is toegebracht [1]), en men mij ook dubbele satisfactie beloofdt [2]), wat baat het mij, soo het eerste niet verandert en het laatste niet bevestigdt wordt? Dit doet mij Uwe K. H. nogmaal allerondaanigst hierom smeeken, en den Almagtigen beweege hiertoe Uw hart en doe Uw K. H. en Uwe Koningklijke en Hoogvorstelijke famieli, tot het laatste der daagen, sijn de lust en de lievde, de beschermers en verdeedigers van gantz Europa, doe u te saamen, als Vorsten en Vorstinnen in Jesus' Koningkrijk, met Hem in der eeuwigheyt heerschen.

Rotterdam 27 Febr. 1752.

---

1) Dit heeft mij de raadt-fiskaal van Weezel in de maand September laatstleden gezegt.

2) Zulkz heeft mij de grave Van Gronsfeldt voor zijn vertrek beloofdt.

N°. 3.

Voor Hare Koningklijke Hoogheyt Mevrouwe de Prinsesse-gouvernante enz enz. enz.

Ik onderschrevene betuyge met deze mijne onderteekeninge, in plaatz van een solemneele eedt aan Godt Almagtig, dat ik op heden den 19 Juny 1758, aan den inspecteur Voet verzegeldt heb overgegeven alle de brieven, memorien en aantekeninge, hoe ook genaemdt, welke ik van eenige der Ministers off andere Heeren ontvangen heb, mitzgaders alle de copien van brieven off aantekeningen, dewelke

ik voor mijn eygen geheugen gehouden heb, en dus, in het generaal, alle de papieren, hoe genaemdt, die ik onder mij heb, dewelke direkt off indirekt concerneren de zaaken, die de regeeringe van eenige stat off het landt (tzedert het jaar 1747, de affschaffinge der pagten en pagteren, het veranderen der regeeringe en het invoeren der collecte) raken, en dat ik geene van deze brieven off papieren, hetzij origineele off copyën derzelven, aan een ander heb te bewaren gegeven, maar dat ik allez heb overgegeven, zonder eenige agterhoudentheyt off exceptie, en indien ik buyten mijn weeten nog eenige van de bovengemelde papieren na dezen dagh onder mij mogt vinden off ontdekken, dat ik dezelve ook ter goeder trouwe, zonder eenige copiën off aanteekeninge daarvan te houden, terstont sal oversenden aan Hare Koningklijke Hoogheyt Mevrouwe de Prinsesse-gouvernante. Voortz belove ik, dat ik zoo lange ik leeve sal secreteren allez, wat tot mijne kundigheyt gekomen is en hetgeen strekken zou kunnen tot verstoringe der publieke rust, off ten nadeele van ymandz goeden naam off faam.

Actum Rotterdam alz boven.

Laurenz van der Meer.

N°. 4.

Kort relaas van eenige voornaeme saeken, voorgevallen vóór, onder en nae de verkiesinge van Sijne D. H. Willem Karel Hendrik Friso tot Stadhouder enz. enz. enz. over Holland en Westvriesland, aangetekend door Laurens Van der Meer.

Al van den jaare 1741 heb ik bij de regeeringe dezer stat de naam gehadt dat ik al te Oranjegezindt was. Dit nam sijn oorsprong omdat ik, benevens eenige andere, ter presentie van eenige voornaame

borgers vertoonde: „De doodt van Willem de eerste, prins van Oranje enz. enz. enz., berijmt door Klaas Bruyn". Ik heb bij alle gelegenheden, soo int geheym als openbaer, sulks getoondt, insonderheyt doen 's lands noot sulks vereyste. Menigmaal heb ik met mijne goede vrienden op middelen bedagt geweest, die ter verkiesinge van Sijne D. H. koste dienen. Insonderheyt heeft Pr. van der Kruyff lange tevore met mij hierna verlangt, en alles wat mogelijk was aangespannen om aan de burgerij te vertoonen de nootsaekelijkheyt, die er was om Sijn D. H. tot die waardigheden te verheffen [1]). Maar wijl wij sulks door geen oproer oft muyterije wenste te sien, bleev sulks van tijt tot tijt uytgesteldt. De veroveringe van de voormueren van dezen staet, den inval der Fransen in Staats-Vlaanderen, verdubbelden wel mijn moet en ijver om sulks werkstellig te maeken, maar kunnende alsdoe geen burgers overreeden om met mij aan te spannen — selvs versogt mij Pr. van der Kruyff, hoe ijverig anders, agter de schermen te mogen blijven, vermits hij veele klanten onder de heeren van (de) regeering hadt — bleev sulks uytgesteldt (tot) op den 25 April, sijnde de dag dat de droeve tijding van het overgaan van Sluys in Vlaanderen in Rotterdam kwam. Doe seyde ik tot mijn vrouw: „Deze week sal de Prins van Oranje stathouder van Hollant sijn, al soude het mijn leven kosten". Mijn vrouw vroeg mij schreijende of ik haar en onse vijff kinderen wilde ongelukkig maaken. Ik antwoorde: „Soo sulks niet geschiedt, zijt gij en onse kinderen niet alleen, maar ook het gantsche landt ongelukkig".

---

1) In een der andere handschriften staat nog: „Joachim Oudaen heeft hierin ook zijn deel gehadt, als blijkt uit een boekie, hier bijgevoegd."

Doe resolveerde met mij Johannes de Haan, beloovende wij elkanderen getrouw te sijn en leeven en goedt daarvoor te wagen. Den 26 April 's morgens gingen wij bij alle, die wij meende dat eenige sugt voor slands welsijn en voor het D(oorlugtig) huys Oranje hadden, maer konden bij niemant iets verwinnen. Onder andere spraken mij K. van Oeveren aan, die antwoorde, dat het nog wel veertien dagen te vroeg was om daarom te denken. Doe voegde ik hem toe: „Dan is over veertien dagen ons gantsche land al Frans".

Doe resolveerde ik om een request op te stellen, dat te laate tekenen, en dan aan de regeering te presenteeren. Daarmede besig sijnde kreeg ik de tijding, dat Sijne D. H. tot Stathouder van Veere en Vlissinge was aangesteldt. Die tijding bragt mij Pieter Daselaar, schipper van IJsselmonde op Rotterdam. Wij dronken de gesondheden van Haare D. Hooghedens en van Sijne D. H. als Stathouder van Vlissinge en Veere, met toewensing om sulks die eyge week als Stathouder van Hollandt te mogen doen, dat ook geschiede. Doe scheyde ik uyt het request (te) maaken, meen(en)de dat het nu wel soude schikken, maar wat moeyte dat ik, benevens de bovegenoemde De Haan, deden, niemant wilde met ons aanspannen om het versoek aan de regeering te doen [1]), als op Donderdag 27 April sey Ari Dan-

1) Randschrift: „Alle wilde sij met een menigte volk en met geweldt zulks doen. Onder andere kwam Willem Koning bij mij, seggende hij hadt gehoort dat ik wilde versoeken om de verheffinge van Sijne D. H. tot Stadhouder van Holland. Hij wilde met mij aanspannen, en hadt reeds meer dan honderd Engelse matrozen op sijn handt. Ook hadt hij veele cocardes doen vervaardigen. Wij moeten ook (sey hij) naa de agterstraaten gaan om dat volkje mede te sleepen, om dus de regeering tot de verkiesinge van Sijne D. H. te noodsaken. Maar om de menigvuldige onheylen, die

serweg tot mij: „Als gij iets wilt versoeken, sal ik met u aanspannen". Ondertusschen wierde de gemoederen der luyden int algemeen meer verbittert en gaande gemaakt door het kontinueel vlugten der luyden uyt Zeeland en Staats-Vlaanderen, soodat er niets anders dan een algemeene oploop van een woedende menigte te wagten was. Dit deedt mij en Johannes de Haan Vrijdags middags besluyten om yder een man te vragen om met ons mede te gaan, oft om het anders met ons beyde te doen. Ik had een versoekschriftie ten dien einde opgesteldt, in de aanspraaken aan Uwe D. en K. H. pag. .... te vinden. De Haan vroeg aan Rutger van Malsen, ik aan A. Danserweg, om mede te gaan. Beyde resolveerde (en) 's namiddags kwamen wij bij P^r. van der Kruyff bij elkander. Ten halv drie gingen wij met ons vieren naa de burgemeester Van Teylinge. Daar wierden wij versogt tegen 's avonts ten agt uuren weder te komen, vermits de burgem(eeste)r niet thuys was. Van daar gingen wij in passant naa het jagt van Sijne D. H. Ik sey aan de kapiteyn onse resolutie, en liet hem het versoekschriftie sien. Hij voegde ons toe: „Mannen, gijlieden doet wel, sulks moest lang geschiedt sijn, maar het is nog beter nu als dat het gantsche land verlooren gaat."

Van daar gingen wij naa de huyzen van de heeren burgemeesteren Van der Hoeven en Meerman, maar wijl de heeren niet in haar huyzen waaren, werd ons door de dienstbooden versogt 's avonts wederom te

---

daaruyt kosten spruyten, en die, soo de verkiesing al gelukte, op rekening van Sijne D. H. door sijne menigvuldige vijanden soude gesteld worden, wees ik zulks van de hand en bragt hem die uyt het hooft; te meer omdat de verbittering op de regeering ongemeen groot was: men sprak niet als van landsdieven en landverraders, van huyzen te plunderen en dootslaan."

komen. Omdat wij niemant thuys vonden kreeg ik suspiecie oft sy wel wilde gesproken sijn. Dit deed mij op de vraag der dienstboden van de burgem(eeste)r Van der Hoeve: wie sij aan de burgem(eeste)r moesten seggen dat wij waren, antwoorde: „Segt aan mijnheer de burgemeester, dat er vier burgers geweest sijn om mijnheer te spreeken; wij konden wel met ons vijffhonderde komen, maar om geen opschudding te maaken hebben wij sulks gelaaten".

Die dag waren wij ook afgesproken, om op een publieke plaats bij elkander te komen om over de verheffing van Sijne D. H te spreken. Hier begaven wij ons naa toe. Ik vertoonde hun hier mijn opgesteld versoekschrift, hetgeen sij alle goedkeurde. Wij verhaalde onse resolutie en wedervaaren, dat wij versogt waren wederom te komen. Wij gingen 'savonts ten agt uuren, aan twee partijen. Lover, Danserweg, Van Meggelen en Koning gingen naa de burgemeester Van Teylingen, maar regten niets wezentlijks uyt. Ik, benevens De Haan en Van Malsen, gingen eerst naa de burgemeester Van der Hoeven. Beyde versogten sij mij het woord te doen. Ik versogt dat sij mij dan moesten ondersteunen, dat sij mij beloovde en ook volbragten. Daar komende moesten wij gaan sitten. De burgemeester vroeg wat er van ons dienst was. Ik seyde [1]): „Heer burgemeester, wij vinden ons verpligt als getrouwe burgers u te waarschouwen, hoe dat veele luyden in deeze stat seer verbitterd op de regeering en tot oproer genegen sijn, daar alles kwaats is van te dugten. Dat is veroorsaekt door den inval der Fransen in Staats-Vlaanderen. De meeste luyden begrijpen dat het land niet wel wordt geregeerd, omdat

---

1) Noot: „Dit, en alles wat ik op die wijze gesegt heb oft seggen sal, is soo nae woordelijk gesteld als mij immer mogelijk was."

de meeste steden en sterktens sonder slag of stoot overgaan [1]), en wij derven u verseekeren, als haar Ed. gr Achtbaare benevens ons gelieve te resolveeren om Sijne D. H. de heere Prinse van Orange en Nassauw in die waardigheden te stellen, die de voorige stathouders hebben bekleedt....... [2]) Ten dien eynde hebben wij dit versoekschriftie opgestelt, dat ik de eer heb om aan mijnheer de burgemeester ongeteekent te presenteeren, met versoek, soo er iets aan ontbreekt, dat mijnheer het gelievt te seggen" [3]). De burgemeester maakte ééne exceptie: de woorde „voorsooverre deeze stat betreft" hat ik ten versoek van mijne vrienden uyt moeten schrappen, „en dit," sey de burgemeester, „moet er weg (l. wel) degelijk in staan. Maar ik vinde het verder soo, dat ik wel het eerste mijn hand onder wil tekenen, maar de vrienden moeten begrijpen, dat zulks in de vergadering van Holland moet worden gebragt, en dat het staatelijk moet geschieden, want deze stat kan over de andere steden niet disponeeren". Daar wierdt wijn gebragt; de burgemeester stelde bij het drinken van het eerste glas in de gesontheyt van Sijne D. H, doe van Haare K. H., de prinses Karolina, de Prinses-douarière, het welvaren van het landt enz., waarvoor wij dien heer wel vriendelijk dankten.

---

1) Randschrift: „Dit deed den burgemeester vragen oft wij ons verbeelde dat, schoon Sijn D. H. stadhouder was, hij ook het ongeluk niet soude kunnen hebben om kommandeurs oft gouverneurs aan te stellen, dat geen eerlijke luyden waren. Ik beantwoorde dit, en vroeg verder oft mijnheer de burgemeester wel dervde veronderstellen, dat het alle oneerlijke luyden waren? Dit dervde de burgemeester niet seggen."

2) De nazin ontbreekt.

3) Randschrift: „De burgemeester sey: ik sie dat de vrienden seer ontsteld zijn; mag ik de vrienden een glas wijn presenteere? Wij seyde jaa, maar de burgemeester was niet minder ontstelt als wij."

Eyndelijk bragten wij met lang aanhouden en vriendelijk versoeken het zoover, dat de burgemeester ons niet alleen sijn woordt gaft, maar ons ook beloovden om aanstonts te zullen rondrijden om bij alle mogelijkheyt de andere heeren daar ook toe te disponeeren [1]). Hij schreeft onse naamen op, hield copie van ons verzoekschrift en ordonneerde ons te gaan bij de burgemeester Meerman en bij de outburgemeester Van Hogendorp. Doe gingen wij na de burgemeester Meerman; ik wist dat die heer op dien dag in de vergadering van Haar Ed. Gr. Mog. hadt geweest, dus seyde ik tot Haan en Van Malsen: „Hier moet ik een ander kompliment maken". Wij versogten de burgemeester te spreeken. Wij moesten binnen komen en gaan sitten. De burgemeester vroeg wat ons begeeren was. Ik antwoorde: „Wij hoopen een blijde bootschap uyt uw mondt te hooren". De burgemeester vroeg, waar die in moest bestaan. Ik repliceerde: „Dat mijn Heere de Staaten van deze Provintie Sijne D. H. de Heere Prinse van Oranje tot Stathouder hebben aangesteldt". De burgemeester haalde sijne schouders op en sey: „Vrienden, daar is in de vergadering van Holland geen woordt van gesprooken". Doe zeide ik de reden van onze komst, en haalde ik het versoekschriftie uyt de sak en seyde onse belangens, omtrent op deselvde wijze als bij de burgemeester Van der Hoeven. De burgemeester

---

1) Randschrift: „Hierin heeft die heer ook sijn woordt gehouden. Die nagt, alsook eenige nagten tevoor, waaren veele voornaeme luyden in vrees voor tumult en plundering, en bleeven dus, beneevens hunne dienstboden, op; diezelvde nacht tussen de 28 en 29 April kwam mevrouw de weduwe Vis omtrent ten twee uuren in de keuken bij haar dienstboden en sey: „Kinderen, ik wens u geluk, de Prins van Oranie is door de heeren tot Stathouder aangesteldt, nu kunnen wij gerust naa bedt gaan". NB. Ook de burgemeester Van der Hoeven hadt de resolutie van de verkiesinge bij sig, doe hij 's morgens den 29 April naa het stathuys reedt."

deed ook wijn geven; wij moesten de gesondheden van Haare H. drinken. Wij gaven de burgemeester kennis, hoever wij de burgemeester Van der Hoeven hadden gebragt. De heer Meerman deed ons bijna dezelvde tegenwerpinge als de burgemeester Van der Hoeven; insonderheit dat Rotterdam soo eene resolutie niet op zich zelve kost nemen, oft het moest statelijk geschieden. Intusse kwam mevrou Meerman even in het kamertje sien en sey tegen de burgemeester: „Lievje, ik dagh dat gij andere heeren bij u hadt", en wilde teruggaan. Ik gebruyckte de vrijheyt om haar bij de handt te nemen en versogt haar op het vriendelijkste om bij ons te gaan sitten. Mevrouw Meerman deed zulks. Slands noot persten ons alle de traanen uyt de oogen, en ten teeken dat de burgemeester benevens Mevrouw zoowel voor Sijn D H. waren als wij, wierdt de soon bij ons geroepen, die met een oranje-cocarde was vercierdt en die, volgens hun seggen, al eenige dagen in huys hadt gedragen. De burgemeester hadt de goedheyt ons te seggen, dat die dag in de vergadering besloten was geweldt met geweldt te keer te gaan, dat ook voorgeslagen was om weekelijkse bedestonden door de gantsche provintie in te voeren, maar dat zulks nog niet geresolveerdt was voor de provintie, maar voor deze stat hebben wij sulks geresolveerdt. Dit deedt mij vragen, oft eene stat op zich selven diergelijke resolutie kon nemen. De burgemeester antwoorde jaa. Doe repliceerde ik: „Dan is ons ootmoedig versoek, dat mijnheer, als burgemeester van deze stat, ons versoek ook inwilligt, en benevens de burgemeester Van der Hoeven alles aanwendt om de andere heeren daar ook toe te disponeeren, hetwelk de burgemeester ons ook bij handtasting beloovden, maar versogt ons om des anderen daags smorgens niet op het Stathuys te komen, om alle opschuddinge

te vermijden [1]). Wij beloovden sulks, bedankten de burgemeester benevens mevrouw voor hunne ongemeene vriendlijke beleevtheden en gingen verder naa de heer Van Hogendorp. Wij vertoonde ons versoekschrivtie, (en) verhaalde hoever wij de burgemeesters Van der Hoeven en Meerman gebragt hadden. Die heer ontving ons seer vriendelijk, gaft ons spoedig sijn woordt en presenteerde ons ook wijn, waarvoor wij hem vriendelijk dankten. Wij keerden omtrent ten halv elv uuren vernoegdt naa onse vrienden, maakte onse verrigtinge bekendt en wierden met blijdschap ontvangen.

Op Saterdag morgen den 29 April, heel vroeg, kwaamen mij verscheyde burgers nodige om mede naa het Stathuys te gaan: de Prins van Oranje moest Stathouder sijn [2]). Ik tragte hun dit wel af te raden, met versekering dat sulks sijn beslag al hadt, en, dewijl burgemeesters moesten verkoren worde, dat als er sooveel volk op het Stathuys kwam, dat het te dugten was dat sulks confusie sou veroorsaeken, maar alles was vergeefsch: zij wilden en moesten naar het Stathuys. Siende dat sulks niet mogelijk was, doe ging ik met Pieter Matjeu, die mij ook hadt komen waarschouwen dat om de reets gemelde saak die morgen veel menschen naa het Stathuys soude gaan, naa de heeren Meerman, Hogendorp en Van Berkel

1) „Dit hadt ons de burgemeester Van der Hoeven ook versogt, vermits den 29 April de dag was dat nieuwe burgemeesters moesten verkooren worden. NB. De heer Meerman vroeg ook een copie van ons verzoekschriftie, en hij schreev ook onse namen op, en beyde die heeren beloovden ons nader te sullen ontbieden om ons te spreeken."

2) „De heeren, die dezelvde nagt de verkiesinge wilde tegenhouden, siende dat sulks vergeefs was, lieten doe verscheyde burgers waarschouwen: sij moesten met alle man naa het stathuys komen om te verzoeken dat de Prins van Oranje Stathouder wierdt; dit is seekerlijk geschiedt om onorder te veroorsaeken."

(vermits de heer Van der Hoeven reets naa het Stathuys was) om die heeren te waarschouwen dat veele mensche sig naa het Stathuys wilde begeven, en dat sij niet tegengehouden konde worden. Die heeren versogten, dat wij ons daar met onse goede vrienden ook naa toe soude begeven om alles in rust te houde. Wij, op het Stathuys komende, vonden daar een groote menigte volk, den eenen wel, maar veele qualijk gezindt, spreekende niet dan doodtslaan en rooven. Wij hadden de grootste moeyte van de werreldt om alles in rust te houden [1]). De bekendmaking wierd gedaan. Burgemeesters verzogten mij en mijne goede vrienden: wij souden alles aanwenden om de rust te bewaaren. Wij beloovden sulks, en hielden ook trouw nagt en dag onse beloften [2]).

Op Maandag den 1 Mei kwam er tijding in de stat dat Sijn D. H. sig incognito te Utregt bevondt bij de heer Dablain; dit deed mij resolveeren, doe de fatale tijding kwam dat de Fransen tussen 's Gravesande en Maaslandsluys geland waren (naadat ik van de burgemeesters Van der Hoeven en Meerman hadt gehoort dat sulks maar al te waar was) om sulks Sijn D. H. op het spoedigst bekend te maken Ik preste een voerman, voort versogt aan J. de Haan, soo er tijding kwam, dat hij mij aanstonts sou volgen. Ik kwam met het opegaan van de poort te Utregt [3]).

---

1) Randschrift: „De heer Koenradus Kaaskooper heeft ongemeen veel toegebragt om het driftige volk tot stilstant te brengen, wijl er verscheyde waaren, die reets de messen uythadden om hunne kwaataartigheyt den vollen toom te geven."

2) Randschrift: „Onder andere gevallen kwamen eenige van mijne goede vrienden op een nagt (dat er geilmuneerdt wierdt over de verkiesinge van Sijne D. H.) aan het huys van de burgemeester Van Schoonhoven, daar een partij beschonke luiden waren, die de kaarsen uytblaasde en seekerlijk verder soude gegaan hebben, hadden wij hun niet tegengehouden en met een sagt lijntie daarvan getrokken."

3) Randschrift: „Die nagt raakte ik bijna om hals. Het was

Die stat was over de verheffing van Sijne D. H. in volle vreugd; ik was mijn lijff niet seker om de fataale tijding, die ik bragt. J. de Haan volgde mij, bragt tijding dat het uytstroysel logens waren. Wij hadden de eer de heer Dablain te spreeken, vonden het gerugt van 's Prinsen verblijf in Utregt onwaar. Wij verhaalden aan de heer Dablain de omstandigheden van de verkiezing in Rotterdam; die heer schreev onse namen op, verseekerde ons dat Sijne D. H. sulks soude beloonen.

Op Woensdag den 3 May gaven wij aan den Domainraadt kennis, hoe sig alles ten opzigte van de verkiesinge van Sijne D. H. in Rotterdam had toegedragen, en seyde ik tegen die heeren: „Omdat selvs de doodt van de gebroeders De Witten op rekening van Sijne K. Majesteyt Willem de III hooglofter memorie is gesteldt, om die reden hebben wij alles gedaan, jaa ons eyge leven niet ontsien, om de rust te bewaaren, en omdat Sijn D. H. nu oft int vervolg van tijt geen blaam konde aangewreven worden". Die heeren roemde ons ver vooruytsigt en voorsigtigheyt seer hoog, schreven onse naamen en bedrijven op, en verseekerde ons dat Sijne D. H. ons doen soude beloonen. Verscheyde voorvallen van minder belang stappe ik om kort te sijn over, onder anderen hoe wij de eer hebben gehadt om Uwe D. H. over de gelukkige verheffing te feliciteeren, tot op den 18 Sep-

---

ongemeen donker; wij kwamen buyte Montfoort op een nieuw gemaakte weg; daar viel de sjees, daar ik benevens de voerman op sat, om, in een drooge sloot of diepe grep. Met veel moeyten redde ik mijn selven onder de sjees van daan. Ik liep terug naa Montfoort, ik haalde volk om de voerman onder het paardt van daan te haalen; wij vervorderden onse weg. NB. Ik hadt een lantaaren op mijn schoot, vermits de weg met kluyten was opgehoogdt, soodat hij niet onder aen de sjaes kost hangen; deze was door de val soo plat als een tinne schotel geworden. Ik hadt mij ook aan mijn hooft en arm beseerdt, dat mij wel drie maanden hengden."

tember 1747, twee dagen naa het overgaan van Bergen op den Zoom. Die dag, hoorde ik, sou er een vergadering van burgers aan het huys van Gerrit Snel sijn, daar ik mij met eenige van mijn goede vrienden bijvoegden. Hier vonden wij driftige humeuren. Sij wilde Sijn D. H. versoeken om de regeeringe deser stat te veranderen, dewijl sij begrepen dat schelmen en landverraaders onder waren. Mijne vrienden wilde sig hiertegen stellen; sij vertoonden dat zulks nu de tijt niet was, dat het verwarring, jaa selvs de oorsaek van 's lands ondergang kost wezen, maar het was oli int vier geworpen: de gemoederen wierden meer en meer driftig en verbittert Ik bedagt een list, vijnsde mij een van de ijvrigste voor de verandering te sijn, bragt haar onder 't oog: „Dewijl wij niet langer van diergelijke regenten kunnen geregeerdt worden, is het nodig dat wij mijnheer de Prins hoe eer hoe beter om verandering versoeken, maar het is teffens nodig dat wij eenige brave heeren uytdenken om de naamen op een lijstie aan Sijne D. H. over te geven, want wij kunnen niet sonder regeering sijn". Dit begreepen sij was nodig; veele heeren wierde genoemt, maar niemandt was er sonder vlek. Deeze Poolse rijksdag oft liever avondt eyndigde. Het raatslot was, ik benevens eenige uyt dat driftige geselschap souden de volgende dag na 's Hage gaan, om Sijne D. H. aan te bieden, des nodig sijnde, om den vijandt tegen te trekken; ook moest ik aan Sijne D. H. vragen oft de verandering der regeering in onse stat niet nodig was. Den volgende dag, sijnde den 19 September, hadden wij de eer Sijne D. H. te spreken. Sijne D. H. hadt de goedtheyt ons te bedanken voor de presentatie om, des nodig sijnde, uyt te trekken. Ik seyde aen Sijne D. H., dat ik nog een commissie op mij hadt moeten nemen. Sijn D. H. vroeg, waar die in bestondt. Ik antwoorde: „Veele burgers in

onse stat sijn van gedagten, dat Uwe D. H. door de regeering van Rotterdam en andere steden in uwe heilsame voornemens ten nutte van het landt te veel wordt gedwarsboomt, en dit soo sijnde, was het versoek dat Uwe D. H. de regeeringen van Rotterdam naa uw welbehage gelieve te veranderen". Het behaagde Sijne D. H. hierop te antwoorde: „De regeering van Rotterdam doedt mij in alles plaisier wat ik van haar versoek" [1]. Verder hadt mijnheer de Prins de goedtheit aan ons te seggen op wat wijze Bergen op Zoom was overgegaan, en dat hij meende verseekert te sijn, dat den vijand aan die kant niet verder soude doordringen Wij bragten dieselyde avondt rapport aan de vergadering ten huyze van Gerrit Snel, en het stelde de ontruste gemoederen ten minste ten deele gerust.

Op Maandag den 25 September wierdt ik ontboden aan het huys van de heer Du Bois, daar mij door de heer De Bak in presentie van de grave van Flodorp wierdt versogt, uyt naam van Sijne D. H., dat, doordien ik veel vermogt op de burgerij van Rotterdam, dat ik soude besorgen dat het request, dat wegens het verkoopen der ampten onder de burgers rouleerde,

---

1) (Randschrift:) Doe klaagden eenige die bij mij waren, dat er geen redres in de saaken kwam, dat alles nog op den ouden voet bleeft, waarop Sijn D. H. antwoorde: „De burgers van Rotterdam sijn te haastig; de regeering van dit land heeft meer dan vijf en veertig jaar bezig geweest om dit landt te bederven, dat kan op geen één jaar geredresseerd worden. Roomen is niet op eenen dag gebout". NB. Doe sloeg ik den Prins voor dat, soo ik er den Prins plaisier mee konde doen, ik door mijne goede vrienden in Amsterdam mogelijk sou konnen besorgen, dat op een vriendelijke wijze die stat de posterijen, naa het voorbeeldt der andere steden, aan Sijne D. H. op soude dragen, maar Sijn D. H. oordeelde sulks niet noodig te sijn. „De burgemeester Korver", antwoorde Sijn D. H., „is nu in Den Haag, dat lijkt een braaff heer; ik denk dat het door toedoen van dien heer wel schikken sal".

niet gepresenteerdt wierdt aan burgemeesters, vermits mijnheer de Prins van het verlangen der burgerij betreffende de ampten kennis hadt, en dat die saak met de regeering wel kon geschikt worden sonder dat het request wierdt gepresenteerdt. Ik versogt die heer, dat hij de goedtheyt gelievde te hebben om Sijne D. H. te bedanken voor het vertrouwen, dat hij in mij gelievde te stellen; maar betuygde teffens, dat ik vreesde Sijn D. H. in dit stuk geen plaisier te kunnen doen, dat ik geen opsteller van het request was, dat ik het ook niet in handen hadt, en buyten dat, dat de burgerij op het verkoopen der ampten seer gesteldt waren; dat dus dit seer moeyelijk, jaa bijnaa onmoogelijk was. Doe vroeg die heer mij: oft ik dan geen kans sag om te besorgen dat het request in stilte en met beleevdheyt wierdt gepresenteerdt; dat er een gerugt ging dat het door vier à vijff honderd luyden sou gepresenteerdt worden, en dat diergelijke beweginge seer te dugten waaren. Ik nam aan sulks te probeeren, en bragt die heer nademiddag rapport (benevens Pr. van der Kruyff en Ari Danserwegh), daarin bestaande, dat het terughoude van het request mij niet mogelijk was, maar dat ik meende het meester te kunnen worden om het in stilte te presenteeren. Hier nam die reets genoemden heer genoegen in [1]).

Op Woensdag den 27 September presenteerde wij

---

1) (Randschrift:) NB. Dit request, daar ik op order van Sijne D. H. ingesleept ben, heeft mij niet weynig in haat bij de heeren der regeering en derzelver dommestiquen gebragt. Op Woensdag den 27 September ging ik, benevens Danserwegh, 's morgens vroeg bij de heer oud-burgemeester Van der Hoeven versoeke om aan regeerende burgemeesters kennis te geven, dat wij die voordemiddag het meergenoemde request in stilte en als bij verrassing soude presenteeren. Wij werden seer brusk ontvangen: „Soo hij regeerend burgemeester was", beet hij ons toe, „hij sou sig van geen

in alle goede order en stilte het request. Dieselvde dag ging ik, benevens Ari Danserweg, na 's Hage, sullende des anderen daags door verscheide burgers, die wel in verscheide saken wat al te driftig waren, gevolgd worden. 'S avonts hadden wij in de Oranjezaal de eer om de heeren Fagel en De Bak te spreeken. De heer De Bak vroeg ons wat wij kwamen seggen. Ik antwoorde: „Wij komen kennis geven, dat het request wegens het verkoopen der ampten deze morge in stilte is gepresenteerdt." De heer De Bak hieldt sig seer verwonderd, sey tegen mij: „Hoe, dat is immers tegen uw beloften? Gij hebt mij belooft, dat gij sorg sou dragen dat het request niet gepresenteerd wierdt". Ik sei: „Edelmogend heer, ik vraag excuus; ik heb u wel deugdelijk in presentie van Danserweg en Van der Kruyff gesegt, dat sulks niet in mijn vermogen was. Doe hebt gij genoegen genoomen, als ik besorgde dat het in stilte wierd gepresenteerdt. Sulks is geschiedt" 1).

Wij lieten die heeren het request sien. Mijnheer De Bak vroeg ons, wat wij nu wilde hebben. Wij versogten de volgende dag het geluk te mogen hebben om Sijne D. H. te moge spreken; dat wij met burgemeesters waren afgesproken de saak ter dispositie van Sijne D. H. over te geven; dat wij ook de volgende morge stonde gevolgt te worden door eenige driftige luyden; dat wij wel wenste dat Sijne D. H.

---

burgers laate dwingen; hij sou liever het land uytgaan, sijn huys late plonderen, ja sig in stukken laate scheuren, en het waar beter dat wij ons met ons eyge saaken bemoeyde". Geen verschooninge mogten ons baaten; oft wij al vertoonde dat wij er ingesleept waren om de rust in de stat te bewaren, alles was vergeefs.

1) (Randschrift:) Op den 28 September 's morgens vroeg gaff ik aan de baron Grovestins kennis van het abuys, dat ik met mijnheer De Bak hadt, en versogt, dat hij daarvan aan mijnheer de Prins kennis gelievde te geven.

die luyde tot rust vermaande; dat het anders te dugten was dat de rust in Rotterdam niet lang zou duuren. De heer De Bak repliceerde hierop: „Breng die luyde bij mij; ik sal hun haar pligt wel seggen", maar door tussenspreeken van de heer Fagel wierd ons evenwel belooft om de volgende dag Sijn D. H. te sullen spreeken.

Doe wij den 28 September Sijne D. H. spraaken, hadt ik de eer Sijne D. H. het request in handen te geven, en gaff Sijne D. H. kennis van onse afspraak met burgemeesters. Sijn D. H. bedankte ons voor het vertrouwen, dat wij in hem stelden, maar voegde daarbij: „Van der Meer, ik ben verwonderdt dat het request gepresenteerdt is, vermits mijn sekretaris De Bak mij gesegt heeft, dat gij hem belooft hebt om sorge te dragen dat het request niet sou gepresenteerdt worden". Ik antwoorde: „Ja Hoogheit, het doed mij leed dat mijnheer De Bak Uwe D. H. heeft geabbuseerdt; daar staat Van der Kruyff en Danserweg, die hebben er present geweest dat ik mijnheer De Bak heb gesegt, dat sulks niet in mijn vermogen was; doe heeft die heer genoegen genoomen, als ik besorgde dat het in stilte geschiede, en sulks is geschiedt". Van der Kruyff en Danserweg bevestigden hetselvde.

Verder hadt Sijne D. H. de goedtheyt de burgers, die bij mij waren en harde tael voerden, tot rust te vermaanen: dat sig alles dan ten beste sou schikken. Dit namen sij egter weynig ter herten, vermits sij in het begin van October, ten huyze van Gerrit Snel vergaderd zijnde, resolveerde het verkoopen der ampten met geweldt te sullen doordringen. Ik was er tegenwoordig, en badt hen om Gods wil en om het welwezen van het vaderland, sij wilde ten minste geduldt nemen tot Sijne D. H. zijne reis naa Breda hadt volbragt. Doe Sijne D. H. naa Breda vertrok,

hadt ik de eer Sijne D. H. hiervan kennisse te geven. Sijne D. H. recommandeerde mij ernstig, sooveel mogelijk was sorge te dragen dat de burgerij sig stil hieldt. Eenige van de voornaeme roervinken [1]) kwamen na mij om Sijne D. H. te spreeken. Het behaagde Sijne D. H. hun te seggen: „Ik heb Van der Meer al gesproken, die sal ulieden wel rapport doen". Deeze egter, niet tevreeden, wilde den Prins selve spreeken. Sij roemde seer hoog op hunne vrijheit, dorsten Sijne D. H. tegemoet voeren dat, soo de verkooping der ampten geen voortgang hadt, de Liberaale gift in Rotterdam niet sou gegeven worden. Sijn D. H. antwoorde: „Ik ben vrij, de regeering is vrij, de vrienden sijn vrij, maar allen staan wij onder de wetten", en verder: „Ik heb beeter gedagten van de burgerij van Rotterdam als dat sij daarom soude nalaten het geven der Liberaale gifte, soo nodig ter bewaaring van vrijheid en godsdienst". Kort naa het retour van Sijne D. H. van Breda wilden sij een nader request met geweld presenteeren [2]). Van tijt tot tijt wierd ik ontboden door de regeering om dit request uyt de werreldt te houde, maar sulks was mij niet mogelijk, wijl veele seyde dat ik met de regeering konkelden en onder eene deke lag. Dit deed mij, Lover, Van der Kruyff en Danserweg, rezolveeren aan Sijne D. H hiervan kennis te geven. Den 3 November hadden wij hiertoe besteldt. Middernagt tussen den 2 en derde November werdt door een gennerriale salvo van steenen de glaaze van mijn huys ingegoyt. Wij vertrokken na 's Hage,

---

1) (Randschrift:) De gebroeders van Deuren en Willem Naso waaren benevens Lover en Danserweg bij Sijne D. H.: die hebben mij sulks verhaaldt.

2) (Randschrift:) De voornaamste aanvoerders waren de gebroeders Van Deuren, A. Mallan, W. Naso, Gerrit Snel en . . . Nobel.

wierde door de baron Grovestins verzogt aan de vergadering van Holland te komen. Daar wierden wij door die heer uyt naam van Sijne D. H. naa de heer De Bak gesonden. Terwijl wij met de baron Grovestins spraken, wierde wij omcingeldt door een menigte dommestiquen, wier heeren in de vergadering van Holland waren; deeze seyde de een tot den ander, wijzende op ons: „Hakt die donders de pooten aff, en laat se op de stompen nae huys loopen". Wij ware blijde dat wij er heelshuyt affkwamen. Bij de heer De Bak koomende, maakten die heer ons dit volgende kompliment: „Hoe varen de hoogmogende heeren al?" Ik antwoorde hem: „Edelmogend heer, diergelijke titels sijn wij niet ongewoon, maar omdat se ons lastig sijn, hebben de eer die voor uwe voeten neder te leggen". Verder seyde wij die heer hoe het in Rotterdam gestelt was. (Zie Regtm(atige) verd(ediging).)

Zondag den 5 November wierd ik benevens Van der Kruyff[1]) en Danserweg bij verscheyde heeren der regeering ontboden. Die gave ons kennis van de resolutie der vroedschappen tot het verkoopen der ampten, seyde dat sulks des anderen daags sou worden geplubiceerdt, versogten ons wij souden sulks de burgerij bekent maaken en sorg dragen dat geen wanorde voorviel. Wij beloovde sulks sooveel ons mogelijk was. Den 6 November kwamen de luyde met het naader request te voorschijn. Wij tragten hen tegen te houden, maar het was niet mogelijk; sij dreigden ons het eerste te zullen attakqueeren als wij daar weer van repten. Dus moest dat sijn gang gaan; men gaff mij egter vrijheit om het woort te doen. Dit heb ik in dezer voege gedaan: „Ed. achtb. heeren,

---

1) (Randschrift:) Mede Regtm(atige) verdediging. Hiermede wordt verwezen naar een verweerschrift, dat Van der Meer uitgegeven had.

dewijl haar Ed. gr. achtb. benevens ons het request betreffende het verkoopen der ampten ter decisie van Sijne D. H. hebben overgegeven, souden wij in deeze saak niets nader kunnen verzoeken, bijaldien het verlangen der burgerij om van die saak een gewenst eynde te sien..... [1]) en de resolutie van de heeren vroedtschappen was tussenbeyde gekomen; dus verzoek ik uyt naam van de borgerij, dat haar Ed gr. achtb. die resolutie volgens hunne beloften gelieven te doen publiceeren". NB. Doe geeft A. Mallan het naader request over. Ik, benevens mijne andere vrienden, insonderheit J. de Haan, die met een houwer off sabel aan burgemeesterskamer stond en gesworen hadt de eerste, die eenige onordentlijkheden pleegde, te zullen in de kop hakken, deden alles wat mogelijk was om de luyden in rust te houden [2]). Noyt is er meer en gevaarlijker beweging op het stathuys geweest. De voornaamste roervinken waren met mij binnen gegaan, maar wierden van veele, die buyten de kamer stonden, ondersteundt. Dan was ik in, dan voor de burgemeesterskamer, voerende uyt naam van burgemeester(s) het woordt tot de burgerij, en van de burgerij tot de burgemeesters. Soo eenige reizen binnen en buyte de kamer geweest hebbende, bragt ik alles in stilte soo, dat nog binne nog buyte de kamer eenige wanorder voorviel. Burgemeester(s) bedankte mij, beloovde hiervan aan Sijne D. H. kennis te geven [3]). Het mortificeeren van het verkoopen der ampten, de Regtmatige verdeedi(gi)ng, door mij hierover opgesteldt, alsmede de Felicitatie

---

1) Waarschijnlijk is hier uitgevallen: was voldaan.

2) (Randschrift:) Bij J. De Haan waren ook J. Lover, P. van der Kruyff en A. Danserweg.

3) Het volgende behoort waarschijnlijk hier te staan: het verwijst naar opstellen van Van der Meers hand.

over de vastgestelde (successie) soo in de vrouwelijke als mannelijke linie.

De beweging in veele steden van dit land over de vexatiën en knevelarijen der pagters gaff mij en mijne vrienden weer nieuw werk. Ik, benevens Lover, Van der Kruyff en Danserwegh, moesten, op het verzoek van de burgemeesters Groeninx en De Groot, weêr nagt en dag op de been; overal moesten wij naar toe, dan hier dan daar, waar maar eenige suspicie van kwade geintentioneerden off ongenoege viel off kon vallen, en schoon men in Rotterdam niet minder gebete was op de pagters als in de ovrige steden, daar hunne huyzen geplonderdt wierden, en seeker pagter [1]) het plonderen van sijn huys garen hadt gezien, hebben wij onder shemels hulpe alles in zulke goede order gehouden, dat er in Rotterdam niet de minste nootsakelijkheyt tot het afschaffen der pagten of pagters was [2]). Op den 24 Juni 1748 had ik, benevens P. van der Kruyff, de eer om Sijne D. H. te spreeken, die wij kennis gaven hoe tot op dat oogenblik alles in Rot-

---

1) (Randschrift:) Namentlijk Floris van Weerzel, die, soo men seyde, veel geld aan het gemeene land ten agteren was; deeze reedt, doe de beweginge over de vexaties enz. der pagters in de andere steden al aan de gang was, met een koets met vier paarden door de stat, en dan liep hij eens weer met een scharlake rok deur de stat; dan liet hij een gerugt stroyen, dat hij van schrik was doodgebleeve. Dat was oorsaek, dat veele voor sijn huys samenrotten: sij wilde sien off hij levend off doot was. Bij geluk kwam ik, soo als sij de glazen wilde uytgoyen; eenige van mijne vrienden kwamen bij mij; wij bragten met bidde en het geve van goede woorden het soover, dat alles weer in stilte geraakte en yder naar huys ging.

2) (Randschrift:) Men vergelijke hierbij de beweging in Rotterdam over het doen van den wijnkooperseedt, daar Lover en Danserweg het doe met de booste wijnkoopers hielden en nog houden. Op die tijt kregen wij met ons vijven yder een present van hondert gl., uyt naam van Sijne D. H., van den burgemeester De Groot, namelijk ik, Van der Kruyff, Lover, Danserweg en K. Van Oeveren.

terdam nog in stilte was. Sijne D. H. hadt de goedheit ons te bedanken voor onse aangewende moeytens ter bewaringe der algemeene rust, versogt ons dat wij daarin soude volharden, en gaff ons kennis, dat hij de propositie ter afschaffinge der pagters hadt gedaan [1]). Wij verzogten daarvan copie te mogen hebben; Sijn D. H. beloovde zulks, liet se ons door de baron Grovestins geven. Wij copieerde de propositie in de kamer van de heer Grovestins. Sijn Ex[e]. belasten ons uyt naam van Sijne D. H. aan burgemeesters Groeninks en De Groot te versoeken, om in Rotterdam aanstonts luyden aan te stellen om s lands impositiën ten voordeele van het gemeene land te ontvangen. Wij deden zulks. Die heeren maakte het immediaat dien eigen avondt werkstellig; en was dit geschiedt, het sou voordeel voor het gemeene land, glorie voor Sijne D. H. en reputatie en rust voor mij en mijne vrienden geweest zijn; want nu geven selvs de heere van (de) regeering, benevens veele anderen, Sijne D. H. en ons de naam, dat wij oorsaeken sijn geweest van het afschaffen der pagters, en dat er nu meer moet gegeeven worde als ten tijde der pagters, om ons bij het gemeen meer en meer gehaat te maaken.

Wat de beweging, voorgevallen in Amsterdam in de maenden Juli, Augustus en September van het jaar 1748 betreft, hiervan, meen ik, heeft Haere K. H. eene volkome kundigheit (off, soo ik Haar K. H. met eenige aantekeninge kan diene, ik heb die), en ik derve segge, en soude, des nodig sijnde, zulks kunne bewijzen, dat ik onder Gods zegen de rust in die groote werreldtstat heb bewaart [2]), en alles zonder eyge

---

1) (Hier naast in margine:) Uwe K. H. bedenke eens wat onor..... (afgebroken).

2) (Randschrift:) En dat zonder mij de posterijen niet ligt aan Sijne D. H. souden sijn opgedragen.

particuliere insigten en volgens de gegeve beveelen van Haare K. H., soo stipt de omstandigheden zulks toelieten, heb volbragt. Eén voorval sal ik alleen verhaalen: dat, doe het aan mij stondt om voorname heeren te doen gevoelen dat sij op verkeerde subjecten hadden betrouwt, ik zulks om 's prinsen glori heb gelaten, en de saak door mijn beleidt en bestuur, onder het goedtvinden van Sijn D. H., heb geredresseerdt. Doe den 6 September Sijne D. H. de regeeringe in Amsterdam had veranderd, en die tijding op den Doel bekend was, en Martini, Fijtema, Gimnig, Bode, Boekelman en andere van hun soort hoorde, dat het niet naa hun gemaakte plan was uytgevallen, voeren sij uyt als onsinnige menschen. „Voor den donder", seyden se, „de Prins verkragt stats-privilegiën; de nieuwe aangestelde heeren sijn niet beter dan de oude afgesetten: aanstonts de Bijltjes op de heeren en naa 't Heere-logement". Sij sonden eenige uyt haar naa 't Heere-logement; die gaven daar hun ongenoegen te kennen en seyde ronduyt, dat sij met die regenten niet kosten tevreden sijn, dat er een temperament moest uytgevonden worden om de burgerij genoegen te geven. Ik wierdt uyt order van mijnheer de Prins naa het Heere-logement ontboden. De heere Van Roon en De Bak seyde mij hoe het gesteldt was, dat 's Prinsen glorie geen verandering of temperament kost dulden: wat middel hier nu op was. Ik antwoorde die heeren, dat ik hun verscheyde malen gewaarschouwt hadt dat de luyden te veel gehoor was gegeeven, wijl ik hunne driftige en dwingelandse humeuren en eyge insigten ontdekt en gemerkt had. Bij mijnheer de Prins komende, verhaalde mij Sijne D. H., wat besending van den Doele bij hem had geweest en wat sij hem versogt hadden, en dewijl hij tot geen verdere verandering of temperament kost overgaan, vroeg mij Sijne D. H. wat

hierin te doen was. Ik antwoorde: „Soo uwe D. H. de saak aan mij derft betrouwen, ik meen te kunnen besorgen dat uwe D. H. dezen avondt door de burgerij sal bedankt worden voor de aanstelling der nieuwe heere regenten, en dat de burgerij op morge de nieuwe regeering sal feliciteeren". Sijn D. H. vroeg mij, op wat wijze ik zulks soude kunne besorgen. Ik antwoorde, dat ik meende mijne vrienden daartoe te konnen disponeeren, dat er ook onder de gecommitteerde uyt de burgerij nog wel brave luyden waren: deze sal ik mijne vrienden raede eerst in stilte te spreken om hun daartoe te disponeeren, en dan moeten sij op den Doel ronduyt seggen: „Wij zullen deze avondt Sijne D. H. bedanken voor de verandering der regeeringe, en morge zullen wij de nieuwe heeren gaan feliciteeren, en die lust heeft kan medegaan". Dan, denk ik, zullen weinig off geen „neen" de(r)ve seggen Sijne D. H. versogt mij sulks aanstonts int werk te stellen. Ik deed zulks, en het was van een gewenst succes.

Op den 14 September verzogt mij Sijne D. H , dat ik nog een dag drie, vier naa sijn vertrek in Amsterdam sou blijven, om te sien hoe alles sig schikte. Doe behaagde het Sijne D. H. tegen mij te zeggen: „Van der Meer, ik sie van agteren dat, als ik het request van de partij van Raap (dat door mij was opgesteldt) alleen hadt aangenomen, de saaken sig in Amsterdam beeter soude geschikt hebben".

Ik swijge van het introduceeren der collectes en veele andere gevallen, hoe men mij dan heeft gebruykt ten dienste van het land, dan om deze en gene particuliere diensten te doen. Men heeft mij van tijt tot tijt maar ontboden en overal na toe gesonden; dan moest ik het eene, dan het andere besorgen, en doorgaans kreeg ik order geen geldt te ont-

sien [1]), maar de betaalinge moesten uyt mijn sak geschieden, soodat ik derv seggen, dat de verkiesinge van Sijne D. H. en daarop gevolgde beweginge mij, behalve de totaele ruine van mijne kostwinning en veelerlij moeytens en gevaaren, mij meer dan duyzend dukaten heeft gekost, en nu verwerpt men mij als een afgeveegde bezem; ik wordt ter bespotting van mijne vijanden gesteldt; als ik beleedigt word, worde ik daarvoor gestraft: sulks blijkt uyt het geval, dat ik hier den 28 September 1750 te Rotterdam in den Doel heb gehadt, soodat het een verdienste schijnt te worden mij te beleedigen. Ik moet als een halve balling van mijn vrouw en kindere swerven, en die haat, die veele op het huys van Oranje opentlijk hebben getoondt, schijnt nu op mij en mijn huys te rusten. Dit komt mij voor dat saaken sijn, die ik niet langer moet onverschillig aanzien, omdat die voor mij en

---

1) (Randschrift:) En zulks kan ik met brieven bewijze. In al mijne Amsterdamse reysen, die meer dan twee maanden hebben geduurd, heb ik nege dukaaten gehadt: eens vier van Pain en vijff van Prikkel, doe ik op order van Haare K. H. de Amsterdammers heb getrakteerdt, en doe ik den 15 Augustus 1747, uyt order van Hare K. H., voor eenige tijt na Amsterdam ging, belaste mij Pain, de 1e commies van het kabinet van Sijne D. H., uyt order van Hare K., geen geldt te ontsien om ondekkinge enz. te doen, en zoo er in Amsterdam iets voorviel, moest ik, al was het twee expressens op eene dag sende; de onkosten soude mij rijkelijk vergoedt worden. Sulks heb ik niet alleen gedaan, maar verscheide, die ik in Amsterdam moest gebruyken, behalve Raap, moest ik in alles vrijhoude en geldt in de sak geven. Ik heb van den 15 Juli tot den 5 Augustus heen en weer gereisd naar Rotterdam, 's Hage en Amsterdam, en van den 5 Augustus tot den 19 September off te Amsterdam off in Den Haag geweest, sonder na Rotterdam te moge gaan. Doe ik den 19 September van Amsterdam kwam en de eer hadt om Sijne D. H. en haare K. H. kennis te geven, hoe het doe te Amsterdam gesteldt was, behaagde het Hare K. H. mij te seggen: „Van der Meer, ik sal u twintig dukate tot een presentie laate geven en dat ook ..... (NB. dezewoorden als *noot* bijgevoegd), maar nog van het een nog van het ander heb ik geen pen(ning) gezien.

mijne famili ondragelijk zijn en niet dan rampen en ongelukken kunnen veroorsaeken.

(Hier eindigt de memorie.)

N°. 5.

Lijste van de onderstaende perzoonen, die zig in Rotterdam vóór en bij de verkiesinge van Sijne D. H. den heere Prinse van Orange en Nassauw, ter bevordering van Sijne D. H. tot Stadhouder enz. enz. enz. over de provintie van Hollandt, meer off min hebben gedistingueerdt.

Behoorende tot de eerste klassis:

de heer Koenraedt Kaeskooper; Laurens Van der Meer; Joachim Oudaen; D. van der Kruyff [1]); Johannis de Haen, houtkoper en slijter; Adrianus Hoppestein, collecteur van de waegh.

Tot de twede klassis:

Ari Danserwegh, mr. metselaar en reetrekker; Hendrik Krajestein, koopman in kaes en boter; Rutger van Malsen, mr. timmerman; Joris Lover, collecteur van de inkomende tabak; P. van Regenmorter, koopman in kruidenierswaren; Kornelis van Oeveren, hofhelbaerdier; Hendrik de Koning, commissionaris; Adriaen van Meggelen, koopman in kruidenierswaere; Kornelis Hoppestein, makelaar; Petrus van Ek, mr. grutter; Jan Wierikse, mr. broodbakker.

Tot de derde klassis:

Jakob Kortebrandt, suppoost in de bank van leening; Pieter Matthieu, mr. grutter; Ari van Oevere, mr. waegemaeker; de drie gebroeders Oversloot; Johannis Groeneveldt, mr. timmerman; .. .. Tim-

---

1) Waarschijnlijk dezelfde als Pieter van der Kruyff in den tekst.

mers, houtkoper; Lieve Kaes, mr. goutsmit; Abraham Nieuwlandt, koopman in papier; Abraham de Bruin, koopman in ijzer; Willem Peres, schrijnwerkersknegt; ..... Van Wijk, zoon van een mr. broodbakker; Anthonie Kastelein, hofhelbaerdier; ..... Van Os, hofhelbaerdier; Adolff Koster, mr. kleermaeker.

N°. 6.

Mijn waarde Vriendt.

Daar is hier een beweeging onder de burgerij, en deesen nagt is op een van de wagten een request gepresenteert om die te laten teekenen, die zo veel wonderlijke en onregtvaardige dingen bevat, dat ik vreese dat, zo die gepresenteert werd, de daerin staande articulen van posterijen en ampten ook zullen geweigert werden; ik geef uwes derhalven in bedenkinge of het niet well goed zijn, dat gij, neevens Van der Kruyff, eens hoe eer hoe liever overkwamt, om uwe vrienden op het regte spoor te brengen en het werkje van ampten en posterijen te bevorderen, want zij hebben waeragtig leydslieden en aenmaeners van nooden. Vra(a)gt over dit werkje eens advis van de heer van Zwijndrecht, en zo gij koomt, gaet dan eerst bij de graeff van Bentinck om hem te spreeken; ik schrijff van daeg aen Zijn HoogEdele om hem hiervan te adviseeren.

Verblijve met veel achtinge

Uwe geneegene vriendt en dienaer
R. Wolters.

Aan Mijnheer
den Heer Van der Meer,
in de Hoogstraet
tot Rotterdam.

N°. 7.

Kort Relaas van eenige aanmerkenzwaardige zaken, in Amsterdam voorgevallen in de maanden July, Augustus en September 1748, aangetekendt door Laurenz Van der Meer.

De beweginge in Amsterdam, begonnen door Jan Martini, Boekelman, H. van Gimnig, Boudeau en andere van hunnen aanhang, ondersteundt en bestuurdt door Jean Rousset, gaven den heer agent Wolter, te dier tijt te Amsterdam sijnde, gelegenheyt hierover aan mij te schrijven en mij te versoeken, benevenz P. van der Kruyff, te Amsterdam te komen, waarop wij beyden den 15 Julij ons in 's Hage bij de heeren van Rhoon en De Back vervoegden met de bovegemelde briev en artikelen, die heeren raadt vragende wat ons best hierin te doen stondt, welke bovegemelde heeren ons hiermede na het hoff sonden, durvende onz geen positieve order tot het een off ander geven. (Zie briev N°. 1, Art. N°. 2.)

Aan het hoff komende, vertoonden wij den briev en de art(ikelen) aan Hare K. H., die onz vrijheyt en order gaff om te zien hoe de zaken in Amsterdam gesteldt waren, met eene ernstige recomandatie om onz voorsigtig te gedragen, want dat, zoo de regeringe de lugt kreeg wie wij waren en wat genegentheyt wij het D. Huyz van Orange toedroegen, zij ons bij de eerste ockazie op de eene off andere wijze zoude soeken van kant te helpen.

Wij, in Amsterdam gekomen sijnde, wierden door J. K. de Huyser in geselschap van bovengemelde luyden gebragt, waarmede wij ettelijke reizen spraken, zoo in den Ouden burgt als in de huysen van Rousset, Martini en Boekelman, en waaruyt wij doe al vernamen dat hun groote doelwit was de gantsche regeeringe het onderstebovon te keeren, zonder daarin

Staten off Stadhouder behoeven te erkennen off benoodigdt te hebben.

Wij hiervan rapport aan Hare K. H. teruggebragt hebbende, gaff Hare K. H. aan onz positieve order om met die luyden niet meer te converseere, en dat wij onz maar weer na Rotterdam moeste begeven.

Op nader aanzoek van De Huyser ben ik alleen wederom na Amsterdam vertrokken, daar wij te zamen een ontwerp van de berugte drie artikelen maakten, N°. 3, die ik vervolgenz Hare K. H. ter hand stelden en die na wat beschavenz door Hare K. H. goedgekeurdt wierden [1]), gevende mij Hare K. H. order om daarmede ten spoedigste na Amsterdam te keeren, moetende ik bevorenz aan Hare K. H. beloven, dat ik mij soude afhouden van die luyden, die de regeeringe zogten overhoop te werpen.

Hare K. H. liet mij verder door de heer Pain, commis van het cabinet, ordonneeren daar het noodig was geen geldt te moeten ontzien, dat ik geldt moest spenderen om van alles kondschap te krijgen, en zoo daar ietz van belang voorviel, dat ik, al was het twee expressenz op eene dag, aan hem met het berigt moest afsenden; dat mij de kosten wel dubbeld zoude vergoedt worden.

Ik, in Amsterdam teruggekomen sijnde, kreeg berigt, dat reetz was vastgesteldt op den 9 Augustus in de Cloveniers Doelen bijeen te vergaderen, en dit hierbij gevoegde concept (C), uit den koker van de partij van Rousset komende, te tekenen.

De bestemde dag gekomen zijnde, vervoegde zig De Huyser met verscheyde luyden, die wij bevorenz op aanradinge van de heer J. A. Scholten hierover

1) (In een ander afschrift is hier nog bijgevoegd:) Mits dat men niets verder tegen de Regering ofte eenige andere zaken wilde ondernemen, 't geen ik op mij nam om te bezorgen.

gesproken hadden, na den Doele met de 3 artikelen. Eenige onderofficieren van de komp(agnie) van de heer J. A. Scholten, van de exercitieplaats komende met hunne scharpe en zijdtgeweer, vervoegde zig met veele andere luyden van allerhande zoort na den Doele.

Zoodra den Doel geopent was, wierdt door de partij van Martini en Boekelman enz. een aanspraak gedaan en het concept n°. 4 voorgelezen, en doe de 3 artikelen door De Huyzer. Het concept wierdt inmediaat door een menigte burgers geteekendt, die alle onverzettelijk op een vrijen krijgzraadt aandrongen, willende daarom de 3 artikelen niet teekenen. Hiervan gaff mij De Huyzer kennis; ik rade hem wel dat artikel liever te veranderen dan geheel het onderspit te delven, maar het kon dien dag niets baten, zoozeer was de menigte op die tijt met het consept ingenomen.

Doe den Doele gescheyden was, vervoegden ik my benevens De Huyzer ten huyze van de heer J. A. Scholten (met wien ik vrij uyt op order van Hare K. H. mogt spreken), gevende hem kennisse van hetgene op den Doel die dag was voorgevallen.

Van daar gingen wij 's avondz tusschen tien en elf uren, ik na mijn logement, en De Huyzer na sijn huys. Op de Vijgendam komende, stondt Daniël Raap op sijn stoep; wij rezolveerde hem de drie artikelen te laten lezen. Hy, dezelve gelezen hebbende, tekende die inmediaat; ik verzogt aan hem, en hy beloovde my zulks, om den volgenden dagh mede op den Doel te komen.

D. Raap en ik namen beyde aan eene kleine aanspraak te maken, toepasselijk op de omstandigheden in Amsterdam en op de drie artikelen, en die benevenz de drie artikelen te laten drukken.

Den 10 smorgenz kwamen wij bij elkander op de

werkplaatz van D. Raap, genaamt Altijt wel. Raap gaft sijn opstel en ik het mijne; het mijne werdt goedtgekeurd en aanstontz ter drukperz gebragt en diezelvde namiddagh, bij het openen van den Doele, aan een ygelijk uytgedeeld, dat van dat succes was, dat de meeste tekenaars van het consept benevenz vele andere de drie artikelen tekenden, en het zou doe algemeen doorgegaan hebben, zoo de partij van Martini en Boekelman enz. de burgerij niet hadt verzeekerdt, dat het consept met voorkennisse en goedkeuringe van Sijne D. H. was opgesteld, waardoor veele nog weygerde om de drie artikelen te tekenen.

Dit deedt mij rezolveeren de volgende dag, sijnde Sondagh den 11, met D. Raap na de Oranjezaal te rijden. Daar komende gav ik aan Hare K. H. berigt, in wat gesteldheyt de zaken in Amsterdam waren. Hare K. H. seyde op dit berigt: „Van der Meer, gij abuseerdt mij; ik ben in het seekere onderregt, dat de zaken in Amsterdam zoo wel niet staan alz gij mij dezelve verhaaldt hebt; ik ben wel onderregt, dat de partij van Martini, Boekelman en Gimnig bovendrijft, en dat het consept alleen getekendt wordt. Hierop repliceerde ik: „Uwe K. H., eergisteren heeft zulkz waar geweest, maar op gisteren heb ik het geluk gehadt door dit geschrift de zaak te redresseeren (gevende teffens Hare K. H. eenige exemplaren No. 5 over); de tegenpartij is genoegzaam overhoop geworpen, alleen rest er maar aan, dat Raap, die hier met mij van Amsterdam gekomen is, uyt de mondt van Uwe K. H. off van Sijne D. H. hoort, dat het consept niet van de apbrobatie van Uwe K. off D. Hooghedenz is, gelijk zij de burgerij dietz maken. Ten dien eynde verzoek (ik), dat Raap Uwe K. H. een oogenblik mag spreeken, en alz Raap hiervan verzekert is en zulkz aan de burgerij van Amsterdam mag bekendt maken, derve ik Uwe

K. H. verzekeren, dat ik binnen drie dagen zorg zal dragen, dat het request met de drie artikelen aan burgemeesters en raden van Amsterdam in stilte sal gepresenteerd worden". Hare K. H. kon niet rezolveeren om Raap doe audientie te geven, (en) ordonneerde mij dat ik, benevenz Raap, aan de hofmeesterstafel moest gaan eten. Daar eenige tijt geseten hebbende, kwam onz een dommestiq waarschauwen, dat Sijne D H. benevenz Hare K. H. en de jonge Prinz zoude passeeren: zoo Raap nieuwsgierigheyt hadt om hunne D. en K. Hoogheden te sien, dat ik dan aanstontz met hem moest bovekomen.

Wij, inmediaat na bove gegaan sijnde, hadden kort daaraan de eer om bovengenoemde hoogvorstelijke perzonadies te begroeten. Ik deedt in 't kort aan Hunne D. en K. H. uyt de mondt van Raap verstaan, hetgene ik bevorenz aan Hare K. H. hadt berigt, overreykende aan Sijne D. H. het meergenoemde consept, vragende aan Sijne D. H. off hetselve met sijn kennis en genoegen was opgesteldt, dat zulkz in Amsterdam op den Doel door Boekelman, Van Gimnig en anderen opentlijk gesegt werdt. Sijne D. H. betuigde, dat (hetselve) niet alleen buyten Sijn kennis was opgesteldt, „maar daar staan saken in, als verkiezen van gecommiteerde uyt de burgerij enz.", voegden Sijne D. H. daarbij, „die zeer tegen mijn genoegen sijn, en hetzelve mag wel aan de burgerij van Amsterdam bekendt gemaakt worden". Hierop namen wij onz afscheydt van Hunne D. en K. H. en namen de reyz na Amsterdam aan.

Maandag den 12 werdt de bijgevoegde notificatie No. 6 in Amsterdam afgelezen, om de burger-compagniën te vergaderen, om, zoo sij eenige beswaren hadden, dezelve aan hunne respectieve officieren op te geven. Na de middag ging echter het tekenen op den Doel wederom sijn gang, rakende doe, door

de bekendmakinge van Raap van hetgene hij de vorige dag aangaande het consept uyt de mondt van Sijne D. H. hadt gehoordt, het geheele consept agter de bank, en meest alle de compagniën burgers, die in het vervolg, volgenz de notificatie der regeeringe, bijeen vergaderde, conformeerde zig meest alle met de drie artikelen.

'sAvontz, nadat den Doele gescheyden was, verzogt ik, dat De Huyzer, Chatin, Deurhoff en Wagenaar de volgende morgen aan het huyz van Raap zoude komen, daar ik henlieden nootsakelijk moet spreeken. Sijlieden daar 's morgenz gekome sijnde, maakte ik hun bekendt de beloften, twee dagen tevoren aan Hare K. H. door mij gedaan, versoekende hun een ongeteekendt request van de drie artikelen in alle stilte en met beleefdheid aan burgemeesters en raden te presenteeren, en dat sij daerbij bekendt moesten maken, dat zulkz op expres verzoek van de burgerije geschieden; dat de burgerije verzogt hadt dat de getekende requeste in handen van Sijne D. H. mogte gesteldt worden en, zoo burgemeesteren aan die waarheyt twijfelde, dat sij in staat waren ontelbare getuygen op het stadthuys te brengen, maar dat sijlieden, om alle opschuddinge te vermeyden, dit liefst in alle stilte hadden verkozen te doen.

De Huyzer, Raap en Chatin rezolveerden hiertoe, werden van burgemeesteren op het minsaamste ontvangen, en burgemeesteren beloofden de raden daarover te spreken en door een bode aan het huys van Raap te laten seggen wat dag en uur sij om bescheyt op het overgeleverde request moest komen, waarop ik 's middags met de getekende requeste na de Oranjezaal vertrok, stellende die denzelven avondt Hare K. H. in handen, die ten hoogste vergenoegt was over dit spoedig succes.

Woensdagh den 14 Augustus kwamen J. de Huyzer, D. Raap, E. Chatin, Deurhoff, Romanz en Wagenaar aan de Oranjezaal; ik gaff hiervan aan Hare K. H. kennisse. Hare K. H. ordonneerden mij, dat ik die luyden in een herbergh, voor hare rekeninge, zoude trakteren, doende mij door hare kamerdienaar H. Preckel ten dien eynden vijv dukaten ter handt stellen. Nademiddag kwam Pain bij onz in de herbergh uyt order van Sijne D. H., willende Sijne D. H. ons spreken. Doe had ik de eer de bovengenoemde Amsterdammers aan Sijne D. H. te presenteeren, gevende teffens aan Sijne D. H. in 't kort berigt van de goede dispositie der Amsterdammers in 't algemeen voor de goede zaak, en in 't particulier voor Sijne D. H. en deszelves hoogvorstelijke famieli. Sijne D. H. seyde onz doe, dat de burgemeester Van de Poll, die voor de middag bij hem hadt geweezt, dat die niet genoeg hadt kunnen prijzen de voorzigtigheit, waarmede de saken in Amsterdam bestuurdt en uytgevoerdt werden, en Sijn D. H. versogt aan onz, dat wij op die wijze bleven voortgaan, dat hij dan meende verzekerdt te sijn, dat zig alles wel sou schikken.

Doe ontmoetede wij ook de heer van Roon aan 't Hoff, die op die dag van Aken was teruggekomen, daar wij ook eenige tijt mede in gesprek waren over de omstandigheden te Amsterdam.

Vervolgens namen wij afscheyt van de Stadhouderlijke famieli, en vertrokken Donderdag den 15 Augustus wederom na Amsterdam, waar inmiddelz het tekenen der drie artikelen zijn gang ging op den Doele en aan het huyz van D. Raap. Burgemeesteren ontboden De Huyzer en verzogten aan hem, dat hij wilde bewerken dat de vergaderinge op den Doelen agterwege bleev, vreesende dat daar door de tijt onlusten uyt soude spruyten.

De Huyzer en Raap deden daartoe wel hunne uyterste poginge, maar zukz werdt door de contrapartij tegengehoude, en om de menigte niet tegen te krijgen was het hier niet raadzaam deze snaar heel sterk te roeren.

Inmiddels kwam mijn neev J. Oudaan bij mij te Amsterdam, op verzoek van mijn vrouw, om te sien hoe het met mij was en off ik nog niet terug kost komen, dat voor mij volstrekt onmogelijk was, want zoo dikwijls ik de eer hadt om Hare K. H. te spreeken, beval mij die vorstin op het ernstigste met de uyterste spoet wederom na Amsterdam te vertrekken.

Maandagh den 19 Augustus wierdt De Huyzer en Raap voor burgemeesteren ontboden, daar sij het antwoord N° 7 op het request der drie artikelen verkregen, welk antwoordt gantsch niet voldeedt aan de verwagting en het verlangen der burgerij: dus verwekte dit een groot gemor op den Doel onder de menigte, dat door de partij van Martini. Boekelman (en daar sig nu ook de advokaat Feytema hadt bygevoegdt) op het hevigste wierdt aangestookt, waarom ik den 20 rezolveerden na de Oranjezaal te vertrekken om hiervan berigt aan hunne D. en K. H. te geven, gelijk ik dezelvde avondt de eer hadt zulkz te doen. Diezelvde avondt verzogt de heer van Roon aan mij, dat ik de volgende morgen aan het huyz van Sijn HoogEd. moest komen, gelijk ik deedt, daar vervolgenz de heer Charles Bentink bij onz kwam. Doen moest ik aan die beyde heeren een omstandig verhaal doen van alles, wat tot die tijt in Amsterdam was voorgevallen en wie de hoofden van beyde partyen waren enz.

Woensdagh den 21 Augustus kwam De Huyzer, Raap, Chatin, Roman en Wagenaar ook aan de Oranjezaal, met de tijdinge, dat het de vorige dag op den Doel nog bozer was geweest als den 19, van welke omstandigheden wij gezamelijk kennis gaven aan

Hunne D. en K. H., om de vreeze daar men gestadig in was dat gantsch Amsterdam in een bloedbad zou geraken, waarop vele toeleyden. Sijne D. H. nam aan om bij de burgemeesteren van Amsterdam te bezorgen, dat de burgerij genoegen kreeg, en gaff mij en de bij mij sijnde Amsterdammers order om zulkz aan de burgerij bekendt te maken en een ygelijk te vermanen om alle oproer te schuwen en voor te komen: dat zig dan alles wel ten beste sou schikken. Hare K. H. vermaanden op het allerernstigste hetzelvde en deedt mij door Pain vier dukaten ter handt stellen om de bij mij hebbende Amsterdammers te trakteeren. Donderdagh den 22 vertrokken wij wederom na Amsterdam, daar mijne vrienden de bootschap van Sijne D H. aan de burgerij wel deden, maar door de gestadige ophitsinge van de contra-partij werdt het gemor op den Doel dag aan dag groter, moetende ik, om zoo te spreken, hemel en aarde bewegen om de rust te bewaren. Dus raakte deze week met groote vrees ten eynde.

Sondagh den 25 Augustus kreeg ik op de middag een expresse te paardt van de heer van Roon, met order dat ik het koste dat het koste dienzelvden avondt aan het huyz (van) Sijne HoogEd. moest wezen, waaraan ik aanstontz gehoorsaamde, komende savontz ten elv uren ten huyze van Sijne HoogEd., gevende aan Sijne HoogEd. kennisse van hetgene de vorige week verder in Amsterdam was voorgevallen; ook gaff ik berigt op alle de vragen, die Sijne HoogEd. mij voorstelde. Sijne HoogEd. betuygde zeer voldaan te sijn over mijn rapport, seggende dat hij in een uur van mij beter begrip van de saak kon krijgen als van anderen in een halven dag. Dus een geruimen tijt doorgebragt hebbende, liet Sijne HoogEd. mij eten en drinken geven, en ik sliep eenige tijt in hetselvde huys en vertrok 's morgens ten vier uren met hetzelvde

rijtuig, daar ik mede gekomen was, wederom na Amsterdam.

Op dezelfde Maandag den 26 Augustus wierdt De Huyzer en Raap wederom bij burgemeesters ontboden, en kregen het antwoordt No. 8 op hun overgeleverde request. Doe dit antwoordt na de middag op den Doele werdt bekendt gemaakt en in handen van Martini, Boekelman, Feytema enz. quam, stelden sij zig aan als woedende menschen: aanstonts moest de burgerij in 't geweer, men moest andere mesurez nemen, de partij van Huyzer en Raap lieten zig om den tuyn leyden, men moest de regeeringe met geweldt dwingen en geen ogenblik vertoeven om hetzelve ter uytvoer (te brengen), kortom de gantsche Doele weergalmde van roov en moordt, en men hoorde uytdrukkinge, die ik mij schame op het papier te stellen. Zelvs was het zoover gekomen, dat eenige al om hun geweer liepen. Ik was op die tijt ten huyze van Raap (daar ik mij doe meest onthieldt, en wel inzonderheyt als de vergadering op den Doele was, om digt bij de handt te sijn); hier kreeg ik van het boven verhaalde door bode op bode berigt. Ik was in dootsverlegenheyt, wijl alle saken genoegsaam voor mijn rekening liepen; ik rade wel om door goede woorden en met bidde en smeeken hun bloedig en doldriftig voornemen voor te komen en te verijdelen, maar dat was op die tijt oly in 't vuur gegoten, ja die hetzelve door goede woorden en bidde en smeeken zogten te verijdelen, liepen gevaar om de eerste offerhande van hunne woede te worden.

In deze allergevaarlijkste omstandigheyt wierdt ik (te) rade om mijn neev J. Oudaan na den Doele te senden alz een, die tijdinge kwam brengen dat Sijne D. H. eerstdaagz in eyge persoon in Amsterdam sou komen om de beswaren en versoeken van de burgerij te horen en te redreseeren. Van dit mijn voornemen

deed ik aan De Huizer en Raap eerst kondschap toekomen. Mijn neev kwam onbekendt op den Doele en bragt met een onverschrokke weze die tijding aan de vergaderde burgerije, waarop de partij van De Huyzer en Raap aanstontz moet grepen en een ygelijk afrieden van in 't geweer te komen, en gestijft door de boodschap bleven zij borge voor de komst van Sijne D. H. in Amsterdam, en kregen hierdoor de menigte aan 't bedaren, hoezeer de tegenpartij zulkz tragten te verhinderen en van boosheyt op de tande knersten omdat hun voornemen wierdt teleurgesteldt.

Immediaat na den Doele gescheyden was, schreeff ik een brief aan Sijne D. H. en Hare K. H., waarin ik aan Hun D. en K. H. kennisse gaff, in wat crisis de saken in Amsterdam stonden en hoe mij die genoodtsaakt hadden beloften te doen van de aankomst van Sijne D. H. in eyge persoon te Amsterdam, met ootmoedige beden, dat Sijne D. H. aan mijne beloften gelieve te voldoen, want dat het anders geheel buyten hoop was een oproer voor te komen.

Hiermede stuurde ik diezelve avondt Chatin en Roman en Deurhoff (en) Wagenaar, yder met een sjees met twee paarden, na de Oranjezaal; deze vier bovengenoemde personen waren ooggetuige geweest van het gepasseerde op den Doele, en konde dus aan Hunne D. en K. H. een verder relaaz van het voorgevallene doen. Ik recommandeerde hun, op het spoedigste, tenminste met een chaez, terug te komen om berigt te geven.

Dinsdag den 27 wierdt het fiat, No. 9, door burgemeesteren gegeven, gepubliceerdt, maar gaff zoo min genoegen als het antwoordt van de vorigen dagh, en deedt de partij van Martini, Boekelman enz. rezolveeren, het declaratoir protest en request No. 10 aan burgemeesteren en raden op te stellen, om de

volgende dag te presenteeren. Deze dag sond ik met de onderrigtinge No. 11, door de partij van Martini en Boekelman opgesteldt, mijn neev Oudaen na de Oranjezaal, om Hun D en K. Hooghedenz aan te tonen, dat die partij niets onbeproeft lieten, en bedekt en publiek hun best deden om alles het onderste bove te keeren.

Woensdagh den 28 Augustus wierdt de notificatie No. 12, door burgemeesteren en raden verleendt (op het declaratoir protest en request, de vorigen dag door de partij van Martini en Beukelman gepresenteerdt), afgepubliceerdt. Nu kon men met geen billikheyt verwagten, dat die partij ietz meer soude vergen, wijl zij nu alles hadden, wat zij oyt verzogt hadden; egter wierdt dezelvde nademiddig de reetz genoemde onderregting door de partij van Martini (en) Boekelman op den Doel voorgelezen en omgedeeldt, maar door de terugkomst van Chatin, Deurhoff, Roman en Wagenaar, die diezelvde nademiddag op den Doel kwamen en gezamentlijk verzekerde, dat Sijne D. H. binnen vier off vijv dagen in Amsterdam stondt aan te komen, kon deze onderregting voor ditmaal weynig vrugt doen.

Deze dag kwam ook mijn neev Oudaen van de Oranjezaal terug, tijdinge brengende dat Sijne HoogEd. de heer van Roon de volgende dag met een commissie van Sijn D. H. in Amsterdam stondt te komen; die bovengenoemde heer liet mij versoeken dezelvde avondt op het huyz te Swanenburg te komen.

Ik vertrok ook diezelvde avondt met De Huyser, Raap en verscheyde Amsterdammers daar na toe. Hier gaff Sijne HoogEd. mij kennis, dat de regeeringe van Amsterdam hunne ampten hadden nedergelegdt, en dat Sijn HoogEd na Amsterdam kwam, om te vernemen off de regeeringe en de burgerije hunne onderlinge verschille ter diciesi van Sijne D. H. wilde

overgeven, dat daaraan de reyze van Sijne D. H. afhing, en zoo zukz geschieden, dat Sijne D. H. dan zekerlijk de volgende Sondag na Amsterdam stondt te komen. Ik verzekerde Sijne HoogEd., dat de partij van De Huyzer en Raap, benevenz de geheele burgerij, daarna verlangde. Verder gaf ik Sijne HoogEd. opening, dat ik de partij van De Huyzer en Raap volkome had gedisponeerdt om aan Sijne D. H in deze tijtzomstandigheyt te bezorgen, dat Sijne D. H. voortaan de electie van burgemeesters en raden kreeg, biddende, dat Sijne HoogEd. daartoe mede wilde werken, want dat, soo men deze gelegenheyt liet voorbij slippen, het te vreesen was, dat de regeering van Amsterdam in 't vervolg weer hunne oude rol soude spelen.

Sijne HoogEd. vondt mijn voorstel goedt, beloovde mij aan de handt daartoe te zulle medewerken en ten minste te helpen bezorgen, dat Sijne D. H. voortaan de electie van burgemeesteren verkreeg.

De volgende dag liet mij de heer van Roon bij zig op het Heere-logement komen, gaff aan mij kennisse, dat de regenten en burgers de saken ter decisie van Sijne D. H. hadden gesteldt, en dat dus de reyz van Sijne D. H. na Amsterdam vast was. (Verder) verzogt Sijne HoogEd. mij, dat ik de burgers moest aansetten om inmiddelz hunne beswaren en versoeken in order te stellen. 'S avontz na het vertrek van Sijne HoogEd. gingen enigen uyt de partij van Martini en Boekelman, als Bijltjes verkleedt, aan de huyze van burgemeesteren, en noodtsaakten burgemeesteren te sweeren van noyt hunne ampten weer te zullen aanvaarden, al wilde Sijne D. H. hun in hunne waardigheden handthaven en herstellen.

Vrijdagh den 30 en Saturdagh den 31 viel er weynig van aanbelangh in Amsterdam voor, alleen was men bezig met requeste te maken en te tekenen.

Het request N°. 13 heb ik ten verzoeke van de partij van De Huyzer en Raap voor hun opgesteldt. De partij van Gimnig deedt hetzelfde. Ook liep er een gerugt, dat de regeringe ook een request in hun faveur liet tekenen. Om die reden gingen eenige uyt de partij van Martini en Boekelman, als scheepstimmerlieden verkleedt, met omtrent veertien honderdt timmerlieden verzeldt, een wandeling door Amsterdam doen op den 31, blijvende voor eenige huyze (daar men voorgaff dat diergelijke tekeninge geschiedde) stilstaan, doende daar eenige dreygementen bij om een ygelijk af te schrikken. De procureur Rooz, die men sij dat de opsteller was van het request, dat in faveur van de regering gemaakt was, moest aan die wandelende menigte onder eede betuygen, dat hij daaraan geen deel hadt.

Deze dagh hadt ik aan Hunne D. en K. Hooghedenz een briev bezorgdt met verzeekeringe, dat de stat Amsterdam (was) als een schoon papier, dat Sijne D. H. daarop konde schrijven dat hij best tot 's lands heil en sijn eyge glory oordeelden te behoren Ook smeekte ik den Prinz om zig bij zijne aankomste in Amsterdam dog omsigtig te gedragen, ophalende verscheyde gevallen, te voren door mij voorsegt en bewaarheyt, van de partij van Martini en Boekelman, en dat sij nog sonder ophouden werkten om gecommitteerde uyt yder wijk te doen verkiezen, en uyt die gecommitteerde dan weer hun zelven te doen committeeren, en dat sij dan aan Sijne D. H. de wet souden voorschrijven, vermitz zij niet anders dan door eyge belangenz voortgedreven wierden, schrijvende daar verder bij, dat ik Sondagh den 1 September den eer sou hebben (onder het welnemen van Sijne D. H.) om Sijne D. H. te ontmoeten, om verder mondeling rapport te doen.

Sondagh den 1 September had ik de eer Hunne

D. en K. H. aan het Haagsche schouw te ontmoeten, sittende Sijne D. H., benevens Hare K. H. (die de Prins tot aan de Postbrug uitgeleide deed) in een kales. Ik had de eer een geruymen tijd, in het portier staande, met Hunne D. en K. H. te spreeken, en gaff het request N°. 13 (te weten eenige gedrukte exemplare) in handen van Sijne D. H. Sijne D. H. ordoneerde mij cito aan de Postbrugge hem verder te komen spreeken. Hier hadt ik de eer om wederom een lange samenspraak met Hunne D. en K. H. te hebben, en gaff in 't breede kennis van de omstandigheden in Amsterdam en van de voornemens van de partij van Martini en Boekelman enz. [1]) en dat sij ook een request in gereed(heid) hadden, vernieuwende verder mijn bede, de vorige dag bij missieve aan Sijne D. H. gedaan. Sijne D. H. beloovden mij zulkz, en rezolveerde de requesten van beyde de partijen aan te nemen en daaruyt te kiesen dat best was en daar een antwoordt off apostil op te verleenen. Verder bedankten mij Sij e D. H. en Hare K. H. voor mijne onvermoeyde zorge en vlijt, in Amsterdam aangewendt om de rust te bewaren, en dat ik die stat voor woedende oploopen hadt beveyligdt, met versoek om daar verder te blijven volharden en Sijne D. H., als hij in Amsterdam was, van alles berigt te brengen, en na mijn uyterste vermogen te helpen bevorderen dat de saken tot het welwezen van het gemeene land in het algemeen en de stat Amsterdam in 't bizonder, en tot glory van Sijne D. H. wierden ten eynde gebragt, met beloften van beyde Hunne D. en K. Hooghedenz, dat die voor mij en mijne famieli soude zorgen, dat ik daar volkomen gerust op kon sijn. Ik beloovde aan Hunne D. en K. H., dat het aan mij en de partij van De Huyzer

1) (In het andere afschrift): van Rousset.

en Raap niet sou haperen om Sijne D. H. in alles te helpen en playzier te doen. Verder bleev ik Sijne D. H. en Hare K. H. verpligt voor hunne groote beloften en seyde nietz meer van hunne hooge gunst te verlangen, dan om met vrouw en kinderen op eene eerlijke wijze te konne leven [1]).

Vervolgenz wierdt Sijne HoogEd. de heer van Roon en de heeren Fagel en De Back in mijn presentie bij Hunne D. en K. H. geroepen, waaraan Sijne D. H. bekendt maakten, dat hij beyde de requesten, die door de burgerye van Amsterdam aan Sijne D. H. stonde gepresenteerdt te worden, soude aannemen en uyt de beyde het beste sou verkiezen en daar een apostil op sou verlenen. Doe hadt ik de eer om afscheydt van Sijne D. H. en Hare K. H. te nemen, en Sijne D. H. ordoneerden mij, diezelvde avondt op het huys Swanenburgh Sijne D. H. wederom te komen spreeken. Hier hadt ik na de avondtmaaltijd wederom het geluk, om Sijne D. H. alleen te spreeken en Sijne D. H. op alle voorgestelde vragen naa mijn beste vermogen berigt te geven, en te feliciteeren met de Hoge verjaardagh van Sijn Doorlugtige Hoogheyt. Sijne D. H. vernieuwden doe ook Sijne verzoeken en beloften, diezelvde middagh aan de Postbrugge gedaan.

Maandag den 2 September Sijne D. H. int Heerelogement te Amsterdam aangekomen sijnde, wierdt ik korten tijt daaraan bij Sijne D. H. ontboden. Sijne D. H. seyde mij doe, dat bij nader overleg goedtgevonden waz van de twee requesten één te for-

---

1) (Randschrift:) NB. Doe ik na Amsterdam vertrok op expresse order van Hare K. H. om daar te moete blijven, zonder na Rotterdam te mogen vertrekken, deden Hunne D. en K. H. door Pain mij na mijn vrouw en kinderen en affairen vragen, en off die nu in mijn absentie evenwel sijn gang konde gaan, welke laatste vraag ik met neen moest beantwoorden.

meeren; derhalven verzogt Sijne D. H. aan mij, dat de partij van Raap en (die) van Gimnig zig in mijn presentie daarover moesten verstaan en vereenigen. Ik wilde aan Sijne D. H. daarvan de onmogelijkheid aantoonen, maar de heeren van Roon en De Back, die daarbij present waren, namen mij yder bij een arm en bragten mij in een anderen kamer, daar ik H. van Gimnig vondt. Hier rekomandeerden de twee bovengenoemde heeren onz de vereeniging aan, alsmede dat er gecommitteerden uyt de burgerij moesten verkozen worden [1]).

Ik verzocht doe aan H. van Gimnig, dat hij benevens sijn partij dan een ander gedrag moesten houden als sij tot heden toe gedurende de bewegingen gehouden hadden, hetwelke ik in sijn presentie in 't kort aan die heeren bloot ley. Wij spraken doe aff om met de voornaemste hoofden van beyde de partijen nademiddagh in de Graaff van Hollandt te vergaderen, om over de vereeniging te spreeken [2]). Inmiddels ging ik naa het huys van D. Raap en schreeff een briev aan Sijne D. H. en een aan Hare K. H., waarin ik én Sijne D. H. én Haere K. H. uyt de geordoneerde vereeniging voorspelde, dat de saken in Amsterdam niet dan een slegten uytslag konde hebben, welke beyde brieven ik immediaat bezorgden, dat aan Sijne D. H. en Hare K. H. wierden ter hand gestelt.

---

1) (Randschrift:) NB. Het verkiezen van gecommitteerde uyt yder wijk, hoe sterk door de partij van Martini en Boekelman en H. van Gimnig enz. doorgedreven, hadt ik altijt door de partij van De Huyzer en Raap enz. weten te verijdelen tot op het oogenblik dat Sijne D. H. in Amsterdam quam.

2) (Randschrift:) Van Gimnig vertrokken sijnde, badt ik de heeren van Roon en De Back, dat sij dog aan de partij van Gimnig niet te veel gehoor soude geven, hun verzekerende, zoo zij zulks deden, dat zij zig daarover op het laatst soude beklagen.

Na de middagh vergaderden de voornaamste hoofden van beyde de partijen volgenz afspraek in de Graeff van Hollandt in mijn presentie bij elkanderen. Hier tragte ik, benevens De Huyzer, Raap, Roman, Chatin en andere, de vereeniging van beyde partijen op billijke condietiën tot effect te brengen. Ik stelde ten dien einde voor, om de twee requeste tot een te brengen en van beyde de partijen evenveel hoofden te verkiesen om de sake bij Sijne D. H. af te doen, maar alles tevergeefs: sij wilde van geen andere vereeniging horen dan dat de partij van Raap en De Huyzer hun request onderteekende en zig verder in alles aan hen onderwierpen. Ik, benevenz de bij mij hebbende vrienden, vertoonden dat hun eysch geen vereeniging maar een onderwerping was, hetwelk direkt tegen het versoek en de order van Sijne D. H. street, maar men schuurde de Moorjaan: nietz kon hun versetten, en hiermede wierdt de vergadering afgebroken, want zoo die onderwerpinge was geschiedt, kon de partij van De Huyzer en Raap Sijne D. H. nergenz meer dienst in doen (gelijk int vervolg sal blijken dat sij gedaan hebben), wijl de tegenpartij meestal bestondt uyt perzonen, die kwaataartig, oplopendt en onversettelijk alles wat hun int hoofdt kwam wilde doordringen, en weer anderen, die nietz in het oog hielden dan hun eyge belangenz.

Ik ging immediaat na Sijne D. H.; ik gaff hem kennisse van het voorgevallene in de Graaff van Hollandt, daar Sijne D. H. seer t'onvreeden over waz. Mijnheer De Back, daarbij tegenwoordig sijnde, sey tegen mij, dat ik hem die voormiddagh zeer verlegen hadt gemaakt met H. van Gimnig soo sterk de waarheyt in sijn aangesigt te seggen; hij meende dat ik mijn selven meer besat. Sijne D. H. voegden hierop de heer Back toe: „Gij moet Van der Meer

dat niet qualijk nemen, het doet sijn sterken ijver voor de goede saak".

En die der saken kundig was kost mij sulkz niet qualijk nemen. Tot op de aankoomste van Sijne D. H. in Amsterdam hadt ik de partijen van Martini en Boekelman enz. met de grootste moeyten dez werrelds er onder gehouden en hunne kwade desseyne telkenz verijdelt, hebbende zoolange ik in Amsterdam hadt geweest bijna nagt nog dagh rust gehadt. Ik moest de stat op en neer loopen, konnende nietz aan andere vertrouwen; want zoodraa ik zulkz deedt, wierden zij van de contra-partij bij de neus omgeleidt; kortom, ik hadt met lope, draven, rennen, schrijven en vrijven, bidde, smeeken en dreygen, trakteeren en geldt in de sak geven, de zaken van Amsterdam in die staat gebragt, dat Sijne D. H. bij zijne aenkomste met gemak en playzier dezelve kost decideeren en ten eynde brengen, en op dezelvde dagh dat Sijne D. H. in Amsterdam aankwam, werdt de partij van Martini en Boekelman enz. op den troon gesteldt en het aanstellen van gecommitteerden wierdt doorgedrongen, beyde saken, daar en Sijne D. H. en Hare K. H. zig altijt sterk tegen gesteldt hadden, en daardoor wierden de zaken in Amsterdam in die staat gebragt, dat Sijne D. H. van dat oogenblik aff alles met moeyten, met tegenspreeken, met ongenoegen en hartzeer niet halv na zijn genoegen kon ten eynde brengen.

Vervolgens kwamen er eenigen hoofden van beyde partijen op het Heere-logement. Sijne D. H. raden hun de vereeniging op het sterkste aan, gelijk de vereeniging dan doe ook in schijn geschiede, als verder blijken zal, en de requeste wierden tesamen overgegeven.

Gedurende het aanwezen van Sijne D. H. in Amsterdam ordonneerde mij Sijne D. H., dat ik mij alle

morgen bijtijtz op het Heere-logement moest vervoegen om Sijne D. H. te kome spreken. Ten dien eynde kreeg ik een teken, om onverhinderdt door de burgerwagt te konnen passeeren, want Sijne D. H. liet mij dikmaalz bij zig ontbieden, zoowel 's morgens vroeg als 's avonts laat off overdagh; als er grooten haast bij was, wierden er drie, vier gelijk uytgesonden om mij op te soeken ter plaatze daar ik mij meest onthieldt, hebbende die plaatze den eersten dag aan baron Grovestins opgegeven.

Nu was men op den Doele van 's morgenz vroeg tot 's avontz laat bezig om alle bezwaren op te stellen en aan Sijne D H. over te geven. Mij wierdt berigt, dat de heer Hartman een boek hadt, daar hij voor burgemeesteren geheyme notulen in aanteekende: ik bezorgde, met goedvinden van Sijne D. H., dat hetzelve door een deputatie van den Doele van Hartman wierdt afgevraagdt, die hetselve op het Heere-logement Sijne D. H. ter hand stelden. Daar kon Sijne D. H., benevenz veele andere saken, in sien wat uytkeeringe regenten en hunne familiën, alsmede particuliere, van sommige ampten trokken.

De partij van Martini en Boekelman (daar nu H. van Gimnig als het hoofdt van wierdt aangemerkt), deden nu Sijne D. H. (hoezeer de Vorst daar ook tegen was en om zoo te spreeken hemel en aarde tragten te bewegen om hetselve voor te komen) besluyten om de regeeringe te veranderen. Ten dien eynde stelde ik op order van Sijne D. H. een lijst op van de regenten, die het meest bij de burgerij in haat waren, en een tweede van perzonen, die Sijne D. H. weer in plaats van de afgezette heeren kon aanstellen. Sijne D. H. vroeg mij, toen ik hem die lijsten ter handt stelden, daar op de eerste ook de burgemeester P. van de Poll stondt, off ik geen kanz (zag) om die te behouden, dat Sijne D. H. zulkz gare

sou zien. Ik deedt door Raap (die nu ook als het hoofdt van de tweede partij wierdt aangemerkt) en andere de burgerij daaromtrent de pols tasten; maar de partij van Gimnig hadden dien heer soo swart gemaakt, dat er niet de minste kanz was om hierin Sijne D. H. playsier te doen. Ik versogt ook aan Sijne D. H. (als sijnde door verscheyde voorname burgers daartoe versogt), om bij alle mogelijkheyt de heer en Mr. Dirk van Buren te bewaren, maar Sijne D. H. betuygden mij daar ook geen kanz toe te sien, vermitz hij berigt hadt, dat die heer, ten tijde hij in Gecommitteerde raden hadt geseten, zooveel na zig hadt gesleept als hem mogelijk was. Vrijdag den 6 September de veranderinge van burgemeestere en raden op den Doele bekendt geworde sijnde, ging het daaromtrent soo hol als op Maandagh den 26 Augustus: „Voor den donder enz.", seyden ze (te weten uyt de partij van Gimnig), „de Prins verkragt statsprivelegien [1]). De nieuwe aangestelde heeren sijn niet beeter dan de oude; wij sijn met sulke burgemeesters absoluyt niet tevreeden; men kan er zijn lijv en leven niet aan vertrouwen". Ja, eenige voegden er bij: „Als die burgemeesters blijven, worden wij opgehangen enz. Aanstonts de Bijlties int geweer, en die moeten na het Heere-logement marcheeren, om de Prinz te noodtzaken om andere burgemeesters aan te stellen", waar na toe sij inmiddels uyt de driftigste een deputatie aan Sijne D. H. afsonden.

Van dat alles kreeg ik van den Doele door bode (op) bode berigt, en baarde mij meer hartzeer als verwonderinge, als hebbende dergelijke zaken den 6 September al voorsien en voorsegt. Meteen komt er t'enden adem (iemant) van het Heere-logement loopen:

---

1) (Randschrift:) NB. Hun voornemen waz Sijne D. H. te noodtsaken de verkiesinge te doen uyt een nominatie, door hun opgestelt.

ik moest op ordere van Sijne D. H. aanstontz op het Heere-logement komen. Hier wierd ik door de heere van Roon en De Back waargenoomen; die heeren verhaalden mij, wat deputatie Sijne D. H. daar van den Doele bij zich hadt gekregen, en dat sij zig volstrekt hadden gedeclareerdt met die burgemeesteren niet te kunnen tevrede sijn, dat er absoluyt een temperament moest uytgevonden worden om de burgerij genoegen te geven; en beyde die heeren meende, dat de burgerij geen reden hadt om te klagen over de nieuwe aangestelde burgemeesters, en dat de glory van Sijne D. H. in deeze saak geen temperament kon dulden. Ik antwoorde die heeren daarop: „Mijne heeren, ik heb volgens mijn pligt Sijne D. H. en de heeren gewaarschouwt om de partij van Gimnig zooveel gehoor en voet niet te geven als tot heden geschiedt is en nog geschiedt, en gelieven de heeren zoo voort te gaan, dan zal het nog erger lopen". Verder erinnerde ik doe aan Sijne Hooged. de beloften, door Sijne Hooged. op het huys te Swanenburgh den... Augustus aan mij gedaan, om Sijne D. H. voortaan de electie van raden en burgemeesteren, off ten minste van burgemeesteren, te bezorgen, dat het nu de regte tijt was om hetzelve te bezorgen. Mijnheer De Bak voegden mij hierop toe, dat alles zoo wel bezorgd was, dat ik daaromtrent niet behoevden te zorgen. Doen hadt ik de eer Sijne D. H. alleen te spreeken. Sijne D. H. gaff mij kennis van de deputatie en hunne commissie, en klaagden zeer over hunne onbetamelijke handelwijze, mij teffens vragende en verzoekende, off ik geen kanz zag om Sijne D. H. uyt deze netelige omstandighede te redden; dat hij mij daar altijt voor verpligt zoude blijven, want dat ik gemaklijk kon begrijpen, voegde er Sijne D. H. bij: „Laat ik mij van die luyden eenz dwingen met verandering te maken, dan is het te

vreesen dat er geen eynde aan zal komen, want dan zal er altijt wat aan haperen". Hierin moest ik Sijne D. H. gelijk geven, en seide: „Indien Uwe D. H. deze zaak aan mijne direktie blieft te betrouwen, meen ik nog kanz te sien om Uwe D. H. te redden." Sijne D. H. vroeg mij, op wat wijze ik hetzelve meende te kunnen uytvoeren. Ik antwoorde: „Uwe D. H., ik meen, dat ik volstrekt meester ben van de partij van Raap te disponeeren om Uwe D. H. in deze te plaizieren, en onder de gecommitteerde uyt de burgerij ken ik ook wel brave luyden, die hetzelve in deze ook niet zulle weygeren; met deze gesamentlijk meen ik het zoo te besteeken, dat sij op den Doele ronduyt zulle zeggen: Wij zijn volkomen met de keuze, die Sijne D. H. van burgemeesteren en raden gedaen heeft, tevreden, en gaan Sijne D. H. daar aanstonts voor bedanken en op morgen de nieuwe heeren feliciteeren, en die lust heeft kan met onz gaan. Dan meen ik verseekerdt te sijn (voegden ik er bij) dat selvs de slimste het niet zal derve weygeren". Sijne D. H. vondt hetselve goet en verzogt mij zulks aanstonts te willen in het werk stellen.

Ik ging na het huys van Raap, daar ik eenige van die luyden, die ik moest spreeken, vondt, en eenige anderen daarbij liet ontbieden. Doen vroeg ik aan die luyden, off zij ietz wezentlijks tegen de heeren Trip, Hasselaar en Deutz hadden. Sij betuygden mij: voor hunne perzonen nietz. Doen seyde ik: „Immers dient er in deze stat een burgemeester in de kamer te wezen, die het beloop der saken kundig is, en dat is de heer Van Collen, en die heb ik als een braaff man horen beschrijven; dus verzoek ik de heeren op alle vriendtschap, dat gij gezamentlijk resolveert Zijne D. H. deze avondt voor sijne gedane keuze te gaan bedanken en morgen de nieuwe aan-

gestelde heeren te gaan feliciteeren; en weest zoo goedt, gaat nu gezamentlijk na den Doel, spreekt daar uwe overige vrienden, en maakt dan uw voornemen publiek op den Doele bekendt; ik meen verzeekerdt te sijn, dat niemant van de gecommitteerde nog van de partij van Gimnig durve weygeren om mede te gaan; en ik verzeeker, de heeren zullen aan Sijne D. H. met hetselve te doen groot vermaak toebrengen". Die heeren beloovden mij hetzelve en stelden het ook aanstontz in het werk, en schoon de contrapartij schuymbekten van boosheyt, sij dorsten niet nalaten om mede na het Heere-logement te gaan en om de volgende morgen de nieuwe heeren te gaan feliciteeren. Dus kwam ik deze storm gelukkig te boven; maar doe Raap en De Huyzer en die van sijn partij op Maandagh den 9 wederom op den Doel kwamen, moesten sij van de partij van Gimnig en de driftige en kwaataartige uyt de gecommitteerdens hooren, dat sij de burgerij verrieden en van de regeering geld trokken, en „Voor den bliksem", voegden se er bij, „de Prins is soo goedt als de rest" [1]), ja, men dreygden Raap en De Huyzer enz. uyt de vengsters der Doele int water te werpen, zoo euvel namen sij het op, dat de partij van Raap op den 6 hun voornemen (om Sijne D. H. in alles te dwarsboome) hadden verijdelt, en ook waren sij ten hoogste onvergenoegdt over eenige periodenz in de notificatie van den 7 Augustus, zijnde de notificatie van de verandering van burgemeesteren en raden, en eyndelijk vreesden sij ook omtrent de vrijen krijgsraedt hun voornemen niet te zulle konne volvoeren, bijaldien Raap en sijn partij op den Doele bleeff; dus

1) (Randschrift:) Ik gaff van dit schelden op Sijne D. H. aan eenige heeren op het Heere-logement kennis, en noemde de persoon; maar men hoorde het onverschillig aan.

waren deze genoodtsaakt den Doel te verlaten, sendende het protest n°. 14 op den Doele.

Nu hadden de heetgebakerde de handen ruym, na sij alvorens eenige der redelijkste uyt de gecommitteerdenz ook hadden genoodzaakt insgelijkz den Doele te verlaten, die hun in hunnen dolsinnigen handel wilden tegenspreken.

'S avontz hadden de voornaamste roervinken een conparietie, daar sij, toen sij bijna vol en dol gesopen waren, met de degen in de vuyst elkanderen wilde dwingen te sweeren, niet te moge rusten voor Sijne D. H. hun eene vrije en onafhankelijke krijgsraadt hadt toegestaen; en die het niet konde ontvlugten wierden ook gedwongen dien eedt te doen. Uyt het midden van dat woedend geselschap wierdt wederom een deputatie aan Sijne D. H. afgesonden, daar sij met alle onbeschaamt- en onbeleevtheyt hunne genome rezolutie aan Sijne D. H. gingen bekendt maken. Ik wierdt even na hun vertrek, 'savonts tusschen tien en elv uuren, bij Sijne D. H. gehaaldt. Sijne D. H. was toen verzeldt van de heeren van Roon, Wassenaar, Fagel, De Bak, Lestevenon, Grovestins, Heyden en Rousen. Het behaagde Sijne D. H. mij bekendt te maken, wat deputatie hij bij zich hadt gehadt, en vroeg mij hooft voor hooft na hunne bedrijven en carakters, die ik zoo kort en klaar mij mogelijk was aan Sijne D. H. beschreeff. Doe verhaalde Sijne D. H. mij ook, waar hunne commi(s)sie in hadt bestaan, en dat sij Sijne D. H. hadden willen noodtsaeken hun in hunne onbesonnen voornemen en genome resolutie te ondersteune; maar Sijne D. H betuygden mij, dat hij op die wijze en met dwangh zig in het werk van de krijgsraedt niet wilde mengen, en dat hij hun zulkz ook hadt gezegt. De baron Van Wassenaar seyde toe tegen mij: „Van der Meer, het schijnt gij all veele luyden in Amsterdam kendt". Ik repli-

ceerde: „Uwe Hooged., gedurende ik mijn verblijv in Amsterdam heb gehouden, heb ik mij toegelegt om die luyden, die Sijne D. H. mij daar genoemt heeft, benevenz eenige anderen, te leeren kennen", daar bijvoegende dat zulkz volstrekt nodig was, wilde ik Sijne D. H. van eenig nut sijn. Verder waarschouwde ik Sijne D. H. nog voor een perzoon, die, schoon hij zig achter de schermen hieldt en bij dergelijke deputatie noyt tegenwoordig was, egter er doorgaanz de aanstooker van was. Sijne D. H. vroeg mij, hoe ik zulkz wist. Ik antwoorde hierop: „Uwe D. H., ik ken hem van nabij en heb hem in de ziel getast". Sijne D. H. vroeg mij verder, „off hij dan een vleeschelijke ziel hadt". Ik repliceerde hierop: „Uwe D. H. begrijpt mijn meening wel". Gedurende dit gesprek hadt Sijne D. H. een dooz voor zig staan, daar verscheyde perkamente brieven met groote zegels, in zilvere doze besloten, aanhingen. Sijne D. H. bezag die gedurende het gesprek, en na hetzelve geeyndigt was, vroeg Sijne D. H. aan Sijne Hooged. de heer Fagel: „Heer griffier, laten Hare Hoogmogende van die dozen ducatons slaan?" „Neen, Uwe Hoogheyt", antwoorde de heer Fagel, „die dozen worden alle op de griffie bewaardt. Als Uwe D. H. lust heeft dezelve te sien, sij sijn daar alle nog van die tijt aff dat de Unie gesloten is". Bij die ockazie dat ik de bovengenoemde brieven zag, zeide ik: „Uwe D. H., is het mij gepermiteerdt aan Uwe D. H. te vragen, off de vrede te Aken gesloten is?" Sijne D. H. antwoorde: „Neen Van der Meer, de vrede is nog niet gesloten; dit sijn de ratificatiën van de preliminairen". Doen wenzte ik Sijne D. H. benevenz de bij zig hebbende heeren eene aangename nagtrust toe.

Maar die mogt doe aan Sijne D. H. niet gebeuren, vermitz eenige van die messieurs, die de vorigen

avondt in commissie bij Sijne D. H. waren geweest, gestijft door eenige borgers, die dezelve nagt de wagt hadden, en door die eerstgenoemde messieurs hiertoe verleydt, ondernamen Sijne D. H. 's nagts omtrent ten halv drie uren op te late wekken, onder voorwendzel zij moesten cito Sijne D. H. spreeken, off de stat waz in een bloedtbadt. Sijne D. H. liet hun aanstontz voor sijn ledikant komen. Daar waarschuwde die messieurs Sijne D. H. dat, zoo hij niet aanstontz hun een vrije burgerkrijgzraadt toesting, Sijne D. H. zelvs in groot gevaar was. Sijne D. H. antwoorde hun, dat hij heele andere gedagten van de burgerij van Amsterdam hadt, „maar betreffende het artikel van de vrije krijgsraadt, daaromtrent heb ik mij gister avondt al gedeclareerdt, dat ik daar mijn handen van aftrek en hetzelve aan de burgers overgeev".

Zijne D. H. liet mij 's morgens vroeg bij zig halen, en gaff mij van het gepasseerde dez nagtz kennis, en dat hij voorgenomen hadt zig direkt nog indirekt met de krijgsraadt te zulle bemoeijen; dat ik aan Raap en De Huyzer en verdere vrienden daar kennisse van moest geven, gelijk ik aanstontz deedt, en stelden het geschrift no. 15 op, dat immediaat wierdt gedrukt en door meenigte burgers uyt alle wijken wierdt getekendt. Hiervan gaff ik kennis aan Sijne Hooged. de heer griffier Fagel, latende het opstel aan Sijne Hooged. sien, hetwelk wel na sijn genoegen was, maar Sijne Hooged. seyde mij doe ook, dat Sijne D. H. selvs een verhaal hadt opgesteldt van hetgeene de vorigen avondt en nagt tusschen Sijne D. H. en eenige gecommitteerde en andere burgers was voorgevallen, en dat zeer wel was opgesteldt, en dat het al bij Lamzveldt was geweest om te drukken, maar dat mijnheer De Back Sijne D. H. hadt gedisponeerdt om hetzelve terug te laten halen,

en dat in deszelvs plaatz het geschrift no. 16 was gedrukt, en daarom meende Sijne Hooged. dat aan deze saak niet meer te doen was. Hierdoor bleev het werk van den krijgsraedt ook in wannordere, daar het gemaklijk uyt kon geredt worden, bijaldien de bekendtmakinge van Sijue D. H. was aan den dag gekomen, en als men voort hadt gegaan met het geschrift No. 15 te tekenen, dan hadt zig het stuk van den krijgsraadt volkomen naa het goetvinden van Sijne Doorlugte Hoogheyt geschikt. Zoodat nu in Amsterdam, zowel met opzigt tot de regeering als de krijgsraadt, de saken in die staat bleven, die niet dan displayzier aan de Stathouderlijke regeeringe konde toebrengen. Dat deedt mij bijna desperaat werden, dat ik eene ockazie moedtwillig zag verwaarlozen, die zoo bekwaam was (als mogelijk noyt weer zal gebore worden) om in de stad Amsterdam schikkinge te maken ten welwezen van de gantsche republiek en tot een eeuwige glory van Sijne Doorlugte Hoogheyt. De publicatie, den 15 September op den dag van Sijne D. H. vertrek afgekondigt, staaft mijn gezegde.

Ook betuigde Sijne D. H. op Saturdagh den 14 September aan mij, dat het hem leedt deed dat het request van Raap niet maar alleen hadt aangenomen, dat hij nu van agteren wel zag dat zig alles in Amsterdam dan beeter zou geschikt hebben. Ook voegde er Sijne D. H. bij: „Ik heb ondervonden dat de partij van Raap zoo sterk niet op de regeeringe gebeten waren als de partij van Gimnig, en dat hij daarvan de regeeringe ook hadt verzekerdt". Doen bedankte Sijne D. H. mij ook particulier voor de diensten, die ik hem in Amsterdam hadt bewezen, en beloovden mij op zijn prinslijk woordt dezelve te zullen vergelden, en ordoneerde mij nog drie à vier dagen na het vertrek van Sijne D. H. in Amsterdam te

blijven (omdat de partij van Gimnig niet ophieldt te woelen en van tijt tot tijt notificatiën en publicatiën alsmede een nieuw request lieten drukken, en na het vertrek van Sijne D. H. ook weer nieuwe vergaderinge wilde aanlegen). Sijne D. H. verzogt mij, dat ik op dat alles een wakend oog wilde houden en hem in eyge perzoon tijding kome brengen, hoe zig de burgerij na Sijn vertrek had gedragen. Op Sondag den 15, doe Sijne D. H. uyt de kerk kwam, hadt ik de eer om afscheidt van Sijne D. H. te nemen, wenschende hem teffenz een goede reis toe. Doen hieldt ik mij (volgens de order van Sijne D. H.) tot den 18 September in Amsterdam op. Op Maandagh den 16 September kwamen eenige uyt de partij van Gimnig, alsmede weynige uyt de gecommitteerde van de burgerij en eenige Bijlties, op den Doele, onder schijn om de reekening van de kasteleyn aff te vragen. De kastelijn hadt mij over den Doele een kamer bezorgdt, daar ik, met eenige uyt de partij van Raap verzeldt sijnde, alle konde zien die uyt en in den Doele gingen. Ook kreeg ik daar berigt, dat die op den Doele waren alle seer misnoegdt waren om de publicatie van den vorigen dagh, en dat sij wel tragten om de vergadering op den Doele weer te vernieuwen, maar dat de meesten het niet derfde doorzetten. Dinsdag den 17 kwaamen er ook nog weynigen op den Doele, maar Woensdag den 18 niemandt; dus vertrok ik dieselve avondt van Amsterdam naa de Oranjezaal en gaff de volgende dag aan Hunne D. en K. Hoogheeden van het gepasseerde na het vertrek van Sijne D. H. berigt.

Hare K. H. betuygde mij doe, dat sij verblijt was geweest, doe sij Sijne D. H. in goede welstant zag terugkomen, omdat sij gedurende het verblijv van den prins in Amsterdam seer ongerust was geweest door de tijdinge, die sij van tijt tot tijt van de kwade

omstandigheden der saken in Amsterdam kreeg. Ook seyde Hare K. H. mij, dat Sijne D. H. ten hoogste vergenoegdt was over de diensten, die ik Sijne D. H. in Amsterdam had gedaan, waarvoor Hare K. H. mij bedankten, en dat sij door de burgemeesters Groeninks off De Groot zou bezorgen, dat ik bij de eerste gelegentheyt met een goedt ambt wierdt begiftigdt. Nog voegden er Haare K H. bij: „Van der Meer, ik zal u een presentie van twintig dukaten laten geven: dan zult gij zooveel te aangenamer (bij) uw vrouw thuys komen". Nademiddags had ik de eer om afscheydt van Sijne D. H. en Hare K. H. te nemen, vertrekkende doe wederom na Rotterdam, hebbende doe van Dinsdag den 6 Augustus tot Donderdagh den 19 September off te Amsterdam off op de Oranjezaal geweest off tusschen beyde die plaatzen heen en weer gereyst, gelijk ik alvorenz van den 15 Julij tot bovengenoemden 6 Augustus van Rotterdam na 's Hage en Amsterdam heen en weer heb gereyst. Ook deedt ik in het laatst van September nog een reyz na Amsterdam, doordien ik berigt kreeg, dat buyten Amsterdam, op Zeeburgh, weer een nieuwe vergadering wierdt aangelegdt, en dat ik bij onderzoek bezijden de waarheyt bevondt.

In al die tijt heb ik noyt meer van Hunne D. en K. Hooghedenz off van derzelver ministers, hovelinge off bediendenz enz. genoten dan op den 14 Augustus vijf dukaten en op den 21 Augustus vier dukaten, op zijn plaatz gemeldt, zijnde mij zelfs de twintig dukaten, die Hare K. H. mij den 19 September alz een prezentie beloofden, noyt ter handt gesteldt, zoo min als de reyskoste, verteeringe en het geldt, dat ik noodwendig moest spendeeren om vrienden te maken, ontdekkinge te doen en goede berigten te krijgen, en dat ik op expresse order van Hunne D. en K. H. moest doen (en wilde ik Sijne D. H. van eenig nut sijn, was

hetzelve ook onvermijdelijk) en welke mij volgenz beloften, door Pain aan mij op den 6 Augustus gedaan, wel dubbelt zou vergoedt worden. Zoodat ik, met mijn zelve aan de groots(t)e gevaren[1]) en moeijelijkheden te hebben blootgesteldt en nagt nog dag rust te hebben gehadt, en verloop van mijn eyge affaires, deze Amsterdamsche historie op mijn eyge beurs heb helpe ten eynde brengen.

N°. 8.

Vrijdagh den 9 Augustus den Doele geopendt.

Den 10 de aanspraak opgesteldt en benevenz de artikelen late drukken.

Den 11 met Raap na Den Hage gereden om aan Hare Koninglijke Hoogheyt raport te doen.

Den 13 het request late presenteeren door D. Raap, J. K. De Huyzer en E. Chatin. Dezelvde dag na Den Haag gereden met de origineele getekende requeste en dezelve in handen van Hare K. H. gesteldt.

Den 14 De Huyzer, Raap, Chatin, Deurhoff, Roman en Wagenaar op order van Hare K. H. getrakteerdt en aan Sijne D. H. gepresenteerdt.

Den 15 Augustus wederom na Amsterdam geretourneerdt.

Dinsdag den 20 na de Oranjezaal vertrokken en aan Hunne D. en K. H. mondeling raport gedaan.

Den 21 met de heeren gebroeders Bentink een geruymen tijt gebezoigneert ten huyze van Sijn Hooged.

---

1) (Randschrift:) Hendrik van Gimnig heeft mij betuygdt dat, door toedoen van J. Martini, den hooftschout op den 13 Augustus sijn dienaars naa de Haagze postwagen hadt gesonden om mij op te ligten, maar tot mijn geluk kwamen sij wat te laat. Ook kreeg mijn vrouw van tijt tot tijt kwade tijdinge, ja zelvs eenz, dat ik de Waag was uitgestoken.

Den 21 De Huyser, Raap, Chatin, Roman en Wagenaar op de Oranjezaal aangekome en tesaeme rapport gedaan en wederom de Amsterdammers getrakteerdt.

Den 22 wederom na Amsterdam geretourneerdt.

Sondag den 25 door den grave Van Bentink per expresse na 's Hage ontbode, ten sijne huyze geslape.

Maandag den 26 geretourneerdt.

Dezelvde dag Chatin en Romanz en Roman (l. Deurhof) met Wagenaar yder met een chees met 2 paarde na de Oranjezaal gesonde.

Woensdag den 28 door de grave Van Bentink op het huys te Swanenburg ontboden, en aldaar Sijn Hooged. gesproken.

Donderdag den 29 Augustus kwam Sijne Hooged. in Amsterdam.

Sondagh den 1 September ontmoetede ik Hunne D. en K. Hooghedenz aan het Haagse schouw.

. . . .

(Verder niet voortgezet.)

N°. 9.

(Op een afgescheurd stuk papier, waarop in dorso een fragment van een brief en eenige optellingen:)

. . . .

Het boek, daar Hartman geheyme notulen aantekend, op den Doel gebragt. Het veranderen der regeeringe en ongenoegen op den Doel door mij geredresseerdt. Ongenoegen over de publicatie dezwegenz is oorsaak, dat men Raap en sijn partij dreigden door de vengsters in 't water te smijten. Moeten den Doel verlaten. Hun protest dezwegenz. Schelden op den Prinz op den Doel. Commissie tot een vrijen krijgsraedt. Sijn D. H. doedt mij ontbieden, vraagt mij na de personen, in tegenwoordig-

heyt van Roon, Wassenaar, Fagel, De Bak, Lestevenon, Grovestins, Heyde, Rouse. Gesprek met Wassenaar, tussche mij en Sijn Hoogheyt, tussche Fagel en Sijn Hoogheyt. 'S nagtz wordt Sijn Hoogheyt gewekt. Ik bezorg een declaratoir n°. 13 Sijne Hoogheydt(s) declaratie aan mij over de partij vân Raap en derzelver request. Ordoneerdt mij in Amsterdam te blijven.

BIJLAGEN.

N°. 1. Briev van Wolters. 2. 11 artikelen. 3. Concept-request. 4. Concept. 5. Aenspraek en 3 artikelen. 6. Notificatie. 7. Antwoordt op de 3 artikelen. 8. Antwoordt dito. 9. Fiat op dito. 10. Declaratoir, request enz. 11. Onderregtinge. 12. Fiat van raden en burgemeesters. 13. Request van 8 artikelen. 14. Protest van Raap 15. Declaratie van de burgerij. 16. Declaratie van Sijne D. H.

(Deze bijlagen, alle, op den brief van Wolters na, in druk verschenen en gemakkelijk te vinden, zijn hier opzettelijk weggelaten.)

AANTEEKENINGEN VAN J. A. VAN DE PERRE DE NIEUWERVE OVER DE ACTE VAN VERBINTENIS EN DE DANKADRESSEN IN ZEELAND IN 1787.

MEDEGEDEELD DOOR

Dr. Th. BUSSEMAKER.

Aan de hieronder volgende aanteekeningen, afkomstig uit het Rijksarchief te Middelburg en door den Zeeuwschen Rijksarchivaris, Mr. R. Fruin, ter beschikking van het Bestuur van het Historisch Genootschap gesteld, voeg ik op verzoek van dat Bestuur een woord van inleiding en enkele verwijzingen toe. Dat woord kan zeer kort zijn. Dank zij den documenten in Vreede's *Mr. L. P. Van de Spiegel en zijne tijdgenooten*, deel III, in de *Diaries and Correspondence of James Harris, first Earl of Malmesbury*, vol. II, in De Chalmot's *Verzameling van placaten, resolutiën en andere authentieke stukken* enz., deel XI, in de *Nieuwe Nederlandse Jaerboeken*, Jan.—April 1787, in de *Vervolgen op Wagenaar*, deel XVIII, dank zij niet het minst het uitvoerige werk van Dr. Colenbrander, *De Patriottentijd*, en den daaraan toegevoegden bijlagen, kan een ieder zich gemakkelijk van de omstandigheden en gebeurtenissen, waarop deze aanteekeningen betrekking hebben, op de hoogte stellen. Daarom moge de herinnering volstaan, dat in Juni 1785 door de Gewapende Vrijcorpsen, daarna in Augustus 1786

door de Patriotsche Regenten eene Acte van Verbintenis was opgemaakt, een partijprogramma en eene belofte van wederzijdsche hulp, en dat ook gedurig in Holland dankadressen werden uitgelokt, waarin de volksstem heette te spreken en uitbundige lof werd toegezwaaid aan de Staten van het gewest.

Deze zelfde wapens ging in Zeeland de tegenpartij gebruiken in den aanvang van 1787. De ontwerper van dit plan was hoogstwaarschijnlijk Harris, de Britsche gezant, die zich door geen teleurstelling liet afschrikken van zijn onvermoeid streven om de stadhouderlijke partij te organiseeren. De bedoeling was, de aanhangers van den stadhouder in de verschillende gewesten te vereenigen door de onderteekening van een drietal artikels, waardoor zij zich verplichtten de bestaande constitutie te handhaven en elkaar krachtig ter zijde te staan. Het plan slaagde niet: het prinselijk echtpaar durfde het niet steunen en aan leidende persoonlijkheden, die de uitvoering konden verzekeren, ontbrak het bijna overal. Alleen in Zeeland was zulk een man aanwezig: het was Van de Spiegel, sedert het najaar van 1785 raadpensionaris en gedurig in invloed toenemend. In het begin van December 1786 werd hij door Willem Van Citters, die sedert eenige maanden aan het prinselijk hof te Nijmegen vertoefde, van de zaak op de hoogte gebracht, en hoewel hij van den uitslag in 't algemeen geen groote verwachting had, sloeg hij met de familie Van Citters in Zeeland spoedig de handen aan 't werk [1]. Terzelfder tijd kwa-

1) Vreede, III, p. 30—36, 46. Harris, Diaries, II, p. 207, 211, 229, 230, 232, 234. Colenbrander, III, Bijlagen, p. 58, 59, 61 (n° 17, 18, 20, 22). — W. Van Citters, waarvan hier en in 't vervolg sprake is, is de oud-raadpensionaris en oud-representant van den Eersten Edele: hij had een gelijknamigen zoon, afgevaardigde ter Staten-Generaal.

men onder de ingezetenen van dit gewest dankadressen aan de Staten in omloop, en aan dat verschijnsel zal Van de Spiegel ook wel niet vreemd geweest zijn; het verdient althans opmerking, dat het zich te Goes, waar hij nog veel invloed had, het eerst vertoonde. De omstandigheden lagen in Zeeland trouwens gunstig: te Zierikzee, te Vlissingen, en in mindere mate ook te Veere, was de regeering patriotsch, doch in de andere drie steden hadden de stadhouderlijken de meerderheid, en in de Staten voegde zich bij de stemmen dezer drie steden nog de stem van den Eersten Edele.

In de hieronder volgende aanteekeningen zien wij nu Van de Spiegel en de Van Cittersen aan den arbeid. De schrijver, die ze blijkens het slot den 8en Maart 1787 heeft opgesteld, is J. A. Van de Perre, tot 1779 representant van den Prins als Eersten Edele, de beschermer van Van der Palm. Hij is niet geheel ingewijd; blijkbaar kent hij den oorsprong van het plan niet en ook niet de bedoeling om eene verbinding van partijgenooten tot stand te brengen: hij is conciliant en wil vereenigen, ten gevolge waarvan hij andere inzichten verdedigt dan Van de Spiegel en Van Citters, die duidelijke scheiding wenschen.

De bijlagen, waarnaar Van de Perre verwijst, zijn op eene enkele onbeduidende uitzondering na alle gedrukt, de meeste in verschillende werken; ik haal bij voorkeur De Chalmot aan.

Th. B.

Nadat ik op Zondag den 14 Januari dezes jaars 1787 des Zondagsmiddags bij den heer Godin te dineeren gevraagt was tegen Donderdags daaraan den 18 daaraanvolgende, waarvan ik mij had moeten

excuseeren, omdat wij zelfs hadden bepaalt een diner te geven, hoorde ik daags na dat diner des Vrijdags den heer Thibaut zeggen, dat op dat diner hadden geassisteert de heeren W. Van Citters, Oud-Raadpensionaris, W. A. Van Citters, Burgemeester, C. Kien van Citters, hoofdbailliuw, de Raadpensionaris Van de Spiegel, Fiscaal Steengracht, Secretaris W. Thibaut d'Aegtekerke en Pensionaris J. H. Schorer, en dat men mij ook gaarne aldaar had gezien om over de tegenwoordige politique zaken een mondgesprek te houden, hetgeen principaal had gerouleert over eene propositie van den Raadpensionaris, of hij de menigvuldige dankaddressen, die hem van tijd tot tijd door eenige burgers en ingezetene waren gepresenteert en die hij had zoeken in suspens te houden, al of niet zoude aanneemen, dat alsdan tot beter regeling der gevoelens een generaal-concept zoude behoren geformeert te worden en aan zulke, die ter teekening genegen scheenen, worden aanbevolen; alle de presente Heeren hadden van oordeel geweest, dat men aan de begeerte van de burgerij in dezen den vrijen loop behoorde te laten, de verdere consideratie van den heer Raadpensionaris gouteerende; hierop was door een particulier (mij tot nog toe onbekend) een concept-dankaddres ontworpen en onder de directie van den heer Burgemeester W. A. Van Citters bij Van Osch in den Kortendelft tusschen Zaturdag en Maandag (om door zijn knegts niet bespied te worden) gedrukt, zie bijlage n° 1 [1]). Voorts was in bovengemelde bijeenkomst nog geresolveert de Raadpensionaris te versoeken een acte te concipieeren, door de actueele Regeeringsleden en Ministers te teekenen, waerbij dezelve verklaren de tegenwoordige Republicainsche regeeringsform met den Heere Erf-

1) De Chalmot, XI, p. 17.

stadhouder, Erfcapitein- en Admiraal-Generaal aan 't hoofd te zullen blijven aenkleven en mainteeren, omtrent in die form als er door de Heeren Pensionaris de Gijzelaar, van Berckel en van Zeeberg ter terminatie der geschillen in de Provintie was ontworpen en den 9 Augustus des gepasseerden jaars overgelegt, te vinden in de Historische Courant van 13 Augustus hierop volgende [1]), dog in positiver termes en die minder sujet waren aen eene dubbelzinnige en tweeledige explicatie; tgeen door dien Heer aangenomen zijnde, heeft Zijn H.Ed.Gestr. bij het uytgaan van de Nieuwe kerk op Zondag den 21 Januari getemoigneert mij des anderen daags morgens te willen spreeken, mij nog dienzelven avond toezendende onder couvert de evengemelde concept-acte; des anderdaags morgens elkanderen gemist hebbende, heb ik mij des avonds ten zijnen huyse vervoegd en daar ouverture gekregen van het gepasseerde en is mijne concurrentie tot de gemelde acte verzogt. Intusschen had de heer C. Kien van Citters denzelven anderendaags morgen bij mij geweest en mij geproponeert om eene bijeenkomst over dit onderwerp met de heeren die van het diner van den heer Godin geweest waren ten mijnen huijse te willen houden, alzo hetzelve meer geschikt was als andre om vrij af en toe te konnen gaan zonder geobserveert te worden, waerin ik bewilligende, wierd den tijd bepaalt op s'anderendaags den 23 Januari des middags ten 12 uuren; om alles zoveel mogelijk te masqueeren had ik geen de minste preparaties voor deze bijeenkomst laten maken, ik was om elf

1) Den 14en Juni 1785 was te Utrecht eene Acte van Verbintenis gesloten door de Gewapende Vrijcorpsen (afgedrukt bij Colenbrander II, p. 366), die het patroon vormde, waarnaar de Acte van Verbintenis der patriotsche regenten van 8 Aug. 1786 werd opgemaakt (afgedrukt o. a. bij Vreede II, p. 512). Zie V. d. Spiegel's Aanmerkingen op die Acte bij Vreede, II, p. 515.

uuren een tour te paard gaan doen en quam niet voor quart voor 12 uur thuijs; de Heer Raadpensionaris vond zig reeds in mijn salon. Ik liet denzelven vervolgens in mijne gewone eetsaal komen en gaf order niemand binnen te laten vóór dat hij zig deed aanmelden; wij bleven een tijd lang tête à tête, vervolgens quam de heer Thibaut van Aegtekerke, die zonder zig te willen laten aanmelden binnen quam; kort daerop wierden weder zonder aenmelden binnengelaten de heeren Burgemeester W. A. Van Citters, Pensionaris J. H. Schorer en Fiscaal Steengracht d'Oosterland. Ik hernieuwde mijne reeds gegevene ordres dog de heer Oudrepresentant W. van Citters vervolgens inkomende zonder toe te laten, dat gemelde ordres geëxecuteert wierden, hetgeen mijn oogmerk andermaal verijdelde; na hem quam de heer Godin en eijndelijk de heer HoogBailliuw C. Kien van Citters. De heer Raedpensionaris las toen voor de door hem gemaakte extensie van de bewuste acte, die door alle de presente leeden wierd goedgekeurd (zoals dezelve hiernevens te vinden is sub n° 2 [1])) en verre preferabel aan de acte in Holland geconcipieerd bovenvermeld en te vinden in de daar aangehaalde Historische Courant van 13 Augustus, die met elkander wierden gecollationeert; wijders wierd in deliberatie gebragt op wat wijze men de teekening van dezelve zoude vervorderen. Vooreerst: toonden alle de presente Heeren zig genegen om met de teekening voor te gaan, vervolgens wierd overwogen, wie eerst zoude teekenen; men begreep, dat het geen goed effect zoude doen, dat de beide Oud-representanten [2]) zulks

1) De Chalmot, XI, p. 4. Bij Vreede, III, p. 134 sqq. vindt men eene lijst der onderteekenaars van de Acte, door V. d. Spiegel opgemaakt.

2) W. Van Citters en V. d. Perre.

deeden, men vond den heer Van den Brande daertoe de geschiktste, ik wierd verzogt zulks dien Heer voor te slaan, hetwelk ik aannam De advisen der meerderheid gingen daarheen om deze acte aan geene Heeren, hetzij in Gecommitteerde Raden, Rekenkamer of Steeden, ter teekening te presenteeren, als van welker goede sentimenten men zeker was, en vooral niet aan zulke, die opentlijk de zoogenaamde Patriottische partij begunstigden, als de heeren Pous, Huijssen van Cattendijke en Macquet; dan ik gaf in overweging, of het niet beter zoude zijn ter voorkoming van verdeeltheden, cabales, wantrouwen ende animositeiten, dat een der oude Regeeringsleden buyten werkelijke effective functie, zoals den presenten Heer W. Van Citters of ik, aan de Raadpensionaris een missive schreeven, rouleerende over de tegenwoordige onlusten en diffidentiën tusschen de Regeering en Burgerijen mitsgaders de Ingezetenen, en Z.H.Ed. Gestr. in consideratie gevende of een diergelijke acte, zoals in Holland door de heeren de Gijzelaar, van Berckel en Zeebergh was ontworpen hier bovengemeld, mutatis mutandis en in min dubbelzinnige termen daertoe niet door Zijn H.Ed.Gestr kon worden geconcipieert en aan de Regeeringsleden voorgesteld; dat Z.H.E.Gestr. alsdan ouverture aan Gecommitteerde Raden van gemelde missive zoude konnen geven en H.Ed.Mog. dien voorslag agreëerende langs dien weg de hiernevens gevoegde acte N° 2 ter kennis van die Heeren en ter hunner onderteekening zoude konnen brengen, voor zoverre zij daertoe inclineerden, en die wederom aan de respective Magistraten van welke zij gecommitteert waaren, latende aan dezelve of aan ieder lid van dien om tot dezelve mede te concurreeren of niet, na goedvinden (terwijl de leeden der verdere hooge Collegiën door den heer Raadpensionaris daertoe gelegenheid konden erlangen). Het quam mij voor,

dat langs dien weg deze prijslijke demarche meerder legaliteit zoude hebben erlangt, de Raadpensionaris buijten alle verdenking en reproche zijn gestelt en alle wantrouwen en verdeeltheden geweert, wijl aan geene, die wijgerden te teekenen, alle reden van beklag deswegens wierde benomen; dan zulks mogt niet baten, de heer Raadpensionaris en de heer W. Van Citters scheenen vooral zeer aliëen van dit idée, dat ik daerom niet wilde pousseeren. Het discours rouleerde wijders over eene memorie voor de tegenwoordige onlusten, door eenen Monsr. de Cotelerie, een intriguant Franschman en welgezien bij het Ministerie van Versailles, relatif tot onse Republicq ontworpen en aan dat Ministerie medegedeelt, waarin diezelfde principes reeds waren gedeveloppeert, die meer en meer bij onse natie heerschende was geworden en zoveel confusie en desordres hadden teweeggebragt. Men vind ze hiernevens sub 3 [1]). Nog wierd er gesproken van het gevaarlijk en geheel onaanneemelijk plan van mediatie door den heer de Rayneval, chargé d'affaires van het hof van Vrankrijk, tot dit point ontworpen en aan den heer Graaf van Goertz, chargé d'affaires van 't Pruijssische hof, ten zelfden eijnde medegedeelt (zie n° 4 [2])), waerop de Princes in een zeer verstandige en beredeneerde brief hoogstderzelver tegenbedenkingen aan gemelden Graaf had

---

1) Met monsr. de Cotelerie is bedoeld de fransche avonturier De Coetloury. Zie over hem Colenbrander's werk (register i. v. Coetloury). Het stuk, als bijlage n° 3 vermeld, vindt men in hoofdzaak afgedrukt bij De Bosch Kemper, Letterkundige Aanteekeningen, p. 262. „Le système politique" enz. De Bosch Kemper heeft het ontleend aan de papieren van Dumont Pigalle en deelt mee, dat als auteur is aangeduid Mr. C, waarin hij Cerisier vermoedt.

2) Tollius, Staatkundige geschriften betreffende eenige gewigtige gebeurtenissen in de Vereenigde Nederlanden, gedurende de jaren 1786, 1787 en vervolgens, II, p. 22, 39, 49.

doen toekomen, dog waervan ik geen copy heb konnen behouden [1]).

Des avonds van dezen dag hebbe ik volgens de op mij gestrekte commissie den heer van den Brande de bewuste acte (die des morgens reeds door het nevensgaand billet n° 5 [2]) zijne bereidwilligheid tot concurrentie had getoond) ter voorteekening voorgelegt, 't geen door ons beide is gedaan, latende tusschen ons beide een plaats ter teekening voor den heer W. van Citters over, en vervolgens. Na dezen tijd is de onderteekening van het bovengemelde dankaddres zijn gang gegaan; veele zegt men op persuasie, andere op inductie van voordeel en zommige onder de kleyne gemeente door bedreiging, hoewel het grootst aantal van de voornaamste burgers en beste opgezetene zulks met de uyterste vrijwilligheid gedaan hebben [3]).

Op Zaturdag den 3 Februari was eene nadere bijeenkomst beleid ten huijze van den heer Burgemeester W. A. van Citters tegens s'avonds ten 6 uuren; in dezelve bevonden zig alle de bovengemelde heeren, die zig ten mijnen huyse bevonden hadden, en nog daerenboven de heer van den Brande en Burgemeester de Bruijn. Eerst wierd door de

1) Bedoeld antwoord bij Tollius, II, p. 64. Vgl. ook Vreede, III, p. 112.

2) Ontbreekt.

3) Wat den dwang betreft, ongetwijfeld heeft de vrees om overlast te lijden, waartoe de plundertooneelen te Goes in Januari 1787 gegronde aanleiding gaven, een aantal personen tot onderteekening der dankadressen bewogen. Vgl. De Chalmot XI, p. 68, 80. En dat „persuasie" ook eene rol speelde, blijkt uit een ongedateerd briefje van V. d. Spiegel aan V. d. Perre zelf, waarin hij hem verzoekt een aantal notabele burgers van Middelburg tot het onderteekenen van een adres over te halen, terwijl hij van zijn kant eenige anderen zal trachten te „persuadeeren." Het dankadres is natuurlijk te onderscheiden van de acte.

Raadpensionaris gecommuniceert de namen der Heeren, die de bewuste acte tot dusver getekend hadden, en dit bestond buijten de Heeren, die dezelve hadden helpen arresteeren, uyt de heeren Burgemeesters de Bruijn, G. van Citters, D. S. Schorer, P. J. Rethaan Macaré, P. C. van Goethem, H. de Haze Bomme, S. M. Snouck Hurgronje, W. A. Kien van Citters, D. J. de Superville, J. Canter de Munck, Secretaris P. Changuion, Rekenmeesters J. E. van der Mandere, J. J. Leijdekker de Bruijn. Verzogt geweest zijnde om de heer Veth van de Perre van Westcappele te polzen, of hij tot gemelde acte wilde accedeeren, rapporteerde ik, dat Zijn Ed. na gedane lecture van dezelve had gedeclareert de sentimenten in dezelve vervat volkomen te adopteeren en bereid te zijn dezelve terstond met zijne onderteekening te bekragtigen, zo ras dezelve op een legale wijs, 't zij in de vroedschap, hetzij in de onderscheidene vrindschappen, zoude zijn voortgebragt en daerdoor aan alle de leeden van regeering zonder onderscheid tot gelijke onderteekening gelegenheid zoude zijn gegeven, dat Zijn Ed. duchte, dat indien dezelve niet dan ondershands en aan zommige leeden wierd aangeboden en eenige daarvan uijtgezondert, deze verbintenis niet anders zoude konnen werden beschoud, dan als eene ligue en cabaal, die de verdeeltheden en confusiën in plaats van weg te nemen meer en meer zoude doen vermeerderen; dat Zijn Ed. dienonvermindert aan zig had gereserveert zig daerop nog nader te beraden en dat ik reeds dien dag deszelfs finaal antwoord had gewagt, dan dat Zijn Ed. en ik beide verhindert waren elkanderen te zien, dog dat ik hetzelve des anderendaags verwagtte. Vervolgens bragt de Raadpensionaris in deliberatie, wat men nu verder met dit stuk zoude doen. Ik inhereerde andermaal mijn vorig geadvi-

seerde om hetzelve meerder universaliteit te geeven met zodanige andere argumenten, als bij vorige gelegenheid niet waren voortgebragt, dat men zig ten hoogsten verlegen zoude vinden, in gevalle die Heeren, die zig de zogenaamde Patriottische partij hadden getoont toegedaan te zijn, berouw en leedwezen toonden over hunne vorige demarche en uyt zig zelve verzogten tot gemelde associatie en acte te worden geadmitteert. Ik deed dit te meer, omdat ik dezelve hoe langs hoe meer begon aan te zien als een ligue, om de groote familie [1]) groten aenzien bij Z. H. en invloed in de publique zaken te geven, mogelijk zelfs wel tot prejuditie van den tegenwoordigen Heer Representant [2]), alzo mij uijt een particulier discours, daegs te voren met den heer Thibaut en Pensionaris Schorer op onze familiedag gehouden, gebleken was, dat toen gemelde Heeren op het bovengemelde diner van den heer Godin aen denzelven vroegen, of de heer van Lijnden in de zaak van de bewuste acte wel gekent was en of zulks anders niet behoorde te geschieden, het antwoord was: „dat geloof ik niet, maar wat komt dat er op aan, hij legt ons alle in de luuren [3])". In dit mijn advis wierd ik in deze conferentie ten huijse van den heer W. A. van Citters kragtig ondersteund door gemelden heer Pensionaris Schorer, ook eenigermate door den heer van den Brande en Thibaut, ja zelfs ook tot mijne verwondering door den heer Godin, die op de consideratie van zommige Heeren, dat er op de bewuste Patriottische Heeren wijnig te vertrouwen was, dat

1) D. i. de familie Van Citters.
2) Van Lynden van Blitterswijk.
3) Van Lynden werd niet recht vertrouwd, ook niet door de prinses, en zijne verhouding met W. van Citters werd slecht. Vgl. Vreede, III, p. 189; Colenbrander III, p. 57, noot 2 en 3; Het Nederlandsch Rijksarchief, p. 124.

men ze alsdan zoude moeten admitteeren in onze conferentiën, en zo ze al niet de aldaar geproponeerde zaken dwarsboomden, zij dezelve ten minsten doen elimineeren, in overweging gaf of men dan nog niet eene meer bijzondere en geheijme correspondentie zoude konnen vormen en dezelve daervan uijtsluijten; dan na de discoursen voor en tegen dit point gehoort te hebben brak de heer Raadpensionaris dezelve spoedig af met te zeggen, dat men de acte aan alle Regeeringsleden niet behoorde te presenteeren, maar eene uijtzondering van zommige maken. Hierna kwam in deliberatie, of, wanneer en hoe men deze acte zoude publicq maken; de conclusie was prompt en unaniem voor de affirmative en zulks wel sMaandags daaraanvolgende door de nog overig zijnde 200 gedrukte exemplaren door den boekverkoper van Os op de markt te doen debiteeren, en niet toereijkend zijnde, zoals te denken was, een nieuwen druk aan te doen leggen, dog dat men vooralsnog de namen der onderteekenaren niet behoorde bekend te doen zijn. Hierna gaf de Raadpensionaris in bedenking, of het niet nuttig zoude zijn, dat hij een propositie ter Staatsvergadering deed tot stooring en weering der met zoveel emphase in de publique couranten geannonceerde Patriottische societeiten en fondsen [1]), waertoe Z.H Ed. Gestr. een concept had ontworpen en voorlas; de presente leeden keurden dit alle goed, gelijk dan ook dezelve sMaandags daeraenvolgende op de Staatsvergadering is gedaan, waervan de copy hiernevens te vinden is sub N° 6 [2]). Eijndelijk bragt de heer Raedpensionaris in overweging, of het niet nodig was eene commissie van cor-

1) Over het Nationaal Fonds, zie Colenbrander in de Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen., XX.

2) De Chalmot XI, p. 8.

respondentie te bepalen, opdat alle zaken met onderling overleg zouden konnen behandelt worden en de te nombreuse en in 't oog loopende bijeenkomsten voorgekomen; dit wierd insgelijks gegouteert en tot de meer bijzondere correspondentie aan den heer Raadpensionaris den heer van Lijnden, den heer van den Brande benevens mijn persoon en het oudste of hier aanweezige Regeeringslid van de Steeden benevens een van derzelver ministers, voor zoveel als er deze acte getekend hadden, toegevoegt, van welke correspondentie de heer W. van Citters wierd geëxcuseert, alzo dezelve voorhad eerstdaags de reijs na Nijmeegen weder aan te neemen [1]); intusschen nam de Raadpensionaris aan bij alle voorkomende gewigtige gelegenheden ook den raad en het advis der verdere Heeren, die deze confederatie hadden helpen ontwerpen en tot stand brengen, te zullen inneemen. Het discours rouleerde ondertusschen ook al over de teekening van het dankaddres en de alarme, die des avonds te vooren gebragt was onder de leeden van de Patriottische Societeit, toen ter tijd in hunne gewone vergaderkamer in het coffijhuijs op de Balans bijeen zijnde geweest, doordien drie of vier persoonen van de opposite partij tot in die vergaderplaats waren doorgedrongen en eenige informatie nopens derzelver onderhandelingen en voornemens hadden begeert, waarop eerstgemelde van deze tot s' anderendaags avonds uytstel hadden

---

1) W. van Citters vertoefde sedert de reis van het prinselijk echtpaar naar Zeeland (zomer 1786) geregeld aan het stadhouderlijk hof te Nijmegen en werd in Febr. 1787 kabinets-secretaris van den Prins (vgl. Vreede, III, p. 197). In verband met dit aanstaand vertrek van V. Citters moet stellig de brief van V. d. Spiegel aan de Prinses, door Vreede meegedeeld in de Inleiding op deel II, p. 51, in 1787 geplaatst worden, zooals trouwens Vreede reeds vermoedde.

verzogt, belovende alsdan hun de nodige opheldering te geven, 't geen dan ook dezen avond werkstellig stond te werden gemaakt. De heer W. van Citters en verdere leeden van die familie keurden deze demarche, vooral deze laatste, hoochelijk af; de eerstgemelde liet zig onder andren ontvallen, dat dit zeer leelijk was en dat men er ten minsten nog twee behoorden bij te voegen, waarvan men meerder zekerheid had; na dato ben ik geinformeert, dat er desen Zaturdagavond twee in plaats van vier personen in 't Patriottisch genoodschap geweest zijn, dat dezelve zeer vergenoegt daervan waren gescheiden en tegen s' Maandagsavonds daaraenvolgende opnieuws waren geapointeert om verdere informatien te verkrijgen, dan de heer C. Kien van Citters informeerde mij dat zulks (ongetwijfelt door zijne familie) was verhindert en dat die personen daer niet waren verschenen, 't geen mij ook bij de rencontre van den heer Lector Fokker in 't Physisch genoodschap dienzelfden Maandag, die men zeide onder de Patriottisch gecommitteerden te behoren, geen geringe sensatie scheen verwekt te hebben.

Intusschen had de heer van Westcappel mij des Zondags den 4en gedeclareert, dat hij thans geresolveert was de bewuste acte te teekenen, mij ten dien eynde dezelve verzoekende, welke mij dan ook door den heer W. A. van Citters, die ik na dat pourparler op straat ontmoetede, is overhandigt en aan denzelven ter teekening is gezonden; gelijke begeerte toonde ook de Gecommitteerde Raad van Roseveld, en de heer van Lijnden had den heer W. Kien van Citters, deszelfs schoonzoon, per missive verzogt gemelde acte voor hem te onderteekenen. Ze was insgelijks aan den heer Rekenmeester Buteux gepresenteert, maar met wat uytslag is mij onbe-

kend [1]). Van hier stond ze na Ter Goes gezonden te worden, alwaar men verwagtede, dat ze door alle de regeeringsleeden op drie of vier na zoude ondertekent worden; te Zierikzee waren maar drie of vier leden in 't geheel, die zig onder de hand tot deze onderteekening genegen betoonden, maar die er evenmin als de Gecommitteerde Raad van die Stad van Gelre (wat moeite de heer Fiscaal Steengracht bij Zijn Ed. daertoe ook had in 't werk gestelt) voor durfden uytkomen, en dus is de acte na die Stad niet gezonden. Ik heb nog betrekkelijk de conferentie, ten huijse van den heer W. A. van Citters gehouden, vergeten te melden, dat toen er bij wege van pourparler gevraagt was, wat men doen zoude, als het eens in deze stad evenals te Goes tot dadelijkheden quam, gemelde heer W. A. van Citters informeerde, dat hem was aen de hand gegeven, dat de Major Nebbens wel kans zag en dagt het gevoegelijkste te zijn om niet in den krijgsraad, maar in de gewone bijeenkomst der Burgercapteijnen die van beide partijen te engageeren, om van weerskanten alle mogelijke pogingen aan te wenden om hunne rotgezellen in stilte en tranquilliteit te houden, te meer wijl er geen apparentie scheen te zijn om van Vlissingen of Vere troepes te konnen verkrijgen, om als het al te grof ging den woesten hoop te stuijten; dit wierd gegouteert en de heer van Citters nam aen de zaken daerhenen te dirigeren. Nog zoude ik bijkans vergeten hebben aan te teekenen, dat nademaal de heer van Westcappel, desaangaande geconsuleert zijnde, zijne regeering dier plaats eerst had afgeraden het bewuste dankaddres te teekenen, maar zulks onverhindert door de ge-

1) Buteux teekende, volgens de lijst der onderteekenaars bij Vreede, l. c.

meente te laten geschieden, eenige van de burgerij zulks op het exempel van hunne regeering hadden nagelaten, dog hun verlangen daertoe te kennen gegeven hebbende en de regeering andermaal met hun Heer hebbende geconsuleert, had dezelve niet alleen zijn vorig geadviseerde ingetrokken, maar zelfs nu gedeclareert, dat het hem aangenaam zoude zijn, dat ze teekenden, om de rest der Burgerij gelegenheid te geven om derzelver verlangen ter uytvoer te brengen; dit wierd dan geresolveert, en over de 130 personen toonden zig terstond bereid ter teekening; de lijst der inteekening wierd gevraagt, maar Janus Bis en eenige andere van den aanhang van 1777 en 1778 [1]) zogten dezelve te weeren, declareerden met veel verontwaardiging, dat het nu te laat was en dat zij nimmermeer zouden worden geadmitteerd; de evengemelde desniettemin een nieuwe lijst formeerende, hebben dezelve aen den heer Raadpensionaris overhandigt.

Op Donderdag den 8en Februari hadden de leeden van de Burgersocieteit bij een advertentie in de Middelburgsche Courant doen ontkennen de existentie van een zogenaamde Patriottischen Eed [2]), die in druk te voorschijn was gekomen, uijtlovende een premie van 1000 Zeeusche Rycsdaalders voor dengeenen, die met valabele bewijzen zoude konnen aantoonen, dat dien eed bij eenig lid van gemelde

1) Wie Janus Bis is, weet ik niet te zeggen. In 1777—1779 waren de gemoederen te Vlissingen en vervolgens op geheel Walcheren in beweging gebracht wegens faciliteiten, aan de uitoefening van den katholieken godsdienst verleend: misschien dat Janus Bis bij die beweging een eerste rol heeft gespeeld. Over die beweging, zie N. N. Jaerboeken, 1779, p. 1019 sqq., en Ypey, Gesch. v. d. Kristl. kerk in de achttiende eeuw, XII, p. 173 sqq.

2) Zie dien zoogenaamden eed, die kort te voren ook te Hoorn in omloop was gebracht, in de Vervolgen op Wagenaar, XVIII, p. 316.

Societeijt of exercitiegenoodschap ooit of ooit was gedaan of in gebruijk geweest, en wijders verklaart, dat zij zig van ganscher harte vereenigden met de plegtige betuigingen, vervat in de bovengemelde acte (zie gemelde courant, hiernevens gevoegt nummer 7 [1]). Des Vrijdags den 9den wierd ik door den heer Pensionaris Schorer verzogt, om dien avond ten huijse van den heer Raedpensionaris van de Spiegel te compareeren, zooals ik deed met Zijn Ed. en den heer van den Brande; wij vonden daar den heer W. van Citters, C. Kien van Citters, G. van Citters, W. A. van Citters, Burgemeester de Bruijn, Steengracht en Godin; de heer van de Spiegel gaf de leeden kennis van dat advertissement en in consideratie om een tegen-advertissement in de Courant van den 10den te laten plaatsen, inhoudende den waren zin, die men aan eenige woorden van de bewuste acte behoorde te geven, ten eynde alle misverstand desaangaande weg te neemen en te doen zien het onbestaanbare van de gevoelens en het gedrag van die Burgersocieteit met het amplecteeren van gemelde acte, opdat minkundige en ligtgelovige menschen door het declaratoir, in dat advertissement vervat, niet zouden worden misleijd; dan op het advis van den heer W. van Citters vonden verscheide Heeren, waeronder ik mij ook bevond, ongeraden om zulk een advertissement te doen, ten eijnde zig zelven en de absente Heeren onderteekenaren dezer acte niet te compromitteeren en in geen proces communicatoir met gemelde Burgersocieteit te vervallen, tgeen dan ook is agterwege gebleven. Dan ik proponeerde om eene nadere interpretatie en ampliatie van gemelde acte te ontwerpen, bevattende de ware zin en meening

1) De Chalmot, XI, p. 162, waar echter 8 Febr. te lezen is i. pl. v. 28 Febr.

van alle die expressiën, die eene tweeledige explicatie konden admitteeren, en dezelve met den druk gemeen te maken, evenals met de acte was gedaan, dat men tegelijker tijd daarvan gebruijk zoude konnen maken om die Regeeringsleden, aan welker gevoelen men twijfelde en waarvan zommige met empressement verlangden de bewuste acte te teekenen, voor te leggen en niet aan te neemen, voordat zij verklaarden ook zodanigen zin aan die woorden te hechten, door welk middel men zonder eenig gevaar alle die Heeren ter teekening zoude konnen admitteeren en daardoor voorkomen den haat der Burgerij, die zij anderzints op zig zouden laaden, en die pogingen, die zij in den haaren ongetwijfelt zouden in 't werk stellen om zig van den blaam van nonconformiteit met de sentimenten der onderteekenaren te zuijveren. Dog dit werk vond de heer Raedpensionaris van zoveel bedenkelijkheid en zo delicaat, dat Zijn H.Ed.Gestr. niet op zig nam daervan eene extensie te maken, die aan geene gewigtige critique onderhevig zoude zijn; die is dan ook onderwege gelaten en besloten de zaak te laten zoals ze was en af te wagten, wat door die Heeren nader zoude gedaan worden, die desen zelfden avond wierden gezegt eene bijeenkomst te hebben; men hoorde dat de heer de Beveren hier en daar na de acte had laten vragen. De heer Pous had mij ook over dezelve opgewagt en mij zijne goedkeuring over dezelve betoont en tegelijk zijne bereidwilligheid om tot dezelve te accedeeren, alsmede de akelige gevolgen, die hij er voor zig en andere zijner mederegenten in voorzag, die zulks niet deeden, en het hatelijke van die teekening aan dezelve te onthouden; mij biddende uijthoofde van mijne meermaals aan hem betoonde vrindschap en betrekking tot zijn vrouw en deszelfs familie, om hem tog aan te wijsen de middelen om dat gevaar te ontkomen, wijl hij

anders genoodsaakt zoude zijn zijn vrouw en kinders te bergen en voor zig zelfs veijligheid in een ander land te zoeken, betuigende zig met gemelde burgergenoodschappen niet anders gemelleert te hebben als om de heethoofdige en gistende gemoederen tot bedaren te brengen en derzelver demarches te regelen. Ik gaf denzelven een algemeen ouverture van mijne sentimenten en raadde hem zig deswegens aan de hoofden zijner Regeering of aan den heer Raadpensionaris of aan den heer van Lijnden of aan Z. Hoogheid te adresseeren en daar de voldoening zijner verlangens te verzoeken, welke ik zoveel in mij was allerwege zoude zoeken te appuieeren, en zo hij zig langs dien weg niet schootvrij konde stellen, raadde ik hem zijne gevoelens aan het publicq open te leggen, terwijl ik tevens het onvoorzigtige en het schadelijke van zijne handelwijse hem met discretie, dog tevens met nadruk onder 't oog bragt [1]. In de evengemelde conferentie ten huijse van den heer van de Spiegel wierd door den heer Godin geavanceert, dat men op de werf geen geringe gisting en oneenigheid bespeurt had en dus dat men niet wist, of alle aldaar zo welgezint waren, als men bij de onderteekening van het bewuste dankaddres zig had voorgesteld; het quam mij voor, dat zulks geene geringe sensatie bij zommige onzer Heeren maakte, zo dat de faciliteit om de onderteekening der bewuste acte algemeen te maken zeer bevorderde.

Op Donderdag den 15 Februari daaraanvolgende

---

1) Bij De Chalmot XI, 9 en Vreede, III, 220 sqq. vindt men een brief, d.d. 11 Febr. 1787 van Mr. B. M. Pous, raad van Middelburg, waarin deze satisfactie vraagt aan V. d. Spiegel wegens diens vertoog over het Nationaal Fonds, waarvan Pous een der directeuren was, en die den 15en Febr. ter vergadering der Staten werd ingebracht.

hadden wij een conferentie van dezelfde Heeren ten huijse van den heer Steengracht van Oosterland, waerbij alle de voorengemelde mitsgaders ook de Heeren J. J. de Bruijn en G. van Citters tegenwoordig waren; de Raadpensionaris las daerin voor de explicatie der dubieuse termes in de meergemelde Acte van Verbintenis, die te vinden zijn in margine van het gedrukt exemplaar n° 2; alle de leden approbeerden die explicatie onder eenige geringe remarques, die in 't evengemelde stuk zijn geobserveert [1]). Vervolgens gaf gemelde heer Raedpensionaris in bedenking, of men niet behoorden eenige wijnige Heeren te committeeren tot de secrete correspondentie en om in alle schielijk voorkomende gevallen Zijn H.E. Gestr. met raad en daad te helpen assisteren, 't welk door alle de presente leeden gegouteerd zijnde, zoo is, aangezien het op handen zijnde vertrek van den heer W. van Citters na Nijmegen, daartoe verzogt de heer van de Perre, van den Brandë, Steengracht, W. A. van Citters.

Ingevolge van deze explicatie is er, zoals ik geinformeert ben, eene concept-resolutie door den heer Pensionaris Schorer geformeert, om door de heeren van Middelburg in Wet en Raad genomen te worden bij wege van declaratoir, waarop dan alle de leeden tot de teekening zouden worden toegelaten; deze zoude in Burgemeesterskamer door Zijn Edle des anderendaags avonds worden overgelegt benevens een concept-waarschouwing om alles af te schaffen, wat aanleiding tot oneenigheid en verwijdering onder de Burgerij had gegeven, en om zig onderling stil en vreedzaam te gedragen zoals dezelve mutatis mutandis

---

1) Men vindt die explicaties bij Vreede, III, p. 134, sqq. in de noten.

door den heer Raadpensionaris reeds was geconcipieert voor de Staatsleden casuquo; beide deze stukken [1]) scheenen in Burgemeesterskamer veel goedkeuring gehad te hebben, dan dezelve hadden daags daaraan, te weten des Zaturdags, in Wet en Raad veele bedenkingen en consideratien geleden, dus de conclusie van het eerstgemelde en mitsdien ook van de teekening daardoor was agteruytgezet; evenwel de waarschouwing is met eenige verandering des Zaturdags den 24en daaraanvolgende gearresteert en den volgenden Maandag gepubliceert (ze is hiernevens te vinden N° 8 [2])). Vervolgens is ter Staetsvergadering de Raadpensionaris door en van wegens den Heer Eersten Edele, de Heeren van Middelburg, Goes, Tholen en Veere geauthoriseert geworden, om aan eenige overbrengers der dankaddressen het genoegen en de dankbaarheid der Staten deswegens te kennen te geven, zo en dier voegen als zulks te vinden is in de Middelburgsche Courant van Donderdag den 1 Maart (hiernevens gevoegt sub n° 9 [3])).

Op Zaturdag den 3 Maart hadden wij een bijeenkomst ten huijse van den heer Thibaut des avonds om 6 uuren, alwaar present waren, buijten de Heer van den huijse en mijn persoon, de heer Raadpensionaris van de Spiegel, de heer van den Brande, C. Kien van Citters, de heeren Burgemeesters de Bruijn, G. van Citters, W. A. van Citters, Pensionaris Schorer, Fiscaal Steengracht en Godin; de heer Raadpensionaris gaf daerin ouverture van een brief uijt s'Hage ontfangen, waarbij bleek, dat de propo-

1) Beide stukken liggen *onder de bijlagen, door V. d. Perre aan zijne aanteekeningen toegevoegd; de explicatien stemmen woordelijk overeen met die bij Vreede, zie vorige noot.*

2) De Chalmot, XI, 458.

3) De Chalmot, XI, p. 26.

sitie om het corps van de Rhijngrave van Salm ter versterking van het garnizoen in s'Hage te doen komen, door de meerderheid was afgestemt en daarentegen geresolveert om in deszelfs plaats het regiment infantery van Bijland, dat van Pabst en eenige dragonders van Hessencassel na s'Hage te doen komen [1]); vervolgens deed gemelde Heer praelecture van een systhematicq plan, door geassotieerde zogenaamde Patriotische leeden van Regeering zo uijt Holland als d'andre Provintien ontworpen en vastgesteld, waarbij niet alleen de Republicq geheel afhankelijk gemaakt word van de magt van Vrankrijk, maar waarbij ook het Stadhouderschap word gesepareert van het Capitain- en Admiraal-Generaalschap en aan den Prins geoffreert, om zijn leven lang gedurende te laten behouden alle de voordeelen van deszelfs tegenwoordigen post, mits afziende van het Erfstadhouderschap, met bedreiging van hem anders vervallen te houden van deszelfs tegenwoordige hoge charges en digniteiten, een stuk hetwelk ten hoogsten waardig zoude zijn publicq gemaakt te worden, om de oogen van de misleide Nederlanders te openen en eene heijlzame verandering in de gemoederen te weeg te brengen, indien hetzelve de vereijschte authenticiteit konde erlangen, waertoe nog moeite nog kosten zoude gespaart worden [2]). Gedurende deze lecture quam eene Commissie van Veere, bestaande uyt de 2 Heeren Regeerende Burgemeesteren en den Pensionaris de Mauregnault, den heere Raadpensionaris in een

1) Zie Colenbrander, III, p. 152 sqq.

2) Het bedoelde „systhematicq plan" ligt in druk onder de bijlagen bij Van de Perre's aanteekeningen; het is ook te vinden bij Jacobi, Verward Nederland, II p. 81—99, en draagt m. i. de onmiskenbare teekenen van een valsch stuk te zijn, gesmeed om de Patriotsche regenten, speciaal de Hollandsche, in den haat te brengen. Vgl. ook Harris II, p. 237.

ander vertrek opwagten over eene missive van Gecommitteerde Raden, den morgen van dien dag aan de Heeren van Vlissingen en Veere geschreven, met patent voor een gedeelte van beider guarnisoenen, daags te voren door de Heeren van Middelburg (zo ik wel onderrigt ben) op propositie van de Heeren van de zogenaamde Patriottische zijde genomen, tegen den zin van het grootste gedeelte der Heeren die de bewuste acte onderteekent hebben, van Gecommitteerde Raden verzogt en door alle de leeden van dat collegie geaccordeert, hoewel zulks te voren in een zoortgelijke gelegenheid aan de Heeren van Zierikzee was gewijgerd. Gemelde Commissie betoonde zig huijverig om een gedeelte van deszelfs guarnisoen af te staan, dog te gelijk genegen om daerover met Heeren van Vlissingen te confereeren en bereid, om als die daartoe konden verstaan, zulks insgelijks te doen, weshalven zij nog van daar na Vlissingen reden, met dat gevolg dat s'Maandags daeraan des morgens om 9 uuren 100 man, ni fallor, van Vlissingen en 60 man van Veere is binnengetrokken en dien morgen onder eed genomen. Na dit point erinnerde de Raadpensionaris de leeden de wijze, waerop de Heeren van Vlissingen in derzelver advis, den 19 Februari [1]) ter Staatsvergadering ingebragt en naderhand met den druk gemeen gemaakt (zoals het hiernevens gevoegt is sub N° 10 [2])) de teekening van de meergemelde acte hadden geconsidereert, hetgeen ter wegneming van alle hatelijke verdenkingen van deze zijde behoorde gerescontreert te worden bij wegen van eene remonstrantie, waervan gemelde heer de voornaamste ingrediënten aan de leeden suppe-

---

1) In het handschrift is de datum opengelaten.
2) De Chalmot, XI, p. 33.

diteerde en welke zijn's bedunkens door een of twee der presente leeden, geene directe betrekking tot de Staetsvergadering hebbende, zoude behoren geteekent te worden, en wel nominatim door mij en den heer van den Brande of den heer Steengracht of door de 3 of 4 leeden tot de geheime correspondentie gecommitteert. Zommige waren met mij van gedagten, dat zulks beter zoude geschieden door 2 of meer Heeren van Middelburg; ik adviseerde daertoe des te meer, omdat die Heeren, die aldaar directie gehouden hadden in de teekening der acte en tegengehouden hadden, dat zulks door de overige leeden niet was geschied, waerop de Heeren van Vlissingen het meest hunnen aandagt gevestigt hadden en hetgeen ook aanliep tegens mijn meermaal geadviseerde op dat point, best zelve de verantwoording daervan konden op zig neemen, terwijl ik mij ook op dat meermaal door mij geadviseerde beriep en mij daerom van de tekening excuseerde; dan zulks konde geen ingang vinden, waerom ik proponeerde om ze door alle de leeden, die de primitive aanleggers dezer besognes en onderteekenaars der acte waren geweest, als zodanige te doen gezamentlijk onderteekenen in diezelfde order als ze de acte getekent hadden en dus voor deze zaak ridderlijk uijt te komen, hetgeen geampleteert en besloten wierd, den heer Raedpensionaris en de heer W. van Citters, die absent was, alleen uytgezondert. Daags daar(na) zijnde Zondag is diensvolgens gemelde remonstrantie door mij en vervolgens door de verdere bovengemelden Heer(en) bekragtigt en des Maandagsmorgens ter Staatsvergadering ingelevert, hebbende alle de leeden daervan copy gevraagt en dezelve dienonvermindert aen een commissoriaal besogne gerenvoieert; in onse bijeenkomst was besloten, dezelve in 't geheel met de primitive acte en met de namen van de evengemelde onder-

teekenaars met den druk gemeen te maken (zoals dezelve hiernevens te vinden is n° 11 [1])).

Ik mag bij deze gelegenheid niet voorbijgaan te vermelden de advisen der Heeren van Zierikzee over de thans zweevende politique zaken, zoals dezelve te vinden zijn in de Hollandsche Historische Courant van Dingsdag den 6 Maart n° 28 gequoteerd n° 12 [2]), nog ook de heylzame waarschouwing der Heeren van Middelburg nopens het vieren van den 8 Maart aanstaande geboortedag van Zijne Doorl. H., te vinden in de Middelburgsche Courant van den 8 Maart n° 29 [3]), die van die goede uytwerking is geweest dat het menigvuldig schieten met de geweeren, in gemelde publicatie verboden en die een geruijmen tijd al vrij sterk had in zwang gegaan, zeer wijnig of niet meer wierd gehoord, en tot op het ogenblik dat ik dit schrijf (des avonds 7 uuren van den gemelden 8 Maart) is er niet alleen eene meer dan gewone stilte in de stad waargenomen, maar zelfs, niettegenstaande het marktdag was, waren er bijna geen landzaten (welke men met de Arnemuijdsche ingezetene het meest voor verdagt hield) in de stad gezien geweest; het wijn- en bier-comptoir was gesloten gebleven en alle de scheepen hadden gevlagt, except de Dortenaars, Zierikzeenaars en Tholenaars.

1) De Chalmot, XI, p. 45.
2) De Chalmot XI, p. 66, 70. Vreede, III, 226.
3) Ook in de N.N. Jaerboeken 1787, p. 536. De publicatie is van 6 Maart.

HET OORSPRONKELIJKE HANDSCHRIFT VAN GELDENHAUERS ITINERARIUM,

MEDEGEDEELD DOOR

Dr. J. PRINSEN JLz.

Kort na mijn *Collectanea van Geldenhauer* verscheen het *Verslag van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag* over 1900. Uit dit *Verslag* (p. 23) bleek mij, dat in den loop van genoemd jaar door de bibliotheek is aangekocht het oorspronkelijk handschrift van Geldenhauers *Itinerarium*, reeds vroeger door Janssen uitgegeven en door mij, vermeerderd met een paar aanteekeningen over ketters, naar de copie-Nijhoff herdrukt.

Ik heb bedoeld handschrift onmiddellijk onderzocht en kwam tot de conclusie, dat er niets in voorkomt, waardoor de beteekenis van het door mij op p. 78—82 van de *Collectanea* uitgegevene eenigszins gewijzigd wordt. Het in het *Verslag* bedoelde handschrift is dus het *Itinerarium* plus eenige regels over kettervervolging. Janssen maakte alleen een paar willekeurige veranderingen van geen belang en las hier en daar verkeerd. 't Voornaamste is dit:

p. 78, r. 6. v. o. moet *Holtlandiae* zijn.

p. 79, r. 2. v. b. *consistoriales (ut vocantur) Trajectenses;* voor *homicidio* stond eerst *tragoediae.*

r. 5. v. b. voor *corruptores* stond eerst *sectatores.*

r. 11. v. o. *Wisenum.*

r. 7. v. o. *Meggenum.*
p. 80, r. 7. v. o. *Verbum Domini* voor *Evangelium.*
p. 81, r. 3. v. o. *eminentem.*

Het handschrift bevat slechts één vel, aan beide kanten door Geldenhauer zelf beschreven. De afmetingen zijn 31 × $22^{1}/_{2}$; er is geen watermerk. 't Papier komt dus niet overeen met een der bladen uit het Brusselsch handschrift. Het opschrift „Ex adversariis Gerhardi Noviomagi" ontbreekt [1]). 't Is dus wel het waarschijnlijkst, dat dit vel oorspronkelijk behoorde bij het handschrift, dat indertijd in het bezit was van Scriverius en thans te Brussel berust, en dat het, toen dit handschrift in de vorige eeuw gebonden en bijgeplakt werd, door Janssen is achtergehouden, voor welke daad als motief heeft kunnen dienen, dat 't het *enige* document was tusschen de jaren 1522 en 1528. Wat er misschien verder voor deze periode door Geldenhauer was verzameld, kan behoord hebben tot de stukken, die Scriverius aanduidde als „a lavernione nescio quo sublatae".

---

1) Zie Collectanea p. 78 en de Inleiding p. XXIV.

UITGAVEN

VAN HET

HISTORISCH GENOOTSCHAP TE UTRECHT.

KRONIJK. 1846—1875.

2e jaargang.(*)	f (5.—)	1.50.	17e jaargang .	f (5.80)	1.50.
3e jaargang .	- (2.70)	1.50.	18e jaargang .	- (6.60)	1.50.
4e jaargang .	- (3.70)	2.50.	19e jaargang .	- (7.40)	2.—.
5e jaargang .	- (6.—)	2.50.	20e jaargang .	- (7.20)	2.—.
6e jaargang .	- (6.—)	2.—.	21e jaargang .	- (7.60)	2.—.
7e jaargang .	- (6.40)	3.—.	22e jaargang .	- (7.20)	2.—.
8e jaargang .	- (5.80)	3.—.	23e jaargang .	- (9.20)	2.50.
9e jaargang .	- (6.80)	3.—.	24e jaargang .	- (9.40)	2.50.
10e jaargang .	- (6.80)	3.—.	25e jaargang .	-(10.70)	3.—.
11e jaargang .	- (3.20)	1.—.	26e jaargang .	- (8.00)	2.50.
12e jaargang .	- (3.60)	1.—.	27e jaargang .	- (8.20)	2.50.
13e jaargang .	- (4.80)	1.50.	28e jaargang .	- (6.20)	2.50.
14e jaargang .	- (5.10)	1.50.	29e jaargang .	- (8.30)	2.50.
15e jaargang .	- (4.60)	1.50.	30e jaargang .	-(10.30)	3.—.
16e jaargang .	- (5.40)	1.50.	31e jaargang .	- (3.40)	2.50.

BERIGTEN. 1846—1863.

1e deel. 1e stuk.	f (3.40)	1.50.	4e deel. 2e stuk.	f (2.50)	1.50.
1e deel. 2e stuk.	- (2.20)	1.50.	5e deel. 1e stuk.	- (3.20)	1.50.
2e deel. 1e stuk.	- (2.20)	1.50.	5e deel. 2e stuk.	- (2.50)	1.—.
2e deel. 2e stuk.	- (3.80)	3.80.	6e deel. 1e stuk.	- (2.50)	1.—.
3e deel. 1e stuk.	- (3.—)	1.50.	6e deel. 2e stuk.	- (2.10)	1.—.
3e deel. 2e stuk.	- (3.—)	1.50.	7e deel. 1e stuk.	- (5.50)	1.50.
4e deel. 1e stuk.	- (3.—)	2.—.	7e deel. 2e stuk.	- (6.50)	2.50.

CODEX DIPLOMATICUS.

EERSTE SERIE. (IN 4°.) 1848. 1 deel. M. 9.60 f 5.20.

TWEEDE SERIE. (IN 8°.) 1852—1863.

1e deel. 1e afd.	f (3.75)	2.50.	3e deel. 2e afd.	f (3.40)	1.50
1e deel. 2e afd.	- (3.10)	2.50.	4e deel. 1e afd.	- (3.10)	1.50.
2e deel. 1e afd.	- (6.20)	3.50.	4e deel. 2e afd.	- (5.20)	1.50.
2e deel. 2e afd.	- (3.20)	2.—.	5e deel . . .	-(12.00)	4.—.
3e deel. 1e afd.	- (6.50)	2.—.	6e deel . . .	- (1.20)	1.—.

(*) De eerste jaargang is niet in druk verschenen.

BIJDRAGEN EN MEDEDEELINGEN. 1878—1898.

1e deel	*f* (5.20)	2.50.	12e deel	*f*	4.10.
2e deel	- (5.20)	2.50.	13e deel	-	5.—.
3e deel	- (5.20)	2.50.	14e deel	-	3.80.
4e deel	- (8.80)	4.—.	15e deel	-	4.90.
5e deel	- (5.40)	3.—.	16e deel	-	4.75.
6e deel	*f*	6.—.	17e deel	-	4.—.
7e deel	-	5.—.	18e deel	-	5.75.
8e deel	-	3.60.	19e deel	-	5.25.
9e deel	-	6.10.	20e deel	-	3.25.
10e deel	-	5.80.	21e deel	-	4.50.
11e deel	-	6.60.	22e deel	-	4.90.

REGISTER op de Kronijk van 1846—1854. 1857. *f* (5.80) 1.50.

REGISTER op de onderwerpen, behandeld in de Kronijk, de Berigten en den Codex diplomaticus (1877). . . . . - (1.80) 1.50.

WERKEN.

NIEUWE SERIE.

1. Annales Egmundani . . . . *f* (1.20) 1.—.
2. Verbaal van de ambassade naar Engeland. 1685 . . . . - (1.80) 1.—.
3. Memoriën van Roger Williams . . . . - (2.10) 1.—.
4. Kronijken van Emo en Menko . . . . . - (3.70) 1.50.
5. HORTENSIUS, Opkomst en ondergang van Naarden . . . . - (4.50) 1.50.
6. Kronijk van Holland van den Clerc uten laghen landen bi der see . . . . - (2.30) 1.—.
7. Kronijk v. Eggerik Egges Phebens. 1565-1594 - (2.40) 1.—.
8. VERWIJS, De oorlogen van Albrecht van Beieren met de Friezen . . . . - (9.80) 2.50.
9. Verbaal van de ambassade naar Denemarken, enz. 1625 . . . . - (2.30) 1.—.
10. Verbaal v. d. ambassade n. Engeland. 1625 . - (1.90) 1.—.
11. Brieven van J. Wtenbogaert. I. (1584-1618) - (4.00) 1.50.
12. Brieven v. J. Wtenbogaert II 1. (1618-1621) - (2.80) 1.—.
13. Memorials of P. P. J. Quint Ondaatje. . . - (4.00) 1.50.
14. Verhooren van Hugo de Groot . . . . . - (4.80) 2.—.
15. Brieven v. J. Wtenbogaert. II 2. (1621-1626) - (5.50) 2.—.
16. Memoriën van Cornelis Pieterszoon Hooft. - (4.90) 2.—.
17. Brieven v. J. Wtenbogaert. III 1. (1626-1627) - (6.50) 2.—.

18.	Onderzoek omtrent de Middelburgsche beroerten van 1566 en 1567.	*f* (3.40)	1.50.
19.	Brieven v. J. Wtenbogaert. III 2. (1628-1629)	- (8.20)	2.50.
20.	Brieven v. Joh. Wtenbogaert. III 3. (1630).	- (6.10)	2.—.
21.	De rekeningen der grafelijkheid van Holland. I.	- (5.80)	2.50.
22.	Brieven v. J. Wtenbogaert. III 4. (1631-1644)	- (4.50)	1.50.
23.	Journaal van Constantijn Huygens den zoon. 1688—1696 I.	- (6.70)	6.70.
24.	De rekeningen der grafelijkheid van Holland. II.	- (7.20)	2.50.
25.	Journaal van Constantijn Huygens den zoon. 1688—1696. II.	- (7.90)	7.90.
26.	De rekeningen der grafelijkheid van Holland. III.	- (6.20)	2.50.
27.	Brieven van en aan J. D. van der Capellen van de Poll	-(10.80)	3.—.
27*b*.	Brieven van en aan J. D. van der Capellen van de Poll. (Aanhangsel.).	- (1.40)	1.—.
28.	Bomelius, Bellum Trajectinum	- (1.40)	1.—.
29.	De rekeningen der grafelijkheid van Zeeland. I.	- (6.80)	3.—.
30.	De rekeningen der grafelijkheid van Zeeland. II.	- (5.30)	3.—.
31.	Muller, Lijst van Noord-Nederlandsche kronijken	- (1.40)	1.—.
32.	Journalen van Constantijn Huygens den zoon. 1673—1678	- (3.50)	3.50.
33.	Négociations de D'Avaux à la cour de Suède. 1693—1698. I.	- (8.00)	2.50.
34.	Négociations de D'Avaux. II.	- (5.40)	2.—.
35.	Négociations de D'Avaux. III 1.	- (5.60)	2.—.
36.	Négociations de D'Avaux. III 2.	- (3.90)	1.50.
37.	Brieven van Lionello en Suriano en verslag van Trevisano aan den Senaat van Venetië. 1616—1620	- (6.10)	3.50.
38.	Brieven aan R. M. van Goens. I.	- (6.60)	3.50.
39.	Dagverhaal van Jan van Riebeek. I. (1652-1655).	- (7.80)	7.80.
40.	Rijmkroniek van Melis Stoke. I.	- (5.00)	2.50.
41.	De geschillen over de afdanking van het krijgsvolk. 1649—1650	- (5.40)	2.50.
42.	Rijmkroniek van Melis Stoke. II. . . .	- (4.80)	2.50.

43.	Brieven aan R. M. van Goens. II. . .	*f* (4.60)	1.50.
44.	Brieven van Jhr. Arend van Dorp. I. . .	- (6.60)	3.—.
45.	Memorien v. Mr. D. v. Bleyswijk. 1734—1755	- (4.50)	3.—.
46.	Journalen van Constantijn Huygens den zoon. 1680—1682.	- (2.20)	2.20.
47.	Correspondentie van Lodewijk van Nassau	- (2.90)	2.90.
48.	Kroniek van Sicke Benninge	- (2.40)	2.40.
49.	Narracio de Groninghe, de Thrente et de Covordia.	- (2.10)	2.10.
50.	Brieven van Jhr. Arend van Dorp. II. .	- (7.80)	2.50.
51.	Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas. I. (1576-1578).	-	6.80.
52.	Resolutiën van de vroedschap van Utrecht betreffende de akademie. 1632—1812 . .	-	7.—.
53.	De registers en rekeningen van het bisdom Utrecht. 1325—1336. I.	-	7.30.
54.	De registers en rekeningen van het bisdom Utrecht. 1325—1336. II.	-	8.—.
55.	Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas. II. (1578-1579)	-	6.25.
56.	Brieven aan R. M. van Goens. III	-	3.—.
57.	Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas. III. (1579-1581)	-	8.90.
58.	Dagverhaal v. Jan v. Riebeek. II. (1656-1658)	-	8.—.
59.	Dagverhaal v. Jan v. Riebeek. III. (1659-1662)	-	8.—.
60.	Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas. IV. (1581-1583).	-	4.50.
61.	Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas. V. (1583-1584).	-	8.50.

DERDE SERIE.

1.	Fr. Dusseldorp, Annales. 1566—1616 .	-	7.50.
2.	De oudste stadsrekeningen van Dordrecht. 1284—1424.	-	2.40.
3.	Het oudste cartularium van het sticht Utrecht	-	4.60.
4.	Brieven van Willem V aan Van Lijnden van Blitterswijk	-	3.50.
5.	Lettres de Pierre de Groot à Abraham de Wicquefort. 1668—1674	-	5.25.
6.	Rekeningen van de gilden van Dordrecht. 1438—1600	-	2.80.

7. H. Bontemantel, De regeeringe van Amsterdam. 1653—1672. I. . . . . . . *f* 5.50.

8. H. Bontemantel, De regeeringe van Amsterdam. 1653—1672. II. . . . . . . - 6.—.

9. Rekeningen d. stad Groningen u. d. 16e eeuw. - 4.—.

10. Briefwisseling tusschen de gebroeders Van der Goes. 1659—1673. I. . . . . - 6.—.

12. Diarium Everardi Bronchorstii. 1591—1627. - 2.40.

14. Gedenkschriften van Gijsbert Jan van Hardenbroek. 1747—1780. I. . . . . - 6.50.

16. Collectanea van Gerardus Geldenhauer Noviomagus. . . . . - 3.75.

Abraham de Wicquefort, Histoire des Provinces-Unies des Païs-Bas. 4 vol. . . . . - 26.—.

Bullarium Trajectense. 2 tom. . . . . - 24.—.

Verslag van de algemeene vergadering der leden op 16 April 1895 . . . . - 0.60.

Verslag van de algemeene vergadering der leden op 20 April 1897 . . . . - 0.90.

Bepalingen over de uitgave van handschriften. . . - 0.25.

Bepalingen over het uitgeven van handschriften, betrekking hebbende op de nieuwe geschiedenis . - 0.20.

Catalogus der boekerij van het Historisch Genootschap. 3e uitgave. (1872) . . . . - 1.60.

1e Supplement op den Catalogus der boekerij van het Historisch Genootschap (1882) . . . . . . - 1.10.

2e Supplement op den Catalogus der boekerij van het Historisch Genootschap (1895) . . . . . - 2.10.

UITGAVEN

VAN HET

HISTORISCH GENOOTSCHAP TE UTRECHT [1]).

Lijst van Noord-Nederlandsche kronijken, met opgave van bestaande handschriften en litteratuur. Door S. Muller Fz. 1880 . . . . *f* (1.40) 1.—.

Volledige lijst van alle Noord-Nederlandsche kronijken en wegwijzer door de bestaande handschriften van uitgegevene en onuitgegevene kronijken.

Annales Egmundani. 1863. . . . . . . *f* (1.20) 1.—.

Oudste bron voor de geschiedenis van het graafschap Holland.

Rijmkroniek van Melis Stoke. Uitgegeven door W. G. Brill 2 deelen. 1885 . . . . *f* (9.80) 5.—.

Belangrijk verhaal van een grafelijken klerk omtrent de geschiedenis van de laatste tijden van het Hollandsche en het optreden van het Henegouwsche huis.

Kronijk van Holland van een ongenoemden geestelijke (gewoonlijk genaamd Kronijk van den Clerc uten laghen landen bi der see). 1867 . . . . . *f* (2.30) 1.—.

Kronijk, waarvan de tekst nauw verwant is aan de Hollandsche vertaling der belangrijke kronijk van Beka.

Henricus Bomelius, Bellum Trajectinum. 1878. *f* (1.40) 1.—.

Verhaal van de gebeurtenissen, die aan de annexatie van het sticht Utrecht door Karel V voorafgingen.

Kronijken van Emo en Menko Uitgegeven door Feith en Acker Stratingh. 1866 . . . . . *f* (3.70) 1.50.

Belangrijkste bron voor de oudste geschiedenis van Friesland, vooral voor de sociale historie.

Quedam narracio de Groninghe, de Thrente, de Covordia et de diversis aliis sub diversis episcopis Trajectensibus. Uitgegeven door C. Pijnacker Hordijk 1888. *f* (2.10) 2.10.

Belangrijk voor de geschiedenis van Groningen en Drente in de 12e en 13e eeuw. Uitgaaf volgens een handschrift, dat aan de uitgevers der Monumenta Germaniae onbekend is gebleven.

---

1) Deze inhoudsopgave der uitgaven van het genootschap bedoelt alleen den hoofdinhoud, niet den volledigen inhoud der werken te vermelden.

De kroniek van Sicke Benninge. 1[e] en 2[e] deel (kroniek van Van Lemego) Uitgegeven en met kritische aanteekeningen voorzien door J. A. Feith; met eene inleiding van P. J. Blok. 1887. . . . . *f* (2.40) 2.40.

Verhaal van een hooggeplaatst getuige van de gebeurtenissen te Groningen in de 15e en het begin der 16e eeuw, hier voor het eerst op betrouwbare wijze uitgegeven. Ook de hier overgenomene kroniek van Lemego over de 15e eeuw is het werk van een tijdgenoot.

Het oudste cartularium van het sticht Utrecht. Uitgegeven door S. Muller Fz. 1892. . . . . . . *f* 4.60.

Bevat alle keizeroorkonden van het sticht Utrecht en alle andere giftbrieven uit de oudste tijden van het bisdom.

Bullarium Trajectense. Romanorum Pontificum diplomata usque ad Urbanum Papam VI in veterem episcopatum Trajectensem destinata. Edidit Gisb. Brom. 2 tomi. 1891, 92 . . . . *f* 24.—.

Volledige verzameling van de in het pauselijk archief aanwezige oorkonden, betrekking hebbende op het bisdom Utrecht.

De rekeningen der grafelijkheid van Holland onder het Henegouwsche huis. Uitgegeven door H. G. Hamaker. 3 deelen. 1875—78 . . . . *f* (19.20) 7.50.

De rekeningen der grafelijkheid van Zeeland onder het Henegouwsche Huis. Uitgegeven door H. G. Hamaker. 2 deelen. 1879, 80 . . . . *f* (12.10) 6.—.

Oudst bewaarde rekeningen van de Hollandsche graven, overrijk aan bizonderheden betreffende de geographische, administratieve en sociale toestanden van Holland in de veertiende eeuw.

De registers en rekeningen van het bisdom Utrecht. 1325—1336. Uitgegeven door S. Muller Fz. 2 deelen. 1889, 91. *f* 15.30.

Eenige bron voor de kennis van de administratie van het bisdom Utrecht in het begin van de veertiende eeuw.

De oudste stadsrekeningen van Dordrecht. 1284—1424. Uitgegeven door C. M. Dozy. 1891 . . . . . *f* 2.40.

Bevat o. a. de eenige stadsrekeningen uit de dertiende eeuw, die in Nederland bewaard zijn.

Rekeningen van de gilden van Dordrecht. 1438—1600. Uitgegeven door J. C. Overvoorde. 1894 . . *f* 2.80.

Eenige bewaarde middeleeuwsche rekeningen van Nederlandsche gilden, van belang voor de kennis van de inrichting dezer corporaties.

Rekeningen der stad Groningen uit de 16e eeuw. Uitgegeven door P. J. Blok 1896 . . . . f 4.—.

Geven een volledig overzicht van de administratie der stad Groningen in de eerste helft der zestiende eeuw

E. Verwijs, De oorlogen van hertog Albrecht van Beieren met de Friezen in de laatste jaren der XIVe eeuw. 1869 . . . . f (9.80) 2.50.

Bewerking van deze belangrijke episode der Nederlandsche geschiedenis, voornamelijk getrokken uit de grafelijkheidsrekeningen van Holland.

G. Geldenhauer Noviomagus, Collectanea. Uitgegeven door J. Prinsen J.Lz. 1901 . . . . f 3.75.

Aanteekeningen en opstellen van den bekenden humanist, belangrijk voor de kennis van zijn tijd, vooral voor de geschiedenis der hervorming en voor de gebeurtenissen in het bisdom Utrecht.

Onderzoek van 's Konings wege ingesteld omtrent de Middelburgsche beroerten van 1566 en 1567. Uitgegeven door J. Van Vloten. 1873 . . . . . f (3.40) 1.50.

Zeer belangrijke bron voor de geschiedenis van de hagepreeken, den beeldenstorm en het eerste gewapende verzet tegen de Spanjaarden in Zeeland.

Correspondentie van en betreffende Lodewijk van Nassau en andere onuitgegeven documenten. Verzameld door P. J. Blok. 1887 . . . . f (2.90) 2.90.

Bevat o. a. de onuitgegeven apologie van Lodewijk, de rechterhand van zijn broeder prins Willem van Oranje, en eene correspondentie betreffende zijne onderhandelingen met het Fransche hof.

Hortensius, Over de opkomst en den ondergang van Naarden. Uitgegeven door Peerlkamp en A. Perk. 1866. . . . . f (4.50) 1.50.

Dit geschrift van Lambertus Hortensius, rector der Latijnsche school te Naarden, is vooral merkwaardig om de mededeelingen over het begin van den 80-jarigen oorlog en het uitvoerig verhaal van het uitmoorden van Naarden door de Spanjaarden (1572).

Memoriën van Roger Williams. Uitgegeven door J. T. Bodel Nyenhuis. 1864 . . . . f (2.10) 1.—.

Merkwaardig voor de oorlogsgeschiedenis der jaren 1572—1574; de schrijver was ooggetuige der gebeurtenissen in de eerste jaren van den opstand tegen Spanje.

Brieven en onuitgegeven stukken van Jonkheer Arend van Dorp, heer van Maasdam. Uitgegeven door J. B. J. N. ridder De van der Schueren. 2 deelen. 1887, 88. f (14.40) 5.50.

Papieren van een handlanger van prins Willem I, belangrijk voor de intieme geschiedenis van den opstand tegen Spanje.

Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas. (1576—1584.) Publiés par P. L. Muller et Alph. Diegerick. Tome I—V (1576—Juin 1584). 1889, 90 . . . . f 34.95.

Volledige bronnenuitgave betreffende de tusschenkomst van den hertog van Anjou, broeder van Hendrik III, in de zaken van den Nederlandschen opstand en de aanneming van de souvereiniteit over de Nederlandsche gewesten.

Kronijk van Eggerik Egges Phebens. 1565—1594. Uitgegeven door H. O. Feith 1867. . . f (2.40) 1.—.

Groningsche kronijk van een onpartijdigen hervormingsgezinde, bron van Emmius.

Uittreksel uit Francisci Dusseldorpii Annales. 1566—1616. Uitgegeven door R. Fruin. 1894 . . . . . . f 7.50.

De geschiedenis van den opstand, door een katholiek tijdgenoot geschreven.

Diarium Everardi Bronchorstii sive Adversaria omnium quae gesta sunt in academia Leidensi, 1591—1627. Uitgegeven door J. C. Van Slee. 1898. . . f 2.40.

Curieuse aanteekeningen over het onderwijs en het leven aan de Leidsche academie.

Brieven van Lionello en Suriano uit Den Haag aan Doge en Senaat van Venetië in 1616—1618, benevens Verslag van Trevisano betreffende zijne zending naar Holland in 1620. 1883 . . . . f (6.10) 3.50.

Merkwaardige brieven van de bekende Venetiaansche diplomaten over de geschillen tijdens het bestand.

Memoriën en adviezen van Cornelis Pieterszoon Hooft. 1871. . . . . f (4.90) 2.—.

Belangrijk voor de geschiedenis van Amsterdam in de jaren 1578—1620 en voor de houding van deze stad in de godsdienstige geschillen.

Verhooren en andere bescheiden betreffende het rechtsgeding van Hugo de Groot. Uitgegeven door R. Fruin. 1871. . . . . f (4.80) 2.—.

Belangrijk voor de kennis van den strijd tusschen de twee groote staatspartijen in het begin van de republiek, waarbij Grotius eene belangrijke rol vervulde.

Brieven en onuitgegeven stukken van Johannes Wtenbogaert. 1584—1644. Uitgegeven door H. C. Rogge. 7 deelen. 1868/74 . . . . f (37.60) 12.50.

Deze correspondentie van den bekenden Remonstrantschen hofprediker van prins Maurits is in de eerste plaats belangrijk voor de geschiedenis van de kerkelijke woelingen tijdens het bestand.

Verbaal van de ambassade van Aerssen, Joachimi en Burmania naar Engeland. 1625. 1867 . . *f* (1.90) 1.—.

Bevat de onderhandeling over een verbond van onderlinge bescherming na het afspringen van het huwelijk tusschen den zoon van den Engelschen koning en eene Spaansche prinses.

Verbaal van de ambassade van Gaspar van Vosbergen bij den koning van Denemarken, den Neder-Saxischen kreits en den koning van Zweden. 1625. 1867 . *f* (2.30) 1.—.

Behelst de onderhandelingen over een verbond tegen den keizer en den koning van Spanje in het begin van den Dertigjarigen oorlog.

Resolutiën van de vroedschap van Utrecht betreffende de Academie. Uitgegeven door J. A. Wijnne en Lucie Miedema. 1888, 1900 . . . . *f* 7.—.

Met een uitvoerige inleiding over de inrichtingen van hooger onderwijs te Utrecht vóór 1636.

Abraham de Wicquefort, Histoire des Provinces-Unies des Païs-Bas, depuis le parfait establissement de cet estat par la paix de Munster. 4 volumes. I. 1861. II. 1864. III. 1866. IV. 1874 . . . . *f* 26.—.

De beste gelijktijdige geschiedenis van de Nederlanden in de tweede helft der zeventiende eeuw door een diplomatiek agent.

De geschillen over de afdanking van het krijgsvolk in de Vereenigde Nederlanden in de jaren 1649 en 1650. Toegelicht door J. A. Wijnne. 1885. . *f* (5.40) 2.50.

De bekende geschillen van het jaar 1650 worden hier toegelicht uit onbekende stukken uit het Huis-archief van H. M. de Koningin.

Dagverhaal van Jan van Riebeek, commandeur aan de Kaap de Goede Hoop. 1652—1662. 3 deelen. 1884—93. *f* 23.80.

Merkwaardig verhaal van den stichter der Kaapkolonie omtrent de geschiedenis van deze kolonie.

H. Bontemantel, De regeeringe van Amsterdam, soo in 't civiel als crimineel en militaire. 1653—1672. Uitgegeven door G. W. Kernkamp. 2 deelen. 1897. *f* 11.50.

Gedenkschriften van een Amsterdamsch regent uit den tijd van Jan De Witt, belangrijk voor de kennis van de regeering en de regeeringsintriges van Amsterdam.

Lettres de Pierre de Groot à Abraham de Wicquefort. 1668—1674. Publiées par F. J. L. Krämer. 1894. *f* 5.25.

Brieven van P. De Groot, den zoon van Hugo De Groot, voornamelijk loopende over de Keulsche vredeshandeling in 1673.

Journalen van Constantijn Huygens den zoon. 1673—1678. 1881 . . . . *f* (3.50) 3.50.

Journalen van Constantijn Huygens den zoon. 1680—1682 en 1649—1650. 1888. . . . . *f* (2.20) 2.20.

Journaal van Constantijn Huygens den zoon. 1688—1696. 2 deelen. 1876 . . . . *f* (14.60). 14.60.

Journalen van den secretaris van Willem III, hoogst belangrijk voor de kennis van personen en de zedengeschiedenis van de laatste helft der zeventiende eeuw.

Verbaal van de buitengewone ambassade naar Engeland in 1685. 1863 . . . . *f* (1.80) 1.—.

Gewichtig voor de kennis van de verhouding der republiek tot koning Jakob II na diens troonsbestijging en den opstand van Monmouth en zijne aanhangers.

Négociations du comte D'Avaux, ambassadeur à la cour de Suède, pendant les années 1693, 1697, 1698. Publiées par J. A. Wijnne. 4 volumes. 1882, 83 . *f* (22.90) 8.—.

Belangrijk voor de geschiedenis van de diplomatieke betrekkingen der mogendheden ten tijde van den Negenjarigen oorlog.

Memorien van Mr. Diderik van Bleyswijk, burgemeester van Gorinchem. 1734—1755. Uitgegeven door Theod. Jorissen. 1887 . . . . *f* (4.50) 3.—.

Belangrijk voor de geschiedenis van de familieregeering en de regentenintriges in de steden van Holland.

Gedenkschriften van Gijsbert Jan van Hardenbroek, 1747—1780. I. Uitgegeven door F. J. L. Krämer. 1901. *f* 6.50.

Dagboek van een hooggeplaatst edelman, aan het hof der stadhouders verkeerende en dagelijks met alle invloedrijke personen omgaande.

Brieven van en aan Joan Derck van der Capellen van de Poll. Uitgegeven door W. H. De Beaufort. Met aanhangsel door J. A. Sillem. 2 deelen. 1879. *f* (12.20) 4.—.

Brieven van den bekenden adellijken patriotschen leider, hoogst belangrijk voor de geschiedenis van de jaren 1763—1784.

Brieven aan R. M. van Goens en onuitgegeven stukken hem betreffende. 3 deelen. 1884—90. *f* (14.20) 8.—.

Belangrijk voor de autobiografie van R. M. Van Goens en voor de kennis van zijne verhouding tot de stadhouderlijke partij. Bevat bovendien eene uitgebreide correspondentie met buitenlandsche geleerden.

Brieven van prins Willem V aan baron Van Lijnden van Blitterswijk. Uitgegeven onder toezicht van F. De Bas. 1893 . . . . *f* 3.50.

Vertrouwelijke brieven van den prins aan zijn vertegenwoordiger als eerste edele in Zeeland.

Memorials and times of Peter Philip Juriaan Quint Ondaatje. By Mrs. Davies . . . . *f* (4.—) 1.50.

Biographie van den bekenden Utrechtschen patriot van 1784 en volgende jaren.

KRONIJK.

EERSTE SERIE.

Ie jaargang. (Is niet in druk verschenen.)

IIe jaargang. 1846 . . . . f (5.—) 1.50.
Behelst tal van bijzonderheden over historische personen, kerkelijke zaken, universiteitswezen enz. — Inventaris van brieven uit het archief der voormalige vijf kapittelen te Utrecht (1380—1513). — Kleine historische mededeelingen enz. enz.

IIIe jaargang. 1847 . . . . f (2.70) 1.50.
Vervolg van den inventaris der brieven uit het archief der voormalige vijf kapittelen te Utrecht (1514, 1515). — Vele wetenswaardigheden over archaeologie, genealogie, archiefwezen. — Verklaring van spreekwijzen (dialecten) en spreekwoorden enz. enz.

IVe jaargang. 1848. . . . . f (3.70) 2.50.
Verschillende brieven van prins Willem I, Paulus Merula (minnebrief), Wtenbogaert e. a. — Vervolg van den inventaris der 5 kapittelen (1516, 1517). — Mededeelingen over Czaar Peter en zijne vrouw e.a. — Toestand der archieven van Nijmegen, Utrecht Groningen, Dordrecht en andere steden enz. enz.

Ve jaargang. 1849. . . . . f (6.—) 2.50.
Inventarissen van verschillende stads-archieven. — Brieven van David van Bourgondië, Philips II, prins Willem I, Hugo De Groot, e. a. — Bijdragen tot de geschiedenis van het Nederlandsche zeewezen en krijgswezen (1618) enz. enz.

TWEEDE SERIE.

VIe jaargang. 1850 . . . . f (6.—) 2.—.
Inventarissen van verschillende archieven van steden, gerechten en gasthuizen. — Brieven o. a. van Adolf en Karel van Gelder (1456—1477), Christiaan II van Denemarken (1525), Karel V (1537), Philips II (1561, 67), E. Leoninus (1581), prins Willem I (1582), Maurits van Nassau (1600) e. a. — Bijzonderheden over Utrechtsche bisschoppen, hertogen van Gelre e. a.; over den vredehandel te Utrecht (1713); over aflaatgelden, papiermerken enz. enz.

VIIe jaargang. 1851 . . . . f (6.40) 3.—.
Inventarissen van archieven. — Academie te Franeker. — Middeleeuwsche kerkgebouwen in Friesland en Groningen. — Graftombes in Germaanschen smaak en in dien der Renaissance. — Tien brieven betreffende de Geldersche aangelegenheden in 1535—1537. — Brieven van bekende personen; genealogiën enz. enz.

VIIIe jaargang 1852 . . . . f (6.80) 3.—.
Reproductie van den „Almanach nae den nieuwen ende ouden stijl. Opt Jaer ons Heeren M.D.XCVIII", in 12° te Delft bij

Bruyn Harmansz. — 19 brieven van Anna van Egmond aan haren broeder Maximiliaan. — Keuken-rekening van de grafelijkheid van Holland en Zeeland. 1401. — Stukken over de Oost-Indische Compagnie. — Emigreerende families uit Antwerpen naar Middelburg. 1586 enz. enz.

IXe jaargang. 1853 . . . . *f* (6.80) 3.—.
Belangrijke onderschepte Portugeesche briefwisseling. 1634. — Stukken van Jan Pietersz. Coen over den handel in Indië. 1622, 1623. — Fragmenten van oude kronieken. — Journaal, gehouden te Batavia door den directeur-generaal Ph. Zwart. 1636. — Chronologische opgave der oorkonden over de 13e en 14e eeuw in het stads-archief te Harderwijk. — Bijdragen tot de geschiedenis van het geschutwezen (1491—1528). — Brieven; genealogische mededeelingen enz. enz.

Xe jaargang. 1854 . . . . *f* (6.80) 3.—.
Uiterste wil van prins Maurits. — Eenige merkwaardige vonnissen. 1524—1645. — Handel op Perzië en de golf van Bengalen. 1633. — Stukken over de Oost-Indische Compagnie. — 109 Brieven van Maria van Nassau. 1605—1615. — Charters in het stads-archief van Harderwijk. 1402—92 enz. enz.

DERDE SERIE.

XIe jaargang. 1855. . . . . *f* (3.20) 1.—.
Betrekking tusschen de Nederlanden en Genève in 1589, 1590. — Stukken over de West-Indische Compagnie. — Geslachtswapenen en rouwborden in kerken. — Stukken betreffende de krijgsgeschiedenis. — Brieven enz. van en aan Anna Maria van Schurman. — Onuitgegeven gedichten van Const. Huygens enz. enz.

XIIe jaargang. 1856. . . . . *f* (3.60) 1.—.
Rechtstoestand in het begin der 15e eeuw. — Rechtsgebruiken in de middeneeuwen. — Eenige merkwaardige vonnissen uit den tijd der geloofsvervolging te Amsterdam in de 16e eeuw. — Bijdrage tot de geschiedenis van den bouw van den Dom te Utrecht. — Autobiographie van den gouverneur-generaal P. A. van der Parra. — Grafsteden der oudste bewoners van Denemarken enz. enz.

XIIIe jaargang. 1857. . . . . *f* (4.80) 1.50.
Oorkonden betrekkelijk den twist tusschen den bisschop van Utrecht en den heer van Wisch in 1490. — Inventaris van het stadsarchief te Oudewater. — Begiftigingen en bezittingen van het Carthuizer-convent bij Utrecht. — Charter van 1368, bevattende een overzicht van het bisdom Utrecht in 1278.

XIVe jaargang. 1858. . . . . *f* (5.10) 1.50.
Stukken betrekkelijk den oorlog met Frankrijk in 1672. — Oude doopvonten (met afbeeldingen). — Stukken betrekkelijk de hervormingsberoerten te Utrecht in 1566 en 1567. — Expeditie naar Portugal in Sept. 1657 enz. enz.

XVe jaargang. 1859. . . . . f (4.60) 1.50.
Brieven van prins Willem van Oranje aan zijne vrouw Anna van Egmond. — Liefdadige stichtingen te Utrecht. — Charters uit het stads-archief te Harderwijk, 14e en 15e eeuw. — Gevangenneming van Paulus Buys, 1586 enz. enz.

VIERDE SERIE.

XVIe jaargang. 1860. . . . . f (5.40) 1.50.
Aanteekeningen betrekkelijk het beleg van Haarlem. — Overlandreis van Indië naar Europa in 1757. — Stukken voor de geschiedenis van de jaren 1588 en 1589 enz. enz.

XVIIe jaargang. 1861. . . . . f (5.80) 1.50.
Stukken voor de geschiedenis der jaren 1588 en 1589. — Verdedigingswerken van de IJssel. 1672. — Brieven van Willem van Liere. — Onkosten der judicature van Oldenbarnevelt. — Onkosten der Dordsche synode enz. enz.

XVIIIe jaargang. 1861. . . . . f (6.60) 1.50.
Stukken voor de geschiedenis der jaren 1590 en 1591 enz. enz.

XIXe jaargang. 1863. . . . . f (7.40) 2.—.
Stukken voor de geschiedenis van het jaar 1592. — Wicquefort's Mémoires. — Heinrici ab Hovel Speculum Westphaliae enz. enz.

XXe jaargang. 1864. . . . . f (7.20) 2.—.
Stukken voor de geschiedenis der jaren 1593 en 1594. — De benoeming van graaf Johan van Nassau tot stadhouder van Gelderland. — Beschrijving van een tocht naar de bovenlanden van Banjermassing in het jaar 1790. — De bekostiging der voormalige fortificatiewerken der stad Utrecht enz. enz.

VIJFDE SERIE.

XXIe jaargang. 1865 . . . . f (7.60) 2.—.
Stukken voor de geschiedenis van het jaar 1595. — Thysius Leere en Order der Ned. Geref. Kerken. — Rapport faict par Monsieur de St. Aldegonde au Conseil d'Estat de sa négociation en France 1581. — Bijdrage tot de geschiedenis der gewevene en andere behangseltapijten, vooral in Denemarken enz. enz.

XXIIe jaargang. 1866. . . . . f (7.20) 2.—.
Stukken betreffende de onlusten binnen Utrecht in 1610. — Verbaal van de legatie van Leoninus, van Loozen, Valcke en Franckena naar Engeland in 1596. — Stukken betrekkelijk de Remonstranten enz. enz.

XXIIIe jaargang. 1867. . . . . f (9.20) 2.50.
Concept van eene Compagnie van assurantie en van haar octrooi. 1628, 29. — Brieven van Joh. Heinsius over den in 1632 aangeknoopten vredehandel. — Eene bijdrage tot het leven van Onno Zwier Van Haren. — Over den geest en de strekking van het Amsterdamsche patriciaat enz. enz.

XXIVe jaargang. 1868 . . . . f (9.40) 2.50.

Brieven van Maarten Harpertsz. Tromp en van Witte Cornelisz. De With. — Brieven van Bilderbeck, Nederlandsch agent te Keulen, betreffende het laatste gedeelte van den Dertigjarigen oorlog. — Aegidius Daalmans, Indiaanse aanteekeningen enz. enz.

XXV jaargang. 1869 . . . . f (10.70) 3.—.

Stukken betreffende den vrijen handel op Brazilië. 1637. — Origineele brieven van H. Doedens aan Ant. Van Hilten betreffende de West-Indische Compagnie. 1641—1648. — Journaal van Joh. Van Kerkhoven, heer van Heenvliet, hofmeester van de princes-royaal, over de ziekte en den dood van prins Willem II en de kwestiën omtrent de voogdij van den jonggeboren prins. — Geheime correspondentie uit Engeland. 1659, 1660 enz. enz

ZESDE SERIE.

XXVIe jaargang. 1870. . . . . f (8.—) 2.50.

Geschillen te Nijmegen. 1617. — Het Geusen Liedboek. — Vervolging van de Remonstranten in Land en Stad van Utrecht. 1619 enz. — Eenige aanteekeningen wegens het gebeurde te Utrecht in 1786 en 1787. — Reisjournaal uit de 17e eeuw naar het Heilige Land enz. enz.

XXVIIe jaargang. 1871 . . . . f (8.20) 2.50.

Aanteekeningen betrekkelijk het gebeurde te Utrecht in 1786 en 1787. — Stukken rakende de Quadruple Alliantie. — Grondig verhaal van Amboyna. 1621. — Verhaal van eenige oorlogen in Indië. 1622 enz. enz.

XXVIIIe jaargang. 1872 . . . . f (6.20) 2.50.

Uit de papieren van eenen bewindhebber der Oost-Indische Compagnie. — Brieven van R. Hoogerbeets. — Doleantiën over misbruiken in de regeering van Friesland. 1627 enz. enz.

XXIXe jaargang. 1873 . . . . f (8.30) 2.50.

Stukken betreffende de geschiedenis van den oorlog in 1630 en eenige volgende jaren. — Reformatie van 's Hertogenbosch. 1630. — Classicale acta van Brazilië. 1636—1644. — Brieven van Willem Van Oldenbarnevelt aan Hugo De Groot. — Uit de papieren van eenen bewindhebber der Oost-Indische Compagnie. — Aanbevelingen voor scheepskapitein enz., ingekomen bij Johan De Witt. 1653—1672 enz. enz.

XXXe jaargang. 1874. . . . . . . f (10.30) 3.—.

Staat van ontvangsten en uitgaven der geestelijke goederen tot onderhoud van predikanten. 1590. — Politieke brieven uit de jaren 1784, 1785 en 1786, meerendeels van den heer Maxim. D'Yvoy. — Uit de papieren van eenen bewindhebber der Oost-Indische Compagnie. — Verhaal der gevangenschap van Oldenbarnevelt, beschreven door zijn knecht Jan Francken enz. enz.

XXXI[e] jaargang. 1875 . . . . *f* (3.40) 2.50.

Rapport der geheime staatscommissie nopens de toekomstige inrichting en huishouding van den staat. 1818. — Journaal van Splinter Helmich, soldaat en later hopman in dienst van den lande. 1572—1598. — De magistraatsbestelling te Utrecht onder de republiek. — De vorming van het Oversticht. — Brieven van prins Willem V. 1786—1793 enz. enz.

BERIGTEN.

I[e] deel 1[e] stuk. 1846. . . . . *f* (3.40) 1.50.

Dodt van Flensburg over Valerius Andreas. — Visscher over Jan van Rode, vertaler der Somme le Roy. — Dodt van Flensburg over Adam en Paul van Vianen. — Utrechtsch handschrift der Snorra-Edda. — Eyck van Zuilichem, Bouw- en beeldhouwkundige voortbrengselen in ons land.

I[e] deel 2[e] stuk. 1848. . . . . *f* (2.20) 1.50.

Nederlandsche handschriften in de Keizerlijke bibliotheek te Petersburg. — Asch van Wijck, Schuttengilden in Nederland.

II[e] deel 1[e] stuk. 1849 . . . . *f* (2.20) 1.50.

Verblijf van Christiaan II van Denemarken in Nederland. 1521. — Beroerten te Gent onder Karel V.

IIe deel 2e stuk. 1849 . . . . *f* (3.80) 3.80.

Verhooren van Oldenbarnevelt.

IIIe deel 1e stuk. 1850 . . . . *f* (3.—) 1.50.

Geschiedenis van het geslacht Van Mathenesse. — Catalogue de documents manuscrits relatifs à l'historie de la Hollande dans les bibliothèques de Paris.

IIIe deel 2e stuk. 1851 . . . . *f* (3.—) 1.50.

Journaal omtrent de vredehandeling te Utrecht.

IVe deel 1e stuk. 1851 . . . . *f* (3.—) 2.—.

Geschiedenis van het geslacht Nyenrode.

IVe deel 2e stuk. 1851 . . . . *f* (2.50) 1.50.

De Upstalboom bij Aurich. — Bescheiden over het eerste tijdvak van de geschiedenis der hervorming in Utrecht. 1524—1566.

V[e] deel 1[e] stuk. 1853 . . . . *f* (3.20) 1.50.

Rapport van den gouverneur generaal Loten over Makasser. — Rapport van den heer van Sommelsdijk over zijne legatie naar Venetie in 1620.

V[e] deel 2e stuk. 1856 . . . . *f* (2.50) 1.—.

Rapport van eene reis naar het hof van Candië. 1671. — Autobiografie van den gouverneur generaal Rijklof van Goens. 1678—1681. — Memorie betreffende het eiland Ceylon door R. van Goens Jr. 1679.

VIe deel 1e stuk. 1857 . . . . f (2.50) 1.—.
De Wicquefort, Mémoires sur la guerre de 1672.

VIe deel 2e stuk. 1857 . . . . f (2.10) 1.—.
Dagelijksche aanteekeningen over het verblijf der Franschen te Utrecht in 1672 en 1673.

VIIe deel 1e stuk. 1861 . . . . f (5.50) 1.50.
Stukken betrekkelijk de verovering van Malakka. 1641.

VIIe deel 2e stuk. 1863 . . . . f (6.50) 2.50.
Verbaal van de Nederlandsche gezanten in Engeland. 1618—1619. — Rapport van het gebesoigneerde te Tunis en Algiers. 1622—1623.

CODEX DIPLOMATICUS.

EERSTE SERIE (IN 4°).

Ie deel 1e stuk. 1848 . . . . f (2.60) 2.60.
Oorkonden betreffende het voormalig handelsverkeer van Utrecht. — Oudste kameraarsrekeningen van Deventer. 1337—1347.

Ie deel 2e stuk . . . . f (2.60) 2.60.
Brieven van Leibnitz en Cuperus o. a. over den Utrechtschen vrede.

TWEEDE SERIE (IN 8°).

Ie deel 1e stuk. 1852 . . . . f (3.75) 2.50.
Rekening van de testamentoren van Jacoba van Beieren.

Ie deel 2e stuk. 1852 . . . . f (3.10) 2.50.
Lettres de Paul Choart, seigneur de Buzanval. 1600.

IIe deel 1e stuk. 1853 . . . . f (6.20) 3.50.
Oudste burgemeestersrekening van Middelburg. 1364. — Oudste kameraarsrekening van Utrecht. 1380. — Rekening van de bruiloft van Jan van Touraine. 1406. — Bisschoppelijke rekening van 1377.

IIe deel 2e stuk. 1853 . . . . f (3.20) 2.—.
Verbalen van Van Grijspere en Van Lent, commissarissen in de troubles van 1567 en 1568.

IIIe deel 1e stuk. 1855 . . . . f (6.50) 2.—.
Oude kroniek van Brabant.

IIIe deel 2e stuk. 1856 . . . . f (3.40) 1.50.
Verbaal van de gedeputeerden in Engeland tot vereeniging van de Engelsche en Nederlandsche Oost-Indische Compagniën. 1618.

IVe deel 1e stuk. 1859 . . . . f (3.10) 1.50.
Lettres inédites du comte de Boussu. — Oudste rekening van Antwerpen. 1324. — Rekening van Lier. 1377.

IVe deel 2e stuk. 1880 . . . . f (5.20) 1.50
[illegible] — [illegible] Don Jan van Oostenrijk [illegible]

Ve deel. 1880 . . . . f (12.—) 4.—
[illegible] Kroniek der bisschoppen van Utrecht.

VIe deel. 1882 . . . . f (1.20) 1.—
[illegible] Holland en Vlaanderen.

BIJDRAGEN EN MEDEDEELINGEN.

Iste deel. 1878 . . . . f (5.60) 2.50
[illegible]

IIde deel. 1879 . . . . f (5.20) 2.50
[illegible]

IIIde deel. 1880 . . . . f [illegible] 2.50
[illegible]

IVde deel. [illegible] . . . . f [illegible]
[illegible]

Vde deel. [illegible] . . . . f [illegible]
[illegible]

VIde deel. [illegible] . . . . f [illegible]
[illegible]

VIIde deel. [illegible] . . . . f [illegible]
[illegible]

VIIIste deel. [illegible] . . . . f [illegible]
[illegible]

IXde deel. [illegible] . . . . f [illegible]
[illegible]

Xde deel. [illegible] . . . . f [illegible]
[illegible]

XIde deel. 1889 . . . . f 6.60.
De Wicquefort, Mémoires sur la guerre de 1672. — Drie Briefe der Stadt Londen an die Stadt Dordrecht. 1359. — De Bye, Gedenkschrift betreffende het bewind van Oldenbarnevelt. — Drie Utrechtsche kroniekjes vóór Beka's tijd.

XIIde deel. 1890 . . . . f 4.10.
Politiek journaal van 1795. — Bijdragen tot de geschiedenis der Hervormde kerk te Gent. 1578—1584.

XIIIde deel. 1891 . . . . f 5.—.
Gedenkschrift van Don Sancho de Londono. — Vervolg op het Recueil de Hopperus.

XIVde deel. 1892 . . . . f 3.80.
Resolutien der Staten van Holland. 1577 en 1578. — Stadsrekeningen van Dordrecht. 1323—1399. — Reisjournaal van Jhr. Coenders van Helpen.

XVde deel. 1893 . . . . f 4.90.
Journaal van Const. Huygens' reis naar Venetië. 1620. — Sommaire de la forme du régime des Provinces Unies. 1647. — Memorie van den gouverneur Van der Graaff over de gebeurtenissen aan de Kaap de Goede Hoop. 1780—1806.

XVIde deel. 1894 . . . . f 4.75.
C. Block, Kroniek van het Regulierenklooster te Utrecht. — Buyck, Aanteekeningen over het geus worden van Amsterdam.

XVIIde deel. 1895 . . . . f 4.—.
L. Reael, Amsterdamsche gedenkschriften. 1542—1567. — Magistraatsverandering te Utrecht in 1618.

XVIIIde deel. 1896. . . . . f 5.75.
Fragment van de autobiografie van Const. Huygens. — Notulen en munimenten van het College van commercie te Amsterdam. 1663—1665. — Simon Van Leeuwen's Bedenckingen over de stadhouderlycke macht.

XIXde deel. 1897. . . . . f 5.25.
Mémoires de M. De B. sur la cour de Guillaume III. — Memorie van Byam over de overgave van Suriname. — Stukken over de Noordsche Compagnie.

XXste deel. 1898. . . . . f 3.25.
Kroniek van het Goudsche fraterhuis. — Notulen van de Patriottische partijdagen. 1783—1787. — Reisebericht des Mgr. Garampi in Holland. 1764.

XXIste deel. 1899 . . . . f 4.50.
Koopmansadviezen aangaande het plan tot oprichting eener Compagnie van assurantie. 1629—1635. — Opgaven omtrent inkomsten, goederen, hoorigen, dienstmannen en rechten der abdij Egmond. 1130—1161. — Reisverhaal van Jacob van Neck. 1598—1599.

XXIIste deel. 1900 . . . . *f* 4.90.

Brieven van Sorbière over den toestand van Holland in 1660. — Het oude register van Graaf Florens. — Correspondentie tusschen Prins Maurits en Reynier Pauw. 1617—1619.

REGISTER op de Kronijk van 1846—1854. 1857. *f* 1.50.

Minder goed bewerkt dan het latere register, doch veel uitvoeriger, daar alle voorkomende namen vermeld worden.

REGISTER op de onderwerpen, behandeld in de Kronijk, de Berigten en den Codex diplomaticus. 1877. *f* 1.50.

Voortreffelijk register, bewerkt door Dr. P. A. Tiele; bevat alleen de onderwerpen, waarover de artikelen handelen.

BEPALINGEN over de uitgave van handschriften. 1894. *f* 0.25.

BEPALINGEN over het uitgeven van handschriften, betrekking hebbende op de nieuwe geschiedenis. 1896. *f* 0.20.

Deze regels, gedeeltelijk gesteld naar Duitsche voorschriften, worden in hoofdzaak gevolgd bij de uitgaven van het Historisch Genootschap.

VERSLAG van de algemeene vergadering der leden van het Historisch Genootschap ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van het genootschap op 16 April 1895. 1895 . . . . *f* 0.60.

Bevat o. a. een uitvoerig verslag van de rede van prof. Fruin over den veldtocht van het jaar 1572.

VERSLAG van de algemeene vergadering der leden van het Historisch Genootschap, op 20 April 1897. 1897. *f* 0.90.

Bevat ook de op deze vergadering gehoudene voordrachten der heeren De Beaufort, Hofstede de Groot en Muller.

CATALOGUS der boekerij van het Historisch Genootschap. (3e uitgave.) 1872. Met 2 supplementen dd. 1882 en 1895. 3 deelen . . . . *f* 4.80.

Bovenstaande werken zijn, voor zoover zij voorhanden zijn, voor de leden **tegen de helft van den prijs** te bekomen. Men wende zich daarvoor direct tot den uitgever JOHANNES MÜLLER te AMSTERDAM.

BIJDRAGEN EN MEDEDEELINGEN

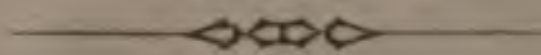
VAN HET

HISTORISCH GENOOTSCHAP

(GEVESTIGD TE UTRECHT).

VIER EN TWINTIGSTE DEEL.

AMSTERDAM,
JOHANNES MÜLLER.
1903.

BIJDRAGEN EN MEDEDEELINGEN

VAN HET

HISTORISCH GENOOTSCHAP

(GEVESTIGD TE UTRECHT).

VIER EN TWINTIGSTE DEEL.

AMSTERDAM,
JOHANNES MÜLLER.
1903.

INHOUD.

VERSLAG VAN HET BESTUUR

OVER HET DIENSTJAAR 1902.

Met een verjongd en belangrijk uitgebreid bestuur zijn wij het nieuwe jaar ingetreden. Met grond mochten wij dus hopen, dat er ditmaal geene veranderingen in onzen kring zouden plaats vinden; en deze verwachting is gelukkig vervuld.

In ons ledental is weder eene kleine vermeerdering gekomen: tegen 19 leden, die ons door overlijden en andere redenen ontvielen, mochten wij 28 nieuwe leden tot ons zien toetreden. Het getal honoraire leden bleef onveranderd: terwijl wij het overlijden betreuren van den heer S. Rawson Gardiner, dien wij slechts korten tijd mochten bezitten, hebben wij als nieuw honorair lid benoemd Mgr. A. de Waal te Rome, die niet alleen door zijne geschriften van kerkhistorischen aard, maar ook door den krachtigen bijstand, aan Nederlandsche geschiedvorschers te Rome betoond, zich voor onze geschiedenis verdienstelijk heeft gemaakt. Op 1 Januari 1903 konden wij ons verheugen in het bezit van 32 honoraire en 391 gewone leden; de lijst hunner namen volgt hierachter onder Bijlage A.

In het afgeloopene jaar hebben wij op verzoek van de *Historische und antiquarische Gesellschaft in Basel* een ruilverkeer der wederzijdsche publicatiën geopend. Daarentegen hebben wij besloten de ruiling van werken met de *Smithsonian Institution te Washington*

en met de *Oneida historical Society te Utica* te staken, daar de door deze genootschappen uitgegevene werken ons bij ervaring gebleken waren zich op een aan ons genootschap vreemd terrein te bewegen. Op nieuw is tot verschillende genootschappen, die verzuimd hadden ons de reçu's voor de toegezondene werken te retourneeren, eene aanmaning gericht; maar bijna allen hebben ten slotte daaraan voldaan, zoodat ditmaal de toezending van werken aan geen enkel genootschap gestaakt is behoeven te worden. De lijst der genootschappen, met wie wij thans in verkeer staan, volgt hierachter onder Bijlage B.

De toezending onzer werken aan de *Vaticaansche bibliotheek te Rome* gaf ons aanleiding om nog iets meer voor de Nederlandsche afdeeling dezer beroemde bibliotheek te doen. Ondershands vernamen wij, dat deze afdeeling hoogst onvolledig is, tot groot ongerief van de Nederlandsche bezoekers, die bouwstoffen voor onze geschiedenis te Rome komen zoeken. Met het oog daarop zullen wij trachten naar vermogen in deze leemte te voorzien door ons per circulaire te wenden tot enkele genootschappen en uitgevers, wier uitgaven vóór alles in het Vaticaan gewenscht worden.

De verzending onzer werken naar het buitenland heeft met het oog op de groote kosten gewoonlijk eenmaal 's jaars plaats. Het trok onze aandacht, dat dit toch niet billijk mocht heeten voor de verzending naar België sedert wij besloten hebben de Belgen als gewone leden op te nemen en dus België niet meer tot het buitenland te rekenen. Wij zijn mitsdien te rade geworden, onze uitgaven aan onze gewone leden in België dadelijk na de verschijning toe te zenden, evenals aan die in Nederland geschiedt.

De staat onzer kas mag gunstig heeten. Door vertraging in eene der uitgaven is onze drukkersrekening dit jaar lager dan gewoonlijk, en de nieuwe

post, veroorzaakt door de reizen onzer buitenleden, weegt daartegen lang niet op. Wij kunnen dus ditmaal sluiten met een niet onbelangrijk saldo. Een overzicht van den staat onzer kas volgt als gewoonlijk onder Bijlage C.

In het afgeloopene jaar zijn aan onze leden slechts twee deelen toegezonden: het 23e deel der *Bijdragen en Mededeelingen* en de *Brieven van Nicolaas van Reigersberch aan Hugo de Groot*, een bijzonder lijvig deel, door prof. Rogge in het licht gegeven met gebruikmaking van afschriften, door Robert Fruin nagelaten en door de Fruin-commissie aan ons toevertrouwd. Daarenboven ligt het zware tweede deel van prof. Krämers uitgave der *Gedenkschriften van Hardenbroek* nagenoeg ter verzending gereed.

De uitgaaf van Fruin's bewerking der *Brieven van Jan de Witt* is door drukke bezigheden van prof. Kernkamp eerst in den zomer ter perse gelegd kunnen worden. Op zijn voorstel hebben wij beslist, dat ook de sedert het samenstellen der bewerking door Van Sypesteyn uitgegevene brieven, voor zoover Fruin die in zijn excerpt heeft opgenomen, zullen worden afgedrukt. Aanvankelijk was het onze bedoeling die weg te laten; maar in de praktijk bleek het, dat daardoor het door Fruin samengestelde geheel te veel ontwricht zou worden. De druk vordert langzaam, daar het ten slotte blijkt, dat het persklaar maken van Fruin's niet voor den druk bestemde bewerking vrij wat meer moeite kost dan aanvankelijk verwacht was.

Veel hebben wij ditmaal mede te deelen over de reeds zoo lang en zoo dikwijls besprokene uitgaaf van het *Diarium* van den bekenden oudheidkundige Arnoldus Buchelius. In eene noot in ons vorig verslag konden wij nog vermelden, dat toevallig de zekerheid verkregen was, dat de uitgaaf van het

Fransche reisjournaal van Buchelius, door de *Société de l'histoire de Paris* op ons verzoek opgedragen aan den heer A. Vidier, reeds een jaar geleden in het licht verschenen was. Wij hebben ons natuurlijk dadelijk om inlichtingen tot de *Société* gewend. Het bleek toen, dat de kennisgeving verzuimd was en de door den heer Vidier voor ons bestemde presentexemplaren waren blijven liggen; de heer Van Langeraad ontving ten slotte vijf exemplaren. Op onze reclame bij de *Société de l'histoire de Paris* heeft deze echter dadelijk erkend, dat wij, die niet alleen het journaal ontdekt, maar ook het door den heer Van Langeraad daarvan vervaardigde afschrift aan de *Société* ten gebruike toegezonden hadden, evenals de heer Van Langeraad zelf, die bovendien eene korte inleiding geleverd had, wel aanspraak hadden op iets meer; een ruimer getal exemplaren is daarop met verontschuldiging voor het uitstel tot onze beschikking gesteld. Wij verheugen ons, dat de zaak aldus bevredigend beëindigd is. De uitgaaf van den heer Vidier, die ten gerieve zijner lezers wenschelijk geoordeeld heeft Buchell's Latijnschen tekst in het Fransch te vertalen, schijnt ons goed verzorgd, en de interessante beschrijving van Parijs levert in zijn nieuw gewaad eene aantrekkelijke lectuur. — Ook het journaal van Buchelius' Romeinsche reis is in het afgeloopene jaar door de zorgen van den beroemden Lanciani in opdracht van de *Reale Società Romana di Storia patria* in het licht gegeven. Reeds de naam van den uitgever levert een waarborg, dat de publicatie niets te wenschen overlaat Het verheugt ons zeer, dat onze bemoeiingen tot een zoo voortreffelijk resultaat hebben mogen leiden. Kort na de uitgave leverde de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* een uitvoerig en aanprijzend overzicht van het reisverhaal, dat reeds de bijzondere aandacht getrokken had van

zijn Romeinschen correspondent. — Ook de uitgaaf van het derde, Duitsche reisjournaal van Buchell is belangrijk gevorderd. Herhaaldelijk hebben wij daarover in het afgeloopen jaar gecorrespondeerd met Dr. H. Keussen, die de uitgaaf op zich genomen heeft voor den *Historischen Verein für den Niederrhein.* Aanvankelijk was hij voornemens, alleen het uitvoerige verhaal van Buchell's verblijf te Keulen in 1587 te publiceeren; op ons verzoek verklaarde hij zich echter ten slotte bereid, ook het korte bericht over Buchell's tweede Duitsche reis in 1591 daarbij af te drukken. Wij hechtten daaraan, omdat wij, nu wij de buitenlandsche reisjournalen uit Buchell's *Diarium* verwijderd hadden, die in elk geval volledig wenschten te zien uitgeven, opdat deze publicatiën zich bij onzen afdruk van het *Diarium* zelf aansluiten en daarmede een geheel uitmaken zouden. Het journaal van Buchell's derde Duitsche reis, gehouden gedurende zijn langdurig verblijf te Keulen in 1599, bevat eene zeer uitvoerige beschrijving van de Romeinsche en andere oude monumenten dier stad; het is hoogst belangrijk, maar grootendeels nutteloos geworden door de nòg uitvoeriger beschrijving, eenige jaren later van dezelfde monumenten gegeven door den bekenden Gelenius. Van dit journaal kunnen daarom door Dr. Keussen slechts enkele fragmenten worden afgedrukt. Hoewel het ons leed doet, dat deze schijnbaar zoo hoogst belangrijke aanteekeningen ten slotte bijna nutteloos gebleken zijn, behoefden wij ons dit met het oog op de volledigheid onzer uitgave van het *Diarium* niet aan te trekken, daar dit journaal geen deel daarvan uitmaakt, maar een afzonderlijk deeltje vormt.

Over onze eigene uitgave van het hoofdbestanddeel van Buchell's *Diarium*, zooals men weet door Dr. Van Langeraad ondernomen, kunnen wij tot ons

leedwezen zoo verblijdende berichten niet geven. Nu de daaruit afgescheidene buitenlandsche reisjournalen verschenen zijn of staan te verschijnen, hadden wij ons gevleid, dat ook de uitgave van ons aandeel aan de gemeenschappelijke publicatie ter perse gelegd zou kunnen worden. Ofschoon met drukwerk overladen, hadden wij daarom tusschen twee uitgaven een halfjaar daarvoor gereserveerd en van dit besluit tijdig den heer Van Langeraad kennis gegeven. Maar de kopij, die ons reeds voor een paar jaar toegezonden was, bleek bij het definitieve onderzoek nog verre van persklaar, en eene langdurige correspondentie met den heer Van Langeraad schonk ons de overtuiging, dat Z. Ed., met werk overladen, in den eersten tijd aan onzen wensch niet zou kunnen voldoen. Toch achtten wij het noodig, dat deze uitgave, waarover wij reeds gedurende 12 jaar in correspondentie waren, ten slotte tot een goed einde kwam, ook met het oog op de buitenlandsche uitgaven, bij wie de onze zich aansluit. Wij zijn derhalve met den heer Van Langeraad overeengekomen, dat wij de verdere bewerking van het door hem vervaardigde afschrift van het *Diarium* voor de uitgave aan een anderen bewerker zouden opdragen. Onze medeleden Dr. Brom en Dr. Singels hebben ons verplicht door het bereidwillig opnemen van deze taak, terwijl Dr. Van Langeraad zich gaarne verbonden heeft, om voor eene inleiding te zorgen.

Het voor den druk van Buchell's *Diarium* gereserveerde halfjaar was derhalve nu beschikbaar. Wij hebben ons gehaast daarvan gebruik te maken, om den druk aan de orde te stellen van de bekende *Notulen der pensionarissen Hop en Vivien*, door Dr. N. Japikse op ons verzoek (met gedeeltelijke gebruikmaking van Fruin's aanteekeningen en excerpten) voor de pers gereed gemaakt en reeds meer dan een jaar

geleden geheel persklaar ingezonden. De druk van het omvangrijke stuk is reeds begonnen en zal stellig in den loop van het jaar 1903 afloopen.

Sedert lang hadden wij niets vernomen van het ons door den heer A. Diegerick toegezegde naamregister op de *Documents concernant le duc d'Anjou.* In het afgeloopene jaar werden wij echter verheugd door het bericht, dat de bewerker hoopt nog in dit voorjaar gereed te komen. Wij hopen dat het ons mogelijk zal zijn, het dan spoedig te doen drukken.

Ten vorigen jare spraken wij over de uitgave van de aanteekeningen, door den Amsterdamschen pensionaris Andries Jacobsz. vervaardigd over de vergaderingen der Staten van Holland in 1522—1539. Deze uitgave is niet onbelangrijk gevorderd: de heer E. van Biema berichtte ons, dat het afschrift der aanteekeningen gereed was; het spreekt echter van zelf, dat de bewerking voor de pers nog geruimen tijd vorderen zal. Intusschen werd ons het uitzicht geopend op een gewenscht toevoegsel daarvan: Mr. L. M. Rollin Couquerque bood ons aan de uitgaaf te bezorgen van aanteekeningen van den advocaat Adriaan van der Goes over de Hollandsche dagvaarten van 1544—1565, die de bekende gedrukte aanteekeningen van dezen ambtenaar gedeeltelijk aanvullen, gedeeltelijk voortzetten. Het spreekt van zelf, dat wij aanstonds besloten, deze niet zeer omvangrijke uitgaaf aan die der Amsterdamsche protocollen te verbinden. Ons medelid Kernkamp heeft op ons verzoek op zich genomen, eenig toezicht te houden op deze uitgave en het noodige verband te brengen tusschen de werkzaamheden der bewerkers.

In het afgeloopene jaar hebben wij de eerste voorbereidende maatregelen genomen voor het totstandbrengen eener nieuwe groote uitgaaf. Vroeger hebben wij reeds medegedeeld, dat wij, voor enkele jaren

beraadslagende over de uitgaaf van *Hardenbroeks Gedenkschriften*, overwogen hadden, of het niet wenschelijker zou zijn, in de eerste plaats eene uitgave te bezorgen van de nagelatene papieren van den hertog van Brunswijk en van Bentinck van Rhoon, die misschien nog belangrijker zouden zijn. Eene dergelijke uitgave scheen echter onze krachten verre te boven te gaan. Wij hebben intusschen de zaak toch nog eens gezet overwogen. Wat de nalatenschap van den hertog van Brunswijk betreft, bleek onze eerste indruk maar al te gegrond: de herlezing van Blok's reisaanteekeningen, die van het journaal van den Dikken Hertog meer dan 15 folio deelen vermelden, en de nadere mondelinge mededeelingen van ons medelid, die spraken van „een kamer vol ongeordende papieren", deden ons definitief afzien zelfs van elke poging, om een behoorlijk afgerond deel van deze nalatenschap te publiceeren. Ook de erfenis van papieren, door Bentinck nagelaten, scheen aanvankelijk voor ons geheel niet te beheerschen. Het is bekend, dat deze papieren zich niet meer in het bezit der familie bevinden, maar gedeeltelijk berusten in H. M.'s Huisarchief, gedeeltelijk in het Britsch Museum. Van de laatste afdeeling konden wij ons eenigszins een denkbeeld vormen door de reis-aanteekeningen van Dr. Brugmans; en onze Voorzitter verplichtte ons, door van de Bentinck-papieren in het Huis-archief vluchtig inzage te nemen. De eerste indruk werd ook ditmaal volkomen bevestigd in zooverre, dat aan het uitgeven der papierenmassa in haar geheel geen oogenblik te denken viel. Maar eene afdeeling van dit archief, een behoorlijk en duidelijk afgerond deel, scheen zich bij nader inzien wel tot eene afzonderlijke uitgave te kunnen leenen. Op den voorgrond hadden wij gesteld, dat wij onze aandacht wenschten te vestigen op Bentinck's papieren, die de binnen-

landsche toestanden betroffen, en dat wij alles, wat betrekking had op zijne uitgebreide en langdurige bemoeiingen met de buitenlandsche politiek, buiten beschouwing zouden laten. Wat den vorm betreft trokken onze aandacht eenige zoogenoemde journalen van Bentinck, in Brugmans' reisaanteekeningen vermeld, — journalen, telkens loopende over eene korte periode en naar het scheen niet zeer omvangrijk; wij koesterden de hoop, dat de enkele in het verslag van Brugmans genoemde journalen door nasporingen aangevuld, wellicht volledig gemaakt zouden kunnen worden. Zulk eene reeks, die denkelijk niet te omvangrijk zou zijn, zou, indien ze inderdaad op de binnenlandsche toestanden betrekking bleek te hebben, bijzonder geschikt voor eene uitgaaf zijn.

Na rijp beraad scheen ons medelid prof. Bussemaker door zijne vroegere studiën ons de aangewezen persoon om zulk eene uitgave tot stand te brengen. Wij wendden ons tot hem, met verzoek om de zaak te willen ondernemen, onder belofte hem in dat geval de helft der te maken reis- en kopiëerkosten uit onze kas te vergoeden; hij verblijdde ons door ons voorstel na eenige overweging aan te nemen Wij hebben hem toen met onze denkbeelden bekend gemaakt en hem verzocht, om ons, na voorloopige inzage der in Den Haag bewaarde stukken en na raadpleging van Brugmans' verslag, een nader voorstel over de uitgave te doen. Het heeft H. M. behaagd, ons goedgunstig verlof te geven, om de papieren van Bentinck voor dit doel in te zien, en desgewenscht in het licht te geven. Het onderzoek heeft toen plaats gehad; het heeft aanvankelijk de uitvoerbaarheid van ons plan bepaaldelijk bevestigd. In eene samenkomst met prof Bussemaker is toen de zaak nog nader besproken en hem ten slotte de opdracht gegeven, om

eene uitgave te bezorgen van de aanteekeningen van Bentinck van Rhoon zelven, die betrekking hebben op den binnenlandschen politieken toestand onder prins Willem IV en de gouvernante Anna. Wij vleien ons, dat dit behoorlijk afgeronde werkplan uitvoerbaar zijn zal. Prof. Bussemaker hoopt zich nog in den loop van dit jaar naar Engeland te begeven; voorloopig zal hij alleen lijsten maken van hetgeen hij te 's Gravenhage en te Londen aantreft binnen het kader onzer opdracht, waarbinnen wij hem natuurlijk de meest mogelijke vrijheid gegeven hebben. Zoodra de lijsten gereed zijn, stelt hij zich voor nader met ons te overleggen. Het spreekt van zelf, dat het geruimen tijd duren zal, eer de resultaten van het onderzoek publiek zullen worden.

Voor de *Bijdragen en Mededeelingen*, die dit verslag vergezellen, waren wij zoo gelukkig bijzonder aantrekkelijke stukken te ontvangen. Prof. Waddington te Lyon verblijdde ons weder met eene bijdrage uit de Fransche archieven: eene memorie van den bekenden Abraham de Wicquefort over zijne gevangenschap te Parijs, waaraan prof. Waddington eene belangrijke inleiding heeft willen toevoegen. — Van Dr. Breen mochten wij ontvangen eene bewerking van de enquête van 1564/65 over verschillende misbruiken in het Amsterdamsche stedelijk bestuur; dit belangrijke stuk, waarvan de uitgave ons reeds vroeger door wijlen ons medelid Brouwer Ancher was toegezegd, werpt op de toestanden in de stedelijke regeeringscolleges der 16e eeuw een helder en soms verrassend licht. — Prof. Blok bezorgde voor ons de uitgave van een hoogst belangrijk overzicht van den Nederlandschen handel omstreeks 1700, dat door prof. Kernkamp in de Koninklijke bibliotheek te Kopenhagen ontdekt was en waarvan prof. Blok zoo gelukkig was geweest het origineel te ontdekken in de

archieven van het Ministerie van Buitenlandsche Zaken te Parijs. Over het ontstaan en de geschiedenis der genoemde memorie heeft prof. Blok vrij wat medegedeeld in de door hem bij het stuk gevoegde inleiding.

Deze drie stukken vormen den hoofdinhoud van den bundel. Daaraan konden wij drie kleinere bijdragen toevoegen: eenige fragmenten van de vroeger door ons uitgegevene 13e eeuwsche rekeningen van de stad Dordrecht, in het archief ontdekt en uitgegeven door den heer J. L. van Dalen, — een paar brieven van den bekenden heer van Stoutenburg aan Hugo de Groot, belangrijk door het daarin vermelde plan om De Groot tot de Spaansche zijde over te halen, ons toegezonden door prof. Rogge, — en eindelijk een contract over de vestiging van een Zweedsch factorie-kantoor te Amsterdam, waaraan de heer J. E. Elias eene inleiding heeft willen toevoegen, welks bijzonder belangrijke inhoud ons hare, in verband met de kleine bijdrage wel wat al te groote, uitvoerigheid gaarne deed over het hoofd zien.

Voor onze volgende *Bijdragen en Mededeelingen* zijn ons zelfs reeds verscheidene stukken toegezegd. Reeds sedert eenigen tijd had onze aandacht getrokken een handschrift der Oud R. C. Clerezy, thans in het Utrechtsche rijksarchief gedeponeerd, dat een verhaal bevatte van de gebeurtenissen van 1566—1576, geschreven door een katholieken Utrechtenaar. Voor eene volledige uitgaaf scheen ons de lijvige foliant, waarin tal van (reeds van elders bekende) bescheiden waren afgeschreven, min geschikt; maar wij oordeelden, dat de berichten over de gebeurtenissen te Utrecht denkelijk, als afkomstig van een ooggetuige, de uitgaaf zouden verdienen. Wij wendden ons tot Dr. H. Brugmans met verzoek het

handschrift te willen onderzoeken. Deze studie bevestigde ons oordeel geheel, en de heer Brugmans verklaarde zich gaarne bereid de uitgaaf van een excerpt uit het handschrift te ondernemen. Wij hebben het aanbod gaarne aangenomen en hopen het resultaat het volgende jaar aan onze lezers te kunnen mededeelen. De toestemming van den aartsbisschop Mgr. G. Gul voor de uitgave is reeds door ons verkregen. — Verder beloofde Mr. C. Pijnacker Hordijk ons eene uitgaaf van eene onbekende oorkonde van graaf Dirk VI van Holland. — Dr. J. Heinsius houdt zich onledig met de bewerking eener uitgave van de oudst-bewaarde rekening van Gouda van 1437. — Prof. Rogge heeft ons toegezegd eene bewerking van den inventaris van den boedel van Ledenberch. — En de heer Dr. F. Philippi te Münster heeft op zich genomen, de bekende goederenlijst van den graaf van Dale-Diepenheim d.d. 1188 voor eene nieuwe uitgaaf in onze werken gereed te maken. — Ook de uitgaaf van een paar memoriën van den Zweedschen resident Appelboom, berustende in de bibliotheek te Upsala, — en van bescheiden betreffende de houding der Rousset-partij in de Doelistenbeweging uit H. M.'s Huisarchief, zijn ons toegezegd door onze medeleden Kernkamp en Krämer.

Ten slotte zij medegedeeld, dat wij de bepalingen over het toezicht, te oefenen op de uitgave onzer werken, in het afgeloopene jaar eenigszins hebben verscherpt. Aan den bewerker van elk onzer uitgaven zal voortaan schriftelijk medegedeeld worden, wie toezicht op zijne uitgave houden zal. De met het toezicht belaste persoon zal over elk persklaar manuscript nog eens schriftelijk rapporteeren en dan bepaaldelijk de algemeene methode, die bij de uitgave gevolgd is, bespreken. Hij zal alle laatste druk-

proeven doorlezen, het recht hebben om aanmerkingen te maken, en bij verschil van gevoelen met den uitgever de zaak ter beslissing aan ons Bestuur kunnen onderwerpen.

Over het verrichte met betrekking tot de historisch-statistische schetskaarten verwijzen wij naar het verslag der met de bewerking dezer kaarten belaste commissie, hierachter afgedrukt onder Bijlage D; het verslag geeft getuigenis van een opgewekt leven en van een krachtig initiatief.

In het najaar besloten wij, dat in 1903 weder eene ledenvergadering gehouden worden zou. Ook ditmaal gelukte het ons zonder moeite, niet minder dan drie zeer gewenschte sprekers voor deze bijeenkomst te verkrijgen. De vergadering zal plaats hebben op 14 April. Met de voorbereiding voor de ontvangst der leden houdt zich eene commissie uit ons midden bezig; wij zullen trachten onze leden ook buiten de vergadering aangenaam bezig te houden.

Met betrekking tot onze Bibliotheek verwijzen wij in hoofdzaak naar de lijst der nieuwe aanwinsten, hierachter afgedrukt onder Bijlage E. Met bijzondere waardeering vestigen wij in deze lijst de aandacht op eene nieuwe schenking van ten deele kostbare boeken, ons weder toegezonden door ons medelid J. R. Planten te New-York. — Ter besparing van plaats, die in onze overvolle Universiteits-bibliotheek kostbaar is, hebben wij in het afgeloopene jaar eenige dubbele en eenige in onze bibliotheek geheel misplaatste boekwerken op eene auctie verkocht; een paar pakken met 18e eeuwsche pamfletten, wier opneming in den gedrukten catalogus onzer Bibliotheek verzuimd bleek te zijn, hebben wij aan de Universiteits-bibliotheek ten geschenke aangeboden.

Over ons Leesgezelschap hebben wij ditmaal eindelijk eens verblijdend nieuws mede te deelen. Aan

de belangstelling van ons vroeger medelid Fruin is het gelukt, te Middelburg eene afdeeling van ons Leesgezelschap op te richten, die reeds 17 leden telt, — eene niet onbelangrijke versterking van de financiën dezer inrichting. Wij hopen nog altijd, dat dit goede voorbeeld ook in andere plaatsen navolging vinden zal.

Het Bestuur van het Historisch Genootschap,

F. J. L. Krämer,
Voorzitter.

S. Muller Fz.,
Secretaris.

BIJLAGE A.

NAAMLIJST DER LEDEN

VAN HET

HISTORISCH GENOOTSCHAP[1]).

BESTUUR.

Mr. B. J. L. baron De Geer van Jutfaas, *Honorair lid.*
Dr. F. J. L. Krämer, *Voorzitter.*
Mr. J. F. B. Baert, *Penningmeester.*
Dr. G. Brom, *Eerste bibliothecaris.*
Dr. N. J. Singels, *Tweede bibliothecaris.*
Mr. S. Muller Fz., *Eerste secretaris.*
Dr. W. A. F. Bannier, *Tweede secretaris.*
Dr. P. J. Blok.
Dr. C. H. Th. Bussemaker.
Dr. G. W. Kernkamp.
Dr. P. L. Muller.

1) Bij deze lijst is aangenomen de feitelijke toestand op 1 Januari 1903.

HONORAIRE LEDEN.

E. De Amicis, te Turijn.
W. Bode, te Berlijn.
E. baron De Borchgrave, te Weenen.
G. Edmundson, te Northolt.
M. Pardo de Figueroa, te Medina Sidonia.
P. Fredericq, te Gent.
J. A. Fridericia, te Kopenhagen.
G. Galland, te Berlijn.
J. Geddes, te Londen.
Jhr. J. J. De Geer van Oudegein, te Utrecht.
H. Havard, te Parijs.
J. H. Hessels, te Cambridge.
K. Höhlbaum, te Giessen.
E. Hubert, te Luik.
E. Jacobs, te Wernigerode.
L. Legrand, te Parijs.
H. C. Vos Leibbrandt, te Kaapstad.
E. Martin, te Straatsburg.
E. Michel, te Parijs.
O. Nachod, te Klein-Zschachwitz bij Dresden.
F. Nippold, te Jena.
M. Philippson, te Berlijn.
A. Lefèvre Pontalis, te Parijs.
O. Pringsheim, te Breslau.
Ch. Rahlenbeck, te Brussel.
M. Ritter, te Bonn.
G. Mac Call Theal, te Londen.
F. Vanderhaeghen, te Gent.
L. Vanderkindere, te Brussel.
A. de Waal, te Rome.
A. Waddington, te Lyon.
E. Wrangel, te Lund.

GEWONE LEDEN.

Dr. Th. P. H. Van Aalst, te 's Gravenhage.
Mr. J. H. Abendanon, te Batavia.
Dr. A. J. D'Ailly, te Amsterdam.
H. J. Allard, te Maastricht.
Mr. S. J. Fockema Andreae, te Leiden.
Mr. J. baron D'Aulnis de Bourouill, te Utrecht.
Jhr. J. A. F. Backer, te Vreeland.
Mr. J. F. B. Baert, te Utrecht.
Mr. C. Bake, te 's Gravenhage.
Dr. W. A. F. Bannier, te Utrecht.
F. De Bas, te 's Gravenhage.
Dr. H. Bavinck, te Amsterdam.
Mr. A. J. De Beaufort, te Leusden.
J. B. De Beaufort, te Woudenberg.
Mr. J. F. De Beaufort, te Utrecht.
Mr. W. H. De Beaufort, te Leusden.
Jhr. Mr. K. A. Godin de Beaufort, te Maarsbergen.
A. A. Beekman, te 's Gravenhage.
J. H. Been, te Brielle.
G. J. G. C. graaf Van Aldenburg Bentinck, te Amerongen.
Mr. N. P. Van den Berg, te Amsterdam.
Dr. J. Bergsma, te Groningen.
Mr. J. L. Berns, te Leeuwarden.
H. A. Van Beuningen, te Utrecht.
A. F. van Beurden, te Roermond.
J. J. Beyerman, te Utrecht.
G. J. W. Koolemans Beynen, te Amersfoort.
Dr. J. P. De Bie, te Kethel.
E. van Biema, te Amsterdam.
Mr. A. S. De Blécourt, te Haarlem.
Dr. P. J. Blok, te Leiden.
Mr. Ph. Van Blom, te 's Gravenhage.
Dr. G. J. Boekenoogen, te Leiden.

P. A. M. Boele van Hensbroek, te 's Gravenhage.
J. Boer Hz., te Utrecht.
Dr. M. G. De Boer, te Hilversum.
Mr. C. T. baron Van den Boetzelaer van Dubbeldam, te Bilt.
Dr. U. Ph. Boissevain, te Groningen.
Mr. A. C. Bondam, te 's Hertogenbosch.
Dr. E. Bonebakker, te Soerabaya.
B. J. M. De Bont, te Amsterdam.
P. G. Bos, te Groningen.
Dr. A. J. Botermans, te Zwolle.
M. ten Bouwhuys, te Utrecht.
Mr. P. Van den Brandeler, te 's Gravenhage.
Dr. R. A. M. Stavenisse de Brauw, te Gouda.
Dr. A. A. Bredius, te 's Gravenhage.
Dr. J. C. Breen, te Amsterdam.
D. A. Brinkerink, te Bovenkarspel.
J. Broekema, te Middelburg.
Dr. R. Broersma, te Samarang.
Dr. G. Brom, te Utrecht.
Dr. H. Brugmans, te 's Gravenhage.
C. W. Bruinvis, te Alkmaar.
Dr. C. P. Burger Jr., te Amsterdam.
Dr. C. H. Th. Bussemaker, te Groningen.
Jhr. P. H. A. Martini Buys, te 's Gravenhage.
Dr. W. Caland, te Breda.
Mr. A. W. Van Beeck Calkoen, te Utrecht.
Dr. J. R. Callenbach, te Rotterdam.
Dr. H. J. Dompierre de Chauffepié, te 's Gravenhage.
J. W. Chevallier, te Amsterdam.
Dr. H. T. Colenbrander, te 's Gravenhage.
H. J. Coppens, te Schiedam.
W. P. Costerus, te Edam.
Mr. L. M. Rollin Couquerque, te 's Gravenhage.
J. Craandijk, te Haarlem.

C. C. A. Croin, te Dordrecht.
Mr. M. Crommelin, te Utrecht.
H. S. M. Van Wickevoort Crommelin, te Haarlem.
A. H. A. C. Diegerick, te Gent.
N. D. Doedes, te Utrecht.
Dr. J. J. Doesburg, te Zwolle.
P. J. D. Van Dokkum, te Utrecht.
C. P. J. Dommisse, te Vlissingen.
P. N. Van Doorninck, te Bennebroek.
Dr. P. Doppler, te Maastricht.
Dr. G. J. Dozy, te 's Gravenhage.
Mr. H. L. Drucker, te Leiden.
Mr. W. H. F. Dubois, te Utrecht.
K. Dumon, te Beilen.
P. J. Van Dijk van Matenesse, te Schiedam.
Dr. B. Dijksterhuis, te Tilburg.
H. Dyserinck, te 's Gravenhage.
Mr. C. C. D. Ebell, te 's Hertogenbosch.
C. P. Van Eeghen Jr., te Amsterdam.
P. Van Eeghen, te Amsterdam.
Mr. C. Enschedé, te Haarlem.
J. W. Enschedé, te Haarlem.
Dr. E. Epkema, te Zalt-Bommel.
Dr. W. Van Everdingen, te Rotterdam.
A. N. J. Fabius, te Amsterdam.
Mr. D. P. D. Fabius, te Amsterdam.
Mr. P. Falkenburg, te Amsterdam.
P. Feenstra Jr., te Amsterdam.
Mr. J. A. Feith, te Groningen.
Jhr. Mr. P. R. Feith, te 's Gravenhage.
Mr. B. F. W. Von Brücken Fock, te Middelburg.
G. A. J. Franke, te Groningen.
Mr. R. Fruin, te Middelburg.
Dr. J. H. Gallée, te Utrecht.
J. F. Gebhard Jr., te Amsterdam.

Mr. B. J. L. baron De Geer van Jutfaas, te Utrecht.
Dr. W. Van Geer, te Straatsburg.
Dr. G. H. J. W. J. Geesink, te Amsterdam.
Dr. H. Van Gelder, te Utrecht.
Mr. S. J. Van Geuns, te Utrecht.
Mr. J. G. Gleichman, te 's Gravenhage.
C. J. Gonnet, te Haarlem.
W. Gosler, te Amsterdam.
J. J. Graaf, te Ouderkerk a/d Amstel.
J. De Graaf, te Amsterdam.
Mr. J. Hooft Graafland, te Utrecht.
Jhr. Mr. J. F. Hooft Graafland, te Utrecht.
Mr. S. Gratama, te Rotterdam.
M. Salverda de Grave, te 's Gravenhage.
D. De Groot, te Utrecht.
Dr. J. V. De Groot, te Amsterdam.
Dr. C. Hofstede de Groot, te 's Gravenhage.
Mr. W. T. Grothe van Schellach, te Utrecht.
J. baron Sirtema van Grovestins, te 's Gravenhage.
Mgr. G. Gul, te Delft.
Dr. J. H. Gunning Wz., te Amsterdam.
Mr. H. D. Guyot, te Groningen.
Mr. S. Van Gijn, te Dordrecht.
S. Haagsma, te Sneek.
Dr. S. P. Haak, te Brielle.
J. W. G. Van Haarst, te Groningen.
Dr. A. Habets, te Hasselt (België).
Dr. V. Van der Haeghen, te Gent.
H. van de Hagt, te Rotterdam.
Dr. J. Hania Pz., te Steenwijk.
G. C. D. D'Aumale baron Van Hardenbroek, te Utrecht.
Mr. G. C. D. R. baron Van Hardenbroek, te Bunnik.
Mr. R. E. Hattink, te Almeloo.
Mr. J. E. Heeres, te Leiden.
Dr. K. Heeringa, te Schiedam.

Dr. L. Heldring, te Amsterdam.
Mr. C. G. Berger van Hengst, te Utrecht.
Dr. A. H. L. Hensen, te Warmond.
H. J. Heshuysen, te Haarlem.
J. A. Heuff Az., te Tiel.
Dr. G. W. Van Heukelum, te Jutfaas.
J. H. C. Heyse, te Middelburg.
J. C. A. Hezenmans, te 's Hertogenbosch.
J. C. Gijsberti Hodenpijl, te 's Gravenhage.
F. A. Hoefer, te Hattem.
Mr. H. graaf Van Hogendorp, te 's Gravenhage.
Dr. C. Hoitsema, te Utrecht.
A. Hollestelle, te Tholen.
Dr. A. G. Honig, te Zeist.
Dr. I. M. J. Hoog, te Nijmegen.
A. J. J. Hoogland, te Rotterdam.
Dr. S. S. Hoogstra, te Gouda.
T. Van Hoogstraten, te Huissen.
Mr. C. Pijnacker Hordijk, te 's Gravenhage.
E. B. ter Horst, te Groningen.
Dr. M. T. Houtsma, te Utrecht.
Mr. J. F. Houwing, te Amsterdam.
Dr. J. De Hullu, te 's Gravenhage.
G. Hulsman, te Zandvoort.
Jhr. Mr. J. E. Huydecoper van Maarsseveen en Nigtevecht, te Utrecht.
Dr. C. B. Hijlkema, te Zaandam.
Mr. F. A. R. A. baron Van Ittersum, te Utrecht.
Dr. J. A. H. G. Jansen, te Bunnik.
J. J. Van Noorle Jansen, te Utrecht.
Dr. N. Japikse, te 's Gravenhage.
Mr. J. G. C. Joosting, te Assen.
W. H. J. Juten, te Bergen-op-Zoom.
Dr. G. Kalff, te Leiden.
Jhr. Mr. A. P. C. Van Karnebeek, te 's Gravenhage.

P. H. Van der Kemp, te 's Gravenhage.
Dr. G. W. Kernkamp, te Amsterdam.
W. J. Kernkamp, te Edam.
Dr. L. A. Kesper, te Gouda.
E. B. Kielstra, te 's Gravenhage.
Dr. H. J. Kiewiet de Jonge, te Dordrecht.
Dr. P. A. Klap, te Amsterdam.
B. H. Klönne, te Amsterdam.
Dr. A. Kluyver, te Leiden.
Dr. W. P. C. Knuttel, te 's Gravenhage.
W. Knuyf, te Utrecht.
H. F. Kol, te Utrecht.
Mr. A. H. Koning, te Finsterwolde.
W. P. Kops, te Hoorn.
F. G. Kramp, te Leiden.
Dr. F. J. L. Krämer, te Utrecht.
Dr. M. A. Kreling, te Rotterdam.
A. J. C. Kremer, te Arnhem.
Dr. P. J. Kromsigt, te Rotterdam.
J. F. A. Kronenburg, te Roermond.
Dr. R. Krul, te 's Gravenhage.
Dr. A. F. Krull, te Alkmaar.
J. M. Van Kuyk, te Assen.
Dr. A. Kuyper, te 's Gravenhage.
Mr. Dr. A. R. Van der Laar, te Utrecht.
Dr. G. J. Landweer Az., te Arnhem.
Dr. L. A. Van Langeraad, te Lekkerkerk.
Mr. F. A. J. Van Lanschot, te 's Hertogenbosch.
Dr. P. Leendertz, te Amsterdam.
W. J. Leendertz, te Amsterdam.
Mr. J. Van der Leeuw, te Amersfoort.
Dr. E. H. Van Leeuwen, te Utrecht.
Dr. J. W. Lely, te Voorschoten.
Dr. M. F. Van Lennep, te Haarlem.
Mr. J. A. Levy, te Amsterdam.

Dr. J. G. Liesker, te Freiburg (Zw.).
Dr. C. te Lintum, te Rotterdam.
Dr. J. P. T. Van der Lith, te Utrecht.
A. C. Loffelt, te 's Gravenhage.
Mr. J. De Louter, te Utrecht.
F. baron Van Lijnden van Hemmen, te Hemmen.
Mr. Dr. F. A. C. graaf Van Lijnden van Sandenburg, te Nederlangbroek.
Mr. R. Melvil baron Van Lijnden, te 's Gravenhage.
Dr. K. Lijndrajer, te Assen.
Mr. Æ. baron Mackay, te 's Gravenhage.
Mej. M. G. A. de Man, te Middelburg.
W. J. Manssen, te Zaandam.
Dr. B. Van Meer, te Utrecht.
Dr. R. P. Mees R.Az., te Rotterdam.
Dr. K. O. Meinsma, te Zutphen.
Dr. J. Mendels, te Groningen.
Mr. C. R. Merkus, te Utrecht.
Dr. W. W. Van der Meulen, te 's Gravenhage.
J. L. Meulleners, te Heer (bij Maastricht).
Mr. P. A. N. S. Van Meurs, te 's Gravenhage.
H. J. Meyboom, te Utrecht.
D. C. Meyer Jr., te Amsterdam.
G. A. Meyer, te Nijmegen.
W. Meyer, te 's Gravenhage.
M. A. Meyjes, te Hengeloo (Gelderland).
Dr. E. J. W. Posthumus Meyjes, te 's Gravenhage.
Mej. L. Miedema, te Utrecht.
Mr. G. Moll, te Rotterdam.
Dr. M. Monasch, te Amsterdam.
Dr. K. W. M. Montijn, te Vlaardingen.
F. D. J. Moorrees, te Buurmalsen.
Dr. L. J. Morell, te Utrecht.
T. Morren, te 's Gravenhage.
L. Mulder, te 's Gravenhage.

Dr. J. W. Muller, te Utrecht.
Dr. P. L. Muller, te Leiden.
Mr. S. Muller Fz., te Utrecht.
Mr. S. Muller Hz., te Rotterdam.
Mr. J. C. Naber, te Utrecht.
Mej. J. W. A. Naber, te Amsterdam.
Dr. H. M. Van Nes, te 's Gravenhage.
F. J. Nieuwenhuis, te Utrecht.
Mr. J. Domela Nieuwenhuis, te Groningen.
Dr. W. H. Nolens, te Rolduc (gemeente Kerkrade).
R. P. J. Tutein Nolthenius, te Haarlem.
M. Noordtzij, te Kampen.
W. Nijhoff, te 's Gravenhage.
Mr. J. G. Brouwer Nijhoff, te Utrecht.
A. J. Nijland, te Utrecht.
Mej. Dr. J. A. Nijland, te Amsterdam.
J. Van Oordt tot Bunschoten, te Velp.
Mr. J. C. Overvoorde, te Leiden.
Mr. J. C. De Marez Oyens, te 's Gravenhage.
Jhr. Mr. R. W. J. Van Pabst van Bingerden, te 's Gravenhage.
Mr. M. J. ridder Pauw van Wieldrecht, te Leersum.
Dr. A. Pekelharing, te Groningen.
Mr. J. E. Van Persijn, te 's Gravenhage.
Jhr. Mr. F. H. De Pesters, te Arnhem.
Mr. P. Pet, te Groningen.
Dr. H. F. A. Peypers, te Amsterdam.
Mr. N. G. Pierson, te 's Gravenhage.
A. Pit, te Amsterdam.
J. R. Planten, te New-York.
C. J. Polvliet, te Amsterdam.
Mej. M. W. Maclaine Pont, te Zetten.
A. Winkler Prins, te Voorburg.
Dr. J. Prinsen J.Lz., te Nijmegen.
Dr. F. Pijper, te Leiden.

Mr. H. P. G. Quack, te Amsterdam.
Mr. D. Ragay, te Utrecht.
J. C. Ramaer, te Breda.
Jhr. Mr. F. A. J. F. ridder Van Rappard, te Utrecht.
A. F. J. Reiger, te Keulen.
Dr. B. Reiger, te Utrecht.
Mr. W. A. Reiger, te Groningen.
T. graaf De Renesse, te Brussel.
Mr. W. J. Van Welderen baron Rengers, te Leeuwarden.
Dr. H. J. Reynders, te Amersfoort.
Jhr. B. W. F. Van Riemsdijk, te Amsterdam.
Jhr. Mr. T. H. F. Van Riemsdijk, te 's Gravenhage.
Dr. P. H. Ritter, te Amsterdam.
Freiherr Von Ritter zu Gruenstein, te Washington.
Jhr. Mr. J. Roëll, te 's Gravenhage.
H. Roes, te St. Michielsgestel.
Dr. H. C. Rogge, te Amsterdam.
A. A. J. Van Rossum, te Benschop.
Mr. A. J. Royaards, te Amsterdam.
Mr. G. Royaards, te 's Gravenhage.
Mr. K. J. H. Royaards, te Utrecht.
Mr. W. H. J. Royaards, te Utrecht.
Mr. C. P. L. Rutgers, te Zwolle.
Dr. F. L. Rutgers, te Amsterdam.
E. H. Rijkenberg, te Voorhout.
F. Van Rijsens, te Alkmaar.
Dr. B. van Rijswijk, te Dordrecht.
F. H. A. Sabron, te Breda.
A. H. Sassen, te Helmond.
Dr. P. D. Chantepie de la Saussaye, te Leiden.
J. H. L. Van der Schaaff, te 's Gravenhage.
Dr. A. C. M. Schaepman, te Zevenaar.
Dr. H. J. A. M. Schaepman, te Rijzenburg.
D. F. Scheurleer, te 's Gravenhage.

H. D. J. Van Schevichaven, te Nijmegen.
Jhr. Mr. F. J. C. Schimmelpenninck, te Renkum.
A. baron Schimmelpenninck van der Oye van de Poll en Nyenbeek, te Utrecht.
Dr. L. C. M. Schmedding, te Valkenberg.
Dr. M. Schoengen, te Leeuwarden.
Dr. J. Schrijnen, te Roermond.
J. Schulman, te Amsterdam.
Mr. W. C. Schuylenburg, te Utrecht.
L. Gilliodts van Severen, te Brugge.
Jhr. Mr. J. H. Hora Siccama, te 's Gravenhage.
Mr. C. J. Sickesz, te Lochem.
Mr. J. A. Sillem, te Amsterdam.
J. C. Singels, te 's Gravenhage.
Dr. N. J. Singels Az., te Utrecht.
Jhr. Dr. J. Six, te Amsterdam.
J. C. Van Slee, te Deventer.
Mr. J. J. S. baron Sloet, te Oosterbeek.
Dr. G. M. Slothouwer, te Wageningen.
J. F. Van Someren, te Utrecht.
J. F. M. Sterck, te Amsterdam.
W. P. Van Stockum Jr., te 's Gravenhage.
Mr. A. L. E. ridder De Stuers, te Parijs.
Jhr. Mr. V. E. L. De Stuers, te 's Gravenhage.
W. O. Swaving, te Middelburg.
Mr. J. P. R. Tak van Poortvliet, te 's Gravenhage.
Mr. A. Telting, te 's Gravenhage.
J. C. Alberdingk Thijm, te Amsterdam.
Dr. P. P. H. Alberdingk Thijm, te Leuven.
Mr. G. Van Tienhoven, te Haarlem.
Dr. G. Tjalma, te Veen (Noord-Brabant).
A. Des Tombe, te 's Gravenhage.
J. W. Des Tombe, te Bilt.
Jhr. W. F. Trip van Zoudtlande, te Hattem.
Dr. A. Troelstra, te Burgwerd.

J. Trosée, te Nijmegen.
W. J. Tuyn, te Edam.
Mr. W. J. L. Umbgrove, te Zutphen.
J. H. W. Unger, te Rotterdam.
Mr. I. B. J. N. ridder De Vanderschueren, te 's Gravenhage.
Dr. J. S. Van Veen, te Arnhem.
Mr. R. Van Veen, te 's Gravenhage.
F. van Veerdeghem, te Luik.
B. P. Velthuysen, te Hertme en Zenderen.
Dr. J. Verdam, te Leiden.
Mr. P. VerLoren van Themaat, te Utrecht.
A. Verwey, te Noordwijk.
G. H. Veth, te Hilversum.
Dr. H. Visscher, te Ouderkerk a/d IJsel.
Dr. T. Vlaming, te Warmond.
Dr. G. Van Vloten, te Leiden.
Dr. W. Vogelsang, te Amsterdam.
Dr. C. G. N. De Vooys, te Assen.
Dr. G. J. Vos Az., te Amsterdam.
J. M. Vos, te Lochem.
Dr. J. G. De Vos, te 's Gravenhage.
Dr. W. C. A. baron Van Vredenburch, te 's Gravenhage.
R. W. P. De Vries, te Amsterdam.
L. H. Wagenaar, te Middelburg.
J. D. Wagner, te Utrecht.
Mr. J. Van Walré, te Utrecht.
P. M. H. Welker, te Numansdorp.
H. M. Werner, te Brummen.
Mgr. H. Van de Wetering, te Utrecht.
Mr. G. Wicherlinck, te Zwolle.
L. Wichers, te 's Gravenhage.
Dr. C. E. A. Wichmann, te Utrecht.
Dr. E. Wiersum, te Middelburg.
W. Wilde, te Katwijk.

Dr. H. D. Tjeenk Willink, te Haarlem.
Dr. J. Te Winkel, te Amsterdam.
Dr. J. Woltjer, te Amsterdam.
Dr. J. A. Worp, te Groningen.
Mr. G. Wttewaall, te Arnhem.
Jhr. Mr. E. W. F. Wttewaall van Stoetwegen, te 's Gravenhage.
B. W. G. Wttewaal van Wickenburgh, te Houten.
J. M. Wüstenhoff, te Sassenheim.
C. N. Wijbrands, te Amsterdam.
Jhr. Mr. H. M. J. Van Asch van Wijck, te Utrecht.
Jhr. Mr. L. H. J. M. Van Asch van Wijck, te Veenendaal.
Dr. J. A. Gerth van Wijk, te 's Gravenhage.
Dr. P. J. Wijminga, te Amsterdam.
Dr. J. D. De Lind van Wijngaarden, te Utrecht.
G. E. V. L. Van Zuylen, te 's Gravenhage.

BIJLAGE B.

GENOOTSCHAPPEN,

WAARMEDE HET HISTORISCH GENOOTSCHAP IN BETREKKING STAAT.

Aachener Geschichts-Verein, te Aken.

Geschichts- und alterthumsforschende Gesellschaft des Osterlandes, te Altenburg.

Koninklijke Akademie van Wetenschappen, te Amsterdam.

Académie royale d'Archéologie de Belgique, te Antwerpen.

Historischer Verein für Schwaben und Neuburg, te Augsburg.

Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, te Batavia.

Historische und antiquarische Gesellschaft, te Bazel.

Verein von Alterthumsfreunden im Rheinlande, te Bonn.

Historischer Verein für den Niederrhein, te Bonn.

Historische Gesellschaft des Künstlervereins, te Bremen.

Académie royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-arts de Belgique, te Brussel.

Société d'Archéologie de Bruxelles, te Brussel.

De Bollandisten, te Brussel.

Université royale de Norvège, te Christiania.

Westpreussischer Geschichtsverein, te Danzig.

Cercle archéologique de la Ville et de l'ancien Pays de Termonde, te Dendermonde.

Düsseldorfer Geschichts-Verein, te Dusseldorp.

Bergischer Geschichts-Verein, te Elberfeld.

Gesellschaft für bildende Kunst und vaterländische Alterthümer, te Emden.

Historischer Verein für Stadt und Stift Essen, te Essen.

Verein für Geschichte und Alterthumskunde, te Frankfort a/M.

Verein für Geschichte des Bodensees und seiner Umgebung, te Friedrichshafen.

Société d'Histoire et d'Archéologie, te Genève.

Koninklijke vlaamsche Akademie voor Taal- en Letterkunde, te Gent.

Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde, te Gent.

Oberhessischer Geschichts-Verein, te Giessen.

Oberlausitzische Gesellschaft der Wissenschaften, te Görlitz.

Historischer Verein für Steiermark, te Grätz.

Koninklijk Instituut voor Land-, Taal- en Volkenkunde van Neerlandsch Indië, te 's-Gravenhage.

Algemeen Rijksarchief, te 's-Gravenhage.

Rügisch-pommerscher Geschichtsverein, te Greifswald.

Verein für hamburgische Geschichte, te Hamburg.

Historischer Verein für Niedersachsen, te Hannover.

Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant, te 's-Hertogenbosch.

Verein für thüringische Geschichte und Alterthumskunde, te Jena.

Redactie van de Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins (uitgegeven door de Badische Historische Kommission), te Karlsruhe.

Verein für hessische Geschichte und Landeskunde, te Kassel.

Stadt-Archiv, te Keulen.

Görres-Gesellschaft, te Keulen.

Redactie van de Westdeutsche Zeitschrift, te Keulen.

Gesellschaft für schleswig-holstein-lauenburgische Geschichte, te Kiel.

Alt-preussische Monatschrift, te Koningsbergen.

Société d'Histoire de la Suisse romande, te Lausanne.

Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde, te Leeuwarden.

Maatschappij der nederlandsche Letterkunde, te Leiden.

Königlich-sächsische Gesellschaft der Wissenschaften, te Leipzig.

Redactie van de Kwartalnik Historyczny, te Lemberg.

Redactie van de Analectes pour servir à l'Histoire ecclésiastique de la Belgique, te Leuven.

Redactie van de Revue d'Histoire ecclésiastique, te Leuven.

Redactie van de English historical Review, te Londen.

Verein für lübeckische Geschichte und Alterthumskunde, te Lübeck.

Institut archéologique liégeois, te Luik.

Société d'Art et d'Histoire du Diocèse de Liége, te Luik.

Universiteit, te Lund.

Institut luxembourgeois, te Luxemburg.

Geschied- en oudheidkundig Genootschap in het Hertogdom Limburg, te Maastricht.

Real Academia de la Historia, te Madrid.

Abbaye de Maredsous, te Maredsous.

Cercle archéologique, littéraire et artistique de Malines, te Mechelen.

Verein für Geschichte der Stadt Meissen, te Meissen.

Zeeuwsch Genootschap van Wetenschappen, te Middelburg.

Königlich-bayerische Akademie der Wissenschaften, te München.

Verein für Geschichte und Alterthumskunde Westfalens, te Munster.

Société archéologique de Namur, te Namen.

Germanisches Museum, te Neurenberg.

Oudheidkundige Kring van het Land van Waas, te St. Nikolaas.

Historische Gesellschaft für die Provinz Posen, te Posen.

Historischer Verein für Oberpfalz und Regensburg, te Regensburg.

Limburg, Provinciaal Genootschap voor geschiedkundige Wetenschappen, Taal en Kunst, te Roermond.

Reale Società romana di Storia patria, te Rome.

Biblioteca apostolica vaticana, te Rome.

Gemeente-archief van Rotterdam.

Verein für mecklenbürgische Geschichte und Alterthumskunde, te Schwerin.

The Board for international Exchanges of the New-South-Wales-Government, te Sydney.

Akademie van Geschiedenis en Oudheidkunde, te Stockholm.

Historisch-litterarischer Zweigverein des Vogesen-Clubs in Elsass-Lothringen, te Straatsburg.

Verein für Kunst und Alterthum in Ulm und Oberschwaben, te Ulm.

Universiteits-Bibliotheek, te Upsala.

Provinciaal utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, te Utrecht.

Gemeente Utrecht.

Redactie van het Archief voor het Aartsbisdom Utrecht, te Utrecht.

Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, te Weenen.

Institut für oesterreichische Geschichtsforschung, te Weenen.

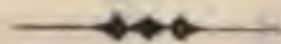
Harzverein für Geschichte und Alterthümer, te Wernigerode.

Geschied-, taal-, land- en volkenkundig Genootschap, te Willemstad (Curaçao).

Geschichtsverein für das Herzogthum Braunschweig, te Wolfenbüttel.

Historischer Verein für Unterfranken und Aschaffenburg, te Würzburg.

Vereeniging tot Beoefening van overijsselsch Regt en Geschiedenis, te Zwolle.

BIJLAGE C.

OVERZICHT VAN DEN STAAT DER KAS VAN HET GENOOTSCHAP.

REKENING VAN HET KAPITAAL. 1902.

ONTVANGSTEN.		UITGAVEN.	
Saldo 1901	*f* 19141.71^{5}	Nihil	*f* —
		Saldo 1902	„ 19141.71^{5}
	f 19141.71^{5}		*f* 19141.71^{5}

REKENING VAN HET GENOOTSCHAP. 1902.

ONTVANGSTEN.		UITGAVEN.	
Saldo 1901	*f* 5364.12	Drukkosten	*f* 1999.81
Rente van het kapitaal	„ 1011.26	Papier	„ 691.60
Contributiën	„ 4030.—	Schrijfloon	„ 84.25
Verkoop werken	„ 321.13^{5}	Overname boeken Leesgezelschap	„ 57.55
Contributiën Historische kaarten	„ 525.—	Contributiën aan genootschappen	„ 13.15
		Bindwerk	„ 56.70
		Assurantie-premiën	„ 27.80
		Bode	„ 30.10
		Administratieve uitgaven	„ 151.46^{5}
		Amanuenses	„ 175.05
		Historische kaarten	„ 953.10
		Saldo	„ 7010.94
	f 11251.51^{5}		*f* 11251.51^{5}

REKENING VAN HET LEESGEZELSCHAP. 1902.

ONTVANGSTEN.		UITGAVEN.	
Saldo 1901	*f* 127.58	Aankoop boeken	*f* 115.10
Contributiën	„ 168.—	Bodin	„ 50.05
Verkoop boeken	„ 57.55	Administratiekosten	„ 10.30

BIJLAGE D.

Jaarverslag van de Centrale Commissie voor de historisch-statistische kaarten in Nederland over 1902.

Door het overlijden van den heer P. R. Bos verloor de Commissie een van hare leden.

De instructie tot het invullen der schetskaarten tot liggers, die volgens het verslag over 1901 in bewerking was, kwam dit jaar gereed en verscheen onder den titel van „Wenken voor het bewerken der Schetskaarten voor Historisch-Statistische liggers."

Aan de Commissie in Duitschland, belast met de samenstelling eener instructie, werden die „Wenken" toegezonden, doch van die commissie zelf werd weinig of liever niets vernomen.

Aangenaam was het bezoek van Dr. R. Kötschke, die aan het hoofd der „Centralstelle für Grundkarten" te Leipzig staat, aan ons Centraal-Bureau. Door zijn welwillendheid ontving het Centraal-Bureau een compleet stel Duitsche schetskaarten. Het was ons aangenaam van dien heer te hooren, dat wij reeds zooveel verder gevorderd waren, dan in Duitschland met het voorbereiden der vervaardiging van liggers. Over de Nederlandsche karthographie in het algemeen en de schetskaarten in het bijzonder was hij vol lof. Een lof, die wat de schetskaarten betreft, ook elders werd toegezwaaid.

Om tegemoet te komen aan den wensch van enkele bewerkers van liggers, om schetskaarten op kleiner schaal dan 1 : 100000 verkrijgbaar te stellen, werd voldaan. De Minister van Oorlog gaf de toestemming, dat de Topographische Inrichting kaarten van Nederland in één blad op schaal van 1 : 600000 aan het Centraal-Bureau verstrekte. Uit een viertal daarvoor beschikbare kaarten werd de geschikste gekozen.

Vele contribuanten en eventueele bewerkers der schetskaarten maakten gebruik van de gelegenheid tot het verkrijgen van deze schetskaarten, die tegen *f* 0.23 per stuk aan het Centraal-Bureau verkrijgbaar zijn.

In ons verslag over 1901 werd medegedeeld, dat onderhandelingen gevoerd werden met de regeering, om een gedeelte van hare schetskaarten ter beschikking van het Centraal-Bureau te stellen. Aan dit verzoek werd door het Ministerie van Binnenlandsche Zaken voldaan door toezending van 30 exemplaren van elke kaart.

In het geheel kwam het Centraal-Bureau in dit jaar in het bezit van onderstaande schetskaarten:

	Titelblad.	2	3	5	6	7	9	10	11	13	14	15	16	19	20	21
Ministerie van Binnenl. Zaken	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30
Historisch Genootschap.		16	16			16			16				16			
F. A. Hoefer		2	2			2			152				152			
	30	48	48	30	30	48	30	30	198	30	30	30	198	30	30	30

Uit deze opgave blijkt, dat op het einde van 1902 de schetskaarten voor de provinciën Noord-Holland, Zuid-Holland, Utrecht en Friesland gereed waren.

Als gevolg van de beschikking, door den Minister van Oorlog ten vorigen jare genomen, ontving het Centraal-Bureau van de Topographische Inrichting de volgende kaarten:

van de Topographische en Militaire kaart des Rijks op de schaal van 1 : 50000 de met belangrijke wijzigingen herdrukte bladen:

12 (Assen).	38 (Gorinchem).
14 (Medemblik).	61 (Maastricht).
19 (Alkmaar).	62 (Heerlen).
32 (Amersfoort).	Verklaring der teekens.

van de Chromo-topografische kaart des Rijks op de schaal van 1 : 50000 de met belangrijke wijzigingen herdrukte bladen:

12 (Assen).	37 (Rotterdam).
14 (Medemblik).	39 (Rhenen).
19 (Alkmaar).	62 (Heerlen).
33 (Zutphen).	

van de Chromo-topographischen kaart des Rijks op de schaal van 1 : 25000 de bladen: Nos 668, 690, 706, 707, 709, 723, 736, 737, 743 en 744, allen nieuw verschenen, en Nos 354 en 502, met belangrijke wijzigingen herdrukt. Schetskaarten op dezelfde schaal werden ontvangen van de Nos 706, 709, 723, 736, 743 en 744.

Onderstaande boeken enz. werden door de schrijvers aan het Centraal-Bureau toegezonden. Hun zij daarvoor een woord van dank gebracht, met den wensch, dat velen het goede voorbeeld dier schenkers volgen mogen.

Dr. H. Blink, Studiën over nederzettingen in Nederland. (Overgedrukt uit het „Tijdschrift van het Kon. Ned. Aardrijksk. Genootsch.", jaargang 1902).

Dr. H. Blink, Gids tot het doen van waarnemingen

op het gebied van Land- en Volkskunde van Nederland.

A. A. Beekman, Het dijkrecht van de Duffel van 12 Juni 1364. (Overgedrukt uit Bijdragen en Mededeelingen der Vereeniging „Gelre", deel V).

A. A. Beekman, Aankondiging van Mr. E. van Loon, Het grondreglement voor de waterschappen in de Provincie Groningen. (Overgedrukt uit Bijdragen tot de kennis der Prov. Groningen, II, 1ste stuk).

A. A. Beekman, Nomina Geographica Neerlandica uit een geographisch oogpunt beschouwd. (Overgedrukt uit het „Tijdschrift van het Kon. Ned. Aardrijksk. Genootsch.", jaargang 1902).

F. A. Hoefer, Mededeelingen omtrent den ouden waterstaatstoestand van Hattem. (Overgedrukt uit Bijdragen en Mededeelingen der Vereeniging „Gelre", deel V).

Omtrent toezeggingen in 1902 gedaan van te vervaardigen liggers kunnen wij het volgende mededeelen:

Rijkarchief in Friesland.

Mr. J. L. Berns, Kerkelijke indeeling van Friesland na de hervorming, betreffende de verschillende kerkgenootschappen.

Dr. M. Schoengen, Kloosters in Friesland.

D. Cannegieter, notaris te Tzum, verklaarde zich bereid gegevens te verstrekken voor het invullen van liggers voor stukken en staten in hoofdzaak betreffende de gemeente Franekeradeel.

Rijksarchief in Utrecht.

Mr. S. Muller Fz. bericht, dat de heer Mr. S. Muller Hz. een ligger onderhanden heeft voor de kerkelijke indeeling van geheel Nederland in 1550.

Centraal-Bureau.

Het bureau trad in briefwisseling met de provin-

ciale kerkbesturen van Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht ter verkrijging van liggers der grenzen van de tegenwoordige gemeenten. De onderhandelingen hierover zijn nog hangende.

Aan het verzoek, gericht tot den Aartsbisschop van Utrecht en den Bisschop van Haarlem, om medewerking tot het verkrijgen van liggers voor de hedendaagsche kerspelen werd op de meest welwillende wijze voldaan. De Aartsbisschop antwoordde dit verzoek te richten tot den heer Dr. G. Brom en de Bisschop van Haarlem dit te doen aan den heer J. J. Graaf, deken en pastoor te Ouderkerk a/d Amstel.

Met beide heeren werd daarop met den gewenschten uitslag in briefwisseling getreden.

De heer Dr. G. Brom deed de belangrijke mededeeling, dat zich op het aartsbisschoppelijk archief een ligger der grenzen van de kerspelen in dat aartsbisdom bevindt, vastgesteld bij de invoering van het bisschoppelijk bestuur in 1833 en tot op datum bijgehouden.

Verder verklaarden onderstaande heeren zich bereid de liggers achter hunne namen vermeld te vervaardigen:

Dr. H. J. de Dompierre de Chaufepié, liggers voor muntplaatsen en muntvondsten.

Prof. Dr. P. J. Blok, liggers voor gouwengrenzen in Holland, Zeeland, Utrecht en Friesland.

Dr. W. A. F. Bannier, liggers voor landgrenzen in Nederland.

A. A. Beekman, liggers voor dijken en bedijkingen.

Mr. L. M. Rollin Couquerque, liggers met opgave van de plaatsen, waar oudtijds het aasdomsrecht en van die, waar het schependomsrecht gold.

Prof. W. H. Goossens uit Rolduc zeide een groot aantal liggers voor Limburg toe.

Wij gelooven dit overzicht te mogen besluiten met de verklaring, dat ook dit jaar de Historisch-Statistische kaarten veld wonnen, een terrein dat in uitbreiding zal toenemen naar mate de schetskaarten hun voltooiing naderen.

Namens de Centrale Commissie voor de Historisch-Statistische Schetskaarten in Nederland,

P. J. BLOK, *Voorzitter.*
F. A. HOEFER, *1e Secretaris.*

BIJLAGE E.

LIJST

DER VAN JANUARI 1902 TOT JANUARI 1903
DOOR SCHENKING, RUILING EN AANKOOP
VOOR HET
GENOOTSCHAP VERKREGEN WERKEN.

I. Ten geschenke ontvangen boeken.

a. Van de schrijvers.

W. A. F. Bannier. De Landgrenzen van Nederland. I.

F. de Bas. Nasporingen en Studiën op het gebied der Nederlandsche Krijgsgeschiedenis. 3e—7e jaarverslag.

Joh. H. Been. Langs den Stormvloed.

G. Brom. Naar Rome. (Overdruk uit de Katholiek).

——— Geschiedvorsching in de pauselijke Archieven. (Overdruk uit de Katholiek).

C. W. Bruinvis. Nog eens over het Klooster der H. Maria van Nazareth te Alkmaar. (Overdruk uit Bijdragen voor de Geschiedenis van het Bisdom Haarlem).

G. G. Calkoen. Het Binnenhof van 1247—1747. (Overdruk uit „die Haghe", Jaarboekje van 1902).

H. J. A. Coppens. Kerkgeschiedenis van Noord-Nederland. (2e uitg.).

S. van Daalen. In memoriam A. F. van Zijll.

G. Edmundson. The Dutch in Western Guinea. (Overdruk uit English historical Review).

C. Enschedé. De oudste Gutenberg-type.

——— Gutenberg's eerste Drukwerk volgens Otto Hupp. (Overdruk uit het Nieuwsblad van den Boekhandel).

W. van Everdingen. De Oorlog in Zuid-Afrika. I.

J. J. de Geer van Oudegein. Het Landgoed Ryplikerwaard onder IJselstein.

W. Gosler. Nederlandsche Almanak van Levensverzekering. 1903.

C. F. Haje. Geheime Correspondentie van Abraham de Wicquefort met den Franschen minister De Lionne.

J. E. Heeres. Belang en Minderwaardigheid.

P. H. van der Kemp. De Nederlandsche Factorijen in Voor-Indië in den aanvang der 19e eeuw. (Overdruk uit Bijdragen tot de Taal-, Land en Volkenkunde van Ned.-Indië).

——— Brieven van en aan Mr. H. J. van de Graaff, 1816—1826. I en II. (Overdruk uit Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen LII).

——— De Antwerpsche Proclamatie des Prinsen van Oranje dd. 16 October 1830 en de terugslag ervan te Maastricht.

——— De Stichting van Singapore.

——— Eene Herinnering aan den Zeerooversaanval op de „Seaflower" in 1822. (Overdruk uit het Tijdschrift voor Ned.-Indië).

A. H. Koning. Zeden en gewoonten in het oude Westerwolde. (Overdruk uit: Groninger Volksalmanak voor 1903).

R. Krul. Yet-Lie. (Overdruk uit de Tijdspiegel).

J. van der Leeuw. Het Heemraadschap de rivier de Eem, beken en aankleve van dien.

H. C. Vos Leibbrandt. Precis of the Archives of the Cape of Good Hope. Letters despatched from the Cape, 1652—1662. I—III.

——— Journal, 1662—1670, 1671—1674, 1676.

——— The rebellion of 1815. Slachtersnek.

Dr. J. C. de Man. De geneeskundige School te Middelburg.

Marie de Man. Onbeschreven of weinig bekende Munten van het graafschap Holland en Zeeland.

F. W. Westerouen van Meeteren. Voor hondert vijf en twintig jaeren.

W. W. van der Meulen. Een en ander over Van der Capellen tot de Pol en zijn Aanhang.

G. Moll. De Confiscatie der Goederen van Hugo de Groot. (Overdruk uit Oud-Holland).

Nuyts. Réponse à la question XVII de la 1re section. (Over opgravingen te Maastricht).

Lefèvre-Pontalis. Les Elections en Europe à la fin du XIXe siècle.

F. H. A. Sabron. De Vesting Gorinchem van November 1813—Maart 1814.

J. H. Hora Siccama. Mr. R. Melvil baron van Lynden.

N. J. Singels. Reizen in de Oudheid. (Overdruk uit de Gids).

A. Telting. De Overijselsche Stadrechtfamilie. (Overdruk uit de Verslagen en Mededeelingen van de Vereeniging tot Beoefening van Overijselsch Regt en Geschiedenis).

G. Mac Call Theal. Records of South-Eastern Africa. VIII.

——— Records of the Cape Colony. April 1814—Januari 1820. (X—XII).

J. Nanninga Uitterdijk. Register van Charters en Bescheiden in het oude Archief van Kampen. VIII.

——— Register van Charters en Bescheiden in het oude Archief van Kampen. (Archief der Armenkamer).

J. S. van Veen. Bespreking van het Supplement op het Oorkondenboek van Holland en Zeeland door J. de Fremery. (Overdruk uit Nederlandsch Archievenblad).

A. de Waal. Der Campo santo der Deutschen zu Rom.

A. Waddington. Abraham de Wicquefort.

E. Wrangel. Tysklands Literatur under 1700 talet före Klopstock och dess forhållande till den svenska.

b. Van of door Departementen van algemeen bestuur, Genootschappen, Maatschappijen enz.

Van het Ministerie van Binnenlandsche Zaken.

Verslag omtrent 's Rijks verzamelingen van geschiedenis en kunst. XXIII.

De Rijks-archieven te Roermond in 1900, 1901.

Verslag van den directeur van het Koninklijk kabinet van munten, penningen en gesneden steenen. 1900.

R. Fruin. Het Archief der O. L. V. Abdij te Middelburg.

Van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap te Amsterdam.

G. van Arkel en A. W. Weissman. Noord-Hollandsche Oudheden. V.

Jaarverslag. 1901, 1902.

Van de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage.

W. P. C. Knuttel. Catalogus van de Pamfletten-verzameling. IV.

Van het Indisch Genootschap te 's-Gravenhage.

Verslag der vergaderingen van 29 October 1901—11 November 1902.

Van de Centrale Commissie voor de historisch-statistische kaarten in Nederland.

Wenken voor het bewerken der Schetskaarten voor historisch-statistische Liggers.

Van het Provinciaal Museum van oudheden in Drenthe.

Verslag aan de Gedeputeerde Staten over 1901.

Van het Stedelijk Museum te Alkmaar.

Verslag. 1901.
Catalogus der Bibliotheek van het Museum. II.

Van het Museum te Edam.

Verslag. 1901.

Van de Commissie van beheer over de verzameling van geschied- en oudheidkundige voorwerpen te 's-Gravenhage.

Verslag over 1901.

Van de Bibliothèque wallonne te Leiden

Rapport over 1901.

Van de Commissie voor het Leeskabinet te Rotterdam.

43ste Jaarlijksch verslag.

Van de Redactie van „de Katholiek" te Utrecht.

De Katholiek. Deel 121, 122, 123. Jan.

Van den heer J. J. van Noorle Jansen te Utrecht.

Vaderlandsche Gedenkstukken of Oranje-lusthof. (4 deelen).

Van de Direction de la chronique de France.

La Chronique de France. 2e année. 1901.
Carnet bibliographique.

Van het Department of Agriculture of the U. S.

North American Fauna. XXII.

Van de Akademischer Verein deutscher Historiker in Wien.

Bericht über das XI und XII Vereinsjahr.
Uber Landes-und Ortsgeschichte, ihren Werth und ihre Aufgaben.

Van het XIIIe Internationale Orientalisten-congres te Hamburg.

Festschrift.

Van de Société de l'Histoire de Paris et de l'Ile de France.

A. Buchelius. Journal du Voyage de Paris.

Van de Reale Società romana di Storia patria.

A. Buchelius. Iter Italicum.

Van den heer J. R. Planten te New-York.

Parkman's Works (9 voll.).

W. H. Arnoux. The Dutch in America.

J. W. Gerard. The old Stadthuys of New-Amsterdam.

——— The old Streets of New-York under the Dutch.

W. E. Ver Planck. Abraham Isaacse Ver Planck.

W. van der Hoeven. Wilhelmina Regina 1880 — Aug. 31 — 1902 (10 ex.).

George. Junior Republic: Nothing without Labour.

E. P. Remington's Newspaper directory. 1901.

Yearbook of the Society of Sons of the Revolution. 1893.

Yearbook of the reformed Protestant Dutch Church of the city of New-York. 1902.

II. Door ruiling met andere genootschappen verkregen boeken.

Altenburg. Geschichts-und Alterthumsforschende Gesellschaft des Osterlandes.
Mittheilungen. Erstes Ergänzungsheft.

Amsterdam. Koninklijke Akademie van Wetenschappen.
Jaarboek. 1901.

Afd. Letterkunde. Verslagen en Mededeelingen. 4e reeks V, 1.
Poemata (Leg. Hoeufft). Centurio. Accedunt quinque carmina laudata.
Afd. Natuurkunde. Verslagen. Deel X.
Verhandelingen. Eerste Sectie. VIII, 2.
—— Tweede Sectie. VIII, 2—6. IX, 1—3.

Antwerpen. Académie royale d'Archéologie de Belgique.
Bulletin (5me Série des Annales). X, 2me partie, 3—7.

Augsburg. Historischer Verein für Schwaben und Neuburg.
Zeitschrift. 28 Jahrgang.

Basel. Historische und antiquarische Gesellschaft.
Basler Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde. I, 1—2. II, 1.

Batavia. Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.
Verhandelingen LII, 1, 2. LIV, 1. LV, 1.
Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde. XLIV, 5, 6. XLV, 1—5.
Notulen. XXXIX, 2—4 met titel en index. XL, 1, 2.

Bonn. Historischer Verein für den Niederrhein.
Annalen. Heft 73, 74. Beiheft VI.

Bremen. Historische Gesellschaft des Künstlervereins.
Bremisches Jahrbuch. XX.

Brussel. Société d'Archéologie de Bruxelles.
Annales. XV, 3, 4. XVI, 1, 2.
Annuaire. 1902.

Brussel. De Bollandisten.
Analecta Bollandiana. XXI, 1—4.

Brussel. Académie royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-arts de Belgique.

Bulletin des Commissions royales d'Art et d'Archéologie. XXXIX année 11, 12. XL année 1—8.

Table générale du Recueil des Bulletins de la Commission royale d'Histoire de Belgique. 4me série, tome I—XVII.

Compte-rendu des Séances de la Commission royale d'Histoire. LXXI, 1—3.

Biographie nationale. XVI, 2.

Annuaire. 1902.

Bulletin de la Classe des Lettres. 1901, 1902, 1—8.

Compte-rendu des Séances. XI, 1—4.

M. F. Rachfahl. Le Registre de Franciscus Lixaldius.

Chartes de l'Abbaye de st. Martin de Tournai, publiées par A. d'Herbomez. II.

Documents pour servir à l'Histoire des Prix, publiés par H. van Houtte.

Danzig. Westpreussischer Geschichts-Verein.

Zeitschrift. Heft XLIV.

Mittheilungen. Jahrg. I.

Düsseldorf. Düsseldorfer Geschichts-Verein.

Beiträge zur Geschichte des Niederrheins. Jahrbuch XVI, XVII.

Elberfeld. Bergischer Geschichtsverein.

Zeitschrift. XXXV.

Verzeichniss der Mitglieder.

Emden. Gesellschaft für bildende Kunst und vaterländische Altertümer.

Jahrbuch. XIV, 1, 2.

Essen. Historischer Verein für Stadt und Stift Essen.

Beiträge zur Geschichte von Stadt und Stift Essen. XX, XXII.

Friedrichshafen. Verein für die Geschichte des Bodensees und seiner Umgebung.
Schriften. Heft XXXI.
Katalog der Bibliothek des Vereins.
Genève. Société d'Histoire et d'Archéologie.
Bulletin. Tom. II, 5.
Memoires et documents. N. S. V, 2.
Gent. Koninklijke Vlaamsche Akademie voor Taal- en Letterkunde.
F. Blij. Onze Zeilvischsloepen.
A. de Cock en I. Teirlinck. Kinderspel en Kinderlust in Zuid-Nederland.
P. van Duyse. De Rederijkkamers in Nederland. II.
K. de Flou. Die bedudinghe na den sinne van sinte Augustijns Regule.
H. Meert. Vormleer van de taal van Ruusbroec.
N. de Pauw. Bouc van der Audiencie. I.
——— Jehan Froissart's Cronijke van Vlaenderen. II.
E. Saens en J. Jacobs. Handboek voor Germaansche Godenleer.
A. Teirlinck. De Behandeling van niet-beklemde Liesbreuken.
A. J. J. Vandevelde. Repertorium van de Geschriften over Voedingsmiddelen, gedurende het jaar 1900 verschenen.
W. de Vreese. De Handschriften van Jan van Ruusbroec's Werken. II.
Jaarboek. 1901, 1902.
Leven en Werken der Zuid-Nederlandsche schrijvers. I, 1.
Vak- en Kunstwoorden. N°. 6, I en II.
Idioticon van het Antwerpsch Dialect. (Stad Antwerpen en Antwerpsche Kempen.) Afl. 4, 5.
Verslagen en Mededeelingen. Januari—December 1901, Januari—Mei 1902.

Gent. Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde.
Inventaire archéologique de Gand. Fascicule XXIII—XXVIII.
Bulletijn der Maatschappij van Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent. 9e année 7—9, 10e année 1—8.
Handelingen van den geschied- en oudheidkundigen Kring van Gent. IV, 2, V, 1.

Giessen. Oberhessischer Geschichtsverein.
Mitteilungen. N. F. X mit Ergänzung, XI.

Grätz. Historischer Verein für Steiermark.
Veröffentlichungen. XIV—XVI.
Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen. XXXI.
Mittheilungen. XLVIII.
Gedenkblatt des fünfzigjährigen Bestehens und Wirkens.
Die Feier des fünfzigjährigen Bestehens und Wirkens.

's Gravenhage. Algemeen Rijksarchief.
Daghregister gehouden in 't casteel Batavia a° 1643—1644, 1674, 1675. Uitgeg. door H. T. Colenbrander en J. A. van der Chijs.

's Gravenhage. Koninklijk Instituut voor de Land- Taal- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië.
Bijdragen. IX, 3, 4. X, 1—4.

Greifswald. Rügisch-pommersche Abtheilung der Gesellschaft für pommersche Geschichte und Alterthumskunde.
Pommersche Jahrbücher. III.

Hamburg. Verein für hamburgische Geschichte.
Zeitschrift. XI, 2.
Mittheilungen. Jahrg. XXI.

Hannover. Historischer Verein für Niedersachsen.

Atlas vorgeschichtlicher Befestigungen in Niedersachsen. Heft VII.

Zeitschrift. Jahrgang 1901, 1902, 1—3.

's-Hertogenbosch. Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

P. N. Panken en M. A. T. O. v. Sasse v. Ysselt. Beschrijving van Bergeik.

Jena. Verein für thüringische Geschichte und Altertumskunde.

Zeitschrift. XII, 2—4.

Thüringische Geschichtsquellen. VIII, 1.

Karlsruhe. Badische Historische Kommission.

Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins. N. F. Bd. XVII, 1—4.

Neujahrsblätter 1903. — Bilder vom konstanzer Konzil.

Keulen. Görres-Gesellschaft.

Historisches Jahrbuch. XXII, 4. XXIII, 1—4.

Keulen. Stadtarchiv.

Mittheilungen aus dem Stadtarchiv von Köln. Heft XXXI.

Keulen. Redaktion der westdeutschen Zeitschrift für Geschichte und Kunst.

Zeitschrift. XX, 3, 4. XXI, 1—3.

Korrespondenzblatt. XX, 11, 12. XXI, 1—10.

Kiel. Gesellschaft für schleswig-holstein-lauenbürgische Geschichte.

Zeitschrift. Band XXXII.

Königsberg. Redactie der Altpreussische Monatschrift.

Altpreussische Monatschrift. N. F. XXXVIII, 7, 8. XXXIX, 1—6.

Leeuwarden. Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde.
Verslag. 1900—1901.
De vrije Fries. 4e reeks, II, 1.
Leiden. Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.
Handelingen en Mededeelingen. 1901—1902.
Levensberichten. 1901—1902.
Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde. N. R. XX, 3, 4. XXI, 1, 2.
Leipzig. Königlich sächsische Gesellschaft der Wissenschaften.
Abhandlungen der philologisch-historischen Classe. XIX, 3. XX, 4, 5. XXI, 2—4.
Berichte über die Verhandlungen. 1901.
Lemberg. Redactie van het Kwartalnik Historyczny.
Kwartalnik Historyczny. Rocznik XV, 4. XVI, 1—3.
Leuven. Redactie der Analectes pour servir à l'Histoire ecclésiastique de la Belgique.
Analectes. 2me Série XIII, 2—4.
Leuven. Redactie der Revue d'Histoire ecclésiastique.
Revue. III, 2—4.
Londen. Redactie van de English historical Review.
English historical Review. N° 65—68.
Lübeck. Verein für lübeckische Geschichte und Alterthumskunde.
Mittheilungen. Heft IX N° 3—12.
Zeitschrift. Band VIII Heft 2.
Luik. Société d'Art et d'Histoire du Diocèse de Liége.
Leodium. I, 1—3.
Luik. Institut archéologique liégeois.
Bulletin. XXX, 1, 2.
Lund. Universiteit.
Acta Universitatis Lundensis. XXXVI, 1, 2.

Luxemburg. Institut luxembourgeois (ci-devant Société archéologique du Grand-Duché).
Publications. XLVIII. XLIX, 2. LI, 1.
Maastricht. Geschied- en oudheidkundig Genootschap in het Hertogdom Limburg.
Publications. Tome XXXVII, N. S. XVII.
Madrid. Real Academia de la Historia.
Boletin. XL, 1—6. XLI, 1—6.
Maredsous. Abbaye de Maredsous.
Revue bénédictine. XIX, 1—4.
Mechelen. Cercle archéologique de Malines.
Bulletin. T. IX, XI.
Meissen. Verein für Geschichte der Stadt Meissen.
Mitteilungen. V. VI, 1.
Middelburg. Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen.
Archief. VIIIe deel, 4e stuk.
München. Königliche bayerische Akademie der Wissenschaften.
Sitzungsberichte der philos. u. histor. Classe. 1901, 5. 1902, 1, 2.
Abhandlungen der historischen Classe. XXII, 2.
R. Pöhlmann, Griechische Geschichte im 19en Jahrhundert.
Münster. Verein für Geschichte und Alterthumskunde Westfalens.
Zeitschrift für vaterländische Geschichte und Alterthumskunde. Band LIX.
Namen. Société archéologique de Namur.
Annales. XXIII, 3. XXIV, 3. Aanvulling van Annales XXIV, 2.
Rapport sur la Situation de la Société en 1900.
Neurenberg. Germanisches Museum.
Anzeiger. 1900, 1—4.
Katalog der Gewebesammlung. II.

St. Nikolaas. Oudheidkundige Kring van het Land van Waas.

Annales. XX, 2. XXI, 1.

Catalogue illustré de l'Exposition régionale d'Argenteries et d'Orfèvreries d'Art anciennes. 1902.

Posen. Historische Gesellschaft für die Provinz Posen.

Zeitschrift. XVI, 1, 2. XVII, 1.

Historische Monatsblätter. Jahrgang II, 4—12. Jahrgang III, 1—6.

Regensburg. Historischer Verein für Oberpfalz und Regensburg.

Verhandlungen. LIII^er Band.

Roermond. „Limburg", Provinciaal Genootschap voor geschiedkundige Wetenschappen, Taal en Kunst.

Tijdschrift. VIII, 1—4.

Naamlijst der leden.

Rome. Reale Società romana di Storia patria.

Archivio. XXIV, 3, 4. XXV, 1, 2.

Schwerin. Verein für mecklenbürgische Geschichte und Alterthumskunde.

Jahrbücher und Jahresberichte. LXVII Jahrg.

Stockholm. Akademie van Geschiedenis en Oudheidkunde.

Månadsblad. 1900.

C. G. Malmström. Bidrag til Sverges Medeltidshistorie.

Straatsburg. Historisch-litterarischer Zweigverein des Vogesen-Clubs in Elsass-Lotharingen.

Jahrbuch für Geschichte, Sprache und Litteratur Elsass-Lothringens. XVIII.

Termonde. Cercle archéologique de la Ville et de l'ancien Pays de Termonde.

Gedenkschriften. 2de Reeks IX, 3, 4.

Ulm. Verein für Kunst und Alterthum in Ulm und Oberschwaben.

Würtembergische Vierteljahrshefte für Landesgeschichte. XI, 1—4.

Upsala. Universiteits-Bibliotheek.

Nyare Bidrag till Kännedom om de Svenska Landsmålen ock Svenskt Folklif. LXXII—LXXVII.

Skrifter utgifna af Kongl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Upsala. Band IV, 1.

Utrecht. Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

Verslag. 1902.

Aanteekeningen der Sectie-vergaderingen. 1902.

Utrecht. Gemeente Utrecht.

Verslag van den Toestand der Gemeente Utrecht in 1901.

Verslag over het voorgevallene in de Gemeente-verzamelingen in 1901.

Utrecht. Redactie van het Archief voor de Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht.

Archief voor de Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht. XXVIII, 1, 2.

Washington. Smithsonian Institution.

W. J. Rhees. The Smithsonian Institution. Documents relative to its origin and history. I, II.

F. Boaz. Kathlamet Texts.

Annual Report American Ethnology. XVIII, 2.

Weenen. Institut für österreichische Geschichtsforschung.

Mittheilungen. Bd. XXIII, 1—4.

Weenen. Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.

Archiv für österreichische Geschichte. LXXXIX, 2. XC, 1—2. XCI, 1.

Wernigerode. Harz-Verein für Geschichte und Alterthümer.
Zeitschrift. XXXIV, 2. XXXV, 1.

Wolfenbüttel. Geschichtsverein für das Herzogthum Braunschweig.
Braunschweigisches Magazin. VIIer Band.

Würzburg. Historischer Verein von Unterfranken und Aschaffenburg.
Archiv des historischen Vereins. XLIIIer Jahrgang.
Jahresbericht 1900.

Zwolle. Vereeniging tot Beoefening van Overijselsch Regt en Geschiedenis.
Verslag der Handelingen der 88e, 89e Vergadering.
Verslagen en Mededeelingen. XXIIe stuk.

III. Aangekochte boeken.

a. Aankoopen van het genootschap.

De Bas. Prins Frederik en zijn Tijd. Afl. 31, 32.

De Roever. Het Leven van onze Voorouders. Afl. 46—55.

Revue d'Histoire diplomatique. XV, 1—4. XVI, 1—4.

b. Overgenomen van het leesgezelschap.

Archief voor Nederl. Kerkgeschiedenis. N. Ser. I, 3. II, 1.

Neues Archiv für ältere deutsche Geschichtskunde. XXVI, 2, 3. XXVII, 1—3. XXVIII, 1.

Bijdragen voor de Geschiedenis van het Bisdom Haarlem. XXVI, 1—3. XXVII, 1, 2.

Hansische Geschichtsblätter. Jahrg. 1900, 1901.

Oud-Holland. XVIII, 4. XIX, 1—4. XX, 1—2.
Nederlandsch Archievenblad. 1900/1901, 3, 4. 1901/1902, 1—4. 1902/1903, 1. (met Bijlage: Brief van Mr. Fruin).
Bulletin de la Commission pour l'Histoire des Eglises wallonnes. VIII (2e Sér. III) n° 2—4.
Bijdragen tot de Geschiedenis van Overijssel. 2e Ser. III, afl. 2—4. IV, 1.
Amsterdamsch jaarboekje. 1900, 1901, 1902.
Jahresbericht der Geschichtswissenschaft. XXII (1899), XXIII (1900).
Mittheilungen aus der historischen Litteratur. Red. von F. Hirsch. XXIX, 1—4. XXX, 1—4.
Revue belge de Numismatique. 1901, 1—4. 1902, 1—4.
Revue historique. LXXV—LXXX.
Nieuwe Drentsche Volksalmanak. 1901 (19e jaarg.), 1902 (20e jaarg.).
Geldersche Volksalmanak. 1902, 1903.
Historische Zeitschrift. L, 2, 3. LI, 1—3. LII, 1—3. LIII, 1—3. LIV, 1.
Bijdragen voor vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde. 4e Reeks II, 1—4.
De Navorscher. 1901, 1—12. 1902, 1—10.
Genealogische Kwartierstaten. Afl. 3, 4.

UN MÉMOIRE D'ABRAHAM DE WICQUEFORT EN 1659.

MEDEGEDEELD DOOR

ALBERT WADDINGTON.

Abraham de Wicquefort, né à Amsterdam en 1606, mort à Celle dans le pays de Brunswick-Lunebourg en 1682 [1]), a eu une existence très orageuse. Il a servi et desservi beaucoup de princes et de gouvernements, brassé beaucoup d'affaires, exercé sa plume sur beaucoup de sujets pour gagner sa vie, et connu des vicissitudes extraordinaires, entre les palais où il recevait audience et les prisons où par deux fois il fut jeté. Il représenta officiellement l'Electeur de Brandebourg à Paris, de 1646 à 1659, et trouva moyen pendant ce temps de gérer les intérêts des villes hanséatiques en France, et de se faire confier deux missions en Allemagne pour le compte de Mazarin et une en Hollande pour le compte de la reine de Pologne. Son rôle, souvent équivoque, ne laissa pas de le discréditer quelque peu auprès de l'Electeur

1) D'après VAN WICKEVOORT CROMMELIN, *Abraham de Wicquefort*, dans les *Bijdragen Vaderl. Gesch. en Oudh.*, 4e reeks, 1ste deel, afl. 3, La Haye, 1900, les dates exactes de naissance et de mort seraient le 20 novembre 1606 et le 23 février 1682.

Frédéric Guillaume, tandis que le premier ministre de Louis XIV lui en voulait de certains détournements d'argent et de certaines correspondances indiscrètes. Dès 1649, il avait failli être rappelé sur la demande du Roi; en 1657, son rappel ayant été demandé de nouveau, l'Electeur fit répondre qu'il était prêt à ne plus le reconnaître pour son résident, mais qu'il désirait l'avertir lui-même de se retirer, après quoi il l'abandonnerait. L'avertissement paraît n'avoir jamais été donné, et, malgré l'envoi à Paris d'un autre agent, Christophe de Brandt, la situation risquait de se prolonger indéfiniment, lorsqu'au milieu de 1659 Wicquefort reçut l'ordre de quitter le royaume. Comme il faisait des difficultés, il fut enfermé à la Bastille le 3 août 1659.

Dans cette prison fort douce, où on le laissa plus de trois semaines avant de le rembarquer pour la Hollande, il rédigea un long mémoire apologétique. Ce mémoire, dont le texte manuscrit est conservé aux Archives des Affaires Etrangères à Paris, dans la correspondance de Brandebourg, I, fol. 415—30, et que Wicquefort destinait à l'impression, est un récit détaillé et très exact dans l'ensemble de ses faits et gestes de 1646 à 1659, c'est à dire pendant qu'il était résident de Brandebourg. Des fragments ont été déjà publiés dans le Recueil des *Urkunden und Actenstücke* pour l'histoire du Grand Electeur, II, p. 204—13, mais l'importance du document est grande et je crois faire œuvre utile en le donnant pour la première fois *in extenso*. Il ne complète pas seulement l'histoire des relations de la France et du Brandebourg au temps de Louis XIV; il permet encore de mieux juger le personnage, si bien doué, si actif, et en même temps si décrié à juste titre, que fut Abraham de Wicquefort.

A. W.

Estant allé voir Mr. de Lionne [1]), alors secrétaire des commandements de la Reine [2]) et de M. le Cardinal [3]), vers la fin du mois d'octobre 1647, il me dit entr'autres choses, que l'on avoit advis, que Monseigneur l'Electeur de Brandebourg, mon maistre [4]), faisoit négotier à Vienne un traitté particulier [5]) et que Son Altesse Electorale avoit dessein de faire un tiers party en Allemagne [6]), afin de faire conclurre une paix désavantageuse aux deux Couronnes de France et de Suède, mais que si S. A. El. vouloit entrer dans les intérests de la France, l'on feroit considérer les siens aux traittés de Munster, et l'on feroit en sorte qu'il y trouveroit son compte; j'avois en ce mesme temps là receu des ordres très exprès de S. A. El., accompagnés d'une lettre de Monsr le Baron de Swerin [7]), qui est aujourd'huy

---

1) Hugues de Lionne (1611—71), plus tard employé dans diverses ambassades, et secrétaire d'Etat des Affaires Etrangères de 1663 à 1671.

2) La reine, Anne d'Autriche (1601—66), mère de Louis XIV, et régente du royaume depuis 1643.

3) Le cardinal de Mazarin (1602—61), premier ministre de Louis XIV, de 1643 à 1661.

4) Frédéric Guillaume Ier, Electeur de Brandebourg de 1640 à 1688, surnommé plus tard le Grand Electeur, et que Wicquefort représentait à Paris depuis 1646.

5) Allusion à la mission d'Ewald de Kleist à Prague pour demander à l'Empereur l'évacuation de Hamm en Westphalie (Instruction de Clèves, 7 septembre 1647). — Cf. *Urkunden und Actenstücke* zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg, IV, p. 814 ss. — in 8º, Berlin, 1867.

6) Cette idée de tiers parti, formé surtout des Electeurs de Brandebourg et de Saxe et des ducs de Brunswick, fut poursuivie par Frédéric Guillaume depuis la fin de 1647 seulement, mais elle avait déjà percé dans un mémoire autographe de l'Electeur, de uin 1647. (*Ibid.*, p. 552—56).

7) Le baron Otton de Schwerin (1616—79) déjà membre du conseil secret de l'Electeur en 1647, en devint le chef, en 1658, avec le titre nouveau de haut président (Oberpraesident). Ce fut toute

chef du Conseil de S. A. El., et qui avoit alors la direction des affaires de France, par laquelle il me mandoit, que si je trouvois à la Cour quelque disposition à favoriser les affaires de S. A. El., je l'engageasse dans un traitté, qui l'attachast entièrement à la France: de sorte que je ne fis point de difficulté de dire à M. de Lionne, que je sçavois que les intentions de Monseigneur l'Electeur mon maistre estoient bonnes, qu'il avoit de l'inclination pour la France, et que si la Cour vouloit considérer ses intérests, il préféreroit ceux de cette Couronne à ceux de la Maison d'Austriche et ne craindroit point de s'engager avec la France, et pour cet effect que j'avois ordre exprès de traitter pour cela. M. de Lionne me demanda s'il pouvoit porter cette parole à M. le Cardinal et s'il luy en pouvoit parler comme d'une chose effective; à quoy je luy respondois que je n'aurois garde de luy en parler comme je venois de faire, si je n'estois asseuré des intentions de S. A. El. et sans ses ordres exprès. Il parut que l'ouverture que je venois de faire fut agréable à M. le Cardinal puisqu'il me fit dire par M. de Lionne deux jours après qu'il seroit bien aise de me voir. Il avoit donné ordre de me faire entrer dès que je me présenterois à la porte et j'eus une audience très favorable; au moins si l'on peut donner ce nom à une conférence, où M. le Cardinal parla presque seul. Il me témoigna qu'il n'y avoit point d'affaire qui lui tint plus au coeur que le dessein que l'on avoit formé en Allemagne, et particulièrement en la Cour

---

sa vie un des ministres brandebourgeois les mieux disposés pour l'alliance française. Wicquefort avait pu s'entendre avec lui dans le voyage qu'il avait fait à Clèves, où se trouvait alors la cour électorale, en septembre 1647. Cf. *Urkunden und Actenstücke* déjà cités, XIV, I, p. 15–16.

de S. A. El., d'un tiers party, où l'on prétendoit faire entrer les Electeurs de Saxe [1]) et de Brandebourg et les Princes de la Maison de Brùnswic et Lunebourg [2]), parceque ce party, en mettant sur pied vingt cinq mil hommes de pied et dix mille chevaux, seroit tousjours maistre des affaires, et feroit faire la paix, quand il voudroit, sans aucune considération des intérests des deux Couronnes [3]). Qu'il falloit empescher ce party, et que pour cet effect l'on feroit donner à S. A. El. toute la satisfaction qu'elle pouvoit désirer de l'affection particulière du Roy [4]), et de l'autorité que Sa Majesté avoit auprès des Suédois en Allemagne. Qu'il seroit bien aise de savoir l'intention de Monseigneur l'Electeur, et qu'en son particulier il le serviroit, et feroit exécuter le traitté, que l'on feroit avec luy. Que j'en pouvois faire un project avec M. de Brienne [5]), qui le luy communiqueroit, et que l'on demeureroit bientost d'accord de tout ce qui seroit raisonnable. Et de fait M. le C. de Brienne eut ordre d'y travailler, et je le fus voir pour prendre jour et heure avec luy.

---

1) L'électeur de Saxe était alors Jean Georges Ier, qui régna de 1611 à 1656.

2) La maison de Brunswick comptait en 1647 trois princes régnants: Auguste, duc de Brunswick-Wolfenbüttel, qui résidait à Brunswick; Frédéric, duc de Celle ou Zell, qui possédait les pays du nord et de l'est; Christian Louis, l'ainé des quatre fils de Georges de Calenberg, duc de Calenberg ou Hanóvre. Le premier de ces princes représentait la ligne de Brunswick-Wolfenbüttel, les deux autres celle de Brunswick-Lunebourg; Frédéric de Celle allait d'ailleurs mourir en 1648.

3) Locution usuelle à cette époque pour désigner la France et la Suède alliées.

4) Louis XIV, né en 1638, roi depuis 1643, mais sous la tutelle de sa mère Anne d'Autriche et du cardinal de Mazarin.

5) Henri Auguste de Loménie, comte de Brienne (1595—1666), secrétaire d'Etat des Affaires Etrangères de 1643 à 1663.

Je me rendis chez luy à l'heure de l'assignation, mais il se contenta de me dire que je sçavois l'intention de S. A. El. et l'estat présent des affaires, et partant que je pouvois faire le project du traitté, qu'il feroit voir ensuitte à la Reine et à Son Eminence. J'y travaillay donc seul, et luy portay dès le lendemain un mémoire [1], comprenant en — articles tout ce que S. A El. pouvoit faire pour les intérests de la France et ce qu'elle demaindoit au Roy. M. le C. de Brienne me fera bien la justice d'advouer, qu'il me dit, que quand nous aurions travaillé ensemble trois jours de suitte, nous n'eussions pas pu mieux rencontrer les sentiments de la Cour; — qu'il n'y trouvoit pas une seule sillabe à changer, qu'il le feroit voir à Sa Majesté et à Son Eminence et qu'il me diroit leurs sentiments dans trois ou quatre jours. Mais estant retourné chez luy dans ce temps là, il me dit, que M. le Cardinal s'estoit saisy de ce project, parce que son Eminence n'y ayant rien trouvé qui ne fust juste et raisonnable, et qu'il ne pust faire exécuter par les Suédois, elle me le vouloit rendre luy mesme, pour me tesmoigner la satisfaction qu'elle avoit de mon procédé, et du zèle que j'avois

1) Ce mémoire qui se trouve manuscrit aux Archives des Affaires Etrangères, à Paris, dans la Correspondance de Brandebourg, I, fol. 433 et fol. 452, avec les deux dates de juin et novembre 1647, a été imprimé dans les *Urkunden und Actenstücke* déjà cités, I, p. 664 ss. — Il comprend douze articles, stipulant l'alliance de l'Electeur avec Louis XIV contre l'Empereur (art. I—IV), moyennant certains avantages: entrée en possession immédiate de la Poméranie antérieure et des évêchés promis, acquisition de la Silésie en tout ou partie, subsides pour la subsistance des troupes etc. (art. VI—XII). Le projet, dont M. Erdmannsdörffer (loc. cit.) attribue la rédaction à Brienne et Wicquefort, ne semble en tout cas pas avoir été dressé avant les premiers jours de novembre 1647, et il n'y a pas de raison de mettre en doute sur ce point la parole de Wicquefort.

pour le *zèle*[1]) du Roi. Et de faict en voyant S. Em. deux jours après, il n'y a point de caresses ny de promesses qu'elle ne me fist, et il n'y a point de confidence qu'elle ne me témoignast: mais d'autant que son dessein estoit de m'entretenir plus au long devant mon voyage, auquel elle me pria que je me disposasse le plus tost qu'il me seroit possible, elle me dit que je ferois bien de voir M. de Brienne qui me donneroit des marques de la bonne volonté de Leurs Majestés, et me diroit leur intention. Tout ce qu'il[2]) me dit ce fut d'enchérir sur les tesmoignages de satisfaction que M. le Cardinal m'avoit rendus, et de me faire cognoistre que S. Em^{ce} luy avoit commandé de m'expédier une ordonnance de mil escus pour les frais de mon voyage, et un brevet pour la pension de deux mille livres: à quoy l'on adjousteroit une gratification extraordinaire. Je le priay de me dispenser d'accepter le brevet, et envoyay quérir mon ordonnance au bout de deux jours. M. d'Emery, qui estoit lors surintendant des finances[3]), fit difficulté de payer mon ordonnance, et quoyque M. de Lionne luy dist de la part de M. le Cardinal qu'il importoit au service du Roy de me faire partir, et pour cet effet de me faire toucher mon argent, il me fit dire que la moitié suffisoit pour les frais de voyage, et que, l'autre moitié estant gratification, l'on me donneroit un billet de l'espargne, que mon homme fut contraint de prendre de M. Chahu, commis de M. de la Bazinière[4]). Je croyois que les

1) Ou plutôt, pour le service.

2) M. de Brienne.

3) Particelli d'Emery († 1650), créature de Mazarin, entré en 1643 dans l'administration des finances comme contrôleur général, avait obtenu en 1647 la charge de surintendant qu'il devait être forcé d'abandonner dès les premiers troubles de la Fronde, en 1648.

4) Probablement Macé Bertrand sieur de la Bazinière, trésorier

assignations de cette nature se payoient dans dix ou douze jours, c'est pourquoy je ne laissay pas de prendre mon audience de congé de M. le Cardinal, qui m'avoit ordonné de l'aller trouver en son palais. Je fus avec Son Emin[ce] depuis dix heures du matin jusqu'à deux heures après midy, et tout ce temps là fut employé à m'instruire de tout ce que j'avois à faire dans ce voyage, que Son Eminence ne dissimuloit point devoir estre de la dernière importance. La première chose dont M. le Cardinal vouloit que S. A. El. [1]) et tous les Princes d'Allemagne fussent bien persuadés, c'estoit son inclination pour la paix générale, et afin que j'en fusse persuadé le premier, il m'allégua plusieurs raisons, que je ne répéteray point icy; il me donna charge aussy de m'informer à quel prix l'on pourroit achetter des chevaux au païs de Brunswick, et me chargea de quatre commissions en blanc, pour la levée d'autant de régiments d'infanterie en Allemagne, avec pouvoir de faire choix des Colonels et des autres officiers, et de les assigner pour l'argent de leurs levées sur M. de la Tuillerie [2]), qui estoit alors ambassadeur extraordinaire à la Haye. Mais ce que M. le Cardinal me recommanda le plus, ce qui estoit le véritable sujet de mon voyage, ce fut ce tiers party, dont les pléni-

---

de l'épargne, que Tallemant des Réaux a qualifié „le plus rustre et le plus avare de tous les hommes." M. Boppe l'a fait mourir en 1642 (*Correspondance du comte d'Avaux avec son père*, in 8°, 1887, p. 68, note 1), mais c'est sans doute par erreur, car on le retrouve cité en juillet 1653 dans une lettre de Mazarin à Colbert (*Lettres de Mazarin*, in 4°, Paris, 1872 ss., V, p. 664).

1) Son Altesse Electorale. C'est ainsi que Wicquefort désigne l'Electeur de Brandebourg.

2) Gaspard Coignet de la Thuillerie avait déjà rempli de nombreuses missions diplomatiques à Venise, en Hollande et dans les pays du nord; il devait mourir en août 1653.

potentiaires de France et de Suède [1]), avoient tellement pris l'allarme qu'ils ne parloient d'autre chose en leurs depesches, que je mettray avec les autres pièces justificatives à la fin de ce discours [2]). Je pris la liberté de dire à M. le Cardinal, que s'il vouloit que je réussisse en mon voyage et en ma négociation, il falloit me donner le pouvoir de faire plusieurs gratifications considérables, payer les pensions que l'on avoit promises et en établir des nouvelles pour deux ou trois personnes que je luy nommay; et sur ce qu'il me demanda ce qu'il falloit donner à feu M. de Burgstorf [3]), que je suis obligé de nommer icy pour la raison que je diray ailleurs, je luy dis qu'il ne luy pouvoit pas donner moins de vingt mil escus, et à chacun des autres qui estoient au nombre de cinq [4]), deux mille à chacun. Sur

---

1) Il s'agit des plénipotentiaires de ces deux puissances au congrès de Westphalie, à Munster et à Osnabrück.

2) Je n'ai pas retrouvé à la suite du mémoire de Wicquefort les pièces justificatives dont il parle, mais quantité de documents du même registre peuvent être considérés comme tels.

3) Conrad de Burgsdorf (1595—1652), d'abord officier au service brandebourgeois, puis grand chambellan et conseiller de Frédéric Guillaume Ier depuis 1641, était devenu un des ministres les plus influents de l'Electeur après la mort de Schwarzenberg. Il le resta jusqu'en janvier 1652, et sa mort suivit de près sa disgrâce. Sa faveur avait été si extraordinaire que l'Electeur en 1643 avait passé avec lui un pacte de confraternité d'armes par lequel, s'il mourait avant lui, il lui léguait ses armes. Quoi qu'on en ait dit, Burgsdorf n'était qu'un brave soldat et n'avait l'étoffe ni d'un diplomate, ni d'un administrateur. Cf. O. Meinardus, ***Protokolle und Relationen des brandenburgischen geheimen Rathes aus der Zeit Friedrich Wilhelm's***, 4 vol in 8° parus dans les Publications des Archives de Prusse, Berlin, 1889 ss., II, introduction ***passim***, et p. 229.

4) Il est difficile de dire exactement quels étaient ces cinq conseillers, car l'Electeur en avait alors un plus grand nombre, à Clèves auprès de lui, et à Berlin; parmi les plus importants, je citerai le chancelier Sigismond de Goetze, Loeben, Knesebeck, Schwerin, et Stripe.

quoy Son Emin[ce] me dit que c'estoit peu de chose pourveu que la chose se fist, c'est à dire pourveu que l'on fist esvanouir le dessein du tiers party, que je pouvois promettre cette somme hardiment, que cela se passeroit entre quatre yeux, ce furent les propres paroles de Son Eminence, que je n'aurois à faire qu'à luy et qu'il y auroit provision pour tout ce qu'il venoit de me promettre en Hollande. Ce fut sur ces paroles que je pris congé de M le Cardinal, la Reine donna en ce temps là la qualité de frère à S. A. El. [1]), et je fis le voyage pour lequel je partis de Paris en poste un jeudy 15 Novembre. J'avois envoyé mes laquais devant à Calais, et emmenay avec moy un secrétaire et un valet de chambre à dessein de passer dans le navire de guerre que M[rs] les Estats avoient envoyé pour M le Lantgrave [2]). En entrant dans Lusarche [3]) j'y vis entrer S A que je fus aussytost saluer dans son hostellerie, où je m'engageay de demeurer à sa suite, puisque je ne pouvois point passer sans elle, quoyque je n'eusse autre équipage que des chevaux de poste. En arrivant en Hollande, j'y vis M. de la Tuillerie, qui avoit desja esté adverty de mon voyage, et qui me

---

1) Il est possible que la Reine Régente ait alors écrit à l'Electeur en lui donnant le titre de *Frère* qu'il réclamait depuis plusieurs années, mais, en l'absence du texte même de cette lettre que je n'ai pas trouvé, on n'a que l'assertion de Wicquefort, assertion qu'il a reprise dans son ouvrage „*L'ambassadeur et ses fonctions*," 2 vol. in 4°, La Haye, 1681, I, 751—52. — Ce qui est certain c'est que l'affaire du titre ne fut définitivement réglée que dans les années 1655 et 1656.

2) Le jeune landgrave de Hesse-Cassel, Guillaume VI (1629—63), laissant le soin des affaires à sa mère, régente de 1637 à 1650, terminait ses études par des voyages en Hollande et en France, avec son gouverneur von Hoff; il devait en 1649 épouser Hedwig Sophie, soeur de l'Electeur de Brandebourg.

3) Luzarches, petite ville au nord de Paris.

confirma tout ce qui m'avoit esté dit par M. le Cardinal. Je ne trouvay point Monseigneur l'Electeur à Clèves; de sorte que je me trouvay obligé à suivre S. A. El. dans la comté de la Marc où elle se faisoit faire le serment de fidélité par ses sujets [1]). Je la trouvay en sa ville d'Unna, où S. A. Electorale, qui n'y séjourna qu'une seule nuict, me fit la grâce de m'ouïr au sujet de mon voyage en la présence de trois ou quatre conseillers d'Estat, qui se trouvoient à sa suitte, et d'agréer absolument ce que j'avois fait. Me fit traitter le soir par les mesmes Ministres, et me fit donner mes despesches avec ordre de suivre M. de Burgstorf, qui estoit party pour son ambassade vers les Princes, qui devoient composer le tiers party [2]), de luy communiquer ce que j'avois fait avec M. le Cardinal, de résoudre avec luy des moyens de le faire exécuter, et pour divertir le premier dessein du tiers party, qui avoit esté principalement proposé et fomenté par le mesme Sr. de Burgstorf. Dès le lendemain qui estoit un dimanche ..... décembre [3]), S. A. El. reprit le chemin de Clèves, et je pris celuy de Munster, où j'avois ordre de voir les plénipotentiaires de France. Je diray icy en passant, que le mesme jour il arriva un fascheux acci-

---

1) Ce n'est en effet que de 1647 à 1649 que l'Electeur Frédéric-Guillaume réussit à se faire prêter l'hommage par les Etats des pays rhénans de Clèves et La Mark qu'il ne possédait encore qu' à titre provisoire, en vertu de partages successifs depuis 1614 avec le palatin de Neubourg. Unna, où Wicquefort vit l'Electeur, se trouve dans le comté de Mark.

2) Sur la mission de Burgsdorf de décembre 1647 à mai 1648 auprès des ducs de Brunswick et de l'Electeur de Saxe, voir les *Urkunden und Actenstücke* déjà cités, IV, p. 762—813; l'instruction de Burgsdorf était datée de Sparenberg, 11 décembre 1647. Wicquefort le suivit de près, car il était à Unna le 14 décembre (cf. *Ibid.*, II, 17—19).

3) Le 15 décembre.

dent à mon vallet de chambre, lequel estant à la portière de mon carrosse fut jetté à terre par un coup qui abattit la portière, de sorte que la roue luy passant sur la jambe, la luy cassa, ce qui m'obligea à le laisser à Ham et m'incommoda extrêmement en tout mon voyage. Je vis à Munster M. le Duc de Longueville et Mrs d'Avaux et Servien [1]), auxquels je fis rapport de ce que j'avois fait auprès de S. A. El. et de la bonne disposition en laquelle je l'avois laissée: l'ordre que j'avois d'aller trouver le grand Chambellan [2]), et l'espérance indubitable que j'avois de le ramener aux sentiments du Prince nostre maistre. Mrs les plénipotentiaires avoient reçeu copie du project de mon traitté, qu'ils se promettoient bien de faire exécuter par les Suédois, au moins en faisoient ils mine, et m'exhortoient de ne perdre point de temps, mais de mesnager celuy qui me restoit pour pouvoir atteindre M. de Burgstorf avant qu'il achevast sa négociation avec les Ducs de Brunswic et Lunebourg, et avant qu'il passast en Saxe. En arrivant à Osnabrug, j'y vis M. de la Cour [3]) qui y résidoit de la part du Roy, et qui avoit aussy eu copie de nostre traitté, et en fis part par ordre de Monseigneur l'Electeur mon maistre à M. le Comte de Wittgenstein, qui y estoit premier plénipotentiaire de S. A. Electorale [4]), et allay de

---

1) Henri II, duc de Longueville (1595—1663) était le chef de l'ambassade française, mais il était là surtout pour représenter; les véritables négociateurs étaient Claude de Mesmes, comte d'Avaux (1595—1650), et Abel Servien, comte de la Roche (1593–1659).

2) Conrad de Burgsdorf.

3) Henri Groulart, sieur de La Court, représentait la France au congrès d'Osnabrück où furent surtout discutées les affaires intérieures de l'Empire Germanique. Wicquefort était à Osnabrück le 19 décembre. Cf. *Urkunden und Actenstücke*, II, 20.

4) Jean, comte de Sayn et de Wittgenstein (1601—57), membre d'une famille de comtes d'Empire, entré au service de l'Electeur

là à Hanovre, où régnoit alors le Duc Christian Louis de Brunswic et Lunebourg qui demeure aujourdhuy à Celle. Il y avoit plusieurs années que j'avois une vénération particulière pour ce Prince, et pour Monseigneur le Duc George Guillaume son frère [1]), qui s'y trouvoit alors, et sachant qu'il n'y avoit point de Princes dans l'Empire qui ayent de meilleurs sentiments pour la bonne cause qu'eux, dont ils venoient de donner une preuve fort remarquable, en donnant retraitte dans leur pays à l'armée Suédoise, dont toute la cavallerie estoit presque desmontée, et qui n'eust pu éviter d'estre entièrement desfaite par l'armée Impériale qui la suivoit sur les talons sous le commandement de Melander [2]). Je suis obligé de rendre ce tesmoignage au Conseil de ces Princes, que j'y trouvay des dispositions admirables, mais ils me feront bien la justice aussy d'advouer que j'y adjoustay quelque chose de plus, et que si jusqu'alors ils avoient porté les intérests des Suédois, ils commencèrent dès lors à avoir de fort bons sentiments pour la France. Il est vray que ceux que je trouvay à Wolfembuttel estoient bien différents de

---

de Brandebourg après avoir servi d'abord la Suède, était à la tête des deux ambassades de Munster et d'Osnabrück.

1) Georges Guillaume était le second des fils de Georges de Calenberg († 1641): il devait précisément en 1648 prendre la direction du duché de Hanòvre, son frère Christian Louis devenant duc de Celle, à la mort de leur oncle, Frédéric.

2) Pierre Melander, comte de Holzappel (1585—1648), après avoir servi successivement la Hollande, Venise, les cantons Suisses et le landgrave de Hesse (de 1633 à 1640), était entré en rapports avec l'Autriche; créé comte d'Empire en 1641, il était entré en 1645 au service impérial et commanda en qualité de généralissime en 1647—48; il fut tué à la bataille de Zusmarshausen le 17 mai 1648. Ses dissentiments avec le général bavarois Gronsfeld à la fin de 1647 avaient empêché les Austro-Bavarois de ruiner l'armée suédoise de Wrangel.

ceux que j'avois laissés à Hannover. Le Duc Auguste, qui est l'aisné de la Maison, a toujours esté et est encore dans les intérests de la Maison d'Austriche. Il est grand oeconome, et a une des plus nombreuses bibliothèques de l'Europe, où S. A. et le Sr Swartzkop, son chancelier, ont appris tout ce qu'ils savent de politique. C'est pourquoy ils considèrent l'Empereur comme celui qui a succédé à la dignité et aux mesmes droits d'Auguste, et veulent qu'il ait la mesme autorité dans l'Empire, et que tous les Princes luy rendent non seulement le mesme respect, mais aussy la mesme obéissance. J'eus quelques conférences avec ses ministres parce que je lui avois porté des lettres de créance du Roy, mais comme je n'estois là principalement que pour inspirer à M. de Burgstorf les sentiments que S. A. El. vouloit qu'il eust, je me contentay de leur faire cognoistre que Leurs Majestés et Son Eminence n'avoient point de plus forte passion que de donner la paix à la Chrestienté, et particulièrement à l'Empire, et que le seul moyen d'y parvenir estoit que tous les Princes protestants entrassent dans les sentiments des deux Couronnes afin d'obliger l'Empereur 1) à une paix avantageuse à l'Empire. M. de Burgstorf arriva à Wolfembuttel deux ou trois heures après moy 2). Je luy fis dire par son secrétaire que je ne l'incommoderois point ce

---

1) C'était alors Ferdinand III, empereur de 1637 à 1657.

2) L'entrevue de Wicquefort avec Burgsdorf eut lieu vers la fin de décembre 1647, le 26 ou le 27. On le sait par une relation de Burgsdorf à l'Electeur, de Wolfenbüttel 27 décembre, et par une lettre de Wicquefort à Lionne, de Hanôvre 31 décembre (*Urkunden und Actenstücke*, IV, 772 et II, 20). Wicquefort paraît s'être fait de grandes illusions sur le succès de sa démarche, car Burgsdorf continua sa route et ce fut la faute de l'Electeur de Saxe si le tiers parti ne se forma pas. Les lettres de Burgsdorf à l'Electeur, loin de le pousser à l'alliance française lui conseillèrent avant tout d'assurer son indépendance en augmentant le nombre de ses troupes.

soir là: mais qu'il importoit au service de S. A. El. que je le visse devant qu'il eust audience du Duc, et que S. A. El. me l avoit commandé bien expressément. Il me fit dire qu'il me feroit advertir dès qu'il seroit en estat le lendemain matin. Et de faict dès qu'il fut levé il m'envoya quérir, et après avoir leu la lettre de créance que je luy avois apportée, il me donna une audience si favorable, que je n'en sortis point qu'il ne m'eust advoué que S. A. El. trouvoit bien plus d'advantage en ce que j'avois négotié en France, qu'il n'en trouveroit en tout ce qu'il pourroit faire en son voyage [1]), et qu'il ne m'eust promis, après que je l'eusse asseuré de l'exécution de la parole que je luy portois de la part de M. le Cardinal d'un présent de vingt mil escus, qu'il n'iroit à la Cour de Dresde, que pour y représenter les difficultés qui se rencontroient au tiers party que l'on prétendoit former, et qu'il ne feroit autre chose aussy auprès du Duc Auguste. M. de Burgstorf n'estoit point intéressé, mais comme il estoit homme de grande despense il aimoit les présents; c'est pourquoy il me recommanda si bien celuy que je luy avois fait espérer de la part de M. le Cardinal, que je recognus bien que c'estoit la première chose qu'il faudroit faire exécuter à mon retour à la Haye, où je croyois trouver de l'argent, ou en France. Je ne partis point de Wolfembuttel, que je ne visse M. de Burgstorf monter en carosse, et repassant à Hannover, parce que le Prince m'avoit donné une escorte de dix chevaux, qu'il falloit faire subsister pendant ce petit voyage, qui fut de neuf jours, j'arrivay à Munster, où je rendis compte à Mrs les plénipotentiaires de ce que j'avois fait avec M. de Burgstorf. Ils me reçurent

---

1) Burgsdorf n'avait encore vu que les ducs de Brunswick-Lunebourg qui avaient ajourné leur réponse.

parfaitement bien, et me dirent qu'ils ne manqueroient point de faire cognoistre à leurs Majestés et à Son Eminence l'important service que je venois de rendre à la France. Estant à Munster, l'on me donna advis de la part de S. A. El., et M[rs] les plénipotentiaires de France l'eurent aussy d'ailleurs, que les Espagnols avoient mis de l'argent sur ma teste, et qu'ils en avoient promis à ceux qui me mettroient entre leurs mains, mort ou vif, parce que estant au service d'un Prince neutre, je m'estois chargé des commissions du Roy, et avois traitté avec des officiers pour les engager au service de la France. Cet advis mit Monseigneur l'Electeur en si grand' peine, qu'il fut conseillé de faire dire à M. de Ribaucourt, gouverneur pour le Roy d'Espagne de la ville de Gueldre [1]), qui se trouvoit alors à Clèves, que s'il m'arrivoit du mal, il en respondroit. Cependant je ne laissay pas de me trouver au péril de ma vie, pour la seureté de laquelle les plénipotentiaires de France et de Brandebourg [2]) trouvèrent à propos de prier ceux des Provinces Unies de me donner un passeport, et un trompette pour me conduire en seureté jusqu'à Coesfeld [3]), où il y avoit alors garnison Hessienne. Le Duc Frédéric de Wirtemberg [4]), qui y commandoit, et qui me fit l'honneur de me traitter non comme un ancien serviteur de sa maison, mais comme une personne qu'il

---

1) M. de Ribaucourt était déjà venu à Clèves plusieurs fois dans le courant de 1642, de la part de l'archiduc Léopold, gouverneur des Pays-Bas espagnols.

2) Les plénipotentiaires de Brandebourg à Munster étaient alors Friedrich von Heiden et Jean Fromhold.

3) Petite ville de l'évêché de Munster.

4) Ce Frédéric de Wurtemberg (1615—82), frère cadet du duc Eberhard III, était alors major général au service du landgrave de Hesse.

considéroit beaucoup, me donna escorte pour me conduire jusques à Emmeric [1]). Estant arrivé à Clèves, et ayant fait mon rapport de ce que j'avois fait en tout mon voyage, S. A. El., me fit donner les despesches nécessaires pour mon retour [2]), et entr' autres une procuration pour recevoir l'argent qu'il pouvoit prétendre avec justice de la conclusion du traitté dont j'avois apporté le project, et dont les plénipotentiaires de France avoient donné des copies à ceux de S. A. El. à Munster. Je ne pouvois point partir de Clèves sans m'exposer au hasard de tomber entre les mains des Espagnols, qui continuoient de me menacer parce que j'avois arrhé quelques officiers pour le service du Roy; de sorte que S. A. El. voulut que je me misse à la suitte de M. le Lantgrave [3]), qui estoit alors à Clèves, et lequel S. A. El. fit escorter par une bonne troupe de cavalerie jusqu' au fort de Schenk, d'où j'allay avec luy par eau jusqu'à Arnheim. Estant arrivé à la Haye, M. de la Tuillerie me tesmoigna que l'on estoit fort satisfait à la Cour de ce que j'avois fait en mon voyage, mais il me fit cognoistre en mesme temps, qu'il n'y avoit point d'argent pour les levées, et que tout ce que l'on pourroit faire ce seroit de trouver de quoy lever un seul régiment d'infanterie et que ce seroit pour le Colonel Colhase [4]),

---

1) Petite ville du pays de Clèves où se trouvait alors une garnison hollandaise.

2) L'Electeur lui remit notamment des lettres pour la Reine et pour le cardinal de Mazarin, et Wicquefort crut pouvoir écrire à de Lionne le 14 janvier 1648 que l'on était „absolument résolu de faire", mais qu'on demandait six semaines ou deux mois de temps pour signer. (Cf. *Urkunden und Actenstücke*, II, 19—22). Wicquefort reçut d'ailleurs une instruction, le 15 janvier 1648. (*Ibid.*, I, p. 675, 76).

3) Toujours Guillaume VI de Hesse-Cassel.

4) Le colonel Colhas, ancien officier weimarien, avait été un des subordonnés de Turenne en 1647.

auquel je m'estois engagé dès mon premier passage. Il y avoit plusieurs autres officiers, qui s'estoient rendus à la Haye, pensant y trouver leurs commissions, mais je fus contraint de les renvoyer, de les consoler de l'espérance de ce que je pourrois faire pour eux, dès que je serois arrivé à la Cour et de payer la despense qu'ils avoient faite à Clèves et à la Haye, qui montoit à près de six cents livres. M. de la Tuillerie jugea qu'il estoit à propos que j'allasse en diligence à la Cour, rendre compte de ce que j'avois négotié en Allemagne, et feu M. le Prince d'Orange [1]) me fit donner un vaisseau de guerre par l'admirauté de Zeelande, qui me porta à la rade de Calais, où je débarquay le 2 février. J'arrivay à Paris le 8 février et vis M. de Lionne le lendemain. M. Brisaccier y survint pendant que je l'entretenois, et se peut ressouvenir de ce qu'il me dit, que quand de tout mon voyage je ne rapporterois autre chose, qu'une seule particularité que je luy dis, et laquelle il n'est point nécessaire de répéter icy, je n'aurois point perdu ma peine. Je fus trois semaines entières à me trouver tous les jours dans l'antichambre de Son Eminence avant que d'avoir audience, et la première que M. le Cardinal me donna fut après celle qu'il avoit donnée à l'ambassadeur de Portugal [2]); après laquelle m'ayant pris par la main il me mena dans la ruelle de son lict, et me disant qu'il avoit à m'entretenir plus d'une heure et estant obligé d'avoir quelque complaisance pour les françois, il se

---

1) Guillaume II d'Orange, fils de Frédéric Henri, stathouder de Hollande de 1647 à 1650.

2) Sans doute Don Luis Vasco de Gama, comte de Vidiguiera, ambassadeur ordinaire de Portugal en France depuis 1644. Cf. DE CAIX DE ST. AYMOUR, Recueil des Instructions aux ambassadeurs et ministres de France, III, *Portugal*, 1 vol. in 8°, Paris, 1886, p. LVIII.

trouvoit engagé au jeu avec quelques messieurs qui estoient en effect entrés dans sa chambre dès que l'ambassadeur de Portugal en fut party, mais que dès le lendemain il me parleroit à loisir. Je fus encore sept ou huit jours à avoir cette audience, en laquelle je n'eus que des paroles fort générales, tant pour ce qui regardoit les intérests de S. A. El. que pour la parole que j'avois portée à M. de Burgstorf et aux autres personnes, à qui j'avois fait espérer des pensions et des gratifications. Seulement Son Eminence se contenta de me dire que Leurs Majestés estoient fort satisfaites du service que je venois de rendre, et que M. de Lionne avoit charge de me faire un présent de la Reine, auquel Son Eminence adjousteroit un autre qui recognoistroit l'affection que j'avois pour les intérests de cette Couronne. Je vis M. de Lionne quelques jours après, mais il ne me parla de rien et ne m'en a jamais parlé depuis. Aussy ne considérois point mes intérests, mais je continuay de presser auprès de Son Eminence ceux de S. A. El. et l'exécution de la parole que j'avois portée à M. de Burgstorf, lequel estant chef du Conseil de S. A. El. il m'importoit de dégager ma parole auprès de luy. Je me rendois si assidu dans l'antichambre de M. le Cardinal que le 12 Mars il me fit donner par M. l'Abbé de Palluau [1]) un billet de douze mille livres, au lieu des soixante mille que j'avois fait espérer à M. de Burgstorf [2]). Je ne pus pas m'empescher de tesmoigner un

1) Sans doute un parent du baron de Palluau qui joua un assez grand rôle à cette époque.

2) Wicquefort est revenu dans une de ses lettres à de Lionne, la *Nouvelle* du 30 juin 1661, sur ce manque de parole à l'égard de Burgsdorf. Cf. G. F. Haje, *De geheime Correspondentie van Abraham van Wicquefort met den franschen Minister de Lionne*, in 8°, La Haye, 1901, p. 3.

peu de mescontentement de ce procédé, et de me plaindre de ce que l'on ne me remboursoit point des frais de mon voyage, qui montoient à près de sept mille livres. Mais j'advoue que je perdis patience, quand M. le Cardinal, voyant que je le pressois d'achever le traitté, dont j'avois porté le project en Allemagne, me dit, que M. de Brienne y avoit fait couler deux articles, sur lesquels il n'avoit point fait réflexion, et qui ne pouvoient pas estre exécutés, parce que les Suédois ne vouloient point permettre que S. A. El. mist une armée sur pied, et ne le vouloient point mettre en possession des eveschés de Halberstadt et de Minden, qu'après la conclusion de la paix [1]). J'advoue, dis-je, que cela me fit perdre patience, parce que c'estoit M. le Cardinal luy mesme, qui avoit gardé le project sept ou huit jours sur luy et qui me l'avoit remis entre les mains. Je ne pus pas m'empescher d'en escrire à M. Servient et de luy tesmoigner le ressentiment que j'avois de ce procédé, le sujet que j'avois de me plaindre du mauvais traitement que l'on faisoit à mon maistre, et le peu de confiance qu'il prendroit à l'avenir en tout ce que l'on promettroit icy à l'avenir en ses affaires [2]). Je m'adressay à M. Servient, tant parce que j'avois beaucoup d'estime pour ses grandes qualités, que parce que je l'avois autrefois trouvé assez franc, et que mon frère [3]) avoit esté assez heureux pour luy rendre et à la France de très signalés services

---

1) Ce n'est en effet qu' en 1649—50 que l'Electeur put entrer en possession des évêchés sécularisés qui lui étaient accordés, en compensation de la Poméranie antérieure.

2) Cf. la lettre de Wicquefort à Servien du 27 mars 1648, dans les *Urkunden und Actenstücke*, II, 23—24.

3) Joachim de Wicquefort, frère ainé d'Abraham (1600—1672), alors résident du landgrave de Hesse à La Haye et qui se montra toujours dévoué aux intérêts français. Cf. C. F. Haje, *Op. cit.* p. 154.

depuis quelques années et particulièrement en la négociation qu'il avoit faite à la Haye l'année précédente 1647, où il avoit pensé ruiner et sa fortune et toute sa négotiation [1]). Mais comme il estoit hautain et violent, il me fit une response du 26 avril si aigre, et escrivit en mesme temps à feu M. Fromhold, l'un des plénipotentiaires de S. A. El. à Osnabrug [2]) en des termes, qui me firent bien cognoistre que S. A. El. ne pouvoit plus rien espérer de mon traitté, et que moy, en rendant un si grand service à la France, je ne pouvois plus estre agréable, parce que l'on ne pouvoit pas souffrir un homme dont le visage reprochoit incessamment à ceux qui gouvernoient leur ingratitude et leur infidélité. Et d'autant que M. Servient, qui d'ailleurs n'avoit pas trop de pente à la vertu, dans l'entière dépendance où il estoit, ne pouvoit pas remédier à ce mal, il se déclara contre moy, et avec cet avantage pour moy, que je suis peut estre celuy de toute la France qui ay tesmoigné le moins d'animosité contre, et qui ay le moins détesté la conduitte qu'il a tenue pendant qu'il a eu l'administration des finances [3]), dont j'ay fait un discours particulier, parce que j'en ay voulu prendre une cognoissance toute particulière.

---

1) Allusion aux efforts vainement tentés par Servien en 1647 pour empêcher les Etats Généraux de traiter séparément avec l'Espagne. Sa négociation n'avait abouti qu'à un traité inutile de garantie de la paix future et n'avait pas empêché la paix séparée de Munster entre Hollandais et Espagnols (30 janvier 1648).

2) Jean Fromhold, conseiller de cour et de tribunal (1602—53), était plénipotentiaire non à Osnabrück mais à Munster, où il avait remplacé Portmann en 1645. Il entretenait avec Servien des relations amicales qu' attestent plusieurs lettres de lui à cet ambassadeur. (Cf. *Archives des Affaires Etrangères*, *Correspondance de Brandebourg*, 1, fol. 498 ss.

3) Servien fut surintendant des finances de 1653 jusqu'à sa mort, en février 1659.

Pendant mon voyage les affaires de ce Royaume avoient commencé à se brouiller [1]), par l'emportement du Sr d'Emery Particelli [2]), qui fut assez imprudent pour porter ses violences jusques dans la ville de Paris, par le toisé des maisons, où tout le monde se trouva intéressé, parce que les propriétaires estant obligés de payer les taxes augmenteroient les loyers aux locataires, et dès le mois d'Aoust de l'année 1648 l'emprisonnement du Président de Blancménil et du Conseiller Broussel [3]), jettèrent la ville de Paris et toute la France en des désordres, dont la mémoire vivra tant que cette monarchie subsistera. Mais d'autant que l'on en a fait des livres entiers, et entr' autres un très beau et très véritable discours manuscrit, que je publieray un jour Dieu aidant [4]), et que d'ailleurs je n'ay point eu de part aux intrigues, qui se sont faites en ce temps là, je passeray outre à ce qui me regarde en mon particulier, quand j'auray dit encore un mot des quatre mil escus, que l'on me donna pour le Sr de Burgstorf le 27 Mars de cette année 1648, au lieu des vingt mille que l'on luy avoit promis quatre mois auparavant. Je ne les eus pas sitost touchés, que j'en donnay advis à M. de Burgstorf, qui en reçeut en mesme temps autant par la voye des plénipotentiaires de Munster [5]). Mais comme l'on ne cognoit point d'autres

---

1) Ce sont les troubles d'où sortit la Fronde en 1648.

2) Sur Particelli d'Emery, surintendant des finances en 1647—48, voir plus haut, p. 7. Tous les détails désirables sur son administration financière se trouvent dans CHÉRUEL, *Histoire de France pendant la minorité de Louis XIV*, 4 vol. in 8°, Paris, 1879 ss.

3) Ces deux personnages, l'un président au Parlement de Paris, l'autre membre du même Parlement, sous Louis XIII et au commencement du règne de Louis XIV, sont surtout célèbres par leur arrestation qui provoqua les barricades du mois d'août 1648.

4) Wicquefort ne l'a jamais publié.

5) Est-ce aux 4000 écus remis à Wicquefort, à ceux que donnè-

escus en Allemagne que les escus d'or, il demeura persuadé que j'avois touché près de vingt trois mille livres, et qu'il toucheroit bientost le surplus des soixante mille livres, dont l'on continuoit toujours de luy confirmer les espérances. C'est pourquoy il m'ordonna de luy achetter deux miroirs des plus beaux que je pourrois trouver, de lui envoyer les portraits du Roy, de la Reine, du feu Roy, de Monsieur [1]), de M. le Cardinal, de leur grandeur, et plus de soixante à demi-corps qu'il m'avoit ordonné de faire faire en me séparant de luy à Wolffenbuttel, et de luy achetter des tapisseries et plusieurs bijoux jusqu'à la concurrence de la somme de soixante mille livres. Legendre, marchand miroiestier, qui demeure sur le pont Nostre Dame, sçait que j'achettay de luy deux glaces, l'une de trente six poulces, et l'autre de trente cinq, et que j'en fis le prix à quatorze cens livres, sur quoy je luy donnay cent escus d'arrhes, et fis faire deux bordures de soixante escus, dont l'une est chez Legendre, et l'autre est encore chez moy, et j'ay pour deux mille huit cents livres de quittances du Sr Forest, peintre, que je luy ay payées à deux fois. Mais dès que M. de Burgstorf sçut que je n'avois reçeu que douze mille livres qui ne font que quatre mille richedalers, monnoye d'Allemagne, dont il ne se destrompa néantmoins qu' au bout de

---

rent les plénipotentiaires, ou à une somme supplémentaire qu'il est fait allusion dans une minute du 17 avril 1648, je ne sais; mais, à cette date, on voit de Lionne écrire à Burgsdorf: „Leurs Majestés ont le ressentiment, qui n'est pas petit, du zèle que vous faites paroistre pour les intérests de cette couronne", et il ajoute qu' ayant découvert ses commandes de meubles à Paris, elles ont ordonné qu'on fournit 4000 écus de leur épargne, „pour en soulager votre bourse" (*Affaires Etrangères*, *Correspondance de Brandebourg*, I, fol. 470).

1) Gaston d'Orléans, frère de Louis XIII (1608–60).

dix mois, il changea ses ordres et voulut que cette somme fût employée à une bouette de portrait chargée de diamants, et que j'y fisse mettre le portrait du Roy. J'en fis faire un par le Sr Caillard, orfeuvre, demeurant rue de la monnoye. Je n'ay point d'habitude avec luy, qu'il dise ce que le Sr Boneau [1]), marchand banquier, qui fait mes affaires depuis dix-huit ans, luy en a payé, et j'ay ses comptes pour le justifier, oultre les quatre louis d'or, que j'ay payés à un nommé Garnier, du portrait en miniature, et que l'on juge de là si j'ay employé les quatre mille escus que j'ay receus pour le Sr de Burgstorf qui remercie Son Eminence par sa lettre du 29 Décembre 1649 [2]), dont j'ay le duplicata signé de sa main et cachetté de son cachet, du riche et magnifique présent qu'il avoit receu de sa part. Je me suis un peu estendu sur cet article, parce qu'il a plu à M. le Cardinal de dire depuis peu à M. Brandt [3]) qu'il m'avoit donné de l'argent pour M. de Burgstorf, et que j'en avois disposé. Ce qui fait cognoistre que Son Eminence n'agit en mon affaire que par des mouvements qui luy sont inspirés d'ailleurs, puisque d'ailleurs elle a voulu faire croire que j'avois manqué de conduite

---

1) Sur ce Boneau, ou plutôt Bonneau, qui jusqu'en 1669 resta chargé des affaires de Wicquefort à Paris, voir HAJE, *Op. cit.* p. 37.

2) Wicquefort se trompe ici de date. La lettre de remerciment de Burgsdorf à Mazarin est de Clèves, 6 août 1649. Le même jour, Burgsdorf parle dans une lettre à de Lionne ou plutôt à Servien du portrait du Roi et de la boite de diamants qu'il a reçus par Wicquefort, mais il ajoute, ce qui est évidemment une invite à de nouvelles générosités, qu'il sera obligé de faire faire une chaine de diamants pour y attacher le portrait (*Affaires Etrangères*, *loc. cit.*, I, fol. 522—24). On lui répond le 25 août que le Roi fera d'autres présents quand ses affaires seront rétablies (*Ibid.*, fol. 525—26).

3) Christophe de Brandt (1630—91), envoyé à Paris par l'Electeur de Brandebourg en 1657, y resta plus de trois ans sans autre titre que celui de conseiller de cour.

envers le défunct Maréchal Ranzau [1]), dont je me justifierois icy, mais d'autant que cela feroit une trop grande digression en cet endroict, je le rejetteray à la fin de ce discours, où j'en parleray tout au long, et mettray la vérité en une si grande évidence, qu'elle paroistra plus que le soleil en plein midy.

Le juste sujet que S. A. El. avoit de n'estre point satisfaite du procédé de M. le Cardinal fut cause que je ne vis point Son Eminence pendant tout le reste de l'année 1648 [2]). Je n'eusse pas laissé néantmoins de suivre la Cour lorsqu'elle sortit de Paris la veille des Rois 1649 [3]), si l'on eût fait l'honneur à S. A. El. d'advertir son ministre de la retraitte du Roy, ce qu'on ne luy pouvoit point refuser, puisque l'on eut bien cette déférence pour des personnes auxquelles l'on n'en devoit pas tant. J'avois d'ailleurs un équipage qui m'empeschoit de me mettre à la campagne et de laisser ma famille dans Paris, où je demeuray à l'exemple de l'ambassadeur de Suède [4]), et de plusieurs autres personnes publiques, bien qu'ayant des raisons très fortes qui m'empeschoient de m'en aller, je n'avois que faire d'autoriser mon procédé par des exemples. Tant y a que Monseigneur l'Electeur l'approuva et m'ordonna de l'entretenir soigneusement de l'estat des affaires. Je puis dire

1) Voir plus loin ce qui concerne ces rapports assez louches de Wicquefort avec Josias, comte de Rantzau (1609—50), un danois qui, après avoir servi la Hollande, le Danemark, la Suède et l'Autriche, avait fini par entrer vers 1635 au service français et était devenu maréchal de France en 1645.

2) Par une résolution de Clèves (5 mai 1648), l'Electeur avait abandonné la négociation, comme trop difficile. (Cf. *Urkunden und Actenstücke*, I, 688).

3) Cette sortie de la Cour de Paris en janvier 1649 et la retraite à St. Germain furent si précipitées qu'elles eurent les apparences d'une fuite; il est donc naturel qu'on n'ait pas prévenu Wicquefort.

4) C'était alors Schering Rosenhane.

en homme d'honneur que j'en ay usé comme je devois, et que j'ay fait tout ce que j'ay pu pour prévenir les mauvaises impressions que l'on eust pu prendre des meschants libelles que l'on publioit tous les jours. Et néantmoins la paix de Paris [1]) ne fut pas sitost faite, que l'on manda à la Cour de Monseigneur l'Electeur mon maistre, que l'on ne me pouvoit plus souffrir à la Cour, que j'avois intelligence avec les ennemis de la Couronne, et que le Roy désiroit que S. A. El. me révoquast. Ce fut M. Servient qui me presta cette charité [2]). M. le Cardinal et M. de Lionne le sçavent mieux que moy qui en ay des preuves infaillibles. Monseigneur l'Electeur, qui ne se haste point de condamner un serviteur dont il a sujet d'estre satisfait en son particulier, fut d'autant plus surpris de cette plainte, qu'un an auparavant j'avois donné des preuves d'une affection si grande pour les intérests de France, que les plus zélés ministres de S. A. El. l'avoient condamnée, parce que dans la neutralité en laquelle S. A. El. est en quelque façon obligée de vivre avec le Roy d'Espagne [3]), cette déclaration pour la France pouvoit donner de l'ombrage et que les Ministres de cette Cour, aussy bien que les plénipotentiaires de France, ne se pouvoient lasser de louer mes bons sentiments: de sorte que me voulant donner à moy

1) C'est la paix de Rueil du 11 Mars 1649, qui mit fin à la première Fronde.

2) Il semble, d'après cette assertion, qu'il faille attribuer à Servien plutôt qu'à de Lionne la lettre du 25 août 1649 à Burgsdorf, que M. Simson a publiée sans date, en l'attribuant à de Lionne (*Urkunden und Actenstücke*, II, 26). D'ailleurs la phrase de cette lettre sur les gazettes écrites par Wicquefort et vues à Bruxelles chez le comte de Merode convient mieux sous la plume de Servien, qui, au retour de Munster, avait traversé les Pays-Bas en mars-avril 1649.

3) Philippe IV, roi de 1621 à 1665.

le loisir et le moyen de me justifier, ensuitte de l'asseurance qu'il a plu à S. A. El. me donner par ma commission, de ne me point révoquer sans m'entendre et mes justifications, et à la Cour des preuves de sa complaisance, elle m'escrivit par ses lettres du 10 avril [1]), qu' estant sur le poinct de partir de Clèves, pour aller à Berlin et peut estre de là à Konigsberg, elle me commanda de l'aller trouver, pour estre instruit par sa bouche de ses intentions et de ce que j'aurois à faire à la Cour, pendant qu'il seroit en Prusse ou en la Marc-Brandebourg. Estant arrivé à Clèves [2]), l'on me fit voir une lettre de M. le Comte de Brienne par laquelle il mandoit, non à S. A. El., mais à feu M. de Burgstorf, que S. A. El. obligeroit Sa Majesté en me révoquant, parce que l'on ne pouvoit plus souffrir ma conduitte. Je la justifiay si bien néantmoins [3]) que S. A. El. jugea qu'il estoit besoin pour le bien de son service, de me renvoyer et de me commander de continuer mon

---

1) Je n'ai pas trouvé trace de ces lettres aux Archives des Affaires Etrangères, et elles n'ont pas été publiées dans la collection des *Urkunden* du Grand Electeur. Frédéric Guillaume songeait peut-être dés le mois d'avril 1649 à quitter Cléves, mais les difficultés qu'il eut avec les Etats provinciaux du duché, l'y retinrent encore de longs mois.

2) Sans doute en juillet ou dans les premiers jours du mois d'août 1649, comme le prouve la lettre de Burgsdorf déjà citée, du 6 août 1649. L'absence de Wicquefort de Paris est encore signalée à la date du 21 août, par une lettre de son frère Joachim à Saumaise (*Bibliothèque Nationale*, *fonds français*, ms. 3932, fol. 86—87).

3) D'après les documents dont nous disposons, la justification de Wicquefort ne fut rien moins qu' éclatante; il se borna à nier toute correspondance avec les ennemis du Roi, et, en l'absence de preuves, l'Electeur ne put lui refuser de le laisser retourner en France. (Cf. *Urkunden und Actenstücke*, II, p. 25—26 et p. 31 note 1, et *Archives des Affaires Etrangères*, *Brandebourg*, I, fol. 521—27). Servien s'en plaignit à Burgsdorf, dans sa lettre du 25 août; le grand chambellan riposta le 29 décembre par une nouvelle intercession en faveur de Wicquefort.

employ. Comme je fis, et arrivay à Paris au mois de Novembre 1649. Il n'y a personne qui ne sache quel estoit l'estat des affaires en ce temps là; c'est pourquoy je me dispenseray d'en parler, et me contenteray d'appeller S. Em^ce à témoin de ma conduite pendant tout le temps des troubles [1]), et si l'on me peut seulement soupçonner de m'estre meslé d'intrigues, en quelque façon que ce soit, quoyque je fusse obligé de voir toutes les sepmaines des personnes, qui en avoient toute la direction, et d'aller dans une maison où l'on s'assembloit pour prendre les Conseils, dont toute l'Europe a vu les suites [2]) et dont M. le Cardinal a senty les effets. Il sçait qu'il n'a pas tenu à moy que je ne l'aye servy et que feu M. de Bougy [3]) a fait passer plusieurs lettres dans mon paquet, que j'adressais au feu Sr de Bilderbeck [4]). Je ne parle point non plus des bons offices que S. Em^ce a receus de S. A. El. pendant le séjour qu'elle a fait à Brueil [5]), ny des services que je taschois de luy rendre auprès de nos ministres: mais je diray seulement que Monseigneur l'Electeur ne sçut pas sitost

1) C'est à dire de 1649 jusqu' aux premiers mois de 1653.

2) Peut être chez le duc d'Orleans ou sa fille, Mademoiselle de Montpensier.

3) M. de Bougy (1617—57), officier français, maréchal de camp en 1648, et lieutenant-général en 1652.

4) Ministre des Etats Généraux à Cologne.

5) Mazarin, forcé de s'exiler, à cause de son impopularité, trouva un asile chez l'Electeur de Cologne et résida notamment à Brühl d'avril à octobre 1651; il entretint pendant ce temps d'excellents rapports avec la cour de Brandebourg et avec son résident à Paris. Voici notamment ce qu'il écrivait á M. de Bougy, de Brühl, 29 mai 1651: „Je vous prie de faire remercier M. de Vicfort des offres si civiles qu'il me faict, et l'asseurer que je n'en perdray pas le souvenir et que je tascheray, en toutes rencontres, de tesmoigner l'estime et la passion que j'ay pour le service de M. l'Electeur, son maistre." (Cf. *Lettres de Mazarin*, IV, p. 227. Voir aussi *Urkunden und Actenstücke*, II, 27).

que M. le Cardinal estoit revenu en France en l'an 1652 [1]), qu'il me commanda de luy aller tesmoigner la part que S. A. El. prenoit à tout ce qui luy arrivoit, avec offres de contribuer pour le service du Roy et pour celuy de Son Eminence en particulier. M. le Cardinal désira que j'escrivisse à quelques Princes d'Allemagne, qui me font la grâce de me considérer, que je leur représentasse l'estat où se trouvoit la France, et les avantages que la Maison d'Autriche en tireroit, et que je tâchasse de les obliger à secourir le Roy d'une somme d'argent, que l'on rendroit de bonne foy dès que les troubles seroient tant soit peu calmés. Il y en eut qui firent cognoistre qu'ils voyoient bien que l'Espagne profitoit de la conjoncture présente des affaires, mais que je sçavois qu'il leur estoit deue une somme si considérable qu'ils avoient prestée dès l'an 1590 au Roy Henry IV [2]), dont j'ay les pièces entre les mains, et que l'on avoit eu si peu de soin de les payer depuis soixante ans qu'ils ne se pouvoient pas résoudre à s'engager de nouveau avec la France. Tant y a, il ne tint pas à moy que S. Eminence n'eust des preuves de mon affection pour le service du Roy. Je demeuray à la Cour jusqu'à ce qu'elle partit de Saumur [3]), et je ne suivis point, parce que je receus en mesme temps ordre d'aller régler les affaires du gouvernement d'Orange [4]). Je revins à Paris pour y

---

1) Mazarin rentra en France à la fin de décembre 1651 et passa les premiers mois de 1652 à tourner autour de Paris dont ses ennemis lui interdisaient l'accès.

2) En 1664 encore l'Electeur de Saxe réclamait une somme de 120.000 écus, prêtée à Henri IV par son aïeul. (Cf. AUERBACH, *La diplomatie française et la Cour de Saxe* (1648—80), in 8°, Paris, 1887, p. 143).

3) Au commencement de mars 1652.

4) L'Electeur Frédéric Guillaume, oncle du jeune Guillaume d'Orange, prétendait exercer la tutelle en même temps que la

faire mon équipage, et me mis en chemin pour le voyage de Provence le 26 avril. J'y demeuray jusqu'à la fin d'Aoust, et ne revins à Paris que vers la fin de Septembre parce que les désordres, et les troupes qui occupoient quasi toutes les avenues de cette ville [1]) m'obligèrent à demeurer quelque temps à Orléans, où j'estois descendu par eau depuis Roanne.

Le Roy revint à Paris au commencement du mois d'octobre, et incontinent après j'eus l'honneur de faire la révérence à leurs Majestés, pour leur faire compliment de la part de S. A. El. sur leur retour en cette ville. J'eus aussy l'honneur de voir M. le Cardinal [2]) qui me receut parfaitement bien, je l'advoue; mais il ne put pas s'empescher de me dire qu'il avoit sceu que j'avois escrit au désavantage des affaires du Roy pendant ces derniers désordres et qu'il me prioit d'estre son amy: ce furent les termes dont S. Em^ce se voulut servir. Je n'eus pas assez

---

grand mère et la mère de ce prince; cette prétention amena des conflits, notamment dans la principauté d'Orange dont Frédéric, comte de Dohna, était alors gouverneur. La mère de Guillaume d'Orange voulait toute l'autorité, mais la princesse douairière, Amélie de Solms, belle mère de l'Electeur de Brandebourg, s'entendit avec celui-ci pour envoyer à Orange des commissaires, et, avec la complicité du comte de Dohna, les divers ordres et le parlement de la principauté reconnurent l'autorité des trois tuteurs à la fois. Wicquefort, qui fut le commissaire de Frédéric Guillaume, a raconté l'affaire dans son *Histoire des Provinces Unies* (depuis 1648), édition Lenting et de Buren, 4 vol. in 8°, Amsterdam 1861—74, II, p. 661—66. Il avait annoncé son départ à Mazarin dans une lettre du 30 mars 1652 (*Affaires Etrangères*, *loc. cit.*, I, fol. 550—51).

1) C'est l'époque qui suit la bataille du faubourg St. Antoine et qui vit les derniers efforts de la Fronde vaincue.

2) Mazarin, après un nouvel exil hors de France en 1652, ne rentra à Paris qu' au commencement de février 1653. Peut-être Wicquefort lui remit-il lui-même une lettre de l'Electeur de Brandebourg (du 15 février) dont le cardinal remercia l'Electeur le 4 avril suivant. (Cf. *Affaires Etrangères*, *loc. cit.*, I, fol. 552).

de force sur moy, pour dissimuler l'émotion que me donna cette calomnie, et l'indignation que j'eus de ce que M. le Cardinal estoit capable de m'accuser d'avoir escrit de Paris, pendant que j'en estois esloigné de près de cent cinquante lieues: mais d'autant que je crus que c'estoit un artifice de mes ennemis, je me contentay de dire à S. Em^ce que j'espérois que cela contribueroit à ma justification, tant contre les mauvaises impressions qu'on luy avoit données par le passé que contre celles qu'on luy pourroit donner à l'avenir, et qu'elle me feroit bien la justice de me réserver une oreille quand elle auroit presté l'autre à mes ennemis, et me souvient que je luy alléguay ensuitte ces vers de Sénéque:

Qui jus dicit parte non audita altera,
Etiamsi æquum dixerit haud æquus fuit [1]).

Estant allé voir l'Ambassadeur de Hollande [2]) au mois de Juin 1653, il me dit que feu M. Servient luy avoit dit que M le Cardinal considérant les avantages que la France avoit toujours tirés de l'amitié des Princes protestants d'Allemagne, et que c'estoit attaquer la Maison d'Austriche jusques en ses entrailles, que luy opposer un si puissant corps, avoit résolu d'envoyer en Allemagne une personne en qui l'on pourroit prendre confiance et que n'en cognoissant point qui y eust plus d'habitudes que moy, Son Em^ce seroit bien aise que je fisse ce voyage. Je

---

1) Cf. *Medea*, acte II, vers 199—200:
„Qui statuit aliquid, parte inaudita altera,
„ Aequum licet statuerit, haud aequus fuit."

2) C'était alors Guillaume Boreel, baron de Vrendijke, pensionnaire d'Amsterdam, arrivé en France en 1650 et qui y resta de longues années.

luy respondis que n'estant point payé de celuy que j'avois fait en 1647, et qu'ayant esté si maltraitté au retour, qu'il sembloit que l'on eût eu dessein de se mocquer de moy, je n'avois garde d'y songer, et de m'engager en un autre, où je serois obligé d'employer plus de temps et de faire plus de despense; que je serois tousjours bien aise de servir le Roy, mais que je n'estois pas obligé de quitter ma maison et mes affaires, sans aucune espérance de récompense, et encore moins d'entreprendre de si grands voyages à mes despens. M. l'Ambassadeur peut se ressouvenir qu'il me respondit, que M. Servient avoit bien prévu que je luy dirois tout cela, mais qu'il l'avoit asseuré aussy, que non seulement l'on auroit soin de me fournir le nécessaire, mais aussy que l'on me payeroit tout le passé, et qu'il ne falloit qu'un voyage de cette nature pour faire ma fortune. Je ne demeuray point sans réplique, et ne manquay point de dire ce que l'on peut penser des promesses de la Cour; veu que j'en avois une si belle expérience en ma personne. Frustra Deos accusat qui bis naufragium facit. Je ne m'engageay point en cette visite, et je pris du temps pour délibérer; mais j'advoue que je n'avois plus la liberté d'esprit que j'avois en entrant. Je consultay mes amis et résolus que si la Cour me faisoit donner de plus grandes asseurances, je ferois le voyage. Et de faict, à la trois ou quatriesme visite que je rendis à l'Ambassadeur de Hollande, je promis que je le ferois, pourveu que l'on me donnast de quoy et que l'on me donnast satisfaction touchant le passé, et sur l'asseurance que M. Servient m'en donna en suitte, j'escrivis au commencement d'octobre à Monseigneur l'Electeur et après luy avoir fait cognoistre les bonnes intentions de la Cour, je luy demanday la permission de faire le voyage, pour luy en donner de plus grandes

asseurances de bouche. Le comte de Waldec [1]), qui tenoit en ce temps là une des premières places dans le conseil de S. A. El., et qui a toutes les inclinations françoises, ne manqua point de me représenter le mauvais succès du voyage de 1647, et M. le Baron de Sverin, comme mon amy particulier, m'exhorta de prendre si bien mes mesures, que S. A. El. n'eût pas sujet de blasmer ma conduitte, et de condamner ma crédulité. Tout ce que je pouvois faire c'estoit de prendre l'Ambassadeur de Hollande pour garant de tout ce qu'il m'avoit promis de la part de la Cour, pour ce qui estoit des intérests de S. A. El., de voir souvent M. Servient, et de pénétrer mesme dans les sentiments de M. le Cardinal; qui me tesmoignoit vouloir entrer dans une alliance si estroitte avec S. A. El., qu'il sembloit que le Roy et Monseigneur l'Electeur ne devoient plus avoir que des intérests communs touchant les affaires de l'Empire: de sorte qu'il me fit encore donner dans le panneau et m'engagea encore une fois au voyage d'Allemagne. Le premier avoit parfaitement bien réussy pour la Cour, et n'avoit pas laissé de m'estre très malheureux, mais l'autre, dont la Cour n'eût pas tiré moins d'avantage que du premier, si ses intentions eussent esté bonnes, a achevé de me perdre. Monseigneur l'Electeur me permit de faire le voyage, et je receus cette permission le premier jour de l'an 1654, mais

1) Georges Frédéric, comte de Waldeck, né en 1620 dans une famille de comtes d'Empire, était entré dès 1651 au service de l'Electeur de Brandebourg, dont il fut premier ministre de 1653 à 1657, après Blumenthal. Comme le dit Wicquefort, Waldeck était partisan de l'alliance française, mais aussi et surtout de l'alliance suédoise. Déjà en août 1652 il avait représenté à l'Electeur que si la France n'avait pas les mêmes intérêts religieux que lui, elle avait du moins les mêmes intérêts politiques. (Cf. *Urkunden und Actenstücke*, VI, p. 468 ss.).

limitée de cette condition, que je ne verrois point de Prince en passant, que S. A. El. ne fust informée de tout ce que j'avois à faire. Le dessein de S. Emce estoit d'obliger tous les Princes protestants et mesme les Catholiques de faire une alliance pour l'exécution des traittés de Munster et d'Osnabrug, qui brideroit si bien la trop grande puissance de l'Empereur, que l'on ne pourroit point appréhender qu'il assistast le Roy d'Espagne d'hommes ou d'argent. Dès que j'eus receu la permission de S. A. El. j'en donnay advis à l'Ambassadeur de Hollande qui le dit à M. Servient, et moy mesme je le dis à M. de Brienne, dont l'on se cachoit, et à M. le Cardinal [1]), qui voulut que je me disposasse au voyage. La saison m'empeschoit de partir, aussy bien que la froideur que M. l'Ambassadeur avoit remarquée en M. Servient qui s'estoit contenté de dire, que puisque je voyois tous les jours M. le Cardinal, je pouvois prendre mes mesures avec luy. A la fin de février, je commençay à m'occuper de mon équipage, mais je fus bien estonné d'entendre de M. l'Ambassadeur que j'avois prié de voir M. Servient pour l'argent que l'on m'avoit promis, que celuy-cy luy avoit dit que l'on n'estoit point si simple icy, que de donner de l'argent au ministre d'un Prince estranger, parce que si on vouloit faire négotier en Allemagne l'on y employeroit des françois et des personnes entièrement dépendantes de la volonté du Roy. Je m'en plaignis à M. le Cardinal, qui me dit que je ne m'en misse point en peine, et que l'on me donneroit de quoy faire le voyage. Je pris la liberté de dire à Son Emce que ce n'estoit point ce que l'on m'avoit promis, et que je m'attendois d'estre payé de ce qui m'estoit

---

1) Voir le mémoire et la lettre de Wicquefort à Mazarin en février 1654, dans les *Urkunden und Actenstücke*, II, 27—29.

deu par le passé et de toucher quelque récompense de service. Elle eut la bonté de me dire qu'on le feroit et qu'elle auroit soin de moy. Sur cela je luy remontray qu'il m'estoit deu par feu Stella[1]) huit cent soixante escus avec les intérests de plusieurs années, qu'il m'estoit deu cinq cents escus du voyage que j'avois fait en 1647, des mille que l'on m'avoit ordonnés alors, quoyque j'en eusse despensé plus de deux mille, et que j'avois entre les mains un billet signé de S. Em[ce] par lequel elle s'obligeoit en son propre et privé nom de faire payer le fret des navires St. Estienne et l'Aigle noir, que l'on avoit arrestés à Toulon pour le service du Roy: que la somme montoit à vingt six mille livres. M. le Cardinal le prit avec le billet de l'épargne de cinq cents escus, et me dit qu'il me feroit donner satisfaction de l'un et que pour l'autre que le lendemain je serois payé des cinq cents escus, et que l'on me donneroit de quoy faire les frais de mon voyage. Je le dis dès lors à une personne qui s'en peut souvenir et que je ne juge point devoir nommer, parce qu'il est de la Cour et dépend entièrement de M. le Cardinal. Ce fut vers la my Mars, et la parole de M. le Cardinal m'obligea à me mettre en un équipage qui pust faire honneur au Roy auprès des Princes, auxquels j'avois à parler de la part de S. Majesté. Et de faict l'on me donna des lettres pour le Duc de Holstein-Gottorp[2]), pour les deux Ducs de Meklenbourg[3]), pour

1) Sans doute Stella de Morimont, secrétaire du comte d'Avaux à Hambourg en 1638, et depuis résident à Strasbourg. Sur cette dette de Stella, voir l'ouvrage déjà cité de Haje, p. 156—57, d'où il semble résulter que peut-être le véritable créancier était non pas Abraham de Wicquefort, mais son frère Joachim.

2) Frédéric III, né à Gottorp en 1597, duc de 1616 à 1659.

3) Adolphe Frédéric Ier, duc de Schwerin (1621—58), et son neveu, Gustave Adolphe, duc de Güstrow (1635—95).

les trois Ducs de Brunswic et Lunebourg [1]), pour l'Electeur de Saxe et pour le Prince son fils [2]) et pour les Ducs de Saxe-Altenbourg et Weimar [3]), mais quand il fut question de partir, on ne me donna ny ordonnance ny argent. J'avois fait des habits et j'avois achetté pour plus de mille escus de gants, peaux de senteurs, essences, eau de fleur d'oranger, rubans et autres galanteries pour faire des présents aux lieux où il falloit donner quelque bonne odeur de la France, de sorte que n'ayant pas d'argent pour faire ce grand voyage, où j'allay assez bien suivy, je fus contraint de vendre une partie de la bibliothèque. Lamy, libraire dans la Salle du Palais, sçait que je luy en vendis pour plus de deux mille escus, et ce fut là le premier effet de la parole que l'Ambassadeur de Hollande m'avoit portée et de toutes les promesses que M. le Cardinal m'avoit faites ensuitte. Je ne laissay pas de partir [4]) et réussis encore si bien en ce voyage là, que non seulement Monseigneur l'Electeur me chargea d'instructions avantagenses pour la France [5]), dont je mettray les copies à la fin de ce discours, aussy bien que de toutes les

---

1) J'ai déjà parlé de ces trois ducs, Auguste de Wolfenbüttel, Christian Louis de Celle, et Georges Guillaume de Hanôvre.

2) Jean Georges Ier, Electeur de Saxe de 1611 à 1656, et son fils ainé, le futur Jean Georges II.

3) Frédéric Guillaume II, duc de Saxe-Altenbourg (1635—69), et Guillaume IV de Saxe-Weimar (1598—1662), cousins de l'Electeur de Saxe.

4) Wicquefort emporta des lettres amicales de Mazarin pour l'Electeur et le comte de Waldeck; le cardinal s'en remettait pour le reste à Wicquefort. (*Affaires Etrangères, loc. cit.*, I, fol. 560—61, lettres du 26 février 1654).

5) Cf. la résolution du conseil secret de l'Electeur du 16 juin 1654, où l'on décide de satisfaire le Roi de France, sauf une rupture ouverte avec ses ennemis, à moins qu'on n'y soit forcé par eux. (*Urkunden und Actenstücke*, VI, 570 ss.).

autres pièces, et si agréables à S. Em^{ce}, que ce fut sur mon rapport que l'on despescha en l'année 1655 M. de Lumbres [1]) à S. A. El. de la façon que je diray cy après.

Je partis de Paris le dernier jour de Mars et y revins au mois d'Aoust [2]), après avoir mis près de cinq mois à mon voyage. J'advoue que manquant d'argent pour voir les Princes pour lesquels l'on m'avoit donné des lettres, je me contentay d'envoyer un gentilhomme à l'Electeur de Saxe, et ayant rencontré à Berlin un des gentilshommes du Prince héritier de l'Electorat, je le chargeay de la lettre du Roy [3]) et d'un présent assez considérable pour la Princesse sa femme [4]), et luy parlay si avantageusement de la bonne volonté du Roy et de M. le Cardinal, que cela fit l'effect que je m'en pouvois promettre; ainsy que je diray incontinent. Estant de retour à Paris je trouvay chez moy une ordonnance de deux mille francs, je dis de deux mille livres, que l'on y avoit apporté en mon absence, pour les frais de mon voyage. L'on m'en avoit donné advis et j'avois défendu que l'on en poursuivist le payement, afin que l'on me laissast ce soin à mon retour. M. le Cardinal estoit à Paris, mais il en partit in-

---

1) Sur Antoine de Lumbres et son ambassade à Berlin en 1655—56, voir *Recueil des Instructions aux ambassadeurs de France*, XVI, *Prusse*, publié par ALBERT WADDINGTON, in 8°, Paris, 1901, p. 3 ss.

2) D'après une lettre de Wicquefort à Mazarin du 14 octobre 1654, il serait revenu vers le 15 juillet. Cf. *Urkunden und Actenstücke*, II, 30.

3) Wicquefort joignit à la lettre du Roi une lettre de lui-même, de Coeln sur la Sprée 21 mai 1654, où il se proposait comme intermédiaire entre le prince électoral de Saxe et la Cour de France. Cf. AUERBACH, *Op. cit.*, p. 38—39.

4) La princesse électorale de Saxe était Madeleine Sibylle, fille du margrave Christian de Baireuth.

continent pour la Fère [1]); quand je revins en France, je luy en donnay advis, comme aussy à M. de Brienne qui me fit response et mil escuses de la part de M. le Cardinal de ce que S. Em^{ce} ne m'avoit point donné audience à Paris, et de ce qu'il ne me faisoit point venir à la Cour, parce qu'il ne sçavoit point où elle s'arresteroit, tesmoignant estre fort satisfait de mon voyage et de ma négociation, promit de recognoistre mes services, et fit dès lors dessein d'envoyer en Allemagne, et d'y faire achever ce que j'avois si heureusement commencé; m'ordonnant de le voir souvent, afin d'y pouvoir agir de concert avec moy et de prendre les mesures nécessaires pour cela. Son Eminence fut bien plus confirmée en ce sentiment, quant le 4 Décembre de la mesme année 1654 je luy dis que le Prince de Saxe m'avoit fait dire par un jeune gentilhomme [2]) qu'il avoit pris plaisir à faire eslever auprès de sa personne, et que j'avois eu soin de retirer chez moy, pour tascher de luy donner quelques sentiments raisonnables, qu'il estoit prest d'entrer dans les intérests de la France pourvu que Sa Majesté luy donnast quelques preuves de sa bienveillance. M. le Cardinal me demanda quelles avances il falloit faire pour cela et je luy dis librement, conformément à l'ordre que j'avois, qu'il demandoit une pension de vingt cinq mille escus. Il me dit que la somme estoit grande, mais sur ce que je remonstray à S. Em^{ce} que ce Prince ne pouvoit pas estre longtemps à charge à la France veu l'estat de l'Electeur son père qui estoit fort âgé et plus caduc [3]); que le suffrage d'un Elec-

1) Vers le 25 septembre 1654.

2) Je ne sais quel était ce gentilhomme. Ce qui est plus important à savoir, c'est que le prince de Saxe avait écrit directement au Roi le 3 novembre 1654. Cf. AUERBACH, *Op. cit.*, p. 39.

3) Jean Georges Ier devait mourir le 8 octobre 1656.

teur dans le collége Electoral valoit bien la peine qu'on l'achetast, et que la France ne pouvoit pas espérer un plus grand avantage que de destacher l'Electeur de Saxe des intérests de la Maison d'Austriche, elle me dit enfin qu'elle le vouloit bien, mais qu'il falloit tascher de le faire contenter de vingt mille escus. Je dis qu'il n'y avoit point d'apparence de marchander avec ce Prince, et surtout je priay S. Em^{ce} de ne parler à personne de cette affaire, parce qu'elle seroit cause d'un divorce entre l'Electeur son père et luy, si grand qu'il ne se réconcilieroit jamais avec luy. M. le Cardinal me le promit, mais dès la première fois que je vis M. de Brienne il me fit cognoistre qu'il sçavoit toute l'affaire et se mit à marchander avec moy touchant la somme dont S. Em^{ce} vouloit rabattre cinq mille escus: ce qui fut débattu entre S. Em^{ce}, M. de Brienne et moy, plus de quatre mois durant. Enfin la somme de vingt cinq mille escus estant accordée, le Prince m'envoya sa procuration [1]), et M. de Lumbres qui partit de Paris le lendemain de Pasques 1655, eut charge de dire au Prince, si l'occasion se présentoit qu'il le vist, que sa pension seroit ponctuellement payée [2]). Mais quand j'en voulus presser M. le Car-

---

1) En date du $^{10}/_{20}$ juin 1655. Cf. Auerbach, *Op. cit.*, p. 41. — Le 12 août 1655, De Lumbres signalait de Berlin cette procuration et écrivait qu' un valet de chambre du prince irait bientôt à Paris. Cf. *Affaires Etrangères*, *loc. cit.*, fol. 80—82.

2) Cf. *Recueil des Instructions* cité, XVI, *Prusse*, p. 17; il est dit que le prince de Saxe a accepté une pension de 20.000 écus, dont la première année lui a été avancée par la voie de M. de Meulles, résident à Hambourg (Instructions du 18 mars 1655). La seconde année ou une partie au moins parait avoir été également payée en 1655, mais sans passer par Wicquefort, dont on se défiait. Cf. Auerbach, *Op. cit.*, p. 42. Toutefois, d'aprés le récit qui suit et les documents de 1656 à 59, on essaya de faire quelques paiements par la voie de Wicquefort.

dinal, il me dit qu'il vouloit de plus grandes asseurances de la volonté du Prince que la parole que je lui en avois portée, et me fit cognoistre qu'il désiroit avoir une lettre de sa main. Il m'en envoya une escrite en italien, sur laquelle je pressay M. le Cardinal de dégager ma parole envers ce Prince, comme ce Prince de son côté avoit fait ce que l'on avoit désiré de luy. M. le Cardinal me le promit et me donna jour pour cela, mais il me remit si souvent, que m'ayant dit le 18 Septembre que je l'allasse trouver le lendemain à huit heures du matin et ayant ordonné à M. l'abbé Palluau de l'advertir dès que je serois arrivé, je ne manquay pas de me rendre devant l'heure à l'antichambre. Il me fit dire qu'il me verroit, et je m'opiniastray à attendre la commodité de S. Em^ce^ dans l'antichambre jusques sur les onze heures qu'il me fit entrer; mais ce ne fut que pour me dire qu'il me parleroit dès qu'il auroit renvoyé ceux à qui il avoit à parler. Tout le monde sortit, mais je m'opiniastray à attendre l'ordre de M. le Cardinal, qui fut à la messe et disna ensuitte, sans s'informer de ce que je faisois dans l'antichambre, où il n'y avoit pas seulement un siège pour me reposer. Sur les cinq heures du soir Rose [1]) me vint dire de la part de S. Em^ce^ qu'il avoit charge de me donner cinq mille escus, mais qu'elle prétend avoir l'original de la procuration, et que je la pouvois endosser de la somme que l'on me donneroit. Je luy remonstray que cela estoit injuste, et que j'offrois de luy en laisser une copie collationnée, mais on me répondit qu'il n'en seroit autre chose, de sorte qu'il fallut passer par là, et un des valets de chambre de S. Em^ce^ me mena chez Languet, trésorier de l'extraor-

1) Toussaint Rose (1611—1701), marquis de Coye, secrétaire de Mazarin et plus tard de Louis XIV.

dinaire, où l'on me compta cinq mille escus le 19 Septembre 1655, c'est à dire plus de neuf mois après que j'en eus parlé la première fois à M. le Cardinal. Quoyque je ne sois point obligé de rendre compte de cette somme qu'à celuy qui m'a chargé de sa procuration pour la recevoir, je croy néantmoins devoir dire, contre les bruits que l'on en a fait courir, que j'en ay payé près de trois mille sur les ordres du Prince, que le Prince me devoit mil escus pour deux années de pension, et il m'avoit ordonné de prendre mil escus sur l'argent que je toucherois, que j'ay creu devoir prendre sur les premiers deniers puisque l'évènement a fait cognoistre que j'avois raison de ne m'attendre point aux derniers. J'ai d'ailleurs fait des frais au voyage que je fis à Fontainebleau en la mesme année, quoyque, pour dire la vérité, quand j'aurois pris toute la somme, je ne me serois point payé de la peine que cette maudite affaire m'a donnée, bien plus que toutes les autres que j'ay eues pour S. A. El. depuis que je suis à son service. Environ sept mois après, sçavoir au mois d'avril suivant, M. le Cardinal me fit encore donner deux mille escus, et au mois de Juin autant [1]). Je ne pense pas que l'intention de S. Em^ce^ fust de faire payer cette somme au Prince de Saxe, tant parce qu'il n'en fit point endosser la procuration, que parce que je ne me pouvois point persuader que S. Em^ce^ voulust traitter de la sorte un des premiers Princes de l'Empire, et qui estoit

1) Avec les 5000 écus de septembre 1655, cela fait une somme totale de 9000 écus ou 27000 livres, versée à Wicquefort en 1655—56; c'est sans doute à cette somme que font allusion deux lettres de Mazarin et une de Colbert en juin 1657, où tous deux se plaignent de l'indélicatesse de Wicquefort, qui a empoché pour son compte la plus grande partie de ces 27000 livres destinées au prince de Saxe. (Cf. *Lettres de Mazarin*, VII, 503—04 et 510).

à la veille de succéder à la dignité Electorale et de se passer de la pension qu'on luy avoit fait espérer deux ans auparavant; comme en effet il y succéda encore en la mesme année [1]). J'avois plustost sujet de croire que l'intention de S. Em^ce estoit de me faire payer des huit cent soixante escus qui m'estoient deus par feu Stella avec les intérests de plusieurs années, parce que c'estoit elle qui s'estoit fait donner la Bibliothèque, nonobstant la saisie que j'en avois fait faire, et qui s'estoit chargée de payer les créanciers; sans quoy il n'y peut point avoir d'aubaine [2]); des cinq cents escus qui m'estoient deus dès l'an 1647, dont j'avois mis le billet de l'espargne entre les mains de S. Em^ce, et d'une partie de la somme de vingt six mille livres qui m'estoit deue pour le fret des navires St. Estienne et l'Aigle noir, dont M. le Cardinal avoit voulu faire sa promesse que je luy ay rendue. J'avois sujet de le croire, dis je, parce que je voyois que Son Eminence, en me refusant une grâce très commune, sçavoir la permission pour mon gendre [3]) de pouvoir traitter du gouvernement de Chasteau Portien avec feu M. de Bougy, sous prétexte de la religion [4]), quoyque l'autre en fust, je ne pouvois pas douter qu'elle ne me voulust faire la justice de me payer ce qui m'estoit deu, puisqu'elle ne me vouloit point donner la récom-

1) Le 8 octobre 1656.

2) On sait que le droit d'aubaine s'exerçait encore en France sur les biens des étrangers qui y mouraient; or Stella de Morimont, originaire du Duché de Deux-Ponts, n'avait pas été naturalisé français.

3) On est peu renseigné sur ce gendre de Wicquefort, le chevalier de Londy, auquel Mazarin reprocha plus tard ses relations avec le prince de Condé, et qu'il fit mettre à la Bastille. On trouve, au tome VII des *Lettres de Mazarin*, une lettre du cardinal au chevalier, en 1655.

4) De la religion protestante.

pense, qu'elle m'avoit si souvent fait espérer: dont j'avois une preuve très certaine, en ce que S. Em^{ce} m'ayant souvent exhorté de luy porter quelque affaire extraordinaire, je luy donnay un mémoire d'une affaire, dont l'on eust pu tirer quatre vingt mille livres [1]). Mais S. Em^{ce} l'ayant examinée eut la bonté de me dire quelques jours après qu'elle estoit de trop longue discussion, et qu'il me falloit quelque chose de plus présent. J'y acquiesçay quoyque je sçeusse que l'affaire estoit fort bonne, comme en effet je sçus incontinent après qu'un autre l'avoit faite et en avoit touché l'argent. Je fus en ce temps là obligé de faire un voyage en Hollande [2]); mais je ne le voulus pas faire sans le communiquer à M. le Cardinal et à M. de Brienne. Je fus exprès pour cela à Compiègne où S. Em^{ce} me fit l'honneur de me faire disner avec luy, et me dit que M. l'Abbé

1) Il s'agit sans doute de quelque spéculation financière ou commerciale, aucun moyen de se procurer de l'argent ne repugnant à Wicquefort. Dans une lettre du 16 novembre 1654, à Mazarin, Wicquefort écrivait ceci: „Il s'offre présentement un' affaire dont elle (Votre Éminence) tirera, pour quelqu'un qu'elle voudra récompenser, une somme de 50 à 60.000 escus.....", et il disait attendre les ordres du cardinal. Cf. *Affaires Etrangères*, *loc. cit.*, I, fol. 568—69.

2) Ce voyage de Wicquefort en Hollande est longtemps resté inexpliqué. Je suis en mesure d'éclaircir le mystère aujourd'hui, non seulement grâce aux lettres de Des Noyers à Boulliau, publiées à Berlin en 1859 (1 vol. in 8°), mais aussi grâce à des lettres inédites de Wicquefort, que j'ai trouvées à la *Bibliothèque Nationale*, à Paris, dans la correspondance de l'astronome Ismaël Boulliau, qui remplit 40 registres (*fonds français*, 13019 à 13058). Depuis février 1656, la Reine de Pologne faisait solliciter Wicquefort d'accepter pour elle une mission en Hollande; Wicquefort finit par s'y décider, reçut des instructions pour amener un accord entre la Pologne et les Etats-Généraux, et séjourna à La Haye de novembre 1656 à février 1657, sans résultat, il est vrai. (Cf. *fonds franç*, n°. 13042, lettres de Wicquefort à Boulliau, de La Haye, 30 nov. 1656—8 février 1657, fol. 108—125).

Fouquet [1]) avoit charge de me faire un présent d'une somme d'argent avant mon départ, et j'eus la faiblesse d'aller chez luy pour cela et d'en faire parler à M. le Procureur général [2]). Peu de jours devant mon départ arriva à Paris un homme de la part du Prince de Saxe [3]), qui me dit que M. de Lumbres avoit mandé à son maistre que j'avois touché sa pension [4]). Je luy dis franchement l'éstat de toute l'affaire, et afin que l'on ne crust point que je voulusse la déguiser, je luy donnay par escrit tout ce que je luy avois dit de bouche. Je partis le 5 octobre [5]) et demeuray à Calais trois sepmaines entières parce que le gouverneur de Gravelines [6]) ne me voulust point laisser passer sur le passeport de Monseigneur l'Electeur, mon maistre, et de l'ambassadeur de Hollande. J'y mangeois tous les jours avec M. le Comte de Charost [7]), qui me cognoist il y a plus de vingt cinq ans, et qui sçait que j'ay manié plusieurs millions pour un des plus grands Princes

---

1) Basile Fouquet, frère ainé du surintendant, abbé commendataire de Barbeau, en Seine et Marne, vécut de 1612 à 1680. C'était un homme de mœurs dissolues et qui ne reçut jamais les ordres majeurs, mais il s'était montré dévoué à Mazarin pendant la Fronde, et le cardinal reconnaissant, lui avait donné la surveillance de la Bastille et la disposition des lettres de cachet. Il devait être disgracié en septembre 1661 après son frère.

2) Nicolas Fouquet (1615—80), frère du précédent, procureur général au parlement de Paris depuis 1650 et surintendant des finances depuis 1653, avec Servien.

3) Sans doute un nommé Dillig, dont parle M. AUERBACH, *Op. cit.*, p. 76.

4) Dans une lettre du 22 juin 1656, de Lumbres disait en effet avoir écrit à Dresde que Wicquefort avait touché 10.000 écus pour le prince de Saxe (*Affaires Etrangères*, *loc. cit.*, II, fol. 283—85).

5) Wicquefort avait écrit une dernière fois à Mazarin avant son départ, le 29 septembre 1656. Cf. *Urkunden und Actenstücke*, II, fol. 107—108.

6) Gravelines était encore entre les mains des Espagnols.

7) Louis de Béthune, comte de Charost, gouverneur de Calais.

de l'Europe, sans reproche, de sorte que l'on ne pouvoit point ignorer ce que j'estois devenu; principalement puisque j'avois dit bien expressément à M. le Cardinal et à M. de Brienne que j'allois en Hollande, et que j'avois pris passeport pour cela du dernier. Et néantmoins je sçeus depuis, que l'on avoit fait courir le bruit, que j'avois destourné de l'argent du Prince de Saxe, que j'avois fait banqueroute, et que l'on ne sçavoit ce que j'estois devenu. Dedecus ipse domus sciet ultimus. Il n'y a point de plaisir à dire à un homme les bruits qui courent au désavantage de son honneur, mais j'avois trop de véritables amis à la Haye, pour n'en estre point adverty, et, dès que je le sçeus, je quittay toutes les affaires que j'avois en ce lieu là, et m'en revins en France. J'entray dans Paris avec mon carosse en plein jour, et vins tout droict loger chez moy au commencement du mois de Mars 1657. J'escrivis aussitost à M. le Cardinal et luy rendis compte de mon voyage et de l'affaire du Prince qui estoit alors Electeur de Saxe, et, ne recevant point de response sur ma première lettre, je luy en envoyay une autre au mois de May après que la Cour fust arrivée à Compiègne. Ce fut sur cette lettre que M. Colbert [1]) me vint trouver le 10 Juin suivant, et me dit que M. le Cardinal ne pouvant pas estre satisfait des raisons que je luy avois alléguées dans mes lettres [2]), desiroit sçavoir si je

---

1) Jean Baptiste Colbert (1619—83), alors intendant de Mazarin, avant de devenir un des plus grands ministres de Louis XIV.

2) Cf. les 2 lettres de Mazarin à Colbert déjà citées (des 11 et 17 juin 1657) et celle de Colbert du 14 juin (*Lettres de Mazarin*, VII, p. 503—04 et 510). Voici ce qu' écrivait Mazarin le 17 juin: „Vicquefort, il y a longtemps qu'il a perdu la honte, c'est pourquoi il n'a pas grand peine à soustenir effrontément ses friponneries." Déjà en octobre 1656, il s'était plaint à Jean Georges de Saxe du vilain procédé (il cattivo procedere) de Wicquefort. Cf. AUERBACH, *Op cit.*, p. 76—81.

n'en avois point d'autres, parce qu'il croyoit que mon procédé estoit cause de la froideur que l'on remarquoit en l'Electeur de Saxe, oultre que S. Em^ce avoit sujet de se plaindre du procédé du chevalier de Londy, mon gendre. L'Empereur estoit décédé environ deux mois auparavant [1], et en ce temps là l'on ne pouvoit pas encore avoir descouvert les sentiments de l'Electeur de Saxe: c'est pourquoy je dis à M. Colbert que l'Electeur de Saxe auroit le plus grand tort du monde, si, ayant d'ailleurs sujet d'estre satisfait de la France, il changeoit de sentiment à cause de mon procédé: parce que, quand M. le Cardinal m'auroit fait payer toute la pension, et que je l'aurois dissipée, il seroit bien injuste d'en [2] prendre à S. Em^ce; au contraire il luy seroit obligé de ce qu'il auroit fait payer toute la somme de bonne grâce, à celuy qui estoit porteur de sa procuration, et auroit action contre moy: comme M. le Cardinal ne me pourroit point vouloir du mal, puisque S. Em^ce ayant satisfait à ce qu'elle avoit promis, c'estoit à l'Electeur de Saxe à demander justice contre moy à S. A. El., mon maistre. M. le Cardinal ne me doit point vouloir du mal; si ce n'est qu'il sçache, ou qu'il puisse soupçonner seulement que j'aye agy contre les intérests du Roy. Mais tant s'en faut que l'on m'en puisse accuser, que de ce costé là j'ay un tesmoignage irréprochable en ma conscience, que je n'ay eu aucune intelligence avec les ennemis de l'estat, ny mesme avec les ennemis particuliers de S. Em^ce, de bouche ou par escrit, directement ou indirectement, en quelque façon que ce puisse estre. Car pour ce qui est du procédé du feu chevalier de Londy, il est certain que j'estois en

1) L'Empereur Ferdinand III était mort le 2 avril 1657.
2) Il faudrait: de s'en.

Hollande, quand il prit party avec M. le Prince [1]), et qu'il ne m'en a jamais rien communiqué que par une lettre qu'il m'escrivit lorsqu'il estoit sur son départ et que je ne receus que lorsque je le croyois party en effect. Je puis dire en homme d'honneur et devant Dieu, que je n'ay point eu de commerce avec luy pendant qu'il estoit à la Bastille, et que mesme je ne l'ay point veu dans l'extrémité de sa maladie [2]). Et néantmoins M. le Cardinal qui m'a fait l'honneur de me considérer comme son amy et son serviteur particulier, qui l'a tousjours servy sans intérest et luy a parlé sans flatterie, a conceu une si forte aversion contre moy, qu'il a fait entendre à S. A. El. qu'il ne vouloit plus traitter avec moy [3]).

Lorsque M. de Lumbres partit de cette ville [4]), S. Em[ce] voulut que je l'instruisisse de l'estat des affaires d'Allemagne, où il estoit bien neuf, et où il eût trouvé des difficultés insurmontables, si je ne luy en eusse applany le chemin en mon dernier voyage, et quand le Roy de Suède entra en Prusse [5]) elle voulut que je luy disse mon sentiment touchant

---

1) Louis de Bourbon, prince de Condé (1621—86), dévoyé par les troubles de la Fronde, combattit dans les rangs espagnols contre son pays et son roi, de 1652 à 1659.

2) Le chevalier de Londy est-il mort à la Bastille? Aucun document ne le prouve, les papiers des Archives de la Bastille antérieurs à 1659 n'ayant pas été conservés, mais le texte de Wicquefort parait le dire.

3) Voir les *Instructions* données à Blondel, envoyé à l'Electeur de Brandebourg en juin 1657, dans le *Recueil* déjà cité, XVI, p. 48—49. Wicquefort y est traité de „*ci-devant* résident" de l'Electeur.

4) La mission de de Lumbres est de 1655, ses instructions des 18 mars et 18 avril, et il arriva à Berlin en juin de cette année là.

5) Charles X Gustave, roi de Suède de 1654 à 1660, après avoir déclaré la guerre au milieu de 1655 au roi de Pologne, Jean Casimir, voulut forcer l'Electeur de Brandebourg à s'allier à lui; de là son entrée menaçante dans le duché de Prusse fin décembre 1655, suivie du traité de Koenigsberg du 17 janvier 1656.

l'estat des affaires du Nord. Je le luy dis avec toute la franchise que je devois à la confiance que S. Em^ce^ me faisoit l'honneur de me tesmoigner, et à l'affection que j'ay tousjours eue pour les intérests de cette Couronne, et S. Em^ce^ le trouva si bon, qu'elle voulut que je misse par escrit ce que je luy avois dit de bouche [1]), et que je le luy envoyasse à la Fère où il alla le lendemain. Je le fis en des termes que vous verrez dans le discours mesme que je mettray avec les autres pièces justificatives à la fin de celuy-cy. Après cela, M. le Cardinal ne pouvoit plus douter, que je n'entrerois jamais dans les intérests du Roy de Suède, parce que je les jugeois incompatibles avec ceux de S. A. El. Je ne sçay si c'est là la raison qui a obligé S. Em^ce^ à presser ma révocation depuis un an, plustost par le ministère de celuy qui fait tout ce qu'il peut pour succéder à ma place [2]) que par aucune autre instance qu'il ait fait faire pour cela, car jusques icy M. le Cardinal n'en a pas escrit un seul mot à S. A. El., laquelle eust esté bien aise de sçavoir la raison qui obligeoit S. Em^ce^ à demander ma révocation avec tant d'empressement; veu que sur cela elle eust pris ses mesures, n'estant point juste qu'un si grand Prince que luy obéisse aveuglément et fasse ce que l'on désire de luy s'il n'y trouve de la raison et de la justice. Néantmoins S. A. El. a bien voulu avoir cette complaisance pour M. le Cardinal que de luy faire dire par M. Brant qui négotie icy depuis deux

---

1) Cf. Mémoire de Wicquefort de novembre ou décembre 1655, dans les *Urkunden und Actenstücke*, II, p. 64—68.

2) Allusion aux agissements de Christophe de Brandt, envoyé en France en avril 1657, et qui, après un voyage auprès de l'Electeur à la fin de 1657, était revenu à Paris avec une nouvelle instruction du 22 mars 1658. Cf. *Urkunden und Actenstücke*, VIII, p. 639 ss.

ans, quoyque sans autre qualité que celle de conseiller d'Estat de S. A. El., qu'elle n'entendoit point entretenir icy un ministre qui fust désagréable à la cour; elle vouloit bien me révoquer, pourveu qu'on luy donnast le loisir de m'envoyer ce qui m'est deu, qui monte à une somme fort considérable, et à moy celuy de me pouvoir retirer d'icy avec quelque réputation pour les affaires de S. A. El. et pour les miennes [1]). M. Brant m'a rapporté que S. Em^{ce} luy dit en la dernière audience qu'il eut d'elle devant son départ [2]), qu'elle me le donneroit et qu'elle me feroit parler par quelqu'un. Elle m'a fait parler en effet puisque, le 12 Juillet dernier, le Chevalier du Guet [3]) me vint dire de bouche, que le Roy me commandoit de sortir incessamment et sans délay du Royaume et des terres de son obéissance avec ma famille, et de n'y point rentrer sans permission, à peine de désobéissance. Six jours après, sçavoir le 18 du mesme mois, le mesme officier du guet m'envoya par un de ses exempts un passeport du Roy pour un mois [4]), c'est à dire jusqu'au 16 Aoust prochain, et nonobstant cela dès le 2 Aoust le chevalier du guet investit ma maison, et le lendemain 3 il me vint arrester dans ma maison, et me

---

1) Wicquefort brode un peu, car il semble que l'Electeur se borna à demander un répit pour lui, comme d'Avaugour l'écrivait à Mazarin dès le 3 août 1657. *Ibid.*, II, 130.

2) Le départ de Mazarin pour le midi de la France où il allait signer la paix des Pyrénées, le 7 novembre 1659.

3) Avant la création de la lieutenance de police en 1667, la police de Paris appartenait à plusieurs juridictions, le Châtelet, le Parlement, le prévôt de l'hôtel, le chevalier du guet, et le Roi chargeait une de ces juridictions de procéder aux arrestations. Cf. *Archives de la Bastille*, publiées par F. Ravaisson, in 8°, Paris, 1866 ss., I, p. XXXII.

4) Wicquefort ayant demandé un passeport pour la Hollande, Le Tellier en avait fait expédier un. *Ibid.*, p. 173—180.

conduisit à la Bastille [1]). J'advoue que jusques icy je n'ay pas encore pu pénétrer dans le mystère de ce procédé, tant pour ce qui est du sujet que pour ce qui est de la forme. Une personne de très grande qualité, qui me fait la grâce d'avoir quelque estime pour moy, estant allé voir M. de Brienne pour sçavoir de luy ce qui pouvoit obliger la cour à en user de la sorte, il luy dit en gros que M. le Cardinal estoit fort mal satisfait de moy, que la conduite de mon gendre avoit esté très mauvaise, et que je n'avois plus la qualité de résident, parce que je luy avois dit que j'estois à la Reine de Pologne [2]). Mais d'autant que ces sortes d'affaires ne passent point par les mains de M. de Brienne, il ne faut pas s'estonner de ce qu'il en parle en ces termes. Pour ce qui est de la conduite du feu Chevalier de Londy, j'en ay dit un mot en passant cy-dessus. Ce pauvre garçon avoit trop de cœur, et s'il eût pris conseil de ceux qui ont plus d'expérience qu'il n'en pouvoit avoir, je luy eusse sans doute fait la mesme response que fit M. d'Aiguebére, mon bon amy, à un gentilhomme qui voulut avoir son advis après avoir résolu d'aller trouver M. le Prince. Mais je me trouve obligé de dire un mot sur ce que M. de Brienne a voulu soustenir que je ne suis plus résident de Brandebourg. J'ay tousjours fait estat de l'amitié de M. de Brienne, parce que je le trouvois bon homme, et parce qu'il me parloit assez franchement des affaires,

---

1) Wicquefort ayant refusé d'accepter le passeport qui ne lui donnait pas la qualité de résident, le Roi ordonna de le mettre à la Bastille. Cf. *Archives de la Bastille loc. cit.*, lettre de Le Tellier du 6 août 1659, et *Bibliothèque de l'Arsenal*, manuscrit n° 10.330, ordre du Roi, de Cléry, 31 juillet 1659, au sieur Besmaux, gouverneur de la Bastille, pour y recevoir „le nommé Vicfort."

2) Cf. lettre de Mazarin à l'Electeur de Brandebourg du 1er septembre 1659 (*Urkunden und Actenstücke*, I, 214).

je luy disois aussy les miennes, non comme à un secrétaire et ministre d'Estat, mais comme à mon amy particulier. Il a bien voulu que je luy aye moyenné un présent de douze cents louis d'or dans un temps où il en avoit besoin, c'est pourquoy je croyois luy pouvoir confier, que la Reine de Pologne [1]) me faisoit rechercher et que j'avois [2]) congé à Monseigneur l'Electeur mon maistre, tant pour plusieurs autres considérations dont je luy voulus faire confidence, que parce que je voyois S. A. El. trop avant dans les intérests de Suède, pour lesquels il me seroit impossible de parler. M. le C. de Brienne me permettra donc de luy dire, qu'il ne m'est jamais venu dans la pensée de luy dire que je n'estois plus Résident de Brandebourg. Si j'eusse quitté le service de S. A. El., je l'eusse fait dans les formes, comme en effect j'avois demandé mon congé, et je l'eusse pris en cette qualité de Leurs Majestés: mais tant s'en faut que je l'aye obtenu, que S. A. El. n'a point désiré que je quittasse son service et au contraire m'a convié par de très grands avantages à y continuer, et de faict elle n'a jamais escrit ou fait escrire à M. de Brienne ny à aucun autre qu'elle m'eust révoqué et n'a jamais donné la qualité de résident à M. Brandt [3]). M. le Cardinal mesme, en faisant faire instance pour me faire révoquer, m'a recognu pour résident, et j'en ay pris la qualité,

---

1) Marie Louise de Gonzague, femme de Vladislas IV, puis de Jean Casimir, exerça en Pologne jusqu'à sa mort (en 1667) une très grande influence. Nous avons déjà vu qu' en 1656 elle avait sollicité Wicquefort, par l'intermédiaire de son secrétaire Des Noyers, d'entrer au service de la Pologne.

2) Il faudrait ajouter le mot: demandé. Le 15 juin 1656, de Lumbres, ministre de France à Berlin, l'annonçait à Brienne. Cf. *Urkunden und Actenstücke*, II, 100.

3) Cette dernière assertion est strictement exacte.

sans qu'on me l'ait disputée, à la teste du traitté que j'ay publié de l'élection de l'Empereur [1]), en publiant l'apologie de S. A. El. contre le Roy de Suède [2]) et en mettant en lumière la relation du voyage d'Oléarius, que j'ay fait imprimer immédiatement devant ces désordres [3]). Je suis heureux de ce que ma qualité ne dépend point de M. de Brienne, lequel, à ce que je vois, ne feroit point de difficulté de faire littière de ses amis, pour faire sa cour, mais de S. A. El., lequel me faisant l'honneur de me recognoistre pour son ministre et pour son résident en France [4]), je supplie M. de Brienne de trouver bon que j'en prenne la qualité et que j'implore la protection, dont S. A. El. a eu la bonté de me donner des preuves très particulières par ses lettres du 18 Juin dernier.

Présupposé donc que je suis Résident de Brandebourg, et personne publique, comme je le suis en effect, voyons s'il vous plaist, si l'on n'a point manqué en la forme de toute cette procédure [5]). L'on m'envoye le Chevalier du Guet me porter un commandement de sortir du Royaume. Il me semble

---

1) *Discours historique de l'Election de l'Empereur et des Electeurs de l'Empire*, par le Résident de Brandebourg, Paris, 1658, in 12.

2) Il est difficile d'identifier cet ouvrage de Wicquefort; ce peut être le fameux pamphlet paru en septembre 1658 et exhortant tous les Allemands à se lever contre la Suède, ou bien le manifeste de l'Electeur de Brandebourg du 17 septembre 1658, en latin, qui se trouve manuscrit aux *Affaires Etrangères*, *loc. cit.*, III, fol. 450—54.

3) *Relation du voyage de Moscovie, Tartarie et Perse*, de 1633 à 1639, traduite de l'allemand du sieur Oléarius, par L. R. d. B. (Le Résident de Brandebourg), in 4°, Paris, 1656; reéditée en 2 vol. in 4°, en 1659.

4) C'est ce que l'Electeur écrivit lui-même à Mazarin le 26 juillet (5 août) 1659. Cf. *Urkunden und Actenstücke*, II, 203.

5) Wicquefort a plus tard repris la question dans ses „*Mémoires touchant les Ambassadeurs et les Ministres publics*", rédigés en prison à La Haye et publiés à Cologue, in 12, 1677, p. 289—91.

que, quand l'on auroit eu un peu plus de respect pour S. A. El. et que quand l'on m'auroit fait dire par M. de Berlize ou par M. Girault [1]) que le Roy vouloit que je me retire, l'on ne se seroit point fait de tort. Je sçay bien que sous le dernier règne, à la journée des duppes [2]), l'on fit commandement à l'ambassadeur d'Espagne [3]) de sortir de la ville de Paris incontinent et du Royaume dans un certain temps, et ce avec tant de précipitation qu'on luy voulust mesme donner des officiers de la maison du Roy, pour faire sa despense jusqu'en Espagne, parce qu'il disoit qu'il n'avoit point d'argent; mais oultre que cet ambassadeur fut une des duppes de ce temps, je sçais aussy que ceux-là mesme qui ont fait cette dernière violence en ma personne ne voudroient point soustenir celle là. Au plus fort de la guerre, les Princes se font civilité, et en m'en faisant en cette rencontre M. le Cardinal eût recognu celle qu'il a autrefois reçue de S. A. El.

On me fait un commandement, mais un commandement verbal, que l'on eust pu désavouer, et dont on eust pris occasion de me railler, pour m'estre retiré sans ordre que je pusse faire voir à S. A. El. et qui pust justifier ma retraitte sans attendre son commandement exprès. Le Roy est le maistre chez luy, et n'est pas obligé de souffrir en son royaume

1) Evidemment des agents du secrétaire d'Etat des Affaires Etrangères; M. de Berlise et M. Girauld étaient l'un introducteur des ambassadeurs, l'autre maître des cérémonies.

2) Le 11 novembre 1630, Marie de Médicis, mère de Louis XIII avait cru faire renvoyer Richelieu et se trouva au contraire écartée elle-même du pouvoir; ce fut la journée des Dupes.

3) C'est seulement deux ans plus tard que Richelieu fit sortir de France et reconduire à la frontière l'ambassadeur d'Espagne, marquis de Mirabel (en juillet 1632). Cf. WICQUEFORT, *Mémoires touchant les Ambassadeurs et ministres publics*, p. 141—42.

des personnes qui luy sont désagréables, mais comme Sa Majesté ne punit point de mort, ne bannit et ne confisque pas mesme pour crimes, que par les formes ordinaires de la justice, mesme à l'esgard de ses sujets, je crois qu'à plus forte raison l'on doit garder certaines mesures avec les personnes publiques et ministres des Princes estrangers: au moins on ne les peut pas traitter plus mal que les sujets du Roy, si ce n'est qu'ils ayent intelligence avec les ennemis de l'Etat, à moins que l'on veuille violer le droit des gens. Donc l'on peut juger de l'ignorance du commis qui a dressé l'ordre que l'on a envoyé au Chevalier du Guet, où l'on m'ordonne de sortir du Royaume, à peine de désobéissance. Je scay que je dois au Roy, comme au premier et plus grand Monarque de la Chrestienté, un très profond respect; mais je sçais bien aussy que Sa Majesté me dispensera bien de luy rendre de l'obéissance qui ne luy est deue que par ses sujets et que je ne dois en effect qu'à Monseigneur l'Electeur, mon maistre. J'honore le Roy, mais j'obéis à mon maistre, à l'exclusion de tous les autres princes souverains, à qui je n'ay point d'autre obligation que celle qui m'est commune avec tous les autres estrangers. Si donc je ne dois point d'obéissance, comment me peut-on menacer de punir ma désobéissance? D'ailleurs comment vouloit-on que je partisse en un mois avec toute ma famille, qui est composée de plus de vingt personnes [1]), parmy lesquelles il y en a de si infirmes, qu'il est impossible de leur faire faire voyage. J'ay un fils qui n'a

1) Wicquefort donne ici un chiffre qui semble exagéré, même en comptant ses domestiques. De sa femme, Maria Bouliou, il n'avait eu qu' un fils et trois filles, du moins on ne lui connaît pas d'autres enfants. Peut-être hébergeait-il quelques parents âgés, de son côté ou du côté de sa femme.

pas eu un jour de santé depuis quatorze ans qu'il est au monde, et qui ne peut souffrir le cheval ny le carosse [1]). Avec cela, Monseigneur l'Electeur mon maistre avoit fait cognoistre à S. Eminence qu'il me falloit du temps pour faire mes affaires, pour payer mes dettes passives et pour recouvrer les actives, et M. Le Tellier [2]) a luy mesme si bien recognu cette nécessité que de son mouvement il m'envoya le 18 Juillet un passeport du Roy qui me donne le terme d'un mois, pour sortir du Royaume. C'est sous la foy publique de ce passeport que j'ay cru pouvoir demeurer à Paris, et donner ordre à mes affaires, et les disposer en sorte que me rendant à Cambray dans le 16 de ce mois d'Aoust, j'exécutois la volonté du Roy. Mais c'est ce que l'on ne m'a pas donné le loisir de faire, puisque dès le 3 l'on m'a arresté pour me conduire à la Bastille où je me trouve maintenant. Je ne scay ce que les estrangers pourront dire de ce procédé, veu que l'on n'a jamais rien veu d'approchant à l'égard d'une personne publique. Je ne sçay si M. le Cardinal approuvera ce qui s'est fait en son absence; mais je sçay bien que M. Le Tellier est allé un peu viste en cette affaire. Ces exécutions militaires sont bonnes dans son département des gens de guerre, mais que l'on ne peut point souffrir dans la réserve dans laquelle on doit demeurer avec les Princes souverains. Il ne se peut que cela ne fasse un très mauvais effect dans l'esprit de ceux qui croyent, et avec justice, que l'on ne

1) C'est sans doute son fils Abraham, qui fut plus tard secrétaire des commandements du duc de Brunswick-Celle.

2) Michel Le Tellier (1603—85), alors secrétaire d'Etat de la guerre, avant son fils Louvois, et plus tard chancelier de France. En l'absence de Mazarin qui négociait la paix des Pyrénées, Le Tellier avait été chargé de l'expédition des principales affaires, et c'était lui qui avait ordonné l'arrestation de Wicquefort.

sçauroit violer la foy publique d'un passeport sans violer le droict des gens et sans ruiner ce qui doit servir de fondement à la société humaine. J'en diray davantage, quand je repasseray sur ce brouillon, pour le faire imprimer, après y avoir joint les pièces qui doivent servir de justification à ce que je viens de dire.

Seulement adjousteray icy, parce que M. le Cardinal en a voulu parler à M. Brandt, que le défunct Mar[al] Ranzau 1) doit à mon frère et moy vingt deux mil livres, et oultre cela il me doit par obligation passée devant Maurice, nottaire à Vlissinguen, la somme de cinq mille six cents florins pour avoir fait subsister une partie de son régiment d'infanterie, et pour avoir payé le fret des navires qui l'ont passé à Calais. J'ay de quoy faire voir qu'il me doit plus de trente six mille livres, et l'on ne prouvera jamais que j'en aye touché vingt mille pour son compte, desquelles néantmoins j'ay rendu bon compte entre les mains de feu M. l'Alleman, Conseiller aux requestes du palais, au procès que j'ay intenté contre luy dès l'an 1636, et dont je n'ay jamais pu avoir raison, non plus que des despens, dommages et in-

---

1) Il a été fait allusion plus haut à Rantzau et à ses relations avec Wicquefort en 1635—36. Elles concernent sans doute des levées que Rantzau, récemment entré au service de la France, était venu faire en Hollande, et le paiement de leur transport en France. Les démêlés que Rantzau et Wicquefort eurent alors aboutirent à un procès, mais il ne semble pas que Wicquefort s'en soit tiré pleinement à son honneur. D'après une lettre écrite par lui à son frère Joachim, de Paris 19 décembre 1636, on voit que Rantzau accusait Wicquefort de l'avoir volé de plus de 10.000 livres et que ses frères avaient douté de sa délicatesse. Cf. *Histoire des Provinces Unies* par A. de Wicquefort, édition Lenting déjà citée, I, Introduction, p. IX, X. D'autre part, il parait certain que Joachim de Wicquefort, sinon son frère, avait avancé de fortes sommes en 1635 pour l'entretien de l'armée française dans les Pays-Bas. Cf. Haje, *Op. cit.* p. 153 et 155.

térests que j'ay à prétendre, à cause de la violence qu'il m'a faite en plusieurs rencontres, dont j'ay fait informer.

On m'est venu dire, depuis que je suis icy, et pendant que je fagotte cecy pour vous servir de mémoire [1]), avec ce que vous avez, que la Reine [2]) est faschée contre moy parce que j'ay presté main forte à un certain cordelier qui changea de religion il y a deux mois: mais je ne sçay ce que c'est, et je n'ay jamais veu ce cordelier. L'on m'accuse aussy d'avoir fait couler dans le premier volume du voyage d'Oléarius [3]) l'histoire d'un ministre et de plusieurs désordres qui arrivèrent à Moscou en 1648, au temps du commencement de nostre dernière guerre civile. Mais comme je n'ay fait que traduire, il faut voir si cette histoire est de ma façon ou si elle se trouve dans l'allemand qui est imprimé. Je m'en vay publier une partie de mon histoire d'Allemagne, où l'on verra que je suis incapable d'escrire des faussetés et de déguiser la vérité [4]).

---

1) Wicquefort rédigeait sans doute ce mémoire pour un ami, peut-être Boulliau, qui s'en serait servi ensuite pour le faire mettre en liberté. Voir à ce sujet la fin du mémoire.

2) Probablement Anne d'Autriche.

3) Adam Œlschlaeger, ou Oléarius (1599–1671), avait accompagné, en qualité de secrétaire, une ambassade du duc de Holstein-Gottorp auprès du grand duc de Moscovie, et du roi de Perse. La relation du voyage, fait de 1633 à 1639, avait paru en allemand en 1647. Wicquefort, après une première traduction en 1656, venait d'en publier une seconde, revue et augmentée, en 2 volumes, en 1659.

4) Je n'ai pu découvrir ce que c'est que cette histoire d'Allemagne qui ne fut sans doute jamais publiée. Chapelain, écrivant à Nicolas Heinsius le 29 août 1659, plaint „le pauvre M. de Vicquefort" qui a été mis à la Bastille, „je ne scay pourquoy", et il ajoute: „Quand on le prit, je travaillois pour l'ajuster avec un libraire touchant l'impression de son Histoire allemande". C'était peut-être une refonte du Discours historique de l'élection de l'Empereur.

Je voudrois vous pouvoir envoyer ce papier, qui vous servira d'instruction quand on parlera de mes affaires, en attendant que je fasse imprimer mon apologie, mais ayant donné ma parole de n'envoyer point de lettre, je fais difficulté de faire partir cecy, quoyque ce ne soit pas une lettre. Quand vous l'aurez leu icy, vous en disposerez, pourveu que l'on ne me puisse point reprocher d'avoir manqué à ma parole.

DE DOLEANTIE VAN EEN DEEL DER BURGERIJ VAN AMSTERDAM TEGEN DEN MAGISTRAAT DIER STAD IN 1564 EN 1565.

MEDEGEDEELD DOOR

WIJLEN A. J. M. BROUWER ANCHER

EN

DR. JOH. C. BREEN [1]).

In het midden der 16de eeuw woedde onder de Amsterdamsche burgerij een heftige partijstrijd. De „Meester Hendrik Dirkisten", de aanhangers van den invloedrijken, gewetenloozen burgemeester Hendrick Dirckszoon, stonden tegenover de „Schoutisten," de vrienden van den hooghartigen, humanistisch-gezinden schout Willem Dircksz. Bardes. Oorspronkelijk

1) Op uitnoodiging van het bestuur van het Historisch Genootschap had mijn betreurde ambtgenoot aan het Amsterdamsch Archief, de heer A. J. M. Brouwer Ancher, de uitgave der hier volgende stukken op zich genomen. Hij had er met de hem eigene nauwkeurigheid en netheid een afschrift van gemaakt, toen de pijnlijke kwaal, die hem op den tweeden Kerstdag van het jaar 1900 uit dit leven zou wegrukken, hem de verdere bewerking onmogelijk maakte. Ik meende een daad van piëteit jegens zijne nagedachtenis te verrichten, door mij bereid te verklaren de hem uit handen genomen taak af te werken. JOH. C. B.

naar het schijnt slechts een veete tusschen deze beide machtige persoonlijkheden, was het langzamerhand een strijd geworden tusschen de regeerende familiën en een deel der rijke burgerij. Al wat ontevreden was op de stedelijke regeering, hetzij wegens haar coterie-zucht, haar handelspolitiek of haar godsdienstige gezindheid, sloot zich aan bij den Schout. Na lange jaren van voortdurend gekibbel, behaalde Mr. Hendrick Dircksz. een belangrijk voordeel, doordat de magistraat op 18 Maart 1564 met de koninklijke regeering te Brussel een verdrag sloot, waarbij het schoutambt voor den tijd van zes jaren aan de stad in pand werd gegeven. Deze overeenkomst kon echter eerst in werking treden na het verstrijken van den termijn, voor welken schout Bardes het ambt in pacht had, dat wil zeggen op 30 September 1565. Nog vele maanden moesten alzoo verloopen eer de regeering haren triomf kon genieten en den gehaten tegenstander tot aftreden dwingen. Het ligt voor de hand dat de schout en zijne vrienden gedurende dezen tijd niet werkeloos bleven. Een ernstige poging werd gedaan om de landsregeering tot ingrijpen in het stedelijk huishouden te bewegen. In den herfst van 1564 werd eene uitvoerige klacht over het beleid der Amsterdamsche regeering, vervat in 44 artikelen, aan de Landvoogdes te Brussel overgegeven. Het stuk droeg geene handteekeningen, doch de supplianten verklaarden te zijn „welvarende burgers, „mannen, ter goeder naeme ende faeme staende, van „zoedaniger qualiteyt dat veele van dien (de Co.) „Majesteyt ende dieselve voersate met willige leeninge „bystant gedaen hebben gehadt, ende noch tallen „tyde wilveerdich zijn nae vermoegen te doene". Zij beklaagden zich over een tiental punten: 1°. de samenstelling van den magistraat; 2°. het niet raadplegen der vroedschap in belangrijke aangelegen-

heden; 3°. den tragen gang der justitie; 4°. het belemmeren van de scheepvaart, door het leggen van dammen in de grachten; 5°. het brandgevaar op de buiten de wallen gelegen Lastage; 6°. het niet uitdiepen der grachten; 7°. het onteigenen van huizen en erven; 8°. het ontbreken van bepalingen omtrent het bouwen buiten de muren; 9°. het partijdig bejegenen van burgers en 10°. het niet eerlijk handelen bij de heffing van den tienden penning. In het bij dit stuk gevoegd request aan den Koning, werd verzocht dat den Prins van Oranje, als stadhouder van Holland, zou worden opgedragen de zaak te onderzoeken. Dit request werd den 2den October 1564 aldus geapostilleerd: „Soit escript à ceulx de „la loy dAmstelredamme, adfin dadvertir que cest „du contenu en ceste requeste, sans avoir regard ad „ce que les remonstrans ne sont dénommez, à quoy „leur rescription veue sera pourveu comme il apper„tiendra". Op den 9den October daaraanvolgende droeg de Landvoogdes aan den Prins van Oranje op, een onderzoek naar de klachten in te stellen en de geschillen zoo mogelijk bij te leggen [1]).

1) Blijkens apostille op de doleantie, aldus luidende: „La ducesse de Parme, Plaisance etc., Régente et Gouvernante pour le Roy ès pays de pardeça, aiant ouy le rapport et lecture de cest escript, ensemble de la requeste presentée avecq icelluy, apostillé du second jour de ce présent mois, a ordonné et ordonne par ceste, que, pour tant mieulx effectuer le contenu de la dite apostille et aultrement y pourveoir, le tout sera mis ès mains du prince d'Oranges, gouverneur de Hollande, Zeelande etc., affin de à sa première commodité qu'il se trouvera en la ville de Amsterdam s'informer (partyes oyes tant que besoing sera) sur les poinctz et articles cy dessus mentionez, accorder et appoincter icelles parties aimablement, sy faire le pourra, sy non, faire rédiger son besoinge par escript pour le tout veu et visité et en faict rapport a Son Altèze, par icelle y estre ordonné comme selon droict et raison, et pour le repos et tranquillité de la dite ville se trouvera convenir; ordon-

Het duurde tot Mei van het volgende jaar eer de Stadhouder gelegenheid vond zich naar Amsterdam te begeven. Op den 8sten dier maand hield hij er zijn intocht, vergezeld van Mr. Christiaan de Waert, lid van den Grooten Raad te Mechelen, en Mr. Arnoud Sasbout, lid van den Provincialen Raad van Holland, beiden voor de Amsterdammers geene onbekenden, daar zij reeds in vroeger jaren bij vorige geschillen als regeerings-commissarissen waren opgetreden.

Den dag na s'Prinsen aankomst werd den doleanten last gegeven enkele punten van hun bezwaarschrift nader toe te lichten, welke toelichting of „tweede geschrift" zij den daarop volgenden dag inleverden. Beide stukken werden in handen gesteld van de stedelijke regeering, die den 16den Mei haar „advertissement", en den 19den daaraanvolgende op het „tweede geschrift" der klagers haar „tweede debat" inleverde, terwijl zij er voortdurend op aandrong de namen van hare wederpartijders te mogen vernemen, een verzoek dat de Stadhouder niet toestond.

Ondertusschen had de Prins van Oranje op 14 Mei reeds drie brieven ontvangen van de Landvoogdes, waarin hij dringend werd uitgenoodigd uiterlijk den 20sten te Brussel te zijn, ten einde het rapport van den graaf van Egmont, die uit Spanje was teruggekeerd, te behandelen. Hij verzocht uitstel, „comme" — zoo schrijft hij aan Margareta — „Vostre Altèze sçait que plusieurs bourgois de ceste ville d'Amstelredam se sont rendus plaintifz du gouvernement d'icelle, et que Vostre Altèze m'a commis prendre information

---

nant en oultre sa dite Altèze que ces suppliants mectront ès mains du dit Seigneur Prince leurs noms et surnoms par bonne spécification, afin de à la requeste de la dite partye les délivrer à icelle, en cas que pour l'aschèvement des dits poinctz et articles il trouvera ainsy convenir".

sur les dictes plainctes, lesquelles commenchant à entendre et enfoncer, je y treuve beaucoup plus de difficultez que n'avois pensé, pour estre commenceés passé dix-huit ans". Hij achtte het bedenkelijk te vertrekken eer de zaak afgedaan was: „craindant qu'en ce faisant, comme les humeurs des dicts bourgois sont desjà suscitez et enflammez, attendans, passé neuf mois, avecq grant désir, pour veoir ce que y pourrois fair, ceulx de la dicte ville seroient apparans venir en plus grans troubles et discordance que jamais: dont pourroit advenir inconvénient, non seullement au pays de Hollande, mais à tous ceulx d'embaz" [1]) Den 17den Mei antwoordde de Landvoogdes, dat zij den Prins uiterlijk den 26sten te Brussel wilde zien [2]). Thans bleef hem niet anders over dan te gehoorzamen; den 22sten had nog eene conferentie plaats met Burgemeesteren, doch de verdere behandeling der zaken moest aan de commissarissen worden overgelaten, die daarop tot diep in de maand Juni te Amsterdam zijn gebleven.

In September kwam de beslissing der Landvoogdes op de voornaamste klachten. Bij eene ordonnantie van den 1sten dezer maand werd de verkiezing van den magistraat geregeld en eenigszins perk gesteld aan de familieregeering, door de graden der ongeoorloofde verwantschap duidelijk aan te wijzen. Bij de eerstvolgende verkiezing van Burgemeesteren zou de Landvoogdes zelve deze magistraatspersonen aanwijzen, eene beslissing, waartegen op 26 Januari 1566 door Burgemeesteren formeel werd geprotesteerd, doch die niettemin van kracht bleef. Verder werd, eveneens op den 1sten September, geordonneerd

1) Gachard, Correspondance de Guillaume le Taciturne, II. 98. Missive van 14 Mei 1565.

2) T. a. p., II. 101.

dat de stadsrekening, alvorens in het openbaar te worden gelezen, in de vergadering der Vroedschap zou worden onderzocht. Bij eene ordonnantie van den 3den September werd bevolen de grachten binnen de stad uit te diepen, de Oudezijds-waal te verbeteren en orde te stellen op het bouwen buiten de stad. Op verzoek van Burgemeesteren werd bij bevelschrift van 1 September aan de heeren Cornelis Suys, president van het Hof van Holland, en Sasbout opgedragen den toestand der Lastage in overeenstemming te brengen met de verordeningen. Op een request van een aantal bewoners der Lastage tot het openen der Boomensloot, dat tijdens het verblijf van den Prins in de stad bij dezen was ingekomen, was reeds den 6den Augustus gunstig beschikt.

Zoo had de beweging althans eenig resultaat gehad. Doch de loop der gebeurtenissen werd weldra oorzaak dat de tegenpartij vaster in den zadel geraakte dan ooit. Toen Alva in het land kwam en de Bloedraad zijn werk begon, verlieten dan ook velen der doleanten de stad en het vaderland.

Burgemeesteren kwamen toen ook de namen der klagende burgers te weten. Blijkens de Thesauriersrekening van 1567 [1]), reisde op 25 October van dat jaar burgemeester Henrick Cornelisz. van Marken met den pensionaris Sandelijn naar Brussel, onder meer om „te solliciteren omme te crygen die naemen van de doleanten". Wij behoeven niet met ter Gouw te onderstellen dat de lijst daarvan onder de papieren van den kort te voren gevangen genomen schout Bardes zal zijn ontdekt; te Brussel zal in de archieven wel eene opgave te vinden zijn geweest. De schrijver van een op het Amsterdamsch Archief aanwezig

---

1) Fol 98.

kroniekje heeft ons de lijst bewaard. De volgende namen komen er op voor:

1. Mr. Marten Jansz. Coster, medicus (Burgemeester en Raad in 1578). 2. Mr. Nanning Florisz., medicus. 3. Pieter Pietersz. Ackerman. 4. Jan Jansz. in 't Hart. 5. Gerrit Heyndricksz. van Deventer. 6. Jan Claesz. in die Kat (Raad in 1578, Burgemeester in 1579). 7. Wybout de Wael (Raad en Schepen in 1582). 8. Claes Reyersz. (Raad in 1578, Schepen in 1580). 9. Cornelis Barchout. 10. Dirck Olofsz. 11. Pieter Boelenz. 12. Claes Boelenz. Loen (Schepen in 1581, Burgemeester in 1582, Raad in 1585). 13. Aernout Jansz Coesvelt. 14. Jacop Oem Jansz. 15. Jan Verburg (Raad en Burgemeester in 1584). 16. Heynrick Fransz. Oetgens. 17. Egbert Roelofsz. (Burgemeester in 1579). 18. Clemens Volkertsz. Coornhert. 19. Reynier Simonsz. van Neck (Raad in 1578, Burgemeester in 1581). 20. Andries Boelenz. Loen. 21. Jan Willemsz. Wijngaert. 22. Willem Korsz. 23. Pieter Jacobsz. Schaep. 24. Pieter Reyersz. 25. Hans Simonsz. 26. Jan Muerling (Weesmeester 1578, Raad 1582). 27. Jan Konisz. 28. Isbrant Jansz. Dommer (Raad 1578, Schepen 1579). 29. Willem Lubbertsz. 30. Lenaert Jansz. Graef. 31. Dirck Jansz. Quinting. 32. Volkert Zyvertsz. 33. Hans van Loven. 34. Jochem Bouwenz. 35. Jacob Claesz. Bas (Raad 1580, Burgemeester 1581). 36. Dirck Cornelisz. Vlaming. 37. Claes Burchmansz. 38. Lubbert Lubbertsz. Nut. 39. Abraham Heynenz. 40. Hans Carpentier. 41. Hans Sprenchuysen. 42. Govert Jansz. 43. Claes Jansz. in 't Hart. 44. Pieter Claesz. Overlander. 45. Marten Pietersz. Kod. 46. Albert de Graeff. 47. Pieter Meynertsz. Kant. 48. Dirck Jansz. de Graef (Burgemeester en Raad in 1578). 49. Jacob Jansz. de Graef. 50. Laurens Jacobsz. in de Reael (Schepen in 1582, Raad in 1583). 51.

Jan Bethsz Roodenburg. 52. Gerbrant Ellertsz. 53. Frans Stoffelsz. 54. Laurens Simonsz. 55. Henrick van Marken (Raad in 1578). 56. Claes Overlander. 57. Mr. Willem Bardes (Raad en Burgemeester in 1578). 58. Egbert Pietersz. Vinck (Schepen in 1582). 59. Reynier Kant (Raad 1578, Burgemeester in 1580). 60. Henrick Boelenz. (Schepen in 1580). 61. Jan Riganekille. 62. Frank de Wael. 63. Wijndrik Hendriksz. v. Marken (Schepen in 1580). 64. Pieter Korffer. 65. Lambert IJsbrantsz. 66. Pieter Jansz. Delft. 67. Herman Roodenburch (Raad in 1578). 68. Jan Jelisz. Valkenier. 69. Gerrit Claesz. Groof. 70. Gijsbert Boon.

Dezelfde kroniekschrijver, die ons deze namen heeft bewaard, weet nog te vertellen dat de volgende acht der onderteekenaars „tot versoeck van die doleanten ghedeposeert hebben": Pieter Ackerman, oud omtrent 70 jaar; Lambert IJsbrantsz., oud omtrent 61 jaar; Jan Bethsz. Roodenburg, oud omtrent 60 jaar; Andries Boelenz., oud omtrent 50 jaar; Laurens Simonsz., oud omtrent 50 jaar; Jan Jansz. in 't Hart, oud omtrent 46 jaar; IJsbrant Jansz., oud omtrent 45 jaar, en Pieter Meinertsz. Kant, oud omtrent 44 jaar.

Wat de wijze van uitgave der stukken betreft, zij is geschied naar afschriften, die zich op het Amsterdamsch Archief bevinden [1]). Vooraf gaat het eigenlijke request aan den Koning. De gewisselde stukken zelve heb ik, tot gemak van den lezer, in de boven aangewezen tien rubrieken verdeeld, zoodat voor elke rubriek telkens het „eerste geschrift" der doleanten, het „advertissement" van Burgemeesteren, het „tweede geschrift" der klagers en het „tweede

1) Inventaris, 2e Deel, L. R. 2 N. 12.

debat" van Burgemeesteren op elkaar volgen. Aan het slot vindt de lezer het rapport der commissie van onderzoek.

Enkele opmerkingen over de beteekenis der hier afgedrukte stukken zijn waarschijnlijk niet ongewenscht. De eerste geschiedschrijver, die de doleantie vermeldt, is Hooft. Op het jaar 1565 maakt hij gewag van „het inleeveren van zeeker smeekschrift „te hoove, met klaghten oover de wethouders, en „hoe zy, maegh by maegh, bloedt by bloedtverwant „stuwende, de rechtmaatighe regeering, die 't ge„meene nut tot wit heeft, met eenzydighe baatzoe„kelykheit verbastaardden" [1]. Commelin weet er niet meer van te vertellen [2]; evenmin Wagenaar, die er alleen bijvoegt dat de klagers „omtrent zeventig in getal" waren [3]. Eerst in de 19e eeuw heeft Ter Gouw met de stukken zelve kennis gemaakt, er veel voor zijne *Geschiedenis van Amsterdam* aan ontleend, en de zaak vrij uitvoerig behandeld [4]. Nu thans zoowel de klachten als de verdediging in extenso zijn afgedrukt, kan ieder zich een oordeel vormen. Hebben de Amsterdamsche Burgemeesters zich op menig punt kunnen verdedigen, — uit de ordonnantiën der Landvoogdes, die ik boven vermeldde, blijkt duidelijk genoeg dat er zeer zeker in het stedelijk bestuur „something rotten" was.

Natuurlijk zijn de stukken in de eerste plaats belangrijk voor de geschiedenis van Amsterdam. Behalve dat zij menig aardig kijkje geven in het stadsleven van die dagen, zijn zij voor vele bijzonder-

---

1) Hooft, Ned. Hist., I (2e boek). 65 (uitg. 1703).
2) Commelin, Beschr. van Amst., II. 977; cf. blz. 749.
3) Wagenaar, Amsterdam, I. 272.
4) Ter Gouw, Geschiedenis van Amsterdam, VI. 42—58.

heden uit de stedelijke historie de eenige bron. Ook voor de topografie der stad valt er uit te leeren. Toch is hiermede volstrekt niet alles gezegd. Immers, men mag veilig aannemen dat verschijnselen, die in een zoo aanzienlijke stad als Amsterdam zich voordeden, ook in andere plaatsen konden worden opgemerkt. Hierbij denk ik vooral aan de klachten over de samenstelling van den magistraat. Op dit punt hadden de doleanten volkomen gelijk: in 1564 bestond te Amsterdam feitelijk een volslagen familieregeering. Was dit in eene betrekkelijk volkrijke stad mogelijk, hoe zal het dan geweest zijn in de vijf andere „groote steden" van Holland en in de kleinere stedekens! Voorwaar, niet eerst uit den tijd na het ontstaan der Republiek dagteekenen de stedelijke oligarchieën!

Ook de groote macht, die Burgemeesteren toen reeds bezaten, verdient te worden opgemerkt. Al bleken niet alle klachten over het niet rekenen met de Vroedschap gegrond, dat Burgemeesteren bijvoorbeeld de verkiezingen voor dit college beheerschten, kon niet worden ontkend. Teekenend is ook de handelwijze der hoogste magistraten in zake den in 1553 opgebrachten tienden penning, toen zij eigenmachtig een deel van de opbrengst achterhielden, en eerst toen er moeielijkheden dreigden, de Vroedschap in de zaak betrokken. Niet enkel zeventiende- en achttiende-eeuwsche Burgemeesters waren machtige persoonlijkheden: ook hunne zestiende-eeuwsche collega's hadden neiging om zich als de „koningen van het land" te beschouwen!

Hooft heeft er op gewezen dat, behalve de vrienden van den Schout en de ontevreden bewoners der Lastage — wier klachten uitvoerig in de doleantie ter sprake komen —, ook een aantal korenkoopers tot de tegenstanders der regeering behoorden, die ver-

bitterd waren over het feit dat, bij een algemeen verbod van korenuitvoer, enkele hunner vakgenooten, gewaarschuwd door vrienden in het stedelijk bestuur, in staat waren gesteld hun voorraad tijdig buiten de stad te voeren, en zich aldus te hoeden voor de schade, die uit de op het verbod onvermijdelijk gevolgde daling der prijzen voortvloeide. In de stukken der doleantie wordt echter van deze zaak geen melding gemaakt, en het is niet onwaarschijnlijk dat deze reden tot ontevredenheid eerst in den winter van 1565 en 1566 is ontstaan [1]). Daarentegen heeft Hooft volkomen gelijk, wanneer hij er bijvoegt dat de ontevredenen, „om zich nog bet te styven, be„gosten allenskens eene lijn met d'Onroomschen „te trekken". Zeker, over de religieuse geschillen wordt in de stukken gezwegen: om daarover tot de Overheid te spreken was het in 1564 en 1565 nog niet de tijd. Doch dat Burgemeesteren begrepen dat vele Hervormingsgezinden aan de beweging deelnamen, blijkt wel uit den nadruk, dien zij leggen op den wensch der landsregeering, om te zorgen dat bij de verkiezingen „sincere ende catholycke personen" zouden worden gekozen, „ten eynde die quade pestilentie van der ketterye gheen plaetse en grype in den regemente van der stede". Een groot aantal der doleerende burgers vindt men later terug onder de door Alva ingedaagden [2]), en het behoeft dan ook geen verwondering te wekken dat velen hunner na de alteratie van 1578 in de regeering optraden, zooals ik boven bij de vermelding hunner namen reeds heb aangegeven. De val der Spaanschgezinde regeering was de triomf der doleanten.

JOH. C. B.

1) Ter Gouw, a. w., VI. 70.
2) Wagenaar, Amsterdam, I. 310.

A. Request der Doleanten.

Aen den Coninck.

Verthoenen in alder oetmoet Uwe Ma[ts]. veel onderdanige ondersaten ende borgeren der stede van Amstelredame, hoe dat zy dagelicxs meer ende meer gewaer worden ende bevinden, dat meest in alle vergaderingen van den borgers der voorscreven stede veele ende diversche communicatiën ende clachten worden gehouden ende gedaen van den soberen gouvernemente ende grote abuysen, die int regieren derselver stede geschieden, van welcke abuysen alhier beneffens eenige by articulen worden overgegeven ende noch meer anderen, die men, dinformatie daervan nemende, sal moegen bevinden; waeruuyt geschaepen zijn te commen veele inconvenienten, ten geheelen bederffenisse der voorscreven stede ende gemeene borgeren van dier, tenzy dat hierinne by Uwer Ma[t]. worde versien, aleer tvoorscreven quaet hem vorder spreye. Ende, want tzelve nyet en can geschieden voer ende aleer dat opte voorscreven abuysen, sonder eenige dissimulatie, gunst ofte faveur, behoirlicke ende volle informatie zijn genoemen, ende dat alsulcken informatie by nyemant beter en soude moegen genoemen werden dan by den genadigen heere die Prince van Oraingnen, dien tzelve als gouverneur van Hollandt oeck anders schijnt toe te behoeren, soe bidden die supplianten seer oetmoedelick, dat Uwe Ma[t]. believe mijn heere die Prince te ordonneren dat Zyne Genade, ten eersten hem gelegen sall zijn, selve in persoen, met hem nemende alsulcken als Syne Genade, sal believen, opte voorscreven abuysen ende articulen behoirlicke ende volle informatie neeme, omme, dieselve by Uwe Ma[t]. gesien, geordonneert te worden dat Uwe Ma[t]. bevinden sall te behoeren. Dwelck doende etc.

B. Gewisselde Stukken.

a. Klachten over de samenstelling van den Magistraat.

I. *Eerste geschrift der Doleanten; art. 1—8.*

1. In den eersten es warachtich dat van outs binnen der stede van Amstelredamme zijn gestelt ende geordonneert geweest xxxvi notabele personen, die aldaer Raiden genoempt worden [1]).

2. Welcke zes-ende-dertich Raden geordonneert zijn omme te helpen voertstellen, raden ende doen tbeste in alle saecken den voorscreven stede aengaende, metten goeden luyden van die gerechte in dier tijt wesende [2]).

3. Ende es bovendyen denselven gegundt ende gegeven macht ende auctoriteyt (als zy alsnoch hebben) omme te moegen kiesen, eendrachtelick ofte by de meeste stemmen van hunluyden, ende dat by heuren eede, die zy daertoe openbaerlick doen in handen van den schoudt, ofte by gebreecke van hem van den outsten burgemeester derselver stede, anderen nyeuwen Raden in den plaetsen van dergheender, die daer afflivich geworden zijn ofte hem van haer poorterschappe ontvrijt hebben [3]). Insgelijcxs (als voer) te moegen oick kiesen xiiii persoenen, omme daeruuyt die seven schepenen van de Stedehouder

1) In een privilegie van Filips den Goede van Bourgondië, 14 April 1449 aan Amsterdam geschonken, wordt gesproken van de „xxiv, die van outs ende over langhen als Raeden onser voorseyde stede by der gemeynte gekooren zijn". (Handvesten van Amst., ed. 1748, I. 104.) In het voorjaar van 1477 werd het aantal Raden op 36 gebracht. (Cf. Ter Gouw, Gesch. van Amst, III. 394.)

2) Zoo wordt hun ambt omschreven, o. a. in een privilegie van Maria van Bourgondië van Maart 1477 (Handv., I. 105).

3) Privilegie van Maria van Bourgondiën, Maart 1477, Handv., I. 105. Cf. privilegie van Filips den Goede, 1447 (Handv., I. 104).

ende Raide van Hollandt genomineert te worden, welcke veerthien personen voorscreven tot achthien toe, ende seven schepenen tot negen toe by (de) Co. Mat. geamplieert zijn int jaer achtendevijftich [1]).

4. Alle welcke uuyt die rijcxte, eerbaerste, notabelste, redelixste ende vredelixte poorteren behoeren gecoeren te worden, sonder yemant daeruuyt te verstecken omme haet, nijdt noch om enigerhande andere saecken, naer inhout vant privilegie daeraff zijnde [2]).

5. Ende hoewel alle tselve wel behoirde onderhouden ende achtervolcht te worden, ende daerenboven naer redene ende alle billicheyt men int kiesen van den xxxvi raiden ende xviii persoenen, ende boeven alle int kiesen van de burgemeesteren, nyet en behoeren te noemen personen elckanderen bestaende van bloede ofte affiniteyt [3]);

6. Soe es nochtans warachtich dat sulcxs in deselve electie gepleecht wordt; twelck schijnt daertoe te tenderen, dat alle dinge binnen der voorscreven stede geregeert mach worden naer goetduncken van sommige, die principalen hoeffden in den regimente

---

1) „Nader confirmatie van 't Privilegie van Vrouw Maria van Bourgondiën van den jaere 1477, rakende de electie van Schepenen etc." 18 April 1558 (Handv., I. 109).

2) Privilegie van Maria van Bourgondië, Maart 1477.

3) Volgens den brief van Aelbrecht van den 15en Maart 1387 [1388] mochten noch de Burgemeesters, noch de Schepenen onderling in een naderen graad van bloedverwantschap tot elkander staan, dan in dien van recht eerste leden (8en graad). Die graad van verwantschap was echter wel geoorloofd tusschen Burgemeesters en Schepenen. (Handv. v. Amsterdam, p. 71.) — Een brief van tien jaren later, gedagteekend 25 Januari 1397 [1398], bepaalde echter dat „die Schepenen ende die Raeden (Burgemeesters) onderlinghe recht aftersusterkint wesen mogen." Sinds mochten zij elkander dus bestaan in den 6en graad. (Handv. v. Amsterdam, I. 113. Van Mieris, Gr. Charterb., III. 164.)

zijn, die oeck, met inne te brenghen onderlincxs hunluyden soonen, zwagers, neefven ende adherenten, schynen te studeren omme hen ende hen nacoemelingen inde regimente derselver stede erffelick te bevestigen.

7. Kiesende daerbeneffens veele onnervaeren burgeren, omme (zoe by veele vermoet wordt), doer hulpe ende stemmen van dien, alle dinge nae hunluyder voernemen te moegen regieren, sonder jegenseggen van yemant ofte (ten) minste van seer weynige in heurluyder collegie zijnde.

8. Twelcke veele oude schepenen, die totter electie van de drie burgemeesteren jaerlicxs gecommiteert zijn (naer privilegiën daeraff oeck zijnde) [1], opte behoirlicke tijt tot die voorsrceven electie nyet doet compareren.

II. *Advertissement van Burgemeesteren; art. 1—22.*

1. In den eersten segghen de burghermeysters, dat syluyden, sonder jactantie te spreecken, nyet en weten hem anders ghedraeghen ofte ghequeten te hebben in hooren dienste, officie ende eedt int stuck van dien gedaen, dan goede, eerlicke regeerders ten proufyte ende welvaren van der stede betaempt, ende behooren te doen.

2. Maer dese nyetjeghenstaende, soo schijnt dat alhier een groote nyeuwicheyt ghepleecht werdt, als dat teghens een collegie overgegeven werden scriftelicken doleantiën, sonder dat yemandts naeme expresselicken daerinne ghespecificeert es; twelck de voorscreven regeerders sustineren te wesen teghens forme van rechten, dicterende dat die van een ander yet

1) Bedoeld is het privilegie van Albrecht van Beieren van 16 Januari 1399 (1400), Handv., I. 25.

quaets proponeren wille, synen naeme behoort te expresseren ende synen clachten subscriberen ofte, sooverre hy nyet scryven kan, dieselve te doen subscriberen uuyt synen naeme by een ander, ofte ten minsten synen naeme te proufyteren ende bekent te maicken dengheenen, daerteghens hy dolerende es; soo ten fynen (indien hy bevonden wordt met quade saecke, frivole ende onwarachtighe delatie tot belastinghe van yemandt ghedaen te hebben) gecorrigeert te werden, soo van calumpnie als oock in den scaeden ende intereste van partyen, mitsgaeders dat alsoodanighe onbekende delateurs benomen sy doccasie te wesen ende te fungeren vice accusatoris, ende bovendien, mede buyten weten van partyen, heur naeme te accommoderen als ghetuygen.

3. Twelck anders doende, seer periculoes dinck soude vallen onder den menschen, ende oorsaecke gheven om sonder expressie van naeme over een goedt man te claghen, ende synen goeden name ende fame te verminderen by forme van een stille waerheyt etc., ende daeromme nyet ghepermitteert behoort te werdden alsulcke maniere van doen, contrarie den bescreven rechten.

4. Sulcx dat met goede saecke die regeerders, eer ende allvooren eenighe defensie by forme van antwoorde in desen te willen doen, van Sijnre E. ende mijn heeren die adiuncten versocht hebben editie ende specificatie van den namen van den dolenten.

5. Ende inhererende heur voorscreven versouck, ende daerop recht begherende voor all, omme onvermindert ende sonder preiudicie van dien, by forme van advertissement alleen ende anders nyet, mynen heeren te ontdecken die ghelegentheyt van der saecke, ende oversulcx te verthoonen, dat met quaede onrechtvaerdighe saecke de voorscreven fameuse articulen by den voorscreven onbekenden ende onrustighe

burghers, uuyt recht invidie ende quade emulatie, tot grooten uproer binnen der stede ende quetsinge ende lesie van den ghemeenen welvaert, over ende teghens die voorscreven regeerders Sijnre M^t. aenghedient ende ghepresenteert sijn gheweest.

6. Ghelijck men oock in den jaere xxxviii lestleden sien practiseren heeft by seeckere onrustighe burgers, als onder anderen den schout jeghenwoordich, gelijcken ende anderen swaerder articulen tot belastinghe ende diffamatie van den regenten overgegheven hebbende, sonder dat syluyden nochtans eenighen van dien hebben connen brenghen tot eenighe effect, ende oversulcx tot hooren grooten scande een van henluyden by sententie gecorrigeert es, soo in honorable als proufitable emende, als by der sententie, daervan sijnde, blijcken sal [1]).

7. Soo segghen die regeerders, beroerende die eerste VIII articulen van de pretense ghescrifte, mijn E. heere den Prince ende sijnre E. adiuncten overgegeven sonder eenighe subscriptie, dat die electie van den burghermeysters, schepenen, ende ses-endedertich raiden der voorscreven stede altijts ghesciet es volghende den teneur van de privilegie, daervan sijnde.

8. Ende es onder anderen een privilegie by wylen hooger memorien hartoch Aelbrecht gegheven

---

1) Na den aanslag der wederdoopers in 1535 heerschten er in de Amsterdamsche regeering oneenigheden tusschen de meer gematigde en de ijverige Roomsch-Catholieken. In 1538 dolven de eersten het onderspit; na de verkiezing van dat jaar werd een zestal Burgemeesters stelselmatig van het kussen gehouden. Bij de landsregeering werden van wederzijden klachten ingediend, en ten slotte werd Jan Ruyschenzoon, de zoon van den uitgedrongen burgemeester Ruysch Jan Bethszoon, veroordeeld tot een boete van *f* 200.— wegens het beleedigen van twee Burgemeesters. (Cf. Ter Gouw, Geschiedenis van Amsterdam, IV, 282 vv., en zie ook art. 86 tot 94 van het Advertissement van Burgemeesteren.)

in den jaere duysent driehondert seven-ende-tneghentich, dicterende dat die schepenen ende raeden onderlinghe recht aftersusterskindt moeghen wesen binnen der stede van Aemstelredamme, ende in den rechte tesamen sitten.

9. Ende en werdt by gheene privilegie verboeden dat diegheene, die malcanderen van swaegerscap ofte affiniteyt bestaen, nyet tsamen moeghen in den raede sitten.

10. Ende es alsulcx oock boven memorie van menschen binnen Aemstelredamme gheuseert gheweest, dat aftersusterskinderen tesamen ghedient hebben gehadt, ende oock die van swaegerscap malcanderen gheraeckt hebben.

11. Ghelijck oock in allen steden van Hollant, als Delft, Leyden, Dordrecht ende andere, voer een goeden loflicke costuyme gheuseert werdt;

12. Mitsgaeders oock in eenighe steden van Brabant.

13. Ende heeft die Prince van den lande ende synen voorsaten by eede gheswoeren alle die costuymen ende ghewoenten te onderhouden.

14. Thes oock veel beter ende oerbaerlicker te nemen eenighe bequamen bekende personen van dengheenen, wiens ouders eertijts wel gheregeert hebben, ofte oock alsnoch regeren, dan nyeuwe kennisse te ondersoucken ende te beprouven.

15. Bysonder in desen periculosen tijdt, ende in soo groote diversiteyt van der religie, die (Godt betert) in dese werlt regneert.

16. Ende es den regeerders der voorscreven stede oock scarpelicken van weghen den M^r^. bevoelen, dat in allen electiën goede sorchfuldicheyt ghedraeghen sal werden, datter sincere ende Catholijcke personen totten regimente der voorscreven stede werdden ghenomineert;

17. Ten eynde die quade pestilentie van der ket-

terye gheen plaetse en grype in den regemente der voorscreven stede.

18. Ende al werden somptijts eenighen in rechte swagerscappe bevonden te wesen in de electie van den vierthien parsonen, genomineert om schepenen te wesen, soo es nochtans die voorscreven electie ghedaen gheweest oock van verscheyden anderen parsonen, gheen swaegerscap onder den anderen hebbende, die men tottet officie van schependom bequaem bevonden heeft, volghende den eedt van dengheenen, die daertoe gecommitteert sijn by den privilegie voorscreven.

19. Welcke electie van den ses-ende-dertich raeden die burghermeysters nyet en moeghen te buyten ghaen, noch oock altereren.

20. Ende wordt oock niet verboeden nae bescreven rechten, dat swaeghers ofte oock susters- ende broederskinderen tesamen in rechte sitten moeghen, cum etiam in eadem causa possint esse testes, et quicumque potest esse testis, multo magis potest esse iudex.

21. Sal oock nyet bevonden worden metter waerheyt dat tot schependom, burghermeysterscap, ofte officie van xxxvi yemandt ghecoren wordt, die daertoe nyet nut ofte bequaem en es.

22. Ten waere die remonstranten henselven ofte yemandt anders nomineerden bequamer tottet voorscreven officie te wesen; waerop in tijdt ende wylen regard soude moeghen ghenoemen worden.

III. *Tweede geschrift der Doleanten; art. 1—40.*

1. Eerst es warachtich, dat hartoghe Aelbrecht van Beyeren, als Grave van Hollant etc., der stede van Aemstelredamme gegunt ende gegheven heeft seeckere privilegie, inhoudende dat alle diegheene,

die oydt scepen oft raeden binnen derselver stede gheweest sijn, souden op Onser Vrouwenavondt te Lichtmisse kiesen by den meerre stemmen uuyt te gaen drie goeden knapen tot raeden derselver stede (die nu burghermeysteren genaempt werden), (dewelcke) nyet jongher souden wesen van jaeren dan XL jaeren.

2. Ende dat de drie nyeuwen-gecoren souden tot hem kiesen een van den ouden raeden van den voorleden jaere, die, ghecoren sijnde, oudt-burgermeyster genaempt sijn soude, breder blijckende by tselfde privilegie in date den xven January xiiicxcix.

3. Diewelcke voorscreven gecosen personen int anneemen van hoorluyder officie sweeren, dat sy goeden poortmeesters ende beraeders van de stede wesen sullen, der stede eere, goeden ende renten bewaeren, als hem selfs goeden, der stede poorteren weduwen ende wesen bescudden ende beschermen metter stede hantvesten ende rechten, naer hooren besten vermoegen, ende nyet te laten om gheenrehande saecken.

4. Waernaer sijn verleent, gegunt, geamplieert ende geconfirmeert gheweest seeckere andere privilegie, ghespecificeert by den 1, 2, 3 ende 4 art. van den eerste gescrifte van den doleanten.

5. Dat die voornoemde privilegiën by dengheenen, dien het kiesen toeghelaten es, nyet geobserveert en es gheweest, merckelick noopende den puncte van vredelickheyt;

6. Sal blijcken dat Mr. Adriaen Sandelijn [1]), pensionarys ende een van de xxxvi raeden van de voorscreven stede ghecosen, eertijts gheseyt heeft, dat hy in de questiën ende partyescap, gheresen tusschen Willem Dircxz., schout, ter eenre, ende meester Henrick Dircxsoon ende andere burghermeysters ter anderen

1) Sandelijn werd Pensionaris in 1547 en Raad in 1555.

syden, nyet en soude tot vreede spreecken soo lange sijn ooghen open stonden, ofte andere diergelijcke woorden; als oock nyet te achten en es voor een vreedtsamich parsoen Mr. Henrick Dircxz., die overall in de wet ghecosen es, soo hiernaer breeder verclaert sal werdden, als wesende een wreet, stuer, nydich ende bitter mensch etc.

7. Es oock warachtich dat eenen, die tot meermael schepen ende xxxvi raedt es geweest, als Claes Gerijtsz. peltier [1]), gheseyt heeft onder anderen woorden, daer men sprack van den twist van den voorscreven schout ende Mr. Hendrick, dat all hadde de schout met alle burgheren tmeeste ghelijck ende tbeste recht vander werlt, sulcx dat soo claerlick bleecke als die sonne, ende Mr. Henrick ter contrarie tmeeste onghelijck, sal ick nochtans teghens den schout ende allen burgeren met Mr. Henrick houden, ende syne querelen helpen sustineren; welck gheene woorden en sijn van vredelicke parsonen.

8. Noopende tgundt van de electiën, ende dat deselve nyet gedaen noch geobserveert en es geweest noch en wordt soet behoort, soe es warachtich ende eenen yegelick kennelick, dat by den meesten deel van den electeurs binnen der voorscreven stede nyet alleene op eenen tijt gecoren werden parsonen, elckanderen bestaende van bloede ofte affiniteyt, maer oock dat onder die voorscreven electeurs bevonden sijn eenighe, die hem nyet ontsien en hebben heur voix ende suffragie op hen eyghen vrunden ende maeghen ende swaegers te gheven, als eenen Joost Buyck op synen swaeger Dirck Scaep, ghetrout hebbende twee susters [2]), ende Cornelis Jacobsz. op

1) Claes Gerijtsz. bontwerker is slechts eenmaal schepen geweest, in 1559. Hij was in 1558 Raad geworden, en is overleden in 1566.

2) Joost Buyck (1505—1588) was gehuwd met Balich Occo

Sybrant Occo, welck Occo heeft de sustere van Cornelis Jacobsz. [1]).

9. Immers ende dat noch meer es, es oock gheheurt in de voorscreven electie, in concurrentie van evenveel suffragiën op twee diverssche compediteuren, dat deene swaeger, als te weten meester Henrick Dircxz., den anderen swaegher, als Gherijt Claes Matheusz., met synen stemme burghermeester gemaeckt heeft [2]).

10. Ende voortsmeer omme te betoogenen, dat de voorscreven electiën nyet en ghebeuren alst wel behooren soude naer alle reedenen ende billickheyt, soo es ghebeurt binnen der voorscreven stede ende ghesien, dat twee swaeghers, daeraff deen danders suster te wyve hadde, tsamen burghermeysters sijn gheweest, als anno xv^{c}lvi Joost Buyck ende Sybrant Occo, ende anno lxii Sybrant Occo ende Cornelis Jacobsz.

11. Item, dat anno lv twee swaegers, die elcx eene suster hebben, tsamen burghermeesters gheweest sijn, als Mr. Henrick Dircxz. ende Gherijt Claes Matheusz.

12. Item, dat twee neven tesamen burghermees-

(dochter van Pompeius Occo en Gerbrich Claes). Hare zuster Catrijn Occo was gehuwd met Dirck Jacobsz. Schaap, Schepen in 1561 en 1563.

1) Sybrant Occo (1517—1588) was gehuwd met Lijsbeth Jacobs Bam (1521—1593).

2) Henrick Dircxz. was gehuwd met Mary Dircxdr. Opmeer, en Gherijt Claes Mattheusz. met hare zuster Aecht Dircxdr. Het hier bedoelde feit moet gebeurd zijn in 1554 of 1557. Waarschijnlijk in eerstgenoemd jaar, omdat Gherijt Claes Matheusz. toen voor het eerst burgemeester werd, terwijl zijn vader Claes Gherijtsz. Matheus in 1553 was overleden, na sinds 1538 acht malen de burgermeesterlijke waardigheid te hebben bekleed. De zoon was burgemeester in 1554, 1555, 1557 en 1558 en overleed 3 Augustus 1558.

ters gheweest sijn, als annis xlix, lii, lvi ende lxiii, als Mr. Henrick Dircxz. ende Joost Buyck.

13. Item, dat deene broeder schout es, ende dander broeder burghermeyster, als annis xliii, xliiii, xlvii, xlix, li, te weten Willem Dircxz. schout ende Mr. Claes Heyn burgermeester.

14. Item, dat die schoonvader burghermeester es, ende die schoonsoene scepen, als annis xxxviii ende xl Gherrit Andriesz. van Hoorn burghermeyster ende Dirck Hillebrantsz. Otter voorsceepen [1]), ende anno xv^c lvi Mr. Henrick Dircxz. burghermeester ende Claes Jacobsz. van Leyden schepen, schoonvaeder ende schoensoene; ende anno lxiiii Meester Hendrick Dircxz. burgermeester ende Henrick Jacobsz. van Leyden, des voorscreven Claes Jacobsz. broeder, schepen, ende des voorscreven meester Henrick Dircxz. schoonsoene.

15. Item, dat een swaeger burghermeyster es ende dander schepen, als annis xlii, xlviii ende lii Mr. Henrick Dircksz. burghermeyster ende Gherijt Claes Matheusz. schepen.

16. Item, dat deene burghermeyster es, wiens susters man op deselve tijt schepen es, als anno xl Egbert Garbrantsz. van Wormer burghermeyster ende Willem Claesz. Coeck schepen.

17. Item, dat deene burghermeyster es, ende sijn huysvrouwen broeder es schepen, als anno lx Sybrant Occo burghermeyster ende Cornelis Jacobsz. schepen.

18. Item, dat swaegers, twe susters getrout hebbende, tesamen scepenen sijn, als meester Henrick Dircxz. ende Gerijt Claes Matheuszoon [2]), ende anno lxi Dirck Jan, sone van Mr. Henrick Dircxz., ende

---

1) Dirck Hillebrantsz. Otter was getrouwd met Trijn Gherrit Andriesse van Hoorn.

2) In 1537.

Dirck Jacobszoon Scaep[1]), ende anno lxiiii Pieter Pieterszoon ende Jonge Jan Duvesz.[2]).

19. Item, dat schoenvader ende schoensoone tsamen ende op één jair schepen zijn, als annis lii, liiii, lvi Jan Willemszoon van Hoorn ende Harman Allertsz. van Diemen[3]).

20. Item, dat deen schepen is, dairover de schout van sijnder huysvrouwen wegen oom es, als annis li ende liiii Willem Dircxz. schout ende Mr. Willem Jacobsz. alias Kinnesz. scepen.

21. Item, dat deen scepen es, dairover de schout recht susterling staet, als anno liii Willem Dircxz. schout ende Lourens Symonsz. schepen.

22. Item, dat gelijcke schepen es, die dander suster te wyve heeft, als annis xlii ende xlv Joost Buyck ende Sybrant Occo, ende anno xxxvi Egbert Garbrantsz. van Wormer ende Willem Claesz. Coeck.

23. Dat veele, van bloede ofte affiniteyt elxanderen bestaende, tsamen op eenen tijt schepen zijn, als anno lxii Frans Jansz. Teyng, Anthonis van Houff ende Florijs Dircxz. Otter, ende anno lxiii Coen Pietersz. ende Dirck Jacops Schaep.

24. Alle twelck ende van gelijcken over meenighe tyden, als van den jare xv^c^xxxi, binnen der voorscreven stede, ende int feyt van den electie gepleecht es; wairdeure es gestudeert ende gepoocht geweest tregiment van der stadt te brengene tot erffelicheyt, soo oick by den 6en art. van de doleanten eersten geschrifte geposeert es.

25. Tes mede warachtich, dat tegens den tijt van

1) Dirck Jan Hendricksz., † 8 Juli 1569, was gehuwd met Tietje Occo, zuster van de met Schaep gehuwde Catrijn Occo.

2) Pieter Pietersz. was gehuwd met Catharina Banninck en hare zuster Anna met Jonge Jan Duvesz. Beide waren dochters van burgemeester Cornelis Banninck

3) Harman Allertsz. was gehuwd met Ael Jansdr. van Hoorn.

der electie deen dander seeckere briefkens ende cedullekens in de handt gegeven hebben, in dewelcke die namen van dengheenen, die zy geëligeert ende gecooren begeerden te hebben, geschreven stonden.

26. In welcke cedullekens zy altement nyet gescaempt en hebben te stellen de namen van heurluyder eygen zoonen ende neven, als by namen Pieter Kantert, burgermeyster, den naem van synen zoone Mr. Albert Cantert, ende Mr. Henrick Dircxzoon de naem van zynen zoone oft schoensoone, om die alsoe int getal der persoonen, dairuuyt by de Stedehouder de scepenen gecoren worden, te mogen hebben.

27. Tes oick gebeurt dat den voornoemden Mr. Hendrick Dircxz. by eenige electeurs, als Ffrans Dircxz. Marcus, opgehaelt ende te lesen gegeven heeft eenige twistige saicken, die by tyden van den overleden ouders gebeurt waren, omme (alsoet vermoeyt wert) deur alsulcke middelen deselve electeurs te animeren om de partye van de principale hoofden te sustineren, ende alsoe hen voix ende suffragie in de electie te winnen.

28. Schynende al dat voorscreven es (dair)toe te tenderen, dat eenige hooffden ende principale in den regimente alle dinck te beter soude mogen, sonder omsien, nair heurluyder voornemen ende goetduncken regeren, sonder tegensseggen van yemant oft van seer weynige in hen collegie sijnde; twelck nair rechte ende redenen nyet getollereert behoort te worden, ten fyne dat justicie ende pollicie rechtvairdelick mach gedaen ende geadministreert worden.

29. Ende oversulx heeft de Co. Ma^{t}. in syne principale raiden van herwerts over, merckelick in zynen Grooten Raidt, geinterdiceert dat in denselven Grooten Raidt nyet en soude wesen tsamen vadere, zoone, broeders, broeders- oft susterskinderen noch anderen, wesende in gelijcke grade in consanguiniteyt oft affiniteyt.

30. Hierenboven zal bevonden worden dat int getal ende collegie van de xxxvi raiden, die ad vitam blyven ende electeurs sijn van de weth ende raden in allen saicken, der stede concernerende, sijn swagers, die deen danders susters hebben, als Zybrant Occo ende Cornelis Jacobsz., Joost Buyck ende Sybrant Occo, Dirck Hillebrantsz. Otter ende Mr. Cornelis Gerbrantsz. [1]).

31. Item, noch swagers, die twee gesusters hebben, als Mr. Henrick Dircxz. ende Gerijt Claes Matheusz. eertijts, ende jegenwoordich Cornelis Jacobsz. ende Jacop Henricxz. [2]).

32. Item, schoonvader ende schoensoone als Mr. Hendrick Dircxz. ende Claes Jacobsz. van Leyden, Mr. Adriaen Sandeleyn ende Jacob de zoone van Gerijt Claes Matheusz. voornoemt [3]), dairover Mr. Hendrick van zijnder huysvrouwen wegen oom is, Willem Jansz. Brouwer ende Andries Holesloot, welcke Andries een neve van veele raiden es.

33. Item, int collegie vande xxxvi raiden zijn twee susterssonen, als Anthonis van Houff ende Andries Hollesloot [4]).

34. Item, int selve collegie zijn geweest twee broederszoonen, als Cornelis Henricxz. Loen ende Claes Fransz Loen.

---

1) Mr. Cornelis Gerbrantsz. Ruijsch, tot Raad gekozen in 1557, † 24 Nov. 1575, was gehuwd met Jonge Grietje Hillebrants den Otter.

2) Cornelis Jacobsz. was gehuwd met Neel Wessels. Met Jacop Henricxz. is bedoeld Jacop Henricxz. Sael, Raad sinds 1541, † 1570.

3) Jacob Gerijts Claes Mattheusz. was gehuwd met Machteld Sandelijn.

4) Anthonis van Houff was de zoon van Jacob van Houff van Zijl en Ludewina Andriesse Boelens, dochter van Andries Boel Dircksz. en Maria Bethsz. — Andries Hollesloot was de zoon van Jan IJsbrandsz. Hollesloot en Stijn Andriesse Boelens, zuster van de zooeven genoemde Ludewina.

35. Item, een broeder- ende susterzoon, als Andries Holesloot ende Cornelis Jacobsz.

36. Item, een susterzoon ende des ander susters-dochters man, als Cornelis Jacobsz., Mr. Henrick Dircxz., ende Gerijt Claes Matheusz., Sybrant Occo, die een recht susterlinck van Mr. Hendrick te wyve heeft, als oick heeft Lucas Meynertsz.

37. Uuyt denwelcken men bevinden sal dat Mr. Hendrick Dircxz., Pieter Cantert, Dirck Hillebrantsz., Sybrant Occo ende Joost Buyck (die onder hen vyven hoofden principalick dadministracie hebben ende over meenige jaren gehadt hebben) onder de xxxvi raiden soeveele consanguiniteyt ende affiniteyt gehadt ende noch hebben, ende soe in getale sijn dat dandere electeurs stemmen, die malcanderen vreempt zijn, luttel connen geopereren (sic); ende desgelijx onder [1]) schepenen, die electeurs van burgermeesteren sijn; als van gelijcken zy zijn onder de oude burgermeesteren, die gemeenlick xii in getaele sijn, die wel autoriteyt nemen sonder advys van de xxxvi raiden eenige saicken uuyt te rechten, twelck te min behoort getollereert te worden, overmits dat de burgermeesteren alleene tonderwint ende beleyt van alle de stede affairen (hebben), soewel in administracie van politie ende geven van officie etc.

38. Ende die voornoemde burgermeesters ende regierders, wesende in credit als vooren ende onder dexel van heurluyder autoriteyt, nyet ontsien en hebben eenige borgeren met processen te dreygen uuyte stede kiste; overmits de voornoemde borgeren, by eenige nyeuwe gemaicte keuren hen beswairt vindende, an den Hove dairjegens provisie versocht hebbende, zeggende: „wye raedt u soe stoudt jegens ons topposeren? wy sullent gedachtich wesen, alst

1) Er staat: „ander".

ons tijt es ende ghy ons van doene hebben sult. Hebt ghyluyden macht om tweeduysent gulden met u allen op te brengen, wy weten raidt om een tonne gouts dairtegens, ende sullen u soe arm ende beroyt maicken, dat ghyluyden nyet een sparre oft hout an u moelen en sult behouden".

39. Ende noch andere diergelijcke borgeren rudelicken angesprocken, overmits dat zyluyden tegens burgermeesteren provisie van justicie in saicken, hen schadelick wesende, versocht hadden, seggende: „gyluyden hebt in Den Hage geweest, ende versoect an grooter meesters dan wy zijn, al waeren u huysen hondertduysent gulden wairdich, ende noch tweemael hondertduysent gulden, en(de) al bracht ghyluyden sacken vol redenen ende turffmanden voll bescheets, soe sullen u huysen nochtans aff ende moeten aff", off diergelijcken woorden.

40. Ende omme noch te bethoogen datter geëligeert worden in de regimenten deser voorscreven stede vele onnervaeren persoonen, als by den 7en art. van den doleanten eersten geschrifte geseyt es, sal blijcken, onder protestacie van nyemant te willen injurieren in name ofte fame, datter gecosen zijn eenige persoonen jonger van jaren dan xxiiii oft xxv jaren oft dairomtrent, luttel verstants doen hebbende, te wetene ten tyde van heurluyder eerster electie, van administratie van justicie ende regimenten oft polliciën van steden, als Frans Teyng, Cornelis Jacobsz., Jacop Gerijtsz., jonck van jaren zijnde; ende in den jare xxxvj, xxxvij, xxxviij, xxxix, xl gecosen zijn voor scepenen oft raiden die nairmaels noyt meer in de wette gecomen zijn, als Lambrecht Frederixz., Gerijt Cornelisz., Gerijt Jan Lambrechtsz., Jacob Heyn Aelen, Cornelis Claes Meeusz., ende naemaels Willem Jansz. Brouwer [1]) ende Claes

1) Schepen in 1558.

Moyert [1]), hoewel nochtans by tvoorscreven privilegie geseyt es dat men soude kiesen de notabelste, redelicxste etc.

IV. *Tweede debat van Burgemeesteren; art. 1—51.*

Ende houdende eerst voor verhaelt het inhouden van heurluyder eerste debat oft advertissement, Zijnre G. ende mijn heeren den adjoincten voorscreven overgegeven opte eerste articulen, by de onbekende dolenten Zijnre G. geëxhibeert, zonder dezelve alhier te repeteren omme des cortheyts wille.

1. Hoewel by den inhouden van dien genouchsaem solutie bevonden wordt (op) die laetste voorgenoomde articulen, omme nochtans dezelve mede int particulier te debateren voor zoeveele des noot sy, ende daeromme eerst comende op het 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7e articulen der voorscreven nieuwe ende breder verclaringe der voorscreven onbekende dolenten, houdende in effect dat de privilegie der voorscreven stede nyet geobserveert geweest en soude zijn by dengeenen, die het kiesen competeert, taxerende in effect zoewel de zes-ende-dertich raiden, int kiesen van een nieuwe zes-ende-dertich raedt in de plaetse van den overleden, als oock de oude scepenen int kiesen van den burgermeesters; mits dat meester Adriaen Sandelijn pensionaris, een van de xxxvi raiden, eertijts geseyt zoude hebben, dat hy in de questie ende partyescap, geresen tusschen Willem Dircxz. tot eenre, ende meester Hendrick Dircxz. ter andere, niet en zoude tot vrede spreken, alzoe lange als zijn oogen open stonden, ende Mr. Henrick Dircxz. dat hy wesen soude een wreet, stuyr, nydich ende bitter mensch;

2. Seggen de voorscreven burgermeesters ende

---

1) Schepen in 1562.

regierders dat diegeene, die delectie competeert, zoewel van de zes-ende-dertich als van den burgermeesters, elcx in heur respect, heuren eedt eerlijcken ende deuchdelijcken int stuck voorscreven gequeten hebben, ende oversulcx geëligeert hebben op heur voorgedaen eede ende conscientie diegeene, die zyluyden gekent hebben te wesen van de vreetsamicxste, nutste ende oerbaerlijcxte poorteren der voorscreven stede, daermede zy behooren te volstaen volgende tvoorscreven privilegie, als wesende een saecke consisterende in de conscientie van degheenen, die tselffde op hooren eedt bevolen es ende daervan voor God moeten verantwoorden.

3. Die voorscreven Sandelijn, hierop gehoort zijnde, heeft verclaert tselve onwarachtelijck over hem geseyt ende geposeert te wesen, ende niet te geloven dat tzelve hem mit deuchdelijcke ende wettelijcke getuygen, geen partye wesende, overghetuycht ende overgekent zal werden, ende voorts tevreden te wesen persoonlick te compareren voor Zijnder G. ende tzelve, als zijns persoons concernerende, persoonlijck te verantwoorden tegens dengeenen, die hem tzelve willen anseggen.

4. Ende genomen off de voorscreven Sandelijn de voorscreven woerden oft diergelijcke al gesproken mochte hebben, wes die burgermeesters niet en geloven, zoe en zoude dezelve nochtans niet importeren eenich feyt van discordie oft onvreedtsamicheyt, dan alleenlijck een naect negatijff om hemzelver niet te willen onderwinden ofte moyen om eenige concordie tusschen den voorscreven schout ende Mr. Hendrick Dircxz. te maecken, maer dies aengaende stil, ongemoyt ende in vreede begeert te blyven, zonder hem int stuck voorscreven noch voor deene oft dander eenichsins te willen moyen.

5. De burgermeesters zijn wel indachtich van

Joost Buyck gehoort te hebben dat hy geweest es by Willem Dircxz. in den jaere liiii in de goede weecke, (ende) zynen dienst hem gepresenteert heeft om tusschen den voorscreven schout ende meester Hendrick Dircxz. een accoordt te maecken, ende allen querelen doot ende te nyet doen, waerop die voorscreven schout den voorscreven Joost voor antwoort gaff: „Cosijn, ick bedancke u van de goede dienst ende presentatie; de zaecke es uuyt mynen handen; ick en can daer nyet meer inne doen".

6. Ende dat insgelijcx Symon Cops, mede een van den burgermeesteren tegenwoirdich, deur versouck van meester Henrick Dircxzoon versocht heeft gehadt an den voorscreven schout, dat hy den voorscreven twist tusschen hen beyden ter neder mochte leggen, maer en heeft den schout daertoe nyet willen verstaen, zeggende: „daer is te verde in de zaecke geprocedeert; de zaicke es uuyt mynen handen; theeft mijn over de drye duyssent guldens gecost".

7. De voorscreven Mr. Henrick Dircxz., verhoort hebbende van de clachte ende diffamatie by den schout achter zijn rugge op wagens ende wegen gedaen, heeft hem personelijck gevonden int volle collegie van scepenen, ter presentie van den burgermeesters, zeggende tegens den schout, daer present wesende, dat hy hem dagelicx diffameerde, als boven verhaelt es, zonder schulde, ende dat hy daeromme aldaer gecomen was omme hemzelver te verantwoerden, hoopende deur middel van dien alsoe den schout te vermurwen ende zijn zaecken zoe te verclaren, dat hy geen redenen zoude hebben hem vorder achter strate te dragen, ende tot zynen genougen zulcx te contenteren, dat zy voerts met den anderen goeden vrunden zouden blyven.

8. Ende die voorscreven Mr. Henrick antwoort

up zijn versouck eysschende, heeft de schout anders nyet geseyt dan: „Op zynen tijt".

9. Die voorscreven Mr Henrick seyt dat de voorscreven schout, noch nyet desisterende van zijn voorscreven blamatie, omme hem noch vorder te obvieren, heeft int collegie van de zes-ende-dertich raden oick vermaent gehadt dat hy hem begeerde te purgeren voort collegie voorscreven van alle tgene den schout hem was nagevende; versouckende tot dien eynde an meester Claes Heyn, broeder des voorscreven schout, aldaer present zijnde, dat hy zynen broeder daer zoude willen doen commen int collegie voorscreven.

10. Maer desen niettegenstaende, zoe moet de voorscreven meester Henrick noch wesen ende genomineert worden by de voorscreven onbekende dolenten te wesen een wreet, stuyr, nydich ende bitter mensch.

11. Hoewel nochtans alsoëdanige passiones oft inwendige gebreecken in een mensche nyet gecomprehendeert ende beteyckent en mogen worden, nisi ex notis signis et factis exterioribus, diewelcke die voorscreven dolenten nyet en hebben verclaert.

12. Maer die voorscreven dolenten connen hier wel verzwijgen die oneer ende schandalisatie, meester Henrick by den schout gedaen, als dat hy hem ten aensien van allen menschen voor in de zael vant stadthuys op zijn rolle van de crimineele zaecken inter reos gestelt heeft, alder opperste ende in de eerste plaetse, alsoff hy onder de misdadigen behoorde gerekent te zijn; die nochtans zoe dickwils te voeren zoe schepen als burgermeester geweest was.

13. Ende comende voorts opt 8e, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24 articulen, daerinne geseyt werdt dat delectie van burgermeesters ende schepenen ende raiden nyet gedaen en wordt naet behooren ende conform tpre-

vilegie der voorscreven stede, refereren die voorscreven burgermeesters hen diesaengaende tot heurder gededuceerde int 18, 19, 20, 21, 22 articulen van heuren advertissement, daerinne zyluyden geposeert hebben dat, zoewel naevolgende heurder privilegie alsoick die costume, zoe particulier binnen der stede van Amsterdam als generael over Hollant, mitsgaders oick nae dispositie van bescreven rechten, achtersusterkinderen ende zwagers rechters mogen wesen ende justicie administreren in één banck ende vierschaer.

14. Daerby vougende tot meerder voldoeninge, eerst op het achtste artijckel, daer gezeyt wert dat eenyge heuren voys ende suffragie op heuren eygen vrunden, magen ende zwagers gegeven zouden hebben, als een Joost Buyck op zijn zwager Dirck Schaep, als getrouwt hebbende twee susters, ende Cornelis Jacobsz. op Sybrant Occo, getrouwt hebbende zijn suster, dat hetzelve nae rechte niet verboden maer gepermitteert es, zoe in de electie van officie, die collegialiter geschien, diegheene die stemme ende voys heeft, tzy vader off zoen, deene den anderen eligeren mach, cum in publicis non curetur patria potestas vel jus sanguinis; ff. quod cuiusque [1]) universitatis nomine.

15. Gelijck men oick, in conformiteyt van bescreven rechten, ziet useren in veel steden van Hollant.

16. Nisi, inquit text. in l. sequenti d. titulo [2]), lex municipii vel perpetua consuetudo prohibeat.

17. Twelck nochtans alhier binnen der stede nyet es geschiet anders dan navolgende privilegie ende costume, als blijcken mach uuyt den langen verloop van den tijt, by die dolenten zelver geallegeert.

1) Er staat: „quisque". Bedoeld is Dig. Lib. III. Tit. IV.

2) Zoo staat er; doch de aangehaalde woorden zijn te vinden in den in de vorige noot genoemden titel der Pandecten, § 6. De oorspronkelijke lezing zal dus wel geweest zijn: „l. sexto eod. titulo."

18. Ende staet wel te letten dat den schout, noch burgermeesters, geen rechters en zijn, maer dat den schout alleenlijck bewaerder es van trecht van de Ma[t]. voor den gerechte, ende dat burgermeesters oick geen rechters en zijn, maer dat heur officie es der stede eere ende goeden te bewaeren, ende oich te hebben op de pollicie derselver stede.

19. Upt 25 ende 26[e] articulen, beroerende de celen, seggen de burgermeesters, gelijck boven verhaelt es, dat nae rechte de vader zijn zoon ende de contrarie de zoon de vader eligeren mach, als vooren, quasi enim decurio suffragium (dedit), non quasi domestica persona, gelijck den text voorscreven sprekende es.

20. Ende mitsdien tzelve oick zoude moghen geschien met ceeltgens, cum litteris vel verbis quis suffragium voluntatis sue an fabis pictis (?) an calculis declaret nihil intersit, ende dat alsulcx in der stede van Delft ende Haerlem geprocedeert wort, ende tot Hooren mitte zwaerte boon.

21. Nyettemin omme mynen heeren te verthonen wat van de cedullekens of briefgens es, zoe gebeurt wel dat die burgermeesters in der tijt, sorch dragende tegens die toecommende electie, als sy behoorden te doen, wel concipieren eenige persoenen, die tsamen huns bedunckens in rechte soude mogen zitten, volgende de privilegie der voorscreven stede, ende dezelve cedullekens oick andere, die stemme in der electie hebben, by communicatie verthoenen, laetende nochtans denzelven heur vrye elexie naer heur goetduncken.

22. By denwelcken dickmael gebuert dat zy stellen een zoon, zwager oft neve in heure voorscreven ceelkens, buyten weeten oft consent, ende oick tegens believe, van den vader, mede burgermeester oft in regiment zijnde, alsulcx hem overstemmen,

onvermindert zijns ende een yegelijck anders zijn vrye elexie.

23. Nu ist alsoe dat, Pieter Cantert burgermeester wesende, die andere drie burgermeesters, zijn medebroeders in burgermeesterschap, tegens zyne wille gestelt hebben, onder meer andere, in de voorscreven ceel zijn zoon meester Aelbrecht Cantert omme te wesen een vande xviii, daeruuyt die schepenen gecooren worden;

24. Sonder dat blijcken zal dat hy zijn zoon zelver geëligeert oft stemme gegeven heeft, maer wel contrarie dat hy daertegens gerepugneert heeft.

25. Insgelijcx es mede gebeurt van Mr. Henrick Dircxz., die de overstemminge heeft moeten lyden, gelijck van Pieter Cantert te vooren geschiet was.

26. Nopende het 27e ende 28e articulen zeggen de burgermeesters dat Mr. Henrick, hierop gevraecht zijnde, expresselijck ontkent eenige twistige zaecken, in de voorscreven 27e ende 28e articulen gementioneert, angegeven te hebben Frans Marcuszoon, tot zulcken fynen als by den dolenten geëxhibeert wort.

27. Maer zeyt wel waer te wesen dat hy den voorscreven Frans Marcus, wesende zijn buyrman, te kennen gegeven heeft in zeeckere communicatie van alsulcke uproer, als in den jaere xxxviii gemaict was binnen deser stede, ende hem doen lesen die articulen, die tegens die regierders, alsdoen wesende, overgegeven waeren by Willem Dircxz., nu ter tijt schout.

28. Ende es de voorscreven illacie oft presumptie wel absurdt ende oick nyet gemeens hebbende mittet inhouden der voorscreven twee articulen, by den voorscreven doleanten boven geposeert.

29. Het inhouden van den 29en articule van de voornoempde verclaringe, mentionerende van zeker ordonnantie van den Grooten Raide, es alhier impertinent.

30. Immers es kenlijck een yegelijck dat contrarie van dien oick eenige heeren van den Raide in Hollant, die onderlinge swagers zijn, metten anderen geseten hebben ende alsnoch sitten, als onder anderen mijn heere Suys ende Droogendijck, daervan den eenen des andere suster gehadt ende kinderen by gewonnen heeft.

31. Item, mijn heere Sasbout ende Drogendijck gehadt hebben elcx twee susters- ende broederskinderen.

32. Item, meester Dominicus Boot ende de huysvrouwe van Mr. Witte zijn twee broederskinderen.

33. Item, Mr. Arent Sandelijn behoutoom es geweest van meester Cornelis Suys ende tsamen geseten hebben.

34. Bovendien mede datter van de sententiën van den Grooten Raide geen appellatie en valt;

35. Ende van de sententiën, gewesen by den Hove van Hollant, maer een appellatie an den voorscreven Grooten Raide en valt; daer men ter contrarie van den vonnissen, gewesen by scepenen ende gerechte van Amsterdam, tweemael appelleren mach.

36. Ende mitsdien minder zwaricheyt gelegen (es) in zwagerschap in der wet binnen Amsterdam, als zoowel nae rechte als die costume gepermitteert zijnde; welcke costume de Prince oick onder andere by eede bevesticht heeft.

37. Immers ex identitate rationis, by den privilegie der voorscreven stede admitterende achter-susterskinderen uuyt meer redenen oeck affiniteyt oft zwagerschap permitteert wordt.

38. Hierby gevoucht dat nyemant scepenen oft burgermeester wesen mach, hy en moet eerst zeven jaeren poorter geweest zijn; daer ter contraerie die Ma[t]. zijn raeden furneren mach mit personen, uuyt alle provinciën comende, daert hem gelieft.

39. Het inhouden vant 30e totte 37e articule toe excluys wordt bevonden solutie uuytet geposeerde in desen ende tinhouden in tandere advertissement geposeert es.

40. Daerby vougende alnoch dat de xxxvi raiden anders niet dan raiden en zijn de(n) voorscreven steden, om tot welvaert van dien te helpen consuleren.

41. Denwelcken by privilegie gegunt (es) eens jaers te moegen kiesen xiiii ende nu xvijj persoenen, waeruuyt de Mat. negen scepen ordineert.

42. Ende zal nyet bevonden werden dat int zelve privilegie eenige luyden gesecludeert worden van tofficie van xxxvi, die malcanderen in consanguiniteyt off affiniteyt bestaen, quare etc.; ende daeromme de voorscreven stede volstaen mach, mits haer regulerende nae dispositie van bescreven rechten, expresse permitterende een vaeder met veel zoenen in een vroetschap oft raide van der stede te zitten, in rechten genaempt in curia decuriones, mits den vader prefererende int gemeen deerste stemme; l.jn et ibi glosa, C. de muneribus et honoribus non continuandis inter patrem et filium [1]).

43. Bovendien mede dat men in delectie van den xxxvi raden altijt achtervolcht heeft de oude costume ende maniere van doen, die men nae bescreven rechten daerinne schuldich es te volgen. Lex non tantum in verbis, nonnumquam etiam longa consuetudo; ff. illo titulo [2]).

44. Sonder dat dezelffde bescreven rechten oft costume by eenige privilegiën off ordonnantie der voorscreven stede bevonden zullen werden gederogeert, immers by de Prince geconfirmeert zijn.

45. Te meer dat tofficie van den xxxvi raedt

1) Cod. Lib. X. Tit. XL.
2) Dig. Lib. I. Tit. IV.

geduert het leven lanck van dengeenen, die gecoren es; ende zoe verre daerinne regardt genomen zoude moeten werden op affiniteyt, zouden veel alianciën van huywelijcken achter blyven.

46. Ontkennende expresselijck tinhouden van den 37e art. als alhier geposeert wert; ende zal nyet bevonden worden dat Mr. Henrick Dircxz., Pieter Cantert ende Sybrant Occo yemant van heuren bloede onder de xxxvi raiden heeft.

47. Ende dat den burgermeesters ende regierders hier te last geleyt wort int 38e art., alsdat zy met dreygementen eenige moelenaers angegaen zouden hebben, tzelve heeft den Procureur-generael van Hollant Mr. Henrick Dircxz. int particulier te laste geleyt, hoewel nochtans Mr. Henrick geen burgermeester en was ten tyde als men zeyt dattet geschiet zoude zijn; ende zal oick nochtans nyet blycken dat Mr. Henrick die woorden gesproken heeft, noch geen van den burgermeesters.

48. Upt 39e articule seggen de voorscreven burgermeesters dat zyluyden nyet en weeten te spreecken van de rudesse, daervan de dolenten hen int zelve art. beclagende zijn, ten waere zy breeder specificatie daervan deden van de namen, wye die geseyt ende tegens wie de woerden gesproken zouden zijn, omme alsdan daerop naerder te mogen zeggen; versouckende mits dien fyne breder verclaringe ex officio.

49. Nopende het 40e art. es voer gesolveert int tweede articule van desen; ende schijnt wel dat dese remonstranten anders nyemant en kennen souffisant ende bequaem om te regeren dan hen zelven, diewelcke veel eerlijcke luyden, als in dese articulen staen, reprocheren ende bewarpen als nyet bequaem totten officie, daertoe zy gecoren zijn;

50. Die nochtans binnen Amsterdam gehouden

werden voor rijcke, eerlijcke ende treffelijcke luyden boven alle exceptiën.

51. Daerby dese ambicieuse dolenten bekennen moeten dat zy nyet te gelijcken en zijn in naem, faem ende rijckdom, welvaren ende vreedtsamicheyt.

---

b. Klachten over het voorbijgaan der vroedschap.

I. *Eerste geschrift der Doleanten; art. 9, 10.*

9. Worden oick die voorscreven zes-ende-dertich raden nu ter tijt by denselffden soe weynich (alst schijnt) geacht, dat die voorscreven regierders wel dorven saecken van groter importantie, den voorscreven stede concernerende ende altemet tot grote costen streckende, uuytrechten sonder voergaende communicatie ende advyse van de voorscreven zes-ende-dertich geswoeren raden.

10. Waerdeur ende meer andere oersaecken binnen der voorscreven stede daffairen van der justitie ende politie nyet en worden uuytgericht alst behoert.

II. *Advertissement van Burgemeesteren; art. 23.*

23. Alsoot 9e ende 10e art. te seer generalicken gheposeert sijn, ende nyet uuytdrucken wat cleynachticheyt den ses-ende-dertich raeden ghesciet es in eenighe saecken, soo en moghen dieselve nyet naerder beantwoort worden voor alsnu, dan dattet voortstel van den remonstranten ontkent werdt; ende sall dies aengaende solutie ghegheven worden opten articulen van die specificatie dies aengaende, by den heymelicken accusateurs overgegheven.

III. *Tweede geschrift der Doleanten; art. 41—51.*

41. Ende tot meerder confortatie ende elucidatie van den 9 ende 10 articulen van den eersten geschrifte van den doleanten, es warachtich ende sal blijcken dat de burgermeysters der voorscreven stede sonder voorgaende advys vande xxxvj raiden hen vervordert hebben in den jare xv^{c}lxiii het officie vant schoutambocht te beleenen ende octroy verworven om te lichten tot dien fyne xx^{m} gulden [1]; hoewel dincommen van de stede zeer groot es, als wel. soe de fame gaet, van omtrent dertich duysent ponden Vlaems tsjaers [2]), dairjegens de stadt luttel belast es.

42. Item, noch begonst sonder advys vande xxxvi raiden seecker werck van fortificatie, geseyt twerck van Sint Anthonispoorte, in sulcker vuegen alst nu gemaict wordt.

43. Twelck oick directelijck gedaen is tegens twee distincte ordonnanciën van de Ma^{t}. van de Coninginne, reserverende te disponeren van de fortificaciën ende voorts geen breeder sterckte of fortifficacie te doene dan nair advyse van den Stadthouder ofte andere

---

1) Zie hierover: Ter Gouw, Geschiedenis van Amsterdam, VI. 41, 42.

2) De doleanten ontleenden deze opgave aan het eindcijfer der rekening, die zij jaarlijks in de Vierschaar konden hooren voorlezen. Evenwel moet hierbij in het oog worden gehouden, dat bij de nieuwe rekening telkens het overschot der oude als ontvangst werd geboekt, zoodat men om het feitelijk bedrag der stedelijke inkomsten te vinden het totaal daarmede moet verminderen. Ik laat hier de cijfers volgen uit de rekeningen van 1560—1563.

	Totaal cijfer.	Overschot der vorige rekening.	Feitelijk inkomen.	
1560.	£ 27831-18- 7-16	4379- 2- 7-15	23452-16- 0- 1	(= *f* 140714.40)
1561.	£ 28431-11-11- 5	8107- 6-10-18	20324- 5- 0-11	(= *f* 121945.51)
1562.	£ 29381-12-10-14	7978-19-11-22	21402-12-10-16	(= *f* 128415.86[3])
1563.	£ 32760-18- 8- 5	5890- 8- 0- 1	26870-10- 8- 4	(= *f* 161223.20)

dairtoe geordonneert, dairby mede verboden wert tverhogen van de Lastaige [1]).

44. Ende dien oick nyettegenstaende, hebben burgermeysters hen vervoerder(t) toe te dammen, verhoogen ende vullen buyten deselve Sint Anthonispoorte eenen maras, by dewelcke maras de stede meer versterct was; welcke verhoogen tendeert tot prejudicie van de stede, die dairdeure te meer vercrenct wort; soe die burgermeysters selfs bekent hebben in seeckere accord van eenige geschil, geresen tusschen den voornoemden burgermeysteren ende eenen Olphert Henricxz. in den Vuyck [2]).

45. Dat oick de voorscreven burgermeesters gegeven hebben den tauxateurs ende secretaryssen van den thienden penninck, geaccordeert in den jare liii, brieven van indempniteyt, ende dairuuyt sy merckelicke sommen gehouden hebben; all sonder advys van de xxxvi raiden.

46. Dat voorts in den jare xv^c^xlvii by den xxxvi raiden geslooten was dat men van Sinte Pouwelscloostere maken soude een generale gasthuys; nyettegenstaende welck sluyten soe heeft Mr. Hendrick Dircxz. van buyten comende, burgermeester sijnde, nyet achtende heurluyder profitelijck ende loffelick voornemen ende resolutie, (ditselve) ommegestoten ende (is tselve) belet geweest.

47. Dat oick in den jare xv^c^lxii in Januario by de xxxvi raden geordonneert was een groote quantiteyt van coorn te backen ende den armen te dee-

---

1) Ordonnantiën van de Landvoogdes van 15 Sept. 1545 en 14 Nov. 1552. (Amst. Archief, L. L. 1, N. 11 (a).) De Lastage was een terrein buiten de stad, thans begrensd door de Geldersche kade, de Oude Waal, de Oude Schans en de Dijkstraat. Men vond er vele scheepstimmerwerven en pakhuizen.

2) Zie Ter Gouw, a. w., IV. 428.

len, es by den burgermeesters in derselver tijt nyet achtervolcht geweest.

48. Sal mede oick bevonden worden dat de voornoemde burgermeesters oft eenige van hemluyden uuyt heurluyder auctoriteyt ende sonder advys van de voorgaende xxxvi raiden int jair xv^c^xlv, doen de gecommitteerde van de Ma^t^. opte quantité van de coorn binnen Amsterdam gesonden waren, bevolen hebben den maickelairs derselver stede, als onder andere Jan Bout ende Thonis Jansz., dat zyluyden gaen souden tot allen dengheenen, dair zyluyden vermoyden coorn te wesen, ende hemluyden seggen dat de commissarys dair soude commen visiteren de solders, ende vraegen hoeveele coorns zy hadden, ende dat zyluyden tegens denselven commissarys souden seggen, indien zy hadden vijff last, dat zy souden seggen te hebben acht, x oft xii last, mitsdien also abbuserende de commisen van de Ma^t^.

49. Wesende sulcx te bemoyen datter noch vele andere diergelijcke treffelicke saicken by hen gepleecht sijn sonder advys als vooren.

50. Seggen voorts voor meerder verclaringe van de 10^e^ ar^le^. van der doleanten eerst geschrift, dat dicwils bevonden werdt veranderinge in acten ende sentenciën by die weth deser stede van Amsterdam eens geëmaneert; in teecken van dien, es gebeurt dat seeckere ordonnancie, geschreven int minuytboeck van Amsterdam in date den 2^en^ Augusti lxiii verandert, gealtereert, tot sommige plaetse (anders) gestelt te wesen, dan geordonneert was, ende dat merckelick in de substantiele woorden ende uuytsprake.

51. Dat in den jare liii sekere sentencie gegeven zijnde tusschen sommighe schuldenairs van eenen Dionis l'Hermite, by dewelcke geseyt was deselve schuldenaers an seeckere penningen wel geraict te syen, ende by seeckere acte, dairvan spreeckende, men

bevindt nyet[1]) onder andere dese woorden „onvermindert ander crediteuren hair goet recht", ende nochtans by der presentacie van de saicke desen angaende men bevindt de voorscreven woorden „onvermindert" geroyeert, zoe de doleanten verstaen.

IV. *Tweede debat van Burgemeesteren; art. 52—83.*

52. Beroerende 41e art. zeggen de burgermeesters datter diversche resolutiën oick op diversche tyden ende advysen genomen zijn van (de) xxxvi raeden om tschout-ambocht by beleninge an der stadt te crygen.

53. Volgende denwelcken de burgermeesters haer naersticheyt gedaen hebben omme tzelffde te effectueren; ende hiervan de xxxvi raiden geadverteert zijnde, hebben zy die naersticheyt van den burgermeesters gelaudeert ende denzelven gedanct.

54. Insgelijcx zullen de burgermeesteren verifieren dat het werck buyten Sint Antonispoort gemaict, by advyse ende deliberatie van den xxxvi raeden ende nae voergaende advys van de voorscreven xxxvi raiden geschiet; twelck heur int 42e art. van den remonstranten te laste geleyt wert alsoft tzelffde zonder advyse gedaen waere.

55. Ende ontkennen yet gedaen te hebben tegens de sententie van de Mat., in den 43e art. van den remonstranten gemencioneert; gelijck zy oick ontkennen tvoorstel van den 44 articule van den remonstranten warachtich te wesen, ende seggen dat contrarie van dien bevonden zal werden by inspectie, als dat die verhoginge voorscreven oft anwerffinge nyet en es die stede prejudiciabel, als wesende zeer laech ende nieuwers naecommende up den peyl, die den anderen van der Lastaige volgende de sententie van de Mat. gestelt es, waernae zy hoogen mogen.

---

1) „nyet" moet waarschijnlijk wegvallen.

56. Ende es onder anderen redenen oick opte voorscreven plaetse die aerde uuyter stede grachten comende gebracht, als daertoe naest gelegen ende propijs te wesen.

57. Beroerende het 45 articule, mentie makende van de quade handelinge, die den burgermeesteren gehadt zouden hebben van den tienden penninck de anno liij, seggen die burgermeesters, by forme van advertissement, dat Willem Dircxzoon van deser zaicke tot veel plaetsen veel mentie ende gescrifte gemaict heeft tegens der waerheyt.

58. Maer es waracchtich dat, den x^en^ penninck getauxeert ende gecollecteert zijnde, die burgermeesters vernomen hebben dat by den tauxateurs nyet en was regardt genoemen, als dat behoort hadde, upte reparatie van den huysen binnen Amsterdam, diewelcke boven allen huysen van Hollant meerder reparatie behoufden, overmits den argen oft quaden gront, groote belastinge deur tleggen van tcooren ende andere waeren, die upte solders ende in de huysen gebracht werden, waerdoer den huysen zeer zygen, geknoest ende gebroken werden, ende zonder welcke belastinge de huysen geen groot proffijt en zoude mogen uuytbrengen oft weynich in huyre gelden;

59. Ende dat in alle de landen van Hollant leggende affgetrocken waeren alle oncosten van dijckaige ende andere ongelde, upten landen vallende;

60. Soe hebben die burgermeesters den voorscreven taxateurs voor oogen gehouden ende mit hen gecommuniceert wat men ter cause van der reparatie van den huysen voorscreven zouden behoiren van den x^en^ penning of te trecken.

61. Ende naer voorgaende communicatie es, uuyt zaicke van der voorscreven reparatie van de voorscreven huysen, affgetrocken de somme van drye-

duysent zevenhondert xxv Karolusguldenen van xl grooten tstuck.

62. Welcke somme also men nyet bequaemelijck en mocht deelen ende een yegelijck int particulier naer advenant zijn portie in den tienden penninck wedergeven, zonder zeer grooten moyten ende arbeyt, ende dat, overmits de oorloge alsdoen voor oogen zijnde, wel apparent was datter meer beeden ende subventiën de Ma[t]. by den ondersaten gegeven ende upgebrocht zouden moeten werden;

63. Soe heeft den burgermeesters in der tijt goet gedocht de voorscreven penningen, by advyse van den tauxateurs ende naedien dat die penningen by den tauxateurs oick getelt waeren, te doen brengen upte tresorie der voorscreven stede, ten behoufve van der gemeente, omme in toecommende tyden tot ontlastinge van den burgeren geemployeert te werden, in tyden ende wylen als die zaicke eyschen zoude, ende eenige beede oft subventie gegeven zouden moeten werden.

64. Maer alsoe de burgermeesters verstaen hebben naderhant dattet tzelfde heur werck by eenige quaetwillige int quaet genomen ende voortgespreyt was, alsoff de burgermeesters tot heur selfs oft eenige particulier proffijt de voorscreven penningen, oft een deel van dien, geëmployeert zouden hebben;

65. Soe hebben zy den xxxvi raiden deser stede angedient die voorscreven onwarachtige delatie oft opsprake, ende de voorscreven penningen, voor de reparatie affgetrocken, in de vergaderinge van de xxxvi raiden doen brengen uuyter tresorye voorscreven, ende versocht advys van den xxxvi alwaer de voorscreven penningen best bewaert zoude mogen worden, omme de voorscreven quade opsprake wech te nemen ende den quaetwilligen den mont te stoppen.

66. Ende es eyntelijck by den xxxvi raiden geadvyseert dat de voorscreven penninghen weder gebracht ende bewaert zouden werden op der stede tresorie, daer die vandaen gebrocht waeren; ende dat men die voorscreven penningen eerst zoude laten tellen by twee scepenen, ter presentie van Gerrijt Jan Lambrechtszoon, Henrick Cornelisz. ende Aelbrecht Marcusz., raeden der voorscreven stede, die in den voorscreven jaere liii tauxateurs hadden geweest; twelck oick alsoe volbracht es geweest.

67. Ende alsoe tgundt voorscreven es by den Staten van Hollant vernomen es geweest, zoe hebben dezelve, uuyt crachte van heure excutorialen, daerop vercregen, diezelve penningen mitterdaet doen executeren, appellatione etiam postposita, ende nyettegenstaende diversche motiven van rechten ende redenen, van wegen den regierders geallegeert ter contrarie.

68. Ende hebben de burgermeesteren tot heure ontlastinge quittancie van den ontfanger van tlant genomen, onder zeeckere protestatie, in desen by den burgermeesteren ter cause van desen gedaen.

69. Ende hebben naederhant proces geintenteert tegens de Staeten ende geconcludeert tot restitutie de(r) voorscreven penningen, als indebito genamptiseert ende te rechte affgetrocken zijnde uuyt zaicke van de reparatie voorscreven, dewelck oick nae bescreven rechten offgetrocken moet worden, gelijck by versceyden advysen van geleerden in den rechten bevonden wert te behoiren, hem refererende dies angaende tot dispositie van gemeen bescreven rechten, quod fructus non dicantur nisi deductis sumptibus.

70. Int welck doende den burgermeesters hem gequeten hebben als goede regierders ende voorstaenders van de gemeente toebehoort, tot proffyte van de gemeente ende nyet tot yemants particulier singuliers proffijt oft vordele;

71. Doende tzelfde nyet heymelijck oft secretelijck, maer openbaerlijck, by advys van den tauxateurs ende oick approbatie van den xxxvi raeden.

72. Sulcx dat hier geen questie en es van misdaet, delict oft mishandelinge, dan alleenlijck off die burgermeesteren gefundeert waeren nae rechte de voorscreven deductie van de reparatie van den huysen te mogen doen; tzelve dependerende uuyt de interpretatie van den octroye van den tienden penninck, oft tzelve behoert te verstaen werden nae bescreven rechten dan nyet.

73. Ende zoe verde dese dolenten waeren lieffhebbers vant gemeen welvaren, behoorden zy den burgermeesteren te bedancken dat zy gestudeert hebben om den tienden penninck te doen gaderen ten minsten quetse van der gemeente.

74. Twelck oick bekennende Willem Dirckxz., schout deser stede, ende by eenige hem geseyt zijnde dat hy die handelinghe voorscreven van den tienden penninck sinisterlijck in Den Hage angedient oft eenige persoenen te kennen gegeven hadde anders dan die in der waerheyt geschiet was, daerop hy, mits tzelve ontkennende, ter antwoerde gegeven heeft: „zoude ick zulcke dingen doen oft sulcx gedaen hebben, zoe zegt dat ick een schelm, boeswicht ende bederver der stede van Amsterdam ben".

75. Nyettegenstaende nochtans dat de waerheyt zulcx es; ende dat meer es, heeft uuyt zaicke van dien een eerlijck persoen, litmaet deser stede mitsgaders alsdoen als burgermeester wesende, genaempt Zybrant Occo, wel openbaerlijck op een Sondach, upter merck, ten aenhooren van veel luyden tot meermael hieten liegen, zeggende: „Ghy liechtet", repeterende tzelve meermael, mits willende ontkennen dat hy tzelve, in Den Haege oft elders, anders angebrocht hadde dan tzelffde geschiet es.

76. Den burgermeesters ontkennen gansselijck het inhouden van den 46 art., als dat luyt; maer es waerachtich dat in den jaere XLVII den burgermeesters gaern gecoft zouden hebben tconvent van den Pouwelsbroeders; maer es tzelve belet geweest by tcappittel van der oirde van de tertia regula Sancti Francisci;

77. Diewelcke, in groote getale vergadert zijnde binnen den cloester van den Pouwelsbroeders binnen Amsterdam, hebben verclaert tconvent hem toe te commen ende dat zy de alienacie [1]) niet toestaen en wilden, waerdeur de zaicke achtergebleven es [2]).

78. Beroerende het 47e art. zeggen de burgermeesters dat zy versoucken verclaringe op wat dach in Januario lxii by de resolutie van den xxxvi geordonneert was; omme, deselve resolutie gesien, naerder geantwoerdt te worden alst behoiren zall.

79. Aengaende t 48e art. zeggen de burgermeesters dat Willem Dircxz. dese onwarachtige doleantie tot meermael te kennen gegeven heeft, ende dat de Procureur-generael van Hollant oick dese questie ten laste van Mr. Henrick Dircxz. geleyt heeft ende tegens hem geen victorie gevochten. Ende beroerende de principaele materie, ontkennen die burgermeesters tgeobiceerde van den dolenten warachtich te zijn, ende dat tzelfde nimmermeer mitter waerheyt bevonden zal werden.

80. Ende dat hieruuyt ende uuyt alle voorgaende veele articulen wel bevonden mogen werden de groote onrustige harten van (den) remonstranten, die de burgermeesters in der tijt naegegaen hebben ende noch naegaen, dat zy de Mat. andienen ende verwecken alhier oude zaicken ende querelen, die over xx jaeren gedaen zoude zijn, al om de burgermeesters

1) Er staat: „aliancie".
2) Zie Ter Gouw, a. w., V. 177.

ende regierders te houden in stadige traveil ende molestatie ende denzelfden te brengen in ongenade van Zijn Ma[t]. ende cleynachticheyt van alle degheene, die van de voorscreven materie zullen hoiren oft daermede geëmpesseert zijn.

81. Ende waer wel goet, ten eynde dese remonstranten heur moet mochten coelen ende heur fenynige hart eens mochten uuytspoegen, oick verclaringe deden wat vorder treffelijcke zaecken by den burgermeesters gedaen zoude zijn, daeroff zy generalijck mentie maken int 49e art., opdat die burgermeesters, eens gehoort, in ruste mochten leven.

82. Ende versoucken die burgermeesters die hiermede belast werden an mijn heere de Prince van Oraengnen etc , dat Zijnre Ex[ie]. believe henlieden te willen admitteren omme de voorscreven zaicke personelick, zoeveel hemlieden angaet, voor Zijnre Excellentie te verantwoirden, oft voer den Hove van Hollant, als rechters competent in desen zaicke.

83. Upt 50 ende 51e art., zeggen die burgermeesters dat alzoe zy hiervan noo(i)t gehoort en hebben, dat zy tzelve den scepenen angedient hebben ende den secretarissen; ende meenen wel dat tzelve by henlieden verantwoort zal werden.

---

c. Klachten over den tragen gang der justitie.

I. *Eerste geschrift der Doleanten; art. 11—17.*

11. Want tes notoir dat binnen die voorscreven stede een seer lanxsame rechtvorderinge ende trage expeditie in justitie geschiet, nyet alleen voor den burgeren maer oick voer den vreemden coopluyden.

12. Alsoe die experientie bewijst dagelicxs dat doer dontallicke querellen, veroersaect doer die menich-

fuldige frequentatiën ende traffijcken aldaer, die rolle seer lancksame affgedaen worden.

13. Want voer Paeschen laestleden (nyetjegenstaende alsdoen deur die late toerustinge der schepen seer ledich was) een seer grote getalle saecken tusschen partyen ongeëxpedieert sijn overgebleven opte porter(r)olle. Behalven datter noch over tweehondert partyen ongewideert bleeven terselver tyde opte buytenrolle.

14. Welcke buytenrolle in de plaetse gecommen es vant zeevaerders recht [1]), naer wiens vermoegen den vreemder luyden binnen weynich uren in recht plocht audientie te geschieden, twelcke nu dickmaels tot veele weecken vertraicht wordt.

15. Hoewel nochtans schepenen op alle werckdaegen (die Maendaegen in de vacantiën, die cleyn sijn, uuytgenoemen) voer noen drie uren ende nae noen ten minsten twee uren, omme recht te doen ende parthyen te scheyden, ter audientie sitten, ende noch evenwel seer veele saecken aen goede mannen wysen [2]).

16. Over welcke lange vertreck ende naeloepen omme rechtvorderinge denselffden luyden ende bysonderlinge den vreemden coopluyden gecauseert wordt groot verdriet, schaden, costen ende versuymenissen; ende wort hunluyden consequentelick oorsaeck gegeven te vervreemden uuyt die voorscreven steede, tot een apparente ruyne derselver.

---

1) Bij het zeevaardig recht werden zoowel de ordonnantiën van den koning als de zeerechten van Wisby gevolgd. (Zie Ter Gouw, Gesch. v. Amsterdam, V. 265.) Wanneer de „buitenrol" werd ingesteld, heb ik niet kunnen vinden.

2) Cf. over de zittingdagen der Schepenen en de vacantiën den Brief van den Geheimen Raad, gegeven te Brussel, 24 Januari 1559(60) (Handvesten, I. 109), waarbij trouwens slechts werd bevestigd wat in 1554 door het Gerecht was vastgesteld (2e Groot Memoriaal, f. 50; Amst. Archief). Zie ook Ter Gouw, a. w., VI. 412—414.

17. Schijnt daeromme seer notelick te weesen dat Uwe Maiesteyt by eenige bequaeme middelen geliefve daerinne metten eersten te versien.

II. *Advertissement van Burgemeesteren; art. 24—30.*

24. Aenghaende 11, 12, 13, 14, 15, 16 ende 17en articulen, vermeldende dat binnen Amstelredamme een seer langsame rechtsvorderinghe ende traghe expeditie van justitie gesciet etc., segghen die burgermeesters, dat eertijts oock ghelijcke clachten by den voorscreven Willem Dircxz., schout, overgegheven sijn, tenderende ten fyne, datter binnen Amstelredamme twee bancken ghestelt souden werden, ende twee officiers, als eenen om die criminelen saecken aff te doen, ende dandere om die civile saecken te decideren.

25. Welcke materie te rechte verstaen ende ondertast sijnde in der waerheyt, sijn die voorscreven querellen affgheslaegen gheweest, ende es by den Mt. gheordonneert (volghende het angheven van den burgermeysteren in der tijdt) hoe die saecken van der justicie meest ghevordert souden moeghen werden; twelck alsoo onderhouden werdt [1]).

26. Ende sal in tyden ende wylen wel gheverifieert werden, dat de justicie binnen Aemstelredamme soo wel gheadministreert werdt, ende dat aldaer soo corte expeditie van justicie ghebeurt, als in eenighen steden van Hollant.

27. Immers soo cort, sonder jactantie spreeckende, als in den Raedt van Hollant, van Brabant ende oock in den Grooten Raede tot Mechelen ghedaen werdt, allwaer, nyetjeghenstaende goede vorderinghe

---

1) Cf. den boven aangehaalden brief van den Geheimen Raad, van 24 Jan. 1559(60). Zie ook Ter Gouw, a. w., VI. 39.

van justicie, die aldaer ghedaen wordt, oock meenichfuldighen bladeren van presentatiën overblyven up elcke vacantie.

28. Ende aenghaende dat binnen der stede alhier, ten tyde int 13e art. ghementioneert, eenighe presentatie(n) overghescoeten souden sijn, uuyt wat saecke dattet selve ghesciet es, ende wat expeditie van justicie daerop ghevolcht es, sullen die stommen de waerheyt wel ontdecken, als dattet deur den schout toeghecommen es, die tgherechte eenen langhen tijdt gheoccupeert ghehouden heeft in een treffelicke criminele saecke, van groote consequentie binnen deser stede, van eenen scipper ende synen complicen, die tscip, daer hy schipper aff was, selver in den grondt hadde doen boeren [1]); ende dattet selve retardement in de eerste ses ofte seven werckendaeghen naer Paesschen verhaelt es, met expeditie van alle overghebleven saecken.

29. Ende soude de justitie noch beter ghevordert werden, indien den schout ofte synen substituyt [2]) (die met sijn bailliuscap van Aemsterlant seer gheoccupeert es) ter camere quamen continuelicken, soo sy behooren te doen.

30. Maer schynen die oude querelen van Willem Dircxz. alhier weder vernyeut te werden by den remonstranten, om onder tdexel van veele clagende menschen dieselve meer coleurs ende oochs te gheven, ende een ghedecideerde materie wederom controvers te maecken.

---

1) Cf. Ter Gouw, a. w., VI. 49.

2) Willem Martsen Calff, na veel geharrewar tusschen Schout en Burgemeesteren, aangesteld in April 1562 (cf. Ter Gouw, VI. 39 en 434). Over zijn baljuwschap van Amstelland, zie Ter Gouw, VI. 429, 430. Hij was Schout van 1578 tot 1581.

d. Klachten over het afdammen der grachten.

I. *Eerste geschrift der Doleanten; art. 18—27.*

18. Vorder es mede warachtich dat die regierders van over drie jaeren herwaerts hebben doen leggen met seer grote costen verscheydene dammen in de stede grachten ende daerontrent; latende diezelve veele langer tijt leggen alst wel behouft soude hebben, ingevalle hun gelieft hadde met hun begonnen werck stracks voortgegaen te hebben.

19. Streckende sulcxs tot grote schade van veele burgeren, soe binnen als buyten der voorscreven stede, ende oeck tot grote ongeriefve van de vreempde coopluyden. Immers hebben die voorscreven regierders binnen weynich maenden noch eenen nyeuwen damme geslaegen, die den burgeren ende vreempde coopluyden op deser tijt noch al meer hinderlick es als dandere voorscreven dammen, ende tot geen werck derselver stede notelick noch prouffytelick.

20. Deur welcke laestgeslaegene damme veele meer burgeren nu ter tijt hebben verloeren tgebruyck ende prouffyte van haeren woeningen, pachuysen, spijckers, werfve ende houttuynen.

21. Commende sulcxs nyet alleen tot grote ongeriefve ende scade, maer oeck tot geheele bederffenisse van veele burgeren, ende oeck tot grote ongeriefve van den vreempden coopluyden, brengende grove waeren, als peck, teer, asch, vlas, masten, deelen, sparren, balcken, wagenschot etc., grote plaetse ende ruymte behoufvende; welcke waren men nergens ontrent die voorscreven stede geriefelicker ende oncostelicker en mach leggen.

22. Es oick int slaen van deselve damme doer beveele van de regierders soe incivilick gehaest, dat noch den burgeren noch oeck den vreempden coop-

luyden geen behoirlicke tijt es gegunt geweest omme haeren voorscreven waeren, by consente te watere aldaer met cleyne costen gebrocht, weder te watere ten minsten costen te moegen doen vervouren ende wechbringen.

23. Waerdoer dieselve gedrongen worden met seer grote oncosten ende moyelicheyt dieselve waeren vandaer te doen brengen, hebbende daerover by den regierders hun beclaecht van scade ende interesten; opt welcke by den voorscreven regierders weynich geacht werdt, alst schijnt;

24. Hoewel nochtans aen den handel van de Oistersche natie tmeeste welvaren der voorscreven stede sonderlinge es gelegen.

25. Waerdoer die voorscreven natie lichtelick veroersaect werden mochte elders, daer dieselve nu ter tijt zeer aengeloct werdt, plaetse te soucken tot haeren handel ende traffijcken.

26. Duer vertrecken van denwelcken die meeste coopmanschappe uuyt die goede steede van Amstelredamme verjaecht soude werden, ende die zeevarende neringe voerts minderen ende vergaen soude, tot een eeuwige bederffenisse der voorscreven goede stede ende ommelanden van dien;

27. Ende tot grote scade van den Co. Mats. landen, zoewel van Spaingnen ende anderen als deesen van herwaerts over, gemerct dieselve stede eene overvloedige corenschuyre voer alle es, ende noch daerenbeneffens een schiprijcke havene es, daeruuyt die Co. Maiesteyt in tyde van node met een grote menichte van grote schepen ende conducteurs van dien gedient mach worden.

II. *Advertissement van Burgemeesteren; art. 31—41.*

31. Upt 18e ende 19e art. van der remonstrantie voorscreven, inhoudende in effect van seeckere dam-

men, die in der stede graft ende up der stede grondt gheslaeghen sijn, segghen die burghermeysters, dat by advyse van de ses-ende-dertich raiden tselve ghedaen es, ende dat, die sluys onder Sint Anthonispoort ghebroecken sijnde, van noode es gheweest die voorscreven dammen up der stede grondt te legghen, om tot reparatie van de voorscreven sluys te commen. Ende alsoo int vermaicken van den voorscreven sluyse bevonden es dat die stede grafte behouffde ghediept te sijn, ende oock waeter ghebracht te werden voor die voorscreven poorte, tot defensie ende fortificatie van der steede, soo es van noode gheweest dieselve dammen soo langhe te houden legghen up der stede grondt, als het werck tselve was eysschende.

32. Ende soo verde gheen goede toesicht ghenomen waere totte poorte van Sint Anthonis, hadde ghescapen gheweest die voorscreven poort met een groot stuck van der muyre te verliesen; twelck alsnu by Godts hulpe verhoet es.

33. Item, overmits die groote vloet op Sint Olofsdach int jaer lxii [1]) gheschiet, es het voorscreven werck seer gheretardeert, ende mosten die dammen weder dicht gherepareert ende drooch ghemaeckt worden; als oock van ghelijcke by (der) groote inundatie up Sinte Michiels dach [2]) anno lxiiii ghesciet es, waerdeur die dammen langher hebben moeten blyven legghen, die opghenoemen sullen werden, soodrae twerck dat sal moeghen lyden.

34. Ende werdt wel frivolicken voortghestelt by den remonstranten, dat die dammen legghen souden tot ongherieff van den voorscreven coopluyden, ghemerckt dat binnen der stede wel plaetse te vinden

---

1) 12 Juni 1562.
2) 29 Sept. 1564.

es om hoere waeren te brenghen; ende in allen ghevalle een cleyn ongherijff es het verbeyden van het opnemen van den dammen voor sulcken cleynen tijdt, dat die nootsaeckelickheyt vant werck van der stede voorscreven tselve vereysschende was, als boven verhaelt es.

35. Ende aenghaende den dam int tweeden deel — van 19, 20, 21 etc. totten 28e art. — ghementioneert, segghen die burgermeysters, dat van dese saecke questie ghehanghen heeft voor den Secreten Raedt van den Co. Mt., deur seeckere frivole clachten by eenighe gheërffden up die Lastaige buyten Sint Anthonispoorte aen de Mt. ghedaen; ende es die saecke gherenvoyeert voor den Hove van Hollant, alwaer oock by den gheerffden van de Lastaige provisie gheobtineert es teghens den burghermeysters voorscreven, ende hebben die requiranten heur voorscreven provisie ende instantie weder gherenunchieert.

36. Ende alsoo tselve een saecke es van ordinarijs justitie, daerom deselve by de Mt. voor den Hove van Hollant gherenvoyeert es, om aldaer ordinarie ghetermineert te werden, soo sullen die requiranten hem diesaenghaende reguleren.

37. Item, ghemerct die gheërffden up die Lastaige precario tot eenighen tijdt tghebruyck hebben ghehadt, daer sy nu over claeghende sijn, soo es overmits hoorluyder misbruyck, teghens seeckere sentencie ende ordonnantie van de Mt., tprecarium ende tghebruyck van dien hen upgescyt ende benoemen, ende dat by advys van de xxxvi raeden deser stede.

38. Ende es ridiculeus dat daerdeur eenige verloop of verminderinghe van coopmanscappe soude vallen, als die remonstranten segghen; gemerckt dat, die dammen in der stede grachten legghende opghenoemen sijnde, sy bequamelicken heure waren upte Lastaige sullen moeghen brenghen.

39. Ende dat die plaetse, daer die laetste stoppinghe ghesciet es, altijts terra firma gheweest es, ende toeghesloten gheleghen heeft, uuytgheseyt den tijdt dat die hen precario ghegunt es.

40. Welcke voorscreven plaetse die stede oock van meeninghe es te employeren tot hoerluyder proufyte ende commodité, als by inspectie oculaer bevonden sal werden.

41. Ende heeft die voorscreven Willem Dircxz. oock eertijts eenighe articulen ende ghescrifte voortgestelt, aengaende den geërffden op de voorscreven Lastaige, ende tgheene hy seyde daerinne ghebeurt te sijn, twelck hier mede als redyte afgeslegen werdt.

---

e. Klachten over brandgevaar op de Lastage.

I. *Eerste geschrift der Doleanten; art. 28—31.*

28. Tes mede warachtich dat die burgeren buyten die voorscreven stede op die Lastaige wonende, ende evenwel alle lasten metten binnen woenende burgeren gelijck dragende, by wyens huysen dichtaen eene grote menichte groter schepen in de Waele genaempt havenen, ende bysonder winterdaechs voer den ijsgancxs leggen, voer brandt beduchtende, versocht hebben gehadt binnen twee jaeren herwaerts aen de voorscreven regierders gereetschappen, behouftich tot uuytinge van brant, soe sulcxs by nachte in de voorscreven schepen verongelucken mochte.

29. Presenterende tot preservatie van haerluyder huysen selffs provisiën te becostigen ende die te bewaeren, midts dat des stedes provisiën geleyt mochten worden op eenen toerne, Montelbaen genaempt, daerby staende, ende aldaer bewaert souden blyven ter tijt tot doer brant in de schepen dieselffde

stedes provisiën nootelick weesen zoude aen te tasten ende te gebruycken; maer hebben tot deser tijt toe nyet verworfven.

30. Twelck nyet alleen pericule in heeft voer die gemeyne burgeryen der voorscreven stede ende alle domlanden van dien (als reedende aen de voorscreven schepen) uuyt een cleyne ongeluck in eene bederffelicke scade te vallen, als die wint van der voorscreven stede aff ter waterwaerts waeyt — ende dat insonderheyt gemerct die voirscreven Waele jaerlicxs meer ende meer ondiepe wert, alsoe dat in alsulcker node die schepen, aldaer leggende, nyet en souden moegen van malcanderen bequaemelick gebrocht ende gereddert werden, twelck oick well dient geremedieert te werden; — maer oock die Co. Mat. in tyden van node den dienste van een grote menichte grooter schepen by ongeluck van brant nemen souden moegen.

31. Ende als die wint ter stedewaerts waeyde lichtelick den brant binnen der voorscreven stede vouren ende brengen conde, gemerct die huysen tusschen beyden aldaer staende met houten wanden zijn ende met weeck dack, daeromme dieselffde geene resistentie doen souden mogen; in welcke huyssen noch daerenboven veeltijts peck ende teer leyt ende op de werffven stapelen houdts staen; waeruuyt te lichtelicker mochte by ongelucke een inestimabele schade derselver stede spruyten.

II. *Advertissement van Burgemeesteren; art. 42—47.*

42. Upt 28, 29, 30, 31 ar.len, mentie maickende van provisie te doen teghens den brande, die op de Lastaege vallen mach, segghen die voorscreven burgermeesters dat by der stede overlangh een ordonnantie ghemaeckt es, waerdeur verboeden es dat in de

scepen, in de Waecke legghende, gheen vier gebesicht moet werden.

43. Ende bovendien by der stede oock gheordonneert seeckere luyden in competente ghetale, die den schepen, up heure wijnterlaeghe legghende, bewaren, ende oock in tyde van den ijsganck ofte anderen periculen bewaeken; sulcx dat by de hulpe van Godt almachtich gheen sorghe es van brandt in den scepen voorscreven te coemen;

44. Ende mitsdien gheen vorder provisie daerop van noode es; alsoo die goede provisie van der stede teghens den brandt dienende, als van leeren emmers, brandthaecken, ladderen, ende anderen ghereetscap, in grooten ghetale binnen der stede sijnde ende by den stede onderhouden, daertoe ghebesicht werdt, soo dickwils als buyten der stede ende upter Lastaege, ghelijck oock onlancx upter Lastaege ende Jan Roepoort ghebeurt es, brandt compt.

45. Maer es warachtich, dat veel van de eyghenaers van der Lastaige sulcx hebben die haven benaut met heur aenwervinghe ende timmeraige, dat daerdeur veel scepen in Waterlant alnu opgheleyt werden, tot grooter pericule ende sonder bewaeringhe, die tot Aemstelredamme wel ghebercht plaghen te sijn.

46. Sulcx dattet gheallegeerde pericule van den brandt deur den eygenaers van de Lastaege ende deur hoer edificiën toe soude coemen, die sy contrarie dordonnancie van de Coninghinne de anno xlv [1]) ghemaeckt hebben, tot groote preiudicie van der stede;

---

1) 15 Sept. 1545 had de Landvoogdes Margareta, naar aanleiding van geschillen tusschen de geërfden aan de Lastage en de stedelijke regeering, eene ordonnantie uitgevaardigd, waarbij o. a. bepalingen op het bouwen aldaar werden gemaakt. (Afgedrukt bij Wagenaar, II. 87. Cf. Ter Gouw, a. w., IV. 416 vv.)

47. Die daerom ghenootsaeckt sal werden, die voorscreven havene ofte Waele sulcx te grooten ende wyder te maecken, als ten meesten welvaert van der stede best sal dienen.

---

f. Klachten over het niet uitdiepen der grachten.

I. *Eerste geschrift der Doleanten; art. 32—36.*

32. Es oick in den jaere xv^{c}xlv by ordonnantie van hoochloflicker memoriën vrouwe Maria, douagiere van Hongariën, Regente van dese Nederlanden etc. in date den xv^{en} dach in Septembri geordonneert dat binnen die stede van Amstelredamme gemaect souden worden twee spueyen ofte verlaten, als oeck gedaen es, opdat die voorscreven verlaeten souden schutten den vloet uuyttet Ye (welcke tgrootste watere ende principale havene aldaer es) in de vier burchwallen ende canalen commende, ende by den ebbe twater van den Aemstel daerdoer gesuyvert soude werden [1]).

33. Soedat die schepen altijts aldaer souden moegen vaeren, alsoewel in de Nyeuwe syde als in die Oude syde ende middelwaerts, ten fyne dat die neringe over alle die stede haer bestrecken souden moegen.

34. Twelcke, alsoet sonder voergaende diepinge der voorscreven canalen ende sonder bepalinge ende juckinge der canten derselver canalen nyet geschieden can, overmidts dat omme der ondiepte dickmaels geladen schepen, jae schuyten, daerinne nyet vloeten moegen;

---

1) Zie de vorige aanteekening.

35. Soe es by diversche burgeren hiertoe int perticulier versoucke gedaen geweest aen den voerscreven regierders; immers hebben veel burgers tsamen by requeste versocht binnen twee jaeren herwaerts raedt ende hulpe, opdat een van den burchwallen ofte canalen, overmidts haere ondiepte oeck zeer vuyl in de somer stinckende, soude moegen gediept werden, ten eynde men die met geladen schepen ende schuyten souden moegen gebruycken, ende zy alsoe alderleye coopmanschappe voer haere kaeyen, op heuren solderen ende in haere kelderen mette minste costen soude moegen doen brenghen, ende gelijckelick mede van de vuyle stanck verlost mochten werden.

36. Op welcke versoucke by den regierders, weynich (zoet wel schijnt) lettende op des voorscreven vrouwe Maria ordonnantie ende intentie, tot noch toe nyet gedaen es, tot merckelicke schade van veele burgeren ende tot grote ongeriefve van den cooplluyden.

II. Advertissement van Burgemeesteren; art. 48—51.

48. Upt 32, 33, 34, 35 ende 36e ar.len, vermeldende van seeckere verlaten ofte sluysen, die binnen der stede voorscreven ghemaeckt sijn, segghen die burghermeysters, dat die voorscreven verlaten ofte sluysen gheordonneert sijn te maicken deur aengheven van den burghermeesteren ende die remonstrancie, by henluyden den commissarissen van der Mt. vertheont, omme die neringhe over alle die stadt te brengen, deur tmiddel van den verlaten voorscreven.

49. Ende was ghesciet de voorscreven remonstrancie ten tyde als eenighe burgheren, upte Lastaege gheërft sijnde, seeckere vreempt, ongeregelt opheff de Mt. angegheven hadden omme die stadt

van Aemstelredamme voor een groot eynde te vergrooten.

50. Welcke frivoel voortstel van den voorscreven gheërfden met kennisse van saecken affgeslaghen es gheweest, ende verclaert dat sy onghefundeert waeren in heur versouck.

51. Ende es warachtich dat, nae ghelegentheyt van den tijdt ende die goede coope vant hout, een groote partye van den waeteren ofte burchwallen binnen der stede bejuckt off beplaet sijn by den burgheren, ende tot hoeren costen, deur ordonnantiën van den burghermeesters.

52. Ende dat successivelicken, nae exigentie van den tijdt, dierte van den houte ende gesteltenisse van den burgheren, noch ghedaen sal worden; alsoo alle wercken nyet ghelijckelicken opghemaeckt moeghen worden.

53. Werden oock by den stadt die brugghen, over dieselve waeteren legghende, nae die voorscreven juckinghe bequaem ende propijs gemaeckt tot costen van der stede, ende oock onderhouden; tot verbeteringhe van der neringhe binnen derselver stede.

54. Ten werdt oock nyemant verboiden voor sijn erffven, huysen ofte spijckers die wateren te diepen, soo wanneer hy daerdeur eenich ghebreck es voelende, als men daeghelicx wel siet te ghescien in diverse plaetsen binnen der stede. Ende soo verre die keuren, op die waeteren ende het diepen ende onderhoudt van dien ghemaeckt, wel onderhouden ende geexecuteert worden by den officieren, en soude nyemandt met redenen over dondiepte moeghen claghen.

g. Klachten over het onteigenen van huizen en erven.

I. *Eerste geschrift der Doleanten; art. 37—39.*

37. Insgelijcx es mede warachtich dat die voorscreven regierders altemet benaderen huyssen ende erfven, by den burgeren gecoft: latende dieselve staen ende ter huyre gaen. Immers hebben tot hun genoemen eenige huysen van den burgeren, die dieselve huyse nyet veyle noch te cope waeren, maer mosten die affstaen, ommedat die voorscreven regierders seyden die voorscreven huysen te willen approprieren tot commoditeyt van der stede, als daertoe bequamelick gelegen.

38. Twelck die voorscreven regierders nochtans altijt nyet gedaen hebben, maer worden sommige van dien huysen verhuyrt by der stede, tot grote gewinne van der stede kiste, maer tot merckelicke schade ende achterdeel van dien burgeren, missende daerdeur die prouffyten, die zy selve gehadt souden hebben, by aldien zyluyden deselve hun huysen hadden moegen blyven behouden, overmits die grote opslach ende verdieringe van den huysen ende erffven, binnen die voorscreven stede jaerlicxs meer ende meer risende.

39. Welcke verdieringe ende opslach aldaer gecauseert wordt doer die cleynheyt der plaetsen ende nauwe betimmeringe binnen der voorscreven stede, ende doer die grote menichte van alderleye sorte van volcke, uuyt vreemde landen aldaer commende te woenen, omme coopmanschap te hanteren ofte andersins hun te generen.

II. *Advertissement van Burgemeesteren; art. 55—58.*

55. Upt 37 en 38e ar.len, mentie maickende van de benaerderinghe ofte naecoope van huysen, die van

der stede weghen gesciet etc , segghen die burgermeesters voorscreven, dat binnen der stede van Aemstelredamme een ordonnantie ghemaeckt es boven memorie van allen menschen, uuyt crachte van denwelcken nyet alleen die stede, maer oock die Goodtshuysen benaerderen ende oock naer hen nemen moeghen alsulcke huysen ende erffven, als tot proufyte ende oerbaer van denselven sijn dienende [1]).

56. Ende soo wanneer die voorscreven huysen ofte erfven gecoft ofte overghenoemen sijn van der stede weghen, soo werden dieselve gheappliceert ten behouve van der stede, sooals dat gheleghen es ten meesten oirbaer van denselve.

57. Alsoo notoir es dat een stede alle voorghenoemden wercken nyet ghelijckelicken opmaicken mach, maer dat die nootlicste ende proufytelickste wercken eerst gemaeckt behooren te werden;

58. Ende binnen middelertijdt behoort sorghe gedraghen te werden wat vorder wercken tot nutte der voorscreven stede dienende sijn, ende daertoe naersticheyt te doen, dat die mede up hoeren tijdt verspiet ende, nae exigentie van den tijdt, oock ghemaeckt moeghen worden.

III. *Tweede geschrift der Doleanten; art. 52—58.*

52. Sal blijcken tot meerder specificatie van den inhouden van de 37 ende 38 ar.len (van den) eersten geschrifte van de doleantie, dat onder andere de burgermeesters ende regierders huysen vervairden ende an hem houden etc., als thuys dair de pensionaris van Amsterdam Blocklant [2]) jegenwoordich inne woent.

---

1) Deze bepalingen komen reeds voor in cap. XVIII der oudste verzameling der Amsterdamsche keuren (1413.) Zie mijne uitgave van de „Rechtsbronnen der stad Amsterdam", blz. 16.

2) Mr. Martijn Blocklant van Montfoort, advocaat in den Hove

53. Noch thuys, staende in de [illegible]steege, gecoft van [1]) eenen Jan Lamz., [illegible] [2]).

54. Noch een huys, staende op den Middeldam, toecomende Baerent Claesz., schilder [3]).

55. Noch een huys, daer allernaest staende, toecomende Reynst Jacobsz. [4]).

56. Noch een erff, toecomende Bartholmeeus Bick, gelegen achter d'Oudesijts schole [5]).

---

van Utrecht, licentiaat in de rechten, werd op 29 Sept. 1564 tot Pensionaris aangenomen op een jaarwedde van 300 Karolusguldens, kleedgeld en vrije woning in de Kalverstraat. (2e Gr. Mem., fol. 101.) In 1565 werd zijn salaris op f 400 en in 1570 op f 600 gebracht. Hij was de opvolger van Mr. Jan Prinsen (aangesteld 1 Aug. 1556). Kort voor diens benoeming was het bedoelde huis in de Kalverstraat, bij vonnis van schepenen van 8 Febr. 1556, gerechtelijk onteigend (2e Gr. Mem., fol. 90).

1) Er staat: „voor".

2) 11 Dec. 1560 namen Burgemeesteren dit huis, belast met een jaarlijksch oud-eigen van 8 gl. 14 st., over voor 3150 Karolusguldens (2e Gr. Mem., fol. 82 v°.).

3) Dit huis „gestaen op den Middeldam, streckende van de Middelstraet tot achter an der Amrack", belast met een oud-eigen van zes Wilhelmusschilden, was reeds op 8 Maart 1547 door de stad gekocht voor 1500 Karolusguldens. (2e Groot Mem., fol. 4 v°.) Het huis heette Sint Lucas, en werd met ingang van 1 Mei 1547 door den verkooper van de stad gehuurd voor 12 £ Vlaamsch. Op 1 Mei 1548 huurde Ael Jan Louwendr. het voor 12½ £ (= f 75). In 1564 was de huur f 80, doch met ingang van 1 Mei 1564 werd het verhuurd voor f 220.—

4) Op 10 Maart 1547 was dit huis, dat aan de westzijde door het in de vorige noot genoemde belend, en belast was met een oud-eigen van zes gouden „Vranckrijcxe" schilden, door Reynst Jacobsz., binnenlandsvaarder, aan de stad verkocht voor 2000 Karolusguldens (2e Gr. Mem., f. 5). De verkooper huurde het daarna voor 16 £ Vl. Op 1 Mei 1564 werd het verhuurd voor f 200.— Denzelfden dag kocht de stad nog van Thyman Gerijtsz. Garst, voor 1750 Karolusguldens een huis aan den Dam, dat aan de andere zijde aan het huis van Baerent Claesz. paalde.

5) Dit erf, gelegen aan den O.Z. Achterburgwal, belast met een gouden Wilhelmusschild als jaarlijksch oud-eigen, was op 30 Oct. 1554 „van wegen dezer stede benaerdert", en voor 425 Karolusguldens door Burgemeesteren aangekocht (2e Gr. Mem., fol. 55).

57. Noch een huys, staende opten westerhoeck van der dwerstrate [1]).

58. Noch terff van Quirijn Jacobsz. Hooft, gelegen buyten Sint Anthonispoorte an de Kaedijck, ende meer andere, die men wel soude mogen vinden, indient noot sy.

IV. *Tweede debat van Burgemeesteren; art. 84 88.*

84. Beroerende 52e art. zeggen de burgermeesteren dat de naecoop van thuys, daer Mr. Marten Blocklant, pensionaris, nu inne woent, die burgermeesteren in den naeme van der stede geobtineert hebben by vonnisse van scepenen, twelck oick gegaen es in cracht van gewijsder ding ende al met goede zaecke, volgende de stede ordonnantie.

85. Upt 53e art. zeggen de burgermeesters dat die stede een huys hebbende van outs, dicht staende an de Nyeuwe brugge, ende tzelve te nae getimmert zijnde by den buyrman, zoe hebben die burgermeesteren, omme alle questiën ende querelen an deen zyde te leggen, tvoorscreven huys, by consent van partie, nae hem genoemen by naecoop.

86. Als zy oick gedaen hebben thuys van Barent Claeszoon, schilder, upten Middeldam, int 54 art. van der remonstranten verclaringe gementioneert; ende oick, nae loff ende bott tusschen den voorscreven burgermeesteren ende een Reynst Jacobsz., gementioneert int 55e art. van de voorscreven verclaringe, hebben

---

1) 7 Oct. 1550 kochten Burgemeesteren van Claes Loen Claesz dit huis voor 1560 Karolusguldens. (2e Groot Mem., f. 34.) De Nieuwezijds-dwarsstraat was een dwarsstraatje van de Vogelsteeg (de straat van den Dam naar den NZ. Voorburgwal, ten N. van het stadhuis), dat uitkwam op het N.Z. Kerkhof. Met ingang van 1 Mei 1551 werd het huis door de stad verhuurd voor 5 £ 16 sc. Op 1 Mei 1564 werd de huur op f 60.— gesteld.

die burgermeesteren zijn huys totter stede behouff genomen; als zy oock den nacoop genomen hebben van den erve, int 56 art. genomineert, niet tegens de wille van Bartolomeeus de Bicker, maer by zijn consent, omme aldaer een huys te timmeren voor een goet schoelmeester, an denwelcken een groote belanck es gelegen in een goede stadt.

87. Item, thuys, staende upten westerhouck van (de dwerstrate), int 57e art. gementioneert, hebben die burgermeesters tot hem genomen omme aldaer een nieuwe vleyshalle te maecken; ende terve van Quyrijn Jacobsz. Hooft, int 58e art. geroert, es by tusschenspreken van goede mannen ende consent van partyen mede an de stadt genoemen.

88. Alle welcke coopen ende naecoopen, boven gespecificeert, die burgermeesteren totter stede behouff overgenomen hebben, by advyse ende deliberacie van den xxxvj raeden, tot oerbaer ende nutschap der voorscreven stede, ende nyet en weten dat hen dies angaende yemant beclaecht, dan alleenlijck dese onbekende ende ongenomineerde remonstranten.

---

h. Klachten over het ontbreken van eene verordening op het bouwen buiten de muren.

I. *Eerste geschrift der Doleanten; art. 40 en 41.*

40. Waerdeur oeck darbeytsluyden, aldaer in groter getaele zijnde ende nyet vermuegende die costelicke huyre van den huyssen binnen der voorscreven stede vervallen, buyten dieselve stede, nochtans binnen die vryheit van dien, gedrongen werden wouinexkens te maecken, ende evenwel in alle lasten ende axysen der voorscreven stede contribuerende gelijcxs metten binnen woenende burgeren; welcke woninexkens deese

tijt tot veele honderen toe gemaect zijn, ende daegelixs meer ende meer gemaect werden.

41. Daertoe, in(dien)t uwe Co. Ma^t. geliefde, wel schijnt van noede te weesen dat een betoch ende ordonnantie gemaect worde metten eersten, hoe ende waer geschickelixte ende bequaemste aldaer getimmert behoert te werden, omme te verhoeden die grote scade dergeenre, die dagelicxs die voorscreven plecken innemende sonder eenige ordonnantie ende roynge betimmeren, ende daeromme in toecommende tyden afbreck zoude moegen ende moeten lyden; waerop by de voorscreven regierders tot nu toe nyet geacht noch gelet en es.

II. *Advertissement van Burgemeesteren; art. 59—76.*

59. Upt 40 ende 41 ar.^len, mentie maeckende omme een ordonnantie te maecken, waernaer men buyten der stede soude moeghen timmeren, overmits die rysinghe van den huysen etc., segghen die burghermeesters dat eertijts seeckere ordonnantie by de clocke es ghepubliceert, verbiedende eenighe erffven rontom der stede te hooghen, anders dan van warmoesthuynen daeraff te maecken [1]).

60. Ende es terselver plaetse oock verboeden eenighe edificiën te maecken, anders dan van houten wanden ende met weecken dacken gedect, sonder eenighe steen daeran te besighen;

61. Ten eynde die stede deur tbuyten timmeren van den steenen huysen nyet en soude, in tyde van oorloghe ofte noot, eenighe scaede ofte overval lyden.

62. Ende updat die luyden, willende woonen buyten der steede, gheen grooten costen doen souden

---

1) Keuren van 2 Januari 1545 en 17 Maart 1553. — Handvesten van Amst., II, blz. 1005 vv.

aen heure edificiën, ende daerdeur commen in groote scaede, soo verre by laste ofte noodt die voorscreven huysen affgebrant ofte affgebroecken mosten werdden, soo es een yeghelicken by voorghaende clockgeslach ende publicatie ghewaerschout, dat die huysen, buyten der stede staende, subject sijn den brandt ende demolitie in tyde van laste ende noodt.

63. Alsoot oock ghebeurt es (Godt betert) in den jaere XLII, als Marten van Rossem Amersfoort beleghen ende overvallen hadt, ende synen cours scheen op Aemstelredamme te willen stellen;

64. Ten welcken tyde dedificiën van stenen muyren, gemaect buyten der stede, affgebroecken sijn gheweest, ten eynde daerdeur die stadt gheen scaede soude lyden [1]).

65. Ende in den jaere XV^c achte, in tyde van oorloghe, sijn tot beschermenisse van der stede voorscreven die huysen, buyten Sint Anthonispoorte staende, affghebrant gheweest [2]).

66. Hierby ghevoucht dat veel lichtvaerdich volcx buyten metter woone compt, die binnen der stede gheen neringhe en brenghen ofte die ghemeente van der stadt eenighe merckelicken proufyten doen, maer veelal hen voughen aldaer te woonen om van den aelmissen te leven;

67. In sulcker voughen, dat bevonden sal worden datter een seer groot deel van den aelmissen, die die huyssittenmeesters gheven, buyten der stede ghebracht wardt aen den uuytheemschen, waerdeur

1) Cf. Ter Gouw, a. w., IV. 308. Dit werd de aanleiding tot de eindelooze geschillen tusschen de stedelijke regeering en de Lastagiërs.

2) In den oorlog met de Gelderschen. (Cf. Ter Gouw, a. w., III. 337.)

die portie van den burgheren binnen den muyren woenende seer vermindert werdt.

68. Behalven noch veelrehande quaet regiment van bordelen ende van diversche boosewichten, hen buyten der stede houdende.

69. Diewelcken, naedien dat die poorten ghesloeten sijn ende sy menen van den officier vry te wesen, veele dieveryen ende overlasten ende ghewelde bedryven.

70. Waervan oock eenighen ghedreycht hebben den goeden luyden an brant te steecken; soedat die goede luyden, buyten woenende, tot dien eynde een nachtwaeck opghestelt hebben teghens die quaetdoenders voorscreven.

71. Behalven noch diversche sectarissen, die de burghermeysters verstaen hebben dat aldaer frequenteren; bevindende oock dat, nyetjeghenstaende daffluentie van den volcke, by den remonstranten gheallegeert, die stede nyet vermeerdert wordt int ghetal van communicanten.

72. Nyetjeghenstaende dat int jaer van XV^c^XV maer XXV huysen buyten der stede getimmert waeren, daer alsnu meer dan neghenhondert LXIIII wooninghen sijn van huysen, behalven die huysen staende opter Lastaige. Ende dat insgelijcx het ghetall van den huysen binnen der stede omtrent de helft vermeerdert es dan int jaer van XV voorscreven [1]).

73. Ende, alsoot veel beter es dat binnen die muyren van der stede die goede huysen getimmert werden, alwaer noch veel plaetsen sijn, die wel betimmert of verbetert moghen worden, ende oock

1) Zie de „Informacie op den staet .. van Hollant ende Vrieslant, gedaen in MDXIV", blz. 180 en 181 (Leiden, 1866). Het getal huizen binnen de stad bedroeg, volgens een brief van 9 Nov. 1514, 2507.

oude vervallen huysen sijn, die wel moeghen verbetert ende vernyeut werden tot commoditeyt van den inwoonders ende vercieringhe der voorscreven stede, soo es ganselick noodeloos die luyden, buyten willende woonen, eenighe ordonnantie te gheven, waernae sy timmeren souden moeghen; ghemerckt dieselve timmeraige nyet tot voordeel ofte bescerminghe der voorscreven stede ende burgheren, binnen der muyren woenende, souden wesen, maer oock tot groot achterdeel in tyde van laste ende noot.

74. Maer heeft die schout de voorscreven keure vant buyten timmeren seer slappelick ter executie gheleyt, soodat deur die conniventie veel luyden gheoorsaect sijn om buyten te timmeren, ende die erffven nyet tot warmoesthuynen maer totter timmeraege te verhooghen, nae hooren appetijt, in cleynachtinge ende prejuditie van de keure, ende oock van der stede voorscreven.

75. Immers heeft die schout selver eenighen synen erffven cortelinck mede uuytgegheven, alwaer huysen ghestelt sijn ende die erffven ghehoocht worden, in prejuditie van der stede voorscreven ende keure voorscreven.

76. Ende al waert alsulcx, dat die pretense redenen, by den remonstranten in hoere voerscreven articulen ghementioneert, al vereyschten eenighen huysen buyten der stede ghetimmert, ende eenige ordonnantie daerop ghemaeckt te werden (als neen), soo soude nochtans tselve den stadt nyet gheraden wesen voor desen periculosen tijdt.

---

i. Klachten over ongelijkmatige behandeling der burgers.

I. *Eerste geschrift der Doleanten; art. 42.*

42. Es mede warachtich dat die voirscreven regierders sommige burgeren weygeren alsulcke recom-

pensen, vordelen ende gunsten als zy anderen, hun favoryten, wel doen toelaeten ende consenteren; twelck onder die gemeynte odieuxs es.

II. *Advertissement van Burgemeesteren; art. 77.*

77. Alsoo die remonstranten nyet en specificeren int 42e arle. wat voordeel yemandt ghedaen es, dat een ander es gheweygert, soo en weten die burghermeysters hierup nyet te antwoorden; maer sal diesangaende antwoordt ghegheven werden op de ampliatie, by den remonstranten naderhandt gheëxhibeert.

III. *Tweede geschrift der Doleanten; art. 59—72.*

59. Item, tot speciaelder verclaringhe van de 42e arle. van den eersten ghescrifte van den doleanten, segghen dieselve doleanten, dat eenen Jan Jansz. int Hart, Pieter van Neck ende Wouter Burchman, ende meer andere, hebben moeten betalen boeten, van buyten die stede met hartsteen boven de keure ghemest te hebben.

60. Ende contrarie van dien sijn Adriaen Paeu ende Claes Pietersz. alias Claes Vaer, van gelijcken ghedaen hebbende, hem die voorscreven boeten quytgescouden.

61. Voorts es gegunt gheweest eenen Cornelis Jacobsz. Brouwer, diertijts schepen, een brugge te mogen maecken achter syne huysinghe, streckende over een van de vier canalen aen die Oude syde achter die burchwall, tot grooten ongerieve van der ghemeente;

62. Dat van gelijcken eenen Willem Michielsz., burger deser stede, versocht hebbende an burghermeesters ende regeerders te moghen over een water, der ghemeente nyet hinderlick, te doene, te weten

over den duycker leggende opten Middeldam, es hem tselve by den voorscreven burghermeysters ende regeerders gheweygert gheweest.

63. Dat oock in de Paerdestraete ende steech [1]), daert tweeschuys staet binnen deser stede, den eenen burgher gegunt es gheweest by den regeerders den veynsters te moeghen openen opt straete, ende ter contrariën tselve gheweygert eenen Cornelis Lambrechtsz., burgher deser stede, ende syne veynsteren toeghenagelt.

64. Hebben mede doen affbreecken seecker huys, ghestaen buyten de Regulierspoort, toebehoorende eenen schamelen schoenmaicker, ghenaempt Evert Seghertsz., onder tpretext dattet binnen de keure van XXV roeden stondt; daer sy seecker ander huys, naerder staende, toebehoorende Jan Claesz. bleycker, hebben laten blyven staen ende gheroeyt dattet buyten die keure stondt, hoewel het naerder dan des voorscreven Everts huys stondt.

65. Hebben daerenboven recompense gedaen eenen Floris Florisz. ende Henrick Croock, beyde schepenen ende raeden, van hoorluyder thuynen ofte erffven, gelegen voor an Sint Anthonispoorte, als sy oock onlancx ghedaen hebben eenen Claes Colijn.

66. Als sy andere terselver ende gelijcke plaetsen nyet ghedaen en hebben, te weetenen Claes Burchman, Clement Volckertsz., Joachim Gielisz., Pieter Boelenz., Cooman Ghijsbert, Gherijt Willekens ende meer andere, die men wel bevinden soude, in(dien)t noot sy.

67. Dat by seeckere keure by de voornoemde van Amsterdam, in date XXIIe Juny LXII, gheinterdiceert wordt te modderen ofte aerde te halen uuyter

1) De Paardenstraat was de verbindingsweg tusschen Rokin en Dam.

stede vesten, uuyter Oudesijdts wael ende uuyter Ye ende Aemstel, twelck keert tot achterdeel van der stede; alsoot oerbaerlicxt es de Waele ghediept te werdden, omme redenen ende periculen, in den 30e ende 31en articulen van den 1e ghescrifte van den doleanten ghementioneert.

68. Dat by seeckere privilegie van hartoghe Aelbrecht, in date XIIIc LXXXVI [1]), es gegunt gheweest den voornoemden van Amsterdam, dat sy seeckeren ruym betimmeren moghen ende bewaeren tot hooren besten oerbaer, elcx opt syne, die daer erffve binnen leggende hebben etc.: hebben nochtans die huysen rontsomme die stadt generalick doen affbreecken.

69. Voorts, by seeckere keure van die van Amsterdam es gheinterdiceert die erffven buyten der stede, van Sint Anthonispoort suydwaert totter Haerlemmerdijck toe, binnen die vryheyt deser stede gelegen, te moghen hooghen, uuytgheseyt alleen die warmoes- ende cruytthuynen [2]); welcke keure tendeert teghens tselve privilegie ende timmeraige van den huysen van schamele luyden, die men hier tAmsterdam nyet ontberen en mach; want men sonder hooginghe aldaer nyet timmeren en mach.

70. Daerenboven es den voorscreven van Amsterdam gegunt ende verleent gheweest seeckere andere privilegie, by dwelck den Grave van Hollant heeft ghewilt, dat men nyemandt en souden moeghen vanghen, noch becommeren, noch hinder doen van gheenen saecken aen lyve noch aen goeden, soo verre als hy verborghen mach rechts te verbeyden etc.; dwelck sulcx gheobserveert es gheweest [3]).

---

1) Hier wordt bedoeld het privilegie, waarbij de stads-vrijheid op honderd gaarden werd gesteld, 7 Jan. 1386 (1387). (Handv. van Amst., I. 11.)

2) Zie boven, blz. 126.

3) Privilegie van 15 Maart 1388. (Handv. van Amst., I. 71.)

71. Dan sichtent den jaere XL soo hebben die voorscreven van Amsterdam seeckere keure gemaeckt, by denwelcken syluyden ghestatueert hebben, dat die contraveniënten jegens derselver moeten terstont pandt gheven tot seeckere somme, ofte by gebreecke van dien worden gheapprehendeert, sonder te moegen ghestaen met cautie, alsoo die doleanten verstaen.

72. Waeromme ende andere diergelijcke saecken en worden die burghers haer privilegiën nyet voorghestaen alst wel behooren soude, nemaer ghenouch gefrust(r)eert van den effecte van dien.

IV. *Tweede debat van Burgemeesteren; art. 89—104.*

89. Aengaende 59e ende 60e ar.len van der remonstranten verthoningen, zeggen de burgemeesteren dat tgeen die genomineerde persoenen geseyt worden betaelt te hebben, overmits het buyten timmeren, zy wel geloven warachtich te zijn; ende hadde zeer goet geweest dat de schout die keure van buyten timmeren altijt wel onderhouden hadde.

90. Maer die burgermeesteren ontkennen quytgeschouwen te hebben de boeten, die Adriaen Pauw ende Claes Pietersz. schuldich zijn geweest, ten waere die doleanten naerder specificatie wisten te doen van den jaere (ende) daege dattet zelffde geschiet zoude zijn, waernae zy hen alsdoen zouden mogen reguleren ende de saicke verantwoirden.

91. Maer willen wel geloven dat den schout met Adriaen Pauw gecomposeert heeft voer den boeten, die hy mochte schuldich wesen, zonder den burgermeesteren daeroff geadverteert of van heuren twegen gecomposeert te hebben.

92. Upt 61 art., mentie maickende van Cornelis Jacobsz., brouwer, zeggen de burgermeesteren dat de voorscreven Cornelis Jacobsz. gegunt es precario

ende tot wederzeggen van den burgermeesteren te mogen over de stede Achterburchwal steken een brugeken, omme van zijn eene brouwerye bequaemelijck in dandere te moogen gaen.

93. Twelck die burgermeesteren hebben gedaen omme de neringe van de brouwerie binnen deser stede te mogen locken, die seer bequaem waere totte berustinge van den scepen, zonder dat die burgermeesteren geloven tzelve te wesen tot prejuditie van de gemeente.

94. Ende zoe verde de remonstranten, die twelvaeren ende tranquilité van der stadt hem vanteren te zoucken, verclaeren willen wat interest die gemeente lydende es deur(t) steecken vant voorscreven bruggelken, die burgermeesteren, des wel onderrecht zijnde, staen overbodich om tvoorscreven precario te wederroepen.

95. Ende dat die remonstranten zegghen int 62e articule gelijcke vrydom geweygert te wesen Willem Michielszoon, zeggen die burgermeesteren, oft tzelve alsoe geschiet waere, dat dit mitte andere saecken nyet gemeens en heeft;

96. Alsoe by den duycker dagelijcx schepen moeten leggen ende de vullens van de Plaetse, van de vischmarct ende van de sleepaerden, by den duycker staende, al met schuyten ofgevoert moeten worden; twelck belet zoude moeten worden deur timmeren by den voorscreven Willem Michielsz., ende daeromme nyet gemeens en heeft mitten anderen.

97. Aengaende Cornelis Lambrechtsz., int 63e art. gementioneert, seggen die burgermeesters dat zyluyden, om der stede wage bequamer te maecken, zy by advyse van de XXXVI Raiden zeeckere huysen opgecoft ende affgebroken hebben.

98. Na welcke offbreck die voorscreven Cornelis, uuyt zijn eygen temeriteyt ende eensdeels by nacht

ende ontyden ende zonder advys ende consent van den burgermeesteren, gepoocht heeft veynsters te stellen, opgaende over tvoorscreven erve, by de stede gecocht; twelck de burgemeesteren alsoe nyet hebben willen lyden, dat yemant uuyt zijn auctoriteyt, sonder requisitie an den burgemeesteren, zoude doen; ende hebben oick naederhant die burgermeesteren datzelve huys tot der stede behouff tot Cornelis moeder gecocht.

99. Item, upt 64e ar.le van de voornoempde verclaringe zeggen die burgemeesters dat zy hen int geen alhier geseyt es gereguleert hebben naer de keure ende ordonnantie der voorscreven stede, ende na de royenge van den geswoeren roymeesters, daerop gemaict.

100. Upt 65e ar.le van de voorscreven verclaringe zeggen die burgermeesteren dat zy die erven van den persoenen alhier genomineert gecoft hebben ter stede behouff, omme goede ruympte voor de poorte te hebben; als zy oick gecoft hebben het water ofte rietlant, eertijts toebehoort hebbende Cornelis Boom.

101. Maer en weten die burgermeesteren nyet te zeggen dat zy eenige erven genoemen hebben sonder recompense van de persoenen, int 66e ar.le gementioneert, ten waere die remonstranten tzelve naerder verclaerden ende specificeerden.

102. Upt 67e articule van de voorscreven verclaringe zeggen die burgermeesteren dat zy hen refereren diesangaende totte keure, daeroff by der weth deser stede gemaict, tot welvaren derselver stede, dicterende in effect dat men nyet modderen en moet dan by consent van den burgermeesteren, om redenen, eensdeels in de voorscreven keure verhaelt, hier te lang te verhalen [1]).

---

1) De considerans luidt: „Alzoe dagelix hoe langer hoe meer deser stede wateren, deur tmodderen van diversche luyden, ontgront

103. Upt 68e ende 69e articulen zeggen die burgermeesters voor dese tijt anders nyet, dan dat zy expresselijck ontkennen yet gedaen te hebben tegens het gementioneerde previlegie; ende alsoe tzelve betreffen zoude quade bewaernisse van heuren eedt, staen zy overbodich te verwachten wat by tjusticie hierof getermineert zoude mogen worden.

104. Als zy van gelijcke ontkennen tegen het privilegie, int 70 articule gementioneert, gedaen te hebben; maer weet Willem Dircxz., schout, wel hoe die burgermeesters tzelve privilegie voortgestaen hebben in de contraventie, by Willem Dirxz. voorscreven tegens tprivilegie gedaen, ende tegens hem in diversche instantiën, zoe hier als voor den Hove van Hollant, sententie tot hooren voordeel geobtineert hebben.

---

k. Klachten over het verduisteren van gelden uit den opgebrachten 10en penning. Besluit.

I. *Eerste geschrift der Doleanten; art. 43, 44.*

43. Die voorscreven supplianten verstaen mede — ende es sulcxs oick die fame binnen die stede van Amstelredamme — dat in den jaere xvc vijff-ende-vijftich yet gedefalceert ende achterhouden soude sijn uuyt die gecolligeerde somme van den thienden penninck; waeromme opspraecke ende murmuratie onder eenige van der gemeynte es, tegens dengeenen die daervan bewindt gehadt hebben, nemende daeruuyt suspitie dat by denselffden die saecken ende goeden der voorscreven stede nyet dienen noch behoeren geadministreert te worden.

---

werden tot grooten achterdeel deser stede ende hoere wateren". (Keurboek F, fol. 103 vo.)

44. Ende alsoe hieruuyt soude moegen commen eenigen inconveniënten, die beter in alsulcke coopstede verhout waeren, soe sal Uwe Ma^t^. believen daerinne mede te versien, opdat (die voerseyde gepurgeert zijnde) die gemeynte in peys ende vrede onderlincxs ende metten regierders derselver steede mach leeven.

Alle welcke saecken met meer andere, die uwe Co. Ma^t^. noch meer sullen mogen moveren, overwegen zijnde; ende aengemerct oeck wesende dat, nae die godlicke gratie, int toesichte van wyse, beminde ende vreetsame regierders, midtsgaders in eendrachticheyt van gehoorsame burgeren, die heuren regenten eeren ende beminden, overmidts derselver bevonden getrouwe sorchfuldicheyt, rechtvaerdige ende naerstige administratie ende expeditie in justitie ende vaderlicke voerstandt, het aenwassen ende het verbeteren van alle goede steden es gelegen; ende dat, sonder by Uwer Majesteyt int gene voorscreven es voersien te werden, nyet anders en es te verbeydene dan die decadentie ende bederffenisse van een soe grote menichte Uwer Ma^ts^. ontschuldige ondersaten, burgers der voorscreven stede, met wijff ende kinderen, midtsgaders die ruyne van Uwer Majesteyts goede stede van sulcker importantie.

Twelcke die supplianten, Uwe Majesteyt onderdanige ondersaten, burgeren der voorscreven stede, pondererende ende ernstelick te herten nemende, uuyt natuyrlicke lieffde tot hun vaderlandt ende oeck tot hun wijff ende kinderen, sonder eenige perthyen ofte heymelicke viantschappe, als wesende (buyten jactantie te spreecken) welvarende burgers, mannen ter goeder naeme ende faeme staende, van zoedaniger qualiteyt, dat veele van dien Uwe Majesteyt ende dieselve voersate met willige leeninge bystant gedaen hebben gehadt ende noch tallen tyden wilveerdich zijn nae

vermoegen te doene; bidden met alder oetmoetheyt dat Uwe Ma'. geliefde dese heurluyder dolerenden remonstrantie int goet te willen ontfangen, ende voerts, indient Uwe Ma'. notelick bevint, behoirlicke informatie te nemen opte feyten, acten ende positiën, hier voertgestellt, ende sulcken anderen meer als bevonden moegen worden uuyt dieselve te dependeren; omme, tselve gedaen ende, indien Uwe Ma'. gelieft, advyse daerop gehadt metten gheene die Uwe Ma'. believen sal, versien te moegen werden tegens die voorscreven inconveniënten ende abuysen tot welvaert van Uwe Ma'ˢ. landen ende goede stede van dien, ende tot voertgange van de vruchtbaer ende prouffytelicke coopmanschappe, sulcxs als dieselve Uwe Majesteyt bevinden sal te behoeren; twelck doende Uwe Majesteyt wel sal doen ende die voorscreven Uwe Ma'ˢ. ondersaten van nyews verbinden meer ende meer sonder ophouden te bidden voer de prosperiteyt derselver Uwer Majesteyts ende desselvens rijcken ende landen.

II. *Advertissement van Burgemeesteren; art. 78—157.*

78. Upt 43ᵉ ende 44ᵉ ar.ˡᵉⁿ segghen die burgermeesters dat nyet in den jaere vijff-ende-vijftich (als die remonstranten poseren) maer in den jaere liii den thienden penninck ommegheslaeghen es, ende dat int collecteren van denselve seer wel binnen Aemstelredamme ghehandelt es, als dat behoort, in regard van den lasten ende nootelicken onderhoudt, die de huysen tot Aemstelredamme boven alle anderen steden van Hollant van noode hebben, ende sonder denwelcken die huysen nyet soo veel gelden ofte vrucht inbrenghen souden.

79. Ende alsoo ter cause van den thienden penninck, — te weten off men daervan nae rechte vermochte

te trecken ende corten die voorscreven nootlicken reparatiën van den huysen, meer binnen Aemstelredamme vallende dan in anderen steden, sonder denwelcken die huysen binnen der stede nyet staen, nochte onderhouden moeghen worden, overmits die quade grondt ende grooten lasten, daerup coemende, van greynen ende anders — die regeerders questie hanghende hebben voor den Hove van Hollant teghens den Staten up de repetitie van denselve affgetrocken reparatie, die de regeerders voorscreven sustineren te veel ende indebite by heur burghers ghegheven ende betaelt te sijn, ende mitsdien by advys van den ses-ende-dertich raeden derselver stede ten behouve van der ghemeente ende burghers bewaert sijnde, naderhandt deur constraincte ende bedwanck van rigoreuse executie, sonder in rechte ghehoort te worden, nyetteghenstaende eenighe oppositie ofte appellatie uuyt cracht van den octroye, die Staten by de Co. M^{t}. gegheven, dieselffde hebben moeten by provisie namptiseren ten behouve van den Staten, soo es noodeloos deselve saecke alhier vorder te verhalen, als daer in rechte staende op die repetitie van dien; ten waere die remonstranten hem vorder in desen partyen maicken wilden, ende voor den Hove van Hollant deselve saecke metten Staten helpen defenderen.

80. Ende soo verre die remonstranten eenige particuliere verclaringhe willen doen, waerinne dat qualick ghehandelt es gheweest in den x^{en} penninck van den jaere liii, dieselve ghesien sijnde, hoopen die regeerders daerup sulcke solutie te gheven, dat sy redenen sullen hebben om hen te contenteren.

81. Die alsnu den regeerders voorscreven pooghen grootelicx te blameren, ende heure goeden name ende fame te benemen, alsoff die regeerders nyet waerdich waeren omme der stede saecken ende goeden te regeren; ghemerckt all tgheene in den x^{en} penninck

van den jaere liii ghedaen es, tot voordeel ende ontlastinghe van der stede ende burgheren ghesciet es; twelck die remonstranten pooghen int quaet te trecken.

82. Ende heeft die Procureur-generael van Hollant die pretense quade handelinghe van den x^{en} penninck over seeckere jaeren gheleden, deur quade delatie aen hem ghedaen, tot laste gheleyt van Mr. Henrick Dircxz., burghermeyster, maer en heeft jeghens denselven gheen victorie ghevochten.

83. Willem Dircxz., schout, heeft mede diversche doleanciё(n) ende clachten tot meermael ghedaen ter cause van den x^{en} penninck voorscreven, adstruerende tot dien eynde diversche posityven tot synen appetite, die alsnu sub terminis generalibus by desen remonstranten schynen verhaelt ende weder gheroert te werden, omme den regeerders der voorscreven stede in roere te houden, ende twiste ende discordie te semineren ende foveren; twelck alsoo nyet en behoort.

84. Hoewel nochtans die regeerders voorscreven nyet en twyfelen deselffde met alle die anderen remonstranciën, by den dolenten voorscreven overgegeven ende hier in questie sijnde, uuyt des voorscreven schouts coeckere gecommen ende deur sijn raede die M^t. anghedient te wesen.

85. Ende omme daeromme de M^t. noch breder te onderrichten van den grooten onruste ende onvreede, den burghermeesteren ende regeerderen der voorscreven stede by Willem Dircxz., schout voorscreven, sonder ophouwen anghedaen ende ghemoveert, met veele ende diversche ghescrifte an de M^t. aengedient, inhoudende veel onwarachtighe poincten ende articulen, soowel teghens den regeerderen int ghemeen, als oock teghens eenighen van den regeerders int particulier, ende voorts van de grooten mesusen, by hem int administreren van sijn officie gheperpetreert;

86. Soo es eerst warachtich, dat overmits in den jaere xxxv binnen Aemstelredamme eenen oploop was gemaeckt van den Herdoopers, daerinne doot bleven omtrent xxxiii catholijcke burghers (Godt betert), die hem ter were hadden ghestelt, ende dat die regeerders, doen ter tijdt in den regimente van der stadt wesende, uuyten regimente voorscreven by den vroetscap derselver stede ghelaten, ende anderen burgheren daerinne gestelt ende ghecoren sijn gheweest tegens hooren wille;

87. Ommedat die voorscreven regeerderen nyet ghenouch voorghesien, ende hen ghequeten hadden teghens den Hardooperen, alleer den uploop gesciede, daervan sy nochtans eensdeels gheadverteert waren gheweest;

88. Soo es, by hulpe van Willem Dircxz. voorscreven, seeckere meenichte van articulen tot laste van den regeerders, doe in den regimente ende justicie ghecoren sijnde, aen de M^r^. overghegheven, alst by deselffde blijcken mach; waerop oock informatie ghenoemen es gheweest.

89. Ende alsoo men by seeckere commissie bevindt, dat die voorscreven Willem Dircxz. met eenen Jan Ruysch van hem gegheven hadden, dat Claes Gerijt Matheusz. [1]) een dieff was ende uuyter stede goedt ghestoelen hadde, ende dat Claes Loen [2]), oock burghermeester, een menedich boeff was;

90. In welcke saecke die voorscreven schout, ten versoucke van den voorscreven Jan Ruysch, eerst gedaen heeft seeckere depositie, in date den xiiii^en^ Mey anno xv^c^xxxviii;

---

1) Claes Gerritsz. Mattheus werd raad in 1516, was schout van 9 Oct. 1534—8 Oct. 1535, schepen in 1536 en burgemeester in 1538, 40, 41, 43, 46, 47, 50 en 51. Hij overleed in 1553.

2) Claes Franszoon Loen werd raad in 1524, was schepen in 1535 en burgemeester in 1538, 39, 41, 43 en 45.

91. Ende naderhandt selver mede overghelevert seeckere articulen accusatoir tegens die voorscreven Claes Gherijt Matheusz. ende andere regeerders van deser stede, in der tijdt sijnde, ende dieselffde onder sijn eede bevesticht ghehadt;

92. Sulcx dat by de Mt. van den Coninghinne gecommitteert sijn gheweest omme die waerheyt te ondersoucken meester Pieter de Bruyl, Advocaet-fiscael, meester Vincent Cornelisz., Tresorier, Mr. Willem van Alckmaer, Procureur-generael in Hollant, ende Gherijt van Rennoy, nu Reeckenmeester in den Haeghe.

93. Van welcke informatie by den voorscreven commissarissen an den Mt. rapport ghedaen sijnde, sijn die voorscreven ghedelateerde regeerders ende andere ghedelateerde van hooren regimente nyet misdanct;

94. Ende sijn die voorscreven Claes Gherit Matheusz. ende Claes Loen van de belastinghe, op hem ghedaen, by sentencie gheabsolveert; ende die voorscreven Jan Ruysch (die hem ad poenam talionis verbonden hadde) es grootelicx van sijn misdaet ghecorrigeert gheweest, als die sentencie dat verclaert ende wel uuytdruckt dat denselven Jan Ruysch noch gratie ghesciet es.

95. Thes mede warachtich dat die voorscreven Willem Dircxz., gheen officier noch wesende, uuyt synen temeriteyt eenen Cornelis Banninck [1]) in een openbaer herberghe ghespreyt ende naegheseyt heeft, uuyt steets goedt ghestolen te hebben xxxii duysent Philippusguldens, daervan nochtans hy nyet en heeft connen doceren noch proveren.

96. Hiernae, als hy Willem voorscreven in den

1) Dit was de bekende burgemeester, die tot de meer humanistisch gezinde partij behoorde.

jaere xlii scout gheworden was [1]), ende terwylen de stadt Aemstelredamme tschoutambacht in beleeninghe hadde, ende gheduyrende dien tijdt hy dat vreedtsamelick bedient hadde;

97. Heeft terstont daernae, als die M^t^. dat hadde ghelost [2]), ende hy van der M^t^. tselffde in pachte ghenoemen hadde, begost sijn ooren op te steecken, ende oversulcx ghepoocht ghehadt de gansse stadt ende justicie alleene nae synen appetyte te regeren; tot welcken fyne hy oock gheexcogiteert heeft ghehadt veele ende diversche bylletten, inhoudenden veele onwarachtighe, versierde articulen, van twee bancken van der justicie ende anders, hier boven eensdeels verhaelt [3]), ende die teghens die regeerders, soowel int generael als int particulier, den M^t^. overghegheven ghehadt;

98. Ende eerst den ghemeenen regeerders der voorscreven stede beclaeghende ende belastende met seeckere articulen, an de M^ts^. financie anno lv in Martio overgegeven [4]), die voorts an den Caemer van den Reeckeninghe in Hollant overghesonden sijn gheweest ende den regeerders voorscreven ghelevert [5]), om by henluyden beantwoort te worden; die daernae by die regenten sulcx gesolveert sijn gheweest, dat hy gheen van dien tot sijnre meeninghe ende intentie heeft connen brenghen.

99. Maer die voorscreven schout, sijn ongerustighe verstandt nyet connende bedwinghen, heeft noch daernae in den jaere lix anderen articulen ofte libell(en)

---

1) Zie over zijne aanstelling: Hooft, Ned. Hist., I (2e Boek). 57 en Ter Gouw, a. w., IV. 389.

2) In 1550.

3) Zie boven, blz. 109.

4) 11 Maart 1555, stilo curiae (Res. Vroedsch., 15 Nov. 1558).

5) Bij missive van 25 Oct. 1558 (Res. Vroedsch., ibid.).

teghens den regeerders overghegheven; dat oock sulcx beantwoort es gheweest, dattet gheen voortganck en heeft ghehadt.

100. Ende die voorscreven Willem Dircxz., teghens den regeerders int ghemeen nyet obtinerende noch tot synen wille coemende, heeft hy int particulier begost sijn fenijn te schieten teghens eenen meester Henrick Dircxz., burghermeyster der voorscreven stede, hem ondert dexel van sijn officie delaterende an de M[t]. ende beyden Hoven, boven ende beneden, mitsgaeders oock de marcquys van der Veere hoogher memorie, in sijn leven Stadthouder van Hollant, van valsche subornatie ende anderen poincten scandeloos geperpetreert te hebben, overghevende veele ende diversche libellen, met groote onwarachticheyt gheformeert; in welcke articulen ende oock anderen, teghens den regenten int ghemeen overgegheven, hy den voorscreven meester Henrick nominerende es den grooten monarcha, teenken van der trouve ende thooft van allen, die alleen regeert die saecken van der stadt, ende princelicke rechten usurperende es, ende voorts leeft als keyser binnen der voorscreven stadt.

101. Ende omme totten waerheyt van der voorscreven saecke te commen, soo es tHoff van Hollant daermede geoccupeert gheweest, dat partyen saecken daerdeur seer langhe maenden gheretardeert ende seer veraftert sijn gheweest.

102. Welcke groote monarchie, by hem ghenoompt ende voortgestelt, die regeerders hem laten duncken dat hy gaerne selver binnen Aemstelredamme (soot schijnt, ende hiernae wel blijcken sal) usurperen soude, ende alleene nae synen sinnen regeren, met sulcke vriendekens als hy tot overghevinghe van den articulen in questie ghebruyckt heeft.

103. Ende heeft tot meerder belastinge van de voorscreven meester Henrick selver ghedeposeert veel

onwarachticheden in grooten ghetale, nyettegenstaende hy selver delateur hadde gheweest ende partye hem gemaeckt; als de voorscreven meester Henrick verclaert ende sustinerende es voor den Grooten Raede van Mechelen.

104. Waerdeur den burghermeester voorscreven in vanckenisse up de Voorpoort in den Haeghe ghebrocht es geweest, alleer hy up de delatie ghehoort was; maer de voorscreven burghermeyster, ghehoort sijnde, es van der gevanckenisse gerelaxeert, ende nae, by sentencie diffinitive van den Hove van Hollant, van de delatiën, up hem ghedaen, gheabsolveert ende onsculdich ghekent [1]).

105. Waeromme oock proces van injuriën voor den Grooten Raede, residerende tot Mechelen, by den voorscreven burghermeester teghens den voorscreven Willem Dircxz. gheintenteert es.

106. Idem, boven allen voorverhaelde vexatiën ende tribulatiën, den voorscreven regeerders aenghedaen, heeft die voorscreven Willem Dircxz., schout, noch thoonende dat hy gaerne allen dinghen alleene regeren soude, soo wel in saecken, concernerende de justicie als die politie van der stadt voorscreven;

107. Soo heeft hy die voorscreven regeerders noch groote molestatie aengedaen, mits pooghende te stellen Frans Volckertsz [2]), doen ter tijdt tavernier in

---

1) Van 3 Mei 1557 tot 17 April 1562 is Mr. Henrick Dircksz. in Den Haag gevangen en gegijzeld geweest, in verband met de valsche beschuldigingen wegens anabaptisme, tegen den Schout ingebracht door den pastoor der Oude Kerk, Floris Egbertsz., en anderen. Zie over dit alles: Ter Gouw, a. w., IV. 431—448 en VI. 35—37.

2) Dit gebeurde in 1558. In April 1561 was hierover nog een proces hangende voor den Geheimen Raad te Brussel. Frans Volckertsz. Coornhert, broeder van den beroemden Dirck, behoorde in 1566 tot de leiders der Amsterdamsche Gereformeerden. Cf. Ter Gouw, a. w., VI. 39 en de daar genoemde bronnen.

Den Haeghe, tot synen substituyt, gheen seven jaeren poorter gheweest sijnde, contrarie den privilegie der stede voorscreven; twelck tot grooten costen van derselffder stede uuytgheweert es.

108. Noch heeft die voorscreven schout, sijn vorder travaille continuerende, tot een ander substituyt gheëligeert eenen Anthonis Bellechier [1]), diewelcke by den Hove van Hollant verstaen es gheweest van sulcker condicie te sijn, dat hy tot texercitie vant schoutambacht nyet toegelaten es.

109. Heeft oock de voorscreven Willem Dircxz. den burghermeysters ende schepenen gheturbeert int stellen van talluyden voor den gherechte der voorscreven stede, maeckende onder anderen een voorspraecke nae synen appetyte eenen Jacob Cornelisz. Droochsloot, den Raede van Hollant deur sijn mesusen wel bekent, ende alsulcx by henluyden van sijn talmanscap gesuspendeert; twelck die voorscreven burghermeesters oock ghenootsaeckt sijn met

1) In October 1560 onderzochten Burgemeesteren te Haarlem naar „den naeme ende fame van Anthonis Bellechier, ende hoe hy hem in de borchtochte van Gherijt Stuver ende op Sint Janspoert, daer hy gevangen gelegen heeft, gedragen heeft" (Rek. van Thesaurieren, 1560, fol. 77 v°.). Het Hof van Holland verbood bij vonnis van 6 Febr. 1561 aan Bellechier „hem eenichsins te onderwinden het officie van substituytschap van den schoudt;" niettegenstaande dat deze verklaard had „dat hy altijts geweest was een eerlick, treffelick coopman, ende alsulcx veele ende swaere handelingen ende coopmanschepen gedaen hadde, zoo binnen der stede van Amsterdam als in andere plaetsen, tot Antwerpen ende Danswijck, dairinne hy hem eerlicken ende geloffelicken gedraeghen hadde, zonder dat hy oyt dairinne achterhaelt was geweest; dat hy oick noyt, principalick zeedert hy by den schout als substituyt geëdt was, yemande eenige stuericheyt ofte rudicheyt gethoent, nochte hem tegens yemande in woerden ofte wercken ontgaen en hadde". (Acte van 6 Febr. 1561, Amst. Archief.) Bellechier begon daarop een proces tegen de stad over deze zaak voor den Hoogen Raad te Mechelen (Rek. v. Thes., 1562, f. 106 v°.).

justitie te resisteren, ende hebben teghens den schout by sententie ghetriumpheert [1]).

110. Van ghelijcken heeft die schout den voorscreven burghermeesters ghequelt ghehadt om tofficie van havenmeesterscap, der voorscreven stede toecoemende; nemende ghevangen den diender ende toesiender van den voorscreven haven by den burghermeysters ghestelt, ghenoomt Pieter Duyt, een eerlick burgher; waerinne, nae voorgaende informacie in cas van complaincte ghenoemen, die burghermeysters by den Hove van Hollant ghemainteneert sijn gheweest [2]).

111. Ende heeft die voorscreven Pieter Duyt proces van injuriën teghens den voorscreven Willem Dircxz. gheintenteert, uuyt saecke dat hy tonrecht ghevanghen ghehouden es, nyetjegenstaende hy behoorde up cautie souffisante ontsleghen te sijn, volghende die privilegie der stede Aemstelredamme.

112. Ende noch nyet cesserende die voorscreven schout van syne molestatiën, so heeft hy voorts den burghermeesteren moeyelijck gheweest, ende hem partye ghemaeckt in seeckere duechdelicke ordonnantie, by henluyden geconcipieert up der stede waeghe, ende by den gherechte in keure geleyt; pooghende met diversche onduechdelicken manieren die publicatie van de voorscreven keure te beletten ter tijdt ende wylen dat, die keure by mynen heeren van den Raede in Hollant ghevisiteert ende duechdelicken bevonden sijnde, den schout by ordonnancie belast es gheweest deselve keure te laten publiceren;

---

1) Bij uitspraak van het Hof van Holland van 19 Febr. 1560 werd beslist dat de benoeming van taallieden of procureurs zou geschieden door schout, burgemeesteren en schepenen gezamenlijk (Handv. van Amst., II. 628).

2) Cf. Ter Gouw, a. w., VI. 40.

ende die selve schout nyet acquiescerende dordonnancie van den Hove van Hollant, heeft tot Mechelen geappelleert, ende aldaer meede ghesuccumbeert, ende es in den costen gecondempneert [1]).

113. Ghelijck hem oock by ordonnanciën van mynen heeren van den Raede voorscreven belast es gheweest weder te brenghen tconfessiebouck van den delinquanten in der stede voorscreven secretarye; twelck hy boven recht ende redenen uuyt die secretarye tot synen huyse ghebrocht hadde, ende aldaer nyet wederbrenghen wilde [2]).

114. Alle welcke onredelicke vexatiën van den schout voorscreven die burghermeysters ghenootsaeckt sijn uuyt saecke van hoor officie te resisteren ende ten eynde te dryven, tot hooren grooten moeyte ende verdriet ende tot excessive grooten costen van der stede; ende all van gheenen noode gheweest soude hebben, hadde die schout willen vreetsamelick sijn officie bewaeren, als hem by de M[t]. bevolen es gheweest te doen.

115. Ende heeft die voorscreven Willem Dircxz. sijn onvreedelick hardt nyet alleen ghethoont gehadt in sijn eyghen parsoen, maer heeft hem oock van sulcken dienaers voorsien ghehadt, die oock hoor crijch nyet verborghen hebben tegens den burgermeesters ende schepenen der voorscreven stede; als naementlick die chippier, die, overmits grooten clachten van den ghevanghens van den quaden tractement clagende ende roepende, by den burghermeysters omtboeden sijnde, nyet en heeft willen commen, maer den boede voor antwoort ghegheven

---

1) Respectievelijk bij sententie van 27 Oct. 1561 en 30 Oct. 1563 (Archief van Amst., Inventaris I. 229 en 233).

2) Ordonnantie van het Hof van Holland, 6 Oct. 1561 (Handv. van Amst., I. 112).

dat hem die schout belast hadde, dat hy den burghermeysters nyet meer ghehoors en soude gheven dan een goet ghemeen burgher.

116. Ende naderhandt by den schepenen uuyt deselve oorsaecke omtboeden sijnde, heeft dieselve chippier den boede voor antwoordt gegeven, dat hy by mynen heeren nyet en begheerde te coemen, alsoo hem by den schout belast was by den ghevanghens te blyven, maer indien die schepenen hem yet wilden, sy souden by hem moeghen commen, hy soude hen besceyt doen.

117. Van ghelijcken hebben die dienaers van den schout tot meermael den burghermeysteren ende oock den schepenen hooren dienst ende assistencie gheweygert ghehadt, des versocht sijnde tot meermael, ende alhier te langhe vallen soude te verhalen.

118. Soodat deur aengeven van den burghermeysters by den Raedt van Hollant den voorscreven Willem Dircxz. belast es gheweest synen substituyt, chippier ende dienaers daerinne te houden, dat sy den gherechte obediënt souden wesen.

119. Heeft oock die voorscreven schout, die ghehouden es, achtervolghende sijn commissie vant schoutambocht, te houden 12 dienaers, nyet meer dienaers ghehouden ende up dese uure noch en houdt, dan vijff ofte ses dienaers; alsoo hem nyemant dienen en wilt, overmits hy henluyden hoore cledinghe ende andere gaegen, die sy plaghen te hebben, ontrect ende nyet laet volgen, ende anders nyet en hebben, dan sy met pardeel houden ende concussie van hooren gasten gecryghen, ende ghenouch met ghewelt offdrucken.

120. Met welcke vijff ofte ses dienaers, alsoo die justicie nyet ghestarckt noch gheadministreert en mach werden in sulcken stadt als Aemstelredamme, soo es dat daerdeur oock veele delinquanten te stouter

delinqueren, ende te lichtelicker ontcoemen; ende oock ghebeurtet wel datter nauwelick één dienaer binnen Aemstelredamme ende by huys es; ghelijck nu es ghesciet upten xxviii^en^ Septembris anno lxiiii lestleden, alsser vier dienaers metten gecondempneerden up den galeyen voeren nae Selant, ende nyet meer als eenen dienaer by huys bleef, den voorscreven schout ende synen substituyt oock van huys ende buyten der stede in hoore affairen vacerende, latende noch andere ghevanghens van cleyne saecken in der gevangenisse legghen, die schepenen gaerne gheëxpedieert ende an een eynde ghehulpen souden hebben, maer nae den wedercompst van den dienaers uuyt Selant hebben moeten wachten, overmits daer gheen dienaers en waren, die de gevanghens voor de justicie hebben moeghen brenghen omme vonnisse te hooren.

121. Item, synen brootknecht ende dienaer heeft stoutelick onder den burghers ghesemineert ende gheseyt dat die burghermeesters dieven sijn, daervan oock litispendentie es van injuriën voor den Hove van Hollant; ende de voorscreven dienaer interim houdende, blijft achter hem ghaende, ende brenghende in alle vergaderinghe ter presentie ende voor dooghen van den burgermeysters, tot heurder meerder spijt ende contumelie.

122. Ende soo wanneer die burghermeesters den voorscreven schout eenighe secrete advertissemente, bysonder in materie van heresie, angedient hebben gehadt, soo hebben sy daerinne sulcke vlyticheyt ende diligentie van den officier bevonden, dat die delinquanten nyet gheapprehendeert sijn, maer verloopen ofte gheruympt ende ontcoemen sijn gheweest, ende heure advertissement tot gheenen effecte es ghecoemen.

123. Ende — want mynen heeren den commissaris-

sen van den Hove van Hollant, als Sasbout ende Boot, tot Aemstelredamme gheweest hebbende om eenige apprehensie van diversche sectarissen, oock in diverse huyse coemende, te doen, den onrechten anslach, ten selven tyde by den schout ghedaen, wel bekent es, — soo es nyet van noode diesaengaende breder alhier mentie te maicken.

124. Als oock mynen heeren voorscreven insgelijcx wel kennelick is, hoe hem die voorscreven schout tegens den burghermeysters ghedraeghen heeft, ter presentie van mijn heere die raedtsheere meester Boudewijn Jacobsz , als hy versocht was tot pericule ende laste van den burghermeesters te apprehenderen een moelenaer, wesende een groot falsarys; twelck die schout gherefuseert heeft tot versoucke ende pericule van den burghermeesters te doen, tot groote cleynachticheyt van den collegie van den burghermeysters der voorscreven stede, nyetjegenstaende die indempniteyt den schout gepresenteert; ende es daerdeur die delinquant omtcoemen, sonder straffinge van den delicte voorscreven.

125. Maer die dochter ende huysvrouwe des voorscreven moelenaer, naederhandt ghevangen sijnde, hebben respectivelicken bekent by heur confessie, dat die voorscreven moelenaer deur advertissement ende waerscouwinghe van een Celie ende Alijdt van Sijl, deur ingheven van den schout, sochtens die clocke neghen, hem fugityf ghemaeckt ende sijn huys verlaten hadde, als die substituyt van de schout op die noen met sijn dienaers hem quam soucken omme te apprehenderen.

126. Ende die groote kennisse, alleancie ende vruntscap van der voorscreven Alijdt metten schout voorscreven es een yegelick wel bekent.

127. Maer indien hy hem ghemeent hadde, behoorde die voorscreven apprehensie ghedaen te hebben

snachts daer te vooren, als hy des avondts by die voorscreven burghermeesters, ter presentie van den commissaris voorscreven, versocht was die voorscreven apprehensie te doen.

128. Die voorscreven schout heeft oock ongheacht gelaten diversche vermaninghen, by den burghermeysters hem ghedaen, van eene vrouwe, Duyff Hans Craghen ghenaempt, vroevrou sijnde, ende gecondempneert was deur haer misbruyck, int Christen gheloof ghecommitteert, nyet meer te moeghen exerceren tofficie vant vroevrouscap; die haer, teghens die sentencie (daerover hy als schout hadde gheweest), alnoch mettet officie behelpende gebleven es ende bovendien anderen vroevrouwen bescempende ende begeckende, van dat sy haeren eedt hadden ghedaen, omme den pastoren ofte cappellanen anne te brenghen ende by gescrifte te leveren allen kinderen, daer sy vroevrouwen hadden over gheweest, ten eynde toesicht ghedraghen soude werden, dat die kinderkens haeren doopsel ontfanghen souden, breder blijckende by den placate, daervan scarpelicken disponerende, onlancx gepubliceert, begherende daerover correctie ghedaen te werden; maer es alsnoch achtergebleven ende nyet toe ghedaen, nyetjeghenstaende diversche vermaninghen tot diversche stonden ende meermael ghedaen [1]).

129. Die voorscreven schout leeft sulcx met eenighe van synen ghevanghens, dat hy die sommighen heeft langhe weecken, ende oock maenden, laten legghen in der ghevanghenisse, sonder denselven in

1) Duyff Jansdr., huisvrouw van Hans Craech, was op 19 Januari 1544 veroordeeld wegens het hooren der predicatiën van Jan Claesz, „wesende discipel van Menno Symons", die dienzelfden dag werd onthoofd. (Cf. Ter Gouw, a. w., IV. 391, waar haar echtgenoot verkeerdelijk Cruech is genoemd.)

rechte te brenghen ofte aenspraeck te doen, nyettegenstaende diversche vermaninghen van den schepenen, van den ghevanghens selver ende oock anderen parsonen aen den schout ghedaen; maeckende den gevangens hoere ghevangenisse tot grooter pyne ende tribulatie, die nochtans nyet en es ghemaeckt dan tot bewaernisse; dan off hy tselffde doet om deur middel van dien den ghevanghens tot eenighe compositie te brenghen, es de regeerders onbekent; dan weten wel, dat eenighen, soo langhe tijdt in ghevangenisse gheleghen hebbende, voor die justicie ghebrocht sijnde, naderhandt gheabsolveert sijn gheweest.

130. Ende es tot meermael ghebeurt dat de schout, vermaent sijnde, volghende den privilegie van der stede, omme den ghevanghens tomtslaen, onder behoorlicke cautie van rechts te verwachten, heeft des te doene in ghebreecke gheweest ter tijdt toe hy by diversche sentenciën, soo van schepenen van Aemstelredamme als oock van den Hove van Hollant, daertoe gheconstringeert es gheweest; twelck onghetwyfelt nyet anders en smaeckt dan groot travail ende molestatie, die den ghevanghens, ende oock den burghermeysters, voor interesse van der stadt boven redenen anghedaen es; ende dat de schout, eens ghecondempneert sijnde by sentencie, bysondere in materie den privilegie van der stadt beroerende, hem daermede behoort te laten ghenoeghen ende tprivilegie by sentencie geconfirmeert te acquiesceren, ende hem vreedtsamich te draeghen.

131. Ende continuerende syne voorscreven ongherusticheyt, ende thoonende hem die meester alleene te willen wesen, heeft hem die schout oock ververdert uuyt sijn eyghen auctoriteyt eenighen ghevanghen tomtslaen uuyten ghevanghenisse, sonder wille ende consente van der justicie ende sonder oorloff van den rechters, wiens officie es, naedat

partyen sijn ghehoort, opten arreste ofte omtslakinghe te disponeren; soo domtslaeckinge den schout nyet toe en compt.

132. Ende onder anderen een ghevanghen, die by den cappiteyn van der wacht van der stadt in synen handen was ghebrocht, om sijn onverlatenheyt, up der straten by nacht bedreven, ende den grooten scaeden, den goeden luyden ghedaen in heure goeden, diewelcken by schepens gehoort sijnde, ende nyet te vollen [1]), weder ghehoort souden gheweest sijn, hadt hem die schout nyet uuytgelaten ghehadt.

133. Ende ghevraecht sijnde, waeromme hy hem uuytgelaten hadde, respondit: „wantet my alsoo ghelieft heeft".

134. Item, dat meerder ende argher es, eenighe delinquauten, by der justicie ghehoort, ende om heuren enormen delicten by schepenen gheresolveert sijnde die op die galeyen by sentencie ghebannen te werden, houdt die voorscreven schout sulcken ghevanghens up, sonder ter justicie te willen brenghen; daerdeur die resolutie van schepenen ende die justicie illusoir blyven, ende die delinquanten middeler tijdt in submissie ontfanghen werden, deur advys van den schout alleen, mits betalende een cleyn penninck den voorscreven caemere; maer Godt weet, wat den schout voorscreven daervan gheniet.

135. Ende by schepenen ghevraecht sijnde, waeromme hy de justicie over sulcke delinquanten nyet en vordert, gheeft ter antwoorde dat sy pardoen solliciteren.

136. Ende een ofte twee daeghen daernae, noch eens by schepenen andermael vermaent sijnde, dat

---

1) Hier schijnt een woord te zijn uitgevallen, bijvoorbeeld „geëxamineert".

die justicie sijn voortganck behoort te hebben, verclarende dat syluyden bereyt sijn omme sentencie te wysen, ende daervan by expres protesterende,

137. Geeft ter antwoorde dat sy all uuyter gevanckenisse sijn; all twelck ghebeurt — ende dierghelijcken meer — buyten weten ende kennisse van der wet ende der justicie, die nochtans kennisse daervanne behoort te hebben.

138. Sulcx is noch onlancx gheleden eenen Joen ofte Jonas genoompt, uuyt Swedenrijck gheboeren, die by nacht opter straten groot onverlatenheyt bedreven hadde jeghens den wacht van der stadt, ende oock eenighen van den waeckers ghewont, uuyter ghevangenisse by den voorscreven schout ghelaten [1]), buyten weten van der wett voorscreven, sonder dat partyen gheinteresseert gecontenteert sijn gheweest, hen excuserende dat die ghevanghen pardoen hadden gheimpetreert; twelck nochtans den gherechte behoort hadde te weten.

139. Heeft oock eene [2]) bancqueroetersche, ter instancie van hoerder crediteuren ghevanghen, uuyter gevangenisse ghelaten ende gerelaxeert, teghens wille ende consente van den crediteuren, ende boven sentencie van schepenen, daerby sy ter bancke ghewesen was, ende sonder ordonnancie ofte weete van der justicie, daervan die voorscreven crediteuren heuren actie gheinstitueert hebben teghens den voorscreven Willem Dircxz., schout [3]).

140. Desgelijcx heeft oock mede ten vilipendie van der justicie seeckere compositie ende accordt ghemaeckt met eenen Claes Daniëlsz., die hem vervordeert hadde eenen Griet in den Boot wel bitter-

1) Hier volgt nog: „is".
2) Er staat: „eenighe".
3) Zie Ter Gouw, a. w., VI. 41.

licken te slaen ende voorts, by den haere uuyt haer stoepen in sijn huys getrocken, wel deerlick te stooten, ende bovendien lelicken tot verscheyden plaetsen in haer aensicht te snyden ende te quetsen;

141. Sonder dat hy over hem eenighen wercken van justicie exerceert, ofte correctie ter cause van dien over hem ghedaen heeft ghehadt, ter grooten scandale ende upspraecke van den ghemeenen volcke, mitsgaeders oock quade exemple van een yeghelick, maer metten selffden up sijn voorscreven misdaet ghecomposeert heeft.

142. Thes oock warachtich dat by der stede wachte ghevanghen sijn twee delinquanten, als eenen Cornelis Cornelisz. van Swolle, kistemaecker, ende eenen ghenaempt Borrit Hughenz. van Haerlem, overmits seeckere heure ghewelden, fortse ende huys-(s)toeringhe, by nachte bedreefven;

143. Soo heeft hy alleenlicken te rechte ghestelt den voornoemden Cornelis, die uuyt saecke van dien buyten der stede ghebannen ende in seeckere honorable ende proufytable emende gecondempneert es, blijckende by de sentencie daeraff sijnde; ende dandere, genaempt Borrit, ontslaeghen heeft sonder eenighe vonnisse.

144. Tschijnt oock dat, tot belachteringe ende contumelie van der stede regeerders, ghesemineert ende ghedivulgeert sijn seeckere fameuse libellen, Godt weet by wien die ghemaeckt, gheopenbaert ende int licht ghebrocht sijn, ende off die by den schout an sijn tafel voor passetamps ghedaen lesen sijn, diewelcke hy nochtans nae rechte up groote pynen sculdich was tachterhouden, refererende hem totter waerheyt ende ghetuygenisse daervan sijnde.

145. Den voorscreven schout, hem nyet ghenoughende metten voorscreven travail ende molestatie den regeerders ghedaen, heeft bovendien mede heer

Willem Snoeckaert aengedient seeckere onwarachticheyt, als dat die regeerders souden ghesconcken (hebben) meester Cornelis Suys, als doen Raedt, nu President van Hollant, seeckere silvere tonnen, croesen, soutvaten ende lepelen daerinne besloeten, ende sijn voorscreven aengheven oock met sijn depositie bevesticht; ende es den voorscreven president daeruuyt veele moeyten ende travail ghecoemen, soo tot Maechelen, als oock voor den.... [1])

146. Wordt mede die voorscreven schout seer negligent bevonden int executeren van den keuren, der politie van der stede beroerende, tot groote cleynachticheyt van denselven ende achterdeele van der stede; alle welcke poincten, boven verhaelt, de burghermeysters presenteren tot allen tyden te verifieren, des vermaent sijnde.

147. Thes oock alsoo, dat — die voorscreven schout bemerckende dat hy alleen egheen victorie en heeft connen vechten teghens die regeerders van allen sijn anslach, hoe hy die teghens hem aengeleyt heeft, — soo isser ten laesten ghesloeten ende ten raede ghevonden die voorscreven regeerders te bevechten met onbekende parsonen, die heur namen nyet en willen openbaren, ende up heur parsoons, hem baptiserende beminders van den ghemeenen welvaren, seeckere accusatie te formeren, omme alsoo eens te moeghen consequeren ende te gheraecken ten regimente ende ghedestineerde fyne, daertoe die voorscreven schout alleen soo langhen tijdt met soo veele practijcke ende listicheyt ghecontendeert ende ghelaboreert heeft ghehadt, hem nochtans houdende buyten schoots, ende tspel van vers ansiende, sonder sijns parsoens in eenigher manieren expresselicken bekent te maicken, in allen schijn off die saecke hem nyet an en ginck;

1) Het slot van deze zinsnede ontbreekt.

des die voorscreven regeerders oock wel ghelooven souden, ten waere sy bevonden die wercken ende articulen der voorscreven remonstrantie soo wel te corresponderen ende te accorderen het verstandt ende onrustighe geest van den voorscreven schout, mitsgaeders alle synen voorgaenden upheven, voornemen, practijcke ende listicheyt, hier voortijts teghens die regeerders ghebruyckt ende voortghestelt, off die by hem alleen ghemaeckt ende uuyt sijn coecker ghenoemen ende getrocken waeren gheweest; als uuyter collatie van deene ende andere wel bevonden sal worden.

148. Ende hebben oock sulcx seekere cedulle ommeghedraegen aen eenighe burgers, omme henluyden te induceren omme tselffde te onderteyckenen ende gelt inne te legghen.

149. Daervan eenighe, wesende die jeghenwoordighe demonstranten, onderteyckent, ende eenighe in der manieren voorscreven angesocht sijnde, wel hebben willen contribueren maer nyet teyckenen, ende eenighe andere goede burgheren, gheen partyescap willende sustineren, tselffde gerefuseert ende, als hen mishaghende, den burghermeysters te kennen gegheven hebben.

150. Alle welcke saecken sijn van vorder insichte, die oorsaicke souden moeghen gheven een oproer ende diergelijcke te moeghen geschien, bysonder in desen periculosen tijdt, ghelijck de stadt anno xxxv gheweest es (twelck Godt verhoeden wil), als vooren gheseyt es.

151. Immers es onlancx ghebeurt dat eenighe, ende meest vreempden, van buyten der stede gheboeren, wesende vant snyders-ambachte, vergaderinghe in de Pouwelsbroederen-kercke gemaect hebben, tot int ghetall van omtrent hondert parsonen, omme te maicken seeckere ordonnancie in hoeren gilde, dienende

tot proufijt van haere gildebroeders ende tot achterdeel van de ghemeente, alle sonder consent ende oorloff van den burghermeesters, daer sy nochtans alle hoore ordonnantiën voortijts off ghehaelt hebben, meenende soo tselffde by henluyden (te) effectueren; welcke vergaderinghe by den schout henluyden gheaccordeert es gheweest, soo syluyden geseyt hebben; wel wetende die voorscreven gildebroeders, dat henluyden by den burghermeesters tselffde nyet gheaccordeert soude sijn gheweest.

152. Met welcke maniere van doen die obedientie ganselicken te nyete compt; ende es te beduchten dat die burghermeesters nyet meer gheacht en sullen worden dan een privaet parsoen.

153. Sulcx dat oock noch onlancx gheleden eenen, genaempt Goossen Paeu, sittende in seeckere gheselscap, int openbaer ende overluyt gheseyt heeft wel scandaleuselick, dat den officiers, wesende onder den burghermeysters, mitsgaders oock die burghermeysters, waeren rabauwen, schelmen, dieffven, met andere ghelijcke oneerlicke woorden, omme der eere wille alhier overgesleghen.

154. Om welcke injuriën ter defensie ende conservatie van der auctoriteyt deser stede regeerders te vindiceren, de burgermeysters anders gheen raedt noch hulp en hebben, dan die ordinarys weghen van justicie, mits teghens een soodanighen vilen parsoen heure actie van injuriën te institueren, die men nochtans extraordinarie per officium behoorde te corrigeren.

155. Alsulcx hebben hem oock nyet gescaempt eenighe eyghenaers van den Lastaige, naerdat hem upgheseyt was tgundt sy precario ghebruyckten, by ghescrift te protesteren van cracht ende ghewelt.

156. Teghens alle twelck by den officier nyet ghedaen en werdt.

157. All twelck die voorscreven regeerders sijnre G. nyet en hebben connen verswygen, soo ter ostensie van hooren onscult ende donduechdelicke belastinghe ende voorstellinghe, ter contrarie by die voorscreven onbekende demonstranten ghedaen, als oock tot verthooninghe ende notificatie der qualiteyt ende conditie der voorscreven Willem Dircxz., schout tegenwoordich deser stede; biddende ende begherende seer ootmoedelicken tselffde sulcx aen de Mt. te willen rapporteren, dat dusdanighe querelen eens ten eynde moeghen coemen, ende dat den culpablen naer recht ghestraft, ende den onsculdighen ghepatrocineert moeghen worden ende in vreede blyven.

III. *Tweede geschrift der Doleanten; art. 73.*

73. Segghen ende verthoonen voorts die voorscreven doleanten, onder alle onderdanighe reverentie ende correctie, dat wel ghevouchlick ende oerbaerlick waere, merckelick omme te doen cesseren de fame ende naeme van den faulten, die men seyt te sijn ghebeurt in den xen penninck (daervan by den 43e ar.le van den eersten ghescrifte van den doleanten gheroert wordt), ofte omme andere saecken, dat goet toesicht ghenoemen [1]) waere opt feyt van der reeckeninge deser stede van Amsterdam; te meer alsoo die reeckeninge soo haestelicken ende duysterlicken ghedaen worden (soo die doleanten verstaen) dat veele, daerover sittende ende daertoe ghecoeren, daervan luttel verstandts connen hebben.

Implorerende in ende over all die goede gracie van der Majesteyt.

---

1) Er staat „ghecoemen."

IV. *Tweede debat van Burgemeesteren; art. 105—109.*

105. Upt 73 ar.le van de voorscreven verclaringe zeggen die burgermeesters dat die reeckeningen deser stede wel getrouwelijck gedaen worden, nae ouden haercomen ende uuyt crachte van de privilegie ende der voorscreven stede hantvesten; ende dit alle jaers, nae voorgaende proclamatiën, openbaerlijck tot dien eynde gedaen, ende dit al openbaerlijck in de vierschaer, ten anhoiren van eenen yegelijck, die daerby wesen wil, ter presentie van den burgermeesteren, schout ende scepenen; zonder dat in de voorscreven reeckeninge eenige faulte bevonden es geweest.

106. Ende alzoe zijnre Princelijcke G. uuyt desen mach bevinden ende claerlijcken verstaen allen die voorscreven articulen der dolenten uuyt rechter invidie, emulatie ende ambitieuse affectatie der stede regiment ende offitie, tot groote oproer, diffamatie, cleynachticheyt ende vilipendie der stede regierders voortgestelt ende geexcogiteert te zijn, ende by hemluyden noch ongelijck breder gedivulgeert ende op waghen, schuyten ende achter straten gedragen te zijn, in alle schijn off zy hen in de stede zaecken ende heur offitie qualicken gequeten ende yet gecommitteert hadden, correctie waerdich; al deur ingeven ende inhortatie, als grootelijck te presumeren staet uuyter beleyde ende ....[1]) van allen voorgaenden acten van den schout.

107. Dewelcke, als zijnre Princelijcke G. uuyter burgermeesters advertissement claerlijck bevonden heeft, al zeeder omtrent den jaer XXXVI tot desen dage toe die stede regenten ende burgermeesters, zoe met heymelijcke conspiratie als oock met verscheyden

1) Hier is in het handschrift plaats voor een woord opengelaten.

ongefundeerde processen, onder coleur ende umbre van zijn offitie, nyet gelaten heeft te prosequeren ende sonder ophouden te vexeeren; behalven noch verscheyden faulten by denzelffden gecommitteert in texerceren van zijn officie ende bewaernisse der justicie, mede eensdeels in cort int voorscreven advertissement gededuceert, al tot spyte ende . . . . .[1]) van der stede.

108. Ende dit, zonder eenige redenen ofte verdienst der voorscreven stede tegens de voorscreven schout; maer, als wel grootelijck te beduchten staet, in wederwraeck oft ranceur van zekere different, questie ende geschil, die hy ende Mr. Henrick Dircxz. tesamen uuytstaende hebben, der stede nochtans in geenre manieren concernerende off aengaende; gemerct nyet blijcken en zal dat die stede hem in eenige zaecken, by forme van accusatie, haer oyt tegens hem met meester Henrick Dircxzoon partye gevoucht off gemaect, off zijn bloet off goet oyt geprosequeert off vervolcht hebben gehadt; gelijck hy tot verscheyden plaetsen langens de straet, wagen en schuyten, tot groote diffame der voirscreven stede, nyet en laet te semineren.

109. Waeromme (volgende) haer eede, die zy int stuck van haer officie gedaen hebben, van der stede goeden te bewaeren als haer eygen, die regierders der stede zaick tegens de frivole delatiën ende bevechtingen der (sic) voorscreven schout sulcx gedefendeert ende mitter justicie geresisteert hebben, dat zy in alles, mitter hulpe Godts ende redenen van rechten, der stede eere ende welvaert bewaert, ende diversche sententiën, tot groote schande des voorscreven schout, tot heur voordeel geobtineert hebben, nyet zonder coste van der stadt.

---

1) Hier is een woord opengelaten.

Contrarie denwelcken soo men nyet bevinden en zal dat zy hen oyt gedraegen, maer in alles in conformiteyt van dien hen gequeten ende gereguleert hebben in tadministreren van heur officie, ten eynde zy heur zaecken ende handelingen overal ende voor een yegelijck soude mogen openbaren ende beantwoerden tegens haer quaetwilligen; daermede zy int wederleggen der voorscreven pretense articulen hoepen te mogen volstaen;

Soe versoucken ende bidden de regierders voorscreven in alre ootmoet Uwer Princelijcke G. met mijn heeren zijnre adjoincten, opter zaicken voorscreven zulck regard te willen nemen dat de stede duer alsodanigen frivole accusatie, by forme van stille waerheyt gedaen, geen prejudicie geinfereert, noch bezwaert en worde tegens ordonnantie van bescreven rechten, daerop de voorscreven regierders in desen tot defentie heurder innocentie funderende zijn; mitsgaders oick toesicht te willen dragen datter, onder dexel van desen, geen occasie gegeven oft veynster geopent en werde anderen, onder diergelijcke fameuse libbellen ende heymelijcke conspiratie tegens der stede welvaren ende cleynachticheyt der stede regierders, gelijcke vexatie ende diffamatiën ende [1]) voort te stellen, maer daerinne te versien tot exemple ende spiegel van andere; bysonder in desen periculoese tijt ende diversiteyt van religiën, daerop die regierders versoucken wel regard genoemen te werden.

Ende hoewel die naemen de(r) voorscreven doleanten de regierders onbekent zijn; ende nochtans Uwer E. verclaert heeft die in zijnre handen te berusten ende oversulcx deselve Uwer Exelencie bekent zijn; soe est dat die regierders, moeten(de) ende geconstringeert zijnde in desen te aenvaerden een nieuwe maniere

---

1) Hier is een woord weggevallen.

van defentie ende verantwoordinge, in bescreven rechten nochte stijl bekent noch geuseert, voorts concluderen dat zyluyden by de Ma[t]. verclaert zullen werden puer, suver, innocent van alle die voorscreven pretense onwarachtige diffamatie ende delatiën, zoe in desen als die tweede verclaringe der voorscreven dolenten, Zijnre Ma[t]. gepresenteert, inponerende hen diesaengaende een eeuwich zwygen ende silentium; mitsgaders, op zekere peynen jegens Zyne Ma[t]. te verbueren, interdicerende diergelijcke meer te doen; condempnerende hen voorts in allen schaden ende interesten, by de stede uuyt saicke van dien geleden.

C. Verbael, gehouden by Mr. Cristiaen de Waert, Raedt tot Mechelen, ende Mr. Arent Sasbout, Raedt-ordinaris in Hollant, tot Amstelredam in Meye xv[C]lxv, upte articulen van zekere ongenomineerde remonstranten der voerscreven steede.

Achtervolgende zeeckeren twee apostillen van de Hoochheyt van de Hartoginne van Parma, Plaisance etc., Regente ende Gouvernante van de Co. Ma[ts]. Nederlanden van herwaerts over, een gestelt up zeeckere requeste, hare Hoocheyt gepresenteert by veel onderdanige ondersaten ende borgeren der stede van Amstelredamme, supplianten, in date den ii[en] Octobris anno xv[C]lxiiii, ende dandere gestelt achter seeckere articulen, by den voornoemden supplianten hare voorscreven Hoocheyt overgegeven, van date den ix[en] Octobris daeraenvolgende;

Sijn voer ons, Guillaume de Nassau, Prince van Orange etc., Stadthouder-generael over Hollandt, Zeelandt ende Vrieslandt, tot ons genomen hebbende

voer assistenten, Meesters Christiaen de Waert, Rait der Co. Ma^t. in zynen groten Rade tot Mechelen, ende Arnoult Sasbout, Raidt-ordinaris van den Provincialen Rade van Hollandt, ende gecommen zijnde binnen der stede van Amstelredam den VIII^en May anno XV^C LXV, gecompareert geweest den IX^en derselver maent, daertoe by ons ontboden zijnde, van wegen die voorscreven supplianten: . . . . . [1]) geassisteert by meester Jan de Rantre ende Anthonis Genits, advocaet ende procureur in den voorscreven Groten Rade tot Mechelen.

Denwelcken verhaelt zijnde hoe dat, nae by zijnder Ex^e. die voorscreven requeste ende articulen gevisiteert waeren, eenige derselver bevonden werden wat te seer generael te zijn, well behouvende breder specificatie omme bequamelicker daerup informatie te nemen; als te weten, eerst nopende 't 4^e ende 5^e articulen, daerop hem voergehouden es off zy eenige specificatie vorder wisten te doen van dat die regierders van Amstelredamme, int kiesen bysonder van den burgermeesters, genoempt souden hebben eenige personen, elcanderen bestaende van bloede ofte affiniteyt, ende dat oick veel onervaren burgeren gecoren souden werden etc., naer uuytwisende 't 7^e ar.^le

Ende opt 9^e ar.^le, van dat die XXXVI Raden zoe weynich geacht werden dat men eenige grote saecken van importantie doen soude, sonder voergaende communicatie van hemluyden, in wat saecken tselve geschiet soude zijn.

Noch opt 42^e ar.^le, van dat die regierders weygeren sommige burgeren alsulcke recompense te doen als zy andere doende zijn, die zy favoriseren, wie dieselve zijn ende waerinne dat sulcxs gebuert soude zijn.

---

1) De namen zijn niet ingevuld. Waarschijnlijk zijn bedoeld de acht in de Inleiding genoemde vertegenwoordigers.

Ende off die voorscreven supplianten eenige vordere articulen overgeven souden wilen tot welvaert van de stede, zoe zy in eenige ar.[len] te kennen geven, dat men tselve breder uuyt informatiën souden moegen verstaen.

Daerop zy, by monde heuren voorscreven advocaet, voer antwoorde hebben doen geven hoe dat zy wisten dieselve articulen generael te spreken, maer dat hoer verstant ende meeninge was dat zy, int nemen by zijnder Ex[e]. dinformatie, tselve by heur billetjen ofte antequetten breder geëxpresseert souden hebben, omme daerop alsdan die getuygen specifice gevraecht te moegen werden.

Ende zoe by zijnder Ex[e]. daerop geseyt werden dat die commissie hielt, parthyen gehoert, eerst die te accorderen, waert doenlick; indien nyet, alsdan tinformeren; ende dat tselve sulcxs int generael die regierders van Amstelredam nyet wel voer te houden en was, hebben den voorscreven supplianten ende remonstranten geordonneert die voorscreven articulen by meerder specificatie te verclaren, omme dan vorder gedaen te worden naer behoeren; daertoe die voorscreven comparanten (aengesien zy seyden tselve hem sulcxs geordonneert te werden) dach genoemen hebben tot up nae noen, ende naderhant by heuren procureur Genits doen seggen dat zy tselve voer des anderen daechs bequamelick nyet en souden moegen volcommen.

Ende was die voornoemde Genits overleverende in handen van ons, de Waert ende Sasbout, zeeckere billet met eenige aengehechte copiën van previlegiën, die zy produceerden tot verificatie van 1[e], 2[e], 3[e] ende 4[e] articulen van heuren voorscreven puncten ende ar.[len], by hem doleanten overgegeven, begerende ende versouckende die gecollationeert ende geauctentiseert te werden tegens zeeckere registre van

previlegiën, berustende onder die burgemeesters der stede van Amstelredam, ende tot dien fyne hem te doen bevelen dieselve in handen van mijn heere de Stadthouder gebracht te werden; ende nae by ons sulcx de voornoemde Prince overgebracht was, es tselve alsnoch opgehouden omme in tyden ende wylen gedaen te werden nae behoeren; welcke billet, mette voorscreven copiën, by desen gevoucht werden, geteyckent met die letter A [1]).

Den thienden der voorscreven maent die voorscreven remonstranten ende doleanten, weder compareert wesende, hebben, omme te voldoen tgundt hem op gisteren voergehouden werde, by gescrifte overgelevert breder specificatie opte voorscreven articulen, zulcxs tselve breder innehout, hierby gevoucht, geteyckent met die letter B [2]).

Waernaer ten selven daege ontboden zijnde die regierders der voornoemde stede, zijn gecompareert geweest die burgemeesters derselver stede, by naemen Joost Buyck, Pieter Cantert, Symon Cops ende Aelbrecht Marcus, midtsgaders die schepenen aldaer, als ... [3]), met beyden haerluyder pensionarissen, meester Adriaen Sandelijn ende ... [4]), geassisteert by meester Jan van Treslongue ende Jan Hobijn, haerluyder advocaet ende procureur; denwelcken, naer mondeling vanwegen die voornoemde Prince verhaelt was tinhouden der requeste, by den voornoemden

---

1) Deze bijlagen zijn niet meer bij de stukken aanwezig.

2) Het hierboven afgedrukte „tweede geschrift der Doleanten".

3) De namen zijn niet ingevuld. Schepenen waren: Henrick Cornelisz. van Marken, Henrick Jansz. Croock, Mr. Pieter Willemsz. Bicker, Jan Klaes Doedenszoonz. Pijl, Jan Vechtersz. van Hoorn, Coen Pietersz. Schepen, Floris Dircxz. Otter, Gerbrand Egbertsz. Paf, Willem Pouwelsz.

4) De naam is niet ingevuld. Bedoeld is Mr. Maerten Blocklant.

remonstranten ende doleanten die Hoocheyt van de Hartoginne van Parme overgegeven, es hemluyden dieselve requeste mette articulen, eerst by den voorscreven remonstranten daerby gevoucht, ende oock tandere tweede gescrift van de ar.[len], breder specificatie innehoudende ende op huyden by den remonstranten overgelevert, voergelesen geweest, met vertooninge hoe dat zijnder Ex[e]. in meninge was, volgende teerste poinct van de commissie, met hemluyden te treden in communicatiën, omme te verstaen die waerheyt der voorscreven doleantiën ende by minnelick accordt, zoe verre daer eenige abuysen geschiet mochten zijn, tot welvaeren van de gemeente, tranquilliteyt ende vrede der burgers, inne geremedieert te moegen werden, nae men by communicatie bevinden soude te behoeren.

Waerop, naer vertreck by den voernoemden regierders genomen, es verhaelt geweest, by monde van meester Jan van Treslongue, henluyder advocaet, hoe dat in deselve ar.[len] tgouvernement van de stadt zeer getaxeert werde, ende dat oeck by tweede gescrifte, op huyden by den remonstranten overgelevert, veel by naemen gespecificeert werden, wiens naeme ende fame midtsdien te corte gedaen werde; dat zy daeromme versochten eerst te weten wie dat heure partye was ende die naemen van dengenen, die die requeste overgegeven ende onderteyckent hadden, omme, die hebbende, voerts geprocedeert te werden, volgende die voorscreven commissie.

Denwelcken daertegens weder geremonstreert es dat dintencie van den Prince was, die twist, die in den stadt van Amstelredam ter cause van desen geresen was, mit alle gevouchlicke middelen van accort neder te leggen, ende dat sulcxs alsnoch nodeloos was copie van de naemen van de remonstranten over te leveren (hoewel zyne Ex[c]. die-

selve onder hem hadde), zoe tselve overleveren mogelick meerder occasie van twist ende tweedracht soude moegen causeren, met meer diergelijcke; dat zy daeromme treden wilden in communicatie omme dabuysen, soe verre daer eenige gebeurt mochten zijn, te remedieren.

Ende alsoe die voornoemde regierders, andermael vertrocken zijnde, persisteerden by heur voergaende versouck van de namen, ende dat zy nyet en consten accorderen sonder heur partye te weten, ende men hemluyden nyet en behoirden te weygeren tgunt nae bescreven rechten hen geconsenteert werde; ende ter contrarie weder by zijn Ex^e. verhaelt werde dat hem, regierders, heur versouck alsnoch nyet ontseyt en werde, ende dat het ansien van tgemeen welvaert, rust ende vrede van de stadt genouch was in der plaetse van partye, omme by minlick accort die saecke (soe verre doenlick waer) te handelen, ende dat men tot dyen eynde (aenmerckende tselve gemeen welvaert ende nyet elck zijn perticulier querele) men in communicatie behoirde te treden om vrede te soucken ende tgundt anders gedaen mochte zijn dan naer behoeren te remedieren; hebben eyntelick die voornoemde regierders doen verclaeren by heuren voornoemden advocaet ende pensionaris Sandelin, dat, hoewel men hemluyden heur versouck nyet en behoerde te ontseggen, dat zy nochtans dien onvermindert nyet en wilden weygeren met zijnder Ex^e. in communicatie te treden, zulcxs als voeren; welverstaende dat hen copie derselver articulen van den doleanten overgelevert zoude werden, ende dat zy tselve heur seggen by gescrifte sommierlick souden moegen stellen; midts dat zijnder Ex^e. hem toeseggen soude voer tvertreck uuyt deser stadt hemluyden over te leveren copie van de namen der voorscreven doleanten.

Daerop hen weder van zijnder Ex^e^. geseyt es dat, in communicatie getreden zijnde, men zyen soude hoeverre men aengaende die voorscreven articulen int vruntlick handelen mochte, omme, soe verre tselffde nyet geschieden en conde ende van node soude zijn in vorder questie te treden, alsdan by zijnder Ex^e^. opte exhibitie der voorscreven namen gedisponeert te werden; ende dat men henluyden alsnu copie der voorscreven articulen leveren soude, omme daerop met hemluyden in communicatie te treden, sonder grote scriften ter cause van dien te maecken, soe zijnder Ex^e^. nyet en verstaet in desen by maniere van een proces te procederen; welcke copie van articulen hen zulcxs overgelevert zijn.

Den xii^en^ May hebben zeeckere ingeërffden van de Lastaige zijnder Ex^e^. geëxhibeert zeeckere requeste, by hen, ingeërffden, tot negen toe, onderteyckent, met zeeckere aengehechte munimenten; versouckende by deselve requeste gemaect te werden een ordonnantie opte openinge van de sloot, opte Lastaige gelegen, genoempt Boomensloot, den inganck ende uuytganck van dien, soewel aen de oestzyde als aen de westzyde etc.; ende dat by provisie die burgemeesters bevoelen ofte ten minsten geinduceert zye totte voorscreven provisionale oepeninge van de voorscreven sloot aen de oestzyde, tot coste van de supplianten te geschieden, ter tijt toe die stede grachten gediept, die dammen daerinne leggende geamoveert ende den inganck van de voorscreven sloot aen de westzyde gerestitueert zal zijn; breder blijckende by deselve requeste, geteyckent mette letter ... [1]); diewelcke in handen van de burgemeesters voorscreven gestelt es den xvi^en^ May voorscreven,

1) Niet ingevuld.

omme, hemluyden daerop gehoert, voerts gedaen te werden naer behoeren.

Den xvien May voorscreven, gecompareert zijnde die voorscreven vier burgermeesters met hoeren pensionaris Sandelin ende advocaet Treslongue, hebben doen verclaeren by monde van denselven advocaet, hoe dat zy overleverende waeren huere antwoert ofte advertissement opte eerste articulen, by den voorscreven doleanten overgegeven; daerby seggende, hoewel zy daerinne verhalende waeren eenige saecken, roerende die schoudt van Amstelredam, Willem Dircxz., dat zy nochtans protesteerden tselve nyet te doen animo injuriandi, maer tot elucidatie ende beter kennisse te hebben, waeruuyt oerspronckelick tovergeven derselver ar.len van de doleanten gecommen es; versouckende van zijnder Exe. tselve sulcxs te willen verstaen.

Den xviiien der voorscreven maent May zijn voer zijn Exe. gecompareert Heynrick Cornelisz., Heynrick Croock, ... [1]), Floris Dircxz. ende . . . . . . [2]), schepenen der voorscreven stede van Amstelredam van dit jegenwoerdich jaer lxv, geassisteert by meester Pieter Vloterius (sic) [3]), secretaris der voorscreven stede, seggende hoe dat zy, verstaen hebbende dat by den doleanten diversche articulen overgegeven waeren, ende onder andere eenige articulen, mede roerende tfaut van justitie, dat zyluyden, zoo veel dander ar.len aenginck, hem des nyet becroonen en wilden, maer lieten die burgemeesters daermede be-

1) Niet ingevuld.
2) Niet ingevuld.
3) Pieter Vloits was eerst Rector der Nieuwezijds school, en van 1553 tot zijn overlijden in 1580 secretaris.

gaen; dan soe verre aenginck tvoerscreven faut van justitie, dat zy tselve apart begeert hebben te verantwoerden, ende tot dien eynde seecker advertissement overleverden, sonder hem nochtans midtsdien te willen separeren van deselve burgemeesters, als zy verstaen dat eenige quaetwillende voorstellende zijn; ende tgundt zy alhier overleverende waeren, tselve deden uuyte naeme van heurluyder geheele collegie, hoewel zy maer vijff en compareerden, soe dander schepenen mette justitie besich waeren; ende versochten tselve gevisiteert ende daerop gelet te werden naer behoeren.

Ten selven voorscreven achtiensten May, voer noene, zijn van gelijcke gecompareert van wegen die voornoemde doleanten . . . . [1]), geassisteert by den voornoemden de Rantre ende Genits, exhiberende zijnder Ex^e^. zeecker inventaris, daerinne zy seyden gededuceert te hebben waertoe zy die munimenten, daerinne gespecificeert, overleggende waeren, ende daer beneffens in een sack alle deselve munimenten, in den inventaris gementioneert.

Den xix^en^ der voorscreven maent zijn voer zijnder Ex^e^. gecompareert die voorscreven vier burgemeesteren, geassisteert als voeren, seggende gereet te hebben omme over te leveren, ende zulcxs oeck overleverende waeren, heur debath, gemaect opt voorscreven twede gescrifte van de voornoemde doleanten; met seeckere protestatie ende versouck van, ingevalle dat tuygen gehoert souden werden op der doleanten gescriften, daerop by zijnder Ex.^e^ gelet te werden; sulcxs zy tselve breder in seecker billet, dat zy meteen overleverden, expresseerden, ende hiernaer volgende es.

1) Niet ingevuld.

„Alsoe die burgemeesters alsnoch nyet weten en moegen die naemen van de doleanten, die teghens hen diversche articulen overgegeven hebben, ende dat zy verstaen dat onder denselven doleanten diversche conditiën van menschen zijn, waervan eenige van hen vervordert hebben uuyt groter temeriteyt die pretense articulen tegens die voorscreven burgemeesters over te geven; eenige voerts van sulcker conditie zijn, dat zy ter selver effecte onderteyck(en)inge gedaen hebben, sonder dat die burgemeesters kennen geloeven dat zy die voorscreven articulen, int geheel ofte int deel, ende oeck die navolgende verclaringe, gesien, gelesen ofte verstaen hebben; eenige oeck van sulcke conditie zijn, dat zy deur quade persuasie, als omme tgemeene welvaeren alleenlick te vorderen, oeck gecontribueert hebben, sonder die voorscreven ar.len, int geheel ofte int deel, gesien, gelesen, gehoert ofte onderteyckent te hebben; dat oeck andere consulenten zijn ofte belopers van der saecke; — soe bidden die burgemeesters in alre oetmoedicheyt, dat zyne Ex.e believe hierop regardt te nemen, dat, soe verde eenige luyden opt inhouden van de voorscreven articulen gehoert sullen werden, ofte by mijnheeren die assistenten van zijnre Ex.e, dat dieselve believe goet regard te nemen int examineren van deselve ende wat soerte dieselve ende een yegelick van hem zy, ende daernaer huerluyder aengeven te rechten, ende by gescrifte te stellen, wat ar.len dat elck van hem sustineren ende waer maecken wil; opdat die waerheyt volcomelick van als blijcken mach, ende dat die goede steede ende die regierders derselver in goede, vredelicke regimente bewaert, beschermt ende onderhouden werde, ende die inwoenders derselver in goede prosperiteyt voertvaren. Versoucken hiervan van als verbael gemaect te werden".

Seggende voerts daerby die voornoemde burge-

meesters, hoe dat int leste van de voorscreven tweede gescrift mentie gemaect werde van de stede reeckeninge; maer alsoe tselve articule generalick spreeckende was, en consten tselve oeck anders nyet dan generalick beantwoerden. Ende indien die doleanten expresseerden, waerinne in de reeckeninge voorscreven mishandelt waere, souden hemluyden daertegens weder specifice solutie geven; dan om zijnder Ex^{e}. te contenteren, ende dat men van thoeren ende sluyten derselver reeckeninge geene quade opinie en soude moegen nemen, soe dselve (als zy seyden) openbaerlick opt stadthuys gedaen werde, waeren wel te vreden in handen van zijnder Ex^{e}. ende onse, assistenten, te doen visie van deselve reeckeninge, in presentie van een burgemeester ofte twee ende den tresorier; omme zijnder Ex^{e}. verthoent te werden dat deselve reeckeninge anders nyet gedaen en werdt dan naer behoeren ende ouder costuyme, ende daeruyt men oeck bevinden sall nyet sinisterlick inne gehanteert te werden.

Waerop die voorscreven burgemeesters voer antwoerde gegeven es, dat, aengaende heur versouck, omme gelet te werden int hooren van den getuygen opte circumstantiën, by hem in heur gescrift geëxpresseert, dat zyne Ex^{e}. tselve redelick vont, ende, soe verre eenige getuygen gehoort werden, zijnder Ex^{e}. daerop int examineren regard nemen ofte doen nemen soude; ende aengaende dexhibitie der voorscreven reeckeninge, indien zijnder Ex^{e}. bevont van node te wesen visie daervan te hebben, dat tselve sulcxs by zijnder Ex^{e}. gedaen sall werden, sonder partye die te communiceren, dan alleen tot contentemente van zijnder Ex^{e}.

Den xxi^{en} der voorscreven maent May comparerende weder die voorscreven burgemeesters, geassisteert met

heurluyder advocaet ende procureur als voeren, hebben overgelevert zeecker inventaris mette munimenten, dienende tot verifficatie van heurluyder advertissement, overgelevert tegens deerste articulen, by den doleanten overgegeven.

Ende den xxii^{en} hebben die voorscreven burgemeesters, geassisteert als voeren, overgelevert hoere inventaris mette munimenten, dienende opt voorscreven 2^{e} debath van de burgemeesteren, gemaect tegens twede gescrift by den doleanten overgegeven.

Ten welcken tyde dieselve burgemeesters van wegen zijnder Ex^{e}. is verhaelt geweest, hoe dat zeeckere ingeërffden van de Lastaige, overgegeven hadden requeste, daerinne zy versochten openinge, ten minsten by provisie, van de sloot, opte Lastaige gelegen, genoempt Bomensloot; welcke requeste hem, burgemeesters, overgelevert was den xvi^{en} der voorscreven maent. Ende alsoe alsnoch daer nyet op geantwoert en was, ende zijnder Exc. nootlick naer Bruyssel vertrecken moste, es dieselve burgermeesters by zijnder Ex^{e}. voergehouden, dat zy, burgemeesters, omme die scamele luyden opte Lastaige te gerieven, soeveel doen wilden dat die voorscreven sloot aent oesteynde geopent mochte werden, opdat dieselffde ingeërffden aldaer prouffict van haere huysen genieten mochten, soe die stadt sonderling geen interest daerdeur en conste gehebben, met meer diergelijcke woerden.

Waerop by den burgemeesters geseyt werde, hoe dat zy tselve nyet wel doen en mochten, alsoe die stadt daer te zeer deur geinteresseert zoude zijn, als blijcken soude by seeckere heur gescrifte, gemaect tegens tinhouden der voorscreven requeste, twelck zy mede overleverende waeren met zeecker inventaris ende munimenten, tot verifficatie derselver dienende;

versouckende dat zijnder Exc. tselve wilde visiteren, soe men daeruuyt verstaen soude dat zy met goeder redenen die voorscreven openinge weygerende waeren.

Twelck by zijnder Exe. gevisiteert zijnde, es hem weder verhaelt geweest, hoe dat die redenen, daerinne verhaelt, nyet en scheenen pregnant genouch te zijn omme te weygeren, ten minsten by provisie, de voorscreven openinge, om redenen breder hem by monde verhaelt; dat zy daeromme schicken wilden alsnoch in den heuren te spreecken, dat die voorscreven ingeërffden van de Lastaige openinge gedaen mochte werden, ende dattet selve wel geschieden mochte, oeck met conservatie van heurluyder auctoriteyt, alst by hemluyden selffs sulcxs verclaert werde toegelaeten te werden by heurluyder consent, ende dattet oeck precario geschieden soude, ofte diergelijcke; daerdeur zy heur recht ende auctoriteyt souden mogen conserveren.

Daerop weder by den burgemeesters geseyt werde, dat op Vrydach toecommende, wesende den vijff-endetwintichsten deser maent, gedaen soude werden visitatie opte timmeringe ofte edificatiën van de Lastaige, sulcxs men jaerlicxs gewoenlick was te doen, ende zy wel lyden mochten dat wy, assistenten, ons daerby voegden, ende, alsoe by de XXXVI raden gesloten was die voorscreven toedemping van de sloot, dat sy sonder hemluyden advys daer nyet inne gedoen en consten, maer, die voorscreven visitatie gedaen zijnde, souden tselve in deliberatie van de XXXVI leggen, ende sien wat sy gedoen consten; hem voorts refererende tottet inhouden van heurluyder voorscreven gescrifte desen aengaende; offererende, soe van desen als alle heur andere voergaende gescrifte, preuve voer soe veele noot es.

Waertegens by zijnder Exe. weder geseyt es, dat zy, burgemeesters, die hant daeraen houden wilden

dat die voorscreven openinge gedaen werde, ten minsten by provisie, ende dat zy vorder voer den Hoeve van Hollandt ten principale die saecke vervolgen mochten; ende soe verre dieselve openinge nyet geconsenteert en werde, soude zijn Exe. die voorscreven stucken, roerende die Lastaige, mede overnemen, ende vant geallegeerde van parthye doen rapport an de Hoocheyt van de Hartoginne van Parma etc., Regente ende Gouvernante.

Verhalende voerts zijnder Exe. hoe dat hy nootlicxs¦, omme andere Mats. affairen, hem te Brussel vinden moste den xxv ofte ten lanxsten den xxvien deser maent, ende midtsdien alhyer nyet langer vertouven en mochte; dat hy daeromme ons, assistenten voornoemt, last ende macht gegeven hadde dese zyne voornoemde commissie voerts te volcommen, omme, zijnder Exe. by ons van als rapport gedaen zijnde, voerts by zijnder Exe. aen de Hoocheyt van de Hartoginne, volgende die voorscreven commissie, rapport gedaen te werden.

Ende, alsoe dieselve commissie mede innehielt parthyen te accorderen, indient doenlick waere, dat zijnder Exe. tot dien eynde by gescrifte hadde doen stellen zeeckere middelen van accorde aengaende dovergegeven articulen by den voorscreven doleanten, ende deur middel van welck men tot rust ende vrede in dese stadt van Amstelredam soude moegen gecomen; diewelcke naedat die burgemeesters voorscreven voorgelesen waeren ende by zijnder Exe. aen hem versocht daerop te willen letten, hebben die burgemeesters daervan copie versocht, omme in den heuren te spreecken; diewelcke hem overgelevert es, omme daerop antwoert innegebracht te werden naer behoeren; persisterende altoes die voorscreven burgemeesters by hoer voergaende versouck van alsnoch te moegen hebben die naemen van de voorscreven

doleanten. Welcke middelen van accorde hiernae volgende ende geinsereert zijn.

Voer te houden die burgemeesters etc. 1, Eerst, aengaende etc [1]).

Den xxiii^en der voorscreven maent May hebben wy, Christiaen de Waert ende Arnoult Sasbout voornoemt, volgende voergeseyde last ende commissie van de Prince van Oraingnen etc., naer tvertreck van denselven Prince, voer ons ontboeden gehadt die voornoemde de Rantre ende Genits, advocaet ende procureur van de voorscreven doleanten, dien wy voorgehouden hebben omme ons over te geven heur calendrier der articulen, daerop zy in meninge souden sijn eenige tuygen te beleyden, omme te sien, voer soeveele noot zijn soude tuygen te hoeren; twelck ons overgelevert zijnde, alsoe sy daerinne gestelt hadden t 5^e, 6^e, 7^e ende 9^e ar.^len van heur eerste gescrifte, omme daer tuygen op te beleyden, hebben hemluyden geseyt dattet selve ons nodeloes dochte, als wesende dieselve generale articulen, daervan int 2^e gescrift breder specificatie gedaen wert, ende dat van den inhouden derselver generale articulen genouch eertijts informacie gedaen es by den enqueste, die saliger gedachten Cornelis Monick, Raet der Co. Ma^t. in den Groten Raede tot Mechelen, opte poincten van offitiën genoemen hadde in den processe van enen Cornelis Maertsz. contra den Procureur-generaell van Hollant, ende noch eenige andere informatiën daernaer gevolcht, onder ons, Commissarissen, rustende.

Dat voerts aengaende thienste articule van t 2^e geschrift der doleanten tottet 24^e articule toe incluys, twelck zy mede gestelt hadden omme by getuygen te proberen, ende noch t 30^e tot 37^e incluys, dat wy

1) Wat hier moest volgen is niet ingevuld.

eerst voer ons ontbieden souden twee van de burgemeesters der stede van Amstelredam, omme dieselve te doen responderen per verbum creditum vel non, omme overtallige preuve te schouwen ende soe verre sy tselve confesseerden aengaende die consanguiniteyt ende affiniteyt, in denselven ar.len gespecificeert, dat nodeloes zijn sall vorder daerop enqueste te doen.

Dat oeck aengaende t 25e articule derselver 2e gescrift, roerende dat int doende delectie van den schepenen, cedullekens overgegeven souden wesen etc., mede nodeloes scheen vorder informatie daerop te neemen, soe wat daervan es blijcken mochte by de informatie van de voornoemde Monick ende van saliger gedachten meester Cornelis van Weldam, in zijn leven Raidt ordinaris van den Hove van Hollant, ende noch in den enqueste, eertijts genoemen ten versoucke van den Procureur-generael van Hollant contra meester Heynrick Dircxz.

Dat van gelijcke t 41e articule derselver twede gescrift mede nodeloos es, soe by munimenten blijcken mach hoe tselve geschiet es, ende oeck uuyt dinformacie, by meester Anthonis Moellenaer genoemen, in den processe van injuriën, tot Mechelen hangende tusschen den voornoemden meester Heynrick Dircxz., ter eenre, ende Willem Dircxz., schout alhier, ter andere zyde, daervan extract by den doleanten overgeleyt werdt.

Ende van gelijcke t 45e articule vant selve twede gescrift, soe wat daervan es mede genouch blijct by diversche voergaende informatiën, in voortyden genomen.

Waernaer wy, commissarissen, voer ons ten selven daege ontboden hebben twee van de burgermeesters der stede van Amstelredam, als Symon Cops ende Aelbert Marcus, die wy voergehouden hebben die

voorscreven articulen vant twede gescrift der doleanten, spreeckende van de consanguiniteyt ende affiniteyt; hem verhalende dat, omme teviteren die lange probatie, die opte selve articulen souden moegen vallen, sy dieselve responderen wilden per verbum creditum vel non, wat zy in der waerheyt daervan wisten; twelck zy gedaen hebben in der manieren hiernaer volgende.

Eerst, opt 't 10e articule der voorscreven 2e gescrifte der doleanten, seyden die voornoemde twee burgemeesteren dat Joost Buyck heeft getrout die suster van Sybrant Occo, ende Sybrant Occo die suster van Cornelis Jacobsz.

Opt 11e, dat meester Heynrick Dircxz. ende Gerrit Claes Matheeusz. hebben twee susters.

Opt 12e, dat Joost Buyck es susterlinge van de huysvrouwe van meester Heynrick Dircxz., als die voornoemde Symon Cops kenlick es.

Opt 13e, (dat) die schout es broeder van meester Claes Heyn.

Opt 14e, dat Dirck Hillebrantsz. getrout heeft gehadt die dochter van Gerrit Andriesz. van Hoorn; ende Claes Jacobsz. die dochter van meester Heynrick; ende dat Heynrick Jacobsz. es broeder van Claes Jacobsz., ende heeft mede die dochter van meester Heynrick Dircxz.

Opt 15e, als voeren geseyt.

Opt 16e, dat Willem Claesz. Koeck getrout hadde die suster van Egge Garbrantsz.

Opt 17e, ut supra articulo 10°.

Opt 18e, ut supra; ende dat Dirck Jan es zoon van meester Heynrick Dircxz., die getrout heeft een suster van Sybrant Occo, als oeck doen Joest Buyck ende Dirck Jacobsz. Schaep; ende dat Pieter Pietersz. ende Jonge Jan Duvez. elcxs getrout hebben een dochter van Cornelis Benninck.

Opt 19e, dat Harman Elbertsz. getrout hadde die

dochter van Jan Willemsz. van Hoorn, maer zijn beyde overleden.

Opt 20e, dat die huysvrouwe van de schout Willem Dircxz. was moeye van meester Willem Jacobsz. alias Kinnez., die mede overleden es.

Opt 21e, dat Willem Dircxz., schoudt, ende Louris Symonsz. vader, suster- ende broederskinderen waeren.

Opt 22e, ut supra.

Opt 23e, dat Frans Jansz Teyng, Anthonis van Houve, Floris Dircxz den Otter achter-kinder zijn. Ende dat Coen Pietersz. es achterkint van Dirck Jacobsz. Schaep.

Opt 30e, ut supra; ende dat meester Cornelis Garbrantsz. heeft getrout gehadt die suster van Dirck Hillebrantsz. den Otter, maer en was by tleven van haer noeyt van de XXXVI raden; dan nae toverlyden van haer, herhuweliet zijnde met een ander huysvrouwe, es geworden van de XXXVI.

Opt 31e, ut supra; ende dat Cornelis Jacobsz. ende Jacob Heynricxz., beyde van de XXXVI, hebben getrout twee gesusters.

Opt 32e, ut supra; ende dat Jacob Gerritsz. heeft getrout die dochter van meester Adriaen Sandelijn; dan was van de XXXVI, eer hy die dochter van meester Adriaen troude, ende was dieselve Sandelijn lang te voeren XXXVI eer Jacob Gerritsz. XXXVI werde; ende dat Andries Hoelesloet getrout heeft die dochter van Willem Jansz. Brouwer, ende dat over Andries Holesloet es susterling Dirck Hillebrantsz. ende Joest Buyck ende Anthonis Verhouve; ende Andries recht-susterling over Jacob Gerritsz.

Opt 33e, dat Anthonis van Houve ende Andries Holesloet II susterssoenen zijn.

Opt 34e, dat Cornelis Heynricxz. Loen ende Fransz. Loen waeren twee susterlingen, [illegible] lange overleden.

Opt 35e, dat Andries Holesloet ende Cornelis Jacobsz. Brouwer zijn suster- ende broederkinder.

Opt 36e, dat die huysvrouwe van meester Heynrick ende Cornelis Jacobsz. zijn twee susterkinder; als oeck es die huysvrouwe van Gerrit Claes Mateeusz.; ende die huysvrouwe van Sybrant Occo ende meester Heynricxs huysvrouwe zijn twee susterskinder, ende die huysvrouwe van Lucas Meynaertsz. ende die huysvrouwe van meester Heynrick zijn twee broederskinder.

Waernaer wy, commissarissen, voerts geprocedeert hebben tot hooren van den getuygen, die die voorscreven doleanten hebben willen produceren, sulcxs als by den informatie van dien blijcken mach.

Den xxixen May voorscreven voer ons, commissarissen, gecompareert zijnde Joest Buyck, burgemeester der voorscreven stadt, met meester Jan van Treslongue, advocaet, voernoempt, hebben wy denselven geseyt hoe dat wy gevisiteert hadden het calendrier, ons overgegeven by Jan Hobijn, procureur der voornoemde stadt, daerinne gespecificeert stonden darticulen, die die voornoemde burgemeesters uuyt hoer overgegeven advertissement ende debath begeerden by getuygen te veriffieren, ende dat daerinne bevonden dat zy onder ander mede stellende waeren t 79 art. van heur advertissement, spreeckende van de handelinghe van de quoyeren van de 10e penninck de anno LIII, daerinne wy deur last van de Exe. van de Prince van Orangnen verstonden nyet inne te treden omme tuygen up te hooren, zoe diesaengaende appoinctement van den Hove van Hollandt was, wat daerinne behoerde gedaen te werden.

Ende van gelijcke nopende t 120, 121, 122, 124, 125, 130, 133, 148, 149, dat wy gelijcke last hadden omme daerinne nyet te treeden, zoe dieselve

overgegeven ar.len ofte dilutie van dien dese saecke nyet en roerden, als spreeckende van de handel ende offitie van de schout van Amstelredam, daer zijnder Exe. inne soude doen versien naer behoeren. Ende van gelijcke roerende t 5, 6, 7e, 8, 9e, 12e, ende 75e van tdebat, als mede nyet roerende die materie subjecte. Ende soe veele aenneginck 30, 31, 32 ende 33e articule van tselve debath, dat nodeloes was vorder daerop probatie te doen, soe ons, commissarissen, kenlick was tselve, als daer geposeert wert, zulcxs warachtich te wesen, uuytgeseyt dat mijn heere Suys ende saliger gedachten meester Dammas van Drogendijck als twee swaegers tsamen in den Rade geseten hadden, soe die voornoemde Suys die halve suster van Drogendijck getrout hadde gehadt, maer was dieselve lange overleden, aleer dat Droegendijck Raet werde, hoewel daeraff kinderen in levende lyve gebleven waeren; ende dat sulcxs oeck een clausule derogatoer van tarticule van de instructie van Hollandt in deselve commissie van Drogendijck gestelt was.

Waerop vanwegen die burgemeesters geseyt werde, aengesien dat wy nyet in meeninge en waeren in probatie van dien by horen van tuygen te treeden, dat wy ten minsten all tselve zulcxs wilden verbaliseren, dat zy alsnoch offereerden die voorscreven articulen by getuygen te proberen, omme, indien naemaels, int doende rapport aen de Hoocheyt van de Hartoginne van Parma, bevonden werde tselve notelick te zijn, dat zy, burgemeesters, van tselve te moegen doen nyet gehouden en werden gesecludeert te zijn.

Den iien Juny sijn van gelijcke voer ons gecompareert die voernoemde Joest Buyck ende Aelbrecht Marcus, burgemeesters, geassisteert by beyde heur

pensionarissen ende Jan Hobijn, heurluyder procureur, seggende hoe dat zy by hueren procureur aen ons hadden doen versoucken dat, zoe wanneer dinformatie opte positiven van hem, burgemeesters, alhier tot Amsterdam genoemen soude sijn, wy ons voerts vinden zouden willen tot Delft, Leyden, Dordrecht ende andre steden van Hollandt, omme aldaer te proberen t 10e ende 11e articulen van heur advertissement, alsdat in alle dieselve steeden voer een loffficke costume geuseert soude werden, dat achter-susterskinder, ende oeck die van swagerschap malcandren geraect hebben, tesaemen gedient hebben gehadt etc.; ende dat wy, commissarissen, daerinne swaricheyt gemaect hadden, omme ons in alle dieselve steden te vinden; versouckende alsnoch dat wy tselffde zulcxs wilden doen. Hebben hemluyden voer antwoerde geseyt, dat wy alsnoch van geene meeninge en waeren alle die voorscreven steden doer te reysen, omme overall op tgundt voerseyt es enqueste te doen, zoe wy nyet en verstonden alhier in een ordonnaris proces te zijn, ende tselve ons voer desen tijt nyet gelegen en was; maer ommedat zy, omme die moeyte voor ons ende die costen van hemluyden te schouwen, by een van hoer pensionarissen in alle de voorscreven steden mochten recouvreren attestatie van de collegiën van de burgemeesters ende wetten, hoe men aldaer in gelijcke saecken van electiën gewoenlick was te handelen ende van outs gepleecht hadde; ende dat hemluyden tselve voer desen tijt starcke probatie genouch strecken zoude; ende indien naemaels bevonden werde nootelick te zijn vorder recolement daerop gedaen te werden, soude haere Hoocheyt voornoemt ofte zijnder Exe. vorder alsdan daerinne ordonneren.

Twelck die voornoemde burgemeesters, aengesien (als zy seyden) zy ons vorder nyet brengen en con-

den, versochten mede in ons verbael zulcxs geteyckent te werden, ten fyne als voeren, omme in deesen in heuren preuve nyet geprecipiteert ofte, indient nootlick bevonden worde, daervan nyet geseeludeert te wesen.

Den v^{en} der voorscreven maent Juny, naerdat wy, commissarissen voorscreven, opt stadthuys der voorscreven stede gecollationneert hadden zeeckere copiën, by den voornoemden doleanten in heur inventaris overgeleyt, hebben ons die vier burgemeesters voorscreven overgelevert heur antwoert opte voorscreven articulen van accort, die hemluyden by der Ex^{e}. van de Prince overgelevert waeren den xxi^{en} der voorgaender maent May, ende by desen mede gevoucht es, buyten geteyckent aldus Φ [1]); diewelcke by ons des anderen daechs gevisiteert zijnde, hebben wy die voornoemde Joest Buyck, burgemeester, comparerende met beyde die pensionarissen ende die procureur Hobijn, verhaelt gehadt, hoe dat wy uuyte selve antwoerde verstonden, dat zy genouch persisterende waeren by haer voergaende scriften, sonder dat wy daeruuyt bemercten dat zy, burgemeesters, gesint waeren tot eenich accort te verstaen; dat wy daeromme tselve sulcxs mede dEx^{e}. van de Prince overbrengen zouden, omme op als regard genoemen te werden naer behoeren.

Dan alsoe zy int t(e)ynde derselver antwoerde doende waeren zeeckere presentatie dingeërffden van de Lastaige, op tgundt by den voornoemden Prince aen hemluyden versocht was by provisie gedaen te werden, hebben wy hemluyden geseyt, dat wy dieselve presentatie communiceren souden mette ingeërffden

1) Niet meer bij de stukken aanwezig.

van de Lastaige, omme te besien oft zy die zulcxs accepteren wilden; indien nyet, dat wy van gelijcken tselve overbrengen souden zijnder Ex^{e}., omme mede gedaen te werden als voeren.

Ende alsoe die voornoemde burgermeesters mede van ons versouckende waeren, gehoort te werden eenige getuygen van hoeren syde, seyden tselve te begeren te doen onder seeckere protestatie, die zy ons by gescrifte overleverende waeren, ende hierinne begeerden geinsereert te hebben, diewelcke hiernaer volgende es:

„Up huyden den v^{en} Juny compareerden voer ons, commissarissen, Joest Buyck, burgemeester der stadt Amstelredam, geassisteert met beyden den pensionarissen derselver stadt en Johan Hobijn, procureur postulerende voer den Hove van Hollant, ende versocht alsnoch te hebben die naemen van de remonstranten ofte doleanten; ende alsoe wy hem tselve alsnoch voer deesen tijt ontseyden, verclaerde die voornoemde burgemeester, geassisteert als boven, dat, alsoe hy alsdan zijn parthyen nyet en wiste, ende alsulcxs nyet volgen en conde int nemen van der enqueste nec formam juris nec stili; dat hy alsulcke enqueste, als hy by ons soude laten nemen, alleenlick soude moeten doen tot onsen informatie ende instructie, omme te removeren die sinistre suspitie, die uuyten onwarachtigen positiven van den voorscreven doleanten, hem ende dandere regierders van der stadt noch onbekent, anders soude moegen resulteren; gelijck oeck dvoorscreven burgemeester verclaerde omme dselffde redenen die schriftuyren, van stadts weegen ons geëxhibeert, met allen verifficatiën ende munimenten daertoe dienende, alleenlick in plaetse van advertissemente ende tot instructie geexhibeert te zijn; versouckende dese syne verclaringe in onsen verbale geannoteert te worden, omme tselve

in tyden ende wylen haere Hoocheyt ofte die Princelicke Ex^{e}. geremonstreert te moegen werden" etc.

Ende hebben wy, commissarissen, hiernaer voerts geprocedeert tot horinge van deselve getuygen, zulcxs als by den informatie van dien blijckende es.

Waernaer — alsoe van wegen de voornoemde burgemeesters versocht werde, mede tuygen te moegen doen hoeren opte voorscreven antwoerde, by hemluyden gemaect opte middelen van accoort, hem by der Ex^{e}. van de Prince geopent, ende ons hier voeren overgelevert den v^{en} Juny voorscreven — seyden wy, commissarissen, daertoe geen last te hebben; ende dat wy oeck nyet en verstonden eenige getuygen daerop te hoeren, zoe tselve, als voer een middel van accort, alleen by ons hemluyden geproponeert was, ende zijnder Ex^{e}. intentie, vanhier scheydende, was geen vorder scriften te admitteren; dan alsoe wy in deselffde middelen van accort mede geinsereert hadden drie articulen, by den doleanten naderhant zyne Ex^{e}. geëxhibeert, achter heuren inventaris, daerop die borgemeesters nyet gehoert en waeren, dat wy hemluyden admitteren souden opte solutie derselver eenige getuygen te moegen produceren; als eerst, roerende dat die burgemeesters uuyter stede gejaecht souden hebben die potbackers, boscruytmaeckers etc., daervan int 7^{e} ar.^{le} van den voorscreven middelen van accort mentie gemaect wert, ende daerop zy solutie geven int 39, 40 ende 41 ar.^{len} van heurluyder antwoerde; ende voerts, daer geseyt wert int 8^{e} ar.^{le} van deselve middelen van accort, van dat meester Heynrick meer recompense gedaen soude zijn, op rocken etc, daerop zy solutie geven int 69 articule van heurluyder antwoerdt; ende noch, daer geseyt wort int 12^{e} ar.^{le} van taccort, dat die burgemeesters hem nyet gevoucht en souden hebben met [illegible] rs, omme assistentie te doen tegens het tra[illegible] by

den tollenaers aengedaen, daerop zy solutie geven int 81 ende 82 ar.len van heurluyder antwoerde voorscreven; op welcke voorscreven ar.len van heure antwoerde wy hemluyden admitteren souden tuygen te moegen doen horen, zoe verre zy tselve versouckende waeren.

Den xiien der voorscreven maent Juny zijn wy, commissarissen voornoemt, ten versoucke van de voorscreven burgemeesters gegaen met Joost Buyck, burgemeester, omme inspectie locael te nemen, roerende eenige articulen, zoe in heur advertissement als debath gestelt; als tot verifficatie van t 40, 51, 73, 74 ende 75 van den advertissement, 55, 56, 85, 86, 87, 95 ende 96 van heurluyder debath.

Ende sulcxs heeft ons die voornoemde burgemeester eerst geleyt doer St. Oloffspoorte opt hooft, alwaer hy ons verthoent heeft die colck, aldaer gelegen, ende die sluys, daerop leggende; deur welcke colck ende sluys hy verthoende dat het Yewater in de stadt liep ende men tselve daerinne liet loopen totte hoochte van zeeckere peyl, aldaer gestelt; ende soe verre het water hoeger quam te vloeyen dan die voorscreven peyl, verthoende ons daertoe een schotdeur, in der sluys gemaect, omme die neder te laeten vallen; verthonende oeck die juckinghe in denselven colck, aen deen zyde opgemaect met een strate oft ganck, ende seggende dieselve colck veel gewijt was ende zy die huysen aen de zyde van deselve straet opgecocht hadden omme dieselve colck te wyden tot bequaeme wyte, dat twee schepen malcanderen mochten wijcken, ende dat dieselve strate, sulcxs die leyt, aldaer geleyt mochte werden, twelck wy sulcxs oeck saegen; ende dit al (soe hy seyde) volgende dordonnantie van hoger memorie vrou Marie, Coninginne, Regente etc.

Heeft ons vandaer die voornoemde burgemeester

voorts geleyt na de Oude zyde(s)-achterburchwal op een bruggeken, aldaer over dieselffde burchwal gelegen, genaempt die brugge, die men nae de Lastaige gaet [1]); verthoenende ons aldaer beneffens tselve bruggeken een ander bruggeken, dat hy seyde te wesen die brugge van Cornelis Jacobsz., brouwer, hem precario gegunt tot wederseggen van den burgemeesters; seggende dat die gemeente sonderling geen letsel en hadde by deselve brugge van Cornelis Jacobsz., alsoe die veel hoger was dan die brugge, daer wy op stonden, daer beneffens dicht aen leggende, die daer nootlick omme doverganck moste blyven; twelck wy, commissarissen, oeck sulcxs sagen, dat deselve brugge van Cornelis Jacobsz. al veel hoger was; dan sagen dat zijn jouckinge, daer zijn brugge op steuende aen de westzyde van twater, stont ontrent acht oft negen voeten buyten zijn huyse int water, zulcxs dattet bet dan een derdendeel van de wyte vant canael occupeerde, ende dat dieselve twee bruggen nyet dan ontrent anderhalve roede van den anderen en laegen, ende dat die juckinge van de stadts brugge aen de oostzyde oeck een deel vant canael occupeerde.

Gaende vandaer voorts na de Oudesijts-burchwal, heeft ons deselve burgemeester die canten van den watere aldaer verthoent aen beyden zyden bejuct te wesen, zulcxs wy die oeck bevonden zuytwaerts opgaende tot een steene brugge, genaempt, zoe hy seyde, die Verckenssluyse ofte marct [2]).

---

1) Dit is de brug over den O. Z. Achterburgwal, voor de Vredenburgersteeg (toen Cornelis Jacobszoonssteeg geheeten). Door het Spooksteegje en de Waterpoortssteeg kwam men aan het Waterpoortje, waar een brug over de stadsgracht naar de Lastage leidde.

2) De Varkenssluis is de brug over den O. Z. Voorburgwal, tusschen Damstraat en Oude Doelenstraat.

Ende van de voorscreven steenen brugge ofte Verckenssluys voerts gaende, zuytwaerts op, na den houten brugge, gelegen by Grimmenissersluyse, hebben wy, commissarissen, luttel plaetse daer bevonden bejuct te wesen, uuyt dien (soe hy, burgemeester, seyde) dattet al genouch aen beyde syden scamele conventen waeren, die van heure renten nyet en mochten leeven ende met heur hantwerck die cost mosten raepen [1]), ende andere cleyne huyskens, die de cost van de juckinge nyet wel en hebben moegen vervallen, overmidts die dierte van thout, die lang geduyrt hadde, zoe hy seyde.

Te meer (zoe hy, burgemeester, seyde) dat die conventen genootsaect zijn geweest heur edifficiën eensdeels te rysen omme droech uuyten water te sitten, overmidts twater, binnen de burchwallen inne gelaeten, zedert den jaere XLV veel hoger, boven ouder gewoente ende aleer die duervaert gemaect was, geresen es.

Ende dat dieselve conventen heur beecken moeten vermaecken ende hoger stellen, ommedat zy [2]) doer thogen van twater daer nyet deur vaeren en mochten, als wy aldaer oec van eenige beecken saegen.

Ende omdat die voorscreven rysinge noch meer sal moeten vallen in den huysen ende conventen voorscreven, als de juckinge gemaect ende die straten daernaer geresen zullen zijn, zeyde hy, burgemeester, dat, in respecte des voorscreven es, voor een wyle tijts patientie aldaer genoemen es geweest.

Twelck voorscreven es men oeck bemercken mochte

---

1) Aan de westzijde van den O. Z. Voorburgwal stonden daar de kloosters van St. Margareta, St. Maria Magdalena, St. Barbara en St. Clara; aan de oostzijde die van St. Cecilia, St. Catharina en St. Agniet.

2) Er staat: „hy."

doer die peylen, die hy ons aen de bruggen verthoenende was, tot dien eynde aldaer gestelt, opdat een yegelick gewaerschout mach wesen om zijn huysen aldaer te stellen.

Ende gaende soe voerts nae die Oude Nonnen [1]) toe, die achter Oudezijts-burchwalle langes, hebben aldaer eenige plaetsen bejuct gevonden ende eenige noch heel onbejuct, daer ons die voornoemde burgemeester verthoende diversche cleyne huyskens ende eenige wat laege in der aerden staende, lager dan die straete, daer wy over ginghen, die hy seyde dat noch laeger soude moeten vallen als die nyeuwe juckinge gemaect ende die straete daernaer gehoecht soude zijn; seggende dat toe te commen doerdien dat twater van de Tye nu in deselve burchwal doer die sluyse innegelaeten wert, ende soe hoech compt dat die straeten daernaer nyet alleen gejuct maer mede verhoecht moeten werden, omme het Yewater uuyt eenige huysen te keeren, welcke huysen, voer tinlaeten van tselve Yewater, hy seyde hooch ende drooch genouch gestaen te hebben, ende dat sulcxs die huysen, die nu getimmert werden, veel hoger gestelt moeten werden dan doude te voeren aldaer stonden; sulcxs wy oeck bevonden, dat die nyeuwe huysen veel hoger gestelt waeren dan doude; seggende dat regart behoert genoemen te werden opte grote costen van tselve verhogen ende jucken, overmidts die gemeente nyet alleen die juckinge moet maecken, maer oeck heur straeten ende huysen hoogen; twelck hy seyde dat die scamele luyden hart viel om doen.

Verthonende ons aldaer, opte onbejucte burchwallen, eenige nyeuwe huysen, die begonst waeren

---

1) Het terrein van het gewezen Oudemannenhuis en het noordelijk gedeelte van het Binnen-Gasthuis.

betimmert te werden ende die roynge versocht hadden, omme heur juck te maecken; nae welcke hoochte hy seyde dat dandere onbejucte huysen heur juckinge mede souden moeten doen maecken, ende metter tijt heur huysen daernaer stellen, om droech te sitten.

Verthoenende ons noch voerts opte selve Achterburchwalle veel scamele conventen (zoe hy seyde), aldaer staende, als Cellesusters, de Minnebroeders, tconvent van Betaniën ende die Pouwelsbroeders etc. Ende dat oeck aen de westzyde van de Achterburchwalle veelal conventen opte Achterburchwallen staende mede souden moeten joucken opte selve Achterburchwallen, ende alsulcx double costen lyden van heur ediffitiën ende bejuckinge, als achter ende voer op beyde die burchwallen responderende [1]).

Bysonder dat elcke voet vant jucken wel soude costen, als die burgemeester seyde, deen doer dander twe gulden, alleenlick van hout gemaect zijnde; behalven die coste, die aen thogen ende vermaecken van de strate geleyt soude moeten werden.

Gaende voorts van de voornoemde Achterburchwalle, heeft ons die voornoemde burgermeester geleyt doer Sint Anthonispoerte opten dijck aldaer, alwaer hy ons verthoende tmaras ofte rietlant, daer buyten die poorte gelegen, tusschen die lijnbaenen ende denselven Sint Anthonisdijck [2]), twelck hy seyde nootlick aldaer vervolt ende verhoecht te zijn, overmidts men daer de (modder), commende uuyte diepinge van de stadts grachten, nergens propycer brengen en mochte, als daer nyet verre vandaen gelegen, als wy, commissarissen, oeck saegen; ende dat tselve vervollen ofte verhoegen van tmaras nyet meer prejudiciabel der

---

1) De conventen van St. Cecilia, St. Catharina en St. Agniet.

2) De plek thans gelegen tusschen de Dijkstraat en de Sint Anthonis-Breestraat.

stede en conste gescien dan tverhogen van de Lastaige, daer beneffens gelegen, zoe hy seyde dattet noch verre was onder die peyl opte Lastaige geset; als hy seyde dat men bemercken mochte by den paelen, tot dien eynde aldaer opte selve plaetse gestelt, daert noch verre beneden was, als wy saegen; ende dat zy, burgemeesters, in meninge waeren metter tijt aldaer een opslach te maecken van de harinck ofte peck ende teer, daertoe zy seeckere slooten aldaer souden doen schieten omme uuyte nyeuwe grachten, oestwaerts daeraen gelegen, aldaer inne te moegen commen.

Sijn voerts van daer varende over dAemstel gecommen aen de Regulierspoorte, ende gaende die Reguliersbrugge aldaer over, heeft ons die burgemeester verthoent daer aen de oostzyde van twater responderende zeeckere erffve, by der stede gecoft om die schafferye te vergroten, twelck es een timmerplaetse,aen de oostzyde van tselve water [1]), (dewelcke wy) onbejuct bevonden hebben; dan aen de westzyde saegen aldaer die bejuckinge gedaen te zijn; maer seyde die burgemeester dat dieselve plaetse by der stede corts bejuct soude werden. Ende soe voerts gaende naer die beeck van de Nyeuwe Nonnen [2]), heeft ons aldaer verthoent zeeckere begonst jouck van de Nyeuwe Nonnen ende seeckere ledige erffven, aldaer leggende aen de Nyeuwe Nonnen responderende; daer hy seyde dat eenen Hans Spenchuysen althans int werck was om eenige nyeuwe huysen te doen setten, als wy oeck saegen [3]).

---

1) De schafferij of stads-timmertuin lag in dien tijd op de plek, die thans ingenomen wordt door de huizen aan de noordzijde van de Doelenstraat. (Zie Ter Gouw, a. w., V. 222.)

2) Het terrein van het klooster der Nieuwe Nonnen, dat aan St. Dionysius gewijd was, wordt thans ingenomen door het zuidwestelijk deel van het Binnen-Gasthuis en het gebouw der Nederlandsche Bank.

3) In 't „Kerckelijck Amsterdam", een op het Amsterdamsch

Passerende voerts Grimmenes ende de houten brugge daeraen volgende, zijn besyden dieselve brugge twater langes gegaen, langes die nyeuwe straete op Rockin gemaect, naer der stede marct toe, alwaer wy oeck saegen die juckinge aldaer neffens die huysen ende spijckers responderende al gemaect te zijn.

Ende commende opte Plaetse, daer die sleepaerden staen, ontrent die voorscreven marct, heeft ons die burgemeester aldaer verthoent die plaetse, die eenen Willem Michielsz. versocht hadde aldaer te betimmeren ofte een brugge aldaer van zijn huys over den houck vant water te moegen leggen; welcke plaetse, soe die burgemeester ons seyde, die stede nyet ontbeeren ende tselve sulcxs nyet gedoegen en mochte, overmidts die schuyten, van Utrecht ende daerontrent commende, daeraen moeten commen leggen omme te lossen ende te laden, midtsgaders dander schuyten, die alle die vuylnisse van de marct, vismarct ende de voorscreven stede, daer de paerden staen, aldaer mede laden ende vandaer wechvoeren moeten; allen denwelcken by tvoorscreven maecken van de brugge te groot hinder ende interest geschiet soude zijn.

Kerende vandaer weder terugge, zijn gecommen opte Nyeuwezijts-voerburchwalle, alwaer int beginsel

---

Archief berustend handschrift, samengesteld door Henricus Selijns, tot 1664 predikant te Nieuw-Amsterdam in Nieuw-Nederland, waarin ook een lijst der Doleanten voorkomt, vindt men bij den naam van Spenchuysen aangeteekend: „Hans Sprenchuysen is geweest de huisvrouwe vader van Jan Selijns; heeft aº. 1565 getimmert twee huisen over de Grimmenester sluis by het Gasthuis ofte de Oude Turfmart, genaemt Vredenburch; heeft meede door de harde vervolginge uyt het landt moeten de vlucht nemen. Ende heeft de herberg, buyten de Regulierspoort, waer de Haechse en Delftse schuyten leggen, de naem noch behouden van „Sprenckhuysen-tuyn", alsoo die geheel vermaert waer, en mede een torentje op gestaen heeft, dat Arent ten Grootenhuise vervoert heeft, en te Maersen aen de steenhooven heeft geset" (ald., blz. 352).

een stuck weechs van S.te Lucyen off tot Jonge Roeloffs-steege toe, daer wy stonden, wy doostzyde van deselffde burchwal bevonden hebben noch onbejuct te zijn; ende die reste, zoe noortwaerts op, verby die Nyeuwe kerck, heeft ons die voorscreven burgemeester verthoent genouch al bejuct te zijn, dan dat sommige plaetsen, gaende alsoe nae der Haerlemersluyse toe, wy aldaer noch onbejuct hier ende daer een stuck weechs bevonden hebben. Verthoenende ons oeck hier ende daer eenige spijckers, die aldaer gemaect waeren ende eenige noch gemaect werden; ende dat dieselve reste, noch onbejuct zijnde, metter tijt haest bejuct soude wesen.

Gaende voerts over die Haerlemersluyse, die Achternyeuzijts-burchwal langes, hebben dieselve tot veel plaetsen onbejuct bevonden aen beyden zyden; uuytgeseyt dat hier ende daer deen ende dander wat bejuct mochte hebben; totdat wy gecommen zijn aen tbruggeken, daer men gaet naer Jans Roedenspoerte toe, daer wy dieselve Achterzijts-burchwalle, responderende tegens terff van den voorscreven Joost Buyck, ende soe vant selve bruggetgen zuytwaerts opgaende, een groot stucke weechs bejuct saegen, ende de reste weder genouch onbejuct; alle welcke juckinge alsnoch ongedaen zijnde, de burgemeester seyde aldaer opte Achterzyde-Nyenburchwalle nyet geschiet te zijn uuyt dieselve redenen, die hy hier voeren opte Oudezyde(s)-Achterburchwal verclaert heeft; overmidts dattet veel cleyne huyskens onder andere zijn, die die cost soe nyet en hebben moegen vervallen.

Ende soe voerts gaende, zijn wy gecommen aen seeckere sluyse, aldaer aen de stadt vesten gelegen, genaempt der Boeren-verdriet [1]), diewelcke wy passerende ende gaende soe naer der Calverstraet toe

1) De doorvaart van het Spui naar den Singel.

ende die sluys aldaer inne gelegen, heeft ons de burgemeester oeck aldaer verthoent zeeckere juckinge gedaen te zijn, responderende achter die huysen, aent ronde Bagijnhoff staende.

Ende vandaer voerts passerende der stede Doelen, zijn wy mette voornoemden burgemeester die veste langes gegaen, die ons van verre hier ende daer opte voorscreven Nyeuwezijts-burchwallen zeeckere spijckers verthoent heeft, zedert eenige jaeren herwaerts nyeu gemaect; daerby seggende dat zy, burgemeesters, verhopen dat diergelijcke, ofte oeck beter, zouden gemaect werden, soe verre die burgers vermeenen dat een yegelick nyet en mach naer zijn appetijt buyten der stede timmeren.

Verthoenende oeck die voorscreven burgemeester ons sulcxs, nae de Haerlemerpoerte toegaende, veel ende diversche oude ende schamele luyden huyskens, daer aen de stede muyren responderende, die (zoe hy seyde) mettertijt mede met timmeren verbetert mochte werden ende tot spijckers mede geappliceert.

Alsoe wy, commissarissen voorscreven, volgende den verbaele van den ven Juny, hiervoeren gestelt, voer ons ontboden hebben gehadt den viiien derselver maent Cornelis Boom, een van de Lastagiërs, hebben wy hem geopent de presentatie, by den burgemeesters int eynde van heur voorscreven antwoorde opt concept van taccort, ons hiervoren overgelevert, gestelt; dien wy dieselve presentatie, volgende zijn versouck, zulx by gescrifte overgelevert hebben, opdat hy daervan in den zynen mette andere Lastagiërs begeerden te communiceren ende, tselve gedaen zijnde, ons weder antwoert inne te moeghen brenghen, ofte dieselve Lastagiërs die presentatie sulcxs accepteren wilden dan nyet; welcke presentatie hiernae volgende geinsereert es.

„Dat die burgemeesters den xxviii^en [1]) May lxv die saecke vant openen van de Bomensloot in communicatie geleyt hebben mette XXXVI raden der stede, by dewelcke bevonden es geen oerbaer te zijn dat die voorscreven sloot geopent souden werden. Souden nochtans burgemeesters tevreden zijn haer naersticheyt te doen omme, by advys ende consente van de voorscreven XXXVI raden, (omme zyne Princelicke Ex^e. te gratifficeren ende vorderlick te wesen, soe veele als hen, behouden eere ende ede, in eniger manieren moegelick es) — midts by den voorscreven Lastagiërs (eerst ende alvoeren dopeninge) affdoende die contraventiën, by hen contrarie dordonnantie ende sententie, by de Ma^t. van de Co. opte timmeraige van de Lastage gemaect, gecommitteert, als by kennisse van schepenen van Amsterdam opten xxv^en Mey a° lxv, by oculaer inspectie genoemen, gebleecken es — die voorscreven openinge precario ende tot wederseggen van de burgemeesters weder te gunnen, ter tijt ende wyle toe dattet by den Hove van Hollandt diffinitivelick anders geordonneert sal wesen, daervoeren zy schuldich sullen wesen binnen seeckeren tijt heure actie te institueren; welverstaende, indien zyluyden, ofte eenige van hen, duyrende die voorscreven concessie weder eenige nyeuwe contraventiën deden tegens die voorscreven ordonnantie, dat in dien gevalle die voorscreven sloot metterdaet by den voorscreven burgemeesters weder toegeworpen zal werden, nietjegenstaende die voorscreven litispendencie.

Sulcxs dat die burgemeesters (midts die Lastagiërs doende dat zy, navolgende die voorscreven ordonnantie, schuldich zijn te doen) bovendien noch te vreden

---

1) Er staat „xviii^en", doch dit is blijkens de Resolutiën der Vroedschap (N° 2, fol. 1) een schrijffout.

sullen wesen, by provisie, tot haer wederseggen, die voorscreven openinge, by advys als voeren, te consenteren ende tselffde te doen, uuyt rechter gunst ende gratie, ter requisitie van zyne Princelicke Ex^{e}., omme dieselve daerinne te gelieven".

Ende den xiii^{en} derselver maent Juny zijn voer ons gecompareert Hans Wouters ende Jan Voegel, zoe voer henselven als uuyte naeme van alle dandere Lastagiërs, verclaerende hoe dat zy met malcanderen aengaende die voorscreven presentatie gecommuniceert hadden, ende ons voer antwoerde innebrachten by gescrifte sulcxs hiernaer volgende es.

„Waertegens die gemeene geërffden van de Lastaige, requiranten, deden seggen dat die openinge ende tgebruyck van de slote in questie hemluyden nae rechte competeert, by de redenen ende middelen, by requeste ende anders voor mijn E. heeren de commissarissen geproponeert, sonder dat hemluyden daertoe nodich es enich consent van de burgemeesteren ofte van de XXXVI te versoucken, ende soe veel te min precario te accepteren tgundt hemluyden nae gemene dispositie van rechten toecompt; ende alsoe die presentatie, by den burgemeesteren gedaen, tenderende es omme den requiranten in eenige vordere servituyt te brengen dan zyluyden dese naeste twintich jaeren herwaerts (contrarie hoere previlegiën, by den gerequireerden gesubticeert) by indirecte wegen gebracht zijn, ende in effect gelijcke practijcken alsnu in desen gebesicht werden omme van den requiranten seecker pretens precario openinge ende gebruyck te extorqueren, als die gerequireerden weleer van Cornelis Boom gepractiseert hebben; ende die requiranten oock nyet en weten ende nae rechten verhoepen (volgende oeck advys van neutrale geleerden) by hare timmeraige die ordonnantie van den Co., by den gerequireerden

subrepticelick vercregen, geensins gecontravenieert te hebben, ende in allen gevalle die geëxcogiteerde contraventie, sulcxs als die gerequireerden dieselffde jegens alle equiteyt pogen te extenderen, die gemene geerffden nyet en mach prejudiceren int gebruyck ende openinge van den sloot in questie, als daermede nyet gemeens hebbende, als breder voer mijn heeren gededuceert is; soe refuseren die requiranten der gerequireerden captieuse presentatie; ende, want die saecke alsnu gedisponeert es dat, volgende der gerequireerden verclaringe voor mijn heere den commissaris Mr. Jacob van der Mersche gedaen, nyemant van desen kennisse en behoert te nemen, omme menichfuldicheyt van instanciën te schuwen, dan zyne Pr. E., zoe persisteren die requiranten by heurluyder requeste, versouckende rapport."

Seggende voorts die twe comparanten, dat zy versochten, uuyte naeme van alle deselve gemeen ingelanden van de Lastaige, aengaende die voorscreven provisie van de openinge van Bomensloot, aen ons commissarissen daerop appointement te willen geven, ofte die requeste, mette verifficatiën ende anders daerop dienende, te senden aen zynen Pr. Ex^{e}., opdat metten eersten opte versochte provisie gedisponeert mach werden sulcxs bevonden zal werden te behoeren; zoe zy alle daege verwachtende waeren die scepen, die overcommen souden met Oestersche waeren, daertoe zy hoer spijckers ende erffven opte Lastaige souden moegen employeren. Denwelcken wy voer antwoerde gegeven hebben dat wy vant selve refuys die burgemeesters adverteren souden, sonder vorder gescrift over te nemen; ende dat wy dese saecke nyet eer over en consten senden dan met dandere principale saecke, die meteen aen zynen Ex^{e}. gesonden sal werden.

Opten xix^{en} Juny voorscreven zijn by ons, commis-

sarissen, wesende in Den Haege, gecommen Pieter Cantert, burgemeester, met Mr. Marten Bloclant, pensionaris, ende Jan Hobijn, procureur, voornoemt, ende hebben ons overgelevert zeeckere inventaris met stucken ende munimenten, dienende opte antwoorde, die zy, burgemeesters, hier voeren ons overgelevert hebben opte middelen van accort, hemluyden by zynen Exe. voorgehouden, tsaemen aeneen gehecht; ende noch twee ampliatiën van inventarissen, met stukken daeraen geattacheert, als eene, wesende ampliatie van den inventaris, op heurluyder advertissement overgelevert, ende dander ampliatie van den inventaris, op heurluyden debat overgelevert; versouckende al tselve by dander stucken gevoucht te werden, als wy gedaen hebben.

Den xxen Juny hieraen volgende es voer ons, commissarissen, gecompareert Hans Wolters, uuyte naeme (soe hy seyde) van alle dingeërffden opte Lastaige, seggende hoe dat zy verstaen hadden dat die burgermeesters hadden doen beleyden seeckere certifficaciën, roerende tverbael van topenen ofte sluyten van Bomensloot ende vant buyten timmeren; daerinne hy seyde dat hem dochte die tuygen te wesen gecircumvenieert int deposeren; twelck bevonden soude werden uuyt seekere andere certifficacie, die hy ons exhibeerde ende mede versochte by den eersten requeste van de Lastagiërs gevoucht te werden, omme, int visiteren der voorscreven burgermeesters certifficaciën, daer mede op gelet te werden; twelck wy sulcxs daerby gevoucht hebben.

NIEUWE FRAGMENTEN VAN DORDTSCHE REKENINGEN,

MEDEGEDEELD DOOR

J. L. VAN DALEN.

Aan het werk de *Oudste Stadsrekeningen van Dordrecht*, indertijd door Mr. Dozy uitgegeven in de werken van het *Historisch Genootschap* (N. S. n°. 2) en daarna vermeerderd met een supplement, dat in *Bijdragen en Mededeelingen* (14e dl.) verscheen, zij het mij vergund, de volgende fragmenten van dertiend'eeuwsche rekeningen toe te voegen, die in den inventaris van het Dordrechtsche archief niet aangeduid waren en daardoor onopgemerkt zijn gebleven.

Fragment *a* en *c* schijnen gedeelten van rekeningen over de hal en de kerk te zijn; zij konden alleen door gelijksoortige posten bij Dozy blz. 14, 17 en 21 gedateerd worden. Zij behooren met fragment *b* waarschijnlijk bij de rekening van 1284/85, die bij Dozy niet compleet is.

Fragment *d* en *e* schijnen daarentegen conceptrekeningen te zijn geweest, daar in de door Mr. Dozy uitgegeven rekeningen van de jaren 1284—87 posten voorkomen, die op deze terugwijzen. Van *d* wordt bl. 38 het restant vermeld; *e* was niet opgeteld, maar het bedrag komt overeen met een post bij Dozy op blz. 39.

Fragment *f* dunkt mij van iets lateren tijd, daar de namen, als Clays Onderwater, Wouter van den Tympel, Tielman die Vrieze, in de rekeningen van 1284—1287 niet voorkomen, wel echter in de fragmenten van 1311 (zie Dozy blz. 78) worden aangetroffen. Lambrecht de Vriese komt daarentegen veel voor omstreeks 1290.

Ik geef de fragmenten hier geheel zooals zij geschreven zijn, alleen met oplossing der gewone verkortingen en weglating van het *item* vóór elken post.

Bovendien vond ik onder aanteekeningen, afkomstig van M. Balen, berustende in de Gemeentebibliotheek n° 527, nog eenige excerpten van rekeningen uit lateren tijd, maar van vóór 1429, die mij belangrijk genoeg toeschenen, om ze achter de dertien-d'eeuwsche te laten volgen.

I. Inkomsten [1]) (1285/86?).

	lib.	sol.	den.
Dit es mijn innemen van den assise.			
Derste maent liep.	131	11	—
Daerna was hi vercocht tuee maende, die liep elke maent 100 ℔ ende 15 ℔ ende 9 sol.	230	18	—
Daerna was hi vercocht tvee maende, die summe van eller (elker?) 100 ℔ ende 51 ℔ ende 12 den. .	302	2	—
Terselver wilen was vercocht die assise van den oefte ende van			

1) Onbekend jaar. Waaschijnlijk behoort het fragment bij de rekening van 1285/86 vgl. Dozy O. S. blz. 8—9, waar van dat jaar slechts drie maanden gegeven worden. Geschreven op een strook perkament 51 c.M. lang en ± 13 c.M. breed, slechts gedeeltelijk eschreven: Invent. I, Afd. III n° 85.

	lib.	sol.	den.
den haringhen ende van den colen, die summe van desen. .	29	—	—
Daerna was hi vercocht tuee maende, die summe van elker maent 100 ℔ ende 37 ℔ ende 13 sol.	275	17	—
Die summe .	968	17	—

Ende 11 daghe was die assijs ghegadert van der port weghen.

Die assijs van den biere gaderde Snellard ende Wouter Bonevent; die gaven mi	12	17	—
Ende van den wine gaderde ic Jan; daer nam ic af 23 ℔ ghereede	23	—	—
Ende daertoe staecs der porten vt			
An Harnoude	—	—	33
An Duker.	—	—	10
An Wissen	—	13	11
An haren Gherarden ver Alyen sone	—	24	—
Werenboud van Ratinghen . . .	—	2	—
Claes Boughe ende Alebrecht Steenard	—	3 [1])	—
Vort ontfinc ic van den torve (corne?) assijs van dien 11 daghen van Jonghen Hollanders broider	—	38	—
Ende van Th. sone des marsemans van der marserie	—	10	—
Die summe van desen innemen .	38	5	—

Vort van den XI dagen es sculdich

1) Deze zes bedragen zijn niet in de som begrepen.

	lib.	sol.	den.
Jan Weitijn sone van den visch assise	—	11	—
Ende Clais die vleischouwer gaderde den assijs van den vleische, hine gaf nu niet.	—	—	—
Ende Cizarijs es sculdich der porten van den meelassise ende van den houte van den XI daghen.	—	28 [1])	—
Vort so hebbic ontfanghen van den derdendeele van boeten, die der port ancomen es 50 sol. . . .	—	50	—
Die summe van al minen innemen 1678 ℔ 9 sol. 9 den. ende 50 sol. van boeten	1678	9	9

II. Uitgaven.

a. *Dit es dat vte gheven van der halle ende van tymmeringhen* [2]) (1284/85).

Van houte te voerne, van platen.	—	—	6
Van stilen te voerne	—	—	5
Omme linen, mede te steigherne .	—	—	5
Stile te slane	—	—	43
Den tymmermans.	—	14	3
Van 3 stilekinen	—	—	14
Van planken te voerne	—	—	8
Van planken	—	15	4
Van 2 banden te draghene . . .	—	—	4
Omme spikere	—	—	18
Den pijnres	—	—	21

1) Deze posten zijn niet ontvangen.

2) Vlg. Dozy, O. S. bl. 14, werden in 1284/5 ook vele bouwmaterialen voor de hal betaald. Het fragment is dus van dien tijd. — Geschreven op een strook perkament van 41 c.M. lang en 17 c.M. breed, voor de helft beschreven: Invent I. Afd. III n° 84.

	lib.	sol.	den.
Met arden te vullene	—	9	—
Van stilen, van platen, van banden	—	18	—
Van 4 stilen	—	6	—
Van 4 stilen	—	—	29
Van weselscen houte te planken .	—	42	6
Van zaghene 1)	—	13	—
Meester Everdeye.	—	5	—
Summa . . .	6	15	10

b. *Dit es van presenten* 2) (1284/85).

Meester Gherarde een zalm, coste	—	17	—
Heren Gherarde van der Wateringhen	—	9	9
Dien van Middelborgh	—	30	—
Ende van kannen.	—	—	19
Dien van Harlem.	—	24	—
Den abbet van Middelborgh enen zalm, coste	—	9	4
Van wine heren Gherarde van der Wateringhe	—	5	—
Heren Willeme den niewen baeliu van enen zalme ende van wine.	—	32	—
Onsen ward van Harlem	—	—	45
Heren Bartoude van Machline . .	—	10	4
Den here van Vorne, heren Arnoude van Heimskerke ende meester Gherarde	—	12	9
Van presente den grave van Cleve.	—	32	9

1) Hierboven doorgehaald: „Van zaghene - 6 -."

2) Daar bij Dozy O. S. bl. 16 gesproken wordt van „Haren Willem den baliu", is deze rekening ouder dan 1284/5, of op zijn laatst van dat jaar. — Geschreven op een strook perkament 39 c.M. lang en 15 c.M. breed, half beschreven en bovenaan verschrompeld: Invent. I Afd. III n° 89.

	lib.	sol.	den.
Van wine meester Gherarde, heren Gherarde van der Wateringhen ende heren Janne van Leede .	—	12	—
Poppen van Hennenberghe an 1 zalme	—	23	1
Den here van Vorne ende miere vrouwen van Vorne	—	14	4
Den visitere van snoeke ende van wine.	—	8	8
Heren Betten proefst van Malbose.	—	12	8
Den abden van Middelborgh an wine.	—	5	10
Heren Everarde den scrivere an wine	—	10	—
Van kannen, daer men presente mede dede	—	—	43
Harman Vinken wive van kannen, van bekeren	—	—	13
Summe. . .	13	19	6 1)

c. Van der groter kerken an den torre ende an onser Vrouwen core 2) (1284/85).

In den eersten te assijs van enen vate wijns, dat di kerke dede tappen, dat liep in sheren Gerards kelnare.	—	58	—
2 lib., die men gaf tote onser Vrouwen core	2	—	—
Ghysebrechte des vaders neve van Dornixen steenen	1	—	—

1) Doorgehaald: „Summe 12 — 16."

2) Vlg. Dozy, O. S. bl. 21 werd het O. L. V. koor gewijd in 1284/85. — Geschreven op een strook perkament van 42 c.M. lang en 13 c.M. breed: Invent. I. Afd. III, n° 83.

	lib.	sol.	den.
Jacobe den Keghelare 5 lib., die hi gaf van kalke ende sagers . .	5	—	—
Janne den pelsere	7	10	—
Ghyben ver Wijfgoeden sone van enen vate wijns	30	—	—
8 sol., die vertert worde op die kerke	—	8	—
Willame vten Steenhuse	16	2	6
Janne den pelsere 10 lib., die heme haer Willaem die Dukinc gaf ende van der stede weder innam.	10	—	—
Van enen vate wijns, dat ghecocht ieghens haer Willame Dukinghe	30	—	—
Jan Putoc gaf Janne den pelser .	7	—	—
Gilise sheren Vrederics neve van houte	6	—	—
Alarde ende Arckint van corbelen an onser Vrouwen core . . .	3	—	—
Van meyster Arnouds Hanen cledere ende meyster Willaems, die maetselaers waren an den torre ende an onser Vrouwen core ende meysters	5	—	—
Jan Putoeke van houte	1	—	—
Haren Heymanne Suus van latten	—	10	10
Van assys, die men ofsloch die assisers van enen vate wijns, dat men tappede van der kerke weghe [1].	3	—	14
Meyster Janne den timmerman, die			

1) Hieronder doorgeveegd: Meyster Janne den .... en doorgehaald: summa 130-10-6.

	lib.	sol.	den.
timmerde an onser Vrouwen core [1]	2	—	—
Wouter Meylanc van enen sarke, die men orbarde an den kerktorne [1].	—	10	—
Summe . . .	133	—	6

d. *Dit es die cost van der herevard, die men voer te Tyle* [2]) (1285/86).

Van tven masten ten cocghe ende den sylinghe.	—	9	2
Janne den bardemakere van quarele	—	5	—
Hannekine Vlaminc, doe hi voer omme herberghe te Woudrikem	—	—	6
Omme enen cravel	—	—	3st [3]
Omme ene tonne vol souts	—	—	12st
Omme een arburst ende lendennire	—	4st	—
Van den tocken te makene ende van yser	—	5	6st
Van quarele.	—	10	—
Van arbursten, lendennire token .	3½	2	—
Van glavie ysere	—	6	—
Van arbursten te vittene ende quarele.	—	? [4]	5

1) De laatste twee posten komen voor bij Dozy, O. S. bl. 17, waar zij zijn doorgeschrapt. Dit fragment is dus van ongeveer 1284/5.

2) Vgl. Dozy, O. S. bl. 38, waar in de rekening over 1285/86 een restant van de kosten dier heervaart wordt betaald. Zie over die heervaart tegen Tiel: Arend, II, 1e st., bl. 313 en 432. — Geschreven op drie aaneen genaaide strooken perkament a 51 c.M., b 31 c.M., c 27 c.M. (de laatste slechts voor de helft beschreven) lang en 13 c.M. breed: Invent. I Afd. III No 88.

3) st = sterling. Alleen de posten, waarbij het is aangeduid, zijn in deze geldswaarde uitgedrukt.

4) Uitgeschrapt.

	lib.	sol.	den.
Van enen slote tote den tonere (?)	—	—	3st.
Van den groten ketele te vermakene ende van tveen warmoys scotele.	—	—	9
Van spadehoute	—	4	—
Van tien boemen, spete ende haecstele.	—	3	6
Van spade ysere	—	8	—
Van tveen banieren ende ene ryeme	—	—	10st.
Van syde ende van makene te baniere.	—	—	14st.
Van karsen te makene.	—	4	2
Jan Vlaminc, doe hi vor van Woudrikem omme broet	—	—	14
Van ere ryeme.	—	—	3st.
Van wasse	—	47	—
Van tveen sacken.	—	—	45
Van crude	—	30	—
Die ambochtslide verterden, doe men rekende metten hoefmans op Segherdins solre	—	5	3
Van ere scrieftafele	—	—	4
Coppekine den cupere van enen arbesten	—	6	—
Van manden	—	—	35 [1])
Te backe	—	2	—
Van scuttele.	—	7	1
Jan den coewachtere van ere byle ende van ere ryeme.	—	—	23
Van cannen	—	5	1st.
Van enen sacke	—	—	7st.
Van scuttele.	—	—	15
Van enen scurteclede te makene .	—	—	3

1) Hierbij is niet gevoegd of het sol. of den. zijn, waarschijnlijk zijn het *den*.

	lib.	sol.	den.
Van smarkarsen	—	—	12st.
Van ere lantarne	—	—	15
Van herberghen	—	15	—
Van smarkarsen	—	—	12st.
Van herberghen	—	7st.	—
De una platele vel scuttella . . .	—	—	5st.
Van scutre(?) te vittene ende te ghereden	—	10	5
Van enen lendennire	—	—	15st.
Van ene banire	—	15	5
Van pesen ten arbursten	—	—	23

(*Einde 1e strook.*)

	lib.	sol.	den.
Van scachten	—	16	—
Van vire riemen	—	4	—
Van spysscepe te huren	—	30	—
Summe . . .	20	13	4½ [1]
De scoderen.	2	10	—
Van bire, dat was ghecocht te Tyle.	—	28	—
Van vische	—	22	2
Van brode, dat ghecocht was jeghens die van den Bosche	—	9	—
Van honre	—	26	—
Van honre	—	13	—
Van brode	—	—	20
Van vollencwine	—	—	12eng. [2]
Van appelen	—	—	17
Van mostarde	—	—	15

1) Doorgehaald: „Summa XIX ℔ ende XXVIII d." Rekent men een d. eng. voor 2½ d. holl. en de 35 d. (zie hiervoor) voor solidi, dan is de summa 20-7-9, anders is zij 18-18-7.

2) Alleen bij de aangeduide posten staat eng. = Engelsch.

	lib.	sol.	den.
Van torve	—	—	10
Van bethure	—	5 eng.	—
16 deng., die men ghaf doer ene huus te ghane	—	—	16 eng.
Van brode	—	—	12
Van vlesche.	2	—	—
Van soete	—	—	6
Van kuharinghe	—	10 eng.	—
Van bockinghe.	—	16	—
Van erweten ende van asyene. . .	—	24	—
Die hoefmanne ende ambochtlide verterden	—	5	—
Van torve	—	10	2
Van mostarde	—	9	—
Van ajune ende loeck	—	—	23
Arbeiders.	—	—	13 eng.
Van Ommelands bijrs	—	17 eng.	—
Van tven vate Dordrechts bijrs .	—	9	—
Corunte	—	—	10
Van ses wederen.	—	25	—

(*Einde 2e strook.*)

	lib.	sol.	den.
Van tven ydele laghelen meyster Clayse	—	5	—
Van bottere.	—	14	—
Van gurte	—	—	17 eng.
Van riemen te dragene	—	—	14
Van draghene	—	—	5 eng.
Van casen	—	9	—
Van scoderen	—	10	—
Enen cnape, die wake in spyscip.	—	—	4 st.
Van wine.	—	9	—
Van wine.	—	—	10 eng.
Van vische	—	31	6

	lib.	sol.	den.
Van vische	—	4	—
Van casen	—	$3^1/_2$ eng.	
Van honre	—	—	21
Heinric Tatere	—	—	26 [1])
Van wine.	22	10	—
Van brode	8	10	—
Summe. . .	55	10	— [2])

e. *Dit is van des hertoghen coste, dat hi vertertde* (*sic*) *te Dordrecht* [3]) (1285/86).

Bendin van Waez van wasse . .	3	6	—
Clays den backer van brode. . .	3	—	13
Clays Gotelinc van stallaetsen . .	—	12	7
Gherart den Pee van stallaetsen .	—	20	—
Everocker van stallaetsen . . .	—	11	4
Bendin ver Laysen sone van stallaetsen	—	16	4
Gielijs van den Wale van stro. .	—	—	9
Sollen den smit van beslaghe . .	—	4	—
Willaem van Scille van stro . .	—	—	10
Clays van der Duble van stallaetsen van des heren halven Kuic .	—	6	6
Alaert van stallaetsen van Willaems halven van den Bosche .	—	3	—
ende van horne	—	8	—
Willaem den mandemaker van manden	—	—	12

1) Doorgehaald: Summa XXIIII½ XXVII d.

2) Volgens optelling (1 den. eng. voor 2½ den. holl. gerekend) 55-7-8.

3) Vgl. Dozy O. S. bl. 39, waar ook „van presente den hertoeghe" 64 lib. in rekening wordt gebracht. Deze rekening is dus eveneens van omstreeks 1285/6. — Geschreven op een strook perkament 68 c.M. lang en 10 c.M. breed: Invent. V Afd. III n° 87.

	lib.	sol.	den.
Alebrecht Steenaert van torve (corne?)	—	6	3
Jan Meyen sons wijf van houte .	—	—	20
Lambrecht Here van houte . . .	—	4	—
Volprecht Honredief van hoenre .	—	10	—
Didderic die scermer van enen (vate?) biers	—	5	—
Heinric dien Gansebitder (sic) van hoenre	—	13	5
Van eyeren	—	—	25
Aghata Postes van ghemalen crude.	—	9	7
Hille van hoenren ende capponen.	—	11	4
Van brugghen te makene ende planeken te teeckene ende cnapen te lonen	—	9	—
Heinric Gheyline van tafelaken .	—	2	6
Des costers wijf van der Niewerkercken van hoenren	—	5	3
Pieter dien Keyser van haren Bartouts halven van Macghelen van siere harberghen	—	6	2
Wolfraem van sinen huse . . .	—	2	6
Vincken wijf van case, scottelen, mostart ende cannen ende asijn.	—	12	$7^1/_2$
Hughe den Wael van case ende van scottelen ende cannen . .	—	13	3
Arnout dien Vos van stro . . .	—	2	—
Hannekin van Machgelen van brode	—	2	6
Gheldekin van quarte cannen, van scottelen	—	8	3
Pieter van Utrecht van platelen .	—	—	16
Roelof mostartmaelre	—	—	15
Hare Tieleman van den hekeden te wakene ende cnapen te draghene	—	7	—

	lib.	sol.	den.
Wouter den Hoghen van alrehande crude	—	25	—
Pieter sharen Tielemanz van carpren	—	6	6
Willaem Jodekin van vlesche . .	—	10	—
Hughe den vleschouwer	—	12	—
Heinric Tater in gheretden ghelde.	—	11	—
Faytops sone van vleesche . . .	—	3	—
Dien joncghen Arnoude vleschouwer van enen halven bake ende andren vlesche	—	24	—
Pouwels den kersemaker van arweten	—	2	6
Pieter sharen Tielemans sone gaf Woutere des hertoghen dorewachter in gheretden ghelde .	—	32	—
Clareboude ende sinen gesellen van hekeden	—	32	—
Jan van Deyle van sinen arbeide	—	5	—
Gheraet Hillen van enen tabel (cabel?).	—	2	—
Everart van enen slote.	—	—	10
Van carsen te makene.	—	—	12
Van petercelien	—	—	6
Van cnechten te vreine	—	3	—
Haren Willaem Dukinc	—	6	2
Van rentvlesche	—	4	—
Van torve te draghene ende hout.	—	—	12
Clays Oem van vollincwine	—	—	18
Jan van Hadele van hekeden . .	2	10	—
Pieter sharen Tielemanzsone van vollincwine	—	—	10
Van plancken te hurene ende te draghene	—	—	$7^1/_2$
Arnoude den vleschouwer van worsten	—	2	6

	lib.	sol.	den.
Van drien cappoenen Harmanne Miul.	—	—	35
Cnapen van arbeide	—	—	$7^1/_2$
Van bedden te draghene	—	—	6
Pieter sharen Tielemanz van vollincwine	—	—	10
Haren Tielemanne ende Coline van tween laghelen wijns	35	—	—[1])

f *Dit es tghelt, dat in Vlaendren bleven es, doer der borchtucht wille van heren Lambrechte den Vriese*[2]) (na 1290).

	lib.	sol.	den. est.
In den eersten hevet haer Thieleman die Vriese daer ghelaten .	104	10	—
Werenbout van Ratincghen	104	10	—
Jan die Guide	141	—	—
Haer Jan Maleghiis	92	4	$7^1/_2$
Ver Clare ende Thieleman Pollaert	39	12	—
Jan Everocker	12	—	—
Gieliis Jan Boudens sone.	19	16	—
Willem ver Avesoete sone, Martiin sheren Thieleman Oems sone, Coenraet van Wesele ende Martiin Vincke	50	10	—
Clais Bouweel	7	—	—
Haer Gielis ver Haduien sone, sheren Heineman Suus, Woutre			

1) Niet opgeteld; de som is 64—10—$2^1/_2$.

2) Deze rekening is opgemaakt in lib. sol. en den. *esterling.* Dit laatste woord is weggelaten. Geschreven op een strook perkament 29 c.M. lang, en $16^1/_2$ c.M. breed, gedeeltelijk beschreven: Invent. I Afd. III no. 86.

	lib.	sol.	den. est.
van der Tymple ende Bernaert Stoechout	30	—	—
Summe. . . .	600	22	6 [1]).
Clays Onderwater ende Stase die Keyser wter corne	225	—	—
Colijn Everocker 70 ghoudinen penningen.	?	?	?

III. Extracten uit rekeningen der stad Dordrecht van vóór 1429.

a. Ongenoemd jaar (waarschijnlijk 1367).

Dusent steens . . . . 10 st.

An Putox toorn vermetseld, by 't hoeft, an 't Coghuys, gehaelt tot Dirc Zuys 5 vuren plancken . . . . 50 st.

Heer Ricouts-stege, Jan van Zanten ysercoper . . . .

Jacop Duyc na Amsterdam gereyst om de cogge uyt te reden, daechs . . . . 20 st.

De wapentuers 12 paer handscoenen . . 8 st.

Somma totalis deser reeckening van uytgiff, by Burgmeesteren selff gesloten . 11972 ℔ 18 st.
en 't ontfang was . . . . 11287 ℔ 15 st.

Ergo meer uytgeeff als ontfangen.

Item Geraerts erffgenamen van Wieldrecht, daer hy Willem van Almkercke onsen poirter voir vinc, en nam hem aff Wouter van Wale, soodat de stad sculdich blijft van geleent gelt, erffrenten, losrenten en lijffrenten tot Mey 1368 . . . 10733 ℔ 11 st.

---

3) Volgens optelling: 601—2—7½.

b. ANDER COPYE DER REEKENINGE VAN 'T JAAR 1368, BY JACOP DUYCK, HUGEMAN CLEYSZ ENDE BY GEVOEGT COMMISSARISSEN UYTTEN GERECHTE, OUDEN-RADEN EN GILDEN, OP DONDERDACH NA NIEUJAER.

Scepenen- en raets-reysen.

Cleys Oem ende Jan de Witte gereyst in Henegou . . . .

Tielman Oem Jan Oems soon ende Henric van Amerongen gereyst na Lubeck op den dach by de Oostersche steden, S. Jans misse 68 . . . .

Cleys Minnebode, Noyde van Amerongen ende Jacop Duyck voeren t'Alckmaer by ons Heeren begeerte opte daghvaert tegens de Vriesen 6 dagen uyt. . . . . 4 ℔.

Dirck van Houweningen 't bailljouscap aengenomen, nu van Woudrichem. . . .

Pieter de Witte ende Bartout Engelsz. reden na de Graeff om der stede ende gilde verzoecks wille . . . .

Hugo Boye voor de stad te Merwede gegaen spreecken . . . .

Arent Suys, Pieter Maerlant, Heyne uyten Hage na den Hage en Huesden gesonden met wel LXX man VI dage . . . 73 ℔.

Een bode gesent an Jan van Brakel in Riederwaert om scencken . . . .

Willem van Naeltwijck alhier opte dachvaert 1368 tegen die van Utert an 8 kan wyns . . . . 3 ℔.

Hr. Pieter Zybout minnebroer zijn eerste misse . . . . 4 kan.

S. Jans scutten, Herbaren van Liesvelt, nieu baljou, de pape in den Calander . . 4 kan.
Den heere van der Merwede . . . . .

De costen der maeltyt die men den Minnebroeders gaff tot horen capittel opter zale op onser Vrouwen avont Assumptie 1368.

	lib.	sol.	den.
An brood.	4	10	—
An crabben	—	17	—
An carpers	—	23	—
2 snoecken	1	—	—
4 salmen	4	—	—
Paeldinck.	3	—	—
Haring.	1	—	—
15 vierdeelken wijns de stoop 5 gr., van ketels, kannen huer, etc. .	—	19	4
Van 100 pasteyen te backen . .	—	34	—
Warmoes ende pietersely	—	11	—
An boter	—	—	28
Sout tot vis ende tafel.	—	5	4
3 stoop asijns	—	4	—
An mostert	—	4	—
Anderhalff pont poeders ende een vierendeel tot pasteien	—	4	—
Om suycker in die sause	—	—	8
Tafelen, bancken, aemlakenen etc.	—	8	—
Knecht en botelier	—	8	—
Scotelen te hueren	—	—	8
An bier gedroncken.	—	4	8
An vier puyck.	—	8	—
An 3000 torffen dragen	—	9	—
4 arbeyders in koken elck 4 gr.	—	10	8
1 besem 1 petheel	—	—	8
Den kock voer zijn arbeit . . .	—	8	—
An grof broot te taekoren . . .	—	5	8

	lib.	sol.	den.
Om rosysynen (sic) te pasteyen .	—	10	—
Rijfkoeck ter zause	—	4	4
Somma . . .	46	12	8 [1])

Volcht de costen teeren doe die stede mette gilden uytvoer 1368.			
An Dirck van der Brugge noch 8 coggescepen voor de luyden som	109	19	—
D'heer van Marwede sat meest over de stats reeckening en doen een maeltijt	29	17	—

c. REKENING 1381 VAN HENRIC VAN NAERSSEN EN HEYNE BOT.

Pachter Cleys Rode van Dubbeldam, Gerit Poes van der Eme, Wouter Vrancken van Munsterkercken.

Henric Zasse ende Henric van Aerssen ten Geerdenberge den scoudigen magen te bevreden van Aernt van der Dussen . . . .

Elcke caes kost 6 gr., kop boter 4 gr., achtendeel souts 5 gr., 3 boeck pampier van Baertout Woutersz. 12 gr., 20 ellen vuelaers tot een legertent d'el 4 gr., die de tenten nayde 3 gr. daechs, 15 ellen canefas 4 st. 6 gr.

Frederick Tack, Jan van Hemelryck.

d. 1412 bedroegen der stede accysen van 4 maenden 4237 ℔. Jan Camerling, Govert van Purmer, Wouter Kegelaer.

---

1) De optelling komt uit, als men 1 ℔ stelt op 6 sol., 1 sol. op 16 d.

e. 1413 wierde d'accijsen verhuert an Wormbout van Wyngaerden, Gerit van Nesse, Henric But, Snellart Duyck, mr. Jan Haesbeyn.

Na ouder gewoonte wierde op Korsnacht gepepen, gespeelt ende op horens geblasen op Tollebrugstoren.

Gesent een bode nae Dubbelmonde an Wouter Boet om een sluetel.

Dit jaer is de Graeff en Gravin van Hollant te Dort geweest etc. But, nu Wormbaut, Heyn Butssoen, Henric Spiering, lakenkoper, d'elle rood laken 20 gr.

Van 4 hoet corens te malen 11 gr., 't hoet 3 stuyver.

f. 1414 vereerd an mijn(s) Heeren Raed van Hollant: Bartout en Aernt van Gent, Bartout van Assendelft, Adriaen ende Willem die b(astaard) van Hollant, J[r] van Nassau, Breroer, Gaesbeeck, en wert de wijn gehaelt in Swartsenburch, Berckenrys, Ratingen, Engelant, in 't Scaeck, Henegou etc.

MEMOIRE TOUCHANT LE NEGOCE ET LA NAVIGATION DES HOLLANDOIS,

MEDEGEDEELD DOOR

Dr. P. J. BLOK.

In het XIX^de^ deel dezer *Bijdragen en Mededeelingen* [1]) had ik het genoegen een „advertissement" uit het jaar 1607 te doen afdrukken, waarin een uitvoerig overzicht werd gegeven van den toestand van handel en nijverheid hier te lande in het begin der 17de eeuw, in de eerste jaren dus van de opkomst van dien handel en die nijverheid. Thans kan ik een dergelijk overzicht, zij het slechts over den handel en de zeevaart, aanbieden uit het laatst derzelfde eeuw, naar het mij toeschijnt een veel nauwkeuriger en daardoor ook belangrijker overzicht. Door vergelijking der beide overzichten kan men zich thans een uitgewerkt denkbeeld vormen van de ontwikkeling ten minste van handel en zeevaart ten onzent in die eeuw.

Bij mijn bezoek aan de archieven en bibliotheken te Parijs in 1897 [2]) werd mijne aandacht getrokken

1) Blz. 1 vlg.

2) Verslag aangaande een voorloopig onderzoek te Parijs naar archivalia belangrijk voor de geschiedenis van Nederland ('s Gravenhage, Van Stockum, 1897).

door verscheidene daar aanwezige [1]) belangrijke handschriften over de geschiedenis van onzen handel, waarvan er eenige, zooals na een voorloopig onderzoek bleek, in nauwe betrekking stonden tot het bekende, aan P. D. Huet, den bisschop van Avranches, toegeschreven werk: *Memoires sur le commerce des Hollandois*, het eerst uitgegeven te Amsterdam bij Emanuel du Villard (1717). Door vriendelijke bemiddeling van onzen Leidschen bibliothecaris, dr. S. G. de Vries, werd het mij mogelijk een dezer handschriften [2]) te Leiden te doen overschrijven. Bij de bekende bezwaren, te Parijs gemaakt tegen het overbrengen van handschriften uit de eene collectie naar de andere, zou eene nauwkeurige vergelijking van al deze handschriften zeer moeilijk, zoo niet feitelijk onmogelijk geweest zijn; thans, nu ik ééne kopie bezat, kon dit gemakkelijker geschieden. Het overgeschreven handschrift bleek weldra een afschrift te zijn van de bovengenoemde *Memoires*, d. w. z. geen afschrift van dit ook in vertaling herhaaldelijk gedrukte boek, waardoor het nu afgeschrevene nagenoeg waardeloos zou worden, maar van het reeds uit 1697 dagteekenende [3]) handschrift, dat aan het gedrukte boek van vijftien of twintig jaren later ten grondslag had gelegen.

Was dit resultaat op zichzelf reeds van belang voor de geschiedenis van dat alleszins merkwaardige boek, weldra kwam prof. Kernkamp mij berichten, dat

---

1) Vgl. dat Verslag, blz. 11, 12, 19, 27, 28, 44, 54: Bibl. Nationale, fds. français no. 12133, 18597, 22772; Bibl. de l'Arsenal, no. 676; Archives des Affaires Etrangères, Hollande, Mémoires et Documents, no. 49 en 50; Archives Nationales, Série K. 1349 en ms. no. 1059 (thans ook in K. 1349).

2) Bibl. Nat. fds. fr. no. 22772.

3) Over deze dateering straks nader.

hij op zijne reis naar het Noorden in den zomer van 1900, te Kopenhagen in de Koninklijke Bibliotheek een handschrift [1]) van ongeveer denzelfden aard had gevonden en het had laten overschrijven. Bij vergelijking der beide afschriften bleek het aanstonds, dat ook zij in verband met elkander stonden en dat er bovendien betrekking bestond tusschen het Kopenhaagsche ms. en sommige Parijsche mss., die daar worden toegeschreven niet aan Huet maar aan den Franschen gezant De Bonrepaus, die na den vrede van Rijswijk hier te lande een paar jaren zijne regeering had vertegenwoordigd.

De heer Kernkamp was zoo goed mij het te Kopenhagen voor hem vervaardigde afschrift ter uitgave af te staan. Met de beide afschriften gewapend, begaf ik mij nu in dit voorjaar naar Parijs om te trachten de onderlinge verhouding der verschillende handschriften na te gaan op grond ook van de voorloopige mededeelingen, mij door mijn vriend G. Busken Huet aldaar verstrekt [2]).

In de Bibliothèque Nationale moesten drie handschriften worden nagegaan: fonds fr. n°. 22772, waarvan ik een afschrift medebracht, n°. 12133 en n°. 18597. De beide laatsten zijn in den door Omont voortreffelijk bewerkten catalogus dezer afdeeling kortelijk beschreven [3]); het eene bevat 310 folia, het andere, voor zoover het onze *Memoires* betreft, 83 dicht beschreven folia. Beiden bleken afschriften te zijn van het oorspronkelijke handschrift der *Memoires*, waarvan ook het voor mij te Leiden afge-

1) Mss. in 4°., no. 520 der Ny Kongl. Saml. Later vond ik een geheel overeenkomstig handschrift in het stedelijk archief te Amsterdam, waarover later.

2) Naast prof. Kernkamp te Amsterdam ben ik ook hem zeer dankbaar voor de betoonde hulpvaardigheid.

3) Catal. des mss. français de la Bibl. Nat., fds. français.

schrevene een kopie was; beiden dagteekenen uit den eersten tijd na den vrede van Rijswijk [1]); het laatste draagt den titel: „*Memoire de l'etat present du commerce general des Hollandois*". Beide afschriften zijn niet zeer volledig in de opgave van statistieke gegevens en laten herhaaldelijk cijfers weg. Het bleek dus spoedig, dat zij tegenover het voor mij te Leiden afgeschrevene van weinig beteekenis geacht konden worden.

Beter is het afschrift, dat in de Archives des Affaires Etrangères als n°. 49 der „Mémoires et Documents", afdeeling „Hollande", wordt bewaard. Het is getiteld: „*Etat du commerce des Hollandois dans toutes les parties du monde, année* 1697", en komt volkomen overeen met het voor mij afgeschrevene uit de Bibl. Nationale. Beide deze handschriften, van het handelsverbod van 5 Maart 1689 sprekende, getuigen [2]), dat het reeds „dure depuis sept ans", hetgeen den datum van de samenstelling van dit gedeelte brengt tot ongeveer het voorjaar van 1696, wat intusschen met de opgave op den titel van het jaar 1697, als datum der voleindiging opgevat, zeer wel overeengebracht kan worden. Dat men die voleindi-

---

1) P. 113 van het eerste wordt van het handelsverbod van 5 Maart 1689 (Du Mont, Corps diplom. VII, 2, 213) gezegd, dat het „a duré près de 10 ans" en wordt het dus door den schrijver als opgeheven voorgesteld. Het is eerst opgeheven door het met Frankrijk gesloten handelsverdrag, dat op denzelfden dag als de vrede van Rijswijk (20 Sept. 1697) werd geteekend (vgl. Wagenaar, dl. XVI, blz. 408 vlg. en mijne Geschiedenis v. h. Ned. volk, V, blz. 417).

2) No. 49, fol. 61 v.; Bibl. Nat. no. 22772, fol. 57 v. Vgl. het gedrukte boek, ed. 1717, p. 100, waar staat: „elle a presque toujours duré depuis", wat toen wel kon gezegd worden, daar de Spaansche successie-oorlog reeds van 1702 tot 1713 gevolgd was. De beide andere afschriften der Bibl. Nat. hebben op deze plaats wat wij in noot 1 aanteekenden. Deze beide mss. zijn dus uit den tijd na dien vrede.

ging na den vrede van Rijswijk mag stellen, blijkt, behalve uit den titel, uit de ter zelfder plaats door den schrijver uitgesproken twijfel, of na dien vrede de oude handelsverbintenissen weder zullen kunnen herleven 1).

Een derde handschrift uit de Bibliothèque de l'Arsenal 2), in den catalogus dier bibliotheek verkeerdelijk toegeschreven aan den gewezen boekhouder onzer O. I. C. Daniël Braems, met wiens rapport aan de Staten-Generaal al deze mss. en ook het gedrukte boek eindigen, is weder een afschrift van denzelfden aard als de zoo even genoemde twee uit de Bibl. Nationale.

Het zoo in verschillende handschriften reeds vóór 1700 verspreide ms., waarvan er ten minste één zich van ouds in het Fransche archief van Buitenlandsche Zaken bevond, terwijl van de drie uit de Bibl. Nat. waarschijnlijk wel één uit de daar ten deele terecht gekomen bibliotheek van Huet 3) afkomstig kan geacht worden, is dus eerst vijftien of twintig jaren later in druk uitgekomen. Het is waarschijnlijk geschreven in opdracht van de Fransche regeering, die op het einde der 17de eeuw, nog altijd door den geest van Colbert bezield, ook na den dood van dien staatsman (1683), onder leiding van mannen uit zijn school als Lepelletier en Pontchartrain, bijzondere belangstelling toonde voor zaken

---

1) „L'avenir nous fera mieux connaistre si après la Paix ils reprendront la route de France" etc. De in 1717 gedrukte tekst past deze uiting weder toe op den vrede van Utrecht (p. 100).

2) Daar n°. 676. Vgl. den uitgegeven Catalogue op dit nummer.

3) Vgl. Nouv. Biogr. Univers. in voce Huet, XXV, pag. 389. Een ander deel der papieren van Huet ligt in de Bibl. Laurentiana te Florence en is uitvoerig beschreven door Pélissier in de Rev. des Bibl. 1899, p. 1 suiv., en 1900, p. 67 suiv. Vgl. mijn Verslag van eene reis naar Italie enz. (1901), blz. 36.

van handel en nijverheid, — ten minste in opdracht van sommige Fransche regeeringspersonen.

De in de eerste uitgave anonieme schrijver toch begint zijn boek, gedeeltelijk nog geschreven vóór den vrede [1]), met de woorden: „Des personnes a qui je ne dois rien refuser ayant souhaité que j'ecrivisse sur le commerce quelque chose qui en pût donner une idée generalle par rapport a la politique". . . . .; hij bestemde het bepaaldelijk voor de politiek', niet voor de handelspraktijk, maar voor „les personnes qui sont dans les emplois publics" [2]). Het is in den loop der 18e eeuw veel gelezen en de eenigszins ingewikkelde bibliographie ervan is voor ons onderwerp niet zonder belang.

De schrijver der voorrede van *Huetii Commentarius de rebus ad eum pertinentibus* (Amst. bij Du Sauzet, 1718) noemt een druk van 1714 onder den titel *Le Grand Tresor Historique et Politique du florissant commerce des Hollandois dans tous les E'ats et Empires du Monde* (Paris, 1714, 8°), en stelt de eerste uitgave onder den nieuwen gewijzigden titel „exeunte anno 1716". Van de eigenlijke eerste uitgave onder den titel *Le Grand Tresor* etc. zijn echter nog twee uitgaven tot mijne kennis gekomen, eene gedrukt te Rouen bij Ruault in 1712 (12°), eene tweede te Parijs bij Foumier, 1714 (12°) [3]); zij verschilt wat den inhoud betreft in geen enkel opzicht

1) Zie boven, blz. 224.

2) Vgl. het nog iets scherper daarover gezegde in het gedrukte boek, p. IV, waar bijgevoegd is: „soit de justice, police ou des finances."

3) Beide voorhanden in de Bibl. Nationale te Parijs, waar de heer Busken Huet ze voor mij vergeleek met de uitgave der Memoires van 1717 en ze met deze geheel identiek bevond. Ook in de Kon. Bibl. te 's Gravenhage bevindt zich de uitgave van 1712 te Rouen,

van de latere uitgaven onder den titel *Memoires sur le commerce des Hollandois.*

De eerste druk onder dezen laatsten titel is van 1717 [1]) en werd weldra gevolgd door eene „nouvelle édition augmentée de plusieurs Memoires et du Tarif general d'Hollande" [2]). Het boek was spoedig, reeds na de eerste uitgave, vertaald in het Hollandsch onder den titel: *De Hollandsche Koophandel in alle gewesten des werelds staatkundig verhandelt*, wederom anoniem en slechts met een „bericht des overzetters" voorzien [3]). Het verscheen ook te Londen in Engelsche, te Leipzig in Duitsche bewerking. Maar in hetzelfde jaar nog verscheen het in nieuwe Hollandsche vertaling [4]), ditmaal voorzien van nauwkeurig door teekens aangegeven „bijvoegselen, waarmede men dienstig geacht heeft deze Verhandeling op sommige plaatsen, inzonderheid ten opzichte van het geschiedkundige, wat meerder uit te breiden", zonder overigens de „misstellingen" van het oorspronkelijke te verbeteren. Naar deze tweede Hollandsche uitgave werd de bovengenoemde tweede Fransche ingericht, die tevens echter verbeterd werd naar aanleiding der op de eerste gemaakte aanmerkingen, wat haar nog meer waarde gaf, evenals de bijvoeging van het „tarif general" van in- en uitgaande rechten in de Republiek. De belangrijkste uitgave van de zes of zeven, die ik telde, is dus wel deze tweede Fransche.

Doch ook de tweede Hollandsche is merkwaardig, omdat daarin voor het eerst de naam van den, ook

1) Amst. bij Emanuel Du Villard 8⁰. Deze uitgave is in de Kon. Bibl. te 's Gravenhage en de Univers. Bibl. te Leiden te vinden.

2) 1718. Amst. bij Du Villard et Changuion, 8⁰ (weinig zeldzaam).

3) Zonder jaartal. Amst. Bernardus Mourik, 12⁰ (Kon. Bibl.).

4) 1717. Amst. bij Van Damme, Ten Hoorn en Ratelbandt, 12⁰ (Leidsche Bibl.).

bij de tweede Fransche nog weder anoniemen, auteur wordt genoemd. Dat die auteur niemand anders is geweest dan Pierre Daniel Huet, bisschop van Avranches, meen ik elders te hebben aangetoond [1]).

Een handschrift nu van dit werk van Huet is kort na de vervaardiging in handen gekomen van den Franschen gezant bij de Republiek François d'Usson de Bonrepaus, die na den vrede van Rijswijk zijne regeering in Den Haag vertegenwoordigde.

Hij was een Gasconjer edelman uit Foix, die vroeger te land, daarna, sedert 1671, als „sous-lieutenant des galères" ter zee had gediend en door Colbert, den machtigen minister van marine, handel, koloniën en nijverheid uit den eersten tijd van Lodewijk XIV, was opgemerkt. Deze had hem in de bureaux van zijn ministerie geplaatst, hem zelfs in 1683 tot intendant-generaal der marine doen verheffen. Hij werd in 1685 naar Engeland gezonden om er den toestand der Engelsche marine te bestudeeren [2]). Macaulay noemt hem „the ablest man in the French admiralty" en stelt hem ver boven den anderen agent te Londen in dien tijd, Barillon. Hij bleef er geruimen tijd en genoot er den roep van „a most pleasing companion and a skilful diplomatist," ingewijd in alle geheimen van Colbert's „mercantile politics." Zijne depeches van het hof van Jacobus II teekenen zeer goed „le dedans de cette cour."

1) In eene studie over: Parijsche handschriften over den Nederlandschen handel omstreeks 1700, geplaatst in Verslagen en Meded. der Kon. Akad. van Wetenschappen, Afd. Letterkunde, Nieuwe Serie, dl. V.

2) Over zijn leven geeft hij zelf eenige bijzonderheden in zijn aanvrage om ontslag dd. 12 Oct. 1699 (Archives des Affaires Etrangères te Parijs); verder een en ander bij Macaulay, History of England, I, p. 294, II, p. 285/6, III, p. 132, 257/9; vooral bij Saint-Simon, Mémoires (ed. 1829), II, p. 53 en XVII, p. 318.

Een kort bezoek in Holland „pour y prendre des connaissances" werd weldra gevolgd door een nieuwe zending naar Engeland om Jacobus eene Fransche vloot aan te bieden tot bescherming tegen de aanslagen van Willem III. Na de afwijzing daarvan keerde hij terug en werd na de groote débacle der Fransche vloot in den slag bij La Hogue en de inkrimping der Fransche marine Fransch gezant in de Hanzesteden in Denemarken (1693) [1]. Na den vrede van Rijswijk scheen hij de aangewezen man om zijn land te vertegenwoordigen in Den Haag, vooral omdat er volgens de vredesvoorwaarden een handelsverdrag moest worden gesloten op den voet van de in Colbert's dagen gesloten handelsverdragen van 1664 en 1667, waarop art. 12 van die voorwaarden betrekking had [2].

Bonrepaus had nog de voldoening dit verdrag in December van het jaar 1699 definitief vastgesteld te zien. Daarmede was zijne taak feitelijk afgewerkt. Hij vroeg reeds in October zijn ontslag, in te gaan zoodra het traktaat definitief geteekend zou zijn, en wel op grond van zijn gezondheidstoestand, misschien omdat hij zoo niet opgewassen was tegen de verdere zeer bezwaarlijke diplomatieke onderhandelingen over de Spaansche successie. Den 8sten December werden de ratificatiën uitgewisseld en 9 December reeds hield hij zijn afscheidsrede in eene openbare zitting der Staten-Generaal, waarna hij onmiddellijk het land verliet [3].

---

1) Vgl. de noten op blz. 198 en 281 van het vierde deel van Boislisle's uitgave der Mémoires de St. Simon.

2) Vgl. over een en ander betreffende zijne diplomatieke werkzaamheid in Den Haag het vermelde in de Versl. en Med. der Kon. Akademie, l.l.

3) Vgl. Res. St. Gen. i. d.

Hij vestigde zich nu te Parijs en werd als „lecteur du Roi" en raadsheer in het Parlement van Toulouse, hoewel belachelijk klein en met een onaangenaam accent behept, thans opgenomen in de hoogste kringen, de „bonne compagnie", waarvan Saint-Simon ons de herinnering zoo nauwkeurig heeft bewaard. De gunst des konings en van Mad. de Maintenon, zijn „esprit", zijn „capacité," en zijn „talent" maakten hem een hoogst gezien man; hij bleef het ook onder den Regent, die hem weder in het bestuur der marine plaatste, tot zijn plotselingen dood, die in 1719 voorviel.

In den loop der correspondentie van Bonrepaus met zijne regeering[1]) komt herhaaldelijk het plan ter sprake om de Fransche Oost-Indische Compagnie uit haar verval op te heffen. Pontchartrain en Maurepas, de Fransche ministers, die na Colbert handel, marine en koloniën bestuurden, hebben zich deze zaak blijkbaar zeer aangetrokken en lieten niet na om Bonrepaus' hulp in te roepen tot het verkrijgen van nadere inlichtingen omtrent den handel der Nederlanders in het algemeen, vooral omtrent de inrichting en werkzaamheid der beroemde, met zoo goeden uitslag bekroonde Nederlandsche Oost-Indische Compagnie en de daarmede in verband staande kredietinstelling, de niet minder beroemde Amsterdamsche Bank. Door bemiddeling van den bekenden Poolschen agent Mollo kwam Bonrepaus in betrekking tot een bekwaam Zeeuwsch koopman, Izaak Loysen uit Zieriksee, die zich bereid verklaarde om op het oude

---

1) Te Parijs in de Archives des Affaires Etrangères, afd. Correspondance politique, Hollande, 5 deelen over 1698, 7 over 1699, ten deele door zijne familie teruggegeven papieren. Wat er bij de familie achterbleef is in den revolutietijd geconfisceerd en thans te vinden in de Archives Nationales, K. 1349.

voetspoor van Lijntgens, Moucheron en Le Maire de Fransche Compagnie tot nieuw leven te brengen [1]. Maurepas vooral toonde zich zeer bereid om dezen man in dienst te nemen en van de Fransche kolonie Pondichéry uit, het vaste punt, dat Frankrijk in Indië als middelpunt van handel en scheepvaart kon gebruiken, de concurrentie met Engelschen en Nederlanders te beginnen. Op zijne terugreis uit de badplaats Foix in het voorjaar van 1699 had Bonrepaus te Versailles met zijn minister gesproken en deze zond hem nu, behalve een afschrift van de ons bekende *Memoires sur le commerce des Hollandois* [2]) van Huet, een memorie van wege de Fransche Oost-Indische Compagnie, waarin deze vraagt „un état de toutes les marchandises", die hare Nederlandsche zuster verhandelde, en een overzicht over den Nederlandschen handel in het algemeen, uitvoeriger dan de voorloopige inlichtingen, reeds van Loysen verkregen [3]. Bonrepaus verklaarde zich tot een en ander bereid; maar het kostte nogal tijd, want de stukken moesten door den Hollander — vermoedelijk weder Loysen zelf — in zijn eigen taal worden opgesteld en daarna vertaald „du Flamand". Nog half Juli 1699 was het werk blijkens de daarover gevoerde briefwisseling niet voltooid; maar kort daarna schijnt dit het geval geweest te zijn, want nog onder de papieren van dezen zomer [4]) vinden wij een „*Memoire touchant le Negoce et la Navigation des Hollandois*",

1) Archives des Affaires Etrangères, Corresp. polit., Hollande, brieven uit het voorjaar van 1699, vooral dl. 184 (Supplément). Vgl. de studie in de Versl. en Meded. der Kon. Akademie, hierboven genoemd.

2) Het komt weder voor onder de papieren van Bonrepaus in K. 1349 der Archives Nationales, maar onvolledig.

3) Corresp. polit. Hollande, vol. 184, fol. 86 vlg.

4) Ibid. fol. 198—231, gevolgd door een afschrift fol. 232—320.

hetzelfde stuk dat prof. Kernkamp te Kopenhagen ontdekte en ik later in het archief te Amsterdam vond [1]).

Dit handschrift is in het algemeen ingericht naar het plan van Huet's boek, waarover wij hierboven handelden. De verschillende landen, waarop de Hollanders handel dreven, worden achtereenvolgens besproken, kortelijk ook de visscherij in de Noordzee en de Poolzeeën, met opgave der verhandelde artikelen. Vrij uitvoerig zijn de mededeelingen over den West-Indischen negerhandel, waarover zoo weinig tot ons gekomen is — waarschijnlijk in verband met het feit, dat deze handel eigenlijk door Spanje verboden was en bovendien met het karakter eener op hare godsdienstige gezindheid trotsche natie als de Nederlandsche weinig overeen scheen te komen. Helder en uitvoerig is ook de beschrijving van den handel, waarom het Pontchartrain en Maurepas vooral te doen was, den Oost-Indischen: de wijze van werken der Compagnie bij den verkoop harer artikelen, de speculatie in hare actiën vormen het onderwerp der slotbeschouwingen. Daarop volgt dan nog als toegift eene vrij uitvoerige beschrijving van de inrichting en werkzaamheid der Amsterdamsche Bank.

De schrijver — Loysen zelf of een ander — was blijkbaar een ervaren handelsman, door jarenlange ondervinding bekend met alle voor den buitenlander

1) Aldaar, Ms. 1699. Dit ms. getiteld: „Memoire du commerce particulier d'Amsterdam et de sa Banque année 1699", met den ondertitel: „Memoires touchant le negoce et la navigation des Hollandois dresses a Amsterdam en 1699 au mois de Juin" (een andere hand voegt er bij „et de sa Banque"), bevat 140 bladen 4°. in achttiende eeuwsche hand. Het is een afschrift met verbeteringen. Het is gebonden in fraaien kalfslederen stempelband, waarop het wapen des bezitters, namelijk zonder eenigen twijfel dat van den beroemden maarschalk Boufflers, die in 1711 is gestorven (vgl. Guigard, Armorial du bibliophile, p. 109).

moeilijk te achterhalen geheimen van den Nederlandschen handel. Daarom kan deze *Memoire* gelden als een vertrouwbare bron voor de kennis van handel en scheepvaart hier te lande op het oogenblik, waarop reeds de onmiskenbare voorteekenen zich deden gevoelen van naderend verval. Nog waren de Nederlanders de groote kooplieden der wereld, de tusschenpersonen, die het wereldverkeer mogelijk maakten; maar reeds begonnen de eindelooze oorlogen van het laatst der 17de eeuw hun noodlottigen invloed te doen gevoelen. Was bij de opkomst van den Nederlandschen handel in de eerste helft der eeuw de oorlog juist de groote bron van handel en scheepvaart geweest, in de tweede helft was de toestand geheel anders. Het gold thans den verkregen bloei, de veroverde handelsvoordeelen te verdedigen tegen de van alle zijden opkomende mededinging; vooreerst van het met groote kracht zich als handelsnatie verheffende Engeland, dat sedert Cromwell zijn havens zoo goed als gesloten had voor handel van buitenlanders; ook van de zijde der Noordsche mogendheden, die zich eindelijk economisch onafhankelijk hadden weten te maken en een eigen handelsvloot hadden ingericht; maar ook van de oude Hanzesteden Hamburg en Bremen, die van hare onzijdigheid gebruik wisten te maken om bijna den geheelen Duitschen en Franschen handel in handen te krijgen.

Maar niet voor het inzicht daarin alleen kan de *Memoire* dienen; zij geeft welkom uitsluitsel over veel, wat niet aan de allen in het algemeen bekende oppervlakte der dingen lag. Zij geeft inzicht in de kleine handigheden van den toenmaligen Nederlandschen koopman; zij getuigt van groote kennis van land en volk, waar hij handelde, die hij trachtte aan te wenden in zijn voordeel; zij geeft korte maar belangrijke wenken aangaande den aard, de herkomst

en de wijze van exploitatie van menig handelsartikel; zij spreekt van de wisselvalligheden van de walvischvangst, van het verschil der Baskische en der Nederlandsche methode van exploitatie op dit gebied, van de groote beteekenis, die Spanje en zijn koloniën voor onzen handel hadden; zij beschrijft uitvoerig den Levanthandel, zoo scherp bedreigd door de Barbarijsche zeeroovers, die haar weldra voor goed zouden knakken; zij legt den vinger op de afgrijselijke wond van den negerhandel; zij geeft leerzame voorbeelden van de verderfelijke actiën-speculatie; zij spreekt vooral uitvoerig van de soms zoo geheimzinnige werkzaamheid der O.-I. Compagnie bij den verkoop harer artikelen en van de nog geheimere der groote Amsterdamsche kredietinstelling -- berichten, die, ofschoon sedert veel is opgehelderd, hun belang nog niet hebben verloren.

Maar behalve dezen zeer merkwaardigen *Memoire* bezit het archief van Buitenlandsche Zaken te Parijs nog een ander handschrift, afkomstig van onzen Bonrepaus. Hij heeft zich namelijk geroepen gevoeld om, op het voorbeeld van Huet en zich grondend op de ook door hemzelf verkregen inlichtingen, het gevoelen der Parijsche kooplieden omtrent zekere mate van handelsvrijheid te bestrijden in een uitvoerig geschrift, dat bewaard is gebleven onder de „Mémoires et Documents" van bovengenoemd archief[1]. „J'ai cru", zegt hij in den aanvang, „que pour désabuser ceux-cy de cette opinion et pour fortifier la certitude du contraire par de nouvelles preuves je devois ramasser dans un même corps tout ce qu'on trouve épars dans une infinité de relations différentes au

---

1) No. 50: „Memoire du sieur de Bourepos, ambassadeur du Roi en Hollande".

sujet des voyages des Hollandois dans les Indes Orientales et des guerres qu'ils y ont soutenus." Het geschrift is blijkbaar niet anders dan het resultaat der uitvoering van een aan Maurepas gedane belofte. De minister toch herinnert den gezant in den zomer van 1699 herhaaldelijk aan zijne belofte van toezending zijner „grandes memoires," die, naar hij hoopt, Bonrepaus zal kunnen bewerken „à (ses) heures de loisir" [1]). De geschiedenis van den Hollandschen handel en dien der Compagnie, de organisatie van haren handel, de actiën, de actiehandel, de Bank, worden in twee afdeelingen achtereenvolgens uitvoerig beschreven. Daarna komt als derde afdeeling de W.-I. Compagnie. Eindelijk volgt in een vierde afdeeling een algemeen handelsoverzicht met dat van visscherij en industrie, besloten door eene beschouwing over de inkomsten en de financiën der Republiek, wederom met het oog op den handel.

Dit laatste geschrift nu — 400 blz. klein folio — dat eigenlijk alleen Huet's *Memoires* opnieuw bewerkt en overigens den zooeven genoemden *Memoire* met allerlei opmerkingen van minder belang „aankleedt", kwam m. i. wegens zijn omvang, niet evenredig aan zijn gewicht, voor afzonderlijke uitgave niet in aanmerking, evenmin als de herhaaldelijk gedrukte en herhaaldelijk vertaalde *Memoires* van Huet zelven of de oorspronkelijke handschriften daarvan. Maar de *Memoire*, die Bonrepaus als hoofdbron voor zijn groot geschrift diende, voorzoover het van Huet's handschrift afweek, scheen mij merkwaardig genoeg om afgedrukt te worden. Zij volgt hierachter.

Bij den druk is het mij door prof. Kernkamp verschafte afschrift van het ms. te Kopenhagen, ver-

1) Archives des Affaires Etrangères, Hollande, Corresp. Diplom., vol. 184, fol. 182, in een brief van 24 Juni 1699.

beterd naar de te Parijs gevonden handschriften en dat te Amsterdam in het stedelijk archief, deze ontdaan van blijkbare kopiëerfouten zonder beteekenis, nauwkeurig gevolgd. De aanteekeningen verwijzen naar bestaande literatuur, verduidelijken den zin van den tekst of geven nadere opmerkingen omtrent dezen laatste.

De berichten van onzen *Memoire* verrijken ten zeerste onze kennis van den koophandel der Republiek omstreeks 1700. Zij vullen in vele opzichten aan wat daarover uit dezen tijd zelf te vinden is, zoowel in de boven herhaaldelijk genoemde *Memoires sur le commerce des Hollandois*, die wij aan Huet meenden te mogen toeschrijven, als in de ongeveer gelijktijdige boeken van Sam. Ricard, *Traité general du commerce*, en Le Moine de l'Espine, *Den Koophandel van Amsterdam*.

De beide laatste boeken zijn evenals dat van Huet herhaaldelijk herdrukt, vooral dat van Le Moine de l'Espine, dat niet minder dan elf drukken heeft beleefd. Het boek van Ricard verscheen het eerst omstreeks 1700 [1]), in tweede uitgave in 1705 [2]). De auteur, een Amsterdamsch koopman van leeftijd en ervaring, meldt, dat hij het boek aanzienlijk heeft uitgebreid om het te maken tot „une Bibliotheque entière, puisqu'il comprend tout ce qui est le plus nécessaire de savoir touchant le commerce de Marchandise, de Banque et de change." De schrijver, bewerker ook van een bekend boek over het Italiaansch boekhouden, is een man van de praktijk, van de

1) Ik heb deze uitgaaf nergens kunnen vinden en kan dus het jaartal niet precies opgeven.

2) Amst., Paul Marret, 1705. De tweede uitgave, „revue, corrigée et augmentée", is in onze noten gebruikt. Een derde is van 1710.

praktijk van den geldhandel vooral, wiens opmerkingen op het gebied van geldzaken herhaaldelijk konden dienen om de berichten van onzen *Memoire* toe te lichten. Nog veel meer is dit het geval met het boek van Le Moine de l'Espine, dat het eerst „in weinig bladen" in 1694 [1]), daarna in 1704, vervolgens door de zorg van den bekenden Is. le Long in veel vermeerderden druk in 1714 en 1715 [2]) verscheen. Ook dit boek was bestemd voor de praktijk, en ongeveer ingericht als dat van Huet, behandelend den koophandel in alle wereldstreken, vooral in Europa, en bevat belangrijke berichten. Het is gedurende de gansche 18e eeuw veel gebruikt [3]) en beleefde in het begin der 19e [4]), toen men nog een oogenblik hoopte de oude handelsbetrekkingen uit den goeden tijd der Republiek weder te kunnen aanknoopen, waar zij door de Revolutie-oorlogen ten eenenmale waren afgebroken, nog een laatsten, den elfden druk, bezorgd door Arrenberg, gelijk dat van Ricard nog in 1780 door De Morien op nieuw was uitgegeven. De Nederlandsche handel der 19e eeuw moest na 1815 opnieuw worden georganiseerd; hij vond allengs weder den weg, ten deele langs de oude

---

1) Ook deze druk en die van 1704 kwamen mij niet ter hand. Vooral van den eerste spijt mij dit zeer, omdat er blijkbaar eenig verband bestaat tusschen het werk van Le Moine en onzen Memoire, die vijf jaren later werd geschreven. Zie beneden, in den tekst.

2) Amst., Van Damme en Ratelbandt, vgl. de belangrijke voorrede. Deze uitgave is in de noten gebruikt. Die „tweede" druk, van 1715, moet verstaan worden als tweede druk van de vermeerderde en verbeterde uitgave van 1714.

3) Drukken van 1719, 1727, 1744, 1753 vond ik met hulp van Dr. Breen in het stedelijk archief te Amsterdam, alle op naam van Lelong. Er is eene Fransche vertaling van 1710 en eene latere bewerking van J. P. Ricard „fait sur le plan de Le Moine de l'Epine" (Rouen, 1723; ook verschenen te Amsterdam bij de Erven Ratelbandt, zonder jaartal).

4) In 4 deelen, Amsterd. 1801/2.

banen, maar was toch zoozeer van karakter veranderd, dat de oude handelsgidsen weinig praktische waarde meer hadden en verhuisden naar de categorie der min of meer zeldzame drukwerken: slechts in enkele onzer openbare bibliotheken bleven exemplaren van sommige drukken bewaard, vooral in de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage en in het stedelijke archief te Amsterdam.

De bewoordingen, waarin sommige der berichten daarin zijn gesteld, komen zoozeer overeen met die van onzen *Memoire*, dat men, met het oog op de eerste verschijning van Le Moine's boek vijf jaren vóór de samenstelling van den *Memoire*, mag aannemen, dat onze bewerker het onder de oogen heeft gehad, hetgeen ook met Huet het geval geweest schijnt te zijn. De berichten bij Le Moine zijn dan ook voortdurend ter toelichting van die in onzen *Memoire* aangewend.

P. J. B.

Memoire touchant le Negoce et la Navigation des Hollandois.

Dressée a Amsterdam en 1699 au mois de Juin.

Le negoce du Nort

se peut comprendre dans la navigation de la Moscovie, la Norvege, la Mer Baltique, la pesche de la baleine, la pesche du harang et de la morue, des rivières d'Elbe, Rhein et Meuse.

La Moscovie.

Pour entendre ce commerce [1]), il est bon de sçavoir quels sont les lieux des foires et leurs temps,

---

1) Vgl. over den Russischen handel in de periode 1682—1698: Le Moine de l'Espine, Koophandel van Amsterdam, blz. 489 vlg.;

la maniere d'y negocier, les poids et les mesures de ce pays-là. Le lieu des foires est Sainct Michel l'Archange, vulgairement Arcangel, à l'embouchure de la Douine, où ce fleuve se jette dans la mer Blanche ou Glacialle.

Le temps de la foire est quelques jours avant et après la Sainct Michel[1]); c'est là où se rendent les flottes de Hollande, d'Angleterre et de Hambourg aussi bien que les marchands Hollandois établis à Moscou, les marchands Russes et autres Moscovites.

Le negoce s'y fait par troc de marchandises contre d'autres marchandises ou avec de l'argent.

Si c'est troc de marchandises, c'est toujours de maniere que les Russes font prendre un tiers de leurs marchandises plus qu'ils n'en reçoivent et ce tiers leur est payé en argent comptant; que si le Hollandois estime sa marchandise plus qu'elle ne vaut, le Moscovite estime la sienne a proportion; ainssy le tiers tourne a l'avantage des Russes.

Si le negoce se fait en argent comptant, l'achepteur ne paye ordinairement qu'un an aprez avec un interest de dix pour cent, et point a plus long terme, la loy estant que toutes debtes se doivent liquider un an aprez qu'elles ont esté contractées; ainsy l'obligation n'a plus de force apres ce temps là; mais si le debiteur ne s'acquitte pas dans l'année, le creancier luy fait passer une nouvelle obligation, dans laquelle on comprend l'interest avec le capital, et les obligations ont tant de force, quoique sous seing privé, que si le debiteur devient insolvable, le

Scheltema, Rusland en de Nederlanden, II, blz. 310 vlg.; Uhlenbeck, Verslag aangaande een onderzoek in de archieven van Rusland, blz. 55 vlg.; in het algemeen Brugmans, in het werk Amsterdam in de 17de eeuw (uitg. Van Stockum), afd. Handel en Nijverheid, blz. 75 vlg.

1) 29 September.

creancier a droit de le faire son esclave. C'est la loy du pays.

L'on pese par poude, c'est un poids de ce pais là qui contient 40 livres qui reviennent a 32 livres de poids de marc [1]); l'on s'y sert encor d'un poids nommé scipond [2]), qui comprend dix poudes. La monnoye du pays est une piece d'or a peu près de la valeur d'un ducat, nommée rouble, dont les parties se nomment copixes, comme les parties d'un ecu de France se nomment solz; il y a cent copixes dans un rouble.

Le ducat d'or qui vaut icy [3]) 106 solz, vaut a Arcangel 110, 111 copixes. La richedaler de banque, qui vaut icy 52 a 53 solz, vaut là-bas 56 a 57 copixes. L'ecu de France en espece y vaut 54 a 55 copixes, parce qu'il est un peu plus cher que la richedaler. C'est a dire que les copixes valent dix pour cent moins que les solz d'Hollande et trente pour cent plus que les solz de France a en prendre 72 pour l'ecu, comme il est a present en France.

Ces especes etrangeres n'ont point de valeur reglée, parce qu'elles y sont considerées comme marchandises que l'on vend plus ou moins, suivant que la quantité en est plus ou moins grande [4]). Depuis dix ou douze ans il y a icy un change etabli pour Moscou [5]); l'on donne icy 93 solz argent courant pour recevoir un

---

1) 32 à 33 volgens Ricard, Traité general du commerce, p. 98.

2) D. i. schippond = 300 Amst. ponden, verschillend naar de plaatsen, zelfs stijgend tot 400 Amst. ponden. Vgl. daarover Ricard, Traité general du commerce, p. 83, 92 3 suiv. Te Amsterdam geldt het schippond = 300 pd. Vgl. Le Moine de l'Espine, Koophandel van Amsterdam, blz. 163.

3) N.l. te Amsterdam.

4) Men vermuntte ze eenvoudig tot Russisch geld: Le Moine de l'Espine, blz. 490.

5) Vgl. daarover: Ricard, p. 423; Le Moine de l'Espine, blz. 497.

rouble là-bas, et là-bas pour un rouble l'on fournit lettre de change pour recevoir en Amsterdam 97 solz, mais cela n'est pas toujours constant et ce change, comme tous les autres, est sujet a variations.

Sur ce pied-là celuy qui auroit besoin d'argent a Moscou ou a Arcangel peut faire son calcul pour connoistre lequel lui seroit plus avantageux, de prendre icy des lettres de change ou d'envoyer par mer des especes et en ce cas il faudroit diminuer pour les risques de la mer trois pour cent.

Cette navigation [1] par rapport a la Hollande est propre a la ville d'Amsterdam [2], dont il part tous les ans deux flottes pour Arcangel; la plus grande, qui est de 22 a 25 navires [3], est escortée en temps de paix d'un vaisseau de guerre de l'estat, de 36 a 40 canons, et de deux en temps de guerre. Ces flottes partent ordinairement depuis le vingtième Juillet jusqu'au huitième Aoust et arrivent a Arcangel le 22 Septembre dans le temps de la foire [4]. Elles repartent de là environ le 15 d'Octobre et n'oseroient

1) Belangrijk voor de kennis van den handel op Archangel is het onderling „contract" der Holl. kooplieden aldaar van 1708 (Knuttel, Catalogus der pamflet-verzameling der Kon. Bibl., no. 15658), vgl. Scheltema, Rusland en de Nederlanden, dl. IV, blz. 216. Prof. Kernkamp vestigde mijn aandacht op Juel, En Rejse til Rusland under Tsar Peter (ed. Grove), p. 361 sq., uit 1711, waar eene merkwaardige beschrijving van den Russischen handel te lezen is. Zie het Aanhangsel hierachter.

2) Vgl. Memoires sur le commerce des Hollandois, ed. française van 1748, p. 54.

3) De Memoires zeggen: 30 of 34 voor de groote vloot, 5 of 6 voor de kleine. Juel l.l. zegt, dat er jaarlijks 70 Hollandsche schepen binnenvallen.

4) Volgens de Memoires vertrekt de kleine vloot in Juni om in September terug te keeren, de groote in Juli om einde October terug te komen. Zie beneden. Het in onzen tekst gegeven overzicht is blijkbaar nauwkeuriger, overeenkomstig met Le Moine de l'Espine, blz. 490.

demeurer plus longtemps par la crainte des glaces, qui ne manquent jamais d'arriver dans la fin d'Octobre; et ces flottes arrivent icy entre le 20 Novembre et le 15 Décembre [a]). Comme il y a trop peu de temps depuis la Sainct-Michel jusqu'aux glaces pour debiter les marchandises qui partent a la foire, ce qui reste s'enterre, a cause des incendies qui sont fort frequentes en ce pays-là [1]). Et au mois de May suivant il part d'icy une petite flotte de cinq ou dix vaisseaux, qui va prendre a Arcangel ce qui y est resté de la foire de la Sainct-Michel. Cette flotte arrive là-bas au mois de Juillet et alors il se fait encore quelque commerce. Cette seconde flotte revient vers le 20 Septembre. Elle partiroit d'icy plus tôt, si la Douine etoit libre de glaces avant la Sainct-Michel.

Touttes les marchandises qui vont en ce pays-là, payent d'entrée [2]) quatre pour cent et demy et toutes celles, qui en sortent, payent pareillement quatre pour cent et demy; en outre il y a deux pour cent pour la commission de vente, et deux pour cent pour la commission de l'achapt, de sorte qu'il faut compter environ seize pour cent de frais sur la valeur de la marchandise vendue, en comptant les marchandises qu'on en tireroit par troc rendues a bord quittes de tous frais. A l'egard des marchandises qui se vendent au poids, elles payent encor un pour cent pour le droit du poids. Les vin(s) blancs et les eaus de vie sont exceptez de la regle de ces droits et payent, sçavoir

---

a) Ms. Amst. heeft hier: Nota, il ne doit estre attendu icy que la premiere flotte.

1) De goederen worden ook naar Moskou doorgezonden of blijven onder het beheer van te Archangel gevestigde factors (vgl. Le Moine de l'Espine, blz. 494).

2) Over de lasten op den Russischen handel in dezen tijd vgl. Juel, die een zeer levendig beeld geeft.

les vins blancs vingt richedalers par barique et les eaus de vie [1]) encore plus.

Les marchandises que l'on porte a Arcangel sont: ducats d'or, richedalers de banque, indigo des Indes Orientales (celuy de St. Domingue ne s'y debite pas bien, les experiences qu'on en a faites n'ont pas été heureuses), draps en grande quantité, encens, couperose, souffre, bois a teindre pour les roussis [2]), castors de Canada [3]) (les plus grandes peaux et les mieux fournies, depuis quelques années l'on y a porté de petites peaux; cette marchandise etoit autre fois une des meilleures que l'on pouvoit y envoyer; cela est bien decheu depuis 12 ou 15 ans), vins rouges (autrement gros noirs; leur bonté est moins considerée que leur beauté; il faut qu'ils soient clairs et fort rouges; l'on s'en sert pour les sacrifices des Russes) [4]), vins blancs [5]), eaus de vie, papiers de France (moins grands que celuy où j'écris d'un tiers, mais il faut qu'il soit fort, parceque les Russes écrivent sur leurs genoux, n'ayant pas l'usage des tables), estain, tabacs (cette marchandise depuis un an est en party, les Anglois ayant traitté avec le Czar de luy payer quatre solz par livre pour trois cent mille livres tous les ans qu'ils porteront a l'exclusion de toutes les autres nations, ce qui nous fait un peu de peine), fil d'or et fil d'argent, passements et dentelles, perles à l'once, emeraudes, poivres, potasse.

---

1) Deze worden soms verboden, vgl. Le Moine de l'Espine, blz. 492.

2) Juchtleder.

3) Vgl. Le Moine de l'Espine, blz. 492. De bevervellen moeten nog ongedragen zijn, de fijne wol ervan wordt uitgekamd en voor boordsels gebruikt, vooral voor vrouwenkleederen en hoeden.

4) Vgl. Le Moine de l'Espine, blz. 491. $^3/_4$ moet rooden wijn zijn, voor „'s Heeren Nagtmaal"; vgl. Juel.

5) De Russen drinken deze bij voorkeur, vgl. Juel.

Les marchandises que l'on en raporte sont: terre pour les teinturiers [1]) (il y a dix ans que les Russes ont fait accord entr'eux d'en doubler le prix, elles valoient huit richedalers le schipond, ils en ont voulu avoir 16; les Anglois ont voulu le leur donner, les Hollandois ne l'ont pas fait et depuis ce temps il n'en vient que ce qui ne peut se garder par les Russes), soye de porc (pour les vergetiers ou cordonniers), suifs (moins bons que ceux d'Hollande), cire jaune (fort bonne mais en petite quantité), chanvre [2]) (moins bon que celuy de la Mer Baltique), therebentine (dont on a distilé de l'huile et fait de la raisine pendant la guerre avec proffit), vaches de roussie (vulgairement roussis), colle de poisson, caviar ou oeufs d'esturgeon (il part tous les ans d'Arcangel a droiture deux navires chargées de cette marchandise et de roussis pour Livourne), saumon de Cola [3]) (beaucoup moins a present qu'autrefois), mats de navire (et les meilleurs de tous, deux charges de navire par an; un Hollandois d'Amsterdam et un Danois habitant a Moscou en ont achepté la coupe; ainssy ils leurs apartiennent par contract fait avec le Czar, qu'ils viennent de renouveller pour dixhuit ans), bois a brusler, gaudron, (qui ne le cede guere au meilleur de la Mer Baltique), laine de Castor (c'est le duvet arraché des peaux de castor que l'on nomme moscovie, propre aux chapeliers), damas de la Chine (qui viennent par terre de Pekin a Moscou), pelleteries de toute sorte comme: loups de Siberie, loups serviens blancs, rouges et bleus, ours, carcajoux, petit gris, hermines, martres

---

1) En de bleekerijen, vgl. Le Moine de l'Espine, blz. 493.

2) Ook hierover eene opmerking bij Juel.

3) Slechts ééne lading, volgens verdrag: Le Moine de l'Espine, blz. 493.

de Siberie et zibellines, originaux ou peaux d'elans, chevaux de Siberie (ce n'est que depuis un an qu'on en a une belle pelleterie) [1]).

Norvegue.

Le negoce de Norvegue occupe environ trois cens vaisseaux [2]) de trois a quatre cens tonneaux, montez par dix ou douze hommes tant de la ville d'Amsterdam et villages circonvoisins que de Frise. Pendant la guerre ces vaisseaux vont en flotte avec convois d'un, deux ou trois vaisseaux de guerre. En paix ils vont comme et quand il leur plait, et comme pendant l'hyver les matelots ne peuvent naviguer, ils retournent toujours chez eux et sont trois ou quatre mois sans navigation.

Ils vont a Coperwik [3]), Mardou [4]), Vlekeroë [5]) Berghe, Dronthem [6]).

Ils portent principalement: richedalers de banque (qui sont toujours une bonne marchandise a cause de la rareté de l'argent en ce pays-là), tabac en

---

1) In de Memoires volgt nog een belangrijk stukje uit Engelsche bron over de concurrentie tusschen Engelschen en Hollanders in Rusland, p. 55/6 der Fransche uitgave. Vgl. over Engelsche concurrentie in het algemeen, ook in Moscovië, een klacht in een pamflet van 1687 (Knuttel, Catalogus, no. 12621): Onmogelijke en vergeefse Reformatie, blz. 6: „hoe Engeland nu sedert eenige jaaren ons in alle negotien..... de voet dwars set." In verband hiermede is de instelling eener Directie voor den Moscovischen handel te Amsterdam in 1698 besloten (Wagenaar, Amsterdam, II, blz. 524).

2) De Memoires noemen hetzelfde getal, de tonnenmaat 4 à 500 ton, dezelfde bemanning, p. 57. Vgl. Brugmans, blz. 68; Le Moine de l'Espine, blz. 499 vlg.

3) Bij Drammen.

4) Eiland bij Arendal.

5) Aan de zuidkust bij Christiansund.

6) Christiania, Romsdal, Stavanger, Christianstadt, Sommer worden nog genoemd bij Le Moine de l'Espine, blz. 504.

rolle, eaus de vie, vins d'Espagne [1]), sel, draperies, epiceries, mais peu.

Ils en rapportent principalement: bois de sapin (de plusieurs grandeurs; l'un est blanc, dont on fait des planches, l'autre en rouge qu'on employe aux ouvrages quarrez; il s'ameine en pieces entieres et il se scie icy de la maniere qu'on le veut avoir; c'est le plus grand retour de ce pays-là), mats de navires (moindres que ceux de Moscovie), des petits chesnes ou branches (de 14 ou 15 pieds, étant deffendu d'en charger de plus gros), gaudron (moindre que celuy de Suede, parce qu'il est plus humide), cuivre en rosette (moins bon [2]) que celuy de Moscovie, en petite quantité), peaux de boucqs (dont on fait le maroquin meilleur que celuy de Barbarie), bois a brusler [3]).

Ce commerce s'y fait par les maistres de navire mesme, sans que l'on employe personne. Ils acheptent les marchandises qui leur conviennent, vendent, trocquent ce qu'ils ont et font cela en quinze jours [4]). Les marchands, a qui les navires apartiennent, ont beaucoup plus de confiance dans les maistres de navires qu'en toute autre personne de ce pays de Norvegue et ils ont raison, parce que tous les Norveguiens et en general tous ceux que l'on nomme icy Normands (parcequ'ils habitent les terres les plus proches du Nord) sont gens auxquels l'on ne peut se fier; ils appliquent a leur profit tout ce qui leur passe par les mains et quelque chose que l'on fasse, il est tres difficile de bien sortir d'affaires avec eux.

---

1) En azijn, maar „montjes maat" (Le Moine de l'Espine, blz. 505).
2) Wat ruwer, vgl. Le Moine de l'Espine, blz. 506.
3) „En wel het meeste dat hier te lande gebruikt of verbrant wordt" (l.l. blz. 507).
4) L.l. blz. 505.

La Mer Baltique.

Cette navigation aussy bien que celle de Moscovie est comme propre a la ville d'Amsterdam. Elle occupe sept ou huit cens navires [1]), qui vont et viennent dans les saisons convenables; ce sont flûtes, qui ont l'une portant l'autre douze hommes chacune.

Dans le temps de paix ces navires n'ont aucune escorte et dans le tems de guerre l'on leur en donne de 4, 5, 6 jusqu'a dix vaisseaux de guerre de 30 à 40 pieces de canon, qui les conduisent jusques au Sund, où ils attendent qu'il y ait assez de vaisseaux marchands pour faire une flotte.

Monsieur Jean de Wit, si habile et si bon connoisseur, disoit [2]) que la republique de Hollande, qui ne peut se soutenir sans commerce, estoit principallement appuyée sur trois bases, sçavoir la Mer Baltique, la pesche de harangs, baleines, morues et autres, et les Indes.

Cette navigation se fait dans tout le circuit de cette mer, sçavoir Suede: dans les villes de Colmar, Gottembourg, Stockolm, fort Terné [3]), Wibourg; Livonie: dans celles de Nerva, Revel, Pernau, Riga; Courlande: Libau, Memel; Prusse: Coningsbergh, Elbing, Dantzig; Pomeranie: Colberg, Stetin; Dannemarc: Copenhagen.

Les envois sont presque partout les mesmes et

---

1) De Memoires, p. 58, zeggen: „depuis mille jusqu'á douze cents." Vgl. Brugmans, blz. 57 vlg.

2) N.l. in de Aanwysing der heilsame politike Gronden en Maximen van de Republike van Holland en Westfriesland, dat in zijn geheel aan hem werd toegeschreven, blz. 7, 12, 57 (vgl. Fruin, Het aandeel van Johan de Witt aan het Interest van Holland van P. de la Court, Gids 1865, dl. II, blz. 459 vlg.). Het boek verscheen in 1702 als Mémoires de Jean de Witt.

3) Thans Tornio, op de grens van Finland.

consistent principallement en: ducats d'or, selz, vins de France, eaus de vie, papiers, tabac, epiceries.

Les marchandises qui sont exprimées cy-après en sont aussy: draps d'ecarlatte et autres coleurs, saffran de Gastinois, indigo, etoffes de soye, petits ouvrages, dentelles d'or et d'argent, galons. Ces marchandises sont plus particulieres a la ville de Danzick, qui est l'entrepost de toute la Pologne; les autres marchandises cy-dessus specifiées luy sont cependant communes avec les autres villes.

Le commerce de Suede a esté bien plus important autrefois par la quantité de nos [1]) manufactures de soye et de nos draperies que l'on y portoit; il semble maintenant que l'on y est résolu de se passer de toutes les nations de l'Europe [2]); l'on y a deffendu l'entrée de toutes les etoffes de soye et de laine, de tous les draps, des quinquailleries et merceries et l'on est sy rigoureux sur cela qu'un homme qui auroit un habit sur le corps, l'on luy feroit rendre raison, si l'etoffe est de la manufacture du pays. Et il faudroit prouver qu'elle en est, autrement l'on seroit condamné à l'amende. Il s'en faut bien que leurs manufactures soient si belles que les nostres [3]), mais comme l'on n'y en voit point d'etrangeres, l'on ne s'aperçoit pas de la difference et l'on s'en passe. Ils tirent leurs soyes de la Perse

---

1) Ziehier de eerste aanwijzing, dat de steller van dit stuk een Hollander is. Van een omvangrijken Franschen handel op Zweden „autrefois" (d. i. omstreeks 1680) kan geen sprake zijn.

2) De Memoires, die over dezen handel veel uitvoeriger zijn, p. 58—73, spreken p. 59 nog van den ouden toestand van den handel in dit rijk, toen die nog afhankelijk was van den buitenlandschen koopman. Deze toestand wijzigde zich, sedert Karel XI omstreeks 1680 handel en nijverheid in Zweden krachtig ontwikkelde. Ook Le Moine de l'Espine zegt, dat er veel meer uit- dan ingevoerd wordt, blz. 575.

3) Zie boven.

par Astracan et la Mar Caspienne. Sans contredit cette voye est beaucoup plus courte et moins difficile qu'il ne paroist a ceux qui n'ont pas assez etudié ce pays-la; il y a de cerfs privez dans toute la Moscovie que l'on attele a des traisnaux fort legers, sur lesquels on met les balots, et ces animaux font dans le temps des glaces ou des neiges trente lieues par jour sur la glace et la neige.

Les marchandises en retour sont [1]:

Gottembourg fournit mats, bordages et planches de sapin, harangs blancs et fumés; Colmar: planches, cendres de bas prix; Stockolm: cuivre en rosette [2], fil de laiton, chaudrons de cuivre rouge, fer, canons et boulets; fort Terné: planches de sapin fort belles, gaudron, monnoye de cuivre (quoyque contre les deffenses), grains (principallement de l'orge); Wibourg: goudron (le meilleur en tres grande quantité), bray; Nerva: sapins, mats, merrain [3] pour faire des futailles, chanvre et filasse [4], cire jaune, etoffes de la Chine venant de Moscou, pelleterie venant de Moscovie; Reval: sapins, mats excellens, merrain, chanvre et filasse, grains (principallement du seigle sec); Pernou: sapins, mats, merrain, chanvre et filasse; Riga: chanvre (le meilleur de tous), filasse et etoupes; potasse (de basse qualité), cire jaune (moindre que celle de Dantzic), graine de lin, seigles, avoines (ces deux sortes sont sechez, de sorte qu'il n'y a pas a craindre qu'ils se chauffent) [5]; Elbing: froment,

---

1) Uitvoeriger voor de verschillende plaatsen bij Le Moine de l'Espine, blz. 510 vlg.

2) Dikwijls door de eigenaren der kopermijnen in groote hoeveelheden naar Amsterdam gezonden tegen baar geld. Vgl. daarover: Le Moine de l'Espine, blz. 515.

3) Vathout.

4) Gehekeld vlas of hennip.

5) Ook molenroeden en masten (vgl. Le Moine de l'Espine, blz.

seigle, avoine (meilleurs que ceux de Coningsberg); Libou: sapins; Memel: materiaux, seigles et avoines seichées, graine de lin (en grande quantité, mais celle de Libou est la meilleure); Coningsberg: cendres gravelées, cire jaune, froment, seigle, avoine; Dantzick: froment, seigles, avoines (les meilleurs de tous), cire jaune de Podolie et du pays d'Ukraine et de Pologne, peaux de boucqs, ambre jaune (bout et taillé en gros et petits morceaux; le bout s'envoye en Guinée, le taillé en gros morceaux aux Indes, le petit pour l'Europe), potasses; Colberg: ne fournit que des cendres gravelées; Stetin [1]): cendres gravelées, froment seigle (qui s'echauffent aisement, etant trop gros et trop forts); Dannemarck: boeuf, vaches (15 a 16 mille l'année commune), alun (moindre que celuy d'Angleterre), potasses (en quantité moindre que celles de Dantzig); les boeufs sont maigres, quand ils arrivent, et se vendent a des rentiers, qui ont des prairies pour engraisser, et se revendent au mois de Novembre, qui est le temps de la tuaison et salaison.

Les grains etant une des principales denrées de la Mer Baltique, j'en mets icy volontiers la mesure par rapport a la nostre [2]) et a celle de France. Ils se vendent par last [3]) et le last contient $27^{1}/_{2}$ sacs d'Amsterdam et pese, sçavoir le froment 4500 livres ou environ, le seigle 4200, le seigle sec 3300. Un last contient: $19^{1}/_{2}$ septiers de Paris, 3 septiers de Rouen, 38 boisseaux de Bourdeaux, 17 razieres de Flandres.

---

509). Ook in de andere havens wordt hout uitgevoerd, maar dit is hier niet genoemd.

1) Van den belangrijken handel op Lübeck en de Wendische Hanzesteden (vgl. Le Moine de l'Espine, blz. 538 vlg.) wordt hier niet gehandeld, evenmin als in de Memoires.

2) Zie blz. 248.

3) Vgl. Le Moine de l'Espine, blz. 534/5.

Les frais sont a peu près egaux dans tous les lieux de la Mer Baltique; un last de froment en fait pour douze florins de Pologne, celuy de seigle pour dix et celuy d'avoine pour huit. Ces frais consistent pour un last de seigle a peu près en ce qui suit: 15 deniers pour le mesurage, 15 deniers pour le courretage, 53 deniers pour sortie, 45 deniers pour peage du Sund, 60 deniers pour feux, pilotage, ancrage, 45 deniers a porter du grenier, 67 deniers de provision: 300 deniers de gros. Ces 300 deniers font dix florins de Pologne, car il faut remarquer que dans un florin de Pologne il n'y a que trente deniers de gros et qu'il en faut 40 [1]) pour un florin de Hollande.

PESCHES DU HARANG, DE LA MORUE ET DE LA BALEINE.

La pesche est au dire de monsieur de Wit [2]) un des trois soutiens de la Hollande; en effet la quantité des grands et petits bastiments qui s'y employent, ce qu'elle fournit pour la commodité de la vie du peuple et le grand commerce, qui se fait par les pesches, le font assez connoistre.

Il y a quinze ou vingt ans [3]) qu'il alloit a la pesche de la baleine deux cens a deux cent cinquante navires, lesquels avoient fourny une si grande quantité d'huile et de fanons dans le pays, que la

---

1) Le Moine de l'Espine, blz. 533, geeft aan: 36 gros = een gulden.

2) (De la Court,) Politike Maximen, blz. 35 vlg. Vgl hiervoor, blz. 247.

3) Op dien toestand van omstreeks 1680 ziet de beschrijving in de Memoires, p. 44, die van „plus de deux cens navires" spreekt. Vgl. Beaujon, Gesch. der zeevisscherij, blz. 136, en Brugmans, blz. 68 vlg.; Le Moine de l'Espine, blz. 477 vlg.

barique d'huile, qui est d'environ 200 pintes de France, ne valoit que quatorze florins et le quintal de fanons dix-sept florins.

La guerre ayant aporté des difficultez a cette navigation, tant a cause des grandes primes d'assurances et des grandes gages qu'il falloit donner aux matelots, que parce que que l'on aprehendoit toujours d'être troublé par les armateurs françois, le nombre de vaisseaux, qui y alloient, a diminué d'un tiers [1]). Il est arrivé encor que trois ou quatre années de suite la pesche a esté tres mauvaise, de sorte que les fanons, qui etoient auparavant sous les pieds, ont monté jusqu'a 240 florins le quintal et les huiles jusqu'a 60 florins; mais les deux dernieres années, la pesche ayant eté tres abondante [2]), les fanons ont rebaissé jusqu'a 36 florins le cent pesant et remonté ensuite a 60 florins, les huiles a 22 et ensuite a 29 florins la barique.

Les navires, qui sont employez a cette navigation [3]), sont flutes de 200 a 300 tonneaux et de 36 a 42 hommes d'equipage; ils vont faire leur pesche en Gronland, Spisbergh, Isle Jean de Mayen et Isle des Ours; ils entrent dans les glaces jusqu'a 80 degrez. Les baleines, que l'on prend dans ces lieux, se nomment baleines de la Grande Baye pour les distinguer de celles, qui se peschent derriere Isle d'Islande, nommées sardes; l'on en fait la distinction

---

1) Vgl. Bijlage B bij Beaujon, blz. 320.

2) Dit strookt geheel met de opgaven bij Beaujon, l.l. De afwisseling in de prijzen gaf aanleiding tot aanzienlijke speculatie in deze artikelen, waarover men vergelijke Sayous, La spéculation sur les fanons et l'huile de baleine en Hollande au XVIIme siècle (Mémoire lu à l'Academie des sciences morales et politiques, 7 Juillet 1900) en zijne studie: La spéculation sur marchandises en Hollande, in Nijhoff's Bijdragen, 4de Reeks, dl. III, blz. 24 vlg.

3) Vgl. Beaujon, blz. 107 vlg.

parce que les fanons des sardes ne sont pas si bons que les autres, ne sont pas si grands et ne se fendent jamais de droit fil.

Les baleines de la Grande Baye sont d'un tiers plus grosses que les sardes [1]); elles rendent l'une portant l'autre quinze quintaux de fanons et 44 barriques de lard. Apres les avoir tuées l'on les hache, l'on en rejette les entrailles et la teste après que l'on en a pris la cervelle; ensuite l'on hisse les pieces coupées de la baleine dans les vaisseaux; l'on les met ensuite en morceaux dans les barriques que l'on aporte icy, où l'on les fait fondre pour en avoir de l'huile.

Les Basques [2]) font leur huile a bord de leurs navires, dans lesquels ils font des fourneaux, sur lesquels ils etablissent des chaudieres, et peut être font ils mieux, car leur lard estant plus frais, leur huile est plus douce, outre qu'ils epargnent par le feu. Car ils n'ont besoin pour ainssy dire de bois que pour cuire la premiere chaudiere et ils se servent des morceaux, qui restent du lard fondu, pour faire cuire les autres chaudieres, en jettant le reste dans le fourneau au lieu de bois. C'est de la cervelle de la baleine et non de la semence que ce fait le spermaceti, dont on se sert si avantageusement chez les apoticaires pour leurs medicaments et chez les parfumeurs pour le fard des dames. Les baleines, dont on fait le spermaceti, sont d'une espece particuliere, que les Basques nomment chacalon, et lesdits Basques seuls ont le secret de rafiner cette cervelle ou semence. Les Hollandois ne l'ont pas, aussy ne gardent ils la cervelle que pour en tirer de huile.

---

1) Vgl. de beschrijving bij Le Moine de l'Espine, blz. 486.

2) Vgl. over hun aandeel in de Nederl. walvischvaart: Beaujon, l.l., blz. 107; S. Muller, Noordsche Compagnie, blz. 108.

Voicy a peu pres ce qu'il coute pour equipper un vaisseau de deux cens cinquante tonneaux pour la pesche de la baleine [1]).

Un navire de cette grandeur coutera d'afretement 2750 florins.

Six chaloupes luy sont necessaires a 70 fl. chacune	420.	—
Six petits mats a 30 solz piece .	9.	—
Six petits vergues a 12 solz . . .	3.-12.	—
Six petites voiles	42.	—
Sept cens barriques a 4 florins piece.	2800.	—
60 funins de 130 brasses, chacun pesant 70 ℔ a 4½ solz la livre . .	892.-10.	—
	6916.-22.	—
Une amarre de baleine de huit pousses, de 80 brasses pesant 800 ℔ a 12 le cent	96.-	—
50 harpons a 20 solz	50.-	—
50 manches pour les arpons a 5 .	12.-10	
100 lances a 30 solz.	150.	—
100 manches pour les lances a 6.	30.	
50 couteaux pour couper les baleines a 30.	75.	—
3 crochets pour(h)isser la baleine.	31.-10	—
4 haches a 42	8.8	
48 rames pour les chaloupes a 30.	72.	—
12 batons pour repousser les glaces a 25.	15.	
cloux, marteaux, pompes, entonnoirs, chauderons, compas. . . .	75.	
barriques pour l'eau de l'équipage.	75.	
25 brasses de bois a brusler . .	150.	—
tourbes et charbon	150.	—

1) Eene dergelijke opgave van den inventaris van een walvischvaarder bij Le Moine de l'Espine, blz. 480 vlg.

Une infinité de choses qui n'ont point de noms	48.10. —
12 quinteaux de cordages pour manoeuvrer la baleine	144. —
Ce mesme navire coutera pour son equipage:	
Un capitaine, auquel on donne en present avant que de se mettre en mer 300 fl.	300. —
Cinq arponneurs, a qui l'on fait present a chacun de 70 fl. avant de se mettre en mer.	350. —
Le capitaine et les harponniers sont a la part, le capitaine a 30 ou 40 pour chaque barrique de lard et les harponniers 14; le reste de l'equipage est a gage a tant par mois et l'on leur donne un mois d'avance sur la main	
	8750.
Un pilote a 75 fl.	75.
Un charpentier a 30 fl.	30.
34 matelots a 20 florins chacun.	680.
Les victuailles se font pour six mois consistant en grut dans vingt sacs, 12 sacs de poids gris, dix de poids blancs, fèves, biscuit, pains de seigle frais, lard, viande, fromage, beurre, bierres, vins, eau de vie, montant environ en	1465.
	11000. —

Total de ce qu'il couste pour envoyer un navire a la pesche de la baleine: onze mille florins [1]).

1) Vgl. Kernkamp, in Bijdr. en Med. Hist. Gen. dl. XIX, blz. 279; S. Muller Fz., Noordsche Compagnie, blz. 105.

Pesche de Harangs.

La pesche du harang [1]) se fait sur la coste d'Angleterre et depuis l'Islande jusques en Ecosse, Iles Orcades, depuis la St. Jean jusques a la Toussaint; mille busses ou petits batimens peuvent y estre employez. C'est le grand negoce de Schiedam, Maslantsluis, Rotterdam, Gorée, Enchusen et autres lieux adjacents aux places cy-dessus nommées.

En les peschant on les sale dans des barils et quand on est a terre, on les remet dans d'autres barilz; chaque baril contient mil harangs, quand ce sont barils de terre.

Pesche de la morue.

L'on ne peut bien determiner le nombre des batimens qui vont a cette pesche. Il y en va de Zelande, Gorée, Helvotsluis, Rotterdam et de presque toutes les isles du Texel. Cela peut aller de 300 a 350 busses de huit a dix hommes chacune.

Cette pesche se fait dans le Nord d'Ecosse ou près d'Islande, aux Orcades et en se raprochant jusqu'a Neuchatel [2]) sur les costes d'Angleterre.

Des que la morue est peschée, on la salle et on la presse pendant 24 heures pour lui faire jetter son eau, ensuitte on la met dans des barils, on la sauce et on ne l'aporte point fraiche sans sel.

Il en entre 30 ou 40 dans chaque baril, selon que les poissons sont gros; estant a terre on le remet dans d'autres barils plus grands que ceux de mer. Car il faut quatorze de ceux-cy pour en faire douze de terre. L'on ne seiche point la morue sur la grève

---

1) Memoires, p. 41 suiv. Vgl. Beaujon, blz. 62 vlg., over dezen tijd blz. 78.

2) D. i. Newcastle. Vgl. Beaujon, blz. 149 vlg.

comme les Basques font la morue qu'ils peschent en Terre Neuve. Aussy la morue que nous peschons [a]) ne se consomme guere que dans le pays et en Normandie et Picardie.

Les rivières d'Elbe, Meuse et du Rhin [1]).

Je comprends dans le commerce de ces rivières celuy que nous avons par terre avec les lieux voisins de ces rivières.

L'Elbe a dans son voisinage : Hambourg [2]), le duché de Slesvic et de Holstein, la Silesie, la Haute et Basse Saxe. L'on porte principallement a Leipsic et dans la Silesie, dans la Haute Saxe, dans la Boheme et dans la Pologne une infinité de marchandises differentes et en quantité considerable, comme: etoffes d'or et d'argent, velours, etoffes de soye, etoffes de laine, serges d'Angleterre, gallons et rubans d'or, argent et soye façonnez et unis, echarpes et dentelles, merceries de toutes sortes, indigo des Indes et de St. Domingue, toiles peintes en quantité, drogueries, epiceries.

Les retours sont la plus part par Hambourg: merrain pour faire des barriques pour Magdebourg, bordages pour les navires, poutres et planches de

---

a) Hs. Kopenh.: qu'ils peschent, veranderd in: que nous peschons. Vgl. voor dat „nous" hiervoor, blz. 248.

1) Vgl. Memoires, p. 72 suiv.; Brugmans, l.l. blz. 76 vlg. Uitvoeriger bij Le Moine de l'Espine, blz. 548 vlg.

2) Vgl. in het bovengenoemde pamflet van 1687: Onmogelijke en vergeefse Reformatie, blz. 5, de klacht: „hoe Hamburg en andere plaatsen door de weynige belastingen op de goederen merckelijk toenemen." De oude handel uit Westphalen enz. per as en langs de rivieren op Frankrijk en Engeland was toen reeds grootendeels verloopen door de zware tollen op de rivieren en wegen (vgl. pamflet Knuttel, no. 14398).

chesne, fer blanc (dont la fabrique est en Saxe), laine de Pomeranie et d'Austriche, garances de Breslau, toiles de Silesie (nommées platilles, de diverses sortes), toiles d'Osnabrugh, de Munster et Coesvelt, cerues desdits lieux, plomb de terre de Brunsvic, chaudrons de cuivre rouge (fabriquez a Hambourg), vaches de roussi de Moscovie et pelleterie (quand il nous en manque venant par Hambourg), acier de Stirie et autres lieux d'Allemague, grains de Sleswich et Holstein, Oldembourg, Bremen, Embden. C'est le pais qu l'on nomme le petit Oost) [1].

Le Rhin [2]) arrose: Cologne, Treve, Mayence, le Palatinat.

L'on y envoye: grains toujours, sucre en pains, suifs, toiles de coton blanches et peintes, petites etoffes de soye, merceries du pays, serges d'Angleterre, teintureries, indigo, cochenilles, bois de Japon (ce qui va jusques dans l'Austriche), baleines coupées, poivre et autres epiceries.

L'on raporte en retour: vins du Palatinat et de Mayence, vins de Mozelle (en tres grande quantité), bois de chesne (excellent pour bâtir des navires), bois de chesne a brusler, canons (qui se fondent dans l'archeveché de Cologne), boulets, vif argent des montagnes de la Croatie, quinquaillerie de Nuremberg [3]).

Comme le Rhin est fort rapide et qu'il deborde fort souvent, les bastiments ne le remontent qu'avec beaucoup de temps et l'on est sujet a bien des incommoditez dans la navigation. C'est a cause de

---

1) Le Moine de l'Espine noemt de Noorsche havens zoo, blz. 505.

2) Vgl. over den Rijnhandel, l.l. blz. 578 vlg.

3) Daarover aardige bijzonderheden bij Le Moine de l'Espine, blz. 598 vlg.

cela qu'il y a des voitures de chariots etablies en cette ville cy [1]) pour porter les marchandises, qui sont les plus fines, dans tous les lieux d'Allemagne jusques dans l'Italie. Et l'on en raporte de mesme les marchandises, qui croissent sur les lieux; par exemple il vient par cette voye des soyes d'Italie, du fil de chevre et du cotton filé du Levant et il y va des roussis, des epiceries, des teintureries et autres.

La Meuse [2]): Mastric, Liege, Aix la Chapelle.

L'on y envoye: grains de toutes sortes, poivre, canelle, sucre, beurre de Suisse, baleine coupée, toiles de cotton peintes, mousselines et petites etoffes des Indes, cuivre rouge (et principallement du Japon en petits lingots pour le cuivre jaune d'Aix la Chapelle).

L'on en tire: chaudrons, planches et divers autres ouvrages de cuivre jaune, serges de Liege, bierre de Liege, fer et armes, boulets, cloux, poesleries, cuirs lavez, alun, chaux vive, pierre noire (aprochante du marbre), eau de Spa (en bouteilles).

Le negoce du sud

se comprend dans la navigation de: Angleterre, Flandres, France, Portugal, Espangne, Mediterrannée, Indes Occidentales, Indes Orientales.

ANGLETERRE.

La navigation d'Angleterre [3]) n'est pas si importante qu'elle pouvoit l'estre, si elle estoit reciproque, mais elles ne l'est pas. Les Anglois et les Hollandois char-

1) Amsterdam.
2) Vgl. Le Moine de l'Espine, blz. 608 vlg.
3) Vgl. Brugmans, l.l., blz. 79 vlg.; Le Moine de l'Espine, blz. 619 vlg.

gent en Angleterre comme ils peuvent et en la maniere que chacun peut, mais dans la Hollande les Anglois chargent seuls pour Angleterre et les Hollandois ne le peuvent faire. Cette preferance tres avantageuse a la nation Angloise luy a esté acquise [1]) par un traitté de paix que Cromvel fit avec cet estat-cy en 1654, par lequel il fut dit que les Hollandois ne porteroient en Angleterre que du vin du Rhin et des denrées que leur pays produit, ce qui se reduit presqu' a du fromage uniquement. Cromvel se servit de tous les avantages qu'il avoit eu sur les Hollandois pendant la guerre et il est surprenant que Mr. de Wit, si habille, si prevoyant et a qui les interests de sa patrie estoient si recommandables, ayt oublié [2]) en 1667 de faire rompre ce traitté, lorsque les Hollandois eurent a leur tour un si grand avantage, quand il bruslerent les vaisseaux de guerre Anglois a Chattam.

Les marchandises, que l'on y envoye de ce pais-cy, sont principallement: fromages, vins du Rhin, papier (qui se fait dans la Gueldre Hollandoise), toiles de fil, fanons de baleine, garences, poivre et quelque geroffle et muscade, salpestre (assez souvent), barres d'argent et pieces de huit, or monnoyé, louis, pistoles et or en lingots, taffetas lustrez (mais peu, parceque depuis un an l'on a exercé beaucoup de rigueur contre ceux qui ont esté convaincus ou soubçonnez d'en avoir introduit contre les deffences du Parlement), soyes d'Italie.

Les retours, qui en viennent, sont: draps et serges (en nombre infiny), plomb (qui ne se tire presque

---

1) De eerste uitgave der Memoires spreekt niet van de Navigatieakte, de tweede daarentegen wijst er, na de kritiek van Leclerc, uitdrukkelijk op, p. 78. Het ms. te Parijs, hiervoor beschreven, maakt er wel degelijk melding van. Vgl. hiervoor, blz. 236.

2) Deze voorstelling is niet geheel juist. Vgl. mijne Geschiedenis, V, blz. 226, en Van Rees, Staathuishoudkunde, I, blz. 201.

que de là), estain (qui va de pair avec celuy de Siam), etoffes du pays, etoffes des Indes (d'un autre goust que celuy que nostre compagnie en aporte), toiles de cotton, peaux pour les cordonniers, bas de soye et de laine, sucres des Barbades, carret et ecailles de tortue et caraine, grabau ou poudre de poivre, indigo de la Jamaique, alun, couperose, harangs secs, charbon de terre, huistres à l'écaille, laines (malgré les deffenses), chardons pour les cardeurs; serges et grains (d'Ecosse); beurre, boeuf sallé, cuirs non aprestez (d'Irlande).

Cette navigation est plus propre a la ville de Rotterdam [1]) qu'a Amsterdam. L'on va principallement a Londres, Hul, Colchester (Angleterre); Edimbourg, Abson (Ecosse); Corck, Kinsal (Irlande).

Flandres et Brabant [2]).

Quoique ces pays soient les meilleurs du monde, cependant les guerres, dont ils ont toujours eté le theatre et dont apparemment ils le seront toujours, a moins que Dieu n'y mette la main, font que par les ravages et l'inculture des terres ils ne pourroient

---

1) Over den toenemenden bloei van Rotterdam in dezen tijd vgl. het pamflet van 1687 (Knuttel, no. 12620): Politiek Discours, blz. 10, waar gewezen wordt op het bevorderen van den koophandel te Rotterdam door de regenten aldaar, die zelf nog kooplieden zijn, terwijl dat te Amsterdam niet meer het geval is.

2) Vgl. Memoires, p. 76 suiv. Over den handel op deze streken in dezen tijd een en ander in een pamflet van 1698 (Knuttel, no. 14398): Consideratien over de huydendaagsche commercie. Hieruit blijkt, dat Oostende toen eenigen handel in cochenille en indigo had, vooral in kant, die vroeger over Amsterdam naar Spanje werd vervoerd maar nu rechtstreeks van Antwerpen en Brugge, zelfs van Den Bosch en Breda, over Oostende naar Spanje ging; de wol ging uit Spanje thans over Oostende naar deze streken om in de lakenfabrieken verwerkt te worden. Vgl. Brugmans l.l. p. 78; Le Moine de l'Espine, blz. 612 vlg.

subsister, si l'on n'y envoyoit d'icy abondamment de toutes les choses qui servent a la nourriture des armées, des peuples et des bestiaux, et la grande consommation des denrées, qu'on y envoye par des petites barques, fait remuer le commerce et la navigation.

Les envois consistent en: grains de toutes sortes, fromages, foins, eaus de vie de grains, vins de liqueurs, etoffes des Indes (en petite quantité), potterie de Delft, toile de cotton blanche et imprimée, poivre et quelque peu d'autres epiceries, huile de baleine, baleine coupée, graine de lin, harangs.

Il en vient: fil pour dentelles et pour les tisserans, dentelles, linge de table de Courtray, bassins de Bruges, velours et taffetas doubles d'Anvers, tapisseries de haute lisse et de cuirs imprimez, fruits en quantité, houblon.

FRANCE [1]).

Le negoce, que nous avons avec les François, a esté traitté par des gens d'un grand merite de ce pays-cy comme s'il estoit de petite consequence ou importance. Ils ont dit ce qu'ils ont crû devoir dire; cependant il est tres assuré qu'il est un des plus considerables que nous ayons, ce que l'on a fort bien reconnu pendant la derniere guerre [2]). Je ne veux pas dire que ce negoce soit aussi considerable qu'il

---

1) Memoires, p. 80 suiv. beschrijven verder den toestand van den handel op Frankrijk zooals hij was vóór den oorlog van 1689. Vgl. Brugmans, l.l., blz. 38, 82 vlg. Over de Fransche handelspolitiek tegenover de Republiek: Van Rees, Staathuishoudkunde, I, blz. 198 vlg. Bij Le Moine de l'Espine, blz. 626 vlg. wordt deze handel minder uitvoerig behandeld dan hier, overeenkomstig het bijzondere doel van den Memoire.

2) N.l. de oorlog van 1689—1697.

estoit autrefois; cela n'est point assurément, puisque nous voyons a nostre regret combien la marine ailleurs est elevée et que au lieu que toute cette navigation se faisoit autrefois avec des navires Hollandois, elle est maintenant si partagée, que je ne voudrois pas dire que les Hollandois en fissent a present la meilleure partie [1]). Car l'on voit arriver icy et a Rotterdam beaucoup plus de batimens des rivieres de Nantes et de Bordeaux qu'il n'en arrivoit autrefois. Il y a quinze ans qu'a peine il en arrivoit deux de Marseille et depuis une année il en est venu de Bayonne huit ou dix et de Marseille quinze ou seize, tous bons vaisseaux de 16, 24, 30 et 40 pieces de canon. L'on les prefere mesme dans les chargemens, non seulement parce qu'ils sont diligens et exacts et que les marchandises ont esté bien conditionnées a la decharge. Un autre mal, que nous resentons de la derniere guerre, est qu'auparavant ce pays-cy estoit l'entrepost et pour ainssy dire le magazin des denrées de France pour le pays du Nord, ce qui favorisoit merveilleusement nostre negoce et nostre navigation. Je dis nostre navigation en ce que nous allions chercher en France les denrées et les portions ensuitte par tout le Nord, et nostre commerce en ce que nous profitions des commissions, mais toutes les marchandises que la France produit ayant esté deffendues en ce pays-cy pendant la guerre, non seulement celles, qui etoient propres pour le Nord, mais aussy celles, qui nous estoient d'une extreme utilité, les Danois et Suedois, a qui nous portions les liqueurs de France, ont esté dans la necessité de les y aller chercher eux-

---

1) De Fransche kooplieden begonnen zelf naar Spanje te varen en er was een aanzienlijke wolhandel te Calais, Rouen en St. Valérie. Vgl. pamflet Knuttel no. 14398.

memes en France et continuent de le faire en profitant de ce que les Hollandois profiteroient [1]).

Ce que nous envoyons en France, nous vient presque tout des pays etrangers:

suifs, vaches de Russie (les meilleures), chanvres, pelleteries, potasse, colle de poisson, saumon salé (mais peu), soye de porc (venant de Moscovie); planches, mats, gaudron et bray, chanvres, boucs en peaux, cuivre rouge (venant de la Mer Baltique et de Norwegue), chaudrons rouges, laiton, fer et canons, potasse (de Pologne et de Dannemarc), cendres gravelées, alun, fer blanc, vif argent, acier, merrain, bordages, des chesnes, laines de Pomeranie, laines d'Austriche, chaudrons jaunes d'Aix-la-Chapelle, jambons de Westphalie (d'Allemagne); alun, ceruse [2]), couperose, draps (malgré les deffenses), plomb, estain, colle forte (d'Angleterre); poivre blanc et noir, geroffle et muscade, macis et canelle, toiles de cotton blanches, idem claires et peints, satins et etoffes de soye de la Chine, porcelains et vernis, bouges ou coquilles des Indes, drogueries, epiceries (provenant de nostre pays ou proprement de nostre commerce), fanons et baleines coupées, huile de baleine, harangs et morues, fromages, toiles et fil de Harlem, cire de Deventer (la meilleure de touttes), elans, peaux (passez en chamois), agnelins d'Espagne lavez en Hollande, amidon, bleu, vermillion et menium, tabac apressé, pipes a fumer, toiles de navires a voiles, cordages pour les navires, garances, colle forte de Flandres, draps fabriquez a Leyden, navires tout bastis (provenants de nostre païs

1) Over dezen handel der neutralen op Frankrijk een en ander in een pamflet van 1692 (Knuttel, no. 13805): Over den tegenwoordige Toestant van de Negotie.

2) Loodwit.

ou proprement de nostre commerce), cochenille, bois de teinture de Campesche, cacao, indigo de Guatimala, laines d'Espagne.

Les retours sont [1]): eaus de vie (avant la guerre il n'en venoit que de Bordeaux, La Rochelle, Cognac et Nantes, mais depuis la paix il en est venu de Marseille et de Languedoc beaucoup plus que des autres endroits; celles du Languedoc sont meilleures que celles de Marseille), vins (ceux d'Espagne et de Portugal font tort a ceux de France et cela depuis que la guerre a esté commencée), pruneaux de Tours et de Guyenne, raisins secs, amandes, anchois, olives, capres, indigo de St. Domingue (il en est venu beaucoup pendant la guerre, qui passoit dans toute l'Allemagne), sucre des Isles (moins que cydevant depuis que Surinam en fournit abondament), sirops (qui se consument toujours bien), savons de Marseille, papiers (fort decheus depuis que la guerre a commencé et qu'il a esté etabli des moulins en Hollande), miels de Bretagne, pastel, verdet, safran (de Gastinois et quelquefois de Montauban), tabac de Sainct Domingue en rolles (avant la guerre il en venoit en quantité prodigieuse, mais depuis 18 [2]) mois que la paix est faite, il n'en est pas encor venu; les terres aux environs d'Amersfort en ont esté plantées, il y vient a merveille et c'est maintenant un grand commerce en ce lieu-là, qui fera un grand prejudice a celuy de Sainct Domingue), caffé et cotton (du Levant par Marseille), verres (il s'est establi a la Haye et a Harlem des verreryes, dont

1) Le Moins de l'Espine geeft hier meer over ieder der handelssteden in het bijzonder, blz. 629 vlg.

2) Dit wijst op ongeveer den reeds in het opschrift aangegeven datum der samenstelling: Juni 1699. De vrede te Rijswijk was wel reeds 20 Sept. 1697 gesloten maar toch eerst op het einde des jaars geheel verzekerd (vgl. mijne Geschiedenis, dl. V, blz. 416).

celles de Normandie et de Picardie ne s'en trouveront pas mieux), merceries et quinquailleries (qui auront cours dans la nouveaute)[1]), etoffes d'or et d'argent, etoffes de soye, damas, taffetas (lustrez et autres de Lyon et Avignon, beaucoup moins que par le passé a cause des manufactures etablies en Amsterdam et a Harlem, où l'on reussit a m(e)rveilles principallement en noir), etoffes de laine (autrefois en une quantité tres considerable et maintenant a cause de nos manufactures si peu que ce n'est pas la peine d'en parler), pelleteries de Canada et des sauvageries de France, castors de Canada (il y en a deux sortes, l'une est de tres grandes peaux de cuir fines et blanches bien fournies, principallement de long poils; l'on envoye ces peaux en Moscovie, dont les Russes arrachent le duvet par le moyen d'une certaine poudre, qu'ils jettent dessus; le duvet se rapporte icy et sert aux chapeliers pour les castors; les peaux, auxquelles le grand poil reste, servent a border les robes; l'autre sorte se nomme petit lees et est employé icy pour la chapellerie, soit en arrachant le duvet a sa racine après en avoir arraché le grand poil, soit en arrachant seulement le duvet et laissant le grand poil a la peau, comme font les Moscovites; il y a une troisieme sorte de castor nommée veule ou gras, mais qui ne se consomme pas icy), etoffes de laine et de soye, chapeaux, draps, papiers, eaus de vie de grains, savons (ces marchandises de France se peuvent dire estre en concurrence avec celles, qui se fabriquent icy).

Portugal.

Le commerce de Portugal[2]) est assez considerable. Il n'est pas facile de determiner le nombre des vais-

1) D. i. de nieuwe mode.
2) Memoires, p. 107 suiv.

seaux, qui y vont tous les ans [1]). J'estime qu'il y en a pour le moins quatre cens qui vont a St. Hubes pour y prendre du sel; ce sont toutes flustes depuis 350 jusqu' à 500 tonneaux. Il est a remarquer que divers bastimens, qui vont d'icy en France chargez de marchandises, passent après la decharge de leurs marchandises en Portugal pour y prendre leur charge de sel.

La navigation de Lisbonne et de Porto peut employer vingt vaisseaux tous les ans.

L'on y envoye [2]): merceries (en quantité comme bas, chapeaux, rubans de fil et de couleur), etoffes de laine et autres petites manufactures, cameloth, bazins, quincaillerie de Francfort et de Nurembergh.

Les retours sont principalement: laines, laines en peaux, sucres de Bresil, cassonades et mosconades, tabac, bois de Bresil et de Fernambouc, oranges et citrons, ecorces de citrons de Madère, vins, diamants de Goa.

Espagne.

Le commerce d'Espagne [3]) est le plus considerable que nous ayons après ceux de la Mer Baltique, des Indes et les pesches, par la quantité de marchandises que l'on y consomme, et par celles que l'on en raporte, toutes des plus precieuses.

---

1) De Memoires schatten het getal der schepen, die rechtstreeks op Portugal varen op 20, de geheele vaart op 45 à 50 schepen. De zouthandel schijnt zich in dezen tijd zeer ontwikkeld te hebben. In 1687 waren er 27 Nederlandsche schepen op St. Ubes, maar daarvan kwamen er slechts 5 naar Amsterdam, de overige gingen rechtstreeks van St. Ubes naar de Oostzee. Vgl. pamflet 1687 (Knuttel, no. 12622), getiteld: Middelen en motieven, blz. 10.

2) Le Moine de l'Espine, blz. 674 vlg.

3) Memoires, p. 93 suiv.; Brugmans, l.l. blz. 88 vlg. Vgl. over den handel van Spanje met Frankrijk en de Zuidelijke Nederlanden in dezen tijd boven, blz. 41. Le Moine de l'Espine, blz. 644 vlg.: „by vreedestyden een der allerbesten".

La Biscaye nous fait une navigation de 25 à 30 navires par an et l'on y porte une infinité de nos petites manufactures de laine et de fil, quincailleries de Nurembergh et de Liege, potteries, poivre, canelle, cacao, cire jaune de Dantzick et de Deventer (en quantité surprenante), peaux de veaux, peaux d'elans (aprestées en chamois), vaches de Russie (pour les chaises et harnois de carosse), draps noirs, serges de Leyden teintes en noir, nommées anacestes, serges de Liege, camelots, cuivre en rosette, acier, cordages pour les vaisseaux, grains (principallement du froment quand il en manque), musc, ambre et civette.

Les retours sont principallement: laines (en abondance, qui sont d'une necessité indispensable pour la draperie de Leyden et autres manufactures de ce pays; ces laines sont presentement d'une cherté prodigieuse et a un prix où l'on ne les a jamais veues).

C'est par la Biscaye que se fait le commerce du dedans de l'Espagne jusqu'a Madrid dans la haute et basse Navarre et dans l'Aragon.

Le commerce de Cadix est encore plus considerable et plus etendu, puisque c'est par cet endroit que l'on a communication et commerce avec les Indes Occidentales. Il est difficile de dire precisement le nombre de navires qui partent des ports d'Hollande pour Cadix; il peut y en aller trente tous les ans [1]), qui y vont directement sans autre dessein que d'y faire leur dechargement et sans passer outre, pour retourner avec les marchandises qu'ils peuvent trouver.

Dans les années, où il y a depart ou retour des gallions, le nombre de nos vaisseaux augmente de 15 ou 20 [2]) pour ce seul sujet seulement et ce sont

---

1) Hetzelfde getal noemen de Memoires, p. 106. Vgl. Le Moine de l'Espine, blz. 646.

2) Hetzelfde getal geven de Memoires, p. 106.

ordinairement toutes belles fregattes. Ce n'est pas a dire que tous ces vaisseaux ayent leur charge en allant et en revenant, parce que le plus souvent il n'y a pas de quoy charger 4 ou 5 de ces bastimens, mais le tout depend des intrigues que les interessez aux navires ont pour se procurer un chargement tant a l'aller qu'au retour.

Neantmoins depuis la derniere guerre l'on a commencé a Seville a brusler des vins, dont les eaus de vie se sont trouvées moins delicates que celles de France, mais en recompense extrémement fortes; elles se sont bien vendues et selon toutes les apparences l'on continuera d'y en faire et cela procurera du chargement.

Les marchandises que l'on y envoye le plus, qui s'y consomment et s'y debitent bien, sont:

Poivre (en quantité), canelle, geroffle et muscade (mais peu), vaches de Russie (de 7 a 8 livres la peau pour chaises et carosses), peaux d'elans, de boeufs, de veaux (passés en chamois), draps noirs et ecarlattes, serges de Liege (en quantité, teintes en ecarlatte), serges noires de Leyden (dont les femmes se voilent), cuir en rosette, acier, cordages, planches, mats, bois de toute sorte a bastir, douves, merrain pour pipes, barriques pour huile et vin (et il y a des navires qui vont en Norvegue prendre leur charge de cette marchandise pour Cadix, Seville, Allicant et Malgue), mercerie (en tres grande quantité), quincaillerie de Nuremberg et Francfort (en quantité), rubans de fil (de couleur et melés), chapeaux (faits a la mode espagnolle), camelots (de differentes sortes a la façon de ceux de L'Isle mais meilleurs, aussy sont ils plus chers; ils se fabriquent a Amsterdam, Harlem et Leyden), toiles fines (qui se fabriquent dans la province d'Overissel et du costé de Douay et Valenciennes, que l'on fait blanchir a Harlem, et que l'on vend en Espagne sous

le nom de toiles de Cambray et de baptiste), bazins, fil blanc, boutons (en quantité), musc, ambre, civette, grains (quand il leur en manque, principallement du froment), brocards de soye (contrefaits sur ceux de France), bas et bonnets au tricot, dentelles (du costé de Liege, noires et blanches), cire jaune (de Deventer, Zutphen, Amersfort et Breme, mais la plus grande partie de la Mer Baltique), toilles de cotton fines et grossieres (les fines sont mousselines, qui servent au meme usage qu'en France, et les grossieres, apres qu'on les a fait teindre icy, servent en Espagne pour doublures et on teind de toutes sortes de couleurs).

Comme ce qui est bon pour l'Espagne l'est aussy pour leurs Indes Occidentales [1]), l'on y envoye les memes marchandises cy-dessus marquées par Cadix, a la reserve que pour la Terre Ferme d'Amerique, où vont les gallions (qui est a Cartagena et Portobello), on n'envoye point de cire jaune mais de la blanche, mise en grands pains en ovale de 150 a 170 livres, deux desquels font la charge d'un mulet, pour traverser ce qu'il y a de montagnes entre Portobello et Panama, qui est de 14 lieues. Car bien que la distance d'une mer a l'autre, qui est la largueur de l'Isthme, soit de vingt lieues, l'on en fait six par eau en remontant la riviere de Chagres. Cette ville de Panama est dans la Mer du Sud, où les galions de navires du Perou abordent, venant de Lima, qui en est la capitale et où le viceroy tient sa cour. C'est dans cette ville de Panama que se tient la plus belle foire du monde, par la rencontre des Espagnols venant d'Europe avec ceux de Cartagene et de Portobello et de ceux qui viennent du Perou pour les galions, qui viennent de Lima.

---

1) Le Moine des l'Espine, blz. 655 vlg.

Pour ce qui est de la Nouvelle Espagne ou royaume de Mexique, où vont les flottes parties de Cadix, et qui abordent a la Vera Crux dans le golphe de Mexique, ce qu'il y a de difference est que l'on y porte beaucoup plus de canelle et de draps, parce que le pays est plus froid que le Perou et qu'au Mexique il y a gelée et neige a peu près comme en France. Les marchandises s'y transportent aussi sur des mulets de la Vera Crux jusqu'a Mexique, ville capitale, où se tient le vice-roy, mais la foire, qui s'y tient, n'est pas a comparer a celle de Panama.

Du royaume de Mexique on pouvoit avoir commerce de port en port avec Lima et Panama et principallement par le port d'Acapulco, le plus fameux du Mexique dans la Mer du Sud, estant une mesme coste, et pareillement on pouvoit commercer du Mexique par la Vera Crux avec Portobello et autres ports de la Mer du Nord, mais cela est deffendu sur peine de la vie. Et les mesmes deffences sont aussy pour empecher le commerce avec les peuples, qui se trouvent situez entre le Mexique et le Perou. La raison est que l'on ne veut pas que ces peuples deviennent trop habiles ni que ceux du Perou, qui ont de tout abondamment, comme vin, huile, ris, fruits et sucres, en pourvoyent le Mexique, qui par ce moyen pourroit se passer de ce que l'on y porte d'Espagne et des Canaries.

Pour adoucir la rigueur, que l'on a à cet egard pour le Mexique, on permet aux Mexicains et non a ceux du Perou d'avoir commerce avec les Espagnols des Indes Orientales, où ils ont encore les isles Philippines et autres lieux, dont le viceroy tient sa cour a Macao [1]), capitalle de l'isle Manille, l'une des

---

1) Lees: Manila, verwarring met de bekende Portugeesche haven op de Chineesche kust.

Philippines. Ce viceroy et celuy du Mexique s'envoyent tous les ans un navire nommé la hourque et quelquefois tous les deux ans. Lorsque ce bastiment va de la Chine a Acapulco au Mexique, il y porte quantité d'etoffes de soye et si les navires de la Chine arrivent dans le temps que les Espagnols tiennent leur foire a Mexico, cela leur fait grand tort parce qu'il n'y a plus d'argent pour ainssy dire pour les Espagnols d'Europe, chacun le gardant pour achepter des etoffes de la Chine, et pour lors il faut diminuer les marchandises d'Europe de vingt en vingt cinq pour cent.

Les retours s'apportent de Lima ou de Perou a Panama et Portobello par terre et pareillement les retours du Mexique se portent par terre au port de la Vera Crux. Les vaisseaux, qui vont de Cadix a Cartagena et Portobello, se nomment gallions et ceux, qui de Cadix vont a la Vera Crux, s'appellent flottes.

Les retours soit du Perou, soit de Mexique sont principallement: or, argent en barres, piastres ou réaux, vaisselles d'argent bosselées, perles, cochenille, mastic, campeschianne silvestre, indigo de Gatimala, bois de campesche, vigognes [1]), cacao, cuirs, vanille, diverses drogueries.

Ces flottes et gallions viennent toucher a la Havana dans l'isle de Cuba et de là passent le detroit ou golfe de Bahama, reviennent a Cadix, où nos vaisseaux marchands, escortez ordinairement de quelques vaisseaux de guerre, les attendent. Il est permis aux vaisseaux de guerre de charger de l'argent, de la valeur duquel on leur paye deux pour cent de fret, au lieu que dans les navires marchands on ne paye qu'un pour cent. Quand un vaisseau de guerre vient d'Espagne, il delivre tout l'argent qu'il aporte aux receveurs de l'amirauté dans le magazin public, où chacun

1) Soort van lama.

va le retirer avec son connoissement en payant auxdits receveurs les deux pour cent de fret, dont les capitaines ne jouissent pas. Ce fret est au profit de l'amirauté.

Les proprietaires de navires marchands s'estant plaints a messieurs les Estats de ce que les vaisseaux de guerre chargeoient de l'argent, il y a un reglement portant que 2 pour cent qu'on paye de fret, il n'y en aura qu'un pour l'amirauté et que l'autre sera distribué aux dits navires marchands, et cela s'execute a la reserve que l'amirauté en fait le compte a tel port qu'il luy plait. Car personne n'y va controller ny demander raison, si la distribution est juste. Or ceste distribution se fait a tous les navires, qui etoient en compagnie ou sous escorte du convoy, mais non pas a proportion de leurs grandeurs, seulement a proportion de leurs canons, a raison de 30 florins par piece de canon; ce qui se fait pour favoriser les navires de deffense, quoique ce soit tres peu de chose, estant deu trois fois autant.

Outre les retours du Perou et du Mexique marquez cy dessus, que nos navires vont prendre a Cadix, ils raportent encore d'Espagne: vins de Cherez et autres vins, huile (de Seville), raisins secs, olives, amandes, vins, huiles, soude, savons, laines, anchoys (de Malaga et d'Alicante), laines d'Andalousie, sels d'Almathe [1]), eaus de vie et fruits de Barcelone.

La Barbarie.

Estant si près d'Espagne j'en diray un mot [2]). Il ne va tout au plus que trois ou quatre vaisseaux en

1) Kasteel op de grenzen der provincie Murcia, met beroemde „zoutkuil", vgl. Le Moine de l'Espine, blz. 652.

2) De Memoires zwijgen bijna geheel van dezen bedenkelijken handel, blijkbaar in verband met de omstandigheid, dat zij voor den druk bestemd waren, wat met deze Memoire niet het geval was.

ce pays là; c'est un commerce des Juifs establis en cette ville[1]) avec les Juifs, qui sont en Barbarie, dont la principale attention est d'achepter les prises que font les Corsaires sur les Chretiens; lesquelles prises, tant vaisseaux que marchandises, ces Juifs deguisent, soit en donnant un autre nom aux vaisseaux, soit en meslant les marchandises, les remballant d'une autre maniere et avec d'autres marques, apres quoi ils vont les revendre en quelque port de Portugal.

Les lieux, où les navires, qui partent d'icy, vont, sont: Salé[2]), Sophia[3]) proche le cap Cantin, Saincte Croix[4]) proche le cap de Gers (sur la coste d'Afrique dans l'Ocean).

Les marchandises, que l'on y porte, consistent presque toutes des marchandises cy-dessous exprimées: poudre a canon, mousquets, sabres, cables, cordage et apparaux pour les navires, planches, toiles grosses de cotton, merceries de Nuremberg et Francfort, draps d'ecarlatte et autres couleurs.

L'on en rapporte: cire jaune (moindre de beaucoup que celle de la Mer Baltique, parce qu'elle est meslée de suif), cuivre rouge (en morceaux comme des noix et aussi saumons de 40 a 50 livres), cuirs, peaux de boucs, plumes d'autruche, citrons en saumure, amandes et figues (de la Barbarie Orientale).

Mer Mediterranée.

Il est comme impossible de dire combien il va de navires par le Detroit a Smirne et autres endroits du Levant, lorsque les Estats sont en paix avec les Cor-

---

1) Amsterdam.
2) De uit de tochten van Tromp en De Ruyter bekende zeehaven.
3) Asafi of Safi.
4) Bij kaap Ghir (oudt. Guer) aan den mond der rivier van Sus.

saires de Barbarie [1]). Il y va jusqu'a des flutes, qui sont sans deffence, ce qui fait tort aux navires armés, parce qu'ils peuvent fair meilleur marché de fret.

Pour favoriser les navires armez il y (a) une ordonnance des Estats, qui porte, que les navires de grand reglement, se trouvants en charge a ceuillette [2]) dans quelques ports, auront droit d'empescher que les navires de nulle valeur ou de moindre force qu'ils ne sont, ne chargent avant qu'ils ne soient chargez. Et comme il s'en peut recontrer qui contreviennent a ceste ordonnance, le capitaine, qui a le droit d'empescher qu'un moindre navire que le sien ne charge, il luy fait faire un proces pour repeter contre luy le fret des marchandises, qu'il auroit chargées, et de retour au pays l'on luy fait justice, s'ils ne s'accomodent. Ceste ordonnance n'a point de lieu contre ceux qui chargent une navire en entier, estant permis a un chacun de le prendre en ce cas comme il luy plaist.

Les vaisseaux, qui veuillent charger a ceuillette, sont obligez de satisfaire au grand et petit reglement que l'Estat a ordonné sous la conduite et par les soins d'une Chambre de Direction pour le commerce du Levant et de la Mediterranée [3]). Ce grand reglement est pour un navire de 400 tonneaux jusqu'a 800, monté depuis 24 jusques a 40 pieces de canon d'un calibre reglé et 50 a 70 hommes d'equipage; le petit reglement est pour une pinasse ou flutte depuis 200 jusqu'a 400 tonneaux, de 12 canons jusqu'a 24 et de 30 a 50 hommes d'equipage.

---

1) Vgl. Brugmans, l.l. blz. 92 vlg.; Le Moine de l'Espine, blz. 680 vlg.

2) D. i. wachten op gelegenheid om lading in te nemen.

3) Vgl. Memoires, p. 111. De hier in onzen tekst aangegeven bijzonderheden zijn nauwkeuriger. Vgl. Le Moine de l'Espine, blz. 688,

Je viens de dire que pour cette navigation l'Estat a etabli une Chambre de Direction, laquelle on compose de six deputez et d'un greffier, tous marchands, lesquels s'assemblent le vendredi a la maison de ville, où ils ont une chambre; ils connoissent de l'ordonnance et informent les bourgemestres de ce qui regarde le commerce; ils resolvent touchant les convoys, qui sont necessaires aux navires marchands, après quoy un d'entre eux vient a l'amirauté y demander les dits convois.

Il est a remarquer qu'il depend de l'amirauté de donner ou de ne pas donner de convoy, estant un college souverain pour la police et pour le criminel, qui ne releve que des Estats de la province, et c'est pour cette raison qu' un deputé ou membre de ce college ne cede point la main a un bourgemestre. Si l'on veut faire avancer ou reculer le depart d'un convoy, l'on s'adresse a la Direction, qui envoye son deputé a l'amirauté, qui rarement consent d'en prolonger le depart, parce que chaque navire luy couste pres de 4000 florins par mois. Les deputez de la Direction traittent ce college de hauts et puissants seigneurs, comme tout le monde le pratique, estant comme on a dit souverain.

Quand on a besoin de convoy pour Cadix, Lisbonne et autres lieux, l'on s'adresse seulement a l'amirauté. Les convois pour le Levant sont vaisseaux de 50 a 60 pieces de canon et de cent cinquante a cent soixante dix hommes d'equippage; pour Cadix et Lisbonne 40 et 44 canons; Biscaye 24 a 30; Mer Baltique 24 a 30; Moscovie et Arcangel 36 a 40.

Les proprietaires ou patrons de navires marchands voudroient assez souvent qu'il n'y eut pas de convoy et qu'on les laissat partir en compagnie de trois ou quatre ensemble. Ils croyent qu'en augmentant un peu leurs equipages ils se deffendroient bien contre

les Corsaires et ils epargneroient beaucoup tant par le temps que pour les consulats; ils ne seroient point obligez de faire tant d'echelles en suivant les convoys et feroient le voyage en moitié moins de temps qu'ils ne le font, outre que les navires profiteroient de tout le fret au lieu que l'on charge les plus fines marchandises dans les convoys pour eviter l'assurance. Les patrons profiteroient de leur costé du fret des joyaux, qu'on leur donneroit en chemin et qu'ils ne mettroient point dans leur manifeste. Mais l'Estat, auquel les sujets sont plus necessaires que les marchandises, oblige en certains temps les navires marchands de prendre les convoys pour leur assurer le retour au pays. Avant la guerre du Grand Seigneur avec les Venitiens [1]) il partoit tous les ans d'Amsterdam en May et en Decembre deux convoys et deux vaisseaux de guerre pour 5 a 6 navires marchands de 6 a 700 tonneaux et pour Alexandrette un vaisseau de guerre pour un seul marchand; mais pour ne pas faire un armement d'un vaisseau de guerre pour un seul marchand, les navires destinez pour les ports, qui sont sur cette route, comme Marseille, Gennes, Livourne et Venise, se servent de cette escorte. Et quand l'amirauté refuse d'en faire la depense, elle ordonne qu'un des convoys, destinez pour Smirne, passera a Alexandrette et pour leur retour ils se rejoignent dans un temps convenu a

1) De eerste groote krijg dezer eeuw gold voornamelijk het bezit van het eiland Creta en duurde van 1645 tot 1669, toen Venetië het eiland opgaf en vrede sloot. In 1684 nam Venetië weder deel aan de Heilige Ligue tegen de Turken, die aanleiding gaf tot een oorlog, eindigend met den vrede van Karlowitz 26 Jan. 1699. Met „la guerre du Grand Seigneur avec les Venitiens" is blijkbaar de eerste, met „la dernière guerre" de laatste bedoeld; het tijdvak 1669—1684 is dan dat van betrekkelijken vrede, waarop de beschrijving in de Memoires p. 111 suiv. slaat, waar van oorlog niet gesproken wordt.

Messine. La derniere guerre avoit fort interrompu cette navigation. Je ne sçay, si elle reprendra quelque faveur[1]).

Les marchandises que l'on y porte sont: draps d'ecarlatte et de diverses autres couleurs, vaches de Russie, serges de Liege et de Leyden (teintes en couleur), argent en piastres (mais point de peruviannes, qui ont pour armes des colonnes ou pilliers), richedalers de banque, daalders au lyon (ce sont pieces de 28 solz marquées au lyon et qui ne se monnoyent qu'en ce pays-cy, pour le seul commerce du Levant; elles n'ont autrement aucun cours ailleurs)[2]), acier, fer blanc, plomb, poivre, geroffle, muscade.

Les retours sont: poil de chameau, fil de poil de chevres de Becbesir et d'Angora pour lesdits camelots, cotton, soye, maroquin, noix de Galle, toilles de cotton fort, drogueries de toutes sortes, café, camelots de couleur (dont on se sert en Espagne), tapis de Turquie, etoffes de Perse.

En Italie l'on porte: poivre, fer en barres, plomb, chanvre, mats, planches, cordages touts faits, gaudron, vaches de Russie, poudre.

L'on en rapporte: huile de Gennes et de Naples, ris, raisins de Corinthe, raisins secs, citrons, soyes crues et boutes, alun, anis, cumin, marbres.

Indes Occidentales.

Le negoce des Indes Occidentales[3]) n'est permis

1) Over den Levanthandel belangrijke mededeelingen in het pamflet van 1689 (Knuttel, no. 13297): Memorie over het Consulschap van Aleppo. Vgl. ook Le Moine de l'Espine, blz. 680 vlg.

2) Ook zoogenaamde „iselotten", d. i. Emder en Overijselsche munten = ²/₃ leeuwendaalder. Vgl. Le Moine de l'Espine, blz. 718.

3) Vgl. Memoires, p. 169 suiv. In het algemeen J. G. Doorman, Die Nederl. W. I. C. an der Goldküste, in Tijdschrift voor Ind. taal-, land- en volkenkunde, deel XL, blz. 388 vlg.

qu'a la Compagnie de ce nom, qui a aussi celuy de la coste d'Affrique [1]). Elle a son octroy des Estats Generaux et tout vaisseau, qui y va negocier sans sa permission est de contrebande et immancablement confisqué, s'il peut estre pris. Les vaisseaux, qui vont de contrebande a la coste de Guinée, s'apellent interloopers [2]) et ne sont jamais que de Zelande, ou il y a toujours beaucoup plus d'avanturiers que dans tous les autres lieux de l'obeissance de cet Estat; et pour troubler leur commerce la Compagnie a toujours quelques fregates armées pour leur donner la chasse et, s'ils sont pris, ils sont confisquez sans remission.

Affrique.

Il part tous les ans dans le mois d'Aoust et de Decembre 6 a 7 vaisseaux, desquels il en revient quatre au mois de May et Novembre; les autres passent a Surinam et a Curaçao; ces vaisseaux ont leur entrepost au chasteau de La Mine [3]), forteresse appartenante aux Hollandois dans la Guinée. Les plus riches de ces vaisseaux sont ceux, qui partent de

---

1) De handel der Compagnie beperkte zich toen vooral tot dien op de Afrikaansche kust, waar zij (1674) monopolie verkreeg (vgl. Netscher, Geschiedenis van Essequebo, Demerary en Berbice, blz. 85), en den negerhandel. Vooral over dezen laatsten weinig bekenden handel volgen hier belangrijke mededeelingen, belangrijker weder dan die in de voor den druk bestemde Memoires, p. 175 suiv., waar deze zaak weder zeer voorzichtig besproken wordt. Over den slavenhandel omstreeks 1662 mededeelingen met betrekking tot het Amsterdamsche handelshuis Coymans in het pamflet (Knuttel, no. 8646): Tsamenspraeck tusschen een hollantsch ende brabantsch Koopman omtrent de negotie van dezen Tydt, en de andere pamfletten over die zaak (ib. no. 8644 en 8655).

2) De oude algemeene naam voor sluikhandelaars was ook hier „lorredraaijers" (vgl. Doorman, blz. 408).

3) Vgl. Doorman, blz. 432 vlg.

Guinée en Fevrier pour arriver icy au mois de May. Ils aportent la balance du negoce, que la Compagnie aura faite pendant toute l'année en ce pays-là.

Le negoce s'y fait avec des barques, qui vont d'un port a l'autre pour y porter les marchandises, qui y sont propres. Les interloopers, qui n'ont point de retraites sont obligés d'approcher les terres le plus prez qu'ils peuvent, afin de donner lieu aux habitans de venir a bord, et c'est pour cela qu'ils mettent pendant le jour a la voile et mouillent pendant la nuit, afin de ne pas doubler divers endroits, où il y a toujours du negoce a faire. Les cargaisons que l'on fait pour ces quartiers-là sont differentes en quelques choses, parce que la coste d'Affrique estant extremement etendue, ce qui est propre en un endroit ne l'est pas dans un autre; cependant elles se raportent en general a celles-cy.

Envoys [1]: cristal de roche, verroteries ou grains de Venise, corail (dont les femmes se parent), ambre jaune (en gros morceaux brutes), bassins de cuivre (de 7 a 10 pouces de diametre), trompettes ou petits cors d'airain, serrures et cadenats, pagnes ou etoffes d'une espece de coris rayé, papier (Senegal); fer en barre, eaus de vie, pots et ecuelles d'estain, marmites de cuivre et de fer, chemises d'hommes, bracelets de cuivre, toiles de Silesie, platilles idem, draps de lits, espées (avec les poignées), hameçons, papier (Gambie); barres de fer, eaus de vie, vins d'Espagne, huiles, pots a bierre de terre, bassins de cuivre jaune, brasselets et pendants d'oreilles et autres comme pour Gambie (Sierra Lionna); perpetuanes bleues, rouges et vertes, verroteries de Venise, toiles des Indes nommées salampouris peintes, bastats noirs, guinées

---

1) Vgl. Doorman, blz. 422 vlg.

bleues, toiles de Silesie, platilles idem (Coste d'Or); toiles d'Osnabrugh, coraux, brouvrilis, cambaye, topals, tapeanecanias, suifs, nicanees, schits, tapechindos, potas, habits de negres, pagnes de Harlem, boulanghs (Coste d'Or); bouges ou petites coquilles, barres de fer de 22 au millieu pesant, eaus de vie de France, eaux de vie de grains, bassins de cuivre, chaudrons brunis, chaudrons rebordez d'un fil de fer, cuivre en lingots, trompettes, jattes et gamelles d'estain, ecuelles d'estain sans oreilles, couteaux avec leurs guaines, sabres (courbez et droits), carabines rayées (de 4 pieds), pistolets, poudre a canon, hameçons, draps de lit, serges de Leyden.

Pour une cargaison de cinq cens negres [1]) pour Arder [2]), Benin et Juida [3]) il faut: 10000 livres cauris [4]), 2000 livres de poudre, 200 carabines longues, 500 draps de lits en coffres de livres 64, 4000 ouvrages de cuivre, 80 pieces de draps de serge d'Ecosse, 400 pieces de platilles, 30 pieces de salampouris, 60 pieces de tapeanecanias, 25 pieces de topleco, 25 pieces de guinées bleues, 60 pieces de brovrilis, 50 d'etoffes de Guinée, 60 pieces de toiles peintes, 400 ecuelles et pots d'estain, 25 caves de bouteilles d'eau distillée (Arder et Benin); 200 douzaines de couteaux, 8 masses de corail, 400 bassins de cuivre, 400 barres de fer de 40 au millier, 50 douzaines de miroirs avec coulisses, 50 pieces de perpetuanes [5]), corail,

1) Over den negerhandel vgl. Doorman, l.l. blz. 422 vlg.

2) Thans Adra, een deel van Dahomey.

3) Blijkbaar ten O. van Benin gelegen. Het is op de kaarten der 17de eeuw niet te vinden, maar het moet liggen bewesten kaap Formosa, het verder aangewezen eindpunt van den slavenhandel op deze kust.

4) Schelpen, in Afrika als geld gebruikt en uit Indië ingevoerd.

5) Indische zijden of katoenen stof, evenals de andere met Indische namen genoemde artikelen op de volgende bladzijde.

trompettes a 42 solz, hames a peches a 30 solz le millier, cadenats n° 12, 13, 14. (Juida).

J'ay dit que la Compagnie a une forteresse a la Coste d'Or, qui est le chasteau de La Mine; elle a encore diverses loges tout le long de la coste, sçavoir Bistroé [1]), Saconde [2]), Sema [3]), Comane [4]), Aarder, Benin [5]).

La Compagnie ny les interloopers ne vont guerre au delà de cap Formosa [6]); ces derniers vont quelquefois cependant au delà et ils y portent: anebas, guinées bleues, guinées noires, bastats noirs, schitz ou toiles peintes, poudre, fusils, corail rouge, couteaux, sabres a poignées, draps ecarlattes et bleues, (pour Angola, Congo, Loango, Malemba et Cabone).

Les retours sont: dents d'elephants au morphil, civettes, cottons, limons sallez (de la rivierre de Cambie et du royaume de Sierra Lionna); dents d'elephants au morphil, cire jaune, cotton, peaux de boeuf sallées du Cap Vert, cuivre (de la riviere de Senegal); gomme d'arguin, or, poivre, longuon, maniguette, negres (de la Coste du Graine); peu de grains, poivre long, dents d'elephants, or, negres (de la Coste d'Or).

La Compagnie porte les negres, qu' elle a acheptez, et les va revendre a Surinam et a Curaçao, desquels lieux les meilleurs, les plus sains et a qui rien ne manque se debitent dans la Terre Ferme jusqu'a Cartagene, d'où ils sont dispersez par tout le pays jusqu'au Perou. Ceux qui sont plus malsains ou

---

1) Vermoedelijk is hier Boutry bedoeld met fort Batenstein (Doorman, blz. 430).

2) Sekundi met fort Oranje.

3) Tschama of Sama met fort St. Sebastiaan (Doorman, blz. 431).

4) Commenda met het pas gebouwde fort Vreedenburg (Doorman, blz. 432).

5) De andere vestigingen (vgl. Doorman, blz. 428 vlg.) schijnen toen van minder belang geweest te zijn.

6) Ten n. o. van Fernando Po.

plus vieux de quarante ans, a qui il manque un bras, une jambe, un oeil, une oreille, se portent dans les isles françoises et angloises et mesme a Surinam.

Curaçao et Surinam [1]).

Le Compagnie ne pouvant seule faire le negoce, qui se fait en ces deux endroits de l'Amerique Meridionale, le permet aux particuliers moyennant une reconnoissance, qui passe pour droit. Cette reconnoissance est de trois et demy pour cent [2]) de la valeur de touttes les marchandises, qui s'y envoyent et qui en reviennent, et la declaration des marchandises se fait en son bureau pour l'entrée et la sortie, a quoi l'amirauté n'a rien a dire, parce que tout ce qui va a l'Amerique ou qui en revient est censé appartenir a la Compagnie, laquelle est exempte de tous droits. Elle donne les passeports aux maistres de navires et se reserve toujours le dixième du fret gratis; en suivant les occasions ou les temps elle ne charge pas ou charge pour cette dixieme partie, mais quand elle n'a pas d'occasion de s'en servir, les maistres se rachettent de cette obligation pour peu de chose.

La colonie de Surinam appartient un tiers a la Compagnie d'Affrique, un tiers a la ville d'Amsterdam et un tiers a la maison de Somerdyck. [3])

Les envoys sont: vins, eaus de vie, lards, bœufs sallez, beurre, pois, fèves, poivre, canelle, toiles des Indes tientes (nommées hollandoises), toiles de Cam-

---

1) Vgl. over den handel aldaar in dezen tijd: Le Moine de l'Espine, blz. 465 vlg.

2) Dit zegt ook Ricard, maar Le Moine de l'Espine geeft 2½ % aan, blz. 465.

3) Sommelsdijk. Vgl. over deze verhouding: Luzac, Hollands Rijkdom, II, blz. 164; Thomson, Geschiedenis van Suriname, blz. 26.

bray, de Silesie, d'Osnabruck, de Bretagne, de Rouen, platilles idem, toilles fines a voiles (dont on se sert pour hauts de chausses), bazins, etoffes de soye, boutons, chapeaux de castor, dentelles noires et blanches, crochets a graffes, aiguilles, espingles, couteaux, ciseaux, haches, clous, grils, miroirs, papier, chaudrons, fer, peaux de veau passées en chamois.

Les retours sont: piastres ou réaux, cacao, cuirs en poil, indigo (meilleur que celuy de Saint Domingue), tabac de Verina, ecaille de tortue, cawane, rocou, beaume blanc, sucre en quantité.

Indes Orientales.

La Compagnie, qui fait cette navigation, est sans contredire la plus forte et la mieux soutenue qu'aucune qui ayt jamais esté au monde; aussy passe-t-elle pour la troisieme colonne, sur laquelle l'edifice de la republique d'Hollande se soustient. Avant l'année 1594 [1]) les Hollandois n'avoient pas encore songé a la navigation des Indes Orientales. Cette navigation appartenoit particulierement aux Portuguais, qui s'y estoient rendus si puissants, qu'ils confisquoient sans distinction tous les vaisseaux et marchandises des autres nations qui y alloient naviguer ou negocier.

Le Portugal estoit alors sous la domination d'Espagne, le duc d'Albe l'avoit conquise a Philippe second. Les Hollandois, qui venoient de se soulever depuis peu d'années contre la domination d'Espagne, cherchoient a faire le plus de mal qu'ils pouvoient a cette nation, pour se vanger du mal et des duretés

1) Uitvoeriger geschiedkundig overzicht, gelijk steeds, in de Memoires, p. 120 suiv. Tot in alle bijzonderheden nauwkeurig is ook dit en het hier volgend verhaal niet, maar de algemeene strekking is juist.

qu'ils en avoient essuyez, et comme toutes les epiceries et drogueries, qui se consommoient dans nos provinces, nous devoient venir de Portugal, quelques particuliers, animez par la vengeance mais encore plus par l'interest, crurent qu'il ne seroit pas impossible de reussir dans ce commerce, si l'on y employoit des forces suffisantes pour se deffendre contre les Portuguais. L'on y fut d'autant plus porté, que, si cela reussissoit, l'Espagne en recevroit un grand echec, non seulement par la privation d'un gain considerable sur un grand nombre de denrées, mais encore par les avantages, dont nous profiterions directement au prejudice de nos ennemis, dont nous ruinerions le commerce.

Dans ceste vue plusieurs marchands d'Amsterdam prirent la resolution de faire directement cette navigation. Ils firent une societé et resolurent de faire bastir quatre vaisseaux, qui furent mis sur les chantiers au mois de May 1594, et ayant esté achevez en moins d'un an, sortirent le premier [1]) Avril 1595 du Texel pour le voyage des Indes Orientales. Ces quatre vaisseaux n'avoient en tout que 67 pieces de canon, 36 pierriers et deux cent quarante neuf hommes d'equippage.

L'on crût que c'en estoit assez pour ne rien craindre de Portuguais ou Espagnols; en effet, quoique le voyage fut long, et que ces quatre vaisseaux n'arivassent devant Bantam que le 22 Juin 1596, ils sçurent si bien se defendre contre les menées sourdes et ouvertes des Portuguais, qu'ils revinrent en Hollande avec une charge considerable en 1598. L'on renvoya aux Indes six autres vaisseaux qui s'y separerent pour

1) Eigenlijk 2 April, vgl. De Jonge, Opkomst van het Nederl. gezag in Oost-Indie, II, blz. 184.

y negocier plus commodement; ils retournerent tous en ce pays-cy avec une charge si riche, que la resolution fût formée des lors de continuer cette navigation a quelque prix que ce fut. Mais comme les marchands de Zelande, de Rotterdam et autres places voulurent y avoir part et qu'en envoyant chaqu'un de son costé des bastimens aux Indes, le commerce pouvoit devenir ruineux d'avantageux qu'il avoit esté aux entrepreneurs, il fut proposé que les particuliers, qui composoient diverses societez, se joindroient ensemble pour faire une seule compagnie sous la protection de l'Estat, lequel pour cela leur donna un octroy le 20e Mars 1602 pour 19 années, c'est a dire jusqu' en 1621. Cest octroy a esté renouvellé depuis dans les années 1620 [1]), 1644 [2]), 1655 [3]) et en dernier lieu en 1696 [4]) pour quarante ans, a commencer le premier Janvier 1701. Comme ceste Compagnie a toujours prosperé, l'Estat ne luy a accordé ces renouvellements d'octrois qu'a condition de luy payer des sommes proportionnées a ses besoins et au bon estat de la Compagnie; elle paya en 1623 quinze cent mil florins et l'année derniere 1698 elle a payé trois millions de florins [5]).

Le premier fond de la Compagnie n'a esté que de six cent mille florins; depuis on l'augmenta jusqu'a trois millions et enfin jusqu'a six millions trois cent mil florins sans avoir voulu depuis grossir le fond.

---

1) Lees: 1622.
2) Lees: 1647; het octrooi was 1 Jan. 1644 verstreken.
3) Lees: 1665.
4) Lees: 1698. Misschien zijn met de vorige jaartallen evenzoo de data der genomen besluiten tot verlenging en niet de data der ingetreden verlenging bedoeld, maar ook dan zijn zij niet geheel juist. Vgl. Klerk de Reus, S. 12 ff.
5) Van Rees, Staathuishoudkunde, II, 218 (noot). Vgl. echter Klerk de Reus, S. 16.

Amsterdam a de fond . .	3.674.915.
Zellande.	1.333.882.
Delft	470.000.
Roterdam	177.400.
Horn.	266.868.
Enckuisen	536.775.
	6.459.840 florins [1]).

Le fond se divise par partie de 3000 florins que l'on apelle action; il y a donc deux mil cens actions [2]).

En l'année 1692 [3]) la Compagnie voulant temoigner a Son Altesse Monsieur le Prince d'Orange, a present Roy d'Angleterre, sa reconnoissance des bienfaits et de la protection qu'elle a recue d'elle et de ses ancestres et luy marquer son attachement a sa personne, luy fit present de trente parties d'action. Le fond n'en fut pas fait, mais on luy en donne le revenu comme s'il avoit esté fait; ainssy lorsque l'on fait dans ceste Compagnie une repartition, elle divise (ses) proffits en 2130 actions, quoiqu'elle ne dust les diviser qu'en 2100 actions. Cet ancien fond s'est beaucoup augmenté par les profits que la Compagnie a faits. Car sans compter les repartitions qu'elle a donnez depuis son etablissement jusqu'a ce jourdhuy, qui montent a 1745 pour cent, les actions valent encor 565 au lieu de cent qu'elles estoient estimées ou evaluées au commencement pour faciliter la supputation. C'est a dire que les repar-

1) Vgl. Klerk de Reus, Geschichtlicher Ueberblick der Niederl. Ostind. Compagnie, S. 176.

2) Niet geheel juist. Vgl. over het getal dezer actiën: Klerk de Reus, S. 176, en Sayous, Le fractionnement du capital social de la Compagnie Neerlandaise des Indes Orientales, in Revue d'Histoire du Droit, 1902.

3) Reeds in 1674 schonk zij hem 1/21 van al hare uitdeelingen (Wagenaar, XIV, blz. 317). Vgl. Klerk de Reus, S. 59.

titions données depuis 1602 jusqu' en 1699 (qui sont moins de 97 années) montent [1]) a cent neuf millions neuf cent quatre vingt sept mil cinq cent florins ou 137.489.375 livres de France pour le capital de 6.459.840 florins ou 8.074.750 livres de France. Et les actions de 3000 florins de capital valent presentement 16950 florins. De sorte que pour estimer combiien le fond de ceste compagnie peut valoir, il n'y a qu'a multiplier les 2100 actions par 16950 florins et l'on trouvera 35.495.000 florins ou 44.368.850 livres de France que le fond peut estre estimé sur le pied de 2100 actions de 3000 florins a 565 l'action, quoique ce fond n'ait esté fait que de 6.459.840 florins ou 8.074.750 livres.

Ceste valeur n'est pas toujours la mesme; elle augmente ou diminue suivant le bon ou mauvais estat de la Compagnie icy ou aux Indes [2]). La raison en est tres naturelle. Car par exemple, si le negoce avoit esté mauvais aux Indes, que la Compagnie eût fait quelque perte de vaisseaux, si elle estoit en guerre aux Indes, les profits estant moindres et les depences plus fortes, il faut necessairement que les repartitions soient moindres, et par consequent les actions, ayant moins de revenu ou de repartition, doivent diminuer de leur valeur. Et c'est le contraire, lorsque les affaires tournent favorablement; en ce cas les actions augmentent de valeur.

Ce n'est pas seulement par rapport aux affaires des Indes que les actions haussent et baissent. Cela arrive encore par rapport aux affaires de l'Europe. Quand cet Estat est en guerre, les navires ou flottes de la Compagnie pouvant estre enlevées, la Compagnie est obligée a payer les deux centieme deniers comme le

1) Vgl. Klerk de Reus, Beilage VI.
2) Vgl. Klerk de Reus, S. 177.

reste de l'Estat; il faut outre cela renforcer les equipages, qui deviennent d'autant plus chers que, l'Estat employant beaucoup de matelots, la Compagnie est obligée d'augmenter les salaires.

En l'année 1672 les actions furent a 250 pour cent [1]) et en 1688 elles baisserent en huit jours de plus de 260: et la seule crainte d'entrer en guerre peut faire les mesmes effects; quand le roy de France prit en 1681 Strasbourg, sur la premiere nouvelle qui vint que cette place estoit assiegée, les actions baisserent de 50 pour cent.

Les repartitions se font sur le pied de l'ancien capital de 3000 florins pour chaque action. La Compagnie cette année en a fait un de vingt pour cent par action [2]); c'est a dire que la Compagnie a payé anx proprietaires de chaque action de 3000 florins vingt pour cent, ce qui se monte a 600 florins, mais comme pour achepter ce capital de 3000 florins il a fallu payer, pour la valeur d'aujourdhuy sur le pied de 565 [3]), l'action 16.950 florins, il se trouve que l'interest de cet argent dernier deboursé ne va qu'a environ $3^1/_2$ pour cent.

Par tout ce que je viens de dire l'on voit qu'il y a souvent de la variation dans le prix des actions et qu'il y en a de mesme souvent dans les repartitions qui doivent être regardées comme le revenu de ces actions et que c'est par consequent un pur negoce.

---

1) Vgl. in het algemeen: Grossmann, Die Amsterdamer Börse in 1672; Klerk de Reus, S. 178.

2) Dit komt overeen met de opgave bij Klerk de Reus, Beil. VI, ad 1699.

3) In 1687 stonden zij op 525 %. Vgl. het pamflet Thys. no. 11318: Relaas en contradictie op de motiven, blz. 8. Vgl. over de waarde der actiën in dezen tijd in het algemeen: Luzac, Hollands Rijkdom, II, blz. 113 vlg.; Ricard, p. 7.

Quand la Compagnie paye une repartition, il n'est pas necessaire que les proprietaires se presentent pour demander ce qui leur appartient. Et mesme on ne les appelle point. Les livres de la Compagnie sont chargez de tous ceux, qui ont des actions, auxquels la Compagnie paye en banque leur contingent suivant le nombre des actions qu'ils ont, et comme les actionnaires n'ont de titres pour justiffier leur proprieté que les livres de la Compagnie, l'on en a fait de doubles depuis trois ou quatre ans, afin d'eviter l'embarras terrible, où l'on seroit si les livres se brusloient par quelque hazard impreveu.

Les actions sont un negoce continuel [1]). Elles se vendent et acheptent tous les jours comptant et a terme comme d'autres marchandises. Quand un vendeur d'actions en veut faire la delivrance a l'acheptant, il va au bureau des Indes, où il y a des registres imprimez et fait expres pour cela, n'y ayant en blanc que les noms de l'achepteur et du vendeur; le vendeur fait sa declaration d'avoir vendu telles actions a tel prix a un tel et signe son nom, au dessous duquel deux directeurs signent aussy, autrement le transport et declaration ne valideroient pas. Quand le vendeur a averti l'achepteur du transport

---

1) Vgl. vooral een pamflet van N. Muys van Holy uit het laatst van 1687 (pamfl. Thys. no. 11317): Middelen en motiven om het kopen en verkopen van Oost- en West-Indische actiën ... te beswaren met een impost, blz. 7: „de koophandel van actiën tegenwoordig een van de capitaalste negotien der Beurze", vooral gedaan door „de portugeese natie". In dit en de daarmede samenhangende pamfletten uit dit en het volgende jaar vindt men uitvoerige beschouwingen over de wijze, waarop deze handel gedreven wordt, vooral in het pamflet (Thys. no. 11320): Consideratiën tot wederlegginge, uitgaande van de negotianten zelf. Vgl. de pamfletten bij Knuttel, Catalogus, no. 12618—12622a en 13041, 13041a. Vgl. over den actiehandel in het algemeen: Luzac, Hollands Rijkdom, II, blz. 302 vlg.; Le Moine de l'Espine, blz. 416 vlg.

qu'il luy a fait, l'acepteur va, s'il veut le voir, sur le registre et paye en banque le mesme jour au vendeur le prix convenu, lequel vendeur retourne ecrire au registre, au dessus du transport, qu'il a esté payé; ainssy se consomme l'affaire et l'achepteur en devient par là proprietaire.

Lorsque des actions ont esté vendues a terme, elles se transportent et payent de la mesme maniere que cy-dessus au terme escheu; ou si le vendant n'a point d'actions pour les livrer a celuy auquel il en a vendu, ou si l'acheteur n'a point d'argent pour payer celles qu'il a achetées, ils s'accordent entre eux de la difference du prix que l'action a esté vendue, et du prix que les actions valent au temps que la livraison a deu s'en faire. Par exemple: il y a trois mois que Jean a vendu a Jacques une action pour le premier Juin a 550; il se trouve au premier Juin que les actions valent 560; Jacques demande au terme son action. Si Jean n'en a pas, l'on s'accomode et pour eviter a Jean l'embaras d'achepter autant d'actions pour fournir celle qu'il a vendue, il ne paye a Jacques que les dix pour cent qu'il y a de difference de 550 a 560. Et de mesme au contraire, si les actions n'eussent valu au premier Juin que 540, Jean auroit gagné dix pour cent. Ainssy de pareilles affaires s'accommodent en se rendant reciproquement l'obligation que l'on s'estoit donnée.

L'on voit par là que sans avoir d'actions ny mesme envie d'en acquerir, l'on en peut faire un grand negoce et effectivement il n'y en a peut etre jamais eu de plus fort. Depuis huit ou dix ans la fureur qui estoit dans ce negoce s'est un peu rallentie [1]).

---

1) Vgl. over dit tijdperk van speculatie mijne Geschiedenis van het Nederl. volk, V, blz. 440; vooral de bovengenoemde pamfletten uit 1687 en 1688 over deze zaken. De heer André Sayous gaf

Ce commerce ne se fait a proprement parler que par speculation en deux manieres, la premiere en vendant ou acheptant a terme des actions, la seconde en donnant des primes, qui engagent celuy qui les reçoit a delivrer ou a recevoir des actions, suivant la volonté de celuy, qui a donné sa prime.

Je viens de dire que ce commerce se fait par speculation. Par exemple: si j'aprehende par des avis secrets, que j'auray reçues, que cet Estat entrera en guerre au mois d'Aoust et que cela sera publié dans ce temps là, je vendray des actions a livrer au premier Aoust a 565 pour cent. Quand le terme est echeu et que pour lors les actions ont baissé a 500, je vais demander a celuy, auquel j'ay vendu, s'il me veut payer la difference de 565 a 500, qui est soixante cinq pour cent; que si mon achepteur pretend qu'effectivement je luy livre la partie vendue, j'en achepte d'un autre pour la luy livrer. Et c'est la mesme chose pour le contraire, quand on a de bons succes a esperer pour l'Etat ou pour la Compagnie.

Mais a cause des variations trop frequentes dans ce commerce et que chaque pour cent de difference va a trente florins, on a trouvé un autre expedient pour faire ce commerce sans s'engager a des ventes ou des achapts, qui peuvent devenir trop desavantageux.

Cet expedient est de payer une somme comptant a une personne, qui s'engage moyennant cela de vous delivrer en tel temps une action a un tel prix.

---

eenige studiën over de actiën der Compagnie en den handel daarin in zijne boven aangehaalde studie en in die over Les Sociétés Anonymes par actions (Revue d'économie politique, 1902), als voorarbeid van een grooter boek over de speculatie der 17de eeuw. In het algemeen zie over den handel in aandeelen: Laspeyres, Geschichte der volkswirthschaftlichen Anschauungen der Niederländer, S. 270 ff.

Par exemple: je donne deux pour cent a Jacques en argent comptant, moyennant lesquels il s'oblige de me fournir une action a 565 pour cent au premier Juillet; quand le terme est venu et que les actions valent plus ou moins, Jacques est egalement obligé de m'en livrer; mais si elles valent moins et que je ne veuille pas m'en charger, j'en suis quitte pour perdre ma prime, laquelle en ce cas ne doit estre regardée que comme des arrhes. Et au contraire l'on se sert du mesme expedient. Par exemple: je donne une prime a Jaques de deux pour cent, moyennant quoy il s'oblige de recevoir de moy au mois d'Octobre une partie d'actions a 560 pour cent. Si ce jour là les actions ne se trouvent valoir que 500 pour cent, il est obligé de les recevoir a 560, mais si au lieu de baisser elles estoient montées, j'en suis quitte pour perdre la prime que j'ay donnée et ne puis estre obligé en ce cas de fournir des actions. En un mot il n'y a dans cette maniere de commerce des actions que celuy qui reçoit des primes qui s'oblige.

Il y a une infinité d'autres subtilitez de ce negoce et je n'en sçais aucun ou il y en ayt tant, parce que ceux, qui s'en meslent, sont gens vifs et ardents, dont la plus grande occupation est d'allambiquer des nouvelles et d'inviter mille moyens pour arriver a leur but.

Mais parce que ceste maniere de negocier est tres dangereuse par les contretemps qui surviennent, il y a environ soixante ans que le prince d'Orange Frederic Henry, ayeul du roy d'Angleterre d'aujourdhuy, fit un placard [1]) qui portoit que tous achats et ventes d'actions a termes ne seront pas obligatoires en justice par rapport a celuy qui vend, a moins qu'il

---

1) Het dagteekent van 1635 of 6, vgl. Vissering in Gids 1856, I, blz. 650.

ne prouve que dans le temps de la vente il auroit veritablement sur son compte a la Compagnie des Indes les actions qu'il a vendues; autrement l'achepteur ne paye qu'autant qu'il a de l'honneur. Il en est de mesme des ventes qui se font par option ou par prime. Et ceste ordonnance est fondée sur ce que l'achepteur ne peut recevoir la chose a luy vendue, le vendeur n'ayant pas ce qu'il vendoit, l'achepteur ne pouvant pas recevoir ce que son vendeur n'avoit pas. Le vendeur pour ainssy dire ne vend que du vent et l'acheteur ne reçoit que du vent. Cette ordonnance ne regarde pas l'achepteur. Car ce n'est point a luy de sçavoir, si le vendeur a effectivement ce qu'il vend; il suppose toujours qu'il l'a et si l'affaire luy devient avantageuse, il peut obliger le vendeur au lieu que le vendeur ne peut obliger l'achepteur qu'au cas mentionné dans l'ordonnance, laquelle s'execute sans difficulté toutes les fois que l'achepteur s'en veut prevaloir. Il est vray que celluy qui s'en sert, n'est regardé que comme une homme de mauvaise foy ou mal dans ses affaires, mais s'il arrivoit d'autres contestations dans ce negoce, l'on s'adresse aux echevins, qui sont les juges naturels pour connoistre toutes sortes de procez.

Quoyque les repartitions soient egales dans toutes les chambres, qui composent la Compagnie des Indes, et que lorsque les actionnaires d'Amsterdam touchent une somme, ceux des autres chambres en touchent autant, cependant les actions des autres chambres n'ont pas mesme valeur par rapport au credit et il y a quelquefois difference de cent pour cent; cela provient de ce qu'en Amsterdam il y a bien plus d'argent que dans les autres chambres, où le commerce n'est pas si courant et l'on ne trouve pas a tout moment comme a Amsterdam des achepteurs pour quelle quantité que ce soit.

Encore que la Compagnie ne fasse qu'une bourse commune, elle est partagée en six chambres, qui participent dans ce negoce, sçavoir.

Amsterdam . . . . pour une moitié du total.
Middelbourg . . . . pour une quart.
Rotterdam. . . . . pour une seize.
Delft. . . . . . . pour une seize.
Horn . . . . pour une seize.
Enckuysen. . . . . pour une seize.

Dans la chambre d'Amsterdam [1]) il y a vingt cinq directeurs, dont dix-neuf sont de la ville d'Amsterdam et de la magistrature, hors cinq ou six [a]); ils gouvernent presque tout pour les achapts, ventes, equipages et ont chacun trois mille florins d'apointement; les six autres n'ont pas tant et sont nommez par les villes de Harlem, Leyden, lesquels ont 2000 florins chacun d'apointement; Utrec, Dort, Frise avec 1200 florins seulement.

Il y a de plus un avocat ou sindic pour faire toutes les ecritures, memoires et consultations pour la deffense de la Compagnie et de ses interests.

La chambre de Middelbourg a 13 directeurs a 2500 florins d'apointement.

Rotterdam et Delft ont treize directeurs a 1200 florins.

Horn et Enckhuisen treize directeurs a 1200 florins.

En outre il y a deux directeurs pour la noblesse, erigez depuis deux ans, qui sont messieurs d'Odick et Duyvenvoorde, a chacun 1500 florins.

Il y a vingt teneurs de livres dans la chambre

---

a) Deze laatste vier woorden zijn uitgeschrapt in het Amst. ms. — Over het kiezen van bewindhebbers te Amsterdam buiten de regeering vgl. Bontemantel (ed. Kernkamp) I p. 147, noot 1.

1) Vgl. Klerk de Reus, S. 32/3, waar de eenigszins afwijkende regeling van 1696 wordt beschreven.

d'Amsterdam a 1500 florins chacun et dans les autres chambres a proportion.

Pour estre directeur il faut necessairement avoir deux actions sur les livres de la Compagnie et en estre titulaire. Il se fait des assemblées de ces directeurs de temps en temps. C'est là où on resoud des ventes et des achapts, des flottes, des equipages, des lieux où les vaisseaux seront envoyez, des repartitions et de tous les cas de quelque importance.

L'assemblée generale est composée des directeurs de toutes les chambres. Amsterdam en depute huit, la chambre de Zelande quatre, celle de Rotterdam un, de Delft un, de Horn un, d'Enckuysen un, et de la part de l'Estat un, ce qui compose dix-sept.

Ceste assemblée se nomme des Dix-Sept a cause de dix-sept deputez, qui en font le nombre, parmy lesquels il y en a un de l'Estat qui decide souvent dans les cas contestables. Ces assemblées se tiennent souvent six ans de suitte a Amsterdam et ensuitte pendant deux années en Zelande et ainssy de suitte et alternativement.

Comme le bon succez des affaires depend souvent du secret, l'on a jugé a propos depuis une vingtaine d'années d'etablir une commission secrette, composée de quatre directeurs [1]), choysis entre ceux qui sont dans une plus grande reputation de sagesse et d'habileté, auxquels ou joint un secretaire. Les quatre directeurs en vertu de leur commission disposent des affaires les plus importantes a la Compagnie, tant icy qu'aux Indes, sans en donner part ny connoissance aux autres directeurs. Par exemple: ils decident du

---

1) Bedoeld is het sedert 1649 ingestelde „Haagsch besogne", over welks samenstelling vgl. Klerk de Reus, S. 46. Deze samenstelling, ofschoon in 1649 op vier directeuren berekend, werd spoedig aanmerkelijk gewijzigd.

temps, que la flotte doit partir du Cap de Bonne Esperance, de la routte qu'elle devra tenir, des signaux, enfin des guerres ou des entreprises a faire aux Indes.

Le general des Indes est nommé par l'assemblée des Dix-Sept. Il a douze mil livres d'apointement et y est pour sa vie ordinairement, neantmoins il est revocable a la volonté des Dix-Sept. Il y a avec luy quatre principaux conseillers [1]), qui ont chacun 5000 florins d'apointement; et douze conseillers pour le negoce, qui ont chacun 2000 florins. Ces officiers sont aussy nommez par l'assemblée des Dix-Sept et ordinairement envoyez d'icy aux Indes. Le General nomme avec tout le conseil tous les commis, marchands et officiers subalternes. Cependant lorsque de deça on luy recommande quelqu'un, on a soin de le bien placer.

Les navires, qui reviennent des Indes tous les ans et pour l'ordinaire a la fin de l'esté, aportent les livres et registres du negoce, qui s'est fait aux Indes; et pour cet effet il s'envoye de tous les lieux, où il s'est fait quelque commerce, diverses copies semblables a Batavia, qui est la residence du General et du Conseil des Indes, et de là icy avec les registres concernants le negoce de Batavia et une balance de tous les profits, pertes et depences, que la Compagnie a faits dans l'année [2]). Il se fait pareillement icy tous les ans au mois de May une balance generale de l'estat de la Compagnie que l'on rend publique. Ainssy chacun sçait combien la Compagnie a gagné ou perdu.

Quoique la Compagnie soit riche, elle doit a rente

---

1) Vgl. echter Klerk de Reus, S. 87 ff

2) In werkelijkheid liet een en ander veel te wenschen over, vgl. Klerk de Reus, S. 181 en S. 194 ff.; Van Rees, Staathuishoudkunde, II, blz. 297 vlg.

12.600.000 florins, qui est monnoye de France 15.750.000 livres, a plusieurs particuliers, auxquels on ne paye l'interest que trois pour cent et demy, qui ne fait monnoye de France que 472.500 livres, au lieu qu'au denier vingt ce seroit 782.500 livres, ce qui est environ ce denier. Et pour avoir de ces contracts qui se vendent comme ceux de l'hostel de ville a Paris sans garantie, il en couste cinq et demy pour cent, qui est plus que l'interest d'une année et demie; ce qui provient du bon credit où est ceste Compagnie, et qu'on ne sçait pas mieux employer icy son argent. La Compagnie a des etablissemens tres considerables aux Indes et en grand nombre, dans la plus part desquels il y a de forteresses regulieres ou des comptoirs ou des loges.

Batavia est le lieu, où sont les magazins generaux et où tous les navires reviennent et apportent les marchandises negociées. C'est la residence du Conseil General des Indes et c'est de là, sur les resolutions qui y ont esté prises, que l'on envoye des navires par toutes les Indes pour y negocier. Il en part de là tous les ans pour le moins quarante, dont le plus foible est pour le moins de deux cent tonneaux et beaucoup dans ce nombre de huit cent tonneaux. La forteresse de Batavia et tres forte, située dans l'isle de Java avec un bon port, distant de quinze lieues du detroit de la Sonde, qui est entre Java et Sumatra.

Bantam est un port de mer a huit lieues de ce detroit et la capitalle du royaume; il y a 15 ou 16 ans [1]) que les Anglois etablis a Bantam en furent chassez par le filz du roy avec l'ayde des Hollandois et depuis ce temps-là les Hollandois ont etabli dans cette ville un comptoir. Le negoce y est d'autant

1) 1682. Zie De Jonge, Opkomst van het Nederl. gezag in Oost-Indië, VII, blz. CXIII vlg.

plus considerable que c'est de là que vient la meilleure partie du poivre, ce qui fait que les Anglois sont obligez de le venir prendre icy maintenant. Cette affaire causa dans son tems beaucoup de bruit entre l'Angleterre et la Hollande; ce different paroist assoupi, mais il n'est pas etouffé et tost ou tard il fera une guerre entre les deux nations. Les Anglois sont trop impatiens et trop legers pour souffrir sans dire mot le tort qu'ils pretendent qu'on leur a fait.

Les etablissements des Hollandois aux Indes sont: Les isles Molucques nommées: Machian, Motir, Tidore, Ternates, Bathian (ces isles ont des forteresses, celle de Tidore est la plus considerable), Ambon (n'a qu'une loge), Banda (il y a une fortresse a Nera, qui est la capitalle), Ortatam [1]), Comber, Waer [2]), Poloay [3]), Palore [4]) (ces isles ont des comptoirs et le principal est a Ortatam), Siam (les Hollandois n'y ont qu'un comptoir).

Dans l'isle de Malaca: Malaca, Salangar (il y a des comptoirs).

Dans l'isle de Sumatra: Pecos [5]), Indrapoura, Boncalo [6]) (il n'y a que des loges).

Bengala [7]): Bengala, Ougly (ont des comptoirs), Barola, Cassambassar, Sategam, Amboa (ont des loges).

Coromandel [8]): Masulipatan (a une forteresse), Maliapour, Tegnapatan, Negapatan (comptoirs et loges).

---

1) Ortattan. Deze en de volgende zijn de Banda-eilanden.
2) Wajer, op de oostkust van Groot-Banda.
3) Poeloe Ai.
4) Poeloe Roen?
5) Bedoeld zal zijn Pegoe in Achter-Indië; dan is overgeslagen Palembang.
6) Benkoelen.
7) Valentijn, Oud- en Nieuw-Oost-Indië, V, 1, Pl. 172 geeft, behalve Hugli en Cassimabazar als hoofdkantoren, andere kleinere op.
8) Vgl. Valentijn, V, 1, blz. 3, 13, 25, 37, 40, 50 vlg., waar nog andere kantoren genoemd worden.

Coste de Malabar: Bancalor, Calicut, Cranganor (ont des comptoirs), Cochin, Mangalor, Surate[1]), Amadabad, Baroda, Cambaye (ont des comptoirs).

Au golfe Persique: Gameron[2]) (a une loge).

L'isle de Ceylon: Colombo, Portegalle (forteresse tres considerable).

Le Cap de Bonne Esperance située a la pointe d'Afrique a une citadelle a quatre bastions. C'est en ce lieu que depuis quelques années les Hollandois ont fait une habitation considerable et où les flottes qui vont aux Indes et celles qui en reviennent se vont rendre pour y prendre des rafraichissements, du repos et l'air de terre, qui y est fort bon. C'est aussi où ils aprennent des nouvelles d'Europe ou des Indes pour y prendre dessus leurs mesures en allant en Europe ou aux Indes.

La quantité et la qualité des marchandises, que l'on envoye aux Indes, se reglent sur les avis, que l'on en a reçeus que telle au telle marchandise s'y est bien ou mal vendue[3]). Et c'est la meme chose pour les retours des Indes en marchandises. Par exemple: s'il y a trop d'une certaine marchandise aux Indes et qu'elle s'y soit mal vendue, on n'y en envoye plus ou peu; et l'on a esté six ou sept ans sans recevoir de la canelle, parce qu'il y en avoit trop en Europe et que la Compagnie vouloit donner le temps de consommer ce qu'il y en avoit.

Les marchandises que l'on envoye aux Indes sont: reaux ou pieces de huit mexicanes ou sevillanedos

---

1) Deze en de volgende, om en aan de golf van Kambhayat, behooren eigenlijk niet bij de kust van Malabar.

2) Amirun, niet ver van Ormuz.

3) Vgl. over deze handelsbeginselen der Compagnie: Van Rees, Staathuishoudkunde, II, blz. 224 vlg., vooral 282 vlg.; Le Moine de l'Espine, blz. 424 vlg.

(point de pilars ou perouviannes), draps d'ecarlatte (et point d'autres), dentelles, rubaneries [1]), chapeaux, gands, gazes, toutes sortes de merceries, bierres fortes de Brunswick, vins d'Espagne, vins du Rhin, vins de France de Tursan, pierres de couleur (comme emeraude, rubis), eaus de vie de France (toute la meilleure), papiers de France, mats et apparaux de navires, bray, gaudron, corail rouge, ambre jaune (en gros morceaux taillez), cire blanche (en pains de trente livres).

Les retours sont differents suivant la production des lieux.

Les isles Molucques sont les seuls lieux du monde, où croissent le geroffle et la muscade. Banda, Ortatan [2]), Comber, Wayer, Poloay, Palore, sont les seules isles où croist la muscade. L'arbre de la muscade [3]) ressemble assez au pescher, les feuilles sont plus courtes et plus rudes. Ce fruit avant que d'estre ceuilly est de la grosseur d'une noix, dont la muscade est le noyau; ce qui couvre la noix est ce qu'on appelle macis ou fleur de muscade, dont la coleur est d'un rouge cramoisy. Ce fruit s'ouvre de luy mesme et apres s'estre separé devient d'un jaune feuille morte; la recolte s'en fait trois fois l'année en Avril, Aoust et Decembre. Celle d'Aoust est la meilleure.

Le geroffle ne vient que des isles de Motir, Tidore, Ternate, Machian, Bathian, Ambon. L'arbre du geroffle est de la grandeur d'un cerisier. Il fleurit en Fevrier et autant de fleurs sont autant de fruits. Ces arbres ont peu de feuilles, qui ressemblent a

1) Banden en linten.
2) Zie boven.
3) Vgl. over dezen handel de beschrijving bij Ricard, Traité General du Commerce, p. 6 suiv.

celles du laurier. Cet arbre est si chaud, que fort loin a l'entour la terre y est seiche et ne produit point d'herbes. On ne ceuille point ce fruit, on la bat avec des gaules. La recolte se fait en Aoust et Septembre. L'on envoye des hommes par toutes ces isles dans le temps de la recolte pour amasser ce fruit.

Des toiles claires, appellées ternatanes, parce qu'elles se font dans les isles de Ternate.

Ces isles sont situées a l'Est de celle de Java. Elles estoient possedées par les Portuguais il y a bien de temps, mais les naturels du pays, ne pouvant souffrir leurs cruautez, se souleverent contre eux et a l'ayde des Hollandois ils les en chasserent. Les Hollandois s'y etablirent en leur place et avec le temps et a petit bruit y ont basti de forteresses si bonnes, qu'ils se sont rendus les maistres et que les roitelets de ce pays sont entierrement dans leur dependance.

Dans le temps que les Portuguais possedoient ces isles, l'on y venoit negocier des isles de Macassar, de Borneo et du Jappon, mesme de la Chine, mais a present les Hollandois n'y souffrent personne negocier qu'eux mesmes et portent ces epiceries dans les lieux qu'on vient de nommer, dans le royaume de Bengale, dans le Mogol, a Surate, dans la Perse et autres lieux, où ils les vendent une fois plus cher et dans une quantité bien plus considerable qu'en Europe. Aussy est cela le grand profit et le maintien de la Compagnie aux Indes, sans quoy elle ne pourroit entretenir tant de forteresses, tant de troupes et tant de depence comme elle fait.

Le Jappon, où les Hollandois seuls de tous les Européens negocient, fournit du cuivre rouge en petits lingots d'un demy pied de long, pesant environ

une livre. Ce cuivre va du pair avec la rosette de Suede et mesme est preferé a Aix la Chapelle pour la fabrique.

La Chine ne nous fournit rien, parce qu'il est deffendu a tout etranger d'y aller negocier, mais a Batavia il y a toujours un marché de Chinois, Malagois, Malabarois, Pequinois, Abissins, Turcs, Arabes etc.

Les Chinois y apportent: satins roulez, damas de couleur, satins (pliez en livre), soye, thé, porcelaines, fil de floret, panchies, espées, du petit satin, crespons de soye, gommes, laques, cire a cacheter, lacque en feuilles.

La Coquinchine et le Tonquin donnent: soye, satins (pliez en livres), panchies, guilains, sochies, atlasse (diverses sortes de soye).

Syam: estain (aussy bon que celuy d'Angleterre).

Malaca et Sumatra: poivre, gingembre, bois de sandal, benjouïn, campher, alloes, estain, tamarin, galiga, cardamon.

Bengale fournit: soye (qui vient par Casseme Bassar), toille de cotton claire (dite mousselin qui vient par Amboa), salpestres (deux a trois millions livres par an), indigo, citches, indigo diana, indigo lauro, civette, borax, taffetas et armoisins, fil de cotton, fleuret, etoffes de soye (les plus belles).

Coromandel: indigo, bois d'ebeïne (moindre que l'ebeïne maurice), bois de Calliatour, cotton, toiles grosses comme salampouris, guinées et autres toiles, chits etc., mouchoirs, cravates.

Malabar, Surate, Cambaye: poivre (tout le long de la coste de Malabar), toiles peintes, toiles rayées (qui se portent beaucoup en Guinée), indigo, fil de cotton, drogueries (de toutes sortes), sel ammoniac, sang de dragon, ambre gris, borax, gingembre, bezouart.

Du golfe Persique: perles a l'once, soyes de Perse, satins roulez, drogueries.

De Ceylon: la canelle (c'est le seul endroit du monde où il en croist; cauris ou bouges (qui sont petites coquilles qui se peschent aux Maldives), cotton filé, bois d'ebeïne.

Le depart des vaisseaux de Hollande pour les Indes est ordinairement en May, Septembre, et Decembre. Le nombre n'en est pas reglé. Cela depend de la situation des affaires en ce pays-là. Cela va de seize a vingt vaisseaux. Dans le commencement de Decembre il part toujours une galliote, qui va au Cap de Bonne Esperance et ne passe pas plus loing. Cette galiote porte les lettres d'ordre a l'amiral de la flotte attendue des Indes pour la route qu'il doit suivre, les signaux qu'on luy doit faire, quand on doit luy envoyer dans nos mers quelques galliotes d'avis, et autres pareilles choses, qui servent de connoissance a quelle hauteur il trouvera les dites galliotes.

Ces galliotes envoyées au Cap y arrivent toujours en Mars ou Avril et c'est justement le temps que la flotte des Indes s'y rend. Le depart des vaisseaux des Indes pour Europe est toujours au commencement de Decembre de Batavia et au commencement de Janvier de Ceylon. Le nombre de ces navires n'est pas toujours reglé; il y en a depuis huit jusques a seize et il y a deux ans qu'il en arriva dix neuf.

Les vaisseaux de Ceylon ne vont point a Batavia comme ceux de Surate et de la coste de Coromandel; il y a quelques années que ceux de Bengale au lieu d'aller a Batavia se joignirent a ceux de Ceylon, mais cela est extraordinaire. Ces vaisseaux se rendent au Cap de Bonne Esperance au mois de Mars et d'Avril et en partent en flotte au mois de May pour ce pays-cy.

Apres la premiere partance des vaisseaux de Batavia, qui est au mois de Decembre, il en repart ordinaire-

ment deux au mois de Fevrier qui aportent les retours de la Chine. Ces vaisseaux sont ordinairement peu riches et peu chargez.

Lorsque la flotte des Indes est arrivée en Hollande [1]), des le mesme jour, s'il est possible, les directeurs s'assemblent et lisent publiquement les lettres, mais comme ces lettres sont en fort grand nombre, l'on n'en lit que quelques unes des principalles. Il arrive mesme assez souvent qu'on met a part celles qui sont les plus importantes, ce que les directeurs de la commission secrette connoissent. Cette reserve peut quelquefois estre bien avantageuse pour les amis que l'on veut servir, en leurs donnant avis d'achepter ou vendre des actions, suivant que les affaires vont bien ou mal pour la Compagnie.

Si tost que les lettres, que l'on veut lire publiquement, sont lues, on fait imprimer la cargaison, qui est la liste par quantité et qualité des marchandises que la flotte a apportées. Et il y a beaucoup de fidelité sur cela et par là tout le monde peut avoir connoissance en peu de temps des marchandises arrivées et de leur qualité.

Quelque temps apres l'assemblée des Dix-Sept fixe le temps de la vente des marchandises, qu'elle veut vendre, et leur quantité. Et elle declare qu'elle retient telle et telle qualité et quantité de marchandises, qu'elle promet ne vendre que dans un temps prefix qu'elle marque, ce qui s'observe religieusement.

Depuis le temps que les Dix-Sept ont resolu la vente jusques au temps qu'elle se fasse, les commis et autres gens de la Compagnie mettent les marchandises en ordre et les divisent en lots. Par exemple: l'on met dix mil livres de poivre pour chaque lot, dix mille livres de salpetre de mesme et les lots

1) Vgl. Ricard, p. 6 suiv.; Le Moine de l'Espine, blz. 426 vlg.

ainssy disposez se marquent par numero. Cependant la quantité et qualité des marchandises qui se doivent vendre s'impriment. Et dans les imprimez l'on marque combien il s'en vendra dans chaque chambre et le jour que la vente s'y fera. Les imprimez s'envoyent dans les pays etrangers et l'on prend toujours si bien ses mesures qu'il y a du temps assez pour en ecrire aux pays etrangers et en avoir reponse avant que le jour de la vente soit arrivé.

La vente ne se fait jamais qu'en public au plus offrand et l'adjudication s'en fait par un coup de marteau, que le crieur frappe quand il connoit qu'il n'y a plus d'encherisseur. Cela se fait beaucoup plus viste que l'on ne pense, puis qu'en deux heures l'on vend trois a quatre mille balles de poivre. Le nom de l'adjudicataire s'ecrit sur les livres de la Compagnie avec le lot et le prix qu'il a achepté.

Deux jours avant que la vente se fasse les magazins sont ouverts; y va qui veut pour voir et considerer les marchandises qui y sont, et lorsque les marchandises contenues dans un magazin sont vendues, l'on le ferme, n'estant plus permis d'y entrer.

La Compagnie ne fait credit a personne; il faut qu'elle soit payée a peu pres avant qu'elle delivre sa marchandise, apres quoy l'on va a la maison des Indes, où il y a toujours quelque directeur pour cela, lequel donne un billet d'ordre pour le garde-magazin de delivrer le lot de marchandise qui y est specifié. Quand ceste marchandise est reçue, soit qu'elle se preste ou non, l'achepteur fait luy mesme son compte du montant des marchandises et paye, s'il doit, mais il faut que ce compte se regle avec un teneur de livres de la Compagnie. Le payement de toutes les marchandises vendues se fait en banque, ce qui evite une infinité de peine en epargnant de compter des especes.

La Compagnie stipule [1]) dans les ventes que les achepteurs jouiront d'un et demy pour cent sur les achapts en payant comptant a la vente. Et ce benefice se diminue a proportion du temps que l'on tarde a payer, ce qui se reigle a raison d'un demy pour cent par mois.

La Compagnie stipule encore que les achepteurs seront obligez d'enlever leurs marchandises dans trois mois, passé lequel temps les marchandises restent dans les magazins aux risques des achepteurs, qui payent ensuite le droit du magazinage et l'interest du montant de l'achapt a demy pour cent par mois, avec la liberté de faire vendre en public les marchandises non enlevées aux risques de l'achepteur; et si les marchandises rendent moins que ce qu'elles ont esté vendues en premier lieu, l'achepteur est obligé de faire bon la difference; si elles rendent plus, ce surplus est au proffit de la Compagnie.

FIN.

BANQUE D'AMSTERDAM [2]).

La banque d'Amsterdam est le depost de l'argent des particuliers pour la commodité publique. Si ce que l'on en dira dans la suite ne repond pas exactement a cette difinition, il est toujours vray de dire que c'est sous cette image qu'on l'a representée dans son commencement et qu'on la montre encore aujourdhuy.

---

1) Vgl. Ricard, p. 7. Van de daar genoemde makelaars wordt hier niet gesproken.

2) Vgl. daarover vooral W. C. Mees, Proeve eener geschiedenis van het bankwezen in Nederland gedurende den tijd der Republiek, (Rott., 1838), blz. 33 vlg. tot blz. 207; Van der Oudermeulen, Recherches sur le commerce, II, p. 49 suiv.; Ricard, p. 170 suiv.; Le Moine de l'Espine, blz. 54 vlg.

Ceste banque est sans contredit la plus considerable qui ait jamais esté et il n'y a guerres de particuliers dans l'Europe, pour peu que leur commerce s'etende vers ces provinces, qui n'y soit interessé directement ou indirectement, souvent sans le sçavoir.

Elle fut establie en 1608 [1]) par le conseil de la ville, nommé le Conseil des Trente-Six. La ville s'est rendu caution, comme elle l'est encore, envers les particuliers de tout l'argent qu elle a receu et qu'elle reçoit tous les jours. Quel fut son premier fond lors de son etablissement, quelles sommes elle a touché depuis, et combien elle doit aujourdhuy, c'est ce que l'on ne peut sçavoir, puisque les officiers qui la regissent, comme les commissaires, les teneurs de livres etc., ne sont reçus daus leurs emplois qu'après avoir fait serment de ne rien reveler de ce qui regarde l'interieur de ceste affaire. Je ne scay si ceux, qui sont actuellement employez et qui le seront dans la suite, manqueront a leur serment, mais jusqu'a present je ne sache point qu'on y ayt manqué. [2])

Le lieu de la banque est dans la maison de ville, où il y a des chambres pour les commissaires, pour les teneurs de livres, pour les contreleurs, pour les essayeurs, qui s'apelle la chambre du change, et autres; enfiin il y a la chambre des especes, qui est une chambre, où l'on met le tresor. Les chambres sont toutes voutées de peur du feu; il y a mesme dans la chambre des teneurs de livres un armoire dans le mur, où tous les soirs on enferme les livres.

---

1) De ordonnantie der stichting is van 31 Jan. 1609; het plan was echter reeds in den zomer van 1608 vastgesteld. Vgl. Mees, blz. 32; de ordonnantie zelve aldaar, blz. 283.

2) Vgl. over deze geheimzinnigheid en hare redenen: Mees, blz. 34, 148 vlg. Sedert is natuurlijk veel licht over een en ander opgegaan zooals ten duidelijkste blijkt uit het boek van Mees, die de bankboeken zelf en de vroedschapsresolutiën kon raadplegen.

Ces precautions sont necessaires, puisque en l'année 1653, lorsque la maison de ville fut bruslée, les livres de la banque furent conservez et l'on les peut voir dans leur rang avec tous les autres livres et papiers qui ont precedé et suivi cet incendie. L'on a grande raison d'y prevoir, puisque les livres contiennent la creance du bien de tous les particuliers et s'il y arrivoit du malheur, quel desordre!

La banque est regie sous l'authorité des bourguemestres et du Conseil des Trente-Six par des officiers, qui ne sont admis qu'après avoir fait leur serment sur ce que l'on souhaite d'eux; ce sont les bourguemestres regents qui conferent ces offices.

Il y a quatre [1]) commissaires, qui sont gens notables et qui pour l'ordinaire ont esté dans la magistrature. Ils n'ont point d'apointements et ne sont commissaires qu'une année de suite; ils peuvent le redevenir mais ils ne peuvent pas estre continuez [2]).

Les autres officiers le sont pour la vie, a moins qu'ils ne fissent quelque chose contre leur devoir. Il y a quatre teneurs de livres, qui ont chacun par an trois mil florins d'apointement, quatre sousteneurs de livres avec mil florins, quatre controlleurs avec trois mil florins chacun, un essayeur avec deux mil cinq cent florins, aussy par an [3]). Il y a encore des caissiers, qui comptent l'argent qui se porte a la chambre du change, et des gens employez a des ouvrages serviles. Je n'en parle point.

Les commissaires sont pour la garde du tresor.

---

1) Eerst drie, sedert 1686 vier, in 1715 tot vijf, 1716 tot zes, later tot zeven en acht vermeerderd. Vgl. Mees, blz. 150.

2) Dit klopt niet met de lijsten van Commissarissen der wisselbank bij Wagenaar, waarop herhaaldelijk dezelfde personen verscheiden jaren achtereen voorkomen. Daniel Hochepied b.v. van 1695—1704.

3) Ibid. blz. 151.

Chacun d'eux a une clef et tous quatre doivent estre present, quand il faut mettre quelque chose dans la chambre des especes ou pour en tirer. Ils recoivent les matieres ou especes qui se portent a la chambre du change. Ils en font ecrire la valeur sur les livres de la banque sur le compte de celuy, qui donne ces especes ou matieres; ils ont inspection sur les livres de la banque. C'est a eux que les teneurs de livres portent la solde des comptes des particuliers. C'est avec eux que les particuliers s'entendent pour la solde de leurs comptes. C'est avec eux que les bourgemestres parlent et conferent, lors qu'il s'agit de quelque chose qui concerne la banque. Enfin ils sont pour ainssy dire les banquiers eux mesmes.

Les teneurs de livre n'ont d'autre soin que de passer en debit et en credit sur les livres de la banque les billets qui leur sont presentez. Ils ecrivent dans le debit de celuy qui paye et dans son compte le nom de celuy a qui l'on paye, et dans le credit de celuy a qui l'on paye le nom de celuy qui paye. Et quand un compte est soldé ou porté a un nouveau feuillet, ils en portent la solde aux commissaires.

Les controlleurs ont des livres semblables a ceux des teneurs de livres; ils passent en debit et credit les mesmes billets; mais ils n'ecrivent point les noms; ils posent seulement les chiffres qu'ils additionnent comme les teneurs de livres de cinq chiffres en cinq chiffres pour eviter les abus que de plus grandes colonnes de chiffres pouroient causer; tous les jours les teneurs de livres et les controlleurs collationnent les ecritures passées dans la journée, afin que si les uns avoient erreur de calcul, ils fussent redressez des autres.

L'essayeur fait l'essay des barres d'argent et lingots d'or qu'on porte a la chambre des especes; ses essays

sont receus partout, il pese les especes et sur les bordereaux les commissaires reçoivent et payent en banque les parties qu'il a receues.

Quoique l'on ne sache pas quelles sommes la banque a reçeu des particuliers depuis son etablissement, par les precautions que l'on a prises de faire faire des sermens a ceux qui ont inspection sur les livres et sur les controlleurs, l'on juge facilement que son fond doit estre considerable, puisque l'on luy porte encore si souvent des especes et des matieres.

Son premier fond se fit d'abord avec de fortes especes que l'on nomme icy argent de banque [1]), parce que l'on porta de ces especes a la banque, ce qu'en d'autres endroits l'on apelle argent de change. Elles etoient semblables a celles, qui avoient cours autrefois dans la Flandre françoise et qui l'ont a present dans la Flandre espagnolle, où les ducatons passent pour trois florins et les richedalers pour 48 solz; cest argent, estant plus fort que celuy qui est dans le negoce ordinaire et que l'on nomme argent courant, fait une difference de cinq pour cent. Et cette difference est ce que l'on nomme agio de banque. Quelquefois cet argent de banque vaut plus de cinq pour cent et quelquefois il vaut moins, suivant que l'on en a les plus ou moins besoin dans le commerce. Ce n'est que depuis un an qu'il y a du changement dans la maniere que la banque reçoit les matieres et les especes [2]); elle avoit coutume de les prendre a des prix un peu plus hauts que les maistres des monnoyes ny les particuliers n'en pouvoient donner; et a ce propos il est bon de dire que toutes les especes d'or ou d'argent monnoyé et non monnoyé sont dans toute la Hollande comme une mar-

---

1) Vgl. Mees, blz. 54 vlg.
2) Vgl. Mees, blz. 81 vlg.

chandise, qui a ses hausses et ses baisses, qu'il n'y a point d'ordonnance qui en deffende la sortie ny qui oblige les particuliers de les porter a la cour des monnoyes pour y estre recues a tel ou tel prix de tel ou tel titre. Ainssy celuy qui en a, les tient au prix qu'il luy plait et ne les vend qu'a celuy qui luy en donne le plus, mais les maistres des monnoyes estant obligez de donner un certain titre de fin aux monnoyes qu'ils battent, la banque declaroit lorsqu'il arrivoit des flottes par le retour de gallions, qu'elle recevroit les matieres a un point qu'elle fixoit toujours un peu plus haut que les maistres de monnoyes n'en pouvoient donner; et pour ce qui regarde les particuliers, la banque a obtenu de l'Estat que nul particulier ne pouvoit envoyer des matieres hors du pays, a moins qu'il n'en eut porté a la banque autant qu'il en envoyeroit dehors. Par cette manoeuvre il se trouvoit que la banque recevoit autant de matieres d'or et d'argent que les particuliers et que les maistres des monnoyes n'en auroient jamais achepté, s'ils eussent donné aux especes le titre porté par les ordonnances. Ainssy la banque attiroit toujours beaucoup des matieres, mais l'Estat rendit l'année derniere une ordonnance qui fixe le prix du fin a 25 florins 2 solz argent courant le marc.

Les sevillannes ou reaux [a]) a 22 florins 2 s. argent de banque, qui font argent courant a 5 pour cent d'agio .	23 florins 4 s.
Les Mexicannes a 22 florins 2 s. argent de banc, qui font argent courant	23 florins 4 s.
Les piastres, pilliers ou pillars a 22 florins 6 s. de banque, qui font argent courant	23 florins 8 s.

a) Op den kant staat in het Kopenh. ms.: autrement appellées pièces de huit.

Or sy de 25 florins 2 s. courant, qui est le prix du fin au terme de l'ordonnance, l'on en diminue cinq pour cent, qui est la difference naturelle de l'argent de banque a l'argent courant, il ne restera que 23 florins 18 s. de banque, c'est a dire d'argent de banque.

La banque, qui a eu sans doute quelque part a cette ordonnance, fit alors une monopole [1]: elle fit achepter des particuliers de l'argent de banque pour de l'argent courant qu'elle donnoit, et elle en fit achepter une assez grande quantité pour faire monter l'agio a $5^1/_2$ pour cent. En sorte que pour les 23 florins 18 s. cy-dessus de banque il falloit payer 25.4 s. et plus encore en courant, ce qui n'accommodoit pas les maistres des monnoyes, aussy ne firent ils pas de grands achapts lors des retours de Cadix.

La banque en chicanant ainssy les maistres des monnoyes pensa qu'elle engageroit les particuliers a luy porter les matieres qu'ils avoient, mais elle se trompa; il n'y eut que les plus pressez qui le firent; les autres, qui etoient en estat de garder leurs matieres d'or et d'argent, se tinrent fermes a ne les pas donner a si bas prix et le temps a fait voir qu'ils avoient raison. Car les richedalers ayant esté dans ce temps-là fort recherchées comme elles le sont encore pour le Nort, [2] les maistres des monnoyes ont achepté les barres d'argent jusqu'a 23 florins 9 s. le marc, ce qui va a 25 florins 16 s. en courant; les réaux, appelez pilliers et mexicannes, ont esté fort recherchez en Angleterre pour les Indes Orientales et pour le Levant [3]) et au lieu de 23 florins 8 s. de banque et de 25.4 s. en courant l'on en a donné et l'on en donneroit

---

1) Vgl. Mees, blz. 126 vlg.
2) Zie boven, blz. 246.
3) Zie boven, blz. 278.

encor, s'il y en avoit, 23 florins 16 s. Le marc d'or fin a esté fixé a 374 florins 10 s. 4 d., mais les particuliers en donnent 377 florins 4 s. Ainssy pour cette année l'or a echapé a la banque aussy bien que l'argent et elle en a esté si bien la duppe, qu'elle n'a de barres qu'autant qu'il luy en faut pour un usage, dont je parleray cy-aprez.

Outre ce que la banque acquiert des matieres et des especes en pur achapt, elle reçoit les ducatons a 3 florins, les richedalers de banque a 50 s., lesdits richedalers ordinaires a 48 s., les ducatons d'or a 99 s., lesquelles especes les commissaires en fournissent leur reçeus et creditent sur les livres de la banque le particulier de ce qu'il en fournit, lequel au bout de six mois est obligé de recrire la partie avec le huitième pour cent pour l'interest, apres quoy il revient vers les commissaires, lesquels luy rendent son argent. La Compagnie des Indes Orientales donna l'année derniere de cette maniere plus de quatre millions en piastres a la banque.

Les proffits, que la banque d'Amsterdam fait, sont pour la ville et ce que je viens de dire pour l'argent en depost est un proffit, bien qu'il ne soit que de petite importance; elle fait encor un proffit a vendre ses barres aux tireurs d'or et ses barres sont faits exprez pour cela, mais le proffit le plus considerable qu'elle fait est sur le lombard. 1)

Le lombard est une maison, où tous ceux, qui sont pressez d'argent, en peuvent trouver dans leur besoin a emprunter sur des effects, qu'ils y laissent pour

1) Vgl. Le Moine de l'Espine, blz. 81, waar ook gewezen wordt op het verband tusschen de Bank van Leening en de Amst. Bank, ofschoon alleen in algemeene termen, dat namelijk „de gelden hierin gebruikt door de wisselbank gefourneert werden en dus veel gemeenschap tsamen hebben", vgl. blz. 86.

gages. L'on y porte des joyaux, bagues, montres, enfin tout, jusqu'a des chemises; tout y est reçeu et l'on y preste de l'argent sur tout.

Il y a dans ce lombard des receveurs, des payeurs et des estimateurs. Les estimateurs estiment la valeur du gage que l'on porte; par exemple, un bijou de 300 florins sera estimé un peu plus ou un peu moins, mais l'on ne prestera que 200 florins sur ce gage avec un billet, qui marque a combien l'interest devra estre payé et dans lequel temps l'on doit le retirer. Quand le temps est passé, le gage est vendu au plus offrant et dernier encherissant; le moindre interest que l'on paye est de six pour cent pour l'an et a mesure que le gage est de moindre valeur plus l'interest augmente, ce qui va jusqu'a vingt pour cent par an.

La banque a quelquefois vendu des barres et y a profité, elle a meme quelquefois fait faire de la monnoye suivant la convenance des temps ou suivant la necessité.

Je ne suis pas de ceux qui croyent comme article de foy que tout ce que la banque doit et que tout ce qu'elle a receu est dans sa cave ou en autre valeur a sa disposition. La ville d'Amsterdam a fourny de si grandes sommes pendant les dernieres guerres et a fait de si grandes anticipations, qu'il seroit bien difficile de persuader les gens raisonnables que l'argent de la banque n'y a pas servi. Il vaut bien mieux garder le silence là-dessus, mais puisque l'on a remarqué que depuis son etablissement cette banque a acquis par année 5 a 6 millions, quelle prodigieuse somme ne devroit elle pas avoir. Cependant ce qu'il y a de certain est qu'actuellement elle n'a de barres que ce qu'il luy en faut pour fournir aux tirants d'or.

Jusqu'a present l'on voit qu'il y a de la realité

dans cette affaire autant qu'il peut y en avoir, rien n'estant plus réel que des lingots d'or, des barres d'argent, piastres, ducats, ducatons et autres, mais la maniere de payer ce que l'on apelle en banque n'a pas la mesme realité. L'on pouvoit au contraire la nommer une veritable chimere; puisque pour de l'or et de l'argent, que l'on aporte a la banque, elle ne donne qu'une ligne d'ecriture sur un livre. Cette ligne se transmet a un autre et ce second le transmet a un troisième comme il sera dit cy-aprez, et de cette sorte cela peut aller pour ainssy dire a l'infiny.

La banque, comme il a esté dit plus haut, estant un depost, ne paye point d'interest aux particuliers, lesquels tous les jours peuvent disposer de leur fond. Cette banque ne donne de credit a personne et s'il arrivoit qu'un particulier assignat sur la banque plus qu'il n'y auroit, primo son billet ne valideroit point, pas mesme pour la somme qu'il auroit veritablement en banque; secondo il faudroit qu'il payat l'amende de trois pour cent de tout ce qu'il auroit assigné au dela du fond, dont on ne peut disposer que l'on n'ayt payé l'amende.

Les particuliers ne peuvent se faire ecrire en banque moins de trois cent florins a la fois, si non il faut payer dix solz pour se faire ecrire a moins de 300 florins. Les Compagnies des Indes Orientales et Occidentales sont excemptes de cette loy et mesme les particuliers, quand ils ecrivent en banque a ces deux Compagnies Pour avoir un compte en banque il en couste dix florins, une fois payée pour toujours, aux teneurs de livres, et pour chaque partie que l'on ecrit, il en couste un sol et ces solz se rabattent a la fin des comptes avec les commissaires.

Quand un particulier veut payer a compte de son fond quelque partie a quelqu'un, il doit porter un

billet luy mesme ou passer sa procuration par devant les teneurs de livres a celuy dont il veut se servir pour porter son billet.

Les billets, qui s'apellent en ce rencontre billets de banque, sont conçeus en ces termes:

„Folio . . . . .

Messieurs les commissaires de la banque, il vous plaira payer a . . . . la somme de . . . . fait a Amsterdam le . . . . . florins . . . . ."

Le folio que l'on met a l'intitulé du billet marque le feuillet du grand livre, où le particulier qui donne le billet a son compte. Celuy auquel on a donné un billet sur la banque, ce qui s'apelle ecrire en banque, ne peut disposer de son billet que le lendemain.

Pour sçavoir pour un particulier si une partie, que l'on luy a promis de payer en banque, est entrée dans son compte, l'on va le demander au teneur de livres depuis sept jusques a huit heures du matin, aprez lequel temps il faut payer six solz. Il y a des particuliers, qui payent tous les ans une somme aux teneurs de livres pour avoir chaque jour un estat des parties qui leur sont entrées en banque. Il y a deux livres, qui contiennent les comptes l'un depuis le premier feuillet jusqu'a mil, le second depuis 1001 jusqu'au dessus. Ce sont les commissaires qui assignent a chaqu'un le feuillet de son compte.

L'on change de livres deux foix par an, au commencement et au commencement d'Aoust, et ceux, qui ont des comptes en banque, sont obligez dans ce temps d'aller arrester leurs comptes avec les commissaires sous peine de 25 florins d'amende.

Les lettres de change, qui se tirent des pays etrangers sur Amsterdam et d'Amsterdam sur les pays etrangers, se payent en banque. Toutes marchandises, qui se livrent a la Compagnie des Indes Orien-

tales ou qui s'en acheptent, se payent de mesme en banque aussi bien que toutes les actions et presque toutes les marchandises qu'il seroit trop long de deduire. En un mot presque tout ce qu'il y a de ventes ou achapt se fait en banque, si bien qu'il y a une difference de prix pour le payement qui se doit faire en banque d'avec ce qui se paye d'une autre maniere; par exemple: un particulier vendra sa marchandise a meilleur marché, quand il sera payé en banque, et plus cher, s'il n'est pas payé en banque. Enfin il faut pour avoir du credit avoir un compte en banque et payer ou recevoir de cette façon, si l'on veut se conserver en credit.

AANHANGSEL [1]).

Ik informeerde naar den Russischen handel en ontving daarover de volgende inlichtingen.

De kooplieden hier te Moskou zijn verdeeld in drie afdeelingen: de Engelsche, de Hollandsche en de Hamburgsche; elk van deze afdeelingen heeft haar eigen vergaderingen, maar allen drijven hun handel op denzelfden voet volgens een contract, dat de Hollanders onder elkander hebben gemaakt. Dit contract of deze overeenkomst is gedrukt te Amsterdam bij Carel van Rijschooten, boekhandelaar aan het water bij de Nieuwe Brug in de Delffe [2]) Bybel, en is ook verkrijgbaar bij den makelaar Abraham de Kramer; de woordelijke inhoud is deze:

„Contract, onder de Hollantse kooplieden tot Archangel gemaakt, Mosco den 8/19 Maart anno 1708 [3]).

Wy ondergeschreeven d'Hollantse negotianten hier

1) Mejuffrouw Lucie Miedema, candidaat in de Nederl. letteren, werkzaam bij het Historisch Genootschap te Utrecht, had de goedheid het op blz. 241 vlg. herhaaldelijk aangevoerde stuk uit het hier te lande weinig bekende boek van Grove: Eene reis naar Rusland onder Czar Peter, aanteekeningen uit het dagboek van den vice-admiraal Just Juel, gezant van Denemarken in Rusland 1709—1711 (Kopenhagen, Gyldendalske Boghandel, 1893), voor mij te vertalen. Het vertaalde loopt van blz. 361 tot 367 van Juel's dagboek, dat voor dit gedeelte uit April 1711 dagteekent.

2) Bedoeld is: Delfse.

3) Daar dit contract, dat in het Ms. van Juel circa 14 folio bladzijden beslaat, gedrukt wordt aangetroffen, zooals boven (blz. 241, noot 1) gezegd is, heeft de uitgever het niet noodig gevonden, het hier in te lasschen; ik heb den tekst daarom overgenomen uit het exemplaar van de Koninklijke Bibliotheek no. 15658: de inhoud scheen mij zeer belangrijk en de afdruk is zeldzaam.

te lande, bevinden, dat binnen den tijt dat het gemeen van de uytlantse negotianten, door het afgaan van de Engelsche en Hamburgers, is gesepareert geworden, dat seedert meest alle de voorregten, soo de uytlantse negotianten hier te lande tot die tijt toe in haar geheel hebben genooten, sijn vervallen en afgenoomen, en escontre dat veele nieuwe belastingen, soo op onse commercien als persoonen worden gepractiseert, die wy, ieder op sijn selfs sijnde, gesepareert noch met authoriteyt d'oude privilegien hebben kunnen voorstaan ofte de nieuwe inconventien konnen resisteren; daarom soo hebben wy ons ter goeder trouwen in opregtigheyt weer saamen in een gemeen subwooninge, het Hollandse, verbonden, met oogmerk om naar alle mogelijkheyt gesamentlijk en ieder in 't besonder te vigileeren, hoe wy by de hier te lande genootene voorrechten weer best moogen kunnen hersteldt en geconserveert, alsook alle nieuwe belastingen, soo over onse commercie als persoonen, naer tijdsgesteldtheyt sooveel doenlyk is gehindert worden, en ons in 't gemeen, alsook ieder in 't besonder verder tegens alle injurien eendragtelijk te mainteneeren; en om alles gelijkelijk met volle overeenkominge van tijt tot tijt sijn effect te doen hebben, soo hebben wy gesamentlijk de onderstaande reglementen, soo om den omslag van de spendaties te vinden, alsmeede waarnaar het gemeen te bestieren, vastgestelt en besloten, d'welke wy ook met onse handt-teekeningh bekragtigen en belooven als luyden van eer naar te koomen, en ons tegen de contraventeurs met alle kragt te opposeeren, opdat niet door de onwilligheyt van eenige deese seer noodige combinatie weer mogen gesepareert worden.

I. Dewyle dat onse combinatie haar eenige oogmerk is, hoe ons al gemeen in 't fatsoen en eer

gemeenderhandt te conserveeren, soo stellen wy vooraf vast, dat alle voorvallende saaken nooyt door yemants of sommiger eigen authoriteyt sullen vermoogen gedecideert of beslooten worden, maar sal alles door meerderheyt van stemmen alle billikheyt moeten geworden.

II. Dewijl dat onse onderlinge eendragt en goede harmonie het eenigste middel is, waardoor dat wy en by de regeeringh, alsook by de particulieren ende andre vreemdelingen ons gemeen alle reputatie, authoriteyt en kragt konnen doen hebben, soo ist dat wy om naar mogelijkheyt allerley oneenigheden en disreputatien tusschen ons te prevenieeren, soo stellen wy vast, en belooven by deesen, omme alle inconvenienten, soo onderlinge onder leeden van ons gemeen overloopen van negotie en andere saaken mogen voorvallen, dat wy (te weeten de partyen) die nooyt sullen inprikaasen of voor de Russe regters trecken, maar sullen wy die door twee of vier goede mannen, soo partyen daartoe uyt het gemeen selfs konnen verkiesen ofte die het gemeen mogten verkiesen, d'inconvenienten gedecideert, bemiddelt, en ter neer geleyt worden. En byaldien yemant van de partyen soude moogen door het vonnis van denselven meenen geprejudiceert te sijn, denselven sal vermogen te appelleeren aan het daar ter plaatse present sijnde geheele gemeen, dog met deselfde jugement en uytspraak alsdan moeten tevreeden sijn.

III. Dewyle dat jaarlijks eenige spendatie en depenses gedaan worden om gunst en protextie in alle voorvallen te vinden, hetwelk ten dienste en gemeene beste van de geheele commercie geschiedt, soo is het mede billijk en regt, dat ook deese over de commercie moeten gevonden worden, en dieshalven vast gesteldt, dat geseyde onkosten sullen opgebragt worden van de koomende en gaande goe-

deren, perceelsgewijse te betaalen luyt de lijst, soo daarvan gemaakt is, met die reserven, dat dito lijst, naar tijtsgeleegentheyt, jaarlijks gereguleert sal worden.

IV. De leeden van 't gemeen, soo van gereputeerde vermoogen zijn, dogh dewelke van haare negotie geen vijftien roebels jaarlijks betaalen, sullen egter de somme van vijftien roebels jaarlijks betaalen, al is het ook dat sy in 't geheele jaar geen naam op den tol mogten hebben; dog dewyle dat sommige, soo op Archangel 's jaars niet koomen, haar goederen op andere namen mogten hebben, in sulken gevalle soo sullen beyde partyen hetselve ieder apart ter goeder trouwe opgeeven, en alsdan sal het bedragen van dien op afkorting strecken, mits dat de goederen onder leeden van ons en geen andere gemeen sijn geweest; ook so is vastgestelt, dat van deese vijftien roebels jaarlijkse opbrenging d'weduwen en weesen van ons gemeen geëxcuseert zijn.

V. Is goedgevonden en verstaan, dewyle dat de jaerlijkse depenses, so aan 's Lants capiteynen van oorlog &c. worden gedaen, tot securiteyt van schip en goedt strecken, gelijk meede de onkosten van de brug, so wy expres jaarlijks laaten maaken, ende pauwsen of vaartuygen, daermede de scheepen gelost en gelaaden worden, ten dienste van schip en goedt zijn, daerom sullen in 't toekomende de pauwsen of vaartuygen naer den ouden door de scheepen of bevragter betaelt worden, maer het bruggelt en de penses, soo jaerlijks aen de Lants convoyen geschieden, sullen uyt de Gemeene Cas gevonden worden.

VI. De scheepen, soo onder ons convoy sorteeren, dog op avontuur komen, sullen naer den ouden bruggelt en capiteyns-spendatie betalen, uyt hoofde omdat wy de brugh met seer veel onkosten

in het eerst hebben moeten maaken, tot dewelke nu jaarlijks maer een kleyn onderhoud word betaalt. Ook de scheepen, soo buyten convoy naevigeeren en sig van onse brugh bedienen, sullen het bruggelt betaalen, sijnde het bruggelt vier roebels en de capiteyns-spendatie voor ieder oorloghschip vier roebels per schip.

VII. Scheepen van andere natien, onder ons convoy vaarende, sullen betalen soals by haar eygen gemeen, in voorval dat haare scheepen die met convoy vaaren in train is, ofte anders volgens hetgeen onder ons dienaengaende in het sesde articul is vastgestelt.

VIII. Van alle goederen, geen uytgesondert, so is vastgesteldt, dat de halve scheepsvragt luyt d'albekende lijst sonder eenige exceptie aen de schippers of bevragters sal moete betaalt worden, alschoon ook geen connossement van de goederen mogte geteekent sijn, of dat in de connossementen anders weegens de vragt mogte staan; want dit vreemde gebruyk door eenige eigenbaetsoekende menschen op een onderkruypende manier, om andere haar commissie, waar het mogelijk, daardoor af te trecken, schijnt opgekomen te sijn, waerdoor daernaer alle comtoiren schier als genootsaekt sijn geworden om de goederen van haare vrienden of vremden in haare bevragtscheepen tegen alle billikheyt mede vragtvry op Archangel te brengen, en aldaar dan noch door haar eygene vaartuygen en op haar kosten aen landt te brengen, sijnde een methode daeraf nergens meer gehoort wordt en in allen deelen buyten zeeden en reeden en onbillijk; daarom so is het, dat wy ondergeschreven onbillike methode geheel en al mortificeeren, en ook omdat door dit middel den een den andre vrinden niet soude mogen kunnen af te trekken, so is uno voto vastgesteldt

en belooven wy ter goeder trouwe op onse eer, dat wy alle onse vrienden, die wy in commissies bedienen, geenige uytgesondert, de bovengenoemde halve scheepsvraght van alle haare goederen sullen doen betalen; en om alle fraude te prevenieeren soo verbinden wy ons ook, om direct of indirect de berekende halve vragt op geen ander manier aen deselve onse vrienden weer te vergoeden.

IX. Dewijl dat doorgaens in praktijk is by de buytenlantse commissianten, dat sy een gemeen regt hebben, waernaer sy alle hare onkosten-rekeningen op alle comptoiren egaal opmaaken, daardoor sy veel questien met haare vrienden prevenieeren, die door meer of minder bereekenen ontstaan, ook het lokaes om daerdoor den een des andere vrienden te koomen aftronen, hetwelke niet alleen jalousie, maer selfs verwijderingh soude kunnen causeeren, soo hebben wy goetgevonden en ons verbonden, om in toekomende de onkosten alle egaal aan onse vrienden te bereekenen, luyt 't selve hieragter volgt.

X. Byaldien yemandt sig de gemeene contributie soude willen onttrecken of in 't gemeen, alschoon 't een Hollander is en van Hollantse commissie in negotie bestaet, ofte dat ook om sig de contributie te onttrecken, voor 't toekomende, sig geen Hollander op den tol meer schrijft, so verbinden wy onderlinge ter goeder trouwe, om denselven of alle deselven, sy mogen sijn wie dat sy willen, direct of indirect in onse scheepen niet te laten laaden, als onder deese absolute conditie, dat sy van yeder perceel, so sy komen te laeden, aen het gemeen te betaalen luyt de lijst, so dienaengaende onder ons gemaekt is en welke hieragter volgt. En om dit point met kragt te protegeeren, als een seer nootsakelijke bandt om ons gemeen saamen te houden en te doen conti-

nueeren, soo sal van dit articul expresse kennisse gegeeven worden aen de maakelaars, onder alle gemeen proteste, dat sy by voorval dat scheepslasten verhuuren, sulx expresselijk eens voor al moeten vooruyt bedingen, also sulx anders op haar sullen verhaalen.

XI. Andere natie, dewelke op haar selfs een gemeen hebben, in de Hollantse scheepen laadende, sullen van ieder perceel betaalen, sooveel als wy aan haar gemeen moeten betaalen, als wy in hare scheepen, die met convoy gaan, laden; ofte anders sooveel als wy selfs luyt de lijst betaalen.

XII. By ondervinding soo weeten wy, dat een procureur veel bekwaamheden moet hebben, wel besonderlijk dat hy perfect in de Russe taal, volkoomen ervaaren in de hierlandse regten, en vooral moet het een eerlijk man en een uytlander weesen, qualiteyten, die men weynig by malkanderen vindt en juist in een persoon, die sig het procureeren wil aennemen; en sonder denselven soo is het ongeraaden aen yemandt buyten ons de commissie van het gemeen te vertrouwen, besonder als eerlijke luyden door aenbrengers in 't laborent konnen gebragt worden, soodat wy provisioneel ons sonder procureur sullen behelpen; te meer omdat wy mits deesen vaststellen en met malkander besloten, om diegeene, soo uyt onse in proces met de Russen of andere uytlanders raaken, om deselve, naar tijtsgelegentheyt, met het gantse gemeen in haar billijk regt by te staan. Daerom soo stellen wy met dit articul vast, omme aan alle particulieren, die billyke saaken voor de regtbank, op ordentelijk schriftelijk versoek van den gepreudiceerden een gemeene saek te maaken; en dewijl dat een Russe schryver doorgaans van nooden sal hebben, soo kan een op jaergelt gehouden worden, dog voor denselven kan

derselve, het protocol van 't geene in cancellery en rechtsaaken omgaat, niet onder hem, maar onder d'heeren Thresauriers in de Gemeene Cas moeten bewaaren.

XX. By aenneemen van een procureur soo recommandeeren, bovens hetgeene in het twaalfde en voorenstaande laetste point daaraf geseyt is, meede in deliberatie te neemen, dat eerstelijk den procureur sub nomine van procureur van den heeren Minister van den Staet bekent, in cancellery gerespecteert worden, hoe of desselfs salarium te vinden, aen wat leegers hy gebonden moet sijn, waeronder wel niet de minste in consideratie te neemen komt, dat ymandt particulier hem geen processaak sal opdragen, maer sullen door de heeren Thresauriers moeten gedaan worden, dewelke hun procureur by overleevering van de obligatie alsdan in een boek sullen doen schriftelijk bekennen, wat schultschrift sy hem en tot wat eynde gegeeven hebben, ook dat geen procureur sonder schriftelijke authorisatie door den crediteur vermag te quiteeren.

XXI. Alle de Hollantse negotianten, die van tijt tot tijd koomen, sullen deesen, en hetgeene het gemeen voor 't toekoomende nader souden moogen besluyten, mede versogt worden te teekenen, opdat onse vereeniging mooge continueeren; en byaldien yemant sulx weygert, sullen ons tegens denselven (luyt het tiende articul) opposeeren. Andere natie meede verlangende in ons gemeen, sullen meede als vooren, door onderteykening van het vooren gearresteerde en soo in 't toekomende nog beslooten mag worden, hetselve onderwerpen en alsoo het gemeen ingelijft worden.

Dit vorenstaande alle bekennen wy aldus eenpaariglijk en sonder opdringingh ofte tegenspreeken

te hebben geresolveert, en tot onderhouding en bestiering van ons gemeen vastgestelt, en verbinden wy ons mits deesen, om hetselve in allen deele te onderhouden. In oirconde der waarheyt, soo hebben wy deselven met onse handt onderteekent.

Was geteekent:

Gilles Barentsz. Kloek.
Dito voor Gaarlandt, absent.
Henry Swellengrebel.
Dito voor Kannegieter, absent.
Cornelis de Jong en Samuel Hofman.
Hendrik Minne en Jan Letteur.
Rudolf Meyer.
Nanning en Daniel Pell.
Jan van Sweeden.
Jan Lups.
Jan van Gent.
Barent Hiddink.
Jean Ernst van Bassen.
Adam Gresnig.
Isack Kintsius.
Pieter Roose.
Isack van der Burgs.
Cosmis d'Bosch en broeder.
Jan Houtman.
Siemon Hoogkerk.
Hendrik Bodisco en soon.
Reynier Smidt.
Jan Niemants.
Nicolaas Romswinkel.
Jan Verkuylen.
Voor de Wed. Steven Elout.
Volkert van Jeveren.

Spendatie aan 't Gemeen, over uytgaande goederen.

Jugten een pak van 20 rolle	10 cop.
Talk, Archangelse, Oestingaase of diergelyke fust	3 cop.
Waatse en andere diergelyke fust	4 cop.
Hennip, 1 bond, sonder onderscheyt	4 cop.
Elantshuyden, 't pak	10 cop.
Bockevellen, 't last.	10 cop.
Robbevellen	10 cop.
Kleyne robbe.	5 cop.
Schevinke, 't last	10 cop.
Gesoute huyden, 't last	10 cop.
Borstels, 't oxhooft.	10 cop.
Carloek, 't oxhooft	10 cop.
Beeverwol, een carp	5 cop.
Paardestaarte en maanhaar, 't last	5 cop.
Matten, het 1000	5 cop.
Rus linnen, 't last.	10 cop.
Russe laakens, 't last.	10 cop.
Geteert en ander touwerk, 't last.	15 cop.
Vlas, 't last	10 cop.
Lijnsaat, 't last	5 cop.
Traan, de ton	1 cop.
Stokvis, 't last	4 cop.
Caviear, 't vat	10 cop.
Spingaren, 't last	10 cop.
Was, ½ cop. de poet of 't last, ...	30 cop.
Pelteryen, 't oxhooft	10 cop.
Ruwe syde, 't baal.	12 cop.
Pelteryen, in packen	5 cop.
Planken, de 100.	3 cop.
Masten, van 't stuk	10 cop.
Robarber, pelterijswyse, 't vat.	10 cop.
Teer, 't last	8 cop.
't Last harts	5 cop.
Peltery, 't carpje	10 cop.
Koorn, 't last.	3 cop.
Potas, 't vat	5 cop.
Weedas, 't last	10 cop.

Onkosten op Russe goederen.

Jugten, een pak van 20 rolle, 10 grieve en 1/2 pack, 7 gr., of die overgaet of niet.

NB. Alles wat booven de 12 rollen is, sal gerekent worden voor een heel pack, de rest 1/2.

Van een bondt hennep, onbepaalt, van 't landt of uyt de berg . . . . cop.	30
't Verbinden gereserveert.	
Van dito van overwinterde	60
't Verbinden desgelyks.	
Allerhande talk, booven de 20 poede weegende, 't vat	25
Dito voor overwinterde, 't vat	35
Kleynder dito, als Archangelse, onder de 20 poed, 't vat	20
Dito, voor overwinterde, 't vat	28
1000 matten te ontfangen en af te scheepen, van 't lant.	100
Uyt de berg	60
Dito, overwinteren	150
Teer, 't vat	25
Maanhaar en paardestaarte [1]).	
Traan te ontfangen en af te scheepen, van de ton	30
Dito, van een quarteel	50
Pottas, 't vat	30
Weedas	20
Elantshuyden, 't pak 4 gr., en overwinterde. .	60
Bockevellen, 't pak 3 gr., en overwinterde . .	40
't Vat of oxhooft peltery, met de fust 5 gr., overwinterde.	60
Schevinken, 't pak 4 gr., overwinterde. . . .	50

Toll, 4 1/2 per cento. Alle andere kleyne posten, als schrijfgeldt, geexcuseert.

Dito van 't wight goed, 1 per cento toll.

Opgeld alle jaaren te reguleeren.

1) Cijfer niet ingevuld.

Cortagie van contante inkoop als contant verkoop, ½
cento.

Die [illegible] van het meer bedragen, ½ per cent

Provisie 2 per cento van in, en van verkoop 2 per ce

Wissel-provisie 1 per cento, en van cortagie ¼ per ce
verstaende als men iemandt bedient, daer men an
niet van en handen heeft.

Provisie van juweelen, 5 per cento verkoop, en ½
van ieder per wigt gelt.

Onkosten op Duytse goederen in 't landt.

Scheepsvragt, de helft volgens de bekende lijst te be
lasen, alschoon in de connossementen niet was ingev

Pollat of Packhuys, heur lossen en afleeveren.

Laaken, Hollantse &c., van 't pak laaken . . .	cop.
Papier, van 120 riem 't pak	
Indigo, 1 vaetje	
Suyker, van de poot	
Beevers, van 300 stuks	
Syden laakenen [1].	
Bockums, 't vat, ook ketels	
Stockvis en allerley houdt, 't berquis	
Swavel, dito	
Tin	
Alluyn, 't vat 4 gri., kleyne na rato	
Galnooten en peeper &c., d'baal.	
Wierook &c.	
Lootwidt, de ton	
Wijn, 't oxhooft.	
Spaanse wijn of secq, de boodt	
Vygen en rosynen, 't vaetje	
Haaring, van 't last	
Yserdraadt of slooten, 't vat	

1) Cijfer niet ingevuld.

Saayen, een cas van 30 stuks.	75
1 vaetje naalden	30
Blicken, 't vaetje	10
Gout en silverdraat, 't doosje	10
Olyvaete, by 't poet	2
Loodt, gereguleert als 't houdt	15
Lamoenen, 't oxhooft.	25

Lijste van de lasten van de Russe goederen.

Potas, 120 poeden per last.
Weedas, 6 vaten per last.
Juchten op Amsterdam, 60 rolle.
Juchten op Livorno, 66 rolle.
Elantshuyden, 70 stuks.
Gesoute huyden, 60 bos.
Gedroogde huyden, 200 stuks.
Bockevelle, 400 stuks.
Groote robbevelle, 400 stuks.
Kleyne dito, 600 stuks.
Carloeck by de sack, of 6 vaten per last.
Hennip, 60 poeden per last.
Talck, 120 poede.
Borstels, 6 vaten, of by de poede.
Groote matten, 400 stuks.
Kleyne dito, 600 stuks.
Matsacken, 600 stuks.
Paerdestaerte en maenhaar, 60 poede per last.
Teer, 14 tonnen per last.
Rusgaarn, 60 poede per last.
Stockvis, 60 poede.
Ryst en gierst, 120 poede per last.
Lijnsaet } 16 zetwert per last.
Rogge }
Rus laaken, 6 packjes van 500 elle.
Linnen, van 6600 per last.
Syde, van de bael.
Ziberse beverbuycke, van 't packje.
Beverwol, van 't carpje.

Peltery, van de packjes alle naar de grootte, of 6 vaten per last.

Lijste van de uytgaende goederen op Archangel.

	gl.	st.
Haringh, van 't last	10	— —
Wijn, van 't oxhooft	1	— 10
Spaense wijn, de pijp	3	— —
Papier, 120 riem	4	— —
Peeper, van de bael	2	— —
Indigo, van 't vaetje	2	— —
Lakens, van 't halfje		— 10
Suyker, de 100 pont		— 8
Beevers, van de 100 stuks	2	— —
Syde laakens, van 't stuk		— 10
Pruymen, van 't vat	1	— 10
Vygen, van 't vaetje		— 6
Rosijn, van 't vaetje		— 8
Stokvishout, van de 4000 pont	10	— —
Eyloe of loot, 4000 pont	7	— —
Lootwit, van 't vat		— 10
Beckens, van 't vat	4	— —
Tin, van 't vaetje	1	— —
Aluyn, van 't vat	2	— —
Galnooten, de bael	1	— —
Wierook, van de 100 pont		— 6

Contanten, $^1/_2$ per cento.
Juweelen, $^3/_4$ per cento.
Cramery, na de groote en swaarte na rato."

Wat betreft den Russischen handel te Archangel valt er verder nog te vermelden, dat te Archangel jaarlijks binnenkomen ± 70 Engelsche en een ongeveer gelijk aantal Hollandsche schepen, en van Hamburg, Denemarken en Noorwegen eveneens ± 70. Bij aankomst moet ieder schipper zich aanmelden bij het tolkantoor en opgeven aan welken koopman hij

geadresseerd is, voordat hij tot dezen wordt toegelaten. Deze koopman krijgt dan eene aanschrijving om den Czar 5 dukaten in goud te betalen, onverschillig of het schip groot of klein is. Daarenboven moet de schipper nog opgeven, hoeveel last zijn schip voert en lastgeld betalen, nl. een halven specierijksdaalder in natura per last; dit lastgeld is onlangs ingevoerd naar aanleiding van het feit, dat de Czar eenige jaren geleden een ambassadeur overzee naar Holland heeft gezonden en diens Russisch schip *daar* lastgeld moest betalen; toen de Czar dit vernam, beval hij dat alle te Archangel binnenvallende schepen eveneens lastgeld moeten betalen, van welk land ze ook komen, met uitzondering alleen van de Engelsche schepen, aangezien de Engelsche gezant dezen voor de nieuwe verordening heeft weten te vrijwaren. Hierbij valt op te merken, dat de Russen nog niet weten, hoe men schepen moet merken of meten, hoeveel last zij kunnen vervoeren; zij gelooven dus den schipper op zijn woord, maar deze geeft de draagkracht van zijn schip niet nauwkeurig op, maar stelt die op zooveel last als hij zelf wil.

Vervolgens moet de koopman op het tolkantoor het merk en het nummer opgeven van elk pak, dat volgens het connoissement zich in zijn schip bevindt; waarna hij dit alles zonder toezicht aan land en in zijn pakhuis kan brengen. Is dit gedaan, dan gaat hij naar het tolkantoor, waar hem een tolbediende wordt medegegeven om de goederen in zijn pakhuis te inspecteeren en na te gaan of hij niet meer of minder pakken heeft dan bij de aangifte vermeld zijn. Na afloop hiervan wordt een ander tolbeambte aangewezen om tegenwoordig te zijn bij het openen der pakken en op te schrijven, wat in ieder pak gevonden wordt. Heeft nu de koopman handige lieden tot

zijn beschikking, dan verstopt hij met hunne hulp bij dat ontpakken zooveel hij maar kan, om minder tol te betalen; slaagt hij daarin niet, dan koopt hij den tolbediende om, om maar zonder verder onderzoek op te schrijven wat de koopman hem voorzegt. Onder het uitpakken worden alle waren getaxeerd, niet overeenkomstig den inkoopsprijs in Holland, maar naar den luim van den taxateur, zoodat nu eens de Czar, dan eens de koopman schade lijdt. Als de taxeerende tolbediende voor omkooping vatbaar is, is hij den kooplieden ter wille door alles te noteeren voor de helft der werkelijke waarde.

Van alle ingevoerde waren wordt eerst tol betaald, als ze verkocht zijn, en ook dan pas na de sluiting van de markt, die met Nieuwjaar plaats heeft. Na de sluiting komt de koopman op het tolkantoor en geeft op, hoeveel waar hij heeft verkocht en hoeveel van de ingevoerde hij nog in bewaring heeft, want daarvan betaalt hij geen tol zoolang hij ze niet heeft afgeleverd. Dan gaat een tolbediende met hem mede, om te zien of hij evenveel koopwaar in voorraad heeft als hij heeft aangegeven; in den regel komt dit niet uit en heeft de koopman een valsche aangifte gedaan om tol uit te winnen; dan koopt hij den tolbediende om, teneinde dezen te doen zwijgen, totdat hij uit het buitenland andere waren kan binnensmokkelen in plaats van de verkochte; zoodoende gebeurt het, dat een koopman 3 of 4 jaar lang beweert nog steeds dezelfde goederen in bewaring te hebben — die echter reeds lang verkocht (en geleverd) zijn — en intusschen andere binnengesmokkelde waren verkoopt, onder voorwendsel dat hij die nog in bewaring of in voorraad had, en op deze wijze drie of viermaal meer verkoopt dan waarvan hij tol betaalt; dit bezorgt hem groote winst, maar den Czar groote schade in zijne inkomsten.

Verkoopt eenig koopman of schipper zijne waren aan een geboren Rus, dan gaan zij samen naar het tolkantoor en deelen mede, dat tusschen hen een koop is gesloten over de waren, die ze dan noemen, voor zoo- en zooveel honderd roebels, hetgeen dan op het tolkantoor wordt aangeteekend; hierdoor is de koop zoo vast en geldig alsof ze daarover een vaste schriftelijke verbintenis hadden geteekend. Nu wordt de kooper aangeschreven om 5 $^0/_0$ van den koopprijs in Russisch geld te betalen; dit wordt in één keer betaald en wel, zooals boven gezegd is, eerst na het sluiten van de markt. Wanneer nu de Rus deze waren vervoert, hetzij naar Moskou, hetzij naar andere plaatsen in Rusland, dan moet hij dadelijk na aankomst in die plaats bij de aangifte 5 $^0/_0$ betalen en bovendien opnieuw 5 $^0/_0$, als hij de waren verkoopt, zoodat hij alles te zamen 15 $^0/_0$ betaalt. Vervoert daarentegen een buitenlandsch koopman waren uit Archangel naar Moskou, of naar een andere plaats in Rusland, dan moet hij te Archangel 10 roebel van de 100 als tol betalen, en wel zoo, dat hij voor 50 kopeken een specierijksdaalder aan gewicht moet betalen, elke rijksdaalder zoo zwaar, dat 14 daarvan gaan in een Russisch pond. Bij aankomst te Moskou of in een andere Russische stad, waar de waren verkocht moeten worden, betaalt hij dadelijk weer 6 $^0/_0$ in Russisch geld en, als hij de waren verkoopt, weer 5 $^0/_0$ in Russisch geld d. i. te zamen 31 van de 100 roebels; zoodat, terwijl de Rus in het geheel van zijne waren 15 $^0/_0$ betaalt, de buitenlander meer dan het dubbele moet opbrengen, n. l. 31 $^0/_0$. Want als de Rus van iets tol moet geven, betaalt hij, zooals boven vermeld is, zijn tol alleen in Russisch geld, n. l. een roebel berekend naar 100 kopeken; de buitenlander daarentegen moet, als hij te Archangel zijn tol moet betalen, nl. 10 $^0/_0$, voor

iedere 50 kopeken een specierijksdaalder geven, d. i. 2 specierijksdaalders voor elken roebel, terwijl toch een specierijksdaalder evenveel waard is als een roebel. Dit maakt een zoo groot verschil, dat waar de Rus, zooals gezegd is, te Archangel maar 5 % in Russisch geld betaalt, de buitenlander in plaats van 10 % naar die berekening 20 % betaalt, en dit opgeteld bij de 6 % en 5 %, te betalen te Moskou of in de andere steden van Rusland, waar de waren verkocht worden, geeft een totaal bedrag aan tol van 31 %.

Ter verduidelijking wil ik hiervan een voorbeeld geven. Een koopman uit het buitenland brengt zijne waren van Archangel naar Moskou; deze waren vertegenwoordigen een bedrag van 1000 roebels, waarvan hij te Archangel moet betalen 10 % tol, d. i. een bedrag aan tol van 100 roebels, elke roebel berekend naar 100 kopeken, maakt 10.000 kopeken; die kopeken worden dan zóó omgezet in specierijksdaalders, dat elke rijksdaalder geldt voor 50 kopeken, en op die wijze worden deze 10.000 kopeken tot 200 specierijksdaalders. Heeft nu de koopman geen specierijksdaalders om er den tol mee te betalen, dan moet hij een roebel of 100 kopeken betalen voor elken specierijksdaalder of 50 kopeken, zoodat hij in plaats van de bovenberekende 100 roebels er 200 betaalt.

Die geweldige tol van 31 % is oorzaak, dat de buitenlandsche kooplieden bijna altijd hunne waren van Archangel naar Moskou of andere Russische plaatsen brengen op naam van Russische kooplieden, ten einde dien overmatigen tol te ontgaan en door die list slechts evenveel te betalen als de Russische kooplieden en onderdanen, nl. 15 %.

Zoo staat de zaak met alle inkomende waren, behalve met wijn en sterken drank, waarvoor de tol

op de volgende wijze wordt geheven. Wanneer die waren van het schip aan land worden gebracht, moet terstond, hetzij ze verkocht worden of niet, van een okshoofd Franschen wijn 5 specierijksdaalders tol worden betaald, van een okshoofd Franschen brandewijn 12 specierijksdaalders, van een pijp seck 36 specierijksdaalders. Als nu de wijn of brandewijn verkocht wordt, betaalt de kooper op denzelfden voet als boven is aangegeven voor de andere waren: een Rus 5 roebels per 100, een buitenlander 10 %, die hem echter, zooals boven is uitgelegd, worden berekend naar 20 %. Wordt de wijn naar andere plaatsen vervoerd, dan moet er daar bij aankomst en verkoop weer van worden betaald als van andere waren. Nog valt betreffende den wijn op te merken, dat daar de Russen bij de mis [1]) altijd rooden wijn gebruiken (want de wijn wordt in Rusland niet, zooals bij de Katholieken, aan de gemeente onthouden bij het sacrament), er geen tol wordt betaald van eenigen rooden wijn, waardoor de roode wijn in Rusland veel goedkooper is; maar de Russen drinken niet gaarne rooden wijn zoolang er witte te krijgen is.

Verder valt te vermelden, dat alle inkomende schepen 2 roebels losgeld betalen, de uitgaande 6 roebels, onverschillig of het schip groot of klein is, en dat dit alles wordt betaald aan de tolkamer van den Czar te Archangel.

Met den tol van uitgaande waren is het gansch anders gesteld: want alle schepen, die te Archangel Rusland overzee verlaten, moeten 4 % van hun geheele lading betalen. Zoodra de koop is gesloten tusschen een Rus en een buitenlander, laten beiden, kooper en verkooper, den koop inschrijven op het tolkantoor, waarna deze koop even vast is als eenige

---

1) Letterlijk: het sacrament aan het altaar.

schriftelijke verbintenis tusschen hen zou kunnen worden gemaakt. Den kooper wordt dan aangeschreven 4 % tol te betalen van de som, die hij voor den koop heeft besteed. Als nu de kooper deze 4 % moet betalen, doet hij dat op deze wijze: heeft iemand b. v. voor 100 roebels Russische waren gekocht, dan betaalt hij 4 roebel tol, d. i. 400 kopeken, maar voor iedere 50 kopeken moet hij een specierijksdaalder betalen, die zoo zwaar is, dat 14 daarvan een Russisch pond wegen. Heeft hij nu niet zooveel specierijksdaalders, dan betaalt hij voor elken rijksdaalder of 50 kopeken een roebel of 100 kopeken, zoodat het uitgaande recht bedraagt òf 8 specierijksdaalders òf 8 roebels van de 100. Dat de koopman zoo voor 50 kopeken een specierijksdaalder van die zwaarte moet betalen, komt daar vandaan, dat in vroeger tijden, toen de kopeken in Rusland hun volle gewicht hadden, een specierijksdaalder gold voor slechts 50 kopeken en men nu, terwijl de kopeken veel lichter zijn, zich blijft houden aan die rekening, terwijl toch een rijksdaalder te Archangel altijd wordt geschat op 90 à 100 kopeken en op zichzelf meer waard is.

Maar bij uitvoer krijgt de koopman bij den tol deze schadeloosstelling, dat, als hij Russische waren per schip uit Archangel voert, hem zooveel van den tolprijs wordt afgetrokken, als hij dat jaar over zee heeft ingevoerd aan weegwaren, d. i. alles wat aan de unster gewogen wordt, zooals suiker en dgl., zooals men duidelijker kan zien uit het volgende voorbeeld. Het blijkt, dat een koopman in dat jaar per schip uitgevoerd heeft een waarde van 1000 roebels; daarentegen bewijst hij, dat bij hem is ingevoerd en door hem verkocht een waarde van 200 roebels aan waren, die bij het gewicht verkocht worden, alles in hetzelfde jaar; dan worden die 200 roebels

afgetrokken van die som van 1000 roebels, blijft derhalve 800 roebels, van welke hij dan 4 % tol moet betalen, zooals boven gezegd is; dat wordt van die 800 roebels 32 roebels en, elke roebel op bovenvermelde wijze berekend naar 2 zoo zware specierijksdaalders of roebels, maakt 64 specierijksdaalders, van welke elke 14 een Russisch pond moeten wegen en bij het gewicht worden aangenomen; maar als de koopman geen specierijksdaalders heeft om er mee te betalen, dan 64 roebels. Omtrent genoemde weegwaren valt voorts nog op te merken, dat ze wel op bovengenoemde wijze den koopman in mindering worden gebracht bij het betalen van tol voor andere uitgaande waren, maar dat daarop zekere kleine lasten drukken, die samen ongeveer een specierijksdaalder ten 100 bedragen.

Betreffende den uitvoer van hennep uit Archangel valt op te merken, dat de koopman behalve de reeds meermalen vermelde 4 % tol nog bovendien van ieder schippond (in 't Russisch berkweed genoemd) hennip, dat hij per schip uitvoert, $^1/_4$ specierijksdaalder moet betalen; maar ter vergoeding krijgt hij voor elken specierijksdaalder, dien hij zoo betaalt, 60 kopeken terug. De Czar heeft dezen last alleen ingevoerd, om daardoor gedurig specierijksdaalders in het land te krijgen, die dan met grooten winst voor den Czar worden omgemunt in kopeken, zooals boven verhaald is bij het bespreken van de munt.

Nog wordt van alle inkomende en uitgaande waren 1 % schrijversgeld betaald.

Als de markt te Archangel nu is afgeloopen, moet elk koopman op het stadhuis te Archangel een nauwkeurige lijst inleveren van alle waren, die hij nog niet verkocht of nog in bewaring heeft, opdat de Czar kan nazien of hij nog iets daarvan noodig heeft; in dat geval betaalt de verkooper te Archangel 10

roebels per 100 aan tol, d. i. 20 specierijksdaalders zooals boven is gezegd, en meer niet, evenals de Czar, als die de waar ontvangt en voor zijn eigen gebruik op boerenwagens laat brengen naar Moskou [1]).

---

1) Onderscheiden mededeelingen over handelstoestanden in Rusland worden gevonden in Aerebo's Ms. (Collectie Thott, No. 347: Kon. Bibliotheek te Kopenhagen) over de Russische wet, die hij vooral heeft vertaald met het doel om den Deenschen koopmansstand te bevoordeelen door dezen op de hoogte te brengen van alle rechtsverhoudingen, welke op dien handel betrekking hebben.

DRIE BRIEVEN VAN WILLEM VAN OLDENBARNEVELT AAN HUGO DE GROOT, MET EEN BRIEF VAN KONING FILIPS IV VAN SPANJE AAN DEN MARKIES D'AYTONA,

MEDEGEDEELD DOOR

H. C. ROGGE.

Hugo de Groot heeft eene geregelde, zelfs zeer drukke briefwisseling onderhouden met Willem van Oldenbarnevelt, die eerst schijnt begonnen te zijn, toen de laatste, na de samenzwering tegen Maurits, eene veilige schuilplaats had gevonden bij de aartshertogin Isabella te Brussel. In de *Kroniek* van dit genootschap (Jaarg. XXIX) deelde ik in 1873 drie-en-vijftig brieven mede, door Oldenbarnevelt van 23 Januari 1626 tot 9 December 1633 geschreven aan De Groot, gevonden onder de handschriften van de Remonstrantsche kerken te Amsterdam en Rotterdam en op de Universiteits-Bibliotheek te Leiden. Er ontbreken aan die correspondentie vrij wat brieven; van de jaren 1627, 1628, 1630 en 1631 bezitten wij geen enkelen; het volledigst zijn die van de jaren 1629 en 1633. De brieven van De Groot schijnen allen verloren te zijn. Wat er van de nalatenschap van den voormaligen heer van Stoutenburg geworden is, kon ik niet te weten komen. Zelfs het jaar van zijn dood bleef mij onbekend.

De eenige brieven van den heer van Stoutenburg, die ik in de laatste jaren nog gevonden heb, zijn de drie volgende. De eerste, aanwezig op het Rijks-archief, moet geplaatst worden tusschen N°s 13 en 14 der vroeger medegedeelde brieven. De inhoud loopt voor een deel over dezelfde onderwerpen; opmerkelijk is vooral de verklaring, die de schrijver over zichzelven aflegt. De tweede, behoorende tot de collectie Diederichs op de Universiteits-Bibliotheek te Amsterdam, moet achter N°. 15 worden ingevoegd. Hij schrijft daarin o. a. over graaf Hendrik van den Berg en diens Justificatie, en over het beleg van Maastricht. De derde, weder berustende in het Rijks-archief, moet volgen op N°. 19. Bovenal verdient de aandacht wat Oldenbarnevelt in de beide laatste schrijft met het oog op De Groot, die toen te Hamburg was, na eene mislukte poging om weder met eer in het vaderland terug te keeren. Het staat in verband met de zaak, waarop hij in de brieven van 1633 zeer geheimzinnig, met gebruik van geheimschrift en schuilnamen, telkens terugkomt. Uit een en ander blijkt het volgende.

Nu De Groot Frankrijk voor goed vaarwel had gezegd en de Republiek voor hem gesloten bleef, wilden hooggeplaatste personen te Brussel eene poging doen om hem aan het hof van de Aartshertogin te verbinden. De Groot liet dadelijk blijken, dat hij er niet aan dacht naar de Spaansche zijde over te gaan; maar er waren voor hem tevens redenen, om wat Oldenbarnevelt hem voorstelde niet onvoorwaardelijk af te slaan. Er werden tusschen de Staten-Generaal van de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden onderhandelingen gevoerd over de sluiting van een Bestand, en het komt mij voor dat hij de uitkomst ervan heeft willen afwachten, al zal hij zich wel niet gevleid hebben met de hoop, dat de

Zuidelijken zich geheel van Spanje zouden losmaken en zich constitueeren tot een zelfstandigen staat. Toen die onderhandelingen op niets uitliepen, schreef Oldenbarnevelt dan ook: „Van Ursa minor (de Treves) geloof ick niet, dat yet gedaen sal worden van tgeene begonnen is. Hyades (De Groot) kan nû op syne saecke letten ende resolutie nemen. Pleiades (Oldenbarnevelt) sal hem soo lange hy leeft dienen." Oldenbarnevelt hield niet op bij De Groot aan te dringen op het nemen van een besluit, en het is niet twijfelachtig in welken geest hij wenschte dat dit uitvallen zou. Aquarius (zijne religie) zou bij Isabella geen bezwaar zijn; ook Taurus (Spanje) zou daarom niet tegen hem zijn. De Groot had slechts op te geven welk maand- of jaargeld hij verlangde. Zoo hij Spanje niet wilde dienen, dan kon hij de landvoogdes bij den Keizer vertegenwoordigen. Had hij tot dusverre aan Zweden gedacht, na Gustaaf Adolfs dood was van dien kant niets voor hem te verwachten.

Doch De Groot bleef doof voor den Sirenen-zang van Oldenbarnevelt. Deze drong telkens aan op eene beslissing, daar De Groot tijd genoeg had gehad om er over na te denken. Hij sloeg hem voor naar Keulen te komen, om een onderhoud te hebben met een persoon, die in het geheim betrokken was, want de afstand was te groot om iemand tot hem te zenden. Overtuigd dat hij zich ten laatste zou laten overhalen, wanneer hij nergens een goed heenkomen kon vinden, was er, vermoedelijk buiten weten van Stoutenburg, reeds over gecorrespondeerd met het hof te Madrid. Het resultaat blijkt uit den hier volgenden brief van Filips IV aan den markies d'Aytona, waarvan eene copie te Londen in het Britsch Museum (Mss. Add. 14.005) is gevonden door den heer Sylvino Gurgel de Amaral, secretaris van het Braziliaansch gezantschap aldaar, die de goedheid

had het stuk voor mij af te schrijven. Ook de bijgevoegde Fransche vertaling is van zijne hand.

Of de inhoud van dit stuk nog ter kennis van De Groot is gebracht, weet ik niet. Na 1633 vond ik van Oldenbarnevelt geen brieven meer, en ook in De Groot's andere brieven heb ik tot hiertoe er niets over kunnen ontdekken. Doch ik betwijfel het zeer. Door den dood van de Aartshertogin waren de Zuidelijke Nederlanden weder onder Spanje gekomen, en ook zal men te Brussel waarschijnlijk wel vernomen hebben, dat de onderhandelingen, sedert de laatste maanden tusschen De Groot en Oxerstierna gevoerd, juist in dezen tijd zijn vertrek van Hamburg naar Frankfort ten gevolge hadden, waarop weldra de benoeming tot Zweedsch gezant te Parijs gevolgd is.

H. C. R.

Mijn Heer!

Ick hebbe de memorie ten huyse van den Autheur overlesen, maer was noch niet volmaeckt; syne dispositie continuerende sal haest een eynde daervan sijn [1]). Ick wete seer wel, dat UEd. weynich obligatie heeft aan 2 [2]), immers sooveel my tot noch toe kan blijcken; hy moet sijn Hollantsche gemoet seer vervreempt hebben, die gewent sijn de rechtvaerdicheyt te kennen ende die naer advenant te loonen (ick spreecke voor die vroom sijn). Soo aen UEd. hetselfde soude geschieden, soo heeft die noch groote recompensie te verwachten; maer soo die regieringe die aldaer is soo vervalst blijft, cesseert alle hope. Onderentusschen UEd. besten tijt gaet deur, ende wert mogelijck om niet Catolyk te sijn niet genoech

1) Hij bedoelt de Memorie over den tocht van graaf Hendrik van den Berg. Zie de vroeger medegedeelde brieven Nos VIII tot XV.
2) Frederik Hendrik.

betrout, om den Coninck met goede advysen te dienen. In mijn particulier vinde ick, dat het wtblyven van de kercke my by vele odieus maeckt; doch als ick wel op mijn selve sach, soo ist dat de minste reden die sy hebben, maer wel omdat ick onbequaem sy tot eenige dingen, hebbende meer mynen tijt versleten in wellusten als om eenige deuchden te leeren, daervan my het leetwesen de eenige remedie is, doch komt in wereltsche saecken laet by. Den Cardinael Bagny is hier mede in groote estime geweest ende hebbe veele hooren pronostigiseren tot sijn pausdom. Voor mijn particulier sy van hem seer beleefdelyck bejegent geweest, ende is een vroom man. Den trefves begint op [stelten] te ryden, soo het waer is dat men mij seyt, te weten dat de onsen souden begeeren, dat dese provincien haer voor borge soude setten dat het accord soude gehouden werden. Wie sal dat eerst dorven beginnen? Het sijn voorslaegen van die geen sin tot handelen hebben, hoewel men het bedect met glimpt, dat Vranckrijck ende Engelant haer met accoort niet en sullen moeyen; somma daer is weynich hoops toe. De naeste weecke verwachte ick eenige tydinge wt Hollant; wy sullen sien wat die seggen. Het soude hier groote moeyten hebben om te doen gelooven, dat Vranckrijck geen ooch op dese quartieren heeft. Van Italien hoop men vrede, niettemin wert Mantua geschoten. Wt Duytslant is ditmael seeckere tydinge van de doot van Bettlhem Gabor, alsmede dat den Pool den Tartar geweldich geslaegen heeft. Men spreeckt weder van een aenslach, die de Staeten gehad hebben op Kildrecht op de Schelde; somma sy toonen dat geen rust by haer is. Mede is aen de Venetianen geaccordeert lichtinge tot .....[1]), seyt men; men

1) Hier zijn een paar woorden onleesbaar geworden.

roept oock seer van de provisie, die gedaen wert van hoy ende haver binnen 's Hertogenbosch ende Bergen op Soom, soodat men hier by tijts behoort op sijn hoede te sijn om te verhinderen, dat het toekommende jaer niet gelijck aen het tegenwoordige sy. Botru [1]) passeert sijn tijt met visites, die haest volent sullen sijn, tensy die van de vrouwen. Hiermede naer myne gebiedenisse aen Mejoffrou UEd. huysvrou ende familie blyve ick altijts

Mijn Heer

UEd. ootmoedigen dienaer
W. D'OLDENBARNEVELT.

Wy hebben overlange tydinge gehad dat Schouten, die wtgebroocken is tot Rotterdam, wt Hollant vertrocken was; dan vernemen hem niet, moet verdroncken sijn.

Brussel den [15] December 1629.

Mijn Heer!

UEd. aengenamen van den 20 der verleden maent is my behandicht. Soo het versoeckt daer men om aenhout tot quetsinge is van UEd. reputatie, heeft meer als gelijck daertoe niet te willen inclineren, ende is niet te twijffelen ofte is van veelen begeert. Ick hebbe daerop myne meeninge geseyt aen Mejoffrou UEd. huysvrouwe, wat dese quartieren belangt. Ick bekenne seer quaelijck onderrecht te sijn van den man op den toorn; doch daer sijn menschen die soo verblint sijn, dat sy meenen dat die man geen faulten doen en kan. Dat de Beyersche ende Friet-

1) Fransch gezant bij de Aartshertogin Isabella.

lansche macht groot is, gaet vast; evenwel hoe sullen sij den Sweed in sijne trancheen aentasten? Ten sy den honger hem van Nurenberch jaecht, sien ick noch soo haest geen eynde in Duytslant. Den grave van den Berge heeft seer quaedt gissinge gemaeckt ende niet alleen sijn selver bedrogen maer oock de Staeten; want crijcht geenen toeloopt, ende die van Luyck sijn sijne vrienden niet. Syne Justificatie is soo slecht, dat de kinderen daermede lacchen, gelijck UEd. sal konnen sien; heeft die doen drucken. Sweeden hadde mede al beloften aen de Staeten van secours gedaen Vranckrijck stont niet stil, maer die crygen nu de handen vol werck van s' Konincks broeder, by wie dat Hertoch van Momorency sich gevoecht heeft met veel volcks, als veele andere; is nu in Languedocq. Ick verseeckere UEd., dat die van ons lant in geender manieren woort houden int stuck van de religie, als blijck door de dagelyckse insolentiën te Venloo ende Ruermonde, die ongestraft blyven, ende hebben de broeder (*sic*) de principaele kerck al in. Die van Maestricht houden haer mannelijck. Wij sullen sien wat het secours van Papenheim sal brengen, 't welck nu gearriveert is. Veele meynen, al nam de Prins de stad, dat hy quaelijck weder thuys sal konnen kommen. Voor mijn cleyn verstant kan het niet begrypen, ofte daer most secours kommen wt Vranckrijck ofte Sweden, daer men tot noch toe weynich apparentie van siet. Men spreeckt hier veel van sommige aenslaegen op dese landen en de verraderyen van de Francoisen, die ten deele ondeckt sijn, doch sal daer niet van scryven dan wanneer ick beter onderrecht sal wesen, soo ick mede sal doen van alles wat gewichtich voorvalt. Van den heere Aysma [1]) dessein in lange geen scryven, niet-

1) Foppe van Aitzema, resident van de Republiek te Hamburg.

tegenstaende ick sijn Ed. verscheyden maele gescreven hebbe. Waerin ick UEd. kan dienen, hebt maer te commanderen; ende naer myne dienstige gebiedenisse aen Mejoffrou UEd. huysvrou, die ick vermene by UEd. te wesen, blyve ick

Mijn Heer

UEd. onderdanichsten dienaer
WILHELM D'OLDENBARNEVELT.

Brussel den 8 Augusti 1632.

Aen Mijn Heer
Mijn Heer de Groot, tot Dockinrijshoede.

Mijn Heer!

UEd. aengenamen van den eersten deser is my wel behandicht. Het is seecker, dat in Vranckrijck den trefves niet gelooft werd, doch hier ende in Hollant heeft men daer beter gevoelen van. Altijts gelove ick vastelyck, dat het om Vranckrijcks wil niet achter sal blijven, want vele van de Staeten niet seer fransgesint sijn. Ick hebbe noch niet gehoort, dat Charnasse in Hollant is aengekommen; hy wert als consulent gesonden, doch hoore niet dat hy tytel van Ambassadeur soude hebben. In Vranckrijck is men den grave van Egmont al moede, ende naer sommige meynen is hy de francoisen mede moede, want sy hem niet seer met gelt versien. Een van syne edeluyden heeft synen hofmeester in een kamer gepoignardeert ende strackx de vluch(t) genomen, alsoo sijn paert gereet stont. Desen hofmeester wert de schult van alle syne actien gegeven, ende sommige meynen wel dat het met des graven wil geschiet is. Het is seecker dat die Bourgignon

hem teenmael plach te gouverneeren. De Staeten van Hollant moeten nu vergadert sijn, ongetwijffelt sal men haest een eynde van de handelinge sien. Wij vernemen hier seer wel dat het voor de boden moeylijck reysen is, jae derven dicmaels die van Wienen kommen geen tweemael aen den anderen eenen wech houden; daerom, gelijck ick te vooren gescreven hebben, een cyferken soude niet quaet sijn. Ick segge nochmael dat het te verwonderen is, dat men soo weynich van de handelinge kan hooren. Het moet in UEd. quartieren al stercker vriesen als hier, dewyle het een seer gracelycke winter tot noch toe hier is geweest. Ick hope den goeden bekenden wel overgekommen sal sijn, UEd. selven hem (*sic*) wel heeft hooren hoe de saecken in ons lant gaen. Van Duytslant is hier niet seeckers; den courier, die eergisteren wt Spangnien komt, brengt mede de voorseeckerheyt van de kompste van den Infant Cardinael in dese quartieren. De Coninginne moeder is noch tot Gent, daer sy buyten disputen penitentie doet, omdat sy het goet geselschap van onse princes mist. Monsieur Volck passeert hier haer tijt met duellen, doch meest onder haer; 4 ofte 5 daegen is gebleven Rochabonne, noch heel jong ende fray sijnde, daer sommige alhier wel sin in hadden. Wat UEd. particulier aengaet, gelieve my syne intentie te laeten weten, waer ende op wat voet UEd. den Koninck soude willen dienen, ende my commanderen hem daerin te dienen, want ick sonder last niet soude derven yet voorwerpen. Het en soude mede voor UEd. niet voordelijck sijn, ende ick soude daerdoor van onvoorsichticheyt geculpeert worden. Ick en twyffele niet, ofte UEd. sal in alles contentement vinden; de redenen by UEd geallegeert sijn gefondeert. Hier sijn groote ende goede vrienden, die syne meriten wel estimeren, maer sonder UEd. last

blijft mynen mont gesloten. Mijn dunck het tijt is eens te resolveren, want den verlopen tijt niet weder komt, ende de jaeren vermeerderen. Dit is tgeene ick voor dese mael kan seggen, behalven dat ick voor altijts ende onveranderlijck blyve

Mijn Heer,

UEd. ootmoedichste ende getroutste dienaer,

W. D'OLDENBARNEVELT.

Brussel den 16en Februarij 1633 [1]).

FILIPS IV, KONING VAN SPANJE, AAN DEN MARKIES D'AYTONA [2]).

Condiciones para atraer al Licenciado Hugo Grotio, Abogado Fiscal que fue de Hollanda e Westphrisa, al servicio de su Magd.

Que su Magd. le mandara dar dos mil escudos de a diez Reales, cada año pagados puntualmente de tres entres meses en la Villa de Colonia, Liexa, o otraqualquiera en que asentare su habitacion, con parecer de los Ministros de su Magd. en Flandes.

Que haciendo juramento de fidelidad a su Magd. y al emperador, su Magd. le procurara titulo de consejero del Imperio, o otro de criado o dependiente del emperador, paraque con mayor seguridad pueda morar en el Imperio, y con menos odio de los estados rebeldes, y menor peligro de sus parientes y amigos,

---

1) „Rec. 3 Maert", teekende De Groot er op aan.

2) Boven het handschrift staat: „Copia de la Carta de Su Magd para el Marqués de Aytona remitiendole un papel de las condiciones con que podria traerse á su real servicio a Hugo Grotio."

pueda entretener sus correspondencias para mayor servicio de su Mag^d^.

Que aceptando las dichas condiciones, su Mag^d^. le mandara dar luego mil escudos en Hamburgo por um presente y ayuda de costo para mudar de casa.

Que haciendo algum servicio particular de consideracion su Mag^d^. tendra mucha cuenta de hacerse . . . . . [1]).

Y porque el instrumento para atraer a esta persona al servicio de su Mag^d^. es Bernavelt, al qual pagan muy mal su entretenimiento las finanzas (no obstante la orden del Marques de Aytona) despues de la muerte de . . . . . Infante, — que solo sabia sus servicios secretos, como de aver sido el primero que aviso los tratos del Conde Henrique [2]) y de sus cumplices, que aora se han mandado prender — parece que convendria al servicio de su Mag^d^. fuesse servido mandar a finanzas que le paguen puntualmente, y que le podrian crecer veinte escudos al més, sobre ciento y sesenta que tiene, con que quedaria igualado con el dicho Grotio, con que a este se le quitaria el temor de que no le han de pagar, y al otro la envidia y celos de que le hubiessen dado mas que ael.

Hugo Grotio tiene la mas perfecta noticia del estado de los Rebeldes de quantos oy viven, y Bernavelth es hyo del que formo aquella Republica Revelde. La memoria de su Padre es sancta y sagrada entre los Arminianos, y su cuñado [3]) es el mayor privado que tiene el Principe de Orange. Entrambos a dos son cabeças de la faction de los Arminianos, y por ellos se podia resucitar algun dia

---

1) De volgende woorden waren niet leesbaar.

2) Graaf Hendrik van den Berg.

3) Met dezen schoonbroeder zal Karel Morgan bedoeld zijn (gehuwd met Elisabeth van Marnix), die aan het beleg van Maastricht deelnam en later gouverneur werd van Bergen op Zoom; of wel Corn. van der Myle.

aquella faction y division, y faltando esta vez la tregua, como es posible que faltara, podrian ser medios proprios para bolver a ellas, q[do] pareciese servicio de Su Mag[d]. dejado aparte los servicios que Grotio con su doctrina y estilo suave podria hacer.

Madrid, 6 de Mayo 1634.

VERTALING.

Conditions moyennant lesquelles on peut attirer le Licencié Hugo Grotius, ci-devant Avocat Fiscal de Hollande et Westphrise, au service de Sa Majesté.

Sa Majesté lui fera donner deux mille écus de dix réaux, payés ponctuellement chaque trois mois à Cologne, Liège, ou dans une autre ville quelconque où il ait, avec l'avis des Ministres de Sa Majesté en Flandres, fixé domicile.

Ayant preté serment de fidélité à Sa Majesté et à l'empereur, Sa Majesté lui procurera un titre de conseiller de l'empire, ou un autre de serviteur ou dépendant de l'empereur, afin qu'avec une plus grande sécurité il puisse habiter le même empire, et puisse avec moins de haine de la part des états rebelles et de danger pour ses parents et amis, entretenir ses correspondances, pour le bon service de Sa Majesté.

S'il accepte les sus-dites conditions, Sa Majesté lui fera immédiatement parvenir à Hambourg mille écus comme cadeau et pour des frais de déplacement.

Pour quelque service particulier de considération qu'il fasse, Sa Majesté ne manquera pas de ce faire . . . .

Comme l'instrument pour gagner cette personne au service de Sa Majesté est Bernavelt, auquel les finances payent très-mal (malgré l'orde du Marquis d'Aytona) après la mort de l'Infant, — le seul qui

savait ses services secrets, entre autres celui d'aviser le premier les projets du Comte Henri et de ses complices, qu'on vient de donner l'ordre de saisir, — il semble qu'il conviendrait au service de Sa Majesté qu'on ordonnât aux finances de le payer ponctuellement, en ajoutant aux cent-soixante éçus, qu'il a, vingt autres chaque mois, de telle sorte qu'il serait égalé au sus-dit Grotius, celui-ci perdant la crainte de ne pas être payé, et l'autre l'envie et jalousie d'avoir moins que lui.

De tous ceux, qui vivent en ce moment, Hugo Grotius est celui, qui a la plus parfaite notion de l'état des rebelles, et Bernavelth est le fils de celui, qui a formé cette République rebelle. La mémoire de son père est sainte et sacrée parmi les Arminiens, et son beau-frère est le plus grand confident du Prince d'Orange. Les deux — Grotius et Barnevelt — sont les têtes de la faction des Arminiens, et on pourrait un jour la faire renaitre par eux, et la division de même; étant possible qu'on ne fasse pas la trève cette fois-ci, ils seraient les moyens les plus propres pour revenir à ces divisions, dès que cela fut convenable au bien de Sa Majesté, sans parler d'autres services, que Grotius pourrait rendre avec sa doctrine et son style suave.

Madrid, le 6 Mai 1634.

CONTRACT TOT OPRICHTING VAN EEN ZWEEDSCH FACTORIE-COMPTOIR TE AMSTERDAM IN 1663.

MEDEGEDEELD DOOR

JOHAN E. ELIAS [1]).

De jeugd van de Republiek is een immer aantrekkelijk onderwerp. Zij geeft ons een beeld van eene bedrijvigheid zonder weerga: terwijl rondom aan de grenzen het kanongebulder verkondigt hoe zij met rustelooze energie haar erf uitbreidt, wordt er in de steden met koortsachtigen ijver gewerkt aan de uitvoering van de grootsche plannen, wier verwezenlijking den Nederlanders op economisch gebied eene kortstondige wereldheerschappij zal bezorgen. Met verbazing zien de volken van Europa in 't begin toe, hoe Hollands handelsvlag alle zeeën verovert; gewillig leveren zij de voortbrengselen van hun landbouw en hunne nijverheid aan den Hollandschen koopman uit en ruilen zij die bij hem in tegen de producten, door Hollandsche kielen uit verre streken aangevoerd. Schatten hoopen zich in de Nederlandsche

---

1) De inleiding voor dit stukje, onevenredig lang, is in strijd met onze gewoonten. Wij hebben echter voor ditmaal gemeend tegen deze uitzondering op den regel geen bezwaar te moeten maken met het oog op den belangrijken inhoud van het stuk, dat reeds geheel gereed was toen wij er kennis van kregen.

REDACTIE.

steden op en brengen deze tot een luisterrijken bloei; maar al spoedig baart deze voorspoed de afgunst van minder bedeelde naburen, en wat de Hollanders als bij verrassing stormenderhand vermeesterd hebben, wordt hun door de op eigen voordeel bedacht wordende vreemde natiën in den loop der 17e eeuw in eene langdurige, taaie worsteling voet voor voet ontwrongen. Langzaam en schier onmerkbaar zijn de vorderingen van dit sloopingswerk, en juist dit maakt het zoo moeilijk de vraag te beantwoorden, wanneer onze handel zijn hoogtepunt bereikt heeft en de zon van onzen commercieelen voorspoed hare daling is aangevangen. Dit uit te maken zou eene uitgebreide studie vorderen: in de volgende regels wil ik trachten, naar aanleiding van een archiefstuk, dat op den in den vreemde tegen den Nederlandschen handel aangebonden strijd betrekking heeft, de spaarzame berichten bijeen te lezen, welke op één bepaald punt van den langen lijdensweg van onzen achteruitgang eenig licht kunnen werpen.

Hoe streelend het ook voor ons nationale bewustzijn moge wezen, dat het Nederland der 16e en 17e eeuw de handelshoogeschool van Europa kan genoemd worden, toch is het niettemin krenkend voor onze ijdelheid om waar te nemen hoe de leerlingen, na afloop van den cursus, zich haasten den leermeester de deur uit te werpen. Vooral grieft ons deze behandeling, wanneer zij den Nederlanders aangedaan wordt door een volk, dat in 't bijzonder veel aan het onze te danken heeft; dat dit laatste met de Zweden het geval is, en hoe zij dit den Hollanders vergolden hebben, wil ik hier met een paar voorbeelden uit de geschiedenis van twee voorname geslachten van Amsterdamsche beursmagnaten, die bovenal tot de ontwikkeling van Zweden zeer veel bijgedragen hebben, aantoonen.

Onder Karel IX waren, van Zweedsche zijde, de eerste stappen tot toenadering gedaan: de bloeiende handel der Nederlanders deed den vorst van het toen nog vrij armoedige land watertanden; persoonlijk stelde hij zich met Amsterdamsche kooplieden in relatie en stak hij kapitaal in hunne handelsondernemingen [1]). Door het stichten van eene Hollandsche kolonie op Zweedschen bodem, nl. te Gotenburg, in de jaren 1607—1609, zocht hij een kruimpje te erlangen van Nederland's overvloed. Maar eerst in de volgende jaren, toen het voor de Republiek raadzaam werd om in 't belang van haar handel Zweden te steunen tegen de vereenigde macht van Denemarken, het Keizerrijk en Polen, welke de Oostzee dreigde te overheerschen, kwam de aansluiting tusschen Nederland en het Scandinavische rijk tot stand. In 1614 werd tusschen beide landen een handelstractaat gesloten en drie jaren later plaatste Gustaaf Adolf te Amsterdam de eerste Zweedsche leening, waaraan de Staten-Generaal hunne garantie verleenden, en die ten doel had hem de noodige gelden te verschaffen voor den oorlog, door hem tegen Polen ondernomen [2]). Hiermede vangt de geschiedenis van Nederland's financieele betrekkingen met Zweden aan en verschijnen twee mannen ten tooneele, die wij als typen van den Amsterdamschen koopman van die dagen in 't kort willen beschrijven: Elias Trip en Louys de Geer. De laatste naam heeft een zeer bekenden klank: omtrent De Geer is er genoeg opgeteekend gebleven om zijn aandenken levendig te houden; wat zijn zwager Trip betreft, deze deelt

---

1) Verslag van een onderzoek in Zweden, Noorwegen en Denemarken naar archivalia, belangrijk voor de geschiedenis van Nederland, door Prof. Dr. G. W. Kernkamp, 1903, p. 131, 132.

2) Dr. G. W. Kernkamp, De sleutels van de Sont, p. 17, 18.

in het lot van zooveel anderen, „qui ont bien mérité de la patrie": zijne nagedachtenis is bij den nakomeling verloren gegaan.

Elias Trip was in 1570, denkelijk te Zalt-Bommel, geboren uit ouders, die om de religie de Zuidelijke Nederlanden ontvlucht waren; na zijn huwelijk vestigde hij zich in 1593 te Dordrecht. Toen hij in 1614 ten gevolge van zijne benoeming tot bewindhebber der Oost-Ind.-Compagnie naar Amsterdam verhuisde [1]), had hij zich als koopman al een gevestigden naam verworven. Maar zijne grootste ondernemingen dagteekenen pas van de volgende jaren, toen hij aan de Amsterdamsche beurs met eenige weinige andere grootkapitalisten aan de spits stond van die geslepene, wakkere en gare koopmansbent, aan wie Nederland zijne „gouden eeuw" verschuldigd is. Onder de handelaars op Italië en de Levant nam zijn huis, nevens dat der Bicker's o. a., eene voorname plaats in; daarom werd hij bij de instelling van het college van Directeurs van den Levantschen handel en navigatie op de Middellandsche zee, in 1625, aangewezen om er zitting in te nemen [2]). Ook buiten Europa's vaarwater durfde hij de fortuin gaan opzoeken: in 1616 werd door hem bij de Staten-Generaal octrooi aangevraagd om voor den tijd van 12 jaar handel te mogen drijven op sommige eilanden tusschen Congo en de Kaap de Goede Hoop, „alwaar zijn eenige mijnen van salpeter" [3]); denkelijk was het zijn voornemen om door de invoering van dit product de Fransche salpeter, die bij de bereiding van 't buskruit gebruikt

---

1) Niet in 1617, zooals men gemeenlijk aanneemt. (Zie bv. Jhr. Mr. H. J. Trip, De familie Trip, p. 38).

2) Grootmemoriaal 3, fo. 22 (Gem.-arch. te Amsterdam).

3) Mr. J. L. W. Baron de Geer van Jutphaas, Lodewijk de Geer, 20e Bijv.

werd [1]), van de markt te dringen. De Staten-Generaal, aan wie hij waarschijnlijk, evenals aan de Staten van Holland, salpeter en kanonkogels leverde, gaven hem het verlangde octrooi voor vijf reizen, dus tot ongeveer 1621; zoo bij het einde van het bestand, de oprichting van de West-Ind. Compagnie doorging, wilden zij vrij zijn om de westkust van Afrika aan deze ter exploitatie toe te deelen. Niet minder dan de handel zuidwaarts ging Trip de „Oostersche negotie" en vooral die „om het Noorden" ter harte. Reeds vóór zijne vestiging te Amsterdam dreef hij op Moscovië een „zwaren handel": na de aankomst van het eerste gezantschap door den Tsaar van Rusland in 1614 naar West-Europa gezonden, dat o. a. ook 's-Gravenhage aandeed, werd Trip door de gezamenlijke kooplieden op Moscovië aangewezen om H. H. Mog. bij de onderhandelingen met de ambassadeurs ter zijde te staan; bij deze gelegenheid bepleitte hij in eene memorie, door hem bij de Staten-Generaal ingediend, het sluiten van een handelstractaat met Rusland [2]). Hij kende de onuitputtelijke hulpbronnen, die de vruchtbare graanvelden van Moscovië den Westerschen handel aanboden, en hij vlamde er op om ook dit afgelegen en weinig toegankelijke gebied aan de Hollanders cijnsbaar te maken. In 1629 scheen dit hem te zullen gelukken. Door den oorlog in Polen en het „quade gewas" was het koren in dat jaar zeer in prijs gestegen; de Oostzee werd zoowel door de Zweden als door de Denen onveilig gemaakt: onder verschillende voorwendselen werden Hollandsche schepen aangehouden en van een deel van hunne lading beroofd of wel geheel verbeurd verklaard. Thans was voor Trip het oogenblik gunstig om met

---

1) Resol. Holland 17 Febr. 1617.
2) Jac. Scheltema, Rusland en de Nederlanden, I, p. 81.

zijne plannen voor den dag te komen; te zamen met een anderen ondernemenden Amsterdamschen koopman, Joost Willemsz. Nykerck, zette hij eene ontzaglijke speculatie op touw, een soort graantrust naar het schijnt. De beide kooplieden dienden bij de regeering een voorstel in tot het stichten van eene compagnie, met een kapitaal van 2 tot 6 tonnen gouds [1]), die het monopolie zou genieten van den graanhandel in Moscovië en waarvoor men den Tsaar door een gezantschap gunstig zou trachten te stemmen. De kosten van deze ambassade zouden door eene belasting, van de uit Rusland inkomende granen te heffen, kunnen gewonnen worden. Tegelijk verbonden Trip en Nykerck zich om uit Frankrijk en Zweden groote voorraden koren aan te voeren, zoo het hun slechts gelukte het verbod van uitvoer van graan in deze beide landen te doen opheffen. Daartoe stelden zij voor om op eigen kosten naar beide een afgevaardigde te zenden, die door H. H. Mog. van eene instructie en commissie voorzien zou worden. De Staten-Generaal vereenigden zich met dit voorstel en droegen de benoeming van een geschikt persoon voor de bezending naar Frankrijk aan Trip op, terwijl zij Nykerck verzochten een afgevaardigde naar Zweden aan te wijzen. Jan Hoeufft, een in Frankrijk gevestigde Hollander, die zich de drooglegging en vruchtbaarmaking van de moerassen in den omtrek van La Rochelle ten taak had gesteld [2]), werd daarop door Trip aangewezen om in dit land de belangen van het nieuwe korensyndikaat waar te nemen [3]). Deze opdracht zal wel onvervuld gebleven zijn, daar Nykerck, de deskundige leider der onderneming, in

1) Aitzema, I, p. 889 en 890. Zie ook p. 1042.
2) A. Lefèvre Pontalis, Jean de Witt, I, p. 82.
3) Aitzema, I, p. 849.

het laatst van hetzelfde jaar 1629 met een aanmerkelijk passief bankroet ging [1]). De geheele speculatie mislukte: ook de alleenhandel in granen in Moscovië ontging der compagnie door den onwil van den Tsaar [2]). Hoewel de onderneming dus zonder resultaat is gebleven, is zij dáárom opmerkelijk, omdat er uit blijkt wat een Hollandsche koopman uit dien tijd aandurfde, en over welk een aanzienlijk kapitaal hij beschikken kon om zulke zaken op touw te zetten.

Onderhield Trip, zooals uit het voorgaande blijkt, handelsbetrekkingen zoowel met het barre Noorden als met het zonnige Zuiden, het eigenlijke zwaartepunt van zijn handel lag elders. Zijne grootste beroemdheid [3]) dankte hij aan zijn uitgebreiden handel in oorlogsgereedschap: wapenen, kogels, kanonnen, enz., dat door hem hoofdzakelijk uit Engeland [4]) en het Luiksche [5]) betrokken werd. In een tijd „toen

---

1) Tegelijk met hem failleerde de Schepen en Raad Dr. Jan Reael, wien Nykerck meer dan 2 ton ten achteren was. Zie mijne weldra uit te geven Vroedschap van Amsterdam 1578—1795, I, p. 352.

2) Den 12/13 Juli 1635 werd in de Staten van Holland besloten de negotie der Mosc. granen „in hare voorige vryheydt te laten", wijl „by den zelven Joost Willemsz. [Nykerck] niet ghepresteert en soude konnen werden het geene dat by hem werdt vertoont" (Resol. Holland). Nykerck was 17 Maart 1632 door H.H. Mog. benoemd tot agent voor de Hollandsche natie in Moscovië (Scheltema, Rusland en de Nederlanden, I, p. 162).

3) Over den handel in geschut schreef De Geer in 1637: „dont les Trip ont eu la gloire et le proffit du passé". (Verslag Prof. Kernkamp, p. 74).

4) Elias Trip legateerde bij testament (1624) o. a. aan zijn neef Jacob Trip een som gelds „voor de goede diensten, die hy van denselve in Engelant en elders genooten heeft." (Jhr. Mr. Trip, De fam. Trip, p. 249). Later zal Elias zich wel bij zijn zwager De Geer voorzien hebben, toen diens fabrieken met hare goedkoopere producten het afzetgebied van de Engelsche industrie overstroomden.

5) Resol. Holland 28 April 1612.

de oorlogsbliksem niet van de lucht was" [1]), wierp het artikel krijgsbenoodigdheden, waarnaar altijd vraag was, groote winsten af. Niet alleen voorzag hij de Staten van Holland, sedert het eerste contract (tot een bedrag van bijna een ton gouds), dat zij in Aug. 1602 met hem sloten, geregeld van kanonkogels en salpeter [2]), maar zelfs uit Venetië gewerd hem in 1617 eene bestelling om voor de Republiek van San Marco een regiment voetvolk aan te werven en te wapenen, welke leverantie hij gezamenlijk met Louys de Geer bezorgde. Met den Koning van Zweden ging Trip in Mei 1629 een contract aan tot levering van eene partij oorlogswapenen tot een gezamenlijk bedrag van *f* 189.600 [3]); zes jaren later, in 1635, werd hem door de Staten van Holland toegestaan om 80 stukken geschut, voor den „Grootvorst van Moscovië" bestemd, naar Rusland te mogen uitvoeren [4]). Zoo groot was de financieele kracht van Trip, dat hij sedert 1626, boven en behalve al zijne veelomvattende ondernemingen en handelszaken, als geldschieter van Gustaaf Adolf kon optreden; op onderpand van het koper, dat de Zweedsche Koper-Compagnie aan den Koning jaarlijks als schatting moest opbrengen, werden hem door Trip tusschen 1627 en '29 geleend *f* 339.265. Toen de Koning na eene nieuwe regeling, in 1629 door hem met de Compagnie getroffen, beslag legde op de geheele koperopbrengst [5]) en het totaal daarvan bij Trip kon beleenen, klommen ook de bedragen van diens voor-

---

1) Kernkamp, De sleutels van de Sont, p. 7.

2) Resol. Holland 5 Nov. 1601, 22 Aug. 1602, 2 Nov. 1605, 15 Juni 1606, 28 April 1612, 17 Febr. en 29 Juli 1617, 20 Sept. 1619.

3) Kronijk Hist. Genootschap te Utrecht, 1875, Serie 6, deel 6, p. 151—154.

4) Resol. Holland 29 Juni 1635.

5) Geijer, Geschichte Schwedens, III, p. 56.

schotten aanzienlijk. In 1629 werd door hem daaraan uitbetaald *f* 565.411—4—8, in 1631 *f* 345.870. In 1632 stond de Koning van Zweden voor *f* 1.011.281 bij Trip in 't krijt [1]).

In tegenstelling van hetgeen wij bij Trip waarnemen, wiens ondernemingen eene verrassende veelzijdigheid vertoonen, was bij Louys de Geer, van het oogenblik af dat hij, naar het schijnt op raad van zijn zwager, in 1611 te Dordrecht eene handelszaak in oorlogsbenoodigdheden en de grondstoffen daarvan oprichtte, al zijn streven er uitsluitend op gericht deze tot den hoogsten trap van ontwikkeling en uitbreiding op te voeren. In 1587 geboren in 't Luiksche [2]), waar de ijzerindustrie inheemsch was, zal hij wel meer technische kennis omtrent mijnbouw en ijzerbewerking bezeten hebben dan Trip, dien hij als handelaar in ijzerwaren dan ook spoedig boven het hoofd groeide. In 1615 verhuisde hij, evenals zijn zwager in 't vorige jaar gedaan had, uit Dordrecht naar Amsterdam. Daarmede vingen ook voor hem de gouden dagen aan: eene reis naar Zweden, door hem in 't zelfde jaar gedaan om er geschut te bestellen voor de Admiraliteit, was beslissend voor zijn volgend leven. Met den scherpen, practischen blik in zaken, waardoor hij zich steeds onderscheidde, zag hij onmiddellijk in, welk een ruim en vruchtbaar arbeidsveld in dit land voor een ondernemenden en energieken industrieel braak lag. Een ontzaglijke ertsrijkdom sluimerde er schier onaangeroerd in den

---

1) Jhr. Mr. Trip, De fam. Trip, p. 40 en vgg. Zie ook achter dit werkje: Bijl. VIII—XIII.

2) Zie over Louys de Geer het reeds aangehaalde bekende werk van zijn naneef Mr. J. L. W. Baron de Geer van Jutphaas, en de geneal. De Geer in 't Jaarb. van den Nederl. Adel, 1892/93, p. 206—225. Vooral in laatstgenoemd artikel is de bronnenaanwijzing zeer uitvoerig.

rotsachtigen bodem: onkunde en mangel aan kapitaal beletten de Zweden deze schatten te ontginnen, en wat er aan ijzer en koper nog gewonnen werd, kon door de gebrekkige wijze van bewerking op de markt slechts een geringen prijs opbrengen. Een tijdgenoot verhaalt hoe Louys de Geer hem eens toegevoegd had, dat de Zweden in hun eigen land een Indië bezaten, als zij het voorhandene erts maar wisten te gebruiken [1]). Een krachtige impuls van buiten was noodig om de Zweedsche ijzerindustrie te doen opleven: De Geer zag hier zijne toekomst vóór zich. Twee jaren later brachten zijne bemoeiingen ten voordeele van de in 1617 door Gustaaf Adolf te Amsterdam geplaatste leening hem met den Koning van Zweden in betrekking, die hem de opdracht gaf een regiment voor hem te werven en te wapenen. Kort daarop zond De Geer een gemachtigde, den Luikenaar Wilhelm de Besche, naar Zweden om er het terrein op te nemen. De Besche vestigde zijne keuze op de ijzersmelterij in het domein Finspong bij Norrköping, die goede winsten beloofde te geven; De Geer volgde zijn raad en pachtte in 1619 dit domein met alle daarin gelegen berg-, ijzer- en waterwerken. Hier verrezen vervolgens de eerste fabrieken van De Geer, wier stichting eene nieuwe periode opende in den bergbouw en de ijzernijverheid van Zweden [2]). Zulk een hoogen dunk had men in Zweden van de werkwijze en bereidingsmethode, op Finspong ingevoerd, dat Gustaaf Adolf, die groot belang stelde in alles wat dezen tak van industrie in zijn rijk betrof en, tusschen zijne krijgstochten in, gaarne de mijnen en fabrieken in Zweden bezocht, in 1626 het oppertoezicht over alle factorijen van de zeven jaren te voren gestichte Zweedsche Koper-Compagnie aan De Geer

1), 2) Geijer, III, p. 63.

opdroeg. Tevens werd deze door den Koning belast met de oprichting van werkplaatsen te Norrköping, Nyköping en Danswick, tot betere bereiding en bewerking van het koper uit de rijksmijnen van Fahlun, waarvan de opbrengst ten onderpand strekte aan de in Holland gesloten en nog te sluiten leeningen. Deze leeningen werden in de volgende jaren door Gustaaf Adolf bij Elias Trip gesloten, die hem door het voorschieten van aanzienlijke kapitalen aan de voor den oorlog in Duitschland onontbeerlijke en in Zweden schaarsche contanten [1]) hielp, en die daardoor krachtig medewerkte tot het welslagen van 's Konings ondernemingen. Ondertusschen legde De Geer zich, denkelijk niet zonder den geldelijken steun van Trip, toe op den aanleg en de ontginning van meerdere ijzermijnen en het oprichten en reorganiseeren van steeds nieuwe ijzersmelterijen en geschutgieterijen. Toen hij de industrie in het district Finspong tot bloei gebracht had, ging hij in 1627 over tot het pachten van nieuwe domeinen: Österby, Gimo en Leufsta, waar hij opnieuw ijzergroeven en ijzerwerken aanlegde of ze volgens een beter systeem liet ontginnen. Nog had De Geer, sedert zijn eerste bezoek aan Zweden in 1615, deze reis niet herhaald: op verzoek van Gustaaf Adolf, die hem in 't zelfde jaar als Zweedsch onderdaan genaturaliseerd en hem benoemd had tot zijn Commissaris te Amsterdam, kwam hij in 't laatst van 1627 [2]) naar Zweden over, waar de Koning zijne voorlichting verlangde voor het in gang brengen van de in 1624 op raad van

1) Geijer, III, p. 53.

2) Den 6 Nov. 1627 schreef Gustaaf Adolf aan Oxenstjerna: „Louys de Geer is nu in 't land gekomen." Daaruit blijkt dat deze in 't laatst van 1627 en niet in 1628, zooals men steeds vermeld vindt, naar Zweden overgekomen is (Geijer, III, p. 55, noot 1).

Usselinx opgerichte [1]) algemeene Zweedsche handelscompagnie op Azië, Afrika, Amerika en „Magellanica", en voor den bouw en de exploitatie van eenige fabrieken te Norrköping. Het bedrijvige optreden van den in velerlei beslommeringen van zaken-drukte opgaanden Hollander gedurende zijn oponthoud aldaar, wekt den indruk van een rukwind over stille wateren. In een brief, 20 Juni 1628 uit Norrköping geschreven, verontschuldigt De Geer zich dat hij niet bij den kanselier Oxenstjerna kan komen wegens „de menichvuldige affairen, door Zyne Kon. M[t]. my alhier opgeleyt, als het instellen van de factorie, messingswercken, yzersnyderie ende nagelmakerie, bleckmakerie, wandmaekerie, reperbaen [2]) etc., daer veel gebouwen ende behoefften toe noodich sijn, ende hier alle daechs tusschen de 200 ende 300 menschen in aerbeydt sijn, die veel vereyschen; boven dat alle aenvangen moeylijck ende lastich sijn, ende de beginselen swaerlick om wel in te stellen". Nog vond hij tijd om iemand uit te zenden ten einde „te sondeeren, wat handel van hier op Pruyssen soude mogen vallen, 't sy in ysere off copere waeren, die ick verstaen voor desen van Luybeck plachten te trecken, ende die van Luybeck de materialen van hier mosten haelen" [3]); tevens vroeg en kreeg hij vergunning tot het aanleggen van scheepstimmerwerven te Prostholm bij Norrköping [4]). Van zulk

---

1) Geijer, III, p. 57.

2) M. a. w.: eene koperfabriek, eene ijzersmederij, eene spijkersmederij, eene blikfabriek, eene zeilmakerij (? Kiliaan geeft op: wand-velum) en eene touwslagerij.

3) Verslag Prof. Kernkamp, p. 73. Voordat bij besluit van den rijksdag te Norrköping in 1604 de uitvoer van onbewerkt ijzer verboden was, plachten de Lubeckers het ijzer en koper uit Zweden te halen en er de daarmede vervaardigde voorwerpen weer in te voeren: De Geer van Jutphaas, Lod. de Geer, p. 16.

4) Geijer, III, p. 55, noot 1.

een man moest wel eene ontzaglijke stuwende kracht uitgaan.

Gustaaf Adolf hield De Geer, wiens ijzerwerken en geschutgieterijen hem al de wapenen en kanonnen, volgens 's Konings eigen modellen verbeterd, die in den oorlog in Duitschland voor de Zweedsche legers benoodigd waren, leverden, hoog in eere. Hij schonk Louys de Geer in 1625 het monopolie van het gieten van ijzeren geschut en daarbij het privilegie om, met zijn zwager Matthias de Geer, gedurende tien jaren al het ijzer in Zweden ter vervaardiging van staven te mogen inkoopen [1]). Aldus meester geworden van de geheele Zweedsche ijzerindustrie, sloeg De Geer in 1632 in overleg met Gustaaf Adolf, dien hij daartoe in Duitschland was gaan opzoeken, een grooten slag: met goedkeuring van den Koning besloot hij den prijs van het ijzer van *f* 12 op *f* 8 te doen vallen, waardoor de Engelsche geschutgieterij te gronde zou gericht worden. De Koning ondersteunde hem daarin door eene verordening te doen uitgaan, waarbij de boeren gedwongen werden om tegen laag arbeidsloon het hout, dat hij voor zijne fabrieken noodig had, te kappen. Te vergeefs trachtten afgevaardigden uit Engeland De Geer om te koopen, door het aanbod om zijn geheelen voorraad over te nemen; hij bleef weigeren, ook toen zij daarna op hoogen toon dreigden dat hun Koning hem zou zoeken te ruïneeren [2]). Nadat hij op deze wijze de Engelsche industrie onder de knie en door zijn uitsluitend privilegie, dat in 1637 en 1640 verlengd werd, de ijzernijverheid in Zweden geheel in handen gekregen had, namen zijne

---

1) De Geer van Jutphaas, t. a. p., p. 18. Verkeerdelijk heet hier dit privil. aan Louys de Geer en zijn broeder geschonken te zijn.

2) Verslag Prof. Kernkamp, p. 73.

zaken in de volgende jaren eene ontzaglijke vlucht. In 1638 richtte hij fabrieken van staal en ijzerdraad te Norrköping op, dat door zijn toedoen het algemeene arsenaal van 't Zweedsche leger werd, vanwaar het niet alleen de bewapening maar zelfs de kleeding der troepen betrok. In de provincie Nerike stichtte hij het ijzerwerk van Skylberg; in Södermanland had hij te Norrköping fabrieken, waar het koper en het ijzer, in den omtrek gewonnen, bewerkt werd; te Godegard, in Oost-Gothland, voerde hij de smederij van spijkers en paardenhoeven in. Ook in de provincie Wermeland werden door hem werkplaatsen gesticht, evenals in Upland, waar hij, ter bereiding van het ijzer uit de mijnen van Dannemora, het beste van geheel Zweden, te Gimo eene nieuwe fabriek bouwde en die van Österby en Leufsta vernieuwde [1]). De invoering van de Waalsche smederij — in plaats van de in Zweden gebruikelijke vrij gebrekkige Duitsche ijzerbewerking [2]), — door Luiksche werklieden, die om het geloof hun land moesten verlaten en op zijn voorslag naar Zweden waren overgekomen, deed De Geer nog grooter voordeelen uit zijn monopolie toevloeien. Tot nu toe had hij de door hem geëxploiteerde mijnen en fabrieken alleen in pacht bezeten, daar enkel Zweedsche edellieden kroongoederen in bezit mochten hebben; op zijn verzoek werd hij in 1641 in den Zweedschen adel opgenomen: in 't zelfde jaar kocht hij van de Koningin de domeinen Finspong en Godegard, twee jaren later nog Österby, Gimo en Leufsta, te zamen voor *f* 309.305 [3]).

1) De Geer van Jutphaas, t. a. p., p. 24; Geijer, III, p. 63.

2) De Duitsche bewerkingsmethode was ingevoerd na het hiervoor genoemde besluit van den rijksdag te Norrköping in 1604 (De Geer van Jutphaas, t. a. p., p. 16), maar zal sedert wel reeds door De Geer verbeterd zijn.

3) De Geer van Jutphaas, t. a. p., p. 26.

Behoeft het verbazing te wekken, dat het crediet van den machtigen „ijzerkoning" gedurende den Zweedsch-Deenschen oorlog van 1644—'45 groot genoeg was om hem tot tweemaal toe in staat te stellen in de Hollandsche havens voor rekening van de Zweedsche regeering eene vloot bijeen te krijgen? Voor de Hollandsche reeders, die in de hoop op ruime winst oude schepen daartoe uitmonsterden [1]) en eene hooge rekening inleverden, bleek het eene slechte speculatie. De rekening bleef grootendeels onbetaald: van de vijf millioen, die zij beliep, wilde Zweden niet meer dan vijf tonnen gouds afschuiven [2]). Betere zaken deed De Geer in 1646, door de oprichting van eene Zweedsch-Afrikaansche Compagnie tot den handel op de kust van Guinea, waarvan het kapitaal voor de helft door hem gefourneerd werd en voor de andere helft door Zweedsche staatslieden, w. o. den kanselier Oxenstjerna, dien hij op deze wijze er voor wist te interesseeren. Hiermede slaan wij in 't leven van De Geer eene donkere bladzijde op. Zijne bedoeling kan met het stichten van deze compagnie geene andere geweest zijn dan der Nederl. W.-Ind. Compagnie binnen de „limiten" van haar octrooi eene aan Nederlandsche onderdanen ongeoorloofde concurrentie aan te doen [3]): zijn zoon Laurens

1) Kernkamp, De sleutels van de Sont, p. 64.

2) Jaarb. van den Nederl. adel 1892/93, p. 218, noot 3.

3) Dat De Geer deze Compagnie stichtte met het doel om voor de producten van zijne mijnen en smederijen een débouché te zoeken, zooals Mr. N. de Roever meent, lijkt mij onwaarschijnlijk. Zoover zullen toenmaals de zegeningen der beschaving nog wel niet onder de zwarten doorgedrongen zijn, dat zij behoefte gevoelden aan kanonnen of nieuwmodisch wapengerei of aan Europeesche gereedschappen. Dit blijkt ook daaruit, dat Laurens de Geer zijne schepen naar de Afrikaansche kust zond met een „cargasoen", dat niet uit zijne magazijnen kwam, maar op zijn last te Amsterdam door zijn agent „gekoft, besteld ende geëxpedieert" was.

de Geer, aan wien hij in 1649 het opperbewind over de compagnie overliet, verstond het dan ook niet anders. Met de grootste onbeschaamdheid nam deze een ontslagen beambte van de West-Ind. Comp., Hendrick Caerloff, in dienst, en zond hem met eenige te Amsterdam gekochte en bevrachte, maar onder Zweedsche vlag varende schepen naar Guinea, waar hij, ondanks de protesten van de gezagvoerders der West-Ind. Compagnie's nederzettingen, op Cabo Cors en elders Zweedsche factorieën stichtte en met de inlanders voordeelige handelsbetrekkingen aanknoopte. In latere jaren ontaardde deze Guineesche handel in piraterij: na ongenoegen gekregen te hebben met De Geer, bood Caerloff den Deenschen Koning in 1657 zijne hulp aan in den oorlog tegen Zweden en rustte hij — wederom met kapitaal van Amsterdamsche kooplieden — een schip uit, waarmede hij de te voren door hem gestichte factorieën van De Geer's compagnie overviel en vermeesterde, en er, zeker tot niet geringe verbazing van de bezetting, de Deensche vlag plantte. Toen eindelijk de Nederl. W.-Ind. Comp., dit voor haar tergende geplukhaar moede, ingreep, en zoowel den pseudo-Zweden als den pseudo-Denen de tanden liet zien en tegenover hen hare rechten deed gelden, was een diplomatiek conflict met deze beide rijken, dat daarna met grof geld gesust moest worden, daarvan het gevolg [1]).

Ook wegens andere „sinistre practyken" stonden de De Geer's bij H. H. Mog. in een kwaad blaadje. Van hun gezant in Denemarken, Kayser, vernamen de Staten in Januari 1653 dat het schip Sint Jacob,

---

1) Zie Oud-Holland, 1889: Twee concurrenten van de eerste West-Indische Compagnie, door Mr. N. de Roever.

door Laurens de Geer [1]), den zoon, en Adriaen Trip, den schoonzoon van Louys de Geer, bevracht, met bestemming — zooals de schipper voorgaf — naar Amsterdam, en „geladen met geschut, ijzer, koper ende andere diergelijcke waren", tusschen den 22 en 23 Dec. „'s nachts uyt den Oresont ter sluyp doorgegaan" was. Men vermoedde daarom dat het naar Engeland gestevend was „ter plaetse alwaer deselve tot afbreuck van desen Staet, ende tot nadeel van de goede Ingezetenen van dien gheëmployeert soude werden." De toevoer van oorlogsmateriaal aan den vijand was een ernstig misdrijf: bij resolutie van 17/18 Jan. besloten de Staten van Holland Burgemeesteren aan te schrijven om deze zaak in handen van den Hoofdofficier te stellen en daarin „vigoureuselijck (te) doen procederen" [2]). Als gewoonlijk, waar het handelsdelicten betrof, stoorden Burgemeesteren zich niet aan de aanmaning van de Staten; zij lieten het onderzoek naar het onvaderlandslievende vergrijp van het huis van De Geer achterwege en de daders ongestraft.

Dit alles strekte niet om het aanzien van de De Geer's in Zweden te verhoogen. Hun invloed daalde eveneens na den dood van hun familiehoofd Louys. Stelde zijn groote rijkdom — Louys de Geer liet bij zijn overlijden in Juni 1652 een vermogen van 17 tonnen gouds na [3]) — dezen in staat de Zweedsche kroon af en toe met belangrijke geldsommen te „assisteeren" [4]), wat zijn gezag niet weinig sterkte,

---

1) In de Resol. Holland staat *Gerrit* de Geer. Daar Louys geen zoon van dien naam had, zal hier wel Laurens bedoeld zijn, die toen aan 't hoofd van de zaken stond.

2) Resol. Holland 17/18 Jan. 1653.

3) Zijne dochter, getrouwd met Adriaen Trip, erfde voor haar 1/13 deel: f 130.500 (Jhr. Mr. Trip, de fam. Trip, p. 83).

4) O. a. in 1627 f 150.000 en in 't volgende jaar nog f 50.000

zijne dertien kinderen konden, toen zij huns vaders nalatenschap onder elkander verdeeld hadden, zich niet meer de weelde veroorloven even kwistig als hij met klinkende argumenten om te springen. Bovendien verlangden zij nog terugbetaling van de sommen, die de regeering van Zweden aan Louys de Geer schuldig gebleven was op de uitrusting van de vloot van Maarten Thijssen. De Zweedsche regeering moest, nu er van de De Geer's niet veel meer te halen viel [1]), wel naar een anderen geldschieter omzien. In de jaren 1627—'31 had Gustaaf Adolf op onderpand van koper uit de rijksmijnen van Fahlun zeer belangrijke leeningen gesloten bij Elias Trip; de daarop gevolgde daling van den prijs van 't koper had de waarde van het onderpand zooveel doen verminderen, dat Trip niet bij machte was uit den verkoop daarvan de geleende gelden terug te winnen. Op de klachten van Trip antwoordde Oxenstjerna met beloften; daarmede had hij zulk een succes, dat Trip zich liet overhalen — evenals na zijn dood zijne weduwe en zijn zoon Adriaen — nog meer geld tegen beleening van koper aan Zweden te verstrekken. Onder Koningin Christina werd in 1650 met Adriaen Trip, die intusschen met eene dochter van den invloedrijken Louys de Geer getrouwd was, eene overeenkomst getroffen tot delging der op Zweden rustende schuld aan de erven Elias Trip, toen groot *f* 498.123. Twee jaren later verbrak

---

Denkelijk werden later, in 1644 en '45, voor het uitreeden van de vloot van Thijssen nog heel wat grootere bedragen door hem aan Zweden voorgeschoten.

1) In 1658 kreeg Karel X met veel moeite f 15.000 los van Laurens en Steven de Geer en hun zwager Adriaen Trip (Verslag Prof. Kernkamp, p. 57) — een mager sommetje vergeleken bij de ruime subsidiën van Louys de Geer

de Koningin dit contract weer, omdat zij het te voordeelig voor hare schuldeischers achtte; in 't volgende jaar liet zij zich echter, dank zij eene douceur van *f* 30.000, welke de Trippen haar gunsteling De la Gardie toestopten, bewegen eene nadere regeling met hen te treffen. Voor een deel van hunne schuld werden zij schadeloos gesteld met landgoederen in Halland — een der armste provinciën van Zweden [1]; hoe onvoldoende deze schadeloosstelling ook was, de erven Trip moesten er zich mede vergenoegen, maar zij hadden voor goed den lust verloren der Zweedsche kroon financieele hulp te bieden. Ook van dezen kant was er dus na het verscheiden van Louys de Geer geen geldelijke steun voor Zweden meer te verwachten.

De Zweedsche regeering behoefde evenwel niet lang naar een nieuwen bankier te zoeken: hij bood zich vanzelf aan. Ten tijde van den grootsten bloei van zijne ondernemingen had Louys de Geer in zijne naaste omgeving te kampen gehad met concurrenten, die hem zijn voorspoed benijdden en misgunden. Drie zoons van zijn zwager Jacob Trip: Jacob, Louys en Hendrick Trip, die zich uit Dordrecht, waar hun vader woonde, te Amsterdam metterwoon hadden gevestigd [2], hadden daar in 1634 te zamen een contract aangegaan tot den handel „in waepenen, geschut, cogels & amonitie van oor-

---

1) Jhr. Mr. Trip, De fam. Trip, p. 50—81. Zie ook achter in dit werkje: Bijl. XIV—XIX.

2) Louys Trip bleef te Amsterdam wonen; Jacob werd, na door zijne „lossicheyt" zijne financiën in de war gestuurd te hebben, in 1652 door zijne broeders gedwongen uit de zaak te gaan, en vestigde zich te Dordrecht Wellicht is Hendrick na zijn huwelijk een tijdlang in Zweden gevestigd geweest; in 1658 hield de firma Trip kantoor zoowel te Stockholm als te Amsterdam (Verslag Prof. Kernkamp, p. 290).

loge" [1]). Eerzuchtig en ondernemend als zij waren, stelden zij zich voor, hunne ooms Louys de Geer en Elias Trip, de grootste wapenhandelaars van dien tijd, op zijde te streven en ontzagen zij geen middelen om dit doel te bereiken. In Zweden legden zij De Geer door hunne intriges het vuur zoo na aan de schenen, dat hij in 1637 verlenging van zijn monopolie van het gieten van geschut moest aanvragen, wijl „les jeusnes Trip tachent à s'y fourrer et me contreminer, comme ils ont tousiours faict", zooals hij aan Oxenstjerna schreef [2]). De steun van den Zweedschen kanselier deed de schaal ten gunste van De Geer overslaan: voorloopig moesten de jonge Trippen hunne stoute concurrentieplannen laten varen. Maar zij zagen er daarom nog niet van af; negen jaren later deed het huwelijk van Hendrick Trip met eene dochter van Louys de Geer's zwager Matthias de Geer [3]) hun de langgezochte gelegenheid aan de hand, om ze ten uitvoer te leggen. De loopbaan van Matthias de Geer was, in meer bescheiden vorm, eene getrouwe afspiegeling van die van zijn zwager. Ook hij had aandeel genomen in de opbeuring van de Zweedsche ijzerindustrie. Van een Zweedsch edelman, Paul Khevenhuller zu Auhlberg, had hij het domein Juleta, bij Nyköping, gepacht [4]) en daarop uitgebreide

---

1) Contract d.d. 15 Aug. 1634, aanwezig in de collectie boedelpapieren van Louys Trip in 't archief der Weeskamer, Gem.-arch. te Amsterdam, Laden 551 en 552.

2) Verslag Prof. Kernkamp, p. 73.

3) Dit huwelijk had plaats op 't kasteel te Österby 14 Juni 1646. — Louys en Matthias de Geer waren van huis uit achterneven, maar met twee zusters, Adrienne en Marguerite Gérard, getrouwd.

4) Dit blijkt uit eene acte d.d. 30 Sept. 1640 in 't Arch. Weesk., waarbij door P. Khevenhuller aan M. de Geer wegens „vorigen und iezigen Jahrs mussgewüchs" een deel der pachtsom van de boerenhofsteden op het domein Juleta kwijtgescholden wordt.

ijzersmelterijen en kanongieterijen opgericht; aan zijn zwager De Geer had hij te danken dat ook deze ijzerwerken — die met den naam Juleta-bruck werden aangeduid — deelden in het privilegie van het gieten van ijzeren geschut, door Gustaaf Adolf ten bate van Louys de Geer ingesteld [1]). Door het huwelijk van Hendrick Trip met de dochter van Matthias kregen de gebroeders het door hen zoo vurig begeerde aandeel in de profijtelijke Zweedsche geschutfabricatie: het duurde niet lang of de oude Matthias de Geer stond het eigendom van de Juleta-bruck aan Hendrick Trip en diens broeders af [2]). Hoe aanzienlijk de voordeelen waren, die zij er uit trokken, leeren de koopmansboeken van Louys Trip [3]): in 1648 bedroeg het hem toekomende $^1/_3$ deel in de winst *f* 70.000, in 1651 *f* 94.000, in 1656 *f* 99.000; na 52 jaren handel gedreven te hebben, nooit met een grooter kapitaal dan anderhalf à twee tonnen gouds, was zijn vermogen, dat aanvankelijk nog geen *f* 70.000 bedroeg, bij zijn dood in 1684 tot meer dan een millioen aangegroeid.

Behalve uit hunne geschutgieterij trokken de Trippen ook nog winst uit den verkoop van teer, waarvan zij, bij de oprichting van de Zweedsche Teer-Compagnie — waarschijnlijk in 1648 — het monopolie van den invoer in Nederland hadden weten te verkrijgen. De schatting, die deze compagnie, evenals de andere Zweedsche handelsmaatschappijen, jaarlijks aan de kroon moest opbrengen, werd hoofdzakelijk door de Trippen gefourneerd [4]): zoo waren zij fei-

---

1) De Geer van Jutphaas, t. a. p., 19e Bijv.

2) Matthias de Geer behield zich 1/4 in de winst voor. Dit gedeelte werd 12 Oct. 1655 door hem voor f 16.000 aan de gebroeders Trip afgestaan (Arch. Weesk.)

3) In 't Gem.-archief te Amsterdam aanwezig.

4) „Weihl wir haben mussen zu der Crone dienste 12.000 reichs-

telijk de bankiers van de Koningin geworden, en van deze omstandigheid wisten zij handig partij te trekken. Door de bedreiging om als factoor van de Teer-Compagnie te zullen aftreden, wegens den grooten achterstand van de compagnie, wisten zij 5 Maart 1654 Koningin Christina te bewegen om aan hunne schepen doorloopende vrijpassen uit te reiken, waardoor zij ten allen tijde „voor alle arresten en represaliën" in Zweden en „die daaronder sorterende havenen en provintiën exemt, bevrijdt en verschoont" zouden zijn, en hun het privilegie te verleenen van de Zweedsche tolvrijheid door de Sont voor „alle yzere stucken, die by Juletta-bruich sullen gegooten worden", tegen eene jaarlijksche recognitie aan de stad Stockholm. Bovendien werden zij door de Koningin tot haren factoor te Amsterdam benoemd [1]).

Toen in 1652 de eerste Engelsche oorlog uitbrak, waren in Zweden nog uitsluitend de erven van Louys de Geer en de Trippen gerechtigd tot het gieten van ijzeren geschut [2]). Zooveel kanonnen waren er in de Republiek ter bewapening der nieuwgebouwde schepen noodig, dat de beide firma's, die met de Zweedsche en Hollandsche Admiraliteiten contracten

---

thaller iegen sichere undt gute versicherung verstrecken undt selbige werden von Uns costi begehrt, also haben wir nicht umbgehen können sondern der Cron darein zu untherdinigste Dienste seyn, derentwegen mit heutiger post in der Herren selbige 12.000 R. D. getrocken, zu bezahlen ein monath sicht in Banco, die der Herren wohlen acceptieren undt bezahlen". (Brief van de directeurs der Zweedsche Teer-Comp. aan Louys & Hendrick Trip, Stockholm 29 Juni 1661; Arch. Weesk.).

1) Brief van Christina aan L. & H. Trip, d.d. 5 Maart 1654 Arch. Weesk.).

2) Brief van Van Beuningen aan Burgemeesteren van Amsterdam, 27 Sept. 1653 (Gem.-arch.); Jhr. Mr. J. C. de Jonge, Geschiedenis van het Nederl. Zeewezen, I, p. 656.

gesloten hadden voor de leverantie van geschut, nie bij machte waren een voldoend aantal af te leveren Gebruik makende van deze gunstige gelegenheid namen de eigenaars der andere Zweedsche ijzerwerken — voor het meerendeel Hollanders die, door het welslagen van de ondernemingen van De Geer aangelokt, zijn voorbeeld gevolgd en mede in Zweden ijzerfabrieken opgezet hadden — de kans waar om de beide geprivilegeerde firma's den voet te lichten en aan haar monopolie een eind te maken. In Sept. 1653 kreeg de gezant der Republiek in Zweden, Van Beuningen, van verscheidene kanten aanbiedingen om geschut te leveren: zoo de staat met andere leveranciers contracten wilde sluiten, zouden zij wel zorgen van de Koningin vergunning te krijgen tot het oprichten van gieterijen [1]). Van Beuningen animeerde hen de gewenschte vergunning aan te vragen, met het gevolg dat in Januari van 't volgende jaar een hunner, Abraham Momma, hem reeds in vertrouwen kwam mededeelen dat hij zijne twaalfponders 10 °/₀ goedkooper aan de Admiraliteit kon leveren dan „deselve met andere sijn gecontracteert" [2]). In April d. a. v. kreeg Momma van de Zweedsche regeering verlof om de in zijne fabriek gegoten achttien- en twaalfponders naar Nederland uit te voeren, zoo hij maar een deel van zijn voorraad afstond aan de Admiraliteit in Zweden, die ook bezig was eene vloot uit te rusten [3]).

Voor de De Geer's en Trippen was het verlies van hun privilegie, waardoor zij niet langer in staat waren de markt van 't geschut te beheerschen, een

1) Brief van Van Beuningen aan Burgemeesteren van Amsterdam, 27 Sept. 1653 (Gem.-arch.); Jhr. de Jonge, Geschiedenis van het Nederl. Zeewezen, I, 656.

2) Brief van Van Beuningen alsv., d.d. 30 Jan. 1654.

3) Brief van Van Beuningen alsv., d.d. 17 April 1654.

geduchte tegenslag. In 1655 sloten de twee firma's zich nauw aaneen, doordat Laurens de Geer firmant werd van 't huis Trip [1]). De nieuwe combinatie, die evenwel door beide partijen eerst in 1657 geratificeerd werd, beschikte in Zweden over een genoegzaam aantal mijnen en geschutgieterijen om weer met vrucht aan de concurrentie van hare belagers het hoofd te kunnen bieden. Maar geen lang leven was haar beschoren. Reeds zon de Zweedsche regeering op middelen om den nationalen handel en industrie van de daarop door de Hollanders uitgeoefende drukkende curateele te ontheffen en den rijkdom van den vaderlandschen grond, sedert zoo lange jaren door den vreemdeling geëxploiteerd, eindelijk eens aan hare eigen onderdanen ten goede te laten komen. Na het verdrag van Christianopel in 1645, waarbij voor *alle* Zweedsche onderdanen tolvrijheid in de Sont was verkregen, was dit streven voor het eerst merkbaar geworden, maar toen was Zweden nog niet in staat om op eigen wieken te drijven. Het Zweedsche volk had nog weinig smaak in den handel en het land was te arm om het Hollandsche kapitaal te kunnen ontberen, dat Zwedens hulpbronnen aan het daglicht gebracht en tot nog toe ontgonnen had. Voor den eerzuchtigen Karel X was, na zijne troonsbestijging in 1654, de economische overmacht van de Hollanders in zijn rijk en in de geheele Oostzee eene gestadige ergernis: door het heffen van hooge tollen van de vreemde schippers en goederen en het bevoordeelen van zijne eigen landszaten zocht hij de vreemdelingen uit zijn gebied te weren. Het bekwam hem slecht: de Hollanders toonden dat zij zich niet zonder strijd uit de Oostzee wilden laten verdringen;

---

1) Archief Weeskamer, Lade 552.

door hun krachtig ingrijpen ten gunste van Denemarken in den Noordschen oorlog in 1658 en '59 dwongen zij Karel X de ratificatie van de elucidaties op het tractaat van Elbing af, waarbij de begunstiging van Zweedsche schippers en kooplieden beperkt werd en een einde werd gemaakt aan de willekeur, waaraan de Nederlandsche handel van 's Konings zijde blootstond. Wat de agressieve staatkunde van Karel X niet gelukt was, werd door de wijze politiek van den staatsman, die na zijn dood (1660) de handelsaangelegenheden des rijks regelde, bereikt. In den energieken en werkzamen Rijksschatmeester Gustavus Bondhe [1]) vond Zweden zijn Colbert. Om zijn land vrij te maken van den kanker der vreemde subsidiën, welke bij de armoedige gesteldheid van verreweg het grootste gedeelte van 't Zweedsche rijk onmisbaar waren voor de regeering en hare ambtenaren, streefde hij er naar den nationalen rijkdom aan te kweeken, door de Zweden op te wekken den handel en de industrie in hun eigen vaderland ter hand te nemen, en door de verbetering van het mijnwezen en de metaalbewerking te bevorderen [2]). Eene „handelskammer" werd in 1662 gesticht om alle in 't belang van den handel noodige maatregelen te overwegen en vast te stellen; de president van dezen handelsraad, Johan Rosenhane, en de Secretaris Johan Rising [3]), die

---

1) F. F. Carlson (vervolg op Geijer), Geschichte Schwedens, IV, p. 407 en vgg. Voor de spelling van Bondhe's naam volg ik zijne handteekening, voorkomende onder de „Kongl. May[ts] Cammar-Collegii Resolution" van 20 Dec. 1662, waarvan mij uit Stockholm een afschrift gewerd.

2) Carlson, IV, p. 434, 435.

3) Rising was directeur van de in 1637 door den Amsterdamschen koopman Pieter Minuict voornamelijk met Amsterdamsch kapitaal aan de monding van de Delaware gestichte Zweedsche kolonie Nieuw-Zweden, ten tijde dat deze kolonie, in 1655, een inval van

beide eene nauwkeurige studie van den Nederlandschen handel gemaakt en daarover uitgebreide gegevens verzameld hadden [1]), hielpen krachtig mede om het „réveil" in Zweden tot stand te brengen. In 't zelfde jaar 1662 werd ook het generale factoriecomptoir te Stockholm opgericht, dat tot taak kreeg de Zweedsche kooplieden met inlichtingen van allerlei aard behulpzaam te zijn, assurantiën voor hen te sluiten, voorschotten op goederen te verstrekken, en hen in commissie te bedienen [2]). Door het instellen van factorijen van dit hoofdkantoor in verschillende landen, moest den kooplieden het handelsverkeer met het buitenland gemakkelijk gemaakt worden; zoo kwam er o. a. in 't volgende jaar, 1663, eene te Amsterdam tot stand: het contract van oprichting van deze laatste, hieronder afgedrukt en waar ik straks op terugkom, toont aan hoe deerlijk de nieuwe instellingen den handel der Nederlanders op Zweden kortwiekten. Want uitsluitend tegen dezen waren zij gericht; de buitenlandsche politiek van Zweden, die door dezelfde gedachte beheerscht werd als de binnenlandsche, deed dit duidelijk uitkomen. Tegelijkertijd dat de Zweedsche regeering een dam tegen de Nederlandsche economische invasie opwierp, zocht zij door handelsverdragen de Franschen en Engelschen aan te lokken en wederkeerig in beide landen voor de Zweedsche kooplieden voordeelige conditiën te bedingen. Den 21sten Oct. 1661 was reeds door Zweden een handelstractaat met Engeland gesloten; daarop werd 30 Dec. 1662 met Frankrijk mede zulk een verdrag gesloten, waarbij Bordeaux en La

de Hollandsche kolonisten uit Nieuw-Amsterdam te verduren had gehad (Geijer, III, p. 57; Verslag Prof. Kernkamp, p. 111). Was dit wellicht de oorzaak van zijn Hollanderhaat?

1) Verslag Prof. Kernkamp, p. 159, 160, 164.

2) Carlson, IV, p. 433.

Rochelle als stapelplaatsen voor de Zweden in Frankrijk aangewezen, en den Franschen Gotenburg en Landskrona als zoodanig in Zweden toegewezen werden [1]; in Aug. van het volgende jaar, 1663, kwam eene Zweedsch-Fransche „Commertie-Compagnie" tot stand [2].

De Staten sloegen den nieuwen koers van de Zweedsche handelspolitiek met bezorgdheid gade. „Sedert eenigen tijd herwaards" werd hun door onzen gezant in Frankrijk, Boreel, en de residenten Heins, in Zweden, en Le Maire in Denemarken, „iterativelijck gheadviseert . . . dat by de Koningen van de voorschreve Rijcken, ofte d'Inghezetenen van dezelve ernstelijck wierde gelaboreert, om de Noordtsche ende Oostersche Commercie (was 't mogelijck) uyt dese Landen te diverteeren, ende te brengen aen de Ingezetenen der voorschreve respective Rijcken, dat oock tot dien eynde albereyts eenige accorden waren gemaeckt, en daer toe noch vordere voorgeslagen en concepten ghedaen ende geformeert wierden". Bij resol. van 28 Nov. 1663 besloten H. Ed. Gr. Mog. de zaak commissoriaal te maken; ondertusschen werd aan de genoemde buitenlandsche vertegenwoordigers der Republiek opgedragen omstandige informatiën in te winnen om uit te maken in hoeverre de tusschen Zweden, Denemarken en Frankrijk aangeknoopte betrekkingen strijdig waren met „de Tractaten tusschen de zelve Rijcken ende desen Staet respectivelijck aengegaen ende ghesylooten" [3].

De door de Zweedsche regeering ten opzichte van den inlandschen handel en industrie aangenomen gedragslijn leidde er haar ook toe de geschutgieterij,

---

1) Carlson, IV, p. 416.
2) Verslag Prof. Kernkamp, p. 170.
3) Resol. Holland 28 Nov. 1663.

die sedert de opheffing van het octrooi der twee bevoorrechte firma's in Zweden eene aanzienlijke vlucht genomen had, doch bijna uitsluitend door in 't rijk gevestigde Nederlanders werd uitgeoefend, den Zweden in handen te spelen. Een radicaal middel om daartoe te geraken was: aan het vrije verkeer tusschen de fabrikanten in Zweden en hunne afnemers of correspondenten in Nederland een einde te maken; tot dit uiterste namen Bondhe en zijne medeministers hun toevlucht. Bij Koninkl. besluit van 9 Aug. 1662 werd aan de heeren Johan Frederick von Friesendorff, „Hof- en Commersieraedt", en Abraham van Eyk, Commissaris, die 18 Juni te voren octrooi verkregen hadden [1]) tot de oprichting van een generaal factorie-comptoir te Stockholm, de uitsluitende uitvoerhandel in kanonnen opgedragen. Alleen dit centrale kantoor zou in 't vervolg gerechtigd zijn om geschut te verhandelen en door bemiddeling van zijne factorijen in de steden van het buitenland aan de afnemers te leveren. Toen dan ook door de beide genoemde Zweedsche ambtenaren 26 Mei 1663 met vier Amsterdamsche kooplieden: Johan Hulft, Justus Baack, Cornelis Graafland en Dirck Duysent, het hieronder afgedrukte contract [2]) tot oprichting van een factorie-comptoir voor alle Zweedsche uitvoerartikelen te Amsterdam voor acht jaren werd aangegaan, werd daarin (art. 20) uitdrukkelijk vastgesteld „dat nu voortaan geen geschut meer uyt Zweeden op de geunieerde provinsiën onder staaten-gebiedt sall moogen gebracht worden, sy onder wat pretext

1) Het privilegie van 't generale factorie-comptoir dagteekent van 11 Aug. 1662 en werd bij placaat van 7 Nov. d. a. v. gepubliceerd (Carlson, IV, p. 433).

2) In originali berustende in de Universiteitsbibliotheek te Upsala, in de Collectie-Nordin, N. 392 fol°.

het soude moogen weesen, direktelijk offte indirektelijk, anders als alleen aen dit Zweedse factorie-comptoir". Het daarop volgende verbod aan directeuren om eenig geschutgieter buiten Zweden, „aen wat plaetse offte onder wat naem het weesen mochte gieteryen int werck te doen stellen", zal wel in het contract opgenomen zijn met het oog op de pogingen, die men voorzag dat van Hollandsche zijde zouden aangewend worden om zich van den invoer uit Zweden onafhankelijk te maken door in Nederland zelf geschutgieterijen op te richten. Het generale comptoir te Stockholm behield zich voor, den verkoopsprijs van 't geschut te bepalen; aanvankelijk stelde het dien op *f* 9 de 100 ℔, toch zouden den leveranciers (art. 21) niet meer dan *f* 5 per 100 ℔ verschot mogen uitgeteld worden. Bij art. 2 werd de commissie op de door de factorij te verkoopen of in te koopen goederen bepaald op 2⁰/₀; welke groote verwachting men van den omzet had, blijkt uit art. 23, waarin de verdeeling tusschen het hoofdkantoor te Stockholm en de agentuur te Amsterdam van dat gedeelte van de in één jaar gemaakte provisie, dat het bedrag van *f* 40.000 — hetgeen een omzet van 2 millioen gulden vertegenwoordigde — te boven ging, geregeld werd.

Door deze nieuwe reglementeering was de vrije handel der Nederlanders in Zweedsch geschut voorgoed doodgedrukt [1]). Opmerkelijk is het dat er vóór

---

1) De Jonge dwaalt, waar hij in zijne Geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen I, p. 657 opgeeft dat de „Zweedsche geschutfaktorij" te Amsterdam, „welke belast werd, aan de aanvragen, welke hier te lande mogten gedaan worden, op de spoedigste en meest bevredigende wijs te voldoen", eene stichting van Louys de Geer, den zoon, was, en hij daarin het bewijs ziet van den voorspoed van diens handelszaken. In een request, door de inhebbers van het monopolie van den invoer van masten uit Noorwegen bij

deze draconische regeling een voorloopige tusschentoestand schijnt bestaan te hebben, waar de artikels 16 en 17 op wijzen. Een tijdlang — denkelijk zeer kort, want ik vond er nergens iets over aangeteekend — was de firma „de Wed. Bartolotti" agentesse van het geschut van het generale factorie-comptoir te Stockholm: de meest voor de hand liggende oplossing van dit raadsel is, dat dit huis, toen Von Friesendorff en Van Eyk 1 Nov. van 't vorige jaar in 't genot van hun privilegie traden, door hen tijdelijk als factoor is aangenomen, tot de definitieve overeenkomst met de vier Amsterdamsche kooplieden zou getroffen zijn. Het contract met deze trad onmiddellijk na zijne onderteekening in werking: 5 Juni 1663 kregen de vier heeren van Burgemeesteren van Amsterdam verlof om den berm van 't Roode Bolwerk, beoosten de nieuwe vaart van Zeeburg naar het magazijn van de Admiraliteit, tot den opslag van hunne kanonnen te mogen gebruiken [1]). Van de vier gelukkigen, die met de voordeelen van den Zweedschen handel gingen strijken, valt weinig te zeggen; waarschijnlijk waren zij — Joost Baack zeker [2]) — concurrenten van de Trippen en De Geer's. Joan Hulft zat te Amsterdam als Schepen in de regeering en werd in 1668 tot Raad in de Vroedschap verkozen, in welk college Cornelis Graafland hem een jaar te voren voorafgegaan was, waarbij deze toen tegelijkertijd tot Schepen was aangesteld. De laatstgenoemde was een zoon van een ijzerkramer of

---

Burgemeesteren van Amsterdam ingediend, verdedigen zij dit aan hen afgestane privilegie o. a. door er op te wijzen dat de Heeren Hulft en Graafland het monopolie van den invoer van ijzeren geschut uit Zweden bekomen hebben (Req. aan Burgemeesteren, N° 277, z. j. — denkelijk 1663 —, Gem.-arch.).

1) Resol. Thesaurieren 2, p. 128 (Gem.-arch.).

2) Verslag Prof. Kernkamp, p. 290.

„mesthemier”, die spijkers, hengsels, sloten en der gelijk kleingoed verkocht; de zoon handelde nu i kanonnen en gaarde daarmede een vermogen bijeen waar zijne nakomelingen — van vader op zoon Am sterdamsche regenten — lang op zouden teren. Dirck Duyseut behoorde als koopman, assuradeur, lijnslager en reeder tot de voormannen aan de Amsterdamsche beurs.

Bij de oprichters van het Amsterdamsche factorie comptoir schijnt de bedoeling om de De Geer's en Trippen op zijde te dringen, voorgezeten te hebben niet alleen werd den uitgebreiden handel in geschut van die beide firma's de doodsteek toegebracht [1]), maar ook werd den Trippen het factoorschap van de Teer-Compagnie ontnomen. In 1661 was in Zweden en Finland eene beweging op touw gezet om aan het monopolie van deze compagnie een einde te maken, maar de regeering had de afgevaardigden van de protesteerende steden weten te overtuigen van de noodzakelijkheid van deze instelling en zij was, hoewel in eenigszins gewijzigden vorm, als „Nieuwe Teer-Compagnie” blijven voortbestaan [2]). In de nieuwe compagnie had Abraham van Eyk, die daarna als directeur van 'tgenerale factorie-comptoir te Stockholm optrad — een van die renegaten, zooals Nederland er, tot groote

---

1) De De Geer's komen nog gedurende den 2den Engelschen oorlog als leveranciers van geschut aan de Admiraliteit voor (De Jonge, Geschiedenis van het Nederl. Zeewezen, I, p. 65): waarschijnlijk ruimden zij op deze wijze den in hunne pakhuizen nog aanwezigen voorraad op. De Trippen bepaalden zich in de volgende jaren uitsluitend tot den handel in ijzer en koper; dat ook deze voordeelen afwierp, blijkt uit de volgende cijfers van de door Louys Trip over de volgende jaren gemaakte winst: in 1663 ƒ 40.000; in 1666, '67 en '68 telkens ƒ 30.000; in 1669 en '71 ƒ 50.000; in 1670 en '73 ƒ 40.000; in 1674 ƒ 60.000 (Archief Weesk.).

2) Carlson, IV, p. 434; Brief van de Directeurs der Teer-Compagnie aan Louys & Hendrick Trip, d.d. Stockholm 29 Juni 1661 (Arch. Weesk., L. 552).

schade van zijn handel, in de 17e eeuw zoo talloos vele heeft voortgebracht — den meesten invloed, en, daar hij een persoonlijk tegenstander van de gebroeders Trip schijnt geweest te zijn, maakte hij van zijne positie gebruik om hen als factoor te ontslaan en eigen vrienden met dezen post te bevoordeelen [1]). De hoop dat het monopolie van de teer, evenals dat van 't kanon, aan het factorie-comptoir zou worden afgestaan, waarmede de oprichters van 't contract, blijkens art. 24 zich vleiden, werd niet verwezenlijkt: nog in 1666 was de Teer-Compagnie in wezen, toen de Zweedsche factorij te Amsterdam denkelijk al had opgehouden te bestaan. Want waar de voornaamste reden van bestaan voor deze factorij in den handel in Zweedsch geschut gelegen was, zal zij de gebeurtenissen van 't jaar 1665, die de Nederlanders dwongen zelf de geschutindustrie ter hand te nemen, wel niet overleefd hebben.

In de geschiedenis van de staatkundige verhoudingen in het Oostzeegebied vormen de eerste jaren na 1661/62 eene hoogst belangrijke periode. Eene nieuwe macht begon zich daar, door hare ontluikende economische ontwikkeling aangedreven, in de politiek der groote mogendheden te mengen: Rusland, de logge, nog half-Aziatische kolos, stelde zich in de Oostzeekwestie tegenover Zweden partij. Terwijl in 't laatstgenoemde rijk de anti-Hollandsche staatkunde van Bondhe als vanzelf leidde tot eene nauwe aansluiting van Zweden bij onzen meest geduchten handelsconcurrent, Engeland, keerde Rusland zich tot de Republiek, in de hoop met behulp der Nederlanders den handel der Zweedsche Oostzeeprovinciën te kunnen knakken. De buitengewone

1) Brief van den Direct. der Teer-Comp. Peter Weerhuyzen aan L. & H. Trip, i. d. Stockholm 20 Oct. 1666 (Arch. Weesk., L. 552).

gezant Lord Carlisle, door Engeland in 1663 aa Tsaar Alexis Michailowietsj afgevaardigd om in dien erflanden voor de Engelschen handelsvoordeelen t bedingen, werd in Rusland op smadelijke wijze be jegend en moest onverrichterzake afreizen; tegelijker tijd kwam een plechtig gezantschap de Staten-Gene raal namens den Tsaar uitnoodigen een ambassadeu naar Rusland te zenden. Daarop lieten H. H. Mog in 't volgende jaar, 1664, Mr. Jacob Boreel naa Moscovië afgaan, waar hij met veel eerbetoon werd ontvangen en gunstige bepalingen voor onzen handel wist te verwerven [1]). In overleg met de Nederlanders stelde de Tsaar buitensporig hooge tollen in voor de waren, welke uit het binnenland van Rusland naar de Zweedsche kustprovinciën uitgevoerd werden: dit noopte Zweden — waar Carlisle in 1664 eene diplomatieke campagne tegen de Hollanders geopend had — de door de Engelschen toegestoken hand te aanvaarden. In ruil voor Engeland's steun tegen de pogingen van Rusland om den Zweedschen handel in de Oostzee afbreuk te doen, ging Zweden, aan den vooravond van den tweeden Engelschen oorlog, den 1sten Maart 1665, met onzen erfvijand een verbond aan, en tevens een handelsverdrag, waarbij in Zweden Gotenburg en in Engeland Plymouth tot stapelplaatsen van de respectieve Engelsche en Zweedsche waren verordend werden. Dit nieuwe bondgenootschap was rechtstreeks tegen de Republiek gericht; zelfs werd in een geheim artikel het elucidatie-tractaat — die voortdurende steen des aanstoots voor de Zweden — vervallen verklaard [2]). Het Zweedsche volk was mondig geworden en had thans voor goed zijne Nederlandsche voogden „uitgezet."

---

1) Scheltema, Rusland en de Nederlanden, I, p. 247—290.
2) Carlson, IV, p. 477 en vgg.

Mocht Engeland verwacht hebben, dat zijn verbond met Zweden de Republiek dubbel verzwakken zou, door haar niet alleen te berooven van een goed deel van hare handelsinkomsten, maar ook den toevoer van geschut af te snijden: het had in deze buiten Johan de Witt gerekend. Onmiddellijk na het uitbreken van den oorlog met Engeland en het bekend worden van het verbond van dit rijk met Zweden, werden door de Staten — denkelijk wel op aansporing van De Witt — uitgebreide maatregelen getroffen om het oprichten van geschutgieterijen hier te lande te bevorderen; in het voorjaar van 1665 maakten zij een aanvang met den bouw van eene landsgeschutgieterij te 's Hage, „een van de grootste en uitmuntendste gebouwen, die de gemelde Heeren Staten ooit tot 's Lands dienst hebben doen stigten" [1]). Te Amsterdam werden, na bekomen verlof van Burgemeesteren, de Hemony's aan 't werk gezet om ten behoeve van 't land 18- en 12-ponders te gieten [2]). Gecommitteerde Raden kregen de opdracht om al de „spijze", die zij machtig konden worden, in te slaan, opdat het den gieters daaraan niet zou ontbreken; ook werden zij belast met het uitzenden van gemachtigden naar Keulen en Genève om de aldaar voorhandene voorraden„ metaele kanon" op te koopen [3]). Bekwame werklieden, in het buitenland aan-

---

1) Jac. de Riemer, Beschrijving van 's-Gravenhage, 1e deel, 2e st., p. 711.

2) Pierre Hemony schreef in November 1665 aan den abt de Looze: „Wij gieten geen klokken, daar wij op dit oogenblik de handen te vol hebben met het geschut." (De klokkengieters François en Pierre Hemony, door Dr. H. C. Rogge, Amsterdamsch Jaarboekje 1898, p. 56).

3) Resol. Holland 23 Juli 1665. — Dienzelfden dag noodigden de Staten den Pensionaris van Schoonhoven, Servaes van Panhuys, die in de vergadering verklaard had „eenich important secreet te konnen aenwysen ontrent het gieten van Kanon, tot voorkominge

geworven om de bestaande en nieuw opgerichte gieterijen van geoefende werkkrachten te voorzien, brachten in korten tijd de jeugdige industrie in Holland tot bloei [1]). Met voldoening kon De Witt in Augustus 1668, eenige maanden na Zweden's toetreding tot het drievoudig verbond, aan onzen gezant te Stockholm, Pieter de Groot, schrijven dat de schade, door Zweden ten gevolge van zijne aansluiting bij Engeland geleden, minstens even groot geweest was als die der Hollanders, daar gedurende den laatsten oorlog „het Rijk van Zweden t'eenemael voorbygegaen, ende bygevolge ontset geworden is van millioenen contante penningen, die andersints tot inkoop van kanon alleenlijck uyt dese Landen derwaerts gebraght souden sijn geworden; behalven dat dan de verplaetsinge van soo notablen handel onfeylbaar veele andere diversiën met sigh gesleept heeft". „Alle bedenckelycke industrie", dus roemde hij, had de staat „bygebraght, om niet alleen het yzeren kanon uyt andere quartieren te bekomen, maer ook om sigh, alhoewel tot meerder kosten, noghtans ook tot meerder gerustheyd ende seeckerheyd, van metael kanon te dienen" [2]). Wel mocht

---

van alle oneffenheydt ende andere inconveniënten, dickmaels in gegoten stucken bespeurt wordende", uit, dit geheim aan Gecomm. Raden mede te deelen.

1) Reeds in 't volgende jaar, 1666, schijnen de Hollandsche geschutgieterijen in de behoeften van de Staten volop te hebben kunnen voorzien. Anders zou François Hemony wel niet in December van dat jaar vergunning bekomen hebben om voor de Fransche regeering — al was deze toen ook onze bondgenoot — „metael canon" te mogen gieten. In Maart 1667 werden aan d'Estrades 43 stukken geschut geleverd. (Resolutiën der Thesaurieren van Amsterdam 3, fo. 102 v°.; Resol. Holland 17 Maart 1667).

2) Brieven van Johan de Witt, II, p. 584. Wat De Witt hier schrijft over het verbod tot uitvoer van geschut gedurende den 1sten Engelschen oorlog, is zeer overdreven. Den 11den Juni 1653 kwam dit verbod in de Staten van Holland ter sprake en werd er be-

hij roemen: „Jan Kordaat" had Brit en Zweed getroefd.

JOHAN E. E.

1.

„Alsoo de heer Johan Frederick van Friesendorff, hoff- ende commersieraedt van Haere konincklyke Mayst. van Sweeden, ende de heer commissaris Abraham van Eyk van zijn wellgemelte Mayst. by octroy, dato 18 Juny 1662 1), genadelijk hadden verkreegen dat se tot Stockholm souden moogen oprechten een generael factorie-comptoir ende dat zyluyden weesen Direkteuren in hetselve, oock met deesen last ende beveel van zijn hooggedachte Mayst., dat de voorsz. Directeuren souden besorgen dat alhier tot Amsterdam opgerecht mochte worden een Zweeds factorie-comptoir, bestaende uyt eenige directeuren, welgequalificeerde liedens, tot de negotie bequaem, soo was de heer commissaris Abraham van Eyk voor sichselven, in zijn voorsz. qualiteit, ende in naeme van de heer hoff- ende commersieraedt Johan Frederick van Friesendorff, in zijn qualiteit, ende op zyne aprobatie, met ons ondergeschreven geaccordeert, dat wy alhier sullen maeken ende oprechten

---

raadslaagd hoe men van elders geschut zou kunnen bekomen. Weinige dagen later ontvingen de Staten door een brief van Van Beuningen, van 31 Mei, bericht dat de Koningin voor de erven Louys de Geer en de Trippen, met wie de Staten gecontracteerd hadden, het verbod had doen opheffen (Resol. van Holland, 11 Juni 1653; Brieven van C. van Beuningen aan Burgemeesteren van Amsterdam, 24 Mei en 31 Mei 1653). Zie ook hiervóór, p. 377, 378.

1) Blijkens opgave van Dr. Per Sondén, archivaris aan 't Rijksarchief te Stockholm, is dit octrooi noch in de „riksregistratur", noch in de serie Koninklijke besluiten in genoemd archief te vinden.

soodanig een Zweeds factorie-comptoir, om het generael factorie-comptoir tot Stockholm in commissie te bedienen ende oock alle andere hooge ende lage standspersoonen, die des sullen gelieven te vorderen offte versoeken, naer coopmansstijl, op naerschreven conditien.

2.

Voor factorye offte commissie over den vercoop der goederen, die aen dit comptoir om te vercoopen gesonden sullen werden, sall gestelt ende genooten werden twee ten hondert.

3.

Voor den incoop der goederen, die by de Directeuren van dit comptoir op order gedaen sall werden, sal men genieten twee ten hondert.

4.

Voor factorie om te laeten verseekeren sal men genieten een halff ten hondert, ende voor maekelardey van die verseekering $^{1}/_{5}$ ten 100, mits dat men voort invorderen der schaeden offte avereye geen ander factoriegelt sall stellen.

5.

Voor verschott der gelden sall gestelt ende betaelt worden naer rato des tijts, teegens vijff ten hondert int jaer.

6.

De Directeuren van dit comptoir en sullen niet gehouden zijn eenige goederen in te coopen nochte aen iemand te senden, tenzy alvooren in dit comptoir

gebracht zy contante ende genoechsaeme middelen offte effecten tot genoegen, om daeruyt de ontbodene goederen te connen voldoen.

7.

Soo en sullen oock geen wissellen, houdende op dit comptoir, geacepteert ofte aen iemand eenige remissen van gelden gedaen werden, sonder dat de noodige provisie in dit comptoir sall zijn.

8.

Voor trates offte remissen, door dit comptoir te doen, sal men stellen naer coopmansstijl een halff ten hondert.

9.

Wanneer het generael factorie-comptoir tot Stockholm ofte iemand anders door desselfs adres eenige goederen aen dit comptoir sullen gelieven te senden, sullen zy dat moogen doen, ende daerop de $^2/_3$ part van dat die tot in het schip met alle oncosten coomen te bedraegen op de directeuren van dit comptoir moogen trecken, exemt graenen, vermits consideratie van de bederfflijkheit, op de helfte; mits dat men alvooren aen dit comptoir over land sal moeten senden ende by haer ontvangen zijn de conossementen van die goederen, by de Schippers ondertykent, waerin zy beloven die goederen naer goedt arivement aen dit comptoir te leveren; ende dan noch dat van die goederen beneffens de conossementen sall moeten koomen schrifftelyke order om die goederen ten vollen te doen verseekeren offte ten minsten de $^3/_4$ van de waerde ofte het beloopen: ten welken einde oock een reekeningh beneffens de conossementen gesonden sall moeten werden, ende

dat temeer, omdat men alhier in cass van schaede, volgens de ordonantie van de camer van asseurantie, moet overleggen beneffens den geteekende polise een conossement ende een reekening van die goederen.

10.

Dit comptoir sall niet gehouden zijn eenige goederen, waerop gelden getrocken zijn, langer onvercofft te houden op de order van de eygenaers, als totdat zy sullen oordeelen dat die goederen by vercoopinge niet offte luttel meer sullen uytbringen, als de getrockene gelden met interest ende onkosten op die goederen verschooten beloopen, ten waere dan noch dat de eygenaers der goederen by tijts order stelden an dit comptoir, waervan de direkteurs desese (sic) genoegde [1]).

11.

Soo iemand daervan verseekert wilde zijn, dat de schulden, uyt zijn vercofte goederen ontstaen, niet quaed souden worden ende op haere verfallen tijt inkoomen, dat sall dit comptoir op sich neemen te doen, ende betaelen als eygen schult, mits daervoor genietende 2 pc. ende met den express beding, dat deese conditie beneffens het senden der goederen van de eygenaers dit comptoir sall moeten aengeschreven werden, om daervan notisie te maeken, sonder daeraen andersints gehouden te zijn.

12.

Soo iemand wilde verseekert zijn voor de suffisantheit van zijn asseuradeur, sall dit comptoir op sich neemen sulx te doen, mits daervoor genietende 2

---

1) Aldus de mij toegezonden copie. Waarschijnlijk staat er in 't origineel: „waermede direkteurs henl(uyden) genoegde."

ten 100, ende dat by de order van te laeten verseekeren deese conditie dit comptoir aengeschreven werden, ende dat in cass van schaede door behoorlyke bescheiden den rechter genoech de schaede off avereye sy beweesen, offte dat die door tussenspreeken van goede mannen affgemaekt is. Waernaer dit comptoir sall aennemen voor de asseuradeurs te betaelen als eigen schult.

13.

Van alle goederen, die aen dit comptoir voorsz. koomen ende niet vercoft, maer op order van de eygenaers aen anderen overgelevert offte aen andere plaetsen versonden werden, sall halve factorie betaelt werden boven onkosten en die interest daerop gevallen ende verloopen.

14.

De goederen, soo inkoomende als uytgaende, ten vollen op de convoy aen te geven offte immers voor sooveel, dat men daermeede buyten alle perikul soude blyven van aengehaelt ende gestraft te worden [1]).

15.

De direkteuren sullen de onnodige oncosten sooveel moogelijk vermyden naer de beste pracktyke alhier, sullen oock aen haere corespondenten allomme geven prompte ende pertinente andtwoorde ende advisen raekende de negotie met den aenkleven van dien.

16.

Ende alsoo de heer commissaris Abraham van Eyk, in conformité van de koninkl. kamercollegie resolutie

---

1) Dit proefje van „koopmanseerlijkheid" is kostelijk.

in dato 10 December 1662 [1]), sall aennemen van de Ed. Heer Berge Olofsz. Cronbergh, uyt handen van de Weduwe Bartollotti, volgens zyne order, alle het ysser geschut, ende hetselve sall stellen in handen van dit Zweedsche factorie-comptoir alhier, zoo zijn wy over hetselve geschutt mitsgaeders den geheelen geschutthandel geacordeert op volgende conditiën.

17.

De direkteuren alhier sullen aennemen uyt handen van de Vrou Weduwe Bartollotti all het geschutt, tegenwoordich by haer berustende, mits hetselven te laeten overweegen ende daer beneffens te nooteeren de calieber ende insonderheit de naemen offte merken van gieters off bruyxpatroonen [2]), ende alsdan daervoor te betaelen aen de order van den Ed. Heer Cronenbergh sooveel, als conform den uytslach men sall bevinden schuldigh te zijn, ende naer gedaene leverantie betaelt sall moeten werden.

18.

Het generael factorie-comptoir tot Stokholm ver-

---

1) Aan de hierbedoelde resolutie van 't Koninkl. Kamer-Collegie, waarvan ik uit Stockholm een afschrift ontving, dat Prof. G. W. Kernkamp zoo vriendelijk was voor mij te vertalen, ontleen ik het volgende: Aan den Rentmeester Berge Olofsson Cronebergh werd opgedragen de 24.692 schippond $10\frac{3}{8}$ ℔ ijzeren stukken, in Holland onverkocht liggende, in handen van Von Friesendorff en Van Eyk over te geven, waarvoor deze hem zullen betalen *f* 7 voor elke 100 pond Hollandsch gewicht. In korting daarvan zullen de beide concessionarissen aan den Rentmeester vooruit betalen eene som van 800.000 daalders koperen munt. De zich in Zweden bevindende stukken — ten bedrage van 664 schippond $10\frac{3}{8}$ ℔ — zal Cronebergh aan de twee heeren overdragen voor den prijs, waarvoor hij ze van de geschutgieters gekocht heeft, n.l. 20 daalders koperen munt het schippond.

2) Met „bruyxpatroonen" — in 't Zweedsch „Bruuks-Patronerne" — worden bedoeld de directeurs der ijzerwerken.

bindt sich ende neemt aen, te vergoeden aen dit comptoir alhier niet alleen voor het springen der stucken, als die sullen geproefft werden, maer ook voor het puttige, onrein offte ondienstige geschutt, ende daerenboven beloofft het gemelde generael factorie-comptoir tot Stokholm order te sullen stellen, dat de bruyxpatroonen in Zweeden sullen door haere volmachtigden alhier met den alleneersten haer selven verobligeeren als eigen schult aan dit comptoir offte direkteuren alhier, niet alleen voort springen der stucken, maer oock voor de ondeugentheit, puttigheit, onrein- ende onventbaerheit derselven te vergoeden in gelde ofte andere bequaeme goede stucken alhier costeloos in de plaetse te leveren, in gevolge van de voorgemelde koninckl. Camer-Collegie uytslach, articulo 4.

19.

't Gene [1]) dat vant voorgemelde geschutt sal vercofft worden, daeruyt sall alvoorens betaelt worden de jaerlijckse verscheenen interessen, teegens 5 ten 100 int jaer, ende het overige dienen tot affslach op het verschooten capitael, totdat het geschut de 100 ₶ op 5 f. Hollants sall koomen te staen, ende soo teegens vermoeden sooveel niet mochte werden vercofft als de interessen beloopen, soo neemt het generael factorie-comptoir aen, ende beloofft precis alle jaeren de verscheenen interessen alhier te sullen affleggen ende voldoen.

20.

Is wyders geaccordeert, dat nu voortaan geen geschut uyt Zweeden op de geunieerde provinsiën onder

1) De Zweedsche copiïst schreef: „.....eem": Initial, unmöglich zu lesen.

staaten-gebiedt sall moogen gebracht worden, sy onder wat pretext het soude moogen weesen, direktelijk offte indirektelijk, anders als alleen aen dit Zweedse factorie-comptoir; daerteegens sall dit comptoir sich verobligeeren, direkte offte indirekte met geen ander yser geschut te handelen offte in commissie daerin te bedienen, veel min eenige gootelingen [1]) buyten het Rijk Zweeden, aen wat plaetse offte onder wat naem het weesen mochte, gieteryen int werck te doen stellen, ten contrarie gehouden sijn de consumtie van de stucken naer vermoogen als voor eygen te soeken, ende daernaer trachten dit werk alsoo te dirigeeren, dat andere buyten het Rijk Zweeden daerdoor werden belett eenig geschutgieteryen op te rechten, ende vooreerst de stucken in preis van 9 *f* Holl. de 100 ℔ van hetselve gewicht te vercoopen ende door malkanderen te verandwoorden; oock niet naerlaeten alle goede correspondentie te houden, met naerstige advisen te geven offte iemand van eenige plaetse, teegens hoope, tot prejuditie van deese negootie ytewat te tracteeren soude onderstaen, ten einde uyt Zweeden order mochte werden gegeven, hoe dat men sich int verminderen offte affslach van de preis in dat cas soude hebben te draegen, ende vorders daerin van tijt tot tijt des generael factorie-comptoir order te volgen.

21.

Op ieder 100 ℔ geschut Hollants gewicht sall niet meer moogen getrocken werden als 5 *f* loopendt geldt, mits alvooren sendende de conossementen ende reeckeninge ende te laeten asseureren in maniere als articulo 9 verhaelt werd.

---

1) „Gootelingen": hier in de beteekenis van geschutgieters.

22.

Meede ende sall dit comptoir geen meer stucken, noch oock van geen ander calieber, moogen gesonden werden dan soodanige, als de direkteuren sullen coomen te ontbieden, ende sullen de ontboodene stucken moeten weesen goed, glatt ende gaeff van binnen ende wel op haere gewicht gegooten.

23.

Wat des jaers boven veertich duysent *f* aen provisie met aenkleven van dien mocht by dit comptoir verdient werden, sall koomen ende goedgedaen werden een derde voor het generael factorie-comptoir tot Stockholm, ende de overige $^{2}/_{3}$ voor dit comptoir alhier.

24.

Soo uyt krachte van zijn koninkl. Mayst. aen het generael factorie-comptoir genaedigst gegevene privilegie, de teercompagnie commissie te bedienen aen ons mochte opgedraegen werden, soo is dit comptoir gereed tselve in soo goede conditie aen te neemen als iemand anders, gelijk dan daervan een naerder accoordt met de teercompagnie direkteuren daer over t'saemen sullen konnen oprechten ende sluyten.

25.

De direkteuren van dit comptoir verbinden sich, een voor alle ende elk als prinsipael, aent generael factorie-comptoir ende alle anderen, op aenmaeninge ende ten minsten eens des jaers, te doen goede reekeningh, bewijs ende reliqua.

26.

Ingevalle van dispuyt offte eenige differentie alhier fallende (dat Godt verhoede) sal men geen arest offte pretentie op de personen offte goederen van de direkteuren buyten lands moogen maeken, maer alles sall hier ter steede moeten gedecideert worden by arbitragie, onder compromis van goede mannen te wedersijds te mogen kiesen, offte door ordinaire wech van justitie, tot keure van de beledigde party.

27.

Dit voorsz. comptoir ende gemeenschap der direkteuren sall vast ende geduurich zijn voor den tijt van acht jaeren naer de ondertykening deses, uut consideratie dat het oprechten derselve lastich ende kostelijk is door 't aeneemen van dienaers als dat men gelden daertoe leedig moet houden, ende andere oorsaeken, alhier te langh te verhaelen. Dit accord sall zijn begin ende aenfangh neemen met de ondertykeninge deeses, ende sijn volkoomen kracht ende effekt naer de ratificatie desselven, ende zijn hiervan gemaekt twee alleensluydende contrackten, by ons te wedersyden met onse handen ondertykent ende met onse signetten bekrafticht, alles ter goeder trouen ende sonder argh offte list. In Amsterdam 26 May 1663.

Ab. v. Eyk.

Johan Hulft.
Justus Baek.
Corn. Graafland.
Dirck Duysent."

(Universiteits-Bibliotheek Upsala, Collectie-Nordin, 392 fol°).

NOG EEN BRIEF VAN WILLEM VAN OLDENBARNEVELT AAN HUGO DE GROOT,

MEDEGEDEELD DOOR

H. C. ROGGE.

Na het afdrukken van de vorige brieven werd mij door Pater J. van den Gheyn, conservator van de handschriften der Bibliothèque Royale te Brussel, nog de volgende aldaar gevonden brief toegezonden. Hij is zonder adres, maar ongetwijfeld ook aan H. de Groot gericht. Het onderzoek naar de brieven van De Groot aan W. van Oldenbarnevelt én op bovengenoemde Bibliotheek, én door den Rijksarchivaris Gaillard in het Staatsarchief, heeft geen resultaat opgeleverd. H. C. R.

Mijn Heer,

Die van den 8en deser is my behandicht den 10en dach; kan niet begrypen dat de mynen soo lange onderwech blyven; indien ick het wiste, soude het soecken te remedieren. Rubbens en is in den Hage niet geweest, hoewel hy paspoort daertoe hadde, twelck van de Staeten alhier quaelyck genomen is geweest, ende heeft den Hertoch van Aerschot den

brief ende sijn antwoort aen Rubbens in den H
opentlyck getoont ende daervan copie gegeven [1]).
is te hooveerdich voor een schilder, hoewel hy
den tytel heeft van secretaris van den Privé-ra
doch gelove niet dat hy noch soo haest van de p
fyten genieten sal. Wy hebben hier weder een
deputeerde van dese syde wt den Hage gehad,
weten den pensionnaris van Namen, die ick me
gekommen is om naerder verseeckeringe van Ha
Hoochheyt. Men seyt mede dat de Hollantsche
geeren, dat de Brabantsche Staeten souden bo
blyven van hetgeene soude mogen getracteert w
den; soo mosten sy het gouvernement teenem
aennemen, ofte de borge waer niet suffisant, twe
soo niet te doen is; ende wie soude toch borge blyv
voor de Hollantsche? Den gemelten pensionnaris
gisteren weder naer Hollant ofte sal van dage v
trecken; men moet nootsaeckelijck haest sien wa
heenen sal willen. Charnassé hout hem als particul
in Hollant; men stroyt aldaer mede na dat de min
ters alhier van den Koninck hebben gesocht eeni
van de Staeten van Hollant te corrumperen omd
sij den trefves souden helpen vorderen, ende dat h
selfde eenige murmuratie heeft gemaeckt. Hier se
men dat de Sweetsche Leipsich geplundert hebbe
dat Coelen, Nieuburch ende die van Luyck ond
de protextie van de Staeten van Hollant sijn g
nomen; dat Gronsvelt casacq gekeert heeft en
trouwen sal met de suster van den lantgrave v
Hessen, doch sijn geen seeckere tijdingen, maer mocht
metter tijt wel waer vallen, alsoo Gronsfelt niet gae
sal sien dat den grave van Merode op de Wese
stroom syne troepen maecken wil ende aldaer

1) Vgl. Th. Juste, *Conspiration de la noblesse belge*, p. 57. — *Lett de P. P. Rubens*, par Em. Gachet, p. LVII.

quartieren verdeelt. Frietlant doet seer groote levees, voornementlijk van ruyters. Ick hebbe hier mijn neef Van der Mylen, die sieckelijck wt Vranckrijck gekommen is; ick vreese seer voor een wtdrogende sieckte, want hy altijts een cleyn coortsien heeft die savents vermeerdert, daerby een quaede hoest ende is seer geëxtenueert [1]); soo hy niet beter wert, mochte mijn suster wel hier kommen. Men heeft [Lortis] te Parijs ontboden ende Valence, die voor desen geweest is gouverneur van Calais, naer sijn huys gesonden. Men maeckt in Hollant groote preparatien ten oorloge; men doet hier oock wat, sy moeten noch wel gelt weten te vinden op credyt, hoewel sy utermaeten veel ten achteren sijn; noch sijnder die geloven dat den trefves voortgang sal hebben. God geve alles geschiede tot syne glorie, die UEd. wil nemen in Syne heylige bescherminge, ende ick blyve altijt,

Mijn Heer,

Uw ootmoedichste ende getrouwste dienaer,

W. d'Oldenbarnevelt.

Brussel, den 23 Februari 1633.

---

1) Arnold van der Myle, de oudste zoon van zijn zwager. Hij was in 1629, na zijne studiën te Leiden volbracht te hebben, een tijdlang te Parijs (zie in *Kronijk* van 1873 N°. 10 der Brieven van W. v. Oldenbarnevelt). De „suster", die verwacht wordt, is dus Maria van Oldenbarnevelt.

UITGAVEN

VAN HET

HISTORISCH GENOOTSCHAP TE UTRECHT.

KRONIJK. 1846—1875.

2e jaargang (*)	f (5.—)	1.50.	17e jaargang	f (5.80)	1.50.
3e jaargang	- (2.70)	1.50.	18e jaargang	- (6.60)	1.50.
4e jaargang	- (3.70)	2.50.	19e jaargang	- (7.40)	2.—.
5e jaargang	- (6.—)	2.50.	20e jaargang	- (7.20)	2.—.
6e jaargang	- (6.—)	2.—.	21e jaargang	- (7.60)	2.—.
7e jaargang	- (6.40)	3.—.	22e jaargang	- (7.20)	2.—.
8e jaargang	- (5.80)	3.—.	23e jaargang	- (9.20)	2.50.
9e jaargang	- (6.80)	3.—.	24e jaargang	- (9.40)	2.50.
10e jaargang	- (6.80)	3.—.	25e jaargang	- (10.70)	3.—.
11e jaargang	- (3.20)	1.—.	26e jaargang	- (8.00)	2.50.
12e jaargang	- (3.60)	1.—.	27e jaargang	- (8.20)	2.50.
13e jaargang	- (4.80)	1.50.	28e jaargang	- (6.20)	2.50.
14e jaargang	- (5.10)	1.50.	29e jaargang	- (8.30)	2.50.
15e jaargang	- (4.00)	1.50.	30e jaargang	- (10.30)	3.—.
16e jaargang	- (5.40)	1.50.	31e jaargang	- (8.40)	2.50.

BERIGTEN. 1846—1863.

1e deel. 1e stuk.	f (2.40)	1.50.	4e deel. 2e stuk.	f (2.50)	1.50.
1e deel. 2e stuk.	- (2.20)	1.50.	5e deel. 1e stuk.	- (3.20)	1.50.
2e deel. 1e stuk.	- (2.20)	1.50.	5e deel. 2e stuk.	- (2.50)	1.—.
2e deel. 2e stuk.	- (3.80)	3.80.	6e deel. 1e stuk.	- (2.50)	1.—.
3e deel. 1e stuk.	- (3.—)	1.50.	6e deel. 2e stuk.	- (2.10)	1.—.
3e deel. 2e stuk.	- (3.—)	1.50.	7e deel. 1e stuk.	- (5.50)	1.50.
4e deel. 1e stuk.	- (3.—)	2.—.	7e deel. 2e stuk.	- (6.50)	2.50.

CODEX DIPLOMATICUS.

EERSTE SERIE. (IN 4°.) 1848. 1 deel. M. 9.60 f 5.20.

TWEEDE SERIE. (IN 8°.) 1852—1863.

1e deel. 1e afd.	f (3.75)	2.50.	3e deel. 2e afd.	f (3.40)	1.50
1e deel. 2e afd.	- (3.10)	2.50.	4e deel. 1e afd.	- (3.10)	1.50.
2e deel. 1e afd.	- (6.20)	3.50.	4e deel. 2e afd.	- (5.20)	1.50.
2e deel. 2e afd.	- (3.20)	2.—.	5e deel . . .	- (12.00)	4.—.
3e deel. 1e afd.	- (6.50)	2.—.	6e deel . . .	- (1.20)	1.—.

(*) De eerste jaargang is niet in druk verschenen.

BIJDRAGEN EN MEDEDEELINGEN. 1878—1898.

1e deel	f (5.20)	2.50.
2e deel	- (5.20)	2.50.
3e deel	- (5.20)	2.50.
4e deel	- (8.80)	4.—.
5e deel	- (5.40)	3.—.
6e deel	f	6.—.
7e deel	-	5.—.
8e deel	-	3.60.
9e deel	-	6.10.
10e deel	-	5.80.
11e deel	-	6.60.
12e deel	-	4.10.
13e deel	f	5.—.
14e deel	-	3.80.
15e deel	-	4.90.
16e deel	-	4.75.
17e deel	-	4.—.
18e deel	-	5.75.
19e deel	-	5.25.
20e deel	-	3.25.
21e deel	-	4.50.
22e deel	-	4.90.
23e deel	-	4.90.

REGISTER op de Kronijk van 1846—1854. 1857. f (5.80) 1.50

REGISTER op de onderwerpen, behandeld in de Kronijk, de Berigten en den Codex diplomaticus (1877). . . . . - (1.80) 1.50.

WERKEN.

NIEUWE SERIE.

1. Annales Egmundani . . . . f (1.20) 1.—.
2. Verbaal van de ambassade naar Engeland. 1685 . . . . - (1.80) 1.—.
3. Memoriën van Roger Williams . . . . . - (2.10) 1.—.
4. Kronijken van Emo en Menko . . . . . - (3.70) 1.50.
5. HORTENSIUS, Opkomst en ondergang van Naarden . . . . - (4.50) 1.50.
6. Kronijk van Holland van den Clerc uten laghen landen bi der see . . . . - (2.30) 1.—.
7. Kronijk v. Eggerik Egges Phebens. 1565-1594 - (2.40) 1.—.
8. VERWIJS, De oorlogen van Albrecht van Beieren met de Friezen . . . . - (9.80) 2.50.
9. Verbaal van de ambassade naar Denemarken, enz. 1625 . . . . - (2.30) 1.—.
10. Verbaal v. d. ambassade n. Engeland. 1625 . - (1.90) 1.—.
11. Brieven van J. Wtenbogaert. I. (1584-1618) - (4.00) 1.50.
12. Brieven v. J. Wtenbogaert II 1. (1618-1621) - (2.80) 1.—.
13. Memorials of P. P. J. Quint Ondaatje . . - (4.00) 1.50.
14. Verhooren van Hugo de Groot . . . . . - (4.80) 2.—.
15. Brieven v. J. Wtenbogaert. II 2. (1621-1626) - (5.50) 2.—.
16. Memoriën van Cornelis Pieterszoon Hooft. - (4.90) 2.—.
17. Brieven v. J. Wtenbogaert. III 1. (1626-1627) - (6.50) 2.—.

18.	Onderzoek omtrent de Middelburgsche beroerten van 1566 en 1567	*f* (3.40)	1.50.
19.	Brieven v. J. Wtenbogaert. III 2. (1628-1629)	- (8.20)	2.50.
20.	Brieven v. Joh. Wtenbogaert. III 3. (1630).	- (6.10)	2.—.
21.	De rekeningen der grafelijkheid van Holland. I.	- (5.80)	2.50.
22.	Brieven v. J. Wtenbogaert. III 4. (1631-1644)	- (4.50)	1.50.
23.	Journaal van Constantijn Huygens den zoon. 1688—1696 I.	- (6.70)	6.70.
24.	De rekeningen der grafelijkheid van Holland. II.	- (7.20)	2.50.
25.	Journaal van Constantijn Huygens den zoon. 1688—1696. II.	- (7.90)	7.90.
26.	De rekeningen der grafelijkheid van Holland. III.	- (6.20)	2.50.
27.	Brieven van en aan J. D. van der Capellen van de Poll	-(10.80)	3.—.
27*b*.	Brieven van en aan J. D. van der Capellen van de Poll. (Aanhangsel.).	- (1.40)	1.—.
28.	Bomelius, Bellum Trajectinum	- (1.40)	1.—.
29.	De rekeningen der grafelijkheid van Zeeland. I.	- (6.80)	3.—.
30.	De rekeningen der grafelijkheid van Zeeland. II.	- (5.30)	3.—.
31.	Muller, Lijst van Noord-Nederlandsche kronijken	- (1.40)	1.—.
32.	Journalen van Constantijn Huygens den zoon. 1673—1678	- (3.50)	3.50.
33.	Négociations de D'Avaux à la cour de Suède. 1693—1698. I.	- (8.00)	2.50.
34.	Négociations de D'Avaux. II.	- (5.40)	2.—.
35.	Négociations de D'Avaux. III 1.	- (5.60)	2.—.
36.	Négociations de D'Avaux. III 2.	- (3.90)	1.50.
37.	Brieven van Lionello en Suriano en verslag van Trevisano aan den Senaat van Venetië. 1616—1620	- (6.10)	3.50.
38.	Brieven aan R. M. van Goens. I.	- (6.60)	3.50.
39.	Dagverhaal van Jan van Riebeek. I. (1652-1655).	- (7.80)	7.80.
40.	Rijmkroniek van Melis Stoke. I.	- (5.00)	2.50.
41.	De geschillen over de afdanking van het krijgsvolk. 1649—1650	- (5.40)	2.50.
42.	Rijmkroniek van Melis Stoke. II.	- (4.80)	2.50.

43.	Brieven aan R. M. van Goens. II. . .	*f* (4.60)	1.5
44.	Brieven van Jhr. Arend van Dorp. I. . .	- (6.60)	3.—
45.	Memorien v. Mr. D. v. Bleyswijk. 1734—1755	- (4.50)	3.—
46.	Journalen van Constantijn Huygens den zoon. 1680—1682.	- (2.20)	2.2
47.	Correspondentie van Lodewijk van Nassau	- (2.90)	2.9
48.	Kroniek van Sicke Benninge	- (2.40)	2.4
49.	Narracio de Groninghe, de Thrente et de Covordia.	- (2.10)	2.1
50.	Brieven van Jhr. Arend van Dorp. II. .	- (7.80)	2.5
51.	Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas. I. (1576-1578).	-	6.8
52.	Resolutiën van de vroedschap van Utrecht betreffende de akademie. 1632—1812 . .	-	7.—
53.	De registers en rekeningen van het bisdom Utrecht. 1325—1336. I.	-	7.3
54.	De registers en rekeningen van het bisdom Utrecht. 1325—1336. II.	-	8.—
55.	Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas. II. (1578-1579)	-	6.2
56.	Brieven aan R. M. van Goens. III . . .	-	3.—
57.	Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas. III. (1579-1581)	-	8.90
58.	Dagverhaal v. Jan v. Riebeek. II. (1656-1658)	-	8.—
59.	Dagverhaal v. Jan v. Riebeek. III. (1659-1662)	-	8.—
60.	Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas. IV. (1581-1583).	-	4.50
61.	Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas. V. (1583-1584).	-	8.50

DERDE SERIE.

1.	Fr. Dusseldorp, Annales. 1566—1616 .	-	7.50
2.	De oudste stadsrekeningen van Dordrecht. 1284—1424.	-	2.40
3.	Het oudste cartularium van het sticht Utrecht	-	4.60
4.	Brieven van Willem V aan Van Lijnden van Blitterswijk	-	3.50
5.	Lettres de Pierre de Groot à Abraham de Wicquefort. 1668—1674	-	5.25
6.	Rekeningen van de gilden van Dordrecht. 1438—1600	-	2.80

7. H. Bontemantel, De regeeringe van Amsterdam. 1653—1672. I. . . . . . f 5.50.

8. H. Bontemantel, De regeeringe van Amsterdam. 1653—1672. II. . . . . . - 6.—.

9. Rekeningen d. stad Groningen u. d. 16e eeuw. - 4.—.

10. Briefwisseling tusschen de gebroeders Van der Goes. 1659—1673. I. . . . . . . - 6.—.

12. Diarium Everardi Bronchorstii. 1591—1627. - 2.40.

14. Gedenkschriften van Gijsbert Jan van Hardenbroek. 1747—1780. I. . . . . . . - 6.50.

15. Brieven van Nicolaes van Reigersberch aan Hugo de Groot . . . . - 7.50.

16. Collectanea van Gerardus Geldenhauer Noviomagus. . . . . - 3.75.

17. Gedenkschriften van Gijsbert Jan van Hardenbroek 1780—1781. II. . . . . . - 7.50.

Abraham de Wicquefort, Histoire des Provinces-Unies des Païs-Bas. 4 vol. . . . . - 26.—.

Bullarium Trajectense. 2 tom. . . . . - 24.—.

Verslag van de algemeene vergadering der leden op 16 April 1895 . . . . - 0.60.

Verslag van de algemeene vergadering der leden op 20 April 1897 . . . . - 0.90.

Bepalingen over de uitgave van handschriften. . - 0.25.

Bepalingen over het uitgeven van handschriften, betrekking hebbende op de nieuwe geschiedenis . - 0.20.

Catalogus der boekerij van het Historisch Genootschap. 3e uitgave. (1872) . . . . - 1.60.

1e Supplement op den Catalogus der boekerij van het Historisch Genootschap (1882) . . . . . - 1.10.

2e Supplement op den Catalogus der boekerij van het Historisch Genootschap (1895) . . . . . - 2.10.

UITGAVEN

VAN HET

HISTORISCH GENOOTSCHAP TE UTRECHT [1]).

Lijst van Noord-Nederlandsche kronijken, met opgave van bestaande handschriften en litteratuur. Door S. Muller Fz. 1880 . . . . *f* (1.40) 1.—.

Volledige lijst van alle Noord-Nederlandsche kronijken en wegwijzer door de bestaande handschriften van uitgegevene en onuitgegevene kronijken.

Annales Egmundani. 1863. . . . . . . *f* (1.20) 1.—.

Oudste bron voor de geschiedenis van het graafschap Holland.

Rijmkroniek van Melis Stoke. Uitgegeven door W. G. Brill 2 deelen. 1885 . . . . *f* (9.80) 5.—.

Belangrijk verhaal van een grafelijken klerk omtrent de geschiedenis van de laatste tijden van het Hollandsche en het optreden van het Henegouwsche huis.

Kronijk van Holland van een ongenoemden geestelijke (gewoonlijk genaamd Kronijk van den Clerc uten laghen landen bi der see). 1867 . . . . . . *f* (2.30) 1.—.

Kronijk, waarvan de tekst nauw verwant is aan de Hollandsche vertaling der belangrijke kronijk van Beka.

Henricus Bomelius, Bellum Trajectinum. 1878. *f* (1.40) 1.—.

Verhaal van de gebeurtenissen, die aan de annexatie van het sticht Utrecht door Karel V voorafgingen.

Kronijken van Emo en Menko Uitgegeven door Feith en Acker Stratingh. 1866 . . . . . . *f* (3.70) 1.50.

Belangrijkste bron voor de oudste geschiedenis van Friesland, vooral voor de sociale historie.

Quedam narracio de Groninghe, de Thrente, de Covordia et de diversis aliis sub diversis episcopis Trajectensibus. Uitgegeven door C. Pijnacker Hordijk 1888. *f* (2.10) 2.10.

Belangrijk voor de geschiedenis van Groningen en Drente in de 12e en 13e eeuw. Uitgaaf volgens een handschrift, dat aan de uitgevers der Monumenta Germaniae onbekend is gebleven.

---

1) Deze inhoudsopgave der uitgaven van het genootschap bedoelt alleen den hoofdinhoud, niet den volledigen inhoud der werken te vermelden.

De kroniek van Sicke Benninge. 1e en 2e deel (kroniek van Van Lemego). Uitgegeven en met kritische aanteekeningen voorzien door J. A. Feith; met eene inleiding van P. J. Blok. 1887. . . . . . *f* (2.40) 2.40.

Verhaal van een hooggeplaatst getuige van de gebeurtenissen te Groningen in de 15e en het begin der 16e eeuw, hier voor het eerst op betrouwbare wijze uitgegeven. Ook de hier overgenomene kroniek van Lemego over de 15e eeuw is het werk van een tijdgenoot.

Het oudste cartularium van het sticht Utrecht. Uitgegeven door S. Muller Fz. 1892. . . . . . *f* 4.60.

Bevat alle keizeroorkonden van het sticht Utrecht en alle andere giftbrieven uit de oudste tijden van het bisdom.

Bullarium Trajectense. Romanorum Pontificum diplomata usque ad Urbanum Papam VI in veterem episcopatum Trajectensem destinata. Edidit Gisb. Brom. 2 tomi. 1891, 92 . . . . *f* 24.—.

Volledige verzameling van de in het pauselijk archief aanwezige oorkonden, betrekking hebbende op het bisdom Utrecht.

De rekeningen der grafelijkheid van Holland onder het Henegouwsche huis. Uitgegeven door H. G. Hamaker. 3 deelen. 1875—78 . . . . *f* (19.20) 7.50.

De rekeningen der grafelijkheid van Zeeland onder het Henegouwsche Huis. Uitgegeven door H. G. Hamaker. 2 deelen. 1879, 80 . . . . *f* (12.10) 6.—.

Oudst bewaarde rekeningen van de Hollandsche graven, overrijk aan bizonderheden betreffende de geographische, administratieve en sociale toestanden van Holland in de veertiende eeuw.

De registers en rekeningen van het bisdom Utrecht. 1325—1336. Uitgegeven door S. Muller Fz. 2 deelen. 1889, 91. *f* 15.30.

Eenige bron voor de kennis van de administratie van het bisdom Utrecht in het begin van de veertiende eeuw.

De oudste stadsrekeningen van Dordrecht. 1284—1424. Uitgegeven door C. M. Dozy. 1891 . . . . . *f* 2.40.

Bevat o. a. de eenige stadsrekeningen uit de dertiende eeuw, die in Nederland bewaard zijn.

Rekeningen van de gilden van Dordrecht. 1438—1600. Uitgegeven door J. C. Overvoorde. 1894 . . *f* 2.80.

Eenige bewaarde middeleeuwsche rekeningen van Nederlandsche gilden, van belang voor de kennis van de inrichting dezer corporaties.

Rekeningen der stad Groningen uit de 16e eeuw. Uitgegeven door P. J. Blok 1896 . . . . *f* 4.—.

Geven een volledig overzicht van de administratie der stad Groningen in de eerste helft der zestiende eeuw.

E. Verwijs, De oorlogen van hertog Albrecht van Beieren met de Friezen in de laatste jaren der XIVe eeuw. 1869 . . . . *f* (9.80) 2.50.

Bewerking van deze belangrijke episode der Nederlandsche geschiedenis, voornamelijk getrokken uit de grafelijkheidsrekeningen van Holland.

G. Geldenhauer Noviomagus, Collectanea. Uitgegeven door J. Prinsen J.Lz. 1901 . . . . *f* 3.75.

Aanteekeningen en opstellen van den bekenden humanist, belangrijk voor de kennis van zijn tijd, vooral voor de geschiedenis der hervorming en voor de gebeurtenissen in het bisdom Utrecht.

Onderzoek van 's Konings wege ingesteld omtrent de Middelburgsche beroerten van 1566 en 1567. Uitgegeven door J. Van Vloten. 1873 . . . . . *f* (3.40) 1.50.

Zeer belangrijke bron voor de geschiedenis van de hagepreeken, den beeldenstorm en het eerste gewapende verzet tegen de Spanjaarden in Zeeland.

Correspondentie van en betreffende Lodewijk van Nassau en andere onuitgegeven documenten. Verzameld door P. J. Blok. 1887 . . . . *f* (2.90) 2.90.

Bevat o. a. de onuitgegeven apologie van Lodewijk, de rechterhand van zijn broeder prins Willem van Oranje, en eene correspondentie betreffende zijne onderhandelingen met het Fransche hof.

Hortensius, Over de opkomst en den ondergang van Naarden. Uitgegeven door Peerlkamp en A. Perk. 1866. . . . . *f* (4.50) 1.50.

Dit geschrift van Lambertus Hortensius, rector der Latijnsche school te Naarden, is vooral merkwaardig om de mededeelingen over het begin van den 80-jarigen oorlog en het uitvoerig verhaal van het uitmoorden van Naarden door de Spanjaarden (1572).

Memoriën van Roger Williams. Uitgegeven door J. T. Bodel Nyenhuis. 1864 . . . . *f* (2.10) 1.—.

Merkwaardig voor de oorlogsgeschiedenis der jaren 1572—1574; de schrijver was ooggetuige der gebeurtenissen in de eerste jaren van den opstand tegen Spanje.

Brieven en onuitgegeven stukken van Jonkheer Arend van Dorp, heer van Maasdam. Uitgegeven door J. B. J. N. ridder De van der Schueren. 2 deelen. 1887, 88. *f* (14.40) 5.50.

Papieren van een handlanger van prins Willem I, belangrijk voor de intieme geschiedenis van den opstand tegen Spanje.

Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas. (1576—1584.) Publiés par P. L. Muller et Alph. Diegerick. Tome I—V (1576—Juin 1584). 1889, 90 . . . . *f* 34.95.

Volledige bronnenuitgave betreffende de tusschenkomst van den hertog van Anjou, broeder van Hendrik III, in de zaken van den Nederlandschen opstand en de aanneming van de souvereiniteit over de Nederlandsche gewesten.

Kronijk van Eggerik Egges Phebens. 1565—1594. Uitgegeven door H. O. Feith 1867. . . *f* (2.40) 1.—.

Groningsche kronijk van een onpartijdigen hervormingsgezinde, bron van Emmius.

Uittreksel uit Francisci Dusseldorpii Annales. 1566—1616. Uitgegeven door R. Fruin. 1894 . . . . . . *f* 7.50.

De geschiedenis van den opstand, door een katholiek tijdgenoot geschreven.

Diarium Everardi Bronchorstii sive Adversaria omnium quae gesta sunt in academia Leidensi, 1591—1627. Uitgegeven door J. C. Van Slee. 1898. . . *f* 2.40.

Curieuse aanteekeningen over het onderwijs en het leven aan de Leidsche academie.

Brieven van Lionello en Suriano uit Den Haag aan Doge en Senaat van Venetië in 1616—1618, benevens Verslag van Trevisano betreffende zijne zending naar Holland in 1620. 1883 . . . . *f* (6.10) 3.50.

Merkwaardige brieven van de bekende Venetiaansche diplomaten over de geschillen tijdens het bestand.

Memoriën en adviezen van Cornelis Pieterszoon Hooft. 1871. . . . . *f* (4.90) 2.—.

Belangrijk voor de geschiedenis van Amsterdam in de jaren 1578—1620 en voor de houding van deze stad in de godsdienstige geschillen.

Verhooren en andere bescheiden betreffende het rechtsgeding van Hugo de Groot. Uitgegeven door R. Fruin. 1871 . . . . *f* (4.80) 2.—.

Belangrijk voor de kennis van den strijd tusschen de twee groote staatspartijen in het begin van de republiek, waarbij Grotius eene belangrijke rol vervulde.

Brieven en onuitgegeven stukken van Johannes Wtenbogaert. 1584—1644. Uitgegeven door H. C. Rogge. 7 deelen. 1868/74 . . . . *f* (37.60) 12.50.

Deze correspondentie van den bekenden Remonstrantschen hofprediker van prins Maurits is in de eerste plaats belangrijk voor de geschiedenis van de kerkelijke woelingen tijdens het bestand.

Verbaal van de ambassade van Aerssen, Joachimi en B
mania naar Engeland. 1625. 1867 . . *f* (1.90) 1.

Bevat de onderhandeling over een verbond van onderlinge
scherming na het afspringen van het huwelijk tusschen den
van den Engelschen koning en eene Spaansche prinses.

Verbaal van de ambassade van Gaspar van Vosbergen bij
koning van Denemarken, den Neder-Saxischen kreits
den koning van Zweden. 1625. 1867 . *f* (2.30) 1.

Behelst de onderhandelingen over een verbond tegen den ke
en den koning van Spanje in het begin van den Dertigjarigen oor

Brieven van Nicolaes van Reigersberch aan Hugo
Groot. 1902. . . . . *f* 7.

Belangrijk voor de geschiedenis van De Groot; bevat voorts
reeks van gewichtige berichten over de toestanden in Neder
in de jaren 1622—1643.

Resolutiën van de vroedschap van Utrecht betreffe
de Academie. Uitgegeven door J. A. Wijnne en Lu
Miedema. 1888, 1900 . . . . *f* 7.

Met een uitvoerige inleiding over de inrichtingen van hoo
onderwijs te Utrecht vóór 1636.

Abraham de Wicquefort, Histoire des Provinces-Unies
Païs-Bas, depuis le parfait establissement de cet es
par la paix de Munster. 4 volumes. I. 1861. II. 18
III. 1866. IV. 1874 . . . . *f* 26.

De beste gelijktijdige geschiedenis van de Nederlanden in
tweede helft der zeventiende eeuw door een diplomatiek ag

De geschillen over de afdanking van het krijgsvolk in
Vereenigde Nederlanden in de jaren 1649 en 16
Toegelicht door J. A. Wijnne. 1885. . *f* (5.40) 2.

De bekende geschillen van het jaar 1650 worden hier toegel
uit onbekende stukken uit het Huis-archief van H. M. de Konin

Dagverhaal van Jan van Riebeek, commandeur aan de K
de Goede Hoop. 1652—1662. 3 deelen. 1884—93. *f* 23.

Merkwaardig verhaal van den stichter der Kaapkolonie omt
de geschiedenis van deze kolonie.

H. Bontemantel, De regeeringe van Amsterdam, soo
't civiel als crimineel en militaire. 1653—1672. U
gegeven door G. W. Kernkamp. 2 deelen. 1897. *f* 11.

Gedenkschriften van een Amsterdamsch regent uit den tijd
Jan De Witt, belangrijk voor de kennis van de regeering en
regeeringsintriges van Amsterdam.

Lettres de Pierre de Groot à Abraham de Wicquef
1668—1674. Publiées par F. J. L. Krämer. 1894. *f* 5.

Brieven van P. De Groot, den zoon van Hugo De Groot, v
namelijk loopende over de Keulsche vredeshandeling in 167

Journalen van Constantijn Huygens den zoon. 1673—1678. 1881 . . . . *f* (3.50) 3.50.

Journalen van Constantijn Huygens den zoon. 1680—1682 en 1649—1650. 1888. . . . . *f* (2.20) 2.20.

Journaal van Constantijn Huygens den zoon. 1688—1696. 2 deelen. 1876 . . . . *f* (14.60). 14.60.

Journalen van den secretaris van Willem III, hoogst belangrijk voor de kennis van personen en de zedengeschiedenis van de laatste helft der zeventiende eeuw.

Verbaal van de buitengewone ambassade naar Engeland in 1685. 1863 . . . . *f* (1.80) 1.—.

Gewichtig voor de kennis van de verhouding der republiek tot koning Jakob II na diens troonsbestijging en den opstand van Monmouth en zijne aanhangers.

Négociations du comte D'Avaux, ambassadeur à la cour de Suède, pendant les années 1693, 1697, 1698. Publiées par J. A. Wijnne. 4 volumes. 1882, 83 . *f* (22.90) 8.—.

Belangrijk voor de geschiedenis van de diplomatieke betrekkingen der mogendheden ten tijde van den Negenjarigen oorlog.

Memorien van Mr. Diderik van Bleyswijk, burgemeester van Gorinchem. 1734—1755. Uitgegeven door Theod. Jorissen. 1887 . . . . *f* (4.50) 3.—.

Belangrijk voor de geschiedenis van de familieregeering en de regentenintriges in de steden van Holland.

Gedenkschriften van Gijsbert Jan van Hardenbroek, 1747—1780. I, II. Uitgegeven door F. J. L. Krämer. 1901, 2. *f* 14.—.

Dagboek van een hooggeplaatst edelman, aan het hof der stadhouders verkeerende en dagelijks met alle invloedrijke personen omgaande.

Brieven van en aan Joan Derck van der Capellen van de Poll. Uitgegeven door W. H. De Beaufort. Met aanhangsel door J. A. Sillem. 2 deelen. 1879. *f* (12.20) 4.—.

Brieven van den bekenden adellijken patriotschen leider, hoogst belangrijk voor de geschiedenis van de jaren 1763—1784.

Brieven aan R. M. van Goens en onuitgegeven stukken hem betreffende. 3 deelen. 1884—90. *f* (14.20) 8.—.

Belangrijk voor de autobiografie van R. M. Van Goens en voor de kennis van zijne verhouding tot de stadhouderlijke partij. Bevat bovendien eene uitgebreide correspondentie met buitenlandsche geleerden.

Brieven van prins Willem V aan baron Van Lijnden van Blitterswijk. Uitgegeven onder toezicht van F. De Bas. 1893 . . . . *f* 3.50.

Vertrouwelijke brieven van den prins aan zijn vertegenwoordiger als eerste edele in Zeeland.

Memorials and times of Peter Philip Juriaan Quint O
daatje. By Mrs. Davies . . . . f (4.—) 1.5
Biographie van den bekenden Utrechtschen patriot van 1784
volgende jaren.

KRONIJK.

EERSTE SERIE.

Ie jaargang. (Is niet in druk verschenen.)

IIe jaargang. 1846 . . . . f (5.—) 1.5
Behelst tal van bijzonderheden over historische personen, ker
lijke zaken, universiteitswezen enz. — Inventaris van brieven
het archief der voormalige vijf kapittelen te Utrecht (1380
1513). — Kleine historische mededeelingen enz. enz.

IIIe jaargang. 1847 . . . . f (2.70) 1.5
Vervolg van den inventaris der brieven uit het archief der vo
malige vijf kapittelen te Utrecht (1514, 1515). — Vele weter
waardigheden over archaeologie, genealogie, archiefwezen.
Verklaring van spreekwijzen (dialecten) en spreekwoorden enz. e

IVe jaargang. 1848. . . . . f (3.70) 2.5
Verschillende brieven van prins Willem I, Paulus Merula (mi
nebrief), Wtenbogaert e. a. — Vervolg van den inventaris der
kapittelen (1516, 1517). — Mededeelingen over Czaar Peter
zijne vrouw e. a. — Toestand der archieven van Nijmegen, Utrec
Groningen, Dordrecht en andere steden enz. enz.

Ve jaargang. 1849. . . . . f (6.—) 2.5
Inventarissen van verschillende stads-archieven. — Brieven v
David van Bourgondië, Philips II, prins Willem I, Hugo
Groot, e. a. — Bijdragen tot de geschiedenis van het Ned
landsche zeewezen en krijgswezen (1618) enz. enz.

TWEEDE SERIE.

VIe jaargang. 1850 . . . . f (6.—) 2.-
Inventarissen van verschillende archieven van steden, gerecht
en gasthuizen. — Brieven o. a. van Adolf en Karel van Gel
(1456—1477), Christiaan II van Denemarken (1525), Karel
(1537), Philips II (1561, 67), E. Leoninus (1581), prins W
lem I (1582), Maurits van Nassau (1600) e. a. — Bijzonderhed
over Utrechtsche bisschoppen, hertogen van Gelre e. a.; over d
vredehandel te Utrecht (1713); over aflaatgelden, papiermerk
enz. enz.

VIIe jaargang. 1851 . . . . f (6.40) 3.-
Inventarissen van archieven. — Academie te Franeker. — Midd
eeuwsche kerkgebouwen in Friesland en Groningen. — Graftom
in Germaanschen smaak en in dien der Renaissance. — T
brieven betreffende de Geldersche aangelegenheden in 153
1537. — Brieven van bekende personen; genealogiën enz. enz

VIIIe jaargang 1852 . . . . *f* (6.80) 3.—.
Reproductie van den „Almanach nae den nieuwen ende ouden stijl. Opt Jaer ons Heeren M.D.XCVIII", in 12° te Delft bij Bruyn Harmansz. — 19 brieven van Anna van Egmond aan haren broeder Maximiliaan. — Keuken-rekening van de grafelijkheid van Holland en Zeeland. 1401. — Stukken over de Oost-Indische Compagnie. — Emigreerende families uit Antwerpen naar Middelburg. 1586 enz. enz.

IXe jaargang. 1853 . . . . *f* (6.80) 3.—.
Belangrijke onderschepte Portugeesche briefwisseling. 1634. — Stukken van Jan Pietersz. Coen over den handel in Indië. 1622, 1623. — Fragmenten van oude kronieken. — Journaal, gehouden te Batavia door den directeur-generaal Ph. Zwart. 1636. — Chronologische opgave der oorkonden over de 13e en 14e eeuw in het stads-archief te Harderwijk. — Bijdragen tot de geschiedenis van het geschutwezen (1491—1526). — Brieven; genealogische mededeelingen enz. enz.

Xe jaargang. 1854 . . . . *f* (6.80) 3.—.
Uiterste wil van prins Maurits. — Eenige merkwaardige vonnissen. 1524—1645. — Handel op Perzië en de golf van Bengalen. 1633. — Stukken over de Oost-Indische Compagnie. — 109 Brieven van Maria van Nassau. 1605—1615. — Charters in het stads-archief van Harderwijk. 1402—92 enz. enz.

DERDE SERIE.

XIe jaargang. 1855. . . . . *f* (3.20) 1.—.
Betrekking tusschen de Nederlanden en Genève in 1589, 1590. — Stukken over de West-Indische Compagnie. — Geslachtswapenen en rouwborden in kerken. — Stukken betreffende de krijgsgeschiedenis. — Brieven enz. van en aan Anna Maria van Schurman. — Onuitgegeven gedichten van Const. Huygens enz. enz.

XIIe jaargang. 1856. . . . . *f* (3.60) 1.—.
Rechtstoestand in het begin der 15e eeuw. — Rechtsgebruiken in de middeneeuwen. — Eenige merkwaardige vonnissen uit den tijd der geloofsvervolging te Amsterdam in de 16e eeuw. — Bijdrage tot de geschiedenis van den bouw van den Dom te Utrecht. — Autobiographie van den gouverneur-generaal P. A. van der Parra. — Grafsteden der oudste bewoners van Denemarken enz. enz.

XIIIe jaargang. 1857. . . . . *f* (4.80) 1.50.
Oorkonden betrekkelijk den twist tusschen den bisschop van Utrecht en den heer van Wisch in 1490. — Inventaris van het stadsarchief te Oudewater. — Begiftigingen en bezittingen van het Carthuizer-convent bij Utrecht. — Charter van 1368, bevattende een overzicht van het bisdom Utrecht in 1278.

XIVe jaargang. 1858. . . . . *f* (5.10) 1.50.
Stukken betrekkelijk den oorlog met Frankrijk in 1672. — Oude

doopvonten (met afbeeldingen). — Stukken betrekkelijk de
vormingsberoerten te Utrecht in 1566 en 1567. — Expeditie
Portugal in Sept. 1657 enz. enz.

XVe jaargang. 1859. . . . . *f* (4.60) 1

Brieven van prins Willem van Oranje aan zijne vrouw A
van Egmond. — Liefdadige stichtingen te Utrecht. — Cha
uit het stads-archief te Harderwijk, 14e en 15e eeuw. —
vangenneming van Paulus Buys, 1586 enz. enz.

VIERDE SERIE.

XVIe jaargang. 1860. . . . . *f* (5.40) 1

Aanteekeningen betrekkelijk het beleg van Haarlem. — Overl
reis van Indië naar Europa in 1757. — Stukken voor de
schiedenis van de jaren 1588 en 1589 enz. enz.

XVIIe jaargang. 1861. . . . . *f* (5.80) 1

Stukken voor de geschiedenis der jaren 1588 en 1589. —
dedigingswerken van de IJssel. 1672. — Brieven van Wi
van Liere. — Onkosten der judicature van Oldenbarnevelt
Onkosten der Dordsche synode enz. enz.

XVIIIe jaargang. 1861. . . . . *f* (6.60) 1

Stukken voor de geschiedenis der jaren 1590 en 1591 enz.

XIXe jaargang. 1863. . . . . *f* (7.40) 2

Stukken voor de geschiedenis van het jaar 1592. — Wicquef
Mémoires. — Heinrici ab Hovel Speculum Westphaliae enz.

XXe jaargang. 1864. . . . . *f* (7.20) 2

Stukken voor de geschiedenis der jaren 1593 en 1594. —
benoeming van graaf Johan van Nassau tot stadhouder van
derland. — Beschrijving van een tocht naar de bovenlanden
Banjermassing in het jaar 1790. — De bekostiging der v
malige fortificatiewerken der stad Utrecht enz. enz.

VIJFDE SERIE.

XXIe jaargang. 1865 . . . . *f* (7.60) 2

Stukken voor de geschiedenis van het jaar 1595. — Thy
Leere en Order der Ned. Geref. Kerken. — Rapport faict
Monsieur de St. Aldegonde au Conseil d'Estat de sa négocia
en France 1581. — Bijdrage tot de geschiedenis der gewe
en andere behangseltapijten, vooral in Denemarken enz. enz.

XXIIe jaargang. 1866. . . . . *f* (7.20) 2

Stukken betreffende de onlusten binnen Utrecht in 1610.
Verbaal van de legatie van Leoninus, van Loozen, Valck
Franckena naar Engeland in 1596. — Stukken betrekkelijk
Remonstranten enz. enz.

XXIIIe jaargang. 1867. . . . . *f* (9.20) 2

Concept van eene Compagnie van assurantie en van haar oct
1628, 29. — Brieven van Joh. Heinsius over den in 1632

geknoopten vredehandel. — Eene bijdrage tot het leven van Onno Zwier Van Haren. — Over den geest en de strekking van het Amsterdamsche patriciaat enz. enz.

XXIVe jaargang. 1868 . . . . *f* (9.40) 2.50.
Brieven van Maarten Harpertsz. Tromp en van Witte Cornelisz. De With. — Brieven van Bilderbeck, Nederlandsch agent te Keulen, betreffende het laatste gedeelte van den Dertigjarigen oorlog. — Aegidius Daalmans, Indiaanse aanteekeningen enz. enz.

XXVe jaargang. 1869 . . . . *f* (10.70) 3.—.
Stukken betreffende den vrijen handel op Brazilië. 1637. — Originele brieven van H. Doedens aan Ant. Van Hilten betreffende de West-Indische Compagnie. 1641—1648. — Journaal van Joh. Van Kerkhoven, heer van Heenvliet, hofmeester van de princesroyaal, over de ziekte en den dood van prins Willem II en de kwestiën omtrent de voogdij van den jonggeboren prins. — Geheime correspondentie uit Engeland. 1659, 1660 enz. enz

ZESDE SERIE.

XXVIe jaargang. 1870. . . . . *f* (8.-) 2.50.
Geschillen te Nijmegen. 1617. — Het Geusen Liedboek. — Vervolging van de Remonstranten in Land en Stad van Utrecht. 1619 enz. — Eenige aanteekeningen wegens het gebeurde te Utrecht in 1786 en 1787. — Reisjournaal uit de 17e eeuw naar het Heilige Land enz. enz.

XXVIIe jaargang. 1871 . . . . *f* (8.20) 2.50.
Aanteekeningen betrekkelijk het gebeurde te Utrecht in 1786 en 1787. — Stukken rakende de Quadruple Alliantie. — Grondig verhaal van Amboyna. 1621. — Verhaal van eenige oorlogen in Indië. 1622 enz. enz.

XXVIIIe jaargang. 1872 . . . . *f* (6.20) 2.50.
Uit de papieren van eenen bewindhebber der Oost-Indische Compagnie. — Brieven van R. Hoogerbeets. — Doleantiën over misbruiken in de regeering van Friesland. 1627 enz. enz.

XXIXe jaargang. 1873 . . . . *f* (8.30) 2.50.
Stukken betreffende de geschiedenis van den oorlog in 1630 en eenige volgende jaren. — Reformatie van 's Hertogenbosch. 1630. — Classicale acta van Brazilië. 1636—1644. — Brieven van Willem Van Oldenbarnevelt aan Hugo De Groot. — Uit de papieren van eenen bewindhebber der Oost-Indische Compagnie. — Aanbevelingen voor scheepskapitein enz., ingekomen bij Johan De Witt. 1653—1672 enz. enz.

XXXe jaargang. 1874. . . . . . *f* (10.30) 3.—.
Staat van ontvangsten en uitgaven der geestelijke goederen tot onderhoud van predikanten. 1590. — Politieke brieven uit de jaren 1784, 1785 en 1786, meerendeels van den heer Maxim. D'Yvoy. — Uit de papieren van eenen bewindhebber der Oost-

Indische Compagnie. — Verhaal der gevangenschap van O
barnevelt, beschreven door zijn knecht Jan Francken enz

XXXIe jaargang. 1875 . . . . *f* (8.40)

Rapport der geheime staatscommissie nopens de toekomsti
richting en huishouding van den staat. 1818. — Journa
Splinter Helmich, soldaat en later hopman in dienst va
lande. 1572—1598. — De magistraatsbestelling te Utrecht
de republiek. — De vorming van het Oversticht. — B
van prins Willem V. 1786—1793 enz. enz.

BERIGTEN.

Ie deel 1e stuk. 1846. . . . . *f* (3.40)

Dodt van Flensburg over Valerius Andreas. — Visscher ove
van Rode, vertaler der Somme le Roy. — Dodt van Flen
over Adam en Paul van Vianen. — Utrechtsch handschrif
Snorra-Edda. — Eyck van Zuilichem, Bouw- en beeld
kundige voortbrengselen in ons land.

Ie deel 2e stuk. 1848. . . . . *f* (2.20)

Nederlandsche handschriften in de Keizerlijke bibliothe
Petersburg. — Asch van Wijck, Schuttengilden in Nede

IIe deel 1e stuk. 1849 . . . . *f* (2.20)

Verblijf van Christiaan II van Denemarken in Nederland. 15
Beroerten te Gent onder Karel V.

IIe deel 2e stuk. 1849 . . . . *f* (3.80)

Verhooren van Oldenbarnevelt.

IIIe deel 1e stuk. 1850 . . . . *f* (3.—)

Geschiedenis van het geslacht Van Mathenesse. — Catalog
documents manuscrits relatifs à l'historie de la Hollande
les bibliothèques de Paris.

IIIe deel 2e stuk. 1851 . . . . *f* (3.—)

Journaal omtrent de vredehandeling te Utrecht.

IVe deel 1e stuk. 1851 . . . . *f* (3.–)

Geschiedenis van het geslacht Nyenrode.

IVe deel 2e stuk. 1851 . . . . *f* (2.50)

De Upstalboom bij Aurich. — Bescheiden over het eerste ti
van de geschiedenis der hervorming in Utrecht. 1524—15

Ve deel 1e stuk. 1853 . . . . *f* (3.20)

Rapport van den gouverneur generaal Loten over Makass
Rapport van den heer van Sommelsdijk over zijne legatie
Venetie in 1620.

Ve deel 2e stuk. 1856 . . . . *f* (2.50)

Rapport van eene reis naar het hof van Candië. 1671. —
biografie van den gouverneur generaal Rijklof van G
1678—1681. — Memorie betreffende het eiland Ceylon do
van Goens Jr. 1679.

VIe deel 1e stuk 1857 . . . . f (2.50) 1.—.
De Wicquefort, Mémoires sur la guerre de 1672.

VIe deel 2e stuk. 1857 . . . . f (2.10) 1.—.
Dagelijksche aanteekeningen over het verblijf der Franschen te Utrecht in 1672 en 1673.

VIIe deel 1e stuk. 1861 . . . . f (5.50) 1.50.
Stukken betrekkelijk de verovering van Malakka. 1641.

VIIe deel 2e stuk. 1863 . . . . f (6.50) 2.50.
Verbaal van de Nederlandsche gezanten in Engeland. 1618—1619. — Rapport van het gebesoigneerde te Tunis en Algiers. 1622—1623.

CODEX DIPLOMATICUS.

EERSTE SERIE (IN 4°).

Ie deel 1e stuk. 1848 . . . . f (2.60) 2.60.
Oorkonden betreffende het voormalig handelsverkeer van Utrecht. — Oudste kameraarsrekeningen van Deventer. 1337—1347.

Ie deel 2e stuk . . . . f (2.60) 2.60.
Brieven van Leibnitz en Cuperus o. a. over den Utrechtschen vrede.

TWEEDE SERIE (IN 8°).

Ie deel 1e stuk. 1852 . . . . f (3.75) 2.50.
Rekening van de testamentoren van Jacoba van Beieren.

Ie deel 2e stuk. 1852 . . . . f (3.10) 2.50.
Lettres de Paul Choart, seigneur de Buzanval. 1600.

IIe deel 1e stuk. 1853 . . . . f (6.20) 3.50.
Oudste burgemeestersrekening van Middelburg. 1364. — Oudste kameraarsrekening van Utrecht. 1380. — Rekening van de bruiloft van Jan van Touraine. 1406. — Bisschoppelijke rekening van 1377.

IIe deel 2e stuk. 1853 . . . . f (3.20) 2.—.
Verbalen van Van Grijspere en Van Lent, commissarissen in de troubles van 1567 en 1568.

IIIe deel 1e stuk. 1855 . . . . f (6.50) 2.—.
Oude kroniek van Brabant.

IIIe deel 2e stuk. 1856 . . . . f (3.40) 1.50.
Verbaal van de gedeputeerden in Engeland tot vereeniging van de Engelsche en Nederlandsche Oost-Indische Compagniën. 1618.

IVe deel 1e stuk. 1859 . . . . f (3.10) 1.50.
Lettres inédites du comte de Boussu. — Oudste rekening van Antwerpen. 1324. — Rekening van Lier. 1377.

IVe deel 2e stuk 1860 . . . . f (5.20) 1.
Lettres de Marnix de St. Aldegonde et de Jean Casimir, co
Palatin. — Briefwisseling met Don Jan van Oostenrijk. 157
1577.

Ve deel. 1860 . . . . f (12.—) 4.
Toe Boecop, Kronijk der bisschoppen van Utrecht.

VIe deel. 1863 . . . . f (1.20) 1.
Kronijken van Brabant, Holland en Vlaanderen.

BIJDRAGEN EN MEDEDEELINGEN.

Iste deel. 1878 . . . . f (5.60) 2.
Sautijn Kluit, Utrechtsche courant. — Boele van Hensbro
Guicciardini.

IIde deel. 1879 . . . . f (5.20) 2.
Rapport van Aubéry du Maurier. 1624.

IIIde deel. 1880 . . . . f (5.20 2.
Rekeningen der Buurkerk te Utrecht, 15de eeuw. — Bri
aan den hertog van Brunswijk-Wolfenbuttel.

IVde deel. 1881 . . . . f (8.80) 4.
Verloren van Themaat, Geschiedenis van de vicariën in de p
vincie Utrecht.

Vde deel. 1882 . . . . f (5.40) 3.
Staatkundige berichten uit Frankrijk. 1650—1653. — Stuk
over de lichting der waardgelders te Utrecht. — Relaas va
gepasseerde op Alsen. 1658.

VIde deel. 1883 . . . . f 6.
Documenten voor de geschiedenis der Nederlanders in het oosten
Steven Van der Haeghen, Avonturen. 1575—1597. — Trois ar
du Grand conseil de Malines.

VIIde deel. 1884 . . . . f 5.
De Bas, Overgaaf der Bataafsche vloot 1795. — Verslag van
Micheli. 1638. — Visitatie der kerken in het Sticht Utrecht. 15

VIIIste deel. 1885 . . . . f 3.
Dagboek over 1672. — Apologie van Lodewijk van Nassau.

IXde deel. 1886 . . . . f 6.
Stukken betreffende den strijd der bisschoppen van Utrecht
de stad Utrecht. — Stukken over den tegenstand der Utrec
sche katholieken tegen de Unie van Utrecht.

Xde deel. 1887 . . . . f 5.
Buchelius, Observationes ecclesiasticae sub presbyteratu meo.
Zending van Dirk Van Hille naar Spanje. — Onbekende kron
van het klooster Windesheim.

XIde deel. 1889 . . . . f 6.60.
Le Wicquefort, Mémoires sur la guerre de 1672. — Drie Briefe der Stadt Londen an die Stadt Dordrecht. 1350. — De Bye, Gedenkschrift betreffende het bewind van Oldenbarnevelt. — Drie Utrechtsche kroniekjes vóór Beka's tijd.

XIIde deel. 1890 . . . . f 4.10.
Politiek journaal van 1795. — Bijdragen tot de geschiedenis der Hervormde kerk te Gent. 1578—1584.

XIIIde deel. 1891 . . . . f 5.—.
Gedenkschrift van Don Sancho de Londono. — Vervolg op het Recueil de Hopperus.

XIVde deel. 1892 . . . . f 3.80.
Resolutien der Staten van Holland. 1577 en 1578. — Stadsrekeningen van Dordrecht. 1323—1399. — Reisjournaal van Jhr. Coenders van Helpen.

XVde deel. 1893 . . . . f 4.90.
Journaal van Const. Huygens' reis naar Venetië. 1620. — Sommaire de la forme du régime des Provinces Unies. 1647. — Memorie van den gouverneur Van der Graaff over de gebeurtenissen aan de Kaap de Goede Hoop. 1780—1806.

XVIde deel. 1894 . . . . f 4.75.
C. Block, Kroniek van het Regulierenklooster te Utrecht. — Buyck, Aanteekeningen over het geus worden van Amsterdam.

XVIIde deel. 1895 . . . . f 4.—.
L. Reael, Amsterdamsche gedenkschriften. 1542—1567. — Magistraatsverandering te Utrecht in 1618.

XVIIIde deel. 1896. . . . . f 5.75.
Fragment van de autobiografie van Const. Huygens. — Notulen en munimenten van het College van commercie te Amsterdam. 1663—1665. — Simon Van Leeuwen's Bedenckingen over de stadhouderlycke macht.

XIXde deel. 1897. . . . . f 5.25.
Mémoires de M. De B. sur la cour de Guillaume III. — Memorie van Byam over de overgave van Suriname. — Stukken over de Noordsche Compagnie.

XXste deel. 1898. . . . . f 3.25.
Kroniek van het Goudsche fraterhuis. — Notulen van de Patriottische partijdagen. 1783—1787. — Reisebericht des Mgr. Garampi in Holland. 1764.

XXIste deel. 1899 . . . . f 4.50.
Koopmansadviezen aangaande het plan tot oprichting eener Compagnie van assurantie. 1629—1635. — Opgaven omtrent inkomsten, goederen, hoorigen, dienstmannen en rechten der abdij Egmond. 1130—1161. — Reisverhaal van Jacob van Neck. 1598—1599.

XXIIste deel. 1900 . . . . f 4.

Brieven van Sorbière over den toestand van Holland in 166
Het oude register van Graaf Florens. — Correspondentie
schen Prins Maurits en Reynier Pauw. 1617—1619.

REGISTER op de Kronijk van 1846—1854. 1857. f 1.

Minder goed bewerkt dan het latere register, doch veel uit
riger, daar alle voorkomende namen vermeld worden.

REGISTER op de onderwerpen, behandeld in de Kron
de Berigten en den Codex diplomaticus. 1877. f 1.

Voortreffelijk register, bewerkt door Dr. P. A. Tiele; bevat al
de onderwerpen, waarover de artikelen handelen.

BEPALINGEN over de uitgave van handschriften. 1894.
f 0.

BEPALINGEN over het uitgeven van handschriften, betr
king hebbende op de nieuwe geschiedenis. 1896.
f 0.

Deze regels, gedeeltelijk gesteld naar Duitsche voorschriften,
den in hoofdzaak gevolgd bij de uitgaven van het Histori
Genootschap.

VERSLAG van de algemeene vergadering der leden van
Historisch Genootschap, ter gelegenheid van het
jarig bestaan van het genootschap op 16 April 18
1895 . . . . f 0.

Bevat o. a. een uitvoerig verslag van de rede van prof. Fr
over den veldtocht van het jaar 1572.

VERSLAG van de algemeene vergadering der leden
het Historisch Genootschap, op 20 April 1897. 18
f 0.

Bevat ook de op deze vergadering gehoudene voordrachten
heeren De Beaufort, Hofstede de Groot en Muller.

CATALOGUS der boekerij van het Historisch Genootsch
(3e uitgave.) 1872. Met 2 supplementen dd. 1882
1895. 3 deelen . . . . f 4.

Bovenstaande werken zijn, voor zoover zij voorhand
zijn, voor de leden **tegen de helft van den pr**
te bekomen. Men wende zich daarvoor direct tot
uitgever JOHANNES MÜLLER te AMSTERDAM.

